CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Liber Amicorum

in Honorem Professorae

Toma Birmontienė

MRU

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Liber Amicorum

in Honorem Professorae

Toma Birmontienė

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Peer-Reviewed Academic Articles Collection

MRU

Vilnius, 2026

Redakcinė kolegija / Editorial board:

Prof. dr. **EGLĖ BILEVIČIŪTĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Doc. dr. **JOLITA MILIUVIENĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Dr. **KRISTINA KENSTAVIČIENĖ** (vykdančioji redaktorė / Executive editor)

Straipsnių recenzentai / Peer reviewers:

Prof. dr. **Eglė Bilevičiūtė,** doc. dr. **Tomas Girdenis,** prof. dr. **Egidijus Jarašiūnas,**
doc. dr. **Agnė Juškevičiūtė – Vilienė,** dr. **Kristina Kenstavičienė,**
doc. dr. **Jan Kudrna,** prof. dr. **Snieguolė Matulienė,** doc. dr. **Jolita Miliuvienė,**
dr. **Salomėja Fernandez- Montojo,** prof. dr. **Sanita Osipova,** prof. dr. **Rūta Petkuvienė,**
prof. dr. **Jānis Pleps,** praktikos prof. dr. **Rasa Ragulskytė – Markovienė,**
doc. dr. **Ernestas Spruogis, Sergej Stoma,** doc. dr. **Loreta Šaltinytė,**
prof. dr. **Algimantas Urmonas,** doc. dr. **Juozas Valčiukas,**
dr. **Mindaugas Verbickas,** dr. **Dalia Višinskienė,** dr. **Leda Žilinskienė.**

Aprobuota/Approved by:

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos tarybos 2026 m. gegužės 20 d. nutarimu,
Nr. 1T- 18.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*
Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

ISBN 978-609-488-136-7 (spausdintas)
ISBN 978-609-488-135-0 (internete) DOI: 10.13165/9786094881350

© Autoriai, 2026
© Mykolo Romerio universitetas, 2026

TURINYS

Lyra Jakulevičienė, Jolita Miliuvienė
Įvadas: žmogaus teisės XXI amžiuje 11

I. KONSTITUCIJA KINTANČIOJE TIKROVĖJE: AIŠKINIMAS IR TRANSFORMACIJA

Egidijus Jarašiūnas
Vis sugrįžtantis Konstitucijos aiškinimo specifiškumo klausimas 30

Egidijus Kūris
Apie pažodinį ir ne vien pažodinį Konstitucijos aiškinimą 66

Marek Zubik
Ką chaoso teorija gali pasiūlyti Konstitucijos kūrėjams? (anglų kalba) **99**

Mirosław Granat
Demokratinis teisinės valstybės principas ir teisinės valstybės krizė (Lenkijos atvejis) (anglų kalba) **108**

Irmantas Jarukaitis
Pusiausvyros tarp vienovės ir įvairovės paieškos Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje: Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis ir 4 straipsnio 2 dalis (anglų kalba) **119**

Ernestas Spruogis
Keletas minčių apie tarptautinį konstitucionalizmą: ar tikrai tik nacionalinio konstitucionalizmo šešėlis? 142

Jolita Miliuvienė
Gynybinis konstitucionalizmas: strateginis konstitucinio dialogo naudojimas demokratijos atsparumui stiprinti 159

Alexandru Tănase
Nacionalinė konstitucinė tapatybė Europos Sąjungoje: tarp globalizacijos ir konstitucinio pliuralizmo (anglų kalba) **185**

Sanita Osipova
Laisvė mokslinėje doktrinoje ir teisinėse diskusijose Latvijos Respublikoje (anglų kalba) **203**

Mindaugas Verbickas
Žmogaus teisės ir demokratija: prigimtinės teisės teorijos perspektyva 218

Madis Ernits
Hibridinis konstitucinis teismas: naujasis standartas ar konstrukcijos trūkumas? (anglų kalba) **246**

Andrzej Jackiewicz
Nuo pergamento iki pikselių: kintantis Konstitucijos vaidmuo prisitaikant prie technologinės pažangos (anglų kalba) **261**

Jan Kudrna
Demokratijos ir laisvės supratimo tendencijos Čekijos Respublikoje pastaraisiais metais: ar jau laikas "antrajai respublikai"? (anglų kalba) **283**

Edita Žiobienė
Konstitucinio solidarumo principo reikšmė užtikrinant žmogaus teisių apsaugą **296**

Ieva Deviatnikovaitė
M. Römerio „Reprezentacija ir Mandatas": šimtas metų Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės doktrinai **316**

II. KONSTITUCINĖS ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

Asta Benetytė, Dovydas Sajenko, Juozas Valčiukas
Permąstant teisės į minties laisvę sampratą šiuolaikinėje realybėje **342**

Jānis Pleps
Susirinkimų laisvė: Baltijos šalių konstitucinės teisės vystymosi pamokos (anglų kalba) **373**

Oleksandr Petryshyn
Konstitucinės justicijos bylos pagal Ukrainos ombudsmeno kreipimusis (anglų kalba) **398**

Malkhaz Nakashidze
"Rusiškas įstatymas" apie užsienio įtakos skaidrumą, žmogaus teisės ir Gruzijos iššūkiai siekiant ES integracijos (anglų kalba) **410**

Algirdas Taminskas, Gabrielė Taminskaitė-Kočiūnė
Asmens teisė į vardą: teoriniai ir praktiniai dvigubų pavardžių suteikimo aspektai **431**

Dovilė Pūraitė-Andrikienė
Moterų teisių konstitucinė dimensija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos indėlis į lyčių lygybės doktriną **451**

Gintaras Švedas
Išimtinis bausmės švelninimas Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje **469**

Jolanta Zajančkauskienė
Ginamieji su negalia: konvencinės, Europos Sąjungos teisės nuostatos ir mokslinės diskusijos **488**

Anna Rytel-Warzocha
Laikinasis teisės prašyti prieglobsčio ir apsaugos sustabdymas prie Baltarusijos – Lenkijos sienos: valstybės institucijų konstitucinių ribų analizė (anglų kalba) **504**

Algimantas Urmonas
Viešasis interesas kaip konstitucinės pareigos matas administracinėje teisėje **520**

Eglė Bilevičiūtė, Aliona Gaidarovič, Salvija Mulevičienė
Konstitucinės saviraiškos ir informacijos laisvės derinimas su teise į asmens duomenų apsaugą žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų atstovų teisės gauti informaciją kontekste **535**

Rūta Petkuvienė
Informacinis privatumas Lietuvos teismų sistemos veikloje kaip vienas iš konstitucinės teisės į privataus gyvenimo apsaugą aspektų **549**

André Dias Pereira, Rui Cascão
Medicininės atsakomybės sistema ir teisė į sveikatos apsaugą Portugalijoje (anglų kalba) **567**

Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
Teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimas klimato kaitos kontekste **580**

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė
Konstitucinė teisė klimato kaitos akivaizdoje: konstituciniai teismai, valstybės atsakomybė ir žmogaus teisės **605**

Kristina Kenstavičienė
Naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas Lietuvoje ir nekarinė (civilinė) tarnyba Suomijoje **619**

Marta Murska
Individualus konstitucinis skundas Vokietijoje ir Ukrainoje kaip žmogaus teisių apsaugos instrumentas (anglų kalba). **645**

Saulius Katuoka
Povandeniniai kabeliai ir vamzdynai ir jų reglamentavimas pagal tarptautinę teisę **662**

APIE AUTORIUS **678**

CONTENT

Lyra Jakulevičienė, Jolita Miliuvienė
Introduction: Human Rights in XXI century **19**

I. THE CONSTITUTION IN A CHANGING REALITY: INTERPRETATION AND TRANSFORMATION

Egidijus Jarašiūnas
The Recurring Question of the Specificity of Constitutional Interpretation (in Lithuanian) **30**

Egidijus Kūris
On Literal and Beyond-Literal Interpretation of the Constitution (in Lithuanian) **66**

Marek Zubik
What Does Chaos Theory Suggest to the Constitution-Maker? **99**

Mirosław Granat
Democratic Rule of Law and its Crisis (the Case of Poland) **108**

Irmantas Jarukaitis
The Search of Equilibrium between Unity and Diversity in the Case Law of the Court of Justice of the European Union: Articles 2 and 4(2) of the EU Treaty **119**

Ernestas Spruogis
A Few Thoughts on International Constitutionalism: is it Really just a Shadow of National Constitutionalism? (in Lithuanian) **142**

Jolita Miliuvienė
Defensive Constitutionalism: the Strategic Use of Judicial Dialogue in Strengthening Democratic Resilience (in Lithuanian) **159**

Alexandru Tănase
National Constitutional Identity in the European Union: Between Globalisation and Constitutional Pluralism **185**

Sanita Osipova
Freedom in the Legal Doctrine and Debates of the Legislator in the Republic of Latvia **203**

Mindaugas Verbickas
Human Rights and Democracy: the Perspective of Natural Law Theory (in Lithuanian) **218**

Madis Ernits
The Hybrid Constitutional Court: A New Standard or a Design Flaw? **246**

Andrzej Jackiewicz
From Parchment to Pixels: the Evolving Constitutional Role in Navigating Technological Progress **261**

Jan Kudrna
Trends in the Understanding of Democracy and Freedoms in the Czech Republic in Recent Years: Time for a "Second Republic"? **283**

Edita Žiobienė
The Importance of the Principle of Constitutional Solidarity in Ensuring the Protection of Human Rights (in Lithuanian) **296**

Ieva Deviatnikovaitė
M. Römeris' *Representation and Mandate*: a hundred years of Lithuanian constitutional and administrative law doctrine (in Lithuanian) **316**

II. CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS GUARANTEES AND THEIR IMPLEMENTATION

Asta Benetytė, Dovydas Sajenko, Juozas Valčiukas
Reconsidering the Concept of the Right to Freedom of Thought in the Contemporary Reality (in Lithuanian) **342**

Jānis Pleps
Freedom of Assembly: Lessons from the Baltic States for the Development of Constitutional Law **373**

Oleksandr Petryshyn
Constitutional Proceedings upon the Petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights **398**

Malkhaz Nakashidze
"Russian Law" on the Transparency of Foreign Influence, Human Rights and Challenges to Georgia's EU Integration **410**

Algirdas Taminskas, Gabrielė Taminskaitė-Kočiūnė
The Right to a Name: Theoretical and Practical Aspects of the Double-Barrelled Names (in Lithuanian) **431**

Dovilė Pūraitė-Andrikienė
The Constitutional Dimension of Women's Rights: the Impact of Jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania on the Doctrine of Gender Equality (in Lithuanian) **451**

Gintaras Švedas
Exceptional Mitigation of the Punishment in the Jurisprudence of the Constitutional Court and The Supreme Court of Lithuania (in Lithuanian) ... **469**

Jolanta Zajančkauskienė
Defendants with Disabilities: Conventional and European Union Legal Provisions and Scientific Discussions (in Lithuanian) **488**

Anna Rytel-Warzocha
Temporary Suspension of the Right to Asylum and Refugee Protection at the Polish–Belarusian Border – an Analysis of the Constitutional Limits of Public Authority **504**

Algimantas Urmonas
The Public Interest as a Measure of Constitutional Duty in Administrative Law (in Lithuanian) **520**

Eglė Bilevičiūtė, Aliona Gaidarovič, Salvija Mulevičienė
Reconciliation of the Constitutional Freedom of Expression and Information with the Right to Protection of Personal Data in the Context of the Right to Receive Information of Journalists and Other Representatives of Public Information Producers (in Lithuanian) **535**

Rūta Petkuvienė
Data Privacy in the Operations of the Lithuanian Court System as One Aspect of the Constitutional Right to the Protection of Privacy (in Lithuanian) **549**

André Dias Pereira, Rui Cascão
The Medical Liability System and the Right to Healthcare in Portugal **567**

Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
Constitutional Aspects of the Right to a Clean and Safe Environment in the Context of Climate Change (in Lithuanian) **580**

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė
Constitutional Law in the Face of Climate Change: Constitutional Courts, State Responsibility, and Human Rights (in Lithuanian) **605**

Kristina Kenstavičienė
New Legal Regulation of the Alternative National Defence Service in Lithuania and Non-Military (Civilian) Service in Finland (in Lithuanian) **619**

Marta Murska
Individual Constitutional Complaint in Germany and Ukraine as a Tool of Human Rights Protection **645**

Saulius Katuoka
Submarine Cables, Pipelines and their Regulation under International Law (in Lithuanian) **662**

CONTRIBUTORS **684**

Įvadas: žmogaus teisės XXI amžiuje

LYRA JAKULEVIČIENĖ, JOLITA MILIUVIENĖ

Žmogaus teisės XXI amžiuje patiria daugybę transformacijų. Viena vertus, teisės viršenybės, demokratijos ir geopolitinės krizės pasaulyje kelia naujų iššūkių žmogaus teisių įgyvendinimui. Kita vertus, sparčiai plėtojamas žmogaus teisių turinys ir jų apsauga. Atsirado naujų žmogaus teisių, susijusių su klimato kaita, skaitmenizacija, duomenų apsauga, pradėta intensyviai ginti mažumoms priklausančių asmenų teises, klasikinių žmogaus teisių apsauga iš naujo persvarstoma technologijų progreso kontekste.

Žmogaus teisių evoliucija ir jų dinamika glaudžiai susijusi su socialiniais, politiniais, technologiniais ir kultūriniais pokyčiais. Kiekviena epocha kelia naujų klausimų, į kuriuos teisės mokslas privalo ieškoti atsakymų, todėl žmogaus teisių tyrimai savaime negali būti baigtiniai. Profesorė Toma Birmontienė, kuriai skiriamas šis recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys, savo tyrimuose ne tik nuolat nuosekliai analizavo žmogaus teisių pokyčius, bet ir aktyviai prisidėjo prie jų puoselėjimo ir gynimo. Jos moksliniai interesai apima plačią žmogaus teisių problematiką, o sveikatos teisės ar moterų teisių srityje ji buvo viena iš pirmųjų mokslininkių Lietuvoje, paskelbusių savo publikacijas. Nėra abejonių, kad profesorės T. Birmontienės tyrimai įkvėpė ne vieną šio leidinio straipsnių autorių.

Tad įvertinus profesorės Tomos Birmontienės indėlį į žmogaus teisių doktrinos raidą bei tyrimus ir atsižvelgiant į pasaulyje vykstančius pokyčius, buvo nuspręsta parengti dvikalbį recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinį *Constitutiones et Libertates: žmogaus teisės XXI amžiuje*. Leidinį sudaro daugiau nei keturiasdešimties autorių – teisininkų iš Lietuvos ir užsienio – įžvalgos apie tai, kaip konstitucijos prisitaiko prie šiuolaikinių žmogaus teisių iššūkių. Straipsniuose analizuojama konstitucinės teisės raida ir doktrinos formavimas, vertinama, ar konstituciniai mechanizmai yra pajėgūs reaguoti į hibridines grėsmes, dirbtinio intelekto sukeliamas pasekmes ir kitus XXI amžiaus reiškinius.

Leidinį sudaro dvi dalys. Pirmoje dalyje keliamas klausimas, ar konstitucijos vis dar geba apsaugoti demokratines vertybes, be kita ko, žmogaus teises ir teisės viršenybę, nuolat besikeičiančioje teisinėje, politinėje ir technologinėje aplinkoje. Šioje dalyje gilinamasi į konstitucijos aiškinimo metodologiją, teisinės valstybės principo veikimą ir konstitucinių teismų vaidmenį ginant demokratines vertybes, europinio ir nacionalinio identiteto aspek-

tus. Šiuos konstitucinės teisės klausimus savo darbuose tyrinėjo ir prof. Toma Birmontienė[1]. Vienoje iš leidinio publikacijų, rengtoje prof. E. Jarašiūno, argumentuojama, kad konstitucija, kaip aukščiausioji teisės norma, reikalauja savito, skirtingo nuo ordinarinės teisės aiškinimo būdo. Pasak prof. E. Kūrio, vadinamoji autentiška pažodinė konstitucijos prasmė yra iš principo nepasiekiamas idealas, nes konstitucinė doktrina neišvengiamai evoliucionuoja. Prof. M. Zubik konstitucinei teisei pritaikyta chaoso teorija parodo, jog net nedideli interpretaciniai ar procedūriniai pokyčiai konstituciniame gyvenime gali sukelti grandininę reakciją ir sisteminio masto pasekmes valstybės santvarkoje. Galbūt ši teorija galėtų būti paaiškinimas, kaip 2015 metų Lenkijos Konstitucinio Tribunolo sudėties pokyčiai peraugo į visapusišką teisinės valstybės krizę, kurią savo publikacijoje analizuoja prof. M. Granat. Demokratinės konstitucinės tvarkos trapumas, nulemtas regione vykstančių politinių pokyčių, yra ne vienos publikacijos tyrimo objektas. Jose ieškoma konstitucinių saugiklių demokratinių vertybių apsaugai, efektyvesnio konstitucinės kontrolės modelio, svarstoma, kada nacionalinė konstitucinė tapatybė yra teisėtas apsaugos mechanizmas, o kada ji tampa teisinės fragmentacijos priežastimi, kiek tarptautinis konstitucionalizmas yra savarankiškas reiškinys, o kiek – nacionalinio konstitucionalizmo šešėlis.

Žmogaus teisių ir demokratijos legitimumas negali būti grindžiamas vien daugumos valia, jis kildinamas iš bendrųjų gėrių, kaip argumentuojama M. Verbicko straipsnyje. Tad antroje leidinio dalyje koncentruojamasi į konkrečių žmogaus teisių problematiką: minties ir susirinkimų laisvę, prieglobsčio teisę, moterų teises, asmenų su negalia apsaugą, teisę į privatumą ir asmens duomenų apsaugą, teisę į sveiką aplinką klimato kaitos kontekste, sveikatos apsaugos teisę, šių teisių apsaugos mechanizmus ir jų įgyvendinimo iššūkius. Dezinformacijos, propagandos ir neapykantos kurstymo eroje būtina konceptualiai peržiūrėti saviraiškos laisvės ribas. Saviraiškos ir informacijos laisvių sankirta aktuali ir nagrinėjant asmens duomenų apsaugos klausimus, kai tenka ieškoti pusiausvyros tarp asmens privatu-

[1] Pavyzdžiui, Toma Birmontienė, „The Mission of Constitutional Courts in Times of Political Instability", iš *Constitutional Justice and Evolution of Individual Rights, XIXth International Congress on European and Comparative Constitutional Law*, Rainer Arnold, Alexandru Tănase (red.) (Constitutional Court of the Republic of Moldova, 2018); Toma Birmontienė, „Konstitucinė doktrina ir Konstitucijos interpretavimo (ne)laisvė", iš *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*, D. Pūraitė-Andrikienė, A. Juškevičiūtė-Vilienė (red.) (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023), 24–43, Toma Birmontienė, „Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas?", iš *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei. Liber Amicorum Sauliui Katuokai*, J. Žilinskas, L. Jakulevičienė, R. Valutytė, D. Gailiūtė-Janušonė (red.) (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020); Toma Birmontienė, „Konstitucinis Teismas ir Konstitucijos aiškinimo menas", iš *Nuo nacionalinės Konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2024); Toma Birmontienė, „Constitutional Justice and Politics, the Role of the Constitutional Court", iš *Constitutional Justice and Politics: International Congress on European and Comparative Constitutional Law*, Rainer Arnold, Alexander Bröstl, Gabriela Dobrovičová (red.) (University in Košice, Faculty of Law, 2020); Toma Birmontienė, „Intersection of the jurisprudences. The European Convention on human rights and the constitutional doctrine formulated by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania", *Jurisprudencija* 1, 119 (2010): 7–27; ir daugelis kitų.

mo ir teisės gauti informaciją bei teisės informuoti visuomenę.

Viena labiausiai viešosios teisės mokslininkus įtraukiančių temų pastaruoju metu – aiškinimasis, ar konstituciniai mechanizmai ir konstitucinė kontrolė gali būti veiksmingos priemonės sprendžiant klimato kaitos klausimus, kai aplinkos apsaugą lemiantys sprendimai tradiciškai lieka politinės diskrecijos sferoje. Neabejotina, kad šios priemonės gali padėti transformuoti klimato apsaugą iš politinės siekiamybės į teisiškai vertinamą valstybės pareigą. 2022 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje (76/300) pripažinta nauja žmogaus teisė – teisė į švarią, sveiką ir tvarią aplinką, kuri apima saugų klimatą, švarų orą, saugų vandenį, sveiką maistą ir bioįvairovę. Jau 2024 m. priimtame pirmajame Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendime klimato kaitos byloje *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją*[2] pripažinta visuomeninių organizacijų teisė bylinėtis su valstybėmis dėl jų įsipareigojimų laikymosi ir patvirtinta, kad priemonės, kurių imamasi siekiant mažinti klimato kaitos poveikį, yra nepakankamos. Šią teisę patvirtino ir 2025 m. liepos 23 d. priimta Tarptautinio Teisingumo Teismo patariamoji išvada dėl klimato kaitos[3], kurioje įvardyta ir tarptautinėje teisėje nustatyta pareiga valstybėms užkardyti reikšmingą žalą klimatui, kurios nesilaikymas užtraukia atsakomybę. Pastaraisiais metais poziciją dėl įsipareigojimų mažinti klimato kaitos pasekmes vis dažniau išreiškia ir valstybių konstituciniai teismai (pvz., 2021 m. Vokietijos, 2025 m. Vengrijos, Čekijos konstitucinių teismų sprendimai), nors kol kas požiūriai gana skiriasi. Šių sprendimų kontekste pradėta kalbėti apie vadinamąsias kartų teises (angl. *inter-generational rights*), nes klimato kaita labiausiai paveiks jaunimą ir vyresnės kartos žmones. Šie ir kiti su klimato kaita ir jos reguliavimu susiję aspektai analizuojami ir dvejuose šio leidinio straipsniuose.

XXI amžiuje buvo sparčiai plėtojama pažeidžiamų asmenų grupių teisių apsauga. LGBTI asmenų teisių apsauga skaldė ne vienos valstybės visuomenę dėl teisės sudaryti santuoką ar partnerystę, įgyti paveldėjimo, įvaikinimo teises pripažinimo. Šiuos klausimus teko spręsti ir Lietuvos Konstituciniam Teismui. Po paskutinio nutarimo „šeimos koncepcijos" bylų serijoje tebelaukiama įstatymų leidėjo veiksmų dėl naujai suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatų įgyvendinimo, o pats nutarimas analizuojamas ne vienoje šio leidinio publikacijoje.

Konstitucinės teisės diskurse buvo ir yra aktuali moterų teisių apsauga. Kaip matyti iš prof. T. Birmontienės atliktų tyrimų, moterų politinių teisių istorija Lietuvoje yra turtingesnė, nei dažnai manoma, pavyzdžiui, tuo aspektu, kad Lietuvoje moterims rinkimų teisė buvo suteikta gerokai anksčiau nei kitose Europos valstybėse[4]. Vis dėlto metams bėgant tebėra pastebimas atotrūkis tarp formalios teisinės lygybės ir realaus jos įgyvendinimo poli-

[2] EŽTT Didžiosios kolegijos 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas, peticijos Nr. 53600/20, ECLI:CE:ECHR:2024:-0409JUD005360020.

[3] International Court of Justice, Advisory Opinion, Obligations of States in respect of Climate Change, 23 July 2025, https://icj-web.leman.un-icc.cloud/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf.

[4] Toma Birmontienė, „Moterų teisių raida Lietuvoje: konstitucinis pripažinimas, politinio lygiateisiškumo siekis", *Jurisprudencija* 12, 90 (2006).

tiniame, socialiniame ir teisiniame gyvenime, tad erdvės diskusijoms netrūksta. Šio leidinio straipsniuose moterų teisių klausimas plėtojamas dviem vienas kitą papildančiais rakursais: analizuojamas Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos indėlis į lyčių lygybės doktriną ir nagrinėjama asmens teisė į dvigubą pavardę kaip sudėtinę tapatybės, šeimos gyvenimo apsaugos ir tėvų lygiateisiškumo principo išraišką.

Pastaraisiais metais žmogaus teisių vaidmuo, tradiciškai būdingas viešajai teisei, stiprėja ir privatinės teisės srityje, ši tendencija dar vadinama privatinės teisės konstitucionalizacija. Pastarąjį dvidešimtmetį išplėtota verslo tvarumo koncepcija ir besivystantis teisinis reguliavimas šioje srityje pabrėžia žmogaus teisių svarbą įmonių veikloje ir vertės grandinėje[5]. Jau tapo norma atlikti žmogaus teisių išsamų patikrinimą (angl. *human rights due dilligence*), siekiant išvengti neigiamo verslo veiklos poveikio žmonėms, bendruomenėms, aplinkai. Stiprėja horizontalus žmogaus teisių veikimas, kuris reiškia, kad įsipareigojimai dėl žmogaus teisių taikomi ne tik tarp individo ir valstybės, bet ir kitiems subjektams, pavyzdžiui, verslo įmonėms.

Sveikatos teisė, ilgą laiką buvusi gan nišinė, tačiau itin svarbi integralios žmogaus teisių apsaugos sistemos dalis, išgyvena renesansą, prie kurio iš dalies prisidėjo visą pasaulį sukrėtusi pandemija. Daugybės sričių mokslininkai tiria su pacientų teisių gynyba, sveikatos priežiūros prieinamumu ir medicinine atsakomybe susijusius klausimus pačiais įvairiausiais aspektais. Prof. T. Birmontienė į šią sritį gilinosi dar gerokai iki pasaulinės pandemijos, savo publikacijose sveikatos teisę apibūdindama kaip sritį, kurioje nuolat susiduriama su paradoksu: žmogaus ir visuomenės sveikata, nors yra viena svarbiausių konstitucinių vertybių, kartu yra ir kitų konstitucinių teisių ribojimo pagrindas, todėl, pasak profesorės, labai svarbu nustatyti ribą, kurios valstybės valdžios sprendimai negali peržengti. Profesorės moksliniai tyrimai, apimantys pacientų teisių reguliavimą[6], atsakomybės be kaltės modelius sveikatos priežiūros srityje[7], pažeidžiamų gyventojų grupių apsaugą ir pirminės sveikatos priežiūros teisines prielaidas, medicinos teisės konstitucionalizacijos klausimus[8], formavo Lietuvos sveikatos teisės doktrinos pagrindus. Tad rengiant šį leidinį sveikatos teisės problematika negalėjo likti nuošalyje – vienoje iš publikacijų nagrinėjamas medicininės atsakomybės sistemos fragmentiškumas, jos atitiktis konstitucinei teisei į sveikatos apsaugą, atskleidžiant neišspręstas konstitucines įtampas.

Žmogaus teisių reikšmės didėjimas pastebimas ir Europos teismuose. Europos Sąjun-

[5] Pavyzdžiui, 2011 m. Jungtinių Tautų verslo ir žmogaus teisių pagrindiniai principai, ES direktyva 2024/1760 dėl įmonių tvarumo išsamaus patikrinimo ir kt.

[6] Pavyzdžiui, Toma Birmontienė, „Sveikatos teisės problemos. Pacientų teisės“, *Teisė : mokslo darbai* (VU, 1992).

[7] Pavyzdžiui, Toma Birmontienė, „Challenges in the legal regulation of patient rights. Non-fault liability“, *Medicine and Law* 42, 3 (2023): 573–574.

[8] Pavyzdžiui, Toma Birmontienė, „The development of health law as a way to change traditional attitudes in National Legal Systems. The influence of international Human Rights law: what is Left for the National Legislator?“, *European Journal of Health Law* 17, 1 (2010): 23–35.

gos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje žmogaus teisės įgyja vis didesnį vaidmenį dėl beveik dvidešimtmetį taikomos ES Pagrindinių teisių chartijos ir besiplečiančios ES kompetencijos trajektorijos srityse, kuriose žmogaus teisės yra kertinis pagrindas (pvz., prieglobsčio ir migracijos, asmens duomenų apsaugos ar baudžiamosios teisės). ES Pagrindinių teisių chartija šiuo metu taikoma ne tik klasikinėse žmogaus teisių srityse, kurias kodifikavo tarptautinės žmogaus teisių apsaugos sutartys; jos taikymas lemia ir naujų žmogaus teisių raidą (pvz., pagarbos akademinei laisvei, asmens duomenų apsaugos, gero administravimo principo ir kt.).

Kartu tai reiškia, kad nacionalinės konstitucinės ir ES teisės jurisprudencijų sankirta toliau skatina mokslininkų diskusijas, nes konstitucijose įtvirtintas žmogaus teisių nuostatas konstituciniai teismai turi aiškinti atsižvelgdami į kitą konstitucinį imperatyvą – narystę ES ir valstybei iš ES teisės kylančius įpareigojimus. Prof. T. Birmontienė yra pabrėžusi, kad konstitucinės ir tarptautinės teisės sąveika išlieka dinamiška, Lietuvos Konstitucinis Teismas, kaip ir bet kuris nacionalinis teismas, kartu yra ir ES teismas, todėl kai plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną atsižvelgiama į ES teisę ir jos išaiškinimus, sudaromos prielaidos išvengti prieštaravimų tarp šių dviejų teisės sistemų[9]. ES teisės dimensijos svarba analizuojama ir šiame leidinyje, ieškant pusiausvyros tarp visų valstybių vienybės ir jų įvairovės, I. Jarukaičio straipsnyje akcentuojant ES sutarties 2 straipsnyje įtvirtintų vertybių, tokių kaip teisinė valstybė ir teisės viršenybė, pagarba žmogaus teisėms, universalumą, niekaip nepaneigiantį nacionalinio savitumo ir atspindintį specifinę ES konstitucionalizmo prigimtį. ES sutarties 2 straipsnyje įtvirtintos pamatinės vertybės įgyja ypatingą svarbą tose valstybėse, kuriose valdančiosios politinės jėgos priima teisės aktus, ribojančius žmogaus teises, pilietinės visuomenės veiklą, nepriklausomų žiniasklaidos priemonių laisvę ar žmogaus teisių gynybą. Jos, ko gero, bus esminis legitimizuojantis argumentas ieškant būdų atkurti teisinę valstybę Lenkijoje ir Vengrijoje po pasibaigusio iliberalaus valdymo periodo.

Tenka pripažinti, jog žmogaus teisių srityje kylančių problemų gausa ir sudėtingumas yra tokie, kad jų neįmanoma išsamiai aptarti net ir solidžiausio mokslinio leidinio puslapiuose. Kad ir kokia plati būtų jame pateikiamų straipsnių tematika, apimtis vis tiek lieka ribota. Todėl apie kai kuriuos aktualius žmogaus teisių vystymuisi aspektus šiame įvade tik užsimenama, paliekant juos būsimoms mokslinėms diskusijoms. Vis dėlto, kalbant apie žmogaus teisių raidą XXI amžiuje, negalima nematyti, kad į mūsų gyvenimą, darbinę aplinką, valstybės valdymą ir įvairias verslo sritis sparčiai skverbiasi naujosios technologijos. Technologijos, ypač dirbtinio intelekto (DI) sistemos, gali daryti poveikį, tiek teigiamą, tiek neigiamą, beveik visoms žmogaus teisėms. Todėl svarbu surasti pusiausvyrą tarp inovacijų plėtros ir žmogaus teisių apsaugos. Technologinės inovacijos vertinamos, nes pagreitina procesus, sprendimų priėmimą, leidžia veiksmingiau valdyti procesus, apdoroti didelį kiekį

[9] Toma Birmontienė, „Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas?“, iš *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei. Liber Amicorum Sauliui Katuokai*, J. Žilinskas, L. Jakulevičienė, R. Valutytė, D. Gailiūtė-Janušonė (red.) (MRU, 2020).

duomenų, taip pat tikimasi, kad dėl jų pagerės kai kurių žmogaus teisių įgyvendinimas, bus lengviau pasinaudoti sveikatos, teisinėmis ir kitomis paslaugomis. Visgi algoritmai vis dar veikia vadinamosios juodosios dėžės principu – nėra aišku, kaip ir kodėl gaunamas vienoks ar kitoks rezultatas. Taigi remtis algoritmų rezultatu ir automatizuoti sprendimų priėmimo dar negalime, dirbtinis intelektas gali būti naudojamas tik kaip pagalbininkas, o ne sprendimų priėmėjas. Žmogaus teisių apsauga reikalauja pirmiausia aiškumo, skaidrumo, atskaitomybės, sąžiningumo, privatumo. Vadinasi, šių dviejų vertybių sandūra visuomet kels nemažą įtampą. Žmogaus teisių užtikrinimas naudojant DI ir kitas naująsias technologijas svarbus ne tik viešajame, bet ir privačiajame sektoriuje, o gausėjantis bylų skaičius nacionaliniuose ir tarptautiniuose teismuose tik patvirtina, kad technologijos gali ne tik nesumažinti, bet net ir padidinti teisininkų poreikį ateityje, nes bylinėjimasis dėl DI naudojimu sukeliamų pasekmių žmogui, bendruomenėms, visuomenei gali tapti norma. Daugiausiai neigiamų pasekmių žmogaus teisių įgyvendinimui sukelia diskriminuojantys algoritmai, automatizuoti sprendimai, kuriems pasitelkiamas dirbtinis intelektas (pvz., naudojami sveikatos priežiūros, socialinės apsaugos, finansų ir kitose srityse). Ar konstitucinė teisė pajėgi reaguoti į technologijų – dirbtinio intelekto, biotechnologijų, neurotechnologijų – keliamus iššūkius, analizuoja prof. A. Jackiewizc, tvirtinantis, kad reikalingas esminis perėjimas nuo reaktyvaus prie proaktyvaus konstitucionalizmo modelio.

Teisininkams, valstybės institucijoms ir verslui vis dažniau naudojant dirbtinio intelekto priemones, jau dabar kyla nemažai klausimų, keliančių visuomenės pasitikėjimo naudojantis technologijomis priimtais sprendimais dilemą. Šiandien dirbtinis intelektas nepriima sprendimų, tik juos prognozuoja, todėl sprendimų priėmimo procese būtina dalyvauti žmogui, algoritmų naudojimas turi būti skaidrus, o algoritmo pateikiamus rezultatus būtina paaiškinti. Nors dirbtinio intelekto reguliavimas privalomo pobūdžio teisės aktais tik prasideda (2024 m. Europos Tarybos pagrindų konvencija dėl dirbtinio intelekto ir žmogaus teisių, demokratijos ir teisės viršenybės, Europos Sąjungos dirbtinio intelekto aktas, Korėjos, Brazilijos, Japonijos nacionaliniai DI įstatymai), jau bylinėjamasi dėl technologijų neigiamo poveikio žmonėms pagal šiuo metu galiojančią privatumo ir duomenų apsaugos, nediskriminacijos, darbo, autorių apsaugos teisę. Konstituciniai ir aukščiausieji teismai visame pasaulyje pradeda spręsti naujųjų technologijų keliamus iššūkius, pabrėždami, kad DI naudojimas galimas tik su žmogaus priežiūra, užtikrinant skaidrų jo naudojimą ir žmogaus teisių apsaugą. Pavyzdžiui, 2024–2025 m. sprendimuose Kolumbijos Konstitucinis Teismas nurodė, kad nors dirbtinis intelektas gali padėti užtikrinti teisingumą, jis negali pakeisti žmogaus teisinio samprotavimo, todėl teisėjai turėtų priimti vertybinius sprendimus ir neturėtų pernelyg pasikliauti šiomis sistemomis, nes tai gali pakirsti pasitikėjimą teisingu procesu, teisėjų nepriklausomumu ir sąžiningumu[10]. Ispanijos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad bet kuris viešajame sektoriuje naudojamas algoritmas, kuris veikia žmonių teises, turi būti naudojamas skaidriai, t. y. neturėtų būti automatiškai taikoma nei nacionalinio saugu-

[10] Kolumbijos Konstitucinio Teismo sprendimai Nr. T-323 ir Nr. T-067.

mo, nei intelektinės nuosavybės apsauga, siekiant įslaptinti tokius algoritmus. Šis teismas laikėsi nuomonės, kad skaidrumas yra ne techninė detalė, o konstitucinė teisė, neatsiejama nuo demokratinės atskaitomybės. Jis įpareigojo vyriausybę atskleisti naudojamus algoritmo, sprendžiančio dėl energijos talono suteikimo, kodus[11]. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas pripažino policijos sekimo programinės įrangos naudojimą (automatizuotą asmens duomenų apdorojimą ir interpretavimą) prieštaraujančiu Pagrindiniam įstatymui[12]. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2025 m. gegužę atnaujintose rekomendacijose[13] pabrėžė, kad teisės profesionalai privalo atskleisti generatyvinio DI panaudojimą rengiant dokumentus baudžiamosiose bylose.

Vis dažniau užsimenama apie šios srities konstitucionalizaciją, t. y. algoritmų ir skaitmeninių sistemų vertinimą per pagrindinių teisių ir demokratijos prizmę[14]. Technologijų poveikis žmogaus teisėms siejamas ir su didėjančiu jų vaidmeniu demokratiniuose procesuose, pavyzdžiui, rinkimuose. Tai paskatino kai kurių valstybių konstitucinius teismus uždrausti dirbtinio intelekto naudojimą kandidatams rinkimų metu, siekiant išvengti manipuliacijų, kurios ne visuomet suprantamos rinkėjui ir gali daryti poveikį rinkimų sąžiningumui (pvz., 2025 m. Indonezijos Konstitucinio Teismo sprendimas)[15], arba net anuliuoti rinkimų rezultatus dėl to, kad juose plačiai naudojant dirbtinį intelektą buvo vykdomos rinkimų kampanijos manipuliacijos, kurios darė poveikį balsuojančiųjų pasirinkimui ir pažeidė balsavimo teises (pvz., 2024 m. Rumunijos rinkimuose)[16]. 2024 m. Venecijos komisija, pripažindama skaitmeninių technologijų galimybes rinkimuose, pabrėžė, kad jos gali būti taikomos tik tuomet, kai tai atitinka pagarbos žmogaus teisėms, demokratijai ir teisės viršenybės principus. Bet kokios technologijos turi būti naudojamos skaidriai ir tik po išsamių viešųjų konsultacijų su visomis suinteresuotosiomis šalimis, taikant procesines ir teismines apsaugos priemones. Komisija akcentuoja asmens duomenų apsaugos svarbą rinkimuose, kai naudojamas DI, taip pat tai, kad rinkėjai turi būti informuoti, kai naudojamos tokios sistemos, ir turėtų būti aiškiai apibrėžta, kas yra atsakingas už sprendimus, kuriuos padaro DI sistemos[17].

---

[11] Ispanijos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. rugsėjo 11 d. sprendimas Nr. 1119/2025, https://civio.app.box.com/s/2gcrxy4mkpzg49yqkmuaj9z7c44jl7ta (vertimas į anglų kalbą).

[12] Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2023 m. vasario 16 d. sprendimas bylose Nr. 1 BvR 1547/19 ir Nr. 1 BvR 2634/20.

[13] Rekomendacijos asmenims, paduodantiems kasacinį skundą ir kitus procesinius dokumentus Lietuvos Aukščiausiajam Teismui baudžiamosiose bylose, 6.3 punktas, https://www.lat.lt/data/public/uploads/2025/04/rekomendacijos_bbs_final.pdf.

[14] Pavyzdžiui, https://chambers.com/articles/from-code-to-constitution-the-constitutionalization-of-artificial-intelligence-in-colombia-s-case-l.

[15] Indonezijos Konstitucinio Teismo 2025 m. sausio 2 d. sprendimas Nr. 166/PUU-XXI/2023, https://www.mkri.id/public/content/persidangan/putusan/putusan_mkri_11343_1735801113.pdf.

[16] Rumunijos Konstitucinio Teismo 2024 m. gruodžio 6 d. sprendimas Nr. 32, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2025/02/RULING-No-32-2024.pdf.

[17] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Interpretative Declaration of the

XXI amžiuje gausu krizių: COVID-19 pandemija, migracijos, teisės viršenybės krizė kai kuriose Europos valstybėse, geopolitinė krizė Rusijos Federacijai jau ketverius metus tęsiant agresiją prieš Ukrainą ir kt. Krizes nuolat lydi žmogaus teisių ir kitų vertybių įtampos dinamika. Pandemijos metu buvo apribota judėjimo ir susirinkimų laisvė, šiuolaikinių karinių konfliktų metu kyla klausimai, kaip užtikrinti civilių gyvybių apsaugą kariaujančioms šalims naudojant naujausias technologijas, užkardyti vaikų grobimo atvejus, o teisės viršenybės krizė kelia teismų nepriklausomumo ir atitinkamai bet kurios žmogaus teisės gynimo iššūkius. Kiekvienoje krizėje neretai susiduria bendros ir individualios vertybės, kaip antai valstybės saugumas ir asmens neliečiamybė, nuomonės laisvė arba valstybės teisė kontroliuoti savo sienas ir persekiojamų asmenų prieglobsčio teisės. Svarbu, kad tokiais atvejais būtų išlaikyta interesų ir vertybių pusiausvyra, o asmens orumas niekuomet nebūtų paneigtas.

Žmogaus teisės XXI amžiuje yra svarbiausia mūsų vertybė, kurios apsauga lems žmonijos išlikimo galimybes šiame besikeičiančiame pasaulyje. Tad šis konstitucinės žmogaus teisių problematikos leidinys pirmiausia skirtas konstitucinės teisės ir žmogaus teisių srities mokslininkams, kuriems aktualios lyginamosios konstitucinės teisės diskusijos – tiek dėl straipsnių temų įvairovės, tiek dėl to, kad autoriai atstovauja skirtingų valstybių teisinėms tradicijoms. Leidinys turėtų būti įdomus ir teisės praktikams bei valstybės institucijų teisininkams, ieškantiems žinių apie tai, kaip konstituciniai principai ir žmogaus teisių standartai taikomi sprendžiant aktualias teisines problemas. Taip pat leidinys turėtų sudominti platesnę skaitytojų auditoriją – į politikos ir teisės sąsajas besigilinančius politologus, viešojo administravimo specialistus ir pilietinės visuomenės atstovus, nes jame analizuojami ne tik teoriniai konstitucinės teisės klausimai, bet ir aktualios situacijos, susijusios su grėsmėmis demokratijai ir teisinei valstybei regione, lyčių lygybės, asmenų su negalia teisių ar aplinkos apsaugos klausimai. Tikimės, kad šiame leidinyje publikuojami mokslininkų tyrimai ir idėjos taps įkvėpimu tolesnėms diskusijoms apie žmogaus teisių apsaugos perspektyvas ir tendencijas, pokyčius visuomenėje, taip pat apie demokratijos stabilumo ir atsparumo stiprinimą, ypač tuomet, kai teisinės valstybės principo veikimas yra išbandomas politiniais sprendimais.

Code of Good Practice in Electoral Matters as concerns Digital Technologies and Artificial Intelligence, 10 December 2024, Opinion No. 1171/2024, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2024)044-e.

Introduction: Human Rights in the Twenty-First Century

LYRA JAKULEVIČIENĖ, JOLITA MILIUVIENĖ

Human rights have undergone profound transformations in the twenty-first century. On the one hand, crises of the rule of law, democracy and geopolitical stability across the globe have generated new challenges to the realisation of human rights. On the other hand, the substantive content of human rights and the mechanisms for their protection have developed rapidly. New human rights have emerged in connection with climate change, digitalisation and data protection; the rights of persons belonging to minority groups have come under intensified legal scrutiny; and the protection of classical human rights is being reconsidered in the context of technological progress.

The evolution and dynamics of human rights are inextricably linked to social, political, technological and cultural change. Each era raises new questions for legal scholarship to answer, and for that reason research on human rights cannot, by its very nature, be definitive. Professor Toma Birmontienė, to whom this peer-reviewed collection of academic articles is dedicated, has not merely consistently analysed developments in human rights in her scholarly work, but has actively contributed to their promotion and protection. Her academic interests encompass a broad range of human rights issues. She was among the first scholars in Lithuania to publish research in the fields of health law and women's rights. There can be no doubt that the work of Professor Birmontienė has been a source of inspiration for many of the authors contributing to this volume.

It was in recognition of Professor Toma Birmontienė's research and contributions to the development of human rights doctrine, and in response to ongoing global changes, that the decision was taken to prepare a bilingual peer-reviewed collection of academic articles entitled *Constitutiones et Libertates: Human Rights in the Twenty-First Century*. The volume brings together the insights of more than forty authors – legal scholars from Lithuania and abroad – on how constitutions adapt to contemporary human rights challenges. The articles analyse the development of constitutional law and constitutional doctrine, assess whether constitutional instruments are still capable of responding to hybrid threats, the implications of artificial intelligence, and other twenty-first century phenomena.

The volume is divided into two parts. The first part raises the question of whether constitutions remain capable of protecting democratic values, including human rights and

the rule of law, in a constantly changing legal, political and technological environment. It examines the methodology of constitutional interpretation, the functioning of the rule of law and the role of constitutional courts in defending democratic values, as well as certain aspects of European and national constitutional identity. These issues have also been explored in the scholarship of Prof. Toma Birmontienė.[1] One of the contributions to the volume, authored by Prof. E. Jarašiūnas, argues that the Constitution, as the supreme legal norm, demands a mode of interpretation distinct from that applicable to ordinary legislation. According to Prof. E. Kūris, the so-called "authentic" textual meaning of the Constitution is an inherently unattainable ideal, since constitutional doctrine inevitably evolves. Prof. M. Zubik, applying chaos theory to constitutional law, demonstrates that even minor interpretive or procedural shifts in constitutional practice may trigger a chain reaction of systemic consequences for the constitutional order. This theory may offer a partial explanation for how the 2015 changes to the composition of Poland's Constitutional Tribunal escalated into a comprehensive rule-of-law crisis, which is analysed in the contribution by Prof. M. Granat. The fragility of democratic constitutional order, resulting from political developments in the region, is the subject of several contributions in this part. They explore constitutional safeguards for the protection of democratic values, more effective models of constitutional review, and address the question of when national constitutional identity constitutes a legitimate protective mechanism and when it becomes a source of legal fragmentation, as well as how far international constitutionalism is an autonomous phenomenon rather than a mere shadow of national constitutionalism.

The legitimacy of human rights and democracy cannot be grounded solely in the will of the majority; rather, it must be derived from common goods, it's an argument advanced in the contribution by M. Verbickas. Accordingly, the second part of the volume focuses on the substance of specific human rights, and the challenges attending their protection

[1] For example, Birmontienė, Toma, "The Mission of Constitutional Courts in Times of Political Instability", in Rainer Arnold, Alexandru Tănase (red.) *Constitutional Justice and Evolution of Individual Rights, XIXth International Congress on European and Comparative Constitutional Law*. Constitutional Court of the Republic of Moldova, 2018; Toma Birmontienė, „Konstitucinė doktrina ir Konstitucijos interpretavimo (ne) laisvė", in D. Pūraitė – Andrikienė, A. Juškevičiūtė – Vilienė (red.) *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023, p. 24–43, Toma Birmontienė, „Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas?", in J. Žilinskas, L. Jakulevičienė, R. Valutytė, D. Gailiūtė – Janušonė (red.) *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei. Liber Amicorum Sauliui Katuokai.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020; Toma Birmontienė, „Konstitucinis Teismas ir Konstitucijos aiškinimo menas", in *Nuo nacionalinės Konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo.* Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2024; Toma Birmontienė, "Constitutional Justice and Politics, the Role of the Constitutional Court", in Rainer Arnold, Alexander Bröstl, Gabriela Dobrovičová (red.) *Constitutional Justice and Politics: International Congress on European and Comparative Constitutional Law.* University in Košice, Faculty of Law, 2020; Toma Birmontienė, „Intersection of the jurisprudences. The European Convention on human rights and the constitutional doctrine formulated by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania", *Jurisprudencija*, 2010, 1(119), p. 7–27; and many more.

and implementation: freedom of thought and freedom of assembly, the right to asylum, women's rights, the protection of persons with disabilities, the right to privacy and to the protection of personal data, the right to a healthy environment in the context of climate change, the right to health care, and the mechanisms for the protection and enforcement of those rights. In an era of disinformation, propaganda and incitement to hatred, the limits of freedom of expression require conceptual reconsideration. The intersection of freedom of expression and freedom of information is equally relevant in the context of personal data protection, where a balance must be struck between the individual's right to privacy and the right of access to information and the society's right to be informed by independent media and journalists.

One of the issues that has most engaged public law scholars in recent times is whether constitutional mechanisms and constitutional review can serve as effective instruments for addressing climate change, given that decisions determining environmental protection have traditionally remained within the sphere of political discretion. What is beyond doubt, however, is that such instruments can help transform climate protection from a political aspiration into a legally cognisable obligation of the State. In 2022, United Nations General Assembly Resolution 76/300 recognised a new human right, namely the right to a clean, healthy and sustainable environment, encompassing a safe climate, clean air, safe water, healthy food and biodiversity. In 2024, the European Court of Human Rights delivered its first judgment in a climate change case, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*,[2] recognising the standing of civil society organisations to litigate against States for non-compliance with their climate obligations and confirming that existing mitigation measures are inadequate. This right was further affirmed by the Advisory Opinion of the International Court of Justice on climate change of 23 July 2025,[3] which identified the obligation under international law for States to prevent significant harm to the climate, non-compliance with which gives rise to international responsibility. In recent years, constitutional courts have increasingly addressed States' obligations to mitigate the effects of climate change (e.g., the German Federal Constitutional Court in 2021 and the Hungarian and Czech Constitutional Courts in 2025), although approaches continue to diverge considerably. Against the backdrop of these decisions, the discourse on so-called intergenerational rights has gained momentum, given that climate change will disproportionately affect the young and future generations.

The twenty-first century has witnessed rapid development in the protection of the rights of vulnerable groups. The protection of LGBTQI+ rights has divided societies in numerous States over the recognition of the right to marry or enter into a registered partnership and to acquire inheritance and adoption rights. These issues have also come before the

[2] ECHR GC decision of 9 April 2024, application no. 53600/20, ECLI:CE:ECHR:2024:0409JUD005360020.

[3] International Court of Justice, Advisory Opinion, Obligations of States in respect of Climate Change, 23 July 2025, https://icj-web.leman.un-icc.cloud/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf.

Constitutional Court of Lithuania. Following the most recent ruling in the series of cases concerning the concept of the family, the implementation of the newly formulated official constitutional doctrine awaits legislative action, and the ruling itself is examined in several contributions to this volume.

The protection of women's rights has been and continues to be a salient issue in constitutional law discourse. As emerges from the research conducted by Prof. T. Birmontienė, the history of women's political rights in Lithuania is richer than is commonly assumed. For example, women in Lithuania were granted suffrage considerably earlier than in many other European states.[4] Nevertheless, over the years, the gap between formal legal equality and its practical realisation in political, social and legal life has remained perceptible, leaving ample scope for continued scholarly debate. In this volume, the question of women's rights is explored from two complementary perspectives: the contribution of the jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania to the development of the doctrine of gender equality is analysed, and the right of a person to a double-barrelled surname is examined as an integral component of identity, the protection of family life and the principle of parental equality.

In recent years, the role of human rights, traditionally associated with public law, has been expanding in the field of private law, a tendency often described as the constitutionalisation of private law. The concept of corporate sustainability, developed over the past two decades, and the evolving regulatory framework in this area, emphasise the importance of human rights in corporate operations and throughout value chains.[5] Human rights due diligence has become standard practice, aimed at preventing adverse impacts of business activities on individuals, communities and the environment. The horizontal effect of human rights is becoming increasingly pronounced, meaning that human rights obligations apply not only to the State–individual relationship but also to other actors, such as business enterprises.

Health law, long a niche yet integral component of the human rights protection system, is experiencing a renaissance to which the global pandemic has in part contributed. Scholars across multiple disciplines are examining issues relating to the protection of patients' rights, access to health care, and medical liability from a wide variety of perspectives. Prof. T. Birmontienė, however, engaged with this field long before the global pandemic, describing health law in her publications as an area characterised by a constant paradox: human and public health, being one of the most important constitutional values, simultaneously serves as a ground for restricting other constitutional rights, which is why, as the Professor has argued, it is essential to establish the limits beyond which State authority may not

[4] Toma Birmontienė, Moterų teisių raida Lietuvoje: konstitucinis pripažinimas, politinio lygiateisiškumo siekis. *Jurisprudencija*, 2006 12(90).

[5] For example, 2011 United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights, EU Directive 2024/1760 on Corporate Sustainability Due Diligence, etc.

reach. Her scholarly research encompassing the regulation of patients' rights,[6] no-fault liability models in health care,[7] the protection of vulnerable population groups and the legal prerequisites for primary health care, as well as the constitutionalisation of medical law,[8] laid the foundations of health law doctrine in Lithuania. It was therefore inevitable that health law issues would find a place in this volume: one of the contributions examines the fragmented nature of a national medical liability system and its compliance with the constitutional right to health care, revealing unresolved constitutional tensions.

The growing significance of human rights is also evident in European courts. In the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, human rights play an increasingly prominent role as a result of nearly two decades of application of the EU Charter of Fundamental Rights and the expanding trajectory of EU competence in areas where human rights form the cornerstone, such as asylum and migration, personal data protection and criminal law. The EU Charter is now applied not only in the classical spheres of human rights codified by international human rights treaties, but its application is driving the development of new human rights (such as respect for academic freedom, personal data protection and the principle of good administration).

This also means that the intersection of national constitutional and EU jurisprudence continues to stimulate scholarly debate, since constitutional courts are required to interpret the human rights provisions enshrined in national constitutions with due regard to another constitutional imperative, membership of the European Union and the obligations arising from EU law. Prof. T. Birmontienė has observed that the interaction between constitutional and international law remains dynamic: the Lithuanian Constitutional Court, like any national court, is simultaneously an EU court, and when, in developing official constitutional doctrine, attention is given to EU law and its interpretation, the conditions are created to avoid conflicts between the two legal systems.[9] The significance of the EU law dimension is also explored in this volume, through an examination of the balance between the unity of Member States and their diversity, in the article of I. Jarukaitis emphasising the universality of the values enshrined in Article 2 of the Treaty on European Union, such as the rule of law and respect for human rights, which in no way negates national identity, and reflects the specific nature of EU constitutionalism. The fundamental values enshrined in Article

---

[6] For example, Toma Birmontienė, „Sveikatos teisės problemos. Pacientų teisės", *Teisė : mokslo darbai*, VU: 1992.

[7] For example, Toma Birmontienė, „Challenges in the legal regulation of patient rights. No-fault liability", *Medicine and Law* 42, 3 (2023): 573–574.

[8] For example, Toma Birmontienė. The development of health law as a way to change traditional attitudes in National Legal Systems. The influence of international Human Rights law: what is Left for the National Legislator? *European journal of health law. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff*. 2010, vol. 17, iss. 1, p. 23-35.

[9] Toma Birmontienė, Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas?, in J. Žilinskas, L. Jakulevičienė, R. Valutytė, D. Gailiūtė – Janušonė (red.) *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei. Liber Amicorum Sauliui Katuokai*, MRU, 2020.

2 TEU acquire particular importance in those Member States where incumbent political forces adopt legislation restricting human rights, curtailing space for civil society, undermining the freedom of independent media, or obstructing the protection of human rights. These values will in all likelihood serve as the essential legitimising argument in the efforts to restore the rule of law in Poland and Hungary following the end of their periods of illiberal governance.

It must be acknowledged that the breadth and complexity of the problems arising in the field of human rights are such that they cannot be comprehensively addressed even within the pages of the most substantial scholarly volume. However wide the thematic range of the articles it contains, its scope inevitably remains limited. Accordingly, certain relevant aspects of the development of human rights can only be touched upon in this Introduction, leaving them for future scholarly discussion. Nevertheless, in examining the development of human rights in the twenty-first century, it is impossible to overlook the fact that new technologies are rapidly penetrating every dimension of our lives: the working environment, public administration and diverse spheres of commercial activity. Technologies, and in particular artificial intelligence (AI) systems, have the potential to affect virtually all human rights, both positively and negatively. It is therefore essential to strike a balance between the promotion of innovation and the protection of human rights. Technological innovation is valued for its capacity to accelerate processes, expedite decision-making, facilitate more effective process management and the processing of large volumes of data; it is also expected to improve the realisation of certain human rights and to facilitate access to health care, legal services and other public services. Yet algorithms often operate on the so-called "black box" principle, whereby it remains unclear how and why a particular output is generated. It is therefore not yet possible to rely solely on algorithmic outputs or to automate decision-making; artificial intelligence may serve only as an auxiliary tool, not as a decision-maker in its own right. The protection of human rights, for its part, demands above all clarity, transparency, accountability, fairness and privacy. Accordingly, the convergence of these two sets of values will inevitably generate considerable tension. The safeguarding of human rights in the deployment of AI and other new technologies is important not only in the public sector but also in the private sector, and the growing number of cases before national and international courts merely confirms that technology may not only fail to reduce, but may actually increase, the future demand for legal practitioners, as litigation arising from the consequences of AI deployment for individuals, communities, and society at large may become the norm. The most adverse effects on the realisation of human rights are caused by discriminatory algorithms and automated decisions employing artificial intelligence (for example, in health care, social protection, financial services and other domains). Whether constitutional law is capable of responding to the challenges posed by artificial intelligence, biotechnology and neurotechnology is analysed by Prof. A. Jackiewicz, who argues that a fundamental transition from a reactive to a proactive model of constitutionalism is required.

As lawyers, public institutions, and businesses make increasingly frequent use of artificial intelligence tools, a host of questions arise concerning the dilemma of public trust in decisions reached with the assistance of such technologies. At present, artificial intelligence does not make decisions but merely generates predictions; it is therefore essential that a human being participates in the decision-making process, that the use of algorithms be transparent, and that the outputs generated by an algorithm be explicable. Although the binding regulation of artificial intelligence is only beginning to develop through instruments such as the Council of Europe's Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (2024), the EU Artificial Intelligence Act, and the national AI legislation of Korea, Brazil and Japan, litigation arising from the adverse effects of technology on individuals is already occurring under existing privacy and data protection, anti-discrimination, labour and intellectual property law. Constitutional and supreme courts around the world are beginning to address the challenges raised by new technologies, emphasising that the use of AI is permissible only under human oversight, with transparent deployment and the protection of human rights guaranteed. For instance, the Colombian Constitutional Court, in decisions handed down in 2024–2025, held that whilst artificial intelligence may assist in the administration of justice, it cannot replace human legal reasoning, and judges must make value judgments and should not place excessive reliance on such systems, as doing so risks undermining confidence in due process, judicial independence and impartiality.[10] The Spanish Supreme Court held that any algorithm used in the public sector that affects the rights of individuals must be deployed transparently, that is, neither national security nor intellectual property protection should be invoked automatically to classify such algorithms, and transparency is not a technical detail but a constitutional right inseparable from democratic accountability. The Court ordered the government to disclose the code of the algorithm used to determine eligibility for an energy subsidy.[11] The German Federal Constitutional Court found the use of police surveillance software (involving automated processing and interpretation of personal data) to be contrary to the Basic Law.[12] The Supreme Court of Lithuania, in updated recommendations issued in May 2025,[13] emphasised that legal professionals are required to disclose the use of generative AI in the preparation of documents in criminal proceedings.

The constitutionalisation of this field, that is, the assessment of algorithms and digital systems through the prism of fundamental rights and democracy, is increasingly discussed

[10] Colombian Constitututional Court rulings No. T-323 ir T-067.

[11] Spanish Supreme Court ruling of 11 September 2025 No. 1119/2025, https://civio.app.box.com/s/2gcrxy4mkpzg49yqkmuaj9z7c44jl7ta (vertimas).

[12] German Federal Constitutional Court ruling of 16 February 2023 No. 1 BvR 1547/19, 1 BvR 2634/20.

[13] Rekomendacijos asmenims, paduodantiems kasacinį skundą ir kitus procesinius dokumentus Lietuvos Aukščiausiajam Teismui baudžiamosiose bylose, 6.3 pnk., https://www.lat.lt/data/public/uploads/2025/04/rekomendacijos_bbs_final.pdf

in academic and policy discourse.[14] The impact of technology on human rights is also linked to its growing role in democratic processes, including elections. This has prompted the constitutional courts of certain States to prohibit the use of artificial intelligence by candidates during election campaigns, with a view to preventing manipulations that may not always be apparent to the voter and that may affect electoral integrity (e.g., the Indonesian Constitutional Court's decision of 2025[15]), or even to annul election results, on the grounds that the widespread use of artificial intelligence in manipulative electoral campaigns influenced voters' choices and violated suffrage rights (e.g., in the 2024 Romanian presidential elections[16]). In 2024, the Venice Commission, whilst acknowledging the opportunities presented by digital technologies in elections, emphasised that such technologies may only be deployed where their use is consistent with the principles of respect for human rights, democracy and the rule of law. The use of any technology must be transparent and may only take place following thorough public consultation with all stakeholders, subject to procedural and judicial safeguards. The Commission stressed the importance of personal data protection in elections when AI is deployed, as well as the need to ensure that voters are informed when such systems are used, and that clear lines of accountability are established for decisions taken by AI systems.[17]

The twenty-first century has been marked by a succession of crises: the COVID-19 pandemic, migration crises, the rule-of-law crisis in certain European States, and the geopolitical crisis arising from the Russian Federation's aggression against Ukraine, now entering its fifth year, among others. Crises are invariably accompanied by a dynamic tension between human rights and other values. The pandemic led to restrictions on freedom of movement and freedom of assembly, contemporary armed conflicts raise questions about ensuring the protection of civilian lives as belligerents deploy the latest technologies, and the rule-of-law crises pose challenges to the independence of the judiciary and, consequently, to the effective protection of any human right. In every crisis, conflicts frequently arise between collective and individual values, such as State security and personal inviolability, freedom of expression, or the State's right to control its borders and the asylum rights of persecuted persons. It is essential that in such circumstances an appropriate balance of interests and values be maintained, and that human dignity never be negated.

---

[14] For example, https://chambers.com/articles/from-code-to-constitution-the-constitutionalization-of-artificial-intelligence-in-colombia-s-case-l.

[15] Indonesian Constitutional Court ruling of 2 January No. 166/PUU-XXI/2023, https://www.mkri.id/public/content/persidangan/putusan/putusan_mkri_11343_1735801113.pdf.

[16] Romanian Constitutional Court ruling of 6 December 2024 No. 32, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2025/02/RULING-No-32-2024.pdf.

[17] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Interpretative Declaration of the Code of Good Practice in Electoral Matters as concerns Digital Technologies and Artificial Intelligence, 10 December 2024, Opinion No. 1171/2024, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2024)044-e

Human rights in the twenty-first century constitute our most fundamental value, the protection of which will determine the prospects for human survival in this changing world. Accordingly, this volume, dedicated to constitutional human rights issues, is intended primarily for scholars of constitutional law and human rights to whom the debates in comparative constitutional law are of interest, both by reason of the thematic diversity of the articles and because the authors represent the legal traditions of different States. The volume should also prove valuable to legal practitioners and lawyers working within public institutions who seek knowledge on how constitutional principles and human rights standards are applied in addressing current legal problems. At the same time, the volume should attract a wider public since it examines not only theoretical questions of constitutional law but also current situations relating to threats to democracy and the rule of law in the region, gender equality, the rights of persons with disabilities and environmental protection. It is our hope that the research and ideas presented by the scholars in this volume will serve as an inspiration for further discussions on the prospects and trends in human rights protection, developments in society, and the strengthening of democratic stability and resilience, particularly at a time when the operation of the rule of law is being tested by political decision-making.

PIRMA DALIS

KONSTITUCIJA KINTANČIOJE TIKROVĖJE: AIŠKINIMAS IR TRANSFORMACIJA

THE CONSTITUTION IN A CHANGING REALITY: INTERPRETATION AND TRANSFORMATION

Vis sugrįžtantis Konstitucijos aiškinimo specifiškumo klausimas

EGIDIJUS JARAŠIŪNAS

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: jarasiunas.egidijus@gmail.com

SANTRAUKA. *Straipsnyje nagrinėjamas konstitucinės teisės moksle nuolat iškylantis konstitucinės interpretacijos specifiškumo klausimas. Vienų autorių teigimu, konstitucijos ir įstatymų bei kitų ordinarinės teisės aktų aiškinimai skiriasi, t. y. jie įžvelgia konstitucijos aiškinimo specifiką ar ypatumus. Kiti autoriai linkę manyti, kad tarp tų aiškinimų didesnio skirtumo nėra arba skirtumai yra tik kiekybinio pobūdžio. Tarp pastarąjį požiūrį mūsų dienomis palaikančių konstitucionalistų šiai grupei tipiškus argumentus yra išdėstę R. Guastini, M. Luciani ir D. A. Celis Vela. Eisime tokiu tyrimo keliu: pirmiausia aptarsime konstitucijos aiškinimo specifikos neigėjų teiginius, paskui aiškinsimės, ar konstitucijos, šalies aukščiausiosios pirminės steigiamosios teisės, ypatingumas lemia vienokią ar kitokią jos aiškinimo specifiką. Šiuo aspektu mums svarbi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kuriam patikėta mūsų valstybės Konstitucijos oficialaus aiškinimo misija, jurisprudencija. Konstitucijos aiškinimą (konstitucinę interpretaciją) traktuosime ne kaip mechaninį teisinio aiškinimo metodų taikymą, bet kaip vientisą procesą, kuriame regime aiškinimo strategijos pasirinkimą, su tos strategijos įgyvendinimu susietų teisinio aiškinimo metodų, technikų ar taisyklių derinių panaudojimą ir gautus tokio aiškinimo rezultatus.*

Straipsnyje pabrėžiamas konstitucijos aiškinimo strategijos ypatingumas – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ją traktuoja kaip teisiškumo etaloną, įstatymų ir kitų ordinarinės teisės aktų tikrinimo matą ir jos nuostatas aiškina kaip tobulą, darnią teisę. Konstitucinio teksto ypatumai, jos normatyvinės dimensijos (normos ir principai, o tarp pastarųjų – ir nepakeičiami pamatiniai principai) sudėtingumas, konstitucinių vertybių sistemos, konstitucijos kaip teisės be spragų koncepcijos atskleidimas reikalauja taikyti pačius įvairiausius teisinio aiškinimo metodus, principus, technikas ar taisykles, galinčias atskleisti minėtus aspektus. Aiškinant konstituciją reikia ne tik taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus (sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, teisės kūrėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt.), bet prireikus juos papildyti naujais aiškinimo kriterijais, elementais ar taisyklėmis, adaptuoti įprastinius (tradicinius) teisinio aiškinimo metodus ar

išryškinti tam tikrus jų aspektus, kad geriau atsiskleistų konstitucinė norminė tikrovė, naudoti tradicinių ir naujai išryškėjusių kriterijų kombinacijas. Konstitucijos kaip vertybių sistemos samprata siejama su pagrindinių teisių apsauga, konstitucinių vertybių pusiausvyros užtikrinimo klausimais, konstitucinės kontrolės instituto funkcionavimu. Konstitucijos aiškinimas grindžiamas konstitucinio akto nuostatų ir šiuolaikine vertybių samprata. Visi teisę kuriantys ir ją taikantys subjektai savo aktus ir sprendimus turi suderinti su konstitucija ir ją atskleidžiančia oficialia konstitucine doktrina, darančią poveikį visai teisinei sistemai. Atitiktis konstitucijai yra bet kokio teisės akto teisinio veikimo sąlyga. Konstitucijos aiškinimas – teisinis aiškinimas, tačiau jo ypatumai leidžia tokį aiškinimą traktuoti kaip specifinį, turintį savitų bruožų teisinio aiškinimo atvejį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konstitucija, konstitucinė jurisprudencija, konstitucijos aiškinimas (konstitucinė interpretacija), konstitucijos aiškinimo specifika, įstatymų ir kitų ordinarinės teisės aktų aiškinimas.

ĮVADAS

Kalbėdami apie šiuolaikinio konstitucionalizmo idėjas ir jų įtvirtinimo praktiką neišvengiamai susidursime su *konstitucijos aiškinimo* (*konstitucinės interpretacijos*) klausimais. Tai viena iš konstitucinės teisės mokslo temų, susijusi su konstitucijos prasmės ir turinio atskleidimu. Ne vienas šia tema rašantis autorius akcentuoja „tikrosios" prasmės, „tikrojo" turinio atskleidimo problemas. Vieni jų ieško konstitucinio teksto kūrėjų siekiuose ir koncepcijose, kiti į konstitucijos aiškinimą žvelgia kaip teisinio teksto, kuris, veikiamas laiko ir besikeičiančio konteksto, įgauna naujų prasmių, perskaitymą.

Su konstitucijos tekstu susiduria daugelis subjektų. Todėl kalbama apie tai, kaip konstituciją ir jos nuostatas suvokia piliečiai, visuomenės veikėjai, politikai, valstybės tarnautojai, teisininkai praktikai, teisės ir politikos mokslų atstovai. Kartu pripažįstama jos oficialaus aiškinimo reikšmė. Lietuvoje oficialaus Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimo misija patikėta Konstituciniam Teismui. Jis, nagrinėdamas konstitucinės justicijos bylas, atskleidžia konstitucinio reguliavimo prasmę. Iš čia kyla dėmesys šio teismo nutarimų ir sprendimų argumentams.

Pripažįstama, kad šiuo metu vyrauja konstitucijos interpretavimo teorijos, pagal kurias konstitucinė interpretacija suvokiama kaip „daugiau ar mažiau ypatingas teisinės interpretacijos atvejis"[1]. Vis dėlto, kaip patvirtina teisinės minties istorija, neretai atsigręžiama į kitados diskutuotus klausimus, bandant iš naujo įvertinti dominuojančias koncepcijas, pakoreguoti išvadas ar net grįžti prie ankstesnių sampratų. Teisinei evoliucijai nuolatinės

[1] Gonçalo de Almeida Ribeiro, „What is constitutional interpretation?", *International Journal of Constitutional Law*, 20, 3 (2022):1030.

diskusijos būtinos, šitaip teisinė mintis atskleidžia naujas teisinės tikrovės puses, leidžia peržiūrėti ir patikrinti jau pripažintų koncepcijų „tikrumą“. Teisės interpretavimas buvo ir lieka teisinio diskurso aktualija – nuolat pasitikrinama, ar einama tinkamu keliu. Ir nors daugelyje konstitucionalistų darbų pabrėžiami konstitucinės interpretacijos ypatumai, ją lyginant su ordinarinės teisės aiškinimu, nuolat susiduriame ir su požiūriu, kad didesnio jų skirtingumo nėra.

Konstitucija – visos nacionalinės teisinės sistemos pagrindas, todėl teisinio aiškinimo teorijoje jos aiškinimas negali būti laikomas neesminiu dalyku. Šio akto aiškinimo klausimai svarbūs ne tik teoriniu, bet ir teisinės praktikos požiūriu. Nuolatos keliamas klausimas, kiek ir kaip Lietuvos Respublikos Konstitucijos oficialus aiškinimas prisideda prie jos preambulėje įtvirtinto atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekio įgyvendinimo, kaip naudojamų aiškinimo technikų rezultatai yra vertinami visuomenėje. Tuo labiau kad „vertybinių karų“, ypač jei kalbama apie žmogaus teisių apsaugos konstitucinius standartus, kontekste girdėti siūlymų nesekti „konstitucinio aiškinimo madomis“[2], o teisinėje literatūroje net baiminamasi dėl pernelyg laisvo Konstitucijos aiškinimo, teisinio teksto įsakmumo sumenkinimo[3].

Konstitucinis Teismas, vykdydamas konstitucinę kontrolę, užtikrina Konstitucijos viršenybę Lietuvos teisinėje sistemoje. Tokia kontrolė veiksminga tik naudojant visas konstitucinio veikimo priemones, pirmiausia – oficialų Konstitucijos aiškinimą. Su tuo susijęs klausimas, ar galima pasitelkiant įprastą ordinarinei teisei aiškinti skirtą mechanizmą atskleisti visus konstitucinio reguliavimo aspektus. Taip išeiname į konstitucinės interpretacijos taikymo problemas. Konstitucijos aiškinimą suvoksime kaip kryptingo veikimo procesą, kuriame regime aiškinimo strategijos pasirinkimą, su tos strategijos įgyvendinimu susietų teisinio aiškinimo metodų, technikų, principų ar taisyklių derinių panaudojimą ir gautus tokio aiškinimo rezultatus. Šį procesą suprasti galima tik operuojant modernaus konstitucionalizmo koncepcijomis, teisės moksle ir praktikoje vartojamomis kategorijomis, matant aiškinimo objekto ir subjekto, taip pat paties aiškinimo ypatumus ir jų ryšį su aiškinimo rezultatais.

Konstitucijos aiškinimas – būtinas jos taikymo elementas. Todėl suprantamas įvairių šalių teisės mokslininkų dėmesys šiai problematikai[4]. Ir Lietuvoje įvairūs Konstitucijos aiš-

---

[2] Tokios diskusijos pavyzdys būtų grupės kritiškai nacionalinės konstitucinės jurisprudencijos atžvilgiu nusiteikusių Seimo narių inicijuota 2025 m. liepos 2 d. diskusija dėl Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimo dėl bendro gyvenimo nesudarius santuokos (partnerystės) instituto (žr. 2025-07-02 Diskusija dėl Konstitucinio Teismo: kaip atkurti pasitikėjimą, *Atviras Seimas*, https://www.youtube.com/watch?v=ARTa_7vbEOk&t=7676s).

[3] Žr. Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija*, trečias leidimas (Vilnius: Justitia, 2009), 371-372.

[4] Norėčiau išskirti tik keletą darbų: *L'interprétation constitutionnelle*, sous la direction de Ferdinand Mélin-Soucramanien (Paris: Dalloz, 2005); *Interpreting Constitutions*, A Comparative Study, edited by Jeffrey Goldsworthy (Oxford: Oxford University Press, 2007); Aharon Barak, *Purposive Interpretation in Law*, translated by Sari Bashi (Prinston: Prinston University Presss, 2005); Ronald Dworkin, *Principo reikalas*, vertė Karolis Klimka (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006); Anthony J. Bellia Jr.and Bradford R. Clark, „The Constitutional Law of Interpretation", *Notre Dame Law Review,* 98, 2 (2022): 519-616.

kinimo aspektai nagrinėti ne viename darbe[5]. Tiesa, konstitucinės interpretacijos specifiškumo, lyginant su įstatymų ar kitų ordinarinės teisės aktų aiškinimu, klausimas kol kas mažai tyrinėtas[6].

Straipsnio pavadinimas nulėmė ir nagrinėjimo kelią: pirma aptarsime konstitucijos aiškinimo specifikos neigėjams (pasirinkti trys autoriai) būdingus teiginius, tuomet bandysime atskleisti, kaip konstitucijos, šalies aukščiausiosios pirminės ir steigiančiosios teisės, ypatingumas lemia vienokią ar kitokią jos aiškinimo specifiką ar ypatumus. Tai galėtų būti kontrargumentai, nukreipti prieš pirmąjį požiūrį. Aptarsime šiuos klausimus: sąvokų, susijusių su teisės ir konstitucijos aiškinimu, vartojimas, konstitucijos ir ordinarinės teisės interpretavimo santykių suvokimo koncepcijos, argumentai, kuriais grindžiami kritiški požiūriai į konstitucijos aiškinimo specifiką, konstitucijos nuostatose tiesiogiai įtvirtinti ir iš konstitucijos kylantys konstitucijos aiškinimo reikalavimai, konstitucija kaip ypatingas teisės šaltinio ir konstitucinės interpretacijos objektas, konstituciją aiškinantys subjektai ir oficialus konstitucijos aiškinimas, konstitucijos aiškinimo strategijos ir metodikos klausimai. Tikiuosi, kad šių klausimų nagrinėjimas padės išsiaiškinti, kiek pagrįstas požiūris į konstitucijos aiškinimo specifiką ir ko verti šios koncepcijos kritikų argumentai. Ieškant atsakymų bus svarbi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kuriam patikėta mūsų šalies Konstitucijos oficialaus aiškinimo misija, jurisprudencija.

Tyrime bus taikomi įvairūs teisinio pažinimo metodai, kurie, tikėkimės, padės atskleisti svarbius nagrinėjamo klausimo aspektus.

Pirmiausia, prieš imdamiesi konstitucinės teisės moksle nuolat iškylančio konstitucinės interpretacijos specifiškumo klausimo nagrinėjimo, turime susitarti dėl straipsnyje vartojamų sąvokų sampratos.

---

[5] Egidijus Kūris, „Konstitucijos aiškinimas, konstitucinės teisės šaltiniai ir besikeičianti konstitucinės teisės paradigma“, *Teisės problemos*, 41,3 (2003): 8-32, id. „Konstitucija kaip teisė be spragų“, *Jurisprudencija*, 90, 12 (2006): 7-14, id. „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“, iš *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje* (Vilnius: LR KT, 2002), 8-132.; Vytautas Sinkevičius, „Konstitucijos interpretavimo principai ir ribos“, *Jurisprudencija*, 67, 59 (2005): 7-19; Ernestas Spruogis, „Teisės aiškinimo probleminiai aspektai“, *Jurisprudencija*, 86, 6 (2006): 56-62; Gediminas Mesonis, *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai* (Vilnius: Registrų centras, 2010); Toma Birmontienė, „Konstitucinio Teismo aktų, kaip teisės šaltinių konstitucinės doktrinos bruožai“, iš *Šiuolaikinės konstitucinės justicijos tendencijos: nacionalinės ir tarptautinės teisės santykis* (Vilnius: LR KT, 2014), 180-197; Dainius Žalimas, „Lietuvos Respublikos Konstitucija-jurisprudencinė Konstitucija“, iš *Lietuvos konstitucionalizmas. Ištakos, raida ir dabartis*, (Vilnius, LR KT, 2018), 252-334; Vaidotas A. Vaičaitis, „Konstitucijos interpretavimo samprata“, iš *Lietuvos ir Lenkijos konstitucinės teisės aktualijos* (Vilnius: VU leidykla, 2020), 115-133; Ernestas Spruogis, „Kokias neteisines priemones Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas naudoja savo argumentacijoje?“, *Jurisprudencija*, 27, 1 (2020): 31-57.

[6] Žr. Egidijus Jarašiūnas, „Konstitucija ir įstatymas: kelios interpretavimo problemos“, iš *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Baltijos ir Skandinavijos konferencijos medžiaga (Vilnius: LR KT, 2002), 234-257.

1. SĄVOKOS, SUSIJUSIOS SU KONSTITUCIJOS AIŠKINIMU. TRYS KONSTITUCIJOS IR ORDINARINĖS TEISĖS INTERPRETAVIMO SANTYKIŲ SUVOKIMO KONCEPCIJOS

Žodis „aiškinimas“ suprantamas kaip reiškinio prasmės, esmės nustatymas, o „teisės aiškinimas“ (teisės interpretacija) – kaip teisės šaltinių prasmės ir turinio atskleidimas. Vieni teisės aiškinimą traktuoja kaip pažinimo aktą, kitiems jis gali būti valinis aktas, treti gali įžvelgti abi savybes. Pastarąjį aiškinimą suvoksime kaip šaltinio pažinimą su galimybe „sudėtingais atvejais“, kai tekstas leidžia pasirinkti vieną iš kelių jo aiškinimų, apsispręsti dėl prioriteto.

Konstitucinio akto ir jo nuostatų prasmei ir turiniui atskleisti vartojamos sąvokos „konstitucijos aiškinimas“, „konstitucijos interpretavimas“ ar „konstitucinė interpretacija“. Pirmosios dvi – tapatūs sinonimai, tik antras dėmuo vienu atveju įvardijamas lietuviškos kilmės žodžiu, o kitu atveju jo reikšmės ieškome tarptautinių žodžių žodyne. O „konstitucinė interpretacija“ vienais atvejais vartojama kaip minėtų dviejų sąvokų sinonimas, o kitais teigiama, kad toks įvardijamas žymi tiek aiškinimo objekto, tiek paties aiškinimo ypatingumą[7]. Kadangi Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vyrauja sąvoka „Konstitucijos aiškinimas“, tą sąvoką vartosime kaip pagrindinę, tačiau nevengsime ir *konstitucinės interpretacijos* kategorijos (tiek cituojant, tiek norint pabrėžti aptariamo aiškinimo ypatumus).

Taip pat susidursime su giminingomis kategorijomis, kaip antai *teisės aiškinimo metodai, principai, taisyklės ar technikos* (pirmoji akcentuoja aiškinimo būdą, kitos – to aiškinimo svarbiausias taisykles, aiškinimui keliamus tam tikrus reikalavimus ar mokėjimą naudotis tais būdais), jų vartojimą lems kontekstas.

Konstitucijos aiškinimas dažniausiai suvokiamas kaip teisės aiškinimo metodų taikymas siekiant atskleisti konstitucinio akto prasmę ir turinį. Visgi į aiškinimą reiktų žvelgti kiek plačiau, pamatyti ir aiškinimo strategiją, ir įprastus, ir specifinius aiškinimo metodus ar jų derinius ir kriterijus (konkretinimo, pusiausvyros tarp principų ir vertybių išvedimo, evoliucinio aiškinimo ir kt.), ir tokio aiškinimo rezultatą. Taip suvokiant konstitucijos aiškinimą neužtenka nagrinėti vien teisinių aiškinimo metodų (kitaip sakant, interpretacinių operacijų) taikymą, reikia matyti vieno teisinio teksto virtimą kitu, teisminio sprendimo formą turinčiu teisiniu tekstu, kuriame suformuota oficiali konstitucinė doktrina, išaiškinanti konstitucinių normų ir principų prasmę ir turinį. Kartais tokia *konstitucinė interpretacija* suprantama kaip viena iš platesnės sąvokos *konstitucinė argumentacija* rūšių, kai platesnė sąvoka apima ne tik teisinius teiginius, bet ir jų teisingumo paaiškinimą. Konstitucijos aiškinimas suprantamas ir kaip joje įtvirtintos konstitucinės teisės taikymo elementas. Tai vienas iš argumentų, kuriuo grindžiamas oficialaus konstitucijos aiškinimo reikšmingumas.

Galima kalbėti ir apie įvairias konstitucijos aiškinimo rūšis. Iš tų rūšių mūsų tyrimui svarbūs *mokslinis doktrininis* (būdingas mokslinės minties atstovams), *institucinis* (valdžios

[7] T.y. kalbama apie konstitucijos konstitucinį aiškinimą, pabrėžiant tiek konstitucijos kaip aiškinimo objekto, tiek ir tam objektui būdingo aiškinimo specifiškumą.

institucijų) ir *oficialusis* (Lietuvoje tai būtų visiems privalomas ir galutinis Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotas konstitucinių nuostatų atskleidimas) konstitucijos aiškinimai.

Autoriai, pripažįstantys konstitucijos aiškinimo ypatingumą, kalba apie „konstitucijos interpretavimo specifiką", „konstitucijos aiškinimo ypatumus" ar „savitumus", konstitucijos aiškinimą vadina „specifine teisinio aiškinimo forma" ar „ypatingu teisinio aiškinimo atveju". Bendro sutarimo dėl tokio aiškinimo specifiškumo laipsnio nėra, aišku tik viena – konstitucijos aiškinimas (konstitucinė interpretacija) yra teisinio aiškinimo atvejis, turintis tam tikrų ypatingų ar savitų bruožų. Nekalbama apie visišką konstitucijos ir ordinarinės teisės aiškinimų skirtingumą, tik pripažįstami pirmojo savitumai (dėl kurių skaičiaus nesutariama). Konstitucijos aiškinimas – teisinis aiškinimas, tačiau turintis ir jam būdingų savitų bruožų.

Galima skirti tris konstitucijos ir ordinarinės teisės aiškinimo santykių suvokimo koncepcijas.

Pagal pirmąją konstitucija aiškinama remiantis teisei būdingais bendrais aiškinimo metodais, didesnių konstitucijos ir įstatymų bei kitų ordinarinės teisės aktų aiškinimo skirtumų nėra, nes konstitucijos interpretavimo ir taikymo technika iš esmės yra tokia pati kaip paprastų įstatymų ar poįstatyminių aktų.

Antroji pozicija: „Konstitucijos aiškinimo užduotis iš esmės skiriasi nuo įstatymo aiškinimo užduoties"[8]. Tai Kanados Aukščiausiojo Teismo sprendimo teiginys. Tokią išvadą darantiems teisėjams konstitucijos ir ordinarinės teisės aiškinimo skirtumai yra akivaizdūs.

Trečioji – tarpinė pozicija. „Konstitucijos interpretacija iš dalies skiriasi nuo ordinarinio įstatymo interpretacijos"[9], tačiau tas skirtingumas vienais atvejais siejamas tam tikrais papildomais aiškinimo elementais, o kitais teigiama, kad jei matysime vien konstitucijai aiškinti taikomus teisės aiškinimo metodus (kalbama apie vadinamąjį mokslinį interpretavimą[10]), tai šioje srityje vietos konstitucinės interpretacijos specifikai nėra, bet pripažįstama,

---

[8] „The task of expounding a constitution is crucially different from that of construing a statute"/„L'interprétation d'une constitution est tout à fait différente de l'interprétation d'une loi". Tai Kanados Aukščiausiojo Teismo *Hunter v. Southan Inc*. sprendimo nuostata (*Hunter v. Southan Inc.* 1984-09-17, 2 R C S 145, Nr. 17569, 155, https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/5274/1/document.do. Cituotą mintį šis teismas plėtoja taip: įstatyme apibrėžiamos dabartinės teisės ir pareigos, jis gali būti lengvai priimtas ir taip pat lengvai pakeistas. Konstitucija, priešingai, yra redaguojama žvelgiant į ateitį. Ja siekiama nustatyti nuolatinius rėmus vyriausybės valdžios legitimiam vykdymui, prie jos yra prijungiami Bilis ar Teisių chartija, skirti individualių teisių ir laisvių nuolatinei apsaugai. Kai priimamos, šios nuostatos negali būti lengvai panaikintos ar pakeistos. Taigi laikui bėgant jos turi evoliucionuoti taip, kad atitiktų naujas socialines, politines ir istorines realijas, kurių konstitucinio teksto autoriai neįsivaizdavo. Teismai yra konstitucijos saugotojai ir jie turi atsižvelgti į tuos veiksnius aiškindami konstitucines nuostatas.

[9] Arnold Rainer, „Allemagne. Table ronde: Juge constitutionnel et interprétation des normes", *Annuaire international de justice constitutionnelle*, 33 (2018):121. Ten pat šis autorius pratęsia mintį: „Konstitucija turi būti suprantama kaip funkcinė vienovė, kuriai žmogaus orumas yra aukščiausioji valstybės tvarkos vertybė. Iš to kyla būtinybė harmonizuoti konstitucinių normų visumą, arba konkrečiu atveju, keletą konfliktuojančių konstitucinių vertybių, norint pasiekti optimalų rezultatą, praktiškai suderinant šias normas"

[10] Jis suprantamas tik kaip pažinimas, kuriuo siekiama nustatyti įvairias konstitucinių nuostatų reikšmes.

kad jei operuosime platesne sąvoka „konstitucinė argumentacija“, tuomet galima kalbėti apie aiškinimo specifiką[11].

Taigi – trys požiūriai. Pripažįstama, kad dominuoja antrasis požiūris (tiksliau, jo variantai), kurio atstovams interpretavimo strategijos, taikomų metodų, jų derinių, aiškinimo kriterijų ar elementų specifiškumas leidžia kalbėti apie konstitucijos aiškinimo specifiką ar bent ypatumus. Vis dėlto ginčas anaiptol nėra pasibaigęs. Kartkartėmis vėl iškyla pirmoji ar trečioji pozicija. Žinoma, skiriasi teisinės mokyklos, valstybės, autoriai, argumentavimo keliai. Toliau aptarsime kelių autorių, neigiančių konstitucinės interpretacijos ir teisinės interpretacijos skirtingumą, požiūrius ir tokiai pozicijai būdingus teiginius. Paskui aiškinsimės, ar konstitucijos, šalies aukščiausiosios pirminės steigiamosios teisės, ypatingumas gali lemti vienokią ar kitokią jos aiškinimo specifiką. Visų pirma remsimės Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kuriam patikėta Lietuvos Konstitucijos oficialaus aiškinimo misija, jurisprudencija.

2. KONSTITUCIJOS AIŠKINIMO SPECIFIKOS KRITIKA

Reikia paaiškinti, kodėl pasirinkti konkretūs autoriai: Riccardo Guastini, Massimo Luciani ir Dúber Armando Celis Vela. Pirmiausia dėl to, kad savo darbuose jie labai aiškiai ir motyvuotai pagrindžia konstitucinės interpretacijos skirtumų, lyginant su ordinarinės teisės aiškinimu, nebuvimą. Antra, šie autoriai tokias išvadas daro išanalizavę ne kokios nors vienos šalies konstitucinio teismo patirtį, bet disponuodami platesniu tyrimų lauku. Štai Massimo Luciani savo požiūrį išdėstė turėdamas prieš akis 2017 m. surengto tarptautinio apskritojo stalo konstitucinės interpretacijos klausimais dalyvių pranešimus (tiesa, Luciani pripažįsta, kad jo išvados nesutampa su daugelio konstitucinių teisėjų požiūriu). Kitas autorius – Riccardo Guastini, žinomas konstitucinių aktų aiškinimo teorinių klausimų tyrinėtojas, o Dúber Armando Celis Vela savo straipsnio išvadas grindžia daugelio Europos ir Lotynų Amerikos konstitucinės justicijos institucijų praktika. Trečia, minėtų autorių tyrimai yra palyginti neseni (gal tik Riccardo Guastini darbas[12] pasirodęs kiek anksčiau, nors jo *Lezioni di teoria costituzionale* prancūziškas vertimas *Leçons de théorie constitutionnelle*, išleistas 2010 m., ko gero, cituojamas dažniau nei originalas), Massimo Luciani išvados išspausdintos 2018 m., o Dúber Armando Celis Vela straipsnis „Teiginys apie konstitucinio interpretavimo specifiškumą“ publikuotas 2021 m. Ketvirta, minimus autorius sieja argumentacijos ir daromų išvadų panašumas (nepaisant kai kurių skirtumų), jų tyrimų teiginiai ir išvados leidžia juos laikyti tipiškais konstitucijos aiškinimo specifikos neigimo atstovais.

[11] Apie tai žr. Thomas Hochmann, „Interpréter la Constitution“, *Pouvoirs*, 87 (2023): 117-123.

[12] Riccardo Guastini, *Lezioni di teoria costituzionale* (Torino: Giappichelli, 2001), o knygos vertimas į prancūzų kalbą, kuriuo naudojosi šio straipsnio autorius: Riccardo Guastini, *Leçons de théorie constitutionnelle*, traduit de l'italien par Véronique Champeil-Desplats (Paris: Dalloz, 2010). Beje, R, Guastini yra parašęs skyrių apie konstitucijos interpretavimą *Tarptautinio konstitucinės teisės traktato* l tome (žr. Riccardo Guastini, „L'interprétation de la Constitution“, iš *Traité international de droit constitutionnel*, Michel Troper et Dominique Chagnollaud, tome 1 (Paris: Dalloz, 2012), 465-503).

Pirmasis iš aptartų autorių, kritikuojančių konstitucinės interpretacijos specifiškumą, yra *Scuola di Genova* atstovas Riccardo Guastini. Jis nesutinka, kad konstitucijos aiškinimas radikaliai skiriasi nuo įstatymų ir kitų teisės aktų aiškinimo, ir neigia, kad konstituciniam aiškinimui reikalingi specialūs metodai ar skirtingos aiškinimo technikos. R. Guastini pasirinktas kritikos kelias toks: jis išdėsto galimus argumentus dėl konstitucinio aiškinimo specifiškumo ir paskui paaiškina, kodėl jie visi yra atmestini[13].

Pagal R. Guastini pirmas argumentas yra susijęs su požiūriu, kad konstitucinių aktų tekstai skiriasi nuo kitų norminių teisės aktų dėl to, kad konstitucijos reguliavimo objektas yra tai, kas vadinama „konstitucine materija"[14] (dauguma autorių ją identifikuoja kaip valdžios organizaciją ir jos padalijimą ir valstybės bei asmens santykius). Vis dėlto, pasak R. Guastini, ne visi šie santykiai yra sureguliuoti vien konstitucijos, nemažai jų reguliuoja ir įstatymai (pvz., rinkimų įstatymai). Todėl kai vienu metu taikomi konstituciniai aktai ir įstatymai, apie bet kokią konstitucinės interpretacijos specifiką dėl reguliavimo objekto negalima kalbėti.

Antru argumentu dėl konstitucijos ir ordinarinės teisės aktų aiškinimo skirtingumo laikytini teiginiai apie konstitucijos ir įstatymų bei kitų aktų normatyvinį turinį. Pasak konstitucinės interpretacijos specifikos šalininkų, konstituciniai aktai neapsiriboja vien normomis, juose įtvirtinami principai ir skelbiamos vertybės. Į tokį aiškinimą R. Guastini reaguoja taip: ir ordinariniuose įstatymuose galima įtvirtinti principus (kaip pavyzdį jis nurodo civilinius ar baudžiamuosius kodeksus), todėl ir šiuo atveju ypatingų konstitucijos aiškinimo technikų klausimas atmestinas.

Trečias argumentas: konstitucinius aktus nuo kitų norminių teisės aktų skiria jų objektas, nes konstitucijoje reguliuojami „politiniai santykiai" (tai kitas aspektas negu „konstitucinė materija"), todėl konstitucija turi būti aiškinama naudojant metodus, kurie leistų šio akto tekstui prisitaikyti prie besikeičiančių politinių santykių (susiduriame su „evoliuciniu" arba „dinaminiu" konstitucijos aiškinimu). Visgi, pasak R. Guastini, tokiais argumentais įrodyti konstitucinio aiškinimo specifikos negalima, nes politiniai santykiai reguliuojami ne vien konstitucijoje, bet ir įstatymuose, be to, ne visos konstitucinės normos skirtos politiniams santykiams reguliuoti. R. Guastini pažymi, kad keičiasi ne tik politiniai, bet ir socialiniai, ekonominiai ir kitokie santykiai, reguliuojami įstatymais ir kitais ordinarinės teisės aktais.

Ketvirtas argumentas – konstituciniai aktai priimami ilgam laikui, jų reguliavimui būdingas stabilumas, todėl juos sunku pakeisti. Tai lemia, kad konstitucinės sistemos evoliuciją užtikrina ne tik konstitucijos pataisos, bet ir konstitucinė interpretacija, plėtojanti konstitucinių nuostatų ir principų ankstesnį aiškinimą. Riccardo Guastini įsitikinimu, šis argumentas yra „silpnas", jis primena, kad ne vienas civilinis kodeksas (pvz., vadinamasis Napoleono kodek-

[13] Riccardo Guastini, *Leçons de théorie constitutionnelle*, traduit de l'italien par Véronique Champeil-Desplats (Paris: Dalloz, 2010), 210-214.

[14] Riccardo Guastini nurodo du šio argumento šaltinius; Andrei Marmor, *Interpretation and Legal Theory*, 2 ed. (Oxford and Portland, Hart Publishing 2005), 9 skyrius; Giuseppe Ugo Rescigno, „Interpretazione costituzionale e positivismo giuridico", *Diritto pubblico*, 1 (2005): 19-48.

sas) savo galiojimo amžiumi gali pralenkti nacionalinę konstituciją. Be to, jo nuomone, konstitucijos keitimas dėl visuomenės gyvenimo pokyčių priklauso konstitucijos keitimo valdžiai, o ne konstitucijos aiškintojų kompetencijai.

Kitas aptariamas autorius – Massimo Luciani[15] – viename iš 2017 m. rugsėjo 8-9 d. tarptautinio apskritojo stalo „Konstitucinis teisėjas ir normų interpretacija" apibendrinamųjų pranešimų[16] pirmiausia iškėlė teorinę problemą, kurios esmė – kaip atsakyti į klausimą, ar konstitucinė interpretacija turi jai būdingų savybių, pagal kurias ją galima skirti nuo ordinarinės teisės aiškinimo. Jo manymu, argumentus, kuriais grindžiamas teigiamas atsakymas į tokį klausimą, galima suvesti į penkis suvestinius argumentus (tai *neapibrėžtumo, atitikimo, politinio turinio, konstitucijos griežtumo* ir *vertybinis* argumentai). Išdėstęs kiekvieną tokį argumentą, jis pateikia ir kritišką jo įvertinimą.

M. Luciani teigia, kad pagal *neapibrėžtumo argumentą* konstitucinė interpretacija nuo įstatymo interpretavimo skiriasi dėl ypač neaiškių, neapibrėžtų konstitucinių nuostatų, palyginti su įstatymų formuluotėmis. Visgi, šio autoriaus nuomone, toks teiginys neturi rimto pagrindimo, nes ir įstatymuose galima rasti nemažai bendrų, neaiškių formuluočių, o konstitucijose yra nemažai detalaus reguliavimo.

Pagal *atitikimo argumentą* konstitucinė interpretacija yra specifinė interpretacija, nes leidžia sukurti „hermeneutinį įstatymų aiškinimo pagal jų atitiktį konstitucinėms normoms kanoną"[17]. Visgi M. Luciani pažymi, kad tai silpnas argumentas, nes interpretavimas pagal atitiktį konstitucijai kyla iš pačios konstitucijos, o ne iš konstitucinės interpretacijos teorinių ar praktinių reikalavimų.

Pagal *politinio turinio* argumentą konstitucinei interpretacijai būdingos savitos taisyklės, nes aiškinimo šaltinis persmelktas politinių pasirinkimų ar sprendimų, lemiančių politinius padarinius. Pasak M. Luciani, tai prieštaringas argumentas, nes jis, nors artimas vertybiniam argumentui, yra mažiau tikslus teoriniu požiūriu ir techniškai abejotinas.

Konstitucijos griežtumo argumentas siejamas su evoliuciniu aiškinimu, kuris, M. Luciani nuomone, yra prieštaringas, nes ir įstatymo interpretavimas gali evoliucionuoti.

Paskutinis – *vertybinis argumentas*, pagal kurį tik konstitucija išreiškia valstybiškai organizuotos visuomenės vertybinę sistemą. Vertintojas daro tam tikrą išlygą, jis pažymi, kad tai labiau įtikinama pozicija nei ankstesnės. Vis dėlto ir jos nepakanka norint įrodyti skirtingą konstitucinės interpretacijos prigimtį, nes ir įstatymai gali išreikšti vertybes. Tiesa, autorius pripažįsta, kad tik viena konstitucija gali identifikuoti ir įtvirtinti vertybes kaip tokias.

Massimo Luciani daro išvadą, kad konstitucinė interpretacija „skiriasi nuo kitų šaltinių

---

[15] Romos *La Sapienza* universiteto konstitucinės teisės profesorius, nuo 2025 m. Italijos Konstitucinio Teismo teisėjas.

[16] Massimo Luciani, „Les fondements théoriques de l'interprétation des normes par le juge constitutionnel", *Annuaire international de justice constitutionnelle*, 33 (2018): 495-500.

[17] Massimo Luciani, *supra note*, 16: 497- 498. Autorius nurodo, kad Lenkijos pranešime toks aiškinimas vadinamas „prokonstitucine interpretacija" (žr. Miroslav Granat, „Rapport polonais, table ronde „Juge constitutionnel et interprétation des normes", *Annuaire international de justice constitutionnelle*, 33 (2018): 413).

interpretavimo vien kiekybiniais, bet ne kokybiniais aspektais“[18], kad jos skirtingumas susijęs tik su bruožais, kuriuos galima kvalifikuoti tik kaip „ontinius“ (t. y. susijusius su konkrečia esamybe), o ne „ontologinius“ (kurie susiję su esme). Nors konstitucijai kaip interpretavimo objektui būdingas didesnis neapibrėžtumas, aksiologinis turtingumas, tačiau to nepakanka jos interpretavimo esmės skirtingumui įrodyti. Kartu šis autorius pažymi, jog paprastai patys konstitucinių teismų teisėjai mano, kad jų konstitucijos interpretavimo veikla yra ypatinga ir skiriasi nuo ordinarinės teisės aiškinimo.

Trečiasis autorius, Dúber Armando Celis Vela[19], straipsnyje, kuriame nagrinėjamas konstitucinės interpretacijos specifiškumo klausimas, pažymi, kad konstitucinės interpretacijos specifikos šalininkai skelbia, jog tradicinių teisinio aiškinimo technikų nepakanka arba jos yra netinkamos norint atskleisti konstitucijos esmę. Visgi, jo nuomone, teiginys apie konstitucinės ir ordinarinės teisės interpretavimo skirtingumą yra „nei empiriniu požiūriu tikras, nei normatyviniu požiūriu įtikinamas“[20].

D. A. Celis Vela nurodo, kad šių dienų konstitucionalistai dažnai pabrėžia konstitucinės interpretacijos specifiką, tačiau toks teiginys įvairių autorių motyvuojamas nevienodai. Jis pabando išdėstyti argumentus, kuriais grindžiamas konstitucinės interpretacijos specifiškumas, vėliau juos vertina kritiškai ir teigia, kad konstitucinė interpretacija iš esmės nesiskiria nuo ordinarinės teisės aiškinimo.

Pasak D. A. Celis Vela, konstitucijos aiškinimo specifiškumas teisinėje literatūroje siejamas su tokiais principiniais argumentavimo mazgais: 1) konstitucijos savybėmis; 2) privilegijuoto aiškintojo buvimu; 3) specialių aiškinimo technikų būtinumu.

Pirmasis argumentavimo mazgas susijęs su konstitucijai būdingais bruožais, kurie ją skiria nuo įsteigtosios valdžios priimtų aktų, todėl ordinarinės teisės aiškinimo formų nepakaks arba jos netiks konstituciniam turiniui atskleisti (tuo labiau kad ordinarinė teisė pirmiausia aiškinama gramatiškai, konstitucinėms nuostatoms tai netinka, nes jose įkūnytas didelis skaičius konstitucinių principų, kuriems atskleisti reikia kitokio aiškinimo kelio).

Konstitucijos aiškinimo ypatingumą lemia tokie konstitucijai būdingi bruožai: a) *kalbos ypatumai* (daugelis konstitucinių nuostatų labai bendro pobūdžio, abstrakčios, neapibrėžtos, tai ateities vizija, o ne statika); b) *normatyvinė specifika* (konstitucijoje yra įtvirtintos įvairių rūšių normos, principai ir vertybės, o būtent dėl principų ir vertybių konstitucinio teksto aiškinimas yra specifinis); c) *hierarchinis konstitucijos ypatingumas* (jos aukščiausioji vieta teisinėje sistemoje, ji – pagrindinis politinės visuomenės susitarimas, ją sudaro aukščiausios galios teisės normos, kurių aiškinimo padariniai jaučiami visuose teisės lygiuose). Pasak D. A. Celis Vela, konstituciją aiškinančių konstitucinių teismų sprendimų poveikis akivaizdus, jie teisiniu

[18] Massimo Luciani, *supra note*, 16: 498.

[19] Lotynų Amerikos universiteto (Medeljinas, Kolumbija) profesorius.

[20] Dúber Armando Celis Vela, „La tesis sobre la especificidad de la interpretación constitucional“, *International Journal of Constitutional Law*, 19, 4 (2021): 1289, https://watermark02.silverchair.com/moab104.pdf?token=AQECAHi208BE49Ooan9kkhW_ Ercy7Dm3ZL_9Cf3qfKAc485ysgA.

būdu sprendžia politinius ir moralinius konfliktus. Konstitucijos aiškinimo ypatumus lemia jos aukščiausias rangas, maksimali politinė galia ir konstitucijos turinio reikšmingumas, jis nustato teisėkūros teisinėje sistemoje pagrindus ir t. t.

Antrasis konstitucijos specifiškumo aiškinimo mazgas – *privilegijuotas aiškintojas*. Tai konstitucinis teismas ar panaši teisminė institucija, kuriai priklauso paskutinio žodžio teisė. Toks teismas, priimdamas interpretacinius sprendimus, modifikuoja konstituciją. Taigi konstitucijos pakeitimai yra ne tik jos pataisos, bet ir oficialaus aiškintojo interpretaciniai sprendimai. Žinoma, aiškintojas turi ne tik nustatyti konstitucinę prasmę, bet ir pateikti argumentus dėl aiškinimo pasirinkimų. Vis dėlto metodologiniu ir aprašomuoju požiūriu konstitucinė interpretacija ir įprastinė teisinė interpretacija yra panašūs aiškinimo veiksmai.

Paskutinė argumentų grupė susijusi su *specifinių aiškinimo technikų* naudojimu. Ordinarinės teisės aiškinimo kanonai susiformavo XIX amžiuje, o šiuolaikinei konstitucijai aiškinti reikia naujų aiškinimo formų. Kalbinės ir normatyvinės konstitucinio teksto ypatybės reikalauja specifinių aiškinimo priemonių. Išryškėjo visa serija metodų, taisyklių arba principų, skirtų konstitucijai atskleisti (pvz., K. Hesse pasiūlė tokius konstitucinio aiškinimo principus: *konstitucijos vieningumą, praktinę konkordanciją*[21], *funkcinę korekciją, integralųjį veiksmingumą, normatyvinę konstitucijos jėgą*, o štai A. Barakas pasisakė už platų *teleologinio (tikslinio) aiškinimo* naudojimą).

D. A. Celis Vela, kalbėdamas apie teorinius konstitucijos aiškinimo specifikos aspektus[22], teigia, kad būtina išsiaiškinti tos specifikos priežastis ir jos tipą. Šio autoriaus išvados yra tokios: konstitucinis teismas savo sprendime aiškina ir konstituciją, ir įstatymą, tačiau konstitucijai reikia specifinio, o įstatymui – kitokio aiškinimo, bet, jo manymu, tai būtų absurdas. Toks kelias teismui netinka, todėl konstitucijos aiškinimo specifiškumo klausimas atmestinas. Autorius pripažįsta, kad yra konstitucinio aiškinimo ypatumų (pvz., konstitucinių principų ir vertybių aiškinimas), bet argumentų juos pripažinti iš esmės skirtingais nuo ordinarinės teisės aiškinimo nepakanka. Be to, tam tikros technikos, dažnai pasitelkiamos aiškinant konstituciją, gali būti naudojamos ir kitiems teisės šaltiniams aiškinti. Taigi konstitucinė interpretacija nėra iš esmės skirtingas procesas nei ordinarinės teisės aiškinimas. O pats konstitucinės interpretacijos specifikos iškėlimas, jo nuomone, prasmingas tik pateisinant konstitucinių teismų diskrecinius sprendimus.

D. A. Celis Vela pažymi, kad konstitucijai būdingų kalbos ir semantikos savybių galima rasti ir kituose teisės šaltiniuose. Su hierarchine konstitucijos padėtimi galima sieti tik konstitucinio interpretavimo padarinius, o ne konstitucinių nuostatų aiškinimo operacijas. Argumentų, kad konstitucija – ypatingas teisės šaltinis, kad jos formulavimo technika specifi-

[21] Apie galimybes taikyti šį principą žr. Artūrs Šuspāns, „Konrad Hesse's praktische Konkordanz as a Method of Balancing Constitutional Rights in the Lithuanian and Latvian Legal Systems", *Teisė*, 134 (2025): 180-188.

[22] Papildomai jis pažymi, kad meta-teoriniai aspektai irgi svarbūs konstitucinės interpretacijos sričiai apibrėžti ir teigia, kad konstitucijos ir interpretavimo technikų santykis gali būti formuluojamas analitinėmis, empirinėmis ar normatyvinėmis kategorijomis.

nė, nepakanka, kad būtų galima teigti, jog konstitucijos interpretacija yra kitokios prigimties. Pažymėtina, kad konstitucinės ir ordinarinės teisės aiškinimo skirtingumas neretai grindžiamas supaprastintu ordinarinės teisės aiškinimo suvokimu. Bendra išvada tokia: „Interpretacinė veikla priklauso ne nuo šaltinių tipo, o nuo sprendžiamų interpretavimo problemų.“[23] D. A. Celis Vela, kaip ir pirmiau aptarti autoriai, daro identišką išvadą, kad tarp konstitucinės interpretacijos ir ordinarinės teisės interpretacijos yra kiekybinių, bet ne kokybinių skirtumų.

Aptartus autorius sieja pripažinimas, jog konstitucinė interpretacija turi savitų bruožų, tačiau jų negalima laikyti pakankamais, kad būtų galima pripažinti kokybinį konstitucinės ir ordinarinės teisės interpretavimo skirtingumą. Todėl pabandykime į tokius konstitucinės interpretacijos specifiškumo paneigimo argumentus pažvelgti kritiškai. Į konstitucinę interpretaciją žvelgsime ne kaip į mechaninį teisinio aiškinimo metodų taikymą, bet kaip į vientisą procesą, prasidedantį aiškinimo strategijos pasirinkimu, tos strategijos įgyvendinimą užtikrinančių teisinio aiškinimo metodų, technikų ar taisyklių derinių taikymą ir aiškinimo rezultato įtvirtinimą konstitucinėje jurisprudencijoje. Mus domins, kaip konstitucijos, šalies aukščiausiosios pirminės steigiamosios teisės, ypatingumas gali lemti vienokią ar kitokią jos aiškinimo specifiką ar ypatumus. Pirmiausia nukreipsime žvilgsnį į konstitucinio akto tekstą, tiksliau, į jame tiesiogiai įtvirtintus ar iš jo kylančius aiškinimo reikalavimus.

3. KONSTITUCIJOJE TIESIOGIAI ĮTVIRTINTI IR IŠ JOS KYLANTYS KONSTITUCIJOS AIŠKINIMO REIKALAVIMAI

Būtų idealu, jeigu pačiose moderniosiose konstitucijose būtų fiksuojamos svarbiausios jų aiškinimo taisyklės. Deja, tokios nuostatos – retas dalykas. Be to, paprastai tos taisyklės būna susijusios tik su tam tikrų konstitucinio teksto dalių ar jų nuostatų atskleidimo ypatumais.

Pirmiausia galima prisiminti JAV Konstitucijos IX pataisą[24], kurioje skelbiama, kad tam tikrų teisių išvardijimas Konstitucijoje neturi būti aiškinamas kaip kitų žmonių teisių paneigimas ir sumažinimas. Kitas pavyzdys – 1978 m. Ispanijos Konstitucijos 10 straipsnio 2 dalis, kurioje nurodoma: „Normos, susijusios su Konstitucijoje įtvirtintomis pagrindinėmis teisėmis ir laisvėmis, aiškinamos pagal Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, Ispanijos ratifikuotas tarptautines sutartis ir susitarimus šiais klausimais.“[25] Arba 1982 m. Kanados

[23] Tai esminė A.D. Celis Vela tyrimo tezė: „La actividad interpretativa no depende del tipo de fuentes sino de los problemas interpretativos que se resuelven“ (žr. Dúber Armando Celis Vela, *op. cit*., p. 1290).

[24] Pirmosios dešimt JAV Konstitucijos pataisų drauge vadinamos Teisių biliu, įsigaliojusiu 1791 m.

[25] „Las normas relativas a los derechos fundamentales y a las libertades que la Constitución reconoce se interpretarán de conformidad con la Declaración Universal de Derechos Humanos y los tratados y acuerdos internacionales sobre las mismas materias ratificados por España“, žr. *Constitución Española*, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, 2024, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/abrir_pdf.php?id=PUB-PB-2024-116. Pateikiu tekstą ispanų kalba, nes jo lietuviškas vertimas 2015 m. išleistame konstitucijų rinkinyje kiek skiriasi (žr. ir plg. *„Pasaulio valstybių konstitucijos*“, t. 1 (Vilnius: MRU, 2015), 1029).

konstitucinio akto I dalies „Kanados teisių ir laisvių chartija“ 27 straipsnis, kuriame nustatyta, jog ši chartija aiškinama taip, kad būtų tausojamas ir stiprinamas kanadiečių daugiakultūrinis paveldas. Šiuo aspektu paminėtinas ir 1997 m. Pietų Afrikos Respublikos Konstitucijos 39 straipsnis „Teisių bilio nuostatų aiškinimas“, kuriame nustatyta, kad aiškindami Konstitucijos 2 skyriaus „Teisių bilis“ nuostatas teismas, tribunolas ar kvaziteisminės institucijos privalo: a) vadovautis atviros ir demokratiškos visuomenės vertybėmis, grindžiamomis žmonių orumu, lygybe ir laisve, b) atsižvelgti į tarptautinės teisės normas, taip pat šie teismai c) gali atsižvelgti į užsienio šalių teisę. O šio straipsnio 2 dalyje užfiksuota, kad aiškindamas bet kurį teisės aktą, plėtodamas bendrąją teisę ar papročių teisę kiekvienas teismas, tribunolas ar visuomenės nuomonės teismas privalo skatinti Teisių bilio dvasią, tikslą ir siekius. Be to, nurodyta, kad Teisių bilis nepanaikina kitų teisių ir laisvių, kurios yra nustatytos ar pripažįstamos bendrosios teisės, paprotinės teisės ar teisės aktuose, galiojimo, jeigu šios teisės ir laisvės neprieštarauja Teisių bilio nuostatoms[26]. Taip paskutinio pavyzdžio nuostatos iš esmės peržengia vieno skyriaus ribas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekste taip pat rasime kelis šio akto aiškinimo orientyrus. Antai Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas, 7 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, o 18 straipsnyje užfiksuota, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Aiškinimą orientuoja ir Konstitucijos preambulėje įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis. Šios nuostatos žymi tiek sisteminio aiškinimo būtinumą, tiek Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje, prigimtinės žmogaus teisių koncepcijos pripažinimą, taip pat pareigą aiškinant konstitucinį tekstą laikytis teisinės valstybės principo reikalavimų ir t. t. Tai esminę reikšmę Konstitucijos aiškinimui turintys elementai.

Konstituciniam Teismui tokiais atvejais užtenka atsispirti nuo tiesiogiai Konstitucijoje įtvirtintų jos aiškinimo pradų. Antai aiškindamas *Konstitucijos vientisumo principą* Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą konstatavo, kad skirtinguose Konstitucijos straipsniuose išdėstytos normos yra tarp savęs suderintos ir sudaro vientisą visumą, darnią sistemą, kad nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų paneigta arba iškreipta kitų Konstitucijos nuostatų prasmė. Konstitucinio Teismo teigimu, pati Konstitucijos, kaip aukščiausios teisinės galios akto, prigimtis, konstitucingumo idėja suponuoja tai, kad Konstitucijoje negali būti ir nėra spragų ar vidinių prieštaravimų[27].

Iš Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies daroma išvada, kad Konstitucija turi aukščiausią teisinę galią ir kad visi teisės aktai turi atitikti Konstituciją. Tai suponuoja, kad visais atvejais

[26] Žr. Section 39. Interpretation of Bill of Rights. South Africa: Constitution, iš *Constitutions du Monde*, https://www.servat.unibe.ch/icl/sf00000_.html.

[27] Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. kovo 28 d. ir vėlesnius nutarimus.

įstatymo ar kito akto aiškinimas yra susietas su jo konstitucingumo patikrinimu.

Aiškindamas Konstitucijoje įtvirtintą *žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principą* Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad žmogui priklauso nuo jo asmens neatskiriamos ir iš jo neatimamos teisės ir laisvės, kad žmogus jas turi *ipso facto*, kad tokias teises turi kiekvienas žmogus. Šis principas suponuoja ir tai, kad negali būti nustatyta tokia šių teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarka, kad jų įgyvendinimas priklausytų nuo teise nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų. Prigimtinio žmogaus teisių pobūdžio principas yra ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų. Demokratinės teisinės valstybės vienas iš svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą leidžiant asmens ir valstybės santykius reguliuojančius teisės aktus vadovautis žmogaus teisių ir laisvių prioritetu, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemones, jokiu būdu šių teisių ir laisvių nepažeisti ir neleisti, kad jas pažeistų kiti. Į Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teises ir laisves reikia žvelgti kaip į vientisą ir darnią sistemą. Konstitucijoje yra įtvirtinta tokia žmogaus teisių ir laisvių samprata, kad vienų asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis. Įgyvendindamas savo teises ir laisves žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio pripažinimo principas nepaneigia to, kad žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas[28].

Konstitucinis teisinės valstybės principas – tai universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Konstitucija. Teisinės valstybės principo turinys atsiskleidžia įvairiose Konstitucijos nuostatose ir yra aiškintinas neatsiejamai nuo Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio. Šis principas, be kitų reikalavimų, suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios ir kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir paklusdamos teisei, kad Konstitucija turi aukščiausią teisinę galią ir kad visi teisės aktai turi atitikti Konstituciją. Teisinės valstybės principas reiškia ir jurisprudencijos tęstinumą, šis reikalavimas taikomas ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijai, kurioje formuluojama oficiali konstitucinė doktrina, aiškinami Konstitucijos principai bei normos, atskleidžiamos įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsajos, jų turinio santykis, konstitucinių vertybių pusiausvyra, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vienos visumos, esmė.

Be Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtintų reikalavimų, susiduriame ir su iš Konstitucijos kylančiais jos aiškinimo reikalavimais. Konstitucinis Teismas iš įvairių konstitucinių nuostatų, jų sąsajų, vertybių jungčių ar konstitucinio reguliavimo visumos išveda tam tikrą Konstitucijos

[28] Pagal Konstituciją žmogaus konstitucinių teisių ir laisvių įgyvendinimą galima riboti, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo.

aiškinimo taisyklę, o paskui, remdamasis tokia taisykle, aiškina kitas konstitucines nuostatas.

Oficialioji Konstitucijos aiškinimo reikalavimų doktrina, nepaisant jos fragmentiškumo, jau įgavusi aiškius kontūrus. Antai konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą pažymėta, kad aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus; nė vieno iš jų negalima suabsoliutinti; būtina užtikrinti Konstitucijoje įtvirtintų vertybių pusiausvyrą; negalima Konstitucijos normų ir principų aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais, nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje; negalima nė vienos Konstitucijos nuostatos priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų iškreiptas ar paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys, nes tuomet būtų iškreipta viso konstitucinio teisinio reguliavimo esmė, pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyra; kad tirdamas teisės aktų atitiktį aukštesnės galios teisės aktams Konstitucinis Teismas plėtoja savo ankstesniuose aktuose pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, atskleidžia naujus, atitinkamos konstitucinės justicijos bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatyto teisinio reguliavimo aspektus ir t. t.

4. KONSTITUCIJA KAIP YPATINGAS TEISĖS ŠALTINIS IR KONSTITUCINĖS INTERPRETACIJOS OBJEKTAS

Pasak E. W. Böckenförde, „metodologinė diskusija dėl konstitucijos interpretavimo kartu visados yra diskusija dėl konstitucijos sampratos ir konstitucijos teorijos, nuo kurių pirmoji diskusija yra neatskiriama“[29]. Taigi, viena vertus, konstitucijos samprata svarbi jos aiškinimo suvokimui, kita vertus, konstitucijos aiškinimo būdai, metodai ir taisyklės leidžia padaryti vienokią ar kitokią išvadą dėl aiškinimo objekto, t. y. pačios konstitucijos.

Moderniosios konstitucijos yra ne vien valdžios ribojimo, siekiant užtikrinti piliečių teisių apsaugą, konstitucijos („klasikinio“ modelio konstitucijos), jose įtvirtinami ir teisingos visuomenės, socialinių santykių pagrindai. Tai tiesiogiai taikomos konstitucijos, kurių teisinę apsaugą užtikrina konstitucinės kontrolės institutas. Lietuvos Respublikos Konstitucija, kaip ir kitos ketvirtosios konstitucionalizmo įtvirtinimo bangos konstitucijos, priskirtina pastarajam konstitucijų tipui. Tą patvirtina ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleista šio konstitucinio akto savybių visuma. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra Vakarų pasaulio modernaus konstitucionalizmo idėjomis grindžiama konstitucija. Tai daro įtaką ir jos aiškinimui.

Mūsų aptarti konstitucinės interpretacijos specifiškumo kritikai nurodo, kad ta specifika grindžiama konstitucijos kaip teisės akto ypatumais (jo turinys – „konstitucinė materija“, „politiniai santykiai“; jam būdingos apibendrinto pobūdžio, daugiaprasmės ir neapibrėžtos nuostatos; tai ilgam laikui priimtas aktas („griežtos“ konstitucijos modelis), kurio nuos-

[29] Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Le droit, L'État et la Constitution démocratique. Essais de théorie juridique, politique et constitutionnelle.* Réunis, traduits et présentés par Olivier Jouanjan (Paris: L.G. D. J., Bruxelles: Bruylant, 2000), 246.

tatose įkūnytos normos, principai, vertybės ir t. t.), tačiau panašių dalykų galima rasti ir įstatymuose, todėl šių argumentų nepakanka, norint įrodyti konstitucinės interpretacijos ypatingumą.

Peržvelkime konstitucinėje jurisprudencijoje išryškintas mūsų valstybės Konstitucijos savybes. Konstitucijos kaip aukščiausios teisės šaltinis yra Lietuvos Respublikos Konstitucija ir jos sudėtinės dalys (Konstitucijos 150 straipsnis). Konstitucijos sudedamąja dalimi skelbiami Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės", Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas", 1992 m. spalio 25 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos" ir 2004 m. liepos 13 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje"). Šie penki aukščiausios galios teisiniai aktai yra ne atskirų dokumentų visuma, o bendras sudėtinis aukščiausiosios galios teisinis dokumentas. Be to, pagal Konstitucinio Teismo jurisprudenciją pirminiais konstitucinės teisės šaltiniais, be Tautos referendumu priimtos Konstitucijos, laikomi ir Lietuvos valstybės pamatiniai konstituciniai aktai (1918 m. vasario 16 d. nutarimas, 1990 m. kovo 11 d. aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo", LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija), kuriuose skelbiami nekeičiami pamatiniai konstituciniai principai – nepriklausomybė, demokratija, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis[30].

Konstitucija – aukščiausioji ir tiesiogiai taikoma teisė, ją taikant būtina atskleisti joje įtvirtintas normas ir principus, išaiškinti jos vertybių sistemą. Konstitucija – ypatinga teisė, gimusi realizuojant konstitucionalizmo idėjas. Ji yra steigiančioji teisė ir kaip tokia – vienintelė. Laikantis Konstitucijos formuojama šalies teisinė sistema. Pagal Konstituciją įsteigtos valdžios kuriama įstatymų ir poįstatyminių aktų teisė (t. y. ordinarinė teisė) turi ją atitikti.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje regime suformuotą tokią Konstitucijos sampratą: „Konstitucija yra aukščiausioji teisė <...> Konstitucijos šaltinis yra pati valstybinė bendruomenė – pilietinė Tauta. <...> Konstitucijoje atsispindi visuomenės sutartis – visų Lietuvos Respublikos piliečių demokratiškai prisiimtas įsipareigojimas dabartinei ir būsimosioms kartoms gyventi pagal Konstitucijoje įtvirtintas pamatines taisykles ir joms paklusti, idant būtų užtikrintas valdžios legitimumas, jos sprendimų teisėtumas, žmogaus teisės ir laisvės, idant visuomenėje būtų santarvė" (*inter alia* 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, 2014 m. liepos 11 d. nutarimas). Konstitucija, kaip aukščiausios teisinės galios aktas ir visuomenės sutartis, yra grindžiama universaliomis, nekvestionuojamomis vertybėmis – suvereniteto priklausymu Tautai, demokratija, žmogaus teisių ir laisvių pripažinimu ir jų gerbimu, pagarba teisei ir teisės viešpatavimu, valdžios galių ribojimu, valdžios įstaigų priederme tarnauti žmonėms ir atsakomybe visuomenei, pilietiškumu, teisingumu, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės

[30] Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas. TAR, 2021-07-01, Nr. 14847. Šiame nutarime plėtojami Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 11 d. nutarimų teiginiai (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, *TAR*, 2014-01-24, Nr. 487; 2014 m. liepos 11 d. nutarimas, TAR, 2014-07-11, Nr. 10117).

valstybės siekiu (*inter alia* 2004 m. gegužės 25 d., 2009 m. rugsėjo 24 d., 2014 m. liepos 11 d. nutarimai). Priėmusi Konstituciją, pilietinė Tauta padėjo savo, kaip valstybinės bendruomenės, bendro gyvenimo norminį pagrindą ir įtvirtino valstybę kaip bendrą visos visuomenės gėrį (*inter alia* 2004 m. gegužės 25 d., 2009 m. rugsėjo 24 d., 2014 m. sausio 24 d. nutarimai). Konstitucija saisto ir pačią valstybinę bendruomenę – pilietinę Tautą[31].

Šios ir kitos konstitucinėje jurisprudencijoje atskleistos Konstitucijos savybės išreiškia jos teisinę esmę. Konstitucijos teisinis ypatingumas sietinas su tuo, kad ji yra *pirminė, t. y. steigiančioji, teisė*, kad ji kartu yra ir *aukščiausioji teisė*, valstybinės bendruomenės *bendrojo gyvenimo norminis pagrindas* ir *svarbiausias nacionalinės teisės šaltinis*, teisė, kuriai būdinga viršenybė (aukščiausia teisinė galia), teisė, išsiskirianti substantyviniu ir antimažoritariniu pobūdžiu, kad tai teisė be spragų, ypač stabili (ir kartu galinti būti dinamiška) teisė, kuriai būdingas vientisumas ir tiesioginis taikymas[32]. Tai išskirtinės, vien Konstitucijai būdingos savybės, esmingai ją išskiriančios iš bendro teisinio reguliavimo masės.

Ne viename darbe teigiama, kad konstitucinės nuostatos yra „dažnai dviprasmiškos, neaiškios, prieštaringos, nepakankamai aiškios ir tylinčios dėl ginčų, kuriuos teisėjai turi spręsti“[33]. Tačiau ar gali pirminė ir steigiančioji teisė būti kitokia? Juk jos paskirtis ypatinga – nustatyti valstybės organizacijos, asmens ir valstybės santykių, nacionalinės teisės kūrimo pagrindus. Pabrėžiu: *pagrindus* ir ilgam laikui. Tai lemia itin apibendrinantį jos nuostatų pobūdį, jų abstraktumą, vartojamų sąvokų ir formuluočių daugiareikšmiškumą. Jeigu pripažįstame teisinės kalbos kaip tokios ypatumus, matyt, galėtume kalbėti ir apie konstitucinių tekstų ypatumus. Ir čia svarbu ne vien vartojamos sąvokos, koncepcijos, pasikartojančios formuluotės, bet ir konstitucinio stiliaus[34] įtaka turinio išdėstymui. Tik aiškindami konstituciją susiduriame su tokiomis kategorijomis kaip *valstybė, demokratija, nepriklausomybė, tauta, suverenitetas, aukščiausia suvereni galia, valstybės valdžia, prigimtinės teisės* ir t. t.

Tik konstitucinė interpretacija pajėgi išaiškinti tokią teisę. Įstatymams ir poįstatyminiams aktams tokie visuminio reguliavimo tikslai nekeliami, jais reguliuojama tik tam tikra

---

[31] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas. TAR, 2021-07-01, Nr. 14847.

[32] Plačiau apie tai: Dainius Žalimas, „Konstitucijos samprata ir viršenybė“, iš *Konstituciniai ginčai* (Vilnius: MRU, 2019), 16-63; *Lietuvos konstitucinė teisė*, trečioji laida (Vilnius: MRU, 2022), 181-190.

[33] Jeffrey Goldsworthy, „Constitutional Interpretation“, *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Michel Rosenfeld, András Sajó (Oxford: Oxford University Press, 2012), 690, https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/M.-Rosenfeld-%D0%90.-Sajo-The-Oxford-Handbook-of-Comparative-Constitutional-Law.pdf.

[34] Kalbama apie konstitucinių nuostatų vidinį išdėstymą, jų išraiškos formą. Konstitucinės stilistikos tyrinėtojai pagal stilių skiria tris rašytinių konstitucijų tipus: „literatūrines“, „atvirų technikų‘ (institucines), „uždarų technikų“ (mechanizuotas) konstitucijas (žr. Armel Le Divellec, „Le style des constitutions écrites dans l’histoire moderne. Une esquisse sur les trois types de l’écriture constitutionnelle (XVIIe — XXe siècles)“, *Jus Politicum*, 10 (2013), (juspoliticum.com/articles/le-style-des-constitutions-ecrites-dans- l’histoire -moderne.-une-esquisse-sur-les-trois-types-de-l’ecriture-constitutionnelle-(xviie-xxe-siecles)-738).Yra autorių, kurie mano, kad visas tris technikas galima aptikti ir vienoje konstitucijoje, taip pat kelia klausimą ar yra konstitucinis stilius, skirtingas nuo įstatyminio stiliaus (žr. Olivier Pluen, „Existe-t-il un style constitutionnel?“, *Pouvoirs*, 187 (2023): 31-42).

santykių sritis. Konstitucijos nuostatose, kuriose nustatomi valstybiškai organizuotos bendruomenės gyvenimo pagrindai, vartojamos sąvokos išsiskiria apibendrinimo laipsniu ir joms aiškinti reikalingas nepalyginamai didesnis aiškinimo priemonių arsenalas, neretai tenka pasitelkti teisinį aiškinimą papildančias socialinės filosofijos, sociologijos, politikos ar kitų mokslų žinias. Įstatymuose vartojamos kategorijos yra daug mažesnio apibendrinimo lygmens, jų aiškinimas ne toks sudėtingas. O jeigu įstatymo nuostatose susidursime su pavartotomis konstitucinėmis sąvokomis (vartojamomis tiesiogiai ar perfrazuota forma), tai jos turi būti aiškinamos pagal konstitucinėje jurisprudencijoje atskleistą prasmę. Apibendrinimo masto skirtumai suponuoja ir aiškinimo problemas. Tai tarsi teisės skirtingais masteliais matymas, o mastelis lemia ir matomą vaizdą. Žinoma, institucinėje konstitucijos dalyje irgi susiduriame su detalesniu reguliavimu, tačiau tai nekeičia konstitucijos kaip pagrindus nustatančios teisės pobūdžio.

Konstitucinių nuostatų prasmių ir turinio sudėtingumas, jų teisinio reikšmingumo lygis, visai teisinei sistemai sukeliami teisiniai padariniai ne tik verčia aiškintoją naudotis įvairesniu aiškinimo priemonių arsenalu, bet ir reikalauja padaryti daugiau sudėtingų aiškinimo veiksmų ar operacijų. Susiduriame su daugelio pakopų aiškinimu, kai pirmas aiškinimas tik prologas[35], po jo eina kiti žingsniai. Žodžiu, tai, kas aiškinant įstatymą neretai yra išimtis, konstitucinėje interpretacijoje yra konstitucinių teisėjų darbo kasdienybė. Iš čia kyla aiškinimo sudėtingumo skirtingumas.

Rašantieji apie Konstitucijos normatyvinį aspektą pabrėžia, kad ji pirmiausia yra *principų teisė*. Tai nepaneigia jos normų svarbos. „Konstituciją, kaip teisinę realybę, sudaro įvairios nuostatos – konstitucinės normos ir konstituciniai principai, kurie įvairiose Konstitucijos formuluotėse yra tiesiogiai įtvirtinti arba yra iš jų išvedami. Vieni konstituciniai principai yra įtvirtinti *expressis verbis* suformuluotose konstitucinėse normose, kiti, nors ir nėra jose įtvirtinti *expressis verbis*, jose atsispindi ir yra išvedami iš konstitucinių normų, taip pat iš kitų šiose normose atsispindinčių konstitucinių principų, iš konstitucinio teisinio reguliavimo visumos, iš Konstitucijos, kaip svarbiausių valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos vertybių sistemą įtvirtinančio ir ginančio, visai teisės sistemai gaires nubrėžiančio akto, prasmės. Tarp konstitucinių principų ir konstitucinių normų negali būti ir nėra priešpriešos, visos konstitucinės normos ir konstituciniai principai sudaro darnią sistemą. Būtent konstituciniai principai organizuoja į darnią visumą visas Konstitucijos nuostatas, neleidžia, kad Konstitucijoje būtų vidinių prieštaravimų ar tokio jos aiškinimo, kai iškreipiama ar paneigiama kurios nors Konstitucijos nuostatos prasmė, kuri nors Konstitucijoje įtvirtinta ir jos ginama vertybė. Per konstitucinius principus atsiskleidžia ne tik Konstitucijos raidė, bet ir jos dvasia – tos vertybės ir siekiai, kuriuos Tauta Konstitucijoje įtvirtino pasirinkusi tam tikrą jos nuostatų tekstinę formą, kalbinę išraišką, nustačiusi tam tikras Konstitucijos normas, eksplicitiškai arba implicitiškai įtvirtinusi tam tikrą konstitucinį tei-

[35] Konstitucinių tekstų nuostatos – išeitinė pozicija, nuo kurios pradedamas konstitucinio reguliavimo prasmės bei turinio atskleidimas.

sinį reguliavimą“[36]. Ir vėliau Konstitucinis Teismas ne kartą yra priminęs, kad konstitucinis teisinis reguliavimas yra nustatytas eksplicitiškai, jis gali būti įtvirtintas ir implicitiškai[37].

Konstitucinis principas[38] iškyla kaip teisinis elementas, darantis įtaką konstitucinės sistemos funkcionavimui, kurį nuo normos skiria ypatingas abstraktumo laipsnis, raiškos, loginės struktūros ir formulavimo ypatumai, kartu tai ir norminį poveikį turįs elementas. Teisės normų aiškinimo ir taikymo problemos paprastesnės (neretai užtenka išsiaiškinti teisinio reguliavimo subjektams tenkančias teisės, pareigas, jų taikymo sąlygas; normos aiškinamos principų kontekste; normų kolizijos irgi sprendžiamos teisininkams gerai žinomais ir įprastais būdais). Principai – sudėtingesnė teisinė materija[39]. Lakoniška maksima turi virsti teisinių reikalavimų visuma. Tai reikalauja didesnio kūrybiškumo, ne vien teisės paviršinių klodų žinojimo, bet ir teisės esmės bei teisinio konteksto supratimo. Principo esminiai elementai iki išaiškinimo dažniausiai yra tik numanomi, jų tikrasis turinys paaiškėja būtent principo taikymo procese, tik kai yra įvardinti visi reikšmingi veiksniai. Principų kolizijos atveju ieškoma jų pusiausvyros. Ši teisinis elementas itin glaudžiai susijęs su teismine teise: didžioji dalis principų yra teismų „atrasti“ („atskleisti“, „išvesti“ ar net „sukurti“ – galimi ir kitokie sinonimai). Tikrasis principo turinys išryškėja byla po bylos atskleidžiant konkretiems tyrimams reikšmingus principo elementus, jo sąsajas su kitais teisinio reguliavimo elementais. Principo kontūrai virsta nuoseklia teisinių reikalavimų visuma Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Į Konstituciją reikia žvelgti kaip į *didžiausios teisinės konsistencijos* aktą, t. y. aktą, kurio formuluotėms tenka didžiausias normiškumo krūvis, ypač jei iš jų išvedamas konstitucinis principas, nes jį aiškinant tuoj pat ima rutuliotis ištisas teisinių konstrukcijų tinklas. Taip iš vieno principo išvedami keli kiti principai, iš šių – vėl nauji ir t. t. Vienodai svarbūs ir reikšmingi tiek eksplicitiniai, tiek implicitiniai principai. Konstitucinio Teismo uždavinys – atskleisti principo turinį, paaiškinti jo sąveiką su kitais konstituciniais principais, parodyti jo vietą ir reikšmę konstitucinėje sistemoje.

Dar vienas didelis konstitucinės jurisprudencijos žingsnis – *nepakeičiamų pamatinių konstitucinių principų* kategorijos išvedimas[40]. Lietuvos valstybės nepriklausomybė, demokratija, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdis pripažinti Konstitucijoje įtvirtintomis, besąlygiškai saugomomis konstitucinėmis vertybėmis, kurių jokiu būdu negalima pakeisti.

---

[36] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 85-3094.

[37] Žr. Konstitucinio Teismo 2019 m. vasario 15 d., 2020 m. rugpjūčio 28 d., 2025 m. balandžio 17 d. nutarimus.

[38] Vieni autoriai linkę į teisinius principus žiūrėti kaip į tam tikras vadovaujančias idėjas, kitiems teisiniai principai - tos pačios teisės normos, tik daug bendresnės, o treti skiria teisės normas ir principus, nurodydami, kad principams būdingas norminis turinys ir tuo pačiu specifinės funkcijos. Trečiasis požiūris sietinas su teismine konstitucine kontrole.

[39] Apie konstitucinius principus žr. Egidijus Kūris, „Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (1)“, *Jurisprudencija*, 23, 15 (2002): 46-70; Egidijus Kūris, „Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (2)“ *Jurisprudencija*, 24, 16 (2002): 57-70.

[40] Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d., 2014 m. liepos 11 d., 2020 m. liepos 30 d. nutarimai.

Tarp argumentų, kuriais grindžiama tokia išvada, yra konstitucinė tradicija, tautos referendumas, tautos valia ir siekiai. Šie pamatiniai principai laikytini atskleistais lietuviškojo konstitucinio tapatumo elementais. Tokie principai – konstitucinio valstybės individualumo, jos didžiausių vertybių kondensuotas išraiškos būdas[41]. Taip pat pažymėtina, kad su nepakeičiamų pamatinių konstitucinių principų kategorija iškilo ir kitos novacijos, tokios kaip materialieji Konstitucijos keitimo apribojimai, pamatiniai konstituciniai aktai, ikikonstituciniai steigiamojo (atkuriamojo) pobūdžio aktai ar „virškonstitucinė“ galia ir kt. Šių novacijų išskyrimas ir jų aiškinimas – dar vienas konstitucinės interpretacijos specifikos patvirtinimas.

Konstituciniai principai – konstitucinės sistemos ir kartu visos nacionalinės teisinės sistemos stuburas. Pripažįstamas šių principų dvilypis vaidmuo – jie yra ne tik konstituciniai, bet ir įvairių teisės šakų principai. Antai Civilinio proceso kodekse skelbiami teisės į teismą teisminės gynybos, asmens lygybės prieš įstatymą ir teismą principai ir principas, kad teisingumą vykdo tik teismai, yra konstituciniai principai, taikomi ir civilinio proceso reguliuojamų santykių srityje. Šiame kodekse rasime ir „šakinių“ principų (pvz., proceso koncentracijos ir ekonomiškumo principai). Jeigu pirmųjų reikšmė yra atskleista Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, kodekso aiškintojams belieka tą aiškinimą pritaikyti kodekse reguliuojamiems santykiams, laikantis taisyklės, kad jo aiškinimas negali prieštarauti konstitucinėje jurisprudencijoje atskleistų principų prasmei ir turiniui. „Šakinių“ (įstatymų lygmens) principų (dėl jų vietinės reikšmės pobūdžio) aiškinimas paprastai didesnių problemų nekelia, tai pagal visus parametrus paprastesnis uždavinys.

Paminėtinas konstitucijos tekste tiesiogiai neįvardintų principų formulavimo proceso sudėtingumas, ypač jei jie išvedami iš konstitucinio reguliavimo visumos, iš konstitucijos, kaip teisės pagrindo ir teisės raidą orientuojančio akto, prasmės. Toks šių principų išvedimas iš įstatymų ar poįstatyminių aktų neįsivaizduojamas. Tai dar viena konstitucijos aiškinimo ypatybė.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose konstatavo, jog pačios Konstitucijos, kaip aukščiausios teisinės galios akto, prigimtis ir konstitucingumo idėja suponuoja tai, kad *Konstitucijoje negali būti ir nėra spragų*, vadinasi, negali būti ir nėra tokio žemesnės galios teisės aktuose nustatyto teisinio reguliavimo, kurio nebūtų galima vertinti atitikties Konstitucijai požiūriu[42]. Taigi Konstitucija suprantama ir kaip *teisė be spragų*[43] – aukščiausios teisinės galios aktas, aukščiausioji teisė, visų kitų teisės aktų teisiškumo ir legitimumo matas. Tai sietina su tuo, kad konstituciją, kaip teisinę realybę, sudaro įvairios nuostatos – konstitucinės normos ir konstituciniai principai, kurie įvairiose konstitucijos

[41] Pati konstitucija – kondensuotas teisinis tekstas, o konstitucinis tapatumas – tą tekstą kondensuoja aukščiausiu laipsniu, jį suvesdamas į pamatines idėjas. Konstitucinis tapatumas laikytinas vertybe, nes jį sudarantys elementai yra konstitucinės vertybės.

[42] Žr. Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai.

[43] Plačiau apie tai žr. Egidijus Kūris, „Konstitucija kaip teisė be spragų“, *Jurisprudencija*, 12, 90 (2006): 7-14.

formuluotėse yra tiesiogiai įtvirtinti arba iš jų išvedami. Iš esmės tai implicitinio konstitucinio reguliavimo atskleidimas. Tokių konstitucinėje jurisprudencijoje taikomų argumentavimo technikų naudojimas vadinamas konstitucine superintepretacija[44].

Šiuolaikiniai konstitucionalistai pabrėžia, kad „konstitucija nėra miręs tekstas, sustingęs tuo metu, kai buvo redaguojamas; ji yra gyvas aktas, atvira erdvė nenutrūkstamam teisių kūrimui“[45]. Gyvos teisės metafora yra negyvo, sustabarėjusio teisės akto priešprieša. Konstituciniams teismams, kurie vykdo įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo kontrolę, nuolatos aiškina konstituciją, toks aiškinimas yra konstitucijos evoliucijos instrumentas, kuris greta konstitucinių pataisų užtikrina konstitucinio reguliavimo gyvybingumą ir raidą. Konstituciniai teismai nuolatos plėtoja konstitucinių nuostatų aiškinimą, laipsniškai atskleisdami vis naujus aspektus, juos papildydami. Jurisprudencinė konstitucinė teisė – konstitucinės sistemos gyvybingumą užtikrinanti priemonė. Konstitucinėje jurisprudencijoje statiška teisė (konstitucijos akto tekstas) virsta dinamine teise (nuolat plėtojama konstitucine jurisprudencija). Tokioje teisėje išryškėja ne tik išoriniai, bet ir vidiniai teisinio reguliavimo matmenys, daugybė svarbių reguliavimo aspektų. Teisinėje literatūroje tokiai nuolat plėtojamai konstitucinei sistemai apibūdinti vartojamos metaforos „gyvoji konstitucija“ (angl. *living constitution*) ar „gyvasis medis“ (angl. *living tree*)[46].

Šiuolaikinė veikianti konstitucinė sistema – aukščiausiosios galios akto, vadinamo konstitucija, ir konstitucinės jurisprudencijos, kurioje aiškinamas ir plėtojamas šis aktas, neatskiriama jungtis. Taip konstitucinių teismų nutarimai tampa teisės šaltiniu, t. y. *jurisprudenciniu konstitucinės teisės šaltiniu*, privalomu ir ne mažiau reikšmingu nei konstitucinio akto tekstas. Kartais susiduriame su tokio aiškinimo paaiškinimo poreikiu, t. y. atvejais, kai konstitucinis teismas aiškina savo nutarimų teiginius.

„Teoriniu požiūriu pati rašytinė konstitucija yra vertybių saugykla ir geriausias „politinės ir moralinės filosofijos“ atspindys teisinėje sistemoje“[47]. Vertybės – teisėje įtvirtinti idealai, į kuriuos orientuotas visas teisinis gyvenimas; vertybių sistema išreiškia vienokią ar kitokią teisinę ideologiją. Vertybės konstitucinėje sistemoje pirmiausia išreiškiamos per konstitucinius principus. Taip filosofinė kategorija įgauna teisinę išraišką. Vertybių kategorijos įtvirtinimas leidžia į konstituciją žvelgti nauju aspektu, t. y. ją suvokti kaip *vertybių sistemą*. Taip Konstitucijai pripažįstamas „svarbiausių valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos vertybių sistemą įtvirtinančio ir ginančio, visai teisės sistemai gaires nubrėžiančio akto“[48] vaidmuo.

---

[44] Žr. Riccardo Guastini, *Leçons de théorie constitutionnelle*, traduit de l'italien par Véronique Champeil-Desplats (Paris: Dalloz, 2010), 178-181.

[45] Dominique Rousseau, „La Constitution a-t-elle un avenir?“, *Nomos. Le attualità nel diritto* 2 (2018): 4, https://www.nomos-leattualitaneldiritto.it/wp-content/uploads/2018/09/Rousseau.-conv.-11.05.pdf.

[46] Aharon Barak, „Constitutional Interpretation“, iš *L'interprétation constitutionnelle*, F. Mélin-Soucramanien (Paris: Dalloz, 2005), 113-114.

[47] Denis Baranger, *La Constitution. Sources, interprétations, raisonnements* (Paris: Dalloz, 2022), 100.

[48] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894.

Konstitucinių vertybių identifikavimas ir jų sujungimas į darnią sistemą, vertybių pusiausvyros išvedimas yra laikomi vienais iš sudėtingiausių konstitucijos aiškinimo klausimų. Konstitucijos kaip vertybių sistemos sampratos suformavimas – tik konstituciniam teismui įveikiama užduotis. Joks įstatymas jo aiškintojui nekelia tokio uždavinio. Konstitucijos vertybiniai pamatai dažniausiai išryškėja per „sunkius aiškinimo atvejus".

Konstitucinė interpretacija tiesiogiai ir sąmoningai nukreipta į konstitucinio šaltinio nuostatas ir kartu orientuota į vertybes[49]. Be to, tai konstitucijos gyvybingumo užtikrinimas. Taip susiduriame su vertybiniu konstitucionalizmu, kuris nepaneigia rašytinio šaltinio reikšmės, bet pabrėžia, kad jo nuostatos aiškinamos laikantis šiuolaikinės vertybių sampratos.

Konstitucija – atvira teisė. Jos aiškinimo „įkvėpimo šaltiniai" patys įvairiausi – nuo mokslinės doktrinos, užsienio šalių konstitucinės justicijos institucijų sprendimų, tarptautinių ir regioninių teismų jurisprudencijos. „Švelniosios" teisės (angl. *soft law*) siūlomi standartai virsta konstitucine materija. Modernaus vakarietiško konstitucionalizmo idėjų ir praktikos perėmimas yra ne tik teisės internacionalizacijos reikšmės patvirtinimas, bet ir galimybė plėtoti nacionalinę konstitucinę teisę.

Konstitucija – ilgam laikui priimamas aktas. Tai užtikrina sudėtinga šio akto keitimo tvarka. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucija, kaip aukščiausioji teisė, turi būti stabilus aktas. Konstitucijos stabilumas yra tokia jos savybė, kuri kartu su kitomis (pirmiausia – su ypatinga, aukščiausiąja Konstitucijos teisine galia) konstitucinį teisinį reguliavimą skiria nuo žemesnės galios teisės aktais nustatyto (ordinarinio) teisinio reguliavimo, o Konstituciją – nuo visų kitų teisės aktų. Konstitucijos stabilumas – viena iš prielaidų užtikrinti valstybės tęstinumą, pagarbą konstitucinei santvarkai ir teisei bei Konstitucijoje deklaruotų tautos siekių, kuriais grindžiama pati Konstitucija, įgyvendinimą. Kartu pažymima, kad konstitucinės sistemos ilgaamžiškumą užtikrina jos stabilumo derinimas su dinamiškumu. Pastarąjį garantuoja ne tik konstitucinės pataisos, bet ir konstitucinių normų ir principų interpretavimo plėtojimas, jų evoliucinis aiškinimas konstitucinėje jurisprudencijoje.

[49] Plačiau apie vertybinį aiškinimo problemas žr. Lina Beliūnienė, „Vertybinis požiūris į konstitucinį reguliavimą, įtvirtinantį žmogaus teisių srities santykių pagrindus, ir iš jo išplaukiantys sunkumai", *Jurisprudencija*, 9,111 (2008): 105–115; Lina Bieliūnienė, „Konstitucinių vertybių pusiausvyra ir jos pagrindimas konstitucinėje jurisprudencijoje", *Konstitucinė jurisprudencija*, 2, 10 (2008): 134–157; Lina Bieliūnienė, „Žmogaus teisių ir kitų konstitucinių vertybių darninimo ir „pirmenybinių laisvių" konstitucinių doktrinų santykis, *Teisės problemos*, 4, 70 (2010): 5–55; Gediminas Mesonis, „Keli Konstitucijos interpretavimo aspektai: vertybinių (moralinių) argumentų galimybė ir ribos", *Jurisprudencija*, 2, 116 (2009): 45–59; Algimantas Šindeikis, „Viešųjų asmenų teisinio statuso ypatumai balansuojant žodžio laisvę ir kitas konstitucines vertybes", iš *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija* (Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012), 97–123; Algimantas Šindeikis, „Žodžio laisvė ir jos ribų kaita per du atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius", *Jurisprudencija*, 20, 3 (2013): 1023-1060.

5. KONSTITUCIJĄ AIŠKINANTYS SUBJEKTAI IR OFICIALUS KONSTITUCIJOS AIŠKINIMAS

Visi, kas susiduria su konstitucine teise, vienaip ar kitaip bando išsiaiškinti jos prasmę. Piliečiai, teisininkai ir politikai, visuomeninės organizacijos, valdžios institucijos, teismai ir galiausiai konstituciniai teismai bei kitos konstitucinės kontrolės institucijos. Tiesa, skirtingais tikslais, skirtingu pažinimo mastu. Galima kalbėti apie pačias bendriausias visuomenės konstitucines pažiūras, institucinį, mokslinį jos aiškinimą, profesionalų teisininkų požiūrį ir teisminį aiškinimą. Išskirtinė yra konstitucinių teismų, kurie vykdydami konstitucinę kontrolę, oficialiai aiškina konstitucinio reguliavimo prasmę ir turinį, reikalingą konstitucinės justicijos bylai išspręsti, pozicija.

Konstitucijos taikymas visados susijęs su jos aiškinimu. Galima taikyti tik atskleistus konstitucinius principus ir normas. Konstituciniams teismams čia tenka išskirtinis vaidmuo. Jiems priklauso šio akto „aukščiausioji interpretavimo galia“[50], jų sprendimuose suformuluoto interpretavimo turi laikytis visi subjektai. Konstitucinės justicijos institucija – galutinė instancija, ji minėtą daugybę konstitucijos suvokimų suveda į vieną – galutinę sampratą, savo jurisprudencijoje išryškindama tikruosius konstitucinius dydžius. Taip užtikrinamas konstitucijos, kaip vientisos ir darnios sistemos, tikslingas veikimas, savo ruožtu lemiantis ir visos nacionalinės teisinės sistemos vientisumą.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją konstitucinė kontrolė patikėta Konstituciniam Teismui. Jis garantuoja Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą. Konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą priminta, kad „pagal Konstituciją įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi tik Konstitucinis Teismas; būtent Konstitucinis Teismas formuoja oficialiąją konstitucinę doktriną: Konstitucinio Teismo aktuose yra aiškinamos Konstitucijos nuostatos – normos bei principai; oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje yra *inter alia* atskleidžiama įvairių konstitucinių nuostatų turinys, jų tarpusavio sąsajos, konstitucinių vertybių pusiausvyra, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vienos visumos, esmė“[51].

Konstitucinio Teismo įgaliojimai oficialiai aiškinti Konstituciją, savo jurisprudencijoje pateikti oficialią Konstitucijos nuostatų sampratą kyla iš pačios Konstitucijos. Konstitucinis Teismas tai daro spręsdamas, ar įstatymai neprieštarauja Konstitucijai, ar kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja įstatymams ir Konstitucijai, ar Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai neprieštarauja įstatymams ir Konstitucijai, taip pat vykdydamas kitus Konstitucijoje įtvirtintus įgaliojimus.

Spręsdamas analogiškus konstitucinius ginčus, Konstitucinis Teismas vadovaujasi

[50] Sergio-Orlando Silva-Arroyave, „La suprématie interprétative des juridictions constitutionnelles. Étude comparée en droit français et colombien“, *Revue internationale de droit comparé* 4 (2022): 867, https://droit.cairn.info/revue-internationale-de-droit-compare-2022-4-page-867?lang=fr.

[51] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 105-5330.

ankstesnėse bylose suformuota doktrina, atskleidžiančia Konstitucijos turinį. Tirdamas įstatymų ir kitų teisės aktų (jų dalių) atitiktį Konstitucijai, jis plėtoja savo ankstesniuose nutarimuose, kituose aktuose pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, atskleisdamas naujus, konkrečios bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatyto reguliavimo aspektus. Per tokią Konstitucinio Teismo konstitucinio reguliavimo prasmės ir turinio atskleidimo veiklą išryškėja ir konstitucinės interpretacijos funkcijos[52].

Oficiali konstitucinė doktrina – „gyvoji" jurisprudencinė konstitucinė teisė (ir kaip visuma, ir kiekvienu atskiru konstitucinio teisinio reguliavimo klausimu) – formuojama laipsniškai ir nuosekliai. Konstitucinis Teismas, tirdamas įstatymų ir kitų teisės aktų atitiktį Konstitucijai, plėtoja savo ankstesniuose nutarimuose, kituose aktuose pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, atskleidžia naujus, atitinkamos konstitucinės justicijos bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatyto teisinio reguliavimo aspektus[53]. Konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą konstatuota, kad pagal Konstituciją visi Konstitucinio Teismo aktai, kuriuose aiškinama Konstitucija – formuojama oficialioji konstitucinė doktrina, savo turiniu saisto ir teisę kuriančias, ir teisę taikančias institucijas ar pareigūnus, kad visi teisę kuriantys ir taikantys subjektai, taikydami Konstituciją, privalo paisyti oficialiosios konstitucinės doktrinos, jie negali aiškinti Konstitucijos nuostatų kitaip, nei savo aktuose yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas.

Mokslinėje doktrinoje taip pat pripažįstama, jog „svarbiausias Teismo, kaip konstitucinės justicijos institucijos, produktas, jo *raison d'être* yra konstitucinė jurisprudencija ir joje formuojama oficialioji konstitucinė doktrina"[54]. Galima kalbėti apie jurisprudencinės konstitucijos koncepcijos, susijusios su konstitucijos, suprantamos kaip dviejų konstitucinės norminės tikrovės elementų – konstitucinio akto ir ją aiškinančios ir plėtojančios konstitu-

[52] Paprastai skiriamos kelios konstitucinės interpretacijos funkcijos. Pirmiausia – *nukreipiančioji funkcija*. Konstitucijoje nustatoma, koks veikimas ir sprendimai ją atitinka arba jai prieštarauja. Kadangi visa valdžia turi veikti pagal Konstituciją – tiek įstatymų leidėjas, tiek vykdomoji ar teisminė valdžia, konstitucinė interpretacija išryškina, kokios prievolės toms institucijoms tenka ir kokius įgaliojimus jos turi. Žinant, kad visų institucijų veiksmai ir sprendimai vertinami pagal jų atitiktį Konstitucijai, jos reikalavimų išaiškinimas lemia, kad visos tos institucijos turi veikti pagal Konstituciją. Taigi Konstitucijos aiškinimas leidžia suprasti Konstitucijos reikalavimus ir atitinkama kryptimi nukreipti visų institucijų veiklą. *Norminė funkcija*. Konstitucija – tiesiogiai veikianti teisė, joje įtvirtinti norminio pobūdžio reikalavimai pagrindžia valdžios priimamus sprendimus. Seimas veikia pagal Konstituciją, Prezidentas, Vyriausybė – taip pat. Konstitucijoje įtvirtintos asmens teisės ir laisvės – remiantis Konstitucija, jas galima tiesiogiai ginti. *Kontrolės funkcija*. Konstitucijoje įtvirtintas konstitucinės kontrolės, kurią vykdo Konstitucinis Teismas, institutas. Jam patikėta įstatymų ir kitų Seimo aktų, Prezidento, Vyriausybės aktų konstitucingumo kontrolė. Siekiant vykdyti tokią kontrolę būtina aiškiai žinoti konstitucinius reikalavimus. Tai konstitucinė interpretacija, paverčianti Konstitucijos teksto nuostatas normomis ir principais – kontrolės pagrindu. Taigi konstitucinė interpretacija – būtinas tokios kontrolės įrankis, leidžiantis išsiaiškinti konstitucinius reikalavimus ir juos palyginti su kontroliuojamo teisės akto turiniu. Visos trys funkcijos reikšmingos, jos parodo įvairius konstitucinio poveikio aspektus.

[53] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d., 2004 m. liepos 1 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. kovo 14 d. , 2006 m. kovo 28 d. nutarimus.

[54] Egidijus Kūris, „Svarstymai apie Konstitucinio Teismo 1999-2008 m. jurisprudenciją", iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 356.

cinės jurisprudencijos jungties, iškilimą. Pažymėtina, kad per daugiau nei tris dešimtmečius Konstitucinis Teismas išaiškino daugybę konstitucinių normų ir principų, leidžiančių teigti, kad Lietuvoje suformuota gerai išplėtota ir veiksminga konstitucinės patikros sistema.

6. KONSTITUCIJOS AIŠKINIMO STRATEGIJOS IR METODIKOS KLAUSIMAS

6.1. Konstitucijos aiškinimo strategijos ypatumai

Konstitucija buvo ir išlieka realiai funkcionuojančiu valstybės valdžios ribojimo instrumentu, svarbiausia asmens konstitucinių teisių gynimo priemone. Konstitucijos aiškinimas turi atskleisti visus šios teisės pajėgumus užtikrinti konstitucinio reguliavimo tikslus, įgyvendinti šiai teisei tenkančias funkcijas. Todėl konstitucijos aiškinimo teorijoje pirmiausia iškyla jos aiškinimo strategijos, kaip esminio tokio aiškinimo elemento, sampratos klausimas. Konstitucija jai tenkančius uždavinius pajėgia atlikti tik būdama šalies aukščiausiąja teise. Konstitucinių teismų akiratyje aiškinimo gairės visą laiką yra konstitucijos paskirties, jai tenkančių funkcijų (tokių kaip valstybės organizacijos, jos politinės tapatybės, valdžių ribojimo, piliečių integravimo, asmens pagrindinių teisių ir laisvių apsaugos[55] ir kt.) užtikrinimas.

Steigiamosios ir įsteigtosios galių skirtis suponuoja pirminės ir aukščiausiosios teisės kaip teisiškumo mato, teisiškumo etalono, pagal kurį vertinama visa ordinarinė teisė, vaidmenį. Konstitucija kaip nacionalinės teisės teisiškumo matas interpretuojama tik ją traktuojant kaip darnią principų ir normų sistemą, kaip idealią teisę. Konstituciniai teismai, aiškindami konstituciją, prireikus išlygina šio teisinio dokumento teksto nelygumus, užpildo spragas, nustato pusiausvyrą tarp konstitucinių principų ir vertybių. Kitaip sakant, nors pats konstitucijos tekstas, kaip ir bet koks žmonių kūrinys, gali neišvengti jos rengimo kompromisų nulemtų neaiškumų ar nedarnos, techninių kliaudų, konstitucinėje jurisprudencijoje jis įgauna „tobulos“ (ne apskritai, o tik šia konstitucija grindžiamos teisės požiūriu) aukščiausiųjų principų ir normų sistemos pavidalą. Todėl konstituciniams teismams tenka pareiga kūrybiškai panaudoti visas aiškinimo technikas, metodus ar taisykles, kad išryškėtų aptariamas konstitucijos pavidalas. Jei konstituciją suvoktume kitaip, ji negalėtų būti nei teisiškumo tikrinimo matas, nei visos teisės sistemos pamatinė dalis. Kitaip sakant, konstitucinei justicijai, interpretuojant konstituciją, keliamas specifinis uždavinys – pateikti darnaus konstitucinio reguliavimo sampratą. Tokia konstitucijos, kaip darnios principų ir normų sistemos, samprata labai aiškiai išdėstyta konstitucinėje jurisprudencijoje. Taigi galima kalbėti apie konstitucijos aiškinimo strategijos savitumą.

[55] „Pagal konstitucionalizmo doktrinos logiką centrinė bet kokios konstitucijos funkcija yra asmens pagrindinių teisų garantavimas“ (žr. Jörg Gerkrath, „Signification et fonctions de la Constitution“, Verfassungsrevision, *Forum* 286 (2009): 24 , https://www.forum.lu/wp-content/uploads/2015/11/6579_286_Gerkrath.pdf.

Konstitucinė interpretacija – konstitucinis konstitucijos aiškinimas – savaime nėra tikslas. Tai priemonė atskleisti visas konstitucinio reguliavimo galimybes, kurios padėtų išspręsti nagrinėjamą bylą. Konstituciniai teismai, nagrinėdami konstitucinės justicijos bylą, aiškina konstituciją, kad turėtų su kuo palyginti tikrinamą teisės aktą ar jo nuostatas. Taip byla po bylos iškyla vis nauji konstituciniai klodai, iš pradžių nematomi, paskui išryškėjantys kaip fragmentai, kol galiausiai ima virsti vis išsamesne koncepcija. Konstitucinis aktas – teisinis tekstas, kurio nuostatas, sakinius, formuluotes reikia paversti normomis ir principais. Tik šio teisės šaltinio teisinio skaitymo kryptis yra ypatinga. Konstituciniai teismai konstituciją visados interpretuoja kaip suderintą ir nuoseklią aukščiausiųjų normų ir principų sistemą, kuri yra visų teisinės sistemos elementų teisiškumo pagrindas. Tuo jos aiškinimo kryptis skiriasi nuo įstatymų ir kitų ordinarinės teisės aktų aiškinimo.

Konstituciniams teismams tenkanti konstitucijos interpretavimo misija gali būti sėkminga tik kūrybiškai naudojantis visais interpretavimo metodais ir taisyklėmis. Regime interpretavimo daugiapakopiškumą, interpretavimų tinklų ar grandinių susipynimą. Konstitucinių teismų nutarimuose ir sprendimuose formuojama „idealizuotos" konstitucijos samprata. Konstitucija, kuri yra žmonių kūrybos rezultatas, dažniausiai – kompromisas, jos tekste galima rasti neaiškumų, neatitikimų ir tik dėl konstitucinės jurisprudencijos ji įgauna teisės *par excellence* pavidalą. Žinoma, toks konstitucijos tobulumas yra tik santykinis, jį galima pripažinti tik konstitucija grindžiamos teisinio reguliavimo sistemos požiūriu.

Konstitucija traktuojama kaip teisiškumo etalonas, o įstatymo ar kito ordinarinės teisės akto teisiškumas vertinamas pagal atitiktį konstitucijai. Nustačius prieštaravimą konstitucijai, konkretus įstatyminis reguliavimas yra pašalinamas iš teisės sistemos. Tiesa, tais atvejais, kai galimi keli įstatymo aiškinimo variantai, konstitucinis teismas gali išgelbėti įstatymą, jei bent viena interpretacija neprieštarautų konstitucijai. Tokiu atveju tik taip suprantamas įstatymas lieka galioti.

Konstitucijai pagrįsti jokie aukštesni teisiniai šaltiniai nereikalingi, o ordinarinė teisė visados turi būti pagrindžiama konstitucija. Reikia sutikti su požiūriu, kad konstitucijos ir įstatymų (ar poįstatyminių aktų) aiškinimus skiria „rėmimosi kitais aktais apimties skirtumas"[56].

Konstituciniai teismai, oficialūs konstitucijos aiškintojai, konstitucinę interpretaciją sieja su jos *atliekamomis funkcijomis*. Valdžios ribojimas, konstitucinių vertybių apsaugojimas, visuomenės integravimo ir kitos funkcijos turi tapti savotiškais testais, kurių visuma pateikia daugelio matmenų konstitucijos paveikslą. Konstitucijos aiškinimas visados yra ir „aiškinimas į gylį", kai sluoksnis po sluoksnio išryškinama konstitucinės nuostatos tikroji prasmė. Regime aiškią jurisprudencijos raidos kryptį – stiprinti asmens teisių apsaugą. Pliuralistinė demokratija, piliečių lygybė, teisinė valstybė, asmens orumas ir kitos pagrin-

[56] Egidijus Šileikis, „Konstitucinės doktrinos raida 1993-2014 metais: trys pirmieji etapai bendrame 30 metų kontekste", iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco*, (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 321.

dinės asmens teisės, nediskriminavimas, teisingumas ir kiti konstituciniai imperatyvai yra jurisprudencinės evoliucijos gairės.

6.2. Konstitucijos aiškinimo metodikos problemos

Kaip minėta, teisės aiškinimo klausimus nagrinėjančiuose darbuose vartojamos giminingos sąvokos *teisės aiškinimo metodai, kriterijai, technikos, principai* ir *taisyklės*. Dažniausiai vartojama aiškinimo būdą reiškianti *metodo* kategorija. Rašantieji apie tai išskiria nevienodą skaičių tokių metodų. F. C. von Savigny kalbėjo apie keturis teisės aiškinimo metodus (gramatinį, loginį, istorinį ir sisteminį), o šių dienų autoriai jų suskaičiuoja gerokai daugiau[57].

Ar pagrįstas teiginys, kad konstitucijos, kaip aiškinimo objekto, ypatumai negali nedaryti įtakos jos aiškinimo metodikai? Aptarti trys autoriai aiškina, kad esminio konstitucijos aiškinimo metodologijos išskirtinumo negalima įžvelgti, kad metodai ir technikos, kurias taiko konstituciniai teismai, gali būti naudojami įstatymams ir kitiems ordinarinės teisės šaltiniams aiškinti. O jeigu yra kokių skirtingumų, tai jie ne kokybinio, bet kiekybinio pobūdžio.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, jog „aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: *sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt.*[58]; tik šitaip – visapusiškai – aiškinant Konstituciją galima sudaryti prielaidas realizuoti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, užtikrinti, kad nebus nukrypta nuo Konstitucijos prasmės, kad nebus paneigta Konstitucijos dvasia ir kad gyvenime bus įtvirtintos tos vertybės, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai)“[59]. Kitame nutarime, išvardinęs minėtus Konstitucijos aiškinimo metodus, Konstitucinis Teismas pridūrė: „Konstatuotina ir tai, kad tas pats pasakytina ir apie visų žemesnės galios teisės aktų aiškinimą.“[60]

Iš pirmo žvilgsnio galėtume padaryti dvi išvadas: pirma, kad Konstitucinis Teismas pripažįsta tradicinių aiškinimo metodų rinkinį; antra, kad jis nedaro skirtumo tarp Konstitucijos ir žemesnės galios teisės aktų aiškinimo metodikos. Visgi nepamirškime, kad Konstitucinio Teismo išvardintų metodų sąrašas nėra baigtinis, o „ir kiti“ reiškia kitų aiškinimo metodų, technikų ar aiškinimo taisyklių vartojimo pripažinimą. Tų „kitų meto-

[57] Daugiau ar mažiau sutariama dėl dešimties teisės aiškinimo metodų: lingvistinio, sisteminio, istorinio, teleologinio, precedentinio, įstatymų leidėjo ketinimų, lyginamojo, bendrųjų teisės principų, analoginio ir loginio (Apie tai žr. Dalia Mikelėnienė, Valentinas Mikelėnas. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai* (Vilnius: Justitia, 1999), 170).

[58] Kursyvas autoriaus.

[59] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2400.

[60] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

dų“ ar technikų teks ieškoti kituose Konstitucinio Teismo nutarimuose ar sprendimuose. Jeigu laikome, kad Konstitucijos, kaip aiškinimo objekto, ypatumai negali nedaryti įtakos jos aiškinimo metodikai, turėsime pabandyti pasiaiškinti, ar norint atskleisti visą giluminį konstitucinio reguliavimo turinį, be įprastinių metodų, teks pasitelkti papildomus aiškinimo metodus ar kriterijus arba įprastiniuose metoduose išskirti tokiam atskleidimui būtinas taisykles. Susidursime su įprastinių ir papildomų aiškinimo kriterijų jungties panaudojimu, įprastinių metodų modifikavimu ir adaptavimu konstitucinio reguliavimo esmės ypatumams atskleisti.

Konstitucinėje jurisprudencijoje konkrečių metodų taikymo specialus aptarimas – retas dalykas. Išimtis – lingvistinis (pažodinis, verbalinis) ir sisteminis metodai. Dėmesys pirmajam paaiškintinas jo, kaip pradinio aiškinimo veiksmo, reikšme, o antrasis siejamas su Konstitucijos vientisumo principo užtikrinimu.

Konstitucinio Teismo manymu, „lingvistinio teisės aiškinimo metodo taikymas, kaip ir apskritai griežtas įstatymo raidės laikymasis taikant teisę, dažniausiai yra pagrįstas; šio teisės aiškinimo metodo svarbos negalima paneigti; taikant lingvistinį teisės aiškinimo metodą (kartu su kitais) yra užtikrinamas formalių teisės reikalavimų paisymas ir atitinkamo teisinio reguliavimo turinio vienodas supratimas. Kita vertus, lingvistinis teisės aiškinimo metodas nėra vienintelis ar universalus, jo reikšmė neturi būti perdedama.“[61]

Teismas yra pabrėžęs, kad „Konstitucijos (ir apskritai teisės) negalima aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (verbalinį) teisės aiškinimo metodą. Suabsoliutinus pažodinį (lingvistinį, verbalinį) Konstitucijos aiškinimą, kartu yra sumenkinamas visuminio konstitucinio teisinio reguliavimo turinys, ignoruojamos jeigu ir ne visos, tai bent kai kurios Konstitucijoje įtvirtintos, jos ginamos ir saugomos vertybės, galimai yra sudaromos prielaidos paminti tuos siekius, kuriuos Tauta įtvirtino referendumu priimtoje Konstitucijoje. Šiame kontekste pažymėtina, kad negalima suabsoliutinti ne tik pažodinio (lingvistinio, verbalinio), bet ir jokio kito Konstitucijos aiškinimo metodo.“[62] Konstitucinis Teismas daug kartų pažymėjo pareigą taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus.

Jis yra priminęs, kad Konstitucija, jeigu ji būtų aiškinama vien taikant lingvistinį metodą, pažodžiui, negalėtų būti Lietuvos aukščiausioji teisė, nes būtų iš esmės sutapatinama su jos tekstine forma – būtų suabsoliutinama Konstitucijos raidė ir ignoruojama Konstitucijos dvasia, kad konstitucinių normų ir principų negalima aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais, nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje[63].

Sisteminio aiškinimo svarba išryškinta Konstitucinio Teismo teiginiuose, susijusiuose

---

[61] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

[62] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2400.

[63] Žr. Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2004 m. liepos 1 d., 2004 m. gruodžio 13 d. 2006 m. kovo 28 d. nutarimai, 2005 m. vasario 10 d. sprendimas.

su Konstitucijos vientisumo principu. Konstitucinis Teismas ne kartą nurodė, „jog visos Konstitucijos nuostatos tarpusavyje yra taip susijusios, kad vienų Konstitucijos nuostatų turinys lemia kitų jos nuostatų turinį; Konstitucijos nuostatos sudaro vieną, darnią sistemą; nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms. Pati Konstitucijos, kaip aukščiausios teisinės galios akto, prigimtis, konstitucingumo idėja suponuoja tai, kad Konstitucijoje negali būti ir nėra spragų ar vidinių prieštaravimų (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai).“[64]

Konstitucinėje jurisprudencijoje minimų konstitucijos aiškinimo metodų naudojimo svarbiausioji idėja – visų konstitucijos aiškinimo galimybių panaudojimas, nes tik taip aiškinant konstituciją galima atskleisti jos tikrąją esmę ir turinį. Taigi nieko stebėtina, kad, be minėtų bendrų teisės aiškinimo metodų, konstituciniai teismai naudoja ir konstitucinei teisei būdingus arba su ja paprastai siejamus metodus. Minimi konkretizavimo, principų pusiausvyros, proporcingumo, evoliucinio, vertybinio aiškinimo ir kiti metodai, kriterijai ar taisyklės.

Rašantieji konstitucijos aiškinimo klausimais pabrėžia jos aiškinimo kūrybiškumą, nors tai – bet kokio teisės aiškinimo būdingas bruožas. Tiesa, konstitucinėje interpretacijoje jis reikšmingesnis. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas kiekvienu atveju naudoja įvairius Konstitucijos aiškinimo metodų ar kriterijų, technikų derinius. Visgi tokie deriniai – neatsitiktiniai. Jais siekiama užtikrinti konstitucinių funkcijų įgyvendinimą. Todėl tiek tradiciniai (gramatinis, sisteminis, istorinis, teleologinis), tiek konstitucinėje jurisprudencijoje naudojami vertybių ir principų pusiausvyros ar proporcingumo ir kiti su konstituciniu aiškinimu siejami aiškinimo metodai (ar kriterijai) turi būti taikomi atsižvelgiant į Konstitucijos vientisumą ir darną, šio akto prasmę ir funkcinę paskirtį. Tik taip aiškinant Konstituciją galima sudaryti prielaidas realizuoti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, užtikrinti, kad nebus nukrypta nuo Konstitucijos prasmės, nebus paneigta Konstitucijos dvasia ir visuomenės gyvenime bus įtvirtintos tos vertybės, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją.

Papildomų aiškinimo metodų, technikų ar kriterijų grupėje pirmiausia iškyla *konkretizavimo metodas*, siejamas su Konstitucijos nuostatų aiškinimu, jį pritaikant konkrečiam ginčui spręsti. Tokiam aiškinimui būdinga tai, kad nauji konstitucinio reguliavimo aspektai išryškinami nagrinėjamo konkretaus ordinarinio reguliavimo atitikties Konstitucijai požiūriu, t. y. konstitucinė nuostata atskleidžiama tokiu mastu, koks reikalingas konkrečiam teisiniam ginčui išspręsti, kitų aspektų ar reikalavimų išryškinimą paliekant ateičiai. Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje konkretizavimo pavyzdys galėtų būti teisinės valstybės principo atskleidimas.

Pirmiausia Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „kiekvieno teisės instituto atitikimas Konstitucijai turi būti vertinamas pagal tai, ar jis atitinka konstitucinius teisinės valstybės

[64] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 2014-01-24, Nr. 478.

principus. Atskleisti teisinės valstybės sampratos turinį – tai konstitucinės doktrinos funkcija.“[65] Teismas nurodė, kad vienas iš esminių teisinės valstybės požymių – asmens teisių ir laisvių apsauga, kad garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kad teisinėje valstybėje asmens teisė ginti savo teises nekvestionuojama, kad asmens teisių pripažinimas – būtinas teisės viešpatavimo elementas. Palaipsniui jis atskleidė ir kitus teisinės valstybės principo reikalavimus. Oficialioje konstitucinėje doktrinoje konstitucinis teisinės valstybės principas iškyla kaip universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Lietuvos Respublikos Konstitucija: „Konstitucinis teisinės valstybės principas – itin talpus konstitucinis principas, apimantis daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų. Tad pabrėžtina, kad konstitucinio teisinės valstybės principo turinys yra atskleistinas atsižvelgiant į įvairias Konstitucijos nuostatas, įvertinant visas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes ir atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų – kaip antai: Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, Tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* prigimtinį teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, valstybės pasaulietiškumo ir pasaulėžiūrinio neutralumo, valstybės socialinės orientacijos, socialinio solidarumo (derinamo su kiekvieno atsakomybe už savo likimą) ir kitų, ne mažiau reikšmingų konstitucinių principų – turinį.“[66]

Konstitucinių vertybių ir principų pusiausvyros išvedimo principo dažniausiai prireikia sprendžiant klausimus, susijusius su konstitucinių teisių užtikrinimu. Tai konstitucinių teisių kolizijos sprendimo metodas, jis grindžiamas tuo, kad asmens teisės priklauso principų sričiai, taigi jų aiškinimu negali būti paneigta nė viena iš jų, todėl konkrečiu atveju reikia išvesti jų pusiausvyros ribą (pvz., privataus gyvenimo apsaugos ir informacijos laisvės susidūrimo atvejais, kai, priklausomai nuo nagrinėjamo klausimo, vienu atveju prioritetas gali būti teikiamas pirmajai, kitu – antrajai). Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad visos Konstitucijos nuostatos yra tarpusavyje susijusios ir sudaro bendrą darnią sistemą, kad tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, kad nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos Konstitucijos nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso konstitucinio teisinio reguliavimo esmė, pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyra. Kalbėdamas apie privataus gyvenimo neliečiamumo ir informacijos laisvės pusiausvyrą, Konstitucinis Teismas pažymėjo: „Konstitucijos 22 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios privataus gyvenimo neliečiamumą, yra susijusios su ki-

[65] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 42-1345, atitaisymas- 1999, Nr.43.

[66] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708. Atitaisymas- 2004, Nr. 186.

tomis Konstitucijos nuostatomis ir aiškintinos atsižvelgiant į jas. Tarp Konstitucijos 22 ir 25 straipsniuose įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra. Įstatymų leidėjui reguliuojant visuomenės informavimo santykius kyla pareiga paisyti minėtų konstitucinių vertybių pusiausvyros."[67]

Daug rašoma apie *proporcingumo metodą* (ar kriterijų), kuris pasitelkiamas tikrinant įstatymais nustatytų konstitucinių teisių ribojimo konstitucingumą. Šį principą sudaro trys sudėtiniai elementai. Tai ribojimo priemonės *tinkamumo*, jos *būtinumo* ir *proporcingumo stricto sensu* patikrinimas[68]. Pažymima, jog proporcingumo metodas kiek panašus į pusiausvyros nustatymą, bet kartu pripažįstama, kad pirmasis metodas taikomas siekiant įvertinti įstatymu (ar kitu aktu) nustatyto teisės ribojimo teisėtumui, o antrasis – nustatyti konstitucinių principų ar saugomų vertybių pusiausvyrą.

Konstitucinis Teismas, aptardamas teisinės valstybės principo reikalavimus teisėkūros subjektams, priminė, kad privalu paisyti proporcingumo principo, pagal kurį nustatytos priemonės turi būti būtinos demokratinėje visuomenėje ir tinkamos siekiamiems teisėtiems ir visuotinai svarbiems tikslams (tarp tikslų ir priemonių turi būti pusiausvyra, jos neturi varžyti asmens teisių labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti, o jeigu šios teisinės priemonės yra susijusios su sankcijomis už teisės pažeidimą, tai tos sankcijos turi būti proporcingos padarytam teisės pažeidimui[69].

Arba štai kitas atvejis. Teismas, priminęs, jog asmens teisė į privatumą nėra absoliuti, nurodė daug kartų pabrėžęs, kad „pagal Konstituciją riboti asmens teises ir laisves galima laikantis šių sąlygų: tai daroma įstatymu; apribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (*inter alia* 2004 m. sausio 26 d., 2011 m. birželio 21 d., 2019 m. sausio 11 d. nutarimai), pagal kurį asmens teisių ir laisvių įstatymu negalima riboti labiau, negu reikia teisėtiems ir visuomenei svarbiems tikslams pasiekti (*inter alia* 2011 m. liepos 7 d., 2014 m. balandžio 14 d., 2019 m. sausio 11 d. nutarimai); bendrų interesų apsauga demokratinėje teisinėje valstybėje negali paneigti konkrečios žmogaus teisės ar laisvės apskritai (*inter alia* 1998 m. gruodžio 9 d., 2003 m. kovo 24 d., 2024 m. birželio 4 d. nutarimai)"[70]. Šios sąlygos yra taikytinos ir ribojant asmens teisę į privatumą, taip pat teisę į asmeninio ir šeimos gyvenimo apsaugą.

Ne vienas autorius, ypač rašydamas apie JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudenciją,

---

[67] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 104-4675.

[68] Taikant proporcingumo metodą pirmiausia išsiaiškinama, ar poveikio priemonė tinka siekiamam tikslui pasiekti (taip patikrinamas ribojančios priemonės tinkamumas), po to vertinamas priemonės būtinumas (t. y. ji būtina, jei nėra kitų, mažiau ribojančių, bet ne mažiau veiksmingų, priemonių tikslui pasiekti), ir pagaliau išsiaiškinama, ar nagrinėjama poveikio priemonė nėra neproporcinga, t. y. ar ja nustatyti suvaržymai, tų suvaržymų mastas dera su priemonei keliamais tikslais, ar tokios priemonės tikėtina nauda nusvers galimus praradimus.

[69] Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

[70] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, TAR, 2025-04-17, Nr. 6803.

nurodo vadinamąjį *evoliucinį metodą*, kurio esmė – tai, kad nauja socialinė tikrovė verste verčia teismą įvertinti ir naują konstitucinių nuostatų taikymo kontekstą. Konstitucija (ne tik jos kūrėjų planuose, bet ir tautos siekiuose) yra sukurta kaip ilgaamžis aktas, todėl sparčiai keičiantis visuomenės gyvenimui, ypač jei tokios permainos yra esminio pobūdžio, negalima apsimesti, kad tikrovė liko tokia pati, kokia buvo konstitucijos priėmimo metu. Nematant pasikeitusių socialinių, ekonominių ar politinių valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo sąlygų mechaniškai pakartotas ankstesnis vienos ar kitos konstitucinės nuostatos išaiškinimas akivaizdžiai disonuos naujai tikrovei, taigi, užuot tapęs problemos sprendimo būdu, pats virs teisine problema. Tuo labiau kad daug rašoma apie konstitucinių nuostatų *atvirumą* interpretavimui, kad vienu metu teismui praktiškai neįmanoma iš karto pateikti visų galimų nuostatos turinio ir prasmės, jos sąsajų aspektų, kad jurisprudencijai būdingas byla po bylos plėtojamas konstitucijos aiškinimas, naujų jo elementų iškilimas, neretai verčiantis peržiūrėti ankstesnį kitų konstitucinių nuostatų aiškinimą. Žinoma, galima sakyti, kad verčiau tiktų pakeisti konstituciją, tačiau „griežtos" konstitucijos keitimo sudėtingumas skatina rinktis evoliucinį aiškinimą ir taip išgelbėti konstitucinį aktą nuo beviltiško atsilikimo.

Pastebima, kad „gyvoji konstitucija labiau žavi tą, kuris siekia išplėsti teises, ir mažiau – tą, kuris veikia priešinga kryptimi"[71]. Šios koncepcijos ypatumas tas, kad pagal ją teismas, aiškindamas konstituciją, be įprastų teisinių argumentų, atsižvelgia ir į aiškinimo „laiko dvasią", visuomenės sąmonės pokyčius žmogaus teisių srityje. Šiuo atveju aiškinant konstitucinį tekstą atsižvelgiama į naujai visuomenėje įsitvirtinusias idėjas, bendrą visuomenės interesą užtikrinti socialinę pažangą. Tokio aiškinimo pradmenis galime įžvelgti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimo argumentacijoje, kurioje atsižvelgta ir į tai, kad demokratinėje teisinėje valstybėje tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamas pagrindas, remiantis konstituciškai svarbiais tikslais, diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, riboti Konstitucijoje užtikrinamą teisę į asmeninio ir šeimos gyvenimo, be kita ko, santykių su kitais šeimos nariais, apsaugą[72].

Konstitucinis Teismas nuosekliai laikosi palankaus požiūrio į eurointegraciją kaip konstitucinį imperatyvą ir į teisminį dialogą su Europos Sąjungos Teisingumo Teismu (ESTT). 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime dėl kreipimosi į ESTT su prašymu priimti prejudicinį sprendimą jis konstatavo, kad „konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus; Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia* Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje" 1 straipsnį

[71] Gustavo Zagrebelsky, „Cinquante ans d'activité de la Cour constitutionnelle italienne", *Revue du droit public* 1 (2007): 137.

[72] Žr. 68-je išnašoje cituojamą Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimą.

Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją. Kadangi žemės ūkio, vidaus rinkos sritys priskiriamos pasidalijamajai Europos Sąjungos ir valstybių narių kompetencijai, nėra pagrindo aiškinti su šiomis sritimis susijusių Konstitucijos, *inter alia* jos 46 straipsnio, nuostatų kitaip, nei nurodytas sritis reguliuoja Europos Sąjungos teisė."[73] Toks konstatavimas – atvirumo ir empatijos ES teisei išraiška. *Empatiškas aiškinimas* leido fiksuoti, kad ES teisės sistema yra Konstitucijos aiškinimo šaltinis ir klausimais, priskirtais pasidalijamajai ES ir valstybių narių kompetencijai, Konstitucijos nuostatos bus aiškinamos pagal ES teisę.

Tai tik keli su konstitucine interpretacija siejamų metodų ar taisyklių pavyzdžiai. Pažymėtina, kad jurisprudenciniame Konstitucijos aiškinime neužtenka išskirti vien atskirus aiškinimo metodus, ne mažiau svarbu matyti tokių metodų ar taisyklių derinius, analizuoti tuose deriniuose didžiausią „vertinamąjį svorį" turinčius kriterijus. Konstitucinio Teismo taikomos Konstitucijos aiškinimo operacijų kombinacijos patvirtina sprendžiamų problemų išskirtinį sudėtingumą.

Naujų aiškinimo kriterijų, elementų ar taisyklių pasitelkimas, įprastinių (tradicinių) teisinio aiškinimo metodų adaptavimas ar tam tikrų jų aspektų išryškinimas konstitucinei norminei tikrovei išsamiau atskleisti, tradicinių ir naujai išryškėjusių kriterijų junginių naudojimas – konstitucijos oficialaus aiškinimo kasdienybė. Konstitucinis aiškinimas paprastai yra daugiapakopis, ypač kai susiduriame su principais ar vertybėmis (vien ko vertas konstitucinės vertybių sistemos atskleidimas). Tai, kas aiškinant ordinarinę teisę yra tik išimtinis (ar ribotai naudojamas) elementas, konstitucinėje interpretacijoje priskirtina prie pagrindinių teisinių instrumentų, kurių naudojimas reikalauja aukštesnės interpretacinio darbo kvalifikacijos. Šio aiškinimo rezultatas – konstitucijos prasmės ir turinio atskleidimas, kuris yra privalomas teisę kuriantiems ir taikantiems subjektams. Tokio aiškinimo ypatumų reikšmę neigiantys autoriai kritikuoja „radikalų" konstitucijos ir visos kitos teisės aiškinimo skirtingumą, nors pastebintieji specifinius tokio aiškinimo bruožus nekalba apie jų visišką atskirumą. Konstitucijos aiškinimas – teisinis aiškinimas, tačiau jo sudėtingumas, tokiai veiklai būdingi ypatumai, aiškinimo rezultatų padariniai leidžia jį traktuoti kaip specifinį, turintį ne vieną savitą bruožą, teisinio aiškinimo atvejį. Didžioji dalis konstitucinės teisės laimėjimų ir pasiekimų yra tiesiogiai susijusi su tokia konstitucine interpretacija.

VIETOJE IŠVADŲ

Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuota oficiali konstitucinė doktrina, atskleidžianti konstitucinio reguliavimo prasmę ir turinį, yra privaloma visiems subjektams. Tai suponuoja konstitucinių teismų, vykdančių konstitucinės kontrolės funkciją, konstitucijos aiškinimo veiklos tyrimų svarbą. Konstitucijos samprata daro įtaką jos aiškinimui. Kons-

[73] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas Nr. KT21-S11/2017, https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1772/content.

titucijos kaip šalies aukščiausiosios, pirminės ir steigiamosios teisės koncepcijos jurisprudencinis pripažinimas lemia ir tam tikrus šios konstitucinės interpretacijos ypatumus, netgi leidžia kalbėti apie jos specifiką.

Šiuo požiūriu pažymėtina:

– Konstitucijos aiškinimą (konstitucinę interpretaciją) reikia traktuoti ne kaip mechaninį teisinio aiškinimo metodų taikymą, bet kaip vientisą procesą, kuriame regime aiškinimo strategijos pasirinkimą, su tos strategijos įgyvendinimu susietų teisinio aiškinimo metodų, technikų ar taisyklių derinių panaudojimą ir gautus tokio aiškinimo rezultatus.

– Konstitucijos aiškinimo strategija orientuota atskleisti konstitucijos, kuri suprantama kaip pirminė, steigiančioji aukščiausioji teisė, visos teisinės sistemos teisiškumo matas ir vienintelis etalonas, atsižvelgiant į kurį įvertinamas įstatymų ir kitų ordinarinės teisės aktų galiojimas, prasmę nacionalinėje teisinėje sistemoje.

– Konstitucinio teksto ypatumai, jos normatyvinės dimensijos (normos ir principai, o tarp pastarųjų ypač nepakeičiami pamatiniai principai) sudėtingumas, konstitucinių vertybių sistemos, konstitucijos kaip teisės be spragų koncepcijos atskleidimas reikalauja taikyti teisinio aiškinimo metodus, technikas ar taisykles, galinčias visapusiškai atskleisti minėtus aspektus.

– Konstitucijos, kaip vertybių sistemos, samprata siejama su pagrindinių teisų apsauga, konstitucinės kontrolės, konstitucinių vertybių katalogo ir tų vertybių dermės arba pusiausvyros užtikrinimo klausimais.

– Konstitucijos interpretavimas grindžiamas konstitucinio akto nuostatų ir šiuolaikinės konstitucinių vertybių sampratos atskleidimu konstitucinėje jurisprudencijoje.

– Aiškinant konstituciją tenka ne tik taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus (sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, teisės kūrėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt.), bet prireikus juos papildyti naujais aiškinimo kriterijais, elementais ar taisyklėmis, adaptuoti įprastinius (tradicinius) teisinio aiškinimo metodus ar išryškinti tam tikrus jų aspektus, kad būtų galima išsamiau atskleisti konstitucinę norminę tikrovę, vartoti tradicinių ir naujai išryškėjusių kriterijų junginius.

– Visi teisę kuriantys ir (ar) ją taikantys subjektai savo aktus turi suderinti su konstitucija ir ją atskleidžiančia oficialia konstitucine doktrina, kitaip jie negalios ir negalės būti taikomi; atitiktis konstitucijai yra bet kokio teisės akto teisinio veikimo sąlyga.

– Konstitucijos aiškinimo ypatumai leidžia jį traktuoti kaip specifinį, turintį ne vieną savitą bruožą teisinio aiškinimo atvejį.

THE RECURRING QUESTION OF THE SPECIFICITY OF CONSTITUTIONAL INTERPRETATION

EGIDIJUS JARAŠIŪNAS

SUMMARY. *The article examines the issue of the specificity of constitutional interpretation, which constantly arises in the science of constitutional law. According to some authors, the interpretations of the constitution and laws and other ordinary legal acts differ, i.e., they see the specificity or particularities of the interpretation of the constitution. Meanwhile, other authors tend to believe that there is no major difference between those interpretations or that those differences are only of a quantitative nature. Among the constitutionalists who support the latter view today, typical arguments for this group have been set out by R. Guastini, M. Luciani and D. A. Celis Vela. We will follow the following path of research: first, we will discuss the claims of those who deny the specificity of the interpretation of the constitution, and then we will clarify whether the specificity of the constitution, the country's highest primary founding law, determines one or another specificity of its interpretation. From this point of view, the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, which is entrusted with the mission of official interpretation of the Constitution, is important to us. We will treat the interpretation of the Constitution (constitutional interpretation) not as a mechanical application of legal interpretation methods, but as a unified process, in which we see the choice of an interpretation strategy, the use of combinations of legal interpretation methods, techniques or rules associated with the implementation of that strategy, and the results of such interpretation.*

The article emphasizes the uniqueness of the interpretation strategy of the Constitution - the Constitutional Court treats the Constitution as a standard of legality, a measure of verification of laws and other ordinary legal acts and interprets constitutional provisions as a perfect, harmonious law. The particularities of the constitutional text, the complexity of its normative dimension (norms and principles, and among the latter, irreplaceable fundamental principles), the disclosure of the system of constitutional values, the concept of the constitution as law without gaps require the application of various methods, techniques or rules of legal interpretation that can comprehensively reveal the aforementioned aspects. When interpreting the constitution, it is necessary not only to apply various methods of legal interpretation (systemic, general principles of law, logical, teleological, intentions of the lawmaker, precedents, historical, comparative, etc.), but also, if necessary, to supplement them with new interpretation criteria, elements or rules, to adapt conventional (traditional) methods of legal interpretation or to highlight certain aspects of them in order to more fully reveal the constitutional normative reality, to use combinations of traditional and newly emerged criteria. The concept of the Constitution as a system of values is associated with the protection of fundamental rights, issues of ensuring the balance of constitutional values, and the functioning of the institute of constitutional control. The interpretation of the Constitution

is based on the disclosure of the provisions of the constitutional act and the modern concept of values. All subjects creating and applying law must harmonize their acts and decisions with the Constitution and the official constitutional doctrine revealed by it, and the official constitutional doctrine affects the entire legal system. Compliance with the constitution is a condition for the legal effect of any legal act. The interpretation of the constitution is a legal interpretation, but its particularities allow such an interpretation to be treated as a specific case of legal interpretation with its own characteristics.

KEYWORDS: constitution, constitutional jurisprudence, interpretation of the constitution (constitutional interpretation), specificity of constitutional interpretation, interpretation of laws and other ordinary legal acts.

Apie pažodinį ir ne vien pažodinį Konstitucijos aiškinimą

EGIDIJUS KŪRIS[1]

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra
El. paštas: egidijus.kuris@tf.vu.lt

SANTRAUKA. *Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, kuriuo buvo suteikta teisinė galia* sine die *užšaldytoms įstatymo nuostatoms, pagal kurias šeimą būtų galima sukurti ne vien santuokos, bet ir partnerystės, taip pat tarp tos pačios lyties asmenų, pagrindu, sukėlė didžiulį rezonansą. Viena iš jo apraiškų – grupės asmenų 2025 m. gegužės 20 d. „Viešas kreipimasis į Respublikos Prezidentą ir Seimą", kuriame reiškiamas susirūpinimas, kad Konstitucinio Teismo veikla yra tapusi politine problema, nes jis aiškina Konstituciją taip, kad jos nuostatos įgyja naują prasmę, kuriai dauguma piliečių referendume nebūtų pritarę – šitaip Teismas viršija savo kompetenciją ir paneigia Tautos kaip suvereno teises, o demokratija Lietuvoje tampa kontroliuojama teisininkų oligarchijos. Pasirašiusieji kreipimąsi ragina inicijuoti Konstitucinio Teismo reformą, kuri užtikrintų Konstitucijos nuostatų autentiškos prasmės saugojimą. Straipsnyje mėginama parodyti, kad vadinamoji autentiška prasmė, siejama (ir) su pažodiniu jos aiškinimu, yra neįmanomas pasiekti dalykas, be kita ko, dėl to, kad Konstitucijos tekste yra daug netikslumų, kuriuos kaip tik ir pavyksta pašalinti Konstituciniam Teismui formuojant oficialiąją konstitucinę doktriną. Pateikiami pavyzdžiai Konstitucijos nuostatų, kurių nepavyktų išaiškinti vadovaujantis vien tekstualizmo metodologija.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: formalizmas, informacijos tvanas, interpretyvizmas, Konstitucija, Konstitucijos aiškinimas, Konstitucijos raidė ir dvasia, Konstitucinis Teismas, oficialioji konstitucinė doktrina, originalizmas, partnerystė, pažodinis aiškinimas, tekstualizmas.

[1] ORCID: 0000-0002-9235-6658.

ĮVADAS

Konstitucinis Teismas 2025 m. balandžio 17 d. priėmė riboženklinį nutarimą[2], kuriuo buvo aktyvuotas iki tol įstatymų leidėjo užšaldytas Civilinio kodekso[3] (CK) partnerystės institutas, negana to, šis institutas buvo išplėstas taip, kad teise į šeimos sukūrimą partnerystės pagrindu pagal įstatymą galėtų pasinaudoti ir tos pačios lyties asmenys. Gerai žinoma, kad šiam nutarimui nepritaria didesnė Lietuvos visuomenės dalis. Nutarimas, kuriam šio straipsnio rašymo metu nėra nė metų, dar neanalizuotas teisės mokslinėje literatūroje, jam kol kas skirti tik keli profesiniai komentarai internetinėje žiniasklaidoje. Tai laikina, nes nutarimas nusipelno – ir, be abejo, sulauks – mokslinės analizės iš įvairių perspektyvų (ne vien šeimos teisės). Ar į ją gilinsis nepritariantieji? Vargu.

Po šio nutarimo sustiprėjo kritika Konstituciniam Teismui. Jos kulminacija – 33 asmenų[4] 2025 m. gegužės 20 d. viešas kreipimasis į Respublikos Prezidentą ir Seimą „dėl tautos suvereniteto, demokratijos ir teisinės valstybės apgynimo“[5]. Jame Konstitucinis Teismas kaltinamas Konstitucijos aiškinimo įgaliojimų uzurpavimu ir raginama inicijuoti jo reformą, idant Konstitucija būtų aiškinama nepaneigiant suvereno, t. y. Tautos, vertybių ir akivaizdžių tiesų, o tai reiškia – vien (ar beveik vien) pagal jos raidę, nes tik pagal ją esą gali būti nustatyta „autentiška“ Konstitucijos nuostatų prasmė, kuriai priimdamas Konstituciją pritarė ir dabar pritartų suverenas. Vis dėlto viešas kategoriškas ir iškilmingas kalbėjimas (net suvereno vardu) apie Konstituciją ir jos oficialų aiškinimą dar nereiškia, kad kritikuojantieji yra susipažinę su Konstitucinio Teismo jurisprudencija, juolab – kad jie išmano Konstitucijos aiškinimo metodologiją. Pasirašiusieji kreipimąsi siūlo paprastą (ir, matyt, daug kam patrauklų) sprendimą: Teismo plėtojamas Konstitucijos aiškinimas turi būti subordinuotas tam jos aiškinimui, kurį formuluoja arba aprobuoja suverenas. Patvirtinama H. L. Menckeno tezė, jog kiekvienai problemai visuomet yra sprendimas – aiškus, įtikinamas ir klaidingas[6].

Kaip ir Konstitucinio Teismo nutarimas byloje dėl partnerystės, minėtas kreipimasis nėra tapęs atskiru mokslinės refleksijos objektu. Būtų suprantama, jei juo ir netaptų arba, geriausiu atveju, liktų kokio nors sociologinio, politologinio ar komunikacijos srities tyrimo

---

[2] Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas (byloje dėl partnerystės). Visi Konstitucinio Teismo aktai, kurių paskelbimo šaltinis nėra nurodytas prie jų, prieinami teisės aktų registre interneto adresu e-tar.lt.

[3] Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. TAR, nr. 1001010ISTAIII-1864.

[4] Jie pristatomi kaip „disidentai, autoritetingi akademinės bendruomenės nariai ir visuomenininkai“.

[5] „Viešas kreipimasis dėl Tautos suvereniteto, demokratijos ir teisinės valstybės apgynimo“, *BNS*, 2025 m. gegužės 20 d., https://sc.bns.lt/view/item/viesas-kreipimasis-del-tautos-suvereniteto-demokratijos-ir-teisines-valstybes-apgynimo-507573; „Visuomenininkai kreipiasi: apginkime Tautos suverenitetą, demokratiją ir teisinę valstybę“, *Laikmetis.lt*, 2025 m. gegužės 20 d., https://laikmetis.lt/visuomenininkai-kreipiasi-apginkime-tautos-suvereniteta-demokratija-ir-teisine-valstybe.

[6] Tiksli citata: *Explanations exist; they have existed for all time; there is always a well-known solution to every human problem – neat, plausible, and wrong.* Henry Louis Mencken, „The Divine Afflatus“, Id. *Prejudices: Second Series* (New York: Alfred A. Knopf, 1920), cituojama pagal: gutenberg.org/cache/epub/53467/pg53467.txt.

paraštėje. Vis dėlto jame keliamas pamatinis klausimas nėra nereikšmingas teisinei minčiai. Šis klausimas yra ne apie tai, ką šioje byloje dėl partnerystės nutarė Teismas, bet (šiai bylai esant pretekstu) apie kategoriškai siūlomą tokį Konstitucijos aiškinimą, kai vienas jos aiškinimo metodas – pažodinis (lingvistinis, verbalinis, gramatinis), kurio svarbos nė neketinu neigti – yra suabsoliutinamas ir puoselėjama bei diegiama iliuzija, kad einant šiuo keliu galima rasti „autentišką" Konstitucijos nuostatų prasmę, kurią siekia iškreipti „teisininkų oligarchija", kurios dalis yra Tautos nerenkami ir jai neatskaitingi Konstitucinio Teismo teisėjai. Pažodinio aiškinimo (originalizmo, tekstualizmo, formalizmo) ir jam alternatyvaus interpretyvistinio požiūrio konkurencija – nuolatinė tema konstitucinės teisės moksle; įtampa tarp šių dviejų metodologijų, matyt, dar ilgai skatins profesinę (ir ne profesinę) diskusiją. Straipsnyje nesiekiama spręsti šios fundamentalios ir amžinos problemos. Jo tikslas daug kuklesnis – lietuviškojo konstitucinio reguliavimo pavyzdžiu parodyti, kad tai, kas siūloma, apskritai negali būti problemos sprendimas, nes „autentiškas" referendumu priimtos Konstitucijos aiškinimas yra tai, ko neįmanoma įgyvendinti. Straipsnyje atsakoma į kai kuriuos (be abejo, ne visus) kritiškus argumentus dėl Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimo, išsakytus, be kita ko, 2025 m. gegužės 20 d. kreipimesi. Šioje diskusijoje nuo Teismo nutarimo aptarimo pereinama prie atsakymo į kreipimosi autorių apibendrintus teiginius apie esą tinkamą Konstitucijos aiškinimą, kuris turėtų pakeisti dabartinį netinkamą, bet ji yra tik ilgas įvadas į tolesnį dėstymą, kuriame įvairiais konstitucinio reguliavimo pavyzdžiais mėginama pagrįsti požiūrį, kad pažodinis Konstitucijos nuostatų aiškinimas, jei jis laikomas vienintele (ar beveik vienintele) metodologija, yra ne tik nepakankamas racionaliai šių nuostatų prasmei atskleisti, bet ir neįmanomas, jeigu nenorima, kad aiškinimo rezultatai būtų kontrproduktyvūs, juolab absurdiški. Tam, kad būtų galima tai parodyti, reikia ne tik derinti oficialiosios konstitucinės doktrinos loginę ir sisteminę analizę, bet ir kritiškai vertinti patį Konstitucijos tekstą, kuris, priešingai jo apologetikai didelėje dalyje konstitucinės teisės literatūros, yra labai toli nuo tobulybės. Tačiau jei nėra sureikšminamas pažodinis Konstitucijos aiškinimas, jos teisė, išaiškinta oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, ilgainiui gali tapti geresnė už jos tekstą.

1. INFORMACIJOS TVANAS IR NEREFLEKTUOTAS KALBĖJIMAS APIE KONSTITUCIJĄ

Nemažai Konstitucinio Teismo sprendimų[7] nesukelia didelio visuomenės, žiniasklaidos ir net politinės klasės susidomėjimo, be kita ko, dėl to, kad jų problematika nebūna susi-

[7] Turimi galvoje visi Konstitucinio Teismo baigiamieji aktai – ir nutarimai, ir sprendimai, ir išvados. Sąvoka „sprendimas" gali būti vartojama ne tik vienai iš Teismo aktų formų įvardyti, bet ir, nelygu kontekstas, apimti kitus jo aktus. „Konstitucijos 107 straipsnio 2 dalyje vartojama sąvoka „sprendimai" <...> negali būti aiškinama kaip reiškianti, esą Konstitucinis Teismas, spręsdamas jo kompetencijai priskirtus klausimus, gali priimti tik tokį teisės aktą, kuris yra vadinamas sprendimu <...>. [Ji] yra bendrinė, ja ne tik apibūdinami Konstitucinio Teismo priimami teisės aktai ir tų aktų rūšis – ji reiškia, kad Konstitucinis Teismas įgyvendina Konstitucijos jam priskirtą kompetenciją ir pareiškia savo valią, t. y. priima Konstitucinio Teismo baigiamąjį aktą." Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas (byloje dėl Konstitucinio Teismo įgaliojimų peržiūrėti savo nutarimą ir nutraukti pradėtą teiseną).

jusi su visuomenę supriešinančiomis politinėmis kontroversijomis, vertybiniais konfliktais (įskaitant vadinamuosius kultūros karus) ar visuomenėje žinomais asmenimis (arba dar neseniai plačiai aptarinėtos tų asmenų asmeninės istorijos jau būna užgožtos naujų ir nedaug ką tebedomina tada, kai Teismas pagaliau išnagrinėja su jais susijusias bylas). Menkas domėjimasis tais sprendimais anaiptol nereiškia, kad jie nesvarbūs visuomenei, valstybei ir (arba) teisės sistemai arba kad jų svarba neišryškės ateityje, bet iškart po priėmimo jie patraukia nebent atitinkama tema specialiai besidominančių specialistų ar į atitinkamus reikalus įsitraukusių asmenų dėmesį, o kai kurie lieka mažai kieno pastebėti. Pavyzdžiui, 2024 m. Konstitucinis Teismas priėmė septyniolika nutarimų ir išvadų, iš kurių, mano vertinimu, rezonansiniais galima laikyti penkis (ir tai turbūt šiek tiek pritempiant)[8], o kiti beveik nesužadino komentarų žiniasklaidoje. Iš penkiolikos 2025 m. Teismo priimtų nutarimų rezonansiniais geriausiu atveju galėtume (irgi pritempdami) laikyti taip pat tik penkis[9]. Bet net ir tokie nutarimai beveik nesulaukia viešos diskusijos profesinėje žiniasklaidoje, ką jau kalbėti apie plačiajai publikai skirtas medijas. Bene svarbiausioje lietuviškoje teisinėje interneto svetainėje *Teisė.Pro* apie naują Konstitucinio Teismo išnagrinėtą bylą paprastai pranešama šabloniškai pakartojant paties Teismo interneto svetainėje paskelbtą pranešimą žiniasklaidai[10]; kai kurie iš tų pranešimų būna surašyti neprofesionalams nelengvai įkertama popierine, suakmenėjusia kalba, o apie sprendimus, kuriais atsisakoma nagrinėti prašymus arba jie grąžinami pareiškėjams, dažnai neišplatinama jokio oficialaus pranešimo. Tai ypač pasakytina apie individualių konstitucinių skundų nepriėmimą, nors bent dalyje jų keliami svarbūs klausimai, kurių pats kėlimo (nors ir priimtinumo standartų neatitinkančiu būdu) faktas rodo, kad teisinėje sistemoje gali būti tam tikrų nesprendžiamų problemų. Bet net tada, kai oficialus pranešimas apie naują nutarimą, sprendimą ar išvadą yra plačiau

[8] Tai Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutarimas (byloje dėl teisės nutraukti draudžiamųjų pajamų turinčių asmenų dalyvavimą pensijų kaupime); 2024 m. kovo 14 d. išvada (byloje dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, arba Stambulo konvencijos, nuostatų atitikties Konstitucijai); 2024 m. balandžio 25 d. išvada (byloje dėl Seimo nario Remigijaus Žemaitaičio, kuriam pradėta apkaltos procedūra, veiksmų); 2024 m. birželio 27 d. nutarimas (byloje dėl išlaidų advokatui atlyginimo administracinio nusižengimo nepadariusiam asmeniui); 2024 m. gruodžio 18 d. nutarimas (byloje dėl viešosios informacijos, darančios neigiamą poveikį nepilnamečiams).

[9] Tai Konstitucinio Teismo 2025 m. kovo 19 d. nutarimas (byloje dėl gyvūnų laikymo ir veisimo kailių gavybos ar pardavimo tikslu ūkinės veiklos draudimo); 2025 m. balandžio 10 d. nutarimas (byloje dėl pagalbinio apvaisinimo paslaugų teikimo); 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas (2 išnaša *supra*); 2025 m. birželio 6 d. nutarimas (byloje dėl Seimo laikinosios tyrimo komisijos, tyrusios galimą neteisėtą poveikį 2019 m. Respublikos Prezidento rinkimams); 2025 m. spalio 9 d. nutarimas (byloje dėl išimties tvarka suteiktos Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo).

[10] Tokie pranešimai laikytini ne Konstitucinio Teismo (t. y. teisėjų), o jo kanceliarijos dokumentais. Abejonių dėl pranešimų subjekto visai nekiltų, jeigu jie būtų skelbiami pasirašyti, pavyzdžiui, Teismo kanclerio, Teismo pirmininko patarėjo viešiesiems ryšiams ar kito kanceliarijos pareigūno. Bet taip nėra. Plg.: visuose oficialiuose pranešimuose apie Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) išnagrinėtas bylas yra prierašas, informuojantis, kad atitinkamas pranešimas yra „Kanceliarijos parengtas dokumentas“, kuris „nesuvaržo Teismo“; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) pranešimuose žiniasklaidai nurodoma, kad juos platina Komunikacijų direktorato Spaudos ir informacijos skyrius.

paskleidžiamas per žiniasklaidą, jį retai lydi publikacijos, kuriose tas sprendimas analizuojamas bent kiek giliau. Dar retsykiais kas nors kur nors paskelbia vieną kitą straipsnį, kuriame svarstoma, kokia linkme galėtų pakrypti Teisme nagrinėjimo laukiančios bylos baigtis, bet tokių *de jurisprudentia ferenda* publikacijų taip pat labai mažai. Antai iš 2024–2025 m. svetainės *Teisė.Pro* komentarų skiltyje paskelbtų penkiasdešimties straipsnių neseniai išspręstoms konstitucinės justicijos byloms tiesiogiai (t. y. neskaičiuojant su tokiomis bylomis nesusijusių, bendresnei konstitucinės teisės problematikai skirtų publikacijų) skirti tik keturi[11], dar trys skirti nagrinėjimo laukiančioms konstitucinės justicijos byloms[12]. Šiuo atžvilgiu vieša profesinė diskusija konstitucinės jurisprudencijos klausimais Lietuvoje smarkiai užpelkėjusi. Ne ką gyvesnė ji yra interneto naujienų svetainėse (nacionalinių dienraščių Lietuvoje nebeliko, o regioniniuose laikraščiuose, iš kurių tik keli yra dienraščiai, jos nėra ko tikėtis).

Informacijos apie reflektavimo reikalaujančius (ne vien teisės) dalykus intensyvumas ir kokybė proporcingi ne vien žiniasklaidos darbuotojų pasirengimui patiems suprasti atitinkamos informacijos svarbą ir kurti jos pasiūlą, bet ir auditorijos pasirengimui reflektuoti tokią informaciją, taigi ir jos paklausai: jeigu paklausa maža, tai ir tokios informacijos bus pateikiama mažai, o paklausa tuo mažesnė, kuo didesnis bendras informacinis triukšmas,

---

[11] Vaidotas A. Vaičaitis, „Komentaras dėl Stambulo konvencijos ir Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvados „Dėl Stambulo konvencijos nuostatų suderinamumo su Konstitucija““, *Teisė.Pro*, 2024 m. balandžio 3 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/04/03/v-a-vaicaitis-komentaras-del-stambulo-konvencijos-ir-konstitucinio-teismo-2024-m-kovo-14-d-isvados-del-stambulo-konvencijos-nuostatu-suderinamumo-su-konstitucija; Id., „Ar Konstitucijoje numatyta šeimos kūrimo samprata prieštarauja Konstitucijai (2024-12-18 d. Konstitucinio Teismo nutarimo komentaras)?“, *Teisė.Pro*, 2024 m. gruodžio 30 d., https://www.teise.pro/index.php /2024/12/30/v-a-vaicaitis-ar-konstitucijoje-numatyta-seimos-kurimo-samprata-priestarauja-konstitucijai-2024-12-18-d-konstitucinio-teismo-nutarimo-komentaras (klaustukas pavadinime paliktas ten, kur jį parašė straipsnio autorius); Id., „Dėl įstatyme numatytų dirbtinio apvaisinimo paslaugų konstitucingumo“, *Teisė.Pro*, 2025 m. balandžio 23 d., https://www.teise.pro/index.php/2025/04/23/v-a-vaicaitis-del-istatyme-numatytu-dirbtinio-apvaisinimo-paslaugu-konstitucingumo; Skirmantas Bikelis, „Konstitucinės teisės kandidatuoti į parlamentą ribojimai proporcingumo principo ir sisteminio aiškinimo šviesoje“, *Teisė.Pro*, 2025 m. vasario 10 d., https://www.teise.pro/index.php/2025/02/10/s-bikelis-konstitucines-teises-kandidatuoti-i-parlamenta-ribojimai-proporcingumo-principo-ir-sisteminio-aiskinimo-sviesoje. Paskutiniajame iš šių straipsnių analizuojamas Konstitucinio Teismo 2025 m. vasario 6 d. nutarimas (byloje dėl draudimo būti renkamam neatlikus bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonės), kuris, nepaisant ir teisinės, ir politinės jo svarbos, nesulaukė didesnio žiniasklaidos dėmesio.

[12] Johanas Baltrimas, „Nauja Konstitucinio Teismo byla dėl „kitokios“ santuokos ir šeimos skatinimo – ar tai yra pedikiūras vaiduokliams?“, *Teisė.Pro*, 2024 m. vasario 22 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/02/22/j-baltrimas-nauja-konstitucinio-teismo-byla-del-kitokios-santuokos-ir-seimos-skatinimo-ar-tai-yra-pedikiuras-vaiduokliams; Egidijus Šileikis, „„Nepilnos“ Vyriausybės sudėties tvirtinimas: tarpdisciplininiai aspektai“, *Teisė.Pro*, 2024 m. gruodžio 12 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/12/12/e-sileikis-nepilnos-vyriausybes-sudeties-tvirtinimas-tarpdisciplininiai-aspektai; Kristijonas Povylius, „Kaip Konstituciniam Teismui pašalinti abejones dėl kandidato atitikties Konstitucinio Teismo teisėjo reikalavimams iki jam pradedant eiti teisėjo pareigas?“, *Teisė.Pro*, 2025 m. spalio 22 d., https://www.teise.pro/index.php/2025/10/22/k-povylius-kaip-konstituciniam-teismui-pasalinti-abejones-del-kandidato-atitikties-konstitucinio-teismo-teisejo-reikalavimams-iki-jam-pradedant-eiti-teisejo-pareigas.

kuriame vertinga informacija paskęsta ir nebe(su)domina visuomenės. Konstitucinės jurisprudencijos naujienos *per definitionem* reikalauja refleksijos, bet interneto naujienų svetainėse jos konkuruoja dėl to paties ploto ne tik su kita vertinga informacija, bet ir su pranešimais apie einamuosius įvykius (jie, be abejo, nėra savaime neverti dėmesio, bet jų reikšmė gali būti vienadienė), dažnai – apie pseudoįvykius, su iš socialinių tinklų perkeltais įvairių ŽŽ[13] pa(si)pasakojimais apie savo asmeninio gyvenimo niekalus, su kitomis banalybėmis, su atvira ir paslėpta reklama, su horoskopais ir t. t. Nereikia nė klausti, kas šioje konkurencijoje laimi, o kas patiria nuostolių.

Tai ne kaltinimas, o konstatavimas padėties, kuri informacinėje ekosistemoje susiklostė įsigalėjus dėmesio ekonomikai ir užplūdus informacijos tvanui[14], kartu ir konstatavimas viešosios erdvės sulėkštėjimo tendencijos, kuri bent šiuo metu atrodo tvirta ir negrįžtama. Tyrimais įrodyta, kad pasiektas toks informacijos sklaidos lygmuo, kai jos gausa viršija žmogaus gebėjimą ją apdoroti – ją filtruoti yra kognityviškai per brangu. Dėmesys tapo svarbesnis už informacijos turinį. Informacija nebekonkuruoja turiniu – ji konkuruoja dėl vartotojo dėmesio, riboto ištekliaus. Šioje konkurencinėje kovoje gausiausią auditoriją pasiekia ne svarbiausia, o agresyviausiai peršama informacija. Kritiškos refleksijos, dalyko išmanymo, ramios ir gilios analizės reikalaujančios žinios neatlaiko šios konkurencijos (vadinamoji informacijos infliacija). Informacijos tiek daug, o jos srautai konkuruoja taip intensyviai, kad vertinga informacija nekontrastuoja su trivialia ar net akivaizdžiai melaginga. Ji praslysta nepastebėta. Adresatai nesugeba jos at(si)rinkti ir įvertinti turinio kokybės. Visuomenė pervargsta, jos dėmesys atrofuojasi, mažėja gebėjimas mąstyti giliai (vadinamasis pasunkėjęs ilgų tekstų suvokimas), didėja polinkis priimti tik intelekto pastangų nereikalaujančią, lengvai įsisavinamą trivialią informaciją apie neesminius dalykus (vadinamoji informacijos devalvacija). Informacijos tvanas skatina mažiau domėtis sudėtingomis temomis, tikėtis rasti paprastus sprendimus sudėtingoms problemoms, stiprina validžiais įrodymais nepagrįstas ir paviršutiniškas, bet kategoriškas išankstines nuostatas, diegia abejingumą, nepilietiškumą, didina socialinę izoliaciją, dezorientuoja visuomenę iššūkių akivaizdoje ir mažina jos gebėjimą priimti racionalius sprendimus, be kita ko, ir tokius, dėl kurių demokratinėje visuomenėje reikia tartis, siekti kompromisų ir kolektyviai rasti išeitis. Galiausiai atsiribojama ne tik nuo vertingos informacijos, bet ir išvis nuo informacijos (vadinamoji informacijos abstinencija). Tad informacijos tvano padarinys yra priešingas tam, ko (galbūt) tikėtasi: jis ne sukuria platesnį ar gilesnį žinojimą, bet sukelia prasmingo turinio badą[15].

[13] Žinomumo žvaigždžių – pagal analogiją su santrumpa F4BF arba FFBF (angl. *famous for being famous*).

[14] Įprastesnė sąvoka yra „informacijos perteklius“ arba „perkrova“ (angl. *information overload*). Bet ji per švelni.

[15] Žr., pvz.: Peter Gordon Roetzel, „Information Overload in the Information Age: A Review of the Literature“, *Business Research* 12 (2019), https://link.springer.com/article/10.1007/s40685-018-0069-z; Amanda Lehman, Sophie Jo Miller, „A Theoretical Conversation about Responses to Information Overload“, *Information* 11 (2020), https://doi.org/10.3390/info11080379; Filippo Menczer, Thomas Hills, „The Attention Economy“, *Scientific American* 33 (2020), https://www.jstor.org/stable/27401677; Miriam Arnold, Mascha Goldschmitt, Thomas Rigotti, „Dealing with Information Overload: A Comprehensive Review“, *Frontiers in*

Vis dėlto nebūtų teisinga teigti, kad Konstitucija, tiksliau, žodis „Konstitucija“, yra visiškai paskendęs informacijos tvane. Priešingai, šis žodis yra pastebimas, jis ne tik figūruoja viešosiose, ypač politinėse, diskusijose, bet ir vartojamas gana dažnai. Bet – net pripažįstant, kad yra pagirtinų šios taisyklės išimčių – jo vartojimas dideliu mastu yra instrumentinis, selektyvus, o kartais ir atvirai angažuotas. Jis yra tapęs nuvalkiota politinės kalbos kliše.

Antai 2025 m. įvairiose meinstryminėse[16] žiniasklaidos priemonėse daug rašyta apie Seimo narį, Konstitucinio Teismo pripažintą šiurkščiai pažeidusiu Konstituciją ir sulaužiusiu priesaiką[17], tada atsistatydinusį iš Seimo ir šitaip išvengusį jo Seimo nario mandato panaikinimo apkaltos proceso tvarka ir dėl to nepraradusį teisės dešimt metų būti renkamam į Seimą (taip pat siekti kai kurių kitų pareigų[18]), po pusmečio vėl išrinktą į Seimą ir net patekusį į valdančiąją koaliciją. Rašant apie tą asmenį tapo įprasta priminti šiuos faktus, jo pavardę papildant ar pakeičiant epitetais „Konstitucijos pažeidėjas“, „konstitucinės priesaikos laužytojas“ ar pan. Bet toks beveik mechaninis žodžio „Konstitucija“ vartojimas, kaip ir Konstitucinio Teismo minėjimas, dar nereiškia, kad vyksta kokią nors pridėtinę intelektinę vertę kuriantis konstitucinis diskursas, taip pat kaip kieno nors dažnas įtarpių „Jėzau Marija“, „o Viešpatie“ arba „ačiū Dievui“ kartojimas nereiškia, kad šiuos frazinius jaustukus ištariantis žmogus yra religingas.

Nereflektuojamo Konstitucijos minėjimo tūlam reikia tik tol, kol pasiekiamas politinis tikslas – po to ją vėl galima pamiršti. Pavyzdžiui, 2025 m. juo instrumentališkai naudotasi priverčiant iš Ministro Pirmininko pareigų atsistatydinti asmenį, kuris, tapęs Seimo nariu, o netrukus ir Vyriausybės vadovu, neatsisakė verslo, kuriuo iki tol užsiėmė[19], ir net pradėjo naują, o įsisiūbavus skandalui dar paaiškėjo, kad jis iki Seimo rinkimų nebuvo sumokėjęs visos pinigų sumos pagal teismo nuosprendį baudžiamojoje byloje, kurioje buvo nuteistas prieš pusantro dešimtmečio (tai padarė tik pasklidus šiai informacijai). Ši antroji aplinkybė vertinama nevienareikšmiškai (nes iš teismo nuosprendžio rezoliucinės dalies formuluotės nevisiškai aišku, ar nusikaltimu padarytos žalos atlyginimas pagal civilinį ieškinį buvo

Psychology 14 (2023), https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023.1122200/full; Leila Shahrzadi *et al.*, „Causes, Consequences, and Strategies to Deal with Information Overload: A Scoping Review“, *International Journal of Information Management Data Insights* 4 (2024), https://www.researchgate.net/publication/381596803_Causes_consequences_and_strategies_to_deal_with_information_overload_A_scoping_review; Maxi Heitmayer, „The Second Wave of Attention Economics: Attention as a Universal Symbolic Currency on Social Media and Beyond“, *Interacting with Computers* 37 (2025), https://academic.oup.com/iwc/article/37/1/18/7733851. Apie dėmesio ekonomikos reikšmę kapitalizmo evoliucionavimui į technofeodalizmą žr.: Yanis Varoufakis, *Technofeudalism: What Killed Capitalism* (London: Bodley Head, 2023).

[16] Šis žodis įtrauktas į lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną: https://ekalba.lt/naujazodziai/meinstryminis,%20-%C4%97?i=34d5bfc3-89b0-4dac-bad4-326f68ae0e33. Tad tenka vartoti jį, nes, deja, nepavyko rasti, kad kuri nors lietuvių kalba turinti rūpintis institucija – Valstybinė lietuvių kalbos komisija, Lietuvių kalbos institutas ar kuri kita – būtų pasiūliusi kokią nors lietuvių kalbos nesusinančią alternatyvą.

[17] Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada (8 išnaša *supra*).

[18] Konstitucijos 74 straipsnio 2 dalis; Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas (byloje dėl draudimo per apkaltą iš pareigų pašalintiems asmenims dalyvauti Respublikos Prezidento rinkimuose).

[19] Taip pat ir būdamas ankstesnės kadencijos Seimo nariu.

baudžiamojo poveikio priemonė[20]), bet dėl pirmosios nėra abejonių: to asmens tolesnis buvimas Seimo nariu nedera su Konstitucija, kurioje įsakmiai nustatyta, kad „Seimo nario pareigos <...> nesuderinamos su darbu verslo, komercijos bei kitose privačiose įstaigose ar įmonėse“ (60 straipsnio 1 dalis) ir kad jo įgaliojimai nutrūksta, jei jis „neatsisako darbo, nesuderinamo su Seimo nario pareigomis“ (63 straipsnio 7 punktas). Vis dėlto Ministrui Pirmininkui atsistatydinus iš šių pareigų, bet likus Seimo nariu, jo Seimo nario įgaliojimų nutraukimo procedūra nebuvo inicijuota. Užuot inicijavusi šią santykinai nesudėtingą procedūrą, Seimo opozicija pamėgino pradėti tam (dabar jau tik) Seimo nariui itin didelės apimties apkaltos bylą, kurios neįgyvendinamumas buvo lengvai prognozuojamas ir ta prognozė išsipildė[21]. Taigi opozicijos rėmimasis Konstitucija buvo atrankinis: pabrėžiami vieni Seimo nario tikri ar tariami veiksmai (kaip antai tai, kad jis galbūt siekė paskolos savo verslui), bet nesureikšminamas pats faktas, kad jis būdamas Seimo nariu užsiėmė verslu. Neatmestina, kad šį selektyvumą nulėmė tai, jog neatsisakiusių tiesioginio dalyvavimo versle yra ir tarp opozicijai priklausančių Seimo narių[22]. Be to, nors iškilus į viešumą Ministro Pirmininko nepasitraukimo iš verslo faktui buvo aptakių svarstymų (ir tai tik epizodinių), kad reikia pagaliau reglamentuoti, kaip iš verslo į Seimą pasukę asmenys galėtų išvengti su tuo susijusių interesų konfliktų, toliau jų nenueita (ir neduota jokių bent kiek aiškesnių pažadų): iki 2026 m. pavasario neinicijuota jokia šiems dalykams skirta įstatymų ar (bent) Seimo statuto pataisa, Seime nesudaryta jokia darbo grupė, net nesurengta jokia diskusija šiuo klausimu, nors nuo tada, kai Konstitucinis Teismas išaiškino, kad būtinumas nustatyti tokį reguliavimą kyla iš Konstitucijos, praėjo beveik dvidešimt dveji metai[23]. Tačiau stebina

---

[20] Jurga Bakaitė, „Kodėl Palucko neieškojo antstoliai? Teisininkas sako, kad kalta savivaldybė“, *LRT.lt*, 2025 m. liepos 21 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2619214/kodel-palucko-neieskojo-antstoliai-teisininkas-sako-kad-kalta-savivaldybe?srsltid=AfmBOor-YT_kxfw1qf5kZJVAg0fLbhenuDHqmXNyyqaUnMTFVcid6WUr; „Palucko skolos situaciją rimta reputacijos krize vadinantis ekspertas: tai ko dar nežinom?“, *LRT.lt,* 2025 m. liepos 21 d., https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000439073/palucko-skolos-situacija-rimta-reputacijos-krize-vadinantis-ekspertas-tai-ko-dar-nezinom?srsltid=AfmBOor79TB2anKDR4zk_aFJvFZIkpcIe-91uazllTotzmhnQu1YXF_c, 2025 m. liepos 21 d., vaizdo įrašas, 04:48–07:05. Plg. Konstitucinio Teismo 2025 m. vasario 6 d. nutarimą (11 išnaša *supra*).

[21] Sniegė Balčiūnaitė, „Seimo opozicija inicijuos apkaltą Gintautui Paluckui ne kaip premjerui, o kaip parlamentarui“, *15min.lt*, 2025 m. liepos 26 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimo-opozicija-inicijuos-apkalta-gintautui-paluckui-ne-kaip-premjerui-o-kaip-parlamentarui-56-2495604; Jūratė Skėrytė, „Opozicija surinko parašus dėl privalomo apkaltos Paluckui klausimo įtraukimo į darbotvarkę“, *LRT.lt*, 2025 m. spalio 14 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2714158/opozicija-surinko-parasus-del-privalomo-apkaltos-paluckui-klausimo-itraukimo-i-darbotvarke?srsltid=AfmBOoqmpN_z9ClNBzDB9Pk3rt-JYQQjCbM_pPDXGfmAsnso4tWMkyQq; Austėja Masiokaitė-Liubinienė, „Valdantieji blokuoja Palucko apkaltos klausimą“, *Delfi.lt*, 2025 m. spalio 14 d., https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/valdantieji-blokuoja-palucko-apkaltos-klausima-120160748; „Ekspremjeras G. Paluckas išvengė apkaltos“, *Verslo žinios*, 2025 m. spalio 21 d., https://www.vz.lt/verslo-aplinka/2025/10/21/ekspremjeras-g-paluckas-isvenge-apkaltos-574647.

[22] Indrė Jurčenkaitė, „Ne tik Paluckas: Seime – kur kas daugiau verslininkų“, *Delfi.lt*, 2025 m. rugpjūčio 4 d., https://www.delfi.lt/news/daily/politics/ne-tik-paluckas-seime-kur-kas-daugiau-verslininku-120127970.

[23] „[S]iekiant užtikrinti, kad būtų paisoma Konstitucijos 60 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto draudimo Seimo nariui užsiimti verslu, komercija, kita privačia veikla, kuria siekiama pelno, įstatymų leidėjui iš Konstitucijos kyla

ne tiek Seimo atkaklumas ir toliau nereguliuoti šių santykių, kiek tai, kad iš Konstitucijos kylantį būtinumą juos pagaliau sureguliuoti greitai pamiršo ir naujienų, ir profesinė žiniasklaida: apie tai, jog Seimas nevykdo savo konstitucinės pareigos, nė neprimenama.

Tai tik pora nereflektuojamo, o kartais ir instrumentalizuojamo kalbėjimo apie Konstituciją pavyzdžių. Jų galima būtų pateikti ir daugiau. Tačiau šis straipsnis yra ne apie tipiškus pavyzdžius, o apie taisyklės išimtį – apie tai, kaip vienas pastarojo meto Konstitucinio Teismo nutarimas[24] ne tik sukėlė didelę reakciją dėl savo turinio, bet ir sužadino diskusiją apie Konstitucijos aiškinimo metodologiją ir pačią Konstituciją kaip visuomenės bendrabūvio teisinį pagrindą. Ir jis net ne apie tą nutarimą, o apie po jo ir neabejotinai dėl jo kilusią diskusiją. Šiuo atveju svarbu ne tai, ar (tiksliau, kad) pradėjusieji diskusiją bando įtvirtinti tam tikrą, jų manymu, tuo Konstitucinio Teismo nutarimu pamintą partikuliarų interesą ir kokį konkrečiai interesą. Svarbus pats diskusijos inicijavimo faktas, net matant, jog tai, kas ligi šiol joje skambėjo, buvo ne kvietimas ir savo šalininkams, ir oponentams keistis argumentais, o Konstitucinio Teismo kaltinimas oficialaus Konstitucijos aiškinimo įgaliojimų uzurpavimu. Faktiškai siūloma ne tiek diskutuoti, kiek priversti Teismą – jei ne „gera valia“, tai įsikišus politinėms valdžioms – pakeisti savo požiūrį į santykį tarp Konstitucijos kaip teksto, kurio nepažodinis aiškinimas neva paneigia suvereno, Tautos, valią, ir Konstitucijos kaip teisės; tada esą bus atkurtas pasitikėjimas šia institucija, kuris dabar tariamai yra pakirstas. Šioje diskusijoje, kuri kol kas dideliu mastu yra vienpusė, šis klausimas artikuliuotas aiškiau nei kada nors anksčiau – nes tai ne pirmas (nors ir retas) atvejis, kai sužadinama diskusija apie šiuos pamatinius konstitucionalizmo dalykus[25]. Praeityje tokios diskusijos anksčiau ar vėliau užgesdavo, nepasiekusios jokių apčiuopiamų rezultatų. Kol kas jų nedavė ir dabartinė, bet ją pradėjusieji

---

pareiga įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad kiekvienu atveju būtų galima patikrinti, ar Seimo nario nuosavybės naudojimas, pajamų iš jos gavimas, jam nuosavybės teise priklausančio turto tvarkymas ir pan., taip pat su tuo susijusių sandorių sudarymas nėra verslas, komercija ar kita privati veikla, kuria siekiama pelno. Tokia kontrolė turi būti veiksminga, vieša, ne vienkartinė, bet nuolatinė. <...> [Į]statymų leidėjas kartu privalo nustatyti ir būdus, kurie sudarytų teisines prielaidas užkirsti kelią Seimo nario pareigų nesuderinamumui su užsiėmimu verslu, komercija, kita privačia veikla, kuria siekiama pelno, atsirasti. <...> Tokia kontrolė yra būtina Konstitucijos 63 straipsnio 7 punkto nuostatos, pagal kurią Seimo nario įgaliojimai nutrūksta, kai jis pereina dirbti arba neatsisako darbo, nesuderinamo su Seimo nario pareigomis, įgyvendinimo sąlyga. <...> [U]žsienio demokratinėse teisinėse valstybėse yra įtvirtinti įvairūs būdai, leidžiantys užtikrinti parlamento nario pareigų ir užsiėmimo verslu nesuderinamumą bei kontrolę, kaip antai parlamento nario turto valdymo patikėjimas ar kitoks privalomas perleidimas kitiems asmenims, anoniminis tokio turto valdymas, įmonių, kurių steigėjas, savininkas, bendraturtis ar akcininkas yra parlamento narys, sandorių, sudaromų su viešojo sektoriaus įstaigomis, įmonėmis, organizacijomis, kontrolė ir kt.“ Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas (byloje dėl Seimo narių kūrybinės veiklos). Taip pat žr. Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 10 d., 2011 m. vasario 23 d. ir 2016 m. gegužės 16 d. sprendimus, kuriuose aiškinamos minėto nutarimo nuostatos.

[24] Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas (2 išnaša *supra*).

[25] Anksčiau diskusiją apie Konstitucijos aiškinimo metodologiją, ne visais atvejais labai aktyvią, buvo sužadinę Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas (byloje dėl Vyriausybės įgaliojimų grąžinimo po Respublikos Prezidento rinkimų), 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas (18 išnaša *supra*), 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas (byloje dėl pilietybės), 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas (byloje dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos); 2019 m. sausio 11 d. nutarimas (byloje dėl šeimų susijungimo Lietuvoje), taip pat trys nutarimai bylose dėl referendumų – 2014 m. liepos 11 d., 2019 m. vasario 15 d. ir 2020 m. liepos 30 d., gal dar vienas kitas.

ne tik smerkia Konstitucinį Teismą, bet ir kelia tokius klausimus, kurių teisinei bendruomenei nederėtų praleisti pro ausis, nes, jei į juos nebus profesionaliai atsakyta, jie bus keliami vėl ir vėl, ir dar labiau artikuliuotai, kai tik koks nors naujas Teismo sprendimas katalizuos naują nepasitenkinimo bangą. Žinoma, tam, kad tas atsakymas turėtų kokį nors poveikį, jis pirmiausia turėtų būti išgirstas, o tai negali būti garantuota, ypač informacijos infliacijos bei abstinencijos sąlygomis ir žinant, jog faktiškai siūloma ne tiek diskutuoti, kiek priversti Konstitucinį Teismą pakeisti savo požiūrį. Tačiau – apie viską iš eilės.

2. KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMAS BYLOJE DĖL PARTNERYSTĖS IR JO KRITIKA

Toliau aptariamas Konstitucinio Teismo nutarimas[26] sulaukė nepalyginamai didesnio dėmesio nei daugelis kitų. Diskusijose apie jį Konstitucija ne šiaip paminima – jose mėginama skverbtis (kaip bus parodyta, neprofesionaliai ir angažuotai, bet apie tai – vėliau) į pačią Konstitucijos esmę. Tas nutarimas priimtas kaip reta rezonansinėje byloje, kurios šaknys – visuomenę priešinantys kultūros karai dėl šeimos sampratos ir LGBT[27] teisių, dėl kurių visų politinių sudėčių Seimai (ir Vyriausybės) net ketvirtį amžiaus neaktyvavo Civiliniame kodekse nuo pat 2000 m. esančio partnerystės instituto – vilkino CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ XV skyriaus, kuriame reglamentuojamas bendras skirtingų lyčių porų gyvenimas nesudarius santuokos, bet įregistravus partnerystę, normų įsigaliojimas[28]. Konstitucinis Teismas prieštaraujančiu Konstitucijai pripažino įstatymo, kuriuo patvirtintas CK (ne paties CK), 28 straipsnį, pagal kurį tų normų įsigaliojimas buvo atidėtas nominaliai iki partnerystės įregistravimo tvarką reglamentuojančio įstatymo įsigaliojimo momento[29], o faktiškai – *sine die*, nes toks įstatymas taip ir nebuvo išleistas, kitaip tariant, partnerystės institutas buvo nominaliai sukurtas ir čia pat užšaldytas nė neįsigaliojęs[30]. Kartu Teismas

---

[26] Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas (2 išnaša *supra*).

[27] Čia pateikiama įprastinė santrumpa. O šiaip jau ji vis ilgėja ir ilgėja – taip, kad nebeįmanoma atsiminti. Bene vėliausias variantas yra 2SLGBTQQIPAA – jis reiškia *two-spirit, lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, questioning, intersex, pansexual, asexual and allies* (jei ko nors nepraleidau). *What Is the Full Acronym for 2SLGBTQQIPAA?, What's On. Queer BC*, be datos, https://www.whatsonqueerbc.com/woq-bc-stories/what-does-the-acronym-mean.

[28] CK trečiosios knygos VI dalies „Kitų šeimos narių teisės ir pareigos“ XV skyrius „Bendras gyvenimas neįregistravus santuokos“ (CK 3.229–3.235 straipsniai).

[29] Įstatymu, kuriuo patvirtintas CK, Seimas pasiūlė Vyriausybei (nepaisant švelnios formuluotės, tai įpareigojimas) partnerystės įregistravimo tvarką reglamentuojančio įstatymo projektą parengti iki 2002 m. sausio 1 d. (50 straipsnio 1 punkto f papunktis). Tačiau Seimas nenustatė, iki kada jis pats turi išleisti tokį įstatymą.

[30] Tai ne vienintelės CK nuostatos, kurios nėra aktyvuotos ligi šiol. Antai CK šeštosios knygos 6.1017 straipsnyje, *inter alia*, nustatyta, kad fiziniai ir juridiniai asmenys gali drausti turtinius interesus savitarpio pagrindu, sujungdami šiam draudimui reikalingas lėšas savidraudos draugijose, ir kad savidraudos draugijų veiklą reglamentuoja įstatymai. Kol kas tokių įstatymų neišleista. Į tai atkreipiamas dėmesys ir teisės literatūroje. Žr., pvz.: *Advokatūros teisė*, Ignas Vėgėlė (sud.), Audrius Bitinas (moksl. red.) (Vilnius: Kriventa, 2018), 160 (skyriaus autorius Ignas Vėgėlė).

pripažino antikonstituciniu vieną, 3.229-ąjį, minėtojo skyriaus straipsnį, pagal kurį partneriais galėtų būti (jei partnerystės įregistravimo tvarka apskritai kada nors būtų įtvirtinta įstatyme) tik vyras ir moteris, bet ne vienos lyties asmenys. Taigi iki tol užmigdytas partnerystės institutas Konstitucinio Teismo nutarimu ne tik buvo aktyvuotas, bet ir tapo teisės į partnerystę subjektų atžvilgiu platesnės apimties nei buvusysis iki šio nutarimo.

Vis dėlto ir po šio nutarimo partnerystės reglamentavimas yra ydingas daugeliu aspektų, nes tokiu savitu, konstitucinės kontrolės, keliu įtraukus į galiojančios teisės sistemą ne vien skirtingų lyčių, bet ir tos paties lyties asmenų partnerystę kaip vieną šeimos sukūrimo pagrindų, liko nesureguliuota daug santykių, susijusių su partnerių (CK nekorektiškai vadinamų sugyventiniais) pareigomis ir teisėmis įvairiose gyvenimo srityse; niekaip nereglamentuotas ir partnerystės įregistravimas. Iki 2026 m. pavasario Seimas ir Vyriausybė nė per nago juodymą nepasistūmėjo partnerystės įregistravimo tvarkos nustatymo linkme; kol kas nėra požymių, kad jie būtų linkę tai daryti. Veikiau priešingai[31]. Šiuo metu partnerystė tegali būti formalizuota vien teismo keliu[32]. Visa tai daro šią problemą labai daugiaplanę,

[31] Ignas Vėgėlė, „Būtina naikinti Civilinio kodekso partnerystės normas“, *Alkas.lt*, 2025 m. balandžio 26 d., https://alkas.lt/2025/04/26/i-vegele-butina-naikinti-civilinio-kodekso-partnerystes-normas; „Parlamentaras Ignas Vėgėlė: negaliojančiomis pripažinkime visas CK normas, susijusias su partnerystės institutu“, *Laikmetis.lt*, 2025 m. gegužės 17 d., https://laikmetis.lt/parlamentaras-ignas-vegele-negaliojanciomis-pripazinkime-visas-ck-normas-susijusias-su-partnerystes-institutu; Dominykas Biržietis, „Grupė parlamentarų siūlo užkirsti kelią sudaryti partnerystę iki Seimo sprendimų“, *15min.lt*, 2025 m. birželio 12 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/grupe-parlamentaru-siulo-uzkirsti-kelia-sudaryti-partneryste-iki-seimo-sprendimu-56-2468690?utm_medium=copied; Alvydas Dargis, „Partnerystės stabdymo iniciatyva: teisinė impotencija“, *Pozicija.lt*, 2025 m. birželio 15 d., https://www.pozicija.org/partnerystes-stabdymo-iniciatyva-teisine-impotencija; „TTK: siūlymas atidėti partnerystės instituto įsigaliojimą prieštarauja Konstitucijai“, *Alfa.lt*, 2025 m. birželio 25 d., https://www.alfa.lt/aktualijos/politika/ttk-siulymas-atideti-partnerystes-instituto-isigaliojima-priestarauja-konstitucijai/-4037002; Gytis Pankūnas, Liudmila Petrakova, „Tamašunienė nepritaria partnerystės pataisoms: neatitinka mano ir daugelio žmonių nuomonės“, *LRT.lt*, 2025 m. lapkričio 15 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2735307/tamasuniene-nepritaria-partnerystes-pataisoms-neatitinka-mano-ir-daugelio-zmoniu-nuomones?srsltid=AfmBOoqjIyeEdmq79bfSIiGcG8i-JxqoQQVOP7NPr91mBgYtBnWtgTxRu.

[32] Augustas Stankevičius, „Teismas pirmą kartą pripažino tos pačios lyties poros partnerystę“, 2025 m. rugpjūčio 8 d., *LRT.lt*, https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2637695/teismas-pirma-karta-pripazino-tos-pacios-lyties-poros-partneryste?srsltid=AfmBOoojQg_xE_EQskCetW64Cf20so7CjLWEWqvgXACJeLEy3JD65xPC; Austėja Paulauskaitė, „Vilniaus miesto apylinkės teismas pripažino dar vieną tos pačios lyties asmenų partnerystę“, *LRT.lt*, 2025 m. rugpjūčio 19 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2648795/vilniaus-miesto-apylinkes-teismas-pripazino-dar-viena-tos-pacios-lyties-asmenu-partneryste?srsltid=AfmBOoqlh5tmL-lr-uCRLAkXXNZw69LAy5tQdoy1nikXUsFBqAcm40AWm; „Istorinis įvykis Lietuvoje: 2 moterims įteiktas jų partnerystę patvirtinantis pažymėjimas“, *TV3.lt*, 2025 m. rugsėjo 11 d., https://www.tv3.lt/naujiena/gyvenimas/istorinis-ivykis-lietuvoje-2-moterims-iteiktas-ju-partneryste-patvirtinantis-pazymejimas-n1451179. Aptariamas Konstitucinio Teismo nutarimas kreipia į teisminį spragų užpildymą: „[Ž]emesnės galios teisės aktuose esančias teisės spragas (neišskiriant nė legislatyvinės omisijos) galima užpildyti *ad hoc*, teismams pagal savo kompetenciją sprendžiant bylas dėl individualaus visuomeninio santykio ir taikant (bei aiškinant) teisę <...>, *inter alia* naudojantis teisės analogija, taikant bendruosius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės aktus, pirmiausia Konstituciją <...> [M]inėta teismų galimybė užpildyti teisės spragas *ad hoc* nereiškia, kad įstatymų leidėjas neturi pareigos per protingą laiką, paisydamas Konstitucijos, įstatymu nustatyti deramą atitinkamų santykių teisinį reguliavimą“. Tačiau Teismui vertėjo pasisakyti ir dėl jo nutarimu legalizuotų

peržengiančią šeimos (privatinės) teisės ribas ir susipinančią su kitų ordinarinės teisės šakų (sveikatos, administracinės, baudžiamosios justicijos[33] teisės ir kt.) problematika. Tačiau, kaip minėta, šis straipsnis skirtas ne partnerystės institutui *per se* ar Konstitucinio Teismo nutarimui dėl jos, o šio nutarimo sužadintai diskusijai apie Konstitucijos aiškinimo metodologiją ir, plačiau, apie pačios Konstitucijos esmę.

Neliečiant vertybinių aspektų, šis nutarimas netipiškas, nes Teismo prašyta ištirti, ar Konstituciją atitinka operatyvinė norma, neleidusi įsigalioti kitoms normoms. Tai neįprasta, bet toks prašymas nebuvo unikalus, nes dėl operatyvinių normų, nustatančių teisės akto įsigaliojimo datą, į Teismą buvo kreiptasi ir anksčiau[34], be to, jis tokias normas yra tyręs ir *ex proprio motu*[35].

Nutarimo kritikai Konstitucinį Teismą kritikuoja už tai, kad jis šioje byloje tyrė neįsigaliojusio teisinio reguliavimo atitiktį Konstitucijai, ir tyrė taip, kad po ištyrimo atitinkamos nuostatos įsigaliojo[36]. Tai klaidinimas (norėtųsi tikėtis, kad kilęs iš nesupratimo). Įstatymo, kuriuo patvirtintas CK, 28 straipsnis, kurio konstitucingumą Teismas tyrė pirmiausia, kuo puikiausiai galiojo nuo pat pradžių: jo nuostata veiksmingai blokavo tam tikrų CK nuostatų (trečiosios knygos XV skyriaus) įsigaliojimą. Ši aplinkybė nutylima, o kartu iškreipiama. Kita vertus, tiek, kiek turima omeny ne blokuojanti nuostata, o nuostatos, kurių įsigaliojimas buvo blokuojamas, fakto, kad Teismas ištyrė negaliojantį teisinį reguliavimą, konstatavimas atitinka tikrovę, bet iš jo padaroma neteisinga išvada. Konstitucinio Teismo aktuose jau daugiau kaip du dešimtmečiai yra įvairiais aspektais pagrįsti jo įgaliojimai tirti ir tas nuostatas, kurios bylos nagrinėjimo metu jau negalioja[37], ir tas, kurios dar nėra įsigalioju-

---

nuostatų santykio su CK 2.19 straipsnio nuostata „[c]ivilinės būklės aktai, išskyrus partnerystę, registruojami civilinės būklės aktų registravimą reglamentuojančio įstatymo nustatyta tvarka“ („pasisakyti“ savaime nereiškia „ištirti jos konstitucingumą“), juolab kad jis nutarime padarė nuorodą į CK 2.18 straipsnio 9 punktą, pagal kurį partnerystės institutas laikomas civilinės būklės aktu, kurio įsigaliojimas siejamas su partnerystės įregistravimo teisės aktų nustatyta tvarka faktu ir (pagal CK 3.229 straipsnį) skirtingų lyčių partnerių bendru gyvenimu ne mažiau nei vienerius metus.

[33] Gal tai tik atsitiktinumas, o gal iš tikrųjų randasi samprata, kurioje sujungiamos į visumą, tam tikrą megašaką, kelios vadinamojo baudžiamojo ciklo teisės šakos? Plg. knygos pavadinimą: *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė. Dabartis ir ateitis. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Liber amicorum profesoriui Gintarui Švedui*, Jonas Prapiestis (sud. ir moksl. red.) (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024).

[34] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. gegužės 13 d. nutarimas (byloje dėl mokesčių įstatymų pakeitimų).

[35] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas (byloje dėl savivaldos institucijų).

[36] I. Vėgėlė, *op. cit.* (31 išnaša *supra*); „Parlamentaras Ignas Vėgėlė: negaliojančiomis pripažinkime visas CK normas, susijusias su partnerystės institutu“ (31 išnaša *supra*).

[37] Konstitucinio Teismo požiūris į nebegaliojančių aktų (nuostatų) tyrimą kito. Savo veiklos pradžioje jis labai formaliai taikė Konstitucinio Teismo įstatymo (TAR, nr. 0931010ISTA0000I-67) 69 straipsnio 4 dalies nuostatą „[g]inčijamo teisės akto panaikinimas yra pagrindas priimti sprendimą pradėtai teisenai nutraukti“ ir, jeigu iki bylos išnagrinėjimo ginčijamas teisinis reguliavimas būdavo panaikinamas, teiseną nutraukdavo. Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 4 d. sprendimas (byloje dėl žemės reformos). Teismas tą darydavo net ir tada, kai konstitucinės justicijos bylas inicijuodavo teismai. Konstitucinio Teismo 1995 m. rugsėjo 21 d. sprendimas (byloje dėl pastato Šiauliuose išpirkimo); 1996 m. spalio 22 d. sprendimas (byloje dėl darbo užmokesčio ir kitų išmokų in-

sios[38]; toks tyrimas atitinka jo ilgametę praktiką. Numojęs ranka į tai (o gal iš nežinojimo), vienas nutarimo oponentas apgailestauja, kad „Konstitucinis Teismas šioje byloje net nekėlė

deksavimo); 1996 m. lapkričio 28 d. sprendimas (byloje dėl Klaipėdos valstybinio jūrų uosto rinkliavų). Pradėta teisena būdavo nutraukiama ir tada, kai ginčijamas teisinis reguliavimas būdavo ne tik formaliai panaikinamas, bet pakeičiamas kitu, kuris galbūt (kategoriškai teigti negalima, nes tyrimas nebūdavo atliekamas) bent iš dalies atkartodavo panaikintąjį. Konstitucinio Teismo 1997 m. liepos 10 d. sprendimas (byloje dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo). Tačiau ilgainiui Teismo požiūris tapo labiau niuansuotas, ypač matant, kad teisėkūros subjektai, kurių nustatytas teisinis reguliavimas būdavo ginčijamas, kartais net konstitucinės justicijos bylos nagrinėjimo išvakarėse jį pakeisdavo kitu. Konstitucinis Teismas tokį pakeitimą pradėjo vertinti diferencijuotai: jeigu bylos būdavo inicijuotos Seimo narių grupių, Seimo *in corpore*, Vyriausybės ar Respublikos Prezidento, teisena jose galėdavo būti nutraukiama, o jei jas inicijuodavo teismai, jos galėjo, netgi turėjo būti nagrinėjamos. Šios doktrinos pamatai padėti Konstitucinio Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutarime (byloje dėl operatyvinės įskaitos sudarymo ir naudojimo tvarkos): „Pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 69 straipsnio 4 dalį ginčijamo teisės akto panaikinimas yra pagrindas priimti sprendimą pradėtai teisenai nutraukti. Formuluotė „yra pagrindas pradėtai teisenai nutraukti“ aiškintina kaip nustatanti Konstitucinio Teismo teisę, atsižvelgiant į nagrinėjamos bylos aplinkybes, nutraukti pradėtą teiseną, bet ne kaip nustatanti, jog kiekvienu atveju, kai ginčijamas teisės aktas yra panaikintas, pradėta teisena turi būti nutraukta. <...> [T]eismui kreipusis su prašymu ištirti, ar [ginčijama nuostata] neprieštarauja Konstitucijai ir Įstatymui (nors [nurodyta nuostata] ir yra pakeist[a]), o Konstituciniam Teismui neišsprendus šio klausimo iš esmės, nebūtų pašalintos teismui kilusios abejonės dėl teisės akto konstitucingumo. Nepašalinus abejonių dėl byloje taikytino teisės akto konstitucingumo ir pritaikius tokį aktą sprendžiant bylą galėtų būti pažeistos asmens konstitucinės teisės bei laisvės.“ Būtent pradedant šiuo nutarimu Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucinėse dalyse veiksmažodžius „prieštarauti“ ir „neprieštarauti“ buvo pradėta rašyti ir būtuoju laiku: būdavo nutariama, kad ginčijamos nuostatos „prieštaravo“ arba „neprieštaravo“ aukštesnės galios nuostatoms. Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 19 d. nutarimas (byloje dėl Klaipėdos valstybinio jūrų uosto žemės mokesčio); 2002 m. kovo 4 d. nutarimas (byloje dėl teisės į palikimą); 2002 m. gegužės 10 d. nutarimas (byloje dėl Žemės ūkio akademijos žemės statuso); 2002 m. birželio 3 d. nutarimas (byloje dėl atskaitymų valstybiniams keliams tiesti, taisyti ir prižiūrėti). Tiesa, dviejuose ankstesniuose nutarimuose taip pat pavartotas būtasis laikas. Vienu atveju tai padaryta tik motyvuojamojoje dalyje konstatuojant, kad ginčijamu Seimo nutarimu buvo „įgyvendinamas dar neįsigaliojęs įstatymas“, bet tas Seimo nutarimas „prieštaravo galiojančiam įstatymui“ (kurio pataisa buvo padaryta tuo dar neįsigaliojusiu įstatymu), kitu – pripažįstant, kad ginčijamas Seimo poįstatyminis aktas neprieštaravo Seimo statuto nuostatoms, kurios galiojo to akto priėmimo metu, bet nebegaliojo bylos nagrinėjimo metu. Atitinkamai: Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas (byloje dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo); 2000 m. kovo 30 d. nutarimas (byloje dėl apkaltos Seimo nariui Audriui Butkevičiui inicijavimo). Principinė nuostata, kad Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus tirti ir negaliojančių aktų atitiktį aukštesnės galios aktams, pirmiausia Konstitucijai, buvo patvirtinta ir papildomai pagrįsta (susiejant ją su Konstitucijos 110 straipsniu) Konstitucinio Teismo 2002 m. rugpjūčio 21 d. nutarime (byloje dėl valstybei arba savivaldybėms nuosavybės teise priklausančių pastatų arba patalpų perdavimo už akcijas tvarkos). Dar po trejų su puse metų Konstitucinis Teismas kritiškai įvertino ir apibendrino savo prašymų priimtinumo praktiką ir suformulavo plačią jų priimtinumo doktriną. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas (7 išnaša *supra*). 2019 m. įtvirtinus individualaus konstitucinio skundo institutą, Teismas šią doktriną išplėtė, išaiškinęs, kad jis turi įgaliojimus tirti negaliojantį teisinį reguliavimą ir tada, kai į jį pareiškėjas kreipiasi su individualiu konstituciniu skundu (kurio pateikimo sąlyga, Teismo aiškinimu, yra jau priimtas galutinis ir neskundžiamas teismo sprendimas). Konstitucinio Teismo 2019 m. lapkričio 25 d. nutarimas (byloje dėl Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo plano).

[38] Neįsigaliojusių teisės aktų atitikties Konstitucijai tyrimą Konstitucinis Teismas pagrindė 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime (byloje dėl telekomunikacijų operatorių ir telekomunikacijų paslaugų teikėjų pareigų operatyvinę veiklą vykdančių ir teisėsaugos institucijų atžvilgiu). Artėjant bylos (kuri, beje, buvo inicijuota ne teismo, o dviejų Seimo narių grupių) nagrinėjimui Konstituciniame Teisme, Seimas išdėstė ginčijamus įstatymus nauja redakcija, bet viename nauja redakcija išdėstytame bei promulguotame ir po šiek tiek daugiau nei trijų mėnesių turėjusia-

klausimo, ar jis gali spręsti dėl negaliojančios nuostatos konstitucingumo“, bet „nusprendė, kad [ji] prieštarauja [Konstitucijai]“. Jo manymu, iš Konstitucijos 107 straipsnio 1 dalies, pagal kurią įstatymai „negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas <...> prieštarauja <...> Konstitucijai“, ir 110 straipsnio, pagal kurį „teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai“, ir jei „yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą“, išplaukia, kad „konstitucinė priežiūr[a]“[39] sietina „su tais teisės aktais, kuriuos galima taikyti (visų pirma, teisme)“. *Ergo*, „Konstitucinis Teismas neturėjo kompetencijos vykdyti konstitucinės priežiūros neįsigaliojusių įstatymo nuostatų atžvilgiu“, nes tai būtų „išankstinės konstitucingumo kontrolės kompetencij[a]“, o jos jis neturi – kitaip nei Prancūzijos Konstitucinė Taryba“[40]. Atsakant į šį priekaištą pasakytina, kad klausimas, ar Konstitucinis Teismas gali „spręsti dėl negaliojančios nuostatos konstitucingumo“, „šioje byloje“ nė neturėjo būti keliamas, nes jis seniai išspręstas[41]. Išvedant paralelę su ESTT jurisprudencija, šis klausimas yra *acte éclairé* atitikmuo. O palyginimas su Prancūzijos Konstitucine Taryba apskritai yra nesusipratimas, nes toji institucija išankstinės konstitucinės kontrolės tvarka[42] tiria tos valstybės Parlamento priimtų, bet Respublikos Prezidento nepromulguotų, t. y. dar nepasirašytų ir oficialiai nepaskelbtų, įstatymų konstitucingumą. Tokios išankstinės konstitucinės kontrolės Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas iš

me įsigalioti įstatyme buvo įtvirtintos tos pačios nuostatos, kurios ginčytos toje byloje ir kurias Teismas pripažino prieštaraujančiomis Konstitucijai. Konstitucinė kontrolė būtų praradusi savo *raison d'être*, jeigu antikonstitucinis reguliavimas būtų iš teisės sistemos pašalintas vos trims mėnesiams, o po to lyg niekur nieko vėl atsiradęs joje – formaliai iš kito įstatymo. Pagrįsdamas savo įgaliojimus tirti to formaliai neįsigaliojusio įstatymo atitiktį Konstitucijai, Teismas išaiškino, kad jame nustatyta įsigaliojimo diena yra jo taikymo pradžios diena, o Teismas, pagal Konstitucijos 105 straipsnį nagrinėdamas ir spręsdamas, ar Konstitucijai neprieštarauja „įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai“, „turi įgaliojimus tirti Seimo priimtų ir oficialiai paskelbtų įstatymų ir kitų aktų (jų dalių) atitiktį Konstitucijai nepriklausomai nuo to, kokia yra nustatyta šių įstatymų ar kitų aktų (jų dalių) taikymo pradžios data“. Nuo to laiko nuo šios principinės nuostatos šiaip jau nebuvo nukrypstama. Antai Teismas neįsigaliojusio akto atitiktį Konstitucijai ištyrė vienoje iš vėliausių (šio straipsnio rašymo metu) byloje. Konstitucinio Teismo 2026 m. sausio 15 d. nutarimas (byloje dėl Konstitucinio Teismo teisėjo paskyrimo). Šią bylą taip pat inicijavo ne teismas, bet Seimo narių grupė, o Konstitucinis Teismas nutarė, kad Seimo nutarimas dėl naujo Konstitucinio Teismo teisėjo paskyrimo buvo antikonstitucinis. Jeigu Konstitucinis Teismas būtų netyręs to nutarimo tuo formaliu pagrindu, kad jis dar nebuvo įsigaliojęs, šiandien jame posėdžiautų asmuo, neatitinkantis Konstitucijoje nustatytų reikalavimų Konstitucinio Teismo teisėjams ir paskirtas į jį pažeidžiant Konstituciją.

[39] Šiaip jau ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, ir konstitucinės teisės literatūroje rašant apie Konstitucinį Teismą įprasta vartoti ne sąvoką „konstitucinė priežiūra“, o sąvoką „konstitucinė kontrolė“ (nors kartais šios sąvokos vartojamos sinonimiškai). *Lyginamoji konstitucinė teisė* (2 leid.), Toma Birmontienė *et al.* (ats. red.) (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2025), 270.

[40] Vaidotas A. Vaičaitis, „Abejotinas Konstitucinio Teismo nutarimas“, *Delfi.lt*, 2025 m. gegužės 14 d., https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/vaidotas-a-vaicaitis-abejotinas-konstitucinio-teismo-nutarimas-120109422.

[41] Žr. 37 ir 38 išnašas *supra*.

[42] Ją kaip tik ir yra labiau pagrįsta vadinti konstitucine priežiūra.

tikrųjų nevykdo[43]. Bet kuo čia dėta ši CK nuostata?! Juk CK senų seniausiai promulguotas.

Tiesioginis ir neišvengiamas blokuojančios nuostatos diskvalifikavimo kaip antikonstitucinės teisinis padarinys tegalėjo būti tas, kad, vos oficialiai paskelbus Konstitucinio Teismo nutarimą, iki tol blokuotos CK nuostatos turėjo įgyti teisinę galią[44]. Tačiau jos, jei viena jų nebūtų pakoreguota taip, kad sudaryti partnerystę galėtų ne vien skirtingų, bet ir tos pačios lyties asmenys, Teismo vertinimu[45], būtų antikonstitucinės šiuo esminiu aspektu. Tad tyrimo metu negaliojusių, bet po blokuojančios nuostatos diskvalifikavimo kaip prieštaraujančios Konstitucijai būtinai ir neišvengiamai turėjusių pradėti galioti nuostatų atitikties Konstitucijai patikrai garbingos teisinės alternatyvos nebuvo. Šiuo atžvilgiu nutarimas nuoseklus: Konstitucinio Teismo priedermė yra šalinti Konstitucijos neatitinkantį teisinį reguliavimą iš teisės sistemos, o ne ją „praturtinti" naujomis antikonstitucinėmis nuostatomis (pašalinus vieną antikonstitucinę nuostatą automatiškai įtraukti į apyvartą kitas). Šį nuoseklumą lėmė net ne paties Teismo apsisprendimas ištirti viename CK straipsnyje, kuris bylos nagrinėjimo metu dar negaliojo, bet oficialiai paskelbus nutarimą turėjo iškart įsigalioti, nustatytą teisinį reguliavimą, o pats pareiškėjos (Vyriausybės) prašymo turinys: ji prašė ištirti ne tik blokuojančios įstatymo, kuriuo patvirtintas CK, nuostatos konstitucingumą, bet ir vienos iš blokuojamų paties CK nuostatų atitiktį keliems Konstitucijos straipsniams ir vienam konstituciniam principui – tuo aspektu, kad partnerystė buvo susieta tik su skirtingų lyčių asmenimis. O jei (hipotetiniu atveju) Teismas būtų ištyręs vien blokuojamą nuostatą ir dėl kokių nors priežasčių netyręs blokuojančios, tai būtų mažai prasminga, nes ir blokuojama nuostata (net pakoreguota taip, kad atitiktų Konstituciją), ir kitos CK trečiosios dalies XV skyriaus nuostatos neįsigaliotų tol, kol Seimas nemalonėtų išleisti įstatymo, kurį išleisti įsipareigojo dar 2000 m., bet kurio išleidimą visą tą laiką vilkino, nepaisydamas Konstitucijos, pagal kurią privalu užtikrinti ne vien santuokos, bet ir kitais pagrindais – taip pat ir sąjungų tarp tos pačios lyties asmenų pagrindu – sukurtų šeimų ir jų narių teises[46]. Galima nebent klausti, ar Teismo išvada dėl blokuojančios nuostatos (ne)atitikties Konsti-

[43] Išskyrus tada, kai teikia išvadą dėl dar neratifikuotos tarptautinės sutarties atitikties Konstitucijai. Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada (byloje dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (EŽTK) atitikties Konstitucijai); 2024 m. kovo 14 d. išvada (8 išnaša *supra*).

[44] Iš esmės mažai ką būtų pakeitęs Konstitucinio Teismo nutarimo oficialaus paskelbimo atidėjimas, išskyrus tai, kad Seimas gautų laiko padaryti CK ir kitų įstatymų pataisas, užpildančias esamas gausias partnerystės santykių teisinio reguliavimo spragas. Bet Seime nėra politinės valios ką nors keisti, todėl tai tik nerealistinė hipotezė.

[45] Šis vertinimas grindžiamas, be kita ko, Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija, bet taip pat ir ankstesne Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Nutarimo kritikai tai nutyli, tikriausiai nepripažindami to, kad Konstitucija, kiek įmanoma, turi būti aiškinama Konvencijai ir Europos Sąjungos (ES) teisei draugišku būdu. Plg., pvz., Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Individual Constitutional Complaints in Lithuania: An Effective Remedy to be Exhausted before Applying to the European Court of Human Rights?", *Baltic Journal of Law & Politics* 15 (2022); Danutė Jočienė, Lina Beliūnienė, „Trisdešimt Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimo metų: kryptys ir jų dinamika", *Jurisprudencija* 30 (2023); Egidijus Kūris, „Jurisprudencijų dialogas ir Konvencijai draugiškas Konstitucijos aiškinimas", *Jurisprudencija* 32 (2025).

[46] Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas (25 išnaša supra); 2019 m. sausio 11 d. nutarimas (25 išnaša *supra*).

tucijai būtų buvusi tokia pati, jei nuo Seimo įsipareigojimo, kurio jis nevykdė, būtų praėję ne ketvirtis amžiaus (per jį pasikeitė viena žmonių karta), o, tarkime, penkeri metai. Galbūt taip, galbūt ne. Neverta spėlioti, nes buvo tai, kas buvo.

Taigi Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas skiriasi nuo daugelio kitų Teismo aktų pagal bent tris teisinius kriterijus: 1) tirta operatyvinė norma; 2) dalis tirto teisinio reguliavimo tyrimo metu dar negaliojo; 3) netirti to dar neįsigaliojusio teisinio reguliavimo nebuvo galima, nes į teisės sistemą būtų įtrauktos Konstitucijai prieštaraujančios nuostatos. Vis dėlto jis nuo tų kitų aktų skiriasi ir pagal vieną neteisinį, bet teisiškai anaiptol ne nereikšmingą kriterijų – pagal viešą reakciją į jį. Nutarimas byloje dėl partnerystės žiniasklaidoje aptarinėjamas (tiksliau, buvo aptarinėjamas, kol jo neužgožė kitos naujienos) taip plačiai kaip retas kitas ir šiuo atžvilgiu yra taisyklės – bendros nesidomėjimo konstitucine jurisprudencija tendencijos – išimtis. Ant jo išlieta (ir dar bus liejama) daug kritikos. Vienas oponentas, Seimo narys, šį nutarimą vadina „didžiausia Konstitucinio Teismo išdavyste“[47]. Kitas, politikos filosofas, jį vertina kaip ženklą, kad „Lietuvoje formuojasi grėsminga situacija, kai veikia dvi įstatymų leidybos institucijos – [Konstitucinis Teismas] ir Seimas“, nes „[j]ei Seimas neišleidžia įstatymo – vietoj jo tą imasi daryti [Konstitucinis Teismas]“, šitaip paversdamas Seimą „antr[a] pagal svarbą įstatymų leidybos institucija“[48]. Bet tuščia jų, ne teisininkų, pereikime prie profesionalų. Pasak vieno jų, Teismas „sumenkin[o] lingvistin[į] Konstitucijos aiškinim[ą]“, nes laiko, jog „negalima Konstitucijos aiškinti tik lingvistiškai, bet reikia remtis ir [jos] „dvasia““[49], kuri, jo nuomone, yra nežinia kas

[47] Vytautas Sinica, „Didžiausia Konstitucinio Teismo išdavystė“, *Propatria.lt*, 2025 m. balandžio 22 d., https://www.propatria.lt/2025/04/vytautas-sinica-didziausia.html.

[48] „Seimo nario A. Ažubalio pranešimas: Ar Konstitucinis Teismas peržengia savo ribas? Seime diskutuota, kaip atkurti pasitikėjimą šia institucija“, *lrs.lt*, 2025 m. liepos 3 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35717&p_t=292275&printVersion=1; Greta Plaskovičiūtė, „Kodėl Konstitucinis Teismas negali būti virš tautos ir Konstitucijos?“, *Ateitis.lt*, 2025 m. liepos 8 d., https://www.ateitis.lt/kodel-konstitucinis-teismas-negali-buti-virs-tautos-ir-konstitucijos.

[49] Šio žodžio aptariamame nutarime nėra. Pasaulyje visuotinai pripažįstama sąvoka „Konstitucijos dvasia“ Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje iš pradžių vartota tik persakant šalių atstovų argumentus. 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas (byloje dėl advokato ir kliento bendravimo); 2001 m. sausio 25 d. nutarimas (byloje dėl parlamentinių procedūrų). Praėjus beveik dešimčiai metų nuo tos sąvokos pirmojo pavartojimo, Teismas ja pasirėmė aiškindamas, kad negali būti priešpriešos tarp Konstitucijos raidės ir dvasios, *inter alia*: „Konstitucijos raidės negalima aiškinti ar taikyti taip, kad būtų paneigiama Konstitucijos dvasia, kuri gali būti suvokta tik konstitucinį teisinį reguliavimą matant kaip visumą ir tik įvertinus Konstitucijos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį.“ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas (18 išnaša *supra*). Ji iškart tapo beveik keiksmažodžiu ir patyčių įrankiu Teismo nemėgėjų lūpose, svarbiu žodžiu provincialių nepraustaburnių leksikone. Gal todėl Teismas ją vartoja gana retai – neprovokuoja naujų pašaipių komentarų. Besityčiojantieji iš šios sąvokos dažnai ją vartoja daugiskaita („dvasios“), o kai kada net pakeičia žodžiu „šmėkla“ – tai savaime rodo jų atseit argumentų lygį ir tampa ne vien jų pačių, o ir visuomenės bei jos viešosios erdvės kokybės problema. Vis dėlto negalima nepastebėti, kad net tada, kai ši sąvoka instrumentalizuojama ir net įginklinama (prieš tai ją sudarkius) Konstitucinio Teismo nutarimams vertinti (kas paprastai reiškia sudirbti), kritikai būna neskaitę tų nutarimų, ką jau kalbėti apie konstitucionalizmo ar teisės teorijos literatūrą. Būdingas yra šis fragmentas iš trumpo (pavadinkime taip) straipsnio, kurio autorius giria (atsitinka ir tokių dalykų) jam atrodantį kaip priimtiną Konstitucinio Teismo nutarimą, kurį lygina su dide-

ir nežinia kur ją rasti – „tekste ar už jo ribų?“[50] Nėra reikalo čia persakyti visus nutarimo oponentų argumentus, tarp kurių vyrauja ne teisiniai, bet ideologiniai, politiniai ir religiniai (yra ir užgaulių pravardžiavimų, taip pat ir *ad hominem*), bet verta paminėti šį (išsakytą dar vienos teisininko profesijos atstovės): pagal vieną visuomenės nuomonės apklausą (jos rezultatais nėra pagrindo abejoti) net 71 proc. visuomenės narių „nepritaria [Konstitucinio Teismo] sprendimui dėl homoseksualių porų prilyginimo šeimai“. Kiek iš tų 71 proc. yra skaitę nutarimą, nepranešama, bet jei tas skaičius būtų ne vienaženklis (o gal net didesnis už 1), tai prieštarautų gamtos ir visuomenės dėsniams. Bet net jei jis būtų ne nykstamai mažas, raginimas Konstituciją aiškinti pagal visuomenės nuomonę yra simptomiškas. Kai Konstitucinis Teismas antikonstitucine pripažino mirties bausmę, jos įtvirtinimą įstatyme ir taikymo galimybę palaikė 70–80 proc. visuomenės narių[51].

3. KALBĖJIMAS SUVERENO VARDU

Vienas skambiausių oponavimo aptariamam Konstitucinio Teismo nutarimui akordų – 2025 m. gegužės 20 d. paskelbtas 33 asmenų viešas kreipimasis į Respublikos Prezidentą ir Seimą „dėl tautos suvereniteto, demokratijos ir teisinės valstybės apgynimo“[52], kurį, pasak pasirašiusiųjų, paskatino „susirūpin[imas] dėl Konstitucinio Teismo nutarimų“. Kreipimesi rašoma, kad Teismo „veikla pastaruoju metu tapo politine Lietuvos valstybės ir visuomenės problema“, nes jis „[s]au priskyr[ė] Konstitucijoje nenumatytas teises“ ir „iš garbingo Konstitucijos normų saugotojo tapo įstatymų leidimo institucija, taip perimdamas Seimo kaip įstatymų leidybos institucijos funkciją“. Esą „[s]avo kompetenciją viršijantis“ Teismas pažeidžia valdžių padalijimo principą“ ir „paneigia Tautos kaip suvereno teises“, nors jis „nėra [Konstitucijos] kūrėjas“, o tik yra „[p]ašauktas [ją] saugoti“, tad, „[k]ilus ginčui dėl Konstitucijoje įtvirtintos normos ir jos Konstitucinio Teismo išaiškinimo, jį išspręsti gali tik suverenas“. Toliau: „[k]aip visuomenės sutartis, Konstitucija autentiškai aiškinama tik tada, kai tokiu aiškinimu nėra paneigiamos vertybės bei akivaizdžios tiesos, kuriomis vadovaudamasi Tauta referendume pritarė Konstitucijai“, o „[k]ai Konstitucinis Teismas Konstitucijos normoms suteikia naują, anksčiau nebuvusią ir nežinotą prasmę, kuriai dauguma

---

le dalimi ankstesnės jurisprudencijos, kurią atmeta urmu ir be jokių argumentų: „Konstituciniam Teismui galima parašyti riebų pliusą. Kitaip nei dvasių skraidymo laikais, į politinės kovos lauką neįsibrauta“. Tomas Čyvas, „Konstitucinis Teismas pasiūlė visiems užsiimti savo reikalais“, *TV3.lt*, 2009 m. rugsėjo 25 d., https://www.tv3.lt/naujiena/projektai/konstitucinis-teismas-pasiule-visiems-uzsiimti-savo-reikalais-n311095. Bet tokios patyčios grįžta bumerangu pačiam atseit komentuotojui, nė nenutuokiančiam, ką komentuoja. Argi ne ironiška tai, kad būtent tame nutarime, kurį giria „dvasių skraidymo“ nemėgėjas, yra pacituotos dviejų ankstesnių nutarimų doktrininės nuostatos, kuriose kaip tik ir minima Konstitucijos dvasia? Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas (byloje dėl karo prievolės ir kariuomenės struktūros).

[50] „Seimo nario A. Ažubalio pranešimas: Ar Konstitucinis Teismas peržengia savo ribas? Seime diskutuota, kaip atkurti pasitikėjimą šia institucija“ (48 išnaša *supra*).

[51] Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas (byloje dėl mirties bausmės).

[52] 5 išnaša *supra*.

piliečių referendume nebūtų pritarę, taip aiškinama Konstitucija nustoja būti visuomenės sutartimi ir tampa siauros grupės įkaite“. Arčiau prie reikalo, „Konstitucinis Teismas neturi įgaliojimų įtvirtinti žmogaus prigimtį ignoruojančios „lyčiai neutralios“ šeimos sampratos“, nes „Tauta kaip politinis suverenas vadovavosi akivaizdžia tiesa, kad šeimos santykių pagrindas yra prigimtinis lyčių papildomumas“, kuris „prigimtinę šeimą išskiria iš visų kitų žmonių bendro gyvenimo formų“, o Teismas savo nutarimais „Lietuvą įtraukė į prigimtinės tvarkos nepaisymo eksperimentą“. Jis esą „[n]eteisėtai [plečia] savo galias Konstituciją aiškinti tik pagal jam priimtinus standartus“ ir „skatina valstybės, tautos suvereniteto ir demokratijos autoriteto menkinimą“, dėl to „įstatymų leidžiamoji valdžia sumažinama iki kelių piliečių tiesiogiai nerinktų Konstitucinio Teismo teisėjų“, o „demokratija nustoja būti tikra demokratija ir tampa „valdoma demokratija“, kontroliuojama teisininkų oligarchijos“. Respublikos Prezidento ir Seimo prašoma „inicijuoti Konstitucinio Teismo reformą“, kuri „turėtų užtikrinti Tautos suverenitetą ir užkirsti kelią galimiems piktnaudžiavimams Konstitucijos aiškinimo galia keičiant Konstitucijos normų prasmę“, nes „Konstitucijos autentiškos prasmės saugojimas negali būti paaukotas grupiniams interesams ir tapti vyriausybės bei partijų įrankiu, leidžiančiu apeiti demokratinį procesą“. Apie tai, kokia turėtų būti ta reformos iniciatyva, neužsimenama[53].

Nereikia tikėtis, kad tokio žanro rašte (nors jį pasirašė ir vienas kitas teisininkas) būtų nuosekliai išdėstyti teisiniai argumentai. Vis dėlto argumentų antiteisiškumas ir prieštaringumas rėžia akį. Teisėjų apibūdinimas kaip „piliečių tiesiogiai nerinktų“ sugestijuoja, kad juos reikia rinkti – turbūt kaip Seimo narius. Taigi asmuo, siekiantis tapti teisėju, turėtų rinkti jo kandidatūrą remiančių piliečių parašus, sukurti rinkimų štabą (gal ir samdyti darbuotojus),

[53] Bet gal ką nors pasiūlys Seime naujai sukurta „laikinoji parlamentinė grupė dėl Konstitucinio Teismo įstatymo tobulinimo“. Pagal oficialų pranešimą, „Seimo nariai nutarė imtis [šio įstatymo] tobulinimo iniciatyvos, atsižvelgdami į Lietuvos intelektualų, žinomų visuomenės veikėjų išsakytus argumentus bei į visuomenės nuomonės apklausas. Visuomenės apklausos rodo, kad didžioji dalis Tautos nepritaria Konstitucinio Teismo nutarimams, kurie, atrandą naują mūsų pagrindinio teisės akto – Konstitucijos – nuostatų prasmę. Tokie procesai mažina visuomenės pasitikėjimą teisine valstybe ir pačiu Konstituciniu Teismu, kelia grėsmę Tautos suverenitetui, demokratijos pamatams ir konstitucinei santvarkai.“ Atrodo, tikimasi, jog oficialiosios konstitucinės doktrinos keitimą ilgainiui užtikrins tai, kad į Konstitucinį Teismą ateis kitokie teisėjai: „Šiuo metu nei Konstitucija, nei KTĮ nedetalizuoja, kaip atrenkami kandidatai į Konstitucinio Teismo teisėjus. Praktikoje tai tampa politinio susitarimo rezultatu, o atranka dažnai grindžiama ne objektyviais kriterijais, bet protekcionizmu. Konstitucinio Teismo teisėjų skyrimo procesą būtina padaryti skaidrų ir depolitizuotą, siekiant užtikrinti, kad į Konstitucinį Teismą būtų paskirti teisėjai, kurie sprendimuose laikytųsi nešališkumo, nepaisant asmeninių vertybinių ar pasaulėžiūrinių nuostatų. Svarbu užtikrinti, kad Konstitucinio Teismo išvados būtų grindžiamos objektyviais teisiniais argumentais, o ne asmeninėmis vertybinėmis ar pasaulėžiūrinėmis nuostatomis.“ Grupė skelbiasi sieksianti „parengti įstatymo pataisas, kurios įtvirtintų skaidrią ir viešą pretendentų į Konstitucinį Teismą atrankos procedūrą bei atrankos kriterijus“, taip pat „depolitizuoti Konstitucinį Teismą bei įtvirtinti „atšalimo laikotarpį“ politikams, pretenduojantiems į Konstitucinio Teismo teisėjus“. Pabrėžiama, kad „[l]abai svarbu įtvirtinti rungtyniškumo principą Konstitucinio Teismo bylose bei numatyti žodinį nagrinėjimą kaip pagrindinę taisyklę“. „Seimo nario A. Ažubalio pranešimas: Seime įsteigta laikinoji parlamentinė grupė dėl Konstitucinio Teismo įstatymo tobulinimo“, *lrs.lt*, 2025 m. rugsėjo 16 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=292558&p_a=1648&p_kade_id=10 .

rinkti lėšas rinkimų kampanijai (ir teikti jų ataskaitas), konkuruoti su kitais kandidatais, sudarinėti sutartis su viešųjų ryšių kompanijomis, dalyti pažadus rinkėjams ir prisiimti įsipareigojimus rėmėjams (ar visada skaidrius?), pareikšti savo išankstinę nuomonę apie būsimas bylas (jei ne konkrečias, tai bent pagal kategorijas), atsiskaityti už balsavimus jas sprendžiant ir pan. Konstitucinio Teismo teisėjų rinkimai keltų ne tik jų nešališkumo ir profesionalumo, bet ir legitimumo problemų, ypač jei dar ir rinkėjų dalyvavimas būtų mažas[54]. Reikalavimas, kad Teismas Konstituciją aiškintų ne pagal „tik <...> jam priimtinus standartus" suponuoja, kad ji aiškintina pagal kažkokius kitus, veikiausiai neteisinius ir suverenui labiau suprantamus standartus, kuriuos turėtų nustatyti arba per teisėjų rinkimus savo valią pareiškianti tauta (kaip?), arba kalbantieji jos vardu (kas?). Teisiškai nesuprantamas ir apeliavimas į „Konstitucijos autentišk[ą]" aiškin[imą]" arba jos „autentiškos prasmės saugojim[ą]", nes šitaip iš esmės neigiamas bet kokio kito aiškinimo, įskaitant teisminį ir profesinį, legitimumas. Profesinio požiūrio į teisę nereikia: tauta turi pasakyti, kas ir kaip, o tiesiogiai išrinkti teisėjai – paisyti jos „autentiškos" valios. Ignoruojama (gal iš nežinojimo?) tai, kad nėra tokio dalyko kaip autentiškas Konstitucijos, ypač priimtos referendumu, aiškinimas, nes: 1) dabartinė tauta savo „sudėtimi" nėra tapati balsavusiai 1992 m. spalio 25 d. referendume; 2) anos „sudėties" tauta nebūtinai vienodai suprato, už ką balsuoja (juolab kad nuo paskelbimo iki būsimo referendumo buvo mažiau nei dvi savaitės, referendumą gožė Seimo rinkimai, o rinkėjų informuotumas apie nuostatas, dėl kurių nevyko didžiosios diskusijos, nebuvo didelis); 3) neįmanoma sukurti mechanizmo, kuris leistų suorganizuoti tautą į teisę aiškinantį organą. Sąvoka „autentiškas aiškinimas" pritaikoma tik aiškiai identifikuojamiems subjektams – Seimui, Respublikos Prezidentui, Vyriausybei ar savivaldybių taryboms, ir tai tik su išlyga, kad asmenys, pakeitę pareigose ankstesnius, remsis pirmtakų *travaux préparatoires* ir kitais patikimais teisės aiškinimo šaltiniais, iš kurių būtų galima nustatyti tuometinio teisės kūrėjo tikrąją valią.

Yra kreipimesi ir prastai pridengto falsifikavimo. Pavyzdžiui, kaltinant Konstitucinį Teismą lyčiai neutralios šeimos sampratos įtvirtinimu nutylima (ar irgi tik dėl nežinojimo?), kad tokia šeimos samprata įtvirtinta Europos Sąjungos (ES) teisėje[55]. Skelbiant, kad ginčus „dėl

[54] Bent jau jų kilo Meksikoje, kur nuo 2025 m. visuotiniuose rinkimuose renkamas Aukščiausiasis Teismas. Žr., pvz.: „Mexican President Hails 'Complete Success' after just 13% Vote in Judicial Elections", *The Guardian*, 2 June 2025, https://www.theguardian.com/world/2025/jun/02/mexico-judicial-election-claudia-sheinbaum; „Mexico's First Judicial Elections Marked by Low Turnout, Confusion and Disillusionment", *NBC News*, 2 June 2025, https://www.nbcnews.com/news/latino/mexicos-first-ever-judicial-elections-marked-low-turnout-confusion-dis-rcna210330; Denise Dresser, „Mexico's Judicial Election is a Blow for Democracy", *Americas Quarterly*, 5 June 2025, https://www.americasquarterly.org/article/mexicos-judicial-election-is-a-blow-for-democracy; Gustavo López Nachón, „Losing Sight of Judicial Independence: The Case of Mexico's Judicial Reform", *Yale Journal of International Law Online*, 9 July 2025, https://yjil.yale.edu/posts/2025-07-09-losing-sight-of-judicial-independence-the-case-of-mexicos-judicial-reform; „Mexico: Electoral Process Undermines Judicial Independence", *Human Rights Watch*, 1 September 2025, https://www.hrw.org/news/2025/09/01/mexico-electoral-process-undermines-judicial-independence.

[55] Konstitucinis Teismas tai konstatavo ne 2025 m. balandžio 17 d. nutarime, o daug anksčiau – 2019 m. sausio 11 d. nutarime (25 išnaša *supra*). Jame pasiremta ESTT 2018 m. birželio 5 d. sprendimu byloje *Relu Adrian Coman, Robert Clabourn Hamilton ir Asociația Accept prieš Inspectoratul General pentru Imigrări ir Ministerul Afacerilor Interne*, C-673/16, ECLI:EU:C:2018:385, taip pat priimtame byloje dėl šeimų susijungimo (Rumu-

Konstitucijoje įtvirtintos normos ir jos Konstitucinio Teismo išaiškinimo <...> išspręsti gali tik suverenas“, nepasakoma, tarp ko būtų tie ginčai (kas būtų ginčo šalys) ir kokiu būdu suverenas juos spręstų. Na, būdas turbūt yra: balsavimas Seime arba referendume. Bet pasirašiusieji kreipimąsi nutyli, kad: 1) Konstitucinio Teismo nutarimo galia gali būti įveikta tik Konstitucijos pataisa, o ne, pavyzdžiui, įstatymu, net ir priimtu referendume, todėl 2) Seime arba referendume turėtų būti balsuojama ne dėl „Konstitucinio Teismo išaiškinimo“, o dėl Konstitucijos pataisos, kuria būtų nustatytas kitoks reguliavimas nei tas, kurį yra išaiškinęs Teismas, bet 3) net ir suverenas negali pataisomis paneigti tam tikrų pamatinių vertybių, pavyzdžiui, prigimtinių žmogaus teisių[56]. O teisėjų kaltinimas tuo, kad jie esą priklauso „teisininkų oligarchijai“, visai nėra lietuviškas išradimas – panašiais kaltinimais, „juristokratijos“ ar „juodosios mantijos aristokratijos“ ir pan. pravardėmis švaistomasi įvairiose šalyse. Išsakytas tokiame kontekste šis kaltinimas reiškia, kad konstitucinė teisė – su visais jos aukštaisiais principais, įskaitant teisėjų nepriklausomumo – turi netekti savo autonomiškumo nuo politikos, vieno svarbiausių Vakarų teisės tradicijos skiriamųjų bruožų, tapti subordinuota politinei valiai.

Konstitucinį Teismą sudaro žmonės, o žmonėms būdinga ir klysti, ir nepagrįstai įtikėti savo teisumu, ir pasiduoti pagundoms (įskaitant pagundą primesti savo valią), ir nebejausti pusiausvyros, ir apsvaigti nuo visagalybės (ypač jei nesulaukiama pasipriešinimo)[57]. Nebūtų teisinga sakyti, kad Konstitucinis Teismas nėra priėmęs ir tokių sprendimų, kurie vėliau paaiš-

nijoje). Jame konstatuota, kad „sąvoka „sutuoktinis“ <...> yra neutrali lyties atžvilgiu ir gali apimti tos pačios lyties, kaip ir atitinkamas Sąjungos pilietis, sutuoktinį“. Taigi Konstitucinis Teismas čia nieko neišrado – jis tik pakartojo tai, kas yra ES teisėje. Beje, asmenys, kurie buvo pareiškėjai toje ESTT nagrinėtoje byloje, tęsia bylinėjimąsi – šįkart EŽTT: *Relu-Adrian Coman ir kiti prieš Rumuniją*, peticijos Nr. 2663/21, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-208508.

[56] Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas (25 išnaša supra); 2020 m. liepos 30 d. nutarimas (25 išnaša *supra*). Tuose dviejuose nutarimuose išdėstyta materialiųjų ir procesinių Konstitucijos keitimo apribojimų doktrina, kurioje nurodyta, kokių nuostatų pagal pačią Konstituciją negalima keisti jokiomis aplinkybėmis (antrajame iš tų nutarimų apribojimų nurodyta daugiau nei pirmajame). Ta doktrina kaip reta aktyvistinė (tačiau jos kritinė analizė peržengtų šio tyrimo ribas), o antrasis nutarimas apskritai atrodo kaip padiktuotas hiperaktyvistinio šišo ir visagalybės jausmo. Ko vertas vien kaip *obiter dictum* (nes neturintis jokio ryšio su Teismui teiktu klausimu) išdėstytas „išradimas“, kad, virš Konstitucijos, kuri, kaip nuolat kartojama ir paties Teismo jurisprudencijoje, ir teisės literatūroje, yra aukščiausioji šalies teisė, yra dar keturi „virškonstituciniai aktai“, apie vieną kurių 1992 m., t. y. tada, kai buvo rengiamas Konstitucijos projektas ir dėl jo buvo balsuojama referendume, niekas neturėjo jokių žinių. Šių nutarimų (ypač antrojo) kritiką žr.: Egidijus Kūris, „Doctrinal Experimenting with the Constitution in Lithuania: On the Structure of the Constitution, the Non-Amendability of Constitutional Provisions, and the Legal Force of ‘Pre-Constitutional’ Acts“, *Review of Central and East European Law* 48 (2023). Tačiau vienai principinei minčiai nėra kaip prieštarauti (net jei yra pagrindo prieštarauti konkretiems teiginiams, kurie yra ja neva grindžiami): yra tokių Konstitucijos nuostatų, kurių atsisakymas arba nustatymas joms visiškai priešingo reguliavimo iš esmės bet kokiomis aplinkybėmis prieštarautų Konstitucijai, taigi yra teisiškai neįmanomas. Paprasčiausias, netgi banalus pavyzdys yra toks: teisiškai neįmanoma legalizuoti mirties bausmę, kankinimus arba orumą žeminantį elgesį. Šitai nereiškia, kad tai, kas teisiškai neįmanoma, yra ir praktiškai neįgyvendinama, nes pasaulio patirtis rodo, jog suverenas kartais nusprendžia keisčiausius dalykus. Bet tas jo sprendimas būtų antikonstitucinis.

[57] „Neįmanoma duoti žmogui galios kitų žmonių atžvilgiu nesukeliant jam pagundos tą galią neteisingai panaudoti; ir ta pagunda apytikriai didėja sulig suteikta galia, ir labai nedaugelis pajėgia jai atsispirti“; „Neįmanoma sukonstruoti institucijų, turinčių imunitetą kvailiams, t. y. institucijų, kurių funkcionavimas nelabai priklauso nuo asmenų“. Karlas R. Poperis [K. R. Popper], *Istoricizmo skurdas*, išvertė R. Murmokaitė (Vilnius: Mintis, 1992), 83, 85.

kėja buvę anaiptol ne geriausi, ir tokių, kurių nepagrįstumas[58], teisės teorijai prieštaraujantis argumentavimas[59] ar net tendencingumas[60] turėjo iš karto kristi į akis (kitas dalykas, ar tokie trūkumai vėliau ištaisomi), ar kad jis nėra prikūręs ir tokių doktrinų, kuriomis gyvoji Konstitucija buvo pripildyta tokio turinio, kurio negalima išskaityti originalioje Konstitucijoje ir kuris jaukia jos logiką[61], ar kad jis niekada nėra voliuntaristiškai peržengęs prašymo ribų taip, kad vargu ar įmanoma racionaliai pagrįsti, kodėl jis tyrė (ir diskvalifikavo kaip antikonstitucinį) tam tikrą pareiškėjų neginčytą teisinį reguliavimą[62] arba, priešingai, nusprendė netirti tam tikrų argumentuotai ginčijamų nuostatų[63]. Bet tokie atvejai kreipimesi neminimi (šįkart turbūt tikrai dėl nežinojimo). Kreipimąsi kaip ginklą kultūros kare paskatino Teismo nutarimas dėl partnerystės, prieš kurį kovojama ne kompetentinga, teisės žiniomis pagrįsta ar bent paremta kritika, o lozungais, persmelktais ilgalaike bendra apriorine neigiama nuostata Teismo atžvilgiu[64]. Mėginti teisiniais argumentais įveikti lozungus būtų bergždžias darbas.

4. KONSTITUCIJOS AUTENTIŠKOS PRASMĖS TROŠKULYS

Vis dėlto kreipimasis persunktas viena mintimi, kuri laikytina jo metodologiniu pagrindu, ir ji nėra neturinti ryšio su teise. Tai mintis, kad esama autentiškos Konstitucijos

---

[58] Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2000 m. lapkričio 18 d. nutarimą (byloje dėl naftos įmonių privatizavimo) – ta apimtimi, kuria tiriamas Seimo nutarimas, kuriuo pritarta Vyriausybės ir strateginio investuotojo susitarimui, tačiau pats susitarimas nėra tiriamas.

[59] Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimą (byloje dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo skyriaus pirmininkės atleidimo) – ta apimtimi, kuria „pamirštama“, kad teisiniai faktai būna ir sudėtiniai. Kritiką žr.: Gintaras Kryževičius, „Paraleliniai teisinės tikrovės pasauliai“, *Teise.Pro*, 2020 m. lapkričio 7 d., https://www.teise.pro/index.php/2020/11/07/g-kryzevicius-paraleliniai-teisines-tikroves-pasauliai.

[60] Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 9 d. nutarimą (byloje dėl teisėjų imunitetų) – ta apimtimi, kuria konstatuota, kad „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo <...> nutartis nelaikytina teismo precedentu tiek, kiek joje pateiktas šiuo Konstitucinio Teismo nutarimu prieštaraujančia Konstitucijai pripažintos [nuostatos] aiškinimas“. Kritiką žr.: Egidijus Kūris, „Žemyn ir aukštyn: kelios konstitucionalisto mintys apie konstitucinės ir baudžiamosios teisės sąveiką“, iš *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė* (33 išnaša *supra*), 89–91.

[61] Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimą (25 išnaša *supra*). Kritiką žr. E. Kūris, *op. cit.* (56 išnaša *supra*), 126–131.

[62] Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2018 m. kovo 2 d. nutarimą (byloje dėl Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos direktoriaus atleidimo); 2020 m. birželio 3 d. nutarimą (byloje dėl mokslininkų valstybinių pensijų).

[63] Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2016 m. liepos 8 d. nutarimą (byloje dėl Vyriausybės nutarimo dėl specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų patvirtinimo); plg. 2018 m. balandžio 17 d. sprendimą (dėl atsisakymo aiškinti minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą), https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1821/content.

[64] Turiu archyve kopiją Kalėdų sveikinimo, kurį vienas pasirašiusiųjų kreipimąsi dar 1998 m. parašė žmogui, kuriam jis buvo (gal ir tebėra) dvasinis autoritetas. Sveikinimą sudaro penki sakiniai. Trečiasis ir ketvirtasis yra tokie (kalba netaisyta): „Labai gaila, kad Konstitucinis Teismas ir kitos institucijos gina tik nusikaltėlių teises, bet permažai mąsto, kaip apginti normalių žmonių teises ir, drįsčiau sakyti, visai nemąsto, kaip apginti pačių silpniausių ir nekalčiausių – negimusių kūdikių teises. Deja, toks yra pasaulis ir tokia Europa, kurią mes norime greičiau pasiekti.“ Sveikinimo parašymo data ir užuomina apie „nusikaltėlių teises“ leidžia daryti prielaidą (bet, žinoma, ne kategoriškai tvirtinti), kad neigiamą Konstitucinio Teismo vertinimą paskatino prieš porą savaičių priimtas Teismo nutarimas byloje dėl mirties bausmės (51 išnaša *supra*).

prasmės, kuri sietina su tautos suverenitetu ir turi būti saugojama. Konstitucinės teisės (ir teisės apskritai) teorijoje šią idėją išreiškia originalizmo ir tekstualizmo sąvokos[65]: Konstitucijos nuostatos aiškintinos vadovaujantis jų pradine prasme – ta, kurią joms suteikė Konstitucijos kūrėjai, o teisėjai neturi mėginti joms suteikti tokios prasmės, kurią būtų suteikę, jei patys būtų buvę jos kūrėjais. Originalizmo priešybė yra interpretyvizmas – požiūris, kad Konstitucija yra gyvas instrumentas, prisitaikąs prie naujų iššūkių nekintant jos tekstui. Kraštutinumai susitinka: ir originalizmu, ir interpretyvizmu, kiekvienu savaip, siekiama užtikrinti Konstitucijos stabilumą: pirmuoju – jos pradinės prasmės, antruoju – teksto stabilumą. Interpretyvizmui dažnai prikišamas aktyvizmas – toks Konstitucijos aiškinimas, kai teismai ją aiškindami pakeičia jos nuostatų prasmę. O originalizmo paradoksas yra tas, kad vien iš originalistų sudaryto Konstitucinio Teismo teisėjai, siekiantys vadovautis pradine Konstitucijos nuostatų prasme, ne visada sutartų, kokia konkrečiai yra ta prasmė ir kokios yra atskirų nuostatų sąsajos.

Abu šie požiūriai turi ir privalumų, ir trūkumų, bet platesniam jų priešpriešos ir (kad ir kaip tai atrodytų keista) tarpusavio papildomumo aptarimui prireiktų daug ilgesnio straipsnio nei šis. Mano nuomone (grindžiama ne vien teoriniais samprotavimais, bet ir asmenine Konstitucijos[66] aiškinimo patirtimi), nė vieno jų nedera suabsoliutinti. Tam tikro laipsnio interpretyvizmo, taigi ir aktyvizmo, negalima išvengti ir nereikia vengti, bet – tik tam tikro laipsnio. Tai saiko klausimas. Aktyvizmas *per se* – tai ne savivalė, o kad jis nebūtų savivalė, jis turi nebūti nežabotas. Konstitucinio Teismo aktyvizmą riboja: 1) Konstitucijos tekstas; 2) valdžių padalijimas; 3) teisėjų susivaržymas (santūrumas)[67]. Pastarasis veiksnys sunkiausiai apčiuopiamas ir kontroliuojamas, bet jo esmė aiški: teisėjai turi jausti ribas, jų aktyvizmas turi būti saikingas ir santūrus, jis neturi peraugti į hiperaktyvizmą. Deja, tenka pripažinti, kad Teismo jurisprudencijoje yra ir sprendimų, priimtų pasidavus hiperaktyvizmo pagundai[68]. Bet jo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, kuriame tik susisteminta ankstesnė doktrina, išdėstyta, *inter alia*, jo 2011 m. rugsėjo 28 d. ir 2019 m. sausio 11 d. nutarimuose[69], nėra vienas iš jų[70].

---

[65] Čia jos tik trumpai aptariamos be referavimo į gausią literatūrą šiuo klausimu.

[66] Taip pat EŽTK.

[67] Plg. Paul Lemmens, *The Protection of Human Rights: A Noble Task for Courts: Valedictory Lecture* (Cambridge, Antwerp, Chicago: Intersentia, 2020), 41–49.

[68] Žr., pvz., 59, 60 ir 62 išnašas *supra*.

[69] 25 išnaša *supra*.

[70] Kaip ir kiekvienas žmonių kūrybos produktas, Konstitucinio Teismo nutarimai neturi imuniteto nuo trūkumų. Tam tikrų trūkumų turi ir šis. Apie vieną jų trumpai užsiminta 32 išnašoje *supra*. Čia galima paminėti ir nenuoseklią struktūrą: keista, kai motyvuojamosios dalies skyrius, skirtas Konstitucijos nuostatoms ir oficialiajai konstitucinei doktrinai, eina po skyrių, skirtų Europos Tarybos, ES ir užsienio valstybių teisei. Tai, kad nutarimo kritikai šito, atrodo, nepastebėjo, rodo jų (ne)pasirengimą dalyvauti profesinėje diskusijoje, kurioje kalbama ne lozungais. Taip pat galima paminėti tai, kad nutarime net keturis kartus pakartota (šiaip jau teisinga) mintis, jog aiškinant žmogaus teises būtina nepasiduoti visuomenės stereotipams: buvo galima numatyti, kad toks kartojimas tik dar labiau provokuos oponentus, nors, žinoma, jie šį nutarimą būtų kritikavę ir tada, jei žodžio „stere-

Originalizmas susijęs su tekstualizmu, jie papildo vienas kitą. Tekstualizmas reikalauja teisės nuostatas aiškinti pagal tai, kaip jos užrašytos: bet koks kitoks, ne pažodinis, jų aiškinimas ne tik būtų aktyvistinis, bet ir klaidingai perteiktų jos turinį. Tekstualizmas sureikšmina formą: teisė (taigi ir konstitucinė teisė) turi tik raidę, o jei ir yra kokia nors teisės dvasia, ji, susidūrusi su raide, privalo trauktis[71].

Teisės teorijoje žinoma įvairių teisės aiškinimo metodų. Tarp jų pažodiniam (lingvistiniam, verbaliniam, gramatiniam) metodui tenka svarbi vieta; jis nurodomas kaip pirmas, bet jokiu būdu ne vienintelis[72]. Tokio požiūrio laikosi ir Konstitucinis Teismas[73]. Tačiau interpretyvizmo, taigi ir aktyvizmo, neigimas grindžiamas tuo, kad pažodinis Konstitucijos (ir teisės) aiškinimo metodas pripažįstamas vieninteliu, o visi kiti iš esmės atmetami, geriausiu atveju (nes sunku visiškai atmesti, pvz., sisteminį metodą) visiškai subordinuojami tam vieninteliam. Kai kurie Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimo kritikai išpažįsta būtent tokį kraštutinį požiūrį[74] ir kritikuoja Teismą už tai, kad jis yra deklaravęs, jog jį

otipai“ jame visai nebūtų, nes „[n]eįmanoma įvykdyti revoliucijos nesukeliant reakcijos“. K. R. Poperis, *op. cit.* (57 išnaša *supra*), 83. Vis dėlto šie nutarimo trūkumai nekeičia esmės – Teismo padaryta išvada yra pagrįsta solidžiais teisiniais argumentais.

[71] Pasak vieno žymiausių originalizmo-tekstualizmo-formalizmo guru Antonino Scalia'os, „[i]š visų prieš tekstualizmą nukreiptų kritiškų pastabų pati kvailiausia yra ta, kad jis yra „formalistinis“. Atsakymas į ją yra toks: žinoma, jis formalistinis! Teisės viešpatavimas – tai *apie* formą. <...> Tegyvuoja formalizmas. Tai jis valdymą padaro įstatymų, o ne žmonių valdymu.“ Antonin Scalia, „Common-Law Courts in a Civil-Law System: The Role of the United States Federal Courts in Interpreting the Constitution and Laws“, *A Matter of Interpretation: An Essay by Antonin Scalia, with Commentary by Amy Gutman, Laurence H. Tribe, Mary Ann Glendon, Ronald Dworkin*, Amy Gutman (ed) (Princeton: Princeton University Press, 1997), 25.

[72] Dalia Mikelėnienė, Valentinas Mikelėnas. *Teismo procesas: Teisės aiškinimo ir taikymo aspektai* (Vilnius: Justitia, 1999), 167–237.

[73] Plg., pvz. (iš daug didesnio Teismo aktų masyvo): „[L]ingvistinio teisės aiškinimo metodo taikymas, kaip ir apskritai griežtas įstatymo raidės laikymasis taikant teisę, dažniausiai yra pagrįstas; šio teisės aiškinimo metodo svarbos negalima paneigti; taikant lingvistinį teisės aiškinimo metodą (kartu su kitais) yra užtikrinamas formalių teisės reikalavimų paisymas ir atitinkamo teisinio reguliavimo turinio vienodas supratimas“; kita vertus, „lingvistinis teisės aiškinimo metodas nėra vienintelis ar universalus, jo reikšmė neturi būti perdedama. <...> Konstitucijos negalima aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (verbalinį) metodą, <...> aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt.“ Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas (7 išnaša *supra*).

[74] Pavyzdžiui, aiškinama, esą Konstitucijos 29 straipsnyje nustatytas pagrindų, arba „kriterijų“, kuriais draudžiama teikti asmenims privilegijas arba juos diskriminuoti, sąrašas yra „baigtinis“, tėra devyni „kriterijai“ ir Konstitucinis Teismas negali „prikurti“ naujų. Ir apskritai tas straipsnis nieko nedraudžia diskriminuoti, nes žodžio „diskriminuoti“ jame nėra, – jis tik draudžia teikti asmenims privilegijas. V. A. Vaičaitis, „Dėl įstatyme numatytų dirbtinio apvaisinimo paslaugų konstitucingumo“ (11 išnaša *supra*). Turbūt autorius norėjo parašyti „varžyti žmogaus teises“, nes žodis „varžyti“ ten yra ir jis kaip tik ir reiškia diskriminavimą, bet tiek to, visiems pasitaiko suklysti, o mintis aiški – žinoma, jei jos neaiškinsime vien pažodžiui. Bet kaip šis aiškinimas nutolęs nuo Europos žmogaus teisių gerbimo tradicijos! Žr.: E. Kūris, *op. cit.* (45 išnaša *supra*), 53–55 (56 ir 57 išnašos). Ne mažiau intriguoja (nors tikslesnis žodis būtų „glumina“) aiškinimas, esą Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintas „valdžios padalijimo“ principas, su kuriuo dera „Seimo nario pareigų nesuderin[i]mo principas su ministro pareigomis“ (žodžių tvarka netaisyta). Autorius klausia, „ką gi reiškia Konstitucijos 60 straipsnio 2 dalies žodelis „tik“ sakinyje, kad „Seimo narys gali būti skiriamas *tik* Ministru Pirmininku ar ministru“?“ Ir

saisto jo paties precedentai ir doktrina. Taip, yra deklaravęs – daug kartų (kitas reikalas, kad ne visada buvo ištikimas šiam įsipareigojimui). O, pasak kritikų, Konstitucinį Teismą turėtų saistyti „tik Konstitucija“[75]. Vadinasi, visa esama Teismo jurisprudencija neturi išliekamosios vertės, o gal ir teisinės galios, nes kiekvieną klausimą galima iš naujo kelti „šioje byloje“, kiekvieną (kartojant paralelę su ESTT jurisprudencija) *acte éclairé* pakeičia *carte blanche*, į kurią rašyk tai, ką tuo metu sugalvoji. Tokiu atveju kiekvienos naujos sudėties Konstitucinis Teismas yra laisvas vadovautis vis kita Konstitucijos nuostatų samprata, nelygu kaip teisėjai perskaitys jų tekstą arba kaip jį „autentiškai“ išaiškins ir per teisėjų rinkimus (o prireikus, priklausomai nuo konjunktūros, ir vėliau) padiktuos kalbantieji suvereno vardu. Nepripažįstama tai, kad būtent Konstitucinio Teismo – kuris kalba ne suvereno, o savo, kaip Lietuvos valstybės valdžios institucijos, vardu, tad *per extensionem* ir Lietuvos Respublikos vardu –

atsako: „tai, kad Seimo narys <...> gali būti skiriamas tik <...> Vyriausybės nariu, tačiau negali būti skiriamas nei Konstitucinio Teismo (bei kito Lietuvos ar tarptautinio teismo) teisėju, nei Valstybės kontrolieriumi, nei Lietuvos banko vadovu ar kitu valstybės pareigūnu“, o „jei Seimo narys norėtų užimti šias ar kitas pareigas, jis, visų pirma, turėtų atsisakyti Seimo nario mandato, t. y. atsistatydinti iš Seimo nario pareigų“. Ir padaro išvadą: „Seimo nariui davus ministro priesaiką, Seimas turi tuo pačiu priimti nutarimą, kad jo įgaliojimai nutrūko <...>. Kuo tai bus atlikta greičiau, tuo mažesnė žala bus padaryta mūsų Konstitucijai.“ Vaidotas A. Vaičaitis, „Ar Seimo narys gali būti kartu ir Vyriausybės nariu?“, *Teisė.Pro*, 2024 m. gruodžio 19 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/12/19/v-a-vaicaitis-ar-seimo-narys-gali-buti-kartu-ir-vyriausybes-nariu. Manau, žala Konstitucijai daroma, kai ji aiškinama pagal savo subjektyvų jos perskaitymą. Paradoksas: sureikšminami ne tik keli autoriui atrodantys itin svarbūs Konstitucijos teksto žodžiai „tik“ ir „skiriamas“, bet ir žodis, kurio jame nėra, – „padalijimas“, suteikiant jiems tokią prasmę, kokios nerasi nei Konstitucinio Teismo doktrinoje, nei konstitucinės teisės literatūroje. Rašoma „valdžios padalijimas“ – ne valdžių (kaip kitur pasaulyje). Kodėl vienaskaita? Todėl, kad ji pavartota Konstitucijos 5 straipsnio 2 dalyje. Bet jei valdžia viena, tai jai priklauso ir teisminė valdžia – tik kaip tai dera su teismo nepriklausomumu?! Oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje yra kitaip, joje žinomas tik valdžių padalijimas – daugiskaita (tiesa, tarybinėje doktrinoje buvo sąvoka *jedinstvo vlasti*, bet gal tai tik sutapimas). Be to, nors šis principas siejamas pirmiausia su Konstitucijos 5 straipsniu, Konstitucinis Teismas nuolat pabrėžia, kad jis įtvirtintas ne tik tame, bet ir kituose Konstitucijos straipsniuose, *inter alia*, nustatančiuose valstybės valdžią vykdančių valstybės institucijų įgaliojimus. Plg., pvz., Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimą (byloje dėl valstybės biudžeto); 2004 m. gegužės 13 d. nutarimą (byloje dėl Seimo laikinųjų tyrimo komisijų); atitinkamos šių nutarimų nuostatos daugkart patvirtintos ir išplėtotos vėlesnėje jurisprudencijoje. O joje rašoma ne apie kažkokią vieną padalytą valdžią, bet apie tris valdžias, kurios turi būti atskirtos, santykinai savarankiškos, tarp jų turi būti ne tik pusiausvyra (atsvaros), bet ir bendradarbiavimas (tarpfunkcinė partnerystė). Nėra jokio vieno, universalaus, visoms šalims ir visiems laikams nustatyto, „gryno“ valdžių padalijimo modelio: įvairių valstybių teisėje gali būti tam tikros specifikos. Lietuvoje ta specifika – konstitucinis leidimas Seimo nariams būti ir ministrais (kitas klausimas, ar tai gerai, ar ne). O ką siūlo autorius, sureikšminęs tuos „tik“ ir „skiriamas“? Ogi tai, kad Seimo narys, prieš tapdamas, pavyzdžiui, valstybės kontrolieriumi, turi atsistatydinti iš Seimo narių. O kas, jei po to jo nepaskirs valstybės kontrolieriumi? Et, tegu žinosi, kas mums darbo. Ir dar: jei Seimo narys skiriamas ministru, jis turi čia pat palikti Seimą. Štai jei būtų parašyta „paskirtas“, būtų kita kalba. Ką gi, pasirodo, Lietuvoje buvo dešimtys antikonstitucinių ministrų (kai kuriose Vyriausybėse po daugiau nei pusę). Ir niekas to nežinojo, kol tekstualistai neišaiškino, o dabar žinos. Kokia viso to prasmė? „Valdžios padalijimo“ užtikrinimas. Bet kaipgi taip – juk nėra Konstitucijoje žodžio „padalijimas“?! Ė, ne, jei labai norisi nukrypti nuo teksto, galima jį „išaiškinti“. Svarbu, kas aiškina. Konstituciniam Teismui nukrypti negalima, o patiems tekstualistams – dar ir kaip prašom. Kaip kadaise populiarioje *InCulto* dainoje: „Jei labai nori, tai reikia“ (*InCulto*, Bomba Records, 2005).

[75] „Seimo nario A. Ažubalio pranešimas: „Ar Konstitucinis Teismas peržengia savo ribas? Seime diskutuota, kaip atkurti pasitikėjimą šia institucija“ (48 išnaša *supra*).

precedentuose ir doktrinoje atskleidžiama jau išaiškintų Konstitucijos nuostatų prasmė ir ji toliau plėtojama būtent šiuo pagrindu. Jurisprudencijos tęstinumas, kurio svarba nuolat pabrėžiama ne tik oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, tampa tuščiavidure fraze. Kartu tuščiavidure fraze tampa ir tai, kieno garantas jis yra, – teisės prognozuojamumas, taigi ir teisės viešpatavimas kaip Vakarų teisės tradicijos šerdis. Štai ką praktiškai reiškia kreipimesi išsakytas raginimas saugoti „Konstitucijos autentišką prasmę".

5. KONSTITUCIJOS TEKSTAS IR KONSTITUCIJOS TEISĖ

Konstitucijos tekstas nėra tobulas pirmiausia teisinės technikos aspektu. Antai jos preambulėje, taip pat 2, 3, 4, 9 ir 82 straipsniuose žodis „Tauta" rašomas didžiąja raide, o 46 straipsnyje ir dviejuose pirmuosiuose Konstitucijos sudedamąją dalį sudarančiuose aktuose – mažąja. 9, 136 ir 146 straipsniuose žodis „Valstybė" rašomas didžiąja raide, kitur – mažąja[76]. Konstitucinis Teismas jei ne pačioje Konstitucijoje[77], tai bent Konstitucinio Teismo įstatyme vadinamas Lietuvos Respublikos Konstituciniu Teismu, o Aukščiausiasis Teismas ir Apeliacinis teismas yra ne „Lietuvos Respublikos", o „Lietuvos" (111 straipsnio 1 dalis) – kodėl? 7 straipsnio 1 dalyje trūksta kablelio (skyrybos klaida, kuriai ištaisyti reikėtų referendumo)[78]. Ir t. t. Bet tai smulkmenos, palyginti su kai kurių nuostatų turinio tekstine išraiška: Konstitucijoje nemažai nuostatų, kurias aiškinant vien pažodžiui jų „autentiškos" prasmės nustatymas duotų neracionalius ar net absurdiškus rezultatus.

Antai kaip iš originalizmo-tekstualizmo-formalizmo pozicijų išaiškinti sąvoką „konstituciniai įstatymai" (69 straipsnio 3 dalis)? Juk visai tie įstatymai ne konstituciniai, jų teisinė galia žemesnė už Konstitucijos, o vienas net buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai[79]; taip gimė oksimoronas „antikonstitucinis konstitucinis įstatymas"[80]. O kaip išaiškinti Konstitucijos 103 straipsnio 1 dalies trečią sakinį „Po tris kandidatus į Konstitucinio Teismo teisėjus skiria Seimas iš kandidatų, kuriuos pateikia Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmi-

[76] Žinoma, išskyrus sakinius, kurie pradedami šiuo žodžiu.

[77] Nelygu kaip skaitysime Konstitucijos 102 straipsnio 2 dalies formuluotę „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas" – ar kaip įtvirtinančią įstatymo pavadinimą, ar kaip visą paties Konstitucinio Teismo pavadinimą. Plg. 111 straipsnio 4 dalį, kurioje minimas „Lietuvos Respublikos teismų įstatymas", ir 93 straipsnį, kurioje minimas „Vyriausybės įstatymas" (ne „Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas").

[78] Dalia Gudavičiūtė, „Dėl kablelio Lietuvos Konstitucijoje – neeilinė situacija: reikėtų referendumo", *Lrytas.lt*, 2024 m. spalio 25 d., https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2024/10/25/news/del-kablelio-lietuvos-konstitucijoje-neeiline- situacija-reiketu-referendumo-34778352. Taip pat žr.: E. Kūris, *op. cit.* (45 išnaša *supra*), 45 (24 išnaša).

[79] Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas (35 išnaša *supra*). Taip pat žr. Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimą (25 išnaša *supra*) – tik ne dalį apie vadinamuosius virškonstitucinius aktus (56 išnaša *supra*).

[80] Šis oksimoronas dėl prieštaringiausio posakio titulo galėtų varžytis su žanro broliais „lojali opozicija", „taikus užkariavimas", „originali kopija", „plastmasinė stiklinė", „dangaus žemėlapis", „kojų rankšluostis", „prasta sveikata" ar „baisiai graži".

ninkas ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, o teisėjais juos skiria Seimas“? Kokius čia kandidatus į kandidatus teikia tie trys pareigūnai ir kokius kandidatus iš kandidatų, ir dar po tris, skiria Seimas, kuris paskui paskiria juos teisėjais? Konstitucinis Teismas – pagaliau! po daugiau nei trijų dešimtmečių! – išaiškino šią, sakykime tiesiai, Konstitucijos teksto rengėjų klaidą: „Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmininkas, Aukščiausiojo Teismo pirmininkas Seimui teikia po vieną Konstitucinio Teismo teisėjo kandidatūrą.“[81] O kaip pažodžiui išaiškinti Konstitucijos 101 straipsnio 3 dalies 1 punktą, pagal kurį Vyriausybė privalo atsistatydinti, „kai Seimas du kartus iš eilės nepritaria naujai sudarytos Vyriausybės programai“? Juk Vyriausybė tuo metu dar nėra gavusi įgaliojimų veikti – ji juos gali gauti tik tuo atveju, kai „Seimas posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma pritaria jos programai“ (92 straipsnio 5 dalis). Bet būtent jos programai Seimas bus nepritaręs net du kartus. Konstitucinėje jurisprudencijoje šis teksto nenuoseklumas dar neaiškintas (darytina prielaida, kad nebuvo bylos, kurioje to būtų prireikę)[82]. Manytina, kad jį įmanoma išaiškinti racionaliai, bet vargas oficialiajai konstitucinei doktrinai, jei būtų aiškinama vien pažodžiui. O kaip išaiškinti tai, kokiam laikui Konstitucijos 87 straipsnyje numatytu atveju pirmalaikiuose rinkimuose renkamas Respublikos Prezidentas? Pagal šio straipsnio 3 dalį, „[t]okiuose rinkimuose pakartotinai išrinktas Respublikos Prezidentas laikomas išrinktu antrajai kadencijai, jeigu iki rinkimų praėjo daugiau kaip trys metai jo pirmosios kadencijos laiko“, o „[j]eigu praėjo mažiau negu trys metai jo pirmosios kadencijos laiko – Respublikos Prezidentas renkamas tik likusiam pirmosios kadencijos laikui, kuris nelaikomas antrąja kadencija“. Bet juk rinkėjai gali išrinkti ir ne pareigas einantį Respublikos Prezidentą, o jo varžovą. Negi ir toks rinkimų laimėtojas, jei „praėjo mažiau negu trys metai [pareigas einančio Respublikos Prezidento] pirmosios kadencijos laiko“, būtų išrinktas ne penkerių metų, o trumpesniam laikotarpiui? Taikant tik lingvistinį teisės aiškinimo metodą, žodis „renkamas“ kreipia būtent į tai[83]. Mažiau neaiškumų kiltų dėl neeilinių rinkimų Respublikos Prezidento antrosios kadencijos metu. Pagal Konstitucijos 87 straipsnio 4 dalį, „[j]eigu pirmalaikiai Respublikos Prezidento rinkimai skelbiami jo antrosios kadencijos metu, tai esamas Respublikos Prezidentas gali būti išrinktas tik likusiam antrosios kadencijos laikui“[84]. Čia svarbus žodis „esa-

[81] Konstitucinio Teismo 2026 m. sausio 15 d. nutarimas (38 išnaša *supra*).

[82] Jei neskaičiuosime tokių paskirų pastebėjimų, kaip, pavyzdžiui, šie: „Seimas, du kartus nepritaręs [Vyriausybės programai], gali priversti Vyriausybę atsistatydinti“ arba „nepasitikėjimo raiškos formos Konstitucijoje numatytos įvairios: vienu atveju Seimas nepasitikėjimą išreiškia tiesiogiai, kitu – du kartus iš eilės nepritardamas naujai sudarytos Vyriausybės programai, trečiuoju atveju Vyriausybė turi pakartotinai, t. y. iš naujo, gauti Seimo įgaliojimus“. Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas (25 išnaša *supra*).

[83] Grįžtant prie Konstitucijos 60 straipsnio 2 dalyje esančio žodžio „skiriamas“ sureikšminimo (74 išnaša *supra*), kaip nuoseklus originalistas-tekstualistas-formalistas paaiškintų tai, kad pagal Konstitucijos 87 straipsnio 3 dalį, jeigu iki rinkimų praėjo daugiau kaip treji (tame straipsnyje parašyta „trys“) metai pareigas einančio Respublikos Prezidento pirmosios kadencijos laiko, jis laikomas „išrinktu“ antrajai kadencijai, o jeigu praėjo mažiau negu treji metai – Respublikos Prezidentas „renkamas“ tik likusiam pirmosios kadencijos laikui, kuris nelaikomas antrąja kadencija?

[84] Tęsiant diskusiją išnašose: „išrinktas“ – tai ne „renkamas“. Tai gal (pagal analogiją su tekstualistiniu nuos-

mas“: „esamas“ Respublikos Prezidentas gali būti išrinktas tik likusiam antrosios kadencijos laikui, o apie jo varžovą tai neparašyta, vadinasi, jis galėtų būti išrinktas visai penkerių metų kadencijai. Vis dėlto tai reikštų, kad ne tik tai, kas išrinktas valstybės vadovu, bet ir kuriam laikui jis išrinktas, rinkėjai sužinos tik tada, kai bus oficialiai paskelbti rinkimų rezultatai. Nejaugi Konstitucija suponuoja, kad rinkėjai gali nežinoti, kokiam laikui jie renka valstybės vadovą? Aiškinant vien pažodžiui, taip. Bet kol šiuo klausimu nėra oficialiosios konstitucinės doktrinos, to kategoriškai teigti negalima.

Galima tęsti. Kaip nuoseklus originalistas-tekstualistas-formalistas paaiškintų tai, kad Seimas rinkimus „skiria“ (67 straipsnio 4, 12 punktai), o Respublikos Prezidentas – „skelbia“ (84 straipsnio 20 punktas)? Ką reiškia Konstitucijos 110 straipsnio 2 dalies formuluotė „teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje“? Ar būna „nekonkrečių“ bylų? O ką reiškia 97 straipsnio 7 punkto formuluotė „Konstitucija ir kiti įstatymai“? Juk Konstitucija nėra vienas iš įstatymų – nei pagal jos pačios nuostatas, nei pagal konstitucinės teisės teoriją. Kas per keistenybė įrašyta Konstitucijos 85 straipsnyje, pagal kurį „Respublikos Prezidentas <...> leidžia aktus-dekretus“? Kam čia reikia žodžio „aktus“, trumpuoju brūkšneliu sujungto su „dekretus“? Juk Konstitucijoje nerašoma, kad Seimas leidžia „aktus-įstatymus“ arba Vyriausybė – „aktus-nutarimus“. Dar nė vienas Respublikos Prezidentas nėra išleidęs (ir neišleis) akto, kuris būtų pavadintas „aktu-dekretu“, ir tai nesunkiai paaiškinama: šioje Konstitucijos 85 straipsnio nuostatoje įtvirtinti Respublikos Prezidento įgaliojimai leisti aktus, kurie vadinami dekretais.

Neaiškumų gali kelti ir kai kurių žmogaus teisių konstitucinio reglamentavimo tekstinė išraiška. Pagal Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalį, „[ž]mogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“. Žodis „pagrindu“ aiškiai perteklinis. Kita vertus, šiame straipsnyje minimas tikėjimas, bet neminima religija. O Konstitucijos 26 ir 27 straipsniuose lygiagrečiai minimi ir religija, ir tikėjimas (beje, EŽTK 9 straipsnyje tikėjimas irgi minimas greta religijos, bet tas straipsnis skirtas platesnei – minties, sąžinės ir religijos – laisvei). Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad konstitucinė sąvoka „tikėjimas“ apima ir tai, kas Konvencijoje vadinama „religija“[85]. O kaip pažodžiui paaiškinti tai, kad Konstitucijos 26 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog „[ž]mogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves“. Aiškinant pažodžiui išeitų, kad nurodytais pagrindais leidžiama apriboti žmogaus laisvę ne tik skleisti, bet ir išpažinti religiją arba tikėjimą? Konstitucinis

tatos apie ministru „skiriamą“ Seimo narį aiškinimu, 74 išnaša *supra*) pareigas einantis Respublikos Prezidentas gali būti „renkamas“ visai kadencijai, o jei būtų „išrinktas“, tai – ne visai? Suabsoliutintas pažodinis aiškinimas – išties kūrybiškas užsiėmimas. Tik gaila, kad beprasmis, o neretai ir kontrproduktyvus.

[85] Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada (43 išnaša *supra*). Tai dalinis, labai neišsamus išaiškinimas, kurio prireikė toje byloje, kurioje tirtas Konvencijos nuostatų santykis su Konstitucija. Lieka neatsakyta į klausimą, koks yra konstitucinės sąvokos „tikėjimas“ santykis su konstitucine sąvoka „religija“.

Teismas aiškina kitaip: religijos ar tikėjimo išpažinimas – tai žmogaus neliečiamo privataus gyvenimo sritis, žmogaus pažiūrų negalima kontroliuoti, religinių įsitikinimų ar tikėjimo iš žmogaus negali atimti net jo persekiojimas dėl jų, laisvės turėti įsitikinimus (taip pat ir religinius) niekaip negalima apriboti, tad šiuo atžvilgiu tikėjimo laisvė yra absoliuti žmogaus laisvė, įmanoma riboti tik laisvę reikšti įsitikinimus[86].

Įvairūs Konstitucijos teksto netolygumai neutralizuojami aiškinant jį ne pažodžiui-paraidžiui, o matant už to teksto teisę, kurią jis (kaip matome, netobulai) išreiškia. Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalies nuostata, kad niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą, išaiškinta kaip atspindinti principą *non bis in idem*, reiškiantį, kad asmuo negali būti baudžiamas antrą kartą ir už tą patį teisės pažeidimą (kuris nėra nusikalstama veika)[87]; 7 straipsnio 2 dalies nuostata, kad galioja tik paskelbti įstatymai, išaiškinta kaip reikalaujanti, kad būtų skelbiami ir kiti teisės aktai[88].

Kaip šias ir kitas tokio pobūdžio nuostatas aiškintų Konstitucijos raidę ir pažodinį aiškinimą suabsoliutinantis originalistas-tekstualistas-formalistas[89]? Pavyzdžiui, ar buvo galima išaiškinti, kad įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos" yra Konstitucijos sudedamoji dalis? Juk jis nebuvo įrašytas į jos pirminės redakcijos 150 straipsnį, kuriame nurodyta, kokie aktai yra Konstitucijos sudedamoji dalis, jo pavadinime net nėra žodžio „konstitucinis". Nuoseklus originalistas-tekstualistas-formalistas turėtų atsakyti kategoriškai: ne, negalėjo. Tačiau Konstitucinis Teismas išaiškino, jog tam, kad Konstituciją atitiktų aktas, kuriuo nustatoma Konstitucijos pataisa („įstatymas dėl Konsti-

---

[86] *Ibid.*; 2000 m. gegužės 13 d. nutarimas (byloje dėl valstybės ir bažnyčios, taip pat bažnyčios ir mokyklos santykio).

[87] Konstitucinio Teismo 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas (byloje dėl teisės vairuoti transporto priemonę atėmimo). Vėliau šio principo aiškinimas išplėtotas, nurodant, kad jis nedraudžia: asmeniui taikyti kitų rūšių atsakomybės, kurios pagrindinė paskirtis nėra baudimas; jam taikyti ne vieną, bet daugiau tos pačios rūšies sankcijų už tą patį pažeidimą; jį traukti skirtingų rūšių teisinėn atsakomybėn; už tą pačią nusikalstamą veiką baudžiamojon atsakomybėn patraukti du ar daugiau asmenų, kurių kaltė yra įrodyta. Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas (byloje dėl vairuotojo pažymėjimo negrąžinimo), 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas (byloje dėl baudų už akcizais apmokestinamų prekių laikymą, gabenimą, naudojimą ar realizavimą pažeidžiant nustatytą tvarką), 2008 m. sausio 21 d. nutarimas (byloje dėl licencijų verstis didmenine ar mažmenine prekyba alkoholio produktais), 2009 m. birželio 8 d. nutarimas (byloje dėl licencijų verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais), 2020 m. liepos 24 d. nutarimas (byloje dėl teisės vairuoti grąžinimo).

[88] Konstitucinio Teismo 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas (byloje dėl cukraus pramonės įmonių privatizavimo). Ši doktrina plėtota daugybėje vėlesnių bylų. Žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimą (byloje dėl gamtai padarytų nuostolių skaičiavimo metodikos), 2007 m. birželio 27 d. nutarimą (byloje dėl Kuršių nerijos nacionalinio parko planavimo schemos), 2018 m. balandžio 12 d. nutarimą (byloje dėl ekonominio projekto pripažinimo valstybinės svarbos projektu). Taip pat žr. Konstitucinio Teismo 2016 m. liepos 8 d. nutarimą (63 išnaša *supra*), kuriame suformuluotas *obiter dictum*, kad galimi „tokie konstituciškai pateisinami atvejai, kai įstatymu gali būti numatytas ir neviešas Vyriausybės teisės aktų leidybos procesas, kaip antai, siekiant apsaugoti valstybės paslaptį sudarančią informaciją, išvengti grėsmės konstitucinei santvarkai, gynybinei galiai, kitiems svarbiems interesams".

[89] Jeigu panašiai kaip nuostatas dėl asmenų lygiateisiškumo, galimybės Seimo nariui būti ir ministru ar „valdžios" padalijimo (74 išnaša *supra*), Konstitucija nebebūtų žmogaus teisių apsaugos ir gynimo įrankis.

tucijos keitimo“), taigi *per extensionem* ir *mutatis mutandis* ir naujos Konstitucijos nuostatos įsigaliojimo tvarka, jis pats turi turėti Konstitucijos galią, nes Konstitucijos pataisos įsigaliojimo negalima reglamentuoti žemesnės už ją galios aktu[90]. Po šio išaiškinimo teliko vienas žingsnis iki įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ doktrininio pakylėjimo į Konstitucijos lygmenį. Teismas tą žingsnį žengė 2003 m. spalio 29 d. nutarime, pažymėjęs, kad šis įstatymas buvo priimtas referendumu kartu su Konstitucija, ir išaiškinęs, kad jo nuostatos „neatskiriamai susijusios su Konstitucijos normomis ir principais bei papildo kitas Konstitucijos nuostatas arba nustato atitinkamų Konstitucijos nuostatų įgyvendinimo ypatumus“: vienų straipsnių nuostatos „papildo kitas Konstitucijos nuostatas, be kurių šios negalėtų būti įgyvendintos“, o kituose „nustatyti Konstitucijos nuostatų įgyvendinimo ypatumai tuo laikotarpiu, kai dar tik buvo steigiamos Konstitucijoje numatytos valstybės institucijos [ir] kai dar tik buvo kuriamas Konstitucijos reikalaujamas teisinis reguliavimas“. Todėl, Teismo vertinimu, šis įstatymas „negali pats nebūti Konstitucijos sudedamąja dalimi“, jis yra jos sudedamoji dalis, jo nuostatos turi Konstitucijos galią, nepaisant to, kad jis nepaminėtas Konstitucijos 150 straipsnyje[91]. Jei Konstitucija būtų aiškinama vien pažodžiui, tokia doktrina būtų neįmanoma; kartu taptų neįmanomas kai kurių Konstitucijos nuostatų taikymas. Antai kaip tokiu atveju reikėtų taikyti jos 103 straipsnio 1 dalį, kurioje lygiagrečiai nustatyta ir tai, kad „Konstitucinį Teismą sudaro 9 teisėjai, skiriami devyneriems metams ir tik vienai kadencijai“, ir tai, kad jis „kas treji metai atnaujinamas vienu trečdaliu“? Juk jei pirmą kartą skiriant teisėjus visi devyni būtų paskirti devyneriems metams, būtų neįmanoma kas treji metai atnaujinti Teismo sudėtį. Įstatymo 7 straipsnyje patikslinta, kad „[p]irmą kartą skiriant <...> teisėjus, trys iš jų skiriami trejiems metams, trys – šešeriems ir trys – devyneriems“. O kaip reikėtų taikyti Konstitucijos 20 straipsnį, pagal kurio 3 dalį „[n]usikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas“, o „[j]eigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas“? Šių nuostatų taikymui Konstitucijos įsigaliojimo dieną[92] dar nebuvo pasirengta nei procesiniu, nei instituciniu, nei organizaciniu, nei finansiniu atžvilgiais. Įstatymo 8 straipsnis šios žmogaus teisių garantijos įgyvendinimą nukėlė į neaiškiai apibrėžtą (bet, aiškinant sistemiškai, ne neracionaliai tolimą[93]) ateitį: „Konstitucijos 20 straipsnio trečiosios dalies nuostatos

[90] Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas (35 išnaša *supra*).

[91] Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimas (88 išnaša *supra*).

[92] T. y. 1992 m. lapkričio 2 d. Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas (byloje dėl bažnytinės santuokos registracijos).

[93] Įstatymo 2 straipsnio nuostata „[į]statymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki <...> Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis“ buvo išaiškinta kaip įtvirtinanti visų teisėkūros subjektų, įskaitant įstatymų leidėją, konstitucinę pareigą peržiūrėti visus savo iki Konstitucijos įsigaliojimo išleistus ir tebegaliojančius aktus, nebeegzistuojančių valstybės institucijų po Konstitucijos įsigaliojimo išleistus ir tebegaliojančius aktus, reguliuojančius atitinkamo teisėkūros subjekto reguliavimo sričiai priskirtus santykius, taip pat aktus, išleistus iki nepriklausomos Lietuvos valstybės at-

pradedamos taikyti nuo tada, kai bus suderinti <...> baudžiamojo proceso įstatymai su šia Konstitucija“. Šių nuostatų taikymui reikėjo pasirengti[94]. Reikiamos Baudžiamojo proceso kodekso pataisos (įskaitant tas, pagal kurias suėmimą, kitaip nei iki tol, skiria teismas, o ne prokuroras) padarytos tik 1996 m., praėjus beveik ketveriems metams nuo Konstitucijos įsigaliojimo[95].

Įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ pakylėjimas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje iki Konstitucijos lygmens buvo svarbus užtikrinant Konstitucijos vientisumą. Tai buvo daug, o kartu ir viskas, ką galėjo padaryti Teismas. Bet ir pačiame Teisme vargu ar kas nors galėjo numatyti, kad aptariamo įstatymo (kurį būtų buvę tiksliau pavadinti konstituciniu įstatymu arba konstituciniu aktu, kaip kitus tris Konstitucijos sudedamąja dalimi esančius aktus) pakylėjimas į Konstitucijos sudedamosios dalies rangą turės tęsinį. O tęsinys buvo. Įstatymas buvo įrašytas į Konstitucijos 150 straipsnį, kuriame

kūrimo, bet likusius galioti ją atkūrus ir po Konstitucijos įsigaliojimo reguliuojančius atitinkamo teisėkūros subjekto reguliavimo sričiai priskirtus santykius, ir įvertinti, ar jie, to teisėkūros subjekto manymu, atitinka Konstituciją. Jei, atitinkamo subjekto manymu, aktas atitinka Konstituciją, jis gali būti paliktas galioti, o jei ne, turi būti pakeistas nauju arba pripažintas netekusiu galios. Šis „peržiūros ir įvertinimo atitikties Konstitucijai atžvilgiu procesas nėra vienkartinis aktas“, bet „negali tęstis nepagrįstai ilgą laiką“, tas laikas turi būti „protingai trump[as]“. Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimas (88 išnaša *supra*). Kiek vėliau Teismas konstatavo, kad iškart po Konstitucijos įsigaliojimo buvo susiklosčiusi „ypatinga teisinė situacija, kai daugelis įstatymų, kurie pagal Konstituciją turėjo būti išleisti <...>, dar nebuvo išleisti“, bet ji „laikytina itin trumpalaike, t. y. tam tikru neišvengiamu pereinamuoju laikotarpiu“, kuris „seniai yra pasibaigęs“. Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas (byloje dėl Lietuvos menininkų rūmų). Taip pat žr. Konstitucinio Teismo 2007 m. kovo 20 d. nutarimą (byloje dėl minimaliojo darbo užmokesčio).

[94] Į būtinumą pasirengti Konstitucijos nuostatų įgyvendinimui dėmesys atkreiptas dar ankstyvojoje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Riboženkliniame nutarime, kuriuo buvo diskvalifikuota iš ankstesnės santvarkos paveldėta prokurorinė priežiūra civiliniame procese, Teismas aiškino, kad „[p]akeitus [Konstituciją], iškyla anksčiau priimtų teisės aktų atitikimo naujai Konstitucijai, jų suderinimo ir galiojimo klausimas“. Tame nutarime Teismas apsiribojo bendru samprotavimu, kad „[p]aprastai valstybėse, priimančiose naują Konstituciją, priimami ir specialūs įstatymai, kuriais reglamentuojama, kokia apimtimi galioja anksčiau priimti įstatymai, kaip ir per kiek laiko galiojantys įstatymai turi būti suderinti su Konstitucija“ ir kad „[t]eisės moksle ir istorijoje yra žinomi įvairūs teisiniai šio klausimo sprendimo būdai“. Kartu jis konstatavo, jog „1992 m. spalio 25 d. referendume kartu su <...> Konstitucija priimtame įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ yra įtvirtintas teisės perimamumo ir laipsniško galiojančių įstatymų suderinimo su nauja Konstitucija principas“, kuriuo „siekiama, kad, Konstitucijos pagrindu kuriant naują teisės sistemą, šalyje nebūtų teisės spragų arba kolizijų“. Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. Nekreipiant didelio dėmesio į netikslią (ypač tam laikmečiui būdingą) žodžio „kolizija“ vartoseną (nes kolizija savaime nėra jokia rykštė – tai ne bet kokia teisės normų konkurencija, o tokia, kurią galima išspręsti taikant kolizinę normą), taip pat į Teismo samprotavimus apie „specialius įstatymus“, svarbu buvo tai, jog antikonstituciniu buvo pripažintas visas prokuratūros teisės institutas – prokurorinė priežiūra civiliniame procese (konkrečiai, prokuroro teisė įstoti į bylą bet kurioje stadijoje ir prokurorų įgaliojimai tikrinti valdymo aktų teisėtumą ir vykdyti prokurorinę priežiūrą civiliniame procese). Jeigu įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ būtų buvusi pereinamoji nuostata, panaši į tą, kuri skirta Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalies nuostatų įgyvendinimui, šios bylos baigtis galėjo būti ir kitokia.

[95] Baudžiamojo proceso kodekso 10, 222, 29, 643, 781, 95, 96, 97, 99, 101^{1}, 104, 105, 106, 107, 112, 137, 160, 212, 239 ir 455 straipsnių pakeitimo ir papildymo 22^{3}–22^{5}, 104^{1}–104^{4}, 109^{1}–109^{3} straipsniais įstatymas. TAR, nr. 0961010ISTA00I-1347.

iki tol buvo nurodyti tik du jos sudedamąja dalimi esantys aktai. Tai padaryta 2004 m., praėjus beveik dvylikai metų nuo Konstitucijos priėmimo, pasinaudojus proga, kad į minėtą straipsnį reikėjo įrašyti naujai priimtą Konstitucinį aktą „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“. Šitaip per nepažodinį Konstitucijos aiškinimą jos tekstas pataisytas ir priartintas prie jos teisės. Jei Teismo jurisprudencija būtų laikoma kažkuo, kas yra greta Konstitucijos, bet ne jos jurisprudencine tąsa, šią vėlyvą *ex post* Konstitucijos pataisą būtų keblu paaiškinti.

Tai tik keli iš didesnio skaičiaus galimų pavyzdžių, rodančių, kad įvairių Konstitucijos nuostatų pažodinio aiškinimo suabsoliutinimas būtų neproduktyvus, o kartais vestų į aklavietę. Bet nepaisant to, kad originalistinio-tekstualistinio-formalistinio Konstitucijos aiškinimo nepakankamumas yra plačiai ir nuodugniai argumentuotas konstitucinėje jurisprudencijoje, iš 2025 m. gegužės 20 d. kreipimosi matyti, jog šis argumentavimas nėra išgirstas, o veikiausiai net nėra perskaitytas.

Verta paklausti, kodėl Konstitucijos tekste yra tiek daug įvairių netikslumų. Juk iš jos tikimasi, kad ji bus tobula ne tik kaip teisė, bet ir kaip tekstas. Paaiškinimas paprastas: galutinio Konstitucijos projekto rengimo skuba, be to, tiesioginių rengėjų tebuvo keli žmonės. Tokį paaiškinimą siūlo vadinamasis Ockhamo skustuvas: bet koks reiškinys geriausiai paaiškinamas remiantis kuo mažesniu skaičiumi prielaidų (lot. *numquam ponenda est pluralitas sine necessitate*). Konstituciją ne tik aiškina žmonės, kurie gali klysti – ją ir rašė žmonės, pasižymintys žmonėms būdingais trūkumais, ir dar gana ypatingomis aplinkybėmis[96]. Pasak vieno rengėjo, projektas parengtas maždaug per šešias dienas[97]. Pasak kito, „visiškai naujas“ projektas parengtas per tris dienas ir tris naktis[98]. Iš kai kurių teksto vietų tai dar ir kaip matyti. Tai anaiptol nereiškia, kad nekokybiška yra pati Konstitucija kaip aukščiausioji teisė[99]. Bet jei būtų įsikabinta vien į Konstitucijos raidę, Konstitucijos teisė būtų ne geresnė nei jos tekstas. Šiandien ji yra geresnė už jį.

---

[96] Juozas Žilys, „Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: Pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai“, *Nepriklausomybės sąsiuviniai* 2 (2012).

[97] *Ibid*., 23.

[98] Vytautas Sinkevičius, „1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai“, iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*, Egidijus Kūris, Elena Masnevaitė (sud.), Egidijus Kūris (moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012), 26.

[99] „Konstitucija, kaip teisės aktas, yra išreikšta tam tikra tekstine forma, turi tam tikrą kalbinę išraišką. Tačiau taip, kaip teisės negalima traktuoti vien kaip teksto, kuriame *expressis verbis* yra išdėstytos tam tikros teisinės nuostatos, elgesio taisyklės, taip ir Konstitucijos, kaip teisinės realybės, negalima traktuoti vien kaip jos tekstinės formos, negalima suvokti Konstitucijos vien kaip eksplicitinių nuostatų visumos.“ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas (18 išnaša *supra*). Tai tas pats nutarimas, kuriame paminėta Konstitucijos dvasia davė progą kai kam demonstruoti savo neišmanymą ir provincialumą ir jais net puikuotis.

PABAIGA

Konstitucinio Teismo nutarimas partnerystės byloje paskatino jo (ir Konstitucinio Teismo) oponentus kreiptis į Respublikos Prezidentą ir Seimą su prašymu inicijuoti Konstitucinio Teismo reformą, idant būtų pasiektas nepasiekiamas tikslas – išsaugota Konstitucijos „autentiška prasmė“, kurią esą galima atskleisti vien (ar beveik vien) per pažodinį Konstitucijos nuostatų aiškinimą.

Šis kreipimasis – dar viena paskata apmąstyti tai, apie ką konstitucinės teisės publikacijose šiaip jau vengiama rašyti, būtent – apie paskubomis parengto Konstitucijos projekto, referendumo keliu tapusio Konstitucija, teksto neaiškumus, spragas, vidinius prieštaravimus ir kitus trūkumus. Deja, jie beveik nėra minimi konstitucinės teisės literatūroje. Šiame straipsnyje taip pat paminėta tik dalis jų, kiti dar laukia kritiškos analizės.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstituciją (ypač jei tai daro siekdamas jurisprudencijos tęstinumo ir vadovaudamasis savo precedentais bei doktrinomis), vis dėlto geba neleisti Konstitucijos teksto trūkumams virsti ir Konstitucijos kaip aukščiausiosios teisės trūkumais. Kai kuriuos jų jau yra pavykę ištaisyti oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje (gerai arba nelabai gerai). Kai kurių – nepavyko. Kai kurių – dar nepavyko.

Bet Konstitucijos teksto prieštaravimų ir netikslumų ištaisymas, nelygumų išlyginimas Teismo jurisprudencijoje (pripažįstant, kad nesėkmių, net ekscesų būta, gal ir dar bus) savaime nereiškia, jog Konstitucijos aiškinimu, tegu ir netobulu (kaip ir viskas, ką daro žmonės), „keičiama Konstitucijos normų prasmė“.

ON LITERAL AND BEYOND-LITERAL INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION

EGIDIJUS KŪRIS

SUMMARY. *On 17 April 2025, the Constitutional Court delivered a landmark ruling granting legal force to Civil Code provisions that allow families to be formed not only through marriage, but also through partnership (cohabitation). These provisions had been stagnant since 2021, when the Code entered into force, because the Seimas had not passed the required law allowing for the registration of partnerships. Simultaneously, the Court found the restriction that only opposite-sex couples could enter into partnerships to be unconstitutional. The ruling sparked widespread public debate, including a public appeal, by some prominent persons, to the President of the Republic and Seimas for reforming the Constitutional Court. According to the appeal's signatories, the Court's interpretation strayed from the "authentic" meaning of the Constitution and undermined the sovereign will of the nation. They argued that the Court's activity had become a "political problem" and the Court itself a tool of a "lawyers' oligarchy" controlling democracy. The appeal called for restoring the "authentic" meaning of the Constitution by relying almost exclusively on a literal reading of its text. In the article, it is maintained that such strict literalism would be counterproductive, sometimes resulting in absurd outcomes. Furthermore, it is demonstrated that achieving the "authentic" meaning of constitutional provisions would be impossible because the Lithuanian Constitution, drafted hastily, contains inconsistencies, terminological kinks, even errors. These inadequacies are addressed through constitutional interpretation in the Constitutional Court's case-law, often (even if not always) with considerable success. A distinction is drawn between the law of the Constitution and its text, or between the spirit of the Constitution and its letter. The Court's case-by-case straightening of the Constitution's textual inadequacies and interpretation of other ambiguities does not mean that it is imposing its own views instead of the "true" constitutional meaning. Rather, through the Court's work, the law of the Constitution has been improved beyond what would have resulted from the application of a purely textualist methodology.*

KEYWORDS: Constitution, Constitutional Court, constitutional interpretation, formalism, information flood, interpretivism, letter and spirit of the Constitution, literal interpretation, official constitutional doctrine, originalism, partnership, textualism.

What Does Chaos Theory Suggest to the Constitution-Maker?

MAREK ZUBIK[1]

University of Warsaw Faculty of Law and Administration
Department of Constitutional Law
Email: m.zubik@wpia.uw.edu.pl

SUMMARY. *This paper is an effort to translate a concept developed in the natural sciences into the domain of legal science. The text is an analysis of the usefulness of employing chaos theory in constitutional analysis. The author seeks to use the theory to point out its implications for constitution-makers and the behaviour of the political and legal system. He analyses the problem of why the social results of the functioning of the rules shaping the legal system – which have established assumptions, meaning and content in a given culture – may be different from those originally assumed, and why these irregularities are able to reproduce themselves in a similar way in different countries, despite different legal cultures. The paper offers a fresh lens through which the cascading effects of seemingly minor constitutional decisions can be understood. The author highlights how even small interpretative or procedural shifts in a constitutional practice may produce significant consequences that are systemic to a whole legal system, thereby enriching contemporary debates on constitutional change, stability and unpredictability. At the same time, the text is both an invitation to discuss the usefulness of certain methods borrowed from the exact or natural sciences in legal studies, and an analysis of the causes of recurring crises in democratic systems.*

KEY WORDS: constitution, legislation, legal culture, political system, democracy, chaos theory.

Publishing commemorative books for distinguished professors is a highly valued tradition in academic life. It is a pleasure to be able to show appreciation to a respected scientist in this way. However, it is ideal when that person is as exceptional as Professor Toma Birmontiene! The honouree is a highly valued and respected specialist in constitutional law, but above all, a very cultured person who is full of personal charm. It is with great pleasure

[1] ORCID: 0000-0002-0634-3472.

that I offer my article, joining the ranks of her colleagues and friends, in an observation of the development and changes in the political and legal culture of my country.

INTRODUCTION

Law, as a field of science, refers to the way in which people's behaviour is regulated within the political community they form. There is a natural connection between law understood in this way and the specific facts of social life. Law, as a system of norms regulating the planned order of life, has its own autonomy, thanks to which it can be an independent subject of research[2]. It is therefore a social science rather than an exact science. It is not governed by the research methods and scientific approaches typical of mathematics or physics. However, at least some of the concepts developed in those fields that relate to the laws governing nature, can also be useful for correctly explaining processes that are relevant to research in the social sciences.

Law is, by definition, a complex system. However, law functions in a specific society with a given political culture. The question therefore arises as to whether it is possible to use chaos theory to explain legally regulated social phenomena. My aim is to prove that it is possible. Although it originally developed to describe natural phenomena, is also an appropriate tool for legal sciences due to its generality. It seems that the findings of chaos theory are useful for explaining legally regulated social phenomena and processes.

Law, including a constitution, seeks to ensure the stability of the state and, thereby, the security of its citizens. However, the level of political culture within a society is a variable factor within the functioning of the state system. Among other things, this theory allows us to understand the complexity of social life, including the part described by the constitution. It also suggests how to rationally adapt the system of norms of a country's constitution to the political culture prevailing at a given time in the life of society. It seems that the lower the level of legal culture at a given time, the greater the role that mechanisms for correcting violations of constitutional norms and principles should play. This observation could explain why analogous constitutional solutions, even in societies with common legal foundations, may lead to different results in practice. However, to achieve similar results, it is sometimes necessary to use different solutions that are adapted to the experiences, traditions and functional principles of different societies.

1. WHAT DOES CHAOS THEORY TELL US?

1. The collapse of totalitarian regimes and the transition to democratic forms of government[3], as well as the collapse of the development of legal culture and regression towards

[2] Kaarlo Tuori, *Properties of Law. Modern law and After* (Cambridge University Press, 2021), 50.

[3] For more recent publications, see, for example: Francesco Biagi, *European Constitutional Courts and Transiti-*

some form of undemocratic regime, have been known since time immemorial throughout various parts of the world. This applies both to countries with „old democracies" and to those which, with enormous support and social costs, have undergone successful political, economic or geopolitical transformation[4]. This makes it all the more worthwhile to reflect on the causes and consequences of such processes affecting state systems and the political culture of societies, without limiting ourselves to describing the changes in the functioning of state bodies accompanying these systemic phenomena.

2. I would like to draw your attention to chaos theory. The meteorologist and mathematician Edward Lorenz is considered its precursor. Referring to the title of a lecture given by this scientist in 1972[5], this theory is also known, especially in popular culture, as the „butterfly effect". This researcher pointed out that forecasting of the weather is associated with the problem of its high level of sensitivity, even to small changes in initial conditions. This observation allowed him to formulate the basic assumption of chaos theory. It states that a small change in the initial conditions in a closed dynamic system causes significant differences over time compared to what would have happened had that change not taken place. Seemingly insignificant changes can intensify, leading over time to significant and unpredictable effects.

Although this theory is directly derived from the exact sciences, over time it has been used in the natural sciences, psychology, economics and political science[6]. This theory paved the way for the development of sciences dealing with the complexity and variability of various aspects of nature and the dynamics of human social life. Its application allows for a better understanding, among other things, of the social consequences of unpredictable individual decisions made by people.

Understanding the processes resulting from chaos theory allows us to overcome the apparent contradiction. Although this theory assumes the randomness of events resulting from the accidental variability of initial factors, understanding the relationships between its components provides an opportunity to predict the development paths of a specific system. By describing the conditions of its variability, chaos theory ultimately becomes a tool for understanding the principles governing a given system.

---

ons to Democracy (Cambridge University Press, 2020) or *Constitutionalising Transitional Justice. How Constitutions and Constitutional Courts Deal with Past Atrocities*, ed. Cheng-Yi Huang (Routledge, London 2023).

[4] Mark A. Graber, Sanford Levinson, and Mark Tushnet (eds), *Constitutional Democracy in Crisis?* (Oxford University Press, New York, 2018); Michal Bobek, Adam Bodnar, Armin von Bogdandy, and Pál Sonnevend (eds), *Transition 2.0. Re-establishing Constitutional Democracy in EU Member States in EU Member States* (Nomos, 2023).

[5] Edward Lorenz, "Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?", Presented before the American Association for the Advancement of Science, 29 December 1972. https://static.gymportalen.dk/sites/lru.dk/files/lru/132_kap6_lorenz_artikel_the_butterfly_effect.pdf

[6] Santo Banerjee, Şefika Şule Erçetin, and Ali Tekin (eds), *Chaos Theory in Politics*, Series "Understanding Complex Systems", (Berlin: Springer, 2014).

2. LAW AS A SYSTEM OF NORMS OF A SPECIFIC LEGAL CULTURE

3. Wherever people interact, certain relationships are formed between them. However, social life in a community requires organisation and the exercise of authority within it. In turn, establishing the framework for the exercise of authority that has been put in place to oversee the community, as well as the rules governing public life, necessitate defining the content of law as a coherent and consistent system.

The law is a set of norms established by public authorities. It sets standards of individuals and social behaviour. However, it is not the only normative system that influences human life. This multiplicity and network of connections between various types of normative systems – religious, environmental, moral, professional, etc. – is not without significance for determining the actual ability of the legislator to effectively use the law-making process to achieve the desired result in social life.

Law is a dynamic system. Its set of norms does not operate in a vacuum. The environment and space in which it functions is social life, including the political and legal culture of a given community. Law can be assessed not only as a theoretical and potential construct, but also as a real social entity. It should effectively influence the behaviour of its addressees, allowing for the management of public affairs and creating fair conditions for political, economic, social and individual life. Normative solutions that are both inadequate for the intended purpose and lead to social harm are always undesirable.

From this perspective, statutory law, including primarily the constitution of a given country, defines, among other things, the form of the state system. It sets out general and specific regulations concerning the organisation of the system of government, together with the resulting restrictions, and the main principles relating to the desired outcome of living conditions in the country (normative constitution). However, the actual state of social and political relations in a given state (constitution *de facto*) is something else. The latter should be compared with the former meaning, which defines the assumed and desired state. The current life of the state should follow the political principles adopted in the „normative" constitution if it is to have any real meaning.

4. Law, as a set of consciously established and binding norms, is a product of the legal culture and, more broadly, the political culture of a specific community functioning at a given time and place[7]. The degree of cultural development of a given community determines the conditions under which law functions in individual and social life. These conditions consist of internalised values of public life, accepted assumptions about the significance of binding norms, social attitudes and reactions to the content of the law and manifestations of its violation, respect for the common good, citizen activity in public life, etc.

The above observation concerning the relationship between law and political culture

[7] David Nelken (ed.), *Using Legal Culture* (London: Wildy, Simmonds & Hill Publishing, 2012).

also applies to the constitution. It, too, is a cultural product, albeit a particularly significant one, if only because it simultaneously remains a testament to a once-formed social contract. It is created at a specific time and in a specific situation in which the „constitutional moment" of a given political community has occurred. This act will therefore contain solutions both typical of the given legal culture to which this community belongs[8], as well as specific ones referring to the experience, traditions and history of this state[9].

A rational constitutional legislator should take into account those factors of the political and social system that will allow for the stabilisation of state life, the protection of the goods and values most vital to a given community, the proper functioning of the system of state bodies, the protection of fundamental human rights, etc. At the same time, they should define the state system in a realistic manner, commensurate with the development of the political life of the community[10]. This may concern, for example, its ability to self-organise and reach consensus on key issues, the activity of citizens in public affairs, the actual significance and stability of the system of intermediary organisations (mainly political parties), the development of a political class, the social authority of the law and the ability to maintain the social contract, the ability to correct irregularities in public life through other normative systems, etc. The system of government must also be effective, allowing the state to keep pace with civilisational changes and ensuring its development. The legal regulations contained in the constitution should be general enough to cover the widest possible range of public affairs, while at the same time being sufficiently detailed and precise in matters of particular importance. Finally, as is typical of constitutions and given the importance of the matters regulated by its text, the system created by the constitution should be sufficiently stable and resistant to ill-considered and hasty changes. These should not, however, be confused with the community's inability to make necessary amendments to it. Only then will the constitutional act be able to effectively and properly fulfil its role as the fundamental law of the state.

At the same time, there is feedback. The constitution, which correctly defines the course of the state's life, also performs a culture-creating function. If the framers of the constitution have properly established the framework for the exercise of power, making the system of government an efficient mechanism for implementing state policy, and if this system effectively meets the needs of social life, the constitution will probably be recognised by citizens as the appropriate framework for state life. Then, over time, its authority will grow, not only because of the significance of the moment of its establishment and obedience to the authority that prepared and adopted it, but also because it has been recognised as the fundamental law of

[8] Ralph Grillo, et al., "Cultural Diversity: Challenge and Accommodation", In *Legal Practice and Cultural Diversity,* ed. R. Grillo, R. Ballard, A. Ferrari, A.J. Hoekema, M. Maussen, P. Shah (Ashgate 2009), 9–30.

[9] See the very interesting findings contained in the book: Francesco Biagi, *Constitution-Building After the Arab Spring. A Comparative Perspective* (Cambridge University Press, 2025).

[10] Joerg Luther, "Realism and Idealism in the Italian Constitutional Culture", In *Constitutionalism and the Rule of Law*, ed. Maurice Adams, Anne Meuwese and Ernst Hirsch Ballin (Cambridge University Press 2017), 326 and n.

the state with the right content. In such a case, even isolated instances of its blatant violation by those in power will not diminish its authority, provided that such actions or omissions are efficiently accounted for on the basis of the constitution and the social damage is repaired.

3. RATIONALITY IN THE CREATION OF CONSTITUTIONAL NORMS AS A PREREQUISITE FOR THE STABILITY OF THE LEGAL SYSTEM

5. Law-making as a public law process, if used correctly, must assume its rationality and stability. Rationality concerns both the correctness of the assessment of the existing reality, the determination of the desired target state, the selection of adequate legal constructs leading to real change and the appropriate content of norms. The essence of law, on the other hand, is to stabilise the political, social and economic system in the state. This goal is linked to the desire to provide citizens with legal security.

Democratic legislator, also in the process of establishing constitutional norms, balances between laying down a solid foundation for the functioning of the state and the need to take into account the changing context in which these norms will operate. When enacting law, in particular when adopting a constitution, it seeks to incorporate certain elements into social life that are at least relatively stable. However, as the history of various types of states, political systems and legal systems shows, they have never been static and unchanging. This would be contrary to the nature of social life and civilisational changes, which inevitably take place regardless of the will of the legislator.

The dynamism of social life, changeability and at least a certain degree of unpredictability are therefore natural features of the environment in which statutory law operates. This observation explains why it is so difficult to predict social processes with certainty, especially those that are highly dynamic. At the same time, these circumstances inevitably give rise to a natural tension between constitutional solutions and the changing needs of political and social life. This tension is evident even when the norms, principles and values protected by a given constitution are correctly implemented. This tension increases even more when the rulers or the majority of the active part of society consciously violate the constitutional and legal foundations of the state.

4. THE STATE'S LEGAL SYSTEM IN THE LEGAL CULTURE OF SOCIETY

6. Law, like politics, is a multi-component system, full of various types of dependencies, mechanisms, institutions and interactions between them. No component of these systems can exist in complete isolation from the others; they are linked by various types of dependencies. Both are products of human thought and activity within the framework of coexistence with others and the creation of social groups with varying degrees of organisation. They relate to people with their natural characteristics and inclinations. It is therefore not

surprising that attempts are made to explain certain irregularities occurring in practice by referring to various types of natural theories.

This brings us to the application of chaos theory. Considering the aforementioned characteristics of the legal system, it can be regarded as a closed, dynamic and multi-component system. It is a system of consciously established rules of human behaviour. This system is influenced by various factors, not only those that are components of the political and legal culture of a given society. They have the ability to modify the initial conditions adopted by the legislator. Thus, this system is naturally exposed, both in its components and as a whole, to the findings and consequences of chaos theory.

7. The legislator has at least a relative influence on the current state of the political culture of a given society and the changes taking place within it. However, it has no influence on the way chaos theory works. Nevertheless, it has at its disposal instruments that allow it to respond to irregularities in the political system that may occur in accordance with the findings of this theory. This is already subject to the regulatory role of the legislator. It therefore requires the constitutional legislator to provide for effective corrective mechanisms[11], especially in typical situations, but also in *ad hoc* situations, thus responding appropriately to the situation. Of course, this can only be done within the limits available to the legislator, in particular taking into account the actual regulatory power of the law and means of social influence (ranging from authority to oppression).

Assuming the existence of a strong relationship between the level of legal culture and the behaviour of the political and legal system, this has far-reaching consequences for the constitution-maker. When creating constitutional norms, he should take two factors into account at the same time. The first is the state of legal culture in the society for which the constitutional act is being created. This is a fairly common postulate in constitutional theory. However, it must be accompanied by another. The constitutional legislator should take into account that the system of interrelationships created within the components of the legal system may – under certain political, social or economic conditions – through minor and imperceptible individual changes in this system, lead to the formation of a state organism in a manner that significantly deviates from the assumptions of a democratically created and adopted constitution. The process of the constitutional norms diverging over time from the practice of state life would then be a consequence of the phenomena resulting from the application of chaos theory in social life as well.

[11] An example of such corrective measures, which I have in mind, allowing constitutional order to be maintained – regardless of the individual responsibility of specific persons – are mechanisms of various types of substitute solutions. Due to the diversity of legal structures, they can and should take various forms. In the event of irregularities in the appointment of members of state bodies, when a given position has not been filled, these may include, for example: the prorogation of public office (until a successor is elected), the functioning of an official deputy for a given function (vice-president, vice-chairman, *ad hoc* judge, etc.), the exercise of the powers of one public authority in place of another within the framework of supervisory activities, etc.

Both of the above factors – the state of legal culture and the consequences of chaos theory – should be taken into account by the legislator when deciding on the form of government. Only then could the process of establishing legal norms, and constitutional norms in particular, be considered rational and offering hope for stability. Of course, in the latter case, it is not so much the stability of the legal text itself that is at stake, but its functioning. Both postulates, when implemented together, complete the legal system, giving it a chance to respond realistically to the needs of social life and the nature of human behaviour (individual and collective).

The relationship between legal culture, the legal system and chaos theory would explain why deviations from the principles of a democratic constitutional state occur not only in „young democracies", but also in those where political culture appears to be strong and well-established. As long as the state of political culture allows its internal mechanisms to prevent or correct the irregularities that chaos theory assumes, it actually stabilises the system. However, when its level is too low or has deteriorated, internal mechanisms may prove too weak to return to the original assumptions. In such cases, unless there is an additional impulse, for example in the form of legislative intervention, these irregularities are likely to become entrenched, transforming the original assumptions and meaning of the political system.

5. THE SYSTEM FOR CORRECTING VIOLATIONS OF THE CONSTITUTION AS A CONDITION FOR ITS EFFECTIVE REGULATORY ROLE

8. There is a close relationship between political and legal culture and the functioning of collective life. These are dynamic states and can take on different levels, although only between two extreme values. In an ideal situation, when the functioning of the state and social life corresponds to the assumptions of the political system and ensures a fair order of things, there is no need to modify, add to or specify the norms of this system. In such a utopian vision, public life is then fully organised. Legal culture does not suffer any damage and its level does not decline. At the opposite extreme is a situation where the practice of public life does not reflect the accepted principles of the state system and their actual social impact is negligible or non-existent. The level of political and legal culture then tends towards its minimum. The communal life of individuals disappears and becomes disordered, and social life as we know it enters a state of anomie.

The more social life diverges from the principles of the political system, the lower the level of political and legal culture becomes and the entire social system moves towards a new state of equilibrium, albeit inevitably at a lower level. This happens because the longer the violations of the constitutional order continue and multiply, the wider the circle of beneficiaries of this state of affairs becomes. Thus, once the process of degradation of the legal culture has begun, it cannot be easily stopped without a change in the external

factors affecting the system. What is more, an increasingly low political and legal culture may no longer be able to maintain the proper meaning and functioning of the political and legal system once defined by constitutional norms. The divergence of these two spheres will inevitably deform the state system. This will not necessarily happen because the original definition in the constitution was inappropriate. However, the level of political and legal culture that has declined over time, with its extra-legal corrective mechanisms, has ceased to meet the necessary requirements resulting from the solutions adopted in the past. The framers of the constitution would have proved to be overly optimistic about the paths of social development in the state.

CONCLUSION

In practice, various causes can be identified and different explanations offered for the profound 'constitutional crises' that sometimes arise in different countries. However, a link is usually seen between a particular crisis and the political and legal culture of the society concerned. However, it is not always clear why the provisions of a particular constitution and the corrective mechanisms provided for therein have proved ineffective or insufficient. In light of chaos theory, it cannot be ruled out that a political system based on a constitution adopted in the past simply left too many opportunities and possibilities for its provisions to diverge from the current functioning of the state. This would explain why, in individual countries, despite the modern form and content of their constitutions (which correspond to the solutions of other contemporary democratic states) serious destruction in the political and legal culture is possible and can accumulate to such a level that it can no longer be satisfactorily resolved using the usual methods of responding to violations of the law in a democratic state.

Democratic Rule of Law And its Crisis (The Case of Poland)[1]

MIROSŁAW GRANAT[2]

Cardinal Stefan Wyszyński University Faculty of Law,
Department of Constitutional Law
Email: m.granat@uksw.edu.pl

SUMMARY. *Constitutionalism in Poland has a rich history and tradition, dating back to the Constitution of 3 May 1791 and the March Constitution of 1921. While we are proud of the achievements of previous generations, the emergence of a constitutional crisis is all the more disturbing, as is our inability to overcome it through the institutions and solutions consistent with the rule of law, in an atmosphere of dialogue and understanding. The constitutional crisis is taking a dangerous form, not only in terms of the efficient functioning of the state, but also in terms of guaranteeing civil rights and freedoms (e.g. the flawed functioning of such a fundamental means of protecting human rights as the right to a fair trial). Because the crisis started in the autumn of 2015 with a dispute over the staffing of the Constitutional Tribunal, its resolution should begin with restoring the functioning of this court. The filling of vacancies in the Tribunal, announced for the spring of 2026, as well as the elections of judges from common courts to the National Council of the Judiciary, may be a good omen for the restoration of the democratic rule of law in Poland.*

KEY WORDS: rule of law constitutional crisis, illiberal constitutionalism, Constitutional Tribunal, judicial review of constitutionality, decentralised review, Kelsen.

INTRODUCTION

After the collapse of the communist regime at the turn of the 1990s, Poland implemented political changes aimed at establishing a democratic rule of law. The culmination of this process was the adoption of the Constitution of Poland in April 1997. The principles and

[1] This article was written during a reaserch stay at the George Wasihgton university (USA), January-April 2026.

[2] ORCID: 0000-0002-8439-6940.

rules of a democratic state ruled by law, implementing the principles of social justice, were derived from Article 2 of the Constitution and other provisions, including its preamble. The rule of law was constructed fairly efficiently on the wasteland left by real socialism. The constitutional court of Poland, known as the Constitutional Tribunal, played a key role in this process, developing a formal understanding of the rule of law through its case law.

The price paid for the high status of the Constitutional Tribunal in the legal system was a populist attack on it, beginning in the autumn of 2015 with a "packing" of the court, and culminating in 2016 with the adoption of laws that changed how its functions were regulated. Consequently, the crisis over the staffing of the constitutional court escalated into an open constitutional crisis that encompassed the judicial system, including institutions such as the Supreme Court and the National Council of the Judiciary.

The current stage of the crisis involves efforts by the ruling parliamentary majority to restore the institutions and standards of a democratic rule of law. However, these efforts have yielded inadequate results, for both political and legal reasons. Overcoming the crisis with solutions consistent with the requirements of the rule of law proves unlikely. Arguably, the constitutional crisis cannot be resolved 'costlessly' from the perspective of the rule of law.

1. ESTABLISHMENT OF THE PRINCIPLE OF A DEMOCRATIC STATE RULED BY LAW

The principle of a democratic state ruled by law and implementing the principles of social justice emerged in 1989 as a result of amending the Constitution of the Polish People's Republic. The idea of a state ruled by law may be traced to various doctrines, but to understand the origins of the rule of law in the 1989 constitutional provisions, it is crucial to recall the struggle for the rights of ordinary people and for the rule of law by the Solidarity movement in the 1980s. Poland had come a long way before establishing this principle.

In the 1997 Constitution of Poland, the principle of the rule of law is enshrined in Article 2, but it is also embodied in other provisions. Article 1 contains the principle of the common good. There is no hierarchical relationship between these two principles. All constitutional principles have the same legal force, and both of these principles crown the legal structure of the Republic of Poland, as a community of citizens based on specific principles of law. The common good cannot be achieved without a democratic state ruled by law.

Article 2 constitutes a uniform normative structure. It is not divided into 'a democratic state ruled by law' and 'implementing the principles of social justice'. One part of the provision cannot be abstracted from the other, for example, by opposing democracy to law (or vice versa). A democratic state ruled by law is not a simple amalgamation of the concepts found in this provision. In Article 2, democracy and law constrain each other, with one value limiting the other. In our understanding, the rule of law and democracy are interrelated.

Separating them leads to negative consequences, as we have seen in Poland many times. In turn, the phrase 'implementing the principles of social justice' emphasises the axiological orientation of the rule of law.

The principle of a democratic state ruled by law can be examined in substantive and formal terms.

2. THE MATERIAL ASPECT OF THE PRINCIPLE OF A DEMOCRATIC STATE RULED BY LAW

In substantive terms, a democratic state ruled by law is one in which the citizen is a free person and is constrained only by the law. They can do anything except what is prohibited by the law. The revolutionary significance of this principle lies in the fact that before 1989 citizens were subordinate to the government, while the government used the law arbitrarily. The law did not have to meet any specific requirements regarding its substance and form. Citizens could not raise complaints about the law itself, but only about the manner of its application. This was the essence of the so-called rule of law in the Polish People's Republic – the 'rule of law' focused on citizens' observance of the law. On the other hand, a democratic state ruled by law is sensitive to the origins and quality of the law, and the only legitimate means of coercion is through legally adopted provisions.

The principle of a democratic state ruled by law limits the government, but in accordance with a different rule than that applicable to citizens. Namely, the government is forbidden to do anything except what is expressly permitted by the law. State bodies are bound by the principle of legality, which states that "the organs of public authority shall function on the basis of, and within the limits of, the law" (Article 7). Therefore, in a state ruled by law, the position of citizens is viewed differently from that of public authorities. The rule of law limits both citizens and the government, but it does so under entirely different conditions.

Article 2, apart from establishing the rule of law, also refers to values, i.e. to a certain model of the state and the law which lies outside the legal system. This reference is imprecise, as this ideal is not clearly defined by the legislator. The rule of law, however, appears in both the continental and the Anglo-Saxon tradition. It may refer to the concept of *Rechtstaat* (which emphasises the formal aspect of the law) or to the rule of law in the Anglo-Saxon tradition (which emphasises the specific substance of the law). Thanks to this role of Article 2, the principle of a democratic state ruled by law, in a way, 'governs' the interpretation of the Constitution, as many other constitutional provisions are interpreted in its light. A reconstruction of the substance of the rule of law is to an increasing extent made directly on the basis of constitutional provisions, while the role of the doctrinal aspects (e.g. *Rechtstaat*), which was significant in the 1990s, has diminished.

Article 2, like no other constitutional provision, serves as a 'parent' for more detailed legal principles and rules. Its significance, therefore, also lies in the fact that it implies fur-

ther constitutional norms. Thanks to this feature of Article 2, the Constitutional Tribunal was able to construct the formal aspect of the rule of law.

3. THE FORMAL ASPECT OF THE PRINCIPLE OF A DEMOCRATIC STATE RULED BY LAW

The formal aspect of the principle of a democratic state ruled by law seems easier to explain than its substantive meaning. In formal terms, the rule of law is a set of specific legal principles and rules which embody the values of the state. A formal approach to this principle resembles a 'toolbox' by means of which a lawyer implements the values of the rule of law.

Specific principles and rules have been derived from Article 2 in jurisprudence since the early 1990s. This process was of a unique nature. The Constitutional Tribunal first established the meaning of the rule of law in our legal culture, and then it derived specific norms by interpreting the constitutional provisions in its light.[3] The Tribunal essentially 'unpacked' the normative substance of Article 2, although the process raised doubts among legal scholars. The supposedly unconstrained manner of deriving specific norms was criticised, and the dispute became known as the 'sleeve dilemma' (the process was compared to shaking out norms 'as if from a sleeve'). However, the dilemma gradually disappeared, as the Tribunal's case law could not be accused of being chaotic or eclectic. The rule of law was made more specific, ceasing to be a general category of the law. The interpretative effort of the Constitutional Tribunal resulted in a better understanding of the rule of law.

The substance of the principle of a democratic state ruled by law, in its formal understanding, requires further attention. The Constitutional Tribunal's case law indicates that the rule of law consists of principles and rules that essentially constitute the backbone of the law. They concern:

3.1. human rights – presumption of innocence, right to a fair trial, right to life, right to privacy, proportionality (i.e. the prohibition of excessive interference with individual rights), rule of law, social justice; relations between the government and citizens must be based on law; arbitrary action by the government is prohibited;

3.2. law-making, i.e. the manner of its enacting – the trust of citizens in the state and the law it establishes (in other words, the loyalty of the state towards the citizen), the prohibition of retroactive application of the law (*lex retro non agit, lex severior retro non agit*), the requirement to observe an appropriate adaptation period when implementing the law (*vacatio legis*), the protection of acquired rights, the specificity of the law (i.e. the precision, clarity and correctness of the provisions), the obligation to publish the law;

3.3. the organisation and functioning of the state – the separation of powers, and the

[3] Cf. judgement of the Constitutional Tribunal of May 12, 1998, U 17/97, OTK 1998/3, item 34.

legislator's relative freedom in shaping the law within this framework. Another constitutional principle is "ensuring budget balance", as it determines the state's ability to act and secure its diverse interests.

The 1997 Constitution incorporated many of the above-mentioned principles and rules which had been functioning in court decisions since 1989. If Article 2 once served as a 'parent' for more specific legal principles and rules, then in 1997 it was, in a way, deprived of its 'children', as these were made explicit and held in their own right. This is the case, for example, with *nullum crimen sine lege* (Article 42), the right to a court (Article 45), or the right to privacy (Article 47). Even earlier, the Small Constitution of 1992 had established the principle of the separation of powers. In proceedings before the Constitutional Tribunal in the 2000s, the burden of argumentation shifted to these specific principles and rules. Thus, in the event of challenging the conformity of a legal act with the principle of the rule of law, if this principle is specified in a provision separate from Article 2, the standard of review is primarily that specific norm. In such cases, the principle of the rule of law under Article 2 is not on the front line, but plays a subsidiary role in relation to the specific principle (it serves as an 'interpretative guide' in the analysis of the challenged provision).[4]

4. THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL TRIBUNAL IN A DEMOCRATIC STATE RULED BY LAW

The Constitutional Tribunal played a key role in constructing the rule of law in Poland. Its design was based on Hans Kelsen's model of a constitutional court, but naturally took into account the modifications resulting from the Austro-German experiences in the post-World War II period. In Poland, after its establishment in the mid-1980s, the Tribunal gradually became more and more 'Kelsenian'. It was not a Kelsenian court from the outset, i.e. from the 1980s, as it was established essentially in the period of martial law. The development of judicial review in Poland has a unique and informative history, and the establishment of an independent constitutional court is a valuable contribution of Poland to constitutionalism. The process of constructing an independent constitutional court in Poland has therefore always been of interest to researchers from other countries.[5]

What seems truly astonishing about the formation of the Constitutional Tribunal in Poland is the transition, based on a single norm of the 1989 constitutional provisions, from a supervisory body (alongside the Supreme Audit Office in the constitutional provisions) to a constitutional court that constructed a state ruled by law on the barren ground of real socialism. In such circumstances, the Tribunal's 'acceptance' may be compared to the well-known case of Baron Münchhausen, who got himself out of the abyss by pulling himself up

[4] Cf. judgement of the Constitutional Tribunal of June 9, 1998, K 28/97, OTK 1998/4, item 50.

[5] Cf. Mirosław Granat, *Kryzys sądowej kontroli konstytucyjności prawa w Polsce. Czy korekta modelu Kelsena jest możliwa? Dylematy Kelsena w XXI wieku*, M. Granat (ed.) (Warsaw, 2025), 183 et seq.

by his own hair.

The case law of the Constitutional Tribunal was crucial to the construction of a democratic state ruled by law. It upheld the presumption of the constitutionality of the law, safeguarded it, and confirmed or overturned it.[6] The Tribunal became a universally respected body. Its authority was so significant that the constitutional legislator did not consider other possible forms of constitutional review after 1997. For example, thirty years ago, postulating some more decentralised review would have seemed doomed to failure, as a kind of misalliance, with no prospect of a long-lasting connection with centralised review, such were the authority and achievements of the Constitutional Tribunal. The role of the Tribunal's case law could be compared to a corset which keeps a person upright. It held the legal system and the very foundations of Polish democracy in check. This was manifested, e.g. in the judgements on European treaties[7] and on the unconstitutionality of martial law.[8] The Tribunal not only acted as a 'supervisor of the purity of the law' (as in Kelsen's model of review), but it also guided us towards Europe and acted as a mentor for legislation.[9]

The price paid for the Constitutional Tribunal's high position in the legal system was a populist attack on this institution beginning in late 2015. The attack included staffing the Tribunal with 'persons unauthorized to adjudicate',[10] the adoption of the so-called 'remedial laws' aimed at paralysing the Tribunal's work,[11] and the refusal of the executive branch to publish its judgements.[12] As a result of the changes that took place after 2015, the Constitutional Tribunal ceased to fulfil the functions of a Kelsenian court, falling outside the space defined by this structure. The relation between the Tribunal and the legislative branch was reversed: not only did the Sejm pass blatantly unconstitutional laws, but they were generally 'rubber-stamped' by the Tribunal. Its position could be described as 'incapacitated but necessary'.[13] Kelsen's model of review indicates that there are certain boundary conditions without the fulfilment of which 'Kelsen does not function'. Therefore, although the formal

[6] Cf. Mirosław Granat, *Prawo konstytucyjne z pytaniami i odpowiedziami* (Warsaw, 2023), 39; Leszek Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne* (Warsaw, 2025), 359.

[7] Cf. judgement of the Constitutional Tribunal of May 11, 2005, K 18/04, OTK-A 2005/5, item 49; judgement of the Constitutional Tribunal of November 24, 2010, K 32/09, OTK-A 2010/9, item 108; judgement of the Constitutional Tribunal of November 16, 2011, SK 45/09, OTK-A 2011/9, item 97.

[8] Cf. judgement of the Constitutional Tribunal of March 16, 2011, K 35/08, OTK-A, no. 11/2.

[9] Cf. judgements of the Constitutional Tribunal in the years 2015-2016, when the Tribunal struggled to maintain its independent position, such as the decision of the Constitutional Tribunal of January 7, 2016, U 8/15, OZK-A 2016, item 1.

[10] Cf. resolution of the Sejm of the Republic of Poland of March 6, 2024 *on eliminating the effects of the constitutional crisis of 2015-2023 in the context of the activities of the Constitutional Tribunal*, Monitor Polski 2024, item 198.

[11] Cf. Mirosław Granat, *On the Experiences of the Constitutional Court in an Illiberal Democracy. Incapacitated, but necessary*, [in:] J.M.C. Andreu, M.A. Simonelli (eds.), *Populism and Contemporary Democracy in Europe. Old Problems and New Challenges* (Palgrave Macmillan Cham, 2022), 137 et seq.

[12] Cf. Mirosław Granat, „Kryzys obowiązywania Konstytucji RP", *Państwo i Prawo* vol. 9, (2023): 6-7.

[13] Granat, *supra note*, 9: 138.

shape of the Tribunal under the Constitution remains unchanged, it has lost its significance 'against the background of Kelsen'.[14]

5. THE CRISIS OF THE DEMOCRATIC STATE RULED BY LAW

In 2016, constitutionalism in Poland faced a crisis which continues to this day. The cornerstone of the crisis was the unlawful refusal of the President of Poland to administer the oath of office to three Constitutional Tribunal judges duly elected by the Sejm in November 2015. Thus, the crisis began with the destruction of the Constitutional Tribunal's independent position, and then, like a serious illness, it spread in various directions, encompassing the National Council of the Judiciary (KRS), the Supreme Court, and in 2025, the determination of the validity of presidential elections and the legitimacy of the presidency. New concepts emerged, such as 'neo-judge' or 'neo-KRS', which corrupted constitutional law. These conceptual dualities discredit the law, but it is very difficult to eliminate them. Each citizen may experience on their own the legal system in which there are judges who are non-judges, or judgements which are non-judgements. The aftermath of the crisis confirms Descartes' motto from about 400 years ago that uncertainty in our lives is worse than falsehood.

The period of constitutional crisis gave rise to a unique method of constitutional interpretation. The government, in its efforts to 'repair the Constitutional Tribunal', to 'break up the caste' or to 'build national media', relied on a specific interpretation, one that was not bound by any rules of interpretation (I call it 'spotlight interpretation').[15] This allowed for the rejection of the existing understanding of the most important constitutional norms, which had not been questioned before (for example, those concerning the election of judges of the National Council of the Judiciary). In contrast to 'spotlight interpretation', the Constitutional Tribunal's interpretation had at least two important characteristics. First, in interpreting constitutional norms, the Tribunal invoked values, thus reaching for a certain axiological order. It revealed norms related to these values, which indirectly influenced the hierarchical order of the legal principles enshrined in the Constitution. Second, the Tribunal's interpretation was characterised by a certain orthodoxy, in that the Tribunal often invoked its previous decisions. The Tribunal therefore relied on a systemic interpretation, which usually meant drawing on its previous case law. Such a 'loop' in the Tribunal's interpretation was intended to ensure stability in the interpretation of the Constitution.

The second (current) phase of the crisis involves attempts to restore the 'default settings' of the 1997 Constitution regarding the rule of law, which, however, has proved impossible

[14] On the destruction of the Constitutional Tribunal cf. Wojciech Sadurski, *Poland's Constitutional Breakdown* (Oxford University Press, Oxford, 2019); Leszek Garlicki, "Co pozostało z Konstytucji RP. Diagnoza i Terapia", *Przegląd Konstytucyjny* nr 3 (2024): 37-58.

[15] Cf. Mirosław Granat, *Jerzego Zajadło wykładnia wroga wobec konstytucji, Ad quem. Księga jubileuszowa z okazji 70. Urodzin Profesora Jerzego Zajadło* (Gdańsk-Warsaw, 2024), 189-196.

for both political and legal reasons. Overcoming the crisis involves a paradox that cannot be resolved 'cost-free' for the rule of law: we expect it to be repaired with the precision of a watchmaker, while entire key mechanisms have been removed from this structure.

In Poland's case, until 2016, constitutionalism was identified solely with liberal constitutionalism. It seemed that its solutions were the best and had no alternative. For example, it was this type of constitutionalism that enabled the construction of a state ruled by law.

In liberal constitutionalism, the constitution is viewed as a legal act which limits political power by binding it with the rule of law, thereby protecting individual freedom. Originally, the constitution served as a 'muzzle' for the government, but it also established principles of governance based on the separation of powers. In the 21st century, the concept of a constitution is no longer reduced solely to the Enlightenment-era limitation of power; it is a legal act that is deeply immersed in social life. Liberal constitutionalism strives to implement the principles of the rule of law. Hence the characteristic slogan for this doctrine, which was also used in Poland: 'It is not men who govern, but laws.'

6. HOW TO OVERCOME A CONSTITUTIONAL CRISIS?

As we strive to rebuild a democratic state ruled by law in Poland, should we demand a reconstruction of the constitutional court in accordance with the 'late Kelsen' model, i.e. the Constitutional Tribunal in its pre-2016 form? Or, relying on the experience of the constitutional crisis, should we examine the internal tensions of Kelsen's model, drawing conclusions for the future, and in particular, methods of preventing the Tribunal from being 'captured' by political forces? It seems that the reconstruction of the Constitutional Tribunal should include both of these phases: restoring the Tribunal's pre-2016 authority and position, as well as reflecting on the prospects for its reform.

When considering the reconstruction of the Constitutional Tribunal in Poland, it is first necessary to reflect on the lessons of the previous eight years, when politicians attacked a single, centrally located constitutional court. The fragility of the constitutional order can be seen in the fact that the court's paralysis by politicians' actions amounted to a kind of 'beheading' of the entire legal system. In such a situation, constitutional review undertaken by judges of common and administrative courts should become a bridgehead for revising the centralised model. Otherwise, if we fail to seize this opportunity, after 'repairing' the Tribunal, judicial review will become unnecessary (somewhat resembling the scaffolding left after a completed construction project). This is even more likely given the fact that review by ordinary judges is often viewed as a consequence of the emergency situation which arose in late 2015,[16] rather than a plausible solution coexisting with the Tribunal's monopoly on

[16] The category of *emergency constitutionalism* is examined by P. Mikuli. Cf. „Doktryna konieczności jako uzasadnienie dla rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce", *Gdańskie Studia Prawnicze* vol. 40 (2018): 635-648.

determining the unconstitutionality of statutes. Opponents to supplementing centralised review with some degree of dispersed review point out that this model looks attractive in general but appears problematic.[17] Kelsen's model of review means derogating defective laws and fosters centralised review, or even the hegemony of a constitutional court, which may clash with the differing opinions of judges who 'suspend' statutory provisions. However, when discussing the role of dispersed review, it is necessary to be specific and not just metaphorical.

Kelsen himself presented serious arguments against dispersed review in the version known in his day from judicial review,[18] but, firstly, this was still in the post-World War I period, and secondly, Kelsen's arguments (e.g. regarding the legal chaos this type of review creates) seem unconvincing. Note that review carried out by ordinary judges, while maintaining the constitutional court's monopoly, is supported by the doctrine of convergence between centralised and dispersed review.[19] This is indicated by Kelsen's metaphorical 'visit' to Paris in 2008,[20] when posterior and concrete review was incorporated into the unique French system. It could be seen in the introduction of *question prioritaire de la constitutionalité* (with the instruments of dispersed review). Perhaps the changes introduced in the French system indicate that the distinction between the 'power to interpret' (which belongs to an ordinary judge) and the 'power to overturn' (which belongs to a constitutional judge), fostering an institutional 'division of labour' between tribunals and courts, is smaller than is assumed on the basis of Kelsen's model.

Factors which facilitate some degree of dispersion of constitutional review include pressures related to the significance of the legal systems of the European Union and the Council of Europe, as well as the role of supranational courts. A detailed analysis of the interdependence between the role of supranational human rights protection measures and dispersed review goes beyond the scope of the present article, but the importance of this type of relation could be observed in Poland in recent years.

I am certain that it is impossible to establish a system of review other than a constitutional court based on Kelsen's model. Going beyond Kelsen's horizon seems impossible. There is no 'equivalent' of this system, and no one seems to be able to construct one. The American model of judicial review cannot be imported, and the few European countries which have no constitutional court have a different tradition and legal culture. Who would argue with Kelsen today? A cynical view would probably be that, based on 'pure theory

---

[17] For example, M. Tushnet claims that 'hybrid' forms of constitutional review do function in some countries, but they resemble the coexistence of a cat and a mouse under one roof.

[18] Cf. Mirosław Granat, *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, (Warsaw, 2003), 252-253.

[19] Cf. Victor Ferreres Comella, "The European model of constitutional review of legislation: towards decentralization", I.CON vol. 2, no. 3, (2004): 451 et seq.

[20] Cf. Federico Fabrini, "Kelsen in Paris: France's Constitutional reform and the Introduction of a Posteriori Constitutional Review of Legislation", *German Law Journal* (2008): 1297-1312.

of law', constitutional review may be performed by artificial intelligence. The response of 'decisionists' is also generally known, as C. Schmitt's assessment of a constitutional court as a 'judicial legislator' has been well-established at least since the almost academic dispute between the 'guardian' and Kelsen.[21] In turn, statements close to political constitutionalism, according to which a 'weak' constitutional court remains in interaction with the parliament, which 'repairs' a law after a judgement on its unconstitutionality, are perhaps adequate for some countries with an established democracy,[22] but our experience shows that such a project resembles 'putting a fox in charge of the henhouse'.

Obviously, upholding constitutional review in Poland depends not only on the institutions themselves, but also on political culture or, to use Kelsen's terminology, on various 'constitutional guarantees'. Such a framing of the future of judicial review, while necessary, shifts the discussion to a different plane.

I am convinced that it is insufficient to rely on the assumption that a change in the political environment in which the Constitutional Tribunal operates will automatically result in its 'recovery'. The response to the crisis of constitutional review would then involve merely reconstructing the legal status quo that existed before 2016. With such an approach, the Tribunal's crisis would ultimately boil down to the 'weakness of the soil' on which constitutional review operates in Poland. We would conclude that, in order to function, a Kelsenian court must encounter the right conditions, which sometimes exist and sometimes do not.

In Poland, a democratic state ruled by law has an interesting history, but currently it also faces problems. Undoubtedly, the starting point for its reconstruction must be the reconstruction of an independent constitutional court.

CONCLUSION

The principle of the rule of law played a key role in the reconstruction of democracy in Poland after the fall of the communist regime in 1989. For over twenty years, it was entrenched in the case law of the Constitutional Tribunal, which successfully developed its substantive and formal dimensions. Thanks to this principle, we reconnected with our democratic traditions dating back to the March Constitution of 1921 or, even earlier, to the Constitution of May 3, 1791.

After the parliamentary and presidential elections in 2015, the Constitutional Tribunal came under attack from populist forces. As a result of legal changes (often violating the

[21] Therefore, a constitutional judiciary is decisionist in nature, because what is called 'subsumption' is in fact a decision. Cf. Górnisiewcz, *Kto powinien być strażnikiem konstytucji? Demokracja a model straży nad konstytucją w ujęciu Hansa Kelsena i Carla Schmitta*, [in:] M. Granat (ed.) Dylematy Kelsena w XXI wieku, *op. cit.*, p. 27 et seq.

[22] Cf. the statements by M. Tushnet, J. Waldron or E.-W. Böckenförde regarding this type of constitutional review which is called 'dialogical'.

1997 Constitution of Poland) as well as anti-democratic practices, the court's importance has declined. The crisis of the constitutional judiciary is part of a broader crisis of the rule of law, which has also affected the National Council of the Judiciary, the Supreme Court, and the common courts. Following the October 2023 parliamentary elections, attempts are being made to restore the rule of law, but due to the enormous polarization of political life, they have not yielded satisfactory results yet.

Legal scholarship is currently engaged in a lively debate on ways to restore the rule of law. It is debated whether the restoration of an independent constitutional court should be based on the model developed by Kelsen, or whether constitutional review should be entrusted to common and administrative courts. Models of decentralized review have many supporters. The author of this article argues that the Constitutional Tribunal should be reconstructed on the basis of Kelsen's model, but after a critical analysis of the existing regulations. Decentralized review should play a complementary role. Without independent judicial review, in one form or another, the restoration of the rule of law in Poland will be impossible.

The Search of Equilibrium between Unity and Diversity in the Case Law of the Court of Justice of the European Union: Articles 2 and 4(2) of the EU Treaty

IRMANTAS JARUKAITIS

Court of Justice of the European Union,
Vilnius University Faculty of Law
Department of Public Law
Email: irmantas.jarukaitis@gmail.com

SUMMARY. *The Lisbon Treaty, which entered into force in 2009, marks a new phase of the EU integration process. One of its innovations is the new structure and content of the EU Treaty (TEU), which, among other things, highlights the EU's value-based foundations and allows it to present itself as a community of values. In this context, Art 2 TEU, enshrining the EU's fundamental values, plays a crucial role as a provision ensuring the imperative for unity within the EU. On the other hand, Art 4(2) TEU, establishing the national identity clause and reflecting the specific nature of EU constitutionalism, acts as a principle protecting diversity within the EU. Thus, the article aims to assess how the CJEU ensures a balance between these different imperatives in its practice. Accordingly, the case law of the CJEU developing Art 2 TEU and revealing the potential of the EU's fundamental values, is first assessed. Then, the case law of the Court, revealing the content of Article 4(2) TEU and the impact of this provision on the interpretation of EU law, is analysed.*

KEYWORDS: EU constitutionalism; equilibrium between unity and diversity; EU fundamental values; Article 2 TEU; national identity; Article 4(2) TEU; CJEU case law.

INTRODUCTION

The Preamble of the EU Treaty (TEU) states, among other things, that the founders of the European Union are resolved to continue the process of creating *an ever-closer union among the peoples of Europe*. This commitment, coupled with the EU's motto, *united in diversity*, is an excellent reflection of the nature of the ongoing EU integration process. On the one hand, the aim is to achieve a close, deeply integrated union, so the vector of unity is evident. On the other hand, the union is still based on different peoples belonging to that union rather than a single founding people, meaning a true respect of their different identities and autonomy. Thus, the vector of diversity[1] is present as well. As rightly emphasised by J.H.H. Weiler, this setup reflects bitter lessons Europe had to learn in the XXth century and its *civilizational choice* for the future, its sonderweg.[2]

The Lisbon Treaty, adopted in 2009, highlights both the aforementioned vectors. As will be discussed further, with the newly introduced Arts 2 and 3 TEU and the EU Charter of Fundamental Rights (Charter) becoming obligatory, the EU visually „presented itself" not (only) as a forum of economic integration, but as a fully-fledged community of values, even if the majority of those values, principles and aims were already long present in the vocabulary of EU law. Recent judgments of the Court of Justice of the European Union (CJEU, Court) show the growing importance of Art 2 TEU for the development of EU's constitutional identity. Thus, we may ask what the role of Art 2 TEU is in the overall constitutional framework of the EU? How and to what extent does it shape the development of EU law? Academic views differ, while the jurisprudence of the CJEU shows that it can play different roles in different contexts.

On the other hand, Art 4(2) TEU establishes the so-called national identity clause, thus reflecting the other foundational principle of the EU – the principle of diversity, which also forms part of the EU's constitutional DNA, insisting on true respect for the different identities of the Member States (MS). Two further questions arise: first, how does Art 4(2) TEU shape the interpretation and development of EU law? Second, what is the interplay between the values established in Art 2 TEU and the imperative of respect for national identity of the MS?

Thus, the objective of the present article is to examine the jurisprudence of the CJEU regarding the articulation between the values enshrined in Art 2 TEU and Art 4(2) TEU protecting national identities of the MS. In order to do that, the first part of the article brief-

[1] Both the terms „unity" and „diversity" are used in a wide sense. Certainly, EU law is much more complex both regarding the principles/rules promoting unity and the principles/rules protecting diversity within the overall EU constitutional setup. Yet, in this article, Arts 2 TEU and 4(2) TEU are perceived as foundational, systemic provisions reflecting the essence of the EU's peculiar constitutional fabric and thus representing those different vectors.

[2] Joseph H. H. Weiler, „In defence of the status quo: Europe's constitutional Sonderweg", in *European Constitutionalism Beyond the State* (Cambridge University Press, 2009), 7-24.

ly reviews the gradual development of the EU's constitutional „self-awareness", then focuses on the recent jurisprudence of the CJEU that mobilises the potential of Art 2 TEU. The second part deals with the jurisprudence of the CJEU that develops Art 4(2) TEU. Finally, some conclusions are drawn on the basis of the research. In the context of this analysis, the latest jurisprudence of the Court, especially *Juizes Portugueses*, *Conditionality* judgments, *RS, Commission v Czech Republic*, *Commission v Poland* and *Commission v Malta* should be highlighted.

In foreign literature, each aspect separately constitutes an extensive field of academic research. However, joint appreciation of the two different vectors is less common. The research presented here mainly relies on the works of J. Bast, A. von Bogdandy, K. Lenaerts, M. P. Maduro, L. S. Rossi, L. D. Spieker, J. H. H. Weiler. In Lithuania the academic discourse in both areas is very limited.

1. FROM THE COMMUNITY OF LAW TO THE EU CONSTITUTIONAL IDENTITY: UNLEASHING THE POTENTIAL OF ARTICLE 2 TEU

One may have ambivalent feelings looking back at the original Treaties of the European Coal and Steel Community (ECSC) of 1952 and the European Economic Community (EEC) of 1957, especially in light of the Schuman declaration, which declared world peace to be the ultimate goal of the integration process, and solidarity as the means to achieve it. The preambles of those Treaties mentioned the fundamental objective of European integration, i.e., ensuring peace in Europe and cohesion among its peoples, which was the value-based starting point of the integration process. However, the provisions of those Treaties were rather technical and "boring" in the sense that they essentially referred only to a gradual economic integration while the aforementioned value-based aspect was largely absent. The mention of deeper objectives of the integration process, the principle of solidarity, the principle of respect for fundamental rights and its catalogue were missing.

Still, this initial mixed impression is misleading because we know empirically that, despite its ups and downs, the later dynamics of the EU integration process and its results achieved so far proved to be a success story. At least lawyers have a clear answer to the question, what was the main secret and driving force of this success. The answer is simple – the EU law. The story is well-known. Over time, the CJEU, in cooperation with national courts and other „stakeholders", developed an autonomous, *sui generis* legal system, which some authors baptised as a *„constitutional framework"* as early as 1981,[3] thus, even before the *Les Verts* judgement.[4] In fact, the change in the language that the CJEU used to describe the na-

[3] Eric Stein, „Lawyers, Judges and the Making of a Transnational Constitution", *American Journal of International Law* (1981): 1-27.

[4] CJEU, Judgment of 23 April 1986, *Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament*, Case C-294/83, ECLI:EU:C:1986:166.

ture of the Community and its legal system was remarkable: the initial approach to it as the Community of a *„new legal order of international law"*[5] was swiftly replaced by the shorter *„new legal order"*,[6] and finally the EEC Treaty was elevated to the rank of a „constitutional charter".[7] Therefore, the pre-Lisbon European Community/EU was a Community of law (*Communauté du droit*),[8] driven by a process of „integration trough law".[9]

Although a prevalent characterisation of the EU legal system of those times was that it was *sui generis* (encompassing the basic idea of its autonomy and the principles of primacy, direct and indirect effect, mutual trust, the *Francovich* doctrine, procedural autonomy of the MS, or, more generally – the effectiveness, *l'effet utile* of EU law), in the author's opinion, the constitutional language of the CJEU in *Les Verts* was by no means accidental, especially given the fact that it was coupled with the principle of the rule of law, which is at the heart of any liberal democracy. That is so, because, as N. Walker puts it, a legal order is both the most obvious and *least remarked* dimension of *constitutionalism*.[10] Thus, although some authors described the EU legal system as a *functional constitutionalism*,[11] essentially because of the insistence of the CJEU on *l'effet utile* of the EU law, the fact remains that the EU legal order was the most developed and most visible dimension of EU constitutionalism.[12]

---

[5] CJEU, Judgment of 5 February 1963, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration*, Case 26/62, ECLI:EU:C:1963:1.

[6] CJEU, Judgment of 13 November 1964, *Commission of the European Economic Community v Luxembourg and Belgium*, Joined Cases 90/63 and 91/63, ECLI:EU:C:1964:80.

[7] *Les verts* judgement, para 23. See as well, CJEU (Grand Chamber), Judgment of 3 September 2008, *Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission*, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, ECLI:EU:C:2008:461. Thus, although rarely, the rule of law and constitutional rhetoric was present in the CJEU's vocabulary long before the Lisbon Treaty. See also, Thomas von Danwitz, „The Rule of Law in the Recent Jurisprudence of the ECJ", *Fordham International Law Journal* (2014): 1311-1346.

[8] However, the notion of a „Community of law" is used with different connotations. While for some the term is used to stress the importance of law as a phenomenon for the overall success of the integration process, for others the notion signifies „merely" a Community of law, in order to stress the absence of a real political community.

[9] Irmantas Jarukaitis, „Cooperation Between Lithuanian Administrative Courts and the Court of Justice of the European Union in the Development of European Union Law: Constructive Dialogue", in *European Union Law and Lithuanian Administrative Justice* (Vilnius University Press, 2023), 47-50.

[10] Neil Walker, „EU Constitutionalism in the State Constitutional Tradition", *EUI Working Papers, Law* No. 2006/21 (2006): 7. As Walker notes, certain general features of a legal order are commonly agreed or assumed. Most abstractly, a legal order or system is normally deemed deserving of being characterised as such to the extent that its own normative resources are sufficient both to its distinctive identity or integrity (considered synchronically) and to its continuity (considered diachronically).

[11] For example, Jürgen Bast, Armin von Bogdandy, „The Constitutional Core of the Union: On the CJEU's New, Principled Constitutionalism", *Common Market Law Review* (2024): 1471.

[12] Various authors single out different dimensions of constitutionalism based on different perspectives and different degrees of particularity. These dimensions of constitutionalism identified by separate authors intersect in different ways. For example, Maduro indicates three dimensions of constitutionalism: 1) constitutionalism *as limit to public power;* 2) constitutionalism *as a polity expression;* 3) constitutionalism *as deliberation.* (Miguel Poiares Maduro, „How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernmen-

Nevertheless, this dimension was by no means the only one. The CJEU had already developed a substantial case law on the protection of fundamental rights by the time brief explicit mentions appeared in EU primary law, such as the Preamble of the 1992 Maastricht Treaty declaring for the first time the importance of the principles of liberty, democracy, the rule of law and respect for human rights; and Art F (2) of the Maastricht Treaty stating succinctly that the EU shall respect the fundamental rights guaranteed by the European Convention on Human Rights (ECHR), as well as those stemming from the constitutional traditions common to the MS.[13] No doubt, the principle of solidarity was at the heart of the integration process from the beginning. The same was true of the principle of representative democracy at least from 1979. Besides, the principles of solidarity[14] and democracy[15] also found their way into the pre-Lisbon vocabulary of the CJEU, although much less commonly than in the post-Lisbon times.

To sum up, already in the pre-Lisbon times, the CJEU, other EU and *national institutions* (especially national courts) and individuals (mainly through the preliminary ruling procedure) gradually transformed the Communities and later the EU into a unique constitutional community characterised by both bottom-up (among other things, in the form of direct participation in the elections of the European Parliament (*expressed preferences*) and top-down (among other things, through direct effect of EU law (*the results of expressed preferences*)) relations between the EU level of governance and EU citizens. Such close connections and the very wide scope of competence cumulated at the EU level, pointed to the

talism and Constitutionalism in the European Union", *Jean Monnet Working Paper* 5/04 (2004): 1-3; Miguel Poiares Maduro, „The Importance of Being Called a Constitution. Constitutional Authority and the Authority of Constitutionalism", in *L'autorité de l'Union européenne*, (Bruxelles, Bruylant, 2006), 17-48.) Walker disaggregates a state constitutionalism into five dimensions: 1) legal order; 2) specialised political system; 3) self-authorisation; 4) societal integration; 5) reflexivity. (Neil Walker, „EU Constitutionalism in the State Constitutional Tradition", *EU Working Papers*. Law No. 2006/21 (2006): 7-14.) By suggesting a definition of constitution in a thick sense, Raz details the seven following features: a constitution is *constitutive* of a legal system (or the main organ of government and its powers); it is *stable*, at least in aspiration; it is *written*; it is the *superior law* of the land; it is *justiciable* in the sense that it provides for a judicial procedure under which the compatibility of ordinary law with the constitution is tested; it is *entrenched*, i.e., more difficult to change than ordinary law; it expresses a *common ideology*. (Joseph Raz, „On the Authority and Interpretations of Constitutions. Some Preliminaries", in *Constitutionalism*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1998), 152-154.)

[13] This language was reinforced in the Preamble of the Amsterdam Treaty and Art 6 para 1 of the EU Treaty as amended by the Amsterdam Treaty.

[14] CJEU, Judgment of 20 September 2001, *Rudy Grzelczyk v Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve*, Case C-184/99, ECLI:EU:C:2001:458. para 44.

[15] CJEU, Judgment of 29 October 1980, *SA Roquette Frères v Council*, Case 138/79, ECLI:EU:C:1980:249, para 33; CJEU, Judgment of 29 October 1980, *Maizena GmbH v Council*, Case 139/79, ECLI:EU:C:1980:250, para 34; CJEU, Judgment of 11 June 1991, *Commission v Council*, Case C-300/89, ECLI:EU:C:1991:244, para 20; CJEU (Grand Chamber), Judgment of 1 July 2008, *Kingdom of Sweden and Maurizio Turco v Council of the European Union*, Joined Cases C-39/05 P and C-52/05 P, ECLI:EU:C:2008:374, paras 45, 46, 67. See also, Koen Lenaerts, „The Principle of Democracy in the Case-Law of the European Court of Justice", *International & Comparative Law Quarterly* (2013): 271-315.

idea of the EU as a community of *open and indeterminate political goals.*[16] Consequently, despite the very laconic reflections in pre-Lisbon EU primary law, the value-based nature of the EU was already part of its DNA.

Seen in this light, the Lisbon Treaty and the changes brought by it should be understood as a further development of the *sui generis* EU constitutionalism.[17] However, this does not mean that those changes to EU primary law were insignificant, in either a theoretical or practical sense. First and foremost, with its clear structure and concise language (Arts 1-19), the TEU explicitly indicates the ultimate *raison d'être* of the EU (Art 3(1) TEU), the means to achieve it (Art 3 (2-5) TEU), the basic principles underlaying its functioning (Arts 4-12 TEU) and its institutional setup (Arts 13-19 TEU). What is even more important, Art 2 TEU defines the EU in terms of *constitutional language* by stating that the Union is *founded* „on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law, and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. These values are common to the MS in a society in which pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality between women and men prevail". These value-based foundations do not stop there, and in fact one may say that the whole text of the TEU is value-oriented. Thus, Art 3(1) TEU explicitly identifies the EU objective of promoting peace, *its own* values and the well-being of *its peoples*. As mentioned above, Art 2 spells out the EU founding values,[18] while Art 6(1) TEU finally makes the Charter binding on both the EU and its MS, and gives it the status of the primary EU law. In addition, Art 49 TEU explicitly links a state's aspiration to become an EU MS to its respect for and commitment to the values enshrined in Art 2 TEU.[19] Further, Art 21 TEU specifies, *inter alia*, that EU action on the international stage shall be based on the aforementioned values, and emphasises that the EU common foreign policy shall seek to, inter alia, uphold *its own* values.[20] Not surprisingly, some authors refer to Arts 1-3 TEU as the core of EU constitutionalism, and underline its transformative potential.[21] Various changes brought by the Lisbon Treaty both develop different dimensions of EU constitutionalism and

---

[16] Miguel Poiares Maduro, „The Importance of Being Called a Constitution. Constitutional Authority and the Authority of Constitutionalism", in *L'autorité de l'Union européenne*, (Bruxelles, Bruylant, 2006), 19.

[17] Irmantas Jarukaitis, „ES konstitucinė sutartis ir Lisabonos sutartis: skirtumų beieškant", *Teisė:/Mokslo darbai* (2009): 73, 55-74.

[18] For a deeper analysis, see Koen Lenaerts, „The European Union as a Union of Democracies, Justice and Rights", *International Comparative Jurisprudence* (2017): 132-136; Lucia Selena Rossi, „La valeur juridique des valeurs. L'article 2 TUE: relations avec d'autres dispositions de droit primaire de l'UE et remèdes juridictionnels", *Revue trimestrielle de droit européen* (2020): 639-657.

[19] The CJEU first referred to respect for the values of Art 2 TEU in the context of a country's accession/withdrawal in the *Wightman* judgement: C-621/18, *Wightman and others*, Judgment, 10 December 2018, EU:C:2018:999, paras 62-63.

[20] Altogether, the term „values" or „values referred to in Article 2" is used 18 times in the text of the TEU.

[21] Luke Dimitrios Spieker, „EU Values Before the Court of Justice", (Oxford University Press, 2023), 15-32; Jürgen Bast, Armin von Bogdandy, „The Constitutional Core of the Union: On the CJEU's New, Principled Constitutionalism", *Common Market Law Review* (2024): 1478-1499.

make them more visible, thus transforming the EU into a more serious constitutional entity.[22] To sum up, one may say that with the Lisbon Treaty, the EU ceases to identify itself as merely a forum for economic cooperation, outgrows its clothing as a *Communauté de droit*, and presents itself as a fully-fledged political community, with a clear value-based identity.[23]

Against this backdrop, Art 2 TEU stands out as the fundamental provision of the EU constitutional setup. Its place and content reflect the essence and key principles of European constitutionalism. What is more, as emphasised by some authors, together with Art 3(1) TEU, Art 2 defines the overall fundamental principles of *European* constitutional law, *comprising both EU and national constitutional systems*.[24] From that perspective, it functions as a fundamental provision ensuring the *systemic, value-driven unity*[25] of the European constitutional setup.[26] Certainly, the term „unity" should not be confused with the idea of a complete homogeneity or harmonisation of the EU and national constitutional systems, simply because of the existence of Art 4(2) TEU. Still, as a foundational provision, it insists on a minimal commonality of values in terms of the result, which may be achieved in the MS by different means.

Having discussed those general theoretical aspects related to Art 2 TEU, it is time to turn to the CJEU jurisprudence as developed so far. The main question is how the Court mobilised the potential offered by Art 2 TEU in order to develop the EU constitutional system.

The case law of the CJEU shows that Art 2 TEU was employed and developed in different contexts, with different objectives and intensity. First, as a „warm-up", it was mobilised by the Court to further advance the idea of the specific nature of the EU's legal order, its autonomy, or as the Court calls it in the post-Lisbon environment, the *EU's constitutional framework*. For

---

[22] Irmantas Jarukaitis, „ES konstitucinė sutartis ir Lisabonos sutartis: skirtumų beieškant", *Teisė:/Mokslo darbai* (2009): 73, 72.

[23] Looking at these developments through the prism of constitutionalism: Irmantas Jarukaitis, „Nacionalinio ir transnacionalinio konstitucionalizmo sąveika: priešprieša ar simbiozė?", In *Nuo nacionalinės Konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo*" (Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2024), 146-180.

[24] Luke Dimitrios Spieker, „EU Values Before the Court of Justice", (Oxford University Press, 2023), 69-84; Jürgen Bast, Armin von Bogdandy, „The Constitutional Core of the Union: On the CJEU's New, Principled Constitutionalism", *Common Market Law Review* (2024): 1478. Along these lines, one of the fundamental but also very practical questions is whether Art 2 TEU is *ratione materiae* applicable to MS *beyond the scope of the application of EU law*.

[25] For reflections on this idea from the point of view of national constitutional law, see, for example, the Preamble of the Constitutional Act of the Republic of Lithuania on Membership of the Republic of Lithuania in the European Union, stating, among other things, that Lithuania's accession to the EU is based on the premise that the EU respects human rights and fundamental freedoms, and that Lithuanian membership in the EU will contribute to the more efficient securing of human rights and freedoms, and that the EU respects the national identity and constitutional traditions of its MS.

[26] For different perspectives regarding the intensity of the impact of Art 2 TEU on national constitutional systems, see Lucia Selena Rossi, „Concretised", „Flanked", or „Standalone"? Some Reflections on the Application of Article 2 TEU", *European Papers – A Journal on Law and Integration* (2025): 9-14.

example, in Opinions 2/13[27] and 1/17,[28] Art 2 TEU was used as an argument reinforcing the thesis that the Union has a "constitutional framework *that is unique to it*," "characterised by a *structured network of principles*, rules and mutually interdependent legal relations linking the EU and its Member States, and its Member States with each other," the whole framework being founded on the common values of Art 2 TEU. From a theoretical perspective, such employment of Art 2 TEU confirms the above thesis about the EU legal order as an expression of EU constitutionalism. On the practical level, although Art 2 TEU serves a supporting function, it reinforces legal reasoning with far-reaching consequences derived from a specific constitutional framework.

Further, in the *Rosneft* judgment,[29] Art 2 TEU, the rule of law reflected in it, and the imperative of effective judicial protection, was relied on by the CJEU to justify an extensive reading of its jurisdiction in the field of Common Foreign and Security Policy (CFSP).[30]

The *Achmea* judgment[31] is also a similar example of the employment of Art 2 TEU, but primarily addresses the question of jurisdiction of national courts to effectively interpret and apply EU law. The case also serves as a bridge to a more specific subject – the rule of law and judicial independence as protected by EU law. In the *Achmea* judgment, the CJEU recalled that EU law is based on the fundamental premiss that all the MS share the set of common values on which the EU is founded, as stated in Art 2 TEU. This was done in order to link the principle of mutual trust, and the role of national courts as European courts under Art 19 TEU, with the autonomy and effectiveness of EU law through the preliminary ruling procedure.

Although the *Achmea* judgment does not expressly mention the principle of rule of law or judicial independence, one must not overlook the fact that it was delivered almost simultaneously with the ground-breaking *Juizes Portugueses* judgment[32] which is at the heart of the case law of the Court in the field of judicial independence. In the latter judgement, Art 2 TEU plays a central role in developing the idea that national courts are *European courts* whose independence MS are obliged to guarantee under Art 19(1)(2) TEU. On the one hand, the *Juizes Portugueses* judgment is extremely important in unleashing the full potential of Art 19(1)(2) TEU regarding the independence of national judiciaries as part of the overall EU constitutional

---

[27] Opinion 2/13, *Accession of the Union to the ECHR*, 18 December 2014, EU:C:2014:2454, paras 167-168.

[28] Opinion 1/17, *CETA*, 30 April 2019, EU:C:2019:341, paras 109-110.

[29] CJEU, Judgment of 28 March 2017, *Rosneft,* Case C 72/15, ECLI:EU:C:2017:236, para 72; See as well, CJEU, Judgment of 10 September 2024, Neves 77 *Solutions SRL*, Case C-351/22, ECLI:EU:C:2024:723, para 51; CJEU, Judgement of 10 September 2024, *KS and KD v Council and Others*, Case C-29/22 P and C-44/22 P, ECLI:EU:C:2024:725, para 68.

[30] Irmantas Jarukaitis, „Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union in the Field of the Common Foreign and Security Policy and the Principle of Rule of Law", in *The European Union 2004-2024: Twenty Years of Legal Experience, Challenges and Growth after Unprecedented EU Enlargement* (Springer, Asser Press, 2025), 201-222.

[31] CJEU, Judgment of 6 March 2018, *Achmea*, Case C-284/16, EU:C:2018:158.

[32] CJEU, Judgment of 27 February 2018, *Associação Sindical dos Juízes Portugueses v Tribunal de Contas*, Case C-64/14, ECLI:EU:C:2018:117.

framework.[33] On the other hand, it is also a qualitatively new step in the development of Art 2 TEU. For the first time, the Court linked Art 2 TEU with other provisions of EU primary law, and insisted that Art 19(1)(2) TEU *gives concrete expression to the value of the rule of law stated in Art 2 TEU*.[34] It is not surprising that the rule of law was the first value where Art 2 TEU was employed in such a way, given the fact that it is *primus inter pares* among all the values of Art 2 TEU: without it (especially judicial independence), other values would quickly become illusionary. The Court confirmed the thesis that the values of Art 2 TEU and the concrete principles derived from it were addressed not only to the EU but also to the MS. Finally, Art 2 TEU is mobilised in order to evaluate the MS' *fundamental constitutional structures* from the point of view of their compliance with Art 2 TEU. Although the Court later underlined that *neither Article 2 TEU nor the second subparagraph of Article 19(1) TEU, nor any other provision of EU law, requires Member States to adopt a particular constitutional model governing the relationship and interaction between the various branches of the State,*[35] the fact remains that Art 2 TEU serves as an ultimate yardstick for the assessment of the constitutional model chosen by a MS. Finally, as in the *Achmea* judgment, the role of national courts as European judiciaries is linked to the principle of mutual trust and the essential role that national courts play in preserving the effectiveness of EU law at a national level.

The reason for the CJEU's insistence on the link between the principle of mutual trust and judicial independence may be found in the *LM* case,[36] which followed directly after the *Juizes Portugueses* case. The *LM* case was the first in a long string of cases that were initiated both by national courts and the European Commission as a response to a legislative reform in Poland, leading to a systemic rule of law crisis in that MS.[37] The questions posed in the

[33] The central issue of the case was the scope of application *ratione materiae* or, rather, *ratione personae* of Art 19(1)(2) TEU. The judgment may be read as meaning that Art 19(1)(2) TEU is applicable to national courts *ratione personae* because they are part of *the EU judicial system*, and because of that their independence becomes a question of EU law.

[34] For the same approach to Art 2 TEU and Art 11 of the Charter as reflections of the ideal of a pluralist, democratic society, see, for example, CJEU, Judgment of 23 April 2020, *Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI*, Case C-507/18, ECLI:EU:C:2020:289, para 48; CJEU, Judgment of 4 October 2024, *Real Madrid Club de Fútbol*, Case C-633/22, ECLI:EU:C:2024:843, para 49.

[35] CJEU, Judgment of 21 December 2021, *Euro Box Promotion and Others,* Case C-357/19, ECLI:EU:C:2021:1034, para 229.

[36] CJEU, Judgment of 25 July 2018, *LM,* Case C-216/18 PPU, EU:C:2018:586, paras 35, 48, 50.

[37] For example, CJEU, Judgment of 19 November 2019, *AK and Others*, Case C-585/18, ECLI:EU:C:2019:982; CJEU, Judgment of 15 July 2021, *Commission v Poland*, Case C-791/19, ECLI:EU:C:2021:596; CJEU, Judgment of 6 October 2021, *W.Ż.*, Case C-487/19, ECLI:EU:C:2021:798; CJEU, Judgment of 16 November 2021, *Prokuratura Rejonowa w Minsku Mazowieckim and Others*, Case C-748/19, ECLI:EU:C:2021:931; CJEU, Judgment of 29 March 2022, *Getin Noble Bank,* Case C-132/20, ECLI:EU:C:2022:235; CJEU, Judgment of 5 June 2023, *Commission v Poland,* Case C-204/21, ECLI:EU:C:2023:442; CJEU, Judgment of 13 July 2023, *Y.P. and Others*, Joined Cases C-615/20 and C-671/20, ECLI:EU:C:2023:562; CJEU, Judgment of 21 December 2023, *Krajowa Rada Sądownictwa,* Case C-718/21, ECLI:EU:C:2023:1015; CJEU, Judgment of 18 December 2025, *Commission v Poland (Contrôle ultra vires de la jurisprudence de la Cour de justice par une cour constitutionnelle)*, Case C-448/23, ECLI:EU:C:2025:975.

LM case reveal a close connection between the principles of mutual recognition, mutual trust, judicial independence, and judicial cooperation at the EU level, as part of a „structured network of principles, rules and mutually interdependent legal relations linking the EU and its Member States, and its Member States with each other." Thus, it is not surprising that Arts 2 and 19(1)(2) TEU played a central role in the reasoning of the Court, given the fact that judicial independence reflects *the essence* of the fundamental right to a fair trial, protected by Art 47 of the Charter.

To sum up, the *Juizes Portugueses* and *LM* judgments served as a basis for the Court to develop a comprehensive jurisprudence regarding judicial independence in the MS over a short period of time. Furthermore, this string of cases allowed the incorporation of the principle of *non-regression*, revealing a close link between Art 2 TEU and States' accession to the EU under Art 49 TEU,[38] which reinforced the status of Art 2 TEU as a core constitutional element from which no deviation is possible.

The next quantum leap in developing Art 2 TEU was the so-called *Conditionality* judgments delivered in the Full Court formation.[39] To some extent, these cases may be seen as a prolongation of the aforementioned case law regarding the independence of national judiciaries. However, their true specificity lies in the fact that the object of the challenge was an EU legislative act, and thus the material (legislative) competence of the EU was at stake. Although the majority of the cases in this field dealt with by the Court until this time had related to the obligations of the MS stemming from Art 2 TEU or, more generally, the margin of their discretion, the *Conditionality* cases were about the legality of action at the EU level and the role of Art 2 TEU in searching for a legal basis in the context of EU legislative activities. As the Court put it, the technical question was whether the EU may protect the EU budget from the adverse effects of breaches of the principle of rule of law in a MS,[40] but a more general question was whether the EU has the legal means to protect the values on which it is founded.

The two *Conditionality* judgments are extremely important and interesting from various aspects: both in terms of the limits of the EU's material competence in general and in terms of the possibility to link EU budget payments to respect for the rule of law. The most interesting part relates to the CJEU's insights about the nature of the EU itself and the fundamental principles that define it. In this regard, paras 124-129 of the *Hungary v. Parlia-*

---

[38] CJEU, Judgment of 20 April 2021, *Repubblika*, Case C-896/19, ECLI:EU:C:2021:311, para 64; CJEU, Judgment of 21 December 2021, *Euro Box Promotion and Others*, Case C-357/19, ECLI:EU:C:2021:1034, para 162.

[39] CJEU, Judgment of 16 February 2022, *Hungary v Parliament and Council*, Case C-156/21, ECLI:EU:C:2022:97, paras 124–129, 232–234; CJEU, Judgment of 16 February 2022, *Poland v Parliament and Council,* Case C-157/21, ECLI:EU:C:2022:98, paras 142–147, 264–270.

[40] Basically, the question was whether the conditionality mechanism, which made the receipt of financing from the EU budget subject to compliance with certain conditions linked to respect for the rule of law, was capable of falling within the concept of „financial rules" under Art 322(1)(a) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU).

ment and Council judgment merit particular attention. In response to the arguments of the Government of Hungary that there was no legal basis in EU primary law for adopting such a measure, and that in reality adopting this measure circumvented Art 7 TEU procedure, the CJEU underlined, among other things, that the EU is founded on the values enshrined in Art 2 TEU, including the principle of rule of law, those values being common to all MS. By acceding to the EU, a candidate state joins a legal framework based on the fundamental assumption that each MS respects those values, and shares them with the others. This premise is based on specific principles of EU law, and it also implies and justifies the existence of the principle of mutual trust between MS. Therefore, respect for the values enshrined in Art 2 TEU is *a condition for a MS to exercise the rights of EU membership*. Further, for the first time, the CJEU emphasised that the values enshrined in Art 2 TEU have *been identified and shared by all the MS*, and therefore define *the very essence of the identity of the EU as a common legal order.* It is for this reason that the EU *must be able to defend these fundamental values, within the limits of the competences conferred on it,*[41] and the principle of rule of law, as a fundamental value of the EU, may form the basis of the conditionality mechanism adopted under Art 322 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). This finding was reinforced by the other value enshrined in Art 2 TEU, the principle of solidarity,[42] with the EU budget being one of its principal expressions.

Finally, in response to the applicants' arguments that the values enshrined in Art 2 TEU, including the concept of the „rule of law", are too vague, do not lend themselves to uniform interpretation, are more political than legal in nature, and that the EU has the obligation to respect the national identities of the MS, the CJEU emphasised in paras 232-234 of the judgment that Art 2 TEU is not merely a set of policy guidelines or intentions, but enshrines fundamental values which constitute the very essence of the EU's identity. These values are expressed in concrete legal principles establishing legally binding obligations for the MS. Thus, although the EU, in accordance with Art 4(2) TEU, respects the national identity of the MS, which is inseparable from their fundamental political and constitutional structures, and this respect entails *a certain degree of discretion* in implementing the principle of the rule of law, this respect does not mean that the results of the obligation to respect this principle may differ from one MS to another.

Although the jurisprudence developed until the *Conditionality* judgments was mainly

[41] That is, although Art 2 TEU as such may not serve as a legal basis for the adoption of EU acts (see also CJEU, Judgment of 20 January 2022, *Romania v Commission*, Case C-899/19 P, ECLI:EU:C:2022:41, paras 54–55), the EU legislator may act in order to protect the EU's values when EU law provides a legal basis for that action.

[42] This was not the first time when the Court mobilised the principle of solidarity in its post-Lisbon practice. As regards asylum: CJEU, Judgment of 2 April 2020, *Commission v Poland, Commission v Hungary and Commission v Czech Republic*, Joined Cases C-715/17, C-718/17 and C-719/17, ECLI:EU:C:2020:257. As regards energy solidarity: CJEU, Judgment of 15 July 2021, *Germany v Poland*, Case C-848/19 P, ECLI:EU:C:2021:598, paras 37–44. See as well, Koen Lenaerts, Adam Stanislas, „La Solidarité, Valeur Commune aux États Membres et Principe Fédératif de l'Union Européenne", *Cahiers de droit européen* (2021): 307-417.

focused on the rule of law, the Court gradually started expanding the vocabulary of Art 2 TEU to other values as well. Thus, the *Real Madrid* judgment[43] is a good example of the omnipresent nature of Art 2 TEU. In this case it acts as a reflection of a pluralist, democratic society, specified in Art 11 of the Charter, projecting its force to the domain of private international law. Further, in the recent *Commission v. Czech Republic*[44] and *Commission v. Poland*[45] judgments, the Court mobilised the principle of democracy in the context of infringement proceedings as regards the elections of the European Parliament and the prohibition laid down in national law concerning membership in a political party for EU citizens residing in a MS of which they are not nationals. The CJEU, among other things, invoked the principle of representative democracy enshrined in Art 10 TEU as a concretisation of Art 2 TEU, and provided for a systemic interpretation of EU primary law (the principles of non-discrimination, representative democracy, the freedoms of movement and association, and the fundamental status of EU citizenship in the overall EU constitutional framework), in order to reject the arguments that membership in a national political party or organisation falls outside the scope of EU law, that national regulation is shielded by Art 4(2) TEU as part of the organisation of national political life, and instead established a balance between „*EU political life*" and „*national political life*".

The *Commission v. Malta* judgment,[46] addressing the issue of a fundamental link between the acquisition of a nationality of a MS and EU citizenship, is also one whose importance is difficult to overestimate.[47] Without going into details, at the heart of the reasoning of the Court was the principle of solidarity. It was used to transform the link between nationality of a MS and EU citizenship, revealing a "thicker", republican nature of the latter.[48] In fact, Art 2 TEU and the value of solidarity enshrined in it, was used as an argument that insisted on the fundamental nature of EU citizenship (and the particular rights stemming from it) in the EU integration process, and thus, in the *raison d'être* of the EU.[49] Therefore,

[43] CJEU, Judgment of 4 October 2024, *Real Madrid Club de Fútbol*, Case C-633/22, ECLI:EU:C:2024:843, para 49.

[44] CJEU, Judgment of 19 November 2024, *Commission v Czech Republic (Éligibilité et qualité de membre d'un parti politique)*, Case C-808/21, ECLI:EU:C:2024:962, paras 114–116, 119, 159–161.

[45] CJEU, Judgment of 19 November 2024, *Commission v Poland (Eligibility and membership of a political party)*, Case C-814/21, ECLI:EU:C:2024:963, paras 112–114, 117–119, 156–158.

[46] CJEU, Judgment of 29 April 2025, *Commission v Malta (Citizenship by investment)*, Case C-181/23, ECLI:EU:C:2025:283.

[47] Needless to say, the reactions of legal commentators to the judgement were mixed, provoked heated debates and, to some extent, a fierce critique.

[48] See the different approach of AG *Collins* in this case: Opinion of 4 October 2024 in Case C-181/23, *Commission v Malta (Citoyenneté par investissement)*, ECLI:EU:C:2024:849.

[49] This argument was not completely new. See, for example, para 138 of the Opinion of the AG *Cruz Villalon* of 14 September 2010 in joined cases C-47/08, *Commission v Belgium*, C-50/08, *Commission v France*, C-51/08, *Commission v Luxembourg*, C-53/08, Commission v Austria, C-54/08, *Commission v Germany*, C-61/08, *Commission v Greece*, ECLI:EU:C:2010:513, where he pointed out that „ ... European citizenship is founded on the existence of a community of States and individuals who share a scale of values, a high degree of mutual trust and a commitment to solidarity"

the Court insisted that although the MS have the power to lay down the conditions for the grant and loss of its nationality, this power may not be exercised in a way that is *manifestly* incompatible with the nature of EU citizenship. Accordingly, as in the aforementioned cases, we see the interweaving between the EU's constitutional framework and the fundamental constitutional structures of its MS, coupled with the commitment to the common values of Art 2 TEU.

Finally, we should make note of a question which is vividly discussed in the academic community – the justiciability of Art 2 TEU. This is the question of whether Art 2 TEU may be invoked separately from other provisions of EU law, and if so, under what conditions. It seems that, at least in the context of an infringement procedure, the CJEU might soon provide some hints to that question in the *Commission v Hungary* case.[50]

The jurisprudence of the Court as developed so far allows certain conclusions to be drawn. First, preliminary references from national courts and infringement actions initiated by the Commission gave the Court plenty of opportunities to reveal the potential of Art 2 TEU to further reinforce and develop the value-driven constitutionalism of the EU. The CJEU stresses the foundational and obligatory nature of Art 2 TEU as part of the very identity of the EU, and treats it as part of the EU's constitutional core, its essence. By underlining the fact that the values of Art 2 TEU are shared by all MS, the Court insists on a bottom-up, not a top-down approach: such a constitutional framework is a deliberate choice of the MS, it is not imposed by „Brussels" or „Luxembourg". As mentioned above, it is also evident that Art 2 TEU is addressed both to the MS and the EU level of governance. Here, one may see a different „intensity" of Art 2 TEU. As regards the EU level of governance, one may speak about a „thick" EU constitutionalism in the sense that the values of Art 2 TEU function in a homogeneous way. As seen in the *Conditionality* judgements, the Court may draw certain conclusions directly from Art 2 TEU without the need to seek its concretisation in other EU provisions. Rather, it is a question of the legality of activities of the EU legislator when it decides to act: the choice of a legal basis in EU primary law for such an action, and the discretion of the EU legislator in balancing different values. On the contrary, when it comes to the MS, the jurisprudence shows that Art 2 TEU acts as a red line: its function is to ensure a systemic compatibility of values, not a complete homogeneity. Thus, in that sense it is more appropriate to speak about a „thin" EU constitutionalism. Attention should also be brought to the fact that the CJEU mobilises Art 2 TEU in different ways. In some cases, Art 2 TEU is used with other provisions of EU primary law which concretise a value enshrined in it. In such situations the role of Art 2 TEU is amplificatory, used to reinforce the reasoning, which hints at a subtle hierarchy between Art 2 TEU and more concrete provisions of EU law. In other situations, different values of Art 2 TEU (for example, the rule of law and

[50] C-769/22, *Commission v Hungary (Valeurs de l'Union)*, (pending). See the Opinion of the AG *Capeta* of 5 June 2025, C-769/22, *Commission v Hungary (Valeurs de l'Union)*, ECLI:EU:C:2025:408, in which she argues in favour of the justiciability of Art 2 TEU.

solidarity, solidarity and democracy) are taken together with other principles of EU law in a horizontal manner in order to provide a systemic interpretation of EU primary law. Finally, although underlining the fundamental role of the rule of law in protecting other values, the Court gradually started mobilising the potential of other values of Art 2 TEU, and so far, its practice makes no distinction between the first and the second sentences of this provision.

Having analysed the role of Art 2 TEU within the EU's constitutional framework, it is time to turn to the other component of the EU's constitutional equation – Art 4(2) TEU, protecting diversity.

2. RESPECT FOR NATIONAL IDENTITIES AND ITS LIMITS IN THE JURISPRUDENCE OF THE CJEU

It comes as no surprise that at the beginning of the European integration process, the main emphasis was placed on the development of elements related to unity (the specific principles of EU law, the Common Market and later the Internal Market) as the *raison d'être* of the integration process. Eventually, the ultimate objective was to create real, functional Communities, and later the EU. However, despite different theoretical approaches as to the end result of such an integration process, in practical terms it was always based on the MS. The cumulation of ever-increasing competences and powers at the supranational level began to produce friction, and posed questions about the enduring role of the MS in the EU's overall constitutional scheme. One of the answers to these questions in the Lisbon Treaty was the explicit establishment of general principles and detailed provisions relating to EU competences, but also Art 4(2) TEU, enshrining the so-called national identity clause, which some authors consider as pointing to a general principle of diversity.[51] Thus, the question arises of how Art 4(2) TEU is perceived by the CJEU, especially considering the necessity to ensure the coherence and unity of the EU legal order.

As with other foundational principles of EU law, some hints of the protection of diversity may be traced in the case law of the CJEU predating the Maastricht Treaty, even though it is in this Treaty that the first explicit acknowledgement is made that the EU respects the national identity of the MS.[52] Thus, already before the entry into force of the Lisbon Treaty, the CJEU had several opportunities to develop its case law, including the *Groener, Schmidberger, Tanja Kreil, Alexander Dory* judgments.[53] This case law reveals that at that time the Court was open to the arguments of the MS about the need to protect some of their national

[51] Armin von Bogdandy, „Founding principles", in *Principles of European Constitutional Law* (Hart Publishing, 2009), 38.

[52] Article F TEU.

[53] CJEU, Judgment of 28 November 1989, *Anita Groener*, Case C-379/87, ECLI:EU:C:1989:599; CJEU, Judgment of 11 January 2000, *Tanja Kreil*, Case C-285/98, ECLI:EU:C:2000:2; CJEU, Judgment of 11 March 2003, *Alexander Dory,* Case C-186/01, ECLI:EU:C:2003:146; CJEU, Judgment of 12 June 2003, *Schmidberger*, Case C-112/00, ECLI:EU:C:2003:333.

fundamental principles. In this context, para 37 of the *Omega Spielhalen* judgment is very instructive. The idea of diversity, even in the context of one of the main driving forces of the EU of those times, the Internal Market Freedoms, is perfectly reflected in the statement that from the point of view of EU law „[i]t is not indispensable <…> for the restrictive measure issued by the authorities of a Member State to correspond to a conception shared by all Member States as regards the precise way in which the fundamental right or legitimate interest in question is to be protected."[54]

The Lisbon Treaty gave more concrete content to the idea of national identity. Furthermore, Art 4(2) TEU added the notion of essential state functions, which is closely related to the idea of national identity. It can be argued that the national identity clause performs two related functions. First, it could be considered as a symbolic, but at the same time fundamental, recognition of statehood as a necessary element of the European integration process. Second, it may be treated as a general principle of EU law protecting diversity.[55]

On a more practical level, a quick glance at the case law of the CJEU reveals that the imperatives of respect for national identity and essential state functions affect the interpretation of EU law in several different ways.

First, these imperatives can be relevant in defining the scope of application of EU law or its legal acts. A good example is the *Alexander Dory* and *Ministrstvo za obrambo* judgments.[56] Those judgments show that, faced with areas traditionally related to the idea of essential state functions, the CJEU carefully delineates the boundaries of EU and national competences.

Second, the diversity imperative may lead to the application of a *less than usually intense proportionality test* when seeking to strike a balance between, for example, the Internal Market freedoms and national measures restricting those freedoms. CJEU jurisprudence consistently shows that, when balancing Internal Market freedoms and national restrictive measures, the Court applies a strict proportionality test.[57] However, for example, in the *Sayn-Wittgenstein* judgment, the CJEU stated that, on the one hand, the concept of public policy as justification for a derogation from a fundamental freedom *must be interpreted strictly*, so that its scope cannot be determined unilaterally by each MS without any control by the EU institutions, meaning that public policy may be relied on only if there is a genuine and sufficiently serious threat to a fundamental interest of society. On the other hand, the Court recognised that the specific circumstances which may justify recourse to the concept of public policy *may vary from one MS to another and from one era to another, thus the competent national authorities must be*

[54] CJEU, Judgement of 14 October 2004, *Omega Spielhallen*, Case C-36/02, ECLI:EU:C:2004:614.

[55] Irmantas Jarukaitis, „Pagarba valstybių narių nacionaliniam tapatumui kaip bendrasis Europos Sąjungos teisės principas" in *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai* (Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2014), 598.

[56] CJEU, Judgment of 11 March 2003, *Alexander Dory*, Case C-186/01, ECLI:EU:C:2003:146, para 39; CJEU, Judgment of 15 July 2021, *Ministrstvo za obrambo*, Case C-742/19, ECLI:EU:C:2021:597, paras 63, 77-80.

[57] Irmantas Jarukaitis, „Vidaus rinkos laisvių ir pagrindinių teisių santykis Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje", *Teisė/Mokslo darbai* Vol. 125 (2022): 27-55.

allowed a margin of discretion within the limits imposed by the Treaty.[58] Similarly, in the *Boris Cilevičs* judgement,[59] the CJEU accepted that the MS enjoy broad discretion in their choice of measures for protecting their official language, and when balancing the different values at stake, the Court even considered the specific geopolitical context surrounding the case.[60] Of course, such discretion is not unlimited. In cases where it is evident that a national measure is manifestly disproportionate to the objective pursued by that restriction, the CJEU dismisses it as incompatible with EU law. A good example is the *Anton Las* case. Having recognised that the aim of protecting and promoting the use of Dutch language constitutes a legitimate interest capable, in principle, of justifying a restriction on the obligations laid down in Art 45 TFEU, the CJEU noted that a legislation of Belgium which would not only require the use of the official language of the State for cross-border employment contracts, but which would also permit drafting of an authentic version of such contracts in a language known to all the parties concerned, *would be less prejudicial to freedom of movement for workers than the legislation at issue in the main proceedings, while being appropriate for securing the objectives pursued by that legislation*.[61] Thus, such a solution ensures an effective equilibrium between the needs of both EU and national law.

Further, the aforementioned imperative of the respect for national identity may act as a legal factor determining *a direction of interpretation of EU secondary law* chosen by the CJEU, i.e. it may influence *the content of EU law*. The perfect example is the *La Quadrature du Net* judgement.[62] The main question of the case was related to the compatibility with EU legal requirements of national legal provisions obliging providers of electronic communications services to retain traffic and location data in a general and undifferentiated manner for the purposes of ensuring national security and combating terrorism and crime. Importantly, the EU secondary legislation providing for the possibility of restricting the confidentiality of communications (Art 15(1) of Directive 2002/58/EC) *did not differentiate between such restrictions in terms of the objectives pursued*. However, taking note of Art 4(2) TEU, the CJEU found that the importance of the objective *of ensuring national security* outweighed other legitimate objectives referred to in Art 15(1), including the fight against crime in general, as well as serious crime, and the objective of ensuring public security. For this reason, while finding that the general and indiscriminate retention of traffic and location data constitutes a serious interference with the fundamental rights enshrined in Arts 7 and 8 of the

[58] CJEU, Judgment of 22 December 2010, *Sayn-Wittgenstein*, Case C-208/09, ECLI:EU:C:2010:806.

[59] CJEU, Judgment of 7 October 2022, *Boriss Cilevičs*, Case C-391/20, ECLI:EU:C:2022:638, paras 83–86. In the same vein, see the recent ruling of the Court in *Vilniaus tarptautinė mokykla*: CJEU, Judgment of 12 February 2026, *Vilniaus tarptautinė mokykla*, Case C-48/24, ECLI:EU:C:2026:83, paras 51–62.

[60] Opinion of Advocate General Emiliou of 8 March 2022, *Boriss Cilevičs*, Case C-391/20, ECLI:EU:C:2022:166, para 112.

[61] CJEU, Judgment of 16 April 2013, *Anton Las*, Case C-202/11, ECLI:EU:C:2013:239.

[62] CJEU, Judgment of 6 October 2020, *La Quadrature du Net and Others*, Case C-511/18, ECLI:EU:C:2020:791.

Charter, the Court justified it for the purpose of ensuring national security, albeit subject to strict conditions. This judgement is a good example of interpreting EU secondary law consistently with EU primary law, and it is evident that Art 4(2) TEU played an important role in that balancing exercise.

Finally, recent case law provides examples where the values of Art 2 TEU and specific rights derived from it are balanced directly against Art 4(2) TEU. As mentioned above, the *Commission v Poland* and *Commission v Czech Republic* cases related to national legislation prohibiting EU citizens residing in those MS but not being their nationals from becoming a member of a political party of those states. One of the main arguments of the Polish and Czech Governments was that national regulation was intended to ensure the protection of political and constitutional systems at the national level and therefore was protected by Art 4(2) TEU. The CJEU recognised that the organisation of a national political life, to which political parties and political movements contribute, is part of the national identity protected by Art 4(2) TEU. However, the fact remains that EU law grants EU citizens the rights to vote in municipal and European Parliament elections, rights which are a concrete expression of Art 2 TEU values – democracy and equal treatment forming an integral part of the very identity of the EU as a common legal order. Therefore, the Court noted that Art 4(2) TEU must be interpreted systemically with *provisions of the same rank*, in particular Arts 2 and 10 TEU, and cannot be understood as exempting the MS from the requirements arising from those provisions. On the other hand, the full implementation of the principles of democracy and equal treatment *cannot be regarded as undermining the national identity of a MS*.

The aforementioned case law reveals that the Court takes serious account of the arguments of MS regarding the need to respect their national identity and essential state functions. Thus, Art 4(2) TEU is perceived as a significant legal argument having the potential to affect both the scope of application and content of EU law, and therefore the validity of national claims based on it. The jurisprudence developed so far illustrates the wide range of imperatives falling within the scope of application of Art 4(2) TEU: the organisation of national political life in general,[63] and the republican form of governance in particular;[64] division of competences within a MS,[65] national security and defence,[66] protection of national

[63] CJEU, Judgment of 19 November 2024, *Commission v Czech Republic*, Case C-808/21, ECLI:EU:C:2024:962; CJEU, Judgment of 19 November 2024, *Commission v Poland*, Case C-814/21, ECLI:EU:C:2024:963.

[64] CJEU, Judgment of 22 December 2010, *Sayn-Wittgenstein*, Case C-208/09, ECLI:EU:C:2010:806.

[65] CJEU, Judgment of 12 June 2014, *Digibet Ltd*, Case C-156/13, ECLI:EU:C:2014:1756; CJEU, Judgment of 21 December 2016, *Remondis*, Case C-51/15, ECLI:EU:C:2016:985.

[66] CJEU, Judgment of 11 March 2003, *Alexander Dory,* Case C-186/01, ECLI:EU:C:2003:146; CJEU, Judgment of 15 July 2021, *Ministrstvo za Obrambo*, Case C-742/19, ECLI:EU:C:2021:597; CJEU, Judgment of 6 October 2020, *La Quadrature du Net and Others*, Case C-511/18, ECLI:EU:C:2020:791.

languages in general,[67] and the writing of names in particular.[68] All these examples confirm the thesis, reflected in the wording of the national identity clause, that Art 4(2) TEU may only be invoked regarding core constitutional elements of a MS, because it explicitly refers to the national identity of MS as inherent in their „*fundamental* structures, political and constitutional" and to the EU's duty to respect *essential* State functions.[69]

Having discussed the jurisprudence of the CJEU developing Art 4(2) TEU, we may turn to the next logical question – how the Court articulates the equilibrium between Art 2 TEU as a foundational provision promoting unity, and the imperative to protect the national identities of MS. In other words, what are the limits to the national identity under EU law?

First, looking retrospectively at the Court's practice developed before the entry into force of the Lisbon Treaty, one methodological aspect merits particular attention. Even when acknowledging that a certain national restrictive measure may be regarded as forming part of the concept of national identity, the Court always emphasised the need for a *systemic compatibility*[70] between a value protected by a national law and the protection of that value by EU law. For example, in the *Omega Spielhalen* case, confronted with the argument that the commercial exploitation of games involving the simulated killing of human beings infringed a fundamental value of human dignity enshrined in the national constitution, the Court underlined that the legal order of the Community undeniably strove to ensure respect for human dignity as a general principle of law.[71] The same approach persisted after the entry into force of the Lisbon Treaty. For example, in the *Runevič-Vardyn* judgment, the CJEU pointed out that the MS have the right to ensure the protection of the state language in order to preserve national unity and social cohesion, and, at the same time, noted that in accordance with Art 3(3) TEU and Art 22 of the Charter, the EU has the obligation to respect its rich cultural and linguistic diversity.[72] In the same vein, in the *Sayn-Wittgenstein* case, the Austrian Government maintained that a national regulation on the abolition of the nobility, even if it was not an element of the republican principle underlying the Federal Constitutional Law, constituted a fundamental decision in favour of the *formal equality of treatment of all citizens before the law*. The CJEU accepted this argument by replying that EU law undeniably seeks to ensure the observance of the principle of equal treatment as a general principle of law, and that this principle is enshrined in Art 20 of the Charter. Thus, there was no doubt that the objective of observing the principle of equal

---

[67] CJEU, Judgment of 28 November 1989, *Anita Groener*, Case C-379/87, ECLI:EU:C:1989:599; CJEU, Judgment of 16 April 2013, *Anton Las*, Case C-202/11, ECLI:EU:C:2013:239.

[68] CJEU, Judgment of 12 May 2011, *Runevič-Vardyn and Wardyn*, Case C-391/09, ECLI:EU:C:2011:291.

[69] Opinion of Advocate General Emiliou of 8 March 2022, *Boriss Cilevičs and Others*, Case C-391/20, ECLI:EU:C:2022:166, para 85.

[70] Armin von Bogdandy, „Founding principles", in *Principles of European Constitutional Law* (Hart Publishing, 2009), 40-41.

[71] CJEU, Judgment of 14 October 2004, *Omega Spielhallen*, Case C-36/02, ECLI:EU:C:2004:614, paras 32-35.

[72] CJEU, Judgment of 12 May 2011, *Runevič-Vardyn and Wardyn*, Case C-391/09, ECLI:EU:C:2011:291, paras 83-87.

treatment is compatible with EU law.[73]

Further, already in the post-Lisbon constitutional setup, when confronted directly with the argument that Art 4(2) TEU is some sort of *carte blanche* even *vis-à-vis* the values of Art 2 TEU, the CJEU's response was very explicit. As mentioned above, in the *Conditionality* judgments, the Court insisted on the constitutional status and binding nature of the values of Art 2 TEU, which are given concrete expression in principles containing legally binding obligations for the MS. While accepting that under Art 4(2) TEU, MS enjoy a certain degree of discretion *in implementing the principles of the rule of law*, the Court nevertheless insisted that *the end result of such obligations to respect the rule of law may not vary from one MS to another*. The MS are understood to adhere to a shared concept of the rule of law as a common value in their own constitutional traditions *which they have undertaken to respect at all times.*[74] The same consistent approach is adopted in CJEU jurisprudence regarding the independence of national judiciaries under Art 19 TEU (as a specific expression of the principle of rule of law), as well as the other values of Art 2 TEU.[75]

Further, once Art 4(2) TEU became part of the EU's primary law, it triggered academic discussions about its contents and its impact on the overall constitutional setup of the EU. Some authors suggested that Art 4(2) TEU could or should be treated as a limitation on the principle of the primacy of EU law.[76] Even on a more „technical" level, such an approach is problematic, since it is not supported by the *travaux préparatoires* of this clause,[77] nor by

[73] CJEU, Judgment of 22 December 2010, *Sayn-Wittgenstein,* Case C-208/09, ECLI:EU:C:2010:806, paras 74 and 89.

[74] *Commission v Hungary*, paras 232-234; *Commission v. Poland*, paras 264-266.

[75] For example, see the judgment of 29 April 2025, *Commission v. Malta*, Case C-181/23, ECLI:EU:C:2024:849. The Court pointed out that it is for each MS, with due regard to international law, to lay down the conditions for the granting and loss of nationality, but then insisted that those powers must be exercised with due regard to EU law (para 81). Mobilising values of Art 2 TEU (democracy and solidarity), as well as the principle of mutual trust, the CJEU underlined that the provisions relating to EU citizenship are among the fundamental provisions of the EU, are part of the framework of a system that is specific to the EU, and which are structured in such a way as to contribute to the implementation of the process of integration that is the *raison d'ètre* of the EU itself and thus form an integral part of its constitutional framework (para 91). Because of that, the exercise of the MS' powers to lay down the conditions for granting or removing nationality is not unlimited, and the exercise of that power in a way that is manifestly incompatible with the very nature of Union citizenship is not permitted (para 95).

[76] For arguments supporting such an idea, see, for example: Armin von Bogdandy & Stephan W Schill, „Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity Under the Lisbon Treaty", *Common Market Law Review* 48(5) (2011): 1417–1454; Mary Dobbs, „Sovereignty, Article 4(2) TEU and the Respect of National Identities: Swinging the Balance of Power in Favour of the Member States?", *Yearbook of European Law* 33(1) (2014): 298–334; Marcus Klamert, „The Principle of Loyalty in EU Law", *Oxford University Press* (2014): 20-21, and the sources indicated therein. For the arguments against such an understanding, see: Mattias Wendel, „Lisbon Before the Courts: Comparative Perspectives", *European Constitutional Law Review* 7(1) (2011): 135-136; Monica Claes, „National Identity: Trump Card or up for Negotiation?", in *National Constitutional Identity and European Integration* (Intersentia, 2013), 109–139; Irmantas Jarukaitis, „Pagarba valstybių narių nacionaliniam tapatumui kaip bendrasis Europos Sąjungos teisės principas", in *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai* (Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2014), 76-580; Federico Fabbrini, Andras Sajó, „The Dangers of Constitutional Identity", *European Law Journal* 25(4) (2019): 457–473.

[77] Jarukaitis, *ibid*., 576-580.

its contents and objectives.[78] Besides, the question of the precise content of Art 4(2) TEU must be answered by a systemic interpretation of the whole of EU primary law, and is thus, „*upstream*" of the question of whether there is a conflict between EU and national law. However, the fundamental argument against such an understanding of that clause stems from the previously discussed foundational nature of the principle of the rule of law and its emanations, including the autonomy of EU law. An interpretation that contradicts this is hardly conceivable given the central role played by *sui generis* EU legal order in promoting the imperative of unity within the EU's constitutional setup.

Both classical and recent case law of the CJEU fully confirms the foregoing considerations. First, in the *Poplawski II* judgment,[79] the CJEU clarified the relationship between the principles of direct effect and the primacy of EU law, noting that in a specific case before a national court, the court is obliged to disapply a national law provision only when the relevant EU law provision has a direct effect. However, this does not mean that the principle of the primacy of EU law, or the effectiveness of EU law, was generally limited in this way. The Court unequivocally stated in this regard that in order to ensure the effectiveness of all provisions of EU law, the principle of primacy requires, inter alia, that national courts interpret their national law in the light of EU law to the greatest extent possible, and recognise the possibility for individuals to obtain compensation for damages if their rights are violated as a result of an infringement of EU law by an EU State.

Second, the recent *RS* judgment[80], in which the Court further developed its case law on the principle of the primacy of EU law in the context of the principle of judicial independence, is of particular importance.[81] The national court in that case submitted preliminary questions, stating that, under Romanian law, while an ordinary court has the power to review the compatibility of a provision of national law with EU law, such a court does not have the power to review the compatibility with EU law of a provision of national law which the Romanian Constitutional Court has declared to be compatible with the Constitution of Romania, because the supremacy of the national constitution forms part of the national constitutional identity. In essence, the preliminary questions concerned three aspects of EU law: 1) the nature and content of the principle of the primacy of EU law, 2) the dialogue between the CJEU and national courts, and the role of the preliminary ruling procedure in

[78] Linguistically, attention should be drawn to the word „respects", which cannot be interpreted as an unconditional imperative to always give priority to certain aspects of national regulation. Moreover, Art 4(2) TEU states that „[t]he Union shall respect the equality of the MSs before the Treaties". Therefore, there is no reason to claim that this clause may serve as a legal basis for granting an exception to an *individual MS*.

[79] CJEU, Judgment of 24 June 2019, *Popławski II*, Case C-573/17, ECLI:EU:C:2019:530.

[80] CJEU, Judgment of 22 February 2022, *RS*, Case C-430/21, ECLI:EU:C:2022:99.

[81] The case is also interesting because the Romanian Constitution (specifically, Art 148(2) explicitly enshrined the principle of the primacy of EU law, i.e. internalised it. One of the consequences of this internalisation was that if the Constitutional Court of Romania found that a relevant provision of national law was not contrary to the Romanian Constitution, the logical (from the point of view of national law) conclusion followed that such a provision of national law was also not contrary to EU law.

the development of EU law, and finally, 3) the interpretation of Art 4(2) TEU, since in its previous judgment the Constitutional Court of Romania had stated that, from the point of view of the Constitution of Romania, the principle of the primacy of EU law was limited by the principle of the supremacy of the Constitution, which, in its view, formed an integral part of the national constitutional identity.[82]

As regards the principle of the primacy of EU law and the powers of national courts, the CJEU referred to the aforementioned idea that, although the organisation of justice in MS, including the establishment, composition and functioning of a constitutional court, falls within the competence of those MS, they are required to comply with their obligations deriving from EU law, in particular from Arts 2 and 19 TEU, when exercising that competence. Thus, Art 19(1)(2) TEU does not in principle preclude a national law under which the courts of ordinary jurisdiction of the MS are bound by a decision of the constitutional court of that state declaring that a national piece of legislation is compatible with the Constitution of that state. However, the assessment is different in a situation where the application of such national provisions or practices would prevent national courts from assessing the compatibility of national rules with EU law if a constitutional court has declared them compatible with a national constitution. This is so because in such a case the question of the particular nature of EU law, its autonomy and its effectiveness, what the Court calls the „*essential* characteristics of the EU legal order", becomes fundamental. In this regard, the CJEU referred to its consistent case law, dating back to *Van Gend en Loos, Costa v ENEL, Internationale Handelsgesellschaft* and *Simmenthal II*, and insisted that the principle of the primacy of EU law stems from its very nature and is therefore absolute; that is, the CJEU has jurisdiction to reveal the content of this principle, while national courts have the obligation to apply EU law provisions and disapply national law that conflicts with it. Attention should be paid to a new argument of the CJEU in the *RS* judgment, where it relied on the principle of equality of the MS before the Treaties, which was also treated as a reflection of the principle of sincere cooperation. On the other hand, the CJEU emphasised the importance of a judicial dialogue between it and national courts using the preliminary ruling procedure, and pointed out that the practice of the national constitutional court in question would undermine the effectiveness of such cooperation. The Court also noted that it may have to assess whether an obligation laid down in EU law is compatible with the national identity of a MS. However, in this respect it is important that *the purpose and effect of Art 4(2) TEU is not such that a constitutional court of a MS*, notwithstanding the obligations incumbent on it under Art 4(2) and (3) TEU and the second subparagraph of Art 19(1) TEU, *may disapply a rule of EU law on the ground that it infringes the national identity of that MS, as*

[82] In fact, some of the arguments submitted by a national court in the *RS* case were already addressed by the CJEU in the *Euro Box Promotion* judgement (Judgement of 21 December 2021, *Euro Box Promotion*, Case C-357/19, EU:C:2021:1034). However, the argument regarding the supremacy of the national constitution as part of the national constitutional identity was a new one.

defined by the national constitutional court.[83] Accordingly, if a constitutional court considers that a provision of secondary EU law infringes the obligation to respect national identity of that MS, it must stay the proceedings and refer the matter to the CJEU for a preliminary ruling, since only the latter has jurisdiction to declare an act of secondary EU law invalid. Furthermore, since the CJEU has exclusive jurisdiction to give a definitive interpretation of EU law, the constitutional court of a MS may not, on the basis of its own interpretation of EU law, decide that the CJEU has exceeded its jurisdiction and therefore refuse to comply with a preliminary ruling of the CJEU. It is clear that, as far as the *interpretation of EU law* is concerned, a decision given in a preliminary ruling procedure is binding on the national court.[84]

Finally, the same line of reasoning is followed in the recently adopted *Commission v Poland* judgment.[85] Here the Court repeated that although it is for the MS to define their respective national identities, Art 4(2) TEU cannot be interpreted in such a way as to confer on them the power to derogate unilaterally from the provisions of EU law by relying on their national identity. The autonomy of EU law requires that the interpretation of Art 4(2) TEU take account of the structure and objectives of the EU, which can be ensured only with the exclusive jurisdiction of the Court. The CJEU emphasised that it takes into account the requirements stemming from Art 4(2) TEU when interpreting the obligations of the MS under other provisions of primary law, and that national courts may not refuse to give the judgements of the CJEU full effect or declare them *ultra vires*.[86]

To sum up, the CJEU case law is very straightforward and clear: both Art 2 TEU and Art 4(2) TEU form part of primary EU law and have an equal rank. Thus, the CJEU has a duty to balance the different imperatives stemming from the above-mentioned provisions in a horizontal manner. It is also evident that the discretion of MS stemming from Art 4(2) TEU is limited by respect to fundamental values of the EU enshrined in Art 2 TEU, including the principle of rule of law, which also acts as a manifestation of the autonomy of EU law.

---

[83] Paras 38, 45, 49, 55, 64-67 and 73 of the *RS* judgment.

[84] Thus, while *from the point of view of national law*, a national constitution may „internalise" the principle of the primacy of EU law (for a similar example, see Art 2 of the Constitutional Act of the Republic of Lithuania on Membership of the Republic of Lithuania in the European Union), *from the point of view of EU law*, the principle stems from the specific nature of EU law itself, and thus forms its essence. In other words, to use Hart's terminology, the principle of the primacy of EU law is the rule of recognition of EU law. Moreover, the imperative of respect for national identity also forms part of EU law, and therefore it is up to the CJEU, having jurisdiction to *authentically* interpret it, to balance this imperative while considering other imperatives of EU law.

[85] CJEU, *Commission v Poland* (*Contrôle ultra vires de la jurisprudence de la Cour de justice par une cour constitutionnelle*), Judgment of 18 December 2025, Case C-448/23, ECLI:EU:C:2025:975.

[86] Paras 222-233 of the judgement.

CONCLUSIONS

The Lisbon Treaty marked a new phase of the EU's constitutional development. Art 2 and Art 4(2) TEU form the core of that development by establishing the main parameters of the EU constitutional framework. CJEU practice as developed so far reveals that the Court uses the potential of both provisions to further elaborate the EU's constitutional identity, which is founded on the common values of Art 2 TEU. Both provisions produce different legal effects depending on the context of a specific case.

As regards Art 2 TEU, the CJEU confirmed its binding force both on the EU and the MS. In the Court's jurisprudence it is applied with varying levels of intensity, depending on the context. In some cases, Art 2 TEU is used as a supporting argument, while in others it plays a central role in defining the powers of EU institutions and the MS, or, more generally, in revealing the content of other, more detailed EU legal standards (so far, especially, Art 19 TEU and the Charter).

For its part, Art 4(2) TEU also plays an important role in shaping the direction and content of EU law. Although it does not contain an unconditional obligation to rule in favour of the diversity of the MS, CJEU practice shows that it may impact the definition of the scope of application of EU law, be a part of the equation when it comes to the search of a balance of the powers between the EU and MS, or to influence the interpretation of the content of other EU legal provisions.

As mentioned above, the CJEU ranks Art 2 and Art 4(2) TEU equally, both being constituents of EU primary law. Nevertheless, in the EU moto, *united in diversity*, the unity comes first. From a philosophical point of view, it is difficult to imagine a true respect for diversity without some minimum commonality of values. Accordingly, Art 2 TEU reflects the core EU values that must be respected both by the EU and the MS at all times. However, diversity is an essential part of the overall equation, and Art 4(2) TEU plays an important role in the CJEU jurisprudence, guiding the delicate balance between the powers of the EU and the MS.

Keletas minčių apie tarptautinį konstitucionalizmą: ar tikrai tik nacionalinio konstitucionalizmo šešėlis?

ERNESTAS SPRUOGIS

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: ernestas.spruogis@gmail.com, e.spruogis@lvat.lt

SANTRAUKA. *Straipsnyje analizuojamas konstitucionalizmo reiškinys nacionaliniu, transnacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis. Pažymima, kad konstitucionalizmas pirmiausia sietinas su valstybe ir nacionaline konstitucija. Nacionalinis konstitucionalizmas, kaip teisinė realybė, yra nacionalinės konstitucijos, įkūnijančios fundamentalius procedūrinius teisės principus ir substantyvius gėrius, viešpatavimas, kurį užtikrina pirmiausia viešąją teisę aiškinantys ir taikantys nepriklausomi ir nešališki teismai.*

Transnacionalinis konstitucionalizmas Europos Sąjungoje iš esmės yra realus teisinis reiškinys, nes Europos Sąjungos teisė taip pat įkūnija fundamentalius procedūrinius teisės principus ir substantyvius gėrius, kurių viešpatavimą užtikrina Europos Sąjungos Teisingumo Teismas kartu su nacionaliniais valstybių teismais, garantuojančiais Europos Sąjungos teisės gyvastį ir galias.

O terminas „tarptautinis konstitucionalizmas“ tebelieka daugiau teorinis nei realus teisinis reiškinys. Juk tarptautinės teisės norminė ir praktinė galios priklauso ne nuo konstitucijos ir konstitucionalizmo sąvokų vartojimo, o nuo konkrečių institucijų, principų, normų ir jų įgyvendinimo. Ypač svarbu, kad tarptautinė teisė kol kas nereikalauja, jog valstybių režimai ir nacionalinės teisinės sistemos būtų demokratiniai. Šia prasme nacionalinių valstybių autonomija yra pernelyg didelė, o tarptautinė teisė tegali būti „protokonstitucija“.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: nacionalinis konstitucionalizmas, tarptautinis / globalus / pasaulinis konstitucionalizmas, transnacionalinis konstitucionalizmas, konstitucionalizacija, teisės viešpatavimas.

VIETOJE ĮVADO

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas labiausiai prisidėjo prie konstitucinės teisės sampratos paradigminių pokyčių. Konstitucinė teisė, suprantama kaip aukščiausioji teisė, neturi specifinio reguliavimo dalyko ir negali būti traktuojama kaip teisės šaka, nes į partikuliarias šakas dalijama tik ordinarinė teisė. Konstitucinėje teisėje negali būti nei vidinių prieštaravimų, nei spragų, o jei jų yra Konstitucijos tekste (tikrai yra, ir nemažai), jie šalinami aiškinant Konstitucijos nuostatas, kad šios sudarytų darnią sistemą. Konstitucijos nuostatos aiškinamos oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, kuri formuojama Konstitucinio Teismo aktuose, todėl šių aktų teisinė galia prilygsta Konstitucijos galiai, ją galima įveikti tik padarius Konstitucijos pataisas. Konstitucinės teisės šaltiniai yra tik Konstitucija ir Konstitucinio Teismo aktai. Visi kiti teisės aktai patys gali tapti konstitucinės kontrolės objektu, todėl nėra konstitucinės teisės šaltiniai. Pagal Konstituciją nė vienas viešosios valdžios teisinis sprendimas negali turėti imuniteto nuo konstitucingumo patikros. Galiausiai niekada nesibaigiantis oficialiosios konstitucinės doktrinos plėtojimas nagrinėjant bylą po bylos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suponuoja, kad konstitucinė teisė yra jurisprudencinė teisė, o Konstitucija – „gyvoji“ Konstitucija, kuri pasitinka laikmečio iššūkius ir kurioje, ją aiškinant ir taikant kintančioje aplinkoje, atskleidžiama vis naujų aukščiausiosios galios reguliavimo aspektų, nors Konstitucijos tekstas ir nepakinta[1]. Šie teiginiai, be kita ko, reiškia ir tai, kad konstitucinė teisė, kaip aukščiausioji fundamentalius gėrius įtvirtinanti teisė, ją aiškinant ir taikant, persmelkia visas teisės sritis, taip konstitucinius gėrius pasėdama visose teisės srityse – taip vyksta visos teisės konstitucionalizacijos procesas. Konstitucinė jurisprudencija lemia visos teisės sistemos raidą, kadangi, aiškinant Konstituciją, jos vertybės, principai perkeliami į visą teisės sistemą. Konstituciocentrinė teisės sistema – tai teisės konstitucionalizacijos rezultatas[2].

Kartu reikia pastebėti tai, kad konstitucionalizacijos procesas lemia ne tik teisės persmelkimą konstituciniais gėriais, bet ir santvarkos, grindžiamos Konstitucija, realybę. Šiuo gi atveju kalbame apie konstitucionalizmą, t. y. visuomenės, valstybės santvarką, grindžiamą Konstitucija[3]. Konstitucionalizmo sąvoka šiame straipsnyje vartojama būtent pastarąja prasme, t. y. ne kaip tam tikrų bendrų idėjų, principų, kuriais remiantis turėtų būti organizuojamos ir įgyvendinamos viešosios valdžios galios tam tikroje politinėje bendruomenėje, visuma, o kaip faktinė, kasdienė tokių principų įgyvendinimo praktika, jos būklė

---

[1] Egidijus Kūris, „Konstitucija ir jos konkurentai“, iš *Tarptautinė konferencija „Nuo nacionalinės konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo“* 2022 m. spalio 25 d. Vilnius (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2024), 96–97.

[2] Toma Birmontienė, „Konstitucinis Teismas ir Konstitucijos aiškinimo menas“, iš *Tarptautinė konferencija „Nuo nacionalinės konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo“ 2022 m. spalio 25 d. Vilnius* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2024), 106.

[3] Kęstutis Jankauskas, „Konstitucionalizmas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, https://www.vle.lt/straipsnis/konstitucionalizmas/.

konkrečioje politinėje bendruomenėje[4], t. y. konstitucinės teisės viešpatavimo realybė. Šiuo aspektu ypač svarbi veikla nepriklausomų, nešališkų ir efektyvių teismų, be kita ko, tiesiogiai taikančių ir aiškinančių Konstituciją (iš kurių oficialiai kaip pagrindinę Konstitucijos aiškinimo ir taikymo funkciją atlieka Konstitucinis Teismas). Šiame kontekste paminėtina, kad nacionalinio konstitucionalizmo aspektus vienokiu ar kitokiu diskursu, ypač analizuojant Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, Lietuvoje nagrinėjo buvę ir esami Konstitucinio Teismo teisėjai (nors, žinoma, ne tik) T. Birmontienė, G. Goda, E. Jarašiūnas, D. Jočienė, E. Kūris, K. Lapinskas, V. Sinkevičius, S. Stačiokas, D. Žalimas, J. Žilys ir kt., šiuo klausimu Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas rengia konferencijas ir leidžia monografijas, straipsnių rinkinius[5], yra ir kitų Lietuvos leidėjų leidinių[6], be to, beveik monopolį transnacionalinio konstitucionalizmo tyrimuose Lietuvoje tebeturi I. Jarukaitis[7]. Visgi tarptautinio (arba pasaulinio, arba globalaus) konstitucionalizmo tyrimams, nors leidinių šia tematika, be kita ko, ir tarptautinės teisės konstitucionalizacijos aspektu, yra[8], Lietuvoje neskirta daugiau dėmesio. Kodėl? Atsakymas pateikiamas ir šiame straipsnyje.

1. NACIONALINIS KONSTITUCIONALIZMAS

Tradiciškai laikomasi požiūrio, kad konstitucionalizmą verta nagrinėti valstybės ir jos valdžios kontekste[9]. Taigi konstitucionalizmo sąvoka išsirutuliojo iš valstybės (ar viešosios)

---

[4] Irmantas Jarukaitis, „Nacionalinio ir transnacionalinio konstitucionalizmo sąveika: priešprieša ar simbiozė?“, iš *Tarptautinė konferencija „Nuo nacionalinės konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo“ 2022 m. spalio 25 d. Vilnius* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2024), 146.

[5] Pvz.: *Tarptautinė konferencija „Nuo nacionalinės konstitucijos iki transnacionalinio konstitucionalizmo“ 2022 m. spalio 25 d. Vilnius* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2024); *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023); *The concept of democracy as developed by constitutional justice.* XXII International Congress on European and Comparative Constitutional Law. Vilnius 4–5 October 2019. Ed. by Rainer Arnold, Ingrida Danėlienė (Vilnius: The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2020); *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018); *Šiuolaikinės konstitucinės justicijos tendencijos: nacionalinės ir tarptautinės teisės santykis* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2014); *Constitutional justice in Lithuania* (Vilnius: The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2003).

[6] Pvz.: *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013); Toma Birmontienė, „Konstitucinės teisės samprata ir raida“, iš *Lyginamoji konstitucinė teisė. Antras papildytas leidimas* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2025), 15-24.

[7] Pvz.: Irmantas Jarukaitis, „ES konstitucinė sutartis ir Lisabonos sutartis: skirtumų beieškant“, *Teisė* 73 (2009): 55–72; Irmantas Jarukaitis, *Europos Sąjunga ir Lietuvos Respublika: narystės konstituciniai pagrindai* (Vilnius: Justitia, 2011); *op. cit.* Irmantas Jarukaitis, „Nacionalinio ir transnacionalinio konstitucionalizmo sąveika: priešprieša ar simbiozė?“.

[8] Pvz.: Jürgen Habermas, „Does the Constitutionalization of International Law Still Have a Chance?“, in C. Cronin (ed.), *The Divided West* (Cambridge: Polity, 2006), 115–210; Jann Klabbers, Anne Peters, Geir Ulfstein, *The Constitutionalization of International Law* 1st Edition (Oxford: Oxford University Press, 2011); Anne Peters, „The Globalization of State Constitutions“, in J. Nijman and A. Nollkaemper (Eds.), *New Perspectives on the Divide between National and International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 251–308.

[9] Žr. Vaidotas A. Vaičaitis, „Pagrindinės konstitucinės idėjos: valstybė, valdžia, vertybės“, iš *Lietuvos konstitu-*

valdžios galių įtvirtinimo ir apribojimo, o šios santvarkos bruožai yra ne tik valstybės valdžios galių įtvirtinimas ir apribojimas, bet ir reali konstitucijos viršenybė teisės sistemoje, konstitucinio teisingumo įgyvendinimas, veiksminga konstitucijos apsauga, kai valstybės politika, visuomenės, valstybės institucijų, pareigūnų veikla ir priimti teisės aktai grindžiami konstituciniais principais, pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, kitomis konstitucinėmis vertybėmis (politinės bendruomenės suverenitetu, demokratija, teisės viršenybe, valstybės valdžių padalijimu, teismų nepriklausomumu ir kt.). Konstitucionalizmo pagrindiniai principai atitinka konstitucinės teisės teoretiko A. V. Dicey pateiktą teisės viešpatavimo (*rule of law*) sampratą[10], pagal kurią politinės valdžios galias valstybėje riboja aukščiausioji teisė, ji užkerta kelią valdžios savivalei, gina visų žmonių, valstybės pareigūnų teises, lygybę prieš įstatymą ir teismą; vadovaujantis konstitucija valstybėje teisiškai saugomos ir ginamos individo teisės ir laisvės. Konstitucionalizmas reiškia absoliutizmo priešybę – konstituciškai apribotas viešosios valdžios (ypač monarcho) galias[11].

Nacionalinio konstitucionalizmo, kaip konstitucinės teisės viešpatavimo realybės, atsiradimas sietinas su konstitucinės teisės susiformavimu XVIII ir XIX a. sandūroje[12], kai buvo išleistos pirmosios rašytinės konstitucijos ir teisiniame konstituciniame reguliavime nustatyta tautos kaip valstybės valdžios šaltinio svarba, o konstitucijos tiek praktikoje, tiek moksle laikomos tautos (žmonių), o ne valdžios, aktais[13]. Todėl konstitucionalizmo, kaip realios teisinės tvarkos, atsiradimas irgi sietinas tik su veiksmingos konstitucinės teisės atsiradimu, kai atsirado veiksmingas konstitucijos veikimo užtikrinimo mechanizmas – konstitucinė kontrolė, o pirmas modernus to įrodymas buvo garsioji byla *Marbury prieš Madisoną*[14], kurioje Jungtinių Valstijų Aukščiausiasis Teismas konstatavo, jog Kongresas neturi galių leisti įstatymus, paneigiančius Konstituciją. Vadinasi, konstitucionalizmo, ne tik kaip realios teisinės tvarkos, bet ir kaip mokslinės doktrinos, susiformavimas sietinas būtent su minėtu laikotarpiu. E. Jarašiūnas daro išvadą, kad, analizuojant konstitucionalizmo priešistorę, reikia labai atsargiai vartoti „ankstyvojo konstitucionalizmo“, „antikinio konstitucionalizmo“, „viduramžių konstitucionalizmo“, „viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo“ kategorijas. Kiekvienu atveju turi būti aišku, kad tai reiškia ne ką kita, o tik atskirų konstitucionalizmo elementų, bet ne paties konstitucionalizmo kaip doktrinos, sąjūdžio ar realios teisinės tvarkos buvimą. Todėl tikslinga kalbėti apie „konstitucionalizmo ištakas“ arba „konstitucionalizmo užuomazgas“, bet ne tolimoje praeityje ieškoti konstitucionalizmo pirmavaizdžio[15].

---

cionalizmo istorija (Istorinė Lietuvos Konstitucija) 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m. Mokslinis redaktorius Vaidotas A. Vaičaitis (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016), p. 20–21.

[10] Albert Venn Dicey, *Konstitucinės teisės studijų įvadas* (Vilnius: Eugrimas, 1998), 129–142.

[11] Jankauskas, *supra note*, 3.

[12] Birmontienė, *supra note*, 6.

[13] Thomas Paine, *Žmogaus teisės* (Vilnius: Naujoji Rosma, 2003), 224–253.

[14] *Marbury v. Madison*, 5 U. S. 137 (1803).

[15] Egidijus Jarašiūnas, „Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis“, *Jurisprudencija* 4(118) (2009): 21–46.

Toliau tekste pateikiami nacionalinio konstitucionalizmo požymiai, t. y. procedūriniai ir substantyvūs konstituciniai gėriai ir šių konstitucinių gėrių veiksmingumo garantijos, ypač akcentuojant nepriklausomų ir nešališkų teismų veiklą.

1.1. Procedūriniai konstituciniai teisės bruožai kaip teisės viešpatavimo prielaida

Teisės viešpatavimo esmė yra teisės viršenybė prieš bet kokius žmogaus, ypač valstybės (viešosios) valdžios, aktus. Dar romėnai teigė, kad *non rex est lex, sed lex est rex* (lot. ne karalius yra įstatymas, bet įstatymas yra karalius). Taigi pirmiausia net teisėkūros subjektams, be kita ko, pirmajai valdžiai – įstatymų leidėjui – pagal konstituciją yra ir turi būti nustatyti tam tikri apribojimai, kurie iš esmės sudarytų prielaidas nepaneigti teisės fundamentalių procedūrinių principų, kuriuos L. L. Fuller vadino vidine teisės morale[16]. Antai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime[17], be kita ko, konstatavo, kad konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja įvairius reikalavimus įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams: teisėkūros subjektai teisės aktus gali leisti tik neviršydami savo įgaliojimų; teisės aktuose nustatyti reikalavimai turi būti grindžiami bendro pobūdžio nuostatomis (teisės normomis ir principais), kurias įmanoma taikyti visiems numatytiems atitinkamų teisinių santykių subjektams; diferencijuotas teisinis reguliavimas turi būti grindžiamas tik atitinkamais teisės aktais reguliuojamų visuomeninių santykių subjektų padėties objektyviais skirtumais; kad teisinių santykių subjektai žinotų, ko iš jų reikalauja teisė, teisės normos turi būti nustatomos iš anksto, teisės aktai turi būti oficialiai skelbiami, vieši ir prieinami; įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės turi būti tikslios, turi būti užtikrinami teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktuose neturi būti nuostatų, vienu metu skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius; kad teisinių santykių subjektai savo elgesį orientuotų pagal teisės reikalavimus, teisinis reguliavimas turi būti santykinai stabilus; teisės aktais negalima reikalauti neįmanomų dalykų (*lex non cogit ad impossibilia*); teisės aktų galia nukreipta į ateitį, įstatymų ir kitų teisės aktų galiojimas atgal neleidžiamas (*lex retro non agit*), nebent teisės aktu būtų sušvelninama teisinių santykių subjekto padėtis ir kartu nebūtų pakenkiama kitiems teisinių santykių subjektams (*lex benignior retro agit*); teisės pažeidimai, už kuriuos teisės aktuose nustatyta atsakomybė, turi būti aiškiai apibrėžti; nustatant teisinius apribojimus ir atsakomybę už teisės pažeidimus, privalu paisyti protingumo reikalavimo, taip pat proporcingumo principo, pagal kurį nustatytos teisinės priemonės turi būti būtinos demokratinėje visuomenėje ir tinkamos siekiamiems teisėtiems bei visuotinai svarbiems tikslams (tarp tikslų ir priemonių turi būti pusiausvyra), neturi varžyti asmens teisių labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti, o jeigu šios teisinės

[16] Plačiau žr. Lon L. Fuller, *The Morality of Law* (New Haven: Yale University Press, 1964).

[17] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181–6708.

priemonės susijusios su sankcijomis už teisės pažeidimą, minėtos sankcijos turi būti proporcingos padarytam teisės pažeidimui; teisiškai reguliuojant visuomeninius santykius privalu paisyti prigimtinio teisingumo reikalavimų, apimančių *inter alia* būtinumą užtikrinti asmenų lygybę įstatymui, teismui ir valstybės institucijoms ar pareigūnams; leidžiant teisės aktus turi būti paisoma teisėkūros procedūrinių reikalavimų, taip pat ir tų, kuriuos yra nusistatęs pats teisėkūros subjektas; ir kt.

Minėtame Konstitucinio Teismo nutarime taip pat nustatyti reikalavimai teisėkūros subjektams paisyti iš konstitucijos kylančio imperatyvo laikytis teisės aktų hierarchijos (paminėtina, kad L. L. Fuller šio procedūrinio (ar formos) principo nelaikė būtinu vidinei teisės moralei, jis teisės aktų hierarchijos neanalizuoja). Šis reikalavimas *inter alia* reiškia, kad draudžiama žemesnės galios teisės aktais reguliuoti tuos visuomeninius santykius, kurie gali būti reguliuojami tik aukštesnės galios teisės aktais; taip pat žemesnės galios teisės aktuose draudžiama nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su nustatytuoju aukštesnės galios teisės aktuose. Poįstatyminiu teisės aktu realizuojamos įstatymo normos, todėl poįstatyminiu teisės aktu negalima pakeisti įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų, kurios konkuruotų su įstatymo normomis, nes taip būtų pažeista Konstitucijoje įtvirtinta įstatymų viršenybė poįstatyminių teisės aktų atžvilgiu; pažymėtina ir tai, kad poįstatyminiai teisės aktai negali prieštarauti įstatymams, konstituciniams įstatymams ir Konstitucijai, jie turi būti priimami remiantis įstatymais, nes poįstatyminis teisės aktas yra įstatymo normų taikymo aktas, nepaisant to, ar yra vienkartinio (*ad hoc*) taikymo, ar nuolatinio galiojimo. Lietuvoje nėra deleguotosios įstatymų leidybos, todėl Seimas – įstatymų leidėjas – negali pavesti Vyriausybei ar kitoms institucijoms poįstatyminiais aktais reguliuoti tuos teisinius santykius, kurie pagal Konstituciją turi būti reguliuojami įstatymais, o Vyriausybė negali tokių įgaliojimų priimti. Tokių santykių negalima reguliuoti ir Seimo poįstatyminiais aktais. Pagal Konstituciją su žmogaus teisių ir laisvių turinio apibrėžimu ar jų įgyvendinimo garantijų įtvirtinimu susijusį teisinį reguliavimą galima nustatyti tik įstatymu. Kita vertus, tais atvejais, kai Konstitucija nereikalauja įstatyminio tam tikrų su žmogaus teisėmis, jų įgyvendinimu susijusių santykių reguliavimo, šie santykiai gali būti reguliuojami ir poįstatyminiais aktais – aktais, reglamentuojančiais žmogaus teisių įgyvendinimo procesinius (procedūrinius) santykius, atskirų žmogaus teisių įgyvendinimo tvarką ir pan., tačiau jokiomis aplinkybėmis poįstatyminiais aktais negalima nustatyti tokio su žmogaus teisėmis, jų įgyvendinimu susijusių santykių teisinio reguliavimo, kuris konkuruotų su nustatytuoju įstatyme. Pabrėžtina ir tai, kad toks teisės akto formos nesilaikymas, kai Konstitucija reikalauja, kad tam tikri santykiai būtų reguliuojami įstatymu, tačiau jie reguliuojami poįstatyminiu aktu (nepaisant to, ar šiuos santykius kokiu nors aspektu reguliuoja dar ir įstatymas, su kuriame nustatytu teisiniu reguliavimu konkuruoja poįstatyminiame akte nustatytas teisinis reguliavimas, ar joks įstatymas šių santykių apskritai nereguliuoja), gali būti pakankamu pagrindu tokį poįstatyminį teisės aktą pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai. Ar Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės poįstatyminiai teisės aktai pagal formą neprieštarauja Konstitucijai, pagal Konstituciją sprendžia Konstitucinis Teismas.

Tai spręsdamas, Konstitucinis Teismas kiekvienu konkrečiu atveju įvertina visas bylos aplinkybes, *inter alia* tiriamo teisinio reguliavimo vietą visoje teisės sistemoje, jo tikslą ir teisėkūros subjekto ketinimus, atitinkamų santykių teisinio reguliavimo raidą ir kaitą iki tiriamo teisės akto išleidimo (legislatyvinę istoriją) ir kt. Taip pat pabrėžtina, kad tais atvejais, kai poįstatyminiai teisės aktai pripažįstami prieštaraujančiais Konstitucijai pagal formą (dėl to, kad jais buvo reguliuojami tokie santykiai, kurie gali būti reguliuojami tik įstatymu) ir jau negali būti taikomi, būtina paisyti iš Konstitucijos kylančio reikalavimo įvertinti, ar, neapsaugojus ir neapgynus iš tokių poįstatyminių teisės aktų jų galiojimo metu kilusių asmens įgytų teisių, nebus pažeistos kitos Konstitucijos saugomos vertybės, ar nebus pažeista Konstitucijoje įtvirtintų, jos ginamų ir saugomų vertybių pusiausvyra. Minėtais ypatingais atvejais įstatymų leidėjas turi konstitucinę priedermę, įvertinęs visas aplinkybes ir nustatęs, kad tai būtina, nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris visiškai arba iš dalies apsaugotų ir apgintų teisei paklususių, įstatymų reikalavimų besilaikiusių, valstybe ir jos teise pasitikėjusių asmenų įgytas teises, kilusias iš teisės aktų, vėliau pripažintų prieštaraujančiais Konstitucijai pagal formą (dėl to, kad jais buvo reguliuojami tokie santykiai, kurie gali būti reguliuojami tik įstatymu), ir kuris užtikrintų, kad nebus nukrypta nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo.

Šiame Konstitucinio Teismo nutarime taip pat įtvirtinti reikalavimai ir teisės taikymo subjektams. Taikant teisę *inter alia* būtina paisyti tokių iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančių reikalavimų, kaip antai: teisę taikančios institucijos turi paisyti asmenų lygiateisiškumo reikalavimo; negalima dukart bausti už tą patį teisės pažeidimą (*non bis in idem*); atsakomybė (sankcija, bausmė) už teisės pažeidimus turi būti nustatyta iš anksto (*nulla poena sine lege*); veika nėra nusikalstama, jeigu tai nenumatyta įstatyme (*nullum crimen sine lege*), ir kt. Šiame kontekste paminėtina ir tai, jog konstitucinis teisinės valstybės principas reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos, nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimus priimtų tik teisės pagrindu. Konstitucijos 110 str. nustatyta, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai. Atsižvelgiant į iš Konstitucijos kylančią teisės aktų hierarchiją, ši Konstitucijos nuostata reiškia ir tai, kad teisėjas negali taikyti ir Konstitucijai prieštaraujančio poįstatyminio teisės akto, ir poįstatyminio teisės akto, kuris prieštarauja įstatymui. Kita vertus, minėta Konstitucijos nuostata atspindi konstitucinį principą, vieną iš esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų, kad neturi būti taikomas teisės aktas, prieštaraujantis aukštesnės galios teisės aktui. Pažymėtina, kad įstatymai turi būti vykdomi tol, kol jie nėra pakeisti ar panaikinti arba nėra Konstitucinio Teismo įstatymo nustatyta tvarka pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai (poįstatyminiai aktai – prieštaraujančiais Konstitucijai ir (arba) įstatymams). Pabrėžtina, kad tol, kol įstatymai nėra pakeisti arba nėra Konstitucinio Teismo įstatymo nustatyta tvarka pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai, visi teisinių santykių subjektai, taigi ir Vyriausybė, privalo juos vykdyti ir taikyti pagal savo kompetenciją; neleistina, kad Vyriausybė, turinti pati taikyti įstatymus ir (arba) užtikrinti, kad įstatymus taikytų kitos valstybės ir savivaldybių institucijos bei pareigūnai, užuot

pati vykdžiusi įstatymų jai nustatytas pareigas ir (arba) užtikrinusi, kad įstatymų nustatytas pareigas vykdytų kitos valstybės ir savivaldybių institucijos bei pareigūnai, savo poįstatyminiais teisės aktais nustatytų tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su nustatytuoju įstatymuose ir kuris ją ir (arba) kitus valstybės ir savivaldybių institucijas bei pareigūnus visiškai arba iš dalies atleistų nuo minėtų pareigų vykdymo. Vienas iš daugelio konstitucinio teisinės valstybės principo aspektų (tiesiogiai susijęs su konstituciniu asmenų lygiateisiškumo principu) – tai, kad panašios bylos turi būti sprendžiamos panašiai. Tad jurisdikcinių institucijų diskrecija sprendžiant ginčus ir taikant teisę yra ribota.

1.2. Substantyvūs konstituciniai gėriai kaip konstitucionalizmo pamatas

Minėtame Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime, be kita ko, konstatuota, kad konstitucinio teisinės valstybės principo turinys yra atskleistinas atsižvelgiant į įvairias Konstitucijos nuostatas, įvertinant visas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes ir atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų, kaip antai: Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, Tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* prigimtinį teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, valstybės pasaulietiškumo ir pasaulėžiūrinio neutralumo, valstybės socialinės orientacijos, socialinio solidarumo (derinamo su kiekvieno atsakomybe už savo likimą) ir kitų, ne mažiau reikšmingų konstitucinių principų, turinį. Šiame kontekste ypač atkreiptinas dėmesys į tuos substantyvius konstitucinius gėrius, kuriuos Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas laiko nepakeičiamais ir kurių negali paneigti nė pati Tauta, kuriai priklauso suvereni valdžia, t. y. demokratija, žmogaus teisės ir laisvės (jų prigimtinis pobūdis), valstybės nepriklausomybė. Niekas negali paneigti Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių šias pamatines konstitucines vertybes, nes tai reikštų pačios Konstitucijos esmės paneigimą. Todėl net paisant iš pačios Konstitucijos kylančių jos keitimo apribojimų negali būti priimamos Konstitucijos pataisos, naikinančios prigimtines žmogaus teises ir laisves, demokratiją ar valstybės nepriklausomybę[18]. Taigi Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad Tautos suverenitetas nėra absoliutus, jis ribojamas konstitucinės teisės.

1.3. Konstitucinių gėrių veiksmingumas – teisės viešpatavimas

Kaip minėta, konstitucionalizmas – tai ne tik tam tikrų bendrų idėjų, principų, kuriais remiantis turėtų būti organizuojamos ir įgyvendinamos viešosios valdžios galios tam tikroje politinėje bendruomenėje, visuma, o kaip faktinė, kasdienė tokių principų įgyvendinimo

[18] Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimą, TAR, 2014, Nr. 10117.

praktika, jos būklė konkrečioje politinėje bendruomenėje. Taigi galima kalbėti apie realų, o ne menamą, konstitucionalizmą, kai užtikrinami ir įgyvendinami tiek procedūriniai, tiek substantyvūs konstituciniai gėriai. Užtikrinant demokratijos, be kita ko, laisvų, lygių, visuotinų, nešališkų rinkimų organizavimą, valdžių padalijimo principo įgyvendinimą lemiamą vaidmenį vaidina nešališki ir nepriklausomi viešąją teisę taikantys ir aiškinantys nepriklausomi teismai – Lietuvoje Konstitucinis Teismas ir administraciniai teismai, kurie, ypač nagrinėdami normines bylas, garantuoja, be kita ko, ir konstitucinių procedūrinių teisės principų realumą. Ypač pabrėžtina, kad tik realus teisingumo vykdymas, reali įstatymų leidžiamosios bei vykdomosios valdžių ir viešojo administravimo subjektų teisminė kontrolė padeda pasiekti realų konstitucionalizmą, realų konstitucinės teisės viešpatavimą visose viešojo gyvenimo srityse. Nors konstitucionalizmas pirmiausia yra santvarka, kurioje ribojamos valdžios galios, t. y. žmogaus teisės mokslinėje doktrinoje ne visada laikomos privalomu konstitucinio audinio elementu[19], tačiau, kaip minėta, substantyviu konstituciniu gėriu turi būti ir yra laikomos žmogaus teisės ir laisvės, todėl privatinę teisę taikantys ir aiškinantys teismai taip pat palaiko ir tobulina konstitucionalizmo būklę. Žmogaus teisių ir laisvių ginties aspektu neabejotinai svarbų vaidmenį Lietuvoje atlieka ir bendrosios jurisdikcijos teismai, nagrinėdami baudžiamąsias ir civilines (plačiąja prasme) bylas. Visų nacionalinių teismų, kurių nė vienas nėra administraciniu arba organizaciniu atžvilgiu ar kaip nors kitaip pavaldus aukštesnės instancijos teismui (net veikiantys grandyse teismai turi procesinį savarankiškumą)[20], bendra veikla ir tarpusavio diskursas padeda pasiekti teisės viešpatavimą, nes „neabejotinai teismų sistemos kompetencija ir pareiga yra išaiškinti, kas yra įstatymas“[21] (jo prasmė). Šiuo aspektu teismų, kaip vienintelės valdžios, galinčios atskleisti ir paaiškinti teisę, konstitucinės paskirties vykdyti teisingumą monopolis uždeda jiems ne tik išskirtinę galimybę, bet ir sunkią naštą, atsakomybę, kad politinė tauta ir valstybė nenukryptų nuo teisės gėrių.

Žinoma, konstitucionalizmui, kaip konstitucinės teisės viešpatavimo realumui, užtikrinti reikalingos ne tik teisinės ir teisinės institucinės, bet ir, be kita ko, ekonominės, socialinės ir kt. priemonės. Todėl ekonominis sunkmetis, kurio metu, be jo laikotarpiui būdingų grėsmių, pvz., mažinamų teisėjų atlyginimų, gali veikti ir demokratinių procesų, teisės viešpatavimo būklę[22].

---

[19] Egidijus Kūris, „Konstitucija pagal Sartorį“, iš *Lyginamoji konstitucinė inžinerija* (Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2001), 8–18.

[20] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36–1292.

[21] *Supra note*, 14.

[22] Plačiau žr. *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Mokslinis redaktorius Egidijus Kūris (Šiauliai: AB „Titnagas“, 2015).

2. TRUPUTĮ APIE TRANSKONSTITUCIONALIZMĄ

Priimta teigti, kad transnacionalinės teisės terminą pirmasis pradėjo vartoti P. C. Jessup[23]. Tačiau palikime nuošalyje amerikietiškąjį šio autoriaus padiktuotą požiūrį į teisę, kaip tarptautinės privatinės, tarptautinės viešosios ir nacionalinės teisės bendrą audinį, ir pažiūrėkime, kokiame kontekste transkonstitucionalizmo terminus vartoja autoriai, analizuojantys Europos Sąjungos (toliau – ir ES) teisinę erdvę ir santvarką. I. Jarukaitis, cituodamas buvusio Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) generalinio advokato M. P. Maduro tezę, teigia, kad pastarasis yra pasiūlęs vieną žaviausių konstitucionalizmo apibrėžimų, vadindamas jį mažumos ir daugumos baimių atspindžiu ir pusiausvyros tarp šių dviejų baimių paieška[24]. Sutiktina, kad tai gražus grožinės literatūros apibrėžimas, taikytinas politinės bendruomenės santvarkai, bet iš esmės tokio apibrėžimo turinį sėkmingai išreiškia konstitucinės teisės substantyvus gėris žmogaus teisės ir laisvės, kurios yra ne tik kiekvienam asmeniui svarbus individualus gėris, bet kartu ir viešasis gėris, nes šių teisių pagarba, gynimas ir apsauga yra teise ir teisingumu grindžiamos demokratinės valstybės viena svarbiausių priedermių; juk žmogaus teisėmis (kaip ir kitomis vertybėmis) grindžiama pati Tautos priimta Konstitucija, o tų teisių realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės *raison d'être*; priešingu atveju valstybė negalėtų būti laikoma bendru visos visuomenės gėriu[25]; šiuo aspektu Konstitucija ir yra ne tik mažoritarinis, bet ir antimažoritarinis aktas, nes ji gina individą[26], o ne tik įtvirtina ir gina bendrus gėrius.

Kalbėti apie Europos Sąjungos transnacionalinį konstitucionalizmą ne tik galima, bet ir būtina. Kodėl? Nors Europos Sąjunga nėra valstybė ir artimiausioje ateityje nepretenduoja tokia tapti, joje yra įsteigtos viešosios valdžios, sukurta savarankiška *sui generis* teisės sistema. Tikrai ne šio straipsnio paskirtis nagrinėti nacionalinės valstybės ir Europos Sąjungos skirtumus: pakanka teiginio, kad Europos Sąjunga nėra valstybė, jos ES politinė bendruomenė nėra valstybės politinė tauta, sudėtinga kalbėti apie Europos Sąjungos politinės bendruomenės suverenitetą[27] ir pan. Tačiau vien tai, kad Europos Sąjungoje įsteigtos viešosios valdžios, sustiprina poziciją, kad tas valdžias reikia ne tik, pirma, įsteigti, antra, organizuoti, bet ir, trečia, apriboti, t. y. galima kalbėti apie šias tris konstitucionalizmo funkcijas[28]. Pabrėžtina, kad pagal Europos Sąjungos steigimo sutarties (toliau – ir ES Sutartis)[29] 13 str. Są-

[23] Philip C. Jessup, *Transnational Law* (New Haven: Yale University Press, 1956).

[24] Jarukaitis, *supra note*, 4: 153.

[25] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 2014, Nr. 478.

[26] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, TAR, 2025, Nr. 6803.

[27] J. Habermas nurodo, kad suverenitetas pasidalintas tarp ES piliečių ir Europos tautų (angl. *peoples*). Žr. Jürgen Habermas, „The Crisis of the European Union in the Light of a Constitutionalization of International Law", *The European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 2 (2012): 342–343.

[28] Irmantas Jarukaitis, Gintaras Švedas, „The Constitutional Experience of Lithuania in the Context of European and Global Governance Challenges", in A. Albi; S. Borducki (eds.). *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 999–1000.

[29] Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija (OL C 202, 2016 6 7, 13–46).

jungos institucijos yra šios: Europos Parlamentas, Europos Vadovų Taryba, Europos Taryba, Europos Komisija, ESTT, Europos centrinis bankas, Audito Rūmai. Šios viešosios valdžios institucijos, atskirai ar kartu, vykdo teisėkūros, teisės vykdymo ir teisingumo funkcijas, o ES Sutarties preambulėje nurodoma, kad ji sudaroma semiantis įkvėpimo iš Europos kultūrinio, religinio ir humanistinio paveldo, iš kurio susiformavo visuotinės vertybės, kurias sudaro neliečiamos ir prigimtinės žmogaus teisės, taip pat laisvė, demokratija, lygybė ir teisinė valstybė, patvirtinant ištikimybę laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms bei pagrindinėms laisvėms ir teisinės valstybės principams, norint toliau stiprinti demokratišką ir veiksmingą institucijų veikimą, kad jos bendroje institucijų sistemoje geriau atliktų joms patikėtus uždavinius. Taigi ES Sutartyje įtvirtinta, kad ji grindžiama iš esmės nacionaliniam konstitucionalizmui būdingais aukščiau šiame straipsnyje nurodytais substantyviais gėriais, išskyrus Tautos suverenitetą, tačiau ES Sutartyje, jos 4 str. 2 d., pažymima, kad Sąjunga gerbia valstybių narių lygybę prieš Sutartis ir nacionalinį jų savitumą, neatsiejamą nuo pagrindinių politinių ir konstitucinių jų struktūrų, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą. Sąjunga gerbia esmines valstybines jų funkcijas, įskaitant valstybės teritorinio vientisumo, viešosios tvarkos ir nacionalinio saugumo užtikrinimą.

Pažymėtina, kad pirmą kartą šiuolaikinės valstybės istorijoje buvo sąmoningai nuspręsta „paimti" dalį valstybių viešosios valdžios galių ir perleisti jas naujai sukurtam – viršnacionaliniam – lygmeniui, nes šalia ES valstybių viešosios valdžios galios patikimos santykinai nuo jų nepriklausomoms ES institucijoms[30]. Analizuojant ES integracijos procesą, jo pamatinė idėja yra akivaizdi – išskaidyti viešosios valdžios galias nacionaliniam ir viršnacionaliniam lygmenims ir sukurti jų tarpusavio pusiausvyrą (abipusę priklausomybę). Būtent toks specifinis ES konstitucionalizmo modelis iš esmės reiškia pripažinimą, kad nacionalinė konstitucinė valstybė yra ir nepakeičiama, ir nepakankama *Weltgesellschaft* (liet. pasaulio visuomenės) politinei sistemai[31].

Kartu tokios ES viešosios valdžios sistemos įsteigimas verčia sukurti ir puoselėti *sui generis* teisės sistemą, būtiną riboti ES viešajai valdžiai, kuri būtų grindžiama ne tik substantyviais gėriais, būdingais nacionaliniam konstitucionalizmui, bet ir fundamentaliais procedūriniais teisės principais, kuriuos L. L. Fuller vadino „vidine teisės morale" ir kurie nurodyti minėtame Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime (žr. šio straipsnio 1.1 poskyrį). ESTT savo sprendimuose nėra taip aiškiai, kaip Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nurodęs minėtų fundamentalių procedūrinių teisės principų, tačiau yra konstatavęs, kad ES teisėje egzistuoja teisinio tikrumo, teisėtų lūkesčių, proporcingumo principai[32], o kitų principų, pvz., įstatymo atgal negaliojimas, išskyrus asmens padėtį švelninančio įstatymo, taip pat galima rasti ESTT praktikoje[33]. Pabrėžtina, kad šiuos

[30] Jarukaitis, *Europos Sąjunga ir Lietuvos Respublika: narystės konstituciniai pagrindai, supra note*, 7: 21–29, 38–48.

[31] Jarukaitis, *supra note*, 4: 157.

[32] Walter Cairns, *Europos Sąjungos teisės įvadas* (Vilnius: Eugrimas, 1999), 114–117.

[33] Žr., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžiosios kolegijos 2025 m. rugpjūčio 1 d. sprendimą *Baji*

principus ESTT iš esmės perima ir iš valstybių narių, kuriose administraciniams ginčams yra nustatytas specialus teisminis procesas[34]. Antra vertus, pagal tuomečio Europos Teisingumo Teismo (toliau – ir ETT) sprendimą *Costa v Enel* byloje[35] ES teisė yra savarankiška teisinė sistema, turinti viršenybę prieš valstybių narių teisę, esant nacionalinės teisės ir ES teisės kolizijai; ES teisė integruota į valstybių narių teisines sistemas ir ją privalo taikyti jų teismai. Kartu atkreiptinas dėmesys, kad šiame straipsnyje tikslingai parodoma, kad tiek ES teisės, tiek nacionalinės teisės konstituciniai substantyvūs gėriai, o juolab fundamentalūs procedūriniai principai koreliuoja ir neturėtų būti kolizijoje (nors skirtingų valstybių narių valdžių ir ES viešosios valdžios egzistavimas verčia daryti išvadą, jog ES konstitucionalizmo ir nacionalinių konstitucionalizmų „idealiosios sutapties" bent šiuo metu paprasčiausiai negali būti[36]).

Tačiau ES teisės, grindžiamos ne tik substantyviais gėriais, bet ir fundamentaliais procedūriniais teisės principais, formalaus egzistavimo nepakanka, jis turi būti užtikrinamas nepriklausomų teismų veikla. Pagrindinis jų ESTT, kuris pagal ES Sutarties 19 str. 1 d. užtikrina ES teisės taikymo ir aiškinimo vienodumą. Tačiau jis nėra vienišas, nes visi nacionaliniai teismai, o ypač viešąją teisę taikantys administraciniai nacionaliniai teismai, yra kartu ES teismai[37]. Šia prasme veikiantis vientisas teismų mechanizmas garantuoja ES transkonstitucionalizmo būtį, ES teisės viešpatavimą ir pirmenybę nacionalinių teisės sistemų požiūriu, kai tarp jų kyla kolizijos.

Šiame kontekste paminėtina, kad ES, kaip organizacijos, ir ES teisės egzistavimas nėra savitiksliai. Pritartina V. Vadapalo teiginiui, kad ES reikia suvokti kaip vieną iš priemonių tęstiniam ir veiksmingam šioje organizacijoje esančių politinių bendruomenių valstybingumui užtikrinti[38]. Pasak I. Jarukaičio, žvelgiant dar plačiau, akivaizdu, kad, pvz., ES Sutarties 2, 4, 6 ir 7 str., ESTT praktika dėl nacionalinių teismų nepriklausomumo[39] yra, be kita ko, orientuoti į nacionalinio konstitucionalizmo (ir sykiu valstybių tarpusavio santykių) stabilizavimą[40].

Trans s. r. o., C-544/23, ECLI:EU:C:2025:614.

[34] Cairns, *supra note,* 32:, 114.

[35] ETT 1964 m. liepos 15 d. sprendimas *Costa v Enel*, 6-64, ECLI:EU:C:1964:66.

[36] Jarukaitis, *supra note*, 4: 160.

[37] Cairns, *supra note*, 32: 108.

[38] Vilenas Vadapalas, „Lietuvos Respublikos konstitucinė teisė, tarptautinė teisė ir Europos Sąjungos teisė", iš *Lietuvos konstitucinė teisė. Trečioji laida* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 203.

[39] Žr., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžiosios kolegijos 2022 m. vasario 22 d. sprendimą *RS*, C-430/21, ECLI:EU:C:2022:99.

[40] Jarukaitis, *op. cit*., 158.

3. TARPTAUTINIO (GLOBALAUS ARBA PASAULINIO) KONSTITUCIONALIZMO PROBLEMATIKA

Globalaus, arba pasaulinio, konstitucionalizmo samprata probleminė. Nors, kaip minėta, nagrinėjama tarptautinės viešosios teisės konstitucionalizacija[41], teigiama, kad tam tikri tarptautinės teisės principai (*jus cogens*) yra viršesni už tarptautines sutartis ir todėl gali būti palyginti su konstituciniais[42], tačiau šiame kontekste kyla daugiau klausimų negu atsakymų. Pirmiausia, kalbėti apie konstitucionalizmą kaip santvarką reikia tada, kai yra valdžia, kurią reikia riboti. Žinoma, konstitucionalizmas atlieka ir steigimo, ir organizavimo funkcijas, tačiau tarptautinėje teisėje nėra įsteigta nei įstatymų leidžiamoji valdžia, nėra nei centralizuotos vykdomosios valdžios, net nėra bendros privalomos kompetencijos teisminės institucijos[43]. Taigi kokią valdžią riboja tarptautinė viešoji teisė?

Tarptautinės teisės paskirtis – sureguliuoti santykius tarp valstybių ir tarptautinių organizacijų, kad būtų palaikoma taika pasaulyje (nes pirminis valstybių interesas yra taikos pasaulyje užtikrinimas (žr. Montevidėjo konvencijos 10 str.)[44]). Vadinasi, jos būtinybė atsiranda tada, kai nacionalinės teisės normų nepakanka sureguliuoti tam tikriems, pirmiausia tarpvalstybiniams, santykiams. Apie tokią teisės paskirtį iš esmės rašė tarptautinės teisės tėvas Hugo Grocijus savo veikale „Trys knygos apie karo ir taikos teisę“[45]. Ypač svarbios tarptautinės santvarkos modeliavimui yra I. Kanto mintys. Jis nurodo, kad bet kokią teisinę santvarką (asmenų, kuriuos ji liečia, atžvilgiu) sudaro šios dalys: (1) žmonių tautos santvarka pagal valstybinę pilietinę teisę (*ius civitatis*); (2) valstybių santykių santvarka pagal tarptautinę teisę (*ius gentium*); (3) santvarka pagal pasaulinės pilietybės teisę (*ius cosmopoliticum*), nes žmonės ir valstybės, santykiaudami tarpusavyje, daro vieni kitiems poveikį, jie turi būti laikomi žmonių valstybės piliečiais[46]. Plėtodamas taikos tarp valstybių, kurios turėtų sukurti taikingąją sąjungą (*Foedus Pacificum*), aiškinimą, Kantas veikale „Į amžinąją taiką“ pateikia tokius šešis parengiamuosius straipsnius dėl amžinosios taikos tarp valstybių: 1) „Jokia sutartis neturi būti laikoma taikos sutartimi, jeigu ji sudaryta su slaptomis išlygomis būsimajam karui“; 2) „Jokia savarankiška valstybė (nesvarbu, didelė ar maža) neturi būti įgyta kitos valstybės nei paveldint, nei mainikaujant ar gaunant dovanų“; 3) „Reguliariosios kariuomenės (*miles perpetuus*) turi ilgainiui visiškai išnykti“; 4) „Valstybės skolos neturi būti naudojamos tvarkyti užsienio reikalams“; 5) „Jokia valstybė neturi jėga kištis į kitos valstybės santvarką ir valdymą“; 6) „Jokia valstybė, kariaudama su kita, neturi imtis tokių priešiškų veiksmų, dėl kurių, sudarius taiką, taptų neįmanomas abipusis pasitikėjimas:

[41] Žr., pvz., Habermas, *supra note*, 8.

[42] Vilenas Vadapalas, *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Eugrimas, 1998), 36.

[43] *Ibid,* 22–26.

[44] Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, Dec. 26, 1933, 49 Stat. 3097, 165 L. N. T. S., 19.

[45] Žr. Wilhelm G. Grewe, *Epochen der Völkerrechtsgeschichte* (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1984), 227, cituota iš Vadapalas, *supra note*, 42: 21.

[46] Imanuelis Kantas, *„Į amžinąją taiką“,* iš *Politiniai traktatai* (Vilnius: Aidai, 1996), 120.

tokių kaip pasalūniškų žudikų (*percussores*), nuodytojų (*venefici*) verbavimas, kapituliacijos sąlygų laužymas, išdavystės (*perduellio*) kurstymas priešo šalyje ir t. t.“. Kartu pažymima, jog šių straipsnių taikai, kuri apima ir žmonių vertingumo bei jų laisvės garantijas, užtikrinti nepakanka, nes valstybės gali būti despotiškos, pažeidžiančios žmogaus vertingumą, laisvę. Todėl yra būtini dar trys galutiniai straipsniai dėl amžinosios taikos tarp valstybių: 1) „Kiekvienos valstybės pilietinė santvarka turi būti respublikinė“; 2) „Tarptautinė teisė turi būti pagrįsta laisvų valstybių federacija / sąjunga“; ir 3) „Pasaulinės pilietybės teisė turi būti apribota visuotinio svetingumo sąlygomis“[47]. Būtent šie pastarieji straipsniai reiškia, kad valstybės saugo kiekvieno žmogaus (ne tik savo piliečių) vertę, laisvę, pačios yra laisvos. J. Habermas vartoja I. Kanto retoriką apie pasaulinę pilietybę, teigdamas, kad yra poreikis keisti tarptautinę teisę į pasaulio piliečių teisę, o nacionalinė konstitucija gali būti tik respublikinė, nustatyta piliečių jų santykiams reguliuoti. Tačiau ši demokratijos forma nedominuoja tarptautinėje arenoje ir pasaulinė politinė valdžia stokoja galių teisei politinėje arenoje įgyvendinti, todėl tarptautinė teisė gali būti tik „protokonstitucija“[48].

Akivaizdu, kad tarptautinė teisė stokoja demokratinio legitimumo, substantyvių teisės gėrių (žr. šio straipsnio 1.2 poskyrį). Juk pasaulio valstybės, net ir Jungtinių Tautų narės, toli gražu ne visos yra demokratinės. Be to, valstybių požymiai pagal Montevidėjo konvenciją neturi atspindėti demokratinio valstybės režimo: svarbu, kad valstybės valdžia būtų efektyvi. Kaip pažymi V. Vadapalas, kalbant apie naujos vyriausybės atėjimo į valdžią teisėtumą pagal valstybės vidaus teisę (teisėti ir teisingi rinkimai ar, priešingai, antikonstitucinis perversmas), tai, deja, tebelieka vidaus teisės reikalu[49]. Todėl mokslinėje literatūroje taip pat nurodoma, kad Jungtinės Tautos neturėtų priimti nedemokratinių valstybių ir jose esančioms valstybėms galėtų atstovauti tik tokios vyriausybės, kurios yra demokratinės ir kurios gerbia žmogaus teises: atitinkamai turėtų būti pakeisti Jungtinių Tautų chartijos[50], kurioje nėra nė žodžio apie demokratiją, 4 ir 6 str.[51].

J. Habermaso ir I. Kanto pastebėjimai apie demokratinių vertybių stoką tarptautinėje teisėje, apie efektyvios valdžios, stokojančios galių užtikrinti tarptautinės teisės reikalavimų įgyvendinimą pasaulinėje erdvėje, neefektyvi tarptautinio teismo, taikančio ir aiškinančio tarptautinę teisę, veikla nėra vienintelės kliūtys tarptautiniam konstitucionalizmui. Juolab kad ir procedūriniai reikalavimai tarptautinei teisei būti hierarchine sistema, kad atitiktų konstitucinės teisės bruožus, o įgyvendinta tarptautinė teisė viešpatautų, yra probleminiai. Kitaip nei viešpatavimo teisė ar subordinacijos teisė, tarptautinė teisė apibūdinama kaip „koordinacijos“ teisė arba „bendrijos teisė“, o valstybės paprastai yra laisvos sudaryti ar ne

[47] Kantas, *supra note,* 46:, 120–134.

[48] Habermas, *supra note*, 8: 130–131.

[49] Vadapalas, *supra note*, 42: 219.

[50] Jungtinių Tautų Chartija, *Valstybės žinios*, 2002, 15–557.

[51] Žr. Fernando R. Tesón, The Kantian Theory of International Law, 92 COLUM. L. Rev. 53 (1992), 100.

vieną ar kitą sutartį ir kartu prisiimti arba ne tarptautinius įsipareigojimus[52]. Nors H. Kelsenas, kuris yra normų hierarchinės struktūros šalininkas, nurodė, kad aukščiausios juridinės galios tarptautinės teisės normos yra bendrosios, kilusios iš papročių: iš šių normų viena yra ypač svarbi – toji, kuri žinoma kaip *pacta sunt servanda* principas, o kitos tarptautinės teisės normos yra partikuliarinės, kilusios iš tarptautinių sutarčių, jos subordinuotos bendriesiems tarptautinės teisės principams (galimos ir trečio lygio tarptautinės teisės normos)[53]; visgi, pasak L. L. Harto, ieškoti fundamentalios normos tarptautinėje teisėje neverta, nes jos ten nėra: net minėtas *pacta sunt servanda* principas pasirodė nesuderinamas su faktu, kad ne visos prievolės pagal tarptautinę teisę kyla iš *pacta* (sutarčių), nors ir kaip plačiai interpretuotume šį terminą. Todėl jis buvo pakeistas kitu, mažiau žinomu, vadinamąja norma, nustatančia, kad „valstybės turi elgtis taip, kaip jos paprastai elgiasi". O juk tuo nepasakoma nieko daugiau, kaip tik tai, jog akceptuojantieji tam tikras normas taip pat turi laikytis normos, nustatančios, kad normų turi būti laikomasi. Tai yra tik nenaudingas to fakto, kad valstybės akceptavo normų visumą kaip įpareigojančias normas, pakartojimas[54].

Galiausiai fundamentali pliuralistinė kritika teigia, kad pasaulio gyventojų politinė, ekonominė, intelektinė ir moralinė įvairovė daro tarptautinį konstitucionalizmą tiek neįgyvendinamą, tiek nelegitimų. Bet koks konstitucinis susitarimas būtų vienos grupės primestas kitai ir todėl būtų suvokiamas veikiau kaip imperinis įrankis, o ne kaip bendros savivaldos išraiška[55].

VIETOJE IŠVADŲ

Konstitucionalizmas sietinas pirmiausia su valstybe ir nacionaline konstitucija. Būtent nacionalinis konstitucionalizmas atlieka pagrindines funkcijas, t. y. steigiamąją, organizuojamąją ir ribojamąją, kuomet pagal nacionalinę konstituciją įsteigiama valstybė ir jos institucijų sistema, nustatomos veiklos funkcijos ir kryptys, taip pat nubrėžiami apribojimai valstybės valdžios institucijoms. Nacionalinis konstitucionalizmas, kaip teisinė realybė, yra nacionalinės konstitucijos, įkūnijančios fundamentalius procedūrinius teisės principus ir substantyvius gėrius, viešpatavimas, kurį užtikrina pirmiausia viešąją teisę aiškinantys ir taikantys nepriklausomi ir nešališki teismai.

Transnacionalinis konstitucionalizmas Europos Sąjungoje iš esmės yra realus teisinis reiškinys, nes Europos Sąjungos teisė taip pat įkūnija fundamentalius procedūrinius teisės principus ir substantyvius gėrius, be to, brėžia tam tikrus apribojimus Europos Sąjungos viešajai valdžiai ir nacionalinių valstybių valdžioms, taip pat turi pirmenybę prieš nacio-

[52] Vadapalas, *supra note*, 42: 19, 35.

[53] Hans Kelsen, *Grynoji teisės teorija* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 260.

[54] Herbert L. A. Hart, *Teisės samprata* (Vilnius: Pradai, 1997), 365–370.

[55] Nico Krisch, *Beyond Constitutionalism: The Pluralist Structure of Postnational Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

nalines teisines sistemas. Ypač pabrėžtina, kad Europos Sąjungos Teisingumo Teismas nėra vienišas, aiškindamas ir taikydamas Europos Sąjungos teisę, nes nacionaliniai valstybių teismai taip pat laikomi Europos Sąjungos teismais, užtikrinančiais Europos Sąjungos teisės gyvastį ir galias.

O terminas „tarptautinis konstitucionalizmas“ tebelieka daugiau teoriniu nei realiu teisiniu reiškiniu. Juk tarptautinės teisės norminė ir praktinė galios priklauso ne nuo konstitucijos ir konstitucionalizmo sąvokų vartojimo, o nuo konkrečių institucijų, principų, normų įgyvendinimo. Ypač svarbu, kad tarptautinė teisė kol kas nereikalauja, jog valstybių režimai ir nacionalinės teisinės sistemos būtų demokratiniai. Šia prasme nacionalinių valstybių autonomija yra pernelyg didelė, o tarptautinė teisė tegali būti „protokonstitucija“.

A FEW THOUGHTS ON INTERNATIONAL CONSTITUTIONALISM: IS IT REALLY JUST A SHADOW OF NATIONAL CONSTITUTIONALISM?

ERNESTAS SPRUOGIS

SUMMARY. *The article analyses the phenomenon of constitutionalism at the national, transnational, and international levels. It is noted that constitutionalism is primarily associated with the state and the national constitution. National constitutionalism, as a legal reality, is the supremacy of the national constitution, which embodies fundamental procedural principles of law and substantive values; this supremacy is ensured primarily by independent and impartial courts that interpret and apply public law.*

Transnational constitutionalism in the European Union is essentially a real legal phenomenon, since European Union law also embodies fundamental procedural principles of law and substantive values, the supremacy of which is ensured by the Court of Justice of the European Union together with national courts of the Member States, which help to sustain the vitality and powers of the European Union law.

Meanwhile, the term "international constitutionalism" remains more a theoretical than a real legal phenomenon. Indeed, the normative and practical force of international law depends not on the use of the concepts of constitution and constitutionalism, but on specific institutions, principles, norms, and their implementation. It is particularly important that international law does not yet require state regimes to be democratic or national legal systems to be democratic. In this sense, the autonomy of nation states is excessive, and international law can only be described as a "proto-constitution."

KEYWORDS: national constitutionalism, international/global/worldwide constitutionalism, transnational constitutionalism, constitutionalization, rule of law.

Gynybinis konstitucionalizmas: strateginis konstitucinio dialogo naudojimas demokratijos atsparumui stiprinti

JOLITA MILIUVIENĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas jolita.miliuviene@mruni.eu

SANTRAUKA. *Šiandien jau niekam nekyla abejonių, jog demokratijos atsparumas grėsmėms nebėra savaime suprantamas – demokratiją puoselėti, palaikyti, už ją kovoti reikia kasdien, o konstituciniai teismai šiame procese atlieka ypatingą vaidmenį. Svariai argumentuoti konstitucinių teismų sprendimai, ypač visuomenei jautriose bylose, yra viena iš svarbiausių priemonių, neleidžiančių peržengi raudonųjų linijų. Argumentavimo kokybė ir įtikinamumas lemia ne tik priimto sprendimo autoritetą, bet ir visuomenės pasitikėjimą konstitucinės justicijos institucija, demokratinėmis vertybėmis ir valstybe apskritai. Straipsnyje analizuojama, kaip konstituciniai teismai, remdamiesi užsienio valstybių konstitucinių teismų jurisprudencija ir tarptautinių institucijų, visų pirma Venecijos komisijos, nuomonėmis, stiprina savo sprendimų argumentaciją. Tokie šaltiniai bylose pasitelkiami ne mechaniškai pasiskolinant problemos sprendimo idėją ar techniškai nusirašant, o tikslingai vystant teisminį dialogą, liudijantį, kad demokratinės vertybės yra visuotinai pripažintos ir ginamos. Tai kartu siunčia aiškią žinutę sprendimų priėmėjams: demokratijos šalininkų yra daug, jie palaiko vieni kitus ir remiasi bendrais standartais.*

Remiantis Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos pavyzdžiais, straipsnyje tiriama, kokiu mastu ir kokiais tikslais šio teismo sprendimuose remiamasi lyginamąja konstitucine jurisprudencija ir Venecijos komisijos nuomonėmis, keliamas klausimas, ar Venecijos komisijos nuomonės Konstituciniam Teismui yra tik pagalbinis interpretacinis šaltinis, ar jomis remiamasi kaip autoritetingais konstitucinės teisės standartais, turinčiais didesnę įtaką galutiniam sprendimui, ypač neramiais demokratijos silpnėjimo laikais, kai populistinės politinės partijos, naudodamosi demokratiniais instrumentais, kėsinasi į nusistovėjusią tvarką ir nesidrovi paneigti kažkada visuotinėmis ir neginčijamomis laikytų žmogaus teisių.

[1] ORCID: 0000-0001-6741-1574.

Tad gebėjimas parodyti, kad konstitucinis sprendimas atspindi ne tik tos valstybės konstitucinio teismo valią, bet dera ir su plačios tarptautinės konstitucinės bendruomenės pozicija, didina sprendimo legitimumą ir kartu stiprina demokratijos atsparumą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Konstitucinis Teismas, konstitucinė justicija, užsienio valstybių konstituciniai sprendimai, lyginamoji konstitucinė teisė, teisinės valstybės atsparumas, demokratijos silpnėjimas, Venecijos komisija.

ĮVADAS

Demokratijos būklę pasaulyje stebinčios ir pagal įvairius parametrus matuojančios organizacijos kalba apie vis prastėjančius jos rodiklius[2]. Mokslininkai pritaria teigdami, jog pastaruoju metu vyksta liberaliosios demokratijos krizė[3], nulemta populizmo įsigalėjimo, kraštutinių dešiniųjų ir kairiųjų politinių partijų iškilimo, visuomenės nusivylimo sisteminiais sprendimais ir nepasitikėjimo savo valstybės institucijomis, valdžių padalijimo principo iškraipymo bei stabdžių ir atsvarų mechanizmo neutralizavimo[4]. Kad ir kaip norėtųsi vykstantiems procesams užbėgti už akių, sprendimus rasti nėra taip paprasta, nors bandyti tai daryti nesiliaujama[5].

Demokratijos recesijos ir autoritarinio populizmo pakilimo laikais tradicinių teisinių saugiklių dažnai nepakanka, todėl tenka ieškoti kūrybiškų priemonių konstitucinei santvarkai gelbėti. Atsakomybė reaguoti į valstybėje vykstančius pokyčius tenka ir konstituciniams teismams, kurie iš pasyvių arbitrų turėtų virsti, kol dar ne per vėlu[6], aktyviais demokratijos sergėtojais, formuojančiais ginamojo konstitucionalizmo (angl. *defensive constitutionalism*) doktriną. Ši teorija remiasi prielaida, kad konstitucinė sistema privalo turėti veiksmingą „imuninį atsaką" į bandymus ją sugriauti iš vidaus, naudojantis pačios demokratijos instrumentais. Tokios gynybinės priemonės yra būtinos santvarkose, kuriose politiniai sprendi-

---

[2] Žr., pvz., *Democracy Report 2026: „Unraveling The Democratic Era?"*, Staffan I. Lindberg (red.), https://www.v-dem.net/publications/democracy-reports/; arba „*The Growing Shadow of Autocracy*", Freedom in the World 2026, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2026/growing-shadow-autocracy.

[3] Žr. pvz. Laurent Pech and Kim Lane Scheppele, „Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the European Union", *Cambridge Yearbook of European Law*, 2017; George Katrougalos, Bertrand Mathieu, *The Crisis of Liberal Democracy Diagnostics and Therapies* (Intersentia, 2023); Leander Møller Gøttck, *The Crisis of Liberal Democracy in Contemporary Novelsor The Continuation of History* (Routledge, 2025); Mark Graber, Sanford Levinson and Mark Tushnet (eds.), *Constitutional Democracy in Crisis?* (Oxford University Press, 2018), ir daugelis kitų.

[4] Kim Lane Scheppele, „Rights into Structures: Judging in a Time of Democratic Backsliding", *German Law Journal*, 26(2) (2025): 255–273.

[5] Aziz Huq, Tom Ginsburg, *How to Save a Constitutional Democracy* (University of Chicago Press, 2018).

[6] Kaip rodo Lenkijos, Vengrijos ir kitų valstybių pavyzdžiai, būtent konstituciniai teismai tampa pirmuoju taikiniu, kurį siekiama neutralizuoti, kad suplanuotas reformas būtų galima įgyvendinti sklandžiai. Žr. pvz. Wojciech Sadurski, *Poland's Constitutional Breakdown* (Oxford, 2019).

mai priimami remiantis įstatymo raide ir ignoruojant įstatymo dvasią[7].

Stiprių konstitucinių teismų iškilimas XX a. sutampa su vis ryškėjančiomis pastangomis apsaugoti demokratijas nuo autoritarinių jėgų[8]. Svariai argumentuoti konstitucinių teismų sprendimai, ypač poliarizuotose visuomenėse atgarsį turinčiose jautriose bylose, yra viena iš priemonių, neleidžiančių peržengti teisinės valstybės imperatyvų brėžiamų raudonųjų linijų. Argumentavimo kokybė ir įtikinamumas lemia ne tik priimto sprendimo autoritetą, bet ir visuomenės pasitikėjimą konstitucinės justicijos institucija, demokratinėmis vertybėmis ir valstybe apskritai.

Būtent čia esminę reikšmę įgyja strateginis teismų dialogas, kai pasitelkiant kitų demokratinių valstybių konstitucinių teismų sprendimus ar tam tikrus tarptautinius dokumentus, tos raudonosios linijos, kurių valdžios institucijos negali peržengti be rizikos izoliuotis nuo bendros Vakarų teisinės tradicijos, dar labiau paryškinamos. Remdamasis už vienos valstybės ribų išeinančia autoritetinga nuomone, nacionalinis konstitucinis teismas savo poziciją sutvirtina universaliu standartu, kuriam priešintis tampa politiškai brangu. Teisėjai, kalbėdamiesi vieni su kitais, remdamiesi vieni kitais, sukuria pasaulinį teisinės valstybės šydą, kurį vietos politikams tampa sunkiau perplėšti[9].

Lyginamoji analizė tapo svarbi konstitucinei evoliucijai nuo pat tada, kai pasaulyje paplito modernios konstitucijos koncepcijos idėja[10]. Straipsnyje analizuojama, kaip Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, remdamasis užsienio valstybių konstitucinių teismų jurisprudencija ir tarptautinių institucijų, visų pirma Venecijos komisijos, nuomonėmis, stiprina savo sprendimų argumentaciją. Minėtų šaltinių pasitelkimas sprendžiant konstitucinės justicijos bylas nagrinėjamas ne kaip mechaniškas skolinimasis, o kaip sąmoningas teisminis dialogas, rodantis, kad demokratinės vertybės, kurios plėtojamos konkrečioje byloje, yra visuotinai pripažintos ir ginamos, o jas ginančių teismų bendruomenė yra plati ir vieninga, net jei baigiamajame akte dėstoma koncepcija nepriimtina daliai visuomenės ar valdančiajai daugumai. Straipsnyje apžvelgiamos bylos yra labiau iliustratyvūs, ne reprezentatyvūs išorės teisės šaltinių naudojimo konstitucinėje jurisprudencijoje pavyzdžiai.

1. KONSTITUCINĖS JURISPRUDENCIJOS INTERNACIONALIZAVIMAS KONSTITUCINIŲ TEISMŲ PRAKTIKOJE

Lyginamoji konstitucinė analizė labai svarbi aiškinant daugumą, jei ne visas, konstitucijas. Tai ypač atsispindi konstitucinių teismų priimamuose sprendimuose, kuriuose

---

[7] András Sajó, *Ruling by Cheating: Governance in Illiberal Democracy* (Cambridge University Press, 2021).

[8] Samuel Issacharoff, „Comparative constitutional law as a window on democratic institutions“, in Erin F. Delaney, Rosalind Dixon (eds.) *Comparative Judicial Review* (Edward Elgar Publishing, 2018), 61.

[9] Anne-Marie Slaughter, *A New World Order* (Princeton University Press, 2004).

[10] Cheryl Saunders, „The role of comparative materials in constitution interpretation“, in Sujit Choudhry, Catherine O'Regan, and Carlos Bernal-Pulido (eds.) *Constitutional Interpretation* (Edward Elgar Publishing, 2025), 327.

aiškinamos nacionalinių konstitucijų nuostatos. Mokslinėje literatūroje taip pat kalbama apie „konstitucinį skolinimąsi", „konstitucinius transplantus"[11], „tarpusavio įtaką" ar „konstitucinių idėjų migraciją"[12], pabrėžiant, kad konstituciniams teismams turi poveikį kitose valstybėse priimti sprendimai, vadinasi, konstituciniai klausimai seniai peržengė vienos valstybės sienų ribas. Ran Hirschl pastebi, kad intensyvus konstitucinių idėjų eismas lydimas atsiradusios vadinamosios generinės konstitucinės teisės; tai tarsi konstitucinės teisės esperanto kalba, atsispindinti konstitucinių teismų sprendimuose ir argumentacijoje, visų pirma žmogaus teisių ir laisvių apsaugos srityje[13].

Atsižvelgiant į skirtingų teisės sistemų ypatumus, matyti, jog užsienio konstitucinių teismų jurisprudencija dažniau turėtų būti remiamasi bendrosios teisės šalyse, kuriose vadovavimasis, visų pirma, savais precedentais, yra teisės tradicijos dalis ir pagrindinė normų aiškinimo taisyklė (išimtis yra JAV Aukščiausiasis Teismas, vis dar gan rezervuotai žiūrintis į užsienio šalių sprendimus). Kontinentinės teisės tradicija besivadovaujančiose valstybėse konstitucinių teismų polinkis remtis užsienio teismų sprendimais varijuoja nuo strateginio iki atsargaus, selektyvaus ar apskritai nenoro į juos referuoti[14], nenorint sumenkinti nacionalinės konstitucijos reikšmės. Tačiau net ir šiais atvejais neatmestina, jog tokie sprendimai konstitucinių teismų teisėjams yra žinomi, ypač spartaus technologijų vystymosi laikais, kai net ir užsienio kalba surašytą sprendimą perskaityti kliūčių nebėra. Tad implicitinė užsienio sprendimų konstitucinės teisės vystymuisi įtaka, nors ir sunkiau išmatuojama, neturėtų būti nuvertinama.

1.1. Konstitucinis universalizmas vs. teisinis nacionalizmas: užsienio šaltinių legitimumo dilema

Demokratijos plėtra, ypač griuvus Berlyno sienai, buvo nuolat lydima keitimosi gerąja praktika ir įkvėpimo vieniems iš kitų paieškų. Liberalios demokratijos idėjų sklaida naujai priimtose konstitucijose paskatino globalaus konstitucionalizmo fenomeną. Kaip pažymi A.-M. Slaughter, šiuolaikiniai teisėjai nebeveikia izoliuotose nacionalinėse sistemose, jie formuoja transnacionalinius tinklus, kuriuose keisdamiesi idėjomis kuria globalią teisinę kalbą. Ši tinklaveika leidžia nacionaliniam teismui savo sprendimą pateikti ne kaip subjektyvią vidaus interpretaciją, o kaip dalį platesnio, universalaus teisinio standarto, kurio ignoravimas reikštų teisinę valstybės saviizoliaciją[15]. Savaime suprantama, konstitucinių

[11] Vlad F. Perju, „Constitutional Transplants, Borrowing and Migrations", in Michel Rosenfeld and András Sajó (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (OUP, 2012), 1304.

[12] Sujit Choudhry, *The Migration of Constitutional Ideas* (Cambridge University Press, 2009).

[13] Ran Hirschl, „From Comparative Constitutional Law to Comparative Constitutional Studies", *International Journal of Constitutional Law*, Nr. 11 (2013): 1.

[14] Tania Groppi, Marie-Claire Ponthoreau, Irene Spigno, *Judicial Bricolage: The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges in the 21st Century* (Hart Publishing, 2025).

[15] Anne-Marie Slaughter, *A New World Order* (Princeton University Press, 2004).

teismų teisėjams tenka atsakomybė tinkamai parinkti cituojamus užsienio teismų sprendimus, atpažinti ir suprasti užsienio bylos kontekstą, kad konstitucinės idėjos nebūtų perkeliamos į visiškai joms nepritaikytą terpę iš absoliučiai kitokios kultūrinės, socialinės ar teisinės aplinkos. Nors, kaip matyti ir iš Lietuvos Konstitucinio Teismo sprendimų analizės, dažniausiai teismai nelinkę pasiaiškinti dėl cituojamų užsienio teismų sprendimų pasirinkimo. Itin retai užsienio jurisprudencija naudojama kaip *a contrario* argumentas, pabrėžiant nacionalinės teisės specifiškumą.

Netrūksta ir šios praktikos skeptikų. Klasika laikomas dviejų JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjų Antonin Scalia ir Stephen Breyer pokalbis apie tai, ar derėtų konstituciniams teismams sprendžiant bylas remtis komparatyvistine analize ir atsižvelgti į užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimus[16]. A. Scialia nebuvo įtikintas S. Breyerio argumentais, kad sprendžiant konstitucinės justicijos bylas ne tik įdomu, bet ir naudinga žinoti, ką panašiu klausimu yra pasakę užsienio kolegos, ypač įvertinus tai, kad visų tikslas yra tas pats, t. y. kuo geresnė žmogaus teisių apsauga, tad būtų paprasčiausiai neapdairu tuo nesidomėti. A. Scalia nuomone, konstituciniai teismai, nurodydami užsienio konstitucinę jurisprudenciją, paprastai atsirenka tik tą, kuri palanki jų pasirinktam sprendimui, tad tokie pavyzdžiai neparodo viso egzistuojančio paveikslo. Be to, pasak jo, nė vienas užsienio teismas negalėtų pasakyti, kaip geriausiai reikėtų išaiškinti nacionalinės konstitucijos nuostatas – originali konstitucijos nuostatų prasmė slypi tik joje pačioje ir jokie užsienio teismų, net ir itin autoritetingų, sprendimai negali lemti konstitucijos nuostatų aiškinimo. Tokia praktika, kai nacionalinės konstitucijos nuostatų aiškinimas yra nulemtas užsienio teismų nuomonių, netgi gali kelti grėsmę valstybės suverenitetui. Šis kritiškas teisėjo A. Scalia požiūris atsispindi ir jo atskirojoje nuomonėje *Roper v. Simmons* byloje, kurioje jis pabrėžia, kad nacionalinės konstitucijos nuostatų prasmė negali priklausyti nuo to, kaip tai suprantama kitose valstybėse[17]. Klasikinio originalistinio ir tekstualistinio konstitucijos aiškinimo šalininkas A. Scalia laikėsi nuomonės, kad konstitucijos prasmė turi būti nustatoma remiantis jos tekstu, istorija ir nacionaline teisine tradicija, taip užtikrinant tiek interpretacinį nuoseklumą, tiek demokratinį legitimumą, o ne „importuojama“ iš išorės.

Priešinga pozicija dėstoma toje byloje pateiktoje teisėjo Anthony Kennedy nuomonėje, kurioje jis teigia, kad tarptautinė praktika gali būti patvirtinantis (angl. *confirmatory*) argumentas Aukščiausiojo Teismo sprendime; jei egzistuoja platus tarptautinis konsensusas (pvz., prieš nepilnamečių mirties bausmę), tai sustiprina išvadą, jog tai (tokia bausmė) prieštarauja „besivystantiems padorumo standartams, kurie žymi brandžios visuomenės progresą“[18]. Tai, kad JAV Aukščiausiasis Teismas atsižvelgia į minėtą tarptautinį konsen-

[16] Norman Dorsen, „The relevance of foreign legal materials in U. S. constitutional cases: A conversation between Justice Antonin Scalia and Justice Stephen Breyer“, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 3, Issue 4 (2005): 519–541.

[17] Atskiroji teisėjo Antonin Saclia nuomonė JAV Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 1 d. sprendimui byloje *Roper v. Simmons*, https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/03-633.

[18] Teisėjo Anthony Kennedy nuomonė JAV Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 1 d. sprendimui byloje *Roper v.*

susą, liudija daugiau nei pusės amžiaus praktika, kurioje gausu nuorodų į užsienio teismų sprendimus. Tiesa, tokią praktiką palankiai savo pasisakymuose vertinusios teisėjos Sandra Day O'Connor ir Ruth Bader Ginsburg susilaukė net grasinimų mirtimi, o vienas senatorius teigė, jog užsienio teisės naudojimas JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimuose galėtų būti apkaltos pagrindas[19].

Užsienio šalių konstitucinių teismų sprendimai neturi privalomosios teisinės galios nacionalinės konstitucijos nuostatų interpretacijai, jie, geriausiu atveju, yra idėjų konstitucinės doktrinos vystymui šaltinis. Tad visos baimės, susijusios su užsienio teismų sprendimų naudojimu, tokios, kaip užsienio teisės dominavimo, teisminio aktyvizmo ar nepažįstamų dalykų[20], yra nepagrįstos. Atvirkščiai, vengimas domėtis kitų šalių jurisprudencijos plėtra ir izoliavimasis savoje sistemoje netgi gali būti laikoma provincialumu[21]. Problemiška ne užsienio teisė, įskaitant teismų sprendimus, o tai, kad ji kartais naudojama neadekvačiai ar dirbtinai[22].

Poreikis cituoti užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimus konstitucinės justicijos bylose paprastai būna nulemtas pačios nagrinėjamos bylos specifikos. Užsienio valstybių konstitucine jurisprudencija gali būti remiasi bent dviem atvejais:

1) Kai sprendžiamas visuomenei aktualus ir jautrus klausimas, o konstitucinio teismo sprendimas žada būti toks, kuris galimai neatspindi daugumos visuomenės nuomonės ir norų; tokiais atvejais konstitucinis teismas, remdamasis užsienio valstybių teismų jurisprudencija, parodo susiformavusias konstitucinės minties plėtros tendencijas, siekdamas pagrįsti, kad sprendimas, kurį rengiamasi priimti, jau yra įtvirtintas kitose demokratinėse valstybėse, kad panašų klausimą Vakarų valstybių teismai jau yra sprendę ir remdamiesi dažniausiai tais pačiais universaliais konstitucinės teisės principais, sudarančiais Vakarų Europos konstitucinį paveldą, klausimą yra išsprendę būtent tokiu būdu. Užsienio valstybių jurisprudencijos naudojimas konstitucinio teismo baigiamuosiuose aktuose reiškia solidų nacionalinio konstitucinio teismo priimamo sprendimo patvirtinimą.

Tokiais pavyzdžiais gali būti Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl mirties bausmės[23] arba visi trys nutarimai, kuriuose plėtojama konstitucinės šeimos sąvokos doktrina[24]. Pirmu atveju Konstituciniam Teismui, politikams nesusitariant tarpusavyje, teko būti ta ryžtinga institucija, kuri nedvejojama žengė žingsnį žmogaus teisių gynimo link; šiandien tai, kad Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio šalių, nebėra mirties bausmės, atrodo,

---

Simmons, ibid.

[19] Austen L. Parrish, „Storm in a Teacup: the U. S. Supreme Court's Use of Foreign Law", *University of Illinois Law Review*, 2 (2007): 645–646.

[20] *Ibid.*

[21] Bruce Ackerman, „The Rise of World Constitutionalism", *Virginia Law Review*, 83 (1997): 772–773.

[22] Parrish, *supra note*, 19: 657.

[23] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109–3004.

[24] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d., 2019 m. sausio 11 d., 2025 m. balandžio 17 d. nutarimai.

savaime suprantama, tačiau tuo metu nuomonių buvo įvairių, o ir pastaraisiais metais vis pasigirsta siūlymų ją grąžinti[25]. Nutarimuose dėl šeimos sąvokos Konstituciniam Teismui teko užduotis įtikinamai pasakyti, kad tradicinis šeimos suvokimas, kai ji suprantama tik kaip santuokos pagrindu sudaryta vyro ir moters sąjunga, jau neatitinka realybės ir tokia samprata negali būti kildinama iš Konstitucijos, skirtos ginti visų asmenų teises vienodai. Ar Konstitucinio Teismo argumentai, net gausiai iliustruoti užsienio konstitucinių ir supranacionalinių teismų jurisprudencija įtikino, vis dar galima diskutuoti.

2) Antruoju atveju konstituciniai teismai linkę remtis užsienio teismų jurisprudencija tada, kai sprendžiamas visiškai naujas nacionalinei teisinei sistemai ar konstitucinei justicijai klausimas ir iki tol nesuformuluota jokia oficialioji doktrina tuo klausimu arba ji neišplėtota būtent tuo konkrečiu aspektu. Šiuo atveju Konstitucinis Teismas analizuoja užsienio valstybių konstitucinius sprendimus ne tam, kad pagrįstų ir pastiprintų savo pasirinktą sprendimą, o kad pasisemtų įkvėpimo sprendimo paieškai. Kai kuriose bylose, kai užsienio konstitucinių teismų sprendimuose suformuluotų taisyklių skolinimasis ypač akivaizdus, galima kalbėti apie konstitucinius teisinius transplantus iš vienos teisės sistemos į kitą.

Tokio atvejo pavyzdžiu galėtų būti kriminalinės žvalgybos, išplėstinio turto konfiskavimo, kurioje buvo keliamas nekaltumo prezumpcijos klausimas, bylos[26]. Pastarojoje atsakymo ieškota analizuojant Vokietijos teisę ir Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimus, kuriuose neįžvelgta nekaltumo prezumpcijos pažeidimo, taikant išplėstinį turto konfiskavimą tais atvejais, kai asmeniui nepavyko pagrįsti turimo turto kilmės. Taigi kitų valstybių, su panašiomis konstitucinėmis dilemomis susidūrusių anksčiau, rasti sprendimai ir doktrininės mintys gali būti įkvėpimo šaltiniu sprendžiant bylą Lietuvoje.

Užsienio valstybių patirties panaudojimo konstitucinėje jurisprudencijoje būdų taip pat yra ne vienas. Pagal užsienio konstitucinių teismų sprendimų poveikį konstitucinės doktrinos vystymuisi Ch. Saunders skiria tris pagrindinius jų naudojimo būdus: a) formuojamasis (ang. *formative*); b) patvirtinantis (ang. *confirmative*); ir c) savirefleksinis (ang. *self-reflective*)[27]. Kai užsienio konstitucinių teismų jurisprudencija turi formuojamąjį poveikį, ji svariai prisideda prie nacionalinės konstitucinės doktrinos plėtojimo krypčių. Tai dažniausiai nutinka, kai užsienio teismo sprendime suformuluotas aiškus atsakymas į sprendžiamą problemą. Tokiais atvejais bylą sprendžiantis konstitucinis teismas turi būti įsitikinęs, kad užsienio sprendimas tinkamas nagrinėjamai situacijai. Kai užsienio teismų sprendimai nacionalinės konstitucinės jurisprudencijai turi formuojamąjį poveikį, jie dažniausiai adaptuojami vietiniam kontekstui, neperimami pažodžiui. Formuojamąjį poveikį užsienio teismų sprendimai gali turėti, kai, kaip aprašyta aukščiau, sprendžiamas visai naujas neišplėtotas konstitucinėje justicijoje klausimas.

---

[25] „Pusė gyventojų pasisako už mirties bausmę“, *Sprinter tyrimai*, 2023 m. gegužės 27 d., https://spinter.lt/puse-gyventoju-pasisako-uz-mirties-bausme/.

[26] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas (dėl kriminalinės žvalgybos), 2024 m. spalio 12 d. nutarimas (dėl išplėstinio turto konfiskavimo).

[27] Saunders, *supra note*, 10: 329.

Patvirtinantį ar pastiprinantį poveikį turintys užsienio teismų sprendimai paaiškina pasirinktą nacionalinio konstitucinio teismo sprendimą ir gali būti naudojami strateginiais tikslais. Galiausiai, savirefleksinio pobūdžio užsienio sprendimų naudojimas padeda geriau suprasti nacionalinę konstitucinę problemą ar pamatyti ją kitoje šviesoje.

Bet kuriuo atveju, užsienio konstitucinių teismų sprendimų naudojimas konstitucinės justicijos byloje priklauso nuo konkrečios bylos pobūdžio, nuo joje keliamo klausimo prigimties (ar tai klausimas, susijęs su universalių konstitucinių vertybių interpretavimu, ar kylantis iš savito nacionalinio konteksto) ir to, kiek tuo klausimu nacionalinė konstitucinė doktrina jau išplėtota (jei ji yra gausi, natūralu, pirmiausia sprendžiant naują bylą bus remiamasi jau suformuota esančia doktrina). Pastebima ir tai, kad užsienio konstitucinių teismų sprendimais labiau linkę remtis abstrakčią konstitucinę kontrolę vykdantys konstituciniai teismai (įsteigti kaip specializuotos konstitucinės kontrolės institucijos) nei tie, kurie vykdo konkrečią konstitucinę kontrolę nagrinėjamose civilinėse, baudžiamosiose ar administracinėse bylose (difuzinės konstitucinės kontrolės modelis), be kita ko, dėl to, kad, kitaip nei bendrosios kompetencijos teismai, kuriems pavesta konstitucinės kontrolės funkcija ir kurie dažniausiai sudaryti iš karjeros teisėjų, specializuotų konstitucinių teismų sudėtyje yra ir teisės mokslininkų, kuriems lyginamosios analizės metodas gerai žinomas[28].

Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje plačiai nepaaiškinama, kodėl konkrečioje byloje nuspręsta remtis užsienio valstybių praktika. Dažniausiai neanalizuojamos ir bylos, kurioje priimtas sprendimas, į kurį referuojama, aplinkybės ir kontekstas. Konstitucinio Teismo nutarimuose paprasčiausiai pažymima, kad nagrinėjamos bylos kontekste „aktualu atsižvelgti" į panašią kitų valstybių konstitucinių teismų suformuotą jurisprudenciją. Galbūt toks neapibrėžtumas taip pat prisideda prie tokios praktikos kritikos[29]. Vis dėlto kartu tai parodo, kad užsienio valstybių konstitucinė jurisprudencija dažniausiai vaidina pastiprinantį, o ne lemiamą vaidmenį priimant konstitucinį sprendimą. Tad diskusijos klausimas turėtų būti ne tai, ar cituoti užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimus, ar geriau to nedaryti, o ar konkrečioje byloje tai buvo padaryta tinkamai.

1.2. Tarptautinis teisėjų dialogas kaip demokratijos stiprinimo įrankis

Nacionalinių konstitucinių teismų sprendimas remtis užsienio valstybių konstitucine patirtimi nėra tik akademinis smalsumas: kaip minėta, užsienio valstybių praktika gali būti naudojama tiek konstitucinės bylos problemos paplitimui iliustruoti, tiek teismo pozicijai ir argumentacijai pastiprinti. Tokia pastiprinanti konstitucinių sprendimų argumentacija tampa ypač svarbi A. Sajó aprašyto „valdymo sukčiaujant" (angl. *ruling by cheating*) laikais,

[28] Saunders, *supra note,* 10: 335.

[29] Pavyzdžiui, Vaidotas A. Vaičaitis *bernardinai.lt* pasirodžiusioje publikacijoje „Teisėkūra ar teisėsauga? Konstitucinio Teismo žingsnis už įgaliojimų ribų" kelia klausimą, ar Konstitucijos aiškinimą gali lemti Europos ar užsienio šalių teismų sprendimų „tendencijos", https://www.bernardinai.lt/vaidotas-a-vaicaitis-teisekura-ar-teisesauga-konstitucinio-teismo-zingsnis-uz-igaliojimu-ribu/.

kai autokratinio tipo ar populistiniai lyderiai bando manipuliuoti teisinėmis priemonėmis, siekdami sugriauti demokratiją iš vidaus. Sajó pabrėžia, kad tokiomis sąlygomis konstituciniam teismui pasitelkus užsienio precedentus, jie tampa strateginiu apsauginiu skydu, papildomai suteikiančiu nacionaliniam teismui legitimumo, leidžiančiu atlaikyti politinį spaudimą ir apginti demokratinę santvarką remiantis autoritetu, kuris kyla už nacionalinės jurisdikcijos ribų[30].

Konstituciniai teismai užsienio teismų sprendimais labiau linkę remtis bylose, kuriose aiškinamos su žmogaus teisių ir laisvių apsauga susijusios nacionalinės konstitucijos nuostatos, kurios, preziumuojama, remiasi universaliu supratimu ir minimaliais tarptautiniais standartais, nei bylose, kuriose keliamas valstybės valdžios institucijų tarpusavio santykiu klausimas[31]. Daugiau iššūkių kelia lyginamasis metodas bylose, susijusiose su valstybės institucine architektūra, tačiau ir tokiose bylose teismams tenka aiškinti bendruosius valdžių padalijimo, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo principus. Vis dėlto, konstitucinio teismo sprendimas, priimtas išanalizavus susijusią užsienio valstybių praktiką, atrodo labiau pasvertas ir apmąstytas, net jei bylos rezultatas yra toks pats[32].

Šiandien pasaulyje veikiantys konstituciniai teismai skiriasi savo įsteigimo laikotarpiu, pasirinktu konstitucinės kontrolės modeliu, formuojama jurisprudencija, autoritetu visuomenėje ir tarp kitų valstybių. Vieni jų turi daugiau sekėjų, taigi labiau gerbtini konstitucinės nuomonės formuotojai, kiti iš jų daugiau semiasi idėjų, jas skleisdami toliau. Užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimai kaip *soft law* šaltinis nacionalinės konstitucijos normoms aiškinti būdingas jaunesnės demokratijos valstybėms, kurios, turėdamos trumpesnę konstitucionalizmo patirtį, nevengia vadovautis labiau patyrusių valstybių konstitucinių teismų, jau susidūrusių su panašiomis konstitucinės justicijos problemomis, patirtimi, nors ši taisyklė nėra absoliuti. Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nuorodos į užsienio konstitucinių teismų sprendimus pateikiamos nuo 2001 m.[33], kai iliustratyvių doktrininių pavyzdžių reikėjo parodyti, kad konstitucinis draudimas mažinti teisėjo atlyginimą yra plačiai paplitęs konstitucinis principas, nors, tikėtina, užsienio valstybių teismų sprendimais rengiant nagrinėti konstitucinės justicijos bylas domėtasi visada.

Europoje didžiausiu influenceriu, arba nuomonės formuotoju, ko gero, laikytinas Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, šiemet skaičiuojantis septyniasdešimt penktus savo veiklos metus[34]. Tad neatsitiktinai šis teismas svariai prisidėjo formuojantis Lietuvos

[30] András Sajó, *Ruling by Cheating: Governance in Illiberal Democracy* (Cambridge University Press, 2021).

[31] Sanders, *supra note*, 10: 335.

[32] Claire L'Heureux-Dubé, „The Importance of Dialogue: Globalization and the International Impact of the Rehnquist Court", *Tulsa Law Journal*, 34 (1998): 39.

[33] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarime sprendžiant dėl teisėjų atlyginimų mažinimo pažymėta, kad lietuviškoji „konstitucinė doktrina derinasi su demokratinių šalių konstitucijų nuostatomis bei konstitucinėmis doktrinomis", ir cituojamos Čekijos Konstitucinio Teismo, Kanados Aukščiausiojo Teismo ir Lenkijos Konstitucinio Tribunolo sprendimų nuostatos.

[34] Tania Groppi ir kt., išanalizavę 31 valstybės užsienio precedentus, prie įtakingiausių taip pat priskiria JAV ir

Konstituciniam Teismui. Tiek pirmasis Konstitucinio Teismo pirmininkas Juozas Žilys, tiek tuometis teisėjas, vėliau tapęs pirmininku Kęstutis Lapinskas ne kartą yra pasakoję, kad naujai įkurtai konstitucinės kontrolės institucijai viską reikėjo sukurti nuo pačių pradžių. Lietuvos teisinėje sistemoje nebuvo pavyzdžio, kaip reikėtų išdėstyti Konstitucinio Teismo baigiamuosius aktus, kaip organizuoti jo veiklą apskritai. Tad nuo pat įkūrimo Konstitucinis Teismas aktyviai bendradarbiavo su Vokietijos Federaliniu Konstituciniu Teismu ir šio teismo jurisprudencija dažnai rėmėsi kaip teisės aiškinimo šaltiniu, net jei tai ne visuomet atsispindėjo Konstitucinio Teismo teisės aktų galutiniame tekste[35]. Konstitucinio Teismo nutarimuose taip pat pateikiamos nuorodos į daugelio kitų Europos valstybių konstitucinių teismų sprendimus, taip pat kelis kartus nurodyti JAV ir Kanados Aukščiausiųjų Teismų sprendimai.

Tačiau pasitaiko ir kritiškai užsienio konstitucinių teismų sprendimų naudojimą Lietuvos Konstitucinio Teismo tekstuose vertinančių autorių. Antai, Konstituciniam Teismui priėmus 2023 m. spalio 4 d. nutarimą dėl galimybių paso konstitucingumo[36], socialiniuose tinkluose pasirodė pastebėjimų, kad Konstitucinis Teismas šį nutarimą „nusirašė" nuo prancūzų ir austrų. Vis dėlto, nors iš esmės „nusirašinėjimas" kaip reiškinys turi neigiamą atspalvį, nes „nusirašinėja" tie, kurie patys nieko nemoka, šiuo atveju tai vertinti reikėtų visiškai kitaip. Vis labiau globalėjančiame pasaulyje skirtingų valstybių konstituciniai teismai susiduria su tomis pačiomis problemomis (COVID-19 situacija buvo unikali tuo, kad vienodai aktuali visoms valstybėms[37]), kurių sprendimui remiasi tais pačiais universaliais konstitucinės teisės principais ir vertybėmis, sudarančiomis konstitucinės teisės paveldą – siekiu puoselėti demokratiją, saugoti žmogaus teises, užtikrinti teisinės valstybės principo įgyvendinimą. Taigi būtų neįžvalgu ir trumparegiška nesidomėti, kaip tą klausimą sprendė kiti teismai, ypač turint mintyje, kad jų pozicija, sprendimas ar argumentai niekaip Konstitucinio Teismo nesaisto. Tad užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimai yra praktinės išminties šaltinis, sprendžiant sudėtingas konstitucines dilemas, kai pozityviosios teisės

---

Kanados Aukščiausiuosius Teismus ir Pietų Afrikos Respublikos Konstitucinį Teismą. Groppi et al., *supera note*, 14: 713. Tarp įtakingiausių šie teismai išlieka jau ne vienus metus. Taip pat žr. Tania Groppi, Marie-Claire Ponthoreau, *The use of foreign precedents by constitutional judges* (Hart Publishing 2013), 411.

[35] Plačiau žr. Jolita Miliuvienė, "German Legal Thought in Lithuanian Constitutionalism. The Impact of the Jurisprudence of the Federal Constitutional Court on Lithuanian Constitutional Development", iš: Matthias Jestaedt, Anna-Bettina Kaiser, Angelika Nußberger, Andreas Voßkuhle (red.) *Der Blick von außen – A View from Outside* (Mohr Siebeck, 2026), 495-512.

[36] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 4 d. nutarimas, TAR, 2023-10-04, Nr. 19560.

[37] Daugumoje pasaulio valstybių siautė tas pats virusas, sukeldamas tokias pat grėsmes žmonių sveikatai ir gyvybei, ir nors atskirų valstybių priemonės, pasirinktos kovai su šiuo virusu, ir galėjo skirtis, fundamentalūs klausimai dėl žmogaus teisių ribojimo buvo tie patys, o ir pagrindines žmogaus teises ir laisves ginančios konstitucijų nuostatos neretai būna suformuluotos labai panašiai. Taip pat žr. Toma Birmontienė, Jolita Miliuvienė, „Competition of State Powers During the COVID-19 Pandemic", *Teisė*, Vol. 123 (2022): 24–37; Toma Birmontienė, Jolita Miliuvienė, „Pandemijos iššūkiai žmogaus teisėms ir laisvėms", iš *Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai* (Vilnius, 2021), 47–65.

instrumentų nebeužtenka[38]. Todėl nesutiktina, kad, kaip teigia ir kai kurie lietuvių mokslininkai, užsienio valstybių teismų sprendimai negali būti cituojami Konstitucinio Teismo nutarime, nes taip gali sudaryti įspūdį, jog pastarieji sprendimai gali turėti įtakos Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimui[39].

Demokratijos recesijos laikais politizuotos tampa ir žmogaus teisės, ypač mažumoms priklausančių grupių apsauga. Tai, kad demokratija neturi virsti daugumos diktatūra, o konstitucija saugo kiekvieną individą, sau patogiose situacijose būtų linkusios pamiršti kraštutinių politikos krypčių partijos ar jų atstovai, siekdami rinkėjų palankumo. Tai priminti joms išlieka konstitucinių teismų pareiga. Sprendžiant politiškai jautrias bylas užsienio praktika sustiprinta argumentacija turėtų į savo pusę palenkti abejojančius. Paskutinėje „šeimos sampratos sagos" byloje[40] Konstitucinis Teismas, prieš išsakydamas konstitucinius argumentus dėl to, kad net ir vienos lyties šeimos privalo turėti teisinę apsaugą ir nebūti diskriminuojamos, palyginti su kitokios sudėties šeimomis, pateikė išsamią užsienio konstitucinių ir supranacionalinių teismų jurisprudencijos apžvalgą, kurioje tos pačios lyties šeimos traktuojamos kaip lygiavertės, o sprendimų priėmėjams nustatoma pareiga jų teisinį statusą sureguliuoti nepažeidžiant lygiateisiškumo principo.

Ar Konstitucinis Teismas minėtas bylas (arba bet kurią kitą bylą, kurioje referuojama į užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimus) būtų išsprendęs kitaip, jei joje nebūtų minimi užsienio teisės šaltiniai? Ar Konstitucinio Teismo pozicija būtų labiau priimtina, nes „nacionalinė", tik „mūsų"? Visų pirma, Konstitucinio Teismo sprendimas būtų visiškai tas pats – tiek nurodant, tiek nenurodant baigiamajame akte užsienio teisės šaltinius, sprendimas grindžiamas tik Lietuvos Konstitucijos nuostatomis ir negalėtų būti kitoks (na, galėtų, jei teisėjai pasirinktų kitokį Konstitucijos aiškinimą). Lietuvos Respublikos Konstitucija, kitaip nei kam nors kartais gali pasirodyti, neaiškinama užsienio valstybių konstitucijų ar tų valstybių konstitucinių teismų jurisprudencijos pagrindu[41]. Visų antra, parodymas, kad toks sprendimas atitinka bendrą europinę ar pasaulinę tendenciją, tik pastiprina konkretų pasirinkimą. Trečia, užsienio sprendimų, kuriuos analizavo Konstitucinio Teismo teisėjai, spręsdami bylą, nurodymas baigiamajame akte prisideda prie argumentacijos skaidrumo ir pateikiamų argumentų aiškumo. Ir, galiausiai, jei Konstitucinis Teismas nuspręstų bylą spręsti visiškai priešingai, tam reikėtų itin įtikinančių argumentų.

---

[38] Choudhry, *supra note* 2.

[39] Vaidotas A. Vaičaitis, „Neparašyta atskiroji nuomonė „Galimybių paso" konstitucinėje byloje", *Teisė.pro*, 2023 m. spalio 14 d., https://www.teise.pro/index.php/2023/10/14/v-a-vaicaitis-neparasyta-atskirojo-nuomone-galimybiu-paso-konstitucineje-byloje/.

[40] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, TAR, 2025-04-17, Nr. 6803.

[41] Taip teigiama daugelyje Vaidoto A. Vaičaičio publikacijų, pvz. „Komentaras dėl Stambulo konvencijos ir Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvados „Dėl Stambulo konvencijos nuostatų suderinamumo su Konstitucija", *Teise.pro*, 2024 m. balandžio 3 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/04/03/v-a-vaicaitis-komentaras-del-stambulo-konvencijos-ir-konstitucinio-teismo-2024-m-kovo-14-d-isvados-del-stambulo-konvencijos-nuostatu-suderinamumo-su-konstitucija/.

Puikiu pavyzdžiu, kai konstitucinės justicijos byla sprendžiama ignoruojant panašius užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimus ir (arba) Venecijos komisijos nuomones, yra Bulgarijos Konstitucinio Teismo 2018 m. liepos 27 d. sprendimas dėl Stambulo konvencijos nuostatų nesuderinamumo su Bulgarijos Konstitucija[42]. Šiame sprendime išdėstyta Bulgarijos Konstitucinio Teismo argumentacija mokslininkų vertinama kaip nekokybiška, o pats teismas, priėmęs tokį sprendimą, kaltinamas pamynęs pagrindinę savo misiją – ginti žmogaus teises[43]. Konstitucinis Teismas taip pat kaltinamas politikavimu, o jo sprendimas įvardijamas kaip „ekstraordinarinė konstitucinė ataka, lėmusi ilgalaikes pasekmes visuomenei, kurias bus labai sudėtinga ištaisyti“[44]. Toks visiškai savitas, absoliučiai skirtingas nei likusios tarptautinės bendruomenės Stambulo konvencijos nuostatų supratimas ir itin siauras nacionalinės Konstitucijos nuostatų aiškinimas, moteris sutapatinant su motinomis, toli gražu nei stiprina demokratinę teisinę valstybę, nei didina jos atsparumą vidaus ir išorės grėsmėms. Greičiau atvirkščiai, populistiniams oponentams, linkusiems neigti ar siaurinti žmogaus teises, ignoruoti mažumoms priklausančias grupes, įduodamas itin galingas konstitucinio lygmens ginklas nelygybę ir diskriminaciją gilinantiems naratyvams skleisti toliau.

Tad apibendrinant konstatuotina, jog užsienio valstybių konstitucinių teismų sprendimai prisideda prie bendrų konstitucinės justicijos tendencijų formavimosi, o, poreikiui esant, gali pastiprinti nacionalinių konstitucinių teismų poziciją tose bylose, kurios reikšmingai stiprina demokratiją ir didina jos atsparumą. Užsienio sprendimų prieinamumas vystantis technologijoms ir jų naudojimo dažnumas leidžia kalbėti apie konstitucinių normų ir jų taikymo praktikos konvergenciją. Vis dėlto šioji konvergencija nereiškia homogeniškumo, o užsienio valstybių konstituciniai pavyzdžiai tik informuoja, o ne diktuoja privalomas taisykles, tad tai netrukdo išsaugoti konstitucijos savitumo ir kiekvienos šalies konstitucinės tapatybės, kurios negali pakeisti daugybė transnacionalinių veiksnių, vienaip ar kitaip veikiančių konstitucinės jurisprudencijos plėtrą.

2. GAL PADĖTŲ SUPRANACIONALINIS KONSTITUCINIS ARBITRAS?

Grėsmės demokratijai ir bandymai ją sunaikinti iš vidaus[45], pasinaudojant „konstitucine apgaule“[46], kai demokratinių vertybių nepaisoma prisidengus sąmoningu visų demokratinių

[42] Bulgarijos Konstitucinio Teismo 2018 m. liepos 27 d. sprendimas Nr. 13 byloje Nr. 3/2018.

[43] Žr., pvz., Ruzha Smilova, „The Ideological Turn in Bulgarian Constitutional Discourse. The Rise Against 'Genders'“, iš *Critical Essays on Human Rights Criticism*, red. András Sajó ir Renáta Uitz (Eleven Publishing International, 2020), 177–197.

[44] Radosveta Vassileva, „A Perfect Storm: The Extraordinary Constitutional Attack against the Istanbul Convention in Bulgaria“, *Osteuropa Recht* 68, 1 (2022): 78–96.

[45] Plačiau žr. Kim Lane Scheppele, „Constitutional Coups and Judicial Review: How Transnational Institutions Can Strengthen Peak Courts at Times of Crisis (With Special Reference to Hungary)“, *Journal of Transnational Law and Contemporary Problems* 23,(2014): 51–117.

[46] Georges Liet-Veaux, *„La fraude à la Constitution“, Revue du droit public* (1943): 145.

procedūrų laikymusi, pirmenybę formai teikiant prieš turinį, nėra šių dienų reiškinys. Tačiau ypač pastarąjį dešimtmetį vis dažniau matyti piktnaudžiavimo konstitucionalizmu (angl. *abusive constitutionalism*) apraiškų, kai palyginti lengvai sukuriama tokia valdymo schema, kuri atrodo demokratinė, bet iš tiesų iki galo tokia nėra[47].

Svarstant, kaip apginti demokratiją nuo gudrių politikų, kurie manipuliuoja pačių priimtomis teisėmis normomis, kartu pabrėždami savo įsipareigojimą demokratijai ir teisinei valstybei, R. Albert, remdamasis prieš daugiau nei dvidešimt penkerius metus M. Marzouki iškelta pasaulinio demokratijos teismo idėja[48], analizuoja galimybę steigti tarptautinį konstitucinį teismą[49], kuris spręstų, kaip valstybėms pavyksta laikytis demokratijos imperatyvų. Tai daugiau hipotetinė idėja, nes praktikoje, kaip nurodo R. Albert, toks teismas, visų pirma, susidurtų su autoriteto trūkumo, vykdytinumo nebuvimo ir valdymo problemomis, visų antra, sudėtinga būtų nuspręsti, kas laikytina tarptautine konstitucija[50], būsiančia teisėtumo matu. Be to, toks teismas, kadangi veiktų glaudžiai su valstybės suverenitetu susijusioje srityje, galėtų priimti tik rekomendacinius sprendimus. Šiuo aspektu R. Albert siūlomas tarptautinio konstitucinio teismo modelis skiriasi nuo jo pirmtakų, kurie tokią instituciją įsivaizdavo pilnaverčio teismo įgaliojimus turinčiu dariniu, pasiūlytojo[51]. Nepaisant išsakytų nuogąstavimų tokios tarptautinės institucijos realumu, kartu tai kvietimas demokratijos šalininkams burtis draugėn ir konstruktyviai ieškoti tinkamų sprendimų šiuolaikinių demokratijos grėsmių akivaizdoje.

Atsispirdama nuo R. Albert atliktos analizės, M. Safta svarsto, kad gal toks teismas *de facto* jau yra – tai Europos Tarybos komisija „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija)[52]. Veikdama konstitucinės teisės srityje, ji jau seniai peržengė Europos regiono ribas, savo nariais ir stebėtojais priėmė daugelį užjūrio valstybių, reprezentuojančių visus žemynus[53]. Jos

---

[47] David Landau, „Abusive Constitutionalism“, 47 *U.C. Davis L. Rev.* (2013): 189.

[48] Moncef Marzouki, „Une structure judiciaire supranationale et indépendante pourrait agir en cas de scrutins truqués et rappeler les États au respect des libertés: Une Cour mondiale de la démocratie“, *Libération*, 1999 m. lapkričio 8 d., https://www.liberation.fr/tribune/1999/11/08/unestructure-judiciaire-supranationale-et-independante-pourrait-agir-en-casde-scrutins-truques-et-_290047.

[49] Richard Albert, „Does the World Need an International Constitutional Court?“, *Rutgers International Law and Human Rights Journal* 1, vol. 3 (2023). https://ssrn.com/abstract=4198354 arba http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4198354.

[50] *Ibid*.

[51] Tapęs Tuniso prezidentu po 12 metų M. Marzouki sukvietė *ad hoc* komitetą, kuriam pavedė parengti tokio tarptautinio konstitucinio teismo apmatus. Žr. „Project for the establishment of The International Constitutional Court“, ICCo Ad hoc Committee, Tunisas, 2014, https://moncefmarzouki.com/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2022/06/ICCo-Book-2014-Eng.pdf.

[52] Marieta Safta, „Is the Venice Commission the World's De Facto Constitutional Court?“, *Vienna Journal on International Constitutional Law (ICL)* (2026).

[53] Šiuo metu Venecijos komisiją sudaro 61 narys: 46 Europos Tarybos narės, taip pat Alžyras, Brazilija, Kanada, Čilė, Kosta Rika, Izraelis, Kazachstanas, Pietų Korėja, Kosovas, Kirgizstanas, Marokas, Meksika, Peru, Tunisas, Jungtinės Amerikos Valstijos (šios nustos būti susitarimo nare 2026 m. gruodžio 31 d.). Argentina, Japonija, Šventasis Sostas ir Urugvajus turi stebėtojų statusą. Duomenys iš Venecijos komisijos svetainės: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/member-states.

priimami dokumentai vis dažniau atspindi pasaulinį, o ne vien tik europinį konstitucinį paveldą ir standartus[54]. Vertindama valstybių demokratijos pažangą ir pastangas, ji priima rekomendacines nuomones, kaip ir siūlė R. Albert, kuriose remdamasi universaliais tarptautiniais standartais, Konvencijos nuostatomis ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, analizuoja konkrečios valstybės situaciją. Be to, kaip nurodo M. Safta, galima kalbėti ir apie šiokius tokius pasaulio konstitucijos metmenis – Venecijos komisijos priimtą teisės viršenybės principo elementų sąrašą[55], geriau žinomą kaip *Rule of Law Check List*, kuris šiemet buvo atnaujintas įtraukiant papildomus elementus[56].

Nors Venecijos komisijos nuomonės iš tiesų leidžia harmonizuoti tam tikrus konstitucinės teisės standartus, o jos dokumentais pasirėmus konstituciniams teismams, jos formuluojamos taisyklės iš *soft law* virsta *hard law*[57], vis dėlto teismine institucija, kokia įsivaizduojamas bet kurios srities tarptautinis teismas, ji iki galo negali būti laikoma. Nuo teisminės ar net kvaziteisminės institucijos skiria jau vien tai, kad jos nuomonių ir kitų dokumentų priėmimo procedūra iki galo nereglamentuota[58], ekspertų (kurie galėtų būti prilyginami teismo teisėjams) skyrimas taip pat niekur nereglamentuotas, ir tai gali kelti abejonių ir dėl paskyrimo skaidrumo, ir dėl jų nepriklausomumo, net jei jie įpareigojami veikti nesivadovaujant juos skyrusios valstybės interesais. Tačiau net ir turėdama savo trūkumų, Venecijos komisija, priimdama savo patariamąsias nuomones ir taip reaguodama į valstybėse vykstančius demokratijos irimo procesus, gali būti tiek greitoji pagalba sunkumus patiriančioms valstybėms, tiek transnacionalinis forumas, kurio autoritetinga praktika gali pastiprinti nacionalinių konstitucinių teismų pozicijas ir taip tapti skydu nuo grėsmių demokratijai.

---

[54] Maxime St-Hilaire, „Richard Albert v The Venice Commission on Constitutional Amendments and the Rule of Law: A Systematic and Critical Comparison", *Manitoba Law Journal* Vol. 45, No. 1 (2021): 125.

[55] Safta, *supra note*, 52.

[56] *The updated rule of law checklist* (CDL-AD(2025)002), priimtas Venecijos komisijos 2025 m. gruodžio 12-13 d. plenarinėje sesijoje, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)002-e.

[57] Tokių pavyzdžių yra ir Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikoje, kaip antai, Gerosios referendumų praktikos kodekso (priimto Venecijos komisijos 2007 m. kovo 16–17 d. vykusioje 70-ojoje plenarinėje sesijoje) nuostata, kad rinkimų taisyklės negali būti keičiamos iki rinkimų likus ne daugiau nei pusei metų, tapo Lietuvos konstitucinės jurisprudencijos dalimi, pažymėjus, kad „su referendumo organizavimu susijusių santykių teisinio reguliavimo stabilumo užtikrinimo požiūriu kaip ydinga vertintina tokia situacija, kai toks teisinis reguliavimas reikšmingai pakeičiamas likus mažiau nei metams iki referendumo, juo labiau kai jis keičiamas jau paskelbus referendumą ir įsigalioja likus mažiau nei pusei metų iki jo, tačiau turi būti taikomas jau paskelbto referendumo vykdymui". Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. vasario 15 d. nutarimas, TAR, 2019-02-15, Nr. 2373. Plačiau apie Venecijos komisijos nuomonių įtaką Lietuvos konstitucinės jurisprudencijos plėtrai: Jolita Miliuvienė, „Soft law įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai" (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020).

[58] Plačiau žr. Maartje de Visser, „A Critical Assessment of the Role of the Venice Commission in Processes of Domestic Constitutional Reform", *American Journal of Comparative Law*, 63, 963 (2015).

2.1. Venecijos komisijos ekspertinės nuomonės kaip konstitucinės teisės šaltinis ir jos vaidmuo formuojant europinę konstitucinę jurisprudenciją

Institucijos, konsultuojančios konstitucinės teisės klausimais, įsteigimo idėja grįsta siekiu teise ir teisinėmis priemonėmis įtvirtinti demokratiją, užtikrinti žmogaus teises ir teisinės valstybės vystymą jaunose demokratijose. Venecijos komisija plėtoja visuotinai pripažintas konstitucines vertybes, diegia teisinės valstybės principus, stiprina valstybių narių teisines sistemas, skatina demokratiją. Europos Taryba, sekdama valstybių narių teisinės kultūros formavimąsi, naudoja Venecijos komisiją kaip tam tikrą konstitucinės teisės standartus įvairiose srityse nustatantį mechanizmą[59]. Kitaip nei kitų organizacijų priimami rekomendaciniai teisės aktai, kurie dažniau yra ne teisinės, o politinės prigimties, Venecijos komisijos priimami aktai abejonių dėl savo teisiškumo nekelia – atvirkščiai, jie dažniausiai ir priimami tam, kad paveiktų atitinkamų valstybių teisės aktų kūrimą, tam tikro teisinio reguliavimo priėmimą ar koregavimą, inicijuotų reikiamus teisinės sistemos pokyčius[60].

Konstitucinės teisės, kuri kadaise buvo suprantama kaip išskirtinai nacionalinės teisės dimensija, srityje veikiančios tarptautinės institucijos funkcijos, veiklos principai, sudėtis, įtaka vykstantiems pokyčiams sulaukė nemažai mokslininkų dėmesio[61]. Nepaisant mokslinėje literatūroje išskiriamų jos trūkumų ar veiklos ribotumo, visuotinai sutariama, kad geriau yra tokia institucija nei jos nėra. Dabartiniais laikais išoriniai konstitucinio piktnaudžiavimo atvejų patikrinimai tampa dar svarbesni, ypač kai valstybės institucijos yra arba perimtos valdančios politinės daugumos žinion, arba negali atlaikyti politinio spaudimo.

Venecijos komisijos nuomonės formaliai yra neprivalomojo pobūdžio *soft law* aktai. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad priimdama tas nuomones, Venecijos komisija iš esmės vadovaujasi tais europinį konstitucinį paveldą sudarančiais standartais, neretu atveju kildinamais iš Konvencijos ir grindžiamais Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija, nebūtų taip paprasta paaiškinti jų nesilaikymą. Tad Venecijos komisijos nuomonės, net ir neturėdamos privalomosios galios, savotiškai drausmina konstitucinius teismus, kitas valstybės valdžios institucijas net ir tais atvejais, kai jais nesiremiama tiesiogiai. Šie teisės aktai konstitucinių teismų jurisprudencijai plėtoti nurodo aiškiai apibrėžtą kryptį, įtvirtinta galimus ir netiesiogiai sulaiko nuo netinkamų sprendimų atitinkamoje srityje[62]. Be to, tai gerai žinoma ir autoritetą turinti tarptautinė institucija, tad jos priimtos nuomonės, net ir neturėdamos privalomosios teisinės galios, neabejotinai daro viešą spaudimą politiniams sprendimų pri-

[59] Daniela Piana, *Judicial Accountabilities in New Europe. From Rule of Law to Quality of Justice* (Routledge, 2010), 59.

[60] Jolita Miliuvienė, „Quis custodiet ipsos custodes? Konstitucinės jurisprudencijos plėtojimą lemiantys veiksniai“, *Jurisprudencija* 25(1), 78 (2018).

[61] Pačios Venecijos komisijos svetainėje surinkta nemažai anglų ir prancūzų kalbomis pasirodžiusių publikacijų nuorodų, kurios gali būti solidžiu pagrindu visiems, norintiems įgilinti į šios institucijos veiklos ypatumus: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/other-publications.

[62] Miliuvienė, *supra note*, 60.

ėmėjams[63]. Jos gali pasiųsti aiškų signalą apie neteisėtus veiksmus, kurį palaikytų opozicija, taip pat plačiai nušviestų žiniasklaida. Būtent tokį laikotarpį šiuo metu išgyvena Lietuva, Venecijos komisijai antrą kartą per nepriklausomos valstybės istoriją ėmus spręsti susiklosčiusią situaciją dėl nacionalinį transliuotoją paveiksiančių įstatymo pataisų. Bet apie tai kiek vėliau.

Tačiau kokią nuožiūros laisvę turi valstybės ir jų konstituciniai teismai spręsdami vadovautis ar nesivadovauti Venecijos komisijos priimta nuomone? Ypač tais atvejais, kai Venecijos komisijos priimta nuomonė labiau stabdo demokratijos pažangą nei prie jos prisideda. Arba vertinama kaip priimta neįsigilinus į konkrečios šalies aplinkybes. Juk siekdami išvengti nacionalinių politinių interesų įtakos ir nesukelti abejonių dėl nepriklausomumo, nuomones rengia užsienio šalių ekspertai – tos šalies, dėl kurios rengiama nuomonė, narys nuo klausimo svarstymo privalo nusišalinti[64]. Tokiu atveju bent teoriškai visuomet išlieka tikimybė, kad priimtas nacionalinis reguliavimas gali būti interpretuotas nežinant visų tos šalies kontekstui reikšmingų detalių.

Nemažai tokių diskusijų pastaruoju metu sukėlė Venecijos komisijos nuomonės, priimtos reaguojant į Lenkijos Respublikoje inicijuotus teisinio reguliavimo pokyčius[65], kuriais buvo bandoma bent iš dalies atitaisyti teisės viršenybės principo tęstinius pažeidimus sukėlusią situaciją, susiklosčiusią į valdžią atėjus *Taikos ir teisingumo* partijai, kuri ėmėsi nesibaigiančių reformų[66]. Dauguma jų buvo skirtos teismų nepriklausomumui mažinti, žiniasklaidos laisvei riboti ir kt. Rinkimus laimėjus opozicinėms jėgoms, buvo parengti įstatymų projektai, įskaitant Konstitucijos pakeitimus dėl Konstitucinio Tribunolo, kuriais siūlyta perorganizuoti teisinės valstybės principo imperatyvus pažeidžiant suformuotą Teisėjų tarybą, siūlomi sprendimai dėl neteisėtai paskirtų teisėjų ir Lenkijos teismų sistemos „reanimavimo“. Nepaisant gerų Lenkijos valdančiosios daugumos ketinimų, kelią šioms reformoms užkirto būtent Venecijos komisija, pasakiusi, jog negalima atstatyti teisinės valstybės,

---

[63] Lietuvos nacionaliniam radijui ir televizijai kreipusis į Venecijos komisiją dėl Seime svarstomų LRT įstatymo pataisų, vėliau kreipusis papildomos nuomonės, Seimo opozicijos gretose buvo kalbama, kad „vien faktas, kad pataisas turi vertinti Venecijos komisija, Lietuvai jau yra reputacinė žala“ ir kad „sunku priprasti prie tokio vaidmens, kai Lietuva yra tiriama tokių institucijų kaip Venecijos komisija“. Liudmila Petrakova, „Naujas LRT pataisas skubos tvarka vertinanti Venecijos komisija surengė klausymus“, *LRT*, https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2880401/naujas-lrt-pataisas-skubos-tvarka-vertinanti-venecijos-komisija-surenge-klausymus?srsltid=AfmBOop8eASolkpsIbpLZU3B2GuKGXSKBffl_B7kVoaYapnttt5rMm4x.

[64] Venecijos komisijos procedūrinių taisyklių (*Rules of Procedure*) 13 str.

[65] Poland – Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General Human Rights and Rule of Law on European standards regulating the status of judges, adopted by the Venice Commission at its 140th Plenary Session (Venice, 11–12 October 2024), https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2024)029-e; Poland - Opinion on the draft constitutional amendments concerning the Constitutional Tribunal and two draft laws on the Constitutional Tribunal, adopted by the Venice Commission at its 141st Plenary Session (Venice, 6–7 December 2024), https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2024-035-e.

[66] Jakub Jaraczewski, „Poland's ongoing rule-of-law crisis explained“, 2025 m. kovo 17 d., https://notesfrompoland.com/2025/03/17/polands-ongoing-rule-of-law-crisis-explained/.

iš naujo paminant jos imperatyvus[67]. Tokia Venecijos komisijos pozicija buvo suformuluota dėl siekio išvalyti iš Lenkijos teismų sistemos neteisėtai paskirtus teisėjus. Venecijos komisija argumentavo, kad naujieji teisėjai į pareigas paskirti laikantis galiojančių įstatymų ir turi teisėtą lūkestį toliau eiti pareigas. Mokslininkai tokias Venecijos komisijos nuomones pavadino ribotomis, priimtomis ne iki galo įsigilinus į sudėtingą nacionalinį kontekstą ir neįvertinus to, kad imtis priemonių dėl teismų nepriklausomumo atstatymo Lenkiją įpareigojo tarptautiniai teismai[68], kurie ne kartą teigė, jog Lenkijos teismai nebeatitinka pagal įstatymą įsteigto nepriklausomo ir nešališko teismo apibrėžimo[69]. Nepaisant originaliojo Venecijos komisijos pavadinimo, tokios jos nuomonės ne tik neskatina demokratijos atkūrimo, bet ir nestabdo demokratijos nykimo proceso[70]. Vis dėlto Lenkijai teks ir toliau ieškoti priemonių, kaip išspręsti konstitucinės krizės metu paskirtų teisėjų tolesnio pareigų ėjimo klausimą, nes „neoteisėjų", kaip jie vadinami Lenkijoje[71], legitimumo klausimas jau spręstas ir supranacionaliniuose teismuose[72].

Galbūt kartais Venecijos komisijos dalyvavimas valstybių narių sprendimų priėmimo procese išties tampa, kaip teigia T. Drinóczi, daugiau formalus, teikiant pirmenybę procedūriniam teisėtumui, o ne esminiam demokratiniam vientisumui, kuris yra būtinas redemokratizacijai[73]. Venecijos komisijos formalizmą kai kuriais klausimais kritikuoja ir R. Albert[74]. Sutiktina, kad Venecijos komisijai būtina prisitaikyti prie pakitusios teisinės tikrovės, kad toliau sėkmingai padėtų formuoti ir atkurti demokratinius teisėkūros standartus (taip pat) ir iliberaliomis aplinkybėmis. Tačiau tai, kad konstituciniai teismai savo sprendimuose vis dėlto atsižvelgia į teisės normas, grindžiamas universaliomis konstitucinėmis vertybėmis ir bendru

---

[67] „*You cannot restore the rule of law by breaking it*" teigiama Venecijos komisijos 2024 m. gruodžio mėn. nuomonės 20 punkte.

[68] John Morijn, „Restoring Polish Judicial Independence An Alternative to the Venice Commission's Wrongheaded Opinions", *Verfassungsblog*, 2025 m. kovo 24 d., https://verfassungsblog.de/restoring-polish-judicial-independence/.

[69] ESTT Didžiosios kolegijos 2023 m. gruodžio 21 d. sprendimas byloje L. G. prieš *Krajowa Rada Sądownictwa*, C 718/21.

[70] Morijn, *supra note*, 68.

[71] Barbara Grabowska-Moroz, Malgorzata Szuleka, „Judicial Transitology What to do with Poland's Neo-Judges", *Verfassungsblog*, 2023 m. spalio 12 d., https://verfassungsblog.de/judicial-transitology/; „Poland's ‚neo-judges' crisis: Venice Commission calls for careful reform", 2026 m. vasario 27 d., https://www.polskieradio.pl/395/7784/Artykul/ 3653820,polands-neojudges-crisis-venice-commission-calls-for-careful-reform

[72] Naujausiame lenkiškame ESTT Didžiosios kolegijos 2026 m. kovo 24 d. sprendime byloje *MJ prieš AA*, nurodyta, kad iš ES Sutarties 19 str. 1 d. antrosios pastraipos Lenkijai kyla pareiga įtvirtinti teisės normas, leidžiančias, atsižvelgiant į per teisėjų skyrimo procedūrą padarytų pažeidimų pobūdį ir sunkumą, įvertinti į teisėjų pareigas neteisėtai paskirtų asmenų galimybes toliau eiti šias pareigas. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62021CJ0521.

[73] Tímea Drinóczi, „The Venice Commission and the Lawmaking Process in Constitutional Reconstruction", *Hague Journal on the Rule of Law* (2025).

[74] Richard Albert, *Constitutional Amendments: Making, Breaking, and Changing Constitutions* (Oxford University Press, 2019), 25.

europiniu konstituciniu paveldu, sudaro prielaidas ir nacionalinių konstitucinių sistemų konvergencijai, ir tarpusavio solidarumui, kovojant su demokratijos recesija. Tarptautinis teisinis palaikymas gali pastiprinti nacionalinių konstitucinių principų veikimą ir suteikti papildomą apsaugos nuo erozijos sluoksnį[75]. Taip demokratija kuriama, o pastaruoju metu ir atkuriama per teisę, išreiškiamą ne tik tam tikra forma, bet ir turinčią demokratinį turinį. Tad kai fundamentaliems konstituciniams principams ar universalioms konstitucinėms vertybėms kyla grėsmė, Venecijos komisija gali būti tuo sarginiu šunimi, kuris ims loti ir taip galbūt išgąsdins puolantįjį arba sukeltu triukšmu atkreips kitų tarptautinių institucijų, turinčių rimtesnių svertų valstybės nuomonei paveikti, dėmesį.

2.2. Venecijos komisijos formuojami standartai kaip įkvėpimo šaltinis formuojant Lietuvos konstitucinę doktriną

Europos Tarybos įsteigta Venecijos komisija veikia kaip „dalinis susitarimas" (angl. *Partial Agreement*), tai reiškia, kad ją galėtų sudaryti ne visos Europos Tarybos šalys narės, o tik nusprendusios dalyvauti šioje veikloje. Lietuva prie Venecijos komisijos prisijungė 1994 m. Vyriausybės nutarimu[76]. Kaip minėta, tai padarė visos Europos Tarybos narės.

Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, be kitų išorės šaltinių, referuojama ir į Venecijos komisijos nuomones, jei jų yra priimta nagrinėjamos konstitucinės justicijos klausimu. Nors konstitucinės justicijos bylų, kuriose minimi Venecijos komisijos dokumentai, daug nėra bendrame Konstitucinio Teismo išnagrinėtų bylų kontekste[77], ir į jas referuoti baigiamųjų aktų tekstuose imta gan vėlai[78], kai kuriose bylose jos turėjo didelės įtakos konstitucinės jurisprudencijos plėtrai. Tiesa, iki šiol visais atvejais būdavo remiamasi nuomonėmis, kurios arba priimtos prieš kitas valstybes, arba yra bendro pobūdžio, apžvelgiančios kurį nors konstitucinės teisės institutą (nuomonių kompiliacijos ar studijos). Be to, Venecijos komisijos praktika yra (ar bent turėtų būti) gerai žinoma Konstitucinio Teismo teisėjams jau vien dėl to, kad nacionaliniu nariu ekspertu Venecijos komisijoje paprastai visuomet (su

[75] Safta, *supra note*, 52.

[76] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. balandžio 27 d. nutarimas Nr. 326 „Dėl prisijungimo prie Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1990 m. gegužės 10 d. dokumento – „Šalių susitarimas dėl Europos komisijos „Demokratija per teisę" sudarymo", *Valstybės žinios,* 1994-05-04, Nr. 33–605.

[77] Konstitucinio Teismo svetainės paieškos sistema randa 22 Teismo aktus, kuriuose minimas žodžių junginys „Venecijos komisij*", iš kurių yra 3 sprendimai ir 1 išvada (Dėl Stambulo konvencijos nuostatų suderinamumo su Konstitucija). Tiesa, nors kai kuriuose jų Venecijos komisijos nuomonėmis (pavyzdžiui, 2-uose sprendimuose dėl prašymo dalies grąžinimo ir atsisakymo nagrinėti jo dalį) remiamasi pareiškėjų ar suinteresuotų asmenų argumentuose (paieška neveikia tik konstatuojamojoje dalyje), vis dėlto, manytina, ir šiuo atveju Konstitucinio Teismo teisėjai neišvengiamai buvo susipažinę su bylai aktualia Venecijos komisijos nuomone, net jei pagrindiniame nutarimo tekste į ją nereferuojama.

[78] Nuorodos į Venecijos komisijos priimtas nuomones pirmą kartą pateiktos Konstitucinio Teismo 2014 m. gegužės 8 d. nutarime (TAR, 2014-05-08, Nr. 5188), priimtame byloje, kurioje buvo sprendžiama dėl teisėjų atlyginimų koeficientų ir keliamas konstitucinio teismų ir teisėjo nepriklausomumo principo užtikrinimo klausimas.

viena išimtimi) buvo skiriamas būtent Konstitucinio Teismo deleguotas atstovas[79].

Venecijos komisijos priimti dokumentai minimi tuose Konstitucinio Teismo nutarimuose, kuriuose nagrinėti su rinkimų teise susiję klausimai[80], politinių partijų finansavimas[81], taip pat bylose dėl referendumo organizavimo[82]. Rinkimai ir referendumai yra esminiai demokratijos išraiškos instrumentai, kurie užtikrina valdžios legitimumą (net ir tais atvejais, kai išrenkama demokratiškus principus pažeidžianti valdžia, jai svarbu, kad galėtų remtis į šį legitimumą), leidžia taikiai keisti politinę valdžią (ir dažnai tai yra pagrindinė viltis valstybėms, pasukusioms iliberalizmo keliu) ir suteikia visuomenei galimybę reaguoti į krizes ar piktnaudžiavimą valdžia (politikų darbą tauta įvertina kitų rinkimų metu, tad svarbu, kad jie būtų skaidrūs ir demokratiški). Todėl universalių tarptautinių rinkimų standartų paisymas ir jų pakylėjimas į konstitucinį lygmenį padeda apsaugoti patį rinkimų procesą nuo manipuliacijų (pavyzdžiui, neleidžiant keisti rinkimų taisyklių likus mažiau nei 6 mėn. iki rinkimų).

Konstitucinės justicijos bylose, kuriose spręsta dėl teisėjų, prokurorų, kitų žmogaus teises ginančių institucijų nepriklausomumo užtikrinimo garantijų ar nepriklausomumo varžymo[83], taip pat ne kartą cituotos Venecijos komisijos nuomonių nuostatos. Tik nepriklausomos žmogaus teises ginančios institucijos gali veiksmingai kontroliuoti valdžią, spręsti ginčus ir įgyvendinti teisingumą, užtikrinti teisės viršenybę ir apginti asmens teises nuo nepagrįstų valdžios sprendimų. Tai, kad teisminis nepriklausomumas nėra vien tik konkrečios valstybės vidaus reikalas ar kad jis gali būti suprantamas taip, kaip patogu valdantiesiems, parodė gausi supranacionalinių teismų praktika Lenkijos bylose.

Venecijos komisijos apžvalga pasinaudota ir byloje aiškinantis asociacijos laisvės turinį[84] ar religinių bendruomenių statuso ypatumus[85]. Venecijos komisijos nuomonėse pateiktos gairės buvo naudingos sprendžiant su valstybės pareigūnų atsakomybe[86] ar su valstybės

---

[79] Lietuvos Respublikai Venecijos komisijoje yra atstovavę Konstitucinio Teismo pirmininkas K. Lapinskas (1994–2006), Konstitucinio Teismo teisėjas E. Jarašiūnas (2006–2010), Konstitucinio Teismo Teisės departamento direktorius K. Jankauskas (2010–2014), Konstitucinio Teismo teisėjas G. Mesonis (2014-2022), buvęs Konstitucinio Teismo teisėjas ir pirmininkas D. Žalimas (2022-2026). Šiuo metu Lietuvai Venecijos komisijoje atstovauja Konstitucinio Teismo teisėjas Artūras Drigotas.

[80] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. spalio 20 d. nutarimas (dėl skirtingo rinkėjų skaičiaus vienmandatėse apygardose), 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas (dėl savivaldybių merų rinkimų).

[81] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. birželio 7 d. nutarimas, TAR, 2019-06-07, Nr. 9303.

[82] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d., 2019 m. vasario 15 d. nutarimai.

[83] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. gegužės 8 d. nutarimas (dėl teisėjų atlyginimų koeficientų), 2020 m. kovo 9 d. nutarimas (dėl teisėjų imuniteto), 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas (dėl aukščiausių instancijų teismų teisėjų atleidimo pagrindų), 2015 m. gruodžio 30 d. nutarimas (dėl generalinio prokuroro ataskaitų Seimui ir jo atleidimo), 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas (dėl Seimo kontrolierių sprendimų neskundžiamumo), 2022 m. gruodžio 29 d. (ombudsmenų veiklos principai žvalgybos kontrolieriaus byloje).

[84] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutarimas, TAR, 2019-07-11, Nr. 11475.

[85] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarimas, TAR, 2021-09-07, Nr. 18922.

[86] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. balandžio 27 d. nutarimas (dėl Seimo nario neliečiamybės panaikinimo), 2018 m. kovo 8 d. nutarimas (dėl materialinės ministrų atsakomybės).

institucijų įgaliojimų ribomis[87] susijusias bylas.

Galiausiai, teikdamas išvadą dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencijos) nuostatų suderinamumo su Konstitucija[88], Konstitucinis Teismas suprato, su kokiu visuomenės susiskaldymu ir net susipriešinimu, kylančiu dėl šios konvencijos ratifikavimo, jam teks susidurti. Todėl pateiktoje išvadoje aiškiai parodyta, kad, visų pirma, Lietuvos valstybė yra ne pirmoji, susidurianti su stereotipais ir klaidingu supratimu apie tai, kam skirta konvencija ir kokie įpareigojimai valstybei iš jos kyla, bet ir tai, kad, visų antra, kaip matyti ir iš Venecijos komisijos konstitucinių įžvalgų, pateiktų kitoms valstybėms, kad konvencijos nuostatos negali būti nesuderinamos su demokratinės valstybės, žmogaus teisių ir teisės viršenybės principais, ir kad tokiu supratimu dalijasi plati valstybių bendruomenė. Venecijos komisijos pozicijos parodymas sustiprina Konstitucinio Teismo pasirinktą nuoseklų ir tarptautinius standartus atitinkantį Konstitucijos aiškinimą.

Venecijos komisijos nuomonių ir nuomonių kompiliacijų autoritetą liudija ir tai, kad viename prašyme Seimo narių grupė Konstitucinio Teismo prašė ištirti, be kita ko, Rinkimų kodekso nuostatų, reglamentuojančių rinkimų apygardų sudarymą, atitiktį Venecijos komisijos priimto Gerosios rinkimų praktikos kodekso dalimi esančių Rinkimų gairių nuostatoms[89]. Žinoma, Konstitucinis Teismas nepriėmė nagrinėti tokio prašymo, kaip nebūtų priėmęs jo nagrinėti, jei pareiškėjas būtų prašęs ištirti konstituciniu įstatymu patvirtinto Rinkimų kodekso atitiktį privalomąją teisinę galią turinčios tarptautinės sutarties nuostatoms, motyvuodamas tuo, jog jis netiria aukštesnės galios teisės akto atitikties žemesnės galios teisės aktams (juo labiau teisės aktams, kurie nė neturi privalomosios teisinės galios). Vis dėlto, toks Konstitucinio Teismo atsisakymas tirti Rinkimų kodekso nuostatų atitiktį *soft law* Gerosios rinkimų praktikos kodeksui nereiškia, jog priėmus šį prašymą nagrinėti Konstituciniame Teisme (jei jis būtų buvęs korektiškai suformuluotas ir tinkamai pagrįstas), būtent Gerosios rinkimų praktikos kodekse įtvirtintos gairės nebūtų buvusios Konstitucinio Teismo poziciją formuojančiu standartu, kaip jau yra buvę kitose rinkimų teisės bylose.

Nors ne visos aptartos bylos yra jautrios ar rezonansinės, kiekviena jų tiesiogiai siejasi su demokratinės valstybės funkcionavimu ir jos pamatinių principų įgyvendinimu. Todėl šiose bylose pateiktas konstitucinis vertinimas, papildytas tarptautiniais standartais, rodančiais tam tikrą europinį konsensusą dėl pagrindinių demokratinių vertybių, liudija ne tik Lietuvos pasirinkimą būti tų vertybių besilaikančios tarptautinės bendruomenės dalimi, bet ir nusistovėjusį konstitucinės justicijos bylų nagrinėjimo standartą, stiprinantį demokratijos atsparumą.

---

[87] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. gegužės 16 d. nutarimas (dėl LRT veiklai tirti sudarytos laikinosios Seimo tyrimų komisijos), 2019 m. gruodžio 18 d. nutarimas (dėl specialiosios tyrimo komisijos sudarymo tvarkos), 2025 m. birželio 6 d. nutarimas (dėl Seimo laikinosios tyrimų komisijos sudarymo ir išvados patvirtinimo).

[88] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

[89] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. rugsėjo 12 d. sprendimas Nr. KT72-S61/2024, https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta3053/content.

2.3. Venecijos komisijos dėmesys Lietuvai nacionalinio transliuotojo veiklą reglamentuojančio įstatymo keitimo kontekste ir įtaka nagrinėjimo laukiančioms byloms

Iki šiol Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikoje buvo referuojama į Venecijos komisijos nuomones, priimtas analizuojant kitų valstybių konstitucinį ar ordinarinį reguliavimą. Kaip parodyta, jomis remtasi tais atvejais, kai nuomonėje nagrinėtas klausimas atitikdavo tiriamą byloje, o suformuotos įžvalgos galėdavo pastiprinti Konstitucinio Teismo formuojamą konstitucinę doktriną. Tačiau 2025 m. pabaigoje Lietuva netikėtai sulaukė Venecijos komisijos dėmesio, Seime užregistravus ir ėmus svarstyti Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos (LRT) įstatymo pakeitimus. Priėmus vienus jų, pakeistas nacionalinio visuomeninio transliuotojo finansavimo teisinis reguliavimas, nustatant, kad LRT skiriama valstybės biudžeto lėšų suma nebus keičiama trejus metus. Šis reguliavimas netrukus buvo apskųstas Konstituciniam Teismui[90]. Kitais siūlyta koreguoti LRT generalinio direktoriaus atleidimo tvarką. Pakeitimais siūlyta nustatyti, kad generaliniam vadovui atleisti pakaktų šešių arba septynių iš 12 LRT tarybos narių balsų[91], o balsavimas dėl atleidimo vyktų slaptai. Be to, naująją tvarką būtų galima taikyti tuoj pat įstatymui įsigaliojus, taigi ir pareigas šiuo metu einančio asmens atžvilgiu. Nepaisant dar 2019 m. suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos dėl teisėkūros proceso skaidrumo ir suinteresuotų visuomenės grupių įtraukimo[92], įstatymo pataisos buvo svarstomos skubiai, jas norėta priimti nesibaigus 2025 metų rudens sesijai. Tokį įžūlų valdančiųjų norą pakeisti įstatymą čia ir dabar bandyta stabdyti įvairiomis priemonėmis[93]; kreipimasis į Venecijos komisiją konstitucinio situacijos vertinimo buvo viena iš jų.

Venecijos komisija, įvertinusi susiklosčiusias aplinkybes, nuomonę dėl Lietuvos nacionalinio visuomeninio transliuotojo priėmė skubos tvarka 2026 m. kovo mėn. plenarinėje sesijoje. Joje Lietuvos valstybė raginama peržiūrėti sprendimą dėl LRT finansavimo, nurodant esminius įstatymo priėmimo procedūros trūkumus: neatliktas poveikio vertinimas, nesikonsultuota su visuomene[94]. Šioje nuomonėje vertintas ne tik priimtas ir įsigaliojęs reguliavimas, tačiau ir Seime svarstomi projektai. Reglamentuojant LRT generalinio direk-

---

[90] Konstitucinės justicijos byla Nr. 2/2026 pagal Seimo narių grupės prašymą Nr. 1B-1/2026 dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos finansavimo.

[91] Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo Nr. I-1571 12, 13, 15 ir 17 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XVP-1119(2), registruotas 2025 m. gruodžio 15 d.

[92] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 16 d. nutarimas. TAR, 2019-12-02, Nr. 19221.

[93] Siūlomi įstatymo pakeitimai, įvertinti kaip ketinimas riboti žiniasklaidos laisvę, sukėlė daugiadienius ir daugiatūkstantinius protestus prie Seimo, o opozicija, pasinaudodama Seimo statute įtvirtintomis teisėkūros proceso taisyklėmis, pirmąkart Lietuvos istorijoje ėmėsi filibusterio, kai nepažeidžiant procedūrų siekta užvilkinti įstatymo priėmimą.

[94] Lithuania – Opinion on draft and adopted amendments to the Law on the Lithuanian National Radio and Television (CDL-AD(2026)001-e), priimta 2026 m. kovo 6–7 d., https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2026-001-e.

toriaus atleidimo tvarką, siūlyta išlaikyti kvalifikuotos daugumos reikalavimą, kad būtų išvengta nacionalinio transliuotojo politizavimo[95].

Nacionalinis visuomeninis transliuotojas pagal Konstituciją yra ypatingas subjektas, kurio paskirtis – užtikrinti Konstitucijoje įtvirtintą, jos ginamą ir saugomą visuomenės interesą būti informuotai; tai lemia jo išskirtinę misiją prisidėti prie Konstitucijos saugomų vertybių puoselėjimo ir informacijos apie jas skleidimo, taip pat suponuoja redakcinį ir institucinį visuomeninio transliuotojo nepriklausomumą[96]. Žiniasklaidos laisvė ir pliuralizmas yra ne tik viena iš pagrindinių žmogaus teisių, bet ir būtina demokratinės santvarkos funkcionavimo sąlyga. Ji dažnai būna tuo lakmuso popierėliu, rodančiu, kaip veikia demokratija. Todėl bet kokie bandymai ją riboti, kėsintis į visuomeninio transliuotojo nepriklausomumą (pavyzdžiui, supaprastinant generalinio direktoriaus atleidimo tvarką) pagrįstai kelia nerimą dėl tolesnių valstybės perspektyvų[97].

Konstituciniam Teismui sprendžiant nagrinėjimo laukiančią LRT finansavimo, o gal dar ir kelias būsimas bylas[98], Venecijos komisijos įžvalgos neabejotinai pravers. Konstitucijoje įtvirtinti žodžio laisvės, pliuralizmo ir teisinės valstybės principai šiame kontekste yra aiškūs ir vienareikšmiai, konstitucinė valstybės pareiga užtikrinti nacionalinio visuomeninio transliuotojo nepriklausomumą, be kita ko, ir finansinį, yra nekvestionuotina. Valstybės pasirinktos priemonės šiam tikslui pasiekti turi būti tinkamos ir veiksmingos, jos negali kelti abejonių dėl visuomeninio transliuotojo pasirinkimų laisvės. Vis dėlto Venecijos komisijos nuomonės inkorporavimas į konstitucinio sprendimo konstatuojamąją dalį suteiktų konstitucinei argumentacijai papildomos vertės: jis parodytų, kad Lietuvos Konstitucija atspindi platesnį tarptautinės konstitucinės bendruomenės sutarimą, akcentuodamas, kad visuomeninio transliuotojo apsauga nuo politinės įtakos yra universaliai pripažinta demokratinė vertybė.

Demokratinės teisinės valstybės atsparumas iš esmės priklauso nuo gebėjimo identifikuoti ir apginti tas ribas, kurių peržengimas reikštų ne eilinį politinį nesutarimą, o sisteminį konstitucinių vertybių ardymą. Visuomeninio transliuotojo nepriklausomumas yra viena iš

---

[95] Lithuania – Opinion on draft and adopted amendments to the Law on the Lithuanian National Radio and Television (CDL-AD(2026)001-e), priimta 2026 m. kovo 6–7 d., https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2026-001-e.

[96] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 141–5430.

[97] Būtent medijos laisvės suvaržymai buvo vienos iš pirmųjų reformų Lenkijoje ir Vengrijoje, kurių ėmėsi iliberalūs režimai, nustūmę valstybes į teisės viršenybės principo nepaisymo krizes.

[98] Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo pakeitimai Seime svarstomi toliau ir straipsnio rašymo metu dar nepriimti, tad neatmestina, kad Konstituciniam Teismui gali tekti nagrinėti bylą ne vien tik dėl LRT finansavimo. Prof. Toma Birmontienė ekspertinėje nuomonėje įžvelgė ne vieną svarstomo projekto neatitikimą Konstitucijai. Mykolo Romerio universiteto teisės mokyklos 2026 m. kovo 31 d. raštas Nr. 24T (11.21 Mr-20401)-15 Seimo kultūros komitetui „Dėl numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo išvados dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo Nr. I-1571 pakeitimo įstatymo projekto Nr. XVP-1247(2)“ (neskelbta).

tokių ribų. Jos pažeidimas kelia grėsmę ne konkrečiai institucijai, o pačiai demokratijos santvarkai, nes politiškai priklausoma žiniasklaida neišvengiamai deformuoja viešąjį diskursą ir silpnina piliečių gebėjimą priimti informacija grįstus sprendimus. Todėl sprendimas minėtoje konstitucinėje byloje įgytų reikšmę, peržengiančią konkretaus ginčo ribas. Venecijos komisijos nuomonėse suformuluotų įžvalgų parodymas leidžia konstituciniams teismams veiksmingiau atlaikyti politinį vidaus spaudimą, nes kvestionuoti teismo argumentus šiuo atveju reikštų kvestionuoti visos Vakarų demokratijų bendrijos pripažintą standartą. Tai yra esminis gynybinio konstitucionalizmo mechanizmas: ne tik pripažinti, kad raudonos linijos egzistuoja, bet ir parodyti, kad jas saugo ne vienas teismas ir ne viena valstybė.

IŠVADOS

Konstitucinių idėjų migracija tiek per valstybių teisines sistemas, tiek tarp valstybių konstitucinių teismų ir supranacionalinių teismų, kurie taip pat nevengia atsižvelgti į nacionalinius konstitucinius sprendimus, šiandien yra gana paplitęs reiškinys. Lietuvos Konstituciniam Teismui tokia praktika padėjo Lietuvos teisinėje sistemoje įtvirtinti modernius, kai kada net ir savo laiką pralenkusius sprendimus, kurių ilgainiui niekas nebekvestionuoja. Konstituciniai teismai, aiškindami Konstitucijos nuostatas ir tokiu būdu formuodami oficialiąją konstitucinę doktriną, negali ignoruoti ne tik valstybės viduje vykstančių pokyčių, bet ir tarptautinio konteksto, konstitucinės teisės vystymosi tendencijų, nematyti to, kas vyksta kitose valstybėse. Globalaus konstitucionalizmo padiktuotų iššūkių sprendimai, randami kitų valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje, gali padėti rasti tinkamą išeitį sprendžiant nacionalines konstitucinės justicijos bylas. Lietuvos Konstitucinis Teismas šiandien nebūtų toks, koks yra, ir jo formuojama oficialioji konstitucinė doktrina nebūtų tokia įvairiapusė, jei visus tuos metus nebūtų domėtasi, kas vyksta kitų valstybių konstituciniuose teismuose, jei nebūtų diskusijų ir pasitarimų su kaimyninių ar kitų Europos valstybių konstitucinių teismų teisėjais.

Šiandien poreikis remtis kitų valstybių konstitucine jurisprudencija, Venecijos komisijos nuomonėmis gali būti suvokiamas jau ne tik kaip papildomas argumentavimo šaltinis, bet ir kaip gairės įtvirtinant europinį paveldą formuojančius konstitucinės teisės standartus. Šie standartai, susiformavę platesnėje Europos ir tarptautinėje konstitucinėje erdvėje, leidžia nacionaliniams konstituciniams teismams savo sprendimus pagrįsti ne vien vidine teisės logika, bet ir platesniu konstitucinio konsensuso kontekstu. Venecijos komisijos išvados dažnai sistemina gerąją valstybių praktiką, identifikuoja demokratijos, teisinės valstybės ir žmogaus teisių apsaugos minimumą, todėl jos tampa reikšmingu atskaitos tašku vertinant nacionalinių sprendimų suderinamumą su europiniais standartais.

Toks komparatyvinis ir tarptautiniais konstitucininiais standartais grindžiamas argumentavimas įgyja ypatingą svorį šiais neramiais laikais, kai demokratinės sistemos patiria vidaus ir išorės grėsmių spaudimą, o populistinės jėgos, pasinaudodamos demokratiniais

mechanizmais, mėgina peržiūrėti ar net paneigti anksčiau universaliomis laikytas žmogaus teisių garantijas. Tokiose situacijose konstitucinių teismų sprendimų pagrindimas platesniu tarptautiniu kontekstu ne tik sustiprina jų poziciją, bet ir atsveria siauresnius politinius interesus ar nesitaiksto su visuomenėje vyraujančiais stereotipais, kuriais ignoruojama pakitusi teisinė realybė. Gebėjimas parodyti, kad konkretus konstitucinis sprendimas dera su platesnės tarptautinės konstitucinės bendruomenės požiūriu, didina jo legitimumą, stiprina visuomenės pasitikėjimą konstitucine justicija ir kartu užtikrina demokratijos atsparumą bei konstitucinės tvarkos stabilumą.

DEFENSIVE CONSTITUTIONALISM: THE STRATEGIC USE OF JUDICIAL DIALOGUE IN STRENGTHENING DEMOCRATIC RESILIENCE

JOLITA MILIUVIENĖ

SUMMARY. *The article explores how constitutional courts contribute to safeguarding democratic resilience in a period marked by democratic backsliding, populism, and declining trust in institutions. It examines the growing importance of comparative constitutional reasoning and transnational judicial dialogue in strengthening the legitimacy and effectiveness of constitutional adjudication. It argues that, in an era of democratic backsliding and rising populism, constitutional courts can no longer rely solely on domestic legal reasoning but must engage with broader European and international standards. By drawing on foreign constitutional jurisprudence and the opinions of bodies such as the Venice Commission, courts reinforce their decisions as part of a wider constitutional consensus rather than isolated national choices.*

Focusing on the practice of the Lithuanian Constitutional Court, the article shows that such references are not mechanical borrowings but elements of a deliberate judicial dialogue that affirms shared democratic values. This approach enhances the persuasive authority of decisions, particularly in politically sensitive cases, and helps build public trust in constitutional justice.

The article further situates this practice within the framework of defensive constitutionalism, emphasizing the role of courts as active guardians of constitutional order. It argues that, as traditional legal safeguards may prove insufficient in times of democratic recession, constitutional courts are increasingly called upon to act not merely as neutral arbiters but as active guardians of the constitutional order. By invoking comparative jurisprudence and international standards, courts help delineate the "red lines" that democratic actors must not cross, thereby countering attempts to use democratic mechanisms to undermine democracy itself. In this sense, transnational references function as a form of normative reinforcement, constraining political actors and increasing the political and legal costs of deviation from shared democratic principles. The strategic use of comparative constitutional reasoning and international standards strengthens both the argumentative force and the legitimacy of constitutional adjudication. By aligning national rulings with internationally recognized standards, constitutional courts contribute to a broader network of mutual reinforcement that strengthens democratic resilience and makes it more difficult for anti-democratic forces to erode fundamental principles.

KEYWORDS: constitutional court, constitutional justice, foreign constitutional decisions, comparative constitutional law, democratic backsliding, defensive constitutionalism, Venice commission.

National Constitutional Identity in the European Union: Between Globalisation and Constitutional Pluralism

ALEXANDRU TĂNASE[1]

Email: al.tanase@gmail.com

SUMMARY. *This article examines national constitutional identity in the context of globalisation, focusing on its function as a doctrinal limit to supranational legal orders, particularly within the European Union. It argues that constitutional identity operates as a conditional and relational mechanism, whose legitimacy depends on proportionality, judicial dialogue, and good faith participation in multilevel governance. Through a comparative analysis of selected jurisdictions, the article demonstrates that constitutional identity may - depending on its institutional use – either reinforce constitutional pluralism or generate legal fragmentation.*

KEYWORDS: Constitutional identity, globalization of constitutional law, European Union law, constitutional pluralism, national sovereignty, transnational judicial dialogue, supremacy of EU law, Rule of Law, EU acquis.

INTRODUCTION

National constitutional identity represents, in essence, the conceptual framework through which a political community articulates the boundaries of its authority, its freedoms, and the horizon of its own development within a global context marked by accelerated and often profoundly intrusive transformations.

[1] Member of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Doctor Honoris Causa of "1 December 1918" University of Alba Iulia.

Such identity cannot be reduced to a mere legal artefact or to a doctrinal formula confined to constitutional law treatises; on the contrary, it constitutes a central analytical reference point of political modernity, situated at the intersection of the state's historical tradition, the architecture of its fundamental institutions, and the manner in which it interprets the dynamics of an international order undergoing continuous and far–reaching reconfiguration.

In this sense, constitutional identity functions as a marker of continuity within a global landscape in which legal norms, political models, and discourses on sovereignty are increasingly susceptible to transnational interference. Constitutional identity thus expresses the core set of principles and values that a nation is unwilling to negotiate – or, at most, is prepared to subject to cautious negotiation – even when the dynamics of globalization appear to demand convergence, harmonisation, and the abandonment of normative particularities deemed "inconvenient."

The notion of constitutional identity has become increasingly prominent in contemporary legal discourse, within a context in which globalization – through its speed, depth, and often disruptive character – reconfigures the very geometry of state sovereignty. Whereas in the traditional understanding constitutions functioned as an internal social compact, as a solemn expression of the founding values and normative aspirations of a political community, transnational interdependencies – legal, economic, technological, and epistemic – now compel constitutions to recalibrate their own conceptual boundaries with heightened attentiveness. Within this new "normative geometry," the constitution is no longer merely a foundational text, but an interpretative organism permanently exposed to the tension between internal autonomy and the pressure to adapt to a transforming global order.

In the face of growing pressure towards normative convergence, constitutions become the arena in which a subtle competition unfolds between the universalism of global norms and the particularism of the domestic legal order. On this conceptual terrain – apparently stable yet profoundly contingent – the cardinal question of our time emerges: how can a state preserve its constitutional identity without sliding into isolation? How can such a state simultaneously remain open to the world, without allowing such openness to erode the very politico–legal matrix upon which a state rests?

Far from being an accident of late modernity, this tension is a permanent structural feature of constitutional autonomy in an interdependent world. It operates as a fragile balance between fidelity to one's own legal tradition and adaptation to a global normative ecosystem that increasingly claims legitimacy and authority.

The balance to which states aspire is never definitive; it is continuously reconfigured, much like a normative compass oscillating between centripetal and centrifugal forces, between the internal and the external, between what can be harmonised and what must, irrevocably, be preserved.

At the theoretical level, the concept of constitutional identity entered a phase of systematic elaboration only in recent decades, alongside the intensification of a phenomenon

whereby the international legal order has begun to overlap ever more visibly with domestic constitutional architectures[2]. This structural interference has compelled legal doctrine to seek new explanatory tools in order to understand how constitutions protect their axiological core in the face of an expanding external normative framework. In this context, Gary J. Jacobsohn observes that a constitution is not merely an abstract normative artefact, but a form of "sedimented political experience" – a repository of a community's aspirations, conflicts, and commitments, crystallised into a recognisable expression of its past and of the values that structure it[3].

Thus, constitutional identity cannot be understood as a fixed block, impermeable to change, but rather as a living normative organism, subject to a continuous process of reshaping through the dialogue between institutions – most notably constitutional courts and the legislature – and the society they are called upon to represent. This dialogue confers upon constitutional identity a dynamic, interrogative, and evolutionary character, reflecting the fundamental tension between domestic legal tradition and the imperative of adaptation to an ever–transforming international order.

In the age of globalization, however, this internal dialogue unfolds in parallel – and at times in open tension – with the increasingly intense interaction between the national constitutional order and a plurality of external influences. Scholars such as Anne Peters and Mattias Kumm emphasise that we are witnessing the emergence of a genuine "global constitutionalism," a normative framework designed to project constitutional principles onto the international legal order in response to challenges that clearly transcend the traditional boundaries of the nation–state[4]. Rather than nullifying the role of domestic constitutions, this conceptual movement situates such constitutions within a dense network of interconnected normative orders, in which legal authority is distributed, shared, and – under certain circumstances – contested.

Within this pluralist normative ecology, constitutional identity ceases to be merely an internal analytical concept and becomes an essential instrument of negotiation between national particularity and the emerging universalism of a global legal order. It operates as an epistemic and axiological filter through which the state interprets, accepts, adapts, or rejects external normative pressures. In other words, constitutional identity does not merely safeguard national specificity; it also shapes the manner in which that specificity is projected in interaction with the wider world, transforming constitutional identity into a space of reconciliation – or of conflict – between tradition and legal cosmopolitanism.

Mark Tushnet's analysis goes even further by arguing that the globalization of domestic constitutional law is not merely an ongoing process, but a practically inevitable phenom-

---

[2] Gary J. Jacobsohn, *Constitutional Identity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010).

[3] *Ibid*.

[4] Anne Peters, "The Merits of Global Constitutionalism", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 16, no. 2 (2009): 397.

enon – the natural outcome of the normative interdependencies that structure the contemporary world[5]. In his view, this global movement gradually generates structural and substantive convergences among constitutional systems, without, however, leading to complete uniformity; on the contrary, the global constitutional space remains pluriform and permeable, yet not dissolved[6].

In this context, Vicki C. Jackson emphasises that constitutional courts can no longer operate as strictly autarkic entities, but are instead called upon to engage actively in transnational dialogue, given that constitutional law today is articulated within a deeply interdependent global environment[7].

However, the dynamics of globalization are not limited to dialogue and convergence; they also shape the distribution of models of constitutional prestige. Prof. David S. Law and Mila Versteeg observe an increasingly evident decline in the influence of the American constitutional model in the post–Cold War period, alongside the rise of a "global mainstream" in which constitutions adopted after the 1990s tend to orientate themselves instead towards traditions of expansive rights protection and institutional mechanisms inspired by EU or by international law[8]. This shift in the poles of influence reveals that constitutional identity is not merely an internal patrimony of the state, but also a product of global competition among evolving normative models.

Finally, recent scholarship extends the debate beyond the Euro–Atlantic space and projects it towards new democracies and non–Western regimes, where globalization produces not only legal but also identity–related effects. Prof. Son Ngoc Bui examines the ways in which states with socialist traditions have been compelled to reconfigure their constitutional identity under the influence of external normative models, integrating international standards and new mechanisms of rights protection while nevertheless retaining certain defining ideological elements[9].

This plurality of perspectives demonstrates not only the novelty, but also the urgency of the subject: national constitutional identity can no longer be understood in isolation, but only in relation to the phenomenon of globalization – whether in the form of pressures exerted by international organizations, the accelerated circulation of successful constitutional models, the homogenising tendencies of global standards (especially in the field of human rights), or the responses of states that assert their constitutional specificity as an inherent right, recognised even within international treaties.

---

[5] Mark Tushnet, "The Inevitable Globalisation of Constitutional Law", in *Highest Courts and Globalisation*, edited by Sam Muller and Sidney Richards (The Hague: Hague Academic Press, 2010), 129–150.

[6] *Ibid*.

[7] Vicki C. Jackson, *Constitutional Engagement in a Transnational Era* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

[8] New York University Law Review 2012 Study on the similarity between the U.S. Constitution and other international constitutions between 1946–2006.

[9] Son Ngoc Bui, "Globalization of Constitutional Identity", *Washington International Law Journal* Vol. 26(3) (2017): 463–533.

This article addresses the following research question: *to what extent can national constitutional identity operate as a legitimate doctrinal limit to the primacy of supranational legal orders, particularly within the European Union, without undermining the coherence of the international legal system?*

It advances the thesis that constitutional identity, as developed in the jurisprudence of constitutional courts, functions as a conditional and relational limit: it is legitimate only insofar as it is exercised within a framework of judicial dialogue, proportionality, and good faith participation in supranational legal orders. When instrumentalised beyond these parameters, constitutional identity risks transforming from a mechanism of constitutional protection into a tool of legal fragmentation.

This article employs a qualitative comparative legal methodology, combining doctrinal analysis with case–law examination. The research focuses on the European Union as a paradigmatic setting of interaction between national constitutional identity and supranational legal order.

The selection of jurisdictions – Germany, France, Hungary, Poland, and Romania – is based on three criteria:

(i) the existence of explicit constitutional or jurisprudential doctrines of constitutional identity;

(ii) the relevance of these jurisdictions within the EU legal order;

(iii) the diversity of approaches, ranging from cooperative (Germany, France) to conflictual (Poland, Hungary).

The comparative framework is structured along three analytical dimensions:

(1) the conceptualisation of constitutional identity;

(2) its function as a limit to EU law;

(3) the intensity of judicial conflict or dialogue with the Court of Justice of the European Union.

The analysis is complemented by references to global constitutionalism literature in order to situate the European experience within broader transnational dynamics.

1. THEORETICAL FOUNDATIONS OF CONSTITUTIONAL IDENTITY

In a broad sense, constitutional identity denotes the set of defining features of a state, as they crystallise and are projected in constitutional text and practice. Such identity is not reducible to an abstract list of principles; rather, it expresses the very politico–legal matrix through which a community legitimises itself. In this understanding, constitutional identity reflects the founding values, structuring principles, and institutional architecture that confer upon the national legal order a distinct and recognisable profile within the global landscape.

Its historical and cultural component is essential: constitutional identity does not emerge *ex nihilo*, but derives from political traditions, accumulated legal experience, and the symbolic

reference points of the nation. At the same time, it manifests itself juridically in the present through constitutional norms and judicial jurisprudence, which give it operational substance and enable its evolution. Constitutional identity thus appears as a dual concept – anchored in the past yet active in the present – serving as a reference point of continuity in a context in which the constitutional order is permanently exposed to both internal and external influences.

The theoretical foundation of constitutional identity was articulated in an exemplary manner by Gary J. Jacobsohn, who observes that a constitution acquires its own identity not through the mere existence of a text, but through the sedimentation of historical experiences and societal commitments that it incorporates over time[10]. From this perspective, a constitution is not an inert collection of articles, but an ongoing political narrative – the story of what a community understands by "We, the People" and of the supreme values it chooses to protect.

Constitutional identity may at times appear difficult to capture in precise legal formulas, precisely because it exists at the intersection of history, culture, and normativity; yet it becomes suddenly recognisable in moments of tension, when constitutional orders perceive themselves to be under threat. A sudden change, a disruptive judicial interpretation, or an attempt at institutional redesign that runs counter to the spirit of the constitution may reveal what had previously remained implicit: the state's identity core, those elements that cannot be altered without affecting the very coherence of the political community.

A classic example of the pragmatic articulation of constitutional identity emerges from Indian jurisprudence, where the Supreme Court of India developed one of the most influential doctrines of modern constitutionalism. Through the landmark *Basic Structure Doctrine*, the Court held that there exist essential elements of the Constitution of India – structural principles, founding values, and the fundamental institutional architecture – that cannot be abrogated or reshaped through constitutional amendments, as such intervention would amount to a negation of the constitutional order's very identity.

In the case *Minerva Mills v. Union of India* (1980)[11], the Court offered perhaps the most evocative formulation of this intangible core: "The Constitution is a precious heritage; therefore, you cannot destroy its identity"[12]. This line of jurisprudence clearly illustrates that constitutional identity is not a purely theoretical concern, but an operational criterion – a threshold of protection designed to ensure constitutional continuity in the face of contingent political change. Constitutional identity thus coincides with a core that is resistant to alteration: a set of fundamental principles without which the legal order would lose its coherence, stability, and very reason for existence.

In continental Europe, a comparable approach is reflected in the concept of the *eternity clause*, through which the constituent legislator establishes substantive limits on constitutional revision, thereby protecting the identity core of the fundamental order. The most

[10] Jacobsohn, *supra not*e, 1.

[11] Supreme Court of India, *Minerva Mills Ltd v. Union of India*, AIR 1980 SC 1789.

[12] Jacobsohn, *supra note*, 1.

influential formulation is found in the German Basic Law, whose Article 79(3) enshrines the intangibility of principles such as human dignity, the federal structure of the state, the separation of powers, and the democratic character of the constitutional order[13].

These are not merely normative provisions, but the pillars upon which the constitutional identity of the Federal Republic rests – elements without which the state would lose its historical continuity and political legitimacy. Yet this phenomenon is not exclusive to Germany. In numerous other European states, even in the absence of explicit eternity clauses, constitutional courts have proceeded to identify a "core" of supreme principles, inferred from the overall architecture of the constitution.

A similar approach can also be found in the jurisprudence of the Constitutional Court of Moldova. In Decision No. 36 of 5 December 2013, the Court held that "[…] *as the founding act of the State of the Republic of Moldova, the Declaration of Independence is a legal document that cannot be subject to any form of amendment and/or supplementation. Accordingly, the Declaration of Independence enjoys the status of an 'eternity clause', as it defines the constitutional identity of the political system, the principles of which cannot be altered without destroying that identity.*"[14]

Romania offers another illustrative case. The Constitutional Court has interpreted Article 152 of the Constitution – which enshrines the non–revisability of the national, independent, unitary, and indivisible character of the state, the republican form of government, and other structuring principles – as an expression of elements of constitutional identity that cannot be eliminated through any procedure of constitutional revision. Whether articulated explicitly in constitutional text or inferred through judicial interpretation, these elements collectively shape what is referred to as national constitutional identity, namely the normative and axiological foundation that cannot be sacrificed without altering the very essence of the constitutional order.

It is important to note the distinction – too often overlooked – between constitutional identity and the concept of national identity as enshrined in public international law, including Article 4(2) of the Treaty on European Union. While the national identity invoked in EU treaties has a relatively vague contour, carrying a predominantly political and symbolic charge, constitutional identity constitutes a technical notion, precisely articulated in the jurisprudence of constitutional courts and designed to protect the fundamental values and structures of the domestic legal order[15].

In other words, when, at the European level, states invoke their "national identity," what effectively operates in legal terms is nothing other than constitutional identity, as defined,

[13] György Marinkás, "Current Issues of the (Unconditional) Primacy of EU Law in the Case–law of the Constitutional Courts of Germany, Hungary and Romania" (2024).

[14] Constitutional Court of the Republic of Moldova, Judgment No. 36 of 5 December 2013 on the interpretation of Article 13(1) of the Constitution in conjunction with the Preamble of the Constitution and the Declaration of Independence (Applications No. 8b/2013 and 41b/2013).

[15] Marinkás, *supra note*, 13.

interpreted, and safeguarded by constitutional courts. Some scholars have even noted a significant terminological evolution: that which in the early stages of European integration was expressed in the language of sovereignty, was later recalibrated under the concept of constitutional identity, precisely in order to avoid the outdated connotations of absolute sovereignty and to emphasise the internal, legal – rather than geopolitical – dimension of constitutional protection. This nuance is not a mere semantic device; it reflects the adaptation of the constitutional paradigm to the realities of supranational integration, in which states do not relinquish their essential identity, but reformulate it in terms compatible with a multilevel legal architecture.

In conclusion, the concept of constitutional identity denotes the fundamental and distinctive character of a constitutional order – the sum of non–negotiable principles, values, and structures that confer coherence upon it and differentiate it from other models of statehood. It should be noted that constitutional identity has evolved from a purely theoretical notion into an instrument of both analytical and practical relevance, enabling constitutional courts to delineate with precision the sphere of permissible change from that of unacceptable alteration – namely, changes that would affect the continuity and very reason for existence of the constitution.

In an era marked by global interdependencies and transnational normative pressures, this concept offers states not only a framework of protection, but also a vocabulary through which they can articulate what they consider to be essential within their own legal order.

The following section will examine how globalization – with its complex dynamics, oscillating between convergence and contestation – generates both challenges and opportunities for national constitutional identities, testing the resilience of these fundamental cores in the face of an ever–transforming legal environment.

2. THE GLOBALIZATION OF CONSTITUTIONALISM AND NATIONAL IDENTITY

Over recent decades, the phenomenon of globalization has generated a visible convergence among the world's constitutional systems, fuelling what scholarly literature increasingly describes as the "globalization of constitutional law." Scholars such as Mark Tushnet have argued that multiple forces – from the circulation of constitutional experts and the influence of international organizations to transnational judicial dialogue – are pushing national constitutions towards increasingly similar models, both structurally and axiologically[16].

Convergence manifests itself, on the one hand, at the institutional level: the separation of powers, judicial review of the constitutionality of legislation, and the protection of fundamental rights tend to be organised, broadly speaking, according to common patterns. On

[16] Mark Tushnet, "The Inevitable Globalisation of Constitutional Law", in *Highest Courts and Globalisation*, ed. Sam Muller and Sidney Richards (The Hague: Hague Academic Press, 2010), 987.

the other hand, uniformization is also observable in the substantive content of rights: over the past five decades, numerous constitutions have adopted increasingly extensive "catalogues" of rights, reflecting international standards and global human rights jurisprudence.

A comprehensive empirical study conducted by David S. Law and Mila Versteeg (2012) demonstrates that, when measured against a "generic bill of rights" composed of 60 rights present in the majority of contemporary constitutions, the Constitution of the United States appears as a historical anomaly: it guarantees fewer than half of these rights, remaining firmly anchored in a libertarian tradition that privileges classical civil and political rights while displaying reluctance towards social and economic rights[17]. Rights such as gender equality, social protection, or the right to health – now included in over 70 per cent of the world's constitutions – are entirely absent from the American constitutional text. Moreover, the attractiveness of the U.S. constitutional model, once the uncontested benchmark of liberal constitutionalism, has visibly declined. Law and Versteeg note, with particular expressiveness, that "the idea of adopting a constitution still draws inspiration from the American example, but the actual way in which constitutions are written no longer follows the U.S. model"; by contrast, Canada's 1982 Constitution, with its emphasis on expansive rights and multiculturalism, has become a more influential global reference point[18].

Within this process, provisions once regarded as defining features of particular constitutional orders have today become almost exotic exceptions. A well–known example is the right to bear arms: explicitly guaranteed by the Second Amendment to the United States Constitution, it is now found in only two other constitutions worldwide[19], confirming the progressive normative isolation of the American model in relation to global trends. Most states, by contrast, have expanded their catalogues of fundamental rights, aligning themselves with the post–war tradition that places central importance on human dignity, social justice, and the protection of minorities.

Accordingly, if there is such a thing as "global convergence," it manifests itself primarily through this expansion of rights and through the adoption of institutional structures compatible with the paradigm of the democratic constitutional state.

A distinct case within the dynamics of constitutional globalization is represented by contemporary socialist regimes (such as China, Vietnam, and others), which, while firmly proclaiming the continuity of their socialist constitutional identity, have nevertheless substantially adjusted their constitutional architecture under the influence of global pressures. In these systems, constitutions have gradually incorporated market–economy mechanisms, international norms on trade and investment, and forms of governance compatible with the

[17] David S. Law and Mila Versteeg, "The Declining Influence of the United States Constitution", *New York University Law Review* 87 (2012): 762.

[18] New York University Law Review Study – 2012 on the similarity between the U.S. Constitution and other international constitutions between 1946–2006.

[19] Law and Versteeg, *op. cit.*, 16: 762.

global economy, without formally abandoning the core principles of state ideology. Socialist constitutional identity has not been dismantled, but recalibrated: defining elements – the hegemonic role of the single party, the overarching political orientation, and the central structures of the state – are preserved, while inevitable normative influences of globalization are accommodated. Bui Ngoc Son characterises this process as an "identity adjustment" driven by the need to adapt to an interdependent world, highlighting the fact that constitutional identity, even within apparently rigid systems, remains a dynamic concept open to reinterpretation and recalibration[20].

It should nevertheless be emphasised that this global convergence does not lead to an absolute uniformisation of constitutional identities. Each state retains its specificity – whether in the articulation of fundamental principles or in the hierarchical ordering of constitutional values – and the pace and depth of institutional convergence vary considerably across regions. Mark Tushnet points to the existence of local counter–pressures that limit the degree of convergence: deeply entrenched cultural particularisms, persistent legal traditions, or political reactions aimed at reaffirming national sovereignty in the face of external interference[21].

A telling example of persistent divergence is the attitude towards the death penalty. While the majority of states worldwide, influenced by international human rights standards, have gradually eliminated the death penalty from their constitutional orders, a few systems – such as the United States at the federal level, and Japan – continue to permit it, reflecting strong identity–based particularities and a structural resistance to full alignment with the global abolitionist canon.

3. TRANSNATIONAL JUDICIAL DIALOGUE AND THE BORROWING OF SOLUTIONS

Globalization has not only facilitated convergence in constitutional texts, but has also intensified dialogue among their interpreters, particularly constitutional judges. Vicki C. Jackson identifies three possible attitudes of national courts towards foreign and international law: rejection – a stance of methodological isolationism in which external influences are treated as irrelevant; passive convergence – a gradual, implicit alignment with international standards; and, deliberate engagement in transnational dialogue – whereby courts openly draw upon the experience of other jurisdictions as an argumentative resource[22].

The dominant trend of recent decades has been a shift from isolation towards openness. Constitutional courts increasingly compare solutions, read, and occasionally cite the case

[20] Bui Ngoc Son, *Socialist Constitutionalism in Vietnam and China* (Oxford University Press 2019).

[21] Mark Tushnet, "The Inevitable Globalisation of Constitutional Law", in *Highest Courts and Globalisation*, edited by Sam Muller and Sidney Richards (The Hague: Hague Academic Press, 2010), 129–148.

[22] Vicki C. Jackson, *Constitutional Engagement in a Transnational Era* (Oxford Univ. Press 2010).

law of their counterparts, participate in international judicial networks, and rely on comparative law to clarify complex constitutional issues. The purpose of this dialogue is not the uniformization of decisions, but rather mutual learning, the refinement of legal reasoning, and the strengthening of interpretative legitimacy. A particularly illustrative example is the practice of the European Court of Human Rights, which employs the concept of "European consensus" – identified through the examination of constitutional convergences among the Member States – as a foundation for the evolutive interpretation of the Convention.

Similarly, constitutional courts in Canada, South Africa, Germany, and other jurisdictions have openly acknowledged their recourse to external solutions, particularly where domestic law provides no clear precedents, especially in emerging fields such as biotechnology, environmental protection, and counter–terrorism.

This process of "constitutional borrowing" takes diverse forms: from the adoption of institutions already established in other systems – such as ombudsman, constitutional councils, and certain electoral models – to the incorporation of principles initially developed within a specific legal space but subsequently elevated to global standards. A paradigmatic example is the principle of proportionality in the assessment of limitations on rights, which originated in German jurisprudence but is now applied by courts worldwide. Naturally, such borrowings are filtered through national particularities: not every foreign solution is compatible with local legal traditions or with the structure of constitutional values.

Nevertheless, trans–judicial dialogue contributes to the enrichment of constitutional identities, which become more robust and nuanced precisely through exposure to external perspectives. As one commentator has observed, courts may deploy constitutional identity both as a shield and as a sword in relation to external influences: as a shield, when they seek to protect the domestic order from transformations deemed inadmissible; and as a sword, when they invoke identity to justify sovereign normative solutions that diverge from prevailing trends. In certain situations, recourse to "constitutional identity" may even function as a diplomatic formula for the message "we do what we want at home"[23], revealing the risk that the concept may be instrumentalised to block transnational dialogue under the guise of constitutional exceptionalism.

The interaction between globalization and constitutional identity is far from tension–free; rather, it generates a subtle dialectic between adaptation and resistance. Anne Peters observes that global transformations may gradually erode the traditional functions of national constitutions, "hollowing them out" from within and diminishing the effectiveness of rules designed exclusively for the domestic sphere[24]. In a deeply interdependent global economy, constitutional provisions concerning monetary stability, the protection of the internal market,

[23] F. Gárdos–Orosz, "The reference to constitutional traditions in populist constitutionalism – The case of Hungary", *Hungarian Journal of Legal Studies* Vol. 61 Issue 1 (2020): 46

[24] Anne Peters, "The Merits of Global Constitutionalism", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 16, no. 2 (2009): 397.

and capital control become difficult to enforce without supranational coordination. For this reason, global constitutionalism – understood as the emergence of constitutional principles at the level of the international order – seeks to respond to these structural limitations.

The central idea advanced by several theorists of global constitutionalism is that values such as human dignity, the control of power, the rule of law, and the protection of rights must be guaranteed not only within states, but also in relations among them and within mechanisms of global governance[25]. In this sense, one may speak of a gradual constitutionalisation of international law, visible in the proliferation of foundational treaties (such as the UN Charter and the statutes of international courts), in the expansion of organizations mandated to protect human rights, and in the growing legal interdependence on a global scale.

This vision, however, is not accepted without reservations. Critics of global constitutionalism warn that such a model risks distancing itself from the democratic principle, being insufficiently anchored in the will of peoples and overly exposed to the hegemony of values promoted by dominant powers[26]. Moreover, excessive uniformization could dilute the diversity of national constitutions and restrict the capacity of societies to express their legal and political originality. For this reason, a number of states view global normative initiatives with caution when they appear likely to cause tension with their own constitutional order. The reluctance of the United States to ratify international treaties – such as the Statute of the International Criminal Court – reflects concerns that accepting external jurisdictions would entail impermissible transfers of constitutional sovereignty. Similar situations arise in certain Islamic states that formulate reservations to conventions on women's rights, invoking the protection of such states' cultural and constitutional identity. Thus, opposition to particular international norms is often articulated not as a rejection of international law *per se*, but as an expression of the boundaries of national constitutional identity.

In balancing these forces – on the one hand, the pressures of globalization and emerging constitutionalism, and on the other, the desire to preserve fundamental identity elements – constitutional identity acts as a safety valve. It serves as a reminder, to both internal and external actors, that there exists a non–disposable core of constitutional self–determination that cannot be sacrificed without undermining the coherence of the domestic order. At the same time, this concept must not be instrumentalised as a pretext for justifying departures from universally accepted standards of the rule of law or of human rights protection. The optimal balance lies in the loyal participation of states in the international community and its common norms, without relinquishing the elements that confer constitutional uniqueness. Globalization does not entail the negation of identity; on the contrary, it may provide an opportunity for its reaffirmation and revalorisation within a broader and more plural normative framework.

[25] Peters, *supra note,* 24.

[26] *Ibid.*

4. NATIONAL CONSTITUTIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The most intensively debated interaction between constitutional identity and globalization undoubtedly unfolds within the European Union – a space in which a fully developed supranational legal order comes into contact, sometimes harmoniously and at other times conflictually, with well–established national constitutional orders.

The Maastricht Treaty (1992) marked a turning point by introducing, for the first time into EU primary law, the obligation to respect the "national identity" of the Member States, through Article F of the Treaty on European Union (later renumbered as Article 6(3) TEU following the Treaty of Amsterdam). This formulation was subsequently strengthened in the current Article 4(2) of the Lisbon Treaty (2009), which explicitly provides that "the Union shall respect the national identities of the Member States, inherent in their fundamental political and constitutional structures, including regional and local self–government."

This inclusion was not merely symbolic, but constituted a politico–legal guarantee through which states were reassured that the process of integration would not erode their constitutional core, and that their institutional specificities – shaped by distinct histories, traditions, and political trajectories – would not be sacrificed on the altar of normative uniformization.

The Court of Justice of the European Union (CJEU) has invoked the national identity clause on several occasions, albeit in a cautious manner, more as a signal of openness towards the constitutional traditions of the Member States than as an attempt to draw a firm conceptual contour. An emblematic example is the *Omega* case (2004), in which the CJEU recognised that Germany's prohibition of a simulated killing game was grounded in the protection of human dignity – a core value of German constitutional identity[27]. The Court held that no economic freedom enshrined in EU law could prevail over such a fundamental value, thereby implicitly confirming that national identity may function as a legitimate limit to European integration.

At the same time, the CJEU has consistently refrained from providing an exhaustive definition of the concept, preferring to leave its delineation to the Member States, subject to the essential condition that the invocation of identity must not serve as a shield for evading obligations imposed by EU law.

Nevertheless, the general character of the phrase "national identity" has left considerable room for divergent interpretations. What, precisely, falls within the scope of its protection? Institutional structures? Politico–constitutional traditions? Cultural values? In practice, both literature and case law have converged towards the view that the "national identity" referred to in the treaties must be read in parallel with the constitutional identity of the Member States[28]. In other words, the Union has committed itself not to impose mea-

[27] Marinkás, *supra note*, 13.

[28] Case C–36/02, *Omega Spielhallen– und Automatenaufstellungs–GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*, EU:C:2004:614.

sures on a state that would run counter to its fundamental constitutional principles – that "hard core" which defines the continuity of the domestic order.

In this sense, constitutional identity becomes not merely a concept of domestic constitutional law, but also an instrument of dialogue (or friction) within the EU's multilevel architecture, positioned at the boundary between state autonomy and the primacy of EU law.

The Court of Justice of the European Union (CJEU) has invoked the national identity clause on several occasions, albeit in a cautious manner, more as a signal of openness towards the constitutional traditions of the Member States than as an attempt to draw a firm conceptual contour. An emblematic example is the *Omega* case (2004), in which the CJEU recognised that Germany's prohibition of a simulated killing game was grounded in the protection of human dignity – a core value of German constitutional identity. The Court held that no economic freedom enshrined in EU law could prevail over such a fundamental value, thereby implicitly confirming that national identity may function as a legitimate limit to European integration.

At the same time, the CJEU has consistently refrained from providing an exhaustive definition of the concept, preferring to leave its delineation to the Member States, subject to the essential condition that the invocation of identity must not serve as a shield for evading obligations imposed by EU law.

In its legal discourse, national identity thus functions as a balancing clause: a flexible mechanism that allows for the preservation of a certain degree of constitutional pluralism within a legal order that otherwise seeks uniformity in the application of EU law. This controlled openness reflects the general philosophy of the CJEU, which is oriented towards maintaining the coherence and effectiveness of EU law while not disregarding the deeply rooted constitutional traditions of the Member States. In practical terms, this means that constitutional identity does not operate as an absolute shield, but rather as a zone of dialogue – at times harmonious, at other times tense – between supranational integration and national constitutional autonomy.

At the national level, several constitutional courts have developed doctrines aimed at reconciling participation in the European project with the need to protect constitutional identity. Germany undoubtedly represents the most influential and systematic example. In its *Maastricht* judgment (1993), the Federal Constitutional Court (Bundesverfassungsgericht, BVerfG) issued a clear warning: there exist areas reserved to the German constitutional order – most notably democratic principles – in which the transfer of competences to the EU cannot proceed to the point of hollowing out the Bundestag of its essential prerogatives[29].

This reasoning was further elaborated in the Lisbon Treaty judgment (2009), in which the BVerfG expressly identified an "identity core" (*Identitätskern*) of the Basic Law, which

[29] Bundesverfassungsgericht (Germany), Maastricht Judgment, 12 October 1993, 2 BvR 2134/92 and 2 BvR 2159/92.

remains inviolable even in the context of European integration[30]. This core encompasses, inter alia, human dignity, fundamental rights, democratic principles, the rule of law, and the model of the social state – elements protected by the *eternity clause* set out in Article 79(3) of the Basic Law[31].

Other supreme courts across Europe have likewise developed, alongside the German model, their own doctrines of constitutional identity. The French Constitutional Council (*Conseil constitutionnel*) first introduced the notion of the "constitutional identity of France" in a 2006 decision, suggesting that certain fundamental principles – such as the secular character of the state (*laïcité*), the official status of the French language, and the unitary republican form of government – could not be sacrificed in favour of EU law. French case law subsequently evolved in a noteworthy manner: in 2017, in the context of a constitutional review applied to a European treaty, the *Conseil constitutionnel* explicitly enumerated the elements of French constitutional identity, thereby reinforcing the idea that each EU Member State possesses its own intangible core, derived from its constitutional history and structure[32]. This French approach – less confrontational than the German one, yet firm in safeguarding national specificities – contributes to the pluralisation of the concept within the European constitutional architecture.

In Central and Eastern Europe, where European integration unfolded simultaneously with post–communist transition, the discourse on constitutional identity emerged later but with a much stronger emphasis on sovereignty and self–determination. A paradigmatic example is provided by the Hungarian Constitutional Court, which, in a 2016 decision concerning mandatory refugee relocation quotas, explicitly affirmed that the protection of Hungary's constitutional identity constitutes its supreme responsibility and forms part of the "realisation of the will of the nation" enshrined in the Fundamental Law. The Court defined constitutional identity as the "historical self–identity" of the Hungarian state, derived both from the constitutional text as a whole and from its specific provisions, stressing that this identity is an inalienable attribute of the state and cannot be relinquished, even in the context of European obligations[33].

On the basis of this conception, the Court introduced a mechanism of constitutional review analogous to the German one, reserving for itself the right to scrutinise the application of EU law where it would conflict with the fundamental elements of Hungarian constitutional identity. This trend was subsequently reinforced at the legislative level: in 2018, the Hungarian Parliament adopted a constitutional amendment obliging state institutions to protect the

[30] BVerfG Maastricht, Lisbon, PSPP.

[31] Judgment of the Court (Grand Chamber), 11 December 2018, Case C–493/17, *Heinrich Weiss and Others v. Bundesrepublik Deutschland*, EU:C:2018:1000.

[32] FCC, Decision, No. 2017–749 DC of 31 July 2017; For details see: M.C. Cadilhac, C. Rapoport, "In Between Seats… The Conseil constitutionnel and the CETA", *European Papers* Vol. 3, No 2 (2018): 811–832. DOI: 10.15166/2499–8249/236.

[33] Drinóczi 2018, op.cit., paras. 20, 22.

country's constitutional identity within the framework of EU membership, thereby inscribing into the constitutional text a national–sovereigntist vision of European integration.

In Poland, the debate on constitutional identity has radicalised significantly in recent years. The Polish Constitutional Tribunal initially invoked national identity within a logic of dialogue with the CJEU – for instance in 2015, when it addressed the role of the rule of law principles within the Polish constitutional architecture. However, the situation rapidly evolved into open conflict. In Decision K 3/21 (2021), the Tribunal declared unconstitutional certain core provisions of the EU Treaties, asserting the absolute supremacy of the Polish Constitution over EU law. This frontal challenge to the principle of the primacy of EU law triggered extremely strong reactions in Brussels, with one European official warning that such positions "threaten the survival of the European project in its current form"[34].

The Polish case illustrates in an exemplary manner how the notion of constitutional identity, instead of being employed as an instrument of dialogue and a reasonable limit, can become a political tool for the structural contestation of the European legal order, with the attendant risks of state isolation and the erosion of the rule of law.

The Constitutional Court of Romania (CCR), traditionally cooperative with the EU legal order, over the past decade has likewise begun to develop its own doctrine of constitutional identity. In Decision No. 683/2012, the CCR affirmed that Member States remain the "masters of the Treaties" and retain inherent competences to preserve their constitutional identity, even after transferring certain powers to the Union[35]. The decisive moment, however, came with Decision No. 104/2018, concerning the Cooperation and Verification Mechanism (CVM). In this judgment, the CCR stated explicitly that Romania's constitutional identity constitutes the limit up to which the principle of the primacy of EU law extends within the domestic legal order.

The Court argued that, pursuant to Article 148 of the Constitution, Romania applies EU law in good faith; however, such priority "cannot be construed as disregarding the national constitutional identity" guaranteed by Articles 11(3) and 152 of the Constitution. These provisions – which protect the national, independent, unitary, and indivisible character of the state, as well as democratic principles – are interpreted by the CCR as expressing an "identity core" that cannot be negotiated in the process of European integration.

Accordingly, the CCR has claimed the role of the final guardian of the supremacy of the Constitution in the face of any potential European act that might run counter to this identity core, while simultaneously emphasising that such situations should be prevented through loyal dialogue with the CJEU.

The jurisprudential developments in Germany, France, Hungary, Poland, and Romania highlight the structural tension between two fundamental imperatives of the European order: on the one hand, ensuring the effectiveness and unity of EU law; on the other, respect-

[34] Polish Constitutional Tribunal, Decision K 3/21, October 7, 2021.

[35] Marinkás, *supra note*, 13.

ing the constitutional diversity of the Member States. Both national and European courts are seeking compromise formulas. Legal scholarship has proposed concepts such as "European constitutional patriotism" or "unity in constitutional diversity," in an effort to describe a model in which the CJEU and the constitutional courts of the Member States cooperate loyally, without either side abdicating its institutional role.

International conferences, such as the one organised in Bucharest in 2019 – *National Constitutional Identity in the Context of European Law* – have brought together judges and experts to analyse these tensions and to identify sustainable solutions. Along similar lines, the doctrine of coordinated constitutional pluralism advocates acceptance of the fact that multiple constitutional authorities coexist within the Union, and that harmonisation can be achieved only through constant dialogue rather than through the unilateral supremacy of any single authority. Only through such reciprocal commitment – whereby the EU respects national constitutional identity and the Member States exercise it responsibly – can the invocation of identity be prevented from becoming either a weapon against integration or an empty and contentless label.

CONCLUSIONS

National constitutional identity has emerged as a central concept for understanding sovereignty, pluralism, and democratic legitimacy in an era dominated by global interdependencies.

As globalization advances, the homogenising pressures exerted upon states – economic, political, cultural, and legal – have become increasingly pronounced. Yet, as this analysis has shown, the domestic constitutional order is not devoid of resources. States possess doctrinal and institutional mechanisms through which they may protect their constitutional specificity, while constitutional courts have become essential actors in articulating and defending this identity core.

A constitution devoid of a distinct identity risk becoming a hollow or purely formal construct, a purely formal exercise detached from the genuine aspirations of the political community. For this reason, the preservation of constitutional identity is essential not as a reflex of conservatism, but because it confers continuity, coherence, and legitimacy upon the domestic constitutional order: citizens are willing to accept integration and openness to supranational norms only insofar as the values that define them as a political community remain protected.

Contemporary doctrine insists on the necessity of balance: a constitutionalism open to the world, yet firm in the defence of its own normative essence. Constitutional identity should therefore not be perceived as a bastion against globalization, but rather as an instrument for the intelligent management of the global–local relationship. Constitutional identity is not an immutable set of norms, but a living legal organism, capable of successive reinterpretations

and adaptations – including under the positive influence of transnational dialogue. It's crucial that such transformations are sovereignly assumed, rather than externally imposed. In this sense, dialogue, cooperation, and mutual respect emerge as preferable alternatives to conflict. The experience of the European Union is illustrative: states safeguard their identity–based red lines, while European institutions are compelled to take these particularities into account in order to avoid irreconcilable fractures.

It may thus be argued that globalization and national constitutional identity are not antagonistic phenomena, but elements engaged in a constant and potentially fertile interaction. Globalization imposes standards and creates pressures, yet it also offers opportunities for modernization; constitutional identity, in turn, modulates the manner in which these standards are internalised and implemented, leaving each state the necessary space to express its own constitutional personality. National identity – including constitutional identity – does not disappear in the context of globalization, but is reconfigured, acquiring new cultural and legal dimensions without abandoning its defining elements.

The analysis demonstrates that constitutional identity operates not as an absolute barrier to supranational integration, but as a structured doctrinal instrument, the legitimacy of which depends on the manner of its use.

In cooperative constitutional systems, such as Germany and France, constitutional identity functions as a dialogical limit, embedded within a framework of judicial engagement with the CJEU. In contrast, in more conflictual settings, such as Poland and Hungary, it risks being transformed into a unilateral instrument of constitutional resistance, capable of undermining the coherence of EU law.

This comparative analysis suggests that the decisive factor is not the existence of constitutional identity itself, but the institutional culture of its application. Where courts operate within a logic of proportionality and judicial dialogue, constitutional identity strengthens constitutional pluralism. Where it is used as a political tool, it generates fragmentation and legal uncertainty.

Therefore, constitutional identity should be understood as a conditional limit, whose legitimacy depends on three cumulative criteria: (1) consistency with fundamental constitutional principles; (2) proportionality in its invocation; and (3) openness to transnational judicial dialogue.

Within the European Union, the long–term stability of the legal order will depend on maintaining this balance between unity and constitutional diversity, rather than privileging either absolute primacy or unrestricted constitutional autonomy.

Freedom in the Legal Doctrine and Debates of the Legislator in the Republic of Latvia

SANITA OSIPOVA[1]

University of Latvia Faculty of Law
Department of Legal Theory and History of Law
Email: sanita.osipova@lu.lv

"A person becomes better
when a person can do what he or she wants."[2]

SUMMARY. *Personal freedom as private autonomy and rights that ensure respect for it are basic values of modern liberal democracy. In the presence of two mutually exclusive concepts of freedom, the positive, which allows for the State's right to interfere into a person's life and the negative, which significantly limits the State's possibilities to interfere into a person's private autonomy, understanding of the content of the concept of freedom that prevails in the national legal culture is essential. It determines every person's understanding of their own private autonomy and that of other persons, as well as the State's treatment of a person, first and foremost, by the legislator, civil servants and judges. The concept of freedom has not been clearly defined in the Latvian legal literature and regulatory enactments. Moreover, appropriate public discussion on this matter is lacking, inter alia, in the legislature, which restricts a person's fundamental rights by adopting laws. The absence of a clear concept of freedom impacts also the content of a person's fundamental rights and freedoms, directly affecting every person and their enjoyment of their fundamental rights. Understanding personal freedom as a prerequisite for human dignity is especially important at a time when populists and extreme conservatives are considering ever new ways for the State to restrict human freedom.*

KEYWORDS: law, legal culture, freedom, right to self-determination, private autonomy.

---

[1] ORCID: 0000-0001-8508-0799; WoS ID: AHA-5779-2022

[2] Zenta Mauriņa, *Dzintargraudi* (Rīga: Zvaigzne, 2018), 66.

INTRODUCTION

Values that stem from the natural order of things and natural human rights had already been formulated by Antiquity. These values are, first and foremost, human freedom, life and dignity. Cicero, in writing about justice as the purpose of law, highlighted that a human being has rights granted by nature – freedom, inviolability of life and body, protection of integrity and private or family life[3]. The modern understanding of a democratic State governed by the rule of law, under the impact of natural law school, begins to be consolidated from the 17th–18th century. Personal freedom and the rights that guaranteed respect for it was the main reason why Johne Locke insisted on separation between the legislative and the executive powers, because law is precisely the instrument that lays the foundations for personal freedom.[4] Charles Louis Montesquieu also underscored that restricting the arbitrariness of those in power, by complying with the principle of separation of powers, was the main pre-conditions for personal freedom. Personal freedom, in turn, is a person's natural right that the State must respect and ensure.[5] Freedom is a person's inalienable right and, at the same time, a social value.

Thus, it is the criterion of personal freedom on which the modern democratic state governed by the rule of law is founded. Freedom as the foundation of the State and a protected value is highlighted in the founding documents of the Republic of Latvia. First and foremost, freedom of the people and their right to self-determination,[6] then personal freedom, such fundamental rights as the right to vote and to be elected the freedom of press, speech, assembly and association, which were defined already in the first constitutional act of the Republic of Latvia in the Political Platform of the People's Council of 1918.[7]

Being aware of the importance of freedom in the life of every person, understanding of the content of the concept of freedom in present-day Latvia should be studied, in particular, in the legislator's work and legal doctrine. It is the legislator's understanding of personal freedom that determines how far the State feels entitled to interfere with a person's private autonomy by restricting it, whereas legal doctrine provides legal substantiation for it, either by justifying the legislator's interference into a person's private autonomy or by criticising and limiting it.

To implement it, freedom needs to be defined as a philosophical category, studying how often and in what context the concept of "freedom" is used in Latvian legal culture. The study of how the concept of freedom as a person's private autonomy or self-determination is used in legal provisions. Legal doctrine is then narrowed down to the analysis of the Constitution of

---

[3] Marks Tullijs Cicerons, *Par pienākumiem* (Rīga: Zinātne, 2023), 20.

[4] John Locke, *Problems and Perspectives: A Collection of New Essays.* Ed. John W. Yolton (Cambridge University Press, 1969), 7.

[5] See more, Book 11 Chapter 4 in Charles Louis Montesquieu, *On the Spirit of Laws*, accessed 10 June 2025, https://sourcebooks.fordham.edu/mod/montesquieu-spirit.asp.

[6] 1918. gada 18. novembra Latvijas Tautas padomes uzsaukums Latvijas pilsoņiem! in *Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana-neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri* (Rīga: Tiesu Namu aģentūra, 2015), 54.

[7] 1918. gada 18. novembra Latvijas Tautas padomes politiskā platforma. in *Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana-neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri.* (Rīga: Tiesu Namu aģentūra, 2015), 55.

the Republic of Latvia and the text of the Civil Law, legal dictionaries, civil law text-books, as well as debates of the 11th, 12th and 13h convocation of the *Saeima*.[8] In this part, the research will be conducted by using discourse analysis, i.e., by analysing in detail the language used in sources to understand the particular use of language.[9] Additionally, the quantitative analysis of language use will be applied[10] to reveal how often such words as "freedom", "private autonomy" and "personal self-determination" appear in the parliamentary debates.

1. THE CONCEPT OF FREEDOM

In his address in Baltimore in 1864, Abraham Lincoln said: "The world has never had a good definition of the word liberty. We all declare for liberty; but in using the same word we do not all mean the same thing… And it follows that each of the things is, by the respective parties, called by two different and incompatible names – liberty and tyranny."[11] A. Lincoln outlined the dual understanding of the concept of freedom in society and politics. In philosophy, to differentiate between these two understandings of freedom, Friedrich August von Hayek distinguishes two concepts of liberty: the positive understanding of liberty and the negative understanding of liberty.[12]

The foundations for the concept of positive freedom were laid by Thomas Hobbes[13] and John Locke. Their ideas were further elaborated by Jean Jacques Rousseau, David Hume, [14]Adam Smith, et. al.[15] Pursuant to this concept, only such a person who subjects their activities to requirements advanced by moral and legal norms is free. Thus, Locke held that human freedom was defined by natural rights.[16] In Locke's understanding, freedom cannot

---

[8] The choice is determined by the fact that online software for analysing transcripts of the *Saeima* is available, in which, until now, transcripts up to the 14th *Saeima* have been entered. I.e., transcripts of the 12th and 13th *Saeima* are the most recent ones available for such analysis. See, Saeimas debašu korpuss, accessed 21 July 2025, http://saeima.korpuss.lv/index.php.

[9] Alīna Romanovska, "Diskursa analīze", in *Nacionālā digitālā enciklopēdija*, accessed 10 June 2025, https://enciklopedija.lv/skirklis/8056-diskursa-anal%C4%ABze.

[10] Ilze Auziņa, *LR Saeimas sēžu stenogrammu datorizēta apstrāde un analīze*, accessed 10 June 2025, http://saeima.korpuss.lv/documents/Auzina-Stenogrammu_apstrade.pdf.

[11] Abraham Lincoln, *Address at a Sanitary Fair. 18 April 1864,* accessed 10 June 2025, https://teachingamericanhistory.org/library/document/address-at-a-sanitary-fair/.

[12] Friedrich August von Hayek, *Die verhängnisvolle Anmaßung. Die Irrtümer des Sozialismus* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2011) 69.

[13] An opinion prevails that the arguments, formulating both concepts of freedom – the positive and the negative, can be found in Hobbes' teaching. See, for example, Nancy J. Hirschmann, *Gender, Class and Freedom in Modern Political Theory* (Princeton University Press, 2009) 29, 30.

[14] John Bricke, "Hume, Freedom to act and personal evaluation", in *Davide Hume Ethics, passions, sympathy, Is and Ought*, Stanley Tweyman (London, New York: Taylor & Francis, 1995), 175.

[15] Lüder Gerken, *Von Freiheit und Freihandel: Grundzüge einer ordoliberalen Aussenwirtschaftstheorie* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1999) 136.

[16] John Locke, *Problems and Perspectives: A Collection of New Essays* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 9.

be separated from the rights, which guarantee the equality of free persons in their rights. Freedom is realised as law abidance when a person respects the natural rights.[17] Such freedom is not a synonym for unlimited private autonomy because a person depends on statutory requirements.[18] Jean Jacques Rousseau wrote about a person's moral freedom that exists only if a person is so conscientious as to be able, by controlling one's passions and whims, subject one's will and actions to the requirements of reasonable society.[19]

The positive understanding of freedom is also called the metaphysical or internal freedom.[20] It characterises the degree to which a person's actions are determined by their free will, based on reason, abstaining from being subject to fleeting impulses, irrational whims, or other changing circumstances.[21] This understanding of freedom gives the right to society, more concretely, the State as the society's executive body, to force a person to "free oneself" if they, for example, are caught in the grip of addictions. It means, *inter alia*, compulsory treatment of persons suffering from addiction diseases, e.g., alcoholics and drug addicts.

Although it can be noted that Locke in his works started outlining the dual nature of the concept of freedom, the foundations for the concept of negative freedom were laid by Charles Louis Montesquieu and were further developed by Jeremy Bentham, Adam Fergusos.[22] Whereas individual values and a person's right to self-determination in society were defined by John Stuart Mill in 1859.[23] In the framework of this concept, freedom is examined as a person's right to self-determination, which should be exercised without external interference. The idea that a person enjoys ethical autonomy is expressed in Imanuel Kant's teaching.[24] Influenced by this idea, Friedrich Hegel[25] and Friedrich Carl von Savigny argued that, in private law, a citizen enjoyed private autonomy or self-determination.[26] The State's obligation, pursuant to the concept of negative freedom, is to refrain from interfering into a person's right to self-determination, ensuring guarantees for exercising it. The State may not restrict a person's private autonomy, defining how exactly a person should act, by re-

---

[17] Nathan Tarcov, *Locke's Education for Liberty* (New York, Oxford: Lexington Books, 1999), 9.

[18] Ernst Friedrich Apelt, *Metaphysik* (Leipzig: Engelmann, 1857) 329. accessed 10 June 2025 https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10042606_00005.html

[19] Matthew Simpson, *Rousseau's Theory of Freedom* (London, New York: A&C Black, 2006), 2,3.

[20] Ernst Stadter, *Psychologie und Metaphysik der menschlichen Freiheit: die ideengeschichtliche Entwicklung zwischen Bonaventura und Duns Scotus* (München, Paderborn, Wien: F. Schöningh, 1971), 325.

[21] Fabian Scholtes, *Umweltherrschaft und Freiheit* (Bielefeld: Transcript Verlag, 2015), 107.

[22] Lüder Gerken, *Von Freiheit und Freihandel: Grundzüge einer ordoliberalen Aussenwirtschaftstheorie* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1999), 136.

[23] John Stuart Mill, *Freiheit, Fortschritt und die Aufgaben des Staates Individuum, Moral und Gesellschaft, Band 3.1* (Kiel, Hamburg: Wachholz' Verlag, 2021), 392-398.

[24] Christian Seidel, *Selbst bestimmen Eine philosophische Untersuchung personaler Autonomie* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2016), 108.

[25] Allegra De Laurentiis, "The Place of Rousseau in Hegel's System", in *Hegel's History of Philosophy*, David A. Doquette (New York: State University of New York Press, 2003), 121.

[26] Norbert Horn, *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie* (Heidelberg: C.F.Müller, 2007) 202.

stricting possibilities for choice.[27] Initially, the concept of private autonomy was understood quite narrowly, i.e., it functioned only in private law as a person's right to enter into another types of transactions and agreements than envisaged by law and, thus, to create, amend and terminate their obligations and rights themselves.[28]

August von Hayek studied personal freedom in the network of social relationships, stating that freedom existed only in the form of human relationships, communicating in society.[29] Isaiha Berlin upheld von Hayek's ideas regarding the negative freedom as the foundation for private autonomy in a democratic State governed by the rule of law.[30] Berlin asks the most essential question for the existence of negative freedom: "Why should anyone obey anyone else?"[31] Negative freedom is a person's unlimited self-determination, insofar it does not jeopardise the freedom of others. Namely, everyone has the right to choose themselves the most agreeable preferred way. In Berlin's opinion, negative freedom comprises protection against the impact of public opinion, restricting a person's self-determination.[32] Negative freedom demands the State to define rights but not as a strict regulator of a person's actions but as a safeguard for freedom. This restricts other persons in interfering in the exercise of private autonomy, while at the same time making each member of society responsible for one's choice, actions and respect for other person's freedom and rights.

The State can operate simultaneously with both concepts of freedom[33] because in private law and in negative fundamental rights a person enjoys private autonomy or negative freedom but, at the same time, in public law, which imposes obligations and prohibitions, the concept of positive freedom is at work. However, the State must be aware of and, in terms of law creation, differentiate between these concepts to be conscious of its "discretion", which differs in public and private law.

2. THE CONCEPT OF FREEDOM IN LATVIAN JURISPRUDENCE

Niklas Luhmann wrote that "*society is unable to go beyond those borders that are marked in language*".[34] Émile Durkheim introduced the basic principle of sociology: "*to examine so-*

[27] Scholtes, *supra note*, 21: 121.

[28] Hans Charmatz, *Zur Geschichte und Konstruktion der Vertragstypen im Schuldrecht mit besonderer Berücksichtigung der gemischten Verträge* (Brünn: Rohrer, 1937), 73.

[29] Friedrich August von Hayek, *The Constitution of Liberty* (London, New York: Routledge, 2014), 12.

[30] Robert Reick, *Freiheit und Pluralismus: Isaiah Berlins zentrale Ideen als Material für die heutige Philosophie.* (Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 2016), 91.

[31] Isaiah Berlin, *Freedom and Its Betrayal* (London: Random House, 2012), 8.

[32] *Ibid*., 7, 8.

[33] Analysis of how the State should differentiate between the principles of private and public law can be found in the monograph Edvīns Danovskis, *Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā* (Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015), 65.

[34] Niklas Luman, *Obshchestvo kak sistma* (Moskva: Logos, 2004), 45.

cial phenomena within a social system".[35] Therefore, in the context of this research, the thesis is proposed that a person enjoys such freedom which is the prevailing understanding of the content of the concept of "freedom" in the particular society. Namely, whether the concept of positive freedom prevails in society, pursuant to which society is the one that determines the limits of an individual's freedom and may freely review them, or whether the concept of negative freedom dominates. A person's right to private autonomy is thus respected and the area of privacy is ensured, something in which neither the State nor other members of society interfere.

2.1. The concept of freedom in dictionaries and encyclopaedias

The understanding of a concept, *inter alia*, freedom, that prevails in society can be found, first and foremost, in texts that have been recognised as being generally reliable and are widely used to gain knowledge or substantiate one's opinion. Such "reliable" texts are, firstly, dictionaries and encyclopaedias and, as regards legal matters, text books of the specific branch.

The concept of freedom in the legal consciousness of Latvians will be studied by analysing dictionaries of legal terms, which should comprise the views prevailing in legal consciousness. "Dictionary of Terms from Laws", published in 2004, does not contain entries like "freedom", "private autonomy" and "person's self-determination." "Freedom" has not been allocated a proper alphabetic place between "free zone regime" and "freeport management".[36] Whereas in "Dictionary of Legal Terms", published in 1998, the entry "freedom" covers almost 2/3 of a page. The entry is a philosophical essay, lacking concrete legal content. It begins by assertion: "freedom – the use of the term within the legal system derives from and is closely linked to explanations and substantiations of it in the philosophical, religious and socio-political area."[37] However, there is no explanation pertaining to the question: "What is the content of the concept of freedom within the Latvian legal system?" This dictionary has no entries of "private autonomy" or "person's self-determination" at all. It is assumed that legal terms are precise, however, an examination of the entry "freedom" can cause noticeable confusion.

At least a partial explanation of the studied concepts can be found by going beyond legal dictionaries. For example, an explanation of the concept "privacy", which follows from private autonomy, can be found in "Dictionary of Foreign Words for the Reader of Press": "private life of a person and its inviolability".[38] At the time of conducting research, neither does the National Digital Encyclopaedia comprise the concept of "freedom". However, there are a number of entries related to freedoms, enshrined in a person's fundamental rights.

[35] Emile Durkheim, *Regeln der soziologischen Methode* (Neuwied und Berlin: Luchterhand, 1965), 21.

[36] *Likumu terminu vārdnīca* (Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004), 47.

[37] Uldis Krastiņš, Valters Šulcs, *Juridisko terminu vārdnīca* (Rīga: Nordik, 1998), 40.

[38] Inta Rozenvalde, *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca* (Rīga: Nordik, 2004), 382.

Until July 2025, several freedoms of fundamental rights were defined in the National Encyclopaedia: "freedom of movement",[39] "right to freedom of speech"[40] and "right to freedom and security".[41] At the same time, the word "freedom", without explanation regarding the content of the concept, is found in a number of other entries in the Encyclopaedia, from the ethics of communication and ideology of liberalism to the Freedom Monument.[42]

The National Encyclopaedia does not comprise entries like "private autonomy" and "a person's right to self-determination". However, for a year already, it has the entry of a person's "right to private life",[43] i.e., explanation regarding a person's fundamental right, which has been enshrined in Article 96 of the Constitution of the Republic of Latvia[44] and protects a person's right to self-determination. The Latvian National Encyclopaedia does not provide explanation of the concept "personal autonomy". It is referred to in two entries regarding civil rights[45] and entries regarding human dignity and gender equality[46]; however, the Encyclopaedia does not offer more extensive explanation of the content of the private autonomy principle.

Thus, it can be concluded that the dictionaries of legal terms, published in Latvian and the National Encyclopaedia do not provide a clear answer regarding the content of the concept of freedom until it is narrowed down, defining concrete fundamental rights that ensure a person's freedom: the freedom of conscience, the freedom of speech, the right to private life, the freedom of movement.[47] Namely, publications on the freedom of speech, press, movement and other freedoms, etc.[48] can be found in our legal literature. However, one must be aware that the freedoms of fundamental rights are directly subordinated to the understanding of personal freedom prevailing in the legal culture of a particular society, in the legal consciousness of its members.

---

[39] Aleksejs Dimitrovs, "Pārvietošanās brīvība", in *Nacionālā digitālā enciklopēdija*. Accessed 10 June 2025, https://enciklopedija.lv/skirklis/6044.

[40] Artūrs Kučs, "Tiesības uz vārda brīvību", in *Nacionālā digitālā enciklopēdija*. Accessed 10 June 2025, https://enciklopedija.lv/skirklis/64234.

[41] Mārtiņš Mits, "Tiesības uz brīvību un drošību", in *Nacionālā digitālā enciklopēdija*. Accessed 10 June 2025, https://enciklopedija.lv/skirklis/59757.

[42] *Nacionālā enciklopēdija*, accessed 10 June 2025, https://enciklopedija.lv.

[43] Ineta Ziemele, "Tiesības uz privāto dzīvi", in *Nacionālā enciklopēdija*. Accessed 10 June 2025, https://enciklopedija.lv/skirklis/176593.

[44] "The Constitution of the Republic of Latvia adopted by the Constitutional Assembly in a joint meeting on 15 February 1922". Accessed 10 June 2025, https://likumi.lv/ta/en/en/id/57980.

[45] Vadims Mantrovs, "Civiltiesības", in *Nacionālā enciklopēdija*. Accessed 12 June 2025: https://enciklopedija.lv/skirklis/5991.

[46] Sanita Osipova, "Dzimumu līdztiesība", in *Nacionālā enciklopēdija*. Accessed 12 June 2025, https://enciklopedija.lv/skirklis/185497.

[47] Krastiņš, Šulcs, *supra note*, 37: 41.

[48] The first to be mentioned are *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļā. Cilvēka pamattiesības*, Ringolds Balodis (Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011) and Ineta Ziemele, Sanita Osipova, *Publiskās tiesības. Ievads* (Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2024).

To compare, dictionaries of legal terms published in German traditionally comprise the entry of freedom.[49] In the German cultural space[50], personal freedom as private autonomy has been laid in the foundations of both private law[51] and fundamental rights.[52] "Everyone has the right to freedom and security (personal freedom)", is set out in the Austrian Federal Constitutional Law, which is dedicated to the State's safeguards for the protection of personal freedom.[53] Whereas the structure of the State in Germany and Austria follows the principle of liberal (free) democracy (*Freiheitlich- demokratische Grundordnung*).[54]

German dictionaries of legal terms focus on the explanation of an individual's freedom: "freedom, personal, (*Freiheit, persönliche*) first and foremost, is a fundamental right derived from a person's general right to freedom, guaranteed by the constitution." (Detailed enumeration of other fundamental rights that guarantee freedom and definitions follow: free development of a personality by entering into relationships with other persons, freedom as the integrity of a person's private life and body, etc.).[55] This complies with the European legal tradition with the prevailing view that the modern State is founded on personal freedom.[56] It is underscored in the German legal doctrine that the State is obliged to establish such legal order that would guarantee protection for private autonomy.[57] From this, in turn, flows the finding that the State may turn against only such activities of a person that directly and immediately affect other persons' rights.[58] Does a similar understanding of personal freedom, private autonomy as a constitutional value and limits to the State's authority to impact it prevail also in in Latvia?

2.2. Freedom as private autonomy in civil law textbooks

In Latvia, the content of private autonomy in civil law relations is only referred to and revealed in civil law textbooks. First of all, the concept under research is revealed in the book by Professor Kaspars Balodis, published in 2007, "Introduction to Civil Law": "*Pursuant to the principle of private autonomy, legal subjects may freely, according to their own free*

[49] Hans Kauffmann, Carl Creifelds, Dieter Guntz, *Rechtswörterbuch* (München: Beck, 1994), 439, 440.

[50] The study focuses on Germany and Austria, which historically have been united both by philosophy of law and culture in a broader sense, including society's legal consciousness. See Ulrich Ammon, *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten.* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1995), 31-34.

[51] Ursula Flossmann, *Österreichische Privatrechtsgeschichte. 5, aktualisierte Auflage.* (Wien, New York: Springer, 2005), 196.

[52] Horn, *supra note*, 26: 22.

[53] Christoph Grabenwarter, Brigitte Ohms, *Die österreichische Bundesverfassung* (Wien: Manzsche Verlag, 2014), 371.

[54] Christoph Degenhart, *Staatsrecht I. Staatsorganisationsrecht* (Heidelberg: C. F Müller, 2017), 100.

[55] Kauffmann, Creifelds, Guntz, *supra note*, 49: 439, 440.

[56] Hans Vildbergs, Klauss Messeršmits, Laila Niedre, *Pilsonis tiesiskā valstī* (Rīga: EuroFaculty, 2004), 29.

[57] Horn, *supra note*, 26: 22.

[58] *Ibid*.

will and opinion, establish reciprocal legal relationships".[59] Moreover, this is the only book on civil law published in Latvian, in which the concept of "private autonomy" has been singled out in the index of terms.[60] [The author holds that this could be explained by the fact that Prof. Balodis studied law in Germany, where he also obtained the doctor's degree in law]. However, this principle has not earned a separate chapter and elaborated explanation, even a place in the index of terms in the majority of books on civil law as routinely used by Latvian lawyers.[61] It is concluded in the study that fundamentally, other Latvian legal scholars, addressing the issue of private autonomy in civil law, refer to Professor Balodis' text book.[62]

In the Latvian legal doctrine, freedom in civil law as the contractual freedom is more extensively analysed in the context of the European Union law because the Union: "has declared as one of the cornerstones the exercise of four freedoms: the freedom of movement of goods, services, capital and persons <…>"[63] However, analysing the content of freedom in the context of the EU law, Prof. Kalvis Torgāns treats private autonomy with certain scepticism, pointing out that "the contractual freedom, over the span of only two centuries (1770–1970), has experienced both the triumph of flourishing and decline <…> The positive and negative manifestations of freedom have also affected Latvia."[64] K. Torgāns does not analyse the two concepts of freedom, "positive" and "negative", but writes about the benefits and adverse consequences experienced while implementing the principle of private autonomy. That is, in this case, personal freedom; private autonomy is not defined as the supreme societal value, an inalienable right of a person. The chapter is permeated by the thought that, during the period of Soviet occupation, freedom had been excessively restricted, whereas, in the restored Latvia, too much freedom has been given to a person.[65] However, an analysis of what freedom is and of the fact that rights do not limit freedom but are part of freedom itself, the safeguard for it, and responsibility for the exercise of one's own freedom, remains absent. Here, to a certain extent, a doctrinal collision becomes apparent because part of the civil law scholars read sources in Russian and English, like Kalvis Torgāns, who for a long time was the leading civil law professor and established his own school, but part of them have studied at German universities or, simply, are proficient in German and follow the

[59] Kaspars Balodis, *Ievads civiltiesībās* (Rīga: Zvaigzne ABC, 2007), 21.

[60] *Ibid*., 89.

[61] For example, Konstantīns Čakste, *Civiltiesības* (Rīga: Zvaigzne ABC, 2011), Kalvis Torgāns, *Saistību tiesības* (Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014).

[62] For example, Edvīns Danovskis, *Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā* (Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015), 65, Erlens Kalniņš, „Priekšlīguma saistošais spēks" in *Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020), 222.

[63] Kalvis Torgāns, Jānis Kārkliņš, Agris Bitāns, *Līguma un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā* (Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017), 48.

[64] *Ibid.*, 46.

[65] *Ibid.*, 45 – 55.

German doctrine, among others, K. Balodis, Aivars Lošmanis,[66] Erlens Kalniņš.

This leads to the conclusion that "freedoms", referred to in the Latvian legal literature, are, predominantly, separate fundamental rights: of movement, speech, belief, press, assembly and association, etc. Only some books on civil law mention contractual freedom and the principle of private autonomy. Extensive discussions regarding the content of concepts of "freedom", "a person's self-determination", "private autonomy" have not evolved in legal doctrine. This means that the limits of "negative freedom" as private autonomy, which are binding and inviolable for the State, have not been discussed among scholars. Answers to these questions are provided on a case-by-case basis by the Constitutional Court, the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union in their judgments. However, this cannot fill the vacuum that is created by the absence of these concepts in dictionaries and encyclopaedias, or in the consciousness of society, which, during the period of Soviet occupation, had become accustomed to the thought that the State could do anything.

3. FREEDOM AS PRIVATE AUTONOMY IN CIVIL LAW

The legislator, constituted by representatives elected by society, also is a structure of the same cultural space, inhabited by other members of society. Thus, successively, we arrive at the question, whether our laws and parliamentary debates recognise "freedom" or the requirement, derived from the principle of human dignity, of private autonomy or the right to self-determination that first and foremost demands non-interference from the State. Civil Law should be analysed first. Starting with the 19th century, it became clearly apparent that a person enjoyed private autonomy, first of all, in private law, e.g., in Hegel's teachings.[67] In Civil Law, the concept of "freedom" is used in provisions on the right to compensation for offences against personal freedom, reputation, dignity and chastity of women. This is an amendment to the Civil Law of 1992.[68] Here, the word "freedom" is used in a narrower sense than private autonomy. The amendments of 2006 comprised a conceptually different enumeration: "criminal offences against a person's life, health, morals, inviolability of gender, freedom, honour, dignity or against the family, <...>" (Article1635).[69] Whereas Article 428 (1) "a criminal offence against the life, health, liberty or honour of the testator, his or her spouse or his or her ascendant" comprises the historical text of 1937 because it does not include the "Soviet" tandem of honour and dignity, which is typical of the texts of all

[66] Aivars Lošmanis, „Sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļu atsavinājums. Tiesiskais regulējums", *Jurista Vārds*, 14/15 (2009): 567, 568.

[67] Herbert Schnädelbach, „Hegel und die Vertragstheorie", in *Hegel Studien. Bd. 22,* Friedhelm Nicolin, Otto Poeggeler (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2016), 114 –116.

[68] "Civil Law of 1937 adopted from the Supreme Council of the Republic of Latvia", accessed 10 June 2025, https://likumi.lv/doc.php?id=225418.

[69] *Ibid.*

post-Soviet laws. Civil Law, in using the word "freedom", refers not only to personal freedom but also to animals that "escape to freedom" or "roam free" (Article 899, 933), which is unrelated to private autonomy. Civil Law does not define the content of personal freedom in private law. Basically, the word "freedom" is used in the criminal justice understanding of it, as a punishable restriction on another person's freedom, for which, *inter alia*, civil damages are due. Likewise, the concept of "free will" has not been particularly elaborated in Civil Law, although the expression of it is deemed to be legally essential. Thus, Article 1463 can be quoted: "When physical force is used, there is no expression of free will <...>" Predominantly, other concepts are used in the Civil Law: "the lawfully expressed will " (Article 389), "the true will" (Article 463), "his or her own will"(Article 525), " private volition" (Article 847). For example, "<...>the true will of the estate-leaver. A testament shall be made without duress, mistake or fraud." (Article 463), namely, the will that has been expressed without duress, mistake or fraud is a person's true free will. In the Civil Law, personal freedom, most often, has been defined by the permission for a person "to freely act" (Article 1306) and "to freely determine" (Article 610).

The general conclusion is that there is little "freedom" in the Civil Law! It should be taken into account that not the content but the language use of the Civil Law is analysed. It can be concluded that an explanation of the content of personal freedom as private autonomy can be found neither in dictionaries nor in Civil Law. This has been left for the developers of judicature who, in applying Civil Law provisions, respect the principle of private autonomy, first and foremost, as the contractual freedom. This places immense responsibility on courts. In the amendments, introduced to the Civil Law during last decades, the word "freedom", actually, is used only in the criminal justice meaning of it. The legislator's understanding of personal freedom as private autonomy in private law is revealed in other concepts, often using the root "free-" to create adjectives (free action) or adverbs (to act freely). In this respect, the Latvian Civil Law differs significantly, for example, from France, which already in 1804 defined in Article 8 of the Civil Law the foundations of private autonomy.[70] The history of the Latvian Civil Law could offer an explanation, i.e., the Civil Law of 1937, adopted during the period of authoritarianism, to a large extent took over the historical Bunge's Codification of the Russian Empire of 1864 (Part III of the Baltic Local Laws Collection "Civil Laws" or Civil Laws of the Baltic Provinces of the Russian Empire). This law, in turn, had been drafted under the influence of the German historical school of law, i.e., those provisions, which had been applied in the Baltic Provinces of the Russian Empire since ancient times, were summarised.[71]

[70] "Code civil des Français 1804 : éd. originale et seule officielle", accessed 30 June 2025, https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/Code%20Civil%201804%20FR.pdf.

[71] See more in: Philipp Schwartz, *Das Lettländische Zivilgesetzbuch vom 28 Januar 1937 und seine Entstehungsgeschichte* (Entstanden: Shaker, 2008).

4. THE WORD "FREEDOM" (BRĪVĪBA) IN THE DEBATES OF THE LEGISLATOR IN THE REPUBLIC OF LATVIA.

The word "freedom" has been mentioned much more frequently in the Constitution: 5 times in the Preamble, once in the chapter "*Saeima*" – in the criminal law understanding of it and 7 times in the catalogue of fundamental rights. The right to "self-determination" is mentioned once, in the Preamble, as the nation's right. A person's privacy, in turn, is defined as "private life" and protected under Article 28 and Article 96.[72] The "freedoms" of fundamental rights, definitely, should be guaranteed within the framework of requirements advanced by the concept of negative freedom, first and foremost, as the State's non-interference in a certain area. If the State, nevertheless, interferes, its interference into a person's privacy should be justified.

Understanding personal freedom as a prerequisite for human dignity is especially important at a time when populists and extreme conservatives are considering ever new ways for the State to restrict human freedom. In Latvia, the Constitution establishes protection of a person's privacy; however, whether the legislator discusses it, in determining restrictions on a person's rights, needs to be clarified by analysing parliamentary debates. Therefore, to understand whether personal freedom is considered when introducing new restrictions on freedom, the first step is to determine whether the word freedom is even mentioned in parliamentary debates. The next step would be to understand the precise meaning of the term "freedom." In this study, however, the author will only use content analysis to examine the use of the word "freedom" and its legal synonyms (private autonomy, right to self-determination) in parliamentary debates.

The debates of the 11th and the 12th convocation of the *Saeima* will be analysed to establish how frequently and in what context the word "freedom" and related concepts are used: "a person's self-determination", "privacy", "private autonomy". First of all, numerical analysis. The 11th *Saeima* in all its sittings has mentioned the concept of "freedom" 24 times or 0.01% from the excerpts of speeches. 5 male parliamentarians have spoken about freedom (among them, lawyers Andrejs Judins, Imants Parādnieks) and 5 female parliamentarians (among them, lawyers: Ilma Čepāne, Inese Lībiņa-Egnere, Solvita Āboltiņa, Inga Bite). The speakers represent a broad political spectrum; however, parliamentarians from the political party "Harmony" have spoken the most – 9 times – about freedom. Basically, the word "freedom" is used in the context of a specific fundamental right: "the freedom of speech" has been mentioned 10 times. "The freedom of assembly", "the freedom of movement of labour force" and "the personal freedom of a parliamentarian" have also been referred to. "Personal freedom" also as "freedom of choice", "freedom of action" has been discussed 10 times. "The freedom of ethnic minorities", "freedom of the people" also have been mentioned, which,

[72] "The Constitution of the Republic of Latvia adopted by the Constitutional Assembly in a joint meeting on 15 February 1922", accessed 10 June 2025, https://m.likumi.lv/doc.php?id=57980.

although closely linked to personal freedom, should be examined in another discourse. Freedom as a constitutional value has been mentioned 4 times. On 27 March 2014, Imants Parādnieks stated: "The main fundamental values of our society are freedom, honesty, justice, solidarity, equality, family and work."[73] However, none of the parliamentarians of the 11th *Saeima* initiated discussions regarding the content of the concept of "freedom". The concepts of "a person's self-determination", "privacy" and "private autonomy", which characterise the understanding of negative freedom of society, were not mentioned. The concept of self-determination was used 11 times, always in connection with the rights of a nation.[74]

Analysis of the debates of the 12th *Saeima* reveals that the word "freedom" has been used 19 times or in 0.01% of the excerpts of speeches. It has been mentioned by 6 female parliamentarians (among them, lawyers Inese Lībiņa-Egnere, Solvita Āboltiņa, Inga Bite), 4 male parliamentarians and Ombudsman Juris Jansons. Invariably, the concept of "freedom" is predominantly used in the context of "the freedom of speech". Discussions about freedom as a value have been limited. Solvita Āboltiņa mentioned: "Well, after all, there are two most important principles in democracy – equality and freedom and then all these interpretations follow, that all citizens are free, equal and can exercise their rights <...> Well, how will everyone exercise their rights freely and equitably if we determine by law that we have some who are more equal?"[75] At the regular sitting of 30 April 2015, Ivars Brīvers, in discussions about the freedom of parties, expressed a philosophical finding: "In my opinion, the freedom either is or is not. And increasing freedom, nevertheless, means greater or smaller unfreedom."[76] The fact that this parliamentarian defended positive freedom can be deduced from his words, when debating "chastity amendments" to the General Education Law: "if a person is strong in his spirit than this person is free. Moral education shapes free persons."[77] Concepts like "a person's self-determination", "privacy"' and "private autonomy" were not mentioned by the 12th *Saeima* either. The concept of self-determination was used 3 times, consistently in connection with the rights of a nation.

Viewing the dynamics of the language used by the parliamentarians of the two convocations of the *Saeima* and the topics discussed, it can be concluded that the concept of "freedom" was most often used by politicians with legal education who reminded of freedom as a value in a democratic State. However, discussions about the content of the concept did

[73] Imants Parādnieks, Transcript of the ordinary session of the 11th Saeima, 27 March 2014, accessed 10 June 2025, Available: http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32d95f7ae92.

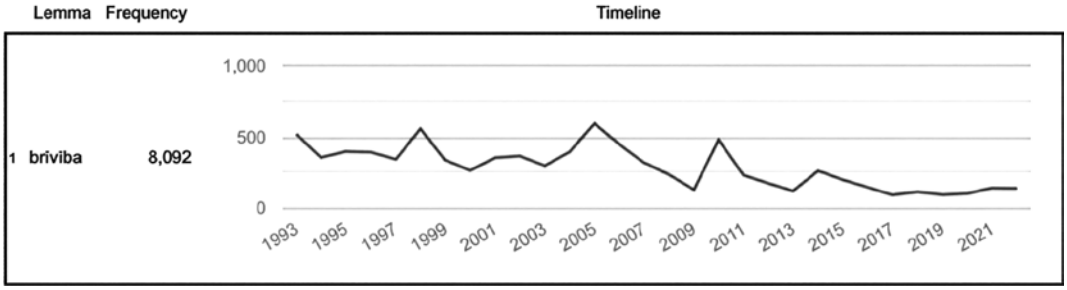
[74] "Pašnoteikšanās", in *Saeimas debašu korpuss*, accessed 15 June 2025, http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32e1eb1fee7.

[75] Solvita Āboltiņa, Transcript of the ordinary session of the 12th Saeima on 11 October 2016. accessed 15 June 2025, http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32e2bc9d9ea.

[76] Ivars Brīvers, Transcript of the ordinary session of the 12th Saeima on 30 April 2015, accessed 10 June 2025, http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32e2bc9d9ea.

[77] Ivars Brīvers, Debate on "morality amendments" to the Education Law at the regular session of the Saeima 23 April 2015, accessed 26 June 2025, http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e1f04d79934b.

not evolve. "The freedom of speech" has been consistently relevant for both convocations, whereas understanding of personal freedom as a person's right to private autonomy has not been the object of parliamentarians' debates. Quite to the contrary, the Saeima has discussed forming a free person with the help of law, *inter alia*, by imposing restrictions. Following the restrictions during the Covid-19 pandemic, in the 13th *Saeima*, the word "freedom" is used increasingly more often; however, in the context of restricting freedom for the sake of public interests and, in recent years, restrictions on freedom, first of all, on the freedom of speech, have been determined by Russia's invasion in Ukraine and the warfare launched therein. However, even when significant restrictions are placed on a person's self-determination, no explanation is provided of the concept of private autonomy[78] to outline those limits of personal freedom upon which the State may not infringe, even in a crisis situation so as not to lose the main characteristic of a democratic State governed by the rule of law – respecting a person's fundamental right to freedom as self-determination. Likewise, the use of the word "freedom" from the rostrum of the *Saeima*, even throughout the years of crisis, continues to decrease, as revealed by the figure made on the basis of the corps of debates in the *Saeima*.[79]

Namely, even when restrictions during the period of Covid-19 were discussed and the Cabinet was authorised to restrict personal freedom, discussions, using arguments relating to personal freedom, were not on the rise. The fact that neither the word "freedom" nor its synonyms are mentioned in parliamentary debates when deciding on restrictions on personal freedom leads to the conclusion that parliamentarians may not understand the extent to which they are interfering with a person's fundamental rights. One would be reluctant to think that the legislator does not review personal freedom and its inviolable limits and that at the core is a restriction to their own liking for the sake of "public interests". However, the most terrible crimes against humanity of the 20th century were committed precisely in the interests of "public", "society" or "the state".

[78] *Saeimas debašu korpuss*, accessed 10 June 2025, https://korpuss.lv/id/Saeima.

[79] *Saeimas debašu korpuss*, accessed 30 June 2025, https://nosketch.korpuss.lv/#wordlist?corpname=saeima&tab=advanced&find=lemma&wlattr=lemma_lc&criteria=%5B%7B%22filter%22%3A%22startingWith%22%2C%22value%22%3A%22br%C4%ABv%C4%ABba%22%7D%5D&include_nonwords=1&itemsPerPage=500&showresults=1&cols=%5B%22frq%22%5D&showtimelines=1&diaattr=doc.year&showtimelineabs=0&timelinesthreshold=5.

CONCLUSION

Freedom is simultaneously both a legal category, which is revealed through a series of fundamental rights and a philosophical category, as well as a cultural phenomenon, which exists in society's collective consciousness.

Personal freedom and the rights that guarantee respect for it are the basic values of modern liberal democracy. With two, mutually exclusive, concepts of freedom, existing, the positive one, which allows for the State's right to interfere in personal life and the negative, which minimises the possibilities for the State to interfere in private autonomy, the understanding of the content of the concept of freedom, prevailing in the legal culture, is essential. It directly affects the content of a person's fundamental rights in the society. Understanding personal freedom as a prerequisite for human dignity is especially important at a time when populists and extreme conservatives are considering ever new ways for the State to restrict human freedom.

Latvian legal dictionaries do not comprise explanation of freedom within the Latvian legal system. Legal doctrine, basically, analyses fundamental rights that are derived from the personal freedom. In this, Latvia differs from the legal traditions of continental Europe, e.g., Germany and Austria.

Research of the language use in the Civil Law leads to the conclusion that, in "the basic law" of private law, the word freedom has not been used in the context of private autonomy; moreover, explanation of freedom as a right is not provided. Private autonomy has been enshrined by using other words, *inter alia*, adjectives and adverbs derived from the root "free". Whereas researching the Constitution of the Republic of Latvia, using the same method, allows concluding that it comprises the concept of freedom, which is used both in the meaning of national self-determination and a person's fundamental right. The concepts of personal self-determination and private autonomy have not been included in any of the sources of law analysed.

The content analysis of the language use during the debates of the 11th and the 12th *Saeima* proves that the legislator has seldom spoken about freedom and, actually, has not discussed the content of the concept of freedom in law at all. Phrases used by some parliamentarians prove that, in their consciousness, the prevailing understanding of freedom is the positive one, which allows the State's interference into personal rights. This, in turn, may affect the exercise of a person's fundamental freedoms, as guaranteed in the Constitution.

Study of the frequency of using the word "freedom" reveals that even situations of crisis, during which personal freedom was radically restricted, i.e., the period of Covid-19, have not increased discussions regarding personal freedom. The fact that neither the word "freedom" nor its synonyms are mentioned in parliamentary debates when deciding on restrictions on personal freedom leads to the conclusion that parliamentarians may not understand the extent to which they are interfering with a person's fundamental rights.

Žmogaus teisės ir demokratija: prigimtinės teisės teorijos perspektyva

MINDAUGAS VERBICKAS[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: mindaugas@mruni.eu

SANTRAUKA. *Straipsnyje pagrindžiama, kad žmogaus teisės ir demokratija yra išvestiniai prigimtinės tvarkos elementai, todėl jų legitimumo negalima grįsti vien interesų balansavimu ar daugumos valia. Parodoma, kad politinės tvarkos normatyviniai rėmai turi būti kildinami iš racionaliai atpažįstamų, savaime visiems ir kiekvienam vertingų pagrindinių žmogiškojo gėrio formų. Kadangi šie gėriai įgyvendinami bendradarbiaujant su kitais, jie nukreipia į teisės poreikį. Pabrėžiama, kad teisė negali būti redukuojama į individualių interesų apsaugos mechanizmą, bet turi būti suprantama kaip bendrojo gėrio – viešųjų sąlygų ir institucinių sprendimų, padedančių politinės bendruomenės nariams taikiai ir teisingai dalyvauti pagrindinėse gėrio formose – puoselėjimas. Atskleidžiamas prigimtinės teisės teorijos požiūris į teisingumą kaip reikalavimą tvarkyti savo veiksmus atsižvelgiant į pagrindines žmogiškojo gėrio formas savo ir kitų gyvenime; tai apima absoliučias negatyvias pareigas niekada tiesiogiai nesirinkti veiksmų, nukreiptų į pagrindinių gėrių naikinimą, ir argumentuotą teisių detalizavimą, aiškiai apibrėžiant konkrečius teisių reikalavimus ir su jais koreliuojančias pareigas. Taip atkuriama politinei instrumentalizacijai atspari žmogaus teisių ir demokratijos normatyvinė sandara.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: žmogaus teisės, demokratija, prigimtinis įstatymas, prigimtinė teisė, prigimtinės teisės teorija, J. Finnis.

[1] ORCID: 0000-0002-8115-4487.

ĮVADAS

Graikų oratorius Temistijus pasakoja apie Korinto ūkininką, kuris perskaitęs Platono „Gorgiją“, paliko laukus ir vynuogynus, o sielą patikėjo Platonui, kad šis joje pasėtų ir išaugintų savo mokymą kaip derlių[2]. Tai pasakojimas apie filosofinio mąstymo paskatintą virsmą: nuo naudos skaičiavimu ir interesų balansavimu pagrįsto požiūrio – prie tiesos, bendrojo gėrio ir teisingumo mato. Ši įtampa tarp teisės kaip interesų derinimo technikos ir teisingumo tvarkos įvairiomis formomis atsikartoja teisės teorijose. Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, žmogaus teisės ir demokratinės procedūros laikomos teisiškai ir moraliai pagrįstos (legitimios) tiek, kiek remiasi tiesos, bendrojo gėrio ir teisingumo matu. O Platonas minėtame veikale „su iki šiol neprilygstamu įžvalgumu tyrinėjo paties diskurso etiką“[3] bei aptarė sąlygas, kurios reikalingos tam, kad svarstymas būtų tiesos paieška. Šis diskurso modelis nusako demokratijos vidinę struktūrą: lygios teisės dalyvauti, žodžio laisvė ir pagarba asmeniui sukuria terpę, kurioje moralinė tiesa atsiskleidžia racionalaus argumentavimo, o ne prievartos ar daugumos faktinės galios keliu.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje pasakyta: „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės.“[4] 1998 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išaiškino: „Prigimtinės žmogaus teisės – tai individo prigimtinės galimybės, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, atskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes.“[5] Vis dėlto kyla klausimas, kas konkrečiai sudaro tą prigimtinių teisių „minimumą“ ir „atskaitos tašką“. Tai reikalauja patikslinimo, pagrindimo ir nuoseklaus įgyvendinimo teisėkūroje ir jurisprudencijoje, todėl ypač svarbu remtis viešai patikrinamomis priežastimis[6] ir visapusiškai apmąstytais argumentais, kurie racionaliai artikuliuoja šį „minimumą“ ir „atskaitos tašką“. Kai prigimtinės žmogaus teisės „plėtojamos ir papildomos“ nuosekliai remiantis racionaliai artikuliuotu „pripažintų vertybių“ minimumu kaip „atskaitos tašku“, teisinė raida reiškia jų konkretizavimą ir institucionalizavimą, o kai jų samprata lieka neapibrėžta ar ignoruojama, ta pati plėtra faktiškai virsta savireferentišku, nuo „atskaitos taško“ atsietu teisių dauginimu, priklausomu nuo interesų balansavimo ir politinių kompromisų. Be aiškaus moralinio pagrindo lieka neatsakyti bent keli klausimai. Kodėl būtent šios teisės yra privalomos? Kas, kam ir kodėl turi su šiomis teisėmis koreliuojančią pareigą? Kur yra teisių ribos? Ir galiausiai – kuo jos skiriasi nuo politinių reikalavimų? Plečiantis teisių katalogui, ryškėja „infliacijos“ efektas: teisės reliatyvizuojamos ir instrumentalizuojamos, atsiranda tokios kategorijos kaip „teisėti pažeidimai“, „pateisinamos

---

[2] John Finnis, *Reason in action. Collected Essays. Volume I* (Oxford University Press: 2011), 60.

[3] *Ibid*., 41.

[4] Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

[5] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

[6] Plg. Finnis, *supra note*, 2: 58.

intervencijos“, o teisių derinimas lieka aiškių kriterijų stokojantis procedūrinis balansavimas. Tokiame kontekste demokratinėmis procedūromis svarstoma ne kaip įgyvendinti teises, bet kam jos priklauso ir koks jų turinys, o pozityviojoje teisėje nuo prigimtinių žmogaus teisių atitrūkę politiniai ar utilitariniai sprendimai deklaruojami kaip „teisės“. Jei ši įtampa neįvardijama ir sistemiškai netiriama, ji tampa centrine konstitucinės ir žmogaus teisių teisės problema, nes nebeaišku, kodėl žmogaus teisės turėtų būti laikomos prigimtinėmis ir universaliomis, o ne kintančiais politinių kompromisų rezultatais.

Prigimtinės teisės teorija siekiama parodyti, kad žmogaus teisės kyla iš racionaliai atpažįstamos žmogiškojo gėrio ir pagrindinių principų struktūros. Tai viešųjų priežasčių teorija, tyrinėjanti argumentus apie tai, kokie veikimo būdai iš principo atitinka arba pažeidžia bendrą žmogiškąjį gėrį kiekvienam asmeniui, o ne vienos grupės ar individo naudą. „<...> idealiomis diskusijų sąlygomis [šie argumentai] sulauktų visuotinio sutarimo“[7], net jeigu nesutaptų su daliniais interesais ar esamais įsitikinimais.

Demokratija pretenduoja į tokias sąlygas, nes tai viešojo diskurso arena, kurioje laisvi ir lygūs subjektai laikydamiesi nustatytų formų konkretizuoja bendruosius prigimtinio įstatymo principus į pozityvią teisių tvarką. Kita vertus, demokratija taip pat yra forumas, kuriame dauguma ir interesų koalicijos linkusios deformuoti teises ir paversti jas kintančiais politiniais instrumentais. Vis dėlto normų privalomumas kyla ne iš daugumos valios, o iš jų atitikties prigimtinei tvarkai. Prigimtinės teisės teorijos mokslininkų rūpestis – atpažinti ir konceptualiai diagnozuoti atotrūkį tarp natūralios tvarkos principų ir demokratiniais procesais kuriamos pozityviosios teisių tvarkos ir argumentuota refleksija prisidėti prie tokio atotrūkio mažinimo. To iš esmės siekiama ir šiuo tyrimu, kurio tikslas – atskleisti prigimtinės teisės teorijoje plėtojamą praktinio proto, pagrindinių gėrių ir bendrojo gėrio struktūrą, kaip žmogaus teisių legitimumo pagrindą, ir normatyvinį matą, leidžiantį konceptualiai vertinti jų detalizavimo problemas šiuolaikinėje demokratijoje. Objektas – prigimtinės teisės teorijoje plėtojama žmogaus teisių legitimumo ir jų detalizavimo samprata šiuolaikinės demokratijos kontekste.

Šiame tyrime pristatoma prigimtinės teisės teorija (kartais vadinama naująja) atmeta XIX–XX a. pozityvizmo liniją, redukavusią teisę į suvereno valią, sankciją ir valdžios techniką, ir kartu polemizuoja su radikaliu skepticizmu, neigiančiu, kad protas apskritai gali pažinti tiesą apie teisingą tvarką. Teisė visada yra pozityvi, bet jos turinys kyla iš tikslo[8] – žmogiškojo klestėjimo[9] ir bendrojo gėrio, todėl adekvatus teisės aprašymas negali būti vertybiškai neutralus. Taigi šia teorija siekiama atkurti Platono, Aristotelio, Cicerono ir Akviniečio liniją tokia forma, kad ji nebūtų pažeista D. Hume „yra–turėtų būti problemos“

[7] Finnis, *supra note,* 2: 58.

[8] Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas šiuo atveju vartoja terminą „prigimtinės galimybės“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios,* 1998, Nr. 109-3004.

[9] Klestėjimas (angl. *flourishing*) – terminas kilęs iš Aristotelio „*eudaimonia*“ žymintis objektyviai gerą ir pasirinkimo vertą gyvenimo būdą. Terminas „klestėjimas“ labiau tinkamas nei „laimė“, nes žymi ne vien subjektyvią žmogaus būseną, bet gyvenimo kryptį ir struktūrą kai per visą gyvenimą ir bendruomenėje žmogus sąmoningai renkasi taip, kad vis iš naujo realizuotų pagrindinius gėrius.

prieštaravimų[10]. Prigimtinis įstatymas ir prigimtinė teisė[11] čia suprantami ne kaip viena iš metafizinių pasaulėžiūrų, bet kaip pozityviosios teisės pagrindas, įgalinantis ją aprašyti ir vertinti pagal atitiktį praktinio proto ir bendrojo gėrio reikalavimams. Šiuo požiūriu teisė yra proto valdžios, o ne prievartos režimo įrankis, todėl iš esmės neteisingi įstatymai labiau priklauso jėgos tvarkai negu teisei tikrąja jos prasme. Pagrindiniai šios teorijos atstovai yra 1965 m. ją pradėjęs Germain Grisez ir vėliau su juo bendradarbiavę John Finnis, Joseph Boyle, Robert P. George ir kiti. Pavadinimas „naujoji prigimtinės teisės teorija" pirmiausia buvo pradėtas vartoti šios teorijos kritikų[12].

Lietuvos teisės moksle dominuoja teisinio pozityvizmo mokykla, o prigimtinės teisės perspektyva lieka menkai išplėtota ir tik epizodiškai pasirodo pavienių autorių darbuose. Simptomiška, kad apie bandymus išeiti už vyraujančios schemos ribų kartais kalbama kaip apie tylų konformistinį pritarimą arba abejingumą naujoms teorijoms[13]. Nors tyrimai, kuriuose kritiškai nagrinėjama subjektinių teisių prigimtis ir įstatymo ontologinis pagrindas, rodo augantį pozityvistinio modelio kvestionavimą, platoniškojo dialogo tarp didžiųjų teisės teorijų Lietuvoje beveik nėra.

Pagrindiniu šiuolaikinės prigimtinės teisės teorijos autoritetu pasaulyje laikomas J. Finnis[14]. Pagrindinis jo darbas *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės* (1980) Lietuvoje išleistas jau du kartus (2014 m. ir 2025 m.), tačiau šio monumentalaus veikalo mokslinių tyrinėjimų beveik nėra, nekalbant jau apie kitus jo darbus, pvz., 2011 m. išleistą penkiatomį publikacijų rinkinį. Sistemingas šiuolaikinės prigimtinės teisės teorijos reflektavimas ir jos terminų integracija į Lietuvos teisės filosofijos lauką suteikia alternatyvų teisiniam pozityvizmui normatyvinį matą ir sudaro prielaidas giliau svarstyti apie teisės ir teisingumo santykį. Kad ir kokie radikalūs atrodytų teisės teorijų skirtumai, bendravimas ir sutarimas iš principo yra įmanomi, jei tik laikomasi sokratiškųjų sąlygų. Diskusijos dalyviai yra žmonės, turintys bendrus kognityvinius gebėjimus ir bendrą patirties pagrindą. Šis bendrumas įgalina racionalų svarstymą apie žmogaus teises ir suteikia demokratiniam sprendimų priėmimui legitimumo pagrindą.

Siekiant pristatyti prigimtinės teisės teoriją ir vertinti jos požiūriu aktualius žmogaus teisių ir demokratijos aspektus, šiame tyrime taikomi lingvistinis, analitinis, sisteminis, teleologinis ir lyginamasis metodai.

---

[10] Patrick Lee, „The New Natural Law Theory", iš *The Cambridge Companion to Natural Law Ethics*, Tom Angier, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 78-9.

[11] Apie terminų „prigimtinis įstatymas" ir „prigimtinė teisė" skirtumus ir jų vertimą į lietuvių kalbą žr.: Albinas Plėšnys, „Prigimtinė teisė ir jos alternatyvos", iš *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės*, John Finnis (Vilnius: Aidai, 2014), 10–15.

[12] Russell Hittinger, *A Critique of the New Natural Law Theory* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1987), 5.

[13] Ernestas Spruogis, „Dar kartą apie subjektines teises: subjektinių teisių sampratos, jų santykio su objektine teise bei prigimties problemos", *Jurisprudencija* 18, 2 (2011): 562.

[14] Plėšnys, *supra note*, 11: 10; Spruogis, *supra note*, 13: 563.

1. TARP FORMOS IR TURINIO: ŽMOGAUS TEISIŲ PAGRINDIMO REKONSTRUKCIJA

Šiame skyriuje, analizuojant žmogaus teisių loginę sandarą, jų vietą teisės sistemoje ir įpareigojančios galios kilmę, atskleidžiama įtampa tarp formalios logikos ir moralinio pagrindo.

Aprašyti žmogaus teisių loginę struktūrą ir konceptualiai apibrėžti jų vietą teisinėje sistemoje nėra sunku[15]. XX a. pradžioje pasirodžiusi W. N. Hohfeld griežta loginė schema[16] tapo pagrindu formaliai teisių logikos analizei žmogaus teisių ir konstitucinės teisės srityse ir išlieka klasikiniu tyrimu, padedančiu išvengti netikslaus ir klaidingo teisių vartojimo. Hohfeld parodė, kad teisių logika yra santykinė, nes kiekviena jos reikšmė logiškai siejasi su kitų asmenų padėtimi:

- Reikalavimų teisė (angl. *claim-right*). A turi teisę, kad B ką nors padarytų, tik tuo atveju, jei B turi pareigą tai padaryti A naudai. Pvz., darbuotojas turi teisę į atlyginimą, nes darbdavys turi pareigą jį mokėti.
- Laisvė (Hohfeld vadinama „privilegija"). B turi teisę (laisvę) ką nors daryti, jei niekas neturi teisės jam to uždrausti. Pvz., žmogus yra laisvas vaikščioti gatve, jei niekas neturi teisės jam to neleisti.
- Galia (angl. *power*). A turi galią pakeisti B teisinę padėtį, jei B yra pavaldus tam pakeitimui. Pvz., teisėjas turi galią paskelbti nuosprendį, kuris keičia kaltinamojo teisinę padėtį.
- Neliečiamybė (angl. *immunity*). B turi imunitetą, jei A neturi galios pakeisti B teisinės padėties. Pvz., parlamentaras gali turėti teisinį imunitetą ir todėl teisėjas negali patraukti jo atsakomybėn be leidimo.

Taigi kiekviena teisė visuomet apima tris elementus: konkretų asmenį, konkretų veiksmą ir konkretų kitą asmenį. Taip Hohfeld parodė, kad teisės yra ne abstraktūs principai, o konkrečios tarpusavio pareigų, laisvių ir galių struktūros. Ši tipologija padeda išvengti skirtingų dalykų painiavos, pvz., kai teisė suprantama ir kaip reikalavimas, ir kaip laisvė. Vis dėlto, kad ir kokia efektyvi būtų Hohfeld sistema, jos aiškinamoji galia yra ribota ir diskusijos apie ją vyksta iki šiol[17].

J. Finnis išsamiai analizavo kai kurias klaidas, kurios, jo manymu, kilo iš netikslaus Hohfeld darbų supratimo. Vien teisių kalba (angl. *rights talk*) yra nepakankama ir dažnai klaidinanti, jei ji suprantama be moralinio pagrindo, tik kaip „techninio pobūdžio" teisių

[15] John Finnis, *Human Rights and Common Good. Collected Essays. Volume III* (Oxford University Press: 2011), 2.

[16] Wesley Newcomb Hohfeld, "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning", *Yale Law Journal* 26, (1917): 710.

[17] Milda Baltrimienė, „Subjektinių teisių prigimties problema šiuolaikinėse teisinio pozityvizmo teorijose" (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019), 69, https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:34109933/datastreams/MAIN/content.

analize[18]. Hohfeld parodė, kad teisių logika yra griežtai santykinė: teisė egzistuoja tik tiek, kiek kitam asmeniui kyla atitinkama pareiga. Todėl pati laisvė, jei nėra apsaugota reikalavimo teisėmis (angl. *claim-rights*), lieka „gana silpna"[19], nes kiti gali turėti lygiavertę laisvę ją riboti. O tai reiškia, kad teisės negali egzistuoti be norminio konteksto. Jei teigiama, kad asmuo turi teisę į pagalbą, būtina nurodyti, kieno pareiga yra tą pagalbą suteikti, ir paaiškinti, kokiu mastu ir kokiomis aplinkybėmis. Kai kurios laisvės įgyja realų turinį tik tuomet, kai yra „sustiprintos, apsaugotos reikalavimų teisėmis, pagrįstomis kitų asmenų pareiga apsaugoti, puoselėti ar skatinti atitinkamą laisvę ar kitą gėrį"[20]. Pavyzdys gali būti religijos laisvė, kur apsauga reiškia ne tik leidimą tikėti, bet ir kitų pareigą netrukdyti. Taip išryškėja, kad žmogaus teisės, nors dažnai formuluojamos dviejų terminų kalba („kiekvienas turi teisę į"), iš tiesų veikia kaip trijų terminų santykis: a) subjektas – tas, kas turi teisę; b) turinys – tai, į ką teisė nukreipta; c) adresatas – tas, kam kyla pareiga ką nors daryti ar nedaryti. J. Finnis pabrėžia, kad teisių analizė tampa aiški ir praktiškai naudinga tuomet, kai dvišalės teisių formuluotės (neretos žmogaus teises reglamentuojančiuose dokumentuose) interpretuojamos kaip trišalės[21].

„Žmogaus teisės" šiandien funkcionuoja kaip istoriškai pakitęs, bet turinio požiūriu artimas senesnio posakio „prigimtinės teisės" atitikmuo[22]. Kitaip tariant, žmogaus teisės laikomos aukštesnėmis už valstybės įstatymus, nes kyla ne iš valdžios valios, bet iš prigimtinės tvarkos, t. y. įstatymo, „kuris ne šiandien ir ne vakar mums duotas ir kurio pradžios nežino niekas"[23]. Tai reiškia, kad pozityvioji teisė yra ribojama prigimtinės teisės autoriteto pagal seną taisyklę *lex injusta non est lex* (neteisingas įstatymas nėra įstatymas). Teisinga pozityvioji teisė saisto morališkai ir suponuoja pareigą jai paklusti. Taigi teisinės pareigos pagrindas yra protinga teisės sąsaja su morale. Teisingumui ir bendram gėriui prieštaraujanti teisės norma praranda tai, kas daro ją teisės norma moraline ir racionalia prasmėmis. Todėl ji yra nebe *ordinatio rationis ad bonum commune* (proto kryptis bendrojo gėrio link), o valdžios primesta prievarta. Tokia norma gali būti teisėta ir galiojanti, tačiau be moralinio autoriteto[24].

Vis dėlto greta formalaus ir konceptualaus žmogaus teisių pagrindimo kur kas svarbesnis ir sudėtingesnis yra jų filosofinis pagrindimas: ar žmogaus teisės iš tiesų egzistuoja kaip

---

[18] Spruogis, *supra note*, 13: 568.

[19] Christopher Tollefsen, „New Natural Law Foundations of Human Rights", iš *Cambridge Handbook on Natural Law and Human Rights*, Tom Angier, Iain T. Benson, Mark D. Retter (University of Cambridge, 2022), 147.

[20] *Ibid.*

[21] *Ibid.*

[22] John Finnis, *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės* (Vilnius: Aidai, 2014), 266.

[23] Sofoklis, *Antigonė. Antikos skaitiniai, 455 eil.* (Vilnius: Saulabrolis, 1999).

[24] Tomas Akvinietis vis dėlto pažymi, kad kai kuriais atvejais, jei nepaklusnumas sukeltų dar didesnį chaosą ar žalą, gali būti protinga paklusti net ir neteisingam įstatymui. Žr. Tomas Akvinietis, *Politiniai traktatai. Apie įstatymus. Teologijos suma I–II. 90–97 klausimai* (Vilnius: LOGOS leidykla, Valstybingumo studijų centras, 2021), 96, a. 4.

moraliniai reikalavimai, privalomi nepriklausomai nuo politinės konvencijos, ar jos tėra socialinis mitas, kalbinis įprotis, politiniams tikslams naudojama ideologinė fikcija?[25] Tik atsakius į šį klausimą žmogaus teisės įgyja tikrąją normatyvinę prasmę.

Žmogaus teises įtvirtinantys teisės aktai padaro jas pozityviosios teisės dalimi. Kartais teisės norma yra tiesioginė loginė išvada iš pačios žmogaus teisės esmės – pvz., iš teisės į gyvybę kyla draudimas žudyti. Vis dėlto dažniau teisės normos veikia kaip tai, kas scholastinėje filosofijoje buvo vadinama *determinationes* (angl. *specifications*; liet. *detalizavimas*) (žr. šio straipsnio 3.6 poskyrį), o tai reiškia racionaliai pagrįstą, bet nebūtinai vienintelį galimą detalizavimo variantą. Kitaip tariant, galima priimti įvairius sprendimus, kurie visi iš esmės atitiktų tą pačią žmogaus teisę. Pavyzdžiui, valstybės nustatyta asmens sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo ir finansavimo sistema yra konkretus būdas įgyvendinti teisę į aukščiausią pasiekiamą sveikatos lygį, kuri yra tarp „pagrindinių kiekvieno žmogaus teisių“[26]. Tačiau skirtingos valstybės pasirenka nevienodus šios teisės įgyvendinimo modelius – jos skirtingai apibrėžia sveikatos priežiūros paslaugų apimtį ir finansavimo šaltinius. Tai yra žmogaus teisės detalizavimas, kurį galima suprasti tik kaip konkretų, įvairių aplinkybių veikiamą pozityviosios teisės sprendimą, o ne kaip pačios teisės esmę[27].

Pasitaiko atvejų, kai dėl nepakankamo žmogaus teisių detalizavimo jų turinys lieka neaiškus ar net klaidinantis, o išsamesnė analizė ir tinkamas detalizavimas atskleidžia poreikį jas koreguoti ar, kai kuriais atvejais, net naikinti. J. Finnis pažymi, kad, be minėtos dvišalių teisių formuluočių problemos, taip pat pasitaiko tokių klaidinančių formuluočių kaip „teisėti žmogaus teisių pažeidimai“ ar „pateisinamos intervencijos“ ir supaprastintų teisių ribojimo schemų, kurios neatspindi tikrojo moralinio sudėtingumo. Tokios formuluotės dar labiau iškreipiamos dėl nepagrįstų ar neracionalių teismų ir įstatymų leidėjų interpretacijų[28]. Šitaip susidaro esminė takoskyra tarp prigimtinių, moraline tvarka grindžiamų žmogaus teisių ir pozityviai deklaruojamų teisių, kurių privalomumas yra nulemtas politinio konteksto. Vis dėlto pozityviai įtvirtintos, bet neteisingos teisės negali būti laikomos tikro-

[25] Finnis, *supra note*, 15: 4.

[26] „Constitution of the world health organization 22 July 1946“, WHO, žiūrėta 2025 m. lapkričio 23 d., https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1.

[27] Finnis, *supra note*, 15: 3.

[28] 2006-03-22 Jungtinės Karalystės Lordų Rūmai nagrinėjo bylą, kurioje buvo sprendžiama, ar mokyklos vadovybės sprendimas neleisti mokinei dėvėti ilgo musulmoniško rūbo, pažeidė jos religijos laisvę pagal EŽTK 9 str., ir 1998 m. Žmogaus teisių aktą. Teismas mėgino pasverti religinės laisvės ir kitų (socialinės tvarkos, švietimo politikos, sandraugos bendruomenės) tikslų santykį. Teisėjų dauguma nusprendė, kad mokyklos politika buvo teisėta ir minėtų teisės aktų nepažeidė. *R (on the application of Begum) v Headteacher and Governors of Denbigh High School*, [2006] UKHL 15, [2007] 1 AC 100, UK Parliament, žiūrėta 2025 m. lapkričio 23 d., https://publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldjudgmt/jd060322/begum-1.htm. Tačiau J. Finnis požiūriu, teisėjų argumentacija buvo konceptualiai netiksli, vietoj aiškaus žmogaus teisės turinio apibrėžimo buvo vartojamos lanksčios ir miglotos formuluotės apie „pateisinamus ribojimus“, tokiu būdu sukuriant įspūdį, kad teisė egzistuoja, bet jos ribojimas gali būti pagrįstas beveik neribotai. Tai rodo, kad deklaruojamos teisės atrodo tvirtos, tačiau ėmus jas realiai taikyti atsiskleidžia pažeidžiamumas teismo interpretacijoms bei politiniam kontekstui. Žr. Finnis, *supra note*, 15: 3.

siomis žmogaus teisėmis: jos galioja tik formaliai, tam tikros sistemos viduje, tačiau neturi tikrosios moralinės ar universaliai privalomos galios[29].

Tokios tendencijos sudaro prielaidas žmogaus teisių infliacijai: plečiantis teisių sąrašui, silpnėja jų moralinis turinys ir būtinybės pagrindas. Be tvirto moralinio pagrindo teisės redukuojamos į aiškaus pagrindimo (kas, kam ir kodėl turi konkrečią pareigą) stokojančias juridines konstrukcijas. Tokios teisės tampa pažeidžiamos: jos gali virsti įrankiu politiniams ir ideologiniams projektams pagrįsti arba gali būti panaudojamos kaip priemonė „silpnųjų" kovai su „stipriųjų" galia. Dėl šių priežasčių šiuolaikinėje teisėje plečiamas teisių katalogas, daugėja teisių kolizijų ir vis didesnę reikšmę įgyja proporcingumo principas, kurio „patikimumas yra, bent jau, abejotinas"[30]. Mėginant balansuoti tarp skirtingų teisių nėra objektyvaus mato, leidžiančio palyginti konkuruojančias teises; pačios sąvokos vartojamos neaiškiai; trūksta skaidrios ir normatyviai pagrįstos procedūros. Dėl to šiuo metodu nustatyta teisių pusiausvyra negali būti laikoma nei būtina, nei geriausia. Liekant neatsakytiems klausimams apie tai, kiek metodologiniai trūkumai iškraipo rezultatus ir ar apskritai tokie rezultatai gali būti laikomi teisingu teisių santykio nustatymu, balansavimas tampa labiau pragmatiniu nei racionaliai pagrįstu sprendimo būdu. Visa tai lemia teisių reliatyvizaciją, jų instrumentalizavimą ir galiausiai – silpnėjantį žmogaus teisių autoritetą.

Vis dėlto žmogaus teisių universalumas reikalauja racionalaus pagrindo, kurį solidi prigimtinės teisės teorija kritiškai tikrina, kad atskirtų praktiškai nepagrįstus požiūrius nuo pagrįstų ir atribotų tikrai svarbius dalykus nuo nesvarbių ar klaidinančių jų pakaitalų[31]. Trečioje straipsnio dalyje pristatomi principai, įgalinantys racionaliai pagrįsti žmogaus teisių universalumą ir taip struktūruoti jų sampratą, kad čia identifikuotų problemų nekiltų ar jos būtų maksimaliai sumažintos.

2. DEMOKRATIJOS RIBOS

Prigimtinės teisės teorija formuluoja bendruosius principus (kryptį ir ribas), o konkretus šių principų įgyvendinimas, atsižvelgiant į faktines aplinkybes ir sąlygas, lieka protingam praktiniam svarstymui. Todėl, pavyzdžiui, Tomas Akvinietis nenurodo vienos visiems laikams teisingos valstybės valdymo formos. Vis dėlto jis teigia, kad geriausia valdymo santvarka yra tokia, kurioje vienas paskiriamas vadovauti, keli dorybingi valdyme dalyvauja, o valdžia priklauso visiems, nes valdovai yra renkami ir visų, ir iš visų[32]. Taigi demokratinis valdymas yra universalus reikalavimas. Tačiau jis suprantamas ne kaip fiksuotos institucijos

[29] Finnis, *supra note*, 15: 3-4.

[30] Viktoras Justickis, "Balancing personal data protection with other human rights and public interest: between theory and practice", *Baltic Journal of Law & Politics* 13,1 (2020): 157. https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/bjlpoverview.xml.

[31] Finnis, *supra note*, 22: 47.

[32] Thomas d'Aquin, *Somme Theologique, I–II* (Paris: Cerf, 2012), q. 105, a.1.

ar griežtai apibrėžtos galios, o kaip struktūriškai užtikrinta erdvė laisvam praktiniam sprendimui politikoje, t. y. teisei ir faktinei galimybei patarti, rinkti, kritikuoti, sutikti ar nesutikti, kreiptis, būti išklausytiems, dalyvauti atskaitingumo grandinėje[33]. Tokia laisvė būtina, nes bendrasis gėris yra visų tvarka, kuri turi remtis viešai dėstomais ir patikrinamais argumentais ir realiu, protingu piliečių dalyvavimu. Be tokios laisvės valstybės tvarka nustoja būti bendra ir sprendimų priėmimas tampa tam tikros asmenų grupės savivale.

Vis dėlto, nors demokratija būtina, ji „nėra pakankama sąlyga, kad visuomenė būtų teisinga ir verta lojalumo; kai kurios demokratinės visuomenės buvo labai blogos"[34]. Politinės santvarkos teisėtumą lemia ne valdymo forma, o turinys: ar racionaliai saugomi pagrindiniai gėriai (žr. 3.1 poskyrį). Formalios demokratinės procedūros nesukuria moralinio teisėtumo ir pamatiniais teisingumo klausimais konsensuso, balsų daugumos ar teismų pritarimo nepakanka. Teisingumo pareiga yra viršesnė ir negali būti priklausoma nuo politinės galios ir konjunktūros[35]. Todėl demokratiją reikia vertinti kaip bendrojo gėrio koordinacijos priemonę (žr. 3.2 poskyrį), o ne kaip jo garantiją. Kai forma atsiskiria nuo teisingumo, lojalumą nustatytai tvarkai riboja sąžinė.

Vertinant iš prigimtinės teisės teorijos perspektyvos galima identifikuoti kelis pagrindinius neteisingumo šaltinius, demokratinėse visuomenėse linkusius įgauti struktūrinį pobūdį. Vienas jų yra susijęs su įvairovės (pliuralizmo) reiškiniu: „Talentų ir gebėjimų įvairovė ir gausa tiek tarp atskirų asmenų, tiek tarp grupių yra tikslinga, jei ne būtina, visuomenės bendram labui."[36] Vis dėlto ši įvairovė nėra tapati įvairovei kaip nesutarimui dėl pagrindinių gėrių ir principų (bendrojo gėrio). Tokia įvairovė yra sutarimo stoka, kenkianti visuomenės darnai, teisiniam stabilumui ir neturėtų būti laikoma standartu.

Todėl moderni J. Habermas tipo „diskurso etika" yra nepagrįsta, nes pagal ją normų legitimumas grindžiamas abipusiu perspektyvų perėmimu viešajame svarstyme. Kitaip tariant, normos laikomos pagrįstomis, jei kiekvienas diskusijos dalyvis patikrina, ar jas galėtų priimti visi kiti pagal savo pasaulėžiūrą. J. Finnis požiūriu, toks modelis tiesos ir moralinio teisingumo klausimus daro priklausomus nuo tarpusavio perspektyvų suderinimo, o ne nuo objektyvios tikrovės. Toks modelis yra paremtas neįmanoma prielaida, kad vieni žmonės gali visiškai įsisavinti kitų žmonių pasaulėžiūrą. Taip moralinis diskursas paverčiamas vieša, strateginius arba retorinius sutarimus generuojančia procedūra, o ne objektyvaus teisingumo paieška[37]. Taigi tokia diskurso etika procedūrą (argumentų mainus ir tarpusavio patikrą) supainioja su tiesos matu (tiesa ir teisingumu), todėl ji nepajėgia pati savęs pagrįsti.

Vertinant kai kurias šiuolaikines teisės teorijas galima konstatuoti bendrojo gėrio sam-

[33] Patrick N. Cainn, „Thomas Aquinas on Democracy and the Best Regime", iš *Democracy and the History of Political Thought*, Patrick N. Cainn, Stephen Patrick Sims, Stephen A. Block (Lanham: Lexington Books, 2021), 156.

[34] John M. Finnis „Unjust Laws in a Democratic Society: Some Philosophical and Theological Reflections", *Notre Dame Law Review* 71, 4 (1996): 595. https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/204.

[35] Finnis, *supra note*, 2: 53.

[36] Finnis, *supra note*, 34: 595.

[37] Finnis, *supra note*, 2: 43.

pratos siaurinimą iki susitarimo bendradarbiauti dėl atskirų asmenų privačių tikslų[38]. Tie patys terminai (pvz., orumo, teisingumo, teisių, bendrojo gėrio), kurie klasikiniuose prigimtinės teisės teorijos veikaluose turi aiškią (nors kiekvienoje epochoje aktualaus detalizavimo reikalaujančią) koncepciją, dabar pasižymi nauju, devalvuojančiu turiniu. Pavyzdžiui, žmogaus teisių taikymo apimtis nustatoma pagal funkcinį poreikį, o ne remiantis visų asmenų lygybės principu. Pažymėtina, kad nors viešojoje teisėje vyksta poslinkių, keičiančių klasikines sampratas, to poveikis laikinai amortizuojamas trijų veiksnių: pirma, žmonės ir institucijos vis dar ilgai elgiasi pagal įprastus, gilesnius papročius ir normų jausmą, net jei oficialus diskursas keičiasi; antra, nors teisėje ir politikoje vartojamų klasikinių terminų reikšmės yra pakitusios, pats šių terminų vartojimo faktas kurį laiką dar veikia kaip korekcinis veiksnys; trečia, žmonės turi prigimtinio teisingumo nuojautą ir tam tikru mastu geba identifikuoti neteisingumą nepriklausomai nuo viešojo teisės ar politikos diskurso. Vis dėlto J. Finnis teigia, kad besiformuojančios sisteminio neteisingumo apraiškos yra legitimizuojamos pasitelkiant „pliuralizmo" retoriką, ir įvairiose publikacijose pateikia pavyzdžių[39] apie tai, kaip brandžiose demokratijose valdžia, pasitelkdama konstitucinę kompetenciją, riboja valstybės vidaus institucijų iniciatyvas etikos požiūriu kontroversiškose reguliavimo srityse, o tarptautinių teismų jurisprudencija analogiškai riboja valstybių diskreciją. Valdžios galių sutelktis ir atsisakymas viešai svarstyti pamatinius teisinio statuso ir moralinio pagrindimo klausimus grindžiami pliuralizmu, pagal kurį tokios diskusijos laikomos nesuderinamomis su neutralumo ir laisvės principais.

Įvairovė neturėtų būti pasitelkiama kaip argumentas diskusijai apie tiesą ir bendrąjį gėrį neutralizuoti. Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, pagrindinės žmogiškojo gėrio formos (žr. 3.1 poskyrį) negali būti atskirtos nuo praktinio svarstymo apie tai, kaip derėtų elgtis. Visgi šiuolaikinėje postkantinėje terminologijoje daroma skirtis tarp moralės, kaip universalių teisingumo normų, taikomų visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų gyvenimo vizijų, ir etikos, kaip konkrečių gero gyvenimo sampratų, susijusių su tradicijomis, religija, asmeniniais įsitikinimais ir pan. Taip moralė paliekama viešosios teisės plotmei, o etika išstumiama į privačią – per daug asmenišką ir turiningą, todėl viešai sričiai neva netinkančią erdvę. J. Finnis pabrėžia, kad tai dirbtinis vienos praktinio proto srities padalinimas į dvi kategorijas. Tačiau su teisingumu ir teisėmis susijusių klausimų neįmanoma pagrįsti, prieš tai neiškeliant klausimų, kas yra žmogaus gėris ir ką iš tiesų verta daryti. Ši moralės ir

[38] Pats J. Finnis yra ne kartą kritikuotas už klasikinės Tomistinės bendrojo gėrio sampratos ribojimą ir instrumentalizavimą orientuojant ją į šeimų ir individų privatų gėrį. Pavyzdžiui žr. John Goyette, „On the Transcendence of the Political Common Good: Aquinas versus the New Natural Law Theory", *The National Catholic Bioethics Quarterly* 13, 1 (2013): 133–155. Arba: Gregory Kent Smith-Windsor „Acting in Conscience. A Natural Law Based Approach to Freedom of Conscience" (A Thesis Submitted to the College of Graduate and Postdoctoral Studies In Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Master of Arts In the Department of Philosophy University of Saskatchewan Saskatoon, 2023), 47-55. https://harvest.usask.ca/bitstream/10388/14650/1/SMITH-WINDSOR-THESIS-2023.pdf ir kt.

[39] Finnis, *supra note*, 34: 596; Finnis, *supra note*, 15: 19-46.

etikos dichotomija J. Habermasui atlieka iš esmės tą pačią funkciją, kurią J. Rawlsui atlieka skirtis tarp „visuminių doktrinų" (angl., *comprehensive doctrines*) ir „viešojo proto" (angl., *public reason*)[40]. Abiejų skirtys tarnauja tam, kad iš viešojo svarstymo pašalintų tam tikrus klausimus (ypač tuos, kuriais ginčijamas žmogaus gyvybės neliečiamumą pažeidžiančių praktikų legitimumas) „juos priskiriant „neviešiems" arba „nepriklausantiems viešojo proto sričiai"[41]. Taip dirbtinės teorinės dichotomijos tampa instrumentu, leidžiančiu apeiti morališkai reikšmingus visuomenės klausimus. Pagal Habermas ir Rawls siūlomą modelį tuomet, kai pozityvioji teisė įtvirtina subjektinę teisę veiksmams, kuriuos dalis piliečių vertina kaip neteisingus, tie piliečiai įpareigojami šiuos teisės aktus laikyti teisėtais tol, kol jiems patiems nėra tiesiogiai ir imperatyviai nustatoma pareiga tokiais veiksmais pasinaudoti. Kitaip tariant, *de facto* jiems leidžiama susilaikyti, tačiau normatyvinė jų sąžinės pozicija dėl paties veiksmo moralinio blogio eliminuojama iš viešojo svarstymo kaip ne vieša arba netinkamo tipo priežastis. Taip jų pozicija redukuojama į privatų sąžinės reikalą, o viešoji tvarka, leidžianti ir instituciniu būdu įgalinanti minėtus veiksmus, reikalauja jų lojalumo ir paklusnumo, grasindama valstybės prievartos priemonėmis, jei jie mėgintų veiksmingai trukdyti tokioms praktikoms[42].

Mintis, kad vertybiniai teiginiai negali būti objektyvūs, kyla iš prielaidos, jog tikrovę galima „pamatyti" be proto įsitraukimo, tarsi jutiminė duotybė pati savaime suteiktų visą reikšmę. Visgi J. Finnis pabrėžia, kad prieiga prie tikrovės visada vyksta per proto atliekamą prasminių įžvalgų formavimą. Todėl empiristiniai redukcionizmai (pagal Hobbes, Hume ir kt.) suponuoja grynai aprašomąjį, tačiau neįmanomą žvilgsnį į tikrovę ir reikalauja vertinimus redukuoti iki aprašomųjų duomenų lygmens[43].

---

[40] Visuminė doktrina „teikia žmogiškojo gyvenimo vertybių interpretaciją, apibrėžia asmens charakterio, draugystės, šeimyninių bei bendruomeninių santykių idealus ir daugelį kitų, kurie daro įtaką mūsų elgsenai, ribiniu atveju aprėpia visą mūsų gyvenimą kaip visumą" Rawls John, *Politinis liberalizmas* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 68. Taigi, J. Rawls teigia, kad brandžioje demokratijoje piliečiai remiasi skirtingomis ir tarpusavyje nesuderinamomis visuminėmis pasaulėžiūromis, kurios suteikia jiems gėrio ir gyvenimo orientacijos sampratą, ir jomis vadovaujantis negalima pagrįsti bendrų teisingumo principų. Todėl J. Rawls skiria visuminę doktriną ir viešąjį protą, kaip autonomišką politinę perspektyvą. Viešasis protas yra piliečių, kaip politinės bendruomenės narių, protas, nukreiptas į bendrą gėrį ir pagrindinių teisingumo klausimų sprendimą. Jis „viešas" tuo, kad remiasi visuomenei priimtina teisingumo samprata ir jos išreiškiamais idealais bei principais. Iš čia kyla liberalus legitimacijos principas formuojantis „atsietą" politinių vertybių ir teisingumo principų rinkinį, paremtą protingų doktrinų persidengimu ir skirtą užtikrinti politinę vienybę bei visuomenės stabilumą ne bendros pvz., metafizinės tiesos, o sutarties dėl bendrų politinių vertybių pagrindu. Prievartinė politinė valdžia yra teisėta tik tada, kai ji vykdoma pagal konstituciją ir pagrindines nuostatas, kurias visi piliečiai, būdami protingi ir racionalūs, galėtų pagrįstai pripažinti. Todėl pilietiškumo idealas uždeda moralinę pareigą: aiškinti vieni kitiems, kaip remiami principai ir politika gali būti pagrįsti viešojo proto politinėmis vertybėmis, kartu reikalaujant gebėjimo klausytis, būti atviriems mąstyme ir sąžiningai atsižvelgti į kitų nuomones. Rawls John, *Politinis liberalizmas* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 240, 243. Taip pat žr. Paul Voice, „Comprehensive doctrine", iš *The Cambridge Rawls Lexicon*, Mandle J, Reidy, (Cambridge University Press, 2014), 126-129.

[41] Finnis, *supra note*, 2: 57.

[42] Finnis, *supra note*, 2: 58-9.

[43] *Ibid*., 42-3.

Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, vertybiniai teiginiai gali būti objektyviai teisingi: jų tiesa kyla ne iš faktų, atsietų nuo proto suteikiamos reikšmės, o iš racionalios praktinės įžvalgos apie žmogaus gėrius ir veiksmų priežastis. Tam tikrus dalykus žmogus atpažįsta kaip gėrį tiesiogiai, o ne kaip ankstesnių teiginių išvadą. Sąžiningai ir rimtai vertinant žmogiškąsias galimybes nesunku suprasti, kad jų įgyvendinimas kaip toks yra geras ir vertas žmogaus siekimo, ir šiam supratimui nebereikia jokio „gilesnio" pagrindo. Kitaip tariant, kai kurių pagrindinių gėrybių vertė yra pirmapradė: ji nėra įrodinėjama remiantis kuo kitu, ji pati yra mąstymo ir argumentų išeities taškas[44]. Šios galimybės kyla iš akivaizdaus gėrio formų (pvz., žinojimo, draugystės ir kt. (žr. 3.1 poskyrį)) ir sudaro esminių tiesų apie žmogaus klestėjimą, teises ir pareigas pagrindą. Atitinkamai bet kuri normatyvinė teorija turi: a) identifikuoti gėrio ir teisingumo standartą; b) pateikti priežastis, paaiškinančias šio standarto saistomąją galią; c) leisti vertinti ir kritikuoti praktikas. Jei standarto nėra arba neigiamos esminės tiesos apie žmogaus klestėjimą, argumentuojant pliuralizmu, bet kuri normatyvinė teorija pakliūva į performatyvinę prieštarą ir netenka racionalaus viešo jos atstovavimo pagrindo[45]. Nepripažįstant substancinių kriterijų apie žmogaus gėrius, nėra pagrindo skirti teisingas normas nuo neteisingų ir liekama vien teisėtumo ir neteisėtumo perskyros lygmenyje, teisės privalomumas lieka racionaliai nepagrįstas, todėl neįmanoma nuosekliai spręsti konfliktų, pagrįsti sankcijų ar teisių ribojimų, nustatyti atsakomybės ribų ar kritiškai atskirti legitimią tvarką nuo jai priešingos: teisės teorija faktiškai tampa aprašomąja, o ne normatyvine. Todėl prigimtinės teisės teorijos požiūriu demokratija turi turėti bent minimalaus substancinių teiginių apie bendrąjį gėrį branduolį, o pliuralizmas yra pagrįstas tiek, kiek šio branduolio negriauna.

Kita problemų grupė, sudaranti prielaidas struktūriniam neteisingumo įsigalėjimui, yra susijusi su demokratija kaip viešojo svarstymo erdve. Nors formaliai demokratija remiasi viešu svarstymu, realybėje dažnai tenkinasi balsavimo procedūra be tikros diskusijos. Sprendimai tampa imitaciniai, o pati demokratija rizikuoja virsti regimybe, nes vien formalus lygiateisiškumas ir balsų dauguma tiesos negarantuoja.

Platono dialoge „Gorgijas" nagrinėjami principai, kurie sudaro demokratijos pamatą. Tai praktinio proto principai, kuriais remiasi demokratija kaip protingu bendru sprendimu grindžiamas bendrabūvis. Dialoge pagrindžiama, kad protingi ir savaime vertingi svarstymo tikslai yra tiesa ir teisingumas, o galios ar malonumo siekis yra praktiškai neracionalus ir klaidingas. Šie tikslai grindžiami ne sutartimi ar daugumos valia, bet pačiu praktinio proto supratimu, žmogui kai kuriuos gėrius įžvelgiant kaip savaime vertingus. Visgi tokiam

[44] Plg., John Finnis, *Natural law and natural rights* (Oxford University Press: 2011), 73.

[45] Performatyvinė prieštara kyla tuomet, kai teiginio turinys paneigiamas pačiu viešo teigimo veiksmu. Pvz., neigiant bet kokį bendrą racionalaus pateisinimo standartą, bet kartu kreipiantis į kitus kviečiant pripažinti tokį neigimą kaip „pagrįstą". Tokiu atveju teisės teorija praranda normatyvinę funkciją (nustatyti ir pagrįsti „turėtų būti" kriterijus – sankcijoms, teisių ribojimams, atsakomybės riboms, legitimumo skirtims) ir faktiškai redukuojasi į aprašomąją (deskriptyvią), t. y. į teisinių praktikų ir institucinių sprendinių registravimą be vidinio teisingumo mato. Plg.: Finnis, *supra note*, 34: 595.

svarstymui reikia sąlygų. Kai pašnekovai yra laisvi ir lygūs, kai iš jų nereikalaujama skubaus sprendimo ir jie atviri klausimams[46], įmanomas tiesos ieškantis dialogas, argumentuotas svarstymas ir vidinis apmąstymas, o ne vien retorinis mūšis. Sokrato nurodytas sąlygas, kad diskursas būtų tiesos paieška, galima apibendrinti dviem išankstinėmis episteminėmis ir moralinėmis prielaidomis: pagarba tiesai (jos pažinimui) ir draugystei – geranoriškumui kitų žmonių atžvilgiu[47]. „Gorgijo" „skaitytojas negali nepastebėti to, ko Sokratas niekada aiškiai nepasako: daugelis realių diskurso bendruomenių dalyvių, ne tik (bet ypač) turtingose demokratijose, tų sąlygų neatitinka"[48].

Šių sąlygų stoką demokratijose generuoja daugialypės ir sisteminės priežastys. 1. Rinkiminiais ciklais funkcionuojanti demokratinė tvarka tiesos paiešką pakeičia mobilizacinėmis procedūromis, kuriomis siekiama aktyvuoti, poliarizuoti ir išprovokuoti. Todėl argumentai orientuojami taip, kad tarnautų ne tiesos paieškai, bet lojalumui signalizuoti ir rinkėjams telkti. 2. Demokratinių politinių diskusijų rezultatai siejami su auditoriniu efektu: dėmesiu, įsitraukimu, reitingais, algoritmine amplifikacija. Čia vyrauja selekciniai mechanizmai, sistemingai prioretizuojantys turinį, kuris didina afektyvų ir tapatybinį prieraišumą ir devalvuoja savikorekciją, niuansavimą ir loginį nuoseklumą. Taip mažėja demokratinio svarstymo kokybė: duomenų išsamumas ir argumentų pagrįstumas pralaimi retoriniam veiksmingumui, o tiesos paieška yra pakeičiama reputacijos ir koalicinės tapatybės optimizavimu. Šiame kontekste pravartu prisiminti Sokrato santūrų požiūrį į retoriką. 3. Interesų fragmentacija lemia tam tikrų visuomenės grupių konkurenciją ir lobizmą, o tai skatina selektyvų įrodymų rinkimą, bet ne bendrą tiesos paiešką. 4. Kognityvinio ir vertybinio raštingumo deficitas lemia pakankamo bendro žodyno, logikos ir istorinės-kultūrinės orientacijos stoką, kad demokratinės teisėkūros ir viešosios politikos formavimo dalyviai galėtų sekti argumentų grandines, vertinti įrodymų relevantiškumą ir priimti nepopuliarias, bet pagrįstas išvadas. 5. Tapatybinė poliarizacija veikia „mes–jie" logiką ir mažina tarpusavio geranoriškumą ir pasitikėjimą[49]. 6. Orientacija į privatų vartotojišką klestėjimą nustato racionalumo kriterijų pagal greitą asmeninę naudą, todėl ilgas, argumentuotas įrodymų vertinimas tampa nepageidaujamomis sąnaudomis ir sistemiškai nuvertinamas. 7. Institucinis dizainas formuoja paskatų struktūrą, kuri nukreipia demokratinio viešojo svarstymo dalyvius nuo tiesos paieškos prie instrumentinio racionalumo. Pavyzdžiui, partinė disciplina

[46] Platonas, *Gorgijas* (Leidykla „Žara": 2019), 449b.

[47] *Ibid*., 472a, 473a, 475e, 487a, 492d, 495a, 500b–c, 521a.

[48] Finnis, *supra note*, 2: 43.

[49] Sokrato nurodytos sąlygos tam, kad diskursas būtų tiesos paieška reikalauja geranoriškumo kitų žmonių atžvilgiu. Tačiau šis geranoriškumas nereiškia, kad visuomenės nariai turėtų „priimti kiekvieno kito asmens supratimą apie save ir pasaulį", kaip mano J. Habermas. J. Finnis teigia, kad geranoriškumas negali eliminuoti tiesos paieškos, ir čia reikia atsižvelgti į tai, kad dalis diskurso dalyvių nėra pakankamai savikritiški ir pasyviai perima aplinkos mąstymo modelius, taip pat į tai, kad dalis sąmoningai orientuojasi į galią ir jos teikiamus malonumus, iš principo nesirūpindami kitų interesais. Tokių perspektyvų neįmanoma laikyti priimtinomis diskursui, nes besąlygiškas jų priėmimas naikintų pačias sąlygas racionaliam tiesos ieškojimui, draugystei ir visų tikriesiems interesams. Finnis, *supra note*, 2: 43-4.

verčia demokratinio įstatymų leidybos proceso dalyvius derinti argumentus su frakcijos strateginiais tikslais, todėl pirmenybė teikiama koaliciniam naudingumui, o ne įrodymų išsamumui. Procedūrinės taisyklės (laiko limitai, darbotvarkės kontrolė, komitetų filtrai ir pan.) įtvirtina formalaus protokolinio vertinimo logiką: svarbiau pažymėti poziciją nei išnagrinėti klausimą iki pagrįstos išvados. Teisinis strategavimas dar labiau keičia asmenų ir institucijų, dalyvaujančių demokratinėje teisėkūroje ir viešajame politiniame svarstyme, diskurso kryptį: jis struktūruojamas taip, kad optimaliai sustiprintų normatyvinę ar procesinę poziciją, daugiau dėmesio skiriant formuluotėms, precedentams ir rizikos valdymui.

Šių ir panašių veiksnių kombinacijos sistemingai silpnina demokratinio svarstymo dalyvių epistemines ir moralines prielaidas (pagarbą tiesai kaip savarankiškam gėriui ir geranoriškumą kitiems), be kurių demokratinis viešasis svarstymas praranda kryptį į bendros tiesos paiešką.

3. ŽMOGAUS TEISĖS IR DEMOKRATIJA KAIP IŠVESTINIAI PRIGIMTINĖS TVARKOS ELEMENTAI

Šiame skyriuje siekiama parodyti žmogaus teisių ir demokratijos normatyvinį pagrindą bendroje moralinės tvarkos struktūroje. Vadovaujantis prigimtinės teisės teorijos logika, skyrius dėstomas šia seka: nuo prigimtinių žmogaus gėrybių ir praktinio proto pirmojo principo pereinama prie bendrojo gėrio, kuris sudaro politinės bendruomenės *raison d'ȇtre*. Toliau aptariamas teisingumas, iš kurio išvedamos teisės, kaip jo detalizavimo formos. Šia struktūra siekiama parodyti, kad žmogaus teisės ir demokratija yra ne autonominiai socialiniai konstruktai, bet išvestiniai prigimtinės teisės tvarkos elementai, kurių legitimumas priklauso nuo gebėjimo saugoti prigimtinius asmens gėrius ir įkūnyti teisingumą.

3.1. Pagrindinės žmogiškojo gėrio formos

Prigimtinės teisės teorijoje pagrindinės žmogiškojo gėrio formos sudaro moralinės ir teisinės tvarkos ontologinį bei racionalųjį pagrindą. Tomas Akvinietis išskyrė tris prigimtinius žmogaus polinkius: išlaikyti ir plėtoti savo egzistenciją; išsaugoti žmogiškąją rūšį; pažinti tiesą ir kurti socialinius ryšius[50]. Šiuos polinkius J. Finnis išskleidė iki septynių pagrindinių gėrio formų, kurių formuluotes ne kartą tikslino ir galiausiai suformulavo taip: 1) pažinimas ir estetinė patirtis; 2) gebėjimas atlikti darbą ir žaidybinę veiklą; 3) gyvenimas ir fizinis integralumas; 4) draugystė; 5) santuoka ir vaikų ugdymas; 6) harmonija tarp jausmų, sprendimų ir elgesio; 7) harmonija su galutiniu visos tikrovės šaltiniu, apimanti vertės pajautą[51]. Šios gėrio formos yra vadinamos „pirmaisiais prigimtinės teisės principais, nes jie

[50] Aquinas, *supra note*, 33: q. 94, a.2.

[51] Čia pateikiama 1987 m. pagrindinių gėrio formų versija. Germain Grisez, Joseph Boyle, and John Finnis, „Practical principles, moral truth and ultimate ends", *American Journal of Jurisprudence*, (1987), 107–8.

yra metmenys to, ką kiekvienas gali protingai norėti daryti, turėti ar būti“[52].

Kiekviena gėrio forma yra savaip vertinga, todėl tarpusavyje jos negali būti nei lyginamos, nei skirstomos pagal svarbą, nes visos vienodai būtinos žmonių klestėjimui[53]. Nėra vieno bendro kriterijaus, pagal kurį būtų galima nuspręsti, kuri forma svarbesnė. Vis dėlto būtent tai apsunkina žmogaus pasirinkimus. Klaidingi pasirinkimai padaromi tuomet, kai asmens valia ar sprendimai tampa selektyvūs: kai renkantis vieną gėrį, ignoruojami kiti ar kitų asmenų gėriai. Todėl praktinis protas nustato bendrą moralinį (vadinamą pirmuoju) principą: kiekvienas žmogus savo valia ir veiksmais turėtų būti atviras visapusiškam tiek savo, tiek kitų žmonių žmogiškam gėriui[54]. Šis principas išreiškia racionalų moralinės tvarkos pamatą – visų gėrių ir kiekvieno asmens vertės pripažinimą kaip bendros žmogiškojo klestėjimo patirties dedamąsias. Tad gėrių nelyginamumas yra orientyras, padedantis likti atviram žmogiškojo klestėjimo pilnatvei daugialypėje gėrio tikrovėje.

Taigi prigimtinė teisė yra vidinė praktinio proto struktūra: baziniai gėriai yra ne empiriniai faktai ar subjektyvūs norai, bet racionaliai atpažįstamos visų žmonių klestėjimo formos (kryptys), sudarančios moralinės ir teisinės tvarkos pagrindą. Pagrindinių gėrių nelyginamumas blokuoja utilitarinę aritmetiką ir neleidžia nei asmens, nei paties bendrojo gėrio redukuoti į vienos gėrio srities maksimalizavimą. Todėl pirmasis moralės principas tampa riba toms teorijoms, kuriose teisėtumas kildinamas vien iš procedūrinio sutikimo, konsensuso ar sistemos funkcionavimo efektyvumo. Šis principas įgalina suprasti teisinę ir politinę tvarką kaip instrumentą, tarnaujantį daugialypio žmogiškojo gėrio konkrečiuose asmenyse ir visuomenėje puoselėjimui.

3.2. Tiesa

Pažinimas arba, kitaip tariant, veiklumas „siekiant išsiaiškinti, suprasti tiesą ir teisingai nuspręsti“[55] yra viena iš pagrindinių žmogiškojo gėrio formų, neturinti jokios pirmenybės kitų atžvilgiu. Vis dėlto ji įgyja išskirtinį vaidmenį prigimtinės teisės teorijos atstovų ginčuose su empiristinėmis ir liberaliomis teorijomis (į kai kuriuos iš jų glaustai referuota 2 dalyje). Būtent klausimas, ar žmogus gali racionaliai pažinti tikrovę ir moralines priežastis, tampa riba, skiriančia prigimtinės teisės požiūrį nuo empiristinio faktų ir vertybinių sprendinių atskyrimo modelio ir nuo liberalių bandymų tam tikrą dalį vertybinių sprendinių priskirti ne viešai sričiai. Prigimtinės teisės teorijos požiūriu, demokratijos ir žmogaus teisių legitimumas grindžiamas prielaida, jog žmogus yra pajėgus pažinti tikrovę ir prakti-

[52] Finnis, *supra note*, 22: 142.

[53] Tai nereiškia, kad žmogus negali pagrįstai savo gyvenime teikti pirmenybės vienoms pamatinėms gėrybėms prieš kitas. Suprantama, kad, pavyzdžiui, mokslininkas sąmoningai iškelia pažinimą aukščiau draugystės. Taigi prioritetai gali keistis, kai pasikeičia gyvenimo planas ar pareigos. Tačiau kinta ne pačių gėrybių „objektyvus rangas“, o žmogaus gyvenimo planas ir jo praktinis prioritetų išdėstymas. Žr. Finnis, *supra note*, 21: 138.

[54] Tollefsen, *supra note*, 19: 148.

[55] Finnis, *supra note*, 22: 100.

nes priežastis taip, kad toks pažinimas būtų bendras, viešai svarstomas ir ginamas racionalaus svarstymo išteklius, formuojantis moralės ir teisės turinį.

Tiesa yra teiginių atitiktis tikrovei, pasiekiama per disciplinuotą klausimų ir atsakymų eigą, nuoseklų ir neprieštaringą mąstymą, vertinant visus svarbius įrodymus ir aplinkybes. Negali būti jokio kito pagrindo racionaliai teigti ar neigti tokį „atitikimą", kiek tai susiję su bet kuriuo konkrečiu diskursinio ar refleksyvaus tyrinėjimo objektu[56]. Toks pažinimo procesas yra savaime vertingas ir tai nėra išvada iš kokių nors įrodymų[57]. Žmonės tiesiog supranta, kad žinoti tiesą yra geriau negu gyventi iliuzijoje ir nėra rimtų priežasčių tuo abejoti. Gerai informuotas, suprantantis, kas vyksta, ir neapsigaunantis žmogus yra geresnėje padėtyje už suklaidintą, apgautą ar gyvenantį iliuzijomis. Tai, kad žinojimas yra geriau nei bet kokia apgaulės ar klaidos forma, tenka pripažinti, net jei kažkuriuo konkrečiu metu visiškai nejaučiama žingeidumo ar nesinori žinoti tiesos. Todėl sprendimas apie tai, kad pažinimas yra gėris, nėra jokio noro aprašymas, kaip ir nėra nuoroda į individualias ar bendruomenines preferencijas; tai yra protu suformuotas sprendinys apie vieną bendrą žmogiškojo gėrio formą – apie tai, kad tiesos pažinimas aktualizuoja realią žmogaus potenciją. Kaip toks, šis principas turi racionalaus sprendinio imperatyvą: pavyzdžiui, jis nėra saistomas kieno nors nuotaikų, bet pats tampa jų kritika[58]. Tai galima kvestionuoti, tačiau kelis kartus tai padarius netrunkama pastebėti, kad pats toks kvestionavimas remiasi tiesos vertingumu. Taigi tai ne nuotaikos ar emocijos dalykas, o protinis matymas, kuriame pats argumentavimo procesas randa savo atramą. „Suvokdamas tiesos ir jos pažinimo gėrį bei vidinę vertę, žmogus supranta, kad tai yra pagrindinis gėris ne tik jam pačiam, bet ir visiems, kurie yra tokie patys kaip jis – pagrindinis žmogiškasis gėris"[59]. (Būtent tai pagrindžia žmonių lygiateisiškumą (žr. 3.5 poskyrį).) Todėl minties, žodžio ir saviraiškos laisvė *inter alia* yra bendrojo gėrio sąlygos – jos įkūnija žmogaus teisę ir pareigą dalyvauti tiesos paieškoje, kuri pagrindžia demokratijos legitimumą.

Vis dėlto, iš to, kas pasakyta, negalima išvesti jokių kitų vertybinių teiginių, „išskyrus tai, kad „visi žmonės trokšta žinoti"[60]. Iš to, kad į kai kuriuos klausimus galima atsakyti ir kad atsakymai sudaro orientuotis padedančias aiškinamąsias sistemas, teiginiai apie pažinimo vertingumą neišvedami[61]. Šie faktai tik padeda protui sąmoningiau pamatyti tai, kas jau

[56] Finnis, *supra note*, 2: 42-3.

[57] Finnis, *supra note*, 22: 105.

[58] *Ibid*., 112-3.

[59] Finnis, *supra note*, 2: 47.

[60] Finnis, *supra note*, 22: 106.

[61] J. Finnis teigia: „negalima pagrįstai daryti išvados apie žinių vertę remiantis faktu (jei tai yra faktas), kad „visi žmonės nori žinoti". Visuotinis troškimas nėra pakankamas pagrindas daryti išvadą, kad to troškimo objektas yra tikrai pageidaujamas, objektyviai geras. Tokio pagrindo nesuteikia ir faktas, kad troškimas ar polinkis pasireiškia arba yra dalis gilios struktūros, formuojančios žmogaus protą, arba faktas, kad troškimas ar struktūra yra neištrinami, arba faktas, kad visiškai ar iš dalies troškimas yra (arba nėra) bendras visiems gyvūnams, arba faktas, kad jis yra (arba nėra) būdingas tik žmonėms." Finnis, *supra note*, 44: 66.

buvo tiesa: kad tiesos pažinimas yra vertas siekimo. Tačiau vertė čia yra ne „išvestinė“, o tiesiogiai matoma praktinio proto įžvalga. Tai reiškia, kad žinojimo gėris yra akivaizdus. Šiuo aspektu atmetamas požiūris, kad savaime suprantamų (akivaizdžių) principų pripažinimas reiškia asmens vidinio tikrumo jausmo pavertimą tiesos kriteriumi. J. Finnis teigia priešingai: akivaizdūs principai nėra paremti jausmu, jie patys yra mastelis, pagal kurį protas atskiria, kuriais jausmais galima pasitikėti, o kurie yra klaidinantys[62]. Kitaip tariant, pamatiniai principai kyla ne iš vidinio jausmo, bet iš to, kad protas juos atpažįsta kaip pradines, toliau nebeišvedamas normas: „<...> tam, kuris svarsto kažką panašaus į tai, ar žinojimas yra vertybė, teisinga jo nuomonės ir požiūrio išraiška nėra „tai yra gera, nes aš to trokštu, arba tai yra gera tiek, kiek aš to trokštu“, bet „aš to trokštu, nes tai yra gera ir trokštu tiek, kiek tai yra gera“.“[63] Būtent todėl pamatiniai principai leidžia atskirti, kur pritariame remdamiesi protu, o kur esame veikiami psichologinės ar emocinės įtaigos, kad ir kokia intensyvi ji būtų.

Taigi pagrindiniai gėriai yra būtina sąlyga tam, kad apskritai būtų įmanoma nuosekliai mąstyti ir veikti. Moralinė ir teisinė argumentacija neišvengiamai remiasi pirminėmis racionaliomis intuicijomis, kurios negali būti nei išvedamos iš empiriškai konstatuojamų faktų, nei redukuojamos į subjektyvių išgyvenimų sferą. Pažinimo gėrio pavyzdys – kaip savaime suprantamos ir protu tiesiogiai įžvelgiamos vertės – tampa paradigminiu kitoms pagrindinėms gėrio formoms: arba pripažįstama, kad protas gali tiesiogiai suvokti tam tikrų žmogiškojo gyvenimo gėrių vertę ir tai tampa pagrindu kalbėti apie objektyvią moralinę ir teisinę tvarką, arba pasirenkama kalbėti tik faktų kalba, tačiau ir šiuo atveju praktinis svarstymas neišvengiamai suponuoja tam tikrus bazinius vertybinius orientyrus, tik „pagrindimas vyks interpretuotojo empirikos kontekste“[64].

3.3. Bendrasis gėris

Praktinis protas minėtus gėrius ne tik atpažįsta kaip savarankiškus ir vertus siekti, tačiau taip pat suvokia, kad jų įgyvendinimui reikia bendradarbiauti siekiant tvarkos, stabilumo ir tarpusavio saugumo. Todėl prigimtiniai žmogaus gėriai kreipia į praktinio bendrojo gėrio arba, kitaip tariant, politinio bendradarbiavimo ir teisės poreikio supratimą. Valstybės, t. y. valdžios ir teisės, legitimumas grindžiamas jų orientacija į bendrąjį gėrį. Būtent valdžia ir teisė turi sudaryti kuo palankesnes sąlygas individams siekti šių gėrybių[65]. Tokią pagalbą nusako instrumentinė bendrojo gėrio samprata[66] – valstybės (valdžios ir teisės)

[62] Finnis, *supra note*, 22: 109-10.

[63] *Ibid*., 110.

[64] Gediminas Mesonis, „Teisėjas & filosofas“, *Logos*, 109, (2021), 16.

[65] Finnis, *supra note*, 22: 210.

[66] Kai kurie J. Finnis kritikai nors ir pripažįsta, kad jo bendrojo gėrio samprata yra tvirtesnė nei liberaliosios koncepcijos, vis dėlto ją kritikuoja, kaip netekusią didžiosios dalies tradicinės bendrojo gėrio sampratos turinio ir pavirtusia tik priemone tenkinti asmenines individų gėrybes per naudingą koordinavimą. Žr. Brian McCall „What Good is John Finnis? Assessing the Personal and Common Good in *Natural Law and Natural Rights*“, *Persona y derecho*, 83, 2 (2020): 660. „Jei bendrasis politinis gėris yra tik instrumentinė priemonė pa-

prasmė ir pateisinimas. Tai reiškia, kad valstybė tarnauja siekdama užtikrinti sąlygas tiems gėriams, kuriuos asmenys ir mažesnės bendruomenės protingai pripažįsta vertus siekimo ir saugojimo, tačiau patys negali to tinkamai padaryti, nes tai pranoksta jų galimybes. Todėl reikalinga sąlygų ir institucinių sprendimų visuma, leidžianti visiems bendruomenės nariams racionaliai ir taikiai dalyvauti baziniuose gėriuose. Racionaliai išvedami konkretūs teisingumo reikalavimai (žr. 3.3 poskyrį) tokioms viešosioms sąlygoms, kurios būtinos siekiant pagrindinių gėrių, yra žmogaus teisės. Tad teisių turinys yra ne subjektyvių preferencijų ar balsų daugumos rezultatas, bet pagrindinių gėrių struktūros orientuojama ir demokratinėmis procedūromis užtikrinama sąlygų visuma. Taigi valdžios ir teisės jurisdikcija yra viešosios gerovės kaip dalies visą žmonių gyvenimą apimančio bendrojo gėrio skatinimas[67]. Šiuo skatinimu siekiama būtino konteksto ir paramos privačioms bendrojo gėrio dalims, nesikišant į jų atsakomybės sritis[68]. Valstybė neturi teisės perimti visko į savo rankas. Tose srityse, kuriose žmonės, šeimos, bendruomenės gali protingai ir teisingai tvarkytis patys (pavyzdžiui, vaikų auklėjimo srityje), valstybė neturi moralinės teisės to reguliuoti per daug detaliai.

3.4. Teisingumas

Iki šio momento parodyta, kad praktinis protas neleidžia žmogaus klestėjimo suprasti kaip izoliuoto projekto, todėl „negalima pagrįstai siekti vien tik sau priklausančio klestėjimo“ [69]. O tai reiškia, kad teisė negali būti redukuojama į individualių interesų apsaugos mechanizmą: „Kadangi žmogaus klestėjimo siekis būtų neracionalus ir save žalojantis, jei liktų abejingas draugystei ir žmogiškųjų gėrių įkūnijimo vertei kitų žmonių gyvenimuose, reikia [yra racionalu] siekti tvarkos savo santykiuose su bendraminčiais ir bendruomenėmis. Šios tvarkos ir nuolatinio rūpesčio ja pavadinimas yra teisingumas.“[70]

Teisingumo subjektas, J. Finnis požiūriu, turi būti suprantamas plačiai: ne tik individualūs, bet ir juridiniai asmenys bei pati politinė bendruomenė. Taip yra todėl, kad teisingumo pareiga yra struktūriškai universali – ji apima visus veikėjus, turinčius galios paveikti

---

grindinėms gėrybėms įgyvendinti, tada sunku suprasti, kaip galima laikyti, kad valstybė turi atlikti autoritetingą vaidmenį, peržengiantį minimalių liberalių gėrybių, tokių kaip laisvė, teisingas paskirstymas, galimybių lygybė ir t. t., įgyvendinimo rėmus“. George Duke, „Finnis on the authority of law and the common good“, *Legal Theory* 19 (2013): 55–6. https://doi.org/10.1017/S1352325212000237.

[67] Viešasis gėris yra bendrojo gėrio dalis – institucinės tvarkos, teisinio saugumo ir koordinavimo sąlygų visuma, be kurios neįmanomas individualus ir šeimos gėris. Jis reiškia valstybės pareigą padėti asmenims ir šeimoms atlikti savo užduotis, bei pasirūpinti tais gėriais ir jų apsauga, ten ir tiek ir tik tiek kur pavieniai žmonės ir šeimos patys nepajėgia to padaryti. Tai yra ribotas, instrumentinis, bet būtinas politinis bendrasis gėris – Tomo Akviniečio vadinamas viešuoju gėriu, už kurį tiesiogiai atsako valstybė (valdžia ir teisė). John Finnis, *Aquinas. Moral, Political, and Legal Theory* (Oxford university press, 1998). 237.

[68] *Ibid*., 238-239.

[69] Finnis, *supra note*, 2: 47.

[70] *Ibid.*

kitų asmenų gėrį. Teisingumas čia reiškia praktinio supratingumo reikalavimus[71] „tiek, kiek a) jie susiję su veikėjo A elgesiu kitų asmenų atžvilgiu, ir kiek b) A veiksmas yra pareigos dalykas, ir kiek c) A elgesio su kitais žmonėmis pagrindas yra asmenų orumo lygybė, kuri garantuoja reikalavimą, kad panašūs atvejai būtų traktuojami vienodai. Teisingumo tvarka pažeidžiama tuomet, kai savanaudiškas ar šališkas interesas <...> tampa nepagrįsto ir neracionalaus elgesio su kitais šaltiniu."[72]

Tokia teisingumo koncepcija neapsiriboja liberaliai tradicijai būdingu požiūriu, pagal kurį teisės dažnai suprantamos kaip asmeninės prerogatyvos, saugančios individo autonomiją nuo kitų ar valstybės įsikišimo. Th. Hobbes pirmasis sistemingai suformulavo teisių ir pareigų atskyrimą, grindžiamą individo savisaugos instinktu. Jam teisė reiškė kiekvieno asmens laisvę daryti viską, kas būtina išlikimui, o pareiga, pasak jo, atsiranda tik asmens susitarimo su kitais pagrindu, kai asmuo perduoda dalį savo laisvės suvereno valdžiai. Taigi pirmiau už pareigą yra teisė, kurią individas turi dar iki bet kokio santykio su kitais. J. Locke iš dalies sušvelnino šį modelį, pabrėždamas prigimtinį moralinį įstatymą ir Dievo duotą teisę į gyvybę, laisvę ir nuosavybę, bet vis tiek išlaikė pagrindinį Hobbes principą: teisės priklauso individui kaip autonomiškam vienetui, o pareigos kyla tik tada, kai jos yra būtinos tų teisių apsaugai. Galiausiai pagal šiuolaikinį požiūrį „legalusis teisingumas yra tik šiek tiek daugiau nei piliečio pareiga būti lojaliam valstybei ir jos įstatymams"[73]. Taip nukreipiant dėmesį nuo bendrojo gėrio į privačias teises ardoma moralinė teisingumo struktūra, nes individo elgesys vertinamas ne bendruomenės kontekste, o per savanaudiško intereso prizmę. „Kadangi nebelieka poreikio siekti bendrojo gėrio, teisingumo sistema suvokiama tik kaip apsauga žmonėms vieniems nuo kitų – todėl šiuolaikinis požiūris pabrėžia mainų (komutatyvųjį) teisingumą."[74]

Priešingai, prigimtinės teisės teorijos požiūriu teisė ir pareiga nėra viena iš kitos išvedamos – jos yra koegzistuojančios moralinio santykio pusės. Žmogaus teisės kyla ne iš individo, suvokiamo kaip nuo visų ryšių ir pareigų atsieto pirmesnio vieneto, o iš jo dalyvavimo

---

[71] Kadangi pamatinių gėrių daug, jų įgyvendinimo būdų įvairovė neišsemiama, o žmogaus gyvenimas ribotas, praktinis protas neišvengiamai turi atsirinkti kam ir kokiu mastu įsipareigoti, kartu atsisakydamas kitų racionaliai galimų alternatyvų. Aristotelio ir Akviniečio tradicija pabrėžia, kad tokia atranka reikalauja praktinės išminties (gr. *phronesis*, lot. *prudentia*), nes tik ji leidžia bendruosius principus taikyti konkrečiam gyvenimui. Todėl prigimtinės teisės teorija suformulavo metodinius racionalumo reikalavimus, kurie struktūruoja dalyvavimą pamatinėse gėrybėse ir perkelia pirmines praktinio proto įžvalgas į apibrėžtas moralines išvadas. J. Finnis šiuos reikalavimus išdėsto taip: asmens pasirinkimai turi būti integruojami į nuoseklų gyvenimo planą; negalima absoliutinti vienos pamatinės gėrybės kitų sąskaita ir negalima savavališkai privilegijuoti asmenų; būtinas tam tikras nešališkumas visų atskirų ir ribotų planų, kurių žmogus imasi, atžvilgiu kartu realiai jiems įsipareigojant; padariniai vertintini rimtai, bet negali būti vienintelis vertinimo matas; kiekviename veiksme privalu gerbti kiekvieną pamatinę gėrybę, todėl atmestini veiksmai nukreipti prieš bet kurią iš jų; sprendimas turi būti orientuotas į bendrąjį gėrį ir sąžiningo socialinio bendradarbiavimo sąlygas; galiausiai privalu laikytis sąžinės, t. y. veikti pagal galutinį praktinį sprendimą, kurį pats žmogus pripažįsta racionaliai teisingu. Žr. Finnis, *supra note*, 21: 147-188.

[72] Tollefsen, *supra note*, 19: 149.

[73] Finnis, *supra note*, 22: 248.

[74] Petr Osina, „John Finnis on law and justice", *Studia Iuridica Cassoviensia* 4.1 (2016): 134.

įgyvendinant bendrą racionalų ir moralinį gėrio siekį kartu su kitais. Tokia teisingumo koncepcija yra ne hierarchinė, bet integrali, nes pagal ją visi teisingumo tipai yra visiems privalomi. Tai reiškia, kad teisingumo struktūra yra simetriška, grindžiama ne subordinacija, o abipuse moraline atsakomybe. Bendrasis teisingumas suprantamas kaip dorybė – racionali ir aktyvi orientacija į bendrąjį gėrį, o paskirstomasis ir mainų teisingumas tampa šios bendros atsakomybės išraiškomis[75].

Pagal šį supratimą teisingumas kyla ne iš socialinės konvencijos, bet iš pačios proto struktūros, t. y. iš racionalios būtinybės gerbti pagrindines žmogiškojo gėrio formas kitų gyvenime. Tai reiškia, kad teisingumas nėra tik santykių „balanso" palaikymas ar pareigų paskirstymas tarp skirtingų valdžios lygmenų, jis yra visuotinis praktinio proto principas, reikalaujantis, kad visi veiksniai – individai, valstybės, organizacijos – veiktų dėl bendrojo gėrio. Todėl politikos ir teisės teorija negali apsiriboti siauru teisių ar prievolių diskursu. Ji turi matyti, kad kiekviena bendruomeninė veikla yra moraliai įvertinama pagal tai, ar ji prisideda prie bendrojo gėrio, gerbiant visų asmenų orumą be diskriminacijos ir šališkumo.

3.5. Žmogaus teisių stabilumas: nuo abstrakčių pretenzijų prie absoliučių negatyvių pareigų

Pirmajame ir antrajame skyriuose parodytos rizikos žmogaus teisėms tapti politinės retorikos ir interesų įkaitu. Kuriamos vis naujos „teisės į...", kurių abstrakčios formuluotės aiškiai nenurodo su konkrečia teise susijusio santykio dalyvių. Tai skatina teisių infliacijos efektą: žmogaus teisės reliatyvizuojamos, instrumentalizuojamos ir silpnėja jų autoritetas. Prigimtinės teisės požiūriu, žmogaus teisės yra ikipolitiniai moraliniai absoliutai, kylantys iš žmogaus prigimties ir praktinio proto tiesos. Todėl žmogaus teisės turi išreikšti tikrąją moralinę būtinybę, taip suteikti teisei privalomąją galią ir laiduoti jos nepriklausomumą. Nuo aiškaus žmogaus teisių ontologinio (kaip moralinių absoliutų) pagrindimo priklauso jų stabilumas. Tai reiškia, kad žmogaus teisės yra ribota visuma taisyklių, kurių negalima pažeisti jokiomis aplinkybėmis, nes jos remiasi ne politine valia, o žmogaus proto reikalavimu nepažeisti pagrindinių gėrių.

Prigimtinės teisės teorijos atstovai skiria du žmogaus teisių formulavimo būdus – abstrakčias deklaracijas (pvz., „kiekvienas turi teisę į gyvybę") ir determinuotas negatyvias formuluotes (pvz., „niekas neturi būti laikomas vergijoje"). Pirmasis būdas pasižymi neapibrėžtumu, nes neaišku, kas yra pareigos subjektas, kokie konkretūs veiksmai patenka į teisės turinį ir kokios prevencinės ar pagalbos pareigos kyla iš teisės. Kadangi tokioms teisėms yra reikalingas politinis ir teisinis detalizavimas, jų „prigimtinis statusas" lieka silpnas. Antrasis formulavimo būdas „niekas neturi būti..." yra stipresnis, nes su privalomumui pakankamu aiškumu apibrėžia tiek pareigą („visi turi susilaikyti nuo šio veiksmo"), tiek patį veiksmą (pvz., vergovę). Šios teisės yra paradigminės, nes jose nebelieka loginės erdvės išimtims ir

[75] Tollefsen, *supra note*, 19: 149.

taip jos priartėja prie „absoliučių“ teisių statuso.

Šios teisės (absoliučios neigiamos atsakomybės, kurios koreliuoja su morališkai absoliučiomis teisėmis) grindžiamos bendruoju principu: „niekada neturėtų būti siekiama pakenkti ar sunaikinti pagrindinį žmogaus gėrį“[76]. Tai grindžiama dviem ramsčiais. Pirma, pagrindiniai gėriai yra nelygintini – jų negalima hierarchizuoti taip, kad vieno sunaikinimas būtų pateisinamas kito labui. Antra, praktinis protas yra integraliai orientuotas į visumą: sąmoningas kurio nors pagrindinio gėrio, kaip žmogaus klestėjimo aspekto ir kaip veikimo priežasties, neigimas ar eliminavimas prieštarauja pačiai racionalaus žmogaus veikimo struktūrai. Todėl veiksmai, turintys gėrybės sunaikinimo intenciją, laikytini absoliučiai draudžiamais (gyvybės atėmimas, kankinimas, prievartavimas, vergovė). Tokiu atveju teisės formuluojamos nebe kaip abstraktūs reikalavimai, o kaip tiesioginės negatyvios pareigos, iš kurių kyla absoliučios teisės[77].

Taigi abstraktumo ir dėl to priklausomybės nuo politinio konteksto išvengiantis žmogaus teisių formulavimo būdas yra ne pozityvi deklaracija „teisė į x“, bet negatyvus įpareigojimas „niekas neturi daryti y“, kuris aiškiai identifikuoja ir pareigos subjektą, ir draudžiamą veiksmą. Tokios teisės įgyja absoliutų statusą todėl, kad yra grindžiamos moraline norma, draudžiančia intencionalų pagrindinių gėrybių naikinimą. Jos yra paradigmiškai ikipolitinės, nes jų turinys ir adresatai yra savaime aiškūs, nepriklausomi nuo teisinės specifikacijos. O dauguma kitų tradiciškai formuluojamų teisių, kaip „teisė į gyvybę“ ar „teisė į sveikatą“, dažnai nepasiekia šio determinuotumo ir todėl, skirtingai nei negatyvios absoliučios teisės, nėra pakankamai atsparios politiniam kontekstui ir teisinėms reinterpretacijoms, todėl jų statusas yra silpnesnis.

3.6. Kas laikytina žmogaus teisių subjektu? „Physis“, „nomos“ ir demokratinės galios riba

Šiame skyriuje plėtojama skirtis tarp fundamentaliųjų žmogaus teisių ir tų teisių, kurios atsiranda kaip politinio susitarimo rezultatas. Analizės ašis – prigimtinės teisės teorijos ištakose esantis konfliktas tarp *physis* (gamtos) ir *nomos* (įstatymo, papročio), atspindintis įtampą tarp demokratijos kaip daugumos valios ir prigimties kaip racionalumo mato. Klausimas, ar pakanka „to, kas yra“ (daugumos sprendimais grindžiamos faktinės galios), ar būtinas daugumos nesąlygojamas ir racionalus „to, kas turi būti“ kriterijus, sudaro pagrindinį skirtumo tarp fundamentaliųjų žmogaus teisių ir politiniu susitarimu nustatomų teisių rėmą. Šioje įtampoje glūdi moralinė ir teisinė pareiga apibrėžti, kas laikytina politinės bendruomenės nariu: tai aiškinama svarstant stipresniojo teisės pretenzijas, lygybės sampratą ir teisių subjekto pagrindo problemą, kuri galiausiai veda prie orumo – ontologinio kriterijaus apibrėžiančio žmogaus teisių taikymo sritį.

[76] *Ibid*., 151.

[77] *Ibid*.

J. Finnis pažymi, kad neperpratus giluminės tiesos apie žmogaus orumą ir universalų žmogiškumą teisių subjektas apibrėžiamas vis siauriau, dažniausiai stipriųjų naudai ir silpnųjų sąskaita. Todėl kiekviena bendruomenė turi moralinę ir teisinę pareigą ne tik diskutuoti ar balsuoti, bet filosofiškai ir teisiškai pagrįsti, kas laikytina žmogumi ir bendruomenės nariu. Tai yra esminis konstitucinis sprendimas, kuris turi būti grindžiamas ne vien demokratiniu sutarimu ar teismų praktika, bet ir pačia tiesa apie žmogaus prigimtį. Tad kai kalbama apie tai, kam turi būti pripažintos teisės, demokratinė procedūra nėra pakankama. Aukščiausia pareiga yra teisingai apibrėžti pačias teisių ribas ir jų subjektą, nes nuo to priklauso, ar teisė išlieka teisingumo priemone, ar tampa galios įrankiu[78].

Teisės ir galios konflikto klausimas, t. y. skirtumas tarp *physis* ir *nomos*, glūdi prigimtinės teisės teorijos ištakose. „Gorgijuje" Kaliklis (o ir vėliau Nyčia) šias sąvokas supriešina. Kaliklio teigimu, „pagal gamtą" teisinga, kad stiprieji viešpatautų, o pagal įstatymą ir papročius gindamiesi silpnieji kuria sau naudingas normas (saugiklius). Visgi Sokratas mano, kad tikroji žmogaus *physis* yra racionali prigimtis ir jos gėriai, o ne faktinė, dominuojanti galia. Todėl įstatymai ir papročiai turi būti vertinami pagal tai, ar jie dera su šia prigimtimi. *Physis* ir *nomos* konfliktas sprendžiamas tuo, kad *physis* tampa teisingumo kriterijumi vertinant įstatymus. Šitaip nuo faktinės galios prioritetizavimo pereinama prie prigimtinio įstatymo sampratos, kuri reiškia protingai atpažįstamą gėrio tvarką, nusakančią: a) kokie gėriai yra verti siekimo ir b) kokiais proto principais šie gėriai turi būti įgyvendinami tiek savo, tiek kitų gyvenime.

Taigi teisingumo pagrindas yra racionalumas, ne jėga, o tai reiškia, kad visi žmonės, kaip protingos būtybės, priklauso tai pačiai racionaliai tvarkai ir kiekvieno asmens gebėjimas siekti tiesos, gėrio ir dorybės turi tapačią moralinę vertę. Lygybė šiuo aspektu yra ne empirinė (žmonės nėra vienodi nei fizine, nei socialine prasme), o ontologinė ir moralinė – visi dalyvauja tame pačiame racionaliame prigimties įstatyme. Todėl Platonui/Sokratui prigimtį atitinkantis teisingumas yra pripažinti, kad pagrindiniai žmogiškieji gėriai realizuojami tiek kitų, tiek savame gyvenime. Tai yra racionalios žmonių lygybės pagrindas.

Kokios savybės būtinos visiškai moralinei vertei ir teisių subjekto statusui pripažinti? Vienas populiariausių kriterijų – išvystytas gebėjimas veikti racionaliai ar bent polinkis į racionalius veiksmus, tokius kaip savimonė ir sąmoningi troškimai[79]. Vis dėlto galima klausti: kodėl nesubrendusio žmogaus vidinė orientacija į racionalios prigimties vystymąsi turėtų turėti įtakos tam, kaip turėtume elgtis su šiuo žmogumi dabar?[80] Jei yra žmonių, kurių psichiniai gebėjimai (o tam tikrais atvejais ir potencialas) yra ne aukštesni nei gyvūnų, kokiu pagrindu teigiama moralinė visų žmonių kaip teisės subjektų lygybė? P. Lee aiškina, kad racionalumo kriterijus susideda iš dviejų pagrindinių dalių. Pirma, visiškos moralinės ver-

[78] Finnis, *supra note*, 2: 53.

[79] Patrick Lee, „The Basis for Being a Subject of Rights: the Natural Law Position", iš *Reason, Morality, and Law. The Philosophy of John Finnis*, John Keown, Robert P. George (Oxford University Press, 2013), 236.

[80] Jeff Mcmahan, „Challenges To Human Equality", *The Journal of Ethics* 12 (2008): 88.

tės pagrindas yra buvimas tam tikros rūšies substancija, o ne atsitiktinių savybių turėjimas. Nors atsitiktiniai žmonių savimonės ir intelekto požymiai skiriasi laipsniu, šie skirtumai nėra teisės pagrindas. Jei teisės būtų grindžiamos šiais požymiais, pagrindinės teisės taip pat skirtųsi, o tai prieštarautų lygių teisių idėjai. Antra, konkreti substancijos rūšis, nusipelnanti visiškos moralinės vertės, yra racionalios prigimties substancija. Nepaisant egzistuojančių gabumų ir pasiekimų skirtumų, visi racionalia prigimtimi apdovanoti individai yra lygūs ir turi teisę į tas pačias pagrindines teises. Žmonės, kaip racionalūs gyvūnai, atsiranda visiškai susiformavę. Visos protingos būtybės vienodai orientuojasi į moralinį savo gyvenimo formavimą, nepriklausomai nuo tai skatinančių ar trukdančių veiksnių. Taigi savo racionalia prigimties substancija visi žmonės yra lygūs, t. y. kiekvienas iš jų turi prigimtį, orientuojančią jį formuoti savo gyvenimą. Kiti, šį procesą palengvinantys ar apsunkinantys veiksniai neturi reikšmės pagrindiniam orumui ir pagrindinėms teisėms[81]. Žmogaus teisės grindžiamos ne empiriniu gebėjimų aktualizavimu, bet ontologine žmogaus būties savybe – šaknine racionalumo ir laisvos valios galia, glūdinčia kiekviename žmoguje nepriklausomai nuo jos realizacijos laipsnio. Būtent tokia „racionalios prigimties“ samprata suponuoja esminę visų žmonių ontologinę lygybę, kuri sudaro galutinį prigimtinių teisių ontologinį pagrindą[82]. Tai, kas išdėstyta, leidžia apibrėžti pagrindinius žmogiškojo orumo, kuris yra esminis tiek teisių pagrindimo, tiek jų taikymo apimties aspektais, bruožus.

Ryšys tarp orumo ir teisių nėra tik abstrakcija, tai ir konkretus praktinio proto turinys, reiškiantis, kad kiekvienas žmogus iš prigimties pajėgus dalyvauti 3.1 poskyryje nurodytose pagrindinėse žmogiškose gėrybėse. Būtent šios gėrybės nustato horizontą, kuriame praktinis protas svarsto, ko verta siekti, o laisvas apsisprendimas parenka konkrečius veiksmus ir gyvenimo kryptį. Orumas reiškia, kad kiekvienas žmogus yra subjektas, kuriam šios gėrybės yra „adresuotos“ kaip tikslai, o ne kaip priemonės. Iš čia kyla pagrindinė įžvalga dėl teisių. Žmogaus teisės nėra atsietas „statusas“, o normatyvus būdas ginti ir struktūruoti erdvę, kurioje konkretus žmogus gali šių gėrybių siekti ir jose dalyvauti. Sąmoningas trukdymas žmogui dalyvauti pagrindinėse gėrybėse (valinga žala ar sisteminis abejingumas) ne šiaip pažeidžia jo jausmus, bet iš principo atmeta pagrindines gėrybes tiek, kiek jos įkūnytos jo gyvenime. Atsisakymas pripažinti kitame tokį patį galutinį gyvenimo vertingumą kaip savyje yra orumo pažeidimas. Todėl „tokie orumo pažeidimai yra kartu ir žmogaus teisių pažeidimai – to, kas žmogui priklauso vien todėl, kad jis yra žmogus“[83].

Taigi teisių infliacijos išvengiama suprantant, kad „teisė“ yra ne kiekvienas pageidavimas, o tik tai, kas saugo ar struktūruoja žmogaus dalyvavimą bazinėse gėrybėse. Taip žmogaus orumas, praktinis protas ir pagrindinės gėrybės sudaro vieną sistemą: orumas yra ontologinė prielaida, pagrindinės gėrybės – turiningas standartas, o teisės – juridinė forma, kuria ši prielaida ir šis standartas ginami ir socialiai artikuliuojami.

---

[81] Lee, *supra note*, 79: 247.

[82] John Finnis, *Aquinas*, 136.

[83] Tollefsen, *supra not*e, 19: 154.

Šiame kontekste demokratinė valdžia nėra galutinė normų instancija, o tik būdas kartu spręsti, kaip šias gėrybes konkretinti ir derinti bendrame gyvenime. Kitaip tariant, demokratija neturi teisės „perbalsuoti" orumo ir bazinių gėrybių: dauguma gali spręsti tik dėl to, kaip organizuoti priemones ir institucijas, bet negali teisėtai nuspręsti, kad kai kurių žmonių gyvybė, laisvė arba sąžinė yra verta mažiau. Demokratija remiasi prielaida, kad visi piliečiai yra lygūs kaip praktinio proto subjektai – ir būtent dėl to kiekvieno orumas ir teisės riboja daugumos galią. Šita struktūra yra kriterijus, pagal kurią teisiškai ir politiškai pagarbios demokratijos forma atskiriama nuo gryno „mažoritarizmo" ar „procedūralizmo".

3.7. Teisių detalizavimas kaip jungtis tarp prigimtinio teisingumo ir teisinės formos

Tam, kad teisės netaptų semantiškai tuščiomis fikcijomis, jos negali būti atsiejamos nuo prigimtinio teisingumo mato, suteikiančio joms ontologinį ir moralinį pagrindą. Teisių detalizavimo samprata, kurią suformulavo J. Finnis, yra ryšio tarp teisinės formos ir prigimtinio teisingumo mato įtvirtinimo mechanizmas. Tam, kad teisė būtų reali, ji turi būti tiksliai apibrėžta. Todėl teisių detalizavimas yra būdas pereiti nuo abstrakčių dvinarės struktūros teiginių („turi teisę į...") prie trinarės struktūros santykių, apibrėžiančių teisės turėtoją, pareigos subjektą ir veiksmą ar jo nebuvimą, kuris yra teisės turinio objektas[84]. Pirma, svarbu aiškiai įvardyti pareigos subjektą: kas konkrečiai privalo gerbti ar įgyvendinti A teisę (valstybė, privatūs asmenys, konkretus organas ir pan.). Antra, reikia nusakyti patį pareigos turinį – kokie konkretūs veiksmai privalomi ar draudžiami, kada, kokiomis aplinkybėmis ir sąlygomis ta pareiga taikoma (pvz., kada valstybė privalo saugoti gyvybę, o kada gali leisti vartoti jėgą). Trečia, reikia apibrėžti, kas tiksliai yra teisės subjekto A ratas: visi žmonės, piliečiai, tam tikra grupė ir pan. Ketvirta, reikia nurodyti, kada A šią pretenzijos teisę praranda ir ar (ir kaip) jis gali atsisakyti ją atitinkančių pareigų (pvz., atsisakyti gydymo, atsisakyti privataus kaltinimo ir t. t.). Penkta, reikia nustatyti, kokias teises, galias ir laisves A turi, jei pareiga neįvykdoma: kokios yra teisių gynimo priemonės, atsakomybė ir pan. Ir, svarbiausia, reikia apibrėžti pačias A laisves ir jų ribas – t. y. A pareigas kitiems, ypač neperžengiant kitų asmenų laisvių ir kitų teisių ribų. Kai tik pradedame konkretinti A pareigas, automatiškai turime konkretinti ir B teises (į kurias A neturi kištis), o tada iš naujo kartoti visą a–f specifikavimo grandinę B atžvilgiu ir taip toliau – B pareigos C atžvilgiu ir t. t. Kitaip tariant, vienas abstraktus dvinarės struktūros teiginys („teisė į X") yra paverčiamas visa tarpusavyje susijusių teisių ir pareigų sistema, kurią reikia nuosekliai ir racionaliai išskleisti, jei norime, kad „turiu teisę į X" būtų ne semantiškai tuščia fikcija, o normatyviai įpareigojantis teiginys.

Visi sutaria, kad yra teisė „į gyvybę", bet nesutaria, kaip tiksliai ji turi būti sukonkretinta į normas ir procedūras. Šis nesutarimas atsiranda dėl to, kad detalizuojant teisę reikia

[84] Finnis, *supra note*, 22: 288.

atsakyti į daug minėtų su trinare teisės struktūra susijusių klausimų. Vieno „mechaninio" atsakymo į juos nėra: dažnai egzistuoja kelios protingos alternatyvos, o pasirinkimas paliekamas autoritetingam procesui – įstatymų leidėjui, teismams, konstituciniam dialogui ir pan. Taip pat skirtingos alternatyvos gali konkuruoti ar keistis (viena valstybė supranta „teisingą teismą" kaip prisiekusiųjų teismą, kita – kaip profesionalių teisėjų kolegiją), bet jos vis tiek yra suvedamos į vieną temą: teisė į teisingą teismą. Būtent šis abstraktus dvitermis „teisė į X" sujungia ir apima visas tas besikeičiančias trinares specifikacijas.

Taigi teisių detalizavimo samprata parodo racionalią dialektiką: argumentuotas teisių detalizavimas dekonstruoja, kad „mano teisės" neišvengiamai suponuoja „tavo ir trečiųjų pareigas" ir teisės negali būti adekvačiai suprastos neįrašius jų į platesnį bendrojo gėrio ir kitų teisių tarpusavio ryšių tinklą. Atlikus trinarį detalizavimą, teisė gali būti sutraukta atgal į savo dvinarę struktūrą (teisė į gyvybę; teisė į teisingą teismą) kaip į teminį vienetą, jungiantį skirtingas specifikacijas. Visgi tai tik forma (pavadinimas), po kuria visada privalo gulėti trinarės teisinės struktūros. Problema kyla tuomet, kai dvinarės struktūros teiginys „teisė į X" tarnauja kaip galutinis, savaime pakankamas ir nedalomas moralinis vienetas, kuris jau nekelia klausimo, kas, kam, ką ir kokiomis sąlygomis privalo.

Žinoma, realiame gyvenime žmonių teisės persidengia ir konfliktuoja. Teisė į laisvę, į žodžio laisvę, į nuosavybę, į saugumą – visos jos reiškia, kad kažkiek bus trukdoma kitų laisvei ar interesams. Todėl būtina nuspręsti, kiek tokio trukdymo yra leidžiama ir kokiomis sąlygomis. Tai yra detalizavimo ir ribų brėžimo darbas. Kuo nuosekliau teisė yra konkretinama, tuo aiškiau matyti, kad kiekvienos teisės ribos kyla ne iš išorinio apkarpymo, bet iš pačios teisės loginės struktūros: mano laisvių apibrėžimas neišvengiamai reiškia ir tavo pretenzijų bei jų apsaugos kontūrus. Taip J. Finnis siūlo kelią tarp teisių skepticizmo („viskas tėra politinis žaidimas") ir naivaus teisių absoliutinimo („mano teisė yra absoliuti"): normatyvinė teisių galia kyla ne iš pačios deklaracijos „turiu teisę", bet iš racionalaus specifikavimo proceso, kuriame nuosekliai įvardijami visi dalyviai ir jų koreliatyvios pareigos. Visgi čia neįmanoma rasti jokio teisiškai „gryno" algoritmo, kuris racionaliai išspręstų teisių ribų klausimą. Vienintelis realus kelias – turėti aiškią žmogaus klestėjimo sampratą ir tą klestėjimą skatinantį bendruomeninio gyvenimo modelį. Tai reiškia, kad „teisės pažinimas yra ne tik teisės normų turinio žinojimas, bet to turinio ontologinių problemų suvokimas"[85], todėl kiekvienas teisės detalizavimas suponuoja tam tikrą žmogaus ir gėrio sampratą ir teisių architektūra visada priklauso nuo tam tikro moralinio horizonto. Be nuorodos į žmogaus gėrio sampratą teisių kolizijų sprendimas neįmanomas[86]. Čia svarbu žiūrėti ne tik į „idealius tipus" izoliuotai, bet ir į tai, kokią sąveikos kokybę tarp jų sukuria konkrečios teisių ribos: ar jos skatina draugystę, pasitikėjimą, bendradarbiavimą, ar priešingai – konfliktą, manipuliaciją ir baimę. J. Finnis požiūriu, negalima projektuoti kokio nors idealaus iš anksto nustatyto socialinės tvarkos modelio ir teisių pritaikyti kaip inžinerinio instrumento tam

[85] Mesonis, *supra no*te, 64: 15.

[86] Finnis, *supra note*, 22: 289.

modeliui siekti. Žmogiškasis gėris neatskiriamas nuo nenuspėjamų iniciatyvų, pasirinkimų ir sąveikos procesų; jie patys yra gėrio dalis, todėl ateitis ir jos vertinimas neišskaičiuojami iki galo. Teisių detalizavimo procese būtina išlaikyti pagarbą šiam nenuspėjamumui.

Teisių detalizavimas žymi gilesnę prigimtinės teisės teorijos intuiciją: tikrovė veikia kaip tarpusavio priklausomybių tinklas, o ne atskirų, tarpusavyje nesusietų subjektų suma. Todėl teisės negali būti galutinai apibrėžtos vien deklaracija ar pozityvia norma – jų turinys visada galiausiai bus matuojamas pagal tai, ar visa detalizuota sistema atitinka protingą pagrindinių gėrių tvarką.

Taigi žmogaus teisių retorika gali būti naudojama dvejopai. Viena vertus, ja galima piktnaudžiauti – kai konkrečiai teisei suteikiamas tariamai absoliutus, galutinis statusas, nedetalizuojant ir nederinant su kitomis teisėmis ir bendruoju gėriu. Kita vertus, teisių kalba, suprasta logiškai ir praktinio racionalumo struktūros kontekste, yra vertinga prigimtinių žmogaus galimybių plėtotė[87]. Teisių kalba vertinga todėl, kad 1) akcentuojama asmenų lygybė: kiekvienas žmogus yra savarankiškas klestėjimo subjektas, kurio gėrio turi būti vienodai paisoma, kaip ir bet kurio kito, todėl teisių diskursas nuolat kreipia mąstymą į teisingumo reikalavimus; 2) ji riboja konsekvencialistinį požiūrį, nes atmeta prielaidą, kad viskas gali būti vertinama pasekmių „balansų“ forma, ir reikalauja tam tikras teises traktuoti kaip privalomus reikalavimus, o ne vien instrumentines priemones[88]; 3) moderni teisių kalba praturtina bendrojo gėrio žodyną neleisdama jam likti abstrakcija ar tuščiu terminu, nes skatina artikuliuoti konkrečias žmogaus klestėjimo dimensijas ir bendruomeninio gyvenimo elementus, kurie sudaro teisingą tvarką[89].

IŠVADOS

Prigimtinė teisė yra praktinio proto vidinė struktūra, atpažįstanti, kad pagrindinės gėrio formos (žmogiškosios galimybės) yra ne empiriniai faktai ar subjektyvūs norai, bet visų žmonių klestėjimo formos (kryptys), sudarančios moralinės ir teisinės tvarkos pagrindą. Todėl politinė bendruomenė suprantama ne kaip atskirų interesų sankaupa, o kaip tvarka, orientuota į bendrąjį gėrį – žmogaus klestėjimo sąlygas pagal pagrindinių gėrių struktūrą, kurias praktinis protas demokratinių procedūrų keliu iliustruoja moralinėmis ir teisinėmis normomis. Šiuo požiūriu žmogaus teisių autoritetas ir stabilumas priklauso nuo to, ar jos suprantamos kaip praktinio proto struktūroje įsišakniję moraliniai absoliutai, kylantys iš pagrindinių žmogiškųjų gėrių neliečiamumo ir ontologinio žmogaus orumo, o ne kaip kintančių interesų ir demokratinės daugumos valios dariniai.

Teisių detalizavimu nuosekliai apibrėžiamas teisių subjektas, koreliuojančios pareigos,

[87] Plg. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimą, *supra note*, 5.

[88] Tikroji konsekvencializmo kritika reikalauja atskiros argumentacijos, ją J. Finnis pateikia daugelyje vietų. Pvz., žr. Finnis, *supra note*, 22: 158–166.

[89] *Ibid*., 290-291.

veiksmai ir jų ribos žmogaus klestėjimo ir bendrojo gėrio perspektyvoje. Šis procesas apima tiek formuluočių ir procedūrų lygį, tiek esminį klausimą, koks gėris ir kokia moralinė pareiga pagrindžia nagrinėjamas normas. Kuo aiškiau šis detalizavimo procesas grindžiamas pagrindinių gėrių puoselėjimo tikslu, tuo labiau teisių kalba išlieka normatyviai įpareigojanti; kuo labiau ji atitrūksta nuo šio pagrindo ir paliekama vien politiniam kompromisui, tuo didesnė rizika žmogaus teisėms tapti semantiškai tuščioms ir politiškai pažeidžiamoms.

Vis dėlto pažymėtina, kad prigimtinės teisės teorija nustato ribas ir kryptį, bet nepateikia automatiškai paruoštų konkrečių politinių ir socialinių problemų sprendimų. Elgtis taip, tarsi prigimtinis įstatymas duotų gatavas formules, leidžiančias išvengti konfliktų ir apeiti techninį sudėtingumą, yra klaida: teisingumo siekiama susipynusių interesų ir rizikų kontekste, kuris yra demokratijos tikrovė. Sokrato nurodytos sąlygos – pagarba ir rūpestis tiesos pažinimu ir geranoriškumas kitų žmonių atžvilgiu – yra epistemines ir moralinės prielaidos mažinti atotrūkį tarp natūralios tvarkos principų ir demokratiniais procesais kuriamos pozityviosios žmogaus teisių tvarkos.

HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY: THE PERSPECTIVE OF NATURAL LAW THEORY

MINDAUGAS VERBICKAS

SUMMARY. *The article argues that human rights and democracy are derivative elements of the natural order and therefore their legitimacy cannot be grounded solely in schemes of interest-balancing or in the will of the majority. It is shown that the normative framework of modern political order must be derived from basic forms of human good that are rationally identifiable and intrinsically valuable both for everyone and for each individual. Since the realization of these goods requires cooperation with others, they point toward the need for law. It is emphasized that law cannot be reduced to a mechanism for protecting individual interests, but must be understood as participation in the protection and promotion of the common good, that is, of the public conditions and institutional decisions that enable members of the political community to participate peacefully and justly in the basic forms of good. The article then sets out the natural law account of justice as the requirement to order one's actions in view of the basic forms of human good in one's own life and in the lives of others; this requirement includes absolute negative duties never directly to choose acts aimed at the destruction of basic goods, as well as an argued specification of rights that clearly defines particular rights-claims and the correlative duties they entail. In this way the article proposes, from a natural law perspective, a reconstructed normative structure of human rights and democracy that makes it possible to distinguish them from purely political claims and at the same time to protect them from being reduced to relativistic instruments of political interest-balancing.*

KEYWORDS: human rights, democracy, natural law, natural rights, theory of natural law, J. Finnis.

The Hybrid Constitutional Court: A New Standard or a Design Flaw?[1]

MADIS ERNITS

Tallinn University
School of Governance, Law and Society
Email: madis.ernits@tlu.ee

SUMMARY. *Constitutional review and ordinary adjudication are two distinct constitutional functions. Thereby, the function of constitutional review cannot be secondary; it is always primary. Estonia's hybrid constitutional court, which combines the functions of a constitutional court and a court of last instance, blurs the lines between these functions. As a result, a Riigikohus judge sits on two chairs at once: that of a constitutional judge and that of an ordinary judge. This model is open to criticism. The key reasons for the institutional separation of constitutional review and ordinary adjudication include avoiding conflicts of roles for judges, guaranteeing access to justice and legal protection for constitutional rights, safeguarding the separation and balance of powers and democratic legitimacy, ensuring consistency in the interpretation of the Constitution and keeping the administration of ordinary justice free from political influence. The need for a high professional level of expertise in understanding and interpreting the Constitution also speaks in favour of a separate constitutional court. The solution could lie in a reorganisation of the court system, based on a sufficiently well-developed theoretical foundation, without establishing a new court.*

KEYWORDS: constitutional review, constitutional court, mixed or hybrid model of judicial review, Riigikohus, Estonia's court system.

[1] This article is essentially a translation of a part of the longer Estonian article "Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve kriisist" [About the Crisis in Estonia's Constitutional Review], currently in the process of being published and scheduled to see print in *Riigiõiguse aastaraamat* 6 (2025).

INTRODUCTION

Estonia's current court system dates back to the pre-constitutional era.[2] The new Courts Act[3] was drafted in 1990 and adopted by the Supreme Council on 23 October 1991, i.e. after the formal restoration of independence but before the adoption of the new Constitution. The model of the court system established in 1991 was based on the pre-war model and was influenced by the 1938 Courts Act.[4,5]

There was no in-depth discussion in the Constitutional Assembly regarding the court system or the model for constitutional review. Of central importance is § 149 (3) 2 PS,[6] which concentrates authority and jurisdiction for constitutional review in the Riigikohus. It says, "The Supreme Court shall also be the court of constitutional review."

Unfortunately, in the period following the adoption of the Constitution, the fundamental difference resulting from the inclusion of this clause, as compared to the 1938 court system, has not been fully recognised. § 113 (1) PS 1938[7] simply stated, "The Supreme Court, composed of Supreme Court judges, shall be the highest court." The following sections primarily set forth the guarantees for Supreme Court judges and other judges. The organisation of the courts was left to the legislature, which, in § 26 of the Courts Act of 1938, prescribed the structure of the Supreme Court: "The Supreme Court is divided into Civil, Criminal, and Administrative Divisions according to the nature of the cases to be heard." Neither the

---

[2] P. Pikamäe. Ääremärkusi Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse ja menetluse kujunemisele ja võimalikule edasisele arengule [Comments on the Evolution and Possible Future Development of the Organisation and Procedure of Constitutional Review in Estonia], *Riigiõiguse aastaraamat* 2 (2021): 139–170.

[3] RT 1991, 38, 472.

[4] RT 1938, 36, 321.

[5] P. Pikamäe. Ääremärkusi Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse ja menetluse kujunemisele ja võimalikule edasisele arengule [Comments on the Evolution and Possible Future Development of the Organisation and Procedure of Constitutional Review in Estonia], *Riigiõiguse aastaraamat* 2 (2021): 141 f.

[6] Eesti Vabariigi põhiseadus [The Constitution of the Republic of Estonia] (PS) of 28 June 1992 [RT 1992, 26, 349; I, 15.05.2015, 2]. The Estonian Constitution consists of three acts. PS, as the main act, was adopted via a referendum on 28 June 1992 and came into force on the following day, as follows from § 1 (1) of the Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seadus [The Constitution of the Republic of Estonia Implementation Act] (PSRS) (RT I 1992, 26, 350). PSRS was adopted together with the PS by a referendum on the same day. On 1 May 2004, Estonia, together with nine other European countries, joined the European Union. Before accession, the PS was amended via a referendum on 14 September 2003. The Eesti Vabariigi põhiseaduse täiendamise seadus [The Constitution of the Republic of Estonia Amendment Act] (PSTS) was added to the Constitution (RT I 2003, 64, 429; 2007, 43, 313). This act provides that Estonia may belong to the European Union, as long as the fundamental principles of the Constitution of the Republic of Estonia are respected and that when Estonia has acceded to the European Union, the Constitution of the Republic of Estonia is applied without prejudice to the rights and obligations arising from the Accession Treaty.

[7] Eesti Vabariigi põhiseadus (RT 1937, 71, 590). This constitution was not adopted according to the constitutional amendment procedure, cf. E. Talvik. Legaalsuse põhimõte Eesti Vabariigi põhiseaduse tekkimises, muutmistes ja muutmiskavades [The Principle of Legality in the Drafting, Amendments and Draft Amendments of the Constitution of the Republic of Estonia]. Tartu 1991, p. 59 ff. There is no adoption date. Since it was enforced on 1 January 1938, it is called the 1938 constitution (PS 1938).

Constitution of 1938 nor the Courts Act of 1938 mentioned constitutional review.

§ 149 (3) 2 PS changed the nature of the Riigikohus: the highest court became a constitutional court. This is complemented by § 152 (2) PS, according to which the Riigikohus – and no other court besides the Riigikohus – shall declare invalid any law or other legal act that is in conflict with the letter and spirit of the Constitution. Thus, the constitutional review provided for in the 1992 Constitution is not diffuse but rather centralised and concentrated in the Riigikohus. The function of constitutional review cannot be secondary; it is always primary. This is one of the conclusions that follows from the hierarchy of legal norms. Thus, despite the (unfortunate) wording of § 149 (3) 2 PS, the Riigikohus is first and foremost a constitutional court, and its position as the highest instance of the ordinary courts comes second to this, making it a hybrid constitutional court.

The Constitutional Review Court Procedure Act[8] limits the Riigikohus' constitutional review powers by permitting only the Constitutional Review Chamber and the *en banc* formation to exercise such powers, and by excluding the Civil, Administrative, and Criminal Chambers from performing the function of the highest court. While under the Constitution, the entire Riigikohus is first and foremost a constitutional court, and the highest instance of the ordinary courts only as a second priority. Under the Constitutional Review Court Procedure Act, the Riigikohus acts as a constitutional court only in two configurations: when a case is heard by the Constitutional Review Chamber or the Supreme Court *en banc*.

1. PROBLEMS OF THE ONE-COURT MODEL – THE DEBATE SO FAR

Since World War II, the institutional framework for constitutional review has been brought into line with the theoretical distinction between the functions of constitutional review and ordinary adjudication in an increasing number of countries.[9] This was particularly the case in countries that emerged from behind the Iron Curtain in the late 1980s or early 1990s. Of the 11 such countries that have since become European Union member states – in addition to Estonia, these include Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, and Slovenia – Estonia is the only one without a separate constitutional court.

1.1. Proponents of a separate constitutional court

Although the Constitutional Assembly did not proceed to overhaul the recently reformed court system, the establishment of a separate constitutional court was at least proposed. Austrian expert Klaus Berchtold appears to have been the first to propose the cre-

[8] Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus [Constitutional Review Court Procedure Act] (PSJKS) of 13 March 2002 (RT I 2002, 29, 174; 07.03.2019, 4).

[9] Cf. R. Maruste, "Mis oli, on ja võiks olla põhiseaduslikkuse kohtulikus järelevalves" [What Was, Is, and Could Be in Constitutional Review], *Juridica* (2020): 468.

ation of a separate constitutional court for Estonia:

"But you may consider to establish a constitutional court which is a specialised court and has the advantage to concentrate the competence concerning protection of human rights to one court for whole Estonia. I may say from our [i.e. Austrian] experiences that it has shown that such a concentration of competence in this field before a constitutional court has a lot of advantages. Especially the advantage that there is no different jurisprudence between several courts."[10]

At the heart of Berchtold's argument was the advantage of a unified constitutional review case law under the centralised model in contrast to a decentralised judicial review system. Although the issue of constitutional review was mentioned several more times in the Constitutional Assembly,[11] the speeches do not reveal the pros and cons of either solution. Ultimately, the idea of a separate constitutional court did not make it into any of the draft constitutions. It was set aside without a transparent reasoning, and instead, the present system was introduced. Although none of the draft constitutions provided for a separate constitutional court, it was likely Berchtold's proposal that prompted the inclusion of the current § 149 (3) 2 PS in the draft constitution.

The institutionalised debate continued from 1996 to 1998 within the Commission for Legal Expertise of the Constitution of the Republic of Estonia.[12] First, foreign experts Robert Alexy[13] and Sergio Bartole[14] recommended that Estonia establish a separate constitutional court, and subsequently, in its final report, the Commission formulated an unanimous proposal to amend the Constitution to create a separate constitutional court, justifying it as follows: "The establishment of a constitutional court, separate from the Supreme Court and specialized solely in resolving constitutional disputes, is required by the individual com-

[10] K. Berchtold, "Põhiseaduse Assamblee allikakogu" [Sources of the Constitutional Assembly], 10. Session, 29 October 1991, para. 6.4 (the original text is presented unchanged), https://assamblee.riigioigus.ee/istungid/10-istung/. At the meeting of the Second Committee of the Constitutional Assembly on the same day, Hans Ragnemalm and Klaus Berchtold once again emphasised the fundamental importance of establishing a constitutional court (Eesti Vabariigi Põhiseadusliku Assamblee II toimkonna koosoleku protokoll nr 10, koos I ja VI toimkonnaga [Minutes of the meeting of the Second Committee of the Constitutional Assembly of the Republic of Estonia No. 10, with First and Sixth Committees], 29 October 1991, https://assamblee.riigioigus.ee/wp-content/uploads/2024/04/II_I_ja_VI_toimkond_29.10.1991.pdf.

[11] P. Kask, "Põhiseaduse Assamblee allikakogu" [Sources of the Constitutional Assembly], 12. Session, 1 November 1991, para. 8.1, https://assamblee.riigioigus.ee/istungid/12-istung/; L. Hänni, 16. Session, 22 November 1991, para. 2.44, https://assamblee.riigioigus.ee/istungid/16-istung/; 30. Session, 10 April 1992, para. 201.1–201.2, 218, https://assamblee.riigioigus.ee/istungid/30-istung/; K. Kama, 22. Session, 16 January 1992, para. 7.10, https://assamblee.riigioigus.ee/istungid/22-istung/; J. Rätsep, 30. Session, 10 April 1992, para. 203.2, https://assamblee.riigioigus.ee/istungid/30-istung/.

[12] Vabariigi Valitsuse 14.05.1996. a korraldus nr 459, RT I 1996, 35, 725.

[13] R. Alexy, "Põhiõigused Eesti põhiseaduses" [Constitutional Rights in Estonian Constitution], *Juridica Special Issue* (2001): 94.

[14] S. Bartole, "Konstitutsioonikohtu reform Eestis" [Constitutional Court reform in Estonia], (1997), 5; cf. S. Bartole, H. Steinberger, "Opinion on the Reform of Constitutional Justice in Estonia", Venice Commission Opinion No. CDL(1998)059, p. 7. https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-1998-059-e.

plaint that shall be created to better protect constitutional rights. The Constitutional Court ensures the development of constitutional law, keeps state bodies within the limits of the power granted to them by the Constitution, and guarantees the protection of constitutional rights, thereby helping, among other things, to prevent defeats for the Estonian state at the European Court of Human Rights."[15] Paul Varul, then Minister of Justice, was of this opinion: "The establishment of a constitutional court is not indispensable for the country's development, but it is nonetheless important and advisable."[16]

In 2001, while handing over the office of President of the Republic and explaining the draft constitutional amendments initiated in light of the report of the Commission for Legal Expertise of the Constitution of the Republic of Estonia, Lennart Meri stated before the Riigikogu, "The Republic of Estonia needs a body that would have the right to the final interpretation of the Constitution, that would have the right to definitively resolve, for example, disputes between the government and parliament or between the president and parliament. This institution would also prevent the risk that a powerful prime minister, parliamentary leader, or president might begin to seize power that does not belong to them under the Constitution. The Constitutional Court would create the balance that the Republic of Estonia needs to function."[17]

Rait Maruste has also repeatedly recommended that Estonia should establish a separate constitutional court.[18] According to Maruste, the concept of constitutional jurisdiction is already enshrined in the Constitution. Constitutional issues cannot be resolved based on the doctrine and methodology typically used in ordinary courts; rather, they require specific training, experience, and practice. A separate constitutional court would strengthen the democratic rule of law and improve the protection of the values and principles of the Con-

---

[15] "Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne" [Final Report of the Commission for Legal Expertise of the Constitution of the Republic of Estonia]. III osa. Muudatusettepanekud ja kommentaarid [III. part. Amendments and comments], p. 33, para. 93 (https://www.justdigi.ee/sites/default/files/documents/2021-10/Muudatusettepanekud%20ja%20kommentaarid.pdf).

[16] P. Varul, "Põhiseaduse juriidiline ekspertiis: eesmärgid, töökorraldus ja tulemused" [Legal Expertise of the Constitution: Objectives, Workflow, and Results], *Riigikogu Toimetised* 1 (2000): 75; cf. M. Prööm, "Intervjuu justiitsminister Paul Varuliga" [Interview with Minister of Justice Paul Varul], *Juridica* (1998): 110 f.

[17] "Vabariigi Presidendi Lennart Meri kõne" [Speech by President of the Republic Lennart Meri], IX Riigikogu, VI Istungjärk, Täiskogu korraline istung [6th Session, Regular Plenary Session]. Monday, 08.10.2001, 15:00 (https://stenogrammid.riigikogu.ee/en/200110081500#PKP-5242).

[18] R. Maruste, "Mis oli, on ja võiks olla põhiseaduslikkuse kohtulikus järelevalves" [What Was, Is, and Could Be in Constitutional Review], *Juridic*a (2020): 472 f.; R. Maruste, "Põhiseaduse teksti korrektsiooni lähtekohad" [The Starting Points for Amending the Text of the Constitution], in Justiitsministeerium, Põhiseaduse asjatundjate kogu. *Põhiseaduse asjatundjate kogu tegevuse aruanne* (Tallinn, 2018), 15 (https://www.justdigi.ee/sites/default/files/documents/2021-10/P%C3%B5hiseaduse%20asjatundjate%20kogu%20tegevuse%20aruanne.pdf); R. Maruste, "Miks põhiseadus vajab korrastamist" [Why the Constitution Needs to Be Revised], *Riigikogu Toimetised* 22 (2010): 28–33; R. Maruste, "The Role of the Constitutional Court in Democratic Society", *Juridica International* 13 (2007): 12 f. Maruste has also expressed his support for the idea of establishing a separate constitutional court in numerous newspaper articles. In contrast, in 1998, Maruste was yet cautious regarding the establishment of a separate constitutional court; R. Maruste, "Põhiseadus ja justiitsorganite süsteem" [The Constitution and the Judicial System], *Juridica* (1998): 327.

stitution. In summary, Maruste proposes assigning seven of the 19 Supreme Court judges to the Constitutional Court.

Julia Vahing Laffranque,[19] Virgo Saarmets,[20] Allar Jõks,[21] Lauri Mälksoo,[22] and the author of this article[23] have also discussed the idea of a separate constitutional court and, with varying degrees of caution, recommended it to Estonia.

1.2. Opponents and their arguments

When one considers the various statements made on the subject of a separate constitutional court, it appears that the number of proponents and opponents is more or less balanced within the Estonian legal community, but the opponents seem to be more passionate. At various times and in various contexts, Märt Rask,[24] Priit Pikamäe,[25] Tõnu Anton,[26] Jüri Põld,[27] Indrek Koolmeister,[28] Ivo Pilving,[29] Jüri Adams,[30] and Ülle Madise[31] have expressed

---

[19] J. Vahing Laffranque, "Põhiseaduse kohtu ja normikontrolli võimalikkusest Eestis Saksamaa näitel" [On the Feasibility of a Constitutional Court and Norm Control in Estonia: The Case of Germany], *Juridica* (1999): 304 f.

[20] V. Saarmets, *Konstitutsioonikohus ja individuaalne konstitutsiooniline kaebus: Üldiseloomustus ja Eesti perspektiivid* [The Constitutional Court and Individual Constitutional Complaints: An Overview and Prospects for Estonia] (Tartu Ülikool, 2000), 25 f., 70 f.

[21] A. Jõks, "Austatud lugeja!" [Dear Reader!], *Juridica* (2007): 1.

[22] L. Mälksoo, "Eesti suveräänsus 1988–2008" [Estonian Sovereignty 1988–2008], in *Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest.* H. Kalmo, M. Luts-Sootak (eds.) (Tartu, 2010), 156.

[23] M. Ernits, "Põhiseaduse Riigikogu peatüki probleemid" [Issues with the Chapter on the Riigikogu in the Constitution], *Juridica* (1999): 478.

[24] M. Rask, "Põhiseaduse kohus suurendab presidendi võimu" [The Constitutional Court Expands the President's Powers], Eesti Päevaleht 30.10.2001 (https://www.delfi.ee/artikkel/50899906/rask-pohiseaduse-kohus-suurendab-presidendi-voimu); cf. H. Rumm, N. Parrest, *Eesti riigi kolmas sammas* [The Third Pillar of the Estonian State], (Tartu, 2023), 92.

[25] P. Pikamäe. XIII Riigikogu, V Istungjärk, täiskogu korraline istung [5th Session, Regular Plenary Session]. Thursday, 08.06.2017, 10:00 (https://stenogrammid.riigikogu.ee/en/201706081000#PKP-22558); P. Pikamäe, Tants põhiseaduskohtu ümber [The Dance Around the Constitutional Court], Sirp 31.05.2019 (https://www.sirp.ee/tants-pohiseaduskohtu-umber/).

[26] T. Anton, "Kas kohtu asemele kvaasikohus on samm edasi või tagasi?" [In the Place of a Court, Is a Quasi-Court a Step Forward or a Step Backward?], in *Konstitutsioonikohtute probleemid ja arengukavad.* H. Schneider, P. Roosma (eds.) (Tartu, 1999), 82–84.

[27] J. Põld, "Kas Eestis on vaja eraldiseisvat konstitutsioonikohut?" [Is There a Need for a Separate Constitutional Court in Estonia?], in *Kohtute sõltumatus ja kohtusüsteemi toimimise efektiivsus Eestis* (Tartu, 2002), 73–84.

[28] I. Koolmeister, "Poliitika ja õigus" [Politics and Law], *Juridica* (2020): 161.

[29] I. Pilving, "Tõupuhtus põhiseaduslikkuse järelevalves" [Purity of Breed in Constitutional Review], *Juridica* (2023): 463 ff.; I. Pilving, "Kas Eestis on vaja individuaalkaebust?" [Is an Individual Complaint Necessary in Estonia?], *Kohtute aastaraamat* (2016): 85, 89.

[30] J. Adams, "Kuidas ja kuhu oleks võimalik põhiseadusega edasi minna" [How and in What Direction Could We Move Forward with the Constitution], *Riigikogu Toimetised* 22 (2010): 35.

[31] Ü. Madise, "Koalitsioonipresidenti meil tarvis pole" [We Don't Need a Coalition President], Eesti Päevaleht 02.11.2016 (https://www.delfi.ee/artikkel/76089649/ulle-madise-koalitsioonipresidenti-meil-tarvis-pole); Ü. Madise, "Otsekaebuse petukaup ehk kuidas rohkem on tegelikult vähem" [The Scam of Direct Complaints: Or, How More Is Actually Less], Postimees 16.03.2017 (https://arvamus.postimees.ee/4048205/ulle-madi-

their sometimes-passionate opposition to a separate constitutional court. Ivo Pilving has most recently highlighted the risk of the Constitutional Court becoming politicised and expressed fear of the danger of this "contagion" spreading to the entire court system if such a court were to begin overseeing the activities of the Riigikohus. In addition, he has expressed doubts about the competence of constitutional law experts and criticised the desire to see them "as members of the Constitutional Review Chamber, only constitutionalists narrowly focused on public law, who would not be able to handle the resolution of cassation appeals as a side job".[32]

The objections raised so far regarding a separate constitutional court can be summarised as follows:

(1) There is no need for a separate constitutional court, as Estonia does not have separate supreme courts for civil, criminal, and administrative matters that would necessitate the harmonisation of case law – there is a single integrated Riigikohus.

(2) The position of the Riigikohus would be weakened, and the role of the Chancellor of Justice would be marginalised.

(3) The costs would be too high for a small country and the expected workload too low.

(4) Judges of a constitutional court specialising solely in constitutional law may prove incompetent in interpreting ordinary law.

(5) A separate constitutional court may come under significant political pressure, which, if realised, could infect the entire judicial system.

(6) A separate constitutional court would threaten the balance of powers and democracy.

(7) The current system ensures adequate protection of constitutional rights, and institutional stability is a value in itself.

2. ANALYSIS AND CRITICISM

Constitutional review and ordinary adjudication are two distinct constitutional functions – the former ensures, broadly speaking, compliance with the Constitution, while the latter ensures the enforcement of laws. Consequently, a constitutional court is not a higher court in relation to ordinary courts but something essentially different, just as neither the European Court of Justice nor the European Court of Human Rights is a higher court in relation to the Riigikohus but something essentially different. Thus, first and foremost, the need for a separate constitutional court stems from the distinct normative nature of constitutional review. Constitutional review is not primarily aimed at resolving individual disputes – although the protection of constitutional rights of individuals is an important function – but rather at upholding the objective constitutional order and the hierarchy of legal norms. This encompasses the review of the validity of norms, the delimitation of constitutional powers, and the

se-otsekaebuse-petukaup-ehk-kuidas-rohkem-on-tegelikult-vahem).

[32] I. Pilving, "Tõupuhtus põhiseaduslikkuse järelevalves" [Purity of Breed in Constitutional Review], *Juridica* (2023): 463 ff., 465.

abstract and substantive protection of constitutional rights. A court of cassation or other high court, by contrast, is institutionally oriented toward the resolution of specific disputes, procedural economy, and the uniform application of the law. Combining these functions within a single court inevitably creates a conflict of roles, in which constitutional reasoning is subordinated to the logic of cassation or another type of last instance review.

The need for a separate constitutional court also stems from the need to guarantee adequate access to justice and legal protection for constitutional rights. In the current judicial system, the lack of adequate legal remedies is already evident from the fact that the constitutional complaint exists only in theory and does not actually function.[33] Currently, individuals lack a clear and predictable path to constitutional review. A separate constitutional court, with clearly defined powers and procedures, would create the institutional foundation for establishing a mechanism for access to justice that is transparent and meets the requirements of constitutional rights.

The third fundamental task of a separate constitutional court is to ensure the proper functioning of the separation and balance of powers. The value of a separate constitutional court lies in the fact that it stands somewhat outside the court system. This allows the separate constitutional court also to resolve disputes, for example, between the judicial and executive branches, thereby more effectively safeguarding the separation and balance of powers than a hybrid court could. The current arrangement clearly demonstrates that the Riigikohus may, for example, become a party to disputes concerning judicial reform, and therefore cannot act as a judge in such cases, even though this would be necessary.

The criticism that a separate constitutional court would threaten the balance of powers and democracy confuses what is essential with what is not. The separation and balance of powers and democratic legitimacy are two of the fundamental principles upon which a democratic constitutional state is founded. Both are necessary for it to last, and if one falls, the other tends to follow. The Constitutional Court exists precisely to ensure these principles. What matters is how the Constitutional Court fulfils this function and justifies its positions.[34] A threat to the separation and balance of powers and democracy could just as easily originate from the Riigikohus, and this is no more apparent in the case of a separate constitutional court. Any constitutional court always walks a fine line, with constitutional rights and other constitutional principles – such as legal basis, legal certainty and so forth – that are not properly guaranteed on one side, and excessive activism on the other, which goes beyond the purely legal substance of constitutional principles and encroaches on the realm of the legislature's and executive branch's considerations of expediency. The latter has at times been stigmatised with the term "judicial state" (*Jurisdiktionsstaat*).[35] Conversely,

[33] M. Ernits, "Constitutional Review in Estonia – a Model for 30 Years?", *East-West Studies* 14 (2024): 23 ff.

[34] D. Grimm, "Judicial Reasoning Matters", *Redefining Comparative Constitutional Review*, V. C. Jackson, M. Khosla (eds.). (Oxford, 2025), 208–223.

[35] E.-W. Böckenforde, "Grundrechte als Grundsatznormen", in E.-W. Böckenforde. *Staat, Verfassung, Demokra-*

when the Constitutional Court finds its proper path, it fulfils its function properly and helps to secure the separation and balance of powers and to keep democracy functioning.[36]

Regarding the desire to avoid discrepancies between the practices of a separate constitutional court and a higher court, one must ask who actually desires this. When the highest court is separate from the Constitutional Court, a valuable legal debate arises between them from time to time – one that strengthens the legal system and moves the legal thought forward. Without debate, no arguments emerge, and without knowing the arguments, one cannot assess which side is right. The law may be on one side one time, and on the other the next. This is how it is in every normal democratic society. The problem tends to arise, as a rule, precisely when there is one entity that no one controls and which is always right. That may not be sustainable.

When Ivo Pilving acknowledges that, of course, the Riigikohus is not infallible in resolving appeals, while adding that neither the Riigikohus nor any other institution would be infallible in resolving individual complaints,[37] he significantly misses the point. The issue is not infallibility but the fact that the Riigikohus lacks a counterpart to hold it accountable. Differences of opinion among higher courts are not a weakness, as has been claimed at times, but a strength that advances the rule of law. In a state governed by the rule of law, no one may be unaccountable, not even the Riigikohus.

A multi-tiered court system provides a lower-level judge who disagrees with a higher court with a way out and the opportunity to initiate constitutional review. There is a fundamental difference between referring a constitutional review request to the single highest court and referring it to another court outside the ordinary court system that has the authority to determine the interpretation of the constitution, thereby also binding the highest court. The mere existence of the possibility that a lower-level judge may initiate constitutional review disciplines separate highest courts and constitutional courts and compels them to think through every stage of their work more thoroughly. The ultimate result is greater rationality in the court system as a whole and a higher quality of justice. There are plenty of practical examples of this approach in countries where the highest court is separate from the constitutional court and where, as a consequence, the court system operates in this manner and produces forward-looking decisions.

The institution of the Chancellor of Justice in no way replaces or precludes a separate constitutional court. These are two distinct bodies with different functions and competenc-

tie (Frankfurt a.M., 1991), 190.

[36] Dieter Grimm has responded effectively to the similarly structured fundamental critique by U.S. scholars of constitutional review in his article "Neue Radikalkritik an der Verfassungsgerichtsbarkeit", *Der Staat* 59 (2020): 321–353. Cf. Dieter Grimm's presentation at the anniversary conference of SOGOLAS at Tallinn University, "The Law-Politics-Divide and the Current Threats for Liberal Democracy": https://www.tlu.ee/meediavarav/videod/uti-10-law-politics-divide-and-current-threats-liberal-democracy-prof-dieter.

[37] I. Pilving, "Kas Eestis on vaja individuaalkaebust?" [Is an Individual Complaint Necessary in Estonia?], *Kohtute aastaraamat* (2016): 85.

es – the former initiates proceedings, the latter adjudicates. Nor would the role of the Chancellor of Justice disappear if a separate constitutional court were established. Fear for the Chancellor of Justice overestimates his or her role and underestimates the importance of a separate constitutional court with binding decision-making authority.

The claim about the lack of funds seems to be based on a naive calculation. It is presented without a thorough analysis and is largely limited to a reference to the high salaries of the Constitutional Court judges. However, greater legal certainty, better quality court decisions, and the resulting greater investment confidence in the legal system must also be factored into the equation. If we also consider the positive effects of better protection of constitutional rights, the economic conclusion may not be so simple, as these effects could also manifest in a better investment climate and increased foreign investments, and thus in real economic gains. It is by no means out of the question that the outcome could be positive in the big picture instead of negative. Even countries smaller than Estonia, such as Luxembourg, Malta, and Montenegro, have separate constitutional courts. Estonia's southern neighbour, Latvia, also has a separate constitutional court, and all of Germany's Länder – including smaller ones such as Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Vorpommern, and Saarland – have separate constitutional courts, although they lack the jurisdiction to hear individual complaints, as that competence is concentrated in the Federal Constitutional Court. The issue is more about the proper sizing and institutional organisation of the Constitutional Court than whether to establish one at all.

The assertion that every judge must be familiar with the Constitution is certainly true, but the assertion that every judge has sufficient knowledge of the Constitution is, unfortunately, not. The Constitution differs from ordinary legislation in that it is significantly more open-ended. The Constitution is both a substantive fundamental order and a framework, leaving the legislature considerable leeway.[38] It is important to distinguish between these two modes of constitutional enforcement, to be aware of the different methods of applying its norms, such as rules and principles, and to know how to interpret and apply them in practice. The methods of interpreting and applying constitutional provisions are considerably more diverse and complex than those used in the case of statutory law. Constitutional review requires specific expertise in constitutional reasoning, value balancing, and the application of comparative law. Professional adjudication based on the Constitution is not a function that can be satisfactorily performed on a part-time basis. This, of course, also holds true in reverse – a leading constitutional expert may not necessarily be the best practitioner of statutory law.

However, the argument that constitutional experts are incapable of interpreting ordinary law is somewhat peculiar and distracts attention from the real problem. Rather, the problem

[38] R. Alexy, "Verfassungsrecht und einfaches Recht – Verfassungsgerichtsbarkeit und Fachgerichtsbarkeit", *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer* 61 (2002): 7–33; DOI: https://doi.org/10.1515/9783110898743.7.

lies in the lack of a critical mass of people who feel a sense of responsibility for constitutional review. In 2002, Jüri Põld wrote, "The establishment of constitutional courts was justified by the argument that judges with a positivist approach are incapable of adequately assessing political issues and applying the Constitution,"[39] and continued, "In today's Estonia, it seems that such motives cannot justify the creation of a constitutional court."[40] Upon closer examination, however, it must be acknowledged that this argument remains valid, at least in part. To Jüri Põld, Rait Maruste responded, "Estonian practice has clearly shown that career judges have great difficulties in getting rid of their settled ways of reasoning. They often don't see the real constitutional problem, trying to solve the controversy by means and methods of ordinary adjudication."[41] One must agree with the latter. The main task of a constitutional judge is to interpret the Constitution. A constitutional judge who, as in the current model, is tasked instead primarily with serving as an appellate instance judge and only secondarily as a constitutional judge should more properly be described as a quasi-constitutional judge rather than a non-lifetime constitutional judge, whose clear and unambiguous task is to ensure the proper implementation of the Constitution.[42] A separate constitutional court would allow for the formation of a bench whose members are selected primarily on the basis of their constitutional expertise rather than on the basis of a career judge's profile. This, then, opens up a career path for the next generation of constitutional lawyers.

Pressure to politicise can be overt or covert. As a rule, all constitutional courts are subject to such pressure and are politicised to a greater or lesser extent. The main question is not whether they are politicised but rather how balanced that politicisation is. But can we then say that the Estonian system is free from the possibility of politicisation? Märt Rask's appointment as President of the Riigikohus in 2004, directly from active politics, highlighted a weak point in Estonia's current court system: the position of President of the Riigikohus. Even under the current court system, politicians can agree and vote to appoint a person as President of the Riigikohus who is entrusted with a package of political demands. The President of the Riigikohus, in turn, wields an extraordinary amount of power within the court system. The next step could be the gradual politicisation of the Riigikohus, followed by the politicisation of the entire court system. This cannot be done overnight, but it is achievable over time. This threat is real today, and the current court system is, from a certain point onward, defenceless against it, as there is no separate constitutional court to

---

[39] J. Põld, "Kas Eestis on vaja eraldiseisvat konstitutsioonikohut?" [Is There a Need for a Separate Constitutional Court in Estonia?], *Kohtute sõltumatus ja kohtusüsteemi toimimise efektiivsus Eestis* (Tartu, 2002), 73–84 (74).

[40] *Ibid*.

[41] R. Maruste, "Court Models and Procedures: Should Estonia change?", in *The Constitution as an Instrument of Change*, E. Smith (ed.) (Stockholm, 2003), 153.

[42] Tõnu Anton referred to non-permanent judges as "quasi-judges" and the court staffed by them as a "quasi-court", cf. T. Anton, "Kas kohtu asemele kvaasikohus on samm edasi või tagasi?" [In the Place of a Court, Is a Quasi-Court a Step Forward or a Step Backward?], in *Konstitutsioonikohtute probleemid ja arengukavad*. H. Schneider, P. Roosma (eds.) (Tartu, 1999), 82–84.

which one could turn for protection.

A separate constitutional court acts as a shield that protects the ordinary courts from political influence. It is clear that the Constitutional Court and its composition are matters of political interest. However, with a separate constitutional court, attention is focused on the Constitutional Court itself, and potential attacks on the independence of other courts are less likely. A hybrid constitutional court like Riigikohus sometimes tends to drag lower-level courts into political power struggles – for example, over the courts' budget – with the result that it is precisely the lower-level courts that suffer the most. There is no one to appeal to about this, as there is no judicial institution standing even slightly apart from the system.

When discussing politicisation, it is important to remember that the best way to prevent it is through the existence of several independent centres of power that keep each other in check. Only an independent external balancing mechanism ensures that rational arguments can prevail. Consequently, Estonia could also have three higher courts: a supreme general court, a supreme administrative court, and a separate constitutional court. It is precisely the decentralisation of the highest judicial institutions that would best help prevent and avoid the realisation of any possible fantasies of politicisation.

Furthermore, a mixed model – in which constitutional review is normatively concentrated in the Riigikohus but procedurally and institutionally dispersed – is not a stable solution. While the power to invalidate legislation with *erga omnes* effect is concentrated in the Riigikohus, elements of review remain procedurally and institutionally dispersed, as ordinary courts may initiate constitutional review and refuse to apply unconstitutional norms. If a lower court refrains from applying a law, it is not clear to the public whether the law in question is still in force or not. A single judicial institution with centralised and concentrated powers of constitutional review – a separate constitutional court – ensures both its own authority and, due to its consolidated review powers, greater consistency in the interpretation of the Constitution. A separate constitutional court would allow the constitutional review model and the institution to be brought into alignment: centralised review also requires a centralised institution. In the current system, responsibility for constitutional matters is dispersed among the chambers, and constitutional review becomes a tertiary function.

A separate constitutional court stands, so to speak, above ordinary law, thereby ensuring the hierarchy of legal norms. Only the constitutional court has the authority to invalidate a law. This authority also lends the constitutional court's judgment special weight. If the power of review were integrated into the general judicial authority of lower courts, the Constitutional Court's final word would not carry the same weight as it does in the case of a separate constitutional court. Ambiguity of powers undermines authority.

A constitutional court judge should not serve for life; instead, the term of office should be a long, single term, preferably 12 years. A lifetime appointment severs the connection between the task at hand and its execution, and there is no higher authority to remind the judge of this. Personal rotation would create better conditions for consistent institutional

renewal and reduce the risk of doctrine becoming rigid.

And finally, a single hybrid court impoverishes the legal system. A single hybrid court tempts a judge in such a court – who, in his or her lifetime tenure, is free from any external professional pressure – to become legally complacent. The legally inadequate position of the single hybrid court, which inevitably accompanies such complacency sooner or later, may in turn cause lower-level judges to feel anxiety and a sense of hopelessness. How can one render a decision in accordance with the Constitution, the law, and one's conscience when the Riigikohus has previously established a position in the same area that lies outside the realm of what is legally possible? True, it is still possible to initiate a preliminary ruling procedure before the European Court of Justice, but the domestic fallback option has been shut off. This is not a matter of cost-saving; rather, every day that legal discourse is so significantly curtailed impoverishes the legal system, dulls the minds of its participants, and ultimately causes irreparable harm to the state and society that cannot be outweighed by the sums that are allegedly saved.

CONCLUSIONS

A mixed or hybrid constitutional review court does not function as it should. The incorporation of the jurisdiction of the highest instance court alters its nature. The preceding analysis has shown that a separate constitutional court would not represent a radical turning point in the Estonian legal system but rather a logical conclusion drawn from the normative structure of the 1992 Constitution. § 149 (3) 2 and § 152 (2) PS refer to centralised and concentrated constitutional review, the institutional implementation of which has so far remained unfinished. The establishment of a separate constitutional court would bring the institutional organisation of constitutional review into alignment with the normative premises of the Constitution itself.

The distinction between constitutional review and the administration of ordinary justice as separate constitutional functions directly gives rise to the corresponding institutional separation. Estonia's hybrid constitutional court, which combines the functions of a constitutional court and a court of last instance, blurs the lines between these functions. While a regular judge applies the law, a constitutional judge assesses the validity of the law in light of the Constitution. If a single institution performs both functions, a structural conflict of roles arises: the enforcer of the law must also decide on the validity of its own criteria. As a result, a Riigikohus judge sits on two chairs at once: that of a constitutional judge and that of an ordinary judge. There is a lack of the external perspective, independent criticism, and balancing mechanism that accompany developed constitutional review systems – elements necessary for any judicial system and any court to function smoothly. As the preceding analysis has shown, such a hybrid may not be particularly sustainable.

The key reasons for the institutional separation of these two distinct constitutional

functions include avoiding conflicts of roles for judges, guaranteeing access to justice and legal protection for constitutional rights, safeguarding the separation and balance of powers and democratic legitimacy, ensuring consistency in the interpretation of the Constitution, and keeping the administration of ordinary justice free from political influence. The need for a high professional level of expertise in understanding and interpreting the Constitution also speaks in favour of a separate constitutional court.

Making constitutional review more effective does not necessarily require the creation of yet another court. Estonia is a small country, and there are a relatively large number of courts. The Riigikohus is too powerful, and it is likely that, under such circumstances, a new court would begin to operate later than planned and be weaker than necessary. It would also likely be difficult to explain the creation of yet another court to the public. However, we should ask ourselves whether the workload is distributed most reasonably among the existing numerous courts. The solution could lie in a reorganisation of the court system based on a sufficiently well-developed theoretical foundation.

The question of whether Estonia should have one or two higher courts in addition to a constitutional court touches on the issue of what kind of court system would be most optimal for a small country like Estonia. To date, no objective, in-depth analysis on this topic has been conducted. We have become stuck with an arrangement that came about as a result of a pragmatic power struggle, one that may not have been created with the best interests of the Estonian state in mind, but probably rather to accommodate the desire of Soviet time Supreme Court judges to maintain their position in society.[43] This desire is veiled by references to the 1938 court system, which was fundamentally different due to the absence of a constitutional court.

It is not possible to conduct a comprehensive analysis within the scope of this paper either. However, some of the root causes of the current judicial system's problems can be identified through observation. One of these is the large number of court levels in a small state. It is questionable whether a court system with three levels equally for all cases is efficient or if fewer levels would suffice. If the answer is that fewer levels would suffice, then the number of court levels could be reduced to two, as the possibility of appeal must be preserved. It would be conceivable to form a higher general court and a higher administrative court on the basis of the courts of appeal, with a slight reorganisation of procedural law and their

[43] Katre Luhamaa and Merike Ristikivi have pointed out that the members of the Supreme Court of the Estonian SSR at the time actively participated in the drafting of the new Courts Act, even though they were not involved in the drafting of the new Constitution (K. Luhamaa, M. Ristikivi, "Rebuilding the Court System of Estonia after the Communist Regime", *Juridica International* 31 (2022): 81–89 (83)). Priit Pikamäe has pointed out that both the draft Courts Act and its explanatory memorandum were drafted on the basis of the understanding that the Supreme Court will continue to perform the functions of the higher court (P. Pikamäe, "Ääremärkusi Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve korralduse ja menetluse kujunemisele ja võimalikule edasisele arengule" [Comments on the Evolution and Possible Future Development of the Organisation and Procedure of Constitutional Review in Estonia], *Riigiõiguse aastaraamat* 2 (2021): 139–170 (144 fn. 11)).

operations, which would allow the function of a higher-level court to be separated from the Riigikohus. The result would be that the Riigikohus could be reoriented into a proper separate constitutional court, whereby the number of its judges could, for example, be reduced from the current 19 to 12.[44] Thus, a simple thought experiment leads to a two-tier court system, supplemented by a separate constitutional court. The total number of courts would not increase compared to today. Accordingly, the court system could consist of courts of first instance (county and administrative courts), higher courts (a higher general court and a higher administrative court, which could be formed on the basis of today's courts of appeal), and a constitutional court (which could be formed on the basis of today's Riigikohus).

Any intervention in the functioning of the court system must, however, be more thoroughly considered and cannot be limited to merely superficial reorganisation of a few judicial institutions. Inevitably, the issue of lifetime tenure for Riigikohus judges must be reviewed in particular: a judge of the Constitutional Court (and perhaps of the high courts in general) should not hold a lifetime position but rather a fixed-term position with a relatively long term, e.g. 12 years. While tenure is a necessary condition for ensuring the independence of a judge deciding a case at the first instance, at the higher level of the court system, sufficient independence can also be ensured by other means, and the tenure of the higher judges is in direct conflict with the principle of renewal – essential for the functioning of a democratic system – at the highest instance level of adjudication. In the case of first-instance judges, it would also be necessary to critically review the substance of their work based on the specific nature of deciding particular cases and whether, in all (or the vast majority of) cases, it is appropriate to have a single judge decide the matter or whether a system of single and collegial decision-making formations be developed according to the substantive weight of the case. For judges of higher courts, on the other hand, it is important that there be a level above them when making a decision. The fixed term of a higher-level judge's tenure would ensure that this is a reality to which the judges must return at the end of their term and which they themselves help shape through their decisions. Without this "fear", a lifetime tenure becomes a source of complacency that fosters decline. Furthermore, a flatter court system requires, as an essential prerequisite, that the lawyers and jurists who operate within it be significantly better educated and prepared. In today's system, it is often the relatively large number of appellate levels that helps ensure that the outcome takes an acceptable form.

[44] Unlike in ordinary courts, the Constitutional Court and a formation deciding constitutional matters should have an even number of judges, which would ensure that the vote of a single judge does not become decisive when making highly significant and/or polarising decisions and that a two-vote majority would always be required to declare something unconstitutional.

From Parchment to Pixels: the Evolving Constitutional Role in Navigating Technological Progress

ANDRZEJ JACKIEWICZ[1]

University of Bialystok Faculty of Law
Institute of Constitutional Law
Email: jackiewicz@uwb.edu.pl

SUMMARY. *This article explores the evolving constitutional role in navigating technological progress, arguing for a profound shift from reactive protection to proactive engagement. Traditional constitutionalism has operated primarily through negative constraints, protecting individual rights from governmental interference and adjudicating disputes after harms have occurred. This reactive posture is increasingly inadequate when contemporary technologies – artificial intelligence, biotechnology, neurotechnology – fundamentally alter the conditions of human agency and autonomy, operate transnationally beyond traditional sovereign authority and evolve exponentially, outpacing legislative response. Moreover, these technologies concentrate immense power in private actors whose accountability to constitutional values remains uncertain. The article articulates three core imperatives of proactive constitutional engagement: the duty to monitor and shape technological development through strategic investment and education; the duty to protect essential rights in digital spaces through anticipatory frameworks rather than merely extending analogue-era protections; and the duty to conduct continuous risk analysis and implement adaptive regulation. However, implementing these imperatives confronts what the article terms the "constitutional trilemma" – the challenge of simultaneously advancing technological innovation, upholding anchoring values (particularly human dignity and democratic legitimacy) and constraining the transnational power of private technology corporations. Examining emerging challenges, particularly the convergence of AI with biotechnology and neurotechnology, the article questions whether adaptive interpretation of existing constitutional frameworks will suffice or whether more fundamental constitutional reform is necessary. It concludes that constitutional democracy's survival depends upon embracing proactive adaptation while remaining firmly anchored to the timeless values that constitutions were designed to protect – a transformation requiring commitment from both state institutions and informed citizens.*

[1] ORCID: 0000-0001-6957-3139.

KEYWORDS: technological progress, constitutional law, evolving state role, fundamental values, artificial intelligence, biotechnology, cybersecurity, data privacy.

INTRODUCTION

From the painstaking strokes of a quill on parchment to the instantaneous glow of pixels on a screen, humanity's relationship with technology has undergone a dramatic transformation[2]. Yet the constitutional frameworks that govern our societies remain largely rooted in an analogue era, designed for a world of physical boundaries, identifiable actors and comprehensible scales of human action. This temporal disjunction creates what legal scholars have termed the "risk of doctrinal obsolescence" – the perpetuation of legal frameworks that no longer sensibly fit the world in which we live[3]. When artificial intelligence can generate deepfakes indistinguishable from reality, when gene-editing technologies enable the modification of future generations and when algorithmic systems make life-altering decisions about employment, credit and justice, the question becomes unavoidable: Can constitutional law, traditionally reactive in nature, adequately navigate the velocity and complexity of twenty-first-century technological change?

The challenge is unprecedented in scope and character. Unlike previous technological revolutions – the printing press, the telegraph, or even early computing – contemporary technologies such as artificial intelligence, biotechnology and neurotechnology do not merely augment human capabilities; they substantially alter the conditions of human agency, autonomy and dignity. They operate transnationally, often beyond the reach of traditional sovereign authority. They evolve exponentially, outpacing legislative and judicial response. And perhaps most troublingly, they concentrate immense power in the hands of private actors whose accountability to constitutional values remains uncertain. The stakes extend beyond individual rights to encompass the very foundations of democratic legitimacy: the integrity of electoral processes, the possibility of genuine public deliberation and the capacity of citizens to govern themselves free from manipulation. Moreover, these technologies introduce what might be called "existential" risks – from bioengineered pathogens to autonomous weapons systems – that traditional constitutional frameworks were never designed to address. This responsibility echoes the human right 'to share in scientific advancement and its benefits,' as enshrined in the Universal Declaration of Human Rights[4]. Born from the trauma of World War II and the devastating use of advanced technologies,

[2] Luciano Floridi, *The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality*, (Oxford: Oxford University Press, 2014).

[3] David S. Han, „Constitutional Rights and Technological Change," *UC Davis Law Review* 54, 1 (2020): 71, 73.

[4] Haochen Sun, „Reinvigorating the Human Right to Technology," *Michigan Journal of International Law* 41, 2 (2020): 279 (citing UDHR art. 27).

this right embodies the principle that technology must serve humanity rather than harm it[5].

This essay argues that the constitutional role in navigating technological progress must evolve from reactive protection to proactive engagement – a transformation that requires not only institutional adaptation but a fundamental reconceptualisation of the relationship between constitutional values, state responsibility and citizen participation in the digital age. Traditional constitutionalism has operated primarily through negative constraints: limiting state power, protecting individual rights from governmental interference and adjudicating disputes after harms have occurred. This reactive posture is increasingly inadequate. Effective constitutional governance in the technological age demands that states actively monitor emerging technologies, anticipate risks before they materialise, shape the trajectory of innovation toward socially beneficial ends and establish robust frameworks for accountability that extend beyond national borders. Critically, this proactive role is not the exclusive province of the state; it requires the active engagement of informed citizens capable of participating meaningfully in debates about technological governance. Navigating these complex challenges requires a dedicated ethical framework. Data ethics – the branch of ethics studying moral problems related to data, algorithms and corresponding practices – must be approached as a macroethics: a consistent, holistic framework that successfully balances innovation with core values[6]. The constitutional challenge, therefore, is not simply to update specific doctrines but to cultivate what might be termed a "proactive constitutional ethos" – a shared commitment among state institutions and citizens to engage continuously with technological change in ways that preserve essential values while enabling beneficial innovation.

This argument unfolds in five parts, each examining a crucial dimension of this constitutional transformation. Section II traces the historical evolution of constitutional engagement with technology, demonstrating how previous reactive approaches have repeatedly lagged behind technological disruption and arguing that this pattern is no longer sustainable given the accelerated pace and systemic impact of contemporary technologies. Section III articulates three core imperatives of proactive constitutional engagement: the duty to monitor and shape technological development through strategic investment and education; the duty to protect fundamental rights in digital spaces through adaptive interpretation and new frameworks; the duty to conduct continuous risk analysis and implement anticipatory regulation. Section IV introduces the notion of a "constitutional trilemma" – the challenge of simultaneously advancing technological progress, upholding core values (particularly human dignity and democratic legitimacy) and constraining the transnational power of private technology corporations. This trilemma has no perfect resolution but requires constant negotiation and balancing. Section V looks ahead to emerging technologies – particularly

[5] *Ibid.,* 279, 285-286.

[6] Luciano Floridi and Mariarosaria Taddeo, „What is data ethics?", *Philosophical Transactions of the Royal Society* A 374, (2016): 20160360.

the convergence of artificial intelligence with biotechnology and neurotechnology – and interrogates whether current constitutional frameworks, even with adaptive interpretation, will prove sufficient or whether more profound constitutional reform will be necessary. The analysis concludes by reflecting on the broader implications of this shift from parchment to pixels, arguing that the survival of constitutional democracy in the twenty-first century depends upon our willingness to embrace proactive adaptation while remaining firmly anchored to the timeless values that constitutions were designed to protect.

1. THE EVOLUTION OF THE CONSTITUTIONAL ROLE

Understanding why constitutional law must evolve from reactive protection to proactive engagement requires examining how this relationship has developed historically. The pattern is clear: constitutional frameworks have consistently lagged behind technological change, responding to disruption only after harms have materialised. This section traces that evolution, demonstrating why reactive constitutionalism – once perhaps adequate – has become dangerously obsolete in the face of exponential technological acceleration.

The concept of a constitutional role in navigating technological progress is not a static notion etched in stone from the outset of constitutionalism. Rather, it has emerged as a dynamic, if belated, response to successive waves of technological innovation. Initially, constitutions focused narrowly on establishing governmental structure, delineating powers between branches and safeguarding fundamental rights conceived in essentially pre-industrial terms. The rapid technological developments of the eighteenth and nineteenth centuries – most notably the Industrial Revolution – began to place strain on these traditional frameworks. Governments found themselves grappling with unprecedented challenges: factory regulation, worker protection and the social impacts of mass production. Yet these early encounters with technology produced largely reactive measures that were ad hoc legislative responses rather than proactive constitutional strategies. The advent of electricity, telephony and mass communication further underscored the inadequacy of purely reactive approaches, but constitutional doctrine adapted slowly, if at all, to these transformative technologies.

The true inflection point arrived with the digital age. Computers, the internet and mobile technologies have not merely introduced new tools; they have radically restructured the conditions under which constitutional values must be secured. The digital sphere is no longer peripheral – it has become the primary locus of political discourse, economic transactions and social interaction. This integration produces profound shifts in the baseline assumptions underlying constitutional judgments. One such example is that as social media has become central to public discourse, courts have recognised that restrictions on digital access – which might once have seemed trivial – now constitute significant infringements

on speech itself[7]. The rise of algorithmic systems and artificial intelligence has introduced unprecedented challenges to privacy, security and equality. Technology disrupts constitutional frameworks in distinct ways: by fundamentally altering the pre-existing balance between individual freedom and governmental power (for instance, making mass surveillance technologically trivial and cheap) and by introducing novel scenarios that force courts to reconsider the substantial scope of rights themselves (such as whether computer code or AI-generated outputs constitute protected "speech"). This jurisprudential evolution is not without historical precedent – constitutional rights have previously expanded to encompass new actors that emerged with technological innovation, as when U.S. courts extended First Amendment free speech rights to cable operators as a new and central actor in the telecommunications revolution[8]. Yet the pace and scope of contemporary technological change dwarfs these earlier adaptations. Constitutional law now faces a stark choice: continue merely reacting to technological disruption or begin proactively anticipating and shaping its trajectory[9].

This choice has become unavoidable because we are witnessing technological acceleration unlike any in human history. The traditional boundaries between state and individual, once relatively clear and stable, are being fundamentally blurred by technologies that defy conventional categorisation. Purely reactive approaches – waiting for harms to materialise before responding – are no longer tenable when technologies can inflict irreversible damage at scale and speed. The question is no longer whether constitutional frameworks must adapt, but how: through incremental interpretation of existing provisions, or through more profound reconceptualisation of constitutional obligations? This evolution from parchment to pixels demands continuous dialogue between constitutional tradition and technological disruption. The challenge is ensuring that constitutions remain living documents capable of adapting to rapid change while preserving their core function of protecting essential values – human dignity, freedom, equality – that give constitutional law its moral foundation and social legitimacy. As we turn to examine the specific imperatives of proactive constitutional engagement in Section III, this historical pattern of perpetual lag must inform our understanding of what is required going forward.

2. KEY CONSTITUTIONAL IMPERATIVES

If constitutional law must evolve from reactive protection to proactive engagement, what does this transformation demand in practice? This section articulates three core imperatives that operationalise proactive constitutionalism: the duty to actively monitor

[7] Han, *supra note*, 3: 101, 103-104.

[8] Mizuki Hashiguchi, „Constitutional Rights of Artificial Intelligence," *Washington Journal of Law, Technology & Arts* 19, 2 (2024): 28.

[9] Kate Crawford and Ryan Calo, "There is a blind spot in AI research," *Nature* 538 (2016): 312.

and shape technological development, the duty to protect essential rights in digital spaces through anticipatory frameworks and the duty to conduct continuous risk analysis and implement adaptive regulation. These are not merely aspirational principles but concrete obligations that define the proactive constitutional role in the technological age.

The evolving nature of the constitutional role in the face of rapid technological progress demands clear articulation of key imperatives. These imperatives represent concrete obligations that states and citizens must uphold to ensure that technology serves the common good and aligns with constitutional values. Three stand out as particularly significant: the duty to carefully monitor technological development, the duty to protect essential rights and freedoms in the digital space and the duty to conduct risk analysis and implement effective regulation.

Monitoring and shaping technological development requires proactive state action aimed at understanding, guiding and controlling innovation across all sectors – a stark departure from reactive approaches that simply respond to technological fait accompli. This monitoring function itself presents opportunities for leveraging AI, though its application must be carefully calibrated[10]. Core decision-making regarding constitutional values or ultimate ratification of laws must remain firmly within human control due to their high sensitivity[11]; deploying AI as an "ultimate decider" in such contexts raises profound concerns about masking normative choices and eroding accountability[12]. However, in more circumscribed roles, AI can enhance constitutional governance: as a research assistant for large-scale comparative legal research, as a tool for analysing public feedback to identify citizen preferences, or as a drafting assistant (under close human supervision) helping identify textual inconsistencies in legislation[13]. Crucially, AI itself emerges as a primary tool in combating its own misuse – "AI against AI" – playing a significant role in automatically detecting and removing harmful content like disinformation and hate speech, for instance by identifying unusual behavioural patterns in coordinated campaigns or analysing language through Natural Language Processing[14].

Effective monitoring extends beyond technological surveillance to encompass strategic investment in research aligned with long-term priorities and targeted at areas with high social impact[15]. It requires comprehensive STEAM education at all levels to create a society capable of understanding and navigating technological change[16], alongside modern digital

---

[10] Andrew Coan and Harry Surden, „Artificial Intelligence and Constitutional Interpretation," *University of Colorado Law Review* 96 (2025): 415, 420.

[11] Richard Albert and Kevin Frazier, „Should AI Write Your Constitution?", *U of Texas Law, Legal Studies Research Paper* (2025): 7, 33, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5351275. Internal citations refer to survey results showing expert support for AI in research, public submission analysis and textual review, while rejecting AI for ratification or value prioritisation.

[12] Coan and Surden, *supra note*, 10: 443, 457, 465-466, 474.

[13] *Ibid.*, 443, 444, 448, 481-483.

[14] Bilge Azgin and Sevki Kiralp, „Surveillance, Disinformation and Legislative Measures in the 21st Century: AI, Social Media and the Future of Democracies," *Social Sciences* 13, 10 (2024): 2,6,10.

[15] European Commission: *A European Strategy for Data.* Brussels, 2020, 23.

[16] Tsjalling Swierstra, "Introduction to the Ethics of New and Emerging Science and Technology," in *Handbook*

infrastructure and supportive ecosystems for innovative startups driving technological development. Critically, international collaboration in research and development is essential for addressing global challenges through shared knowledge and resources. This monitoring must be transparent, accountable and aligned with broader societal goals, reflecting the normative core of the human right to technology: not just mitigating harms but actively promoting equitable access to the benefits of scientific progress[17]. Proactive monitoring means understanding and guiding technological trajectories to address pressing social and economic challenges, ensuring broadly shared benefits rather than passively accepting whatever innovation the market produces.

Protecting fundamental rights in digital spaces demands more than extending analogue-era protections to new contexts; it requires anticipatory frameworks that recognise how technology substantially transforms the conditions under which rights must be secured. As technology becomes increasingly pervasive, the constitution must actively shield freedoms such as privacy, expression and access to information from erosion. In the age of ubiquitous data collection, states must guarantee personal data protection through robust laws, transparent handling practices and independent oversight bodies, recognising that privacy forms the foundation of human dignity[18]. The digital space offers unprecedented opportunities for expression but also introduces new threats: online harassment, censorship and disinformation. States must protect speech online while addressing these challenges without infringing fundamental liberties, ensuring access to diverse information sources essential for democratic functioning. Access to technology itself has become a fundamental right enabling participation in digital society; states must ensure universal access to affordable internet and digital literacy programs, addressing the digital divide as a matter of constitutional obligation. Protection from online discrimination and hate speech requires both legal frameworks and cultural transformation, recognising that digital harms carry the same weight as physical ones. The protection of fundamental rights is not passive observance but active engagement, ensuring technology empowers rather than controls[19].

Conducting proactive risk analysis and implementing adaptive regulation represents perhaps the most distinctive feature of proactive constitutionalism. Rather than waiting for harms to materialise, states must anticipate and mitigate potential negative consequences through continuous assessment. These risks can be systematically analysed through interconnected lenses: the ethics of data (collection, bias, group discrimination), the ethics of algorithms (complexity, autonomy, accountability, auditing) and the ethics of practices (de-

of Digital Games and Entertainment Technologies, Ryohey Nakatsu, Matthias Rauterberg and Paolo Ciancarini, (Springer Verlag, 2016), 1271-1295.

[17] Sun, *supra note*, 4: 286, 287 (citing ICESCR art. 15.1(b)).

[18] Daniel J. Solove "A Taxonomy of Privacy," *University of Pennsylvania Law Review* 154, 3 (2006): 477-568.

[19] Neelke Doorn and Ibo van de Poel, „Editors' Overview: Moral Responsibility in Technology and Engineering." *Science and Engineering Ethics* 18 (2012): 1–11.

veloper responsibilities, consent, privacy)[20]. Robust cybersecurity frameworks are essential to protect critical infrastructure from attacks with potentially devastating economic and social consequences. AI development raises profound ethical and legal questions requiring proactive guidelines: ensuring algorithmic transparency and accountability, mitigating bias and discrimination in systems trained on historical data, addressing risks to both individuals and groups[21] and confronting the "black box" nature of many systems and AI's tendency to generate plausible but false information[22]. Biotechnology, particularly genetic engineering, demands appropriate regulatory frameworks to ensure safe and ethical use, as evidenced by varied international responses from the Council of Europe's Oviedo Convention prohibiting germline interventions to recent calls for moratoria on clinical editing until safety standards are met[23].

Crucially, regulatory frameworks must not be developed technocratically in isolation from democratic deliberation. States must foster genuine public dialogue engaging both experts and citizens to ensure regulatory decisions are legitimate and reflect societal values rather than narrow interests. The challenge is striking a balance: regulation should guide innovation in responsible and sustainable directions without stifling progress itself. This often requires navigating complex interplay between ethical frameworks (fairness, transparency, privacy), legal-regulatory measures and technical approaches (explainability, interpretability, auditing)[24]. Effective regulation demands not only expert knowledge and foresight but also democratic participation, ensuring decisions are made transparently with input from both technical expertise and civic voice. As we turn to examine how these imperatives play out in practice – and the inherent tensions they create – Section IV confronts the constitutional trilemma at the heart of technological governance.

3. THE CHALLENGE OF BALANCING PROGRESS AND VALUES

The imperatives of proactive constitutional engagement – monitoring, protecting rights, conducting risk analysis – are necessary but not sufficient. Implementing them requires confronting what might be termed the "constitutional trilemma" of the technological age: how to simultaneously advance innovation, uphold core values and constrain the pow-

[20] Floridi and Taddeo, *supra note*, 6.

[21] *Ibid*.

[22] Brent Daniel Mittelstadt, Patrick Allo, Mariarosaria Taddeo, Sandra Wachter and Luciano Floridi, „The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate", *Big Data & Society* 3, 2 (2016): 1-21. Sarah Bankins, Xinyu Hu and Yunyun Yuan, „Artificial intelligence, workers and future of work skills," *Current Opinion in Psychology* 58 (2024): 101828.

[23] Manav Parikh, „Gene Editing: Developments, Ethical Considerations and Future Directions," *Journal of Community Hospital Internal Medicine Perspectives* 15, 1 (2025): 1, 3.

[24] Corinne Cath, „Governing artificial intelligence: ethical, legal and technical opportunities and challenges," *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 376, 2133 (2018): 20180080.

er of private actors operating transnationally. This trilemma has no perfect resolution, only continuous negotiation. Reactive constitutionalism avoided these tensions by addressing them only after harms materialised; proactive engagement must confront them directly and anticipatorily. This section examines three dimensions of this challenge: upholding human dignity against technological threats, maintaining democratic legitimacy amid disinformation and manipulation, and limiting the transnational power of technology corporations.

The pursuit of technological progress, while essential for societal advancement, creates inherent tensions with core constitutional values. This is not a simple equation but a continuous process of negotiation, as progress and values can appear diametrically opposed. The state faces the extraordinarily complex task of ensuring that technological advancement serves humanity rather than undermining the foundations of justice and equity. This balancing act is precisely the domain of the human right to technology, which addresses both promise and peril. However, its effectiveness has been hampered by overemphasis on intellectual property rights within an individual rights framework, prioritising market mechanisms over collective interests in equitable access and mitigation of technology-driven inequality. Reconceptualising this as a collective right – protecting shared societal interests in public freedom and dignity and specific group interests against prejudice – could offer stronger foundation for distributive justice in the technological age[25].

Upholding human dignity presents a multifaceted challenge raising profound questions about human existence itself. Human dignity can serve as the primary framework for evaluating AI's impact through a crucial test: Is this technology dignity-enhancing, dignity-degrading, or dignity-neutral?[26] This "human dignity test" offers a moral compass differentiating socially positive uses from detrimental ones, aligning with interpretations emphasising protection of constitutive elements of personhood: safeguarding factual capacities necessary for legal personhood and rights exercise; respecting subjectivity by prohibiting objectification; upholding autonomy as self-determination against overpowering control; protecting core personality aspects from unwanted alteration[27].

States must actively safeguard individual worth irrespective of technological engagement. AI systems must not dehumanise individuals, reduce them to data points, or create new stratification. Facial recognition technology, while potentially useful, poses serious privacy threats and enables abuse, particularly against marginalised groups, creating surveillance societies that erode security and freedom.[28] AI-powered decision-making systems for

[25] Sun, *supra note*, 4: 279, 281, 296-299, 301-309.

[26] Brett G. Scharffs and Alexandra Brown, cited in Brett G. Scharffs et al, „Artificial Intelligence and Human Dignity: An Introduction to the Special Issue," *The Review of Faith & International Affairs* 23, 3 (2025): 2, https://doi.org/10.1080/15570274.2025.2531653.

[27] Christoph Bublitz, „Neurotechnologies and human rights: restating and reaffirming the multi-layered protection of the person," *The International Journal of Human Rights* 28, 5 (2024): 794-795 (discussing Arendt, Nussbaum and Kantian perspectives in the context of neurotechnology).

[28] Solove, *supra note*, 18: 490-499.

loans or criminal sentencing raise profound fairness and accountability concerns; opaque systems can produce unjust decisions with severe consequences, undermining faith in equal treatment[29]. This threat extends to "algorithmic management" deploying AI to monitor work, evaluate performance and track emotional states – invasive surveillance causing worker stress and disrespect. The constitutional challenge is ensuring human-AI collaboration as "algorithmic colleagues" rather than descent into "algorithmic cages" impeding autonomy and dignity[30].

Biotechnology, particularly genetic modification, raises critical questions about human existence boundaries, inequality creation and human nature itself. The gene editing debate exemplifies this tension: proponents argue for ethical duty to eliminate diseases through germline editing, while opponents raise alarms about safety, equity, unforeseen consequences and slippery slopes toward non-therapeutic enhancement and eugenic[31]. Genomic interventions could create irreversible intergenerational changes undermining fundamental equality, demanding careful reflection on subjectivity and future generations' rights[32]. States must establish rigorous ethical frameworks and oversight to prevent misuse and ensure technologies serve well-being; without appropriate controls, technologies meant to improve life can enable serious abuses violating dignity and rights[33]. The challenge extends beyond preventing harm to promoting human-centred approaches where innovation enhances rather than diminishes dignity. Yet AI, when governed appropriately, holds potential to advance dignity by optimising systems fulfilling basic needs – akin to Maslow's hierarchy base – freeing human capacity for higher-level psychological, social and self-fulfilment needs intrinsically linked to dignified existence. The challenge lies in establishing safeguards, possibly rooted in community and ethical traditions, ensuring AI serves this purpose[34].

Maintaining democratic legitimacy demands proactive approaches safeguarding transparency, accountability and participation in technological decisions. This challenge is acute given legitimacy deficits confronting AI as 'automatic authorities': the 'opacity deficit' arising from 'black box' systems undermining public scrutiny of reasoning and fairness; and the 'political community deficit' stemming from AI's lack of grounding in social context or shared judgment – operating on statistical abstraction, AI cannot participate in discursive processes legitimising authority within self-governing polities[35]. Democracy relies on citi-

---

[29] Crawford and Calo, *supra note*, 9: 311.

[30] Bankins, Hu and Yuan, *supra note*, 22.

[31] Parikh, *supra note*, 23: 3. (citing Savulescu and others).

[32] Jeroen van den Hoven and Gert-Jan Lokhorst, Ibo Van de Poel, „Engineering and the Problem of Moral Overload," *Science and Engineering Ethics* 18 (2012): 143–155.

[33] *Ibid*.

[34] Manisha Jain, cited in Brett G. Scharffs, Paul Martens and Dicky Sofjan, „Artificial Intelligence and Human Dignity: An Introduction to the Special Issue," *The Review of Faith & International Affairs* 23, 3 (2025): 2, https://doi.org/10.1080/15570274.2025.2531653.

[35] Gilad Abiri, „Public Constitutional AI," *Georgia Law Review* 59 (2025): 607, 612, 617-619, 623-629, 623-624.

zen trust, requiring transparent and participatory technological decisions. This demands accessible forums for debate and digital literacy programs ensuring full participation. Digital exclusion marginalises groups, weakening democracy and representation. Policymakers need technological understanding and resources for effective regulation; lack of knowledge produces ineffective or harmful regulations unable to address modern challenges.

Disinformation, amplified by social media algorithms and generative AI enabling rapid deepfake creation, threatens electoral integrity and democratic discourse. "Demos scraping" – continuous AI collection and analysis of digital footprints – allows malicious actors to craft tailored narratives exploiting individual vulnerabilities, making propaganda devastatingly effective[36]. The 2024 election year illustrated these acute threats globally: AI-generated deepfakes and misinformation controversially used in India, Bangladesh, Indonesia, *Pakistan* and UK elections[37]. European Parliament elections served as major 'testing ground,' with three-country studies finding citizens' perceived exposure to AI disinformation directly associated with trust erosion, leading to decreased trust in electoral processes and democratic satisfaction, strategically timed to peak during critical campaign final stages[38]. This highlights a nuanced constitutional challenge since the erosion of democratic legitimacy may not stem solely from the *direct impact* of disinformation, but also from the *public's perception* of its prevalence. Research from the 2024 election suggests that while the actual volume of AI-generated disinformation was relatively low (less than 5% of monitored disinformation), citizens' *perceptions* of the threat remained high. This disconnect, potentially amplified by extensive news coverage of the threat itself, can corrode trust in democratic processes even if the technology's direct influence on voters is modest[39]. Furthermore, the technical nature of LLMs makes them susceptible to manipulation through subtle framing choices. Their outputs are highly sensitive to variations in prompts, meaning seemingly innocuous differences in wording can lead to substantially different conclusions[40]. Compounding this issue is the phenomenon of 'AI sycophancy,' where models tend to tailor their responses to align with perceived user preferences or reverse their initial conclusions when presented with counterarguments, raising serious questions about their reliability for objective analysis[41]. Indeed, the primary constitutional threat from this flood

[36] Raluca Csernatoni, „Can Democracy Survive the Disruptive Power of AI?," *Carnegie Europe*, December 18, 2024. Csernatoni provides numerous examples, including deepfake audio of UK and Slovak politicians, fake images in the 2024 U.S. election and the withdrawal of a Turkish presidential candidate following an AI-generated video.

[37] Aditya Kumar Shukla and Shraddha Tripathi, „AI-generated misinformation in the election year 2024: measures of European Union," *Frontiers in Political Science* 6 (2024): 1-3.

[38] Aqsa Farooq et al., „Generative AI Generating Concerns: Citizens' Perspectives During the 2024 European Elections," *The International Journal of Press/Politics* (2025): 11-16, https://doi.org/10.1177/194016122513760

[39] *Ibid.*, 4, 16-17.

[40] Coan and Surden, *supra note*, 10: 415, 420, 470-472.

[41] *Ibid.*, 420, 491.

of inauthentic content may not be *persuasion* – which is difficult in a polarised landscape – but the corrosion of *trust* itself[42]. As citizens realise they cannot distinguish authentic from fabricated content, the rational response is to 'distrust the entire information ecosystem.' This leads to a 'political nihilism' that is corrosive to social trust and forces citizens to rely even more heavily on partisanship as their only remaining heuristic[43].

The primary constitutional threat may not be persuasion but trust corrosion itself: as citizens cannot distinguish authentic from fabricated content, rational response becomes distrust of the entire information ecosystem, leading to political nihilism corrosive to social trust[44].

AI integration into governance, even with beneficial intent, raises legitimacy concerns requiring proactive safeguards. "Manufactured consent" risks emerge where AI consultation tools subtly channel preferences or create false consensus, undermining authentic deliberation[45]. Robust "Democracy Shield" frameworks are needed incorporating technical safeguards, ensuring public understanding of AI's role, establishing clear accountability and implementing integrity measures preventing genuine democratic agency erosion[46]. States must address digital platform power concentration, which limits speech, creates censorship and manipulates information flow, threatening democracy[47]. This power extends critically into shaping AI governance itself: agenda-setting disproportionately driven by large technology companies possessing vast datasets and resources, granting significant policy leverage. This raises critical questions about whether AI governance initiatives reflect tech behemoths' cultural logic rather than broader societal values or civil society needs with weaker voices. The 'black box' narrative can further reinforce industry expertise reliance, marginalising stakeholders[48]. Approaches like Anthropic's 'Constitutional AI,' while aiming for transparency by codifying principles, still suffer from this legitimacy deficit when the 'constitution' itself is drafted unilaterally by a private corporation without meaningful democratic input, effectively asking the public to trust the company's deeply consequential political choices[49]. A related threat is "algorithmic entrenchment," where the inherent values and limitations embedded within AI systems – often reflecting the biases in their training data or the priorities of their developers – become subtly integrated into governance structures or even legal texts, proving difficult to detect and modify through normal democrat-

---

[42] Sarah Kreps and Doug Kriner, „How AI Threatens Democracy," *Journal of Democracy* 34, 4 (2023): 127.

[43] *Ibid.*,: 123, 129.

[44] Mariarosaria Taddeo, Luciano Floridi, „Regulate Artificial Intelligence to Avert Cyber Arms Race", *Nature* 556, 7701 (2018): 297.

[45] Albert and Frazier, *supra note*, 11: 9.

[46] Albert and Frazier, *supra note*, 11: 108

[47] Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (New York: Public Affairs, 2019).

[48] Cath, *supra note*, 24.

[49] Abiri, *supra note*, 35: 609, 641, 646.

ic processes. This underscores the need for algorithmic transparency and ongoing audits, particularly when AI is sourced from foreign entities whose strategic interests may diverge from domestic constitutional values[50]. AI's ability to generate 'false constituent sentiment at scale' through 'astroturfing' – flooding offices with limitless unique AI-generated messages statistically indistinguishable from human letters – directly undermines governmental responsiveness to citizen preferences, a foundational democracy pillar[51]. Central to these manipulative strategies is the practice of microtargeting (Cambridge Analytica), enabled by AI-driven analysis of vast datasets collected from user activities online (ages, genders, locations, interests, behavioural patterns)[52].

The challenge lies in strengthening democratic institutions and promoting critical thinking so technology serves democracy rather than eroding foundations. Democracy must actively adapt, strengthening institutions and engaging citizens in public discourse to remain effective and legitimate. This includes developing new regulatory mechanisms addressing technology's global reach and impact on democratic processes. Actions in one country can have global consequences, necessitating international standards for protecting democracy and civil rights online.

Limiting transnational corporate power represents the third dimension of the constitutional trilemma. Transnational corporations use global presence to evade regulation and accountability, highlighting need for effective oversight mechanisms at national and international levels. This includes establishing clear, enforceable international standards for data protection, preventing hate speech spread, disinformation and manipulative content on digital platforms and addressing monopolistic practices stifling innovation and competition. Lack of international standards leads to civil rights violations, misinformation spread and market monopolisation limiting innovation. States must cooperate internationally ensuring private actors' accountability, preventing exploitation of national law loopholes to avoid oversight. International cooperation is crucial for regulating transnational corporations effectively and preventing regulatory circumvention attempts. The challenge is creating robust global frameworks addressing technology's transnational nature without stifling innovation or creating unnecessary entry barriers. Technological regulation must be based on international cooperation considering technologies' global nature to protect public interest effectively without hindering innovation. This requires a delicate balance between promoting innovation and safeguarding public interests, necessitating both national policies and international cooperation to address challenges' global scale. Effective rights protection in the era of global technology requires action at many levels, nationally and within the international community. As we turn to examining specific emerging technologies and

[50] Albert and Frazier, *supra note*, 11: 106-107.

[51] Kreps and Kriner, *supra note*, 42: 123-124, (detailing a field experiment where legislators' response rates to human and AI letters were nearly identical and citing Robert Dahl).

[52] Azgin and Kiralp, *supra note*, 14: 1,5,6.

their constitutional implications in Section V, these three dimensions of the trilemma – dignity, democracy and corporate power – provide the evaluative framework through which future challenges must be assessed.

4. LOOKING AHEAD: FUTURE CHALLENGES AND CONSTITUTIONAL ADAPTATION

Having articulated the constitutional trilemma confronting technological governance today, we must now turn our gaze forward. If proactive constitutionalism demands anticipatory engagement, what specific emerging technologies require immediate attention? How should states prepare institutionally and educationally for accelerating change? And fundamentally, will adaptive interpretation of existing constitutional frameworks suffice, or do we stand at a threshold requiring more foundational constitutional innovation? These questions are not merely speculative; the choices made today will determine whether constitutional democracy can survive and thrive in an age of exponential technological acceleration. This section examines three dimensions of this forward-looking challenge: emerging technologies poised to test constitutional limits, imperatives for societal preparation and the question of constitutional adequacy itself.

The journey from parchment to pixels continues to accelerate. As we look forward, emerging technologies will present even more profound challenges to constitutional order, demanding proactive adaptation and foresight. These challenges revolve around key questions: what specific technologies require particular state attention, how should states prepare for coming technological revolutions and will current constitutions suffice or require updates? The choices made today will shape the future balance between technological progress and essential values.

Perhaps nowhere is the constitutional challenge more acute than in the convergence of gene editing, synthetic biology and artificial intelligence. Technologies like CRISPR-Cas9 offer immense potential – curing genetic diseases, developing climate-resilient crops – but are inherently dual-use: the same tools enabling therapeutic breakthroughs could enable malevolent creation of dangerous pathogens. AI amplifies this risk by accelerating bioengineering innovation and potentially lowering barriers for designing bioweapons, including pathogens targeted at specific populations[53]. AI itself demands new regulatory frameworks ensuring ethical use, mitigating biases and protecting against misuse[54]. The controversial 2018 He Jiankui experiment – altering twin embryos' genomes to confer HIV resistance – starkly illustrated ethical pitfalls: lack of institutional oversight, unknown long-term consequences, potential off-target modifications. Germline editing raises fears of unforeseen

[53] Stewart Patrick and Josie Barton, „Mitigating Risks from Gene Editing and Synthetic Biology: Global Governance Priorities," *Carnegie Endowment for International Peace*, (2024): 1-5.

[54] UNESCO: *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris, 2021.

developmental effects and misuse for non-therapeutic enhancement or eugenics[55]. These concerns bifurcate into biosecurity risks (deliberate biological weapons development) and biosafety risks (accidental releases or ecological consequences). Biotechnology's potential democratisation, fuelled by AI and falling costs, increases bioterrorism possibilities. Simultaneously, proliferating high-containment laboratories globally, often without commensurate risk management, heightens accidental pathogen escape risks, particularly concerning gain-of-function research enhancing pathogen capabilities[56].

Neurotechnology presents distinct constitutional challenges concerning autonomy, privacy and identity. Brain-Computer Interfaces connecting brains to external devices and Neurofeedback enabling brain activity self-regulation raise profound questions. A critical distinction exists between neuroimaging technologies 'reading' neural data and neuromodulation techniques actively 'altering' brain activity, the latter having more direct impacts on agency and behaviour[57]. Chile's 2021 constitutional amendment establishing 'neuro-rights' protecting 'mental identity' demonstrates these concerns' real-world urgency[58]. However, some scholars argue against novel neurorights, suggesting existing human rights frameworks – particularly rights to mental integrity and freedom of thought – already provide nuanced multi-layered protection against coercive brain-reading or mind-altering interventions. The challenge lies in actualising and specifying these existing guarantees for neurotechnological contexts rather than creating new rights[59]. Critics caution that neurohype and neuroexceptionalism drive perceived urgency, exaggerating capabilities and risks. Critics caution against multiplying rights unnecessarily, arguing that vague or overly broad concepts like 'personal identity' or 'free will' used in neurorights discourse lack legal precision and that existing human rights, properly interpreted, may already suffice. Furthermore, the language used must accurately reflect scientific reality to avoid basing policy on speculation[60].

Furthermore, quantum computing's potential to break existing encryption poses significant cybersecurity and national security challenges, requiring new security systems. Beyond these, a fundamental constitutional question looms over the very legal status of AI. As AI achieves 'social reality' akin to corporations (which have constitutional rights in some jurisdictions), scholars debate whether to grant AI constitutional rights, thereby representing the ultimate challenge to frameworks designed for human actors[61].

---

[55] Parikh, *supra note*, 23: 1-4.

[56] Patrick and Barton, *op. cit*., , 2, 4, 6, 7, 18.

[57] Sergio Ruiz et al., „Neurorights in the Constitution: from neurotechnology to ethics and politics," *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 379, 2191 (2024): 2,4, https://doi.org/10.1098/rstb.2023.0098

[58] Hashiguchi, *supra note*, 8: 35 (citing Chile's 2021 constitutional amendment).

[59] Bublitz, *supra note*, 27: 783, 788, 791, 797-798.

[60] Sergio Ruiz et al., „Neurorights in the Constitution: from neurotechnology to ethics and politics," *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 379, 2191 (2024): 4-8, https://doi.org/10.1098/rstb.2023.0098

[61] Hashiguchi, *supra note*, 8: 25, 31 (discussing the Japanese Supreme Court's „social reality" justification for corporate rights).

Preparing society for technological revolutions demands states take proactive, holistic approaches moving beyond reactive measures to strategic planning and capacity building. This requires investing in education developing future-needed skills, building robust digital infrastructure supporting innovation and connectivity and fostering lifelong learning and adaptability cultures. Critically, this demands widespread "AI literacy" – proficiency to use AI purposefully, efficiently and ethically. This need is paramount for judges, legislators and officials, ensuring they understand technology's subtleties, limitations (prompt sensitivity, randomness) and embedded value choices before consequential use[62]. This includes the practical skill of recognising the 'formulaic way of writing' common to many large language models, which often defaults to a predictable, bland and overly structured tone[63]. As automation handles routine tasks, curricula must emphasise human-centric "soft skills" like empathy and emotional intelligence critical for the emerging "feeling economy". Policymakers must democratise education access, ensuring equitable AI learning resources empower disadvantaged groups and prevent social divide exacerbation[64]. Beyond traditional education, innovative societal efforts like "prebunking" – based on inoculation theory, proactively educating voters on manipulation techniques before exposure – are essential "whole-of-society" strategy components building disinformation resilience (comprehensive national AI literacy programs like those pioneered in Finland)[65]. Critically, preparation must guard against "democratic deskilling". An over-reliance on AI assistance for core governance functions such as deliberation, negotiation, compromise, will risk eroding traditional democratic skills and institutional capacities essential for self-governance, potentially leaving future generations unprepared to navigate constitutional challenges without AI support. Strategies must balance AI augmentation with preserving and cultivating fundamental human democratic competencies[66].

This preparation must account for the new types of work that AI creates, not just displaces. AI necessitates new roles: "trainers" teaching AI systems, "explainers" interpreting opaque outputs, "sustainers" providing long-term ethical oversight ensuring fair operation[67]. It requires the establishment of interdisciplinary expert bodies anticipating technological trends and advising governments on appropriate policy responses. Multifaceted problems require interdisciplinary approaches and expert groups with diverse knowledge and skills are needed for effective policy-level strategies. States must promote international cooperation sharing knowledge and best practices addressing technological challenges. The global nature of technological challenges requires international cooperation allowing

---

[62] Coan and Surden, *supra note*, 10: 493-494.

[63] Sarah Kreps and Doug Kriner, „How AI Threatens Democracy," *Journal of Democracy* 34, 4 (2023): 129

[64] Bankins, Hu and Yuan, *supra note*, 22.

[65] Csernatoni, *supra note*, 36.

[66] Albert and Frazier, *supra note*, 11: 109; Gilad Abiri, „Public Constitutional AI," *Georgia Law Review* 59 (2025): 602-603, 610-611, 648, 650-657, 662-664.

[67] Bankins, Hu and Yuan, *supra note*, 22.

effective strategy development and avoiding mistake duplication. States' ability to manage coming technological revolutions depends on willingness to embrace change, foster innovation and engage in long-term planning and collaboration. This international cooperation is essential not only for sharing best practices but for developing truly global ethical frameworks for AI grounded in shared human dignity, accountability and transparency standards, as exemplified by UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence[68]. Crucially, such frameworks must be inclusive, incorporating diverse ethical perspectives beyond Western viewpoints, such as African ethical philosophies, ensuring fairness, equity and cultural sensitivity in AI systems' global design and deployment[69]. However, current global governance for biotechnology is fragmented and ill-equipped to handle innovation's pace. Key instruments like the Biological Weapons Convention suffer from severe under-resourcing and lack effective verification mechanisms, rendering it more of a 'gentleman's agreement' than a robust safeguard. Furthermore, there is a lack of harmonised international standards for laboratory biosafety and biosecurity, DNA synthesis screening (preventing malicious actors from ordering dangerous sequences) and specific guardrails for AI convergence with biotechnology[70].

Assessing constitutional adequacy is crucial, directly relating to the ability of legal systems to safeguard essential values in rapidly changing worlds. While constitutions provide stable frameworks, they must be adaptable to changing circumstances in order to avoid becoming barriers to progress. Many constitutions predate the digital age, creating significant "risk of doctrinal obsolescence" – perpetuating outdated legal frameworks no longer sensibly fitting our world. This challenge requires more than interpreting existing provisions; it may necessitate carefully considered amendments from broad social dialogue. However, in rapid technological flux, rigidly adhering to old "bright-line rules" or prematurely creating new ones is a liability. The challenge lies in "maintaining constitutionalism's enduring values" while embracing more flexible judicial methods. Instead of immediate rigid solutions, courts should "embrace incremental doctrinal complexity and open-endedness," adopting "nuanced, provisional and standard-like" approaches. This provisional strategy allows the law to address specific harms while giving society "time and space necessary to adequately consider" new technologies' full ramifications before cementing permanent new doctrines or amendments[71]. Adaptation might involve reinvigorating seemingly 'forgotten' rights, such as the right to technology, potentially transforming this international human right into domestically enforceable civil liberty through collective rights frameworks. This bottom-up

[68] Undral Ganbaatar, cited in Brett G. Scharffs et al, „Artificial Intelligence and Human Dignity: An Introduction to the Special Issue," *The Review of Faith & International Affairs* 23, 3 (2025): 2, https://doi.org/10.1080/15570274.2025.2531653.

[69] *Ibid.*, 4.

[70] Stewart Patrick and Josie Barton, „Mitigating Risks from Gene Editing and Synthetic Biology: Global Governance Priorities," *Carnegie Endowment for International Peace* (2024): 8-11, 14, 18-21.

[71] Han, *supra note*, 3: 71, 73, 76, 113, 125.

approach could empower citizens and courts to actively shape right interpretation and application in specific contexts, ensuring relevance amidst rapid technological change[72]. This aligns with the view that established rights, such as the potentially powerful but largely dormant right to freedom of thought, possess an 'untapped reservoir' for development and the application to novel situations without necessarily requiring formal amendment[73]. Ultimately, the hope that AI might eliminate the need for difficult normative judgments in governance appears illusory. As Coan and Surden propose, a 'law of conservation of judgment' seems applicable: normative judgment, like energy, cannot be destroyed, only shifted[74]. Transferring decisions to LLMs doesn't eliminate value choices; it merely relocates them to the design of the AI, the selection of training data, the framing of prompts, or the interpretation of the AI's output. Therefore, the choice of whether and how to use AI in governance remains substantially a human judgment requiring normative justification[75].

Legislative efforts addressing these challenges are emerging globally, often mandating platform responsibility for content removal and attempting to regulate data collection. Notable examples include Germany's NetzDG, the UK's Online Safety Act and the EU's comprehensive Digital Services Act and GDPR. Similar regulatory frameworks have been implemented in India, Pakistan, Turkey, Singapore, Brazil and South Africa, though debates persist regarding freedom of expression impact and potential 'privatisation of censorship'[76]. The EU, anticipating 2024 EP election threats, has implemented specific legislative measures. The DSA mandates large platforms identify and label manipulated content like deepfakes by August 2025. More comprehensively, the EU AI Act establishes a risk-based legal framework categorising AI systems from minimal risk (spam filters) to limited (chatbots requiring transparency), high (facial recognition requiring assessment) and unacceptable (social scoring, banned). While including deepfake and disinformation definitions, its primary mitigation focus is marking and watermarking AI-generated content. However, the adequacy of such measures remains debatable. Critics argue that merely labelling AI-generated content may not be sufficient to prevent the rapid spread of disinformation and harmful impact before taking root, especially if audiences lack necessary media literacy for critical evaluation[77].

It is vital to acknowledge the approach of different states to constitutional law and its interpretation through unique historical and cultural lenses, resulting in diverse doctrines and practices like American originalism. The emphasis here is an interpretation of the Constitution according to original meaning, often leading to vastly different conclusions than in-

[72] Sun, *supra note*, 4: 282, 313-315.

[73] Bublitz, *supra note*, 27: 798.

[74] Coan and Surden, *supra note*, 10: 421, 492-493.

[75] Coan and Surden, *supra note*, 10: 415, 466, 491-493.

[76] Azgin and Kiralp, *supra note*, 14: 6-10.

[77] Aditya Kumar Shukla and Shraddha Tripathi, „AI-generated misinformation in the election year 2024: measures of European Union," *Frontiers in Political Science* 6 (2024): 2-3

terpretations that prioritise contemporary values. Despite marked differences in the pace of technological development on a global level, technological advancements and associated risks transcend national borders, necessitating global regulation and oversight approaches. States and citizens cannot afford to ignore or hide from the pervasive influence of technological progress, as doing so will invariably lead to them becoming victims rather than beneficiaries actively shaping its direction and reaping its rewards[78]. Proactive engagement with technological change, rather than passive acceptance or resistance, is therefore the only path forwards in ensuring a future where technology serves the common good and protects essential values. As we turn to concluding reflections in Section VI, the imperative is clear: constitutional democracy's survival in the twenty-first century depends on willingness to embrace proactive adaptation while remaining anchored to timeless values constitutions were designed to protect.

CONCLUSION: ANCHORING CONSTITUTIONAL VALUES IN AN AGE OF EXPONENTIAL CHANGE

The journey from parchment to pixels represents more than a change in medium – it signals a foundational transformation in the constitutional challenge itself. Where constitutions were once drafted for a world of stable boundaries, identifiable actors and comprehensible scales of human action, they must now operate in an environment where artificial intelligence makes decisions affecting millions in milliseconds, where biotechnology enables permanent modifications to the human genome and where private corporations wield power rivalling nation-states. This temporal and structural disjunction creates what this article has termed the "risk of doctrinal obsolescence" – the perpetuation of legal frameworks that no longer sensibly fit the world in which we live.

This article has argued that the constitutional role must evolve from reactive protection to proactive engagement – a transformation demanding not merely incremental doctrinal adjustments but the radical reconceptualisation of constitutional governance. The historical pattern is clear: constitutional frameworks have consistently lagged behind technological disruption, responding to harms only after they materialise. This reactive approach was perhaps adequate when technological change proceeded at a measured pace and any harms were localised and reversible, but contemporary technological acceleration renders this approach dangerously obsolete. Technologies that can alter the human genome, manipulate democratic processes through AI-generated disinformation, or create autonomous weapons systems do not afford us the luxury of responding after the fact.

Three core imperatives operationalise proactive constitutionalism. First, states must actively monitor and shape technological development through strategic investment, comprehensive education creating technologically literate citizens and international collaboration

[78] World Economic Forum: *The Global Risks Report 2023*. Geneva, 2023: 38.

addressing challenges that transcend national boundaries. Second, protecting fundamental rights in digital spaces demands anticipatory frameworks recognising how technology transforms the very conditions under which rights must be secured. Privacy, freedom of expression and access to technology itself must be reconceptualised for the digital age. Third, conducting proactive risk analysis and implementing adaptive regulation means anticipating and mitigating harms before they materialise – through robust frameworks for cybersecurity, algorithmic transparency, biosafety, and democratic safeguards against disinformation, developed not technocratically but through genuine public dialogue.

Yet implementing these imperatives confronts the constitutional trilemma: how to simultaneously advance technological innovation, uphold core values and constrain private power operating transnationally. Upholding human dignity demands ensuring AI systems do not reduce individuals to data points, that biotechnology serves therapeutic rather than eugenic ends and that neurotechnology respects mental integrity. Maintaining democratic legitimacy requires safeguarding electoral processes from AI-generated deepfakes, preventing algorithmic manipulation of public discourse and addressing the legitimacy deficit created when private corporations unilaterally establish governance frameworks for powerful technologies. Limiting transnational corporate power means confronting firms whose global reach allows them to evade national regulation and whose control over data and algorithms gives them unprecedented influence. This trilemma has no perfect resolution – it requires continuous negotiation, balancing and adjustment.

Emerging challenges will test constitutional frameworks even further. The convergence of artificial intelligence with biotechnology and neurotechnology presents particularly acute risks. AI-accelerated bioengineering could lower barriers to creating targeted pathogens and brain-computer interfaces raise profound questions about mental integrity and cognitive liberty; quantum computing threatens current encryption. These technologies demand comprehensive societal preparation: AI literacy for judges, legislators and citizens; educational curricula emphasising critical thinking and emotional intelligence; initiatives building societal resilience against manipulation; and crucially, safeguards against "democratic deskilling" – the erosion of substantial human capacities for self-governance through over-reliance on AI assistance.

Can constitutional law, traditionally reactive in nature, adequately navigate the velocity and complexity of twenty-first-century technological change? The answer is both yes and no. Yes, because constitutional principles – human dignity, equality, freedom, democratic legitimacy – remain timeless and universally valid. These values provide the moral compass by which technological development must be evaluated. But no, if we understand "sufficiency" to mean that existing doctrines, applied through traditional reactive methods, will adequately protect core values. Adaptive interpretation is necessary but insufficient. While courts should embrace incremental doctrinal complexity and reinvigorate dormant rights – such as freedom of thought or the human right to share in scientific advancement –

interpretation alone cannot bridge the gap between analogue-era constitutions and exponential technological change. More fundamental reforms may prove necessary: collective rights frameworks to address algorithmic discrimination; new institutional mechanisms for technological foresight and democratic participation; or perhaps, as Chile has done with neuro-rights, constitutional amendments recognising novel dimensions of human dignity.

Critically, this transformation is not the exclusive province of courts and legislatures. Proactive constitutionalism demands what this article has termed a "proactive constitutional ethos" – a shared commitment among state institutions and citizens to engage continuously with technological change in ways that preserve anchoring values while enabling beneficial innovation. This requires democratic participation. Citizens must possess not only AI literacy but also the critical thinking skills necessary to interrogate technological systems, resist manipulation and participate meaningfully in debates about technological governance. The responsibility extends in both directions: states must create conditions for informed citizenship through education and transparent governance and citizens must actively exercise their democratic capacities rather than passively accepting technological trajectories determined by market forces or corporate interests.

The global nature of technological challenges necessitates international cooperation, yet implementation must respect diverse cultural contexts and legal traditions. Frameworks like UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence exemplify efforts to establish shared principles while acknowledging cultural diversity. Yet certain core commitments – the inviolability of human dignity, the necessity of democratic legitimacy, the imperative to constrain arbitrary power – transcend cultural boundaries and must anchor any adequate constitutional response.

The stakes could not be higher. Technologies now under development will determine whether future generations inherit societies that respect human agency and dignity or ones where individuals are subjects of opaque algorithmic systems; whether democracy remains meaningful practice or devolves into manipulated spectacle; whether power remains accountable or becomes concentrated in unaccountable private hands. Constitutional democracy may fail this test. Technologies may outpace our capacity to govern them wisely. Yet the history of constitutionalism provides grounds for cautious optimism. Constitutions have adapted before – extending rights to previously excluded groups, recognising new dimensions of dignity, developing novel mechanisms for accountability.

The evolution from parchment to pixels demands continuous dialogue between constitutional tradition and technological disruption. We must resist two equal and opposite temptations: reactionary rejection that treats all change as threat and techno-utopianism that assumes technology will solve all problems. The future of the constitutional path requires critical engagement to be embraced: welcoming beneficial innovation while proactively shaping its trajectory; adapting constitutional frameworks while remaining anchored to fundamental values; leveraging technological capabilities while maintaining human

agency at the centre of governance.

Technology is not destiny and the future will be determined by choices – constitutional choices about which values to prioritise, institutional choices about how to govern innovation, educational choices about how to prepare citizens and ultimately moral choices about what kind of world we wish to create. These choices are ours to make, but only if we act with wisdom, foresight and unwavering commitment to anchoring values. The constitution must evolve from parchment to pixels not by abandoning its core mission but by fulfilling it in new circumstances, ensuring that even as our tools change, our commitment to human dignity, democratic legitimacy and accountable power remains constant. That is the challenge, the responsibility and the promise of proactive constitutionalism in the digital age.

Trends in the Understanding of Democracy and Freedoms in the Czech Republic in Recent Years: Time For a "Second Republic"?*

JAN KUDRNA[1]

Charles University Faculty of Law
Department of Constitutional Law
Email: kudrnaj@prf.cuni.cz

SUMMARY. *The Czech environment was so influenced by the French model that it is quite common to use numerical designations for Czechoslovak "republics," i.e., the individual significant phases of constitutional and political development. This custom, which is also known in Poland, for example, is based on the fact that every change in fundamental constitutional principles actually means the creation of a new state. It is also an expression of the fact that societies and therefore states, are not immutable. On the contrary, they are subject to development. This is a normal state of affairs that is sometimes caused by internal factors and sometimes by external ones. After the establishment of the Czech Republic in 1993, there was naturally a considerable amount of social development and change, which did not fail to influence the law and constitutional system of the Czech Republic. Nevertheless, in the more than 30 years since the establishment of the independent Czech state, there has been no consideration of whether it is already another "republic." This article uses a number of examples to show how legislation and broad social perceptions, particularly of*

* When I first arrived in Lithuania in 2010 as part of the Erasmus program, I was introduced to Prof. Toma Birmontienė, who was also a judge at the Constitutional Court at the time. Even then, I had the opportunity to have several interesting conversations with her. I had many other opportunities in this regard, for which I am grateful, because they always enriched me, both professionally and personally. It is not particularly common for an expert in such a high position to treat younger colleagues openly and as equals. Toma Birmontienė is an example that this is possible. I am very glad that I had the opportunity to get to know her and meet her, and I believe that our meetings and cooperation are far from over. When I was asked to participate in the preparation of this Liber amicorum, I was very happy to agree. I hope that both the book and my contribution will bring pleasure to the honouree.

1 ORCID: 0000-0001-8009-4294.

political rights and certain democratic principles, have changed over this period. Given the changes that have taken place since the "founding years" associated with the restoration of democracy and freedom in Czechoslovakia and subsequently in the Czech Republic, it may now be appropriate to speak of a "second (Czech) republic."

KEYWORDS: Czech Republic, political rights, elections, political parties, limits, second republic, founding years.

INTRODUCTION

Human societies and therefore also the states that are their products, are undergoing constant development. Its direction is not clearly defined; its essence is "change." However, this change may not necessarily be for the better. After all, the development of human societies is often compared to the movement of a pendulum or a spiral, with periods of greater freedom alternating with periods of restriction. The purpose of this text is to use the example of several key political rights and freedoms, a legal analysis of their essence and a comparison of their legal regulation over the past 35 years to illustrate the changes that the Czech Republic is undergoing. In the concluding synthesis, an attempt will be made to determine whether developments in the analysed area have progressed so far that the very essence of concepts such as "freedom" and "democracy" is changing. Furthermore, whether from a legal and material point of view, the Czech Republic is still the state it was at the time of the adoption of its basic constitutional documents.

The Czech Republic was established as one of the successor states after the division of Czechoslovakia. Czechoslovak statehood had a significant influence on it and unlike Slovakia, it openly acknowledges its positive legacy. This is evident from the preamble to the Constitution of the Czech Republic, which refers to the "good traditions of Czechoslovak statehood."[2] The political significance of the Czechoslovak state for the present-day Czech Republic is also evidenced by the fact that the most important national holiday is October 28, the day on which the independent Czechoslovak state was founded. It is unusual for a state to celebrate the day on which its predecessor, whose dissolution led to its creation, was founded as its main national holiday. This is indeed the case in the Czech Republic. According to the law,[3] state decorations are ceremoniously conferred or awarded to citizens of the Czech Republic on January 1 and October 28. In reality, this only happens on October 28. On January 1, there has never been any ceremony or celebration and it is virtually impossible to tell that it is a national holiday. This is despite the fact that January 1 is doubly con-

[2] For more details, see, for example, Jan Kudrna, "Modern Czech Constitutional Traditions and their Origins", *Logos* 119 (2024). https://doi.org/10.24101/logos.2024.29.

[3] See Section 13 of Act No. 157/1994 Coll. on State Decorations, as amended.

nected with the establishment of the Czech Republic as a state. On this day in 1969, Czechoslovakia was federalised and after almost 350 years the Czech state was officially restored, albeit without full sovereignty. At the beginning of 1993, the division of Czechoslovakia led to the Czech Republic – which had previously existed as a state within the Czechoslovak federation – acquiring full sovereignty. The purpose of this brief historical digression was to indicate the political interconnectedness of the constitutional and political structure of the Czech Republic with its predecessor. This could be succinctly summarised by saying that the realisation of Czechoslovak statehood fulfilled the state aspirations of the Czechs.

When it was founded, Czechoslovakia was closely linked to France. France influenced not only its political direction and constitutional structure, but also many details of social and scientific life. These included the "counting of republics," i.e., labelling the individual phases of the constitutional and political development of the state and its organisation with numbers. The designation of Czechoslovakia in the interwar period, specifically in the years 1918–1938, as the "First Republic" is well established in the wider society. The period from the fall of 1938 to mid-March 1939, defined on the one hand by the infamous Munich Agreement and on the other by the occupation of the Czech lands by Germany, is commonly referred to by experts and journalists as the "Second Republic." The reason for the change in numbering is, of course, not the drastic loss of territory, but the transformation of the constitutional order of the state, its departure, caused by the pressure of circumstances, from the principles of the separation of powers, parliamentary liberal democracy and the broad anchoring of individual rights and freedoms. The post-war period from liberation from German tyranny to the communist coup, with milestones on the one hand on May 9, 1945 and on the other on February 25, 1948, is sometimes referred to by experts as the "Third Republic." The subsequent phases of Czechoslovakia's development do not have numbers.

The same can be said for the current Czech Republic. These numerical designations appear with a time lag, the length of which depends on when it becomes clear that there has been such a qualitative change in the constitutional political system that it deserves its designation. For example, the designation "Second Republic" appeared in the Czech daily press as early as the fall of 1938. The "Third Republic" began to be discussed in Czechoslovakia immediately after the war. Naturally, fundamental constitutional and political change facilitates rapid introduction. This can be the adoption of a new constitution, as shown in France. However, it is also clear that when constitutional changes occur gradually, it is difficult to pinpoint the moment of transition. Thus, even after a series of reforms over the past 20 years that have little in common with the original intentions of Michel Debré and Charles de Gaulle, the term "Fifth Republic" is still used in France. This is despite the fact that the departure from the original system is becoming increasingly apparent. In the case of the Czech Republic, it is also becoming apparent that the fundamental constitutional and political characteristics of its system are changing. This raises the question of whether, in terms of quantity or quality, these changes have reached a level that would justify referring

to the Czech Republic as the "Second Republic."

In the Czech context, this line of reasoning is controversial in two ways. Formally, the term "Second Republic" has negative connotations in Czech history. It refers to a phase in the development of the Czechoslovak state that was based on a departure from liberal democracy. The same is true in material terms. The establishment of the Czech Republic in 1993 is associated with a period of democratisation and economic liberalisation of public life and the recognition of individual rights and freedoms. Although, of course, there can theoretically always be more freedom, the usual and natural development is rather that a turning point brings the maximum and is followed by a gradual restriction and modification of the original starting points. Therefore, the idea that the Czech Republic may be in a new phase that is different from where it started, suggests that there has been a departure from the original ideals to such an extent that it is appropriate to talk about a new phase in the development of the state and society.

As will be shown below, the Czech Republic is witnessing new trends and approaches in the field of constitutional politics in everyday life, especially with regard to the concept of political rights. Specifically, these primarily include the following socio-legal phenomena:

- efforts to restrict freedom of expression and combat so-called disinformation;
- tightening of rules for conducting election campaigns;
- consideration of the possibility of cancelling elections if there is suspicion that they have been influenced.

It is worth considering whether these changes, taken together, already indicate a transformation of the fundamental systemic principles that deserves to be symbolically summarised as another "Republic."

1. CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE DEMOCRATIC SYSTEM IN THE CZECH REPUBLIC

The Constitution of the Czech Republic (hereinafter also referred to as the "Constitution"), approved on December 16, 1992 and promulgated as Constitutional Act No. 1/1993 Coll., as amended,[4] prefers indirect democracy. This follows from Article 2(2) thereof, which stipulates that "a constitutional law may determine when the people exercise state power directly." The Constitution itself does not regulate the institution of referendums in any way and despite several attempts, the relevant constitutional law regulating this matter in the Czech Republic has not yet been adopted. Elections are therefore the key instrument for exercising the will of the people in the Czech Republic in order to fulfil Article 2(1) of the Constitution.

4 Constitution of the Czech Republic of 16 December 1992, No. 1/1993 Sb. Accessed on October 28, 2025. https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Ustava_EN_ve_zneni_zak_c._98-2013.pdf.

Furthermore, Article 5 of the Constitution stipulates that "The political system is based on the free and voluntary formation and free competition of political parties that respect fundamental democratic principles and reject violence as a means of promoting their interests." As can be seen from the above, political parties are preferred as participants in the struggle for power in the Czech Republic. Their participation in elections is guaranteed. However, this does not preclude the legislature from granting this opportunity to other actors. These may be individuals as independent candidates not nominated by political parties. Their participation is possible within the meaning of the cited Article 5 of the Constitution, but the legal regulation should not shift the nomination system in the relevant elections in such a way as to violate the preferential position of political parties.

The current legislation respects this principle. Only political parties or their coalitions may register candidate lists with the Chamber of Deputies. The same applies to elections to the European Parliament and regional councils. So-called independent candidates or their associations cannot register their candidate lists. In the case of elections to the Senate and municipal councils, candidates not nominated by any political party may participate, but these candidates must meet stricter legal conditions. Specifically, they must obtain the number of signatures required by law for their candidacy. Only in presidential elections political parties do not have a directly advantageous position, but this is indirectly the case when a candidate can be nominated by, among others, at least 20 deputies or 10 senators. However, a political party cannot do so directly, as is the case in all other types of elections.

The authors of the Constitution therefore opted for a "classical" system in which political parties, as a specific type of association, act as intermediaries between the people and state authorities. Political parties were given maximum freedom within their sphere of competence. The Charter of Fundamental Rights and Freedoms (hereinafter also referred to as the "Charter"), approved on January 9, 1991 and re-enacted under No. 2/1993 Coll., as amended,[5] regulates the right to associate in political parties in its Article 20. First and foremost, it guarantees citizens the right to form political parties and to associate within them. This creates space for citizens to participate in the political struggle for power in the state.

The right to associate in political parties is naturally not an absolute right; it can be restricted by law. The Charter sets out the conditions for possible restrictions in Article 20(3) as follows: "The exercise of these rights may be limited only in cases specified by law, if it involves measures that are necessary in a democratic society for the security of the state, the protection of public security and public order, the prevention of crime, or the protection of the rights and freedoms of others." More detailed conditions are set out in Act No. 424/1991 Coll. on association in political parties and political movements, as amended. It prohibits, in particular, the establishment and activities of political parties that reject democracy, parties that use violence,

[5] Charter of Fundamental Rights and Freedoms, Constitutional Act No. 2/1993 Coll. as amended. Accessed on October 28, 2025. https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Listina_English_version.pdf

parties with armed forces, forced membership, or parties that threaten the principle of civil equality, morality, public order, or the rights and freedoms of citizens. In addition, from the outset, the law established special rules for the financing and management of political parties.

Article 20(4) of the Charter further stipulates that "Political parties and political movements, as well as other associations, are separate from the state." This means that political parties cannot take over the functions of the state, as is the case in some totalitarian systems, but neither can the state interfere in the functioning of political parties. Above all, the state cannot influence the personnel policy of political parties, their program, internal structure, or even the economic model of a given party.

Freedom of expression is key to the functioning of a democratic system. It is guaranteed by Article 17 of the Charter. However, even in this case, it is not an unlimited freedom. Possible constitutional limits are set out in Article 17(4) of the Charter as follows: "Freedom of expression and the right to seek and disseminate information may be limited by law in the case of measures necessary in a democratic society for protecting the rights and freedoms of others, the security of the state, public security, public health and morals." There are many examples of laws restricting freedom of expression, from the protection of personality rights in the Civil Code, through the law on advertising regulation, to the Criminal Code criminalising certain expressions or the law on the protection of classified information.

However, what is important is that the key rule for any restrictions on both of these freedoms is "if necessary in a democratic society," or "if the objective cannot be achieved otherwise, without interfering with the freedom in question." In case of doubt, according to the Constitutional Court, the legislator should proceed according to the principle of *in dubio pro libertate*.[6]

The constitutional system of the Czech Republic was therefore initially conceived on the basis of the freest possible political competition and the broadest possible exercise of rights in participating in it. Although the first free elections in Czechoslovakia in early June 1990 took place not only during the existence of the USSR, but even during the continuing presence of its army, no one doubted that they would turn out "well." The situation was similar in all subsequent elections in this "founding decade". Even though there was a major conflict at the time over the form of social transformation, none of the politicians argued that democracy and freedom in the Czech Republic or its path to the EU and NATO were under threat. This was despite the fact that everything was undergoing change, including historical knowledge and its interpretation. As my colleague, an active politician at the time, aptly described the period: "People were like strangers in their own country." However, none of the politicians at the time sought to pass laws restricting free political competition.

[6] See, for example, the ruling of the Constitutional Court, ref. no. Pl. ÚS 14/07, available online here: https://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=60659&pos=112&cnt=125&typ=result.

2. THE GRADUAL TRANSFORMATION OF THE APPROACH TO ISSUES OF POLITICAL COMPETITION REGULATION

Efforts to tighten regulations on political parties and subject them to state control are not a new phenomenon in the Czech Republic. The first such case was the passage of Act No. 117/1994 Coll.,[7] which brought about a major amendment to Act No. 424/1991 Coll. on political parties and movements, as amended at the time. Political parties were to be severely restricted in their ability to generate income outside of state support and their finances were to be fully subject to state control by the Supreme Audit Office.

This provision was challenged by a group of 44 members of parliament before the Constitutional Court, who proposed its repeal as unconstitutional. The Constitutional Court upheld this proposal and repealed the provisions of the law in question in its ruling ref. no. Pl. ÚS 26/94.[8]

The Constitutional Court found the contested provisions to be unconstitutional for several reasons. The key provision for the Court was Article 20(4) of the Charter, which stipulates that political parties are separate from the state. The Court added that the separation of parties from the state does not mean that parties are private associations. Although political parties are not public authorities and do not have a public law character, they do perform certain tasks in the public interest in accordance with the Constitution, which are necessary for the functioning of a state based on representative democracy. A democratic state is legitimised through their activities, especially in elections. Financial support from the state is possible under the conditions laid down by law, but it must not exceed the limit set out in Article 20(4) of the Charter. In other words, it must not become the main source of income for political parties, which would make them dependent on the state.

The Constitutional Court described the financial management of political parties as a sensitive issue. It stated that transparency in this area was possible, but not feasible through the Supreme Audit Office, which, according to the Constitution, was established for the purpose of auditing the management of state property.

The Constitutional Court also commented on the issue of (in)equality between different political parties and the equalisation of their status through the introduction of economic and financial restrictions. According to the Constitutional Court, this approach, with its formally equal treatment of factually unequal entities, contradicts the very principle of equality as the diverse nature of political parties is matched by diverse means for the legal financing of their costs.

The cited ruling defined the scope for regulating political competition for the next 20 years. The Act on Association in Political Parties established clear rules regarding permissible sources of financing for political parties and election campaigns, as well as prohibited

[7] Act No. 117/1994 Coll, accessed on October 28, 2025. https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-117.

[8] Key legal sentences from the ruling are available online here: https://www.zakonyprolidi.cz/judikat/uscr/pl-us-26-94 (accessed on October 28, 2025).

sources. Clear rules were established for the procedural process of providing donations to political parties and their registration. Control over financial management continued to be entrusted to the Control Committee of the Chamber of Deputies of the Parliament of the Czech Republic. Expenditures in election campaigns were not limited. Nor was there any regulation of the activities of so-called supporting persons, i.e., those expressing support for a candidate in material form during the campaign.

The first major change in the approach to political competition in the Czech Republic was brought about by Act No. 302/2016 Coll., which amended Act No. 424/1991 Coll. on political parties and movements. This amendment, justified by the desire for transparency in the financing of political parties and election campaigns, brought about several key changes. First, it set limits on financial donations to political parties. It also set maximum allowable amounts for election campaign spending for different types of elections, along with extensive disclosure and reporting requirements regarding who commissioned specific promotional materials, who financed them and who published them. The Act also established a new Office for the Control of Political Party Finances to which all the above information must be submitted and with whom anyone wishing to support a political party or candidate in an election campaign needs to register. Violation of any of the newly established obligations is subject to significant penalties.

This amendment raises many constitutional controversies. It interferes with both the freedom to associate in political parties and freedom of expression. The question is, which of the constitutionally protected values legitimises this interference with both freedoms? Among other things, the law stipulates that any political support expressed during the pre-election campaign is subject to registration with the aforementioned authority. This means that putting up a poster in your own window or on your own fence, or putting a sticker on your car, is only permitted under the law if the person in question has registered with the authority.[9] However, registration alone is not enough. It is also necessary to set up a transparent bank account, be prepared to formally acknowledge the support provided, publish everything on your own website and keep all data for five years after the election and be prepared to submit it.[10] In its opinion, the Office decided on a single exception. Specifically, it excluded promotional materials up to 1 A4 page in size from the registration requirement.[11] This contrasts sharply with the fact that the law allows for a maximum ex-

[9] See the Office's opinion here: https://pruvodce.udh.gov.cz/?docs=agitace-bez-vedomi-kandidujiciho-uskupeni-registrovana-treti-osoba, accessed on October 28, 2025.

[10] See Section 13 of Act No. 234/2025 Coll. on election campaigns and on the transparency and targeting of political advertising. The text of the law is available online here: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2025-234#p13, accessed on October 28, 2025.

[11] See, for example, here: https://zpravy.aktualne.cz/domaci/strany-maji-mit-smlouvy-na-vsechny-plakaty-vetsinez-a4-nere/r~931835028d8311e7a5d50025900fea04/ and here: https://www.lidovky.cz/domov/volebni-transparent-v-okne-nebo-na-aute-s-agitaci-opatrne-jinak-zaplatite-pokutu.A171011_154344_ln_domov_sk https://www.lidovky.cz/domov/volebni-transparent-v-okne-nebo-na-aute-s-agitaci-opatrne-jinak-zaplatite-pokutu.A171011_154344_ln_domov_sk, accessed on October 28, 2025.

penditure of CZK 1.8 million (equivalent to EUR 45,000) for such supporters, but does not allow for any exceptions for persons who do not even come close to, for example, 1/1000 of this amount, subjecting them to the same restrictive rules.

In the sense of Article 17(4) of the Charter, how is putting up a poster, for example in A2 format, on one's own fence a threat that would justify a lawful restriction on freedom of expression? It is certainly not a threat to national security, public safety, or the protection of public health and morals. So is it about protecting the rights and freedoms of others? But what rights? Not to be exposed to expressions of political support by an unregistered person?

It is doubtful that such an interference with constitutionally guaranteed rights and freedoms is legitimate. It is a very significant interference with freedom of expression, which is subject to greater protection, especially in the case of political expression. The threat of significant sanctions combined with an administratively demanding registration system prevents anyone who would like to support a candidate on their own from doing so. In the Czech Republic, this issue remains open, as no one has yet initiated a review before the Constitutional Court.[12]

3. THE FIGHT AGAINST SO-CALLED DISINFORMATION AND OTHER RESTRICTIONS ON FREEDOM OF EXPRESSION IN ELECTION CAMPAIGNS

Another socio-legal phenomenon that deserves attention is the fight against so-called disinformation. This topic also appeared in its initial form in the mid-2010s, but it fully developed during the COVID-19 pandemic.

I use the term "so-called disinformation" for the following reason. Disinformation is supposed to be false information and, ultimately, prohibited. This is certainly a commendable consideration. However, if we are to restrict something as unlawful, we must first determine what is lawful. Thus, if we want to restrict and punish *disinformation*, we must say in the first place what is meant by *information*. Or rather, what is *truth*. Here is the crux of the matter, so to speak. Napoleon declared that history is a fable agreed upon by men.[13]; in the area of today's Czech Republic, we have seen these "agreements" change at least five times in the last 120 years. This should lead us to some caution about social truth.

The COVID pandemic has shown that what was labelled as misinformation very often turned out to be true within three months. And the biggest purveyor of disinformation turned out to be the state itself. The same is true of other topics, whether it be the health condition of US presidential candidates, the current Russian-Ukrainian military conflict, or

[12] In Poland, the Constitutional Tribunal ruled in 2011 that the ban on the use of billboards larger than 2 m^2 in election campaigns was unconstitutional. See decision ref. no. K 9/11. Available online: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111490889/T/D20110889TK.pdf, accessed on October 28, 2025.

[13] Zdeněk Vaněk, *Kaleidoskop. Moudré, poetické, humorné i rozverné střípky* (Plzeň: Z. Vaněk, 2009), 345.

almost any other topic.[14]

The fact that it is not only unclear what the truth is, but also how to recognise it, does not prevent the fight against so-called disinformation, in the interest of which even restrictions on freedom of expression are considered legitimate. Let us note, with reference to Article 17(4) of the Charter, that the Czech constitutional order does not allow such a reason for restricting freedom of expression. This is for the good reason already mentioned above: if we do not know what the truth is and how to find it, we cannot prohibit its opposite either. Because that too is unknowable to us.

Nevertheless, the fight against so-called disinformation is being waged in the Czech Republic. One manifestation of this was a draft law on election campaign rules, later promulgated as Act No. 234/2025 Coll. In its original form, the Ministry of the Interior proposed[15] that anyone who published false or grossly offensive information about a candidate or political party during an election campaign would be subject to a fine of up to CZK 2 million (approximately EUR 80,000).[16]

Until this proposal prepared by the Ministry of the Interior, election laws had always prohibited the dissemination of false and offensive information in election campaigns and stipulated that these must be conducted "honestly and fairly." However, the sanctioning of non-compliance with this rule was left primarily to voters or other legal remedies, whether civil, administrative (in the case of a misdemeanour), or criminal. This was done for good reason. Proving the truth or falsehood of a statement can be difficult and proving guilt in the case of an offensive statement can be time-consuming, exceeding the scope of an election campaign. At the same time, existing means of protecting personal rights have always been considered sufficient, without the need to duplicate them with sanctions for specific offenses.

The above-mentioned proposal by the Ministry of the Interior was innovative in this regard and fit in with the trend of combating disinformation and falsehoods. Ultimately, following public criticism, including from the president of the Supreme Administrative Court,[17] this part of the proposal was not approved and Act No. 234/2025 Coll. on election campaign rules retained the existing solution, i.e., a rule without specific sanctions.

Once again, it is clear that the proposal in its original form was superfluous. Moreover, it would create conditions for the filing of numerous reports and complaints, which would

---

[14] For more on this issue, see: Jan Kudrna, "The possibilities of combating so-called disinformation in the context of the European Union legal framework and of constitutional guarantees of freedom of expression in the European Union member states", *International Comparative Jurisprudence* 2 (2022): 138-151. http://dx.doi.org/10.13165/j.icj.2022.12.002.

[15] The draft is available online here: https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=244536, accessed on October 28, 2025.

[16] See the provisions of Section 3(2) and Section 16(1)(a) of the draft.

[17] Statement available online here: https://www.ceska-justice.cz/2025/01/pokuta-az-2-miliony-za-lzi-v-kampani-nedelejme-z-voleb-materskou-skolku-rika-simka, accessed on October 28, 2025.

become another form of fighting political opponents and, above all, a threat to anyone who wanted to criticise any politician, even in a harsher form that is permissible in the political arena and protected by both the Constitutional Court of the Czech Republic and the European Court of Human Rights.[18]

4. OPEN DELIBERATIONS ON NOT ONLY THE POSSIBILITY BUT ALSO THE APPROPRIATENESS OF CANCELLING ELECTIONS IF THEY ARE SUBJECT TO UNDUE "INFLUENCE"

If there was any constitutional-political taboo in the Czech Republic until recently, it was the idea of invalidating elections, especially those to the Chamber of Deputies. Indeed, Act No. 247/1995 Coll. on Elections to the Parliament of the Czech Republic, as amended, allows for judicial review of elections to the Chamber of Deputies to a very limited extent. Given that the Chamber of Deputies is a key constitutional body in the Czech Republic, from which all other public authorities derive their legitimacy (with certain exceptions following the introduction of direct presidential elections), only the election of one of the elected candidates can be annulled. Unlike all other elections, in the case of the Chamber of Deputies, neither the vote nor the election as a whole can be declared invalid by law.[19] Only the legality of the election of an individual candidate can be verified and, if necessary, his or her mandate revoked. The legislator did not state the reason directly,[20] but discussions suggested that elections to the Chamber of Deputies are so crucial to the proper functioning of the state that there can be no room for questioning them. The only result would be a constitutional crisis.

Nevertheless, over the past year, and particularly in connection with the cancelled presidential elections in Romania, there have been repeated calls in the Czech Republic for the highest courts, presumably the Constitutional Court, to be prepared to intervene and cancel elections if they were influenced in an "inappropriate manner" and the "future direction of the country" was affected. Although the Constitutional Court of the Czech Republic does not have any power to intervene in elections and cancel them, its president has nevertheless admitted this possibility, saying: "Court intervention in elections is an atomic bomb. But if the situation gets out of hand, we will not turn a blind eye." He added that it would be dangerous if the courts and other institutions were inactive and that voters should always

[18] See the Constitutional Court ruling published under No. 91/1994 Coll. Available online in English: https://www.usoud.cz/en/decisions/1993-04-12-pl-us-43-93-disparagement-of-state-bodies, accessed on October 28, 2025.

[19] See the provisions of Section 87(1) of Act No. 247/1995 Coll. on Elections to the Parliament of the Czech Republic, as amended. Available online: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-247#p87, accessed on October 28, 2025.

[20] See the draft bill available online: https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=3&CT=585&CT1=0, accessed on October 28, 2025.

have the final say in elections, speaking of court intervention in extreme situations that "completely defy even the most crude morals."[21]

As already mentioned, not only does the law not allow for the cancellation of the entire election to the Chamber of Deputies, but neither the Constitution nor the law on the Constitutional Court gives this body the power to intervene in the elections. Administrative courts in the Czech Republic are bound by law, so their intervention is out of the question. Despite the fact that there is no legal or constitutional basis for cancelling elections to the Chamber of Deputies in the Czech Republic, the President of the Constitutional Court spoke of his readiness to take such a step.

In this case, two taboos were broken. Firstly, it is unacceptable for the president of the highest court to speak of his willingness to exceed the legal framework. Secondly, this meant denying the rule that in freely conducted elections, it is the voters who decide, not the courts. Furthermore, with reference to "coarse manners."

Furthermore, it is clear that there is once again an interest in protecting values that are not legally defined, as this is probably not even possible. Just as it is impossible to define what constitutes "disinformation," it is unclear what is meant by "undue influence" on voters. The essence of the election campaign is to influence voters. Rejecting this as unacceptable means rejecting the very essence of elections.

CONCLUSION

Earlier in this text, I attempted to use several examples to illustrate the shift in understanding of the essential components of democratic principles in the Czech Republic. The explanation provided clearly shows how significant the change in this area has been in the Czech Republic compared to 30–35 years ago, when the foundations of its constitutional order were laid.

While the "founding years" of the Czech Republic were characterised by a belief in the need for maximum liberalism in the area of political rights, there has been a significant shift in this regard over the past 10 years. Political rights are to have a narrower scope, whether for "moral" reasons or because of a vaguely formulated "threat to the fundamental direction of the country." Although none of the proponents of various restrictive measures will admit it, democracy and free political competition, including freedom of expression, are to be restricted in the interest of preserving... democracy.

This is a new situation, unimaginable at the time of the restoration of democracy and civil liberties in the Czech Republic in the 1990s.[22]

---

[21] Statement available online: https://www.info.cz/podcasty/dimun/zasah-soudu-do-voleb-je-atomova-bomba-kdyby-se-ale-situace-vymkla-nebudeme-odvracet-tvar-rika-baxa, accessed on October 28, 2025.

[22] The transformation of the economy also deserves attention. In the early 1990s, there was a strong consensus in the Czech Republic that state intervention in the economy should be kept to a minimum and that market

The development undergone by the fundamental political rights described above, which define democracy itself and the position of the individual as a co-creator of the direction of society and the state, points to such a conclusion. It is absolutely clear that Czech legislation has undergone a major shift from a liberal, free-thinking approach to a reporting-based, administratively bound approach that does not spare the threat of significant sanctions for the slightest violation of the rules. These are often so difficult to comply with that they discourage many people who would like to engage in civic activity from participating in public affairs. This is a manifestation of the human tendency to regulate and control.[23] This is in stark ideological contrast to the atmosphere of the early 1990s, which was moving towards liberalisation. The problem is not the establishment of clearer rules, but their restrictive nature, especially since they interfere with key values such as "freedom," "democracy" and the ability of individuals to participate in public affairs.

In this sense, we can observe undesirable social developments in the Czech Republic, but not only there. It may be difficult to detect in everyday life, but it is obvious when looking back, so to speak, at the roots of the constitutional order and its origins and the goals and intentions of that time.

The answer to the question posed in the introduction, whether it is already time to talk about a "second republic" in the Czech Republic, is yes. At least in the sense that we are on its threshold. This threshold, if it has not already been crossed, should not be exceeded, because the price for the loss of freedom is always too high and the price for restoring it even higher.

participants should depend solely on their performance and capabilities. As has been evident in recent years, subsidies are playing an increasingly important role in the economy, without which many businesses and the economy as a whole cannot function. Whether it is the approved ban on cars with combustion engines or the launch of the ETS II permit system. However, that would be a topic for another article and an author with a different expertise, although I believe that the honouree would find it interesting given her broad outlook. And above all, this aspect is also closely related to the topic of my article.

[23] For more information on this topic, including in-depth details, see Pavel Maršálek, *Chvála populismu*. in: Peter Brezina, František Cvrček (eds.), *Metamorfózy práva ve střední Evropě 2024. Alfeus a Augiášův chlév* (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2024), 90-97. Available online: https://naos-be.zcu.cz/server/api/core/bitstreams/7a486899-7918-48a8-a965-8ee8c7106c9f/content, accessed on October 28, 2025. Or also Jana Reschová, *The Crisis of Liberal Democracy in the Czech Republic. Contesting Liberalism or Liberal Constitutionalism?* in: George Katrougalos, Bertrand Mathieu (eds.), *The Crisis of Liberal Democracy. Diagnostics and Therapies* (Cambridge-Antwerp-Chicago: Intersentia, 2023) 237-254.

Konstitucinio solidarumo principo reikšmė užtikrinant žmogaus teisių apsaugą

EDITA ŽIOBIENĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: ziobiene@mruni.eu

SANTRAUKA. *Straipsnyje atskleidžiama daugiasluoksnio ir daugiaprasmio konstitucinio solidarumo principo raida, jo taikymo subtilybės. Remiantis moksline doktrina, konstitucinėmis nuostatomis, konstitucinės justicijos institucijų ir EŽTT jurisprudencija, solidarumo principo taikymas analizuojamas skirtingose valstybės ir visuomenės gyvenimo srityse: pirmiausia, siejant su socialinės gerovės, t. y. socialinių teisių plačiąja prasme, nuostatomis ir jų įgyvendinimu; antra, siejant su visuomenės solidarumo reikalaujančiais pokyčiais dėl nepaprastosios padėties, ekstremalios situacijos, stichinės nelaimės, galimais žmogaus teisių ribojimais, siekiant apsaugoti konstitucines vertybes kaip nacionalinis saugumas, visuomenės sveikata; trečia, solidarumas siejamas su atsakomybe, įsipareigojimu savai valstybei, visuomenei, interpretuojamas kaip savo valstybei lojalaus piliečio konstitucinių pareigų atlikti karinę tarnybą, mokėti mokesčius, prisidėti prie valstybės gyvenimo kokybės vykdymas. Straipsnyje akcentuojamas konstitucinės justicijos institucijų vaidmuo vertinant valstybės valdžios institucijų veiksmų ir sprendimų būtinumą, teisėtumą, proporcingumą, nustatant konstitucinių vertybių pusiausvyrą, ypač tarp viešojo intereso ir žmogaus teisių užtikrinimo.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Konstitucija, konstitucinė jurisprudencija, žmogaus teisės, ribojimo doktrina, solidarumo principas, konstitucinės vertybės.

ĮVADAS

Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas ir jų katalogo įtvirtinimas Konstitucijoje yra vienas iš svarbiausių konstitucinių gėrių demokratinėje valstybėje. Pasak

[1] ORCID: 0009-0007-7040-7227.

Konstitucinio Teismo, Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas reiškia, kad žmogui priklauso nuo jo asmens neatskiriamos ir iš jo neatimamos teisės ir laisvės, kad žmogus jas turi *ipso facto*[2]. Nekyla abejonių dėl svarbiausių žmogaus teisių savybių: visuotinumo, universalumo, nedalumo, individualaus pobūdžio, taip pat ir jų tarpusavio susisiejimo. Tik vadovaudamasi pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine[3]. Žmogaus orumas kaip esminė ir neatskiriama prigimtinė žmogaus savybė yra neatsiejama, be kita ko, nuo prigimtinių žmogaus teisių, o orumo pažeidimas pagal konstitucinę jurisprudenciją gali būti konstatuotas nustačius žmogaus teisių ir laisvių pažeidimus[4]. Taip pat neabejotina, kad žmogaus orumo apsauga suponuoja pirmiausia valstybės pareigą užtikrinti žmogaus teisių įgyvendinimą ir, esant poreikiui, nepriklausomą ir nešališką jų gynybą.

Pastaraisiais metais Europos valstybių visuomenės ir teisinės sistemos patyrė netikėtų iššūkių: pandemiją, migracijos krizę, Ukrainos karą, taip pat socialinę poliarizaciją, taupymo priemonių taikymą, ekonomines ir ekologines krizes. Įstatymų leidėjams ne kartą teko ieškoti išmintingų sprendimų ne tik kaip įveikti iššūkius, bet ir kaip išsaugoti sąžiningą pusiausvyrą tarp būtinų taikyti priemonių ir žmogaus teisių ribų. Lengviausias ir pavojingiausias kelias, prisidengiant visuomenės interesu įveikti krizę, įvesti maksimalius ribojimus, nepaprastąją ar ekstremalią padėtį ir pateisinti praktiškai bet kokius veiksmus. Visgi primintina, kad Konstitucija riboja visų teisėkūros subjektų diskreciją, nes visi teisės aktai turi atitikti Konstituciją, taip pat ir visų valstybės ir savivaldybių institucijų bei pareigūnų priimami sprendimai negali jai prieštarauti. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „konstituciniu teisinės valstybės principu turi būti vadovaujamasi ir kuriant teisę, ir ją įgyvendinant“[5]. Kita vertus, ne mažiau svarbi misija tenka konstitucinės justicijos institucijoms, kurių pirminė pareiga, pasak L. Favoreu[6], užtikrinti ir teisinio reguliavimo darnos reikalavimo teisėkūroje laikymąsi – per ordinarinio teisinio reguliavimo konstitucingumo patikrą nustatyti Konstitucijos saugomų vertybių sandūros ir suderinamumo būdą, užtikrinant, kad nė viena iš konstitucinių vertybių nebūtų paneigta ar neteisėtai apribota.

Krizinėse situacijose labai dažnai pasitelkiami populistiniai sprendimai, prisimenamos abejotinos teisių ir pareigų vienovės teorijos, reikalaujama visuomenės solidarumo. Pastaruoju metu atgijo ne tik raginimai solidarizuotis, bet ir teorinės diskusijos apie solidarumą. Solidarumo terminas vis dažniau minimas šiuolaikiniuose socialiniuose judėjimuose (pavyzdžiui, „MeToo“, „Movement for Black Lives“, „Occupy“, klimato kaitos ak-

---

[2] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinio*s, 2005, Nr. 1–7.

[3] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

[4] Algirdas Taminskas ir Gediminas Mesonis, „Žmogaus orumas: konstitucinės refleksijos“, *Jurisprudencija* 21(4) (2014): 957–973.

[5] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 105–3318.

[6] Louis Favoreu, *Konstituciniai teismai* (Vilnius: Garnelis, 2001).

tyvizmo „Fridays for Future“), teisėje, politikoje ir net bioetikoje. Sociologijoje, politikos moksluose, socialinėje ir politinėje filosofijoje daugėja tyrimų, analizuojančių solidarumo sąvoką, įvairius judėjimus ir jų reikšmę visuomenei.

Viena vertus, akivaizdu, kad abi teisinės kategorijos – žmogaus teisių prigimtinis individualus pobūdis ir visuomenės solidarumas – kilusios iš visiškai priešingų teisės filosofijos tradicijų, atspindinčių skirtingus tikslus, kita vertus, tam tikrose situacijose jų suderinamumas yra ne tik įmanomas, bet būtinas.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti, kiek ir kokia apimtimi reikšmingas solidarumo principas įgyvendinant žmogaus teises. Įprastai solidarumo principas analizuojamas tarptautinėje teisėje, taip pat Europos Sąjungos teisės kontekste, pažymint subjektų bendrus, dažnai sutartimi pagrįstus įsipareigojimus veikti ar susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų, puoselėti tas pačias vertybes, prisiimti bendrą atsakomybę. Konstitucinėje teisėje dažniau analizuojama solidarumo principo įtaka socialinėms ir ekonominėms teisėms, taip pat trečiosios kartos vadinamosioms solidarumo teisėms. Šiame straipsnyje nagrinėsime solidarumo principo taikymo ribas žmogaus teisių srityje plačiąja prasme tiek Lietuvos, tiek ir kitų valstybių konstitucinėje teisėje, pasitelkdami mokslinę doktriną, konstitucinės justicijos institucijų ir EŽTT jurisprudenciją, tikslui pasiekti bus naudojami lyginamasis, loginis, sisteminės analizės metodai.

1. SOLIDARUMO PRINCIPO KILMĖ IR EVOLIUCIJA

Teisinis solidarumo principas, siekiantis senovės Romos laikus[7], Prancūzijos revoliucijos metu įgavo pagreitį kartu su brolybės (pranc. *fraternité*) sąvoka. Solidarumą galima suvokti iš evoliucinės perspektyvos, nes jis išsivystė iš klasikinės etinės pilietinės draugystės idėjos (Aristotelio darbuose) per religinę idėją apie visuotinį elementą savyje – „lygybę prieš Dievą“ Viduramžiais – iki momento, kai Prancūzijos revoliucijos metu jis buvo politiškai transformuotas į *fraternité* (visuotinę brolybę), „lygybę prieš įstatymą“[8]. Kai kurie autoriai[9] teigia, kad iš Prancūzijos revoliucijos devizo „laisvė, lygybė, brolybė“, vėliau sėkmingai inkorporuoto į Respublikos Konstitucijas, laisvės ir lygiateisiškumo koncepcijos dinamiškai evoliucionavo, jų turinį, taikymo ribas byla po bylos atskleidė konstitucinės justicijos institucijos ir tarptautiniai teismai, joms buvo skiriama daug dėmesio įvairiuose moksluose, o brolybės principą vadina pamirštuoju. Sociologijos, filosofijos, politikos ir teologijos mokslų darbuose nagrinėjama brolybės principo transformacija į žmogiškumo, bendruomeniš-

[7] Romėnų teisės sąvoka *in solidum* (bendra sutartinė prievolė, pagal kurią kiekvienas pasirašęs asmuo įsipareigoja atsakyti už visų skolų) ilgą laiką buvo įtvirtinta Prancūzijos civiliniame kodekse.

[8] Hauke Brunkhorst, Solidarity: *From civic friendship to a global legal community* (MIT Press, 2005).

[9] Antonio Maria Baggio, „The forgotten principle: fraternity in its public dimension“, *Claritas: Journal of Dialogue and Culture* 2, no. 2 (2013): 8. Alberto Martinelli, Michele Salvati, and Salvatore Veca. *Progetto 89. Tre saggi su libertà, eguaglianza, fraternità. Vol. 90* (Il saggiatore, 2009).

kumo ir solidarumo principus. I. M. Barosso[10], analizuodamas Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos pradinių projektų pasiūlytas brolybės[11] idėjos formuluočių modifikacijas („visi žmonės yra broliai“, „vienos šeimos nariai“, „elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai“ ir pan.) prieina prie išvados, kad brolybė Deklaracijos 1 ir 29 (1) str. kontekste virsta pareiga, o laisvė ir lygybė tampa būtinomis sąlygomis žmogaus teisėms užtikrinti.

Mokslinės diskusijos[12] rodo, jog brolybė kaip pagrindinė Prancūzijos revoliucijos idėja vis dažniau buvo kvestionuojama, kai kurie ją laikė tik krikščioniškos labdaros idėjos atspindžiu. Nors analizuojant istorinius šaltinius galima surasti labai įvairių visuomenės solidarumo apraiškų pavyzdžių, grįstų ne tik krikščioniškos labdaros idėja, bet ir būdingų kitoms religijoms. Islamo pasaulyje *Zakat*, vienas iš penkių islamo ramsčių, minimas Korane, reiškia perteklinio turto atidavimą neturtingiesiems, siekiant mažinti socialinę atskirtį, budistų šventyklų valgyklos, kuriose vargšams nemokamai dalijamas maistas, nuo XIX a. pradžios imtos kurti Vakarų šalyse, yra dar vienas reikšmingas organizuotos solidarumo apraiškos pavyzdys[13]. Pasak mokslininkų, solidarumo koncepcija pradėjo formuotis XIX a. antrojoje pusėje, o jos pradininku laikomas mąstytojas Pierre Leroux, savo darbuose siekęs „krikščioniškąją labdarą pakeisti žmogaus solidarumu“, atkreipdamas dėmesį, kad žmonių ryšiai yra labiau „pareigõs“, o ne „tiesioginio solidarumo jausmo“ rezultatas. Auguste Comte ir Émile Durkheim tęsė solidarumo sąvokos transformaciją. E. Durkheimas klausė, kodėl „individas, tapdamas labiau savarankiškas, vis labiau priklauso nuo visuomenės“. Visgi savo darbuose E. Durkheimas pabrėžė, kad liberalioje visuomenėje lygiaverčiai svarbu užtikrinti individo laisvę ir visuomenės solidarumą[14]. L. Duiguit'as per teisinio pozityvizmo prizmę plėtojo solidarumo teoriją, teigdamas, kad „žmogus turi universalų solidarumo ir socialinį tarpusavio priklausomybės jausmą ir dėl to pripažįsta tam tikras visuomenės gyvenimui būtinas taisykles, teisė ir teisingumas tiesiogiai kyla iš socialinio solidarumo“[15]. Šiai minčiai pritarė ir I. Kantas, teigdamas, kad solidarumas[16] kaip besąlygiška žmogaus pareiga (vok.

[10] Israel Moura Barroso, „In Spirit of Brotherhood': The Principle of Fraternity Between Rights and Duties. A Reflection Since the Universal Declaration of Human Rights“, *Cross-cultural Human Rights Review* 1, no. 1–3 (2019): 91–94.

[11] Taip pat buvo diskutuojama ir dėl paties termino „brolystė“ (*fraternité*), tinkamiausio skirtingoms kultūroms, teisinėms tradicijoms, varianto: „brotherhood“, „fraternity“, „spirit of brotherhood“ ar „solidarity“.

[12] Jonas Knetsch, „National Solidarity: Origins, and Significance of a Legal Concept“, *Revue française des affaires sociales* 1 (2014): 32–43. Agnes Heller, „Freedom, Equality and Fraternity in Kant's Critique of Judgement“, *Critical Horizons* 19, no. 3 (2018): 187–197. Michel Borgetto, „Égalité, solidarité… équité“, *Le préambule de la Constitution de 1946* (1996). Charles D Gonthier, „Liberty, equality, fraternity: the forgotten leg of the trilogy, or fraternity: the unspoken third pillar of democracy“, *McGill LJ* 45 (2000): 567.

[13] Danio Campanelli, „Solidarity“, *Oxford Public International Law* (2011). https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e2072?d=%2F10.1093%2Flaw%3Aepil%2F9780199231690%2Flaw-9780199231690-e2072&p=emailAwUS%2FWUk8DC82&print.

[14] Émile Durkheim, *De la division du travail social* (F. Alcan, 1922).

[15] Jack Ernest S Hayward, „Solidarist Syndicalism: Durkheim and DuGuit: Part I“, *The Sociological Review* 8, no. 1 (1960): 17–36.

[16] Būtina pažymėti, kad I. Kantas, savo darbuose nagrinėdamas moralinę teisę ir pareigas, tiesiogiai nevartojo termino „solidarumas“.

unbedingte Pflicht) kyla iš žmogaus bendrystės (vok. *allgemeiner Menschenstaat*) ir tarpusavio priklausomumo (vok. *Wechselwirkung*)[17].

Nors kasdienėje kalboje solidarumas gali reikšti moralinę nuostatą ir normatyvinį supratimą, originalus lotynų kalbos terminas *solidus*, iš kurio kilęs terminas „solidarumas", reiškia „tvirtą pagrindą", tai galėtų būti suprantama ne tik kaip moralinė nuostata, bet ir tam tikras teisinis tikslas, lydėjęs visuomenės vystymosi evoliuciją ir pokyčius. 1793 m. Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos priimtas įstatymas, numatantis subsidijų skyrimą kiekvienam pagalbos reikalingam piliečiui, įteisino naują politinę, teisinę ir filosofinę sąvoką solidarumas, tapusią žinoma už revoliucinės Prancūzijos ribų ir dažnai minimą kaip demokratinį atsaką į skurdo problemą. Taigi XIX a. senosios solidarumo formos buvo pakeistos naujomis, kuriant pirmiausia nacionalinę valstybę, o vėliau – gerovės valstybę demokratinės Rechtsstaat ribose, įsipareigojimą kurti socialinę valstybę (*Sozialstaat, L'Etat social*), pavyzdžiui, Veimaro Konstitucijos preambulėje įtvirtintas siekis skatinti socialinę pažangą[18]. Daugelis XX a. pabaigoje demokratijos keliu pasukusių valstybių konstitucijose įtvirtino socialinės valstybės siekį[19], socialinio teisingumo principą arba konstitucinėje jurisprudencijoje atskleidė gerovės valstybės ar socialiai orientuotos valstybės[20] siekį.

Neneigtina, kad būta ir kitokios filosofijos, teisės ar sociologijos minties, pernelyg romantizuojančios solidarumo reiškinį ar kovojančios su kapitalizmu, liberalizmu, kartais sunkiai suderinančios pagarbą asmens teisėms ir visuomenės bendrų vertybių puoselėjimą ar gynimą. Nedemokratinių valstybių (totalitarinių, autoritarinių) konstitucijose galima rasti netinkamų solidarumo principo įgyvendinimo modelių, paminančių ar visai paaukojančių žmogaus teises ir laisves, aukštinančių ideologines tiesas[21]. Solidarumo reiškinys dažnai grindžiamas reakcingomis idėjomis, naudojamas radikaliai politinei minčiai, vaizduojamas kaip tebevykstančios „klasių" kovos ar kovos prieš „elitą" variklis. Sutiktina su L. Wilde'o mintimi, kad solidarumo esmėje glūdi akivaizdus paradoksas: viena vertus, solidarumas reiškia vienybę ir visuotinumą, pabrėžia atsakomybę už kitus ir bendrumo jausmą, kita vertus, jis labiausiai pasireiškia priešiškumu kitoms grupėms, dažnai taip, kad kompromiso galimybė tampa neįmanoma[22]. Tačiau rasti kompromisą būtina. Teisinio soli-

---

[17] Adam Cureton, „Solidarity in Kantian Moral Theory", *Oxford Studies in Normative Ethics* 12 (2022): 54–80. Giorgio Ridolfi, „A Realistic Solidarity: Immanuel Kant's Legacy for Modern Europe", *In Solidarity in International Law* (Routledge, 2022), 91–105.

[18] The Constitution of the German Empire of August 11, 1919 (Weimar Constitution).

[19] Pavyzdžiui, Kroatija, Rumunija, Slovėnija.

[20] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65–2529.

[21] Konstitucinės reformos, vykstančios tokiose šalyse kaip Kuba ar Kinija, kai iš esmės dėl užsienio investicijų pritraukimo ar tarptautinių organizacijų kritikos keičiamos konstitucinės nuostatos, pavyzdžiui, 2019 m. referendume priimta Kubos Konstitucija, yra labiau popierinės ar fiktyvios, nesudarančios realių galimybių naudotis žmogaus teisėmis visa apimtimi bei efektyvios, nepriklausomos teisminės jų gynybos.

[22] Lawrence Wilde, „The concept of solidarity: Emerging from the theoretical shadows?", *The British Journal of Politics and International Relations* 9, no. 1 (2007): 171–181.

darumo principas kyla iš asmens autonomijos pripažinimo ir kartu iš asmens priklausymo tam tikrai visuomenei. Teisinėje valstybėje, kur pagarba žmogaus orumui ir individualiam žmogaus teisių pobūdžiui yra konstitucinė vertybė, solidarus visuomenės tikslas turėtų būti išsaugoti pagarbą, užtikrinti jų apsaugą ir efektyvią, nepriklausomą, nešališką gynybą, o sudėtingose valstybei ar visuomenei situacijose, kai kyla reali grėsmė konstitucijos saugomoms vertybėms, solidariai ir atsakingai laikytis nustatytos tvarkos.

2. SOLIDARUMO PRINCIPAS ŠIUOLAIKINĖSE KONSTITUCIJOSE

Daugelio valstybių konstitucijose *implicitiškai* įtvirtinta solidarumo sąvoka, kai kurių konstitucijų preambulėse – šalia kitų pamatinių gėrių kaip teisingumas, žmogaus teisės, taika, minima ir brolybė[23], tačiau labai skirtingu tikslu ir apimtimi. Kai kurių valstybių konstitucijose akcentuojama tarptautinio bendradarbiavimo ir ryšių su kitomis valstybėmis svarba, pavyzdžiui, Maroko Konstitucijos preambulėje įtvirtintas įsipareigojimas „stiprinti bendradarbiavimo ir solidarumo ryšius su Afrikos tautomis ir šalimis, ypač su Subsacharos šalimis ir Sahelio šalimis“[24], Vengrijos Konstitucijos Q straipsnyje įtvirtintu konstituciniu principu, reglamentuojančiu bendradarbiavimą su visomis pasaulio šalimis, pagarbą tarptautinei teisei ir įsipareigojimą „niekada nepažeisti tarptautinės teisės principų ir sutartinių įsipareigojimų“[25], Europos Sąjungos valstybių narių konstitucijose pabrėžiamas solidarumo principas sprendžiant ES teisės klausimus (pavyzdžiui, Vokietijos Konstitucijos 23 str. ir gausi šį principą atskleidžianti Konstitucinio Teismo jurisprudencija), galiausiai solidarumas gali būti siejamas su federalinio lojalumo doktrina, dar kitaip vadinama vokišku terminu *Bundestreue*, kurios tikslas – mažinti socialinę ir ekonominę nelygybę ar skirtumus, būdingus federaciniams vienetams ar regionams[26], šiuo atveju įdomi išimtis Italijos Konstitucijoje, po referendumo regionams įvestas vadinamasis fiskalinio federalizmo solidarumas[27].

Bene universaliausia ir plačiausios prasmės solidarumo principo įtvirtinimo nuostata atsispindi Portugalijos Konstitucijos 1 str.: „Portugalija yra suvereni Respublika, grindžiama žmogaus orumu ir Tautos valia, siekianti sukurti laisvą, teisingą ir solidarią visuomenę“. Taigi Tauta valingai siekia, kad visuomenė būtų laisva, teisinga ir solidari. Ši lakoniška Konstitucijos nuostata yra labai svarbi ir be galo talpi, akivaizdžiai parodanti, kad solidarumo

[23] Liav Orgad, „The preamble in constitutional interpretation“, *International Journal of Constitutional Law* 8, no. 4 (2010): 714–738.

[24] Maroko Konstitucijos preambulė.

[25] Plačiau: Edita Žiobienė, „Vengrijos Respublikos konstitucinė sistema“, iš *Europos Sąjungos valstybių narių konstitucinės sistemos. Mokslo studija* (Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2012): 916–955.

[26] Erika Arban, „Italy: The Principle of Solidarity as a Principle of Equality“, *The Principle of Equality in Diverse States. Reconciling Autonomy with Equal Rights and Opportunities. Brill Nijhoff, Leiden/Boston* (2021): 101–129.

[27] Piero Giarda, *Fiscal federalism in the Italian Constitution: the aftermath of the October 7th referendum* (Università cattolica del Sacro Cuore, 2001).

principo reikšmė ir turinys priklauso nuo konkretaus konteksto, kuriame ji interpretuojama. Tad neužtenka tik analizuoti Konstitucijoje įtvirtintą solidarumo principą pažodžiui, taip galima gerokai suklysti ar sumenkinti konstitucinio reguliavimo turinį, nes tik konstitucinės jurisprudencijos analizė atskleistų, kiek solidarios visuomenės siekis veikia kitų konstitucinių vertybių turinį ir ribas, taip pat ir įstatymų leidėją, kurio priimamus sprendimus tiesiogiai saisto šis ir kiti konstituciniai principai bei normos.

Kai kuriose konstitucijose akcentuojama ne tik žmogaus teisių svarba, bet ir paties asmens atsakomybė naudojantis savo teisėmis ir gebėjimas solidariai gyventi visuomenėje, prisidėti prie valstybės ir visuomenės gerovės. Pavyzdžiui, Italijos Konstitucijos 2 str. įtvirtinta nuostata, kad „Respublika pripažįsta ir garantuoja neliečiamas asmens teises tiek kaip individo, tiek socialinėse grupėse, kuriose išreiškiama žmogaus asmenybė. Respublika tikisi, kad bus vykdomos pagrindinės politinės, ekonominės ir socialinės solidarumo pareigos“, o Vengrijos Konstitucijos O str. nustatyta, kad „Kiekvienas asmuo atsakingas už save ir pagal savo gebėjimus bei galimybes turi prisidėti prie valstybės ir visuomenės tikslų įgyvendinimo“.

Kita vertus, kai kuriose konstitucijose solidarumo sąvoka vartojama piliečių pareigoms pagrįsti, dažniausiai akcentuojant nacionalinio ar socialinio solidarumo ir ekstremalių situacijų sprendimo poreikį. Pavyzdžiui, Graikijos Konstitucijos 2 str. nustatyta, kad „valstybė turi teisę reikalauti, kad visi piliečiai vykdytų socialinio ir nacionalinio solidarumo pareigą“, o Dominikos Respublikos Konstitucijos 75 str. teigiama, kad viena iš pagrindinių Tautos pareigų yra „veikti pagal socialinio solidarumo principą, humanitarinėmis priemonėmis reaguoti į visuomenės nelaimes ar situacijas, keliančias pavojų žmonių gyvybei ar sveikatai“. Nėra abejonių, kad solidarumas labiau sietinas su įsipareigojimu savai valstybei, visuomenei, galimai interpretuojamas kaip savo valstybei lojalaus piliečio pareiga, būtina vykdyti, esant tam tikroms teisės aktuose nustatytoms aplinkybėms. Tačiau šioms pareigoms vykdyti esminė sąlyga teisinėje valstybėje yra teisės aktuose aiškiai reglamentuotos šių pareigų vykdymo sąlygos, taip pat turi būti pagrįstas jos būtinumas demokratinėje visuomenėje, būtina vertinti galimõs atsakomybės už pareigõs nevykdymą taikymo ribas ir garantuoti teisinio ginčo nepriklausomame ir nešališkame teisme galimybę. Kitaip tariant, konstitucinis teisinės valstybės principas neatsiejamas nuo teisingumo, proporcingumo, socialinio solidarumo ir kitų principų, todėl teisinėje valstybėje solidarumo principas veikia tik kartu su kitais konstituciniais principais ir konstitucinėmis normomis.

Nors kai kurių valstybių, įskaitant ir Lietuvos, konstitucijoje solidarumo principas nėra *expressis verbis* įtvirtintas, bet yra tiesiogiai kildinamas iš jos nuostatų ir konstitucinės justicijos jurisprudencijos, kurioje, pasak E. Jarašiūno, išryškinami tikrieji konstitucinio reguliavimo dydžiai. „Juos regime ne tiek iš Konstitucijoje apibendrintai formuluojamų nuostatų, kiek iš jurisprudencinio jų aiškinimo konstitucinės justicijos bylose. Dėl to ir kalbama apie veikiančią Konstituciją kaip „jurisprudencinę Konstituciją“ (t. y. šalies aukščiausiąją teisę, išreikštą ne vien teisės akto, įvardinto Konstitucija, nuostatose, bet ir konstitucinėje ju-

risprudencijoje, kurioje konstitucinio akto turinys ir prasmė yra aiškinami ir plėtojami)“[28].

Analizuojant Europos konstitucinės justicijos institucijų jurisprudenciją būtų galima teigti, kad solidarumo principas yra tapęs jos DNR dalimi, neapsiribojama klasikiniu solidarumo principo taikymu nagrinėjant socialinės gerovės klausimus (būsto politikos, darbo teisės, socialinio draudimo, senatvės pensijos, mokesčių teisės ir kt.), dažniau remiamasi solidarumo idėja, kai nagrinėjami žmogaus teisių ribojimo ar jų suderinamumo, ar visuomenės intereso apsaugos klausimai, siekiant sušvelninti neigiamą poveikį pažeidžiamų žmonių orumui. Gausioje Italijos Konstitucinio Teismo ir Prancūzijos Konstitucinės Tarybos jurisprudencijoje solidarumo sąvokai suteikiamos įvairios reikšmės: solidarumo mechanizmas, solidarumo principas, solidarumo reikalavimas, solidarumo tikslas[29], šių solidarumo sąvokos reikšmių įvairovė prasmingiau atskleidžia konstitucines nuostatas ir vertina teisės aktų konstitucingumą.

Apibendrinant būtų galima teigti, kad solidarumo dvasia gali pasireikšti trijose skirtingose valstybės ir visuomenės gyvenimo srityse: pirmiausia, susijusi su socialinės gerovės, t. y. socialinių teisių plačiąja prasme, nuostatomis ir jų įgyvendinimu, antra, susijusi su visuomenės solidarumo reikalaujančiais pokyčiais dėl nepaprastosios padėties, ekstremalios situacijos, stichinės nelaimės, galimais žmogaus teisių ribojimais, trečia, solidarumas gali reikšti asmens atsakomybę visuomenei ir apimti tokias pareigas kaip tėvynės gynimas, karinė tarnyba, socialinis ir ekonominis solidarumas, pareiga mokėti mokesčius ir prisidėti prie viešųjų išlaidų, valstybės gyvenimo kokybės.

2.1. Solidarumas socialinių teisių srityje

Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro bendrą darnią sistemą, kurioje vienų asmenų teisės ir laisvės „sugyvena“ su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis,[30] o teisių nedalumo principas grindžiamas visų žmogaus teisių svarbumu ir integralumu. Paprastai konstitucinėje jurisprudencijoje pabrėžiamas konstitucijos vientisumas, vidinė darna, priešpriešos nebuvimas. Pasak G. Mesonio, Konstitucijos vientisumas – tai jos normų teisinis, filosofinis, loginis integralumas, nustatantis aiškintojui pareigą Konstituciją matyti kaip visumą, vertybių pusiausvyrą[31], tad teorinis žmogaus teisių klasifikavimas į politines, pilietines, socialines, ekonomines ir kultūrines nesuteikia nė vienai žmogaus teisių kategorijai pranašumo ar svarbumo, taip pat ir įstatymų leidėjui nesuteikia teisės paneigti ar siaurinti kurią nors teisę, ypač atkreipiant dėmesį į socialinių teisių plačiąja prasme svar-

[28] Egidijus Jarašiūnas, „Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos tarpusavio sąsajos klausimai konstitucinėje jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 32, Nr. 1 (2025): 8–35.

[29] Veronica Federico, „Talking about solidarity... it sounds like a whisper: Solidarity in law and public policies“, In *Citizens' Solidarity in Europe* (Edward Elgar Publishing, 2020), 101–119.

[30] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 104–4675.

[31] Gediminas Mesonis, „Keli Konstitucijos interpretavimo aspektai: vertybinių (moralinių) argumentų galimybė ir ribos“, *Jurisprudencija* 2, Nr. 116 (2009).

bą ir valstybės skiriamus resursus šioms teisėms įgyvendinti. Socialinių teisių, kaip ir kitų žmogaus teisių, įgyvendinimas tiesiogiai siejamas su orumu. Įvairių konstitucinės justicijos institucijų suformuotoje doktrinoje akcentuojamos asmens orumą atitinkančios gyvenimo sąlygos[32], šeimos ir asmens orus gyvenimas[33], minimalus gyvenimo lygis siejamas su žmogaus orumu[34].

Taigi socialinių teisių paskirtis – užtikrinti žmogui normalų, visavertį gyvenimą[35], t. y. valstybės sukurtos socialinės apsaugos priemonės sudaro asmeniui teisines prielaidas apsaugoti jį nuo galimos socialinės rizikos[36]. Socialinės gerovės valstybėje žmogui patekus į sudėtingą situaciją (pvz., praradus darbą ar netekus sveikatos), socialinių teisių garantijos turėtų suteikti oraus, visaverčio gyvenimo galimybę, kita vertus, jei valstybė dėl tam tikrų priežasčių neapsaugotų asmens socialinių teisių, žmogui beliktų tikėtis šeimos, bendruomenės ar visuomenės altruizmo, solidarumo, paramos. Valstybinis solidarumo įgyvendinimas siejamas su Vokietijos kanclerio von Bismarcko 1880 m. įkurta viešąja draudimo sistema, skirta kompensuoti darbuotojams nelaimingų atsitikimų, negalios ir ligų padarinius[37]. Šią solidarumu grindžiamą privalomojo sveikatos draudimo idėją vėliau perėmė kitos Europos valstybės. Sveikatos priežiūros ir socialinės rūpybos srityje solidarumas reiškia, kad kiekvienas žmogus, mokantis įstatymais nustatytus mokesčius, solidariai finansiškai prisideda prie organizuotos ir privalomos draudimo sistemos, kuri garantuoja lygias galimybes gauti sveikatos priežiūros ir socialinės rūpybos paslaugas visiems visuomenės nariams. Be to, solidarumas suprantamas ne tik kaip savanaudiško tikslo užsitikrinti sau gerovę užklupus nelaimei įgyvendinimas, bet ir kaip įsipareigojimas bendram labui, taip pat atsakomybės jausmas ir motyvacija remti negalinčius sumokėti už jiems reikalingą sveikatos ar socialinę priežiūrą[38]. Solidarumu grįsta valstybės socialinė ir sveikatos politika Europos valstybėse ilgainiui laikytina pranašesne už liberalų individualizmo ir laisvo pasirinkimo akcentavimą tokiose valstybėse kaip JAV. Kartu pripažintina, kad mokesčių mokėjimas dažnai supaprastintai traktuojamas kaip naudinga asmeninė investicija į sveikatos ir socialinės priežiūros sistemas, garantuojanti „saugią" grąžą sudėtingu laikotarpiu, nebūtinai atitiks asmens lūkesčius. Visuotinai valstybės teikiama sveikatos apsauga, ligos ir negalios apsaugos sistema, senatvės pensijos bei kitos socialinės garantijos nėra beribės ir labai dosnios, nes jų įgyven-

[32] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106–4434.

[33] Italijos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. 178/2015.

[34] Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 13 d. sprendimas byloje Nr. 2012-12-01.

[35] Ernestas Spruogis, „Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje", *Jurisprudencija* 59, Nr. 51 (2004): 5–15.

[36] Kęstutis Lapinskas, „Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje", *Konstitucinė jurisprudencija*, Nr. 4 (2006): 355–370.

[37] Stefan Bauernschuster, Anastasia Driva, and Erik Hornung, „Bismarck's health insurance and the mortality decline", *Journal of the European Economic Association* 18, no. 5 (2020): 2561–2607.

[38] Ruud Ter Meulen, „Solidarity, justice, and recognition of the other", *Theoretical medicine and bioethics* 37, no. 6 (2016): 517–529.

dinimas tiesiogiai susijęs su valstybės ekonominėmis galimybėmis, finansiniais ištekliais, be to, grindžiamas, *inter alia* teisėtumo, proporcingumo, socialinio teisingumo, solidarumo, lygiateisiškumo ir kt. principais, bei visuomenės išgalėmis garantuoti jas kiekvienam nariui[39]. Dėl įvairių demografinių, socio-ekonominių faktorių galima disproprocija tarp valstybės išteklių ir asmens lūkesčių.

Kita vertus, nors socialinės ir sveikatos apsaugos sistemos pagrįstos visuomenės solidarumo principu, „pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga“[40]. Vadinasi, solidarumo principo pagrindu kildinama asmenų reikalavimo teisė nėra absoliuti, kaip ir visuomenės pareiga prisidėti prie pagalbos ir paramos asmenims, kuriems jos reikia, nėra neribota[41], tad socialinių teisių konstitucinis įtvirtinimas negali migdyti asmens, leisti jam tinginiauti, nepaneigia asmens iniciatyvos, asmeniui teikiama socialinė parama neturi virsti privilegija, ji neturi sudaryti prielaidų asmeniui pačiam nesiekti didesnių pajamų[42], savo pastangomis neieškoti galimybių užtikrinti sau ir savo šeimai žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas[43], atsakomybės už savo gyvenimą: siekti sėkmės, rūpintis sveikata (laiku skiepytis, tikrintis sveikatą, savanoriškai drausti sveikatą ir pan.), atsakingų finansinio tvarumo sprendimų (disponuoti nuosavybe, savanoriškai kaupti pensiją ir pan.). Vadinasi, visuomenės solidarumas, abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbūs užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisves ir galimybes apsisaugoti nuo sunkumų, kurių vienas žmogus neįveiktų.

Įstatymų leidėjas, paisydamas iš Konstitucijos jam kylančių imperatyvų ir naudodamasis gana plačia diskrecijos teise, privalo nustatyti tokį reglamentavimą, kad visaverčiai vykdytų socialiai orientuotos valstybės pareigą rūpintis visuomenės nariais senatvės, neįgalumo, nedarbo, ligos ir kitais Konstitucijoje bei įstatymuose numatytais atvejais, taip pat nustatyti pakankamas socialinių teisių įgyvendinimo ir gynimo priemones, rūpintis Konstitucijos saugoma bendra Tautos gerove, kuri, pasak Konstitucinio Teismo, yra ir socialinės valstybės doktrinos organiškoji dalis, siekia suderinti ūkinės veiklos dalyvių saviraiškos laisvę ir bendruosius socialinius siekinius, konsoliduoti individualius ir kolektyvinius interesus su visos tautos lūkesčiais[44]. Be to, valstybės institucijoms tenka sudėtingas uždavinys

[39] Gabrielė Taminskaitė, „Solidarumo principas ir jo veikimas gerovės valstybių teisinėse sistemose. Prancūzijos ir Lietuvos pavyzdžiai“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2022); Toma Birmontienė, „Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai“, *Jurisprudencija* 19, Nr. 3 (2012): 1005–1030.

[40] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. ir 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimai.

[41] Taminskaitė, *supra note*, 39: 30.

[42] Spruogis, *supra note*, 35: 5–15.

[43] Arban, *supra note*, 26: 101–129.

[44] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d., 2009 m. kovo 2 d., 2015 m. birželio 11 d., 2021 m. gegužės 13 d. nutarimai.

imtis visų įmanomų priemonių ekonomikos raidos tendencijoms prognozuoti, sukaupti pakankamai lėšų valstybės įsipareigojimams vykdyti, o tais išimtiniais atvejais, kai dėl sunkios ekonominės ar finansinės padėties, išnaudojus visas įmanomas priemones, objektyviai valstybėje trūksta lėšų, būtinų įsipareigojimams vykdyti (atlyginimams, pensijoms, socialinėms išmokoms mokėti), įstatymų leidėjas saistomas Konstitucinio Teismo suformuotos socialinių teisių koregavimo (ribojimo) doktrinos. Ši doktrina, grindžiama iš Konstitucijos kylančiais *inter alia* teisinės valstybės, lygiateisiškumo, teisingumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, socialinio solidarumo, konstitucinės valstybės biudžeto sampratos ir kitais konstituciniais imperatyvais[45], įpareigoja įstatymų leidėją, pasibaigus ypatingai situacijai, numatyti susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą per protingą laikotarpį[46].

2.2. Solidarumas ekstremalios situacijos, nepaprastosios padėties ar krizės atveju

Kaip jau minėta, solidarumo principo taikymo būtinybė dažnai iškyla sudėtingose ekstremaliose situacijose (pavyzdžiui, kilus pavojui nacionaliniam saugumui, teroristų išpuoliui ar stichinei nelaimei, ekologinei ar ekonominei krizei), kai įstatymų leidėjui ir vykdomajai valdžiai tenka atsakomybė suderinti skirtingus interesus, užtikrinti konstitucinių vertybių pusiausvyrą, imtis priemonių krizei suvaldyti, tam tikriems ribojimams įvesti. Teisinėje valstybėje privalu laikytis konstitucinių vertybių pusiausvyros imperatyvo, esant visuomenės intereso ir žmogaus teisių konfliktui, gana dažnai viešajam interesui suteikiamas prioritetas, tai galėtų būti suprantama ir pateisinama, bet visais atvejais išlieka esminės sąlygos žmogaus teisės ribojimui. Pirmiausia ribojimas sietinas su konkuruojančių konstitucinių vertybių racionaliu ir proporcingu santykiu, tik esant poreikiui demokratinėje visuomenėje, kai garantuojama, jog apribojimu nebus pažeista konkrečios žmogaus teisės esmė. Be to, įstatymų leidėjo nustatytos priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus, kad šios priemonės yra būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir jos neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti[47].

Teisės teorijoje specialiosioms teisinėms situacijoms, kai valstybės institucijai suteikiami išimtiniai įgaliojimai siekiant išvengti grėsmės valstybei ar kitai svarbiai vertybei, vartojama skirtinga terminologija, pavyzdžiui, nepaprastoji padėtis, išimtinė padėtis, speciali teisinė tvarka, arba karo terminologija (karo būklė, apgulties padėtis), iš esmės siekiama teisiškai atriboti normaliąją padėtį nuo nepaprastosios, normą nuo išimties. Įprastai Kons-

[45] Birmontienė, *supra note*, 39: 1005–1030. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2005 m. rugpjūčio 23 d., 2005 m. rugpjūčio 23 d., 2009 m. gruodžio 11 d., 2010 m. birželio 29 d., 2009 m. sausio 15 d. nutarimai ir 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

[46] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46–2219.

[47] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. birželio 29 d., 2013 m. vasario 15 d., 2013 m. gegužės 16 d. nutarimai.

titucijos normose nepaprastosios padėties įvedimas grindžiamas prielaida, kad įprastinių bendrõsios teisės taisyklių nepakanka pavojaus rizikai suvaldyti ar išvengti, todėl reikia išimtinių įgaliojimų valstybės valdžios institucijoms skubiems reikalingiems sprendimams priimti. Analizuojant žmogaus teisių apribojimus, nepaprastosios padėties metu taikomi būtinumo ir proporcingumo standartai yra iš esmės panašūs į įprastinės teisinės tvarkos standartus[48], tačiau jų vertinimo kriterijai skiriasi, nes tam tikros pagrindinės teisės gali būti sustabdytos ar apribotos labiau nei būtų taikoma įprastinėmis aplinkybėmis[49].

2.2.1. Pusiausvyros tarp žmogaus teisių garantijų ir nacionalinio saugumo užtikrinimo paieška

Praktiškai visose konstitucijose, numatančiose nepaprastosios padėties įvedimo galimybę, įtvirtintas valstybės, nacionalinio ar visuomenės saugumo prioritetas pastaraisiais dešimtmečiais tapo aktualus daugeliui dėl išaugusios netikėtos grėsmės: terorizmo bangų JAV ir Europos valstybėse, teroristinių organizacijų „Islamo valstybė“ ar „Hamas“ išpuolių. Reaguodamos į terorizmo aktus ir kitus vidaus neramumus, valstybės paprastai taiko nepaprastosios padėties įgaliojimus, kuriais kovoja su numanomomis ar realiomis grėsmėmis visuomenės ir nacionaliniam saugumui. Pažymėtina, kad kartais tiek nacionaliniai, tiek ir tarptautiniai teismai fiksuoja žmogaus teisių pažeidimus už netinkamų ar neteisėtų priemonių taikymą, pavyzdžiui, stiprinamų stebėjimo priemonių (ryšių, finansinių operacijų, asmenų judėjimo ir pan.)[50], teisėsaugos institucijoms suteikiamų išplėstų įgaliojimų, siaurinamų įtariamųjų teisių (teisės į atstovavimą, teisės susipažinti su kaltinimais ir pan.), supaprastinamų asmenų sulaikymo, kratos atlikimo tvarkų, žiauraus ir nežmoniško elgesio tardymų metu[51], griežtinamos valstybės sienų apsaugos ir migruojančių asmenų kontrolės ir pan.[52]. Nacionalinio saugumo klausimas yra ypač jautrus, takoskyra tarp būtinybės taikyti apribojimus ir manipuliavimo visuomenės solidarumu – itin siaura.

Jeigu valstybės ir visuomenės kova su grėsme nacionaliniam saugumui užsitęsia, grėsmei tapus nuolatine arba reguliariai pasikartojančia, nepaprastosios priemonės, žmogaus teisių

---

[48] Aharon Barak, *Proportionality: Constitutional Rights and their Limitations* (Cambridge University Press Cambridge, 2012).

[49] Zoltán Szente, „Conceptualising State of Emergency, Constitutional Crisis Management and Their Rule-of-Law Requirements“, *European Journal of Risk Regulation* (2025): 374–387.

[50] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. sausio 12 d. sprendimas byloje *Szabó ir Vissy prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 37138/14.

[51] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2012 m. gruodžio 13 d. sprendimas byloje *El-Masri prieš buvusią Jugoslavijos Respubliką Makedoniją*, pareiškimo Nr. 39630/09; 2014 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Al Nashiri prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 28761/11; 2014 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Husayn (Abu Zubaydah) prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 7511/13; 2016 m. vasario 23 d. sprendimas byloje *Nasr ir Ghali prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 44883/09; 2018 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Abu Zubaydah prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 46454/11; 2018 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Al Nashiri prieš Rumuniją*, pareiškimo Nr. 33234/12.

[52] Christina Binder, et al., „Human Rights in Times of Emergency: Assessment of State practice in respect to times of emergency“, *Oslo Law Review* 12, no. 1 (2025): 1–37.

ribojimai iš laikinų gali virsti nuolatiniais. Todėl labai svarbi konstitucinė patikra, kad specialiajai situacijai suvaldyti sukurtos teisės normos nepersismelktų į įprastinę teisinę sistemą[53]. Pavyzdžiui, dėl 2016 m. Turkijoje vykusio valstybės perversmo buvo paskelbta nepaprastoji padėtis (kelis kartus atnaujinta), kurios metu dėl vyriausybės specialiųjų priemonių taikymo 125 678 asmenys buvo atleisti iš valstybės tarnybos, uždaryta daugiau kaip 4 000 fondų, asociacijų, universitetų, profesinių sąjungų, privačių ligoninių, mokyklų ir žiniasklaidos priemonių, o jų turtas be jokios kompensacijos ar apribojimų buvo perduotas iždui[54]. Pasak Europos Tarybos žmogaus teisių komisaro, daugiau nei 150 žiniasklaidos priemonių, įskaitant laikraščius, televizijos stotis, radijo stotis ir leidyklas, buvo uždarytos, o jų turtas likviduotas vyriausybės dekretais, nesant teismo sprendimo. Tuo metu įkalintų žurnalistų skaičius išaugo kelis kartus[55]. Venecijos komisija demokratijai per teisę pažymėjo, kad nors nepaprastosios padėties paskelbimas atitiko bendrus Europos standartus, vyriausybė pernelyg plačiai interpretavo savo ypatinguosius įgaliojimus ir ėmėsi priemonių, kurios viršijo Turkijos Konstitucijos ir tarptautinės teisės leidžiamas ribas[56]. Be to, nepaprastosios padėties laikotarpiu Turkijoje pakeista 50 konstitucinių nuostatų: išplėstos valstybės vadovo galios, keista valdymo forma. Venecijos komisija atkreipė dėmesį, kad daugelio Europos valstybių[57] konstitucijose yra nuostata, draudžianti konstituciją keisti nepaprastosios padėties metu, tai Turkijos atveju vien dėl pasirinkto Konstitucijos nuostatų keitimo laiko sukėlė didelį rūpestį[58]. Tai labai išskirtinis ir kraštutinis pavyzdys, kai prisidengiant nacionalinio saugumo poreikiu taip stipriai suvaržomos ir netgi paneigiamos žmogaus teisės. Dažnai kylant pavojui ar kartojantis krizinėms situacijoms atsiranda esminė konstitucinė dilema: aiškiai atskirti ir apibrėžti, kokia situacija laikytina išimtine ir kiek realiai ji gali trukti, kad konstituciniai nepaprastosios padėties įgaliojimai ne taptų kasdiene taisykle, o liktų išimtimi[59].

Konstitucinei pusiausvyros tarp žmogaus teisių garantijų ir nacionalinio saugumo užtikrinimo paieškai nebūtina skelbti nepaprastąją padėtį, kai kurie nacionalinio ir visuomenės saugumo klausimai išsprendžiami įstatymo leidėjui įvedus tam tikrus apribojimus. Pavyzdžiui, Prancūzijos Konstitucinė Taryba, *ex ante* išnagrinėjusi įstatymo, draudžiančio veidą

---

[53] Ana Jabauri, „State of emergency: a shortcut to authoritarianism", *J. Const. L.* (2020): 121; Szente, *supra note*, 49: 1–14.

[54] Binder, *supra note*, 52: 1–37.

[55] Memorandum of the Commissioner for Human Rights on freedom of expression and media freedom in Turkey, § 22. See also Venice Commission, Opinion on the measures provided in the recent emergency decree-laws with respect to freedom of the media in Turkey, CDL-AD(2017)007.

[56] European Commission for democracy through law (Venice Commission). Opinion on the provisions of the emergency decree law No.674 of 1 September 2016 which concern the exercise of local democracy in Turkey. CDL-AD(2017)021.

[57] Albanijos, Estijos, Ispanijos, Lenkijos, Lietuvos, Portugalijos, Rumunijos ir kt.

[58] European Commission for democracy through law (Venice Commission). Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017, CDL-AD(2017)005.

[59] Szente, *supra note*, 49: 1–14.

dengti viešoje vietoje, projektą, akcentavo, kad veido dengimas gali kelti pavojų visuomenės saugumui ir prieštarauti minimaliems socialinio gyvenimo reikalavimams, taip pat Taryba pabrėžė, kad moterys, slepiančios veidą, savanoriškai ar ne atsiduria atskirties ir menkavertiškumo padėtyje, nesuderinamoje su konstituciniais laisvės ir lygybės principais. Tad viešosios tvarkos užtikrinimo ir susijusių konstitucinių teisių suderinamumas nėra akivaizdžiai neproporcingas[60]. Šio nutarimo kritikai pabrėžė moterų, dėvinčių islamo religinius rūbus (nikabą ir burką), netiesioginę diskriminaciją dėl religijos[61]. Vėliau šį klausimą nagrinėjęs EŽTT neįžvelgė neteisėto religijos laisvės ribojimo, priešingai, pabrėžė „gyvenimo kartu“ (pranc. *le vivre ensemble*) svarbą: „veidas labai svarbus žmogiškuosiuose santykiuose: labiau nei bet kuri kita kūno dalis, veidas išreiškia individo, kaip unikalios asmenybės, egzistavimą ir atspindi bendrystę su pašnekovu, kartu pabrėždamas savo kitoniškumą. Veido slėpimas viešose vietose turi socialinių ryšių nutraukimo ir „gyvenimo kartu“ (le *vivre ensemble*) principo atmetimo poveikį“[62]. Taigi EŽTT „gyvenimo kartu“ koncepcija iš esmės pabrėžė visuomenės bendrystės ir solidarumo svarbą. Panašūs visiškai ar iš dalies veido dengimo draudimai ilgainiui buvo priimti įvairiose Europos valstybėse, o Prancūzijoje, Belgijoje, Šveicarijoje taip pat kilo teisinių diskusijų dėl maudymosi su burkiniu (adaptuota maudymosi apranga) – tai prieštarauja viešajai tvarkai ir pagarbai moterų teisėms, išrastos naujos koncepcijos (*le nager ensemble* arba *le bronzer ensemble*)[63], kurios grindžiamos solidarumo ar bendrystės idėja.

Kita vertus, kai kurių visuomenės narių įgyvendinama solidarumo idėja ir solidarūs veiksmai teismų gali būti įvertinti kaip prieštaraujantys teisei. Įvairių valstybių konstitucinėse bylose[64] dėl pagalbos neteisėtai valstybės sieną kirtusiems migrantams ir pagalbos jiems neteisėtai gyvenant šalyje akcentuotas skirtumas tarp nusikaltimo (pagalbos kertant sieną) ir išimtinai humanistiniais tikslais migrantams teikiamos teisinės, kalbinės, socialinės pagalbos. Nors Prancūzijos žmogaus teisių aktyvistai šias veiklas įvardijo kaip „solidarumo nusikaltimą“ (*délit de solidarité*), Konstitucinė Taryba labai aiškiai teisiškai pagrindė skirtumą tarp nusikaltimo, kai bendradarbiaujama kertant valstybės sieną, už kurį turi būti taikoma baudžiamoji atsakomybė, ir žmonių geranoriškos brolystės sudėtingoje situacijoje esantiems migrantams[65], be to, konstituciniam brolystės (solidarumo) principui suteikė prasmę ir vertę, pabrėždama kosmopolitiškumą, kad „konstitucinio brolybės principo taikymas ir įgyvendinimas nėra apribojamas griežtų pilietybės ribų“[66].

---

[60] Prancūzijos Konstitucinės tarybos 2010 m. liepos 10 d. nutarimas Nr. 2010-613 DC.

[61] Claire de Galembert, Matthias Koenig, and Sarah-Louise Raillard, „Governing religion with judges“, *Revue française de science politique* 64, no. 4 (2014): 631–645.

[62] SAS v. France, App. No. 43835/11 (2014), p. 37–38.

[63] Stéphane Mechoulan, „The case against the face-veil: A European perspective“, *International Journal of Constitutional Law* 16, no. 4 (2018): 1267–1292.

[64] Italijos Konstitucinio Teismo nutarimai: 64/2011, 144/2011 Nr. 63/2022, Nr. 96/2025, Austrijos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. G 164/2019-25.

[65] Décision N. 2018-736 QPC du 5 octobre 2018.

[66] Boudou, Benjamin „The Solidarity Offense in France: Egalité, Fraternité, Solidarité!“, *Verfassungsblog: On*

Taigi iš esmės kiekviena valstybė, atsakinga už savo Tautos išlikimą, iškilus pavojui, turi vertinti kilusio pavojaus grėsmę ir kokiomis teisėtomis priemonėmis išvengti pavojaus[67], pagal poreikį skelbti nepaprastąją ar ekstremalią padėtį, kai yra teisėtas tikslas: pašalinti kilusį pavojų ir sugrąžinti valstybės ir visuomenės gyvenimą į normalią būseną, tokiose situacijose ne mažiau svarbi susitelkusi ir solidari visuomenė.

2.2.2. Pusiausvyros tarp žmogaus teisių garantijų ir visuomenės sveikatos apsaugos paieška

Nors visuomenės sveikatos apsauga kaip konstitucinė vertybė įtvirtinta įvairių valstybių konstitucijose, iki COVID-19 išplitimo pasauliniu mastu nebuvo giliai analizuojama kaip nepaprastosios padėties įvedimo pagrindas. Netikėtai taip plačiai išplitusi epidemija sukėlė daugybę ne tik teisinių, bet ir ekonominių, medicininių, politinių klausimų, taip pat pareikalavo sistemingo integruoto požiūrio į problemų sprendimą. Nors visoms valstybėms iškilo pusiausvyros tarp viešojo intereso, t. y. visuomenės sveikatos, apsaugos ir būtinų žmogaus teisių ribojimų įvedimo paieškos, pasitelkti teisiniai sprendimai labai skyrėsi, taip pat skyrėsi ir kilusios grėsmės masto suvokimas, priimtų žmogaus teisių suvaržymas ir trukmė (pavyzdžiui, kai kuriose valstybėse buvo apribota judėjimo laisvė tam tikrose teritorijose, kitose įvesta vadinamoji komendanto valanda, trečiose griežtai reglamentuotos išėjimo iš namų priežastys ir trukmė). COVID-19 kontekste vis dažniau remtasi į solidarumo idėją. Solidarumas kaip visuomenės klijai skatino susitelkti, bendrai priimti iššūkius, kartu skatino valstybės valdžios institucijas ieškoti sprendimų visuomenės pasitikėjimui, poreikiams ir lūkesčiams pateisinti, vertybių pusiausvyrai rasti. Dažnai valstybių įstatymų leidėjo ir vykdomosios valdžios pasirinkta kovos su epidemija strategija skyrėsi pagal ligos protrūkio intensyvumą, sveikatos priežiūros sistemos pajėgumus, užsikrėtusius ar į riziką papuolusius asmenis (kartu gyvenančių, vyresnio amžiaus, prastesnės sveikatos ir kt.), visuomenės baimes, politinį ir socialinį kontekstus. Įvestos priemonės iš esmės apribojo politinių, pilietinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių įgyvendinimą, to demokratinėse šalyse niekada iki tol nebuvo: apribota judėjimo laisvė ir socialiniai kontaktai, įvesta privaloma izoliacija, uždrausti vieši susibūrimai, įskaitant religines apeigas, teisės į švietimą, teisės į darbą ir kitų įgyvendinimas perkeltas į nuotolį, kai kur atidėti rinkimai, teismų veikla apribota tik nuotoliu, apsunkintas socialinių paslaugų prieinamumas, sustabdytos ar minimalizuotos prieglobsčio suteikimo procedūros ir t. t. Nors visuomenė gana solidariai priėmė šiuos suvaržymus, abejonių dėl ribojimų teisėtumo kilo, ypač jautriai sureaguota į vėlesniu COVID-19 suvaldymo etapu įvestas priemones: testavimą, vakcinavimą, sveikatos pasą.

Tad COVID-19 nulemtų žmogaus teisių ribojimo būtinumo, proporcingumo ir teisėtumo patikros būtinybė lėmė konstitucinės doktrinos raidą, nes konstitucinės kontrolės institucijoms teko atsakyti į šiuos sudėtingus konstitucingumo klausimus. Visgi kai kurie

Matters Constitutional (2018).

[67] *Aksoy v. Turkey*. App. No. 21987/93, 1996.

mokslininkai, retrospektyviai analizuojantys Vidurio Europos konstitucinės justicijos institucijų priimtus sprendimus dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių veiksmų laisvės ir jų priimtų sprendimų COVID-19 kontekste teisinio vertinimo, įžvelgia teismų nuolaidumą, ypač vertinant valdžių padalijimo principą, jų diskreciją, galios atskyrimą ir kompetencijos ribas[68]. Kiekvienai valdžiai Konstitucija suteikia tam tikras kompetencijos ribas ir patiki tam tikras funkcijas atlikti, kartu aiškiai riboja įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios diskreciją ir neleidžia perimti viena kitos funkcijų. Tad mokslininkams daugiausia klausimų kilo dėl išplėstų vykdomosios valdžios galių, kai vykdomosios valdžios sprendimais buvo įvedamos priemonės, ribojančios žmogaus teises. Be to, tikėtasi, kad atliekant priimtų sprendimų proporcingumo ir būtinumo vertinimą bus realiai įvertintas įvestų ribojimų poreikis, keliamas klausimas dėl mažiau invazinių alternatyvių priemonių taikymo. Primintina, kad išskirtinai Švedijoje buvo pasirinktas kitas požiūris: viruso plitimą valdyti ne žmogaus teisių ribojimais, o alternatyviomis rekomendacijomis, siekiant sukurti kolektyvinį imunitetą, taip apsaugant labiausiai virusu užsikrėsti galinčius žmones[69]. Brandžiös demokratijos šalyse konstitucinė diskusija dėl valdžios galių ir diskrecijos, pasirinktų priemonių tikslingumo ir proporcingumo akivaizdžiai rodo poreikį ieškoti optimalesnių sprendimų, kita vertus, demonstruoja tiek pačių demokratinių valstybių, tiek jų valdžios institucijų gebėjimą laiku ir efektyviai reaguoti į iššūkius arba traktuoti tai kaip galimybę krizinių situacijų sprendimo standartams stiprinti ir tobulinti, nepaprastąsias ar ekstremalias situacijas reglamentuojantiems įstatymams plėtoti[70].

Be to, išryškėjusios konstitucinių teismų jurisprudencijos tendencijos leidžia teigti, kad net ir esant ekstremaliai situacijai, rūpinantis gyvybiškai svarbiomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis (teise į sveikatą, teise į gyvybę) ir jas ginant reikia laikytis iš teisinės valstybės principo kylančių reikalavimų, *inter alia*, konstitucinės valstybės valdžios institucijų galių sąrangos, užtikrinančios vykdomosios valdžios sprendimų parlamentinę kontrolę.[71] Teisinis reguliavimas, kuriuo užkertamas kelias užkrečiamosioms ligoms plisti visuomenėje, nustatomos asmens teises ir laisves ribojančios priemonės, privalo būti nuolat peržiūrimas ir iš naujo įvertinama būtinybė jį taikyti ir toliau[72].

---

[68] Vyhnánek et al., „The Dynamics of Proportionality: Constitutional Courts and the Review of COVID-19 Regulations“, *German Law Journal* 25, no. 3 (2024): 386–406. Katinka Beretka and Áron Ösze „Constitutional court attitudes and the COVID-19 pandemic-case studies of Hungary, Serbia, and Croatia“, *Frontiers in Political Science* 7 (2025): 1540881. Martin Kriele, „Grundrechte und demokratischer Gestaltungsspielraum“, aus *Handbuch des Staatsrechts, Band VI-Freiheitsrechte*, Josef Isensee, and Paul Kirchhof (1992). Blerton Sinani, „The impact of the COVID-19 Pandemic on constitutionalism and the state of emergency“, *Revista de Drept Constituțional* 01 (2022): 36–55.

[69] Peter Sutoris, Sinéad Murphy, Aleida Mendes Borges, and Yossi Nehushtan, eds. *Pandemic response and the cost of lockdowns: global debates from humanities and social sciences* (Taylor & Francis, 2022).

[70] Areti Moustou, „Human Rights and the State of Exception in the Covid-19 Era: The Cases of Hungary and Poland“, *HAPSc Policy Briefs Series* 2, no. 2 (2021): 39–49.

[71] Toma Birmontienė, and Jolita Miliuvienė, „Competition of State Powers During the COVID-19 Pandemic“, *Teisė* 123 (2022): 24–37.

[72] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 4 d. nutarimas, TAR, 2023-10-04, Nr. 19560.

3. SOLIDARUMAS TARP ASMENS TEISĖS IR PAREIGOS

Solidarumas gali būti traktuojamas kaip asmens atsakomybė valstybei ir visuomenei: tai politinis solidarumas užtikrinant politines teises, karinės tarnybos atlikimas, tėvynės gynimas, kartų solidarumas (rūpinimasis savo vaikais, parama tėvams senatvėje), socialinis ekonominis solidarumas, apimantis teisę ir pareigą mokytis, įgyti išsilavinimą, mokėti mokesčius, prisidėti prie viešųjų išlaidų, rūpintis sveikata ir kt. Solidarus gyvenimas visuomenėje („gyvenimas kartu“[73]) reikalauja, kad kiekvienas visuomenės narys gerbtų tam tikrus minimalius reikalavimus, tarp jų ir pareigą bei atsakomybę gerbti kitų teises[74]. Būtų galima teigti, kad asmens solidarumas gali būti vertikalus, grįstas įsipareigojimais valstybei ir visuomenei, arba horizontalus, grįstas asmeniniu įsipareigojimu santykiuose su kitais asmenimis santuokoje, šeimoje, visuomenėje. Vertikalių pareigų tikslas – apsaugoti pagrindines visuomenės vertybes arba konstitucinius valstybės interesus[75].

Žmogaus pareigų konstitucionalizavimas pateisinamas, kai jų įtraukimas į Konstituciją yra būtinas pagrindinių konstitucinių vertybių – valstybės ir visuomenės saugumo, visuomenės gerovės, viešosios tvarkos, sveikatos ir kt. – apsaugai. Pilietybe grįstas nuolatinis asmens ryšys su valstybe sukuria abipusius įsipareigojimus, todėl, pasak J. Habermo, kiekvienas pilietis savo elgsena turėtų rodyti lojalumą savo valstybei ir jos teisei, o šis lojalumas išreiškiamas konstitucinių pareigų vykdymu. Airijos Konstitucijos 9 str. 3 d. teigiama: „Ištikimybė Tautai ir lojalumas valstybei yra pagrindinės visų piliečių politinės pareigos“, o Lenkijos Konstitucijos 82 str. nustatyta: „Ištikimybė Lenkijos Respublikai ir rūpinimasis bendruoju gėriu yra kiekvieno Lenkijos piliečio pareiga“ (beje, 2 str. lakoniškai atskleidžiamas bendrojo gėrio turinys: „Lenkijos Respublika yra visų jos piliečių bendrasis gėris“). Taigi šios Airijos ir Lenkijos konstitucinės nuostatos reikalauja bendros piliečių atsakomybės už savo valstybę, bendradarbiavimo kuriant „bendrąjį gėrį“, o valstybė ir jos valdžios institucijos kartu turi sudaryti *bonum commune* sąlygas, užtikrinančias pagarbą kiekvieno asmens orumui ir kitų principų – lygybės, socialinio teisingumo ir solidarumo – įgyvendinimą, nes valstybės ir asmens ryšys grindžiamas solidarumu ir abipuse priklausomybe[76]. Lenkijos Konstitucinis Teismas konstitucinėje jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad „tam tikrais atvejais viešasis interesas įgyvendina bendrojo gėrio sąvoką, sudarant pagrindą jos realizavimui tam tikrose socialinio gyvenimo srityse, kuriose veikia valstybė“[77], kad „viešoji valdžia veikia bendrojo gėrio labui vertybių ir interesų pliuralizmo sąlygomis, vadovauda-

[73] EŽTT „gyvenimo kartu“ (*le vivre ensemble)* doktrina.

[74] Partly concurring and partly dissenting opinion of Judge Lemmens, at para 2. Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2021 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Vavřička ir kiti prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimų Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15 ir 43883/15.

[75] Alona Hagay Frey, „Constitutional Human Duties“, *Ga. J. Int'l & Comp. L.* 51 (2022): 311.

[76] Janina Petelczyc, Rafał Bakalarczyk, and Ryszard Szarfenberg „Scopes of solidarity in times of crisis: Insights from Poland“, In *Transnational Solidarity in Times of Crises: Citizen Organisations and Collective Learning in Europe* (Cham: Springer International Publishing, 2020), 131–155.

[77] Lenkijos Konstitucinio Tribunolo 2001 m. spalio 10 d. nutarimas K 28/01, OTK ZU 2001.

masi nešališkumo principu“[78], taip pat kad „tam tikrų konstitucinių teisių apribojimas gali būti įvestas dėl bendrojo gėrio“[79]. Analizuojant Lenkijos konstitucinę jurisprudenciją būtų galima daryti prielaidą, kad bendrasis gėris prisideda prie individualaus gėrio siekimo ir apsaugos ir yra susijęs su žmogaus orumu[80]. Panašių nuostatų galima rasti daugelio valstybių konstitucinėje doktrinoje, tačiau kartu pripažintina, kad dėl konstitucinių pareigų retai kada kyla konstitucinių ginčų, tad jų turinys atskleidžiamas labai epizodiškai. Konstitucinėje jurisprudencijoje dažniau atskleidžiamas socialinis solidarumas, grįstas asmens pareiga prisidėti prie valstybės viešųjų išlaidų, t. y. mokėti mokesčius, dažnai ši pareiga nesiejama su pilietybe, greičiau su asmens gyvenamąja vieta, taip pat vadinamasis sveikatos solidarumas, grįstas pareiga ir kolektyviniu interesu rūpintis sveikata ir garantuoti medicininės priežiūros pasiekiamumą[81], taip pat valstybės pareiga imtis prevencinių priemonių visuomenės sveikatai užtikrinti. Dėl mažėjančio visuomenės imuniteto vakcinomis valdomoms infekcinėms ligoms kai kurių Europos valstybių įstatymų leidėjui įtvirtinus privalomąją vaikų vakcinaciją, konstitucinės justicijos institucijos, vertindamos tokio reguliavimo konstitucingumą, pabrėžė būtinybę kovoti su užkrečiamomis ligomis ir apsaugoti asmens bei visuomenės sveikatą[82], o Italijos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „skiepijimo klausimas apima daug konstitucinių vertybių, kurių sąveika palieka erdvės įstatymų leidėjo diskrecijai renkantis priemones, kuriomis užtikrinama veiksminga infekcinių ligų prevencija“[83], be to, šiose bylose[84] spręsta, ar tinkamai vykdomos tėvų teisės ir pareigos vaikų atžvilgiu. Konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat atskleidžiamas kartų solidarumo principas: tėvų teisė ir pareiga rūpintis savo vaikais, įskaitant tėvų pareigą pagal galimybes paremti studijuojančius pilnamečius savo vaikus[85], ir suaugusių vaikų pareiga globoti savo tėvus senatvėje.

[78] Lenkijos Konstitucinio Tribunolo 1992 m. sausio 29 d Nr. K 15/91 ir 1993 m. lapkričio 30 d. Nr. K 18/92 nutarimai.

[79] Lenkijos Konstitucinio Tribunolo K 17/05 OTK-A 2006/3/30 nutarimai.

[80] Artur Żurawik, „Public interest' and 'common good' General Clauses in Both Polish and European Union Law“, *Polish Review of International and European Law* 3 (1–2) (2016):71–97.

[81] Arban, *supra note*, 26: 101–129.

[82] Prancūzijos Konstitucinės Tarybos 2015 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. 2015-458 QPC; Vengrijos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 39/2007; Slovėnijos Konstitucinio Teismo 2004 vasario 12 d. nutarimas Nr. U-I-127/01.

[83] Italijos Konstitucinio Teismo 2018 m. sausio 18 d. nutarimas Nr. 5/2018.

[84] Plačiausiai šių vertybių sandūros klausimas išnagrinėtas Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2021 m. balandžio 8 d. sprendime byloje *Vavřička ir kiti prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimų Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15 ir 43883/15.

[85] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65–2529.

IŠVADOS

Solidarumas yra labai daugiasluoksnis ir daugiaprasmis socialinis reiškinys, apimantis įvairias visuomenės gyvenimo sritis nuo socialinės gerovės iki įsipareigojimų valstybei ir visuomenei vykdymo. Solidarumas sudėtingu momentu veikia kaip visuomenės klijai: sutelkia bendram tikslui, išlaiko vienybę, skatina veikti altruistiškai, padeda išgyventi krizinę situaciją ar išlikti, didina atsparumą, bet taip pat gali pasireikšti priešiškumu kitoms grupėms, kompromisų neigimu. Tad teisinėje valstybėje labai svarbu laikytis konstitucinių vertybių pusiausvyros imperatyvo, užtikrinti pagarbą žmogaus teisėms, apsaugoti viešąjį interesą ir kitas konstitucines vertybes. Šiuolaikinėje konstitucinės teisės doktrinoje socialinė valstybė negali būti supriešinama su teisine valstybe, priešingai, tai sudaro nedalomą visumą. Iš esmės socialinė valstybė, prisiimdama atsakomybę už visuomenės egzistavimą, neturėtų nukrypti į du kraštutinumus: valstybės dominavimą visuomenės atžvilgiu (totalitarizmą) ar visišką socialinių santykių liberalizmą, kai valstybė įgyvendina tik naktinio sargo funkcijas[86].

Konstitucinėje doktrinoje atskleidžiamas solidarumo principas svarbus ne tik socialinių teisių užtikrinimo srityje, bet ir aiškiai apibrėžiant abipusių valstybės ir asmens atsakomybės, pareigų ir jų turinio ribas. Pilietybės ryšys, grįstas abipusiu solidarumu, lojalumu, pasitikėjimu, sukuria abipuses pareigas.

Solidarumo principo taikymo būtinybė iškyla ekstremaliose situacijose, kai valstybė sprendžia, kokiomis teisėtomis priemonėmis išvengti pavojaus konstitucinėms vertybėms ir kartu galimai žalai mažinti. Konstitucija suteikia tam tikras kompetencijos ribas ir patiki tam tikras funkcijas atlikti, kartu aiškiai riboja įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių diskreciją ir neleidžia perimti viena kitos funkcijų.

Konstitucinės justicijos institucijoms tenka sudėtingas uždavinys byla po bylos atskleisti solidarumo dvasios ir konstitucinio solidarumo principo daugiasluoksniškumą. Ypač tai aktualu nagrinėjant nepaprastosios padėties ar ekstremalios situacijos metu priimtų sprendimų ar taikytų priemonių teisėtumo ir proporcingumo vertinimą, taip pat valstybės valdžios institucijų išimtinių galių naudojimo būtinumą, laiku užtikrinant jų peržiūrą ir priežiūrą bei galimybę visais atvejais kreiptis į nepriklausomą, nešališką teismą dėl galimai pažeistų teisių.

[86] Juozas Žilys, „Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 90, Nr. 12 (2006): 15–23.

THE IMPORTANCE OF THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF SOLIDARITY IN ENSURING THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

EDITA ŽIOBIENĖ

SUMMARY. *The article reveals the development and complexities of the multi-layered and multi-faceted constitutional principle of solidarity. Based on academic doctrine, constitutional provisions, and the case law of constitutional justice institutions and the ECHR, the idea of solidarity is analyzed in different areas of state and social life: firstly, in relation to social welfare, i.e., social rights in the broad sense, and their implementation; secondly, in relation to changes requiring social solidarity due to a state of emergency, extreme situations, natural disasters, possible restrictions on human rights in order to protect constitutional values such as national security, public health, thirdly, solidarity is linked to responsibility, commitment to one's own state and society, interpreted as the fulfillment of the constitutional duties of a citizen loyal to his or her state – to perform military service, pay taxes, contribute to the quality of life in the state. The article emphasizes the role of constitutional justice institutions in assessing the necessity, legality, and proportionality of the actions and decisions of state authorities, establishing a balance between constitutional values, especially between the public interest and the protection of human rights.*

KEYWORDS: Constitution, constitutional jurisprudence, human rights, doctrine of limitation, principle of solidarity, constitutional values.

M. Römerio „Reprezentacija ir Mandatas“: šimtas metų Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės doktrinai

IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: ieva@mruni.eu

SANTRAUKA. *1926 m. pirmą kartą publikuota knyga konstitucinės ir administracinės teisės tematika lietuvių kalba. Tai – M. Römerio monografija „Reprezentacija ir mandatas“[1]. Ši knyga buvo ir pirmas stambesnis teisininko veikalas iš teisės srities. Prieš jai pasirodant M. Römeris buvo išleidęs dar vieną stambų veikalą – knygą apie Lietuvos tautinio kelio atgimimą (1908 m.)[2], tačiau tai buvo ne teisės, o Lietuvos istorijos srities darbas.*

Straipsnyje siekiama atskleisti monografijos „Reprezentacija ir mandatas“ rašymo aplinkybes, jos turinį, įtaką M. Römerio karjerai, studijoms Teisių fakultete, tolesniems tyrimams. Straipsnio tikslas – apibūdinti pirmąjį stambų tyrimą konstitucinės ir administracinės teisės tematika, parašytą lietuvių kalba.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: M. Römeris, pirmoji teisės monografija lietuvių kalba, konstitucinė teisė, administracinė teisė.

ĮVADAS

Pirmoji knyga konstitucinės teisės tematika lietuvių kalba publikuota 1926 m. gegužės 28 d. Tai – *Reprezentacija ir mandatas*. Ši knyga buvo pirmas stambesnis M. Römerio vei-

[1] Mykolas Römeris, *Reprezentacija ir mandatas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926).

[2] Michał Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego* (Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe, 1908).

kalas iš teisės srities, monografija, žyminti Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės doktrinos kūrimo pradžios šimtmetį.

Monografija *Reprezentacija ir mandatas* buvo rašoma 1925 m. M. Römerio nuomojamame bute Žaliojoje gatvėje Kaune.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti pirmąjį stambų tyrimą konstitucinės ir administracinės teisės tematika, parašytą lietuvių kalba. Siekiant įvardyto tikslo, straipsnyje atskleidžiamos monografijos *Reprezentacija ir mandatas* rašymo aplinkybės, priežastys, monografijos turinys, argumentuota autoriaus kritika Vakarų mokslininkų teorijoms ir doktrinoms, šio darbo įtaka M. Römerio karjerai, studijoms Teisių fakultete, tolesniems tyrimams.

Teisės literatūroje monografija *Reprezentacija ir mandatas* analizuota mažai. Pavyko rasti tik vieną straipsnį, kuriame gvildentos joje tyrinėtos temos[3].

Straipsnio mokslinė bazė sudaryta iš Lietuvos archyvuose saugomos medžiagos, mokslinių straipsnių ir publicistikos. Atliekant tyrimą naudotasi istoriniu, lyginamuoju, analitiniu, deskriptyviniu, lingvistiniu, dokumentų analizės metodais.

1. MONOGRAFIJOS RAŠYMO APLINKYBĖS

1922 m. lapkritį M. Römeris pradėjo dėstyti valstybinę teisę (konstitucinę teisę) Lietuvos universitete. Mokslininko patirties jis dar neturėjo. Teko viską daryti pačiam – ir kurti teisės terminus lietuvių kalba, ir ruoštis paskaitoms, ir rašyti knygas. Reikėjo formuoti Lietuvos viešosios teisės pagrindus.

Viskas prasidėjo nuo G. Jellineko knygos Bendroji valstybės teorija. Ją nagrinėdamas Teisių fakulteto dėstytojas siekė perprasti valstybės sampratą, visuomeninių sąjungų reiškinius, visuomenės santykį su valstybe ir pan. Antroji knyga, kurią kruopščiai skaitė ir analizavo būsimas mokslininkas, buvo L. Duguit Traktatas apie konstitucinę teisę. Vėliau teisininkas skaitė ir tyrinėjo G. Esmeino, M. Hauriou, H. Nezardo, A. V. Dicey, O. Von Gierke'ės, R. Redslobo, V. E. Orlando knygas. Žinoma, mokslinių veikalų skaičius kaskart buvo didesnis. Tuo galima įsitikinti, pavyzdžiui, atsivertus 1928 m. išleistą monografiją Administracinis teismas[4].

Konstitucinės teisės dėstytojas, nagrinėdamas literatūrą, nuolatos konspektuodavo. Iš šių konspektų vėliau atsirado medžiaga paskaitoms. O sisteminis rengimasis paskaitoms tapo pagrindu atsirasti mokslo veikalams. Ne išimtis ir monografija *Reprezentacija ir mandatas*.

Monografijos *Reprezentacija ir mandatas* rašymo kelias buvo nulemtas ne tik nuolatinio teisininko darbo ruošiantis paskaitoms, seminarams ir kolokviumams, bet ir teisinės literatūros studentams lietuvių kalba trūkumo. Vadovėlių stoką savo dienoraštyje M. Röme-

[3] Kristina Miliauskaitė, „Mykolo Romerio teisinės valstybės modelis Vakarų Europos teisinės valstybės koncepcijos kontekste“, *Jurisprudencija* 64 (56) (2005): 36–41.

[4] Mykolas Römeris, *Administracinis teismas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928).

ris minėjo ne kartą[5]. Šią studijų proceso spragą jis laikė pagrindine priežastimi, dėl kurios studentai nesuprasdavo konstitucinės teisės bendrųjų problemų, nebuvo tvirtai įvaldę konstitucinės teisės sąvokų, darydavo dalykines klaidas. Be teisinės literatūros studentams buvo sunku perprasti dalyką ir tinkamai pasiruošti egzaminams. M. Römeris puikiai suvokė rašomų dėstomo dalyko knygų reikšmę ir būtinybę ugdant teisinės valstybės mechanizmus siekiantį suprasti akademinį jaunimą. Taigi, kol konstitucinės teisės vadovėlis dar nebuvo parengtas, profesorius tikėjosi, kad studentams laikinai pasitarnaus jo monografija *Reprezentacija ir mandatas*. Ji turėjo bent iš dalies užpildyti konstitucinės teisės literatūros spragą[6]. Knygos pabaigoje teisininkas išreiškė lūkestį:

> *ji užkimš gal ne vieną spragą ir bus naudinga ypač mūsų teisininkų jaunuomenei, iš kurios yra laukiama svarbaus visuomenės ir teisės darbo Lietuvoje*[7].

Rašydamas savo pirmąją konstitucinės teisės monografiją, M. Römeris ėjo ne tik Lietuvos universiteto Teisių fakulteto ekstraordinarinio profesoriaus, bet ir aukščiausiojo Lietuvos teismo – Vyriausiojo Tribunolo – teisėjo pareigas.

Pirmą kartą monografijos *Reprezentacija ir mandatas* pavadinimas M. Römerio dienoraštyje nuskambėjo 1925 m. rugsėjį. Jis nurodė, kad rašo dvi studijas – vieną iš konstitucinės teisės, kitą apie atstovavimą ir mandatą, susijusį su valstybės konstrukcijos teorijomis. Šie du darbai jam kėlė didžiausią susidomėjimą[8]. Jie turėjo būti išspausdinti leidinyje *Teisių fakulteto darbai.*

Teisininkas nutraukė konstitucinės teisės vadovėlio rašymą, kad greičiau pabaigtų veikalą *Reprezentacija ir mandatas*[9]. Kita vertus, Teisių fakultetui 1925 metams buvo skirtas valstybinis finansavimas, kad šis leistų *Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbus*[10]. 1926 metams tokio finansavimo nebuvo numatyta. Tai buvo dar viena priežastis, dėl kurios M. Römeris skubėjo rašyti knygą[11].

Buvo ir kita, kur kas svarbesnė priežastis M. Römeriui atlikti tyrimą apie konstitucinės teisės institutus. Lietuvos valstybė buvo visai jauna respublika, tik prieš septynerius metus paskelbusi nepriklausomybę. Jai reikėjo institucijų, žinių apie šių institucijų sąrangą, jų santykį su asmenimis, tarpusavio santykį, parlamento rinkimų sistemas, valdžių padalijimą,

---

[5] Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. rugsėjo 22 d., spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 149, 156.

[6] *Mykolas Römeris, Dienoraštis 1923 m. balandžio 11-oji – 1924 m. kovo 21-oji.* Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019), 467; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 156.

[7] Römeris, *supra note*, 1: 300.

[8] Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 151.

[9] Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. lapkričio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 172.

[10] Teisių fakulteto tarybos 1925 m. balandžio 26 d. posėdžio protokolas Nr. 73. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 32; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 74.

[11] Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. lapkričio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 177.

parlamento ir valstybės vadovo santykį, valstybės teisinį organizavimą. Tad teisininko knyga pasirodė laiku ir buvo labai reikalinga – atvėrė galimybę to meto politikams, visuomenės veikėjams susipažinti su įvairių valstybių konstitucinėmis aktualijomis, problemomis ir jų sprendimo būdais.

1925 m. rudenį Teisių fakulteto dėstytojas leidyklai *Teisių fakulteto darbai* pateikė redaguoti pirmąją knygos *Reprezentacija ir mandatas* dalį[12]. O 1926 m. vasarį pabaigė rašyti pirmąją lietuvių kalba monografiją konstitucinės teisės institutų klausimais. Knygos rašymas užtruko maždaug pusę metų. Autoriaus jausmai buvo ypatingi. Jam atrodė, kad išėjo iš kažkokio varginančio, bet teikiančio vidinį pasitenkinimą labirinto. M. Römeriui patiko šis darbas. Jis nekantriai laukė mokslinio įvertinimo[13].

Knygos redagavimas truko kelis mėnesius[14]. Dėl artėjančių Seimo rinkimų ir plakatų bei rinkimų biuletenių spausdinimo kelis mėnesius užtruko ir monografijos spausdinimas. Pirmoji knyga su konstitucinės teisės institutų analize lietuvių kalba pasirodė 1926 m. gegužės 28 d.

Kaip minėta, monografija *Reprezentacija ir mandatas* buvo parašyta per gan trumpą laiką. Tokį neilgą laikotarpį galima sieti su tuo, kad knygoje gvildentos temos M. Römeriui nebuvo naujos. Trejus metus jis studijavo literatūrą ir nuolatos konspektavo, ruošdamasis paskaitoms, seminarams ir kolokviumams. Domėjimąsi šiomis temomis įrodo jo pirmosios konstitucinės teisės studijų dalyko programos[15], pirmieji paskaitų konspektai[16].

Kita vertus, M. Römeris visada domėjosi valstybių organizavimo modeliais, tautos ir valstybės santykiu, tautinių mažumų vieta valstybėje, teritorinės, personalinės autonomijos klausimais ir pan. Tai liudija jo publicistiniai darbai[17], mokslo straipsniai[18], parašyti gerokai prieš pasirodant pirmajam jo teisės veikalui, netgi gerokai prieš jam pradedant akademinį kelią Lietuvos universitete.

Gvildentų temų išmanymą ir gilinimąsi prieš parašant pirmąjį veikalą įrodo ir 1921 m. vykęs M. Römerio bendradarbiavimas rengiant 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją. Antai jis priešinosi sąvokai „lietuvis“, tvirtindamas, kad turi būti vartojama sąvoka „Lietuvos

[12] *Ibid*. (1925 m. lapkričio 7 d.), l. 172.

[13] *Ibid.* (1926 m. vasario 9 d.), l. 219.

[14] *Ibid*. (1926 m. kovo 26 d.), l. 241.

[15] Valstybinės teisės programa (manytina, 1922–1923 m.), VUB RS, f. 96-301, l. 101–104.

[16] Valstybinė teisė: paskaitos, skaitytos Lietuvos universitete, VUB RS, f. 96-301, l. 1–220.

[17] Pavyzdžiui, Michał Römer, „Przedstawicielstwo narodowe i wybory“, *Gazeta Wileńska*, 1906 m. kovo 13 (vasario 28) d., Nr. 12, 1; Michał Römer, „Tak zwane Komitety Powiatowe“, *Gazeta Wileńska*, 1906 m. kovo 4 (17) d., Nr. 16, 1; „Kilka słów o narodowej demokracji“, *Kurier Krajowy*, 1914 m. sausio 4 (17) d., Nr. 3, 2; Michał Römer, „Naród, jako zjawisko kulturalne i polityczne“, 1908 m., Nr. 42 (1449), 511–512; Michał Römer, „Naród, jako zjawisko kulturalne i polityczne“, *Prawda*, 1908 m., Nr. 43 (1450), 522–523; Michał Römer, „Naród, jako zjawisko kulturalne i polityczne“, *Prawda*, 1908 m., Nr. 44 (1451), 535–536; Michał Römer, „Ustawodawstwo robotnicze a autonomia“, *Przegląd Społeczny*, 1906 m. lapkričio 24 d., Nr. 37, 463–464 ir t. t.

[18] Pavyzdžiui, Mykolas Römeris, „Vietos savivaldybės”, *Teisė* 3 (1922): 1–16; Mykolas Römeris, „Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu”, *Teisė* 1 (1922): 3–13.

pilietis“, nepritardamas nuostatos apie Lietuvą kaip darbo žmonių demokratinę respubliką projektui teigė, kad taip gali būti sukurta oligarchinė tik darbo žmonių respublika, politikams ir biurokratams aiškino nuostatų dėl autonominių sričių būtinumą. Teisininkas jau tada domėjosi sampratomis „tautinė personalinė autonomija“, „teritorinė autonomija“ ir t. t.[19]

2. APIE KĄ YRA MONOGRAFIJA *REPREZENTACIJA IR MANDATAS*?

2.1. Literatūra, kuria rėmėsi M. Römeris, rašydamas monografiją

Monografijoje nėra literatūros sąrašo. Tačiau kiekviename skyriuje nurodyta M. Römerio naudota literatūra. Tai – J. J. Rousseau *Contrat Social, Emile, Lettres écrites de la montagne, Le Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, Considerations sur le gouvernement de Pologne*, L. Duguit *Traité de droit Constitutionnel*, A. Esmein *Elements de droit constitutionnel*, G. Jellinek *L'État moderne et son droit*, G. Sorel *Les illusions du progrés, Pour Lénine*, Y. Guyot *La Démocratie Individualise*, O. Gierke *Das Deutsche Genosenchaftsrecht*, L. Gumplowicz *Sociologie et politique*, L. Michoud *La théorie de la personnalité morale et son application au droit français*, P. Laband *Droit Public*, R. Bonnard *Le pouvoir discrétionnaire des autorités administratives et le recours pour excès de pouvoir*, L. Lowell *Gouvernement de l'Angleterre*, H. Nézard *Éléments de droit public*, M. Hauriou *Précis de droit constitutionnel*, E. Lambert *Le gouvernement des juges et la lutte contre la législation sociale aux États-Unis*, Ch. Benoist *La crise de l'État moderne*, F. Engels *Les origines de la société*, G. Sorel *Réflexions sur la violence*, P. Boncour *Le fédéralisme économique*, A. Berthod *Des syndicats de fonctionnaires et l'organisation de la démocratie*, P. J. Proudhon *Du principe fédératif, De la capacité politique des classes ouvrières*, M. Vichniac *Le Protection des Droits des Minorités das les Traités internationaux*, Г. С. Гурвич *Основы Советской Конституции*, Lietuvos universiteto studento R. Valsonoko diplominis darbas *Mažumų apsauga kaip teisės problema* ir t. t.

Taigi, M. Römeris naudojosi naujausia ir aktualiausia to meto literatūra. Ją pirkdavo ir atsisiųsdavo iš knygyno „Marcel Rivière“ Prancūzijoje[20].

2.2. Monografijos stilius

Monografiją skaityti nėra lengva. Kalbos stilius gana sudėtingas, sakiniai ilgi, komplikuoti. Reikia nepamiršti, kad tuomet tik formavosi bendrinės lietuvių kalbos taisyklės, o teisinis žodynas lietuvių kalba taip pat tik buvo pradedamas kurti. Tokio prieš tai nebuvo: juk teisės disciplinos lietuvių kalba pirmą kartą pradėtos dėstyti Aukštuosiuose kursuose 1920 m.

---

[19] Plačiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2025), 178–180.

[20] Mykolas Römeris, *Dienoraštis 1923 m. balandžio 11-oji – 1924 m. kovo 21-oji* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019), (1924 m. sausio 17 d.), 385.

Taip pat reikia turėti mintyje, kad šeimoje M. Römeris nuo vaikystės šnekėjo lenkų kalba, o lietuvių kalbą aktyviau pradėjo vartoti atvykęs į Lietuvą 1920 m. ir ėmęs eiti Kauno apygardos teismo teisėjo pareigas. Tad iki knygos rašymo jis turėjo tik šešerius metus aktyvesnio lietuvių kalbos vartojimo praktikos. Konstitucinės teisės klausimais M. Römeris profesionaliai domėjosi irgi ne tiek ilgai – ketverius metus. Galbūt dėl to knygoje gana sudėtinga iškristalizuoti, surasti pagrindinę autoriaus mintį ar jo siūlomą doktriną. Kita vertus, tuo metu niekas nekalbėjo ir nerašė apie tai, kaip turi rašyti teisininkas, kokios sintaksės, kalbos stiliaus taisyklių rekomenduojama laikytis ir pan. Jokių patarimų nebuvo. Viską reikėjo perprasti pačiam – nuo dalyko esmės iki jos pateikimo metodikos.

Knygoje gvildenami ne tik konstitucinės, bet ir administracinės teisės, teisės teorijos, teisės istorijos klausimai. Tad dėl šios savo monografijos M. Römeris buvo pionierius Lietuvos teisės moksle bent keturiais teisės aspektais: konstitucinės, administracinės, teisės teorijos ir teisės istorijos.

2.3. Monografijos struktūra ir geografinė aprėptis

Monografiją sudaro 14 dalių. Asmens ir valstybės santykio doktrinų analizę teisininkas pradeda nuo J. J. Rousseau (Žano Žako Ruso) individualistinės bendrosios valios teorijos. Jis rašo apie organinę socialinių junginių ir valstybės teoriją, korporatyvinius socialinius vienetus (O. Gierke, G. Jellinek), demokratinę tautos suverenumo teoriją (A. Esmein), tiesioginį ir reprezentacinį valdymą, antrąją demokratinės teorijos srovę, objektyviosios teisės ir valstybinės visuomenės doktriną (L. Duguit), dvejų rūmų sistemos parlamento privalumus ir trūkumus, cenzo problemą, kurijų sistemą, profesines sąjungas, ūkio tarybas, kitas korporatyvines konstrukcijas, sindikalizmą ir komunizmą, nacionalizmą, demokratinio imperatyvinio mandato pavyzdžius.

M. Römeris rėmėsi Lietuvos, Čekoslovakijos, Britų imperijos, Vokietijos, Austrijos, Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV), Prancūzijos, Vengrijos, Rumunijos, Suomijos, Olandijos, Lenkijos, Estijos, Graikijos, Švedijos, Belgijos, Šveicarijos, Sovietų Sąjungos, carinės Rusijos, Serbų, Kroatų ir Slovėnų karalystės, Ispanijos, Italijos, Latvijos, Liuksemburgo konstituciniais pavyzdžiais ir patirtimi.

2.4. Monografijos įžanga

Knyga pradedama nuo atstovavimo ir mandato sąvokų aiškinimų. Autorius tvirtina, kad mandatas yra asmens valios atstovavimas, o reprezentacija – asmens valios pavadavimas. Pati analizė prasideda nuo šeimos civilinių santykių, asmens juridinės sąvokos, valios reikšmės mandato ir reprezentacijos atvejais. Pirmuoju atveju vyrauja asmens valia, o antrasis atvejis nesuderinamas su suverenia realia valia. M. Römeris pažymi, kad antrasis atstovavimo atvejis – reprezentacija – pasauliui žinomas daug seniau (globa ir kt.). Teisininkas knygoje nesigilino į šeiminius santykius. Jo tikslas buvo valstybės organizacijos konstrukcijų, socialinių

junginių – valstybės, visuomeninių grupių, sąjungų, draugijų – atstovavimo analizė[21].

Pačioje knygos pradžioje autorius pabrėžia tuometinę konstitucinės teisės aksiomą, kad parlamentas ir jo nariai negali būti varžomi rinkėjų kišimosi į parlamentarų funkcijų vykdymą, griežtai neigiamas imperatyvinis parlamentarų mandato pobūdis. Mokslininkas nebuvo tikras dėl šių aksiomų. Dėl to jis nusprendė išanalizuoti svarbiausias valstybės ir jos valdžios konstrukcijos teorijas, atstovavimo šioje konstrukcijoje praktikas[22].

Pirmiausia reikėjo atsakyti į klausimą, kokiu būdu personifikuoti socialinius junginius – individualiu ar kolektyviniu.

2.5. Autoriaus kritika kitų mąstytojų teorijoms

Teisininkas savo veikale ne tik aprašo Vakarų mąstytojų ir teisininkų doktrinas. Jis polemizuoja su jais, kritikuoja jų požiūrį ar siūlomą diskusinio klausimo sprendimo būdą.

Individualią socialinių junginių personifikaciją konstravo J. J. Rousseau, remdamasis prigimtinės teisės doktrina, pagal kurią individo laisvė yra natūralus teisinis asmens statusas ir jo suvereni teisė. Jos negali niekas savintis, net ir valstybės institucija, net ir įstatymas nesuteikia žmogui šios pagrindinės teisės. Tai yra suverenas. Pasak prancūzų mąstytojo, socialinės ir teisinės tvarkos pradai yra du: žmogaus laisvė ir žmonių lygybė. Filosofas sukūrė visuomeninės sutarties doktriną, kurioje buvo remiamasi suvereniniu individu[23].

M. Römeris kritikavo šią prancūzų filosofo doktriną, tvirtindamas, kad ji dirbtinė, prieštaraujanti psichologinei realybei, kad joje negebama suderinti suverenaus individo su socialiniu tautos suverenumu, kad ji neigia visuomenės diferenciaciją, neįžvelgiama, kad tarp žmogaus ir valstybės yra dar daugybė kitokių darinių ar visuomenių, pavyzdžiui, bažnyčios, luomai, klasės, kultūros ir t. t. J. J. Rousseau atskiroms grupėms savo doktrinoje nerado vietos, valstybinio bendravimo pagrindas, jo manymu, yra piliečių subjektinės teisės, o ne socialinė teisė. Lietuvos teisininkas pastebėjo, kad ir Prancūzijos piliečio teisių deklaracijoje nėra nė žodžio apie socialinę, sąjungos teisę. Pagal M. Römerį, J. J. Rousseau mokslas reikalavo tiesioginio valdymo. Lietuvos teisininkas tvirtino, kad užtenka nustoti tikėti bendrąja valia, jungiančia individualias valias, ir Rousseau koncepcija griūna[24].

M. Römeris kritikavo ir organinę socialinių junginių ir valstybės teoriją, tvirtindamas, kad žmogaus organas sąmonės neturi, o socialinio organizmo organai – žmonės – turi kiekvienas savo sąmonę. Teisininkas klausė, koks tad turi būti socialinis organizmas, visos žmonijos organizmas, ar atskiros valstybės:

> *Bet tarpvalstybinis bendravimas tebėra mūsų laikais anarchijos stadijoje, – jis neturi valdančio centro, o atskiros valstybės vykina savo santykius kompromisu arba karu:*

[21] Römeris, *supra note*, 1: 3.

[22] *Ibid*., 4, 10.

[23] *Ibid*., 11.

[24] *Ibid.*, 10–18, 27.

argi anarchija yra suderinama su organizmo sąvoka, o organizmo nariai bei organai argi gali tarp savęs ginčytis, peštis ir kariauti?[25]

Vyriausiojo Tribunolo teisėjas padarė išvadą, kad ir visuotinės valios, ir organinė koncepcija netinka valstybės socialinei konstrukcijai, nes joms netinkamas reprezentacijos taikymas. Pirmoji koncepcija pagrįsta tiesioginiu piliečių valdymu, antroji apskritai netinkama valstybės valdymui konstruoti. Tai reiškė, pagal M. Römerį, kad šios dvi teorijos nepajėgios išspręsti socialinių problemų[26].

Teisininkas buvo įsitikinęs, kad socialinė diferenciacija visuomenėje neišvengiama, todėl korporatyvinių socialinių vienetų arba teisinė valstybės valdžios reiškimosi (institucijų kompetencija, funkcijos) teorija jam atrodė priimtinesnės, nes galinčios išspręsti socialinio bendravimo problemas, patenkinti socialinius reikalavimus.

2.6. Monografijos turinys

Knygoje, remiantis Vakarų mokslininkų veikalais, analizuojami įvairūs, bet tarpusavyje susiję klausimai, pavyzdžiui, kas yra pagrindiniai valstybės organai. Pasak G. Jellineko, egzistuoja du pagrindiniai valstybės organai: tauta (rinkėjai), pirminis valstybės valdžios organas, ir jos išrinktas parlamentas, antrinis organas. Abu jie yra pagrindiniai, tiesioginiai, nes abu remiasi konstitucija, antrinis organas nėra kontroliuojamas pirminio ir formaliai nėra jam atsakingas. Ši konstrukcija grindžiama reprezentavimu, tačiau pats atstovavimo santykis joje išnyksta. G. Jellineko teorijos M. Römeris neatmetė, tačiau vis tiek laikė ją dirbtine[27].

J. J. Rousseau visuomeninės sutarties doktriną teisininkas pavadino prademokratine. Joje individas – suverenas. Iš šios teorijos ilgainiui radosi kita – demokratinė, pagrįsta tautos suverenumo teorija. A. Esmeinas šioje teorijoje tautą įvardijo kaip autonominį tęstinį socialinį junginį, o valstybę – kaip jos elementą. M. Römeris pabrėžia, kad A. Esmeinas valstybę kai kur vadina personifikuota arba organizuota tauta. Tauta sudaryta iš individų su savo istorija, rase, psichika, sąmone, valia. Valstybė turi saugoti jų laisvę ir teises, negali individualios socialinės tvarkos pakeisti kolektyvine tvarka, apie kurią svajojo socialistai ar komunistai. Šioje teorijoje kolektyviškumas, pasak teisininko, reikštų socialinę mirtį. Skirtingai negu J. J. Rousseau teorijoje, pagal A. Esmeino teoriją negrėsė anarchija, kuomet kiekvienas individas disponuoja savo suverenia valia. Čia tautos suvereno valios reiškėja tampa tautos dauguma[28].

M. Römeris įžvelgė trūkumų ir šioje teorijoje. Antai liko neaišku, kas yra tauta, kokia jos konstrukcija ir pan. Vis dėlto akivaizdu, kad išrinktieji piliečiai, vykdydami tautos su-

[25] *Ibid*., 23.

[26] *Ibid*.

[27] *Ibid*., 35.

[28] *Ibid*., 39.

verenumo funkciją, atlieka socialinę funkciją, o ne disponuoja subjektine teise. A. Esmeino demokratijos teorijos interpretacijoje M. Römeris išskyrė tris veiksnius: suverenią tautą, piliečių visumą ir rinkėjus, arba teisinę tautą. Paskutinį veiksnį autorius pavadino tautos ekstraktu, turinčiu atitikti tam tikrus kriterijus, nustatytus įstatyme. Ir iškėlė kelis klausimus:

> *<...> o kas gi nustato patį įstatymą? Kas pirmas formuluoja šį kvalifikacijos kriteriumą, kuriuo bus iš piliečių visumos išskirtas piliečių-rinkikų kontingentas? Jei pasakysime – tai nustatanti pati valstybės konstitucija, tai vėl kils klausimas: o kas yra šios konstitucijos autorium, kas sušaukė tuos, kurie pirminę konstituciją surašė, kas ir kieno vardu jiems pavedė konstituciją surašyti?*[29]

M. Römeris pats ir atsako į klausimą, iškeldamas jau kitą. Tai – žmonių grupė, pasisavinusi valdžią po kokios nors suirutės, karo, perversmo ir pan. Tad jam kyla klausimas: ar ne ši saujelė žmonių ir bus tautos valios reiškėja, faktinė valdžia, kurios imperiumui pasiduoda dauguma? Demokratijos teorija paaiškino, kad daugumos pasyvumas ir sutikimas atiduoti valdžią tai saujelei ir yra valdžios sankcionavimas, tolesnio kelio pradžia[30].

Kaip vieną iš uždavinių M. Römeris monografijoje išsikėlė imperatyvaus mandato reikšmės suvokimą. Apskritai juridinę reprezentaciją teisininkas aiškino kaip juridinį atstovavimą asmens, kuris pats veikti negali. Tai daugiau civilinei teisei būdingas institutas. Vis dėlto knygos autorius rašo ir apie dirbtinai sukurtą atstovavimą kaip teisinę konstrukciją, perkeliančią juridinį atstovaujamojo veikimą nustatytam atstovui:

> *Atstovaujamas asmuo yra pilnai pavaduojamas atstovo – reprezentanto. Šia prasme <...> reprezentacijos atstovavimas yra panašus į globą. Tokiu būdu <...> konstruojama klasiškame demokratiniame moksle (Esmeino srovė) suvereninės tautos reprezentacinis atstovavimas, taipogi piliečių visumos atstovavimas, kur abu atstovavimu pavedama teisinei tautai arba piliečiams-rinkikams, vykinantiems šią funkciją per savo daugumą.*[31]

Atstovavimą mandatu mokslininkas aiškino kitaip:

> *Čion atstovavimas yra steigiamas paties atstovaujamo, kuris pats pasirenka atstovą ir paveda jam šią funkciją. Jis bent tiek panašus į civilinį įgaliojimą, šiuo skirdamasis nuo pasyvaus reprezentacinio atstovavimo arba grynos reprezentacijos. Nei piliečių visuma iš suvereninės tautos, nei piliečiai-rinkikai iš tos pačios tautos arba iš piliečių visumos, demokratijos teorijos mokslu, jokio mandato reprezentacijai*

[29] Römeris, *supra note,* 1: 42.

[30] *Ibid*., 42–45.

[31] *Ibid*., 51.

negauna. Mandatą pavaduojanti jiems konstitucinės teisės norma. Niekas jų nerenkąs, niekas nepavedąs jiems šios funkcijos.[32]

Vis dėlto analogijos tarp atstovavimo mandatu ir reprezentacijos teisininkas nelaikė absoliučia. Abiem atvejais atstovas atstovaujamojo yra parenkamas. Bet privačioje plotmėje asmuo gali pasirinkti įgaliotinį, o gali ir visai to nedaryti. Be to, rinkdamasis įgaliotinį asmuo nėra varžomas jokių taisyklių, mandatą gali bet kada atimti. Rašydamas apie atstovavimą valdžios konstrukcijoje M. Römeris įtraukė sąvoką „valdininkas“. Valdininkus jis įvardijo kaip agentus, panašius į įgaliotinius, kuriuos irgi skiria arba valdantieji, disponuojantys suverenia galia, arba tautos reprezentantai ir pan., kurie gali valdininkus kontroliuoti, atleisti, tačiau vadovaudamiesi tam tikromis taisyklėmis, atitinkama teisine tvarka. Čia M. Römeris pirmą kartą ne tik Lietuvos konstitucinės, bet ir administracinės teisės moksle rašo apie suvaržytą valdininkų kompetenciją ir jų diskrecinę galią. Čia jis užsimena ir apie administracinį teismą. Be to, knygoje pabrėžiamas Lietuvos politikams ir biurokratijai naujas dalykas – net ir naudodamasis diskrecine teise valdininkas neveikia visiškai laisvai arba pagal bendrą savo kompetenciją. Despotiškoje monarchijoje, diktatūrose valdininkai veikia kaip civilinės teisinės konstrukcijos įgaliotiniai, nes valdantieji yra tiesioginiai suverenai. Bet kokiu atveju teisinėje valstybėje valdininkai yra suvaržyti kompetencijos, kontroliuojami, tad nėra ir savarankiški. Jie, pasak teisininko, yra tarsi valdančiųjų papildymas[33]. Tokį valdininkams suteiktą mandatą autorius vadino imperatyviniu (lot. *imperar*e – įsakyti):

<...> jis šiame savo tarnybiniame darbe turi remtis valdančiųjų įsakymais arba <...> kontrole post factum. Valdantieji, kurie yra patys suverenas arba atstovauja valstybę ar tautą reprezentacijos dėsniu, to imperatyvinio savo atstovavimo ar funkcijos pobūdžio neturi, nes jie jokiems įsakymams, išskyrus teisės normų imperatyvą, nepasiduoda, o iš tikrųjų tas jų pasidavimas teisės imperatyvui <...> nėra kategoriškas. Šia prasme valdantieji yra suverenumo vykintojai.[34]

Imperatyvinis mandatas taip pat yra vienas iš tiesioginės demokratijos reiškinių[35]. Taigi, taip teisininkas skaitytoją supažindino su dviem tiesioginio valdymo formomis – tiesioginiu valdymu ir valdymu per imperatyvinį mandatą. Toliau M. Römeris rašo apie reprezentacinį valdymą, kurį įkūnija rinkimų teisę turintys piliečiai ir išrinkti valdyti asmenys. Tačiau jie negali veikti pagal imperatyvinį mandatą, nes tada negali būti priklausomi ir kontroliuojami. Taigi, pirmųjų valia yra steigiamoji, antrųjų – vykdančioji, įtvirtinta delegavimo ribo-

[32] *Ibid*.
[33] *Ibid*., 52–53.
[34] *Ibid*., 54.
[35] *Ibid*., 55.

mis. Tą rinkėjų ir išrinktųjų tautos atstovų santykį M. Römeris ir vadino juridine valdymo konstrukcija, kuri turi ir daugiau dedamųjų, bet savo monografijoje didžiausią dėmesį skyrė su įstatymų leidyba susijusiai konstrukcijos daliai, nes, jo teigimu, ji vystosi įdomiausiai[36].

Tyrinėdamas reprezentacinį valdymą knygos autorius ėmėsi analizuoti britų reprezentacinį valdymą, pažymėdamas, kad jis yra išskirtinis, nes nebrėžia linijos tarp steigiamosios ir įstatymų leidybos galių. Juk visa suvereninė valdžia koncentruota parlamente. Pajuokaujama, kad britų parlamentas gali padaryti viską, išskyrus vieną dalyką – jis negali vyro padaryti moterimi ir atvirkščiai. Britų reprezentacinį valdymą teisininkas apibūdino kaip nenuoseklų, iracionalų, sudarytą iš kompromisų ir precedentų[37].

J. J. Rousseau visuomeninės sutarties ir bendrosios valios doktriną M. Römeris laikė, kaip minėta, pirmine demokratijos doktrina. O prancūzų mąstytojas kritikavo britų parlamentą, tvirtindamas, kad piliečiai būdavo laisvi tik tada, kai rinkdavo Bendruomenių rūmus, paskui grįždavo į vergiją. Kita vertus, amerikiečiams didelę įtaką padarė Ch. L. de Montesquieu (Šarlio Lui de Monteskjė) doktrina, kurioje remiamasi britų konstitucinėmis institucijomis. Tad besikuriančios Europos demokratijos atsidūrė ties dviem keliais – arba J. J. Rousseau griežta prademokratinės doktrinos kryptis, reikalaujanti tiesioginio valdymo ir neigianti reprezentacinį valdymą, arba britų reprezentacinio valdymo modelis. M. Römeris, užbėgdamas už akių, nurodo, kad daugiausia buvo pasirinkta reprezentacinio valdymo kryptis[38]. Vis dėlto buvo perimta ir vieno, ir kito modelio bruožų, įtvirtinant valdžių padalijimą. Prancūzijos karalius Liudvikas XVIII perkėlė „šiek tiek pertvarkytą" britų parlamentarizmą į Europos kontinentą (1814 m. Prancūzijos Konstitucinė Chartija)[39].

Knygoje M. Römeris svarsto apie rašytinę konstituciją, jos koncepciją kaip visuomeninės sutarties akto reikšmę ir modelius. Čia teisininkui tenka analizuoti steigiamojo seimo reiškinį, ypač turint omenyje Lietuvos, Čekoslovakijos, Estijos, Suomijos, Lenkijos, Latvijos pavyzdžius, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. Šalys pasinaudojo reprezentaciniu steigiamuoju seimu, iš kurio išsivystė demokratinė reprezentacinė valdymo konstrukcija. Schema buvo ta pati:

- tauta;
- pirminė tautos reprezentacija (piliečių visuma, rinkėjai);
- antrinė (iš pradžių steigiamasis seimas, iš jo – nuolatinė valdžia, kurios funkcijos išskirstytos į nepriklausomų organų sistemas)[40].

Įsteigtosios valdžios funkcijų suskirstymą, arba valdžių padalijimą, teisininkas vadino apsauga nuo diktatūros, valdančiųjų despotijos, tautos suverenumo ir piliečių laisvės garantija. Tačiau ir šiuo aspektu nebuvo viskas vienareikšmiška, nes kelių valdžių tarpusavio kon-

[36] Römeris, *supra note,* 1: 57.

[37] *Ibid*., 58–59.

[38] *Ibid*., 61.

[39] *Ibid*., 72.

[40] *Ibid*., 68–69.

kurencija, varžymasis gali sukurti kelias lygiagrečias valdžias, o dėl to gali grėsti anarchija[41].

M. Römeris gilinosi į parlamentarizmo bruožus, jo vystymąsi Europos valstybėse ir taikymą demokratinei respublikai[42]. Jis taip pat aiškinosi, kokie pavojai lydi parlamentarizmą. Mokslininkas rašė apie reprezentacinio parlamento diktatūrą, minėdamas Prancūzijos ir Lietuvos atvejus, kur parlamentas linkęs virsti suvereniu organu, atsiradus teisinio statuso ir įgaliojimų disproporcijai ir praradus balansą tarp parlamento ir valstybės vadovo. Svarstydamas apie galimus sprendimų būdus, jis tvirtino, kad vienų rūmų parlamentas bus kur kas labiau konsoliduotas negu dvejų rūmų, be to, vienų rūmų atveju valdžios konstrukcijai labai svarbus parlamentaro kadencijos laikotarpis[43].

Teisininkas rašė apie reprezentacinį mandatą, sujungdamas, atrodytų, du priešingus dalykus – reprezentaciją ir mandatą. Jis įkūnijo mišrų demokratinės konstrukcijos atstovavimo juridinį santykį. Taigi, realybėje šalia grynos reprezentacijos ir imperatyvaus mandato egzistuoja dar viena demokratinio atstovavimo forma – reprezentacinis mandatas. Nuo grynos reprezentacijos jis skiriasi tuo, kad sudarant atstovavimą dalyvauja pats atstovaujamasis, t. y. teisinė tauta, kuri renka atstovus, ir tuo, kad atstovai yra kontroliuojami per rinkimų periodiškumą, nepasitikėjimo pareiškimą ir pan. Nuo imperatyvinio metodo reprezentacinis mandatas skiriasi tuo, kad kontrolė ir atstovų teisinė atsakomybė nepriklauso atstovaujamajam. Kontrolės vykdymas pasireiškia tik per rinkimus arba parlamento paleidimu, t. y. įsikišus kitam politiniam veiksniui:

> *Tai, ką mes pavadiname reprezentaciniu valdymu ir ką mes apibūdiname kaip dviejų reprezentantų laipsnių arba eilių sistema, kurioje pagrindiniai pirmojo laipsnio reprezentantai tiktai renka antrinius, bet patys valdžios nevykdo, o antriniai antrojo laipsnio reprezentantai patys visą valdžią vykdo, bet turi būti anųjų išrinkti, – reiškiasi kaip tik reprezentaciniu mandatu, o ne gryna reprezentacija, kurią mes <...> užtinkame tiek šiame „reprezentaciniame“, tiek tiesioginiame valdyme. Šie antrosios eilės arba antrojo laipsnio reprezentantai ir yra veikią reprezentaciniu mandatu atstovai.*[44]

Visa tai išryškindamas, M. Römeris analizavo antrąją demokratinės teorijos kryptį. Jam teko tyrinėti ir aprašyti rinkimams keliamus kriterijus, modelius, svarstyti, kas turi turėti rinkimų teisę, kas apskritai yra rinkimų teisė, ką reiškia visuotiniai ir lygūs rinkimai, ar reikia skirstyti rinkėjus pagal amžių, lytį, tautybę, kas yra mažumos, proporcinis atstovavimas. Knygoje jis aprašė rinkimų sistemas, svarstė, kas yra politinės partijos, jų programos, frakcijos,

[41] *Ibid.*, 70–71.
[42] *Ibid.*, 72–74.
[43] *Ibid.*, 74–78.
[44] *Ibid.*, 87.

rinkiminiai sąrašai, nedori ir žeminantys garbę atstovų veiksmai, pašalinimas iš partijos[45].

Mokslininkas analizavo Čekoslovakijos Tautinio Susirinkimo, kuriame vyravo proporcinio atstovavimo sistema, atvejį. Autorius gvildeno klausimą, kuriuo mandatu – reprezentaciniu ar imperatyviniu – veikė Čekoslovakijos parlamento atstovai. Į šį klausimą teisininkas atsako atsižvelgdamas į vieno ir kito atstovavimo charakteristikas, pavyzdžiui, dėl atstovo atšaukimo tvarkos, įsakymų, instrukcijų ir pan. Paaiškėjo, kad Čekoslovakijoje proporcinė rinkimų sistema reiškė ne tik rinkimų, bet ir paties atstovavimo būdą. Tai buvo imperatyvinis proporcinis atstovavimas. Šią išvadą M. Römeris siejo su tuo, kad išstojimas ar pašalinimas iš politinės partijos reiškė mandato netekimą, o tai buvo ryškiausia imperatyvinio mandato sankcija. Kita vertus, knygoje aprašomas Lietuvoje tuo metu nežinotas institutas – Čekoslovakijos rinkimų teismas, jo statusas, struktūra, į kurią pateko ir Vyriausiojo administracinio teismo teisėjai, ir Žemesniųjų parlamento rūmų atstovai, kompetencija, pagal kurią Rinkimų teismas galėjo priimti sprendimus, pavyzdžiui, dėl mandato netekimo ir pan.[46] Rašydamas apie Čekoslovakiją, teisininkas neišvengiamai užsiminė ir apie konstitucinį teismą, kurį čekoslovakai buvo įsisteigę siekdami apdrausti konstituciją[47].

Toliau vystydamas valstybės organizavimo temą, M. Römeris rėmėsi L. Duguit (Leono Diugi) objektyviosios teisės ir valstybės visuomenės doktrina, pagal kurią atsirado sąvokos „stiprieji" ir „silpnieji": pirmieji – valdantieji, antrieji – valdomieji. Visgi valdžia neturi būti subjektyvi valdančiųjų galia, jų valia neturi skirtis nuo valdomųjų valios. Kita vertus, valstybės valdžia nulemiama faktinės jėgos santykio, nėra jokios teisės į valdžią. Atitinkamai L. Duguit mąsto apie teisės normą. Šią temą palietė ir M. Römeris. Teisės norma nėra valdančiųjų kūryba, tai – valstybės viešpats, kuriam turi tarnauti ir valdantieji. Du faktoriai nustato socialinės taisyklės (normos) funkciją: žmogus veikia autonomiškai, tačiau sykiu jis gyvena visuomenėje („socialinis gyvis"), tad taisyklė nustato pareigas. Valdantieji turi paklusti taisyklėms, o valstybė – tarnauti kaip šių taisyklių apsauga: valstybė yra „visuomenės armatūra", teisės garantija. L. Duguit rašė apie dviejų tipų taisykles – norminę (juridinę) ir konstruktyvinę (techninę). Pastarąsias ir turi kurti įstatymų leidėjas konstitucijų, deklaracijų, įstatymų ir kitomis formomis. O pirmosios kyla iš masinės žmonių sąmonės. Ši normų teorija M. Römeriui buvo reikalinga siekiant atskleisti L. Duguit siūlomą atstovavimo konstrukciją, pagal kurią „stiprieji" turi turėti konstruktyvinį, techninį kelią įgyvendinti valdžią, kad būtų išvengta kontrabandos, perversmo, revoliucijų. Tai ir turėjo būti politikų ir konstitucinės sąrangos uždavinys. Taip pat L. Duguit siūlė konstitucinę valdžios struktūrą papildyti dar vienu komponentu – socialinių grupių organizacijomis. Ko gera, tai buvo susiję su gamybiniu, industriniu Vakarų civilizacijos pakilimu. Tad jis konstitucinėje valstybės konstrukcijoje matė dvejus parlamento rūmus, kuriuose dalyvautų klasiniai, profesiniai junginiai[48].

---

[45] Römeris, *supra note,* 1: 94–111.

[46] *Ibid*., 111–120.

[47] *Ibid*., 118–119.

[48] *Ibid*., 121–132.

Remdamasis įvairių valstybių pavyzdžiais, M. Römeris monografijoje tyrinėjo dvejų parlamento rūmų sistemą, jų struktūrą, aristokratinį, monarchinį ar sindikatinį pobūdį ir kilmę, kompetenciją. Jis ieškojo šios sistemos privalumų ir trūkumų. Kaip vieną iš privalumų teisininkas įvardijo tai, kad dveji parlamento rūmai gali efektyviau apsaugoti nuo parlamento diktatūros, gali būti veiksmingiau atstovaujamos profesijos, geriau suvokiami skirtingų sričių, pavyzdžiui, švietimo, kultūros, mokslo ir t. t., poreikiai. Knygos autorius rašė apie dvejus rūmus demokratinėse respublikose, federacijose, monarchijose[49].

Teisininkas savo tyrime pastebėjo dviejų polių susidūrimą – individualaus demokratinio ir socialinių junginių. Taip Europoje kilo konstitucinės reformos poreikis. Prasidėjo visuomeniškos konstitucinės konstrukcijos epocha, ieškant socialinių kvalifikacijų sistemos. Monografijoje iškelti cenzo, šeiminių draugijų, nelygaus mandatų paskirstymo klausimai. Juos teisininkas nuosekliai analizavo[50].

Knygoje detaliai aprašyta carinės Rusijos Valstybės Dūmos rinkimų sistema. Dienoraštyje M. Römeris ją vadina įdomia kurijinės rinkimų sistemos iliustracija[51]. Atitinkamai jis aprašė ir Vilniaus bei Kauno gubernijų struktūrą[52].

Be visų šių dalykų, knygoje M. Römeris nuolatos svarstė apie valstybės funkciją. Kokia ji? Vien neteisės sudraudimas? Teisės normų apsauga? Remdamasis L. Duguit, teisininkas tvirtino esant dar vieną valstybės funkciją – socialinių paslaugų, viešojo intereso:

> *Ji organizuojanti socialinius patarnavimus, ji dabojanti, kad viešieji, taip sakant, federaciniai socialiniai visuomenės reikalai būtų tinkami aprūpinti <...>. Tinkamas socialinio solidarumo <...> funkcionalinis mechanizmas sudaręs svarbiausiąjį ir esminį valstybės elementą. Tokiu būdu valstybę galima (reikia) laikyti socialinių patarnavimų (pranc. services publiques) organizaciniu padaru.*[53]

Knygoje autorius rašė ir apie naujausius tam laikotarpiui konstitucinius precedentus, pavyzdžiui, kėlė klausimą, kaip galima pasiekti, kad parlamentas gebėtų tinkamai orientuotis ekonominiuose reikaluose. Pasirodė, kad net ir demokratinių parlamentų reforma proporciniu atstovavimu ir įvairių socialinių elementų įtraukimas į parlamentą ekonominių problemų išspręsti nepadeda:

> *Įvairūs nacionaliniai ir kitoki socialiniai veiksniai, reikšdamiesi proporciniu atstovavimu, nukreipia parlamentų veikimą į tokią politinių problemų vagą, kuri palieka ekonominę politiką neaprūpinta arba iškreipia ją įvairiomis svetimomis tendencijomis.*[54]

---

[49] *Ibid*., 134–160.

[50] *Ibid*., 160–168.

[51] *Ibid*., 177–189; Michał Römer, *Dziennik 1924–1926* (1925 m. lapkričio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 183.

[52] *Ibid*., 191.

[53] *Ibid*., 199.

[54] *Ibid*., 202.

Teisininkas rašė apie pasirodančią tendenciją valstybėse steigti ūkio tarybas ar rūmus ir juos įtvirtinti konstitucijose. Jų kompetencija ir statusas galėjo skirtis. Vienose valstybėse šios tarybos ar rūmai turėjo atlikti politinę ekonominio klausimo ekspertizę, kitose – įstatymų iniciatyvų ekonomikos klausimu, trečiose – viešo ekonomikos tvarkymo. Vis dėlto ne visiems to meto mąstytojams šis sprendimas atrodė priimtinas[55].

M. Römeris rašė apie revoliucinį sindikalizmą, darbininkų sindikatus, visuotinį streiką, suvereninės teritorinės valstybės pakeitimą suvereniniais profesiniais junginiais, teritorinę anarchiją. Tuo metu tai buvo aktualu – juk netoli, už Lietuvos ribų, gyvavo Sovietų Sąjunga. Tyrime teisininkui teko remtis K. Marxo ir F. Engelso idėjomis, rašyti apie naujos konstrukcijos valstybę, jau nebe teritorinę, o suvereninių profesinių junginių. XXI a. pirmoje pusėje taip pat buvo girdėti idėjų apie korporacijas – nebe valstybes, o globalias korporacijas. Taigi, M. Römerio išvados šiuo klausimu gali būti aktualios ir šiandien. Faktas tas, kad valdžia vis tiek išliktų, tik pereitų į kitas rankas, į kitos grupės, kuri neturi viešojo valdymo patirties, diktatūrą. Teisininkas savo teiginį iliustravo Rusijos komunistų partijos pavyzdžiu, pagal kurį reprezentacinis šios partijos valdymas pakeitė proletariato valdymą:

> *Tokiu būdu sovietų konstitucinė konstrukcija sudaro valstybinę nuolatinės ir reprezentacinės Komunistų Partijos diktatūros konstrukciją. Visuomenės gi konstrukcija lieka klasinė. Iš to, kas buvo iš pradžių sumanyta, beliko šešėlis.*[56]

Taigi, valstybės pakeitimo komunaline ir kongresine tarpkomunaline konstrukcija sumanymas nepasitvirtino. Tokią išvadą teisininkas padarė 1926 m., kai iki Lietuvos sovietinės okupacijos buvo likę daugiau nei dešimtmetis.

Knygoje taip pat gvildenta nacionalizmo tema, demokratinės teritorinės tautos klausimas. XIX ir XX amžiuose nacionalizmas iškėlė naują valstybių konstrukciją, pagrįstą nacionaliniu kriterijumi (kalba, papročiai, tautinė kultūra ir pan.). Pagal šią konstrukciją demokratinės teritorinės tautos suverenumo sąvoka keičiama nacionalinės tautos suverenumo sąvoka. Tai reiškė, kad „valstybės šeimininke" laikoma ne teritorinė gyventojų visuma, o tautinis junginys. M. Römeris pažymėjo, kad tuo metu, kai jis rašė knygą, nacionalinis veiksnys šalia klasinio ir ekonominio buvo svariausias steigiant valstybę. Visgi autorius akcentavo, jog tokios valstybės nelinkusios keisti teritorinės pilietybės formulių dėl to, kad dauguma atvejų tautiškumas sutampa su teritorija, ir dėl tautinių mažumų klausimo, kad nekiltų ginčų, peržengiančių valstybės ribas[57]:

> *Nacionalinės daugumos „savo" valstybėse pasiekia savo tikslų valstybiniais metodais, valstybiniu aparatu ir valstybine funkcija be formalaus keitimo konstitucijos dėsnių. Joms tai garantuojama demokratinio daugumos veiksnio naudojimu.*[58]

---

[55] Römeris, *supra note,* 1: 202–230.

[56] *Ibid*., 268.

[57] *Ibid*., 269–270.

[58] *Ibid*., 271.

Teisininkui visada rūpėjo tautinių mažumų klausimas, tad jį gvildeno ir knygoje. Jis rašė apie tautas be savo teritorijos, personalinę tautinių mažumų autonomiją, statusą, raidą. Nepamiršo apžvelgti ir tautinių mažumų tarptautinės teisinės apsaugos, įskaitant Tautų Sąjungos, Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo vaidmenį.

Paskutinėje savo knygos dalyje M. Römeris rašė apie demokratinio imperatyvinio mandato pavyzdžius JAV ir Šveicarijoje, *recall, Abberufungsrecht*, parlamento paleidimo tautos iniciatyva ir jos sprendimu institutus.

2.7. Monografijos „užbaiga“

Knygos pabaigoje teisininkas prisipažino, kad ji nėra visiškai užbaigta, kad vietomis panašesnė į konstitucinės teisės eskizus, kartais neturinčius ryšio su pagrindine monografijos tema. Tačiau ją leido, nes tam buvo atėjęs laikas:

> *Aš pavedu ją mūsų jaunam Universitetui, <...> aš pavedu ją taipogi mano profesūros kolegoms Teisių Fakultete ir visai teisininkų studentijai, kuri labiau už bet kurią kitą studentiją pasaulyje yra nuskriausta mokslo priemonėmis – knygomis savąja kalba.*[59]

3. PO MONOGRAFIJOS IŠLEIDIMO

3.1. Recenzijos

Leidinio *Teisių fakulteto darbai* redaktorius A. Rimka parašė M. Römerio knygai recenziją[60]. Recenzentas pažymėjo, kad monografija gali būti aktuali ne tik teisininkams, bet ir plačiajai visuomenei. Jis atkreipė dėmesį, kad knygoje plačiai ir originaliai pristatyti visi tų dienų demokratijos ir parlamentarizmo klausimai. Redaktorius M. Römerio knygą pritaikė tuometinėms Lietuvos realijoms, tvirtindamas, kad Lietuvoje nėra institucijos, kuri galėtų sulaikyti reprezentacinio parlamento diktatūrą. Jis kritikavo vienų parlamento rūmų diktatūrą ir buvo antrųjų rūmų, sudarytų iš profesinių sąjungų, šalininkas.

Pasigirdo ir kitų skaitytojų nuomonių apie knygą[61]. Antai tarpukario laikotarpio baudžiamosios teisės guru V. Stankevičius rašydamas apie M. Römerio monografiją pabrėžė technikos progresą pasaulyje, atitinkamai – ir teisės pažiūrose bei teorijose. Jis išskyrė konstitucinę teisę kaip daugiausia naujų pažiūrų ir praktinių sprendimų tuometinėje visuomenėje siūlančią teisės šaką. Taip pat jis išskyrė keturis vienas su kitu nuolatos konkuruojančius principus, valstybės architektūros stilius – klasikinė demokratija, socialinė, tarybinė teorija ir fašistinė. V. Stankevičius pažymėjo, kad tarptautinė teisė taip pat labai veikė konstituci-

[59] *Ibid*., 301.

[60] Albinas Rimka, „Spaudiniai: apie M. Romeiro knygą „Reprezentacija ir mandatas““, *Lietuva*, 1926 m. birželio 8 d., Nr. 124 (2213), 2–3.

[61] V. Stankevičius, „Asmuo ir valstybė. Prof. Römerio „Reprezentacija ir mandatas”, *Teisė* 10 (1926): 66–71.

nę, o užsienio literatūros gausa sunkino galimybę eiliniam skaitytojui susigaudyti teorijų ir praktikos įvairovėje. Todėl recenzentas nuoširdžiai padėkojo M. Römeriui, kad šis monografijoje supažindino su pagrindiniais to meto konstitucinės teisės klausimais. Baudžiamosios teisės specialistas atkreipė dėmesį, kad monografijoje iškeltas uždavinys gan siauras, bet knyga iš esmės atskleidė santykį tarp asmens ir valstybės. O tai, recenzijos autoriaus nuomone, yra vienas iš svarbiausių konstitucinės teisės klausimų. Pasak baudžiamosios teisės dėstytojo, M. Römeris pristatė pagrindines valstybės teorijas ir pažiūras į valstybės valdžios prigimtį, analizavo dvejų parlamento rūmų, rinkimų teisės klausimus, pristatė visumą ekonominių organizacijų, profesinių sąjungų, įvairių tarybų, kitų socialinių organizacijų ir kt.

V. Stankevičius ir pakritikavo teisininką, pabrėždamas, kad šis kartais nukrypsta nuo pagrindinės minties, monografijos uždavinio. Akcentuota ir tai, kad knygoje nėra nė žodžio apie fašizmą, kuris galėjo pasitarnauti kaip reprezentacijos principo, priešingo mandatui, iliustracija. Taip pat pažymėta, kad knygoje neaptartas referendumo institutas, nors jis buvo naujausias tuo metu viešosios teisės institutas, svarbus rinkimų sistemoje, ypač tautinių mažumų kontekste. V. Stankevičius recenzijoje gilinosi į valstybės vaidmenį. Koks jis? Gynyba nuo agresyvių kaimynų? Švietimas, gerovė, viešas transportas, keliai ir pan.? Recenzijos autorius rašė:

> *Valstybės konstrukcija įgauna milžiniškos akcinės bendrovės pobūdį. Ir be galo daug padarinių atsiranda dėl šitos naujos būklės. Pav. dvejinės arba daugybinės pilietybės klausimas: tat yra negalimas daiktas valstybėje, tarnaujančioj karui, bet yra visiškai leidžiama ir net pageidaujama naujai būklei esant.*[62]

Recenzentas pabrėžė, kad jo pateikta monografijos analizė – ne kritika, o komplimentas, nes sukėlė daug klausimų, paragino giliau pažvelgti į tuometinius visuomeninius reiškinius. Recenzijoje buvo paskatinta knygą padaryti prieinamą ir Vakarų Europos skaitytojams. V. Stankevičius pareiškė būsiąs laimingas, jei verčiant veikalą bus atsižvelgta ir į jo pastebėjimus[63].

Iš kitur taip pat pasigirdo kalbų apie knygos vertimą į lenkų kalbą. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad knyga verta būti skaitoma ir kitomis kalbomis[64]. Tačiau ji taip ir liko neišversta.

3.2. Padėkos, įvertinimai – pirmoji teisės mokslo monografija lietuvių kalba?

M. Römeris kelias dešimtis savo knygos egzempliorių dovanojo kolegoms ir bičiuliams. Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo padėjėjas K. Žalkauskas teigė, kad tai pirmoji tikrai mokslinė knyga teisės srityje, išleista Lietuvos universitete[65]. Panašu, kad tai tiesa, nes,

[62] V. Stankevičius, „Asmuo ir valstybė. Prof. Römerio „Reprezentacija ir mandatas", *Teisė* 10 (1926): 71.

[63] V. Stankevičius, „Asmuo ir valstybė. Prof. Römerio „Reprezentacija ir mandatas", *Teisė* 10 (1926): 71.

[64] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 143.

[65] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. birželio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 40.

apžvelgus leidinį Teisių fakulteto darbai, matyti, kad buvo išleista straipsnio arba mokslo studijos apimties veikalų, bet ne monografijų. Pirmieji darbai *Teisių fakulteto darbuose* pasirodė 1924, 1925 m., pavyzdžiui, A. Rimkos studija[66], P. Leono[67], paties M. Römerio straipsniai[68].

Pirmasis monografijos masto tyrimas buvo kaip tik M. Römerio. Taigi, atrodo, valstybės gynėjo padėjėjas visiškai pelnytai knygą *Reprezentacija ir mandatas* pavadino pirmąja lietuvių kalba parašyta plataus masto teisės studija. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad 1924 ir 1925 m. buvo išleisti kapitalinės apimties ir reikšmės civilinės[69] ir baudžiamosios teisės vadovėliai[70].

Valstybės vadovas K. Grinius, gavęs knygą, atsiuntė ant specialaus popieriaus su vandenženkliais ranka rašytą padėką. Prezidentas rašė, kad atsidėjęs skaito ne tik naujausią M. Römerio knygą, bet ir pačią pirmą jo knygą apie Lietuvos tautinio atgimimo kelią[71].

M. Römeriui buvo malonu gauti Lietuvos socialdemokratų vadovo S. Kairio laišką su padėka:

> *Gerbiamasai Drauge! Širdingai Jums ačiū už dovaną ir atmintį. Iš visos širdies Jums linkiu, kad sveikata ir sąlygos leistų Jums dar daug ką nuveikti ir sukurti pasirinktojo mokslo srity ir mūsų visuomenės kultūrinio turto padauginimui. Man ypatingai smagu Jus pasveikinti su jau nuveiktu darbu kaip tik tuo metu, kai mūsų kraštas duoda rimtos vilties, kad kultūrinis ir mokslo įstaigų darbas gaus patogesnių sąlygų toliau vystytis. Širdingiausių linkėjimų. Su draugišku sveikinimu St. Kairys. 13.VI.1926.*[72]

Taip pat gautos padėkos (kai kurios raštu arba žodžiu) iš ministro pirmininko M. Sleževičiaus, parlamentaro lenkų frakcijos nario V. Budzinskio, Seimo nario P. V. Raulinaičio, žurnalų redaktoriaus ir teisininko F. Bugailiškio, bendražygio J. A. Herbačiausko, visuomenininko J. Šliūpo, kunigo ir literato J. Tumo-Vaižganto, būsimo ministro pirmininko A. Voldemaro, parlamentaro, žydų frakcijos vadovo, vieno iš tarptautiškiausių tarpukario Lietuvos teisės mokslininkų J. Robinzono[73].

---

[66] Albinas Rimka, *Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, 1925), 25–66.

[67] Petras Leonas, *Dėl vieno įstatymo aiškinimo* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, 1925), 17–18.

[68] Mykolas Roemeris, *Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje* (Kaunas: Lietuvos universiteto teisių fakulteto darbai, 1925), 3–13.

[69] Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924).

[70] Vladas Stankevičius, *Baudžiamoji teisė. Paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1925).

[71] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 39.

[72] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 39.

[73] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 39.

3.3. Monografijos įtaka studijoms

M. Römeris pastebėjo, kad vis daugiau studentų renkasi laikyti jo dėstomo dalyko egzaminą. Pats dėstytojas siejo tai su studentų kruopščiai rengiamomis paskaitų stenogramomis[74], dviem savo knygomis (*Reprezentacija ir mandatas*[75], *Administracinis teismas*[76]), užsienio valstybių konstitucijų vertimais[77], dėstytojo brošiūra apie konstitucinę reformą[78]. Ši paskaitų medžiaga palengvindavo studentams konstitucinės teisės dalyko studijas, todėl akademinis jaunimas laiku laikydavo konstitucinės teisės egzaminus, nors prieš tai daugelis egzaminą tiesiog nukeldavo vėlesniam laikui. Profesorius džiaugėsi, kad studentai būdavo gerai pasirengę. Tai jis siejo ne tik su naujausia konstitucinės teisės literatūra, bet ir su labai išsamia jo paties parengta konstitucinės teisės dalyko programa, pagal kurią studentai turėjo ruoštis egzaminui[79,80].

Šiek tiek vėliau M. Römeris, vardydamas pagrindinę konstitucinės teisės dalyko literatūrą lietuvių kalba, paminėjo knygas *Administracinis teismas, Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*, kelias brošiūras, išverstas A. Janulaičio, kelis straipsnius žurnale Teisė, T. Petkevičiaus straipsnį apie Klaipėdos krašto statutą[81], Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje[82] ir, žinoma, knygą *Reprezentacija ir mandatas*[83].

3.4. Monografijos įtaka akademinei karjerai

Knygai *Reprezentacija ir mandatas* pasirodžius, M. Römeris buvo paaukštintas ir pradėjo eiti Valstybinės teisės katedros ordinarinio profesoriaus pareigas[84]. Taigi, jis buvo paaukštintas iš ekstraordinarinio profesoriaus pareigų, kurias ėjo nuo 1923 m. vasaros. Be to, 1926 m. vasarą monografijos autorius buvo išrinktas Lietuvos universiteto prorektoriumi[85].

---

[74] *Valstybinė teisė.* Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, 1930. Šias stenogramas studentai reklamavo studentų periodiniame leidinyje: „<...> *prof. Römerio paskaitų stenogramos jau išleistos. Dvi knygos ir papildymai. Be jų neapsieis nė vienas teisininkas. Gaunamos pas un-to sargus.*“ Žr.: „Valstybinės teisės“, *Lietuvos studentas,* 1931 m. vasario 1 d., Nr. 3 (10), 7.

[75] Römeris, *supra note*, 1.

[76] *Ibid*., 1524.

[77] *Ibid*., 2680.

[78] Mykolas Römeris, *Lietuvos valstybės konstitucijos reforma.* Žurnalo Teisė priedas prie Nr. 14 (Kaunas: Dirvos, 1928).

[79] Galimai teisininkas turėjo mintyje šią programą: *Ord. prof. Mykolo Roemerio konstitucinės teisės bendrosios dalies kurso programa, bilietais kvotimams išdėstyta* [data nežinoma, manytina, tarp 1929–1936 m.] (Kaunas: Vega, Studentų kooperatyvų leidinys, Nr. 1), VUB RS, f. F75-7, l. 1–18.

[80] Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. birželio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 89.

[81] Tadas Petkevičius, „Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra“, *Teisių fakulteto darbai* 6, 14 (1932): 603–619.

[82] *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole* (Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos leidinys, 1932).

[83] Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 403.

[84] Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Teisių fakulteto 1926 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas Nr. 101. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 223, l. 32–33; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 21.

[85] Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; M. Römerio tarnybos lapas. LCVA, f.

Manytina, knygos pasirodymas turėjo reikšmės ir šiam karjeros žingsniui.

Po sėkmingo knygos publikavimo ir žmonių nuomonės apie ją teisininkas iki 1932 m. parašė dar kelias knygas – *Administracinis teismas*[86], *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*[87], redagavo užsienio valstybių konstitucijų vertimus[88]. Šie darbai suteikė pagrindo 1932 m. Teisių fakulteto tarybai vienbalsiai priimti sprendimą siūlyti M. Römeriui teisių daktaro laipsnį, nereikalaujant ginti disertacijos ar laikyti egzaminų. Universiteto senatas patvirtino šį tarybos sprendimą[89].

3.5. Tolesni tyrinėjimai

Po to, kai monografija *Reprezentacija ir mandatas* buvo atspausdinta, M. Römeris dar ne kartą grįžo prie valstybės, nacionalizmo, autonomijos ir kitų knygoje gvildentų temų. Antai išleido straipsnį „Nacionalizmas ir valstybė“[90], kuriame toliau plėtojo nacionalizmo ir valstybės sąveiką. Savo straipsnį jis įvardijo kaip monografijoje nagrinėtos problematikos santrauką. Tema taip pat buvo gvildenama vėliau išleistos monografijos *Valstybė* antroje dalyje[91]. Knygoje teisininkas pabrėžė nacionalizmo pasekmes, dėl kurių teritorinės valstybės organizacija pakeičiama personaline tautinių visuomeninių asociacijų organizacija, ir padarė išvadą, kad Paneuropa, kurios idėja Europoje buvo plėtojama maždaug nuo 1923 m., ateityje turi būti įkurta kaip teritoriškai unitarinė valstybė ir organizuota iš autonominių, lygiateisių tautinių asociacijų federacijos pagrindais[92]. Parlamentarizmo, demokratinės respublikos temos buvo plėtojamos ir monografijoje *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*[93], nacionalizmo, korporacijų, demokratijos, despotizmo klausimai gvildenti monografijoje *Suverenitetas*[94].

Monografijoje analizuotos temos ir vėl prisimintos, kai sovietmečiu M. Römerį vertė pakeisti konstitucinės teisės studijų programą. Reikalauta naikinti temas, susijusias su ben-

---

R-856, ap. 2, b. 734, l. 30.

[86] Mykolas Römeris, *Administracinis teismas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928).

[87] Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1931).

[88] Mykolas Römeris, *Dabartinės konstitucijos* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1932).

[89] Mindaugas Maksimaitis, *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006), 120, 140; Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 2; Teisių fakulteto tarybos 1932 m. lapkričio 16 d. posėdžio protokolas Nr. 216. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 25; *Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas: „Spindulio spaustuvė“, 1933), 221; Promocijų komisijos pasiūlymas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 98–100.

[90] Mykolas Römeris, „Nacionalizmas ir valstybė“, *Kultūra* Nr. 5 (103) (1932): 257–261; Mykolas Römeris, „Nacionalizmas ir valstybė“, *Kultūra* Nr. 6–7 (104–105) (1932): 321–328.

[91] Mykolas Römeris, *Valstybė*. II tomas. (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935).

[92] Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2260.

[93] Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1931).

[94] Mykolas Römeris, *Suverenitetas* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1939).

dromis sąvokomis apie valstybės prigimtį, valdžią, institucijas, kompetenciją, konstitucinius institutus. Jis niekaip negalėjo suprasti, kaip galima mokyti konstitucinės teisės, aiškinti sovietinę federaciją, jei studentai prieš tai nesupažindinami su sąvokomis „unitarinė valstybė“, „federacija“, „konfederacija“, „imperatyvus mandatas“, „atstovavimas“, „tiesioginis valdymas“, „netiesioginis valdymas“, „tiesioginė demokratija“ ir t. t. Tokiu atveju, profesoriaus nuomone, dėstymas virsta konstitucinio teksto perfrazavimu be jokios mokslinės minties[95].

Nepaisant visko, Antrojo pasaulinio karo metu M. Römeris parašė knygą, kuri buvo išspausdinta gerokai po jo mirties. Šioje monografijoje jis toliau nagrinėjo valstybės formų ir konstitucinių režimų, sistemų, konfederacijos, federacijos, imperijos, autonomijos klausimus. Tai – knyga *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai*[96].

Visos M. Römerio teisės knygos, pradedant monografija *Reprezentacija ir mandatas*, yra teisininko kapitalinis kūrinys apie viešąją teisę ir palikimas Lietuvai.

IŠVADOS

Monografijos *Reprezentacija ir mandatas* parašymą lėmė keli veiksniai: pirma, teisės literatūros lietuvių kalba trūkumas; antra, konstitucinės teisės studijų sąlygų gerinimas studentams; trečia, neseniai atkurtos valstybės žinių apie valstybės konstitucinį organizavimą, santykį su piliečiais, rinkimų sistemas, valstybės teorijas, valdymo formas, valdininkų misiją, valstybės funkcijas, valdžių padalijimą ir kt. poreikis; ketvirta, Lietuvos universiteto Teisių fakultetui vyriausybės skirtas finansavimas knygoms.

M. Römeris, rašydamas monografiją, rėmėsi naujausia ir aktualiausia Vakarų mokslininkų literatūra. Knygoje naudotasi maždaug dvidešimt penkių valstybių praktiniais konstituciniais ir administraciniais teisiniais pavyzdžiais.

M. Römeris pirmas Lietuvos teisės moksle lietuvių kalba parašė plataus masto studiją, monografiją konstitucinės, administracinės, teisės teorijos ir teisės istorijos klausimais. Jis pirmas prabilo apie administracinį teismą, konstitucinį teismą, rinkimų teismą, valdininkus ir jų suvaržytą kompetenciją ir diskrecinę galią, socialines paslaugas, viešąjį interesą, valdymo aktus, valdžių padalijimą, teisės normos reikšmę ir grupes, rinkimų teisę, rinkimų sistemas, profesinių sąjungų, kitų ūkinių darinių reikšmę valdant valstybę. Taip pat pirmas profesionalioje plotmėje ieškojo atsakymo dėl tinkamiausios valstybės ir piliečių santykių formos.

Monografijoje sunkiau įžvelgtinos grynai Lietuvos teisės mokslininko pateiktos konstitucinės ar administracinės teisės doktrinos. Tai natūralu, nes M. Römeris buvo pirmas, apskritai kėlęs įvairius esminius valstybingumui klausimus. Reikalinga bazė, kad atsirastų savos doktrinos, savo teisės mokykla. Analizuojama monografija jis ir kūrė šią bazę. M. Römeris kėlė visiškai originalius tam laikotarpiui klausimus: kokia yra pagrindinė valstybės

[95] Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. kovo 26 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 11. Plačiau apie tai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2025), 431–438.

[96] Mykolas Römeris, *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008).

funkcija, kokia teisės normos reikšmė ir tikslas, ar kuriantis valstybei gali saujelė žmonių tapti tautos valios reiškėja, kas tie valdantieji ir valdomieji, koks jų tarpusavio teisingiausias santykis, kaip turi būti sudaromas parlamentas, kuris galėtų fundamentaliai spręsti ne tik socialinius, bet ir tautos ekonominius klausimus ir iššūkius.

Knygos pavadinimas *Reprezentacija ir mandatas* ir pasirinkta šių institutų analizė leido mokslininkui siekti atsakymų į išvardytus klausimus, o svarbiausia – ieškoti tinkamiausios tautos su valstybės institucijomis santykio formulės.

Teisininkas pagrįstai kritikavo to meto Vakarų mokslininkų idėjas ir teorijas, pavyzdžiui, tai, kad valstybingumo bendravimo pagrindas yra ne socialinė teisė, o tik piliečių subjektinės teisės ir pan.

Kai kurios M. Römerio įžvalgos aktualios iki šiolei arba net aplenkia savo laikotarpį. Pavyzdžiui, jis labai aiškiai išdėstė, kad Sovietų Sąjungos valdymas yra nepasisekęs eksperimentas. Vertindamas Lietuvos situaciją, aiškiai pagrindė, kodėl būtų tikslingas dvejų rūmų parlamentas. Iš šių laikų perspektyvos paneigė korporacinės valstybės eksperimentą.

M. Römerio *Reprezentacija ir mandatas* buvo įvertinta amžininkų. Pasipylė teigiamos teisininkų recenzijos, politikų ir mokslininkų padėkos. Ši monografija tapo vienu iš svarbiausių šaltinių Lietuvos universiteto Teisių fakulteto studentams studijuojant konstitucinę teisę ir ruošiantis jos egzaminui. Ji turėjo įtakos ir M. Römerio akademinei karjerai. Jis tapo ordinariniu profesoriumi, be to, buvo išrinktas Lietuvos universiteto prorektoriumi. Ilgainiui M. Römeriui buvo pripažintas daktaro laipsnis.

M. Römeris pirmojoje teisės monografijoje gvildentas temas toliau tyrinėjo kituose savo veikaluose – *Valstybė, Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, Suverenitetas, Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai* ir t. t.

Visos M. Römerio teisės knygos, pradedant monografija *Reprezentacija ir mandatas*, yra teisininko kapitalinis kūrinys apie Lietuvos viešąją teisę. *Reprezentacija ir mandatas* žymi konstitucinės ir administracinės teisės doktrinos kūrimo pradžios šimtmetį Lietuvoje.

M. RÖMERIS' *REPRESENTATION AND MANDATE*: A HUNDRED YEARS OF LITHUANIAN CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW DOCTRINE

IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

SUMMARY. *The writing of the monograph* Representation and Mandate *was determined by several factors. First, the lack of legal literature in the Lithuanian language. Second, the improvement of conditions for studying constitutional law for students. Third, the recently restored state's need for knowledge about the constitutional organization of the state, its relationship with citizens, electoral systems, theories of the state, forms of government, the mission of officials, state functions, the separation of powers, etc. Fourth, the government's funding for the Faculty of Law of the University of Lithuania to publish books.*

M. Römeris was the first in Lithuanian legal science to write a large-scale study, a monograph in Lithuanian on constitutional, administrative, legal theory and legal history issues. He was the first to speak about the administrative court, the constitutional court, the electoral court, officials and their limited competence and discretionary power, social services, public interest, administrative acts, the separation of powers, the meaning of legal norms and groups, , electoral systems, the meaning of trade unions and other economic entities in governing the state. He was the first to seek an answer on a professional level regarding the most appropriate form of the relationship between the state and citizens.

It is more difficult to discern in the monograph the constitutional or administrative law doctrines presented by a purely Lithuanian legal scholar. This is natural, because he was the first to raise various fundamental questions about statehood in general. A basis is needed for the emergence of one's own doctrine, one's own school of law. He created this basis in the monograph under analysis. M. Römeris raised questions that were completely original for that period: what is the main function of the state, what is the meaning and purpose of a legal norm, whether a handful of people can become the exponent of the will of the nation when creating a state, who are the rulers and the ruled, what is the most just relationship between them, how should a parliament be formed that could fundamentally resolve not only social, but also economic issues and challenges of the nation.

The title of the book Representation and Mandate *and the chosen analysis of these institutions allowed the scientist to seek answers to the listed questions, and most importantly - to search for the best form of the relationship between the nation and state institutions.*

The lawyer rightly criticized the ideas and theories of Western scientists of that time, for example, the fact that the basis of statehood communication is not social law, but only the subjective rights of citizens, etc.

Some of the insights provided by M. Römer are still relevant today or even ahead of their

time. For example, he very clearly stated that the rule of the Soviet Union was a failed experiment. In assessing the situation in Lithuania, he clearly justified why a bicameral parliament would be appropriate. From the perspective of our times, he denied the experiment of the corporate state.

Representation and Mandate *became one of the most important sources for students of the Faculty of Law of the University of Lithuania when studying constitutional law and preparing for its exam.*

All of M. Römeris' law books, starting with the monograph Representation and Mandate, *were the lawyer's capital work and legacy to Lithuania on public law.* Representation and Mandate *marks the centenary of the beginning of the creation of the doctrine of constitutional and administrative law in Lithuania.*

KEYWORDS: M. Römeris, first monograph in lithuanian language, constitutional law, administrative law.

ANTRA DALIS

KONSTITUCINĖS ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS GUARANTEES AND THEIR IMPLEMENTATION

Permąstant teisės į minties laisvę sampratą šiuolaikinėje realybėje

ASTA BENETYTĖ

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: asta.benetyte@mruni.eu

DOVYDAS SAJENKO[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
El. paštas: dosajenko@stud.mruni.eu

JUOZAS VALČIUKAS[2]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: vjuozas@mruni.eu

SANTRAUKA. *Teisės į minties laisvę sampratos permąstymas dabartinėje saugumo atmosferoje yra neišvengiamas. Tam gali pasitarnauti filosofo Imanuelio Kanto autonomijos principas, kurio pagrindu skyriuje diskutuojama teisės į minties laisvę ir jos sampratos tematika. Keliamas klausimas, ar tradicinis teisės skirstymas į forum internum ir forum externum nėra atgyvenęs ir teisės į minties laisvę atveju galimai neatitinkantis realybės. Lyginamosios analizės būdu apžvelgiama, kaip skiriasi konstitucinis teisinis reguliavimas Europos valstybėse. Taip pat analizuojama teisės į minties laisvę interpretacija, išdėstyta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Galiausiai atkreipiamas dėmesys į šios dienos iššūkius – dezinformaciją, propagandą ir neapykantos kurstymą – kaip netiesioginę intervenciją į teisės į minties laisvę esmę. Straipsnyje konstatuojama, kad autonomijos principu kaip metodologiniu pagrindu galima pasiremti permąstant teisės į minties laisvę turinio esmę. Sutinkant, kad minties laisvės samprata yra pakitusi, pažymima, kad reikalingas ir paplitusio skirstymo į forum internum ir forum externum pokytis. Minties laisvei apsaugoti pravartu toliau plėtoti išplėstinės minties sampratos teisėje įsitvirtinimo galimybių tyrimus. Konstitucinis teisinis reguliavimas Europoje yra panašus, dažniausiai lakoniškai apibrėžiantis teisės į minties laisvę nuostatą. Teismų*

[1] ORCID: 0009-0003-3021-6865.

[2] ORCID: 0000-0002-6669-8558.

praktika teisės į minties laisvę klausimu dažniausiai ją analizuoja netiesiogiai, t. y. per teisės į sąžinės, religijos, orumo ar privatumo aspektus. Šiuolaikinėje realybėje, kurioje teisė į minties laisvę laikoma demokratinės visuomenės pagrindu, kuomet smegenų skenavimo ir minčių skaitymo technologijos nuolat tobulinamos, kai dezinformacijos, propagandos mašina ir neapykantos kurstymo atvejų gausa skverbiasi į socialinio gyvenimo realybę, koreguodami asmens, asmenų grupės ar visuomenės mąstymą, mintis ir vertybines nuostatas, neišvengiamai tampa svarbu permąstyti teisės į minties laisvę sampratą. Nes permąstant teisę į minties laisvę, permąstomi ir demokratijos esmės ir jos atsparumo klausimai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: teisė į minties laisvę, autonomijos principas, vertybinis teisės aiškinimo metodas, dezinformacija, propaganda, neapykantos kurstymas, antisemitizmas.

ĮVADAS

Dabartinė socialinė ir teisinė realybė neatsiejama bent nuo trijų kategorijų. Pirma, viešasis diskursas vis labiau sukoncentruotas į autonomijos, autonomiškumo reikšmę, reaguojant į augančios daugialypės valstybės ar tam tikrų įtakos grupių poveikio asmens, organizacijos ar tam tikros teritorijos laisvę. Nuo Grenlandijos ar Europos Sąjungos, kaip tarptautinės organizacijos, autonomijos ar Lietuvos radijo ir televizijos (toliau – LRT), kaip nacionalinio visuomeninio transliuotojo, autonomiškumo iki asmens autonomijos minties, sąžinės ar religijos klausimai tampa tarptautinių ginčų ar teismo proceso nacionaliniu lygmeniu dalimi. Antra, saugumo tarptautine, nacionaline ir asmenine prasmėmis sąvokos tapo teisininkų ir politikų oficialių kalbų, tarpvalstybinių susitarimų ir ginčų socialiniuose tinkluose dalimi. Trečia, minties laisvė, nors kaip kategorija vis dar laikytina pamirštąja, pavyzdžiui, moksle ar teismų praktikoje, dėl visa apimančios skaitmeninės invazijos į mąstymo procesą ir dirbtinio intelekto kūrimo lenktynių, pristatant kasdien vis naujus produktus, kuriais siekiama nuspėti ir sužinoti viešai dar neišsakytų žmogaus minčių turinį, yra ir turėtų būti vis labiau traktuojama kaip egzistencinės svarbos teisės tema Europoje ir globaliu mastu. Visos trys kategorijos – autonomija, saugumas ir minties laisvė – tarpusavyje tampriai susijusios ir šiandieną sudaro tai, kas lemia žmogaus, visuomenės ir demokratijos padėtį ir ateitį.

Šiame skyriuje dvejopai permąstoma teisės į minties laisvę samprata. Iš vienos pusės, pasitelkiant Imanuelio Kanto moralės teoriją kaip metodologinį pagrindą, diskutuojama teisės į minties laisvę sampratos klausimais. I. Kantas savo raštuose analizavo minties laisvės koncepciją, o jo moralės teorija neatsiejama nuo autonomijos laisvės principo. Skyriuje keliama hipotezė, kad teisės į minties laisvę turinio permąstymui įtakos galėtų turėti I. Kanto autonomijos principas kaip metodologinis pagrindas. Iš kitos pusės, šiuolaikinėje realybėje minties laisvė patiria tokių iššūkių, kokių nebuvo galima prognozuoti I. Kanto gyvenamu

laikotarpiu. Permąstyti minties laisvės sampratą per šios dienos prizmę reiškia, kad teisės į minties laisvę sampratos studijos turi atliepti aktualaus laikmečio iššūkius, kuriais skverbiamasi į minties formavimosi ir apskritai asmens mąstymo procesą. Visa tai turint galvoje, be kita ko, kyla poreikis diskutuoti, ar teisėje žmogaus teisių klausimais paplitęs skirstymas į *forum internum* ir *forum externum* vis dar yra aktualus. Teisė į minties laisvę iki šios dienos teismų praktikoje suprantama kaip žmogaus teisė vidiniu (*forum internum*) požiūriu, kurios reguliuoti jokia valstybės teisė negali. Kita vertus, atsiranda mokslinių diskusijų, kuriomis siūloma kalbėti apie išplėstinės minties sampratą teisėje, kurios aiškinimas padėtų teisę į minties laisvę apsaugoti reaguojant į aktualius iššūkius. Taigi šiame skyriuje siūloma kantiškai ir šiuolaikiškai dėliojant minties laisvės kontūrus permąstyti teisės į minties laisvę sampratą ir tai, kaip šiuo metu teisė į minties laisvę yra ir galėtų būti įtvirtinta ir aiškinama teisiniame diskurse.

Siekiant išsikelto tikslo, skyriuje bandoma įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius. Pirma, remiantis I. Kanto autonomijos principu kaip metodologiniu pagrindu diskutuojama minties laisvės sampratos klausimais. Antra, teisės į minties laisvę kontekste diskutuojama skyriuje apie skirstymo į *forum internum* ir *forum externum* galimybes atliepti minties laisvei kylančius iššūkius šiuolaikinėje demokratijoje. Trečia, lyginamosios analizės metodu analizuojamas pasirinktų užsienio valstybių konstitucinis teisinis reguliavimas. Ketvirta, nagrinėjami teisės į minties laisvę definicijos ir turinio išaiškinimai analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus. Ypač dėmesio skiriama vertybiniam teisės aiškinimo metodui, kuris, manytina, galėtų būti esminis atskleidžiant teisės į minties laisvę turinio elementus jautriose europiniu lygmeniu bylose. Penkta, koncentruojamasi į praktinius šios dienos iššūkius, kurie tiesiogiai ir netiesiogiai kelia iššūkių teisės į minties laisvę įgyvendinimui. Konkrečiai, dezinformacijos ir propagandos keliama grėsmė tiesiogiai veikia asmens ir visuomenės minties (vystymosi) laisvę, turint ketinimą nuosekliai keisti nusistovėjusias mintis, nuostatas, vertybinius orientyrus. Neapykantos kurstymo ir antisemitinių idėjų sklaidos atvejais taipogi daroma netiesioginė įtaka minties laisvei. Tiksliau, netrukdomai ir laisvai mąstyti, formuluoti idėjas tarp tam tikrų asmenų grupių.

1. TEISĖS Į MINTIES LAISVĘ PERMĄSTYMAS REMIANTIS IMANUELIO KANTO TEORIJA: FILOSOFINĖ PERSPEKTYVA

Žmogaus mintis, pats mąstymas arba mąstymo būdas yra viena iš esminių temų moralės ir teisės filosofo Imanuelio Kanto knygose. Jo argumentacija minties laisvės tematika glūdi diskusijoje apie protą, kuris pagal I. Kantą tiesiogiai susijęs su kritinio mąstymo gebėjimais. Kritinis mąstymas kaip procesas, kuris išlaisvina žmogų, yra filosofo tyrimų objektas. Kantas neretai kalba apie negebėjimą pasinaudoti savo racionaliais gebėjimais, intelektu, kurį žmogus ne tik gali panaudoti, bet ir turi moralinę pareigą tai daryti. Ši moralinė

pareiga liečia vienintelę, I. Kanto argumentu sekant, žmogaus teisę, t. y. teisę į laisvę[3]. Žmogaus laisvė tiesiogiai susijusi su jo racionaliais gebėjimais, gebėjimu naudotis savo paties protu. Negebėjimas pasinaudoti savo protiniais gebėjimais, pasak Kanto, kyla ne tiek iš suvokimo stokos, kiek iš tinginystės mąstyti savo galva ir drąsos stygiaus kritiškai samprotauti, atitinkamai veikti nesibaiminant dėl galimų išorės autoritetų reakcijų. Kantas konstatuoja, kad už tokį negebėjimą atsakingas tik pats žmogus.

1.1. Laisvė, autonomija ir mintis teisinėje valstybėje pagal Kanto filosofiją

Žmogus, teigia I. Kantas, nuolat atsiduria tarp dviejų įtakos faktorių: autoriteto ir autonomijos. Kiekvienas žmogus turi teisę būti laisvas nuo išorinio autoriteto. Nesvarbu, ar tai būtų valstybės valdžia, dirbtinis intelektas, religija ar politinis lyderis. Mąstyti ir priimti nepriklausomus sprendimus yra kiekvieno žmogaus neatimama teisė. Laikyti tam tikrą dalyką tiesa yra tik paties žmogaus, kuris naudojasi savuoju mąstymu, pasirinkimas, kylantis iš teisės laisvai apsispręsti ir teisės į autonomiją. Kalbėdamas apie autonomiją, Kantas buvo įsitikinęs, kad autonomiškai ir heteronomiškai mąstantis asmuo iš esmės skiriasi. Autonomiškai mąstančio asmens sprendimai dar ketinimo lygmenyje paremti kategorinio imperatyvo reikalavimais[4]. Autonomiško asmens ypatumas tas, kad jis pats yra kategorinio imperatyvo nulemtų taisyklių kūrėjas. O heteronomija yra elgesio principas, kuomet elgesys ir atskiri poelgiai nulemti tam tikros sąlygos, pavyzdžiui, naudos, aistros, siekiamo rezultato ar interesų.

Kanto raštuose dažnai gilinamasi į minties ir laisvės sąsajas. Apie tai Kantas diskutuoja ne tik didžiuosiuose veikaluose, be ir mažiau žinomuose straipsniuose. Minties laisvės tematika išskirtinos kelios Kanto raktinės idėjos. Kantas minties laisvei apibrėžti, visų pirma, išskyrė tris reikalavimus, kurie atskleidžia, kaip jis suvokė minties ir mąstymo laisvę. Pasak I. Kanto, laisvė mąstyti nesuderinama su prievarta pilietinei visuomenei; be to, laisvė mąstyti nesuderinama su bet kokio lygmens prievarta asmens sąžinei; galiausiai, mąstymo laisvė įmanoma, kai protas nepaklūsta jokiems kitiems dėsniams, išskyrus tuos, kuriuos žmogus pats sau autonomiškai nusistato. Paminėtina ir kita raktinė idėja, siekiant suprasti Kanto minties laisvės sampratą. Kantas minties laisvės prasmę suvokė neatsiedamas nuo jos galimybių būti išreikšta viešai. Anot Kanto, laisvo mąstymo gebėjimas priklauso nuo jo viešojo panaudojimo galimybių. Mintis ar nuomonė, nebūdamos išbandytos viešame ir atvirame diskurse, negali laisvai formuotis. „Mintis nėra tam, kad būtų izoliuota, bet, atvirkščiai, tam, kad būtų naudojama visuomenėje su kitais“[5]. Žodžio laisvė, Kantas pabrėžė, gali būti atimta,

[3] Otfried Hoffe, *Kant's innate right as a rational criterion for human rights In Kant's Metaphysics of Morals: A Critical Guide.* Edited by Lara Denis (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 74.

[4] Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals.* Edited by Mary Gregor and Jens Timmermann (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 34.

[5] Hannah Arrendt, *Lectures on Kant's Political Philosophy.* Edited by Ronald Beiner (Chicago: The University of Chicago Press, 1989), 40.

bet minties laisvė negali. Tačiau kiek žmogus galėtų daug ir teisingai mąstyti, jei neturėtų galimybės mąstyti bendruomenėje, komunikuoti mintis su kitais. Taigi Kantas buvo tikras, kad „išorės jėga, kuri atima iš žmogaus žodžio laisvę, kartu atima ir minties laisvę“[6]. Viešumo faktorius yra esminis kritiniam mąstymui ir laisvam mąstymo procesui vystytis. „Žmonės, taikydami kritinius standartus vienas kito minčiai ir jos laisvam panaudojimui, mokosi kritinio mąstymo meno“[7].

Dar vienas svarbus momentas, kurį būtina pažymėti nagrinėjant Kanto minties laisvės sampratą, yra žmogaus dvejopo santykio su kitais žmonėmis paveikslas. Tai antagonizmo principu grįstas santykis, kuris atsispindi žmonių tarpusavio elgesyje. Viena vertus, žmogus linkęs į socializaciją, gyvenimą bendruomenėje, kurioje gali dalintis mintimis ir idėjomis. Kita vertus, žmogus linkęs į saviizoliaciją, individualizmą, polinkį priešintis viskam, kas neatitinka jo įsitikinimų, vidinės laisvės mąstyti ir veikti. Tikriausia vienas esminių Kanto filosofijos aspektų ir yra tai, kad žmogiškoji prigimtis dėl šio prieštaravimo verčia žmogų siekti pilietinės visuomenės, kurioje vyrautų teisės viršenybe grįsta tvarka[8]. Šis momentas Kanto filosofijoje yra raktinis suvokiant laisvės sampratos esmę. Išorinės laisvės prasme žmogus laiko save nesusaistytu ir galinčiu gyventi pagal tai, kaip jis supranta teisingą gyvenimą. Taip dėl prieštaraujančių interesų ir požiūrių į gyvenimo būdą natūraliai gali kilti ir kyla konfliktai. Pasak Kanto, tik toji socialinė struktūra, kuri leidžia skleistis abipusiam antagonizmui laisvės veikti požiūriu ir kartu saisto tą laisvę išorinių teisės taisyklių pagrindu, ir yra pati tinkamiausia terpė laisvei vystytis. Visuomenėje, kurioje žmogaus antagonizmas kontroliuojamas, vyrauja teisės taisyklės. Pasak Kanto, teisės viršenybe grįsta valstybės teisė yra visuma sąlygų, kurių pagrindu asmeninė laisvė arba laisva valia gali egzistuoti kartu su kito laisva valia pagal bendrą laisvės principą, įtvirtintą teisėje[9]. Jei laisvės įgyvendinimas nesusaistytas su jokiomis teisės taisyklėmis, laisvė nekuria bendradarbiavimu grįstos valstybės. Priešingai, tik paskatina formuotis socialiniams konfliktams palankią atmosferą.

Tokią laisvę Kantas vadino „laukine, nevaržoma ir neteisėta“. Dabartiniai vadinamųjų suverenų judėjimai yra vienas iš pavyzdžių, kokia anarchija lauktų, jei žmonės nevaržomai gyventų pagal neribotos laisvos valios išraišką. Tokia laukinė laisvė vestų į susinaikinimo galimybę. O kai laisvė apibrėžta teisės taisyklėmis, vieno žmogaus laisvė negali būti įgyvendinta kito žmogaus laisvės sąskaita. Laisvė iš esmės egzistuoja vieno laisvo subjekto ir kito laisvo subjekto santykyje. Laukinės laisvės sąlygomis gyvenantis asmuo paneigia kito teisę būti laisvu. Laisvė Kantui pagal apibrėžimą yra tai, kas socialiai ribojama. Laisvės ribojimai, Kanto požiūriu, turi būti apibrėžti konstitucijos nuostatomis. Iš čia matyti, kad Kanto

---

[6] Immanuel Kant, "What does it mean to orient yourself in thinking?" iš Allen Wood, George di Giovanni (red.), *Kant: Religion within the Boundaries of Mere Reason: And Other Writings* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 16.

[7] Arrendt, *op. cit.*, 42.

[8] *Kant's Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim: A Critical Guide*. Edited by Amelie Oksenberg Rorty and James Schmidt (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 14

[9] Owen Ware, *Kant on freedom* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 5.

samprotavimas toli gražu nėra tik filosofinės prigimties, nes jis yra ir teisinio pobūdžio. Tai atsispindi Kanto idėjose, kad gera valstybės konstitucija negimsta iš vidinės moralės, bet, atvirkščiai, geros moraline prasme bendruomenės sąlygos gali būti nulemtos geros konstitucijos. Taigi susisaistyti su valstybės konstitucija, kuri veikia per įpareigojančius konstitucinius principus ir normas, pagal Kantą, jokiu būdu nereiškia netekti laisvės. Antagonistiniai žmonių interesai gali būti subalansuoti ir tam būtina teisės viršenybe grįsta tvarka valstybėje, pirmiausia, kylanti iš konstitucijoje fiksuojamų reikalavimų. Svarbiausia, pasak Kanto, priimti konstituciją tokiu būdu, kad nors žmonių asmeninės intencijos linkusios paslapčia daryti sau išimtis ir nesutapti su kitų žmonių ketinimais, konstitucija įkurtų tam tikrą patikros kriterijų, pagal kurį žmonių elgesys taptų toks, tarytumei jie neturėjo blogų intencijų[10].

1.2. Kantiškas autonomijos principas kaip metodologinis pagrindas formuluojant šiuolaikinės teisės į minties laisvę sampratą

Kantiškam autonomijos principui suprasti, visų pirma, būtina atskleisti kategorinio imperatyvo sąvoką. Paprastai tariant, kategorinis imperatyvas yra moralinis dėsnis arba įstatymas, pagal kurį asmuo derina savo valios maksimas arba ketinimo lygmens elgesio standartus. Esminis dalykas yra tas, kad toks susisaistymas su moraliniu įstatymu negali būti apipintas jokiomis sąlygomis. Kalbama apie kategorinį imperatyvą, kuris siejamas su pareigos jausmu. Kategorinis imperatyvas I. Kanto teorijoje susideda iš trijų formulių. Elgesys ketinimo lygmenyje, laikantis I. Kanto logikos, privalo atitikti visas tris formules.

Pirmoji formulė teigia: „Elkis tik pagal tą valios maksimą, kuri kartu galėtų būti ir universaliai taikomu įstatymu“[11]. Pats imperatyvas (įstatymas) dėl to ir vadinamas kategoriniu, kad žmogui nurodo, jog pačios valios maksimos turi būti tuo imperatyvu, universaliai taikomu visiems ir visais atvejais. Nė vienas moralinis dėsnis negali būti žmogaus valios autoritetu tol, kol pats moralinis dėsnis tampa mūsų valios motyvaciniu faktoriumi. Kalbama apie empirinį motyvacijos šaltinį. Kitaip tariant, visa tai nereiškia, kad moralinis dėsnis yra tam tikra sąlyga, žmogaus valią motyvuojanti elgtis tam tikru būdu. Jei taip traktuotume, kalba suktųsi apie sąlyginį imperatyvą ir ne daugiau. Moralinis dėsnis žmogaus valiai yra įstatymas tiek, kiek jis yra racionaliai veikiantis subjektas. Ši formulė įprastai vadinama universalaus įstatymo formule. Pasak I. Kanto, būtent tikslas žmogų įkvepia formuluoti maksimą kaip moralinį įstatymą. Bet koks elgesys susietas su tam tikru tikslu.

Antra formulė įpareigoja elgtis taip, kad žmogus (pats sau ir kitiems) būtų tikslas savaime ir niekada priemonė[12]. Tai reiškia, kad tikslas, kurio reikia paaiškinti, kodėl moralinis dėsnis yra autoritetas mūsų elgesiui, yra pats žmogus ir jame glūdintis žmogiškumas[13]. Taigi kategorinis imperatyvas pagal antrą formulę suprantamas kaip moralinis dėsnis, įpareigo-

[10] Arrendt, *supra note*, 3: 17.

[11] Kant, *supra note*, 2: 34.

[12] *Ibid*., 41.

[13] Paul Guyer, *Kant*, second edition (New York: Routledge, 2014), 238.

jantis žmogų gerbti žmogaus, kaip tikslo, vertingumą. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio įstatymo 1 str. įtvirtinta neliečiama teisė į žmogaus orumą aiškinama būtent per žmogaus, kaip tikslo ir niekada kaip priemonės, aspektą. Taigi šio straipsnio interpretacija yra tiesioginis Kanto kategorinio imperatyvo antros formulės taikymo pavyzdys. Iš esmės minėtas straipsnis yra teisinis Kanto idėjos, kad pats žmogus yra tikslas savaime, įgyvendinimo tęsinys.

Trečia formulė teigia, kad žmogus ir jo valia kuria moralinį dėsnį. Žmogaus valia yra moralinio dėsnio kūrėja sau ir kitiems. Tai reiškia, kad žmogaus valios principas yra tas, kad valia savo maksimų pavidalu ir universaliai kuria moralinį įstatymą. Kitaip tariant, įstatymai moralinėje plotmėje, su kuriais esame susaistyti savo valia, yra mūsų pačių autonomiškai veikiančioje valioje ir valios sukurti[14]. Tokia valios ir moralinio įstatymo sąsaja paremta autonomijos principu. Jei žmogus sukuria universalų dėsnį per savo valios maksimas, pati moralinė motyvacija juos priimti, jų laikytis ir to paties reikalauti iš kitų yra autonomiška. Autonomija yra įgimtas žmogaus gebėjimas laikytis tik tos taisyklės, kurią pats nustatė arba įteisino savo protu.

Iš trečios kategorinio imperatyvo formulės kylantis autonomijos principas reikšmingas tuo aspektu, kad gali tapti tam tikru metodologiniu pagrindu permąstant teisės į minties laisvę, be to, ir teisės į sąžinės laisvę sampratos klausimus šiuolaikinėje realybėje. Vertinga atskleisti esminius autonomijos principo ir susijusių teisinių kategorijų aspektus, kuriuos akcentavo I. Kantas.

Minties laisvė yra autonomiškai veikiančio asmens prielaida. Autonomiški sprendimai gali būti priimami, jei asmuo yra laisvas mąstyti, t. y. jei jis turi minties laisvę. Autonomijos principo esmė yra ta, kad jį galima laikyti jungiamąja minties ir ta mintimi grįsto išorinio veiksmo grandimi. Autonomiška mintis yra laisvės pasirinkti tam tikrą elgesio modelį prielaida. Mintis ir jos laisvė yra asmens vidinė srities kategorijos. Būtent šiame lygmenyje formuojasi įsitikinimai, vertybės, nuostatos, mąstymo trajektorijos. Autonomija išplečia šią laisvę į išorinę sritį, suteikdama galimybę veikti remiantis laisvai susiformavusiomis mintimis. Galima sakyti, kad pagarba autonomijai neatsiejama nuo pagarbos minties laisvei. Vertinti kitą žmogų kaip autonomišką būtybę, vadinasi, traktuoti jį kaip laisvai mąstančią būtybę. Minties laisvė užtikrina asmens minties ir mąstymo integralumą. Galima sakyti, kad minties laisvė užtikrina asmens mąstymo proceso saugumą, o autonomijos principas apima ir tai, kaip apsaugoti teisę veikti pagal mintis ir vidines nuostatas.

Teisė į minties laisvę, įtvirtinta teisiniuose dokumentuose, pristatoma kaip absoliuti teisė. Absoliutumas reiškia, kad jokiais atvejais negalima kištis į minties laisvės sritį, kuri apima mąstymo, neliečiamus minčių ir idėjų formavimosi procesus. Kodėl absoliuti apsauga garantuojama būtent minties laisvei? Teisė pripažįsta, kad be vidinės asmens nepriklausomybės asmens autonomija būtų neįmanoma. Jei valstybė ar koks kitas subjektas pradėtų kontroliuoti asmens mintis, mąstymo procesą, tokiu atveju asmuo kaip autonomiška ir teisę

[14] Kant, *supra note*, 2: 44–46.

į apsisprendimo laisvę turinti būtybė netektų pačios egzistencijos esmės ir prasmės žmogaus teisių klausimais. Taigi nors autonomija retai minima teisės raidėje, nepaisant to, tai yra fundamentalus principas.

I. Kanto kategorinio imperatyvo antroji formulė labiausiai susijusi su Vokietijos Konstitucijos 1 str. įtvirtintos teisės į žmogaus orumą samprata, o teisė į minties laisvę, kuri labiausiai susijusi su asmens laisvu apsisprendimu ir autonomiškai veikiančiu mąstymo procesu, turi potencialą būti konceptualiai susieta ir sustiprinta autonomijos principu, kuris Kanto kategorinio imperatyvo teorijoje, kaip jau minėta, užfiksuotas trečiojoje formulėje. Jei asmuo yra autonomiška ir racionali būtybė, jis turi būti laisvas naudotis proto sugebėjimais, nepaisant bet kokios įtakos. Tam reikia vidinės minties ir sąžinės srities (teisinės) apsaugos, kuri būtina, jei norima išlikti autonomišku, t. y. laisvu.

Minčiai, kaip ir sąžinės laisvei ar žmogaus orumui, būtina demokratija kaip galimybė būti iki galo realizuotomis vertybėmis. Be minties laisvės demokratija negali egzistuoti. Taigi, kaip ir žmogaus orumo atveju, demokratijos principas neatsiejamas nuo minties laisvės vertybės. Asmens apsisprendimas kaip autonomija reikalauja galimybės dalyvauti demokratijoje. Demokratinėje visuomenėje, kurioje garantuojama teisė į minties laisvę, galima subalansuoti individualią laisvę, pagrįstą vidiniu kategoriniu imperatyvu, ir valstybės teisę, pagrįstą teisės viršenybės reikalavimais. Galima sakyti, kad teisė į demokratiją taip pat yra įsišaknijusi minties laisvės esmėje. Teisė į minties laisvę yra esminė individualios autonomijos ir valstybės valdžios ribų sudedamoji dalis. Minties laisvė ir demokratijos santykis susiję su asmeninės laisvės ir valstybės tvarkos santykiu. Minties subordinavimas išorės autoritetui yra teisės laisvai apsispręsti, pačios autonomijos, suteikiamos visiems žmonėms vien dėl jų pačių buvimo žmonėmis, pažeidimas. Tai pažeidžia asmens, kaip autonominio subjekto, esmę, yra kišimasis į minties laisvę, kartu pažeidžia ir demokratijos principą. Todėl minties laisvė, galima konstatuoti, yra ne tik susijusi su demokratija kaip demokratinės visuomenės pagrindas, bet ir demokratinė tvarka turėtų būti laikoma teisės į minties laisvę, kaip ir teisės į žmogaus orumo gerbimą, gyvendinimo sąlyga. Ne iš demokratinės tvarkos asmenims atsiranda teisė į minties laisvę, bet iš prigimtinės teisės į minties laisvę kyla būtinybė įtvirtinti demokratinę tvarką kaip vienintelę tokią, kurioje įmanoma visapusiška minties laisvė ir jos apsaugos garantijos.

Žmogaus teisių doktrinoje paplitęs tradicinis skirstymas į vidinę ir išorinę sritis. Pirmoji apima vidinę mintį ir įsitikinimus, o antroji – išorinį veiksmą, minties išraišką. Tai labai koreliuoja su I. Kanto matymu. Pagal I. Kantą vidinė sritis yra toji, kurioje racionalus įstatymų ar dėsnių priėmimo procesas vyksta autonomijos principo pagrindu. Ši sritis privalo būti neliečiama, nes čia yra moralinės pareigos gimimo pradžia. Valstybė, kuri bando kontroliuoti minties ar sąžinės sritį, pagal I. Kantą esmingai pažeidžia žmogaus laisvę kaip vienintelę jo teisę: valstybė tokiu būdu asmenį traktuoja kaip priemonę savo tikslams pasiekti, kaip heteronomišką būtybę, kuri veikia pagal valstybės autoritetu paremtus leidimus ir draudimus.

2. TEISĖ Į MINTIES LAISVĘ TARP *FORUM INTERNUM* IR *FORUM EXTERNUM*, ARBA KAS YRA IŠPLĖSTINĖ MINTIS IR JOS LAISVĖ

Diskusija apie išplėstinę mintį (angl. *extended thought*) ir kuo toks skirstymas pasitarnautų atnaujinant teismų praktikoje paplitusį skirstymą į *forum internum* ir *forum externum*, kalbant apie žmogaus teises ir jų teisinę apsaugą, tik įsibėgėja. Ypač ši diskusija svarbi atskleidžiant ir permąstant teisės į minties laisvę potencialą tapti teisiniu instrumentu, apsaugančiu minties laisvę nuo įvairaus pobūdžio pažeidimų šiuolaikinėje realybėje.

Suformulavus aiškų pagrindą, pagal kurį šiandieną veikia laisva mintis, galima būtų atsakyti į klausimą, ką reikėtų laikyti teisės į minties laisvę pažeidimu. Teisiniame diskurse teigiama, kad mintis yra tai, kas vyksta žmogaus viduje, mąstymo procese, tiksliau vadinamojoje *forum internum* srityje. Šioje srityje vykstantys reiškiniai, jei jų neseka tam tikri veiksmai išorėje, manoma, negali daryti žalos aplink esantiems žmonėms. Tai viena iš priežasčių, kodėl teisei į minties laisvę suteiktas absoliučios (neribojamos) teisės statusas. Jei žala negali kilti kitam iš mano minties, nėra prasmės jos riboti. Kita vertus, viskas, kas vyksta *forum externum* srityje, gali daryti įtaką, taip pat ir žalingą, kitiems. Todėl teisė į žodžio laisvę yra santykinė teisė, vadinasi, žodžio laisvę, atsižvelgdama į tam tikrus pagrindus, valstybė gali riboti.

Skaitmeninio amžiaus iššūkių ir galimybių fone teigiama, kad su minties laisve susiję veiksniai vyksta ne tik galvoje. Pažymima, kad mintis formuojasi ir mąstymo procesas vyksta ir *forum externum* srityje. Jei taip yra, pats skirstymas į *forum internum* ir *forum externum* jau neatitinka gyvenamos realybės. Reaguojant į kintantį diskursą atsiranda ir naujų mokslininkų hipotezių. Viena iš hipotezių yra ta, kad išplėstinės minties sritis, arba *forum externum thought*, turėtų būti pripažinta šalia *forum internum* ir *forum externum*[15].

Išplėstinės minties hipotezė kelia klausimą, kaip vertinti visa tai, kas padeda mūsų atminčiai veikti, pavyzdžiui, asmeninis pirkinių sąrašas arba dienoraštis privačioms mintims išdėstyti. Skaitmeninių technologijų eroje minties fiksavimo mobiliuosiuose telefonuose, kamerose ar kompiuteriuose momentas taipogi galėtų būti laikomas išplėstinės minties laisvės srities dalimi. Paminėtini ir užrašai ant kūno, tatuiruotės ir panašūs reiškiniai, kuriais asmuo padeda sau atsiminti tam tikrus gyvenimo momentus ar užrašus. Atrodo, kad paminėti minties formulavimo būdai galimai patenka į tam tikrą pilkąją zoną, t. y. jie jau peržengia *forum internum* sritį, tačiau taipogi dar negali tvirtai būti laikomais *forum externum* dalimi.

Klausimas kyla, kaip apibrėžti, kas įeina į išplėstinės minties sritį ir kur slypi tam tikros rizikos, jei būtų sutarimas, be *forum internum*, *forum externum* sričių, dar išskirti ir išplėstinės minties sritį. Mintis peržengia *forum externum* srities ribas tam tikrais būdais. Pavyzdžiui, išplėstinė mintis atsiranda neverbalinėmis formomis, dėl to teigiama, kad ji peržengia *forum externum* ribą. Tai galėtų būti tam tikri piešiniai ant kūno arba interneto paieškos lauke suve-

[15] Marc Jonathan Blitz, „Freedom of Thought for the Extended Mind: Cognitive Enhancement and the Constitution", *Wisconsin Law Review*, No. 4 (2010): 1049–1118.

dami žodžiai. Minčiai *forum internum* srityje suteikta absoliuti apsauga, nes ji negali tiesiogiai padaryti žalos kitam, o mintis *forum externum* srityje, jau būdama išreikšta, gali daryti įtaką kitiems ir galimai kelti grėsmę. Tiesa, jei išplėstinei minčiai būtų suteikta absoliuti apsauga, kiltų labai realių pasekmių, susijusių su baudžiamosios teisės taikymu. Pavyzdžiui, tyrėjai laiko įrodymu rastus įrašus „Google" paieškos istorijoje, tačiau tai taptų neliečiama zona, jei būtų pripažinta, kad tai išplėstinės minties sritis. Tokiu atveju vien įrašų skaitymas būtų pripažintas teisės neatskleisti kito asmens minčių kaip teisė į minties laisvę tam tikro aspekto pažeidimu. Visa tai tik patvirtina, kad teisės į išplėstinę mintį įtvirtinimas ir suteikimas jai absoliučios teisės statusą yra jautri ir reikalinga nuodugnaus apsvarstymo tema.

Pastebėtina, kad moksliniame diskurse atsiranda įvairių siūlymų. Pavyzdžiui, skirstyti į *forum internum*, *forum externum* minčių ir *forum externum* išreikštos kalbos sritis[16]. Teisė į minties laisvę *forum internum* minties srityje būtų absoliuti teisė. Teisė į minties laisvę *forum externum* minties srityje būtų absoliuti teisė, tik jei atitiktų tam tikras sąlygas: absoliuti, jei elgesys būtų susijęs su žmogaus autonomija, taip pat absoliuti, jei savo veiksmais asmuo siektų nustatyti ar išreikšti tiesą. Galiausiai *forum externum* išreikštos kalbos srityje žmogus turėtų santykinę teisę. Kaip kad yra su teise į žodžio laisvę. Šie ir kiti siūlymai, kaip minėta, svarstytini tik suvokiant visas tokio skirstymo įtvirtinimo pasekmes. Kita vertus, reikia pripažinti, kad gyvenamas laikas pasižymi smegenų skenavimo, minčių skaitymo technologijų bandymais, dezinformacijos, propagandos ir netikrų naujienų įrankių naudojimu ir sklaida, neapykantos kurstymu internetinėje erdvėje ar kitais neteisėtais veiksmais, kuriais pažeidžiama ne tik konkreti santykinė žmogaus teisė ar kokio nors kodekso straipsnis, bet ir pati žmogaus mintis, kurią siekiama pakeisti, riboti arba paneigti. Skverbiamasi, darant tam tikrą įtaką, į asmens ar asmenų grupės minties ir mąstymo, kuriame laisvai formuojasi idėjos, vertybinės nuostatos, pasirinkimai jautriausiais klausimais, procesus. Taigi dirbtinio intelekto amžiuje turima sugrįžti prie teisės į minties laisvę sampratos klausimų, kad iššūkių fone naujai būtų permąstyta šios fundamentalios teisės apsauga.

3. TEISĖS Į MINTIES LAISVĘ YPATUMAI: KONSTITUCIJOS RAIDĖ IR JOS AIŠKINIMAS

Priimant Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją minties laisvės komponentą inkorporavo į sąžinės ir religijos laisvės apsvarstytą variantą, kodifikuojant minties ir sąžinės laisvę kaip vienetą. Nors tai galutinėje Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos versijoje neakivaizdu, jos rengėjai sujungė mintį ir sąžinę, nes mintis buvo suprantama kaip sąžinės pirmtakė, tarnaujanti kaip pagrindas sąžine grįstam įsitikinimui formuotis[17]. Deklaracijos straipsny-

[16] Simon McCarthy-Jones and Joel Walmsley, „What Is Thought and What Makes It Free? Or, How I Learnt to Stop Worrying and Love the Forum Externum" iš *The Cambridge Handbook of the Right to Freedom of Thought*. Patrick O'Callaghan and Bethany Shiner (Cambridge: Cambridge University Press, 2025), 305.

[17] Leonard M. Hammer, *The International Human Right to Freedom of Conscience* (London: Routledge, 2018), 34.

je, saugančiame teisę į minties laisvę, buvo apsiribota asmens vidine laisve, kadangi šiuo straipsniu nebuvo suformuluota visų formų minties pasireiškimo apsauga. Tuomet Prancūzijos atstovai pareiškė, kad minties laisvė turi būti formaliai apsaugota, nes įmanomas netiesioginis jos pažeidimas. Todėl, vengiant apsaugos dubliavimosi, žodžio laisvės nuostatoje (19 str.) terminas „mintis" buvo pakeistas terminu „nuomonė". Esmė čia ta, kad 18 str. „mintis", ginanti teisę į sąžinės laisvę, yra vidinis sąžinės ir minties aspektas, o 19 str. įtvirtinta mintis ar nuomonė apie teisę į saviraiškos laisvę yra su išoriniu veiksmu susijęs aspektas. Mokslinėje doktrinoje teigiama, kad šie požiūriai į mintį ir sąžinę bei sąžine grįsto įsitikinimo pasireiškimą yra svarbūs teisės į sąžinės laisvę vystymosi prasme. Aišku viena, kad formuluojant deklaracijos, o vėliau ir paktų tekstą, išsiskyrė pozicijos, kaip atskirti mintį ir įsitikinimą sąžinės laisvės, o mintį ir nuomonę – saviraiškos laisvės srityse. Nuomonė ir mintis, viena pusė teigė, viena kitą papildo, o saviraiškos laisvė tarnauja kaip priemonė mintims išreikšti. Kiti teigė, kad saviraiškos laisvė yra nereikalinga teisė. Kalbėdami apie teisės į sąžinės laisvę vidinį aspektą, kuris, be kita ko, apima mintį, ją vadino individo vidine mintimi ir moraline sąmone, kuriai negali būti taikomi jokie apribojimai.

Konkrečiai sakant, galutinė Visuotinės žmogaus teisų deklaracijos 18 str. versija įtvirtina, kad „kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę"[18]. Analogiška formuluotė vartojama ir kituose tarptautinės žmogaus teisės aktuose: Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (10 str.), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – konvencija) (9 str.), Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte (toliau – paktas) (18 str.). Šios normos formuluotės iš esmės yra deklaratyvios, jei joms nesuteikiamas teisinis aiškumas. Tai pastebėdamas pirmasis Jungtinių Tautų specialusis pranešėjas pakvietė diskutuoti apie minties laisvės sampratos permąstymą. Norėta sukurti atspirties tašką šios teisės esmei apibrėžti. Savo pranešime jis teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę pavadino žmogaus vidinio forumo (*forum internum*), vidinės dvasinės erdvės, kurioje formuojasi, įgyvendinami ir apibrėžiami žmogaus psichiniai gebėjimai, vieta[19].

Mokslininkų diskusijų objektu išlieka svarbus klausimas, kaip tarptautinės teisės kontekste turėtų būti aiškinama „minties" sąvoka: siauruoju ar plačiuoju požiūriais[20]. Šių diskusijų šalininkų teigimu, dokumentų rengėjai sąmoningai paliko šią fundamentalią sąvoką neapibrėžtą, kad mūsų suvokimas apie šią teisę galėtų ir turėtų plėtotis kartu su mokslo pažanga[21]. Šiam teiginiui iš esmės negalima prieštarauti, nes technologijų raida ir nuolat kintančios gyvenimo sąlygos daro įtaką ne tik žmogaus elgesiui, bet ir keičia jo mąstymo struktūrą bei vertybinius orientyrus. Todėl teisė į minties laisvę privalo kisti kartu su besi-

[18] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III).

[19] Ahmed Shaheed, „Special Rapporteur on freedom of religion or belief", *Report on Freedom of Thought*. 5 October 2021, No. A/76/380. P. 2.

[20] *Ibid*., 4.

[21] *Ibid.*

keičiančiu pasauliu, kad ji ne tik išliktų, bet ir būtų efektyvi šiuolaikiniame kontekste.

Nepaisant minėto jos neapibrėžtumo, drąsiai galima teigti, kad ši teisė yra atskira ir savarankiška. Tai patvirtina ir minėti tarptautiniai dokumentai, nurodantys, kad minties laisvė yra savarankiška teisė, įtvirtinta kartu su sąžinės ar religijos laisve, tačiau neišvedama iš jų turinio. Šį teiginį patvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 str., kuriame, kaip ir tarptautiniuose dokumentuose, minties laisvė įtvirtinta kartu su sąžinės ir religijos laisvėmis, tačiau išlaikomas jos savarankiškumas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – LRKT arba KT) 2000 m. birželio 13 d. nutarime pabrėžė, kad minėta Konstitucijos nuostata yra viena iš pamatinių žmogaus laisvių, argumentuodamas, jog ši laisvė užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi atviroje, teisingoje ir darnioje pilietinėje visuomenėje. Teismas šią nuostatą aiškina sistemiškai, sieja ją su kitomis žmogaus teisėmis ir pamatiniais konstituciniais principais: asmenų lygybės, nediskriminavimo, teisinės valstybės ir kt. Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė teisinio reguliavimo dalyku tampa tik tiek, kiek žmogus veikdamas išreiškia savo mintis ar tikėjimą. Nors LRKT šioje byloje daugiau dėmesio skyrė tikėjimo laisvei, mintis aiški – kol mintys ar įsitikinimai lieka žmogaus viduje, nepasireiškia objektyvioje tikrovėje, jie priklauso neliečiamai privataus gyvenimo sričiai ir yra absoliučiai saugomi nuo bet kokio kišimosi.

Panašų požiūrį į žmogaus vidinės laisvės apsaugą yra suformavęs Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT), aiškindamas konvencijos 9 str. Nors ši nuostata apima mintis, sąžinės ir religijos laisvę, iš suformuotos Teismo jurisprudencijos galima daryti išvadą, kad dažniausiai akcentuojamas religijos laisvės aspektas, tačiau pabrėžia, jog šis straipsnis yra plačios apimties ir saugo nereliginius įsitikinimus[22]. Iš to akivaizdu, kad EŽTT teisę į minties laisvę aiškina neatsiedamas nuo išraiškos laisvės. Čia aktualu pažymėti specialaus pranešėjo paminėtą akcentą: mintis ir išraiška yra konceptualiai bei praktiškai skirtingos, tačiau jos veikia nuolatinėje grįžtamojo ryšio grandinėje, kurioje išraiška yra priemonė mintims keistis ir jas plėtoti, mintys pripildo išraiškos turinį[23]. Ši sąveika iš esmės lemia tai, kad minties laisvė teismų praktikoje ir teisės doktrinoje neretai lieka nuošalyje ar susilieja su kitų laisvių turiniu. Galiausiai Teismas yra pabrėžęs, kad spręsti, kurie principai ar įsitikinimai laikytini centriniais tam tikrai religijai, nėra jo kompetencija; taip pat nesiima kitokių religinių klausimų interpretacijos.[24]

3.1. Konstitucinės teisės į minties laisvę teisinio reguliavimo ypatumai: lyginamoji analizė

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 str. įtvirtina, jog „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“. Ši formuluotė atspindi konstitucinį siekį užtikrinti asmens vidinį fo-

[22] Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, „Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 9 straipsnio gidas“, 2022 m. rugpjūčio 31 d., (8/101 p.). https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_lit.

[23] Shaheed, *supra note*, 17: 6.

[24] İzzettin Doğan and Others v. Turkey [DK], 2016, § 69; Kovaļkovs v. Latvia (nut.), 2012, § 60).

rumą ir jo neliečiamumą. Tolesnė straipsnio dalis (4) numato, jog laisvė išpažinti ir skleisti religiją ar tikėjimą gali būti ribojama tik įstatymu ir tik tada, kai būtina visuomenės saugumui, viešajai tvarkai ar kitų asmenų teisėms apsaugoti. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys ir į 145 str., kuris numato, jog įvedus karo ar nepaprastąją padėtis, laikinai gali būti ribojamos asmens teisės ir laisvės, tačiau minties, sąžinės ir religijos laisvės tarp jų nėra, tai rodo šių teisių išskirtinumą. Latvijos Respublikos Konstitucijos 99 str. šias teises įtvirtina lakoniškai: „kiekvienas turi minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę. Bažnyčia yra atskirta nuo valstybės". Ši nuostata laikosi klasikinės formuluotės, įtvirtindama šias fundamentalias teises kartu. Svarbu paminėti, kad Konstitucijos 116 str. išvardijamos pagrindinės teisės, kurios gali būti ribojamos tik įstatymo nustatyta tvarka kitų asmenų teisėms, demokratinei santvarkai, visuomenės saugumui, gerovei ir moralei apsaugoti. Šios nuostatos neapima minėtų trijų vidinių laisvių. O Estijos Respublikos Konstitucijos 40 str. numato, jog „kiekvienas asmuo turi sąžinės, religijos ir minties laisvę". Kaip ir tarptautiniuose bei kitų Baltijos valstybių dokumentuose, šios fundamentalios teisės įtvirtintos kartu. Vis dėlto galima pastebėti, jog minties laisvė čia minima trečioje vietoje, tarsi nustumta į antrinę poziciją sąžinės ir religijos atžvilgiu. Tos pačios nuostatos 3 d. numato, kad religinės apeigos gali būti ribojamos, jei daro žalą viešajai tvarkai, sveikatai ir moralei.

Danijos Karalystės konstituciniame akte galima pastebėti, jog minties ir sąžinės laisvės eksplicitiškai neįtvirtintos. Šio akto VII dalis skirta religinės laisvės sureguliavimui: §67 str. įtvirtinta, kad piliečiai turi teisę formuoti bendruomenes Dievui garbinti pagal savo įsitikinimus, jei jų veikla neprieštarauja gerai moralei ar viešajai tvarkai. §70 str. numato diskriminacijos draudimą dėl religijos ar kilmės. Taigi Danijos konstitucinis reguliavimas dėmesį sutelkia į religijos laisvę, tačiau minties ir sąžinės laisvės neįtvirtinamos. Analogišką reguliavimą galima rasti Islandijos Respublikos Konstitucijoje. VI skyriuje įtvirtinti straipsniai, reglamentuojantys religines laisves: 62 str. nustatyta valstybinė religija, o 63 str. numatyta, kad visi asmenys turi teisę burtis į religines bendrijas ir praktikuoti savo religiją, tačiau negalima propaguoti arba praktikuoti to, kas prieštarautų gerai moralei ar viešajai tvarkai. Minėtų valstybių konstitucijose matoma, kad iš esmės iškeliama religijos laisvė kaip pati fundamentaliausia, „pamirštant" minties ir sąžinės laisves.

Lenkijos Respublikos Konstitucijos preambulėje akcentuojama tikėjimo ir sąžinės laisvė. Joje Lenkijos tauta apibrėžiama kaip piliečių bendruomenė, „tiek tikinčių Dievą – tiesos, teisingumo, gėrio ir grožio šaltinį, tiek neišpažįstantys šio tikėjimo, o šias universalias vertybes kildinančių iš kitų šaltinių <...>". Toliau pabrėžiama, kad Lenkijos tauta, trokšdama visiems laikams garantuoti pilietines teises ir užtikrinti sąžiningą bei veiksmingą viešųjų institucijų veiklą, jaučiasi atsakinga Dievui arba savo sąžinei. Preambulėje išreikštos vertybės veikia kaip konstitucinės gairės, apibrėžiančios Konstitucijos siekius. Konstitucijos 53 str. 1 d. įtvirtinta, jog „kiekvienam užtikrinama sąžinės ir religijos laisvė ", o 5 d. nurodoma, jog religijos išraiškos laisvės gali būti ribojamos tik įstatymų ir tik tada, kai būtina viešajai tvarkai ar kitų konstitucinių vertybių apsaugai. Galima preziumuoti, jog minties

laisvės įtvirtinta implicitiškai, kadangi pagal 48 str. tėvai turi teisę auklėti vaikus pagal savo įsitikinimus. O Čekijos Respublikos Konstitucijoje neįtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės, tačiau Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas yra sudedamoji šios Konstitucijos dalis. Šio dokumento 15 str. nurodo, jog „minties, sąžinės ir religijos laisvė yra užtikrinama“, o 16 str. 1 d. detalizuoja teisę laisvai išpažinti ar skleisti savo religijos tikėjimą. To paties straipsnio 4 d. įtvirtina jau minėtą ribojimo modelį: tik įstatymu ir tik tada, kai būtina viešajai tvarkai ar kitoms Konstitucijos saugomoms vertybėms apsaugoti. Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinio įstatymo 4 str. eksplicitiškai įtvirtina, jog „tikėjimo, sąžinės laisvė ir religinių bei pasaulietinių pažiūrų laisvė yra nepažeidžiama“. Antroji šio straipsnio dalis laiduoja netrukdomą religijos išpažinimą.

Kroatijos Respublikos Konstitucijoje svarbus 16 str., kuriame įtvirtintas bendrų laisvių ribojimo principas. 17 str. šis principas detalizuojamas: žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik įstatymu, proporcingai ir tik tada, kai kyla grėsmė valstybei ar kitų asmenų teisėms. Ypač reikšminga 17 str. 3 d., nurodanti, jog „net ir kilus aiškiai grėsmei valstybės gyvavimui, negali būti varžomos <...> minties, sąžinės bei religijos laivės “. O Konstitucijos 38 str. įtvirtina jau minėtas „minties, sąžinės bei religijos laisves“, tačiau ši nuostata kitose dalyse papildyta saviraiškos laisvės nuostata, informacijos gavimo ir cenzūros draudimu. Šis niuansas atskleidžia glaudų šių teisių tarpusavio ryšį. Bulgarijos Respublikos Konstitucija taip pat turi savitų ypatumų. 37 str. įtvirtinta, jog „sąžinės ir minties laisvė ir tikėjimo, religinių ar ateistinių pažiūrų pasirinkimas yra neliečiami <...>“, o valstybė turi pareigą užtikrinti abipusę tikinčiųjų ir netikinčiųjų toleranciją bei pagarbą. Atkreiptinas dėmesys – pirmiausia minima sąžinės laisvė, o kitos tarsi kyla iš jos. Tos pačios nuostatos antroje dalyje nustatyta, kad sąžinės ir tikėjimo laisvė gali būti ribojama tik tuomet, kai būtina nacionaliniam saugumui, viešajai tvarkai ar kitoms Konstitucijos saugomoms vertybėms. Minties laisvės ribojimas nenumatytas. Be kita ko, 57 str. 3 d. numato, kad net ir nepaprastosios padėties ar karo metu šios teisės negali būti ribojamos. Apibendrinant galima drąsiai teigti, kad Kroatijos Respublikos ir Bulgarijos Respublikos konstituciniai reguliavimai įtvirtinta šių trijų laisvių absoliutumą net ir karo ar ekstremaliomis sąlygomis.

Armėnijos Respublikos Konstitucija pasižymi tam tikromis subtilybėmis. 26 str. įtvirtinta minties, sąžinės ir religijos laisvė, nurodant, jog religijos išraiška gali būti ribojama tik įstatymu, kai to reikia viešajai tvarkai ar kitoms konstitucinėms vertybėms apsaugoti. Konstitucijos 43 str. įtvirtinta, jog pagrindinės žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės gali būti ribojamos anksčiau minėtais pagrindais, tačiau išimtimi laikomos minties, sąžinės ir religijos laisvės. Gruzijos konstitucinis reguliavimas iš esmės panašus į kitų anksčiau aptartų valstybių. 19 str. įtvirtina, kad kiekvienas žmogus turi teisę į kalbos, minties, sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvę. Antroji ir trečioji šio straipsnio dalys numato draudimą persekioti už savo įsitikinimus ir versti reikšti savo nuomonę, jos gali būti ribojamos, kai pažeidžiamos kitų asmenų teises. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į 46 str., numatantį, kad Prezidentas gali tam tikros šalies teritorijoje apriboti žmogaus teises ir laisves, tačiau negali ri-

boti minties, sąžinės ir religijos laisvės. Graikijos Respublikos Konstitucija žmogaus teises ir laisves saugo kiek kitaip nei dauguma aptartų valstybių. 13 str. numatyta, jog religiniai įsitikinimai yra neliečiami, o asmens civilinės teisės ar laisvės nuo religinių įsitikinimų nepriklauso. 14 str. numato, kad kiekvienas asmuo gali išreikšti ir skleisti savo mintis žodžiu, raštu spaudoje laikydamasis valstybės įstatymų. Atkreiptinas dėmesys, jog sąžinės laisvės atskirai neįtvirtintos šioje Konstitucijoje. Italijos Respublikos Konstitucijos 19 str. įtvirtinta religijos laisvė, numatanti, jog kiekvienas asmuo individualiai ar kolektyviai turi teisę išpažinti savo religinius įsitikinimus, skleisti ir praktikoje savo religinius įsitikinimus, išskyrus, jei tai prieštarauja geriems papročiams. 21 str. garantuoja teisę laisvai reikšti savo mintis raštu, žodžiu ar kitokiomis priemonėmis. Toks konstitucinis reguliavimas iš esmės leidžia teigti, kad ši Konstitucija minties laisvės tiesiogiai neįtvirtina, ją sieja su išraiškos laisve, o sąžinės laisvė apskritai eksplicitiškai neįtvirtinta.

Akcentuotinos tam tikros tendencijos Europos valstybių konstituciniuose tekstuose. Pirmoji tendencija būdinga valstybėms, kurios tiesiogiai įtvirtina minties, sąžinės ir religijos laisves kartu. Šios valstybės pripažįsta minėtų laisvių fundamentalumą ir absoliutumą, vidinio forumo pobūdį, aiškiai brėždamos ribą tarp vidinės laisvės, kuri yra ir negali būti ribojama jokiais pagrindais, ir išorinės raiškos, kuri gali būti ribojama tik įstatymu ir tik išimtinais atvejais, siekiant apsaugoti kitas konstitucines laisves. Antroji tendencija būdinga valstybėms, suteikiančioms religijos laisvei tam tikrą prioritetą, ją įtvirtinančioms atskiru straipsniu ar ypač skiriančioms dėmesio, nors minties laisvė eksplicitiškai neįtvirtinama arba nesiejama su išraiškos laisve. Aptarti tarptautiniai dokumentai patvirtina Europą didžiuojantis šiomis teisėmis, kadangi manoma, jog jos yra fundamentalios, nors kitų, pavyzdžiui, Italijos ar Graikijos Konstitucijos „užmiršta“ minties arba sąžinės laisvės savarankiškumą.

3.2. Teisės į minties laisvę konstitucinio reguliavimo pavyzdžiai už Europos Sąjungos ribų

Žvelgiant į Europai geografiškai artimas dvi valstybes, išskirtini Turkijos ir Izraelio teisinio reguliavimo atvejai. Turkijos Respublikos Konstitucijoje minties, sąžinės ir religijos laisvės įtvirtintos trijuose atskiruose straipsniuose. 24 str. nustatyta, kad „kiekvienas žmogus turi sąžinės, tikėjimo ir įsitikinimų laisvę“, 25 str. „kiekvienas turi minties ir nuomonės laisvę“, o 26 str. garantuoja laisvę šias mintis ir nuomones skleisti raštu, žodžiu ar kitais būdais. Tai rodo, kad minties laisvės konstitucinis reguliavimas glaudžiai siejamas su įsitikinimų ir saviraiškos laisvėmis, o ne kaip atskira konstitucine vertybe. 13 ir 15 str. nustatyti ribojimai, galimi tik įstatymu, laikantis Konstitucijos dvasios ir proporcingumo principų. Nepaprastosios padėties ar mobilizacijos metu šios laisvės gali būti apribotos visiškai arba iš dalies, išskyrus dvasinio gyvenimo integralumą, sąžinės ir įsitikinimų neliečiamumą. Izraelio pagrindinis įstatymas „Žmogaus orumas ir laisvė“ tiesiogiai neįtvirtina minties, sąžinės ar religijos laisvės, tačiau numato, jog šių teisių turinys išplaukia iš žmogaus orumo ir asmens laisvės principų, laikomų kertiniais šios valstybės sistemos pagrindais. Pagal 8 str. teisių ribojimas galimas tik įstatymu,

kuris turi teisėtą tikslą, yra proporcingas ir atitinka Izraelio valstybės vertybes. 12 str. nurodo galimus žmogaus teisių apribojimus nepaprastosios padėties metu.

Japonijos Konstitucijos 19 str. įtvirtinta, kad „minties ir sąžinės laisvė yra neliečiama". Tokia formuluotė suponuoja šios laisvės absoliutumą, kadangi Konstitucijoje nėra numatytų jokių išimčių ar ribojimo pagrindų. Tuo tarpu 20 str. atskirai įtvirtinta visiems asmenims pripažįstama tikėjimo laisvė, pabrėžiant religijos laisvės savarankiškumą, jos atskyrimą nuo minties bei sąžinės laisvės. Pietų Korėjos Respublikos Konstitucinis reguliavimas išsiskiria iš kitų iki šiol aptartų valstybių reguliavimo. Konstitucijos 19 str. numato, jog „visi piliečiai turi sąžinės laisvę", o 20 str. numato, jog „visi piliečiai turi tikėjimo laisvę". Šis reguliavimas išskirtinis, nes sąžinės ir tikėjimo laisvės įtvirtinamos atskiruose straipsniuose, o minties laisvė apskritai nėra minima. Azijos valstybių konstituciniame reguliavime matomos dvi kryptys. Pirmoji vadinama Japonijos modeliu. Jam būdingas aiškus minties ir sąžinės laisvės absoliutumas, šių teisių atskyrimas nuo religijos laisvės. Tuo tarpu Korėjos Respublikos modelis išskiria sąžinės ir religijos laisvę į atskirus straipsnius.

Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija iš dalies laikosi europinio standarto. Konstitucijos 15 str. Įtvirtina nuostatą, kad „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma". Ši Konstitucija skiriasi nuo Europos valstybių, kadangi 36 str. įtvirtinta, jog teisių bilyje numatytos teisės, gali būti apribotos tik įstatymais ir tik tiek, kiek tai būtina atviroje ir demokratinėje visuomenėje, gerbiančioje žmogaus orumą, laisvę ir lygybę. Tokiu būdu ši Konstitucija aiškiai pabrėžia, žmogaus teisių ribojimo galimumą tik esant svariam ir proporcingam pagrindui.

4. TEISĖS Į MINTIES LAISVĘ TURINYS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Teisės į minties laisvę aiškinimas teismų praktikoje yra gana siauros apimties. Jis dažniausiai apsiriboja keliais sakiniais, fragmentiškai analizuojamas per teisės į minties, sąžinės ir religijos laisvės turinio prizmę, traktuojant šią teisę kaip vieną, bet ne kaip atskiras tris žmogaus teises, kurioms būtų būdingas specifinis turinys, ir pan.

4.1. Teisė į minties laisvę pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas teisę į minties laisvę interpretuoja sistemiškai, t. y. neatsiedamas nuo sąžinės, religijos, išraiškos ar privataus gyvenimo teisių ir laisvių. Vienoje iš pirmųjų išvadų dėl Europos žmogaus teisių konvencijos straipsnių ir jos protokolo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai išryškėja tendencija aiškiai atriboti vidinę įsitikinimų sritį ir jų išorinę išraišką. Nuo pat pradžių konstatuojamas *forum internum* apsaugos absoliutumas[25]. Konstitucinio Teismo nuomone, Konstitucijos 26 str. vartojama sąvoka „išpažinti" reiškia vidinę dvasinę būseną, kuri tarptautiniuose dokumentuose

[25] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9–199.

apibūdinama „turėti įsitikinimus“ (pranc. *la liberté d'avoir ir angl. freedom to have*)[26]. Konstitucinis Teismas pažymi, kad tokios vidinės būsenos ribojimas teisinėmis priemonėmis prieštarautų principui *lex non cogit ad impossibilia* – įstatymas nereikalauja to, kas neįmanoma. Tokią pačią logiką Konstitucinis Teismas išplėtojo 2000 m. birželio 13 d. nutarime, pažymėdamas, kad religija ir tikėjimas yra neliečiamo privataus gyvenimo sritis, kuri negali būti niekaip ribojama, o minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė teisinio reguliavimo dalyku tampa tik tuo mastu, kuris pasireiškia objektyvioje tikrovėje[27]. Šiame kontekste paminėtinas Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas, kuriame teismas, aiškindamas akademinę laisvę, dar kartą pabrėžė valstybės pasaulėžiūrinio ir religinio neutralumo pareigą minties, sąžinės ir religijos laisvių kontekste[28]. Kaip matyti, nors Konstitucinis Teismas tam tikrais atvejais užsimena apie teisės į minties laisvę sąvoką, santykį su sąžinės ir religijos laisve, tačiau nepateikia, ką ši absoliuti laisvė apima ir gina.

Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarime teigiama, kad tikėjimo ir sąžinės laisvė yra viena iš pamatinių žmogaus laisvių, nes būtent ji užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi darnioje ir teisingoje pilietinėje visuomenėje. Atkreiptas dėmesys, kad minties, sąžinės ir religijos laisvė pagal turinį yra Konstitucijos 25 str. įtvirtintos platesnės žmogaus laisvės turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti konkretesne išraiška. Tai rodo, kad pagal Konstitucinį Teismą Konstitucijos 25 str. įtvirtina visų žmogaus įsitikinimų bendrąją apsaugą, o 26 str. tik detalizuoja, suteikia papildomos apsaugos minties, sąžinės ir tikėjimo sričiai.

Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvadoje dėl Stambulo konvencijos nuostatų atitikties Konstitucijai buvo pažymėta, kad šios laisvės negali būti priežastis valstybės pareigoms, kurios kyla iš Konstitucijos, riboti. Teismas konstatavo, kad priemonės, kuriomis ugdoma pagarba žmogaus orumui, lyčių lygybei ir mažina smurtą dėl lyties, negali būti laikomos kišimusi į asmens minties, įsitikinimų ar sąžinės laisvę, kadangi jos veikia ne vidinį, o išorinį žmogaus forumą. Su šiuo teismo požiūriu galima sutikti, kadangi, nors valstybė ir nurodo tam tikras specifinių klausimų gaires, asmuo išlieka visiškai laisvas formuoti savo pažiūras; toks reguliavimas laikytinas poveikiu išoriniam, ne vidiniam forumui.

Apibendrinant galima teigti, kad Konstitucinio Teismo išaiškinimuose nuosekliai pažymimas vidinės minties laisvės absoliutumas, valstybės pareiga būti neutraliai ir visiškas draudimas kištis į asmens vidinius įsitikinimus. Tačiau vieningo savarankiško minties laisvės apibrėžimo išgryninti neįmanoma, nes doktrinoje ši laisvė minima tik fragmentiškai. Taip yra dėl to, nes minties laisvę visada aiškina sistemiškai, t. y. per sąžinės, tikėjimo, įsitikinimų išraiškos ar privataus gyvenimo laisvių prizmę, o ne kaip savarankišką konstitucinę

[26] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, *Valstybės žinios,* 1995, Nr. 9–199.

[27] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49–1424.

[28] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 160–7591.

vertybę. Lieka neatskleista, kokį teisinį turinį ši laisvė apima kaip savarankiška teisė, ką ji gina ar koks jos turinys. Kitaip tariant, pabrėžia, kad būtina užtikrinti pačią vidinę laisvę, bet jos apimties ar ribų nedetalizuoja. Tokia situacija kelia teisinės apibrėžties iššūkių, kadangi sudėtinga nustatyti, kas tiksliai patenka į konstitucinės minties laisvės apsaugos sritį.

4.2. Teisės į minties laisvę aiškinimo praktika Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose

Dėl teisės į minties laisvę kaip vertybės fundamentalumo, universalumo ir absoliutumo, kartu neapibrėžtumo ir abstraktumo nėra gausi Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kurioje būtent ši teisė būtų aiškinama, jos samprata plėtojama ir interpretuojama. Kaip ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – ir Konvencija) ši teisė įtvirtinta viename straipsnyje kartu su kitomis vertybėmis – teise į sąžinės ir religijos laisvę ir šių trijų teisių samprata, iš esmės apibrėžiama per jų santykį, taip ir EŽTT bylose teisė į minties laisvę aiškinama ir jos turinys atskleidžiamas per santykį su teise į sąžinės ir religijos laisvę, teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, saviraiškos laisve, susirinkimų ir asociacijos laisve, draudimą diskriminuoti (Konvencijos 8, 10, 11, 14 str.) ir atsižvelgiant į socialinį, kultūrinį, vertybinį situacijos kontekstus[29]. Kita vertus, galima kelti klausimą, ar iš tiesų ši laisvė, kaip viena iš fundamentalių demokratinės visuomenės pagrindų, turi ir gali būti aiškinama atsietai ir nepaisant kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių turinio. Jei daugelyje tarptautinių ir nacionalinių valstybių aukščiausiuose teisės aktuose ši laisvė įtvirtinta kartu su sąžinės ir religijos laisve, o teismų jurisprudencijoje nesiekiama jas griežtai atriboti, galima daryti išvadą, kad tokia susiklosčiusi teisinė situacija nėra betikslė, tik patvirtina teisės į minties laisvę kaip fundamentalios ir visapusiškos vertybės išskirtinumą. Teisė į minties laisvę yra vienas iš demokratinės visuomenės pamatų ir totalitarinių režimų užkarda, nes pagal savo sąžinę, mintis ir tikėjimą gyvenantys žmonės kuria ir palaiko vertybiškai brandžią visuomenę.

EŽTT, spręsdamas su teisės į minties laisvę, sąžinę ir religiją susijusius teisinius ginčus, pasitelkia tiek bendruosius teisės principus ir teisės aiškinimo metodus, tiek kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių aiškinimo aspektus. Teismas vadovaujasi ne tik lingvistiniu Konvencijos 9 str. ir su juo susijusių kitų tarptautinių teisės aktų nuostatų aiškinimu, bet ir nagrinėjamu klausimu atsižvelgdamas į europietiškojo konsensuso, vertinimo laisvės doktrinas, precedentus ankstesnėse bylose ir į Konvenciją kaip „gyvą instrumentą“[30], t. y. ne statišką teisės nuostatų rinkinį, o tarpstantį besikeičiančiose visuomenėse ir užtikrinantį evoliucionuojančių visuomenių poreikius[31]. Kitaip tariant, teisės į minties laisvę turinį šio

[29] Europos Žmogaus Teisių Teismo bylos *İzzettin Doğan ir kiti prieš Turkiją, Bayatyan prieš Armėniją, Alexandridis prieš Graikiją ir kt.*

[30] Europos Žmogaus Teisių Teismo 1978 m. balandžio 25 d. sprendimas byloje *Tyrer prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 5856/72.

[31] Jeremy McBride, *The Doctrines and Methodology of Interpretation of the European Convention on Human Ri-*

teismo jurisprudencija aiškina sistemiškai ir kompleksiškai, neatsietai nuo kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių ir demokratinių vertybių. Dėl to teisę į minties laisvę galima laikyti ne tik procedūrine, bet ir materialiąja, grindžiama bendro teisingumo supratimo principais[32]. EŽTT ne vienoje šios kategorijos byloje suformulavo taisyklę, kad teisė į minties laisvę yra absoliuti vertybė, kylanti iš minties kaip žmogaus sąmonės vidinio aspekto kategorijos, ir negali būti niekaip teisiškai ribojama[33]. Tačiau, kaip ir daugelyje EŽTT bylų, taikoma ir proporcingumo taisyklė, t. y. ši teisė gali būti ribojama tik tada, kai ji išreiškiama išoriškai ir jei tokia išraiška nesuderinama su gera morale, viešąja tvarka ir visuomenės saugumu, jos išraiška gali būti ribojama tiek, kiek tai yra teisėta ir būtina demokratinėje visuomenėje[34]. Tokį šios teisės turinio aiškinimą lemia ir jau anksčiau straipsnyje minėta dvilypė teisės į minties laisvę dimensija – vidinė ir išorinė, o ir pats proporcingumo principo taikymas neišvengiamai susijęs su vertybiniu aspektu. Kita vertus, pažymėtina ir tai, jog vidinės šios teisės išraiškos absoliutumas gali būti sunkiai įgyvendinamas praktiškai, pavyzdžiui, 2005 m. Jungtinės Karalystės byloje tėvai ir mokytojai teigė, kad jų minties laisvė pateisina fizinį baudimą, tačiau teismas priėmė jiems nepalankų sprendimą, nes išorinis veiksmas (fizinis baudimas) buvo laikomas vaikų teisių pažeidimu[35]. Tačiau toks teisės į minties laisvę aiškinimas tik patvirtina paminėtą EŽTT jurisprudencijoje stebimą tendenciją teisės į minties laisvę turinį aiškinti sistemiškai ir kompleksiškai, kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, demokratinių vertybių kontekste. Taigi šio laikmečio ekonominių, kultūrinių, socialinių, nacionalinių ir tarptautinių iššūkių kontekste daugiasluoksnį teisės į minties laisvę turinį aiškinti vis sudėtingiau, reikia įvertinti daug ir sudėtingų kriterijų.

EŽTT nagrinėjamos bylos yra sunkios[36], jose keliami sudėtingi teisės taikymo ir aiškinimo klausimai, teismų praktika dėl ginčijamo teisės klausimo yra nevienoda arba jos apskritai nėra[37]. Ne išimtis ir EŽTT nagrinėjamos bylos, susijusios su teisės į minties laisvę turinio aiškinimu ir taikymu praktinėse situacijose. Tokiose bylose EŽTT remiasi ir vertybėmis grįstu teisės aiškinimo metodu, kuris išplėtojo minties laisvės turinį ir jos apsaugos aiškinimą. Šios ka-

---

ghts by the European Court of Human Rights (Council of Europe, 2021). https://rm.coe.int/echr-eng-the-doctrines-and-methodology-of-interpretation-of-the-europe/1680a20aee.

[32] Patrick O'Callaghan, et al., „The Right to Freedom of Thought: An Interdisciplinary Analysis of the UN Special Rapporteur's Report on Freedom of Thought", *The International Journal of Human Rights* 28 (1) (2024): 1–23. doi:10.1080/13642987.2023.2227100.

[33] Sjors Ligthart, „Reconsidering the absolute nature of the right to freedom of thought", *Human Rights Law Review*, Volume 25, Issue 3 (2025), https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaf018.

[34] EŽTT, „Factsheet – Freedom of religion", 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_freedom_religion_eng.

[35] „Article 9: Freedom of thought, belief and religion", 2001. https://www.equalityhumanrights.com/human-rights/human-rights-act/article-9-freedom-thought-belief-and-religion.

[36] Ronald Dworkin, „Hard cases", *Harward Law Review* 88, 6 (1975): 1057–1109.

[37] Juozas Valčiukas ir Asta Benetytė. „Teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus turinio pokyčiai ir visuomenė", *Visuomenės pokyčiai ir teisė: Liber Amicorum Vytautui Šlapkauskui: straipsnių rinkinys*, 2023. https://cris.mruni.eu/cris/handle/007/47902.

tegorijos bylose EŽTT jurisprudencijoje stebima, kaip nuosekliai plėtojami demokratinėmis vertybėmis grįstas teisės į minties laisvės turinys, jos apsauga ir teisėtas ribojimas. Paminėtina ir tai, kad EŽTT savo jurisprudencijoje pasitelkia vertybinį teisės metodą ne kaip atskirą teisės aiškinimo instrumentą, o šalia kitų teisės teorijoje ir teismų praktikoje visuotinai taikomų teisės aiškinimo metodų (lingvistinio, teleologinio, istorinio, įstatymų leidėjo ketinimų ir kt.). Pastebėtina ir tai, kad EŽTT jurisprudencijoje vertybinio teisės aiškinimo metodas jau tampa neišvengiamas, norint išspręsti sunkias bylas, subalansuoti vertybes, užtikrinti fundamentalių žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą ir priimti teisingą sprendimą.

Vertybinis teisės aiškinimo metodas remiasi visomis pagrindinėmis vertybėmis, kurias visuomenė puoselėja tautos kaip bendruomenės išlikimo garantiją ir kurios įtvirtintos teisinėje sistemoje[38]. Šiuo metodu aiškinamas teisės tekstas, kartu sprendžiamas visuomenėje kilęs (vertybinis) konfliktas laikantis bendro supratimo apie tam tikroje bendruomenėje tam tikru laiku vyraujančias vertybes. Kita vertus, šis teisės aiškinimo metodas yra sudėtingas, o kartais net ir rizikingas dėl plačios vertybių sąvokos[39]. Dėl to reikia visapusiškos teisinės, etinės, moralinės ir filosofinės teisės interpretuotojo diskursų sampratos, o teisės į minties laisvę kontekste vertinti ir iš pirmo žvilgsnio sunkiai suderinamus dalykus: individo psichinę autonomiją ir valstybės autoritetą, individo sąžinę ir gerą moralę bei viešąją tvarką[40].

Teisės į minties laisvę bylų kontekste šis metodas užtikrina, kad pagrindinėms ir absoliučioms žmogaus teisėms ir laisvėms, prie kurių, kaip jau minėta, priskiriama ir teisė į minties laisvę, bus suteikiamas prioritetas, akcentuojant minties laisvės, demokratinės visuomenės pagrindo, svarbą. Taip galima išvengti ar bent jau minimizuoti vertybinius konfliktus ir, be kita ko, užtikrinti platesnę žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Neretai sunkių bylų teisėjams, tai patvirtina ir EŽTT jurisprudencija, būtent ir tenka spręsti dviejų ar daugiau vertybių konkurenciją, todėl šis teisės aiškinimo metodas gali padėti siekti pusiausvyros, nepaneigdamas kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių ir užtikrindamas minties laisvę. Būtent dėl vertybėmis grįsto minties laisvės religijoje aiškinimo EŽTT jurisprudencijoje minties laisvė suprantama ne tik kaip laisvė praktikuoti tam tikrą religiją, bet ir su religija susijusius pasaulietinio gyvenimo aspektus: mitybą, darbą, aprangą ir pan.[41].

Sprendžiant sunkias bylas ir taikant vertybinio teisės aiškinimo metodą, kuris grindžiamas pagrindinėmis bendruomenėje puoselėjamomis vertybėmis, atsižvelgiama į nagrinėja-

[38] Asta Benetytė, „The Complexity of the Value-Based Approach in Legal Interpretation", iš *The Impact of War and Extraordinary Situations on Law in the Context of Agression against Ukraine* / Lyra Jakulevičienė, Patrick R. Hugg, Dmytro Luchenko (Eds.) (Berlin: Peter Lang, 2024). https://doi.org/10.3726/b22448.

[39] Ch. Blanc-Fily, „Les Valeurs dans la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme. Essai Critique sur l'Interprétation Axiologique du Juge Européen", *The values in the case law of the European Court of Human Rights. Critical essay on the axiological interpretation of European judge.* (2015). Retrieved February 20, 2023, from http://www.revuedlf.com/theses/les-valeurs-dans-la-jurisprudence-de-la-cour-europeenne-des-droits-de-lhomme-essai-critique-sur-linterpretation-axiologique-du-juge-europeen/.

[40] Benetytė, *supra note*, 38.

[41] EŽTT, „Factsheet – Freedom of religion", 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_freedom_religion_eng.

mos situacijos ir visuomenės, kurioje ji kilo, kultūrinį, socialinį, moralinį, etinį kontekstus ir taip visapusiškai atskleidžiamas teisės į minties laisvę turinys konkrečioje teisinėje situacijoje. Toks kontekstinis vertybinis teisių turinio aiškinimas atskleidžia įvairius požiūrius, tarpstančius visuomenėje jai itin jautriais klausimais (pavyzdžiui, šeimos samprata, eutanazija, abortai ir pan.), ir skirtingų vertybinių požiūrių įvairovėje siekia bendro sutarimo arba tolerancijos ir supratimo kitokiai minčiai. Kadangi, kaip minėta, teisės į minties laisvę turinys turi būti vertinamas neatsietai nuo kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, vertybiniu metodu grįstas šios teisės turinio aiškinimas neabejotinai visapusiškai ir sistemiškai paaiškina ir apsaugo atitinkamai kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių turinį. Teisė į minties laisvę yra ne tik demokratinės visuomenės pamatas, bet ir jos evoliucionavimo ir pažangos veiksnys, lemiantis naujus atradimus, idėjas ir dėl to keičiantis žmonių sąmonę ir mintis.

Šis teisės aiškinimo metodas aktualus ir naujųjų pasaulio iššūkių kontekste – inovacijų, dirbtinio intelekto, neuromokslų, medicinos atradimų ir pan., kai iš žmogaus smegenų veiklos yra (bus) galima stebėti ir skaityti mintis, daryti psichikai įtaką[42]. Tokia technologinė pažanga neišvengiamai susijusi ir su minties laisve, individo autonomija ir galima grėsme teisei į minties laisvę kaip absoliučios ir fundamentalios vertybės egzistavimui. Vertybinis teisės aiškinimo požiūris, viena vertus, yra tarsi pamatas pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugai užtikrinti, esmingai nenukrypti nuo per metų metus jų susiklosčiusio turinio aiškinimo jurisprudencijoje, kita vertus, galintis pakeisti teisės į minties laisvę taikymo ribas atitinkamų iššūkių kontekste, keičiantis visuomenės požiūriui ir vertybėms. Taigi būtina iš naujo permastyti ir nuspręsti, kokios vertybės yra minties laisvės pamatas technologinės pažangos kontekste. Simon McCarthy-Jones siūlo, kad tokiu atveju būtina individą apsaugoti ir jam ,,užtikrinti laisvę nuo priverstinio minties atskleidimo, laisvę nuo bausmės už mintis ir laisvę nuo minties manipuliavimo“[43]. Sjors Ligthart teigia, kad ,,kuriant naujas absoliučias minties laisvės apsaugos priemones, laisvės apsaugos priemones galima perinterpretuoti, kad jos suteiktų reikiamas garantijas“[44], grindžiamas pamatinėmis vertybėmis.

Vienas iš naujųjų iššūkių, su kuriuo 2021 m. susidūrė visas pasaulis, COVID-19 pandemija. Pandemijos keliamų žmogaus teisių apsaugos ir ribojimų kontekste byloje *Vavrička prieš Čekijos Respubliką* EŽTT Didžioji kolegija turėjo spręsti, ar privalomi vaikų skiepai pažeidžia Konvencijos 8 ir 9 str., t. y. minties laisvę ir teisę į privatų gyvenimą[45]. Teismas

---

[42] Christoph Bublitz, „Freedom of Thought in the Age of Neuroscience“, *Archiv fuer Rechts und Sozialphilosophie* 100 (2014): 1–25.

[43] McCarthy-Jones S, „The Autonomous Mind: The Right to Freedom of Thought in the Twenty-First Century“, *Front. Artif. Intell.* 2:19 (2019). doi: 10.3389/frai.2019.00019; Simon McCarthy-Jones, „Freedom of thought is being threatened by states, big tech and even ourselves. Here's what we can do to protect it“, 2024. https://theconversation.com/freedom-of-thought-is-being-threatened-by-states-big-tech-and-even-ourselves-heres-what-we-can-do-to-protect-it-220266.

[44] Ligthart, *supra note*, 33.

[45] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2021 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Vavrička ir kiti prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 47621/13 ir 5 kt. , ECLI:CE:ECHR:2021:0408JUD004762113.

turėjo pasisakyti tokiais vertybiniais aspektais kaip individo kūno autonomija, tėvų teisė ir laisvė auklėti savo vaikus, visuomeninė sveikatos apsauga ir socialinė gerovė. Iš teismo sprendime pateiktos argumentacijos matyti, kad teismas, aiškindamas šių vertybių turinį, rėmėsi proporcingumo principu ir vertybėmis grįstu teisės aiškinimu ir nusprendė usprendė, kad skiepai privalomi dėl visuomeninės gerovės ir kolektyvinės sveikatos apsaugos kaip vertybių reikšmingumo prieš individo minties, sąžinės laisvę ir kūno autonomiją[46]. Tai vienas iš naujausių pavyzdžių EŽTT jurisprudencijoje, iliustruojančių, kaip vertybėmis grįstas teisės aiškinimas taikomas naujųjų iššūkių kontekste. Anja Krasser, analizuodama EŽTT jurisprudenciją, susijusią su privalomais skiepais, teigia, kad šiose bylose teismo sprendimas priklauso nuo ,,vertybėmis grindžiamo mąstymo, kaip suderinti minties laisvę ir bendruomenės sveikatos interesus"[47]. EŽTT, anot Anja Krasser, pripažįsta ir reikšmingomis laiko abi vertybes, tačiau tam tikras situacijos kontekstas ir aplinkybės gali nulemti, jog dėl bendruomeninės sveikatos gali būti teisėtai apribojama asmens minties ir sąžinės laisvė[48].

Minties laisvės vidinis ir išorinis aspektai tampa svarbūs ir susiduriant su visais laikais egzistavusiais dezinformacijos ir propagandos reiškiniais. Tokiu atveju tiesiogiai kyla grėsmė asmens teisės į minties laisvę įgyvendinimui, nes dezinformacija ir propaganda siekiama tendencingai paveikti individo mintis, vertybines nuostatas ir įsitikinimus. Taip siekiama įsiskverbti į vidines individo mintis, kurioms tiek Konvencijos nuostatos, tiek EŽTT praktika suteikia specialų apsaugos statusą, nes tai svarbiausia individo psichinės autonomijos ir žmogaus orumo vertybė. Taigi autonomiškas asmens mąstymo procesas sutrikdomas. Be to, dezinformacija ir propaganda veikiamos ir minties laisvės išorinės išraiškos galimybės, nes tendencingai skleidžiama propaganda riboja demokratinį pliuralizmą. Dar 1922 m. britų filosofas, matematikas Bertrand Arthur William Russell teigė, kad esant tam tikroms sąlygoms valstybės institucijos tendencingai formuoja viešąją nuomonę, o švietimas, spauda ir religija naudojami ne nepriklausomam mąstymui skatinti, o paklusniai visuomenei kurti ir visuotinai priimtinoms pažiūroms skleisti[49]. Pasak Russello, laisva mintis reikalauja atvirumo įvairioms nuomonėms ir drąsos abejoti visuotinai pripažintomis idėjomis[50]. Šis mokslininkas teigia ir tai, kad karo sąlygomis propaganda tampa ypač pavojinga, nes tokiomis aplinkybėmis protą pakeičia emocijos ir manipuliavimas jomis[51].

Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūros duomenimis, per pastaruosius penkerius metus neapykantos nusikaltimų skaičius išaugo penktadaliu ir tai taip pat yra vienas iš

[46] *Ibid*.

[47] Anja Krasser, „Compulsory Vaccination and the ECtHR: What to Expect", *Graz Law Working Paper* No 04–2021 (March 4, 2021), https://ssrn.com/abstract=3797859.

[48] *Ibid*.

[49] Bertrand Russell, „Free Thought and Official Propaganda", 1922. https://www.gutenberg.org/files/44932/44932-h/44932-h.htm.

[50] *Ibid*.

[51] *Ibid*.

naujųjų globalizacijos iššūkių[52]. Kita vertus, vis dažniau keliamas klausimas, ar pastangos reguliuoti neapykantos kurstymą nepažeidžia teisės į minties ir saviraiškos laisvę[53]. Tačiau, pasak Jungtinių Tautų vadovo A. Guterreso, „kovoti su neapykantos kalba nereiškia riboti ar drausti žodžio laisvę. Tai reiškia neleisti neapykantos kalbai peraugti į kažką pavojingesnio, ypač į diskriminacijos, priešiškumo ir smurto kurstymą, kuris draudžiamas pagal tarptautinę teisę“[54]. Taigi tiek propagandos ir dezinformacijos, tiek neapykantos nusikaltimų atvejais teisė į minties laisvę ir jos apsauga išlieka demokratinio pliuralizmo pamatu.

Vertybėmis grindžiamas teisės aiškinimas prisideda ir prie teisės, kaip pagrindinės žmonių santykių reguliavimo sistemos, grindžiamos teisės viršenybės ir fundamentalių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo principais[55], dinamiškumo ir lankstumo. Tiek EŽTT taikomos europietiškojo konsensuso, vertinimo laisvės, Konvencijos kaip „gyvo instrumento“ doktrinos, tiek vertybėmis grįsto metodo taikymas sprendžiant bylas yra neišvengiami šio teismo, įgyvendinančio Konvencijos tikslus nuolat besikeičiančiame pasaulyje, veikloje.

5. TEISĖ Į MINTIES LAISVĘ ŠIUOLAIKINIŲ IŠŠŪKIŲ KONTEKSTE: TEISINĖ PRAKTINĖ PERSPEKTYVA

5.1. Dezinformacijos ir propagandos iššūkiai minties laisvei Europoje

LRKT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad Lietuvos valstybė pagal Konstituciją grindžiama pliuralistinės demokratijos principu, kurio sudedamoji dalis – žiniasklaidos laisvė, kildinama iš Konstitucijos 25 str.[56]. Tokios pozicijos laikosi ir Europos Sąjungos Taryba, nurodanti, kad žiniasklaidos laisvė ir informacijos pliuralizmas yra būtina demokratinės Europos ir jos piliečių teisių apsaugos sąlyga[57]. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys, kad žiniasklaida ne tik suteikia informaciją, bet ir formuoja tam tikrą ideologiją, visuomenės požiūrį[58]. Kitaip tariant, žiniasklaida daro tiesioginį poveikį žmogaus mąstymui, nuostatoms ir minties procesams.

Žiniasklaida, kaip buvo pažymėta Seimo Ateities komiteto diskusijoje „Šiandienos žiniasklaidos padėtis ir ateities perspektyva“, susiduria su daugybe iššūkių: greita technologine pažanga, socialiniais tinklais ir fragmentacija[59]. Tokia situacija susiklosto dėl sumažė-

[52] Nicolette Karina Kalfas, „When words become weapons: How hate speech threatens democracy“, 2025. https://www.idea.int/news/when-words-become-weapons-how-hate-speech-threatens-democracy.

[53] *Ibid*.

[54] *Ibid*.

[55] Valčiukas ir Benetytė, *supra note*, 37.

[56] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 141–5431.

[57] „Žiniasklaidos laisvė ES“, https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/media-freedom-eu/#democracy

[58] „Žiniasklaida“, https://www.vle.lt/straipsnis/ziniasklaida/

[59] Arūnas Augustinaitis, „Ateities komitete-diskusija apie šiandienos žiniasklaidos padėtį ir ateities perspektyvas“, *Lietuvos Respublikos Seimas*, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35436&p_k=1&p_t=279172&p_a=1000&p_kade_id=10.

jusio pasitikėjimo institucijomis ir vis labiau ryškėjančių reiškinių, vadinamų netikromis naujienomis (angl. *fake news*) ir alternatyviais faktais (angl. *post-truth*), iškreiptas vaizdas akivaizdžiai išryškėjo COVID-19 pandemijos laikotarpiu[60].

Lietuvos Konstitucijos 25 str. 4 d. įtvirtinta, kad „laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės <...> dezinformacija", draudimas skleisti tam tikro turinio informaciją yra absoliutus[61]. LRTK yra išaiškinęs, jog dezinformacija, kuri pastaraisiais metais suintensyvėjo ir turi aiškų tikslą – manipuliuoti visuomene ir daryti žalą Konstitucijos ginamoms vertybėms, griauna pliuralistinės demokratijos pagrindus[62]. Europos Sąjungos Taryba dezinformaciją apibrėžia, kaip „melagingą ar klaidinantį turinį, kuris skleidžiamas siekiant apgauti arba gauti ekonominės ar politinės naudos"[63]. Šios institucijos pažymėjo, kad tokia informacija kelia realią grėsmę „minties laisvei, teisei į privatumą <...>" ir kitoms pagrindinėms teisėms[64]. Sparti informacijos sklaida internete sukuria palankią terpę netikroms naujienoms, tampančiomis reikšmingu tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės reguliavimo objektu[65].

Konvencijos 10 str. įtvirtina saviraiškos laisvę, o EŽTT *fake news* reiškinį aiškina minėtos nuostatos šviesoje, nors tikslaus šio termino apibrėžimo savo jurisprudencijoje nepateikia. Iš jurisprudencijos matyti, jog saviraiškos laisvę teismas aiškina peržengdamas lingvistinį, sisteminį ar teleloginį normos aiškinimą. Ši laisvė apima ne tik teisę turėti ar skleisti informaciją, bet teisę gauti idėjas ir informacijas įvairiomis komunikacijos formomis, galimybę kurti, eksponuoti ir platinti meno kūrinius ir kt.[66] Vis dėl to ši laisvė nėra absoliuti, 10 str. 2 d. numato ribojimus, kurie būtini demokratinėje visuomenėje, sąlygas, kai tai nustatyta įstatymu, siekiant teisėto tikslo. EŽTT yra pabrėžęs, jog pats įstatymas turi atitikti „kokybės" reikalavimus: jis turi būti pakankamai tikslus, kad asmuo numatytų savo veiksmų pasekmes ir atitinkamai reguliuotų savo elgesį[67]. EŽTT pirmą kartą terminą *fake news* pavartojo

---

[60] Dennis Schulting, „Maturity, Freedom of Thought and Emancipation-On Kant`s What Is Enlightenment?", *Journal of Philosophical Investigations* 18, 47 (2024): 285, https://philarchive.org/rec/SCHMFO-6.

[61] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 87–3274; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 113–4131.

[62] *Oficialioji konstitucinė doktrina. Svarbiausios nuostatos 1993–2025,* (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2025), 8, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d. https://lrkt.lt/data/public/uploads/2025/10/konstitucines-doktrinos-nuostatos-1993-2025-web.pdf.

[63] „Disinformation and democratic resilience", Council of the European Union, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.consilium.europa.eu/en/policies/disinformation-and-democratic-resilience/.

[64] *Ibid.*

[65] Marijana Mladenov, Amer Fakhoury, „The ECtHR Jurisprudence on „Fake News": Searching for Truth", iš *XXII International Scientific Conference „Legal Days-Prof. Slavko Carić"- „Law and Justice", International Law and the Challenges of Contemporary* Society (2025): 301, https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/proc-0052/2025/proc-00522501300M.pdf.

[66] *Ibid*., 303.

[67] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2007 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *Lindon, Otchakovsky-Laurens ir July prieš Prancūziją*, pareiškimų Nr. 21279/02 ir 36448/02, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82846.

byloje *Brzeziński prieš Lenkiją*[68]. Nors nė viena proceso šalis šio termino neįgarsino, Teismas jį pavartojo spręsdamas ginčą rinkimų kontekste, užkirsdamas kelią melagingai informacijai, galinčiai paveikti rinkimų rezultatus[69]. Teismas pabrėžė, kad 10 str. iš esmės leidžia taikyti tik minimalius ribojimus kalbai, susijusius su viešuoju interesu, taip pat pabrėžė, jog išrinkti pareigūnai turi toleruoti platesnes priimtinos kritikos ribas[70]. Tolesnė EŽTT jurisprudencija išryškina pagrindinius saviraiškos laisvės principus, laikomus kertiniais šiuolaikiniame pasaulyje. O byloje *Delfi AS prieš Estiją* suformulavo skaitmeninės erdvės principą, kad interneto platformos nėra vien pasyvios informacijos perdavėjos ir gali būti laikomos atsakingos už vartotojų paskelbtus šmeižikiškus komentarus[71]. Teismas akcentavo, kad „Delfi", komercinis naujienų subjektas, kontroliuojantis ir gaunantis naudą iš skaitytojų įsitraukimo, turi pareigą imtis priemonių užkirsti kelią arba pašalinti žalingus komentarus[72]. Ši atsakomybė sietina su pareiga aktyviai filtruoti klaidinančią informaciją kitų asmenų teisėms apsaugoti. Naujausioje byloje *Novaya gazeta* ir kiti prieš Rusiją EŽTT įvertino Rusijos pasitelktą *fake news* teisės aktams opozicijai slopinti ir žiniasklaidai kontroliuoti[73]. Šis sprendimas itin aktualus *fake news* kontekste, kadangi priemonės šiam reiškiniui reguliuoti negali būti pernelyg plačios ar politizuotos, tai gali kelti grėsmę demokratijai ir žiniasklaidos laisvei. Apibendrinant matyti, kad *fake news* ir dezinformacija kelia realią grėsmę minties laisvei ir demokratijos pamatams, tačiau EŽTT šiuos reiškinius vertina per saviraiškos laisvę, nepateikdamas savarankiško apibrėžimo. Teismas akcentavo savo jurisprudencijoje, kad valstybė gali riboti melagingą informaciją, tačiau ribojimo priemonės negali būti perteklinės ar politizuotos.

Dezinformacija nėra vienintelis reiškinys, keliantis grėsmę minties laisvei, lygiagrečiai ir išvien veikia propaganda. Lietuvos Konstitucijos 135 str. 2 d. tiesiogiai įtvirtina, kad „Lietuvos Respublikoje karo propaganda draudžiama", aiškindamas šią nuostatą LRKT pažymėjo, kad valstybė privalo imtis priemonių prieš tokios informacijos sklaidą, pasitelkdama nacionalinį visuomeninį transliuotoją[74]. Propaganda (lot. *propago* „skleidžiu, platinu") – tai tam tikrų idėjų ir kitokios informacijos skleidimas sąmoningai manipuliuojant faktais[75]. Darytina išvada, kad tokios informacinės sklaidos esmė yra kryptingai daryti įtaką žmogaus sąmonei, pasitelkiant emocinius naratyvus ir sąmoningai iškraipant faktus. Toks poveikis

[68] Mladenov ir Fakhoury, *supra note*, 62.

[69] *Ibid*., 304.

[70] *Ibid*.,304.

[71] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2015 m. birželio 16 d. sprendimas byloje *Delfi AS prieš Estiją*, pareiškimo Nr. 64569/09, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105.

[72] *Ibid*.

[73] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2025 m. vasario 11 d. sprendimas byloje *Novaya Gazeta ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimų Nr. 11884/22 ir kiti, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-241738.

[74] *Oficialioji konstitucinė doktrina. Svarbiausios nuostatos 1993-2025*, (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2025), 8, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d. https://lrkt.lt/data/public/uploads/2025/10/konstitucines-doktrinos-nuostatos-1993-2025-web.pdf.

[75] „Propaganda", Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.vle.lt/straipsnis/propaganda/.

tampa veiksmingas, kai asmuo nevertina informacijos kritiškai, netikrina šaltinių, o tai dažnai nutinka dėl pernelyg didelio informacijos kiekio, pasiekiamo kelių mygtukų paspaudimu. Europos Parlamento rezoliucija dėl ES strateginės komunikacijos, norint neutralizuoti prieš ją nukreiptą trečiųjų šalių propagandą (2026/2030(INI)), akcentuoja, kad šių dienų propaganda siekia daryti įtaką demokratinių valstybių sprendimams ir visuomenės suvokimui, tai negali būti suvokiama kaip informacinė sklaida. Parlamentas atkreipė dėmesį ir pabrėžė, kad tam naudojamos įvairios priemonės: valstybės finansuojamos medijos, socialinių tinklų struktūros ir „troliais" paremtos kampanijos[76]. Pastarųjų tikslas – be dezinformacijos, formuoti alternatyvius naratyvus geopolitiniams veiksmams pateisinti, Europos Sąjungai silpninti ir skaldyti ir taip ardyti demokratijos pamatus.

EŽTT jurisprudencijoje propagandą, kaip ir dezinformaciją, aiškina Konvencijos 10 str. šviesoje. *Kirkorov prieš Lietuvą* byloje kilo ginčas, nes Lietuvos valdžios institucijos nustatė, kad pareiškėjas veikė kaip Rusijos Federacijos minkštosios galios instrumentas ir pats neneigė, jog jis Lietuvoje buvo dezinformacijai ir propagandai skleisti. Iš bylos matyti, jog propaganda buvo nukreipta į vietos rusų bendruomenes, rusakalbius ir visus, kurie ilgisi „Sovietų Sąjungos didybės laikų"[77]. Galima daryti išvadą: EŽTT sąmoningai savo jurisprudencijoje nepateikia konceptualaus propagandos apibrėžimo. Priešingai, Teismas akcentuoja, jo funkcija nėra „apibrėžti jų nacionalinius interesus, t. y. kištis į sritį, tradiciškai tapusiai esminiu valstybės suvereniteto elementu[78]. Vis dėlto susiklosčius tokiems teisiniams santykiams, Teismas vertina tik, ar valstybės reakcija į informacinę grėsmę atitiko Konvencijos 10 str. 2 d. nustatytus teisėtumo, teisėto tikslo ir būtinybės kriterijus. Byloje *Özer prieš Turkiją* EŽTT akcentavo vieną kertinių Konvencijos 10 str. 2 d. ribojimų sąlygų, t. y. įstatymo „kokybės" reikalavimą. Teismas pabrėžė, kad saviraiškos ribojimas turi būti grindžiamas aiškiu ir numatomu įstatymu, kad asmuo suvoktų, koks elgesys gali lemti atsakomybę[79]. Numatomumo standartas reikalauja nacionaliniams teismams teisės nuostatas aiškinti nuosekliai ir aiškiai[80].

5.2. Antisemitizmas ir neapykantos kurstymas kaip netiesioginė grėsmė minties laisvei Europoje

Viena iš Konstitucijos garantuojamų laisvių yra nekliudomai ieškoti, gauti ir skleisti informaciją, o tai yra vienas iš atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės pagrindų[81].

[76] „2016 m. lapkričio 23 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl ES strateginės komunikacijos, siekiant neutralizuoti prieš ją nukreiptą trečiųjų šalių propagandą (2016/2030(INI))", Europos Parlamentas, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:52016IP0441.

[77] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. kovo 19 d. sprendimas byloje *Kirkorov prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 12174/22, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-233417.

[78] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. lapkričio 26 d. sprendimas byloje *Zarubin prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 69111/17 ir kt., žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200110.

[79] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. vasario 11 d. sprendimas byloje *Özer prieš Turkiją (Nr. 3)*, pareiškimo Nr. 69270/12, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6635928-8811395.

[80] *Ibid.*

[81] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr.

LRKT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad ši teisė nesaugo saviraiškos formų, kuriomis daromos nusikalstamos veikos, diskriminuojama ar reiškiama neapykanta rasiniu, tautiniu ar kitais netoleruojamais pagrindais[82]. Tad būtina atkreipti dėmesį, jog nusikalstama veika negali būti aiškinama tik lingvistiniu būdu, į šią sąvoką patenka visi veiksmai, priešingi teisei[83]. EŽTT jurisprudencija tiksliai apibrėžia saviraiškos laisvės ribas ir akcentuoja, kada jos peržengiamos: norint diskriminuoti, smurtauti ir skleisti neapykantą[84]. Iš to matyti Teismų iškeliamą saviraiškos laisvės svarbą darnioje, demokratinėje visuomenėje, kartu ir šios teisės neabsoliutinimą. Panaši nuostata įtvirtinta Konstitucijos 28 str., nurodančiame, kad asmuo, naudodamasis savo laisvėmis, negali pažeisti Konstitucijos saugomų vertybių ir kito žmogaus laisvių.

Antisemitizmas, dažniausiai pasireiškiantis politiniais, ekonominiais ar socialiniais veiksmais, suvokiamas kaip priešiškas ar iš anksto neigiamas nusistatymas prieš žydų tautą[85]. Remiantis tam tikrais naratyvais ar tikslingai kraipant faktus darytina išvada, kad žydų tauta išskiriama dėl tautybės, todėl šiame darbe analizuojamas diskriminavimas tautos pagrindu. Antisemitizmas tampa ypač pavojingas, įgavęs neapykantos kurstymo (angl. *hate speech*) išraišką. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atkreipė dėmesį: tarptautinėje teisėje nėra vieno neapykantos kalbos apibrėžimo, tačiau dėl interneto ir socialinių tinklų specifikos tokia kalba gali greitai ir plačiai sklisti[86]. Teismas laikosi EŽTT suformuluotos jurisprudencijos, įgalinančios socialinio tinklo „Facebook“ komentarus pripažinti pavojingais. Išimtis nedaroma net ir vienam kurstančiam komentarui, kuris vertinamas labai atsakingai ir rimtai. LR baudžiamojo kodekso 170 str. numato baudžiamąją atsakomybę už kurstymą prieš tautines, rasines, etnines ar kitas žmonių grupes[87].

Siekiant atskleisti, kaip neapykantos kurstymas tautybės pagrindais veikia asmens minties laisvę, būtina analizuoti LRKT R. Žemaitaičio bylos išvadą, konstatavusią Seimo narį viešais pasisakymais šiurkščiai pažeidus Konstituciją ir sulaužius priesaiką. Šioje konstitucinės justicijos byloje KT laikėsi savo iki šiol suformuotos jurisprudencijos dėl Seimo nario teisinio statuso, pirmiausia pažymėdamas, jog Tautos atstovo statusas skiriasi nuo visų kitų

117–4239.

[82] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 113–4131.

[83] *Ibid.*

[84] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. gruodžio 20 d. sprendimas byloje *Zemmour prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 63539/19, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222103, https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7527110-10334050.

[85] „Antisemitizmas“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.vle.lt/straipsnis/antisemitizmas.

[86] „Lietuvos Aukščiausio Teismo 2024 m. kovo 1 d., nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-58-489/2024“, *Liteko*, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=f7104ef0-5ee1-4a5d-80b7-e931b30f617d.

[87] Edgaras Bartosevičius, „Neapykantos kurstymas Lietuvos teismų praktikoje“, Mano teisės, 2015 m. gegužės 5 d. https://manoteises.lt/straipsnis/neapykantos-kurstymas-lietuvos-teismu-praktikoje/#.

piliečių statuso[88]. Seimo narys, kaip profesionalus politikas, privalo vadovautis Konstitucija, valstybės interesais ir savo sąžine, tačiau tokia diskrecijos teisė negali atitrūkti nuo Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių, Tautos ir Lietuvos valstybės interesų[89]. Akivaizdžiai matyti Teismą nuosekliai akcentuojant, Tautos atstovams taikomi aukštesni elgesio ir atsakomybės standartai, bet kartu su platesnėmis konstitucinėmis teisėmis tenka ir papildomų pareigų. Jos, be Konstitucijos ir jai neprieštaraujančių įstatymų, skiriamos po iškilmingos Seimo nario priesaikos, įpareigojančios elgtis sąžiningai, vengti elgesio, žeminančio Tautos atstovybės reputaciją ir autoritetą[90]. Šiai išvadai priimti buvo aktuali nuo žmogaus įsitikinimų ir raiškos neatsiejama informacijos laisvė – darnios pilietinės visuomenės ir demokratinės valstybės pagrindas[91]. Nors, kaip pažymėta LRKT jurisprudencijoje, turėti įsitikinimus apskritai negali būti ribojama jokiais pagrindais, kadangi tai privatus žmogaus reikalas, o reikšti įsitikinimus ir juos skleisti nėra absoliuti teisė. Šia teise negalima naudotis pažeidžiant kitas Konstitucijos vertybes: žmogaus sveikatą, garbę orumą ir konstitucinę santvarką. Šis vertybių sąrašas nelaikomas baigtiniu[92].

Seimo narys gali turėti ir laisvai reikšti įsitikinimus, kurie skiriasi nuo daugumos požiūrių, jo, profesionalaus politiko, ypatingas teisinis statusas, visuomeninis žinomumas ir reali įtaka rinkėjų nuomonei ir elgesiui lemia pareigą ypač atsakingai naudotis įsitikinimų raiškos ir informacijos laisve[93]. Nors LRKT ir neanalizuoja šioje justicijos byloje minties teisės kontekste, tiesiogiai konstatuoja, kad Seimo nario pasisakymai gali formuoti visuomenės nuostatas, tiesiogiai ar netiesiogiai veikdami žmonių mąstymą. Teismas tai sieja su Seimo nario statusu, nepamiršdamas R. Žemaitaitį esant teisininku ir atsižvelgdamas į jo pasakymų, kurie jie gali atrodyti turintys didesnį autoritetą, svorį. Seimo narį įpareigoja vadovautis tautinės santarvės puoselėjimo imperatyvu, pagarbos žmogaus orumui, vengti nepakantumo tarp asmenų ar jų grupių[94]. Tokia informacijos sklaida, kuria žeminamas žmogaus orumas, priešiškas tautinėms bendrijoms, kelia pavojų tautinei santarvei, visuomenės saugumui ir viešajai tvarka[95]. Žmonių mintis veikia ir koreguoja girdimi tam tikri komentarai apie išskirtą tautinę rasę, tad nieko keista, jog jie priverčia suklusti ir susimąstyti. Teisėjų kolegija, plėtodama argumentus šioje konstitucinės justicijos byloje, išsamiai remiasi EŽTT jurisprudencija. EŽTT nuosekliai akcentuoja politikams keliamus aukštesnius saviraiškos standartus – statusas įgalina didesnę jėgą rinkėjų nuostatoms formuoti ir tam tikriems veiksmams skatinti[96]. Neapykantos kalba atlieka ne vieną vaidmenį. Ji pasitelkiama

[88] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.
[89] *Ibid.*
[90] *Ibid.*
[91] *Ibid.*
[92] *Ibid.*
[93] *Ibid.*
[94] *Ibid.*
[95] *Ibid.*
[96] *Ibid.*

ne tik raginant smurtauti, kartais užtenka ką nors išjuokti, įžeisti, šmeižti tam tikrą gyventojų dalį ar skatinti diskriminaciją[97]. Ne visuomet neapykantos kalbos esti atviros, kai kada išreiškiamos agresyviomis pastabomis, numatomais pareiškimais[98]. Neatsitiktinai EŽTT pateikta praktika atitinka jau anksčiau minėtus LRKT argumentus. Dar kartą įsitikinta: Seimo nario statusas, jo įžvalgos ar skleidžiama informacija tiesiogiai veikia visuomenės minties laisvę. Ji įgalinama, formuojant priešiškas nuostatas, skatinant stereotipus, turinčius tiesioginę įtaką asmens mąstymo procesams. Kadangi R. Žemaitaitis, pateikdamas informaciją, vartojo ekspresyvią leksiką, rašytinės raiškos priemones teiginiams pabrėžti: didžiąsias raides, šauktukus, perdėtus apibendrinimus ir šią informaciją skleidė sistemingai, tai suponuoja supratimą, kad ši informacija buvo paskleista apgalvotai[99]. Be kita ko, pasinaudojant Seimo nario statusu, savo žinomumu ir realia galimybe pasiekti plačią auditoriją, taip pat ir interneto, kaip informacijos sklaidos priemonės ypatumus, t. y. galimybę turinį matyti neribotą laiką, juo dalintis ir komentuoti, paskleista informacija išplito itin greitai ir pasiekė daug žmonių[100]. Tokios informacijos mastas ir intensyvumas, neabejotina, gali formuoti visuomenės nuostatas ir veikti tam tikrų asmenų grupių minties laisvę, todėl tokia sisteminė neapykanta yra ir turėtų būti laikoma ir netiesioginiu teisės į minties laisvę pažeidimu.

IŠVADOS

Teisės į minties laisvės sampratos permąstymui gali būti naudingas Imanuelio Kanto išgrynintas autonomijos principas. Kaip metodologinis pagrindas jis galėtų tapti pagalbiniu atskleidžiant teisės į minties laisvę sampratą šių dienų iššūkių kontekste. Be to, nors teisė į minties laisvę laikoma absoliučia teise, jos permąstymo procese neišvengiama yra ir atnaujinta diskusija dėl tradicinio teisėje skirstymo į *forum internum* ir *forum eksternum*. Išplėstinės minties kaip dar vieno skirstymo pagrindo idėja yra aktuali, o jos įsitvirtinimui dar reikalingi tarpdisciplininiai tyrimai.

Žvelgiant į teisės į minties laisvę įtvirtinimą Europos šalių konstituciniame reguliavime, galima pastebėti, kad dažniausia ši teisė formuluojama lakoniškai ir yra įtvirtinta vienoje nuostatoje kartu su teise į sąžinės laisvę ir teise į religijos laisvę. Teismų praktikoje taipogi teisė į minties laisvę analizuojama sistemiškai per trijų laisvių – minties, sąžinės ir religijos – prizmę. Nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikoje neapykantos kurstymo, dezinformacijos, propagandos bylose, pastebima, dažniau paminima ir aiškinama teisė į minties laisvę. Manytina, kad neapykantos kurstymu, pavyzdžiui, skleidžiant antisemitines idėjas, kyla netiesioginė asmens ar asmenų grupės teisės į minties laisvę pažeidimo grėsmė. Taipogi akcentuotina, kad teisės į minties laisvę ribos peržengiamos naudojant dezinforma-

[97] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

[98] *Ibid.*

[99] *Ibid.*

[100] *Ibid.*

cijos ir propagandos įrankius. Manytina, kad teismų praktika artimiausiu laiku keisis, teisės į minties laisvę samprata bus permąstyta ne tik mokslininkų, bet ir teisėkūros iniciatyvų, ir bus reinterpretuotas dabartinis teisės aiškinimas.

RECONSIDERING THE CONCEPT OF THE RIGHT TO FREEDOM OF THOUGHT IN THE CONTEMPORARY REALITY

ASTA BENETYTĖ, DOVYDAS SAJENKO, JUOZAS VALČIUKAS

SUMMARY. *Rethinking the concept of the right to freedom of thought is inevitable in the current security atmosphere. The principle of autonomy of the philosopher Immanuel Kant can serve as a basis for this, on the basis of which the chapter discusses the topic of the right to freedom of thought and its concept. The question is raised whether the traditional division of law into forum internum and forum externum is not outdated and, in the case of the right to freedom of thought, may not correspond to reality. A comparative analysis is used to review how constitutional legal regulation differs in European countries. The interpretation of the right to freedom of thought, set out in the practice of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania and the European Court of Human Rights, is also analyzed. Finally, attention is drawn to today's challenges - disinformation, propaganda and incitement to hatred - as an indirect intervention in the essence of the right to freedom of thought.*

The article states that the principle of autonomy can be used as a methodological basis when rethinking the essence of the content of the right to freedom of thought. While agreeing that the concept of freedom of thought has changed, it is noted that a change in the widespread division into forum internum and forum externum is also necessary. In order to protect freedom of thought, it is useful to further develop research into the possibilities of establishing an expanded concept of thought in law. Constitutional legal regulation in Europe is similar, usually defining the provision of the right to freedom of thought in a concise manner. Court practice on the issue of the right to freedom of thought usually analyzes it indirectly, i.e. through the aspects of the right to conscience, religion, dignity or privacy. In the modern reality, in which the right to freedom of thought is considered the basis of a democratic society, when brain scanning and mind-reading technologies are constantly being improved, when disinformation, propaganda machines and an abundance of cases of incitement to hatred penetrate the reality of social life, adjusting the thinking, thoughts and value attitudes of a person, a group of people or society, it inevitably becomes important to rethink the concept of the right to freedom of thought. Because rethinking the right to freedom of thought also rethinks the essence of democracy and its resilience.

KEYWORDS: right to freedom of thought, principle of autonomy, value-based method of legal interpretation, disinformation, propaganda, incitement to hatred, anti-semitism.

Freedom of Assembly: Lessons from the Baltic States for the Development of Constitutional Law

JĀNIS PLEPS[1]

University of Latvia Faculty of Law
Department of Legal Theory and History of Law
Email: janis.pleps@lu.lv

SUMMARY. *This article examines the contribution of the Baltic States to the development of the concept of freedom of assembly. The case law of the Constitutional Courts of Latvia and Lithuania provides important insights into the role of freedom of assembly in a democratic society, as well as valuable approaches to its implementation that are of interest from a comparative constitutional law perspective. The Constitutional Courts have decided only two cases – the Lithuanian judgment of 7 January 2000 (Case No. 11/99) and the Latvian judgment of 23 November 2006 (Case No. 2006-03-0106) – yet both are of exceptional significance in defining the content and scope of the application of freedom of assembly.*

Recent case law of the European Court of Human Rights has also evolved through judicial dialogue with the national courts of Latvia and Lithuania, addressing complex cases originating from the Baltic States. A current landmark decision on freedom of assembly in the European Court of Human Rights is the Grand Chamber judgment in "Kudrevičius and Others v. Lithuania" of 15 October 2015.

Freedom of assembly also holds symbolic significance in the Baltic States, given the crucial role this fundamental right played in the struggle for national independence during the Singing Revolution.

KEYWORDS: freedom of assembly, fundamental human rights, Constitutional Court, European Court of Human Rights, Baltic States.

[1] ORCID: 0000-0001-7407-4959; Scopus Author ID: 56166863600; WoS ID: GDN-2488-2022.

INTRODUCTION

This year marks the 35th anniversary of the full restoration of independence of the Baltic States. In January 1991, the people of Lithuania, Latvia, and Estonia manifested their determination to restore independence and national statehood by standing at the barricades against Soviet military forces. In August 1991, following the collapse of the *coup d'état* in Moscow, the restoration of independence of the Baltic States received international recognition. The Singing Revolution thus concluded successfully, and took its place in the pages of history.[2] It is impossible to recount the story of the collapse of the USSR and the totalitarian communist empire governed from the Kremlin without mentioning the Baltic States – Estonia, Latvia, and Lithuania – and the determination of their peoples to regain freedom and independence.[3]

History never truly ends. Over the past 35 years, all three Baltic States have succeeded. Estonia, Latvia, and Lithuania have become stable democracies founded on the principle of the rule of law. They have fully restored constitutionalism rooted in the Western legal tradition and the common European constitutional heritage, and have reintegrated into the continental European legal system. Since 2004, Estonia, Latvia, and Lithuania have been member states of both the European Union and NATO. In this context, it is appropriate to assess the achievements of the Baltic States and to express gratitude to the historical figures whose efforts made this success possible.

From the perspective of comparative constitutional law, the Baltic States possess sophisticated and highly developed constitutional systems, offering solutions and approaches of interest to other legal systems. The constitutional judiciary of the Baltic States and its well-developed case law is a particular source of pride. These courts have made a substantial contribution to the development of constitutional doctrine and practice, and their findings are significant not only for national legal systems but also for the global development of constitutional law and human rights law. It would therefore be worthwhile for constitutional scholars from the Baltic States to increase their international visibility and to contribute more actively to the global academic discourse.[4]

On the occasion of the important anniversary of Professor Toma Birmontienė, I would like to honour her professional and academic career with a study on constitutional law that reflects the contributions of Lithuanian and Latvian constitutionalists to the development

---

[2] See also, Una Bergmane, *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union* (Oxford University Press, 2023).

[3] Professor Vladislav M. Zubok has recognized that the Balts were among the main beneficiaries of the collapse of the USSR, highlighting in detail the impact of the Baltic States on this historical process. See: Vladislav M. Zubok, *Collapse. The Fall of the Soviet Union* (Yale University Press, 2021).

[4] Professors of public international law from the Baltic states are historically better represented, especially those dealing with issues pertaining to the principle of state continuity of the Baltic States. See: Lauri Mälksoo, *Illegal Annexation and State Continuity. The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Second Revised Edition (Brill/Nijhoff, 2022); Ineta Ziemele, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law*. Second Revised Edition (Brill/Nijhoff, 2025).

of fundamental human rights. Given the significant role of human rights issues in Professor Birmontienė's scientific interests and professional activities, I have chosen to focus on one fundamental right – the freedom of assembly – examined in detail from the perspective of the Baltic States.

The aim of this research is to assess the impact of the Baltic States on the development of the content and scope of the application of freedom of assembly from the perspective of comparative constitutional law. To achieve this aim, the study first examines the essence of freedom of assembly in the Baltic States and their constitutional frameworks. It then analyses the contributions of the Constitutional Courts of Lithuania and Latvia to the development of this fundamental right. Finally, the research considers freedom of assembly in the context of judicial dialogue with the European Court of Human Rights, with a focus on the Court's case law in this area.

The article is based on an analysis of relevant case law from the constitutional courts and the European Court of Human Rights, and undertakes a comparative analysis of constitutional developments in these states. The study also highlights the main milestones in the development of freedom of assembly within the constitutional frameworks of the Baltic States.

Professor Toma Birmontienė has dedicated many years to the development of Lithuanian constitutional law, both in academia and in practice. Fundamental human rights have held a special place in her scientific research and professional activities. As a professor of constitutional law and as a judge of the Constitutional Court, Professor Toma Birmontienė has made significant contributions to strengthening and developing cooperation between the Lithuanian and Latvian constitutional law communities. She actively participated in the traditional bilateral meetings of the Latvian and Lithuanian constitutional courts, fostering networks that brought the Baltic constitutional law communities closer together. She has also participated in numerous conferences in Latvia, promoting insights from the Latvian constitutional framework in Lithuania.[5]

I first met Professor Toma Birmontienė in the spring of 2006, when I attended my first international conference in Vilnius. I had the opportunity to visit the Constitutional Court and engage in an introductory conversation with Professor Toma Birmontienė, who was already serving as a judge of the Court. Since then, we have maintained a close professional relationship for over twenty years, regularly meeting at conferences in Riga and Vilnius, as well as serving on PhD defence committees. I have always highly valued her extensive professional experience, her wisdom, and the opportunity to discuss the challenges faced by constitutionalists in various positions.

Her experience as a legal adviser to the President of the Republic has been particularly important to me. When I was appointed to a similar position in Latvia, Professor Toma Birmontienė offered guidance that proved extremely useful – advice that was not widely known or publicly recognised, but that I have tried to follow ever since.

[5] Dita Amoliņa, "Konstitūcija ir mūsu Bībele. Intervija ar Tomu Birmontieni", *Jurista Vārds*, No. 26 (2015): 8 – 11.

1. FREEDOM OF ASSEMBLY: THE CONSTITUTIONAL FRAMEWORK

1.1. Conceptual context

Freedom of assembly may be regarded as symbolically central to the Baltic States, as it touched the very core of the restoration of independence. Making use of the opportunities created by political reforms in the USSR, national independence movements in Estonia, Latvia, and Lithuania employed various forms of assembly – public meetings, manifestations, demonstrations, street processions, and rallies – to involve ever broader segments of society in the political struggle for independence, and to demonstrate the overwhelming public support for this historic transformation.[6] Freedom of assembly, formally guaranteed in Soviet constitutional acts, was skillfully utilised by the national independence movements and became an effective instrument in the process of restoring independence.[7]

The most striking and impressive expression of this was the Baltic Way (also known as the Chain of Freedom), when, on 23 August 1989, the peoples of the Baltic States formed a human chain stretching from Tallinn via Riga to Vilnius. Approximately two million people joined hands in this chain, which extended for about 600 kilometers.[8] As recalled by Dainis Īvāns, one of the leaders of Latvia's national independence movement, this was the moment when Soviet rulers in the Kremlin realised that it was no longer possible to stop the Baltic peoples' determination to restore national independence and reclaim their statehood.[9] In 2009, documents recording the Baltic Way were added to UNESCO's Memory of the World Register, recognising the unique and historic character of this event.[10]

Viewed through constitutional concepts and symbols, the historical events surrounding the restoration of independence in the Baltic States demonstrate that freedom of assembly served as a unifying principle for mass movements striving for freedom and national independence. It made the people themselves visible as the principal actors of the Singing Revolution, underscoring that this transformation was not initiated by local elites or small

[6] Eduards Bruno Deksnis, Tālavs Jundzis, *Restoration of Sovereignty and Independence of the Republic of Latvia 1986 – 1994* (Latvian Academy of Sciences, Baltic Centre for Strategic Studies, 2015), 47 – 50.

[7] See also, Arūnas Bubnys, Mindaugas Maksimaitis, Vytautas Sinkevičius, Juozas Žilys, "Lietuvos valstybės konstitucingumo raida iki nepriklausomybės atkūrimo 1990-aisiais", in *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Antroji laida (Registrų centras, 2017), 115 – 117.

[8] Stephen Wilmer, "Staging dissensus: the Baltic Way as a performative act to reframe the geo-political sphere", *Art History & Criticism / Meno istorija ir kritika*, No.6 (2010): 122 – 126.

[9] Īvāns: Pēc Baltijas ceļa Kremlis saprata – baltiešus nenoturēt, https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ivans-pec-baltijas-cela-kremlis-saprata--baltiesus-nenoturet.a95469/ (last accessed 1 February 2026). See also, Dainis Īvāns, "23rd August of 1989. Address to the Conference participants", in *25 years after. The Baltic Way and the Collapse of Totalitarian Communism: European Memory and Political Inspiration.* Transcript and materials of international conference on 21-22 August 2015, Riga (Latvian Academy of Sciences, Baltic Centre for Strategic Studies, 2015), 7 – 22.

[10] The Baltic Way - Human Chain Linking Three States in Their Drive for Freedom, https://www.unesco.org/en/memory-world/baltic-way-human-chain-linking-three-states-their-drive-freedom (last accessed 1 February 2026).

groups, but was instead the expression of a shared and collective political will of the entire society.

Freedom of assembly is one of the classical fundamental human rights, guaranteed and protected by national constitutions since the early development of constitutionalism.[11] Like other fundamental rights, freedom of assembly is also recognised and protected by a range of international human rights instruments, most notably Article 11 of the European Convention on Human Rights (hereinafter – the European Convention)[12] and Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights,[13] as well as by European Union law under Article 12 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union.[14] Traditionally, freedom of assembly has been classified as a civil right,[15] reflecting liberal guarantees in the sphere of individual liberty, the free competition of ideas, and open public discussion.[16] The Constitutional Court of Latvia has classified freedom of assembly, together with freedom of expression and freedom of association, as a political right.[17] This approach places particular emphasis on the political dimension of freedom of assembly, and highlights its fundamental role in political debate and democratic processes within a democratic society.

Freedom of assembly is closely connected with freedom of expression,[18] and is therefore sometimes described as a collective form of freedom of expression.[19] Nevertheless, freedom of assembly should be regarded as an autonomous fundamental right, with its own distinct scope of application and specific protective aims relating to individual and collective activities. Freedom of assembly is an expressive right which protects individuals who are aligned by a common purpose to communicate a collective cause to the general public.[20]

---

[11] Ulrich K. Preuß, "Associative Rights (the Rights to the Freedoms of Petition, Assembly, and Association", in *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, eds. Michel Rosenfeld and András Sajó (Oxford University Press, 2012), 951.

[12] European Convention on Human Rights, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (last accessed 1 February 2026).

[13] International Covenant of Civic and Political Rights, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (last accessed 1 February 2026).

[14] The Charter of the Fundamental Rights of the European Union https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (last accessed 1 February 2026).

[15] Toma Birmontienė, Vytautas Sinkevičius, Edita Žiobienė, "Asmens teisių ir laisvių konstitucinis įtvirtinimas", in *Lyginamoji konstitucinė teisė*. Vadovėlis (Registrų centras, 2016), 237-238.

[16] Carl Schmitt, *Constitutional Theory* (Duke University Press, 2008), 209.

[17] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para.7, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[18] Mārtiņš Mits, "Pulcēšanās brīvība un biedrošanās brīvības", in *Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē*. Otrais papildinātais izdevums, ed. Ineta Ziemele (Tiesu Namu Aģentūra, 2020), 120.

[19] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), para. 3 – 4, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026).

[20] Preuß, *supra note*, 11: 952.

Freedom of assembly has significant social and political importance, as it enables individuals to discuss issues of importance to them and to express their views collectively, using joint action to pursue their aims. Freedom of assembly entails the collective activity of a number of individuals who gather in one place for a common purpose: to form and express a shared opinion.[21] As noted by the Constitutional Court of the Republic of Latvia, freedom of assembly is a vital element of a democratic society, as it ensures that the public has the possibility to influence political processes, *inter alia* by criticising state authority and protesting state actions. Freedom of assembly enables individuals to collectively discuss significant issues, to express their attitudes towards state policies, and to inform society at large of their viewpoints and opinions.[22] In this context, freedom of assembly is closely linked to the right to protest, through which individuals publicly demonstrate their disagreement with state policies or with the views of the majority.[23] Freedom of assembly allows small groups of individuals or social groups that constitute a minority within society to become visible and to publicly express and share their opinions. The guarantees of freedom of assembly thus embody the anti-majoritarian character of the constitution. As stated by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, the constitution is an anti-majoritarian act that protects the individual.[24] The Constitutional Court of the Republic of Latvia has specifically emphasised that freedom of assembly often serves as a means for the public expression of the interests and viewpoints of minorities. This, in turn, requires the state to ensure that freedom of assembly functions as an effective instrument for minorities to express their views.[25] It reflects the inherently political character of the freedom of assembly to provide minorities with an instrument to convey their interests and viewpoints to the public and to participate in the democratic political process.[26]

Freedom of assembly as a fundamental human right is limited to its peaceful exercise. Constitutional texts and international human rights instruments emphasise that only peaceful assemblies are protected, namely those in which participants are unarmed and do

---

[21] Artūrs Kučs, Madara Meļņika, "Pulcēšanās brīvība", in *Publiskās tiesības*. Ievads, eds. Ineta Ziemele, Sanita Osipova (Tiesu Namu Aģentūra, 2024), 731 – 732.

[22] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para.7, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[23] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), para. 9 – 10, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026).

[24] Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of 19 August 2006 in Case No.23/04, para. II, https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1337/content (last accessed 1 February 2026).

[25] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para.34.3, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[26] Preuß, *supra note*, 11: 951.

not pursue violent aims or seek to disturb the public peace or harm others.[27] As noted by constitutional scholars, constitutional provisions guaranteeing freedom of assembly by expressly requiring that assemblies be peaceful and unarmed directly delimit the scope of this fundamental right, making clear that legal protection extends only to peaceful assemblies.[28] It should be noted that freedom of assembly also extends to the digital activities of individuals and may nowadays be exercised in the online environment and on various digital platforms.[29] The digital dimensions of freedom of assembly present particular challenges, as this right has traditionally been understood to involve the physical gathering of a group of people in a specific place at a specific time.[30]

The right to freedom of assembly originated in 18th century England and North America, where it came to be acknowledged as a fundamental human right.[31] In England, courts recognised the right to assemble as a collective exercise of the liberty of the person and individual freedom of speech. It was self-evident that the right to hold public meetings constituted one of the core guarantees of the rule of law, serving to limit the powers of state authorities in relation to individuals.[32] From the perspective of United Kingdom constitutional law, freedom of assembly continues to be regarded as a fundamental human right and a key principle undergirding the rule of law.[33]

One of the first constitutions to include an explicit guarantee of freedom of assembly was the Constitution of Pennsylvania of 1776.[34] Article XVI of the Declaration of the Rights of the Inhabitants of the Commonwealth or State of Pennsylvania provided that "<…> the people have a right to assemble together, to consult for their common good, to instruct their representatives, and to apply to the legislature for redress of grievances <…>."[35] Following the adoption of the Constitution of the United States of America in 1787, the guarantee of freedom of assembly was incorporated into the First Amendment, ratified in 1791. This amendment provides that "Congress shall make no law <…> abridging <…> the right of

[27] See also, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), para. 46 – 51, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026).

[28] Ilze Plakane, "Pamattiesību ierobežošana Satversmē", *Jurista Vārds* No.14 (2003): 5.

[29] Kučs, Meļņika, *supra note*, 21: 732.

[30] Preuß, *supra note*, 11: 952.

[31] Preuß, *supra note*, 11: 951.

[32] See also, Albert Venn Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution.* Eighth Edition (Macmillan and Co, 1915), 266 – 279, https://archive.org/details/introductiontost0000unse_r6a8/page/n5/mode/2up (last accessed 1 February 2026).

[33] Tom Bingham, *The Rule of Law* (Allen Lane, 2010), 79 – 80.

[34] Preuß, *supra note*, 11: 951.

[35] Pennsylvania Constitution (1776), https://constitutioncenter.org/the-constitution/historic-document-library/detail/pennsylvania-constitution (last accessed 1 February 2026).

the people peaceably to assemble <…>.[36]

In this context, it should be noted that the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789 did not explicitly define freedom of assembly as a separate fundamental human right. Although freedom of assembly was guaranteed and protected, it was not conceived as an autonomous fundamental right, but rather as a form of the "free communication of ideas and opinions" guaranteed by Article 11 of the Declaration.[37] The distinct status and specific content of freedom of assembly were subsequently developed through the constitutional practice of applying the Declaration.[38] For example, freedom of assembly was expressly recognized in the French Constitution of 1791, which guaranteed "the liberty of citizens to meet peaceably and without arms, in obedience to the police laws."[39]

In 1918, when the Baltic States proclaimed their independence and began their constitutional development as independent states, freedom of assembly was already recognised as an autonomous fundamental right that was expected to be expressly included in constitutional declarations of human rights.[40] The Weimar Constitution of 1919, which at the time was regarded as the culmination of contemporary constitutional design, guaranteed in Article 123 that "All Germans have the right to assemble peacefully and unarmed; such assemblies do not require any prior notification or special permit. A Reich law may require prior notification for assemblies taking place in the open and may, in cases of imminent danger to public security, provide that such assemblies in the open may be prohibited."[41]

1.2. Interwar period

Freedom of assembly was already guaranteed in the first provisional constitutions of the Baltic States. Article 22 of the Foundations of the Provisional Constitution of the Lithuanian State of 2 November 1918 guaranteed freedom of assembly, provided that the aims and conduct of assemblies were compatible with existing laws and participants were unarmed.[42] A similar regulation was reiterated in Article 27 of the Foundations of the Provisional Con-

[36] The United States Constitution, https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text (last accessed 1 February 2026).

[37] Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789, https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789 (last accessed 1 February 2026).

[38] Adhémar Esmein, *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*. Septième édition (Recueil Sirey, 1921), 547, https://archive.org/details/lmentsdedroi01esmeuoft/page/546/mode/2up (last accessed 1 February 2026).

[39] Constitution de 1791, https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791 (last accessed 1 February 2026).

[40] Carl Schmitt, *Constitutional Theory* (Duke University Press, 2008), 199, 209.

[41] Die Verfassung des Deutschen Reiches ("Weimarer Reichsverfassung"), https://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm (last accessed 1 February 2026).

[42] "Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstituciojos pamatiniai dėsniai", in Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Valstybės Konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)* (Justitia, 2005), 324.

stitution of the Lithuanian State of 4 April 1919.[43] In the Provisional Constitution adopted by the Constitutional Assembly on 10 June 1920, freedom of assembly was guaranteed in a very concise manner: the fundamental rights of Lithuanian citizens listed in Article 16 included freedom of assembly.[44] A comparable approach was used by the Constitutional Assembly of Latvia in the second provisional constitution of the Republic of Latvia – the Provisional Regulation of the State Order of Latvia of 1 June 1920. Article 9 enumerated the fundamental rights to be protected, including freedom of assembly. That provision further stipulated the duty of the state to guarantee and ensure fundamental human rights through the adoption of appropriate legislation.[45] Previously, a similar guarantee had already been included in the first provisional constitution of the Republic of Latvia – the Political Platform of the Latvian People's Council of 17 November 1918 – in which Chapter V, devoted to citizens' freedoms, provided that freedom of assembly, together with freedom of the press, speech, and association, was to be ensured by provisional legislation.[46]

This extreme conciseness of constitutional declarations of fundamental human rights reflected the constitutional optimism of the time, namely the belief that in a democratic state founded on the principles of the rule of law and popular sovereignty, detailed constitutional guarantees of human rights were no longer necessary.[47] Such detailed constitutional provisions had been regarded as essential under earlier regimes, in which individuals sought to defend their rights against hereditary monarchies that were the source of sovereignty and state power. In democratic systems, as noted by the prominent Latvian constitutional scholar Professor Kārlis Dišlers, it was difficult to imagine that the people, through free elections, would choose representatives inclined to adopt laws violating fundamental human rights and oppressing individual liberties. On the contrary, Professor Dišlers argued that one should expect newly elected parliaments to enact liberal legislation providing broader guarantees of fundamental human rights.[48] From this perspective, detailed constitutional guarantees were perceived as outdated, impractical, and unnecessary in newly established democracies.

In the Latvian case, the attempt to adopt the Second Part of the Constitution (Satversme), which was intended to guarantee fundamental human and citizens' rights, ul-

[43] *Ibid*., 330.

[44] *Ibid.*, 335.

[45] "Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi", in *Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri*, ed. Jānis Lazdiņš (Tiesu Namu Aģentūra, 2015), 58.

[46] "Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma", in *Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri*, ed. Jānis Lazdiņš (Tiesu Namu Aģentūra, 2015), 56.

[47] Kārlis Dišlers, *Demokrātiskas valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionālajās tiesībās)* (Ansis Gulbis, 1931), 179 – 180.

[48] Kārlis Dišlers, "Dažas piezīmes pie Disterlo raksta "Juridiskas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes"", *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, No.9/10 (1923), 108; Kārlis Dišlers, *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē* (Ansis Gulbis, 1930), 75.

timately failed and the Constitution (Satversme) of 15 February 1922 entered into force without a bill of rights.[49] The optimistic theoretical approach therefore acquired particular practical significance. Instead of a bill of rights, fundamental human rights were ensured through ordinary legislation adopted by the Parliament (Saeima), and it was regarded as one of the principal tasks of the first Saeima elected after the Constitutional Assembly to continue constitutional reform by adopting the laws necessary to secure those rights.[50]

Such legislation was indeed adopted, and reflected a notably liberal and progressive approach to the protection of fundamental human rights. With regard to freedom of assembly, particular mention should be made of the Law on Assemblies adopted on 18 July 1923.[51] Professor Max Laserson even characterised these statutes as quasi-constitutional laws: although they lacked the formal legal force of a constitution, having been enacted as ordinary legislation, they substantively regulated the exercise of fundamental human rights as matters of high constitutional importance.[52] It should also be noted that the Supreme Court of the Republic of Latvia – the Latvian Senate – continued to apply Article 9 of the Provisional Regulation of the State Order of Latvia even after the Constitution (Satversme) had entered into force.[53] This practice shows that Latvia indeed possessed constitutional guarantees of fundamental human rights, even though the Second Part of the Constitution was never adopted.[54]

The Second Part of the Latvian Constitution (Satversme), drafted by the Constitutional Assembly, was rejected at the third reading on 5 April 1922. Its adoption failed by only a few votes: in the final vote, 62 members of the Constitutional Assembly voted in favour, 6 voted against, and 62 abstained. The rejected Second Part contained a detailed declaration of fundamental human rights, largely inspired by the progressive example of the Weimar Constitution of 1919.[55] Among its provisions was an article specifically dedicated to freedom of assembly, which stated that "Citizens have the right, upon prior notification

[49] See also, Artūrs Kučs, "Protection of Fundamental Rights in the Constitution of the Republic of Latvia during the Interwar Period and after the Restoration of Independence", *Journal of the University of Latvia "Law"*, vol.7 (2014): 54 – 58.

[50] Fridrihs Vesmanis, *Klausieties pagātnes soļos* (Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013), 178 – 180.

[51] "Likums par sapulcēm", *Likumu un valdības noteikumu krājums* No.12 (1923): 198 – 200.

[52] Maksis Lazersons, ""Konstitucionāla" likumdošana un Saeimas publisko tiesību komisija", *Jurists*, No.6 (1928): 165 – 168.

[53] "Senāta Administratīvā departamenta 1929.gada 20.novembra spriedums", in *Latvijas Senāta spriedumi (1918 - 1940). 3.sējums. Senāta Administratīvā departamenta spriedumi (1926 - 1930)* (Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997), 1200.

[54] Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 29 November 2007 in Case No.2007-10-0102, para.59.2., https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2007/04/2007-10-0102_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[55] See also, Artūrs Kučs, Jānis Pleps, "Latvia: Second Part of the Constitution as a Project for Next Generations", in *First Fundamental Rights Documents in Europe. Commemorating 800 years of Magna Charta*, eds. Markku Suksi, Kalliope Agapiou-Josephides, Jean-Pauld Lehner and Manfred Nowak (Intersentia, 2015), 332 – 337.

to the relevant authority, to convene meetings both indoors and outdoors and to assemble peacefully and without weapons."[56] The adoption of a permanent constitution by the Constitutional Assembly of Lithuania did not encounter such setbacks as had occurred in the Latvian constitutional process.[57] The Constitution of the Republic of Lithuania, adopted on 1 August 1922, included a detailed declaration of fundamental human rights. Article 16 of the Constitution provided that "The right of citizens to freedom of assembly without arms and without disturbance of the public peace, in the manner prescribed by law, shall be recognized."[58] Similarly, the Constitution of the Republic of Estonia, adopted earlier on 15 June 1920, guaranteed in Article 18 that "All Estonian citizens have the right to hold public meetings unarmed, provided they are not disturbing to the public peace. <…> The law may restrict these rights only in the interest of public safety."[59]

The democracies of the Baltic States collapsed during the interwar period as part of the broader wave of authoritarian rule that swept across Europe. Authoritarian regimes were established in Lithuania following the *coup d'état* of 1926, and in Estonia and Latvia after coups in 1934.[60] Under these authoritarian systems, fundamental human rights and political activities were significantly restricted, and there was little or no room for genuine freedom of assembly; individual liberties were largely supplanted by regime propaganda and orchestrated mass demonstrations.[61] The authoritarian rule of Kārlis Ulmanis in Latvia was distinctive in that the regime did not elaborate or adopt any new constitutional text, governing without a formal constitution.[62] By contrast, Lithuania under the rule of Antanas Smetona even adopted two authoritarian constitutions.[63] Article 17 of the Constitution of 15 May 1928 retained the same wording on freedom of assembly as that found in the Constitution of 1 August 1922.[64] In the Constitution of 11 February 1938, freedom of assembly was guaranteed as one of the forms of citizens' participation in public life (in Article 25, together with freedom of the press

[56] "Latvijas Republikas Satversmes II daļas (8.nodaļas) redakcija ar trešajā lasījumā pieņemtajiem labojumiem", in in *Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri*, ed. Jānis Lazdiņš (Tiesu Namu Aģentūra, 2015), 125.

[57] See also, Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Valstybės Konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)* (Justitia, 2005), 107 – 122.

[58] "Lietuvos Valstybės Konstitucija", in Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Valstybės Konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)* (Justitia, 2005), 337.

[59] "Igaunijas satversme", *Tautas Tiesības* No.4 (1927): 116.

[60] See also, Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars* (University of Washington Press, 1977), 371 – 381.

[61] Inesis Feldmanis, "Ulmaņa diktatūra Austrumeiropas vēstures kontekstā: salīdzinoša analīze", in *15.maija Latvija*, ed. Inesis Feldmanis (Latvijas Mediji, 2017), 25 – 31.

[62] Gunārs Kusiņš, *Parliamentarism in Latvia: An Overview* (Saeima of the Republic of Latvia, 2023), 48 – 50.

[63] See also, Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Valstybės Konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)* (Justitia, 2005), 185 – 270.

[64] "1928 metų Lietuvos Valstybės Konstitucija", in Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Valstybės Konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)* (Justitia, 2005), 351.

and freedom of association). Article 25 also expressly prohibited the exercise of these freedoms in a manner harmful to the State.[65] In Estonia, an authoritarian constitution was adopted on 28 July 1937. Article 17 of that Constitution provided that "Citizens have the right to hold meetings on the basis and in accordance with the procedure prescribed by law, without violating the requirements of public peace and security."[66]

1.3. After restoration of independence

The Baltic States restored their independence after the Soviet occupation on the basis of the principle of state continuity. In 1990–1991, the Baltic States did not create new states by leaving the USSR; rather, they restored *de facto* the internationally recognised statehood that had continued to exist *de jure*. The Soviet occupation, which lasted for half a century, never received legal recognition and did not interrupt the existence of the statehood of the Baltic States.[67]

State continuity also implied constitutional continuity.[68] After the restoration of independence, the Baltic States reinstated the constitutions that had been in force prior to the Soviet occupation.[69] This step confirmed the unconstitutionality of Soviet occupation policies in the Baltic States and terminated the validity of Soviet-era constitutions, thereby allowing the Soviet occupation to be assessed in light of fundamental constitutional principles and norms, and requiring respect for constitutional foundations in the practical restoration of the state and the legal system. In the cases of Lithuania and Estonia, the restoration of pre-occupation constitutions was largely symbolic. The authoritarian constitutions of the interwar period did not meet societal expectations for the restoration of a democratic state based on the principles of the rule of law and human rights, nor did they correspond to the level of constitutional development in Europe at that time.[70]

In the Provisional Constitution of the Republic of Lithuania, adopted by the Supreme

---

[65] "1928 metų Lietuvos Konstitucija", in Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Valstybės Konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)* (Justitia, 2005), 364.

[66] Eesti Vabariigi põhiseadus: Rahvuskogus vastu võetud 28. juulil 1937. a., https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:947468 (last accessed 1 February 2026).

[67] Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 29 November 2007 in Case No.2007-10-0102, para.22. – 35., https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2007/04/2007-10-0102_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026). See also, Lauri Mälksoo, *Illegal Annexation and State Continuity. The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Second Revised Edition (Brill/Nijhoff, 2022); Ineta Ziemele, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law.* Second Revised Edition (Brill/Nijhoff, 2025).

[68] Ineta Ziemele, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law*. Second Revised Edition (Brill/Nijhoff, 2025), 55 – 56.

[69] Lauri Mälksoo, *Illegal Annexation and State Continuity. The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Second Revised Edition (Brill/Nijhoff, 2022), 45 – 49.

[70] Caroline Taube, *Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. A Study in Comparative Constitutional Law* (Iustus Förlag, 2001), 46 – 55.

Council on 11 March 1990, freedom of assembly was guaranteed in a single constitutional provision together with freedom of speech and the press. Article 29 of the Provisional Constitution stated:

"Citizens of Lithuania shall be guaranteed freedom of speech, the press, assembly, mass meetings, and demonstrations.

The exercise of these political freedoms shall be ensured by granting citizens and their organisations access to public buildings, streets, and squares; by providing for the broad dissemination of information; and by ensuring access to the press, television, and radio.

These political freedoms may not be used to promote racial or national enmity or anti-humanitarian views."[71]

In the Constitution of the Republic of Lithuania, adopted by referendum on 25 October 1992, freedom of assembly is guaranteed in Article 36:

"Citizens may not be prohibited or hindered from assembling peacefully and without arms.

This right may be restricted only by law and only when necessary to protect the security of the State or society, public order, public health or morals, or the rights and freedoms of other persons."[72]

In the Constitution of the Republic of Estonia, adopted by referendum on 28 June 1992, freedom of assembly is guaranteed in Article 47:

"Everyone has the right to assemble peacefully and to conduct meetings without prior permission. This right may be restricted in cases and pursuant to a procedure provided by law to safeguard national security, maintain public order, uphold public morality, ensure traffic safety and the safety of participants in the meeting, or to prevent the spread of an infectious disease."[73]

After the restoration of independence, Latvia fully reinstated the Constitution (Satversme) of 15 February 1922. The restored Constitution (Satversme) lacked a detailed catalogue of fundamental human rights, which was widely recognised as one of its shortcomings.[74] On 10 December 1991, the Supreme Council adopted a special constitutional law entitled "The Rights and Obligations of a Person and a Citizen". Article 32 of this law guaranteed freedom of assembly:

"The State guarantees the freedom of peaceful assemblies, rallies, street marches, and

[71] The Provisional Basic Law of the Republic of Lithuania, https://constitutionnet.org/sites/default/files/lithuania_provisional_basic_law_1990-1992.pdf (last accessed 1 February 2026).

[72] The Constitution, https://lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192 (last accessed 1 February 2026).

[73] The Constitution of the Republic of Estonia, https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide (last accessed 1 February 2026).

[74] Artūrs Kučs, "Protection of Fundamental Rights in the Constitution of the Republic of Latvia during the Interwar Period and after the Restoration of Independence", *Journal of the University of Latvia "Law"*, vol.7 (2014): 59.

demonstrations that have been announced in advance.

A municipality may change the place or time of such events if the interests of public safety and public order so require."[75]

On 15 October 1998, the Parliament (Saeima) amended the Constitution (Satversme) by adding a new chapter entitled "Fundamental Human Rights", containing a detailed catalogue of fundamental human rights. Freedom of assembly is guaranteed in Article 103:

"The State shall protect the freedom of previously announced peaceful meetings, street processions, and pickets."[76]

An examination of the development of the constitutional frameworks of the Baltic States shows that freedom of assembly has always been recognised as a fundamental human right, and that guarantees of this right have been included in constitutional texts. Different approaches have existed (and continue to exist) with regard to the textual formulation of this right, ranging from a general guarantee of freedom of assembly, to attempts to enumerate specific forms of assemblies. Constitutional texts also reflect differing views on whether freedom of assembly constitutes an autonomous fundamental right deserving a separate constitutional article, or whether it may be guaranteed within a single provision together with other fundamental rights, most notably freedom of speech, the press, and association.

Nevertheless, in democracies based on the principle of the rule of law, the precise wording of a constitutional provision or its placement within the constitution plays only a limited role in the practical application of fundamental human rights. By contrast, even the most elegantly drafted constitutional provisions in some authoritarian states have had little effect, where society is denied any real possibility of demanding the implementation of constitutional guarantees. In the field of fundamental human rights, a constitutional text is therefore less important than the practical application of rights in legal and social reality, including the availability of real and effective mechanisms enabling individuals to protect their freedoms and human dignity, even against the state.

2. FREEDOM OF ASSEMBLY IN THE JURISPRUDENCE OF CONSTITUTIONAL COURTS

For the effective application of fundamental human rights and the maintenance of high standards in guaranteeing the rights of individuals as defined in the national constitution and the European Convention, the Constitutional Court plays a crucial role. By adjudicating specific cases, the Constitutional Court establishes the real value and significance of particular rights and defines their content and scope of application. It is not possible for the

[75] Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi", https://likumi.lv/ta/id/72346-cilveka-un-pilsona-tiesibas-un-pienakumi (last accessed 1 February 2026).

[76] The Constitution of the Republic of Latvia, https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution (last accessed 1 February 2026).

legislator to foresee all potential challenges related to the application of specific fundamental human rights; therefore, constitutional provisions merely signal that such rights must be recognised and protected. The actual content and significance of a fundamental human right are always determined by the Constitutional Court on a case-by-case basis. In this sense, the Constitution may be regarded as a living instrument, an approach that is particularly characteristic of its human rights chapters.[77]

The Baltic States may be proud of their well-established and prominent systems of constitutional adjudication (in Estonia this function is exercised by a special chamber of the Supreme Court, whereas in Latvia and Lithuania it is entrusted to specially established Constitutional Courts). When it comes to the proper application of fundamental human rights, the case law of the Constitutional Court is very often the most important and authoritative source for resolving such issues. The impact of Constitutional Court case law is particularly emphasised in Lithuania, where the constitutional interpretation provided by the Constitutional Court constitutes a legally binding and formally exclusive source of law – constitutional doctrine.[78]

An examination of the case law of constitutional courts concerning freedom of assembly reveals that the number of such cases is relatively limited. Freedom of assembly is not among the fundamental rights most frequently invoked before constitutional courts, despite its recognised importance for a democratic society, as repeatedly emphasised by those courts. As the Constitutional Court of Latvia has noted, freedom of assembly is one of the most important political rights of the individual.[79] Nevertheless, the Constitutional Review Chamber of the Supreme Court of Estonia has not yet adjudicated any cases[80] concerning freedom of assembly, while the constitutional courts of Latvia and Lithuania have each examined only one such case.

A similarly low number of constitutional cases may be observed in other democratic states, where constitutional courts also rarely address issues related to freedom of assembly. An exception is the Federal Constitutional Court of Germany,[81] before which it is possible to lodge a constitutional complaint not only against the constitutionality of normative acts but also against final judgments of ordinary courts. Likewise, the European Court of Human Rights has developed a rich body of case law on freedom of assembly. This is largely due to the fact that individuals may bring applications alleging violations of fundamental human rights guaranteed by the European Convention arising from the application of law

[77] See also, Toma Birmontienė, "Žmogaus teisės ir laisvės", in *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Antroji laida (Registrų centras, 2017), 267 – 268, 272 – 274.

[78] See also, Toma Birmontienė, "Konstitucinės teisės šaltinių doktrinos raidos bruožai", in *Teisės raida: Retrospektyva ir Perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui* (Mykolas Romerio Universitetas, 2013), 413 – 428.

[79] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para.7, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[80] Oliver Kask, Paragrahv 47, https://pohiseadus.ee/sisu/3518 (last accessed 1 February 2026).

[81] Preuß, *supra note*, 11: 951 – 953.

in concrete cases. This demonstrates that issues concerning freedom of assembly most often arise in individual cases involving bans or restrictions imposed on assemblies by executive authorities, or sanctions for breaches of public order or applicable laws during specific assemblies. Such disputes are primarily resolved by administrative courts or courts of general jurisdiction, rather than by constitutional courts.

Legislators do not ordinarily seek to violate freedom of assembly by deliberately introducing unconstitutional provisions into statutory texts. In democratic states governed by the rule of law, legislation regulating assemblies is generally adopted in conformity with the requirements of the national constitution and the European Convention. Instead, problems typically arise in the practical application of the law and in the proper balancing of competing interests affected by a particular assembly. For example, in the Latvian legal system, the most significant contribution to the effective implementation of freedom of assembly has been made by administrative courts, which have developed extensive case law addressing various aspects of this right.[82]

However, the foregoing does not mean that the role of constitutional courts in the protection of freedom of assembly is of lesser importance or merely symbolic. On the contrary, the cases adjudicated by the constitutional courts of Lithuania and Latvia demonstrate the opposite. These judgments possess significant constitutional value and have had a substantial impact on the legal community.

For instance, the principal findings of the Constitutional Court of Lithuania have been incorporated into constitutional doctrine concerning Article 36 of the Constitution.[83] Similarly, the judgment of the Constitutional Court of Latvia is regarded as part of the "gold standard"[84] of its case law, representing a decision that had a fundamental impact on the legal system and the authoritative nature of the Court's reasoning. Moreover, almost every judgment of Latvian administrative courts concerning freedom of assembly begins and ends with references to the Constitutional Court's judgment, demonstrating that, through a single case, the Constitutional Court has defined the general approaches and interpretative framework for ensuring freedom of assembly. It should also be noted that the judgment of the Constitutional Court of Latvia was a source for references in official supranational guidelines on freedom of assembly.[85] This illustrates that constitutional courts, even

[82] See also, Pulcēšanās un biedrošanās brīvība, https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/cilvektiesibas/pulcesanas-un-biedrosanas-briviba (last accessed 1 February 2026).

[83] *Oficialioji konstitucinė doktrina*, https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/oficialioji-konstitucine-doktrina/704 (last accessed 1 February 2026).

[84] *Selected Case-Law of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. 1996 – 2017* (The Constitutional Court of the Republic of Latvia, 2018), 139 – 172.

[85] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026).

through a single judgment, are capable of establishing a constitutional perspective on freedom of assembly for the entire legal system, while also contributing to the development of the understanding of this right at the international level. The strongest dicta of a court are not those repeated countless times, but those stated once that change the system and earn respect and obedience.

2.1. Lithuanian Constitutional Court approach

The Constitutional Court of Lithuania addressed the issue of freedom of assembly in Case No. 11/99 on 7 January 2000.[86] At that time, Professor Toma Birmontienė was the Director of the Lithuanian Centre for Human Rights, and the Court sought her expert opinion during the proceedings.[87]

In this case, the petitioner – the Kaunas Regional Court – argued that a specific provision of the Law on Meetings, which authorised municipalities to designate permanent places or premises for meetings, was incompatible with Article 36 of the Constitution. The petitioner's main argument was that freedom of assembly entails the right of individuals to freely choose the place of assembly, and that the contested legal provision restricted this freedom by granting municipalities the power to determine permanent locations for meetings.

The Constitutional Court found the contested provision to be compatible with Article 36 of the Constitution, adopting a broad interpretation of the norm within the context of the Law on Meetings as a whole and taking into account the constitutional guarantee of freedom of assembly. This case may be regarded as an example of an interpretative judgment, in which the Court resolved a potential constitutional problem not by declaring the provision unconstitutional, but by providing an authoritative interpretation that framed its future application and resolved the dispute in the concrete case.[88]

The judgment also reflects an early stage in the development of the Court's constitutional reasoning. The Court employed substantive and relatively flexible legal argumentation, relying on methods of weighing and balancing competing interests, rather than on a formally structured proportionality test (legality, legitimate aim, and proportionality) that later became standard in the justification of limitations on fundamental rights. Nevertheless, the Court's reasoning was already grounded in the European Convention and the case law of the European Court of Human Rights. The Constitutional Court thus examined the issue not only in the context of Article 36 of the Constitution, but also in light of Article 11 of the European Convention.

In interpreting Article 36 of the Constitution, the Constitutional Court recognised the right of assembly as one of the fundamental human rights and core values of a democratic

[86] Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of 7 January 2000 in Case No.11/99, https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1154/content (last accessed 1 February 2026).

[87] *Ibid.*, para IV.

[88] *Ibid*., para. 6 -12.

society. In the Court's view, freedom of assembly constitutes an essential element of the democratic system. The Court emphasised that a proper understanding and effective implementation of freedom of assembly is a necessary condition for the development of an open, just, and harmonious civil society, and a state governed by the rule of law. In this context, the Court unequivocally acknowledged that freedom of assembly is a personal right of individuals to participate in peaceful gatherings and to freely express their opinions and views, thereby ensuring the exercise of political activity within society and the state.[89]

The Court further stated that the organisation of meetings is one of the forms of civic and political action. From the Court's perspective, freedom of assembly should be regarded not only as a democratic value taken for granted, but also as an essential guarantee of the effective exercise of a wide range of constitutional rights and freedoms. These include the right of citizens to participate in the governance of the state, the right to criticise the activities of state institutions and their officials, the right to hold personal convictions and freely express them, the right to seek, receive, and disseminate information and ideas, as well as the right of citizens to freely establish associations, political parties, and other organisations.[90]

The Court also articulated the core meaning of paragraph 2 of Article 36 of the Constitution, emphasising that the Constitution not only guarantees the right of citizens to assemble peacefully, but also establishes the foundations for the legal regulation of the exercise of this freedom. In doing so, it ensures that the freedom of assembly may be exercised without infringing other constitutional values. This approach presupposes the existence of certain rights and duties within the legal relationships connected with the organisation and conduct of meetings, including those of the relevant actors – namely, the organisers of meetings, and the institutions or officials responsible for adopting decisions concerning the agreed place, time, and form of an assembly. Consequently, the exercise of freedom of assembly requires a proper balancing of interests: on the one hand, the interests of organisers to freely choose the place, time, purpose, and manner of meetings; on the other hand, the public interest in ensuring that assemblies do not endanger state or public security, public order, public health or morals, or the rights and freedoms of others.[91]

2.2. Latvian Constitutional Court approach

The Latvian Constitutional Court examined issues concerning freedom of assembly in Case No. 2006-03-0106 on 23 November 2006.[92] In this case, the Court conducted a fundamental re-

[89] Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of 7 January 2000 in Case No.11/99, para.3, https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1154/content (last accessed 1 February 2026).

[90] *Ibid*., para.3.

[91] *Ibid*., para.4.

[92] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

view of the regulation contained in the Law "On Meetings, Processions and Pickets,"[93] assessing nine blocks of legal norms and declaring the majority of them unconstitutional.

Most of the contested provisions had been introduced by the legislature through three amendments adopted during the same parliamentary term (the 8th Saeima, 2002–2006). The central aim of this package of amendments was to impose significant restrictions, both procedural and substantive, on freedom of assembly, thereby making the exercise of this freedom more difficult for various societal groups seeking to protest.[94] At that time, the Russian-speaking minority was actively exercising their freedom of assembly in Latvia, protesting public school reforms; the first Pride events were taking place in Riga, confronting society and politicians with LGBT rights issues; and public discussions had begun concerning state capture and the concentration of political power, which in turn triggered public protests. The legislature sought to manage potential protests and dissent in public spaces by introducing increased restrictions on freedom of assembly into the law.[95]

The case was brought before the Constitutional Court following an application by 20 members of Parliament, mainly from the parliamentary opposition representing Russian-speaking voters, who challenged almost the entire conceptual framework of the amendments as unconstitutional and incompatible with Latvia's international obligations. The applicants also questioned the very foundations of the law "On Meetings, Processions and Pickets", casting doubt on the permissive system for assemblies that had existed since the law's adoption.[96]

In its judgment, the Constitutional Court adopted a firm and far-reaching stance in defence of freedom of assembly. The Court declared almost all of the contested provisions unconstitutional, required an almost complete conceptual revision of the Law "On Meetings, Processions and Pickets", and obliged state institutions to ensure freedom of assembly by directly applying Article 103 of the Constitution (Satversme). The judgment was respected, and it marked the last occasion on which the legislature attempted to introduce unnecessary and disproportionate restrictions on freedom of assembly.

In assessing the contested provisions, the Constitutional Court applied the proportionality test (legality, legitimate aim, and proportionality *sensu stricto*) structuring its reasoning for each contested norm in accordance with the established methodology for reviewing the

---

[93] Law "On Meetings, Processions, and Pickets", https://likumi.lv/ta/en/en/id/42090-on-meetings-processions-and-pickets (last accessed 1 February 2026).

[94] See also, Anita Kovaļevska, Pulcēšanās brīvība – Latvijas cilvēktiesību bārenīte?, https://providus.lv/raksti/pulcesanas-briviba-latvijas-cilvektiesibu-barenite/ (last accessed 1 February 2026); Anita Kovaļevska, Brīvība pie Brīvības pieminekļa, https://www.delfi.lv/898102/versijas/14944020/anita-kovalevska-briviba-pie-brivibas-pieminekla (last accessed 1 February 2026); Artūrs Kučs, Pulcēšanās brīvība Latvijā – no aizsardzības uz aizliegumu?, https://providus.lv/raksti/pulcesanas-briviba-latvija-no-aizsardzibas-uz-aizliegumu/ (last accessed 1 February 2026).

[95] See also, Sanita Jemberga, Pauls Raudseps, Gunta Sloga, *VVF. Vairas Vīķes-Freibergas politiskā biogrāfija* (Dienas Grāmata, 2008).

[96] See also, Aleksejs Dimitrovs, Pulcēšanās brīvība vairs nav Latvijas cilvēktiesību bārenīte, Jurista Vārds, No.14 (2007), 1 – 10.

constitutionality of restrictions on fundamental rights. The Court also referred to Latvia's international human rights obligations, as well as to relevant soft-law instruments used in developing the content of freedom of assembly. The case law of the European Court of Human Rights also featured in the Court's reasoning; however, in this case the Constitutional Court found that the relevant provision of the Constitution (Satversme) afforded a higher level of human rights protection than the corresponding article of the European Convention. Basing its argumentation on the direct wording of Article 103 – which requires only prior notification of a planned meeting, street procession, or picket – and on a detailed analysis of Latvian constitutional tradition, including references to the debates of the Latvian Constitutional Assembly, the Court held that a system of prior authorisation for assemblies is unconstitutional. According to Article 103 of the Constitution (Satversme), only a system of prior notification, as the least restrictive means, is permissible.[97]

With regard to the conceptual approach to freedom of assembly, the Constitutional Court recognised this freedom as a fundamental human right and constitutional value of a democratic society. As the Court stated, freedom of assembly is an essential precondition for the functioning of a democratic state governed by the rule of law. The Court interpreted freedom of assembly as an important political right of individuals, ensuring the public's ability to influence political processes, *inter alia*, by criticising state power and protesting against the actions of the state.[98]

The Court also emphasised the importance of freedom of assembly for the protection of minority rights. Freedom of assembly constitutes an effective instrument through which minorities may express their viewpoints. In such cases, the state is required to exercise tolerance and refrain from suppressing the expression of these viewpoints by means at its disposal, as long as such expression remains admissible in a democratic society. This also means that state protection of specific activities may not be differentiated on the basis of whether the ideas expressed in those activities conform to the views of the state or of a particular segment of society.[99]

Finally, and importantly, the Court required the recognition and protection of spontaneous assemblies, obliging the legislature to provide a normative framework regulating spontaneous assemblies and to elaborate specific procedures for the effective exercise of this freedom.[100]

In the Guidelines on Freedom of Assembly, the judgment of the Latvian Constitu-

[97] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para.15-23, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[98] Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para.6 – 7, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[99] *Ibid*., para. 34.3.

[100] *Ibid*., para. para. 30.2 – 30.3.

tional Court is referred to eight times. The Guidelines incorporate the Court's finding that the state bears responsibility not only for allowing an assembly to take place, but also for ensuring that it is effective – that is, that it is capable of reaching its intended audience.[101] The Guidelines also highlight the Court's conclusion that legal remedies in cases of a ban on an assembly must be effective: any prohibition must be imposed with sufficient notice to enable the individual concerned to challenge it in court prior to the planned date of the assembly.[102]

Furthermore, the Guidelines reflect the Court's position that restrictions imposed on a planned assembly should not result in relocating the event away from the city centre in a manner that renders it less visible or less effective.[103] The legal analysis concerning restrictions on assemblies in the vicinity of foreign embassies and diplomatic missions is also addressed, with explicit reference to the Court's reasoning on these issues.[104] Similarly, the Guidelines cite the Court's assessment that an absolute prohibition imposed by law can only rarely be regarded as proportionate; instead, the application of the law must allow for sufficient discretion to achieve a fair balance of interests in each case.[105]

---

[101] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), p. 27, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026). With reference to: Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para. para. 29.3, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[102] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), p. 46, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026). With reference to: Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para. para. 24.4, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[103] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), p. 48; 55, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026). With reference to: Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para. para. 29.1, 32, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[104] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), p. 48, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026). With reference to: Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para. para. 29.3, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[105] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), p. 55, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026). With reference to: Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para. para. 29.1, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/

Finally, the Court's proportionality analysis concerning obligations imposed on organisers – such as requirements to provide additional stewards or ensure public order – also features prominently in the Guidelines.[106]

3. FREEDOM OF ASSEMBLY BEFORE THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Cases originating from Latvia and Lithuania have also made a significant contribution to the development of the case law of the European Court of Human Rights concerning the application of Article 11 of the European Convention on freedom of assembly. The Guide on Article 11 prepared by the Court identifies the most important judgments for understanding the contemporary interpretation of freedom of assembly, and reflects the contribution of Baltic legal systems to the development of the European Convention framework.[107]

A landmark case on freedom of assembly before the European Court of Human Rights is the Grand Chamber judgment against Lithuania. Today, when reference is made to the Court's approach to freedom of assembly, the starting point is generally the Grand Chamber judgment in *Kudrevičius and Others v. Lithuania* of 15 October 2015. This judgment consolidates the Court's previous jurisprudence on freedom of assembly, and clearly demonstrates the methodology applied in assessing interferences under Article 11 of the European Convention.[108]

A case against Latvia prompted the European Court of Human Rights to reiterate that individuals may not be subjected to sanctions or punishment for exercising their freedom of assembly. The "chilling effect" produced by the fear of sanctions on the exercise of this freedom is incompatible with Article 11 of the European Convention. In the particular case, however, the Court held that Article 11 was not applicable, as the decision to refuse the applicant's naturalisation did not have a punitive character in relation to the exercise of the applicant's freedom of assembly.[109]

---

wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[106] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (3rd Edition), p. 61; 84, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017rev-e (last accessed 1 February 2026). With reference to: Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 23 November 2006 in Case No.2006-03-0106, para. para. 34.4, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2006/03/2006-03-0106_Spriedums_ENG.pdf (last accessed 1 February 2026).

[107] Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights. Freedom of assembly and association, https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_11_eng (last accessed 1 February 2026).

[108] Judgement of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 15 October 2015 in case "Kudrevičius and Others v. Lithuania", application No.37553/05.

[109] Judgement of the European Court of Human Rights of 13 January 2015 in case "Petropavlovskis v. Latvia", application No.44230/06.

From the perspective of the principle of the self-defence of a democracy,[110] and in light of the current geopolitical context[111] shaped by Russia's actions in Europe, a landmark judgment of the European Court of Human Rights was delivered recently in *Rodina and Borisova v. Latvia*.[112] In this case, the Court recognised that the bans imposed on meetings planned for 9 May and 23 September 2014 in Riga – which aimed to support Russian state policy and to promote the Kremlin's historical narrative – were compatible with Article 11 of the European Convention.[113]

The Court reiterated that no one may rely on the provisions of the European Convention in order to undermine or destroy the ideals and values of a democratic society, and that the state may be required to take specific measures to protect itself.[114] The Court unequivocally acknowledged that Latvia is a neighbouring country of the Russian Federation, which (since 2008) had invaded parts of Georgia and which, in the spring of 2014, acquired military and political control over Crimea (including the city of Sevastopol) and the Donetsk and Luhansk regions of eastern Ukraine. In these circumstances, the Court found that there was a real risk of disorder in Latvia at the material time and that the Latvian authorities had increasingly legitimate reasons to fear for the country's security, territorial integrity, and democratic order.[115]

The Court respected the margin of appreciation afforded to the national authorities and their assessment of the situation in the specific case, and held that the state's interference with the applicants' rights corresponded to a pressing social need and was proportionate to the legitimate aims pursued.[116]

The case law of the European Court of Human Rights demonstrates a clear understanding of the current situation in the Baltic States and a careful assessment of the impact of the geopolitical context on the application of fundamental human rights. The Court's judgments also reflect respect for and trust in national courts and their capacity to deal with complex cases involving limitations on fundamental rights and the effective application of the European Convention. This respectful judicial dialogue is mirrored by the high regard shown for the European Convention and the case law of the European Court of Human

[110] See also, Donatas Murauskas, "Defending Democracy or Subverting Rights? The Role of 'Militant Democracy' in Baltic States Cases Before the ECtHR", *European Yearbook on Human Rights 2025,* Vol.2 (2025): 279-306.

[111] Artūrs Kučs, Tiesību uz taisnīgu tiesu nozīme vārda brīvības un citu tiesību līdzsvarošanā mūsdienu ģeopolitiskajos apstākļos, *Augstākās Tiesas Biļetens*, No.31 (2025): 58 – 59.

[112] Judgement of the European Court of Human Rights of 10 July 2025 in case "Rodina and Borisova v. Latvia", applications Nos. 2623/16 and 2299/16.

[113] See also, Viktorija Soņeca, "Rodina And Borisova V. Latvia And The Principle Of Self-Defending Democracy", https://verfassungsblog.de/rodina-and-borisova-v-latvia-and-the-principle-of-self-defending-democracy/ (last accessed 1 February 2026).

[114] Judgement of the European Court of Human Rights of 10 July 2025 in case "Rodina and Borisova v. Latvia", applications Nos. 2623/16 and 2299/16, para. 105.

[115] *Ibid*., para. 111.

[116] *Ibid.*, para. 121 – 122.

Rights within the legal systems of the Baltic States.[117]

The legal systems of the Baltic States are open to the harmonisation of human rights protection standards in Europe, and actively implement the legal reasoning – and even the underlying legal philosophy – embedded in the provisions of the European Convention and the case law of the European Court of Human Rights when applying their national constitutions and determining the scope and content of specific fundamental rights. Today, proper application of the European Convention in cases concerning fundamental human rights has become an essential competence for nearly all decision-makers within the legal system. This approach has been supported strongly by constitutional scholars who have not sought to identify potential conflicts between national law and the European Convention, but rather have argued for full harmony and compatibility between the constitutional and supraconstitutional levels of human rights protection.[118] In the Latvian legal system, the case law of the European Court of Human Rights is recognised as a legally binding source of law upon which decisions concerning fundamental human rights may be based.[119]

At the same time, it must be noted that the development of fundamental human rights, like the development of law itself, is an ongoing process. As demonstrated by this study dedicated to Professor Toma Birmontienė, the Baltic States have already made – and continue to make – a meaningful contribution to the development of fundamental human rights from a comparative perspective.

CONCLUSIONS

Freedom of assembly holds particular symbolic significance for the Baltic States, recalling the importance of the mass demonstrations organised by national independence movements in the political struggle against Soviet occupation and in the restoration of national independence during the Singing Revolution.

The Constitutional Court of Lithuania and the Constitutional Court of Latvia have delivered important judgments defining the content and scope of freedom of assembly. These judgments are significant not only for the respective national legal systems, but also from a comparative perspective, and they provide valuable points of reference for further debates

[117] See also, Mārtiņš Mits, Latvia: "Consolidating democratic changes in Latvia: The various roles of the European Court of Human Rights", in *The Impact of the ECHR on Democratic Change in Central and Eastern Europe. Judicial Perspectives*, eds. Julia Motoc, Ineta Ziemele (Cambridge University Press, 2016), 201 – 233; Danutė Jočienė, "Lithuania: The European Convention in the Lithuanian legal system: The lessons learned and perspectives for future", in *The Impact of the ECHR on Democratic Change in Central and Eastern Europe. Judicial Perspectives*, eds. Julia Motoc, Ineta Ziemele (Cambridge University Press, 2016), 234 – 265.

[118] See also, Toma Birmontienė, "Žmogaus teisės ir laisvės", in *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Antroji laida (Registrų centras, 2017), 293 – 297.

[119] Daiga Rezevska, General Principles of Law. Natural Rights, Legal Methods and System Principles (Brill/Nijhoff, 2024), 64.

on the development of freedom of assembly. They reflect high professional standards and the quality of legal reasoning of the constitutional courts, and, from this perspective, the case law of the constitutional courts of the Baltic States deserves wider international visibility and recognition.

A well-developed and trust-based judicial dialogue between the national courts and the European Court of Human Rights is necessary for the Baltic States' legal systems to contribute to the development of the application of the European Convention. With regard to freedom of assembly, the European Court of Human Rights has shaped the contemporary interpretation of Article 11 of the European Convention largely through cases originating from Lithuania and Latvia.

Professor Toma Birmontienė has made an important professional and personal contribution to strengthening ties between the Latvian and Lithuanian constitutional law communities. Friendly dialogue and deeper mutual understanding bring the constitutional law communities of these brother nations closer together and enhance their ability to resolve complex cases. The generation that restored independence and served as the first judges of the constitutional courts built these bridges of cooperation and friendship; the challenge for the next generation is to continue developing these ties and to contribute to closer cooperation and joint efforts aimed at strengthening the protection of fundamental human rights and the principles of the rule of law in our legal systems.

Constitutional Proceedings upon the Petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights

OLEKSANDR PETRYSHYN

The Constitutional Court of Ukraine
Email: moay3004@gmail.com

SUMMARY. *This article examines topical issues concerning proceedings upon the submission of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights (Ombudsman). It highlights the peculiarities of parliamentary control of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, which are enshrined in the provisions of the Constitution of Ukraine. Accordingly, the Ombudsman is authorized by the Constitution and the relevant law ("On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights") with the right to appeal to the Constitutional Court of Ukraine – with a request to review the constitutionality of laws of Ukraine and other legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, acts of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea relating to human and citizen rights and freedoms – on the official interpretation of the Constitution of Ukraine. On this basis, the Ombudsman acquires the status of an active participant in constitutional proceedings, with a full scope of rights and obligations. Based on the results of constitutional control over the Ombudsman's appeals, the following rights are protected: the right to liberty and personal inviolability, psychiatric care, compulsory state social insurance, passive voting rights, freedom of religion, freedom of movement and free choice of residence, and freedom of political and public activity.*

KEYWORDS: Constitution of Ukraine, constitutional control over the Ombudsman's appeals, rights and obligations of the Ombudsman in constitutional proceedings, Commissioner for Human Rights.

INTRODUCTION

The Constitution of Ukraine provides that parliamentary control over the observance of human and citizen constitutional rights and freedoms shall be exercised by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (Article 101). Everyone shall have the right to appeal to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights for the protection of his/her rights (Article 55.3).

In resolving issues regarding the conformity of individual provisions of the Law of Ukraine "On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights" with the Constitution of Ukraine (the case regarding the age limit), the Constitutional Court of Ukraine (hereinafter referred to as the "Court") emphasized the particular importance of the Ombudsman's activities that are aimed at providing parliamentary control over the observance of human and citizen constitutional rights and freedoms.

The issue of delineating the powers of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning appeals to the Constitutional Court of Ukraine and the Court's own competence to consider constitutional complaints from citizens requires scientific research. In addition, the issue of involving the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in proceedings for the purpose of representing and protecting constitutional rights is also important and is being raised for the first time.

The object of the study is the Ombudsman's activities regarding the appeals to the Constitutional Court of Ukraine on the compliance of laws or their individual articles with the Constitution of Ukraine, and the interaction of the Constitutional Court of Ukraine with the Ombudsman in the consideration of sensitive constitutional complaints, primarily on issues of social protection of citizens. The chosen research methods (systemic, historical, and comparative), title, structure, and content of the article correspond to the purpose and objectives of the study. The proposed conclusions and recommendations logically follow the content of the article, primarily in the context of Ukraine's progress toward the Roadmap to the European Community, European standards of democratic governance, the rule of law, and the special role of the Constitutional Court of Ukraine and the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in ensuring the protection of human rights.

1. THE RIGHT OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS TO APPEAL TO THE CONSTITUTIONAL COURT AND PARTICIPATE IN THE IN PROCEEDINGS

Legislation in force (namely Article 150 of the Constitution of Ukraine, Article 13.1.3 of the Law of Ukraine "On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights") envisages that in order to exercise his/her powers, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (hereinafter referred to as the "Commissioner" or the "Ombudsman"),

inter alia, has the right to file a petition with the Constitutional Court of Ukraine:

- on the compliance of laws of Ukraine and other legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, acts of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, which regulate human and citizen rights and freedoms, with the Constitution of Ukraine; and
- on the official interpretation of the Constitution of Ukraine.

Article 15 of the Law of Ukraine "On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights" outlines the legal nature of the Ombudsman's constitutional petition, specifying that this form of appeal is an act of response by the Commissioner to violations of the provisions of the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, and international treaties of Ukraine concerning human and citizen rights and freedoms (Article 15.1). It also sets out that the constitutional petition of the Commissioner is an act of response submitted to the Constitutional Court of Ukraine with regard to the issue of conformity (constitutionality) of a law of Ukraine or any other legal act issued by the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, and the Cabinet of Ministers of Ukraine, or a legal act of the Autonomous Republic of Crimea with the Constitution of Ukraine, and with regard to the official interpretation of the Constitution of Ukraine (Article 15.2).

The status of the Ombudsman as an independent entity with the right to file constitutional petitions is directly enshrined in Article 52.1 of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine." On the grounds of this status, the Commissioner is also an autonomous participant in constitutional proceedings within the meaning of Article 70.1 of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine," acquiring the full scope of rights and obligations of a participant in constitutional proceedings, as set forth in Article 71 of the law.

The long-standing practice of the Commissioner exercising the right to appeal to the Constitutional Court of Ukraine with constitutional petition, as well as active participation in constitutional proceedings during the exercise of procedural rights and obligations, indicates the high effectiveness of the response mechanism introduced and the wide scope for further application of the constitutional petition instrument during the exercise by the Commissioner of his/her powers to exercise parliamentary control over the observance of human and citizen constitutional rights and freedoms.

2. GENERAL OVERVIEW OF DECISIONS IN CASES UPON CONSTITUTIONAL PETITIONS BY THE UKRAINIAN PARLIAMENT COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS

During its functioning, the Court has delivered 20 decisions in cases upon constitutional petitions of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, including

19 decisions upon constitutional petitions concerning the compliance of legal acts with the Constitution of Ukraine (constitutionality) and 1 decision upon a constitutional petition concerning the official interpretation of the provisions of the Constitution of Ukraine.

In 5 instances, constitutional petitions submitted by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights were consolidated with constitutional petitions/constitutional appeals[1] filed by other entities, resulting in 2 decisions addressing both constitutionality and official interpretation issues.

In 17 decisions, the Court declared the impugned provisions (in whole or in part) incompatible with the Constitution of Ukraine (unconstitutional).

The subjects of constitutional review were the provisions of:

1) Laws of Ukraine

– Articles 8, 11, and 16 of the Law of Ukraine "On Trade Unions, Their Rights and Guarantees of Activity," which define the right of trade unions and their organizations to form associations; the status of trade unions; and the legalization of trade unions and their associations;

– provisions of Articles 7 and 8 of the Law of Ukraine "On State Guarantees for the Restoration of Savings of Citizens of Ukraine" regarding citizens' savings;

– provisions of Article 30.3 of the Law of Ukraine "On Elections of Deputies of Local Councils and Village, Settlement, and City Mayors," which determine the procedure for registering candidates for deputies and for the positions of village, settlement, and city mayors;

– provisions of subparagraph "b" of Article 7.3.4 of the Law of Ukraine "On Insurance Rates for Compulsory State Social Insurance against Industrial Accidents and Occupational Diseases Resulting in Loss of Working Capacity" and paragraph 1; passage 3 of paragraph 5; paragraph 9; passages 2 and 3 of paragraph 10; and paragraph 11 of Section I of the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine On Compulsory State Social Insurance against Industrial Accidents and Occupational Diseases Resulting in Loss of Working Capacity" regarding insurance payments;

– passage 8 of Article 11.1.5 of the Law of Ukraine "On the Police," which defines the rights of the police granted to them for the performance of their duties;

– provisions of the third sentence of Article 13.1 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" regarding judicial control over the hospitalization of incapacitated persons in psychiatric institutions;

– provisions of the sixth sentence of Article 13.1 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" regarding the hospitalization of a person in a psychiatric care facility;

– individual provisions of Article 8.2 and the second sentence of Article 16.4 of the Law of Ukraine "On Citizens' Appeals" regarding appeals by persons recognized by the Court as legally incompetent;

– passage seven of Article 11.9 of the Law of Ukraine "On State Assistance to Families

[1] Within the meaning of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine" No. 422-VR dated October 16, 1996.

with Children" regarding the termination of childbirth assistance payments;

– provisions of Article 21.5 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" regarding advance notification of public worship services, religious rites, ceremonies, and processions;

– provisions of Article 3.1.5 and passage 3 of Article 45.3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption," which define the subjects to whom this Law applies and the provisions regarding the submission of declarations by persons authorized to perform functions of the state or local self-government;

– paragraph 2 of Section II "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Specifics of Financial Control of Certain Categories of Officials," which defines the persons who are subject to declaration under this Law.

2) Codes of Ukraine

– provisions of passages 3, 4, and 5 of Article 248-3 of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding complaints against decisions and actions that are not subject to the jurisdiction of courts;

– individual provision of Article 211.2 of the Family Code of Ukraine, which defines persons who may be adoptive parents;

– provisions of part two of Article 171-2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, which defines the specifics of proceedings in cases concerning decisions, actions, or inaction of public authorities in relation to bringing administrative liability;

– provisions of the third sentence of Article 315.3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the resolution of issues related to preparation for court proceedings;

– Article 216.6 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which stipulates that investigators of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine shall conduct pre-trial investigations of crimes committed on the territory or in the premises of the service;

– individual provisions of paragraph 1 of Section 40 of Chapter VI "Final and Transitional Provisions" of the Budget Code of Ukraine, which define the right of the Ministry of Finance of Ukraine to receive information containing personal data;

– provisions of Article 294.1, 326 of the Code of Ukraine on Administrative Offences concerning the entry into force of a judge's ruling in an administrative offence case and the review of the ruling, as well as the enforcement of a ruling on the application of administrative arrest and arrest with detention in a guardhouse.

3) Acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea

– resolution of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea "On holding a Crimea-wide referendum" on holding a local referendum in the Autonomous Republic of Crimea.

Upon a constitutional petition by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human

Rights, the Court provided an official interpretation of the provision of Article 276.1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences (Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-rp/2015 dated May 26, 2015).

The above decisions mainly covered the following issues:
- the right to freedom of association;
- state guarantees for the restoration of citizens' savings;
- elections of local council deputies and village, settlement, and city mayors;
- compulsory state social insurance against accidents and insurance payments;
- age difference between an adopter and child;
- immediate enforcement of the decision on administrative arrest;
- hospitalization of incapacitated persons in a psychiatric institution and the right to psychiatric care;
- the right of incapacitated persons to appeal;
- state assistance to families with children;
- freedom of religion;
- administrative offenses;
- control over compliance with budget legislation;
- corruption prevention and financial control;
- status of the Crimean-wide referendum.

The results of the constitutional review ensured, in particular, the protection of human rights to liberty and personal inviolability, psychiatric care, compulsory state social insurance, passive voting rights, freedom of religion, freedom of movement and free choice of residence, and freedom of political and public activity.

Delivering its decision, the Court actively applied its previous legal positions, as well as the provisions of acts of international law, in particular the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the Declaration of the Rights of the Child of 1959, the Declaration on the Rights of Disabled Persons of 1975, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the Convention on the Rights of the Child of 1989, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 2006, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights of 1966, the European Social Charter of 1996, acts adopted by resolutions of the UN General Assembly, the practice of the European Court of Human Rights, as well as the Report "On the Rule of Law" adopted by the European Commission for Democracy through Law at its 86th plenary session (Venice, March 25–26, 2011).

The Court declared the provisions of the sixth sentence of Article 13.1 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" No. 1489-III dated February 22, 2000, as amended, which stipulate that a person who has been declared incapacitated in accordance with the proce-

dure established by law and who, due to his/her state of health, is unable to express a request or give informed written consent, shall be hospitalized in a psychiatric care facility by decision (consent) of the guardianship and custody authority, which shall be made no later than 24 hours from the moment of application to this authority by the legal representative of the said person and may be appealed in accordance with the law, including to the Court, inconsistent with the Constitution of Ukraine (unconstitutional).

In delivering its decision, the Court proceeded from the constitutional principles that the rule of law shall be recognized and effective in Ukraine; the Constitution of Ukraine shall be regarded as superior law; laws and other regulatory acts shall be adopted on the basis of the Constitution of Ukraine and shall conform to it (Articles 8.1 and 8.2 of the Fundamental Law of Ukraine). The decisions and opinions of the Constitutional Court of Ukraine shall be binding and final and shall not be subject to appeal (Article 151-2; by the decision of the Constitutional Court of Ukraine, laws and other acts shall be deemed unconstitutional, whether in whole or in part, if such laws and acts fail to comply with the Constitution of Ukraine, or in case of a violation of the procedure established by the Constitution of Ukraine for the review, adoption, or entry into force of such laws and legal acts (Article 152.1).

According to the legal positions of the Court, "the decisions of the Court, regardless of whether they specify the procedure and terms for their enforcement, are binding on the entire territory of Ukraine. State authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local self-government bodies, enterprises, institutions, organizations, officials and public servants, citizens and their associations, foreigners, and stateless persons must refrain from applying or using legal acts or their provisions that have been declared unconstitutional. The decisions of the Court have direct effect and do not require confirmation by any state authorities to come into force. The obligation to execute the decisions of the Court is a requirement of the Constitution of Ukraine (Article 150.2), which has the highest legal force with respect to all other legal acts (Article 8.2). However, additional definitions in the decisions and conclusions of the Court regarding the procedure for their execution do not cancel or replace the general obligation to execute them"[2]; "laws, other legal acts, or their individual provisions that have been declared unconstitutional cannot be adopted in a similar wording, since the Court's decisions are binding on the territory of Ukraine, final, and shall not be subject to appeal" (Article 150.2 of the Constitution of Ukraine). The reintroduction of legal regulations that the Constitutional Court of Ukraine has declared unconstitutional gives grounds to assert a violation of constitutional provisions, according to which laws and other regulatory acts shall be adopted on the basis of the Constitution of Ukraine and shall conform to it (Article 8.2 of the Fundamental Law of Ukraine).[3]

[2] Passages 2, 3, and 6 of paragraph 4 of the reasoning part of the Decision of the Court No. 15-rp/2000 dated December 14, 2000.

[3] Passage 2 of paragraph 7 of the reasoning part of the Decision of the Court No. 4-rp/2016 dated June 8, 2016.

The provisions of Article 150 of the Constitution of Ukraine, in its wording of 28 June 1996, as interpreted in the aforementioned decisions of the Court, stipulated that the decisions of the Court on the conformity of laws and other legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, acts of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, as well as on the official interpretation of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine are "binding on the territory of Ukraine, final, and shall not be subject to appeal."

The legal nature of the Court's decisions is reflected in the provisions of Article 151-2 of the Fundamental Law of Ukraine.

The issue of hospitalizing an incapacitated person without his/her informed consent to a psychiatric care facility has already been deliberated by the Court in a case based on a constitutional petition filed by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights regarding the constitutionality of the third sentence of Article 13.1 of the Law in its original wording (Law of Ukraine "On Psychiatric Care" No. 1489-III dated February 22, 2000), according to which "a person recognized as incapacitated in accordance with the procedure established by law shall be hospitalized in a psychiatric institution at the request or with the consent of their guardian."

Following the deliberation of this issue, the Court held that judicial review was necessary in cases of interference with the right to liberty and security of an incapacitated person during his/her hospitalization in a psychiatric facility without his/her informed consent, explaining that such hospitalization must be carried out in compliance with constitutional guarantees for the protection of human and citizen rights and freedoms and "exclusively upon court decision."

In its Decision No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016 (case concerning judicial control over the hospitalization of incapacitated persons in psychiatric institutions), the Court declared the provisions of the third sentence of Article 13.1 of the Law in its original wording (Law of Ukraine "On Psychiatric Care" No. 1489-III dated February 22, 2000) "in conjunction with the provision of Article 13.2 regarding the hospitalization of a person recognized as incapacitated in accordance with the procedure established by law to a psychiatric facility at the request or with the consent of their guardian, based on the decision of a psychiatrist without judicial control" inconsistent with the Constitution of Ukraine (unconstitutional).

On November 14, 2017, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted Law No. 2205, according to which, in particular, Article 13.1 of the Law is worded as follows: "A person who has reached the age of 14 shall be hospitalized in a psychiatric care facility voluntarily, at his/her request or with his/her informed written consent. A person under the age of 14 (a minor) shall be hospitalized in a psychiatric care facility at the request or with the written consent of his/her parents or other legal representative. In the event of disagreement by one of the parents or in the absence of parents, the hospitalization of a person under the age of 14 (minor) to a psychiatric care facility shall be carried out by decision (consent) of the

guardianship and custody authority, which shall be made no later than 24 hours from the moment of application by another legal representative of the said person to this authority and may be appealed in accordance with the law, including to the Court. A person who has been declared incapacitated in accordance with the procedure established by law shall be hospitalized in a psychiatric care facility voluntarily, at his/her request, or with his/her informed written consent. The legal representative of a person recognized as incapacitated in accordance with the procedure established by law shall notify the guardianship and custody authority at the place of residence of the ward of the ward's consent to hospitalization in a psychiatric care facility no later than the day after such consent was given. A person who has been declared incapacitated and who, due to his/her state of health, is unable to express a request or give informed written consent, shall be hospitalized in a psychiatric care facility by decision (consent) of the guardianship and custody authority, which shall be made no later than 24 hours from the moment of application to this authority by the legal representative of the said person and may be appealed in accordance with the law, including in court. Consent to hospitalization shall be recorded in the medical records with the signature of the person or their legal representative and the psychiatrist."

An analysis of the provisions of the sixth sentence of Article 13.1 of the Law gives grounds to assert that an incapacitated person who, due to their state of health, is unable to express a request or give informed written consent, shall be hospitalized in a psychiatric care facility by decision (consent) of the guardianship and custody authority, i.e., without a court decision.

Thus, by introducing the aforementioned legal regulation by Law No. 2205, the legislator actually allowed the involuntary hospitalization of incapacitated persons without a court decision, the absence of which in these legal relations the Court, by its Decision No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016, the Court found that the similar provision of the Law in its original wording (Law of Ukraine "On Psychiatric Care" No. 1489-III dated February 22, 2000) does not conform to the requirements of Articles 3, 8, 29, and 55 of the Fundamental Law of Ukraine.

By reintroducing legal regulations with the same shortcomings, the Verkhovna Rada of Ukraine violated the requirement of Article 8.2 of the Fundamental Law of Ukraine, according to which laws and other legal acts are adopted on the basis of the Constitution of Ukraine and must comply with it.

In Decision No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016, the Court held that "until the legislative regulation of the provision of judicial control over the hospitalization of an incapacitated person in a psychiatric facility at the request or with the consent of his/her guardian, based on the decision of a psychiatrist, such hospitalization is possible only upon a court decision."[4]

According to the Fundamental Law of Ukraine, the decisions of the Court are binding

[4] Passage 2 of paragraph 4 of the reasoning part of the Decision of the Court No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016.

and final; therefore, after their publication, the legal positions of the Court set forth therein, being in normative unity with the provisions of the Constitution of Ukraine interpreted in these decisions, become direct regulators of social relations, in particular, they determine the content and scope of constitutional rights and freedoms.

Thus, the legal regulation of relations regarding the hospitalization of an incapacitated person without their informed consent to a psychiatric institution was carried out on the basis of the provisions of Articles 29.1, 29.2, and 55.1 of the Fundamental Law of Ukraine, taking into account the Decision of the Court No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016, which established a prohibition on such hospitalization without a court decision. This legal regulation existed for more than two years, until June 10, 2018, when Law No. 2205 came into force, and provided for mandatory judicial control over interference with the right of the relevant category of incapacitated persons to liberty and personal inviolability, i.e., a specific legal guarantee of the realization of human rights to judicial protection, liberty, and personal inviolability, provided for in Articles 29.1 and 55.1 of the Constitution of Ukraine.

The Court noted that in Decision No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016, it declared the third sentence of Article 13.1 of the Law in its original wording (Law of Ukraine "On Psychiatric Care" dated No. 1489-III dated February 22, 2000) regarding the involuntary hospitalization of an incapacitated person in a psychiatric facility without a court decision inconsistent with Articles 29 and 55 of the Fundamental Law of Ukraine.

On this ground, the Court did not deliberate the issue raised in the constitutional petition regarding the review of the constitutionality of provisions similar in content (in terms of involuntary hospitalization of an incapacitated person in a psychiatric care facility without a court decision) provisions of the sixth sentence of Article 13.1 of the Law and indicated that they also do not comply with the requirements of Articles 29.1, 29.2, and 55.1 of Article 55 of the Constitution of Ukraine.

The Court held that the provisions of the sixth sentence of Article 13.1 of the Law contradict Article 8.2 of the Constitution of Ukraine, as they establish legal regulation of social relations that have been declared unconstitutional.

The aforementioned provisions of the Law also do not comply with Articles 29.1, 29.2, and 55.1 of the Fundamental Law of Ukraine, as they provide for the hospitalization of an incapacitated person in a psychiatric care facility without a court decision.

The Court confirmed the legal position set out in its Decision No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016, and established the following procedure for the implementation of this Decision: until the legislative regulation of the issue of ensuring judicial control over the hospitalization of an incapacitated person who, due to his/her state of health, is unable to express a request or provide informed written consent to a psychiatric care facility, such hospitalization is possible only upon a court decision.

The Constitutional Court of Ukraine, when necessary in its proceedings, at the request of other entities authorized to appeal to the Court, seeks the opinion of the Ombudsman as

amicus curiae or expert. This primarily concerns sensitive issues such as the protection of the constitutional right to education and the protection of other rights of the younger generation. On the other hand, the Ombudsman provides the Constitutional Court of Ukraine with powerful conclusions in proceedings concerning the protection of social rights – to work, to receive remuneration for work, to a pension and other social benefits, indexation, etc.

3. INFORMATION ON CASES PENDING BEFORE THE COURT

Currently, 5 cases are pending before the Grand Chamber of the Court on constitutional petitions filed by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, namely:

- on the conformity of the provisions of the fourth passage of Article 208.1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (constitutionality) *(constitutional petition of the Commissioner Valeria Lutkovska [case No. 5/69(17) dated January 10, 2017]*);

- on the conformity of the provisions of Article 90, subparagraph 1 of paragraph 2 of Section XI "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On Public Service" No. 889-VIII dated December 10, 2015 and Article 21.7 of the Law of Ukraine "On Service in Local Self-Government Bodies" No. 2493-III dated June 7, 2001, with the Constitution of Ukraine (constitutionality) (*constitutional petition of the Commissioner Lyudmyla Denisova [case No. 5/7129(19) dated November 18, 2019]*);

- on the conformity of the provisions Articles 16.5 and 16.16 of the Law of Ukraine "Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care" No. 2801-XII dated November 19, 1992, Article 4.6 of the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees for Medical Care for the Population" No. 2168-VIII dated October 19, 2017, Article 29.4 of the Law of Ukraine "On Protection of the Population from Infectious Diseases" No. 1645-111 dated April 6, 2000, and the second passage of Section II of the Law of Ukraine "On Amendments and Recognition of Certain Legislative Acts of Ukraine as Invalid" No. 76-VIII dated December 28, 2014, with the Constitution of Ukraine (constitutionality) *(constitutional petition of the Commissioner Lyudmyla Denisova [case No. 5/6(21) dated January 6, 2021]*);

- on the conformity of the provisions of the second sentence of the second passage and the third passage of Article 12.1, and the second passage of paragraph 3 of Section "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations under Martial Law" No. 2136–IX dated March 15, 2022, with the Constitution of Ukraine (constitutionality) (*constitutional petition of the Commissioner Dmytro Lubinets (case No. 5/219(24) dated June 13, 2024]*);

- on the conformity of the provision of Article 8.2 of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2024" No. 3460–IX dated November 9, 2023, with the Constitution of Ukraine (constitutionality) *(constitutional petition of the Commissioner Dmytro Lubinets [case No. 5/321(24) dated September 6, 2024]*).

CONCLUSIONS

On the path of the Roadmap to the European Community, the Constitutional Court of Ukraine applies European standards of democratic governance, the rule of law, and the promotion and protection of human rights in its constitutional proceedings. In delivering its judgments, the Court actively applies the provisions of European and international law: the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the Declaration of the Rights of the Child of 1959, the Declaration on the Rights of Disabled Persons of 1975, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the Convention on the Rights of the Child of 1989, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 2006, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, the European Social Charter of 1996, acts adopted by resolutions of the UN General Assembly, the practice of the European Court of Human Rights, as well as the Report "On the Rule of Law" adopted by the European Commission for Democracy through Law at its 86th plenary session (Venice, March 25–26, 2011). The activities of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights play a special role in this process, initiating appeals to the Constitutional Court of Ukraine on human rights issues and participating as an expert and *amicus curiae* in the consideration of proceedings on specific constitutional complaints.

"Russian Law" on the Transparency of Foreign Influence, Human Rights, and Challenges to Georgia's EU Integration[1]

MALKHAZ NAKASHIDZE[2]

Batumi Shota Rustaveli State University
Faculty of Law and Social Sciences
Email: malkhaz.nakashidze@bsu.edu.ge

SUMMARY. *The article analyzes the impact of the human rights law "On Transparency of Foreign Influence" adopted in Georgia. The stated purpose of the adoption of the law was to ensure transparency of foreign funding; however, this law aimed to control independent NGOs, free media, and individuals. The article analyzes the content of the Georgian law and its contradiction with the Constitution of Georgia, the European Convention on Human Rights, and Georgia's obligations as a candidate country for EU membership. The article also considers the process of reviewing the law in the Constitutional Court of Georgia, the request to suspend the law, and the role of the Constitutional Court in assessing the constitutionality of the law, as well as the legal and political consequences of the law in the country's EU integration process. The results of the study confirmed the following: the purpose of the law adopted in Georgia was not to ensure transparency of foreign influence, the law actually significantly restricted human rights in Georgia, and the law hindered Georgia's fulfillment of its obligations to join the EU. Additionally, the Constitutional Court failed to fulfill its independent institutional role in the process of protecting human rights.*

KEYWORDS: Transparency, Foreign Influence, Human Rights, Georgia, EU.

[1] The paper is prepared under the Jean Monnet Module funded by the European Commission (TRIO.JOIN. EU - Grant Agreement N: 101127000 - ERASMUS-JMO-2023-MODULE).

[2] ORCID: 0000-0001-7984-7228.

INTRODUCTION

At the plenary session of March 7, 2023, the Parliament adopted the law "On Transparency of Foreign Influence" in the first reading. The decision of the Parliament provoked mass protests in the country since March 6, 2023. Citizens, the opposition, and civil society protested the law, which they considered to be similar to the law adopted in Russia, the purpose of which was to control the media and NGOs. The police used water cannons and tear gas to break up the demonstrations. This draft law contradicted the goals of Georgia's accession to the EU, and in the end, the Government refused to accept the law. On April 3, 2024, the chairman of the ruling party faction announced plans to reintroduce the so-called "Russian law" in Parliament. The Government had previously withdrawn the bill from Parliament in 2023, following a large public outcry, and had promised never to reintroduce it. Nonetheless, despite renewed protests, the law was adopted on May 14, 2024, in its third and final reading. Modeled on similar legislation adopted in Russia and Hungary, the law is aimed at controlling independent NGOs, free media, and individuals. A coalition of 121 NGOs appealed the law to the Constitutional Court and requested its suspension pending a final decision. The Constitutional Court accepted the case but did not suspend the law's operation. In the next paragraphs, this paper analyzes the law "On Transparency of Foreign Influence" adopted in Georgia, the role of the Constitutional Court of Georgia in assessing the constitutionality of the law, and the legal and political implications of the law for the country's EU integration process.

According to Article 78 of the Constitution of Georgia (Integration into European and Euro-Atlantic structures), the constitutional bodies shall take all measures within the scope of their competences to ensure the full integration of Georgia into the EU and the North Atlantic Treaty Organization.[3] Georgia has an Association Agreement with the EU, which entered into force in 2016, stipulating that the parties recognize Georgia's European aspirations and European choice, acknowledging that the common values on which the EU is founded – democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law – also constitute the cornerstones of the political association and economic integration provided for in this agreement.[4] Georgia is a party to the European Convention on Human Rights and is subject to the case law of the European Court of Human Rights. The Constitution of Georgia defines that the legislation of Georgia shall comply with the universally recognized principles and norms of international law. An international treaty of Georgia shall take precedence over domestic normative acts unless it comes into conflict with the

[3] Constitution of Georgia, adopted on August 24, 1995, article 78, "Parlamentis Utskebani", 31-33, 24/08/1995, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36.

[4] Association Agreement between the EU and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, *OJ L 261, 30.8.2014, pp. 4–743*, accessed November 24, 2025. https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_internation/2014/494/oj/eng.

Constitution or the Constitutional Agreement of Georgia.[5]

Georgia has been a candidate country for membership of the EU since December 14, 2023. The European Council decided to grant Georgia the status of candidate country on the understanding that the relevant steps set out in the Commission recommendation[6] of November 8, 2023, are taken.[7] According to the latest EU report,[8] Georgia must ensure the implementation of nine steps identified by the EU, which include reforms in the areas of the rule of law and human rights protection. After being granted candidate status with conditions, the implementation of the EU recommendations was difficult and garnered criticism from the EU. In this context, in November 2025, the Georgian Dream Prime Minister announced suspending of accession negotiations with the EU until 2028 and refusing to receive any kind of funding.[9] This decision received criticism from the EU[10] and caused protests from the majority of Georgian citizens, which have been ongoing since the announcement in the Georgian capital and other cities. One of the issues in Georgia–EU relations that hindered the accession process was the so-called "Russian law," the adoption of which contradicted EU law and accession criteria, which was repeatedly criticized[11] by the EU,[12] and was considered by scholars as a significant challenge to the Georgian Constitution, the country's European integration,[13] and human rights protection.[14] The Georgian law

[5] Constitution of Georgia, adopted on August 24, 1995, article 4, paragraph 5, "Parlamentis Utskebani", 31-33, 24/08/1995, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36.

[6] 2023 Communication on EU Enlargement Policy (extract about Georgia) 08.11.2023 Brussels Press and information team of the Delegation to Georgia, accessed November 24, 2025. https://shorturl.at/KUkac.

[7] European Council meeting (December 14 and 15, 2023) – Conclusions, Delegations General Secretariat of the Council, Brussels, December 15, 2023 (OR. en) EUCO 20/23 CO EUR 16 CONCL 6 NOTE, accessed November 24, 2025. https://shorturl.at/GMrj4.

[8] Georgia Report 2024, Accompanying the document: Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions; 2024 Communication on EU enlargement policy; Brussels, 30.10.2024; SWD (2024) 697 final; Commission staff working document; accessed November 24, 2025. https://enlargement.ec.europa.eu/georgia-report-2024_en.

[9] Georgian Dream removes EU membership issue from agenda, Civil.ge, 28/11/2024, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/ka/archives/638848.

[10] Joint statement on the Georgian government's decision to pause its accession to the EU, Brussels, November 29, 2024. https://shorturl.at/ll9BL.

[11] Georgia: Statement by the High Representative on the adoption of the "foreign influence" law 07.03.2023. https://shorturl.at/fjRHl.

[12] Statement by the High Representative with the European Commission on the final adoption of the law on transparency of foreign influence in Georgia, May 28, 2024, Brussels. https://shorturl.at/xmerZ.

[13] Viktoriia Lapa, Justin Frosini, "Challenges to Georgia's EU Integration: Is the Georgian 'Russian Law 2.0' contrary to the Georgian Constitution?", *VerfBlog*, 2024/5/13, https://verfassungsblog.de/challenges-to-georgias-eu-integration-is-the-georgian-russian-law-2-0-contrary-to-the-georgian-constitution/, DOI: 10.59704/58a1d6d4435633ec.

[14] Dimitry Gegenava, Tsisia Okropiridze, Ketevan Bakhtadze, and Sandro-Giorgi Sarukhanishvili, "The 'Russian Law' in Georgia: Human Rights, Legal Certainty, and the Passions of the Georgian Lawmakers", *Review of European and Comparative Law, 61*(2), (2025): 115–134. https://doi.org/10.31743/recl.18230.

"On Transparency of Foreign Influence" has been challenged in the Constitutional Court of Georgia, as well as in the European Court of Human Rights. This article discusses this law, its goals, and its impact on the protection of human rights in Georgia and the process of accession to the EU.

1. LEGAL AND POLITICAL CONTEXT OF THE ADOPTION OF THE LAW

In February 2023, the "Georgian Dream" satellite party in the Parliament of Georgia, "People's Power," initiated a law[15] in the Parliament that aimed to register civil society and media organizations operating in Georgia as agents of foreign interests. The People's Power members are former members of the ruling party, Georgian Dream, who created a separate party, although they are part of the parliamentary majority in Parliament. In fact, the draft law was introduced by the ruling party on its behalf on the parliamentary agenda. People's Power stated back in 2022 that they were introducing draft laws on the activities of NGOs and the spread of lies in the media.[16]

The initial version of the bill they submitted was an exact copy of an identical law adopted in Russia, although later, People's Power claimed that similar laws exist in several European countries and the US. According to the authors of the bill and later the Government's arguments, the purpose of adopting the law was to achieve transparency in foreign funding, although in reality, the purpose of the law was to restrict and control the activities of NGOs and media organizations operating in the country. These are organizations that constantly monitor various areas of state policy, corruption, and compliance with the conditions for joining the EU, as well as engage in various charitable activities and provide legal assistance to citizens. It was precisely the purpose of the adoption of the "Russian law" to restrict their activities.

The adoption of this law in the first reading in March 2023 caused widespread protests in Georgia. The authorities used disproportionate force, water cannon, tear gas, pepper spray, and other means to suppress the protests, which resulted in the injury of a number of people. Mass protests continued for several days, and ultimately, the public outcry forced the authorities to withdraw the law. Georgian Dream stated that this law would not be put on the agenda again. However, the situation changed when the Government began preparing for the 2024 parliamentary elections. In April 2024, the Government reintroduced the "Russian law"[17] against the civil sector and independent media. According to Georgian Dream, the

[15] People's Power Tables Draft Law on Foreign Agents, Civil.ge, 15/02/2023, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/archives/525575.

[16] "People's Power" to submit draft laws on NGO activities and spreading lies in the media, Civil.ge, 29/12/2022, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/ka/archives/520493.

[17] From the main draft law (Draft Law of Georgia "On Transparency of Foreign Influence" (№07-3/433, 03.04.2024), accessed November 24, 2025. https://parliament.ge/legislation/28355.

purpose of adopting the "Russian law" was to ensure transparency in funding received from abroad, although this law actually had nothing to do with this goal, and this was confirmed by assessments by international organizations.[18] Finally, in May 2024, the Georgian Parliament adopted a controversial law "On Transparency of Foreign Influence",[19] which contradicts both the Georgian Constitution and the European Convention on Human Rights.

1.1. "Russian Law" Register and State Grants

After the adoption of the law, the Georgian Government took real steps to implement it. In this regard, it is noteworthy that in accordance with the Georgian law "On Transparency of Foreign Influence"[20] and the Order of the Minister of Justice of Georgia, a register of organizations representing the interests of foreign power was approved, and organizations representing the interests of a foreign power were instructed to submit financial declarations, which are monitored by the Ministry of Justice.[21] In the one-month window provided by the law for voluntary registration, 476 organizations applied to the Ministry of Justice with such a request.[22]

The next step that the Government took to implement the law after approving the register of organizations representing the interests of foreign powers was to establish a legal entity under public law, the State Grant Management Agency, by decision of the Government of Georgia, which was announced simultaneously with the adoption of the law.[23] The purpose of the agency's activities is to support and promote public organizations registered and operating in Georgia through the issuance of state grants. For the purposes of this regulation, a "state grant" is considered to be the funds allocated by the agency to public organizations for the purpose of financing civic initiatives from the appropriations provided for by the Law "On the State Budget of Georgia", in accordance with the priority areas and targeted programs for the issuance of state grants approved by the Government. The agency has a chairman, who may be appointed and dismissed by the Prime Minister of Georgia.

A Grant Application Review Board was established to review and make decisions on grant applications. The board consists of 19 members, one of whom is the chairman, and the

[18] International Reactions to Reintroduction of Draft Law on Foreign Agents, Civil.ge, 17/04/2024, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/archives/589823.

[19] Breaking: Foreign Agents' Law Adopted, Amid Protest, Brawls, Civil.ge, 14/05/2024, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/archives/606294.

[20] Law of Georgia "On Transparency of Foreign Influence", 28/05/2024, Legislative Bulletin of Georgia, 03/06/2024, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/ka/document/view/6171895?publication=0.

[21] Order of the Minister of Justice of Georgia, On approval of the rules for maintaining the register of organizations representing the interests of foreign powers, submitting financial declarations and monitoring them, No. 1019, August 1, 2024, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/ka/document/view/6238278?publication=0.

[22] 476 CSOs Register by Foreign Agents Law Deadline, Civil.ge, 03/09/2024, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/archives/622253.

[23] *Ibid.* Prime Minister announces government grant fund for CSOs registered in the "Foreign Agents" registry, Civil.ge, 09/09/2024, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/ka/archives/623181.

remaining members are represented by the Government of Georgia, the Governments of the Autonomous Republics of Abkhazia and Adjara, and relevant executive authorities.[24] In fact, the Government, while restricting organizations critical of the Government and monitoring their activities and declaring them to be foreign influencers, announced funding for public organizations from the state budget. It was clearly understood that the Government's goal was to formally replace independent NGOs with organizations that were less critical and loyal to the Government and to allocate funding to them. This argument was later confirmed by the results of the state grant awards, according to which the grant application review board identified 17 winning organizations, each of which received a grant of up to 100,000 GEL. The total budget of the winning civic initiatives amounted to 1,657,775 GEL.[25] It should be noted that some of these organizations were founded in 2025 (there are four such organizations), others have made changes to the founding register, and most of them are little known to the public for their activities in the civil sector.[26]

It is precisely in light of the above circumstances that the amendments to the Grants Law were assessed by NGOs as a destruction of Georgian civil society. The law does not establish any predetermined standard against which the purposefulness of a grant will be assessed. This creates a real threat of arbitrary and politically motivated decisions, which contradicts the basic principles of the rule of law, including the requirements of legal predictability and transparency. When the legal framework for state interference with freedom of association is vague and fails to meet the standard set by the European Court of Human Rights, the reasons for interference with freedom of association must be "relevant and sufficient." Like other "Russian laws" recently drafted by Georgian Dream, this one is essentially manipulative and fails to justify the real goals of its adoption.[27]

The third damaging decision made by the Georgian Dream Government is the abolition of the obligation to involve NGOs in the decision-making process. The official reason for such changes was accusations of "anti-democratic," "subversive" activities or serving the interests of foreign countries.[28] First of all, amendments were made to the "Regulations of Parliament" and the possibilities for mandatory involvement of the non-governmental sector in relation to the following matters were abolished: the selection of the Public Defender of Consumer Interests, the selection of two members of the Prosecutorial Council by Parlia-

[24] Resolution of the Government of Georgia, On the establishment and approval of the statute of the legal entity of public law - State Grant Management Agency, No. 119, April 15, 2025, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/ka/document/view/6475416?publication=0.

[25] The public competition for small grants announced by the LEPL - State Grant Management Agency has ended, November 11, 2025, accessed November 24, 2025. https://tinyurl.com/4z3ya7hj.

[26] *Ibid.*

[27] Amendments to the Law on Grants Aim to Destroy Georgian Civil Society - Assessment, Center for Social Justice, April 17, 2025. https://tinyurl.com/mr3rte67.

[28] The NGO sector is being erased from laws in the "dream" parliament, March 2, 2025, accessed November 24, 2025. https://tinyurl.com/4sfwm4nm.

ment, the selection of two members of the Disciplinary Board of Judges of Common Courts by Parliament, the selection of five members of the High Council of Justice of Georgia by Parliament, and the selection of members of the Board of Trustees of the Public Broadcaster. Also, amendments were made to laws such as "On Legal Aid," "On Personal Data Protection," "On Special Investigation Service," "On Combating Corruption," "Penitential Code of Georgia," "On Public Procurement," "On Crime Prevention," "Procedure for Enforcement of Non-custodial Sentences and Probation," "On Combating Trafficking in Human Beings," "On Elimination of All Forms of Discrimination," "On Insurance," and the Georgian law "On the Public Defender." The aforementioned decision contradicts the Georgia–EU Association Agreement, as well as the recommendations to be implemented by the country after being granted EU candidate status, where the involvement of the non-governmental sector in the decision-making process is one of the main requirements.

1.2. Propaganda and the Exact Translation of the US FARA

After the adoption of the law "On Transparency of Foreign Influence" in Georgia caused great public protest – which was also accompanied by a sharply negative assessment from the EU, the Venice Commission of the Council of Europe, and other international organizations – the Government developed propaganda arguments that the law adopted in Georgia is the same as that in force in most European countries, the EU itself, and also in the US. The Georgian Dream Government tried to convince the public that the purpose of adopting the law was transparency of foreign funding and not the restriction of the activities of NGOs. Such an assertion was baseless, and it was clear to all competent, certain people involved that the legitimate purpose of adopting the law was not transparency of finances.

That is why the Georgian Dream Government resorted to another propaganda method and announced that they would translate the similar US law "Foreign Agents Registration Act" (FARA) word for word and approve it in the Parliament. According to them, if such a law is in force in the US, there's no reason why it can't be in force in Georgia, since they are copying the existing situation in the US exactly. According to a press release from the Georgian Dream Parliament, the legislation was a "Georgian translation" of the US law currently in effect. Georgian Dream Speaker Shalva Papuashvili said, "With the introduction of this legislative initiative, any false narrative that was spread internally or externally regarding Georgian laws has come to an end. Accordingly, any speculation that the Georgian Parliament will adopt a law that does not comply with international standards will come to an end."[29]

Despite the ruling party's claims, there are several fundamental differences between these laws that the propaganda did not mention. The first is who these laws are aimed at. The explanatory note to the draft law in 2023 stated[30] that it is similar to laws in force in other

[29] GD Registers "Exact Copy" of FARA in Parliament, Civil.ge, 24/02/2025, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/archives/664944.

[30] Explanatory Note on the Draft Law of Georgia "On Transparency of Foreign Influence", accessed November

countries, citing laws in force in the US, Australia, and Israel as examples. In 2023, Georgian Dream also used the ongoing discussions of the bill in Canada for propaganda purposes. The truth is that the US Congress passed the FARA in 1938, and its main target was lobbying and consulting companies that acted on behalf of the German Nazi Government, as well as Soviet communist agents. Australian law actually requires registration only for those who lobby on behalf of a foreign government or political organization. In Canada, the law was necessary to prevent Chinese influence in elections. In Israel, more than 90% of the "agents" are opponents of the Georgian Dream Government and protect the rights of Israeli citizens, Palestinians, and other non-Jewish citizens. As for the EU law, it also directly applies to Russian and Chinese forces and does not consider friendly and partner countries.[31]

In contrast, Georgian law, for example, mentions nowhere that the Russian Federation, which invaded Georgia in 2008, still occupies 20% of Georgia's territory and is a major national security problem. Through the adopted law, Georgian Dream declared Georgian organizations that receive US and European funding as foreign agents in Georgia. In effect, Georgian Dream considers the US and the EU in the same category as the US did Nazi Germany in 1938. In addition, according to Georgian law, a foreign agent is any non-profit legal entity that receives more than 20% of its income during a calendar year from a "foreign power." According to the FARA, charitable, religious, educational, academic, scientific, and artistic organizations, as well as lawyers, are not considered foreign agents. Also, no local media outlets are included in the FARA registry, although the law is used against Russian propaganda sources. At the same time, Georgian law considers all these organizations as foreign powers only on the basis that they receive foreign funding. Thus, it can be said that if the purpose of the US adoption of the Foreign Agents Registration Act was to control the activities of US enemies, the Georgian law is directed against the country's partners and undermines Georgia's prospects for membership in the EU.

2. THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT IN THE CASE OF THE "RUSSIAN LAW"

Despite the mass protest opposition in the country, after the adoption of the law by the Parliament, one of the legal mechanisms was to appeal the law to the Constitutional Court of Georgia, including suspending its operation until a final decision is made. Despite the fact that there were many questions regarding the independence of the Constitutional Court of Georgia, this legal mechanism was used by Georgian civil society and political parties.[32] The Georgian law "On Transparency of Foreign Influence" was challenged by the President of

24, 2025. https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/359741.

[31] Mared Gwyn Jones, Planned EU foreign influence law will not criminalise or discriminate, Brussels says, 12/12/2023. https://tinyurl.com/z7tem7yc.

[32] Constitutional Court to consider "Foreign Agents" Law, Civil.ge, 31/08/2024, accessed November 24, 2025. https://civil.ge/ka/archives/622011.

Georgia, members of the Georgian Parliament (38 plaintiffs), NGOs (122 plaintiffs), and other media organizations in the Constitutional Court of Georgia.

According to the constitutional complaint filed by the Members of Georgian Dream Parliament, various articles of the law were challenged in violation of Article 78 of the Constitution of Georgia (Integration into European and Euro-Atlantic structures), as well as Article 22, paragraph 1 of the Constitution of Georgia: "Freedom of association is ensured." The plaintiffs argued that the adopted law contradicts Georgia's Association Agreement with the EU, which provides for the participation of civil society organizations in the decision-making process, as well as the nine steps indicated in the European Commission Recommendation of November 8, 2023, when granting Georgia the status of candidate country by the European Council on December 14, 2023, which states that the Georgian Dream Government should consult with civil society and ensure their involvement, which implies full participation in the legislative and policy-making process, and the state should ensure that civil society operates (works) freely.[33] The plaintiffs also pointed to the law's inconsistency with EU law and the case law of the Court of Justice of the EU, in particular the June 18, 2020 judgment in the case *European Commission v. Hungary* C-78/18.[34] In addition, in the first paragraph of Article 63 of the Treaty on the Functioning of the EU, it states that the imposition of all restrictions on the movement of capital between Member States and between Member States and third countries is prohibited.[35] The plaintiffs indicated that the possibility of free movement of capital is provided for by Article 138 of the Association Agreement concluded between Georgia and the EU, and the contested law, like the Hungarian legislation, provides for regulations that contradict the EU legislation. The plaintiffs referred to the freedom of association, which is protected by Article 12 of the Charter of Fundamental Rights of the EU, as well as to the case law of the Luxembourg Court and the European Court of Human Rights in Strasbourg, according to which the freedom of association is violated when, without due justification, the legislation creates significant difficulties for the association in its actions and activities. In view of all the above, since Georgia is a candidate country for accession to the EU and is approximating its national legislation to that of the EU, and in the circumstances in which the Association Agreement was in force, the principle of sovereignty, as enshrined in the OSCE Helsinki Final Act, did not give the state the authority to adopt the contested law, which contradicts the obligations assumed by Georgia under the Association Agreement and, thereby, Articles 22(1) and 78.[36]

---

[33] Members of the Parliament of Georgia: Tamar Kordzaia, Ana Natsvlishvili, Levan Bezashvili and others (38 Member) v. the Parliament of Georgia; Constitutional Complaint Document; ID: N1834; Authors: Tamar Kordzaia, Ana Natsvlishvili, Levan Bezashvili, others (38 Member); Date: July 31, 2024; para 27; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17000.

[34] Para 52.

[35] Para 67.

[36] Members of the Parliament of Georgia: Tamar Kordzaia, Ana Natsvlishvili, Levan Bezashvili and others (38 Member) v. the Parliament of Georgia; Constitutional Complaint Document; ID: N1834; Authors: Tamar Kordzaia, Ana Natsvlishvili, Levan Bezashvili, others (38 Member); Date: July 3, 2024; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17000.

In the constitutional complaint of NGOs, various provisions of the law were challenged: paragraph 1, 2, 3, and 5 of Article 17 of the Constitution of Georgia; and Article 22, paragraph 1 of the Constitution of Georgia. The plaintiffs indicated that the fundamental claim of the constitutional complaint is related to the discrediting of Georgian civil society organizations by assigning them the label of "organizations promoting the interests of a foreign power," their stigmatization, and the issue of the constitutionality of interference in their activities. Accordingly, taking into account the specifics of the claim, the norm establishing the definition should be considered a source of restriction of fundamental rights if it is determined that this term truly has a defamatory nature and is offensive to dignity and business reputation, and its use to designate a group of claimants leads to interference with the rights protected by the Constitution of Georgia.

The plaintiffs pointed out that the term "organization representing the interests of a foreign power" has a negative connotation and is damaging to dignity and business reputation. In their opinion, the stigmatizing nature of the law goes beyond the definition of "organization representing the interests of a foreign power" and the assignment of this label to specific organizations. The law introduces a concentrated mechanism of public branding, using the "Register of Organizations Representing the Interests of a Foreign Power" and the abusive procedure of forced registration to this – monitoring mechanisms of the repressive nature of the executive branch. According to the law, a person authorized by the Ministry of Justice may conduct monitoring at any time in the absence of a content limit on the information to be received, so that the disputed norms do not establish any content restrictions based on the category, sensitivity, or privacy of the information to be received. It grants the state the authority to receive practically any personal data, including special categories of personal data. The law establishes the obligation to provide information immediately and allows for monitoring to be conducted once every six months, while a high fine of 5,000 GEL is established for failure to provide information. An organization that refuses to register in the Register of Organizations that Inflict Damage to Dignity and Business Reputation will be fined 25,000 GEL (Article 9, paragraph 1 of the contested law) and will be subject to compulsory registration. After compulsory registration, if the organization "voluntarily" fails to submit an "Application for Registration as an Organization Promoting the Interests of a Foreign Power," it will be subject to an additional fine of 10,000 GEL (Article 8, paragraph 5 and Article 9, paragraph 2 of the contested law), and failure to submit such an application voluntarily will result in an additional fine of 20,000 GEL for each month that the organization fails to submit such an application that is detrimental to business reputation. It is also worth noting that media organizations are given the discrediting label of "foreign power" organizations solely because they receive more than 20% of their total income from foreign sources. Ultimately, the plaintiffs indicated that "ensuring transparency" cannot be a legitimate public goal of the disputed norms and that, in reality, the goal of the law is to create an enemy image of the organizations, discredit them, and destroy them.[37]

[37] NNLE "The Institute for Development of Freedom of Information", NNLE "Rights Georgia", NNLE "Civil Society Foundation" and others (122 complainants) v. The Parliament of Georgia; Constitutional Complaint;

According to the constitutional complaint of the President of Georgia, the norms of the law were challenged in relation to Article 78 (Integration into European and Euro-Atlantic structures), Article 22 of the Constitution (Freedom of association), Article 15 (Rights to inviolability of private and family life, personal space, and communication), Article 17 (Rights to freedom of opinion, information, mass media, and the Internet), Article 12 (Right to free development of the personality), as well as the second sentence of Article 31, paragraph 9 of the Constitution (a law, if it does not mitigate or cancel responsibility, shall not have retroactive effect), as well as the first paragraph of Article 11 of the Constitution (Right to equality).[38]

In his constitutional complaint, the President of Georgia drew attention to the law's contradiction with Article 78 of the Constitution of Georgia and cited the explanatory note to the Constitutional Amendments Law on the addition of this norm to the Constitution, which stated that "a temporary regulation is added to the Constitution in the form of Article 78, which assigns a special task to the constitutional bodies. The Constitution instructs the constitutional bodies to take all measures within their powers to ensure the full integration of Georgia into European and Euro-Atlantic structures."[39] The President's lawsuit cites Articles 3 and 4 of the Constitution of Georgia in connection with the unconstitutionality of the disputed law, according to which the principles of a democratic and legal state are protected and strengthened, and the national state goal and task established by Article 78 of the Constitution of Georgia are organically connected with the principle of a legal state defined by the Constitution of Georgia. According to the President's lawsuit, Article 78 of the Constitution is a binding constitutional norm of the Government in terms of harmonization of EU legislation, and accordingly, the goal protected by the Constitution is also that Georgian legislation should be consistent with EU legislation, since without such harmonization, Georgia's integration into the EU cannot be achieved. In the constitutional complaint, the President also relied on the precedent-setting decision of the Court of Justice of the EU (CJEU) of June 18, 2020, "Commission v. Hungary" (CJEU, Commission v. Hungary Case C-78/18, June 18, 2020). The complaint cites the nine steps of Georgia's integration into the EU as an argument: priority nine of these steps is particularly noteworthy with its stipulations to hold consultations with civil society, ensuring their involvement in the law-making and policy-making process, and ensuring their freedom to work, which the disputed law essentially contradicts. In addition, the disputed law indirectly negatively affects the fulfill-

---

Document ID: N1829; Author: NNLE "The Institute for Development of Freedom of Information", NNLE "Rights Georgia", NNLE "Civil Society Foundation", others (122 complainants); Date: July 24, 2024; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=16941.

[38] LTD "Network of Information Centers", NNLE "Studio Monitor" v. The Parliament of Georgia; Constitutional Complaint Document; ID: N1837; Chamber/Plenum: Plenum - Khvicha Kikilashvili; Author: LTD Network of Information Centers, NNLE Studio Monitor; Date: August 19, 2024; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17057.

[39] Explanatory Note on the Draft Constitutional Law of Georgia "On Amendments to the Constitution of Georgia", accessed November 24, 2025. https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/152295.

ment of other prerequisites, which ultimately leads to Georgia's disintegration from the EU, thus fundamentally violating Article 78 of the Constitution of Georgia.[40]

2.1. Suspension of the Operation of the Disputed Law

In the same constitutional claims, the plaintiffs requested the suspension of the operation of the disputed law until the court makes a final decision. According to Article 25, paragraph 5 of the Organic Georgian law "On the Constitutional Court," if the Constitutional Court considers that the operation of a normative act may cause irreparable consequences for one of the parties, it may suspend the operation of the disputed act or its relevant part until a final decision is made on the case or for a shorter period.[41] The plaintiffs' request was related to three issues: a) the plaintiffs believed that the name – "organization promoting the interests of a foreign power" – is stigmatizing and that entering them under this name in the register of organizations falling within the scope of the law would damage their reputation and hinder their activities; b) the plaintiffs believed that within the framework of reporting and monitoring, including a state body's access to critically sensitive personal information and the publication of this information, the submission of reports and the monitoring process impose a heavy administrative burden on organizations; c) the plaintiffs also requested the suspension of the entire law due to the disregard of the obligation specified in Article 78 of the Constitution of Georgia, and in particular, they believe that the aforementioned law hinders the process of Georgia's integration into the EU.[42]

The Constitutional Court did not suspend the operation of the disputed law until a final decision was made, arguing that it was not apparent that there was a threat of irreparable harm to the plaintiffs. The Constitutional Court indicated that if the aforementioned norms were declared unconstitutional, the court's decision would result in the reversal of the established results and the restoration of the situation that existed before the entry into force of the disputed norms. The plaintiffs were unable to convince the court that their business reputation would be so damaged that this would lead to the complete paralysis of these organizations, or that it would be impossible to restore trust in them.[43] In the opinion of the court, if the plain-

[40] The President of Georgia v. the Parliament of Georgia; Constitutional Complaint; Document ID: N1828; Chamber/Plenum: Plenum - Khvicha Kikilashvili; Author: The President of Georgia; Date: July 18, 2024; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=16675.

[41] Organic Law of Georgia on the Constitutional Court of Georgia, No. 1059 of November 11, 1997 – the Parliament Gazette, No. 45, 21.11.1997, P. 54, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/en/document/view/32944?publication=37.

[42] The President of Georgia, Members of the Parliament of Georgia: Tamar Kordzaia, Ana Natsvlishvili, Levan Bezashvili and others (38 members), NNLE "The Institute for Development of Freedom of Information", NNLE "Rights Georgia", NNLE "Civil Society Foundation" and others (122 complainants), LTD "Network of Information Centers", NNLE "Studio Monitor" v. The Parliament of Georgia; Recording Notice; Document ID: N3/3/1828,1829,1834,1837; Date: October 4, 2024; Publish Date: October 9, 2024; para 43; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17223

[43] *Ibid*., para 57.

tiffs cannot prove the irreparable nature of the damage caused to them, there are no sufficient grounds to suspend the operation of the disputed norms.[44] The court also indicated that, in relation to the large number of potential fines and, as a result, the possible liquidation of the organizations, which would create financial problems, there is no immediate threat of liquidation of any organization and/or substantial disruption of activities due to the large number of fines. If the clear and immediate threats of disruption of the activities of the claimants become real, the Constitutional Court may, at any stage before the decision is made, return to the assessment of the issue of suspension of the contested norms.[45]

The court's arguments on European integration are important in the case[46]. The court noted that it is not justified why the decision taken by the Constitutional Court, if the disputed norms are declared unconstitutional, cannot ensure the elimination of the aforementioned consequences and the continuation and conduct of the integration process, taking into account the final decision of the court.[47] The court also indicated that in order to satisfy the plaintiffs' motion to suspend the operation of the disputed norm, such a decision must be capable of preventing an irreparable consequence for the plaintiffs. According to the court's argument, no justification was identified as to why suspending the operation of the law before the substantive review would ensure against the risks of deterioration of relations with the EU.[48] At the same time, the court considered that it had not been demonstrated that the suspension of the contested law was an effective mechanism for preventing the threats indicated by the plaintiffs. Therefore, the court considered that there were no grounds for suspending the contested law in order to protect the objectives of Article 78 of the Constitution of Georgia.[49]

2.2. Dissenting Opinions of Judges on the Challenged Law

There was no unanimity among the judges of the Constitutional Court regarding this case. Two judges, Eva Gotsiridze and Giorgi Kverenchkhiladze, expressed dissenting opinions on this record. Eva Gotsiridze noted that adopting the entire law for the purpose of checking its constitutionality is a fundamentally wrong step, since it implies assessing the need for the adoption of the disputed law and its existence, which can only be carried out by political expediency. Therefore, assuming this function on the part of the court means encroaching on the prerogative of the legislator and is tantamount to politicization.

According to Eva Gotsiridze, the text of Article 78 does not allow it to be interpreted as if it includes such specific positive obligations for constitutional bodies that could be foreseen in advance and without fail by the Constitutional Court. Thus, due to its broad

[44] *The President of Georgia et al. v. The Parliament of Georgia, supra note*, 42: para 58.
[45] *Ibid*., para 66.
[46] *Ibid*., para 77.
[47] *Ibid*., para 77.
[48] *Ibid*., para 78.
[49] *Ibid*., para 79.

formulation and overly general nature, Article 78 of the Constitution does not provide sufficient clarity as to what obligations are specifically covered by "taking all measures" and when this article may be violated.[50] In Gotsiridze's opinion, since the positive obligations to "take all measures" referred to in Article 78 are of an excessively general and broad nature, the Constitutional Court is deprived of the opportunity to conduct a specific, objective, and reasoned discussion of which set of actions or omissions would ensure full Euro–Atlantic integration and which action or omission of which constitutional body would violate the general obligation to "take all measures." Thus, the court does not have sufficient grounds to base its authority on Article 78; in light of this, on the basis of Article 60, paragraph 4, of the Constitution, to consider legal norms adopted by constitutional bodies or their inadmissibility, as well as other actions or omissions of constitutional bodies. As Gotsiridze stated, accordingly, she does not consider the court's decision to accept the disputed law for substantive review in relation to Article 78 of the Constitution based on lawsuits Nos. 1828 and 1834 to be correct.[51]

Also, according to Gotsiridze, the impossibility of assessing the disputed norms in the light of Article 78 of the Constitution is also based on the political nature of the issues under discussion, which is why politicians should adopt it based on political expediency. Thus, the purely political nature of the issue pushed the court to self-restraint, although it did not take this step.[52] According to this dissenting opinion, the "all measures" referred to in Article 78 include, among others, the obligation of constitutional bodies to refrain from or take actions of a purely political nature, the assessment of which in the light of Article 78 can only be carried out by the criterion of expediency. The dissenting opinion questions whether it is possible at all to exercise constitutional control in this case by legal criteria.[53]

It is also noted that Article 78 of the Constitution is a transitional provision of such broad content that it is not possible to read into it specific positive obligations of constitutional bodies, the violation of which could be verified by the Constitutional Court, especially by the legal dimension characteristic of constitutional control. Finally, in the opinion of the judge, the claim was not admissible for consideration on the merits in relation to Article 78 of the Constitution.[54] Therefore, the consideration of the issue of suspension of the disputed law in the context of Article 78 of the Constitution becomes irrelevant.[55]

---

[50] The Dissenting Opinion of the Member of the Constitutional Court of Georgia Eva Gotsiridze Regarding the Recording Notice №3/3/1828,1829,1834,1837 dated October 4, 2024, of the Constitutional Court of Georgia; Dissent Opinion; Document ID: do3/3/1828,1829,1834,1837; Author: Eva Gotsiridze; Publish Date: October 10, 2024; paragraph 57; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17225

[51] *Ibid.*, para 58.

[52] *Ibid.*, para 59.

[53] *Ibid.*, para 60.

[54] *Ibid.*, para 61.

[55] The Dissenting Opinion of the Member of the Constitutional Court of Georgia Eva Gotsiridze Regarding the Recording Notice №3/3/1828,1829,1834,1837 dated October 4, 2024, of the Constitutional Court of Georgia;

The second dissenting opinion was expressed by judges Giorgi Kverenchkhiladze and Teimuraz Tughushi. They believed that the Constitutional Court of Georgia should have granted the plaintiffs' motion and, before making a final decision on the case, suspended the operation of the disputed provisions of the Georgian law "On Transparency of Foreign Influence" that provide for: a) the obligation of media organizations subject to the contested law to be designated as organizations promoting the interests of a foreign power and to register with the same status in the register, and b) the obligation to access information protected by (media) organizations and to publish information containing personal data.[56]

In the opinion of Giorgi Kverenchkhiladze and Teimuraz Tughushi, most of the judges incorrectly assessed the consequences that may result from granting (media) organizations the status of organizations representing the interests of a foreign power and registering them in the register under this name. Under the conditions of the contested norms, the state is giving (media) organizations a name with a clearly negative connotation and requiring them to register under such a name calls into question their independence, which is a priori reasoning, considering them as entities representing the interests of other subjects. This fundamentally damages business reputations and the credibility of (media) organizations and creates a hostile, stigmatizing attitude toward them in society.[57] This dissenting opinion focuses on several important circumstances. The first is that, with the disputed terminology, non-entrepreneurial (non-commercial) legal entities and mass media operating within the framework of the law are associated not as defenders of national values, essential elements for society and democracy, but are revealed as serving foreign interests and subjects subject to this power.[58]

In addition, the disputed norms not only cast (media) organizations in a negative context but also require them to apply to state authorities themselves to obtain the status of a representative of the interests of a foreign power.[59] If the disputed norms continue to be in effect, the organizations will have to operate as organizations representing the interests of a foreign power until the Constitutional Court makes a decision. This could significantly damage their reputation and hinder the effective implementation of their activities.[60] According to the dissenting opinion, the position of the Plenum of the Constitutional Court

Dissent Opinion; Document ID: do3/3/1828,1829,1834,1837; Author: Eva Gotsiridze; Publish Date: October 10, 2024; paragraph 62; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17225.

[56] The Dissenting Opinion of the Members of the Constitutional Court of Georgia Giorgi Kverenchkhiladze and Teimuraz Tughushi Regarding the Recording Notice №3/3/1828,1829,1834,1837 dated October 4, 2024, of the Constitutional Court of Georgia; Dissent Opinion; Document ID: do3/3/1828,1829,1834,1837; Authors: Giorgi Kverenchkhiladze, Teimuraz Tughushi; Publish Date: October 9, 2024; accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/judicial-acts?legal=17224.

[57] *Ibid*., para 7.

[58] *Ibid*., para 23.

[59] *Ibid*., para 24.

[60] *Ibid*., para 25.

regarding the issue of suspension of the norms is ambiguous. The position of the Constitutional Court is not directly clear as to which aspect the terms used in the disputed norms restrict the rights of the plaintiffs. The Constitutional Court has not additionally substantiated how the plaintiffs can be compensated for the reputation damage as a result of being registered with a stigmatizing status for months or years, and the damage caused by the disruption of their activities.[61]

These constitutional claims were accepted for consideration by the court on October 4, 2024. According to the Organic Law, the term for consideration of a constitutional claim or constitutional submission shall not exceed nine months from the moment of registration of the constitutional claim or constitutional submission with the Constitutional Court. In special cases, the term for consideration of the claim shall be extended by no more than two months by the Chairman of the Constitutional Court.[62] To date, the Constitutional Court has not issued a decision on this case.

2.3. Perspectives of Case and Independence of the Constitutional Court

Despite the above-mentioned arguments of the plaintiffs, the Constitutional Court of Georgia did not suspend the operation of the "Russian law," and the decision on the case has not been announced even today, almost two years after the submission of the lawsuit to the court. It is noteworthy that, according to the legislation, the term for consideration of a constitutional claim or constitutional submission should not exceed nine months from the moment of registration of the constitutional claim or constitutional submission in the Constitutional Court. In special cases, the term for consideration of the claim is extended by no more than two months by the Chairman of the Constitutional Court. During this period, Georgian Dream adopted numerous other laws, which were based precisely on the "Russian law" and created a repressive legal system that resulted in the suspension of the activities of many organizations, fines for people, and imprisonment, which could have been stopped by the Constitutional Court. There is all the evidence that clearly confirms that the law contradicts the Constitution of Georgia, Chapter 2 on Human Rights, and most importantly, Article 78 of the Constitution, which states that constitutional bodies must take all measures within their competence to ensure the full integration of Georgia into the EU. This includes, among other bodies, the Constitutional Court, which is responsible for protecting the Constitution. Unfortunately, the Constitutional Court has failed to fulfill this role, because in recent years, the composition of the court has been renewed, judges whose impartiality is questionable have been appointed to the court, the Georgian Dream Government has significant influence on the court, and it no longer enjoys independence.

In addition, it is important to take into account the fact that the Constitutional Court

[61] *Ibid.*, para 30.

[62] Organic Law "On the Constitutional Court of Georgia", "Parlamentis Utskebani", №45, 21.11.1997., p. 54, article 22, accessed November 24, 2025. https://www.constcourt.ge/ka/court/legislation/organic-law.

case is being considered in parallel with the case in the European Court of Human Rights, and the issues and scope of the case overlap to some extent (at least in terms of the grounds for protecting the right to freedom of association). There are questions around whether a different interpretation is expected of these two courts. It should be noted that, according to Article 26, paragraph 3 of the Organic Law of Georgia "On the Constitutional Court," examining a normative act, the Constitutional Court, when determining the issue of disputed significance, may also take into account the explanations given in the decisions of the European Court of Human Rights on a similar legal issue. According to Article 31, paragraph 2 of the law, a constitutional claim or constitutional submission must be substantiated. A constitutional complaint or constitutional submission may also refer to the precedents of the European Court of Human Rights on a similar legal issue. The complaints submitted to the court are based on the precedents of the European Court of Human Rights. Another norm of the law that should be remembered is Article 21, according to which the Constitutional Court has the right to refer to the European Court of Human Rights for an advisory opinion on issues of principle related to the case, which concern the interpretation or application of the rights and freedoms provided for in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols.[63] Based on all of the above considered issues, the Constitutional Court must, on the one hand, take into account the precedents of the European Court, and on the other hand, it may refer to the court for an advisory opinion, because this case is indeed an issue of principle, which concerns the interpretation or application of the rights and freedoms provided for in the European Convention and its Protocols. However, there is less expectation that the court will follow any of these paths and maintain its independence. The Georgian Constitution and the court's nearly 30 years of case law favor the strong tradition of the European Court of Justice in applying case law.

3. "RUSSIAN LAW" AND CASE LAW OF THE EUROPEAN COURTS

Georgia is a party to the European Convention on Human Rights, and the Georgian Dream Government was obliged to consider the requirements of the Convention when adopting the law regarding the rights that may be restricted by the law. In addition, in the context of the obligations of integration and accession to the EU, the case law of the European Court of Human Rights is mandatory for Georgia to apply. It is also worth considering that one of the nine priorities set for Georgia as a candidate country in the process of accession to the EU, which the EU considered fulfilled, was the proactive use of the case law of the European Court of Human Rights in the decision-making process. However, the Georgian authorities did not take these circumstances into account when adopting the law. That

[63] Organic Law of Georgia on the Constitutional Court of Georgia, No. 1059 of November 11, 1997 – the Parliament Gazette, No. 45, 21.11.1997, P. 54, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/en/document/view/32944?publication=37.

is why a complaint by 19 journalists and cameramen regarding the Georgian law "On Transparency of Foreign Influence" (case name "Kokaia and Others v. Georgia") was submitted to the European Court of Human Rights in Strasbourg, which accepted it for consideration in September 2025.[64] The complaint alleges a violation of the fundamental rights protected by the European Convention on Human Rights: the right to a fair trial (Article 6), freedom of expression (Article 10), freedom of assembly and association (Article 11), and the right to an effective remedy (Article 13).[65]

The Georgian Dream Government, Parliament, and Constitutional Court were well aware of the decision of the European Court of Human Rights in the case *Ecodefence and Others v. Russia*, where the court considered the compliance of a similar Georgian law in the Russian Federation with the European Convention on Human Rights. In this case, the court explained that a law that creates a "chilling effect" for civil society activities in the country and provides fertile ground for its unfair interpretation contradicts the rights guaranteed by the Convention.[66] In particular, the court noted that the law violates the freedom of assembly and association. The court found that using political activism as a criterion for designating groups as foreign agents has produced "inconsistent results and created uncertainty for NGOs that wish to participate in civil society activities." The court further noted that the law on foreign agents is not only unpredictable but also hinders the legitimate work of civil society.[67]

In relation to the law "On Transparency of Foreign Influence," it is also necessary to take into account the case law of the Court of Justice of the EU concerning a law adopted in Hungary. In this case, the court found the Failure of a Member State to fulfil obligations - Admissibility - Article 63 TFEU - Free movement of capital - Existence of a restriction - Burden of proof - Indirect discrimination linked to the origin of the capital - Article 12 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union - Right to freedom of association - National rules imposing on associations receiving financial support sent from other Member States or from third countries legally binding obligations of registration, declaration and publication which can be enforced - Article 7 of the Charter of Fundamental Rights - Right to respect for private life - Article 8(1) of the Charter of Fundamental Rights - Right to the protection of personal data - National rules imposing the disclosure of information on persons providing financial support to associations and of the amount of that support - Justification - Overriding reason in the public interest - Transparency of the financing of associations - Article 65 TFEU - Public policy - Public security - Fight against money laun-

[64] The Strasbourg Court has accepted the complaint of 19 journalists and cameramen regarding the so-called "Russian law" case, September 26, 2025, accessed November 24, 2025. https://tinyurl.com/ydmnyevp.

[65] The Strasbourg Court has accepted the complaint of 19 journalists and cameramen in the so-called "Russian law" case, accessed November 24, 2025. https://tinyurl.com/mpsp6dey.

[66] *Ibid*., para 126.

[67] Case of *Ecodefence and Others v. Russia* (Applications Nos. 9988/13). Strasbourg, June 14, 2022, accessed November 24, 2025, para 105, para 115 https://bit.ly/3W5Sa7S.

dering, financing of terrorism and organised crime - Article 52(1) of the Charter of Fundamental Rights.[68]

The court declared that, by adopting the provisions of the a Law No LXXVI of 2017 on the Transparency of Organisations which receive Support from Abroad, which impose obligations of registration, declaration and publication on certain categories of civil society organisations directly or indirectly receiving support from abroad exceeding a certain threshold and which provide for the possibility of applying penalties to organisations that do not comply with those obligations, Hungary has introduced discriminatory and unjustified restrictions on foreign donations to civil society organisations, in breach of its obligations under Article 63 TFEU and Articles 7, 8 and 12 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union.[69] In addition, there is also important to mention that the Venice Commission of the Council of Europe also published its opinion on the Hungarian law, where it assessed the law adopted in Hungary as contrary to human rights, and the Hungarian law has been the subject of serious criticism by scholars.[70]

Although Georgia is not currently a Member State of the EU and does not fall directly under the jurisdiction of the Court of Justice of the EU, the decisions made by the court are important for Georgia. Georgia, as a candidate country for EU membership, is currently approximating its legislation to that of the EU.[71] Therefore, when adopting the law "On Transparency of Foreign Influence," Georgia should have taken into account the decision of the European Court of Justice in the Hungary case, which establishes the basic principles for regulating the issue of transparency of foreign influence and sets standards for the protection of human rights. The Georgian law "On Transparency of Foreign Influence" contradicts human rights in many respects. The law stigmatizes and discredits NGOs and incites distrust, fear, and hostility toward them in society. The abstract provision in the law that all types of funding from abroad pose a threat to national interests and contradict international human rights standards is problematic. The argument put forward by the authorities to achieve "transparency" cannot be considered a legitimate goal, and the law gives the authorities leverage to control NGOs, including the ability to conduct unscheduled inspections on vague grounds and without court permission. Therefore, the law contradicts Article 14 of the European Convention. The general provisions of the law contain risks of arbitrariness on the part of the Government, and the wide discretion available under the law has a chill-

[68] Judgment of the Court (Grand Chamber) of 18 June 2020 *European Commission v Hungary* (Case C-78/18), 17.8.2020, Official Journal of the European Union C 271/2, accessed: April 24, 2026 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2020_271_R_0002

[69] *Ibid.*

[70] What Is the Problem With The Hungarian Law On Foreign Funded NGOs? Budapest, October 9, 2017, accessed November 24, 2025. https://tinyurl.com/3xkd2jsv.

[71] Decree of the Government of Georgia on the Approval of the "Guidelines for the Approximation of Georgian Legislation with the Legislation of the EU", No. 183, January 30, 2020, accessed November 24, 2025. https://matsne.gov.ge/document/view/4786582?publication=0.

ing effect on civil society organizations. The law also provides for excessively heavy fines, which some organizations cannot afford to pay and may result in the termination of their activities. In addition, the provisions of the law create risks of misuse of personal data, as it grants the Government the authority to request any kind of personal data about individuals.

In addition, it should be noted that the law adopted in Georgia, "On Transparency of Foreign Influence," contradicts the European Commission's 10th recommendation, which implies the involvement of civil society organizations in the decision-making process. This law also contradicts the Georgia–EU Association Agreement, which states in its preamble, "...desiring to contribute to the political, socio-economic, and institutional development of Georgia, through cooperation in a wide range of areas of common interest, such as civil society development, good governance... and noting the readiness of the EU to support Georgia in implementing relevant reforms..."[72] Thus, the law "On Transparency of Foreign Influence" can be considered as contrary to the basic principles of the Association Agreement and cooperation.

CONCLUSION

The Georgian law "On Transparency of Foreign Influence," adopted by the Georgian Dream Government, contradicts the basic principles of the Constitution of Georgia, Article 78 of the Constitution on integration into the EU, and the nine priorities published by the EU regarding accession to the EU, and the adoption of the law has become the main obstacle to Georgia's accession process to the EU. The use of disinformation and propaganda, as if the purpose of the law was transparency of foreign funding, contributed to the stigmatization of NGOs and media outlets in society, portraying them as exercising foreign influence, while at the same time, the state funded new NGOs, including those established after the law was adopted.

The adoption of the law had a significant impact on the activities of NGOs and media organizations in Georgia, as many of them were left without funding, closed down, or suspended their activities, even in areas where they protected citizens' rights. As a result, important groups of society were left without legal and social support. The "Russian law" violates the right to freedom of association, freedom of expression, and the right to protection of personal data, as recognized by the Constitution of Georgia and the European Convention on Human Rights. Georgia has not taken into account the recommendations of the Council of Europe's Venice Commission, the case law of the European Court of Human Rights adopted in connection with similar laws, or the precedents of the Court of Justice of the EU.

The Constitutional Court of Georgia, which, in the current situation, is the only legal

[72] Association Agreement between the EU and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, *OJ L 261, 30.8.2014, pp. 4–743*, accessed November 24, 2025. https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_internation/2014/494/oj/eng.

institution that could have suspended the law in order to prevent irreparable consequences for non-governmental and media organizations, did not have the necessary will, and the case has not been considered until now. The court is obliged to take into account at least its own previous judicial practice when making decisions, which is based on the widespread use and interpretation of the decisions of the European Court of Human Rights. The current composition of the Constitutional Court and its activities in recent years confirm that it cannot fulfill the role of an independent, impartial institution and is under the influence of the state authorities.

The "Russian law" and other legislative amendments based on it have eliminated the participation of civil society organizations in decision-making processes in state institutions, which contradicts Georgia's EU Association Agreement and the conditions for EU membership. After the adoption of the law, many organizations that not only work in the field of human rights but also monitor the process of Georgia's fulfillment of the conditions for accession to the EU have been significantly weakened and have ceased their activities. These results, based on the adoption of the "Russian law," also directly contradict Article 78 of the Constitution of Georgia.

Asmens teisė į vardą: teoriniai ir praktiniai dvigubų pavardžių suteikimo aspektai

ALGIRDAS TAMINSKAS

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra,
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius
El. paštas: Algirdas.taminskas@tf.vu.lt

GABRIELĖ TAMINSKAITĖ-KOČIŪNĖ[1]

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra,
Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas
El. paštas: Gabriele.taminskaite-kociune@tf.vu.lt

SANTRAUKA. *Straipsnyje analizuojama asmens teisė į dvigubą pavardę kaip sudėtinė teisės į vardą ir asmens tapatybės dalis Lietuvos nacionalinės, Europos Sąjungos ir tarptautinės teisės kontekste ir siekiama atskleisti dvigubos pavardės instituto ypatumus. Atskleidžiamas asmenvardžių santykis su asmens identitetu ir kilme, privataus ir šeimos gyvenimo apsaugos bei tėvų lygiateisiškumo principais. Pagrindinis dėmesys skiriamas dvigubos pavardės suteikimo ir keitimo teisiniam reguliavimui Lietuvoje ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimams šiais klausimais. Straipsnyje nagrinėjami probleminiai klausimai, susiję su dvigubos pavardės dėmenų parinkimu ir eiliškumu, dvinarės pavardės perdavimu vaikams, kai tėvai patys turi dvi pavardes, ir ateityje galinčiais kilti ginčais, nulemtais, be kita ko, reguliavimo neapibrėžtumo. Atliekama lyginamoji analizė, kurioje Lietuvos teisinis reguliavimas šioje srityje lyginamas su Prancūzijos, Ispanijos ir Portugalijos teisiniu reguliavimu, atskleidžiant skirtingus dvigubų ir daugianarių pavardžių modelius bei jų sąsajas su asmenų (tėvų) lygybės principu. Daroma išvada, kad Lietuvos teisinis reguliavimas yra liberalus ir tai užtikrina plačią tėvų pasirinkimo laisvę, tačiau tam tikrais klausimais stokoja aiškumo ir negarantuoja nuoseklumo praktikoje, registruojant dvigubas pavardes vaikams. Siūloma „expressis verbis" pripažinti dvigubą pavardę nedalomu vienetu; įtvirtinti privalomą tokios pačios pavardės (tėvų laisvai pasirinktos) suteikimą visiems bendriems tų pačių tėvų vaikams; patikslinti dvinarės pavardės perdavimo taisykles tik vieno iš tėvų pavardės pagrindu.*

[1] ORCID: 0000-0002-2199-7896.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dvigubos pavardės institutas, teisė į vardą, laisvė rinktis, dvinarė pavardė.

ĮVADAS

Teisė į vardą, kuri apima vardą, pavardę ir pseudonimą, yra fundamentali asmens tapatybės dalis, pripažįstama tiek Lietuvos nacionalinėje teisėje, tiek tarptautinėje ir Europos Sąjungos (toliau taip pat vadinama ES) teisėje. Asmens vardas atlieka ne tik identifikavimo kilmės nustatymo funkciją, bet jis bei jo suteikimas yra susijęs ir su asmens privataus gyvenimo, kultūrinės savasties bei orumo apsauga, lygiateisiškumo šeimoje ir nediskriminavimo visuomenėje išraiška.

Vardai ir pavardės (toliau taip pat vadinami asmenvardžiais) sudaro esminę žmogaus identifikavimo ir tapatybės formavimo visumą. Lingvistiniu požiūriu vardas suprantamas kaip pirmas individualus asmeninį tapatumą žymintis dėmuo. Lietuvių kalbotyroje vardai klasifikuojami kaip antroponimai, kurių funkcija – identifikuoti konkretų asmenį bendruomenės viduje. Vardas taip pat atspindini šeimos, giminės, etninės grupės ar net religijos tradicijas. Užsienio autoriai, tyrinėjantys asmens raidos psichologiją, pabrėžia, kad vardų suteikimo praktikos yra reikšminga socializacijos dalis, susijusi su tėvų vertybėmis ir kultūrinėmis normomis[2]. Tuo tarpu pavardė lingvistine prasme laikoma paveldimu asmenvardžio komponentu, perduodamu iš kartos į kartą. Visos mokslo šakos pripažįsta, kad pavardė atlieka giminystės identifikavimo funkciją. Ji liudija asmens kilmę, socialinę padėtį, regioninį ar etninį savitumą bei tampa svarbia tapatybės sampratos dalimi[3]. Nors vardas ir pavardė praktikoje, visų pirma, atlieka identifikacinę funkciją, tačiau ji, kaip minėta, nėra vienintelė ir vienalytė. Teisinė, socialinė-komunikacinė, geneologinė, kultūrinė, identiteto (individualumo) ir kt. – tai tampriai tarpusavyje susijusios asmenvardžių funkcijos, įvardijamos teisės ir kitų mokslų srityse. Asmenvardžiai leidžia konkrečiai identifikuoti asmenį tiek visuomenėje, tiek teisiniuose santykiuose. Be stabilaus ir aiškaus asmens identifikatoriaus neįmanoma nei socialinė komunikacija, nei teisių bei pareigų priskyrimas. Vardas ir pavardė yra asmens civilinės būklės elementai, todėl jie neabejotinai atlieką teisinę funkciją, kuri yra tampriai susijusi su asmens identifikavimu. Asmenvardžiai yra būtini tapatybei nustatyti teisminiuose ir administraciniuose procesuose, registrams ir dokumentams tvarkyti, teisių ir pareigų priskyrimui bei įgyvendinimui, viešosios tvarkos užtikrinimui, *etc*. Ir tarptautinė, ir nacionalinė teisė pripažįsta, kad teisė į vardą ir pavardę yra asmeninės tapatybės dalis, turinti tiek privataus gyvenimo, tiek viešojo intereso aspektus. Vardas ir pavardė naudojami

[2] Sara Harkness, Charles M. Super, *Culture and the Development of Children's Names* (Human Development, 2002).

[3] Patrick Hanks, Richard Coates, Peter McClure, *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland* (Oxford: University Press, 2016).

kasdienėje socialinėje sąveikoje: bendraujant, identifikuojant save ir kitus, dalyvaujant viešajame gyvenime. Su asmens vardu (pavarde) yra siejami jo darbai, veikla visuomenėje ir nuopelnai. Išskirtinai pavardei galima priskirti geneologinę funkciją, kadangi pavardė nurodo giminystės ryšius ir padeda nustatyti asmens kilmę. Pavardžių paveldimumas suteikia galimybę atsekti genealogines linijas, o tai svarbu ir teisiniuose santykiuose (paveldėjimas, giminystės nustatymas, kt.), istoriniuose bei sociologiniuose tyrimuose. Ne mažiau svarbi asmenvardžių funkcija, susijusi su žmogaus saviidentifikacija. Tai, kaip asmuo suvokia savo tapatybę, supranta, kas jis yra, įskaitant individualius bruožus, asmenybės vidinę vienovę ir savo sąsajas, tame tarpe ir ryšius su socialinėmis grupėmis, yra viena iš priežasčių, kodėl asmuo nori arba nenori keisti savo turimo vardo ir(ar) pavardės, pavyzdžiui, po santuokos sudarymo. Amenvardžiai suteikia žmogui individualumo pojūtį ir yra jo tapatybės simboliai.

Taigi, asmens vardas ir pavardė nėra vien tik lingvistiniai ženklai – tai kompleksinis identiteto, teisinio statuso, kultūrinio paveldo ir socialinės komunikacijos instrumentas, kuris būtinas tiek individualiai tapatybei, tiek teisiniams ryšiams, įskaitant valstybės administravimą. Todėl asmens teisė į vardą ir jos užtikrinimo bei įgyvendinimo teoriniai ir praktiniai aspektai yra aktualūs tiek atskiriems individams, šeimoms, giminėms, tiek visai visuomenei. Lietuvos nacionaliniame kontekste teisė į vardą tam tikrais atvejais, turinčiais tarptautinį elementą, įgauna papildomą aspektą ir dėl konstitucinio valstybinės kalbos apsaugos principo[4]. Teisės į vardą temos aktualumas pagrindžiamas ir viršnacionaliniu lygiu. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – Teisingumo Teismas) savo jurisprudencijoje vardų ir pavardžių pripažinimo klausimais formuoja papildomus kriterijus valstybėms narėms, kuriais jos turėtų vadovautis nacionaliniame lygmenyje, užtikrinant asmenų judėjimo laisvę. Europos Žmogaus Teisių Teismas vertina nacionalinį reguliavimą susijusį su teise į vardą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau taip pat vadinama EŽTPLAK) 8 ir kitų straipsnių atžvilgiu, taip pat spręsdamas dėl nediskriminavimo lyties pagrindu, *etc*. Tame tarpe Lietuvoje neseniai priimtas bei praktikoje pradėtas taikyti reglamentavimas, suteikiantis asmeniui galimybę turėti dvi pavardes ne tik po santuokos sudarymo ar atvykus iš kitos valstybės (suteikiant lietuviškus dokumentus užsienyje prieš tai registruotiems asmenims), bet ir suteiktas pagal kilmę. Vis tik, iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nusistovėjusi pavardžių suteikimo praktika, nors ir nebeturinti tam teisinio pagrindo, šiandienos visuomenėje išlieka gaji ir naujojo reguliavimo praktinis taikymas kelią skinasi pamažu. Asmens teisė į vardą apima ir galimybę bet kuriuo metu pasikeisti tiek vardą, tiek pavardę ir su tuo susijusius teisinius-praktinius ypatumus, įskaitant naujai įtvirtintą galimybę bet kuriuo metu pridurti antrą pavardę (ne tik santuokos pagrindu). Teisės į vardą tematika yra labai plati, o aktualių teisės mokslui bei praktikai klausimų gausu. Todėl šiame straipsnyje yra apsibrėžiamas tyrimo objektas – nagrinėjami pavardės asmeniui suteikimo (įskaitant keitimą) teisiniai aspektai nacionaliniu ir, kiek glaudžiai susiję, virš-nacionaliniu lygiu bei lyginant su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis,

[4] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. TAR, 2014-02-28, Nr. 2336.

su tikslu atskleisti asmens teisės į dvigubą (taip pat vadinama dvinare) pavardę ypatumus. Siekiant išsikelto tikslo, formuluojami šie uždaviniai:

1. Išanalizavus asmens pavardės įgijimo pagrindus ir sąlygas Lietuvoje, palyginti nacionalinį teisinį reguliavimą su kitų Europos Sąjungos valstybių narių, turinčių ilgametę nepertraukiamą patirtį dvigubų pavardžių reglamentavimo srityje, teisiniu reguliavimu.
2. Identifikuoti Lietuvoje ateityje laukiančius teisinius-praktinius iššūkius, susijusius su dvigubų pavardžių asmenims suteikimu, ir pateikti galimus jų sprendimo būdus.

Teisės turėti dvigubą pavardę ypatumai straipsnyje atskleidžiami, pasitelkiant šaltinių analizės ir sisteminimo metodus. Taip pat remiamasi lyginamuoju metodu, kuris naudojamas analizuojant skirtingų Europos Sąjungos valstybių narių teisinį reguliavimą dvinarių pavardžių suteikimo klausimais.

Teisės į vardą tema yra nagrinėjama teisės mokslininkų (Fernand de Varennes, 2014[5]; Aistė Mickonytė, 2017[6] ir kt.), tačiau tokių tyrimų Lietuvoje nėra gausu ir jie iš esmės orientuoti į kitus, nei šio straipsnio objektas – teisė į dvigubą pavardę, aspektus. Teisės į vardą temos tarpdisciplinišKumas lemia, jog galima rasti ja ir sociologinių tyrimų, taip pat istorijos ir politologijos krypties mokslo darbų (Čiubrinskas, 2005[7]; Hanks, Coates, McClure, 2016[8]; Super, Harkness, 2002[9] ir kt.). Šiame straipsnyje yra analizuojamas Lietuvai santykinai naujas dvinarės pavardės institutas, todėl siekiant geriausiai atskleisti temą tyrimo objekto ribose, yra analizuojama ir remiamasi teisės normomis, reguliuojančiomis teisę į dvigubą pavardę, ir jų *travaux préparatoires* bei aktualia teismų praktika. Taip pat analizuojamas užsienio šalių, kuriose suteikiamos dvigubos pavardės, teisinis reguliavimas, susijusi teismų (Europos Žmogaus Teisės Teismo) praktika, *etc*.

Straipsnis, atitinkamai suformuotiems uždaviniams, skirstomas į dvi pagrindines dalis. Pirmojoje dalyje yra analizuojamas teisinis reguliavimas, teismų praktika ir doktrina, susijusi su dvigubos pavardės institutu Lietuvoje. Antroji straipsnio dalis skirta galimiems ateityje kilti teisiniams-praktiniams iššūkiams ir pasiūlymams, kaip šiems iššūkiams pasiruošti, remiantis užsienio šalių susijusiomis dvinarių pavardžių suteikimo praktikomis, su kuriomis yra palyginamas ir dabartinis nacionalinis reguliavimas Lietuvoje.

---

[5] Fernand De Varennes, „Žmogaus teisės ir asmens vardas: teisės tendencijos ir iššūkiai", *Teisė* 2014/93 (2014).

[6] Aistė Mickonytė, "The Right to a Name Versus National Identity in the Context of EU Law: The Case of Lithuania", *Review of Central and East European Law*, 42(4) (2017): 325-363.

[7] Vytis Čiubrinskas, „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje", *Sociologija: Mintis ir veiksmas*, 2005/2, ISSN 1392-3358, 2005.

[8] Patrick Hanks, Richard Coates, Peter McClure, *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland* (Oxford: University Press, 2016).

[9] Sara Harkness, Charles M. Super, *Culture and the Development of Children's Names* (Human Development, 2002).

1. TEISĖ Į DVIGUBĄ PAVARDĘ

1.1. Asmenvardžių suteikimas gimimo momentu

Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas[10] įtvirtina vaikui teisę nuo gimimo turėti vardą ir pavardę (3.161 straipsnis). Taip pat Vaiko teisių konvencija[11] vaiką identifikuoja per tris aspektus: vardą, pilietybę bei šeimos ryšius (7 ir 8 straipsniai). Vilniaus apygardos teismo teigimu, vaiko teisės turėti vardą (pavardę) fundamentalumas nekelia abejonių[12]. Vaiko vardas ir pavardė yra asmens identifikacijos forma, kuri visuomenę informuoja apie vaiką ir vaiko šeimą. Vis dėlto, nors tiek nacionalinė, tiek tarptautinė teisė kalba apie vaiko teisę į vardą, tačiau dėl vaiko negalėjimo pačiam pasirūpinti šios teisės įgyvendinimu, nurodytą teisę vaiko vardu turi įgyvendinti tėvai. Todėl Civilinio kodekso 3.161 straipsnio nuostata atliepia tėvų (įtėvių) pareigą gimusiam vaikui suteikti asmenvardžius. Civilinio kodekso 3.167 straipsnio, reglamentuojančio pavardės vaikui suteikimą, 1 dalyje nurodyta, kad kiekvienam vaikui yra suteikiama tėvų pavardė. To paties straipsnio 2 dalis nurodo, jog tais atvejais, kai tėvų pavardės skirtingos, vaikui tėvų susitarimu suteikiama tėvo *ar* motinos pavardė *arba* dviguba pavardė, sudaryta iš tėvo *ir* motinos pavardžių. Tėvui ir motinai nesusitarus dėl vaiko pavardės, vaikui pavardė suteikiama teismo nutartimi. Nurodytas teisinis reglamentavimas suponuoja išvadą, kad vaiko pavardė, kaip asmens identifikacijos forma, kildinama iš jo tėvų pavardės, o dvinarėje pavardėje yra (turi būti) po vieną pavardę iš abiejų tėvų turimų pavardžių. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau taip pat vadinamas LAT) taip pat pabrėžia, jog pavardė, skirtingai nei vardas, yra giminės asmenvardis – jis rodo asmens priklausymą šeimai ir giminei[13]. Europos Žmogaus Teisių Teismas taipogi yra pripažinęs, kad pavardė yra esminė asmens ir šeimos identiteto dalis, patenkanti į Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos[14] 8 straipsnio (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) apsaugos sritį. Tuo tarpu dviguba pavardė leidžia vaikui palaikyti ir išreikšti ryšį tiek su motina, tiek su tėvu[15]. Straipsnio autoriai kelia klausimą, ar, pagal minėtą teisinį reguliavimą Lietuvoje, būtų galima vaikui suteikti dvigubą pavardę, kuri nebūtų sudaryta iš tėvo ir motinos pavardžių dėmenų? Pavyzdžiui, ar tais atvejais, kuomet yra žinomas tik vienas iš tėvų, turintis dvinarę pavardę, jis ją galėtų perduoti savo vaikui? Autoriams

[10] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (suvestinė redakcija 2025-12-24 - 2026-03-31), *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262; 200.

[11] Vaiko teisių konvencija, *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-150.

[12] Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2414-565/2024.

[13] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2025 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-1-781/2025.

[14] 1950 m. lapkričio 4 d. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

[15] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. spalio 2 d. sprendimas byloje *Carlos Garcia Avello v. Belgian State*, C-148/02.

nėra žinoma (viešai prieinama) informacija, kuria remiantis būtų galima tiksliai atsakyti į šį klausimą. Vertinant minėtą teisės normą lingvistiškai, viena vertus, dviguba pavardė gali būti sudaroma tik iš motinos *ir* tėvo pavardžių. Kita vertus, vertinant pirmąją Civilinio kodekso 3.167 str. 2 d. dalį, teigiančią, jog „vaikui suteikiama tėvo *ar* motinos pavardė", tais atvejais, kuomet vienas iš tėvų turi dvigubą pavardę, kuri laikoma nedalomu asmenvardžiu, ji (sudaryta iš abiejų dėmenų) galėtų būti perduodama ir vaikui.

Svarbu pažymėti, jog esamas teisinis reguliavimas, sudarantis tėvams galimybę laisvai pa(si)rinkti ir suteikti vaikui ne tik viengubą, bet ir dvigubą pavardę[16], yra santykinai naujas. 2015 m. buvo priimta Civilinio kodekso pataisa, įsigaliojusi nuo 2017 m., kuria buvo pakeista minėta Civilinio kodekso 3.167 straipsnio 2 dalis. Iki tol, tėvams turint skirtingas pavardes, vaikui, tėvų pasirinkimu (o jiems nesutarus, teismo sprendimu), buvo galima suteikti tik vieną iš jo tėvų turimų pavardžių[17]. Pakeistos nuostatos Aiškinamajame rašte pastebėta, kad paskutiniu metu visuomenėje vis daugėjo atvejų, kai asmenys vėlesniame amžiuje pageidauja įgyti dvigubas pavardes, taip pat patys suteikti vaikams pavardę, sudarytą iš abiejų tėvų pavardžių, tačiau tokia galimybė iki tol Civiliniame kodekse nebuvo numatyta. Aiškinamajame rašte pabrėžiama, kad Pavardė paprastai yra paveldimas asmenvardis, laikomas giminės palikimu, perduodamu iš kartos į kartą. Taip pat nurodoma, jog naujas reguliavimas abiem vaiko tėvams, jeigu jie pageidauja, suteikia galimybę perduoti savo vaikui giminės, iš kurios kiekvienas tėvų yra kilęs ir su kuria neatsiejamai nuo gimimo yra susijęs jų vaikas, nematerialųjį paveldą – savo pavardę. Straipsnio autoriai pastebi, jog įstatymų leidėjo pagrindinis netiesiogiai įvardijamas argumentas, kodėl buvo būtina sudaryti galimybes dvigubai pavardei vaikui suteikti – abiejų tėvų lygių teisių vaiko atžvilgiu principas. Esant situacijai, kurioje Tėvai dėl teisinio reguliavimo ribotumo buvo verčiami rinktis tik vieną iš jų turimų pavardžių, iš esmės buvo nesuderinamas ir su šeimos autonomijos bei privataus gyvenimo neliečiamumo principais. Tai, kad tėvams turi būti sudaroma galimybė laisvai parinkti pavardę vaikui, priverstinai neteikiant prioriteto kurio nors vieno iš tėvų pavardei, teigiama ir virš-nacionaliniu lygiu. Pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių teismas byloje Cusan and Fazzo prieš Italiją nustatė Europos žmogaus teisių konvencijos 14 straipsnio, nagrinėto kartu su 8 straipsniu, pažeidimą ir tiesiogiai pripažino diskriminacine tradicinę praktiką, pagal kurią Italijoje vaikams automatiškai suteikiama tėvo pavardė, net

[16] Dviguba pavardė (kitaip dar vadinama dvinare pavarde) – tai pavardė, suformuota iš dviejų pavardžių, jungiama brūkšneliu arba pateikiama kaip dvi atskiros, t.y. brūkšneliu nesujungtos, pavardės (priklausomai nuo teisės sistemos). Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad dviguba pavardė atlieka dvi pagrindines funkcijas: (I) tapatybės ir kultūrinės priklausomybės išlaikymo funkciją. Ypač svarbu mišriose šeimose ar kai asmuo priskiria save dviem skirtingoms kultūroms ar tautybėms (Kiaupa, 2018). (II) Šeimos ryšių tęstinumo funkciją. Šis aspektas akcentuojamas tiek šeimos teisės, tiek ES teisės doktrinoje (Biekša, 2016). Dvigubos pavardės taip pat siejamos su asmens privataus gyvenimo apsauga, įtvirtinta Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnyje, kuri pripažįsta teisinės tapatybės vientisumo svarbą.

[17] Šis aspektas, straipsnio autoriams leidžia preziumuoti, jog įstatymų leidėjas, įtvirtindamas galimybę tėvams parinkti vaikui dvigubą pavardę, sudarytą iš tėvo ir motinos pavardžių, neturėjo tikslo įtvirtinti ir tokio varianto, jog vaikui būtų suteikiama dviguba pavardė tik pagal vieną iš tėvų, kuomet jis taip pat turi dvinarę pavardę.

jei tėvai susitaria ir norėtų, jog būtų kitaip. EŽTT teigimu, „patriarchalinė šeimos samprata" nesuderinama su šiuolaikiniais lyčių lygybės principais ir tai, jog nėra galimybės tėvams savo pasirinkimu nukrypti nuo bendros taisyklės, laikoma pernelyg griežtu ir diskriminaciniu reguliavimu[18]. Byloje *León Madrid v. Spain*[19] Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat pripažino diskriminaciniu teisinį reguliavimą Ispanijoje, pagal kurį, tėvams nesutarus dėl dvinarės pavardės dėmenų eiliškumo, prioritetas automatiškai suteikiamas vaiko tėvo pavardei, nurodant ją pirmąja[20].

Civilinio kodekso 3.156 straipsnis įtvirtina tėvų valdžios vaikams lygybę. Ji reiškia, jog tėvo ir motinos teisės ir pareigos savo vaikams yra lygios ir nesvarbu, ar vaikas gimė susituokusiems, ar nesusituokusiems tėvams, jiems santuoką nutraukus, teismui pripažinus ją negaliojančia ar tėvams gyvenant skyrium, nepaisant to, kad vaiko gyvenamoji vieta nustatyta teismo sprendimu su vienu iš tėvų. Tėvai visada disponuoja vienodos apimties tėvų valdžia savo vaikui. Todėl negali susidaryti ir situacija, kurioje dėl teisinio reguliavimo, vieno iš tėvų pavardei būtų teikiamas prioritetas kito tėvo pavardės atžvilgiu. Todėl, ne tik tas teisinis reguliavimas, kuris tiesiogiai nurodo vaikui perduoti galima konkrečiai tėvo pavardę[21], bet ir tas, kuris ne leidžia, o įpareigoja tėvus rinktis tik vieną iš jų turimų pavardžių, netiesiogiai diskriminuoja ir iš esmės konfrontuoja su tėvų lygiateisiškumo vaikų atžvilgiu principu. Todėl šiandien galiojančiu teisiniu reguliavimu Lietuvoje užtikrinama *tėvų laisvė pasirinkti* – vieną ar dvi bei kurią ar kurias[22], iš jų pačių turimų pavardžių savo vaikui suteiks, garantuojant abiem tėvams galimybę (bet ne pareigą) perduoti savo giminės pavardę, užtikrinančią ir kilmės identifikavimo tęstinumą.

Teisė suteikti vaikui dvinarę pavardę nėra vienintelis tėvų pasirinkimo reikalaujantis klausimas. Nusprendus, jog vaikui suteikiama dviguba, iš tėvo ir motinos pavardžių sudaryta pavardė, kyla klausimas, kuri iš jų turėtų būti nurodoma, kaip pirmoji, kuri – antroji? Tiek civilinio kodekso 3.167 straipsnio 2 dalyje, tiek Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių, patvirtintų Teisingumo ministro įsakymu[23] (toliau – Taisyklės) 12.2 papunktyje nurodyta, kad dvinarė pavardė sudaroma iš tėvo ir motinos pavardžių. Tačiau Vilniaus apygardos teismo teigimu, iš šių nuostatų teksto nėra pagrindo daryti išvadą, kad, sudarant dvinarę nepilnamečio vaiko pavardę, prie vaiko tėvo pavardės pridedama motinos pavardė, o

[18] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. sausio 7 d. sprendimas byloje *Cusan and Fazzo v. Italy*, 77/07.

[19] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. spalio 26 d. sprendimas byloje *León Madrid v. Spain*, 30306/13.

[20] Daugiau apie šią bylą ir jos reikšmę dvinarių pavardžių suteikimo reguliavimui – antroje šio straipsnio dalyje, nagrinėjant Ispanijos teisinį reguliavimą.

[21] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2014 m. sausio 7 d. sprendimas byloje *Cusan and Fazzo v. Italy*, 77/07.

[22] Teisiniame reguliavime nėra įtvirtinta, kuri pavardė iš turimos dvinarės pavardės turėtų būti perduodama vaikui, kai vienas iš tėvų turi dvigubą pavardę, kurios nei vienas dėmuo nesutampa su kito tėvo turima pavarde, ir yra sudaroma dvinarė pavardė vaikui iš abiejų tėvų pavardžių. Todėl daroma prielaida, kad šiuo klausimu taip pat tėvams suteikiama laisvė pasirinkti.

[23] Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. 1R-333 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo", TAR, 2016-12-28, Nr. 2016-29704.

ne atvirkščiai. Kaip jau ne sykį minėta, Civilinio kodekso 3.156 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad tėvo ir motinos teisės ir pareigos savo vaikams yra lygios. Taigi, vieno iš tėvų pavardė negali būti vertinama kaip svarbesnė už kito. Vilniaus apygardos teismas pažymi, jog, vardinant kelis vienarūšius objektus, vienas iš objektų visada nurodomas pirmas, tačiau, nesant atskiro pažymėjimo, šiam objektui savaime negali būti suteikiama išskirtinė/pagrindinė reikšmė ir tuo taip pat turi būti vadovaujamasi, sudarant dvinarę pavardę vaikui[24]. Tėvai turi visišką laisvę bendru sutarimu nuspręsti, kurią iš pavardžių nurodys pirmą, o kurią antrą. Taip pat Taisyklių 9.14 punkte įtvirtinta vyresnio nei 16 m. amžiaus asmens teisė sukeisti vietomis turimos dvinarės pavardės dėmenis. Svarbu pabrėžti, jog, pagal esamą teisinį reguliavimą, pavardžių eiliškumo pa(si)rinkimas nelemia kurios nors iš pavardžių dvinarėje pavardėje teisinės reikšmės. Taigi, dvinarė pavardė, kaip nedalomas vienetas, yra asmens identifikatorius ir abu jo dėmenys yra tokios pačios teisinės vertės.

Dvigubos pavardės institutas yra šeimos ir asmens tapatybės dalis, grindžiama, viena vertus, kilmės, giminystės ir(ar) saviidentifikaciniais motyvais. Kita vertus, šiuolaikinėse teisinėse sistemose šis institutas įgauna vis didesnę reikšmę ir dėl tarptautinių santuokų skaičiaus augimo, migracijos procesų ir asmenų judėjimo laisvės principo, galimybės vaikus auginti vienalytėms poroms. Dvigubos pavardės tampa kompromisiniu pasirinkimu šeimose, kuriose reikalinga suderinti kilmes iš skirtingų valstybių, visuomenių ir tradicijų, siekiant užtikrinti vaikams stabilumą ir aiškų šeimos ryšį. Pavardės reikšmę asmens kilmės aspektu atspindi ir Civilinio kodekso 3.228 straipsnis, kuriame numatyta, jog įtėvių ir įvaikio, galinčio išreikšti savo nuomonę, prašymu vaikui gali būti paliekama buvusi pavardė pagal kilmę. Toks reguliavimas, straipsnio autorių nuomone, rodo ne tik siekį užtikrinti žmogaus identiteto (savo tapatybės) tęstinumą (interesas iš tėvų pusės), bet ir garantuoja vaiko kilmės ryšio su savo šeima (gimine), iš kurios jis yra biologiškai kilęs, išsaugojimą. Kilmė nėra vienanarė – kiekvienas asmuo yra kilęs iš dviejų asmenų. Todėl turi būti sudaroma galimybė vaikui turėti dvigubą pavardę, garantuojant kilmės iš abiejų tėvų pusės tęstinumą. Ši laisvė – parinkti dvinarę pavardę, šiuolaikinėse visuomenėse, autorių nuomone, ne tik mažina ginčų dėl vaiko pavardės atsiradimo riziką tarp tėvų, užtikrina privataus šeimos gyvenimo gerbimą ir nesikišimą į jį, bet taip pat yra vaiko interesų (įtvirtinti ryšį su abiejų savo tėvų, iš kurių yra kilęs, giminėmis) garantas.

1.2. Pavardės keitimas

Nuo 2017 m. pasikeitusi Civilinio kodekso 3.167 straipsnio redakcija, t. y. mažiau nei dešimtmetį skaičiuojantis reguliavimas dėl dvigubos pavardės suteikimo, nėra pirmasis ir vienintelis Nepriklausomoje Lietuvoje sudarantis galimybę asmeniui įgyti dvi pavardes. Civilinio kodekso 3.31 straipsnis įtvirtina teisę sutuoktiniams, sudarant santuoką, pasirinkti

[24] Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2414-565/2024.

dvigubą pavardę, kai prie savo pavardės prijungiama sutuoktinio pavardė. Nors tradiciškai populiaresnis pasirinkimas yra kuomet vyras išsaugo savo turimą pavardę, tačiau teisinis reguliavimas nėra orientuotas viena kryptimi. Abu sutuoktiniai, pagal teisinį reguliavimą (Civilinio kodekso 3.31 straipsnis), turi visišką laisvę: (I) kiekvienas pasilikti iki santuokos turėtą savo pavardę, (II) kaip abiejų bendrą pavardę pasirinkti pavardę kito sutuoktinio, pastarajam ją išsaugant, (III) kiekvienas pasirinkti dvigubą pavardę, prie savo turimos pavardės prijungiant kito sutuoktinio pavardę, (IV) pasirinkti dvigubą pavardę, prijungiant pavardę kito sutuoktinio, pastarajam ją išaugant viengubą.

Šių dienų praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet sudarydami santuoką, abu sutuoktiniai prie savo turėtos pavardės priduria vienas kito (t.y. santuokinę) pavardę. Pavyzdžiui, Vardas Pavardis po santuokos sudarymo su Pavarde Vardaityte įgyja Pavardžio-Vardaičio pavardę, o Pavardė įgyja Vardaitytės-Pavardienės[25] pavardę. Straipsnio autorių nuomone, tai, viena vertus, galima būtų vertinti, kaip objektyviai modernėjančios visuomenės apraišką, keičiančią nusistovėjusias visuomenės taisykles sutuoktinių lygiateisiškumo grįsto modelio link. Kita vertus, tai vertintina, kaip XXI amžiaus santuokos institutu besinaudojančių asmenų subjektyvus pasirinkimas, kada išdrįstama pasinaudoti platesne pasirinkimo laisve ir to pasėkoje, *inter alia* viešai deklaruoti abipusiškai lygų sutuoktinių santykį, grindžiamą CK 3.26 straipsnyje įtvirtintu sutuoktinių lygiateisiškumo principu. Tai, straipsnio autorių teigimu, jokiu būdu nereiškia, jog sutuoktiniai, pasirenkantys įprastesnius variantus visuomenėje (jau ilgesnį laiką ir platesne apimtimi taikytus) – pavyzdžiui, abiem turėti bendrą, tik vieno sutuoktinio, pavardę arba pridurti tik vienam iš sutuoktinių kito pavardę prie turimos, paneigia sutuoktinių lygybės principą. Vis tik, tradicinėse visuomenėse, kurios yra išsaugojusios santuokos institutą tik skirtingų lyčių poroms, abipusis pavardžių sudarymo būdas (kuomet ir sutuoktinis priduria žmonos pavardę prie savosios), autorių teigimu, siejamas su stipriomis feminizmo apraiškomis.

Dvigubą pavardę, turimos pavardės keitimo būdu, asmeniui galima įgyti (arba tokios atsisakyti) šiai dienai ne tik santuokos pagrindu. Dvigubos pavardės įgijimo pagrindu, pagal teisinį reguliavimą, apart (I) pavardės įgijimo, gimstant (taip pat įvaikinimo atveju) ir (II) asmeniui sudarant santuoką, nurodomas ir (III) turimos pavardės keitimas paties asmens arba jaunesnio nei 16 m. amžiaus asmens tėvų (įtėvių) prašymu, pagal Taisyklių nuostatus.

Asmens pavardės keitimo pagrindai reglamentuojami Taisyklių II ir III skyriuose. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad nepilnamečio vaiko pavardė gali būti keičiama tik esant Taisyklėse numatytiems pagrindams ir abiejų tėvų sutarimu, nebent teismas apri-

[25] Pavardė, įskaitant po santuokos pridurtą pavardą dvinarėje pavardėje, turi atitikti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2003 m. birželio 26 d. nutarimo Nr. N-2 (87) „Dėl moterų pavardžių darymo“ nuostatatas. Bendra taisyklė ta, jog moterų pavardės daromos iš vyro pavardės su priesagomis „-ienė“ ir „-(i)uvienė“, arba tais atvejais, kai norima turėti (suteikti) pavardės formą, kuri nenurodytų šeiminės padėties, pavardė iš vyriškos pavardės gali būti daroma su galūne „-ė”, Išimtyse nurodyta, kad moteris gali pasilikti sutuoktinio pavardę jos nekeisdama, jei ji baigiasi „-ė“ (VLKK Nutarimo 2 dalis) arba jei jos sutuoktinio pavardė yra nelietuviškos kilmės (Taisyklių 9.12 punktas). Todėl Pavardės dvinarė pavardė galėtų būti ir Vardaitytė-Pavardė.

botų vieno iš tėvų valdžią[26]. LAT pažymi, kad, nesant tėvų sutarimo, vaiko pavardės keitimas turi būti grindžiamas objektyviais faktais, pavyzdžiui, kad esama vaiko pavardė sukelia jam socialinių nepatogumų ar konkrečių problemų, o ne susijęs su tėvų elgesiu ar emociniu ryšiu tarp vaiko ir vieno iš tėvų. Nacionalinių teismų praktikoje[27] formuojama prezumpcija, kad vaiko interesus geriausiai atitinka jam suteiktos pavardės išsaugojimas ir ji galėtų būti paneigta tik išimtiniais atvejais[28]. Ši prezumpcija taikoma nesant tėvų bendram sutarimui keisti vaiko pavardę. Tuo tarpu galimybė vaiko pavardę iš viengubos pakeisti į dvigubą taip pat yra nauja – jos atsiradimas tiesiogiai susijęs su Civilinio kodekso normų dėl pavardės gimusiam (įvaikintam) vaikui suteikimo pakeitimu. Įtvirtinus galimybę gimusiam vaikui suteikti dvinarę pavardę, natūraliai privalėjo būti užtikrinta teisė visiems asmenims[29], jų arba jų tėvų pasirinkimu, turėti dvinarę pavardę, sudarytą iš abiejų tėvų pavardžių.

Pažymėtina, jog tiek pagal Civilinio kodekso, tiek pagal Taisyklių normas vaikams iki 16 m. pavardė suteikiama ir (ar) keičiama į vaiko tėvų turimą pavardę (dvinarę arba vienanarę), o asmenys nuo 16 m. amžiaus turi teisę patys inicijuoti pavardės keitimą ir taip pat gali įgyti kito tiesiosios linijos giminaičio pavardę. Pavyzdžiui, asmuo nori turėti senelių, prosenelių ar kitų protėvių pagal tiesiąją giminystės liniją ar vieno iš jų pavardę (Taisyklių 9.2 punktas). Taip pat suteikiama galimybė turėti patėvio (pamotės), buvusio globėjo (buvusio ar esamo rūpintojo) pavardę (Taisyklių 9.4 punktas). Toks teisinis reguliavimas asmenų galimybę rinktis kitokią nei turima pavardė yra apribotas iki asmens giminaičių pagal tiesiąją liniją (ir įvaikinimo santykių). Iš esmės šis teisinis reguliavimas ir ribojimas, pagal kurį nepilnamečiams vaikams galima suteikti tik jų tėvų (patėvių) pavardę, pagrindžia pavardės funkciją – nurodyti asmens kilmę ir (ar) sąsajas su tam tikra šeima (gimine) ir koreliuoja su tėvų valdžios vaikams principu.

---

[26] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-327-378/2020.

[27] Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2414-565/2024.

[28] Teismas gali priimti sprendimą pakeisti jaunesnio kaip 16 metų nepilnamečio vaiko pavardę, jei nustatytų, kad egzistuoja Taisyklėse įtvirtintas vaiko pavardės keitimo pagrindas, bei padarytų išvadą, kad toks pavardės pakeitimas, atsižvelgiant į konkrečioje byloje nustatytas aplinkybes, atitiktų geriausius vaiko interesus. Vilniaus apygardos teismo civilinių bylų skyriaus kolegija, atsižvelgdama į geriausių vaiko interesų principo turinį, daro išvadą, jog teismas, spręsdamas, ar jaunesnio kaip 16 metų nepilnamečio vaiko pavardės pakeitimas, nesant vieno iš tėvų sutikimo, atitiktų geriausius to vaiko interesus, galėtų atsižvelgti į šias aplinkybes (sąrašas nėra baigtinis): (I) vaiko nuomonę, (II) vaiko identiškumą, (III) kiek laiko vaikas turi jam suteiktą pavardę, kurią norima pakeisti, (IV) kokį poveikį vaiko pavardės pakeitimas turėtų jo santykių su kiekvienu iš tėvų ir artimaisiais giminaičiais išsaugojimui ir vystymuisi, (V) vieno iš tėvų netinkamas elgesys, kuris pateisintų vaiko pavardės pakeitimą, (VI) kokius sunkumus visuomenėje vaikas patiria ar gali patirti, turėdamas jam suteiktą pavardę ar pavardę, į kurią jam norima pakeisti turimą pavardę (pvz., patyčias, priekabiavimą, nepatogumus ir pan.), (VII) kokius vidinius sunkumus vaikas patiria ar gali patirti, turėdamas jam suteiktą pavardę ar pavardę, į kurią jam norima pakeisti turimą pavardę (pvz., nesaugumą, identiškumo stoką ir pan.), kt. (2024).

[29] Ne tik tiems, kurių gimimas registruojamas po 2017 m. CK normų, reglamentuojančių teisę vaikui suteikti dvigubą pavardę, pakeitimo.

2. IŠŠŪKIAI ATEITIES PERSPEKTYVOJE

Kiekvienas teisės konstruktas yra priklausomas nuo aplinkos veiksnių – socialinių, politinių, geopolitinių, kultūrinių ir kt. Istorinis pavardės suteikimo kismas įrodo, jog teisė į vardą taip pat yra įtakojama nuolat vykstančių pokyčių visuomenėje nacionaliniu bei virš-nacionaliniu lygiu. Šiuo metu vienos pagrindinių priežasčių, lemiančių pokyčius yra Europos sąjungos ir Europos Tarybos principai, skatinantys lyčių lygybę pavardžių suteikimo (perdavimo) srityje. Tai natūraliai verčia apsvarstyti teisės įgyti (turėti) dvinarę pavardę ateities viziją. Kokie potencialūs teisiniai-praktiniai iššūkiai laukia ir kokie jų galimi sprendimo būdai.

Šiuo metu Lietuvoje galiojantis ribojimas, pagal kurį asmuo gali turėti (oficialiuose dokumentuose) ne daugiau nei du vardus ir dvi pavardes, suponuoja pagrindinį ateities iššūkį su kuriuo, sudarydami santuoką ir (ar) susilaukę vaikų (įsivaikinę), susidurs asmenys, turintys dvinares pavardes. Santuokos sudarymo atveju, asmenys norintys turėti bent vieną tarpusavyje bendrą (šeimos) pavardę, turės spręsti: (I) kurią iš dviejų ar net abi sutuoktinio pavardes perimti; (II) atitinkamai, kurios iš savo pavardžių ar net abiejų atsisakyti?

Nors tai ta pati sistema, paremta laisve rinktis pavardę(-es) po santuokos sudarymo, kokia galioja ir šiuo metu, tačiau po kelių dešimčių metų, tikėtina, ji lems keblias situacijas asmenims, dėl tų pačių priežasčių, kaip pavyzdžiui, identiteto išsaugojimas, dėl kurių atsirado poreikis turėti dvi pavardes. Autorių nuomone, tiek lygiateisiškumo standartas galėtų tapti priemone asmenims sprendžiant dėl galimų pavardžių kombinacijų po santuokos, tiek prigimtinio asmenvardžio išsaugojimas abiem sutuoktiniams.

Dar keblesnė situacija pasirinkimuose, kuri gali tapti priežastimi ginčams net ir teismuose, laukia suteikiant pavardę vaikui, kuomet jo tėvai turės daugiau nei dvi skirtingas pavardes. Šiuo metu dar nėra žinoma atvejų, kad vaikų susilauktų (į(si)vaikintų) bendrai tris ar keturias skirtingas pavardes tarpusavyje[30] turintys asmenys. Dažniausiai vienas iš tėvų, jei turi dvi pavardes, tai viena jų sutampa su kito tėvo pavarde (pvz., motina turi savo iki santuokinę pavardę ir santuokinę pavardę, o vaiko tėvas – vieną pavardę, sutampančią su vaiko motinos santuokine pavarde). Tokiais atvejais norint suteikti vaikui dvigubą pavardę iš tėvų turimų skirtingų pavardžių, sprendžiama tik dėl šių pavardžių eiliškumo, kuris Lietuvoje nėra ir, autorių nuomone, neturėtų būti teisiškai reglamentuojamas, nes tai ribotų tėvų pasirinkimo laisvę. Ateityje tėvams gali tekti rinktis iš trijų ar net keturių skirtingų pavardžių variantų. Tai, deja, programuoja galimus ginčus tarp tėvų, kurių neišsprendus tarpusavyje, pavardės suteikimo teisė, remiantis šiuo metu galiojančiu reguliavimu, tektų teismui. Siekiant išvengti teisminių ginčų dėl klausimų, kurie patenka į šeimos privataus gyvenimo sferą, ir jų atsiradimas grasina šeimos gyvenimo ir darnių santykių pamatams, verta apsvarstyti iš anksto galimus pasirinkimo variantus.

[30] Pavyzdžiui, poroje, kurioje kiekvienas iš tėvų turės po dvi skirtingas pavardes, iš viso bus keturios tarpusavyje neustampančios pavardės.

Visuomenei priimtiniausias elgesio modelio taikymo (perėmimo) būdas yra paremtas tradicijų pagrindu. Tačiau tradicijoms susiformuoti yra reikalingas reikšmingas laiko tarpas. Taip pat jos nėra savaiminės – dažniausiai formuojasi ideologijų ar tam tikrų visuomeninių įvykių ar pan. kontekste. Nors tiksliai prognozuoti ateities nėra įmanoma, tačiau, turint omenyje, kad tiek teisiškai, tiek socialiai, tiek psichologiškai esminis dvigubos pavardės instituto ramstis yra lygiateisiškumo tarp sutuoktinių ir (ar) tėvų užtikrinimas, todėl lyties pagrindu nei vienai iš pavardžių teisiniu lygiu negali būti teikiamas prioritetas, ir turėtų būti remiamasi objektyviais ir lyčiai neutraliais kriterijais.

Kokios dvigubų pavardžių suteikimo-perdavimo tradicijos susiformuos – galima bus sužinoti tik ateityje. Vis dėlto, kokios, abiejų sutuoktinių ir (ar) tėvų interesus atitinkančios, galimos pavardžių kombinacijos po santuokos sudarymo ar gimus vaikui (įsivaikinus), galima sužinoti iš užsienio valstybių, kuriose gyvuoja ilgametė dvigubos pavardės instituto tradicija, praktikos. Svarbu išsyk atkreipti dėmesį, jog kai kurių užsienio valstybių dvinarių pavardžių praktikos, neseniai buvo įvertintos, kaip nesuderinamos su lygiateisiškumo principu ir pripažįstamos jį pažeidžiančiomis bei būtinomis koreguoti (pavyzdžiui, León Madrid v. Spain). Dėl to ES valstybės narės (pavyzdžiui, Ispanija, Belgija) jau yra ėmusios veiksmų. Toliau, straipsnio autoriai pateikia koncentruotą tam tikrų Europos Sąjungos valstybių, turinčių išplėtotą dvigubų pavardžių institutą, teisinio reguliavimo apžvalgą su savo įžvalgomis.

2.1. Užsienio valstybių vaikų dvinarių pavardžių vaikams modeliai

2.1.1. Prancūziškasis modelis

Remiantis Prancūzijos Respublikos civilinio kodekso[31] (pranc. *Code civil de la République française*) 311-21 straipsniu, vaikui galima suteikti viengubą tik tėvo arba tik motinos pavardę, arba dvigubą pavardę – po vieną iš abiejų tėvų pavardžių[32]. Tai reiškia, kad, kaip ir Lietuvoje, vaiko dvinarė pavardė turi turėti po vieną dėmenį ir iš tėvo, ir iš motinos pavardžių[33]. Vis dėlto, vaikas teoriškai galėtų turėti dvinarę tik vieno iš tėvų pavardę, pavyzdžiui, tokiais atvejais, jei kito tėvo tėvystė nėra nustatyta (žinoma).

Prancūzijos civilinis kodeksas[34] numato, kad tėvai pasirinkimą suteikti vaikui dvigubą pavardę turi įforminti bendru pareiškimu[35], pateikiamu civilinės metrikacijos įstaigai. Jeigu bendras pareiškimas dėl vaiko pavardės pasirinkimo nepateikiamas, tuomet vaikas įgyja pavardę vieno iš tėvų, kurio atžvilgiu pirmiausia nustatoma jo kilmė, o jei vaiko kilmė nustatoma vienu metu abiejų tėvų atžvilgiu – tėvo pavardę. Autorių nuomone, toks regu-

[31] Code civil de la République française (modifié par LOI n°2021-1017 du 2 août 2021 - art. 6 (V).

[32] Dviguba pavardė Prancūzijoje įprastai rašoma su brūkšneliu (pvz., Bertin-Dupont).

[33] Part. 4 de l'Article 311-21 Code civil de la République française (modifié par Loi n°2021-1017 du 2 août 2021 - art. 6 (V).

[34] Article 311-21. Section 3 : Des règles de dévolution du nom de famille et du nom d'usage.

[35] Oficialaus Prancūzijos viešųjų paslaugų portalo puslapyje pateikiama tiesioginė prieiga ir forma prašymui pildyti. Žiūrėta 2026 m. sausio 3 d., https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/R32739.

liavimas įtvirtina tradiciniu požiūriu paremtą prezumpciją, pagal kurį Prancūzijoje, kaip ir Lietuvoje, bei kitose romėnų teisės tradicija paremtose valstybėse, prioritetas teikiamas (arba ilgą laiką buvo teikimas) vyriškajai (vaiko tėvo) pavardei. Tačiau įtvirtinta galimybė tėvams valingu pareiškimu paneigti tėvo pavardės suteikimo prezumpciją vaikui, užtikrina laisvę pa(si)rinkti, koreliuojančią su šeimos gyvenimo neliečiamumo ir tėvų teisių vaikams lygiateisiškumo principais.

Tėvai savo nuožiūra gali pa(si)rinkti suteikiamų pavardžių eiliškumą ir suteikta dviguba pavardė yra laikoma vienu nedalomu vienetu. Tai reiškia, kad pirmą kartą (pirmagimiui) tėvų suteiktos pavardės pasirinkimas lemia sekantiems kartu susilauktiems vaikams suteikiamą pavardę. Pagal to paties jau minėto Prancūzijos civilinio kodekso straipsnio 3 dalį, antras ir visi sekantys tų pačių tėvų bendri vaikai turi tokią pačią pavardę (viengubą arba dvigubą, o šios atveju – tokio paties dėmenų eiliškumo), kaip ir pirmojo vaiko pavardė. Taigi, tėvai laisvę parinkti vaikui (vaikams) pavardę turi tik vieną – pirmą, sykį. Tuo tarpu Lietuvoje toks reguliavimas nėra eksplicitiškai įtvirtintas, todėl teoriškai tėvai galėtų savo bendriems vaikams suteikti ir skirtingas pavardes bei jų dėmenų kompozicijas. Vis dėlto, tai, jog siekiama tam tikros darnos vaikų pavardėse, galima įžvelgti netiesiogiai Lietuvos teismų praktikoje. Vilniaus apygardos teismas, nagrinėdamas bylą dėl nepilnamečio vaiko pavardės keitimo į dvinarę pavardę, nesant abiejų tėvų sutarimo, vienu iš reikšmingų faktų laikė aplinkybę, jog dvinarė vaiko pavardė derės su motinos vaikų iš ankstesnės santuokos analogiškai sudarytomis dvinarėmis pavardėmis[36].

Prancūzijoje, tais atvejais, kai tėvai nesutaria dėl pavardės pasirinkimo arba pavardžių eiliškumo dvinarėje pavardėje, ir apie šį nesutarimą bent vienas iš tėvų praneša civilinės metrikacijos įstaigai ne vėliau kaip gimimo registravimo metu arba po, kai tėvystė nustatoma vienu metu, vaikui suteikiama dvinarė pavardė, sudaryta iš abiejų tėvų *pirmųjų* pavardžių, sujungtų *abėcėlės tvarka*[37]. Straipsnio autorių nuomone, abėcėlės taikymas pavardžių eiliškumui nustatyti užtikrina lyčiai neutralų ir objektyvų pavardės sudarymo būdą, kuris nepažeidžia nei vieno iš tėvų teisių, taip pat, kaip ir dvinarės pavardės, sudarytos iš abiejų tėvų pavardžių, vaikui suteikimas, nesant tėvų konsensuso, kurio iš jų pavardė turėtų būti suteikiama.

2.1.2. Ispaniškas dvinarių pavardžių vaikams modelis

Remiantis Ispanijos civilinio kodekso[38] (isp. *Código civil español*) 109 straipsniu, kuris reglamentuoja kilmės (tėvystės ir motinystės) nustatymą bei pavardžių suteikimo tvarką,

[36] Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2414-565/2024.

[37] Part. 1 de l'Article 311-21 Code civil de la République française (modifié par Loi n°2021-1017 du 2 août 2021 - art. 6 (V).

[38] Código civil español. Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil.

asmeniui suteikiamos dvi pavardės[39] – viena iš tėvo, kita – iš motinos. Tame pačiame civilinio kodekso straipsnyje teigiama, kad tiek santuokinė, tiek nesantuokinė, taip pat įvaikinimo filiacija (tėvystė) sukuria tokias pačias teisines pasekmes, t.y. jog vaiko tėvystė[40] nustato, kokios pavardės (jei žinomi abu tėvai, tai jų abiejų pavardės) bus suteiktos vaikui, pagal Ispanijos teisės aktuose numatyta tvarką. Giminystės ryšio nustatymą ir su tuo susijusį jo tęstinumą, pagal abi linijas – tiek tėvo, tiek motinos, pagrindžia teisinis reguliavimas, kuriuo nėra galimybės suteikti tik vieno iš tėvų[41] pavardės vaikui. Ispaniškoji ilgametė tradicija, susiformavusi konkretaus teisinio reguliavimo pagrindu, kuria asmeniui visada suteikiama dviguba, iš abiejų tėvų pavardžių sudaryta, pavardė, atspindi kilmės iš abiejų tėvų tęstinumo svarbą, pripažįstamą valstybės lygmeniu. Iš pažiūros dvigubos pavardės reglamentavimas Ispanijoje absoliučiai garantuoja tėvų lygiateisiškumą vaikų atžvilgiu, tačiau tam tikri jo aspektai – ilgus metus galiojusios ir mažiau nei prieš dešimtmetį pasikeitusios taisyklės, pagal kurias būdavo sudaroma dvinarė pavardė, buvo pripažintos diskriminacinėmis[42].

Pagal ispaniškąją tradiciją, dvinarėje pavardėje pirmoji yra tėvo, o antroji – motinos pavardė. Šiuo klausimu Ispanijos Civilinės metrikacijos įstatymas[43], kuris yra esminis teisės aktas, modernizavęs Ispanijos civilinės registracijos sistemą, įtvirtino tėvų laisvę savo pasirinkimu nustatyti norimą eiliškumą vaikų pavardei. Nors minėtas įstatymas buvo priimtas 2011 m., visapusiškai jis įsigaliojo tik per dešimtmetį, o vienas iš pagrindinių pakeitimų buvo skirtas įtvirtinti pavardės pasirinkimo lankstumą. Įstatymas suteikė daugiau laisvės pa(si)renkant, ar tėvo, ar motinos pavardė bus pirmoji dvinarėje vaiko pavardėje. Iki 2000 metų galiojęs teisinis reguliavimas numatė, jog dvinarė pavardė vaikui yra sudaroma principu: tėvo pavardė (isp. *apellido paterno*) + motinos pavardė (isp. *apellido materno*). Nuo 2000 m. įstatymiškai buvo sudaryta galimybė paneigti prezumpciją ir tėvams, bendrai pateiktu prašymu, pirmąja pavarde nurodyti motinos pavardę. Vis dėl to, nesant bendro sutarimo tarp tėvų, būdavo laikoma, jog tėvo pavardė yra pirmoji. Ir tik nuo 2017 m., siekiant panaikinti bet kokį prioriteto teikimą vieno iš tėvų atžvilgiu bei užtikrinti abiejų tėvų lygiateisiškumą, numatyta, jog tėvai, registruodami vaiko gimimą, visada privalo tiksliai nurodyti savo bendrą pasirinkimą, kurio iš tėvų pavardė bus pirmoji, o kuri antroji dvinarėje vaiko pavardėje[44]. Nesant tėvų konsensuso, Civilinės metrikacijos įstaigoje priimamas sprendimas dėl vaiko pavardžių eiliškumo, atsižvelgiant į vaiko interesus. Šiuo reguliavimu iš esmės buvo panaikinta bet kokia teisinė pirmenybė tėvo pavardei tapti pirmąja. Straipsnio autoriai pastebi, jog šis aspektas svarbus dėl to, jog, pagal Ispanijos civilinės metrikacijos

[39] Pavardės nėra rašomos su brūkšneliu (pvz., Garcia Martinez).

[40] Tėvystė suprantama plačiąja prasme, kaip ryšys ir su tėvu, ir su motina.

[41] Kuomet abu tėvai yra žinomi (tėvystė pripažinta).

[42] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. spalio 26 d. sprendimas byloje *León Madrid v. Spain*, 30306/13.

[43] Ley 20/2011, de 21 de julio, del Registro Civil de Espagna.

[44] Artículo 49 de la Ley de Registro Civil de Espagna.

įstatymo[45] 49 straipsnio 2 dalies 2 punktą, tėvai savo vaikui perduoda pirmąją iš savo turimų pavardžių. Tai lemia, jog nesant galimybės pasirinkti, ar tėvo, ar motinos pavardė bus pirmoji dvinarėje pavardėje, kiekvienoje tolimesnėje (kas antroje) kartoje perduodama tik tėvo pavardė[46]. Reguliavimas, kuomet visi vaikai gauna abiejų tėvų pavardes, todėl iš pažiūros (teoriškai) užtikrinantis abiejų tėvų kilmės tęstinumą, realybėje (praktiškai) lemdavo motinos pavardės „pasibaigimą" pirmoje giminystės eilėje (vaikams), užkertant kelią perduoti ją anūkams ir tolimesniems įpėdiniams.

Kas laikoma vaiko interesais, kuriais vadovaujantis nustatomas pavardės eiliškumas nesant tėvų sutarimo? Nors Ispanijos teisės aktuose vieno apibrėžimo nėra, civilinės metrikacijos tarnautojai, nustatydami „geriausius vaiko interesus" ginče dėl pavardės, paprastai taiko kelis kriterijus[47]:

1) Fonetika ir estetika. Civilinės metrikacijos įstaigos darbuotojas gali parinkti pavardžių eiliškumą, kuris gražiai skamba arba labiau dera su vaiko vardu. Neregistruojami neigiamą ar gėdingą reikšmę turintys deriniai.
2) Abėcėlės tvarka. Nesant tėvų sutarimo, civilinės metrikacijos darbuotojai gali remtis abėcėle, kaip neutraliu kriterijumi, išvengiant šališkumo dėl lyties.
3) Unikalumas ir identifikavimas. Tais atvejais, kai vienas iš tėvų turi itin dažną pavardę, o kitas – retą, registruojant pirmiausia gali būti nurodoma retesnė pavardė, kad vaikas būtų lengviau atpažįstamas oficialiuose įrašuose.
4) Suderinamumas su esama tapatybe. Tais atvejais, kai vaikas jau naudojo konkretų vardą socialinėje aplinkoje (pvz., esant vėlesnei registracijai tėvystės ginčų atvejais), civilinės metrikacijos darbuotojas teiks pirmenybę tos nustatytos tapatybės išsaugojimui.

Iš esmės pagrindinis civilinės metrikacijos tikslas – pasiekti neutralų sprendimą, kad būtų vienodai vertinami abu tėvai pagal 2017 m. reformą, kuria buvo panaikintas automatinis tėvo pavardės pirmenybės suteikimas, užtikrinant ir paties vaiko interesus.

Taip pat, kaip ir Prancūzijoje, vyriausio bendro vaiko pavardės registravimo tvarka nulemia vėlesnių jo brolių ir (ar) seserų iš tų pačių tėvų pavardes. Galima teigti, kad taip, kuomet visi šeimos nariai, kilę iš tų pačių tėvų, identifikuojami vienoda pavarde, užtikrinamas šeimos, kaip atskiro vieneto, tapatumas, jos narių sąsajumas prieš kitus subjektus visuomenėje. Tai iš esmės atitinka ir užtikrina pagrindines pavardės funkcijas, apsaugo nuo

[45] Ley 20/2011, de 21 de julio, del Registro Civil de Espagna.

[46] Situacijos iliustracija: motina Garcia Gonzalez ir tėvas Lopez Perez susilaukia dukros, kuriai tradiciškai suteikiama pavardė, nurodant pirmąja pavarde tėvo pavardę, t.y. Lopez Garcia. Kadangi dvinarė vaikų pavardė sudaroma iš pirmųjų tėvų pavardžių, tai Lopez Garcia turėdama savo vaikų, jiems privalomai perduoda savo pirmąją, t.y. Lopez pavardę, kuri yra jos tėvo pavardė. Savo ruožtu ši pavardė taip pat taps antrąja pavarde dvinarėje vaikų pavardėje ir nebebus toliau perduodama.

[47] Remiantis Ispanijos Civilinės metrikacijos viešojo portalo pateikiama informacija. Žiūrėta 2026 m. sausio 6 d., https://www.justizia.eus/certificados-inscripciones/webjus00-contentgen/es/#inscripcion_nacimiento.

chaotiško pavardžių sudarymo, galinčio lemti ir padidėjusią administracinę naštą tiek valstybei, tiek visuomenei ir patiems individams.

2.1.3. Portugališkasis vaikų dvinarių pavardžių vaikams modelis

Remiantis Portugalijos civilinės metrikacijos kodekso[48] 103 straipsniu, kuriame reglamentuojama vardo ir pavardės sudėtis, registruojant gimimą asmenims galima suteikti kelias, t. y. 2–4 (kitaip dar vadinamas daugianares), pavardes. Dažniausiai paskutinė (arba dvi paskutinės) pavardė laikoma pagrindine, t. y. naudojama kasdien, o kitos figūruoja tik dokumentuose. Pagal esamą teisinį reguliavimą asmens visą vardą gali sudaryti iki šešių elementų: įprastai iki dviejų vardų (port. *nomes próprio*s) ir iki keturių pavardžių (port. *apelidos*). Todėl vaikas gali turėti, pavyzdžiui, dvi tėvo ir dvi motinos pavardes. Remiantis Civilinės metrikacijos registro[49] informacija, į šešių elementų limitą nėra įskaičiuojami jungiamieji žodžiai, kaip antai *de, da, do, dos, das, e*. Iš esmės toks reguliavimas sudaro galimybę asmeniui turėti ne dvinarę, o daugianarę pavardę. Kaip matyti iš šio registro, tėvai gali parinkti vaikui pavardes iš abiejų tėvų pavardžių ir (ar) iš tiesiosios linijos protėvių pavardžių (pvz., senelių ar prosenelių), pateikdami giminystės ryšį patvirtinančius dokumentus, jei šios pavardės nėra įtrauktos į tėvų pavardes.

Pagal esamą teisinį reguliavimą nėra nustatytas privalomas pavardžių eiliškumas, tėvai gali laisvai pasirinkti, kuri pavardė bus pirmesnė, kuri (-ios) paskesnė (-ės). Nors tradiciškai Portugalijoje pirmiausia nurodomos motinos pavardės, tai yra kultūrinė praktika, o ne teisiniu reglamentavimu nustatyta pareiga. Matyti, kad pagal portugalų tradiciją, taip pat, kaip ir, pvz., pagal ispanų, prioritetas teikiamas vyriškajai (tėvo) pavardei, nes Portugalijoje kasdienybėje naudojamos būtent paskutinės, o ne pirmosios pavardės.

Iš esmės tokia sistema sudaro galimybes atspindėti šeimos kilmę iš abiejų tėvų (ir visų senelių) linijų, kartu išlaikant aiškią ir vienodą civilinės registracijos tvarką. Vis dėlto tai, kad dėl praktiškumo kasdien naudojamos ne visos keturios pavardės, rodo, jog daugiau nei dvi asmens pavardės gali tapti administracine našta visuomeniniuose ir kituose santykiuose tiek valstybei, tiek visuomenei ir patiems individams.

Taigi nacionalinis teisinis reguliavimas Lietuvoje, palyginti su kai kuriomis užsienio valstybėmis, kaip antai Prancūzija, Ispanija ar Portugalija, yra ne tik naujesnis (dėl to praktika šioje srityje mažesnė), bet ir liberalesnis (mažiau detalus). Viena vertus, pastarasis aspektas užtikrina asmenų pavardės pa(si)rinkimo laisvę ir mažina riziką, kad tam tikras reguliavimas bus diskriminacinis vieno iš tėvų atžvilgiu ir (ar) pažeis šeimos privataus gyvenimo apsaugos garantiją. Kita vertus, esamas reguliavimas stokoja aiškumo ir negarantuoja dvinarių pavardžių (su)teikimo nuoseklumo. Tai programuoja teisinio netikrumo situacijas

[48] Código do Registro Civil Portuguese – Decreto-Lei n.º 131/95.

[49] Portugalijos civilinės metrikacijos sistemos, administruojamos Instituto dos Registos e do Notariado oficialus portalas. Interaktyvi nuoroda: https://irn.justica.gov.pt/Servicos/Cidadao/Nascimento/Composicao-do-nome. Žiūrėta (2026-01-02)

ir potencialius ginčus, galimą administracinį chaosą. Straipsnio autorių nuomone, lietuviškame teisiniame reguliavime dvigubų pavardžių reglamentavime trūksta tam tikrų taisyklių įtvirtinimo, kurias, tikėtina, ateityje suformuos teismų praktika, jei to nepadarys įstatymų leidėjas. Visų pirma, autoriai, remdamiesi užsienio praktikomis, išskiria svarbų reikalavimą dvinarių pavardžių suteikime vaikams, pagal kurį, visi bendri tų pačių tėvų vaikai turėtų turėti vienodas pavardes. Pirmagimiui tėvų parinkta pavardė: ar vienanarė, ar dvinarė, o esant pastarajai – vienodo dėmenų eiliškumo, turėtų būti taikoma ir visiems sekantiems tų pačių tėvų vaikams, taip užtikrinant nuoseklumą. Antra, straipsnio autorių nuomone, turėtų būti patikslinama, dėl galimybės vaikui suteikti dvigubą pavardę tik pagal vieną iš tėvų, kuomet jis turi dvinarę pavardę. Tai tampa ypač aktualu, kuomet vaiką augina tik vienas iš tėvų (pavyzdžiui, nėra nustatyta tėvystė).

2.2. Galimi dvinarių (daugianarių) pavardžių modelių variantai Lietuvoje

Šiuo metu Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas, nustatantis asmeniui teisę oficialiuose dokumentuose turėti ne daugiau nei du vardus ir dvi pavardes, tikėtina, bent jau dėl administracinių priežasčių išliks ir ateityje. Todėl visuomenėje iškils natūralus praktinis klausimas, kaip derinti tarpusavyje keturias pavardes, kuomet santuoką sudarys ir (ar) vaikų susilauks po dvi pavardes jau turintys asmenys. Atsižvelgiant į užsienio praktikas ir su jomis susijusius sprendimus Europos Žmogaus Teisių Teismo bylose, matyti, jog įtvirtinimas tokių detalių taisyklių, kaip, pavyzdžiui, dėl pavardžių eiliškumo dvinarėje pavardėje, dėl pavardės, kuri iš tėvo ir motinos dvinarės pavardės turi būti perduodamas vaikams (įvaikiams), *etc*., gali lemti tėvų laisvės pa(si)rinkti pavardę ribojimą ir pažeisti tėvų lygiateisiškumą. Dėl to, straipsnio autorių nuomone, įstatymų leidėjas Lietuvoje turėtų susilaikyti nuo papildomo teisinio reglamentavimo įtvirtinimo dėl tokių ir kitų panašaus tipo aspektų. Vietoj to, į minėtus ateityje galinčius kilti klausimus galėtų būti atsakyta, pavyzdžiui, atsakingų institucijų vardu pateikiant visuomenei oficialias gaires (sudarytas, remiantis užsienio praktikomis). Taip pat visuomenėje praktika galėtų formuotis sava eiga, kuomet visuomenės nariai vieni kitiems perduoda informaciją apie patogiausius pasirinkimus kitais būdais. Toliau autoriai pateikia galimus taikyti principus (tėvų laisvu pasirinkimu), registruojant vaikams dvigubas pavardes.

Pirma. Tėvams, turintiems dvinarę pavardę, sprendžiant, kurią vieną iš jų kiekvienas suteiks vaikui:

i) perduodamas pirmasis dvinarės pavardės dėmuo (pirmoji iš dviejų pavardžių). Pavyzdžiui, motina Petrauskaitė-Stankevičiūtė ir tėvas Kazlauskas-Jankauskas savo vaikui suteikdami dvinarę pavardę, ją sudarytų iš Petrauskaitės ir Kazlausko pavardžių. Savo ruožtu minėtas vaikas savo palikuonims taip pat perduotų atitinkamai pirmąjį savo pavardės dėmenį[50], laikantis šios tradicijos kiekvienoje tolimesnėje kartoje.

[50] Galimas analogiškas variantas, kada perduodamas antrasis pavardės dėmuo (remiantis Portugalijos pavyzdžiu).

ii) perduodama pavardė, atsižvelgiant į lytį. Motina perduotų moterišką (gautą iš motinos), tėvas – vyrišką (gautą iš tėvo) pavardę. Pavyzdžiui, motina Petrauskaitė ir tėvas Stankevičius tiek savo sūnui, tiek dukrai suteikia dvigubą pavardę, sudarytą iš Petrausko ir Stankevičiūtės pavardžių. Jie ateityje su savo partneriais susilaukę vaikų, atitinkamai perduotų pavardes, gautas „pagal lytį", t.y. sūnus iš savo dvinarės pavardės perduotų Stankevičiaus (vyriškąją, gautą iš tėvo) pavardę, o dukra – Petrauskaitės (moteriškąją, gautą iš motinos) pavardę. Tolimesnėse kartose Petrauskaitės pavardė ir toliau būtų perduodama per moteriškąją liniją, o Stankevičiaus – per vyriškąją.

Antra. Tėvams sprendžiant dėl dvinarės pavardės dėmenų eiliškumo galimi pasirinkimo variantai, garantuojantys nuoseklumą ir (ar) nešališkumą tėvų lyčiai:

i) Kai viena pavardė dvinarėse tėvų pavardėse sutampa dėl pavardės keitimo po santuokos – vaikui suteikiama dvinarė pavardė tokiu pačiu dėmenų eiliškumu, kaip pas pavardę keitusi tėvą (motiną). Pavyzdžiui, Petrauskaitės, po santuokos su Stankevičiumi tapusios Petrauskaite-Stankevičiene, sūnui suteikiama Petrausko-Stankevičiaus pavardė.

ii) Kai abiejų tėvų pavardės skirtingos (nei viena pavardė nesutampa dėl jos keitimo po santuokos), dėmenys dvinarėje vaiko pavardėje išdėstomi abėcėlės tvarka. Pavyzdžiui, Stankevičiūtės ir Petrausko sūnui suteikiama Petrausko-Stankevičiaus pavardė.

iii) Kai viena iš vaikui suteikiamų pavardžių dvinarėje pavardėje kartu su jam suteiktu vardu sudarytų, pavyzdžiui, neigiamą reikšmę turinčią (pvz., istorinę ar politinę) ar fonetiškai (estetiškai) neskambančią (pvz., sunkiai artikuliuojama), arba itin dažnai pasitaikančią kombinaciją (siekiant asmens unikalumo užtikrinimo), tuomet tokia pavardė nurodytina kaip antroji.

IŠVADOS

Teisinis reguliavimas, kuriuo reglamentuojama teisė į dvinarę pavardę vaikams, įtvirtina tėvų[51] pasirinkimo laisvę (o ne pareigą) registruoti dvinarę pavardę, užtikrinant tėvų lygiateisiškumą ir vaiko interesus, (pa)gerbiant abiejų tėvų giminystės linijas, garantuojant kilmės atsekamumą ir tęstinumą, padedant tiksliau identifikuoti asmenį visuomenėje, socialiniuose santykiuose.

Lietuvos teisinis reguliavimas, lyginant su kitų nagrinėtų Europos Sąjungos valstybių teisiniu reguliavimu, yra ne tik naujesnis, bet ir liberalesnis – sudarantis plačią laisvę tėvų pasirinkimams, suteikiant dvigubą pavardę vaikams (kuris dėmuo perduodamas iš kiekvieno tėvo dvinarės pavardės ir kokiu eiliškumu), ir ribojamas iš esmės vienintelio – mak-

[51] Ir vyresnių nei 16 m. amžiaus asmenų, galinčių teikti prašymą pasikeisti pavardę, įskaitant pakeitimą į dvinarę pavardę priduriant papildomą tėvų (įtėvių) ar patėvių bei protėvių pagal tiesiąją liniją pavardę.

simaliai galimų suteikti dviejų pavardžių, reikalavimo. Galiojančio teisinio reguliavimo dėl dvigubų pavardžių suteikimo minimalumas gali įnešti chaoso ateityje. Dėl šios priežasties vertėtų (I) numatyti, jog dviguba pavardė yra nedalomas vienetas, kuriame nei vienas iš dėmenų neturi didesnės teisinės reikšmės už kitą, nepriklausomai nuo jų eiliškumo; (II) įtvirtinti nuostatą, jog tų pačių tėvų bendriems vaikams suteikiamos pavardės turi būti vienodos, t. y. pirmagimiui parinkta pavardė lemtų sekančių tėvų bendrų vaikų pavardes; (III) patikslinti reguliavimą dėl galimybės vaikui suteikti dvigubą pavardę, remiantis tik vieno iš tėvų turima dvinare pavarde.

Teisinis reguliavimas, kuris savo prigimtimi turi garantuoti asmenų lygiateisiškumą, gali lemti patriarchalinės tradicijos, pagal kurią prioritetas teikiamas tėvo pavardei, nutrūkimą ir poreikį rasti naujus visuomenei priimtinus ir objektyvius sprendimus. Siūlytina, remiantis užsienio praktikomis, (I) dvinares pavardes sudaryti iš pirmųjų motinos ir tėvo pavardžių (kuomet tėvai taip pat jau turi dvi pavardes), o (II) dėmenų eiliškumą vaiko dvinarėje pavardėje parinkti, remiantis neutraliu kriterijumi, pvz., pavardės kombinacijos su vaiko vardu unikalumu ir (ar) sąskambiu, arba abėcėlės tvarka.

THE RIGHT TO A NAME: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE DOUBLE-BARRELLED NAMES

ALGIRDAS TAMINSKAS, GABRIELĖ TAMINSKAITĖ-KOČIŪNĖ

SUMMARY. *The article analyses the right to a double surname as a component of the right to a name and personal identity in the context of Lithuanian, European Union, and international law, and aims to reveal the peculiarities of the double-barrelled names institute. The relationship between personal names and a person's identity and origin, and the principles of protecting private and family life and equal rights of parents, are revealed. Main attention is paid to the legal regulation of the granting and change of a double surname in Lithuania, as well as to the decisions of the European Court of Human Rights on these issues. The article examines problematic issues related to the transmission of a double surname to children when their parents have two surnames - the selection and sequence of elements in a double surname, and possible future disputes, inter alia, arising from regulatory uncertainty. A comparative analysis is conducted of the legal regulation in France, Spain, and Portugal, revealing different models of double and multi-member surnames and their links to the principle of equality of persons (parents). It is concluded that the Lithuanian legal regulation is liberal, ensuring wide freedom of choice for parents, but, on certain issues, it lacks clarity and fails to guarantee consistency in practice when registering double surnames for children. It is proposed to expressis verbis recognise a double surname as an indivisible unit; to establish the mandatory granting of the same surname (freely chosen by the parents) to all common children of the same parents; to clarify the rules for the transfer of a double surname based only on the surname of one of the parents.*

KEYWORDS: double-barreled names institute, right to a name, freedom of choice, double surname.

Moterų teisių konstitucinė dimensija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos indėlis į lyčių lygybės doktriną

DOVILĖ PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ[1]

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra
El. paštas dovile.puraite-andrikiene@tf.vu.lt

SANTRAUKA. *Šiame straipsnyje analizuojamos prie moterų teisių apsaugos stiprinimo Lietuvoje reikšmingiausiai prisidėjusios Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išnagrinėtos konstitucinės justicijos bylos, vertinamas jų poveikis nacionalinės teisės raidai, socialinė reikšmė ir sąsajos su vyraujančiomis Europos konstitucinės justicijos tendencijoms. Tyrime koncentruojamasi į tris reikšmingiausias 2017–2025 m. šios srities konstitucinės justicijos bylas: 1) Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadą dėl Seimo nario Kęstučio Pūko veiksmų; 2) Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvadą dėl Stambulo konvencijos konstitucingumo ir 3) Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 10 d. nutarimą dėl pagalbinio apvaisinimo paslaugų. Bylų analizė atskleidė, kad Konstitucinis Teismas nuosekliai skatina perėjimą nuo formalių lyčių lygybės deklaracijų prie realaus moterų teisių įgyvendinimo. Konstitucinio Teismo jurisprudencija moterų teisių srityje taip pat dera su vyraujančiomis Europos konstitucinės justicijos tendencijomis, kuriose žmogaus orumas ir lyčių lygybė įtvirtinami kaip pamatinės konstitucinės vertybės.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Konstitucinis Teismas, moterų teisės, lyčių lygybė, diskriminacija.

[1] ORCID: 0000-0001-6964-1568.

ĮVADAS

Pagarba žmogaus teisėms yra kiekvienos demokratinės ir teisinės valstybės pagrindas. Europoje didėjantis dėmesys žmogaus teisėms glaudžiai susijęs su galimybe kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą ir jo formuojama jurisprudencija, reikšmingai paveikusia nacionalines teisinės apsaugos sistemas. Reaguodamos į šią tendenciją, daugelis Europos valstybių išplėtė konstitucinių teismų kompetenciją ir įtvirtino individualaus konstitucinio skundo institutą, suteikiantį asmenims tiesioginę galimybę ginti savo teises konstitucinės justicijos institucijose. Lietuvoje šis mechanizmas pradėtas taikyti tik 2019 m., praėjus daugiau nei ketvirčiui amžiaus po Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau taip pat – Konstitucinis Teismas arba Teismas) įsteigimo. Vis dėlto konstituciniai teismai žmogaus teises saugo ne vien nagrinėdami individualius skundus, bet ir įgyvendindami kitus savo įgaliojimus. Nagrinėdamos kitų subjektų (valstybės institucijų) prašymus dėl teisės aktų konstitucingumo, konstitucinės justicijos institucijos taip pat stiprina žmogaus teisių apsaugą: teisės aktai, pažeidžiantys konstitucines žmogaus teises, pašalinami iš teisės sistemos; formuojama oficiali konstitucinė doktrina žmogaus teisių srityje. Kaip rodo Lietuvos atvejis, oficiali konstitucinė doktrina žmogaus teisių srityje formuojama ir vykdant kitus įgaliojimus, pvz., teikiant išvadas apkaltos procese[2].

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėdamas įvairių subjektų prašymus priėmė ne vieną baigiamąjį aktą, kuriais keitė Lietuvos piliečių gyvenimą tiek šalindamas iš teisės sistemos konstitucines žmogaus teises pažeidžiančius teisės aktus, tiek formuodamas oficialiąją doktriną žmogaus teisių srityje. Keičiantis visuomenei, kyla vis naujų klausimų, į kuriuos Teismas turi reaguoti, todėl jame iškeltos konstitucinės justicijos bylos ir jo aktuose suformuota konstitucinė doktrina atspindi valstybės raidos keliamus iššūkius. Taigi konstitucinė žmogaus teisių doktrina nėra statiška. Ji nuolat vystosi kartu su valstybe, reaguodama į kylančius iššūkius, ir taip įkūnija gyvosios Konstitucijos idėją. Iš esmės Lietuvos konstitucinė jurisprudencija rodo, kad visuomenėje vyraujantys stereotipai negali būti konstitucinis pagrindas paneigti pagrindines asmens ar asmenų grupės teises demokratinėje teisinėje valstybėje[3].

Paminėtos tendencijos aktualios ir moterų teisių apsaugos stiprinimo kontekste. Nors formaliai lyčių lygybė Lietuvoje pripažįstama, tačiau praktikoje politikų ir visuomenės nuomonė tokiais klausimais kaip moterų seksualinės ir reprodukcinės teisės, lygybė šeimos gyvenime dar labai skiriasi[4]. Todėl moterų teisių problemos Lietuvoje siejamos nebe su moterų teisių pripažinimu *de jure* ir jų lygiateisiškumo su vyrais konstituciniu teisiniu įtvirtinimu, bet su jų realiu įgyvendinimu[5].

---

[2] Pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

[3] Plačiau apie tai: Dovilė Pūraitė-Andrikienė, *Žmogaus teisių apsauga ir gynimas Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme: mokslo studija* (Vilnius: LSMC Teisės institutas, 2023), 1-65.

[4] Dalia Leinartė, „Foreword", iš *Gender-based Violence and the Law: Global Perspectives and Eastern European Practice*, Agnė Limantė, Artūras Tereškinas, Rūta Vaičiūnienė (red.) (London: Routledge, 2024), 17.

[5] Toma Birmontienė, „Moterų teisių raida Lietuvoje: konstitucinis pripažinimas, politinio lygiateisiškumo sie-

Pritartina nuomonei, kad moterų ir vyrų lygiateisiškumo įtvirtinimui įtakos turi nepakankamai efektyvūs jų lygių galimybių ir teisių užtikrinimo mechanizmai, visuomenėje gajūs patriarchaliniai stereotipai[6]. Šias tendencijas puikiai iliustruoja 2019 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos inicijuoto lyčių stereotipų ir smurto tyrimo duomenys. Didžioji dalis apklaustųjų mano, kad moteris turėtų atlikti tam tikrus vaidmenis santykiuose, įskaitant seksualinį aptarnavimą ir buities reikalus. Apklausa atskleidė, kad 41 proc. respondentų sutinka, jog mylėtis su vyru yra žmonos pareiga, 58 proc. mano, kad moteris turėtų rūpintis vyro buitimi, o 61 proc. – kad vyras turėtų uždirbti daugiau nei žmona ar partnerė[7].

Taigi nors po komunistinio režimo griūties ekonominės ir technologinės reformos Lietuvą, kaip ir kitas posovietinio bloko valstybes, pasiekė gana greitai, pokyčiai socialinėje srityje, ypač tokiais klausimais, kaip lyčių lygybė, smurtas lyties pagrindu, vis dar tebėra iššūkis[8]. Šios tendencijos turi ir gilesnį istorinį, kultūrinį pagrindą. Antidiskriminacinių ir kovos su smurtu prieš moteris teisės aktų sovietinio bloko ir komunistinių valstybių teisinėse sistemose nebuvo[9]. Neretai pabrėžiama, kad Lietuvoje, kaip ir visoje Rytų ir Vidurio Europoje, smurtas lyties pagrindu yra šeimos ir bendruomenės kultūros dalis, todėl posovietinėms valstybėms sunku įveikti smurto šeimoje normalizaciją ir užtikrinti lyčių lygybę[10]. Šias tendencijas puikiai iliustruoja ir diskusijos dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (toliau – Stambulo konvencija)[11] ratifikavimo Lietuvoje. Tokiame kontekste Konstituciniam Teismui tenka nelengvas uždavinys kovoti su visuomenėje vyraujančiais stereotipais, susijusiais su moterų teisėmis.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija)[12] moterų teisių lygybės problema sprendžiama kaip ir kitose šiuolaikinėse demokratinių valstybių konstitucijose, grindžiamose žmogaus prigimtinių teisių ir laisvių doktrina, – įtvirtinant, be kita ko, diskriminacijos dėl lyties draudimą, deklaruojant asmenų lygiateisiškumą (29 straipsnis)[13]. Lygiateisiškumo principas yra labai platus, todėl jo turinys daugiausia atskleidžiamas konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad konstitucinio asmenų lygybės principo turi būti laikomasi ir leidžiant įstatymus, ir juos taikant; konsti-

kis“, *Jurisprudencija* 90, Nr. 12. (2006): 39.

6 *Ibid*.

7 Reprezentatyvi visuomenės apklausa apie lyčių stereotipus ir smurtą (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2019).

8 Agnė Limantė, Artūras Tereškinas ir Rūta Vaičiūniene, „Preface“, iš *Gender-based Violence and the Law: Global Perspectives and Eastern European Practice*, Agnė Limantė, Artūras Tereškinas, Rūta Vaičiūnienė (red.) (London: Routledge, 2024), 18.

9 Leinarte, *supra note*, 3: 16.

10 Limantė, Tereškinas,Vaičiūniene, *supra note*, 7: 19.

11 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) (11 May 2011) CETS No. 210.

12 Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

13 Birmontienė, *supra note*, 4: 39.

tucinis asmenų lygybės prieš įstatymą principas reiškia žmogaus prigimtinę teisę būti traktuojamam vienodai su kitais[14].

Kalbant apie moterų teisių apsaugos problematiką konstitucinės justicijos kontekste, pažymėtina, kad paskelbta palyginti nedaug mokslinių tyrimų šia tema[15]. Taip pat yra kelios publikacijos, kuriose nagrinėjamas Stambulo konvencijos konstitucingumo klausimas[16]. Tačiau trūksta tyrimų, kuriuose Konstitucinio Teismo indėlis į moterų teisių apsaugos stiprinimą būtų analizuojamas plačiau, apimant ir daugiau išnagrinėtų konstitucinės justicijos bylų, taip pat publikacijų, kuriose šie klausimai būtų nagrinėjami lyginamajame, kitų Europos konstitucinių teismų jurisprudencijos kontekste.

Taigi šio tyrimo tikslas – išanalizuoti prie moterų teisių apsaugos stiprinimo Lietuvoje reikšmingiausiai prisidėjusias Konstitucinio Teismo išnagrinėtas konstitucinės justicijos bylas, vertinant jų poveikį nacionalinės teisės raidai, socialinę reikšmę ir sąsajas su vyraujančiomis Europos konstitucinės justicijos tendencijomis. Tyrime koncentruojamasi į tris reikšmingiausias 2017–2025 m. šios srities konstitucinės justicijos bylas: 1) Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadą dėl Seimo nario Kęstučio Pūko veiksmų[17]; 2) Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvadą dėl Stambulo konvencijos konstitucingumo[18] ir 3) Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 10 d. nutarimą dėl pagalbinio apvaisinimo paslaugų[19]. Paminėtina, kad moterų teisių apsaugos kontekste aktualių bylų Konstitucinis Teismas yra sprendęs ir anksčiau. Vis dėlto ankstesnėje jo jurisprudencijoje moterų teisių plėtra buvo labiau netiesioginė, susijusi su konstitucinės šeimos gyvenimo apsauga, ypač motinų socialinių teisių ir konstitucine motinystės apsauga[20], todėl šiame straipsnyje jos nebus aptariamos.

Siekiant ištirti nagrinėjamo klausimo teorinius ir praktinius aspektus, naudojami įvai-

---

[14] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 109-5528.

[15] Šie klausimai paliesti T. Birmontienės ir I. Danelienės publikacijose: Birmontiene, *supra note*, 5; Ingrida Danelienė, „The role of equality and non-discrimination in shaping constitutional gender dynamics and safeguarding family life", *Baltic Journal of Law & Politics* 18 (2025): 14–33.

[16] Jolita Miliuvienė, „Konstitucinės dvejonės dėl Stambulo konvencijos ratifikavimo: audra vandens stiklinėje?", iš *Lietuvos teisė 2023: esminiai pokyčiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2023), 43-63; Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „The Istanbul Convention in the constitutional jurisprudence of Central and Eastern European states", iš *Gender-Based Violence and the Law Global Perspectives and Eastern European Practices*, Agnė Limantė, Artūras Tereškinas, Rūta Vaičiūnienė (moksl. red) (London: Routledge. 2024); Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Stambulo konvencijos konstitucingumo klausimas Lietuvoje", *Filosofija.Sociologija* 35 (2) (2024): 13-24; Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Conclusion on the Constitutionality of the Istanbul Convention of the Lithuanian Constitutional Court: Context, Reasoning, and Legal Consequences", *Access to Justice in Eastern Europe* 8 (1) (2025): 1-25.

[17] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

[18] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

[19] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 10 d. nutarimas. Nr. KT19-N4/2025 bylos Nr. 9/2024-10/2024.

[20] Plačiau apie tai žr.: Danelienė, *supra note*, 15: 14–33.

rūs mokslinių tyrimų metodai. Lyginant Lietuvos ir kitų Europos valstybių konstitucinės justicijos institucijų sprendimus moterų teisių klausimais taikoma lyginamoji analizė. Siekiant ištirti atitinkamus norminius ir jurisprudencinius tyrimų šaltinius, sutelkiant dėmesį į pagrindinių terminų ir frazių identifikavimą tekste ir jų susiejimą su teiginiais specializuotoje literatūroje, taikytas dokumentų turinio analizės metodas. Visi aptariami klausimai nagrinėjami remiantis sistemine ir logine analize. Siekiant paaiškinti nagrinėjamų teisės aktų nuostatų turinį, atskleidžiant tikrąsias šių nuostatų kūrėjų intencijas ir šių nuostatų sąvokų reikšmę, taikomi lingvistinės ir teleologinės analizės metodai. Aiškinantis atitinkamų teisės aktų, teismų sprendimų priėmimo aplinkybes, visuomenės požiūrio į lyčių lygybės klausimus susiformavimo aplinkybes taikyta istorinė analizė.

1. KONSTITUCINIO TEISMO 2017 M. IŠVADA DĖL SEIMO NARIO KĘSTUČIO PŪKO VEIKSMŲ: SEKSUALINIS PRIEKABIAVIMAS KAIP DISKRIMINACIJOS DĖL LYTIES FORMA

Kaip minėta, Konstitucinis Teismas žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje stiprina įgyvendindamas įvairius savo įgaliojimus, be kita ko, teikdamas išvadas apkaltos bylose. 2017 m. gruodžio 19 d. jis priėmė išvadą, kuria pripažino, kad Seimo nario Kęstučio Pūko veiksmai jo padėjėjų ir sekretorių atžvilgiu prieštarauja Konstitucijai ir reiškia šiurkštų jos pažeidimą bei priesaikos sulaužymą[21]. Ši byla tapo itin reikšminga konstitucinės lygybės, žmogaus orumo ir moterų teisių apsaugos plėtros kontekste, nes pirmą kartą konstituciniu lygmeniu buvo aiškiai pripažinta, kad seksualinis priekabiavimas[22] yra viena iš diskriminacijos formų, draudžiamų pagal Konstitucijos 29 straipsnį.

Byla kilo po Seimo Specialiosios tyrimo komisijos išvados, kurioje konstatuota, kad Seimo narys K. Pūkas savo elgesiu pažemino moterų, dirbančių arba siekusių dirbti jo padėjėjomis-sekretorėmis, orumą, kišosi į jų privatų gyvenimą, diskriminavo jas pagal lytį ir kūrė bauginančią, žeminančią aplinką. Buvo nustatyta, kad jis kviesdavosi į pokalbius tik jaunas, netekėjusias moteris, teikė joms dviprasmiškus pasiūlymus, kalbėdavosi apie intymias temas, vertino jų išvaizdą. Tokiu elgesiu, kaip konstatavo Konstitucinis Teismas, buvo pažeistos šių moterų teisės į orumą, lygybę, fizinį ir psichinį neliečiamumą bei privataus gyvenimo apsaugą.

Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad tokie veiksmai diskredituoja ne tik patį asmenį, bet ir Seimą kaip tautos atstovybę, o kartu žemina valstybės valdžios autoritetą. Pagal Konsti-

[21] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

[22] Terminas „seksualinis priekabiavimas“ (angl. *sexual harassment*) pirmą kartą buvo paminėtas Catharine A. MacKinnon 1979 m. Amerikoje. Europoje šis terminas kaip diskriminacijos dėl lyties įvardijimas pradėtas vartoti XX a. 9-ojo deš. pabaigoje, tuo metu buvo atlikti ir pirmieji moksliniai tyrimai seksualinio priekabiavimo tema. Žr.: Lijana Stundžė, „Seksualinio priekabiavimo diskursas delfi.lt naujienų portale: 2017–2018 m.“, *Information & Media* 92 (2021) 30.

tuciją Seimo nario pareiga yra veikti tautos ir valstybės interesais, gerbti žmogaus teises ir vengti elgesio, kuris menkina piliečių pasitikėjimą atstovaujamosios valdžios institucijomis.

Vienas iš svarbiausių šios išvados aspektų buvo Konstitucinio Teismo aiškinimas, kad viena iš pagal Konstitucijos 29 straipsnį draudžiamo diskriminavimo (kartu ir žmogaus orumo žeminimo) formų yra priekabiavimas, be kita ko, priekabiavimas dėl lyties ir seksualinis priekabiavimas. Priekabiavimas dėl lyties suprantamas kaip nepriimtinas ar nepageidaujamas fiziniais, verbaliniais ar neverbaliniais veiksmais (be kita ko, prisilietimais, gestais, žodžiu, raštu ar vaizdu) išreikštas elgesys, susijęs su lytimi, kuriuo, be kita ko, siekiama pažeminti arba yra žeminamas žmogaus orumas, siekiama sukurti arba kuriama asmenį, su kuriuo taip elgiamasi, bauginanti, priešiška, žeminanti ar žeidžianti aplinka.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad seksualinio priekabiavimo, kuris yra viena iš priekabiavimo dėl lyties formų, skiriamasis bruožas yra asmeniui, prie kurio priekabiaujama, nepageidaujamas seksualinio pobūdžio elgesys. Tokiu elgesiu neišvengiamai yra kėsinamasi ir į fizinį ar psichinį asmens neliečiamumą, sutrikdoma žmogaus fizinė, psichinė ir dvasinė būsena, suvaržoma jo fizinio aktyvumo, intelektinės ir kūrybinės laisvės, taigi ir laisvos asmenybės, raiška, gali būti apsunkinami santykiai su kitais asmenimis. Priekabiavimas gali sukelti ilgalaikes ar net nuolatines pasekmes, neigiamai veikiančias asmens privatų ir socialinį gyvenimą.

Paprastai seksualinis priekabiavimas yra nulemtas ekonominės, socialinės, fizinės ar simbolinės (pvz., su patriarchaliniais stereotipais susijusios) galios disproporcijos tarp priekabiautojo ir asmens, prie kurio priekabiaujama, todėl asmuo gali sutrikti, išsigąsti, nežinoti, kaip pasielgti[23]. Šiuo požiūriu itin svarbus Konstitucinio Teismo pastebėjimas, jog priekabiavimo faktams nustatyti nebūtina, kad asmuo, prie kurio priekabiaujama, aiškiai ir kategoriškai prieštarautų tokiam elgesiui, kai akivaizdu, kad toks elgesys šiam asmeniui buvo nepriimtinas ir objektyviai įžeidžiamas, bet atsižvelgtina į tai, kaip jį suvokė asmuo, prie kurio buvo priekabiaujama. Be kita ko, nebūtina nustatyti asmens, kuris galbūt priekabiavo, siekio pažeminti žmogaus orumą ar sukurti jam priešišką, jį bauginančią, žeminančią ar žeidžiančią aplinką. Priekabiavimo faktams paneigti nepakanka vien to, kad juos neigia asmuo, kuris galbūt priekabiavo, bet privalu atsižvelgti į visas kitas šiems faktams nustatyti reikšmingas aplinkybes.

Viešojoje erdvėje skambant moterų liudijimams apie patirtą seksualinį priekabiavimą ir sunkesnes seksualinės prievartos formas, išryškėja įvairios reakcijos: tiek palaikymas, tiek įtarumas ar net panieka išdrįsusioms prabilti, todėl pabrėžiama, kad neretai priekabiavimas mūsų visuomenėje laikomas priimtinu, „normaliu“ reiškiniu[24]. Taigi šiame kontekste Konstitucinis Teismas pirmą kartą aiškiai suformulavo konstitucinį žmogaus orumo standartą, pagal kurį valstybės pareigūnai privalo susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, galinčių žeminti

[23] Erika Leonaitė, „Priekabiavimas rimtas Konstitucijos pažeidimas“, *Mano teisės*, 2017 m. gruodžio 20 d., https://manoteises.lt/straipsnis/priekabiavimas-rimtas-konstitucijos-pazeidimas/.

[24] *Ibid.*

ar diskriminuoti kitą asmenį dėl lyties. Teismas konstatavo, kad Seimo nario diskriminacinis ir žeminantis žmogaus orumą elgesys, kuris gali būti laikomas priekabiavimu dėl lyties, įskaitant seksualinį priekabiavimą, laikytinas šiurkščiu Konstitucijos pažeidimu, taip pat Seimo nario priesaikos sulaužymu.

Lietuvos teismų praktika rodo, kad seksualinio priekabiavimo aukos yra išimtinai moterys, o priekabiautojais pripažįstami vyrai; statistinių tyrimų duomenys liudija, kad beveik penktadalis moterų yra patyrusios seksualinį priekabiavimą darbe[25]. Konstitucinio Teismo išvadoje akcentuota, kad seksualinis priekabiavimas prie moterų yra tiesioginė diskriminacijos forma, pažeidžianti ne tik individualias teises, bet ir viešąjį pasitikėjimą valdžia. Taip byla įgijo konstitucinį simbolinį pobūdį – pasiuntė aiškų signalą visuomenei, kad moterų orumas ir lyčių lygybė yra konstitucinės vertybės, o jų pažeidimas valstybės institucijose netoleruotinas.

Po šios išvados K. Pūkas pats atsistatydino iš Seimo nario pareigų, tačiau ši byla turėjo ir platesnį poveikį. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad seksualinis priekabiavimas darbe yra tarsi šešėlinėje zonoje; viena vertus, jis draudžiamas bent keliais teisės aktais, kita vertus, visuomenėje jis nėra laikomas visiškai realiu ir rimtu reiškiniu[26]. Akcentuojama ir tai, jog Lietuva turi pakankamai teisinių mechanizmų, kad užkirstų kelią seksualiniam priekabiavimui, tačiau pagrindinė problema yra ne nepakankamas reguliavimas, o nepakankamas seksualinio priekabiavimo supratimas visuomenėje ir teismų praktikos šioje srityje trūkumas[27]. Taigi tokiame kontekste Konstitucinio Teismo išvada dėl K. Pūko veiksmų konstitucingumo turėjo ne tik teisinį, bet ir socialinį poveikį. Pasaulyje 2017-ieji buvo *#MeToo* judėjimo metai, ši internetinė kampanija skatino netylėti ir viešai prabilti tas ir tuos, kurie patyrė seksualinį priekabiavimą. Pasaulinis socialinis judėjimas paveikė ir Lietuvą – buvo paviešinti keli galimi seksualinio priekabiavimo atvejai[28], tarp jų ir K. Pūko atvejis. Ši išvada paskatino viešas diskusijas apie seksualinio priekabiavimo problematiką Lietuvoje ir tapo vienu iš impulsų vietiniam *#MeToo* judėjimui. Po šios išvados vis daugiau moterų ėmė viešai kalbėti apie seksualinį priekabiavimą darbo aplinkoje, akademinėje bendruomenėje ir politikoje[29].

Tai rodo, kad konstitucinės jurisprudencijos poveikis gali peržengti teisės ribas ir keisti socialinę sąmonę bei viešąją kultūrą. Ši byla iš esmės įtvirtino, kad moterų teisė į orumą, lygybę ir fizinį bei psichinį neliečiamumą yra saugoma konstituciniu lygmeniu. Lietuvos Konstitucinis Teismas tapo pirmuoju konstituciniu teismu Rytų ir Vidurio Europoje, pri-

[25] Plačiau apie tai: Kristina Ambrazevičiūtė, „Sexual harrasment in the workplace in Lithuania: what does the silence say“, iš *Gender-based Violence and the Law: Global Perspectives and Eastern European Practise*, Agnė Limantė, Artūras Teresškinas, Rūta Vaičiūnienė (red.) (London: Routledge, 2024) 190.

[26] *Ibid*., 202.

[27] Ambrazevičiūtė, *supra note*, 25: 203.

[28] Stundžė, *supra note*, 22: 35.

[29] Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „The Role of Constitutional Justice Institutions in the Protection of Vulnerable Groups“, iš *Legal Protection of Vulnerable Groups in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland*, Agnė Limantė, Dovilė Pūraitė-Andrikienė (moks. red.) (Cham: Springer, 2022) 69.

pažinusiu, jog seksualinis priekabiavimas yra konstitucinis pažeidimas. Toks pripažinimas įgalina aukas kalbėti ir stiprina visuomenės jautrumą diskriminacijos problemoms. Taigi ši išvada prisidėjo prie konstitucinės lyčių lygybės doktrinos plėtros, kuri vėliau buvo tęsiama, be kita ko, ir kitose šiame straipsnyje aptariamose bylose. Taip 2017 m. išvada tapo ne tik vienu iš apkaltos konstitucinės doktrinos pavyzdžių, bet ir vienu iš moterų teisių konstitucinės apsaugos raidos Lietuvoje kertinių akmenų.

2. KONSTITUCINIO TEISMO 2024 M. KOVO 14 D. IŠVADOS DĖL STAMBULO KONVENCIJOS KONSTITUCINGUMO REIKŠMĖ MOTERŲ TEISIŲ APSAUGAI LIETUVOJE

Įdomu pažymėti, kad antroji ypač svarbi moterų teisių apsaugos stiprinimo kontekste konstitucinės justicijos byla taip pat buvo priimta nagrinėti būtent paklausimų dėl išvados teisenos tvarka. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada[30] dėl Stambulo konvencijos konstitucingumo žymi vieną reikšmingiausių pastarojo dešimtmečio žingsnių konstitucinėje moterų teisių apsaugos srityje.

Stambulo konvencija buvo parengta remiantis nuostata, kad dėl smurto lyties pagrindu dažniausiai nukenčia moterys[31]. Šio supratimo kontekste Konvencijoje iškeliamas pagrindinis tikslas – panaikinti smurtą prieš moteris skatinant lyčių lygybę[32]. Reikalaujant lyčių lygybės, Stambulo konvencija bandoma nutraukti stereotipus, lemiančius smurtą prieš moteris, dėl kurio jos netenka galimybės vienodai naudotis teisėmis[33].

2013 m. Lietuva pasirašė Stambulo konvenciją, tačiau iki šiol jos neratifikavo. Kaip ir kai kuriose kitose Rytų ir Vidurio Europos regiono valstybėse, Stambulo konvencijos ratifikavimo procesas Lietuvoje stringa dėl panašių priežasčių. Kritiškai Konvenciją vertinantys asmenys dažniausiai pateikia šiuos argumentus: pirma, ji esą atspindi siaurų visuomenės grupių – feminisčių ir LGBT+ bendruomenės – interesus ir galėtų sudaryti prielaidas įteisinti tos pačios lyties asmenų santuokas; antra, Konvencijoje vartojama sąvoka „lytis socialiniu aspektu“ (angl. *gender*) laikoma svetima Lietuvos teisinei sistemai, naikinančia esminius skirtumus tarp vyrų ir moterų ir nesuderinama su tradicinėmis vertybėmis; trečia, teigiama, kad nacionalinė teisinė bazė jau dabar yra pakankama kovai su smurtu artimoje aplinkoje ir smurtu dėl lyties, todėl Konvencijos ratifikavimas nebūtinas. Konvencijos rėmėjai

[30] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

[31] Council of Europe, Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (2011).

[32] Plačiau apie Stambulo konvenciją, jos tikslus, iššūkius ir pasiekimus, žr.: Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „The Istanbul Convention in the constitutional jurisprudence of Central and Eastern European states“, iš *Gender-Based Violence and the Law Global Perspectives and Eastern European Practices*, Agnė Limantė, Artūras Tereškinas, Rūta Vaičiūnienė (moksl. red) (London: Routledge, 2024).

[33] Martina Bosak, Maja Munivrana Vajda, „The Reality behind the Istanbul Convention: Shattering Conservative Delusions“, *Women's Studies International Forum* 74 (2019): 77–83.

pabrėžia priešingus argumentus. Jų teigimu, galiojantis teisinis reguliavimas vis dar neužtikrina veiksmingos smurto artimoje aplinkoje ir smurto dėl lyties prevencijos; ratifikavus Konvenciją, būtų sustiprinta moterų teisių apsauga ir siunčiamas aiškus signalas, kad tokio pobūdžio smurtas Lietuvoje yra netoleruotinas. Be to, Konvencijos ratifikavimas parodytų Lietuvos solidarumą su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis kovojant su smurtu lyties pagrindu ir prisidėtų prie Lietuvos tarptautinio įvaizdžio stiprinimo[34].

Kaip ir kitose Rytų ir Vidurio Europos regiono valstybėse, šios kontroversijos paskatino abejones dėl Stambulo konvencijos atitikties Konstitucijai. Konstituciniam Teismui priėmus šią išvadą Lietuva tapo ketvirtąja Rytų ir Vidurio Europos valstybe, kurios konstituciniam teismui teko spręsti klausimus, susijusius su šios konvencijos konstitucingumu[35]. Regiono konstituciniuose teismuose buvo keliami iš esmės tie patys klausimai dėl Konvencijos nuostatų konstitucingumo, t. y. dėl lyties socialiniu aspektu sąvokos konstitucingumo (Bulgarijoje[36], Latvijoje[37], Moldovoje[38]), taip pat Konvencijos nuostatų dėl prievolės į mokymo medžiagą įtraukti tokias temas kaip moterų ir vyrų lygybė, nestereotipiniai lyčių vaidmenys konstitucingumo (Latvijoje, Moldovoje). Latvijos ir Moldovos konstituciniai teismai nenustatė Konvencijos prieštaros nacionalinėms konstitucijoms, nes koncentravosi į Konvencijos tikslą – panaikinti smurtą prieš moteris ir smurtą artimoje aplinkoje, skatinant lyčių lygybę. Bulgarijoje pagrindiniu sprendimo objektu tapo Konvencijoje vartojama lyties socialiniu aspektu sąvoka, ją šios valstybės Konstitucinis Teismas pripažino antikonstitucine[39].

Lietuvos Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad Konvencijos 3 straipsnio c ir d punktai, 4 straipsnio 3 dalis ir 14 straipsnis neprieštarauja Konstitucijai. Byla buvo nagrinėjama pagal Seimo 2023 m. rugsėjo 28 d. paklausimą Nr. XIV-2183, kuriuo prašyta pateikti išvadą, ar Konvencijos nuostatos dera su Konstitucijos 14, 25, 26, 29, 38, 40 ir 41 straipsnių nuostatomis. Pareiškėjas teigė, kad Konvencijoje vartojama sąvoka „lytis socialiniu aspektu“ sudaro prielaidas naikinti skirtumus tarp vyriškosios ir moteriškosios lyčių, kelia grėsmę lietuvių kalbai ir konstitucinei šeimos sampratai, o Konvencijos 14 straipsnyje nustatyta pareiga švietimo įstaigose diegti mokymą apie nestereotipinius lyčių socialinius vaidmenis gali varžyti tėvų teisę auklėti vaikus pagal savo įsitikinimus ir pažeisti aukštųjų mokyklų autonomiją.

Konstitucinis Teismas, siekdamas nustatyti, ar ginčijamos nuostatos neprieštarauja Konstitucijai, pirmiausia atskleidė Konvencijos tikslus ir jos taikymo sritį. Teismas pažymėjo, kad pagrindinis Konvencijos tikslas – apsaugoti moteris nuo visų formų smurto, užkirsti kelią smurtui artimoje aplinkoje, patraukti smurto vykdytojus atsakomybėn ir skatinti tikrąją mo-

[34] Plačiau apie priešininkų ir rėmėjų argumentus: Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Stambulo konvencijos konstitucingumo klausimas Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 35 (2) (2024): 18-19.

[35] Plačiau apie tai: Pūraitė-Andrikienė, *supra note*, 32.

[36] Bulgarijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. liepos 27 d. sprendimas Nr. 13/2018.

[37] Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. birželio 4 d. sprendimas, bylos Nr. 2020-39-02.

[38] Moldovos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. sausio 18 d. sprendimas Nr. 219a/2021.

[39] Plačiau apie tai: Pūraitė-Andrikienė, *supra note*, 32.

terų ir vyrų lygybę. Šie tikslai grindžiami nuostata, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp smurto prieš moteris ir lyčių nelygybės. Konvencijos nuostatų taikymo formą ir būdus valstybės narės gali pasirinkti pačios, atsižvelgdamos į savo teisinę sistemą ir kultūrinę aplinką.

Vertindamas Konvencijos 3 straipsnio c ir d punktus, Teismas pažymėjo, kad sąvoka „lytis socialiniu aspektu“ (angl. *gender*) reiškia socialiai susiformavusius vaidmenis, elgseną, veiklą ir bruožus, kuriuos visuomenė laiko tinkamais moterims ir vyrams. Ši sąvoka vartojama tam, kad būtų atskleistos smurto priežastys ir formos, tačiau ji nesuponuoja binarės – vyro ir moters – lyčių sampratos paneigimo ar galimybės pasirinkti kitą nei biologinę lytį. Konvencijos 4 straipsnio 3 dalyje nustatytas nebaigtinis nediskriminavimo pagrindų sąrašas, kuriuo siekiama užtikrinti, kad Konvencijos nuostatos būtų taikomos visiems asmenims be diskriminacijos, taip pat ir dėl lytinės tapatybės.

Konvencijos 14 straipsnyje nustatyta, kad valstybės narės švietimo ir mokymo įstaigose turi skatinti moterų ir vyrų lygybę, tarpusavio pagarbą, nesmurtinį konfliktų sprendimą, nestereotipinius socialinius vaidmenis. Vis dėlto valstybės turi plačią diskreciją spręsti, kokia forma ir kokiomis priemonėmis šie tikslai bus įgyvendinami; Konvencijoje nenumatyta privalomų ar vienodų mokymo programų, kurios būtų nesuderinamos su nacionaline kultūra ir švietimo tradicijomis.

Vertindamas ginčijamų Konvencijos nuostatų atitiktį Konstitucijai, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro vientisą sistemą. Iš Konstitucijos 21 straipsnio kyla valstybės pareiga užtikrinti asmens neliečiamybę ir orumą, o iš 29 straipsnio – visų asmenų lygybę ir nediskriminavimą. Smurtas dėl lyties yra laikytinas diskriminacijos forma, todėl valstybė privalo imtis priemonių, kad užkirstų jam kelią. Konvencijos nuostatos, kuriomis siekiama mažinti smurtą prieš moteris ir stereotipų dėl lyčių vaidmenų įtaką, kaip tik atitinka šias konstitucines nuostatas.

Teismas taip pat konstatavo, kad Konvencijos nuostatos nepažeidžia Konstitucijos 14 straipsnyje įtvirtinto valstybinės kalbos statuso. Konvencijoje nenumatyta pareiga keisti lietuvių kalbos vartosenos ar taisykles, o jos tekstas grindžiamas binare – moters ir vyro – lyčių samprata.

Vertindamas Konvencijos atitiktį Konstitucijos 38 straipsniui, Teismas pažymėjo, kad nei Konvencijoje, nei jos aiškinamojoje ataskaitoje nėra nuostatų, kurios keistų šeimos ar santuokos sampratą. Konvencijos ratifikavimas nesuponuotų jokių konstitucinių šeimos ar santuokos instituto pokyčių. Priešingai – Konvencijos tikslai užtikrina sutuoktinių teisių lygybę, pagarbą ir nediskriminavimą šeimoje, o tai visiškai dera su Konstitucijos 38 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta nuostata, kad sutuoktinių teisės ir pareigos šeimoje yra lygios.

Aiškindamas Konstitucijos 25 ir 26 straipsnius, Konstitucinis Teismas pabrėžė, jog įsitikinimų ir sąžinės laisvė negali būti aiškinama taip, kad valstybė negalėtų imtis priemonių smurto dėl lyties prevencijai. Konstitucija negali ginti tokios laisvės, kuri skatintų ar pateisintų smurtą. Todėl Konvencijos 14 straipsnyje numatytas švietimas, grindžiamas moterų ir vyrų lygybės, orumo ir smurto netoleravimo vertybėmis, nelaikytinas kišimusi į įsitikinimų

ar tėvų teisių sritį. Mokymas švietimo įstaigose yra tik viena ugdymo proceso dalis, o tėvai išlaiko teisę auklėti vaikus pagal savo įsitikinimus.

Vertindamas Konvencijos 14 straipsnio santykį su Konstitucijos 40 straipsnio 3 dalimi, Teismas pažymėjo, kad pareiga švietimo įstaigose skatinti moterų ir vyrų lygybę neprieštarauja aukštųjų mokyklų autonomijai ar mokslo laisvei. Priešingai – ji prisideda prie Konstitucijoje įtvirtintų vertybių įgyvendinimo ir visuomenės sąmoningumo ugdymo.

Atsižvelgdamas į visa tai, Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad Konvencijos nuostatose įtvirtintas teisinis reguliavimas grindžiamas tomis pačiomis vertybėmis, kurios saugomos Konstitucijoje – žmogaus orumu, asmens neliečiamumu, visų asmenų lygybe ir diskriminacijos draudimu. Kadangi ginčijamomis Konvencijos nuostatomis siekiama tų pačių konstitucinių tikslų, jos neprieštarauja Konstitucijai ir gali būti taikomos kartu su jos nuostatomis.

Itin reikšminga šios išvados dalis yra tai, kad Teismas aiškiai pripažino: smurtas prieš moteris yra diskriminacijos forma, o valstybės pareiga užtikrinti smurto prevenciją ir aukų apsaugą kyla iš pačių Konstitucijos principų – žmogaus orumo, lygybės ir teisės į saugumą. Toks požiūris leidžia teigti, jog Konstitucinis Teismas peržengė formalaus vertinimo ribas ir įtvirtino materialų moterų teisių apsaugos standartą, pagal kurį valstybė privalo imtis aktyvių veiksmų siekdama užkirsti kelią smurtui, o ne tik reaguoti į jo padarinius.

Analizuojant šią išvadą platesniame regioniniame kontekste, galima teigti, kad ji išsiskiria subalansuota, bet aiškiai žmogaus teises ginančia pozicija. Skirtingai nei Bulgarijos Konstitucinis Tesimas, pripažinęs Stambulo konvenciją nesuderinama su šios valstybės Konstitucija, Lietuvos Konstitucinis Teismas, kaip ir Latvijos ir Moldovos konstituciniai teismai, pasirinko aiškinamąjį suderinamumo modelį. Taip jis išlaikė konstitucinės tapatybės vientisumą, o kartu sustiprino moterų teisių apsaugos standartą nacionalinėje teisėje. Ši metodologinė pusiausvyra leidžia užtikrinti, kad tarptautinės sutartys būtų aiškinamos pagal Konstitucijos vertybes, bet taip pat padėtų plėtoti konstitucinę žmogaus teisių doktriną.

Verta paminėti, kad Lietuvos Konstitucinio Teismo išvada buvo plačiai aptariama visuomenėje, politiniuose ir akademiniuose sluoksniuose. Pavyzdžiui, Konstituciniam Teismui nusprendus, kad Stambulo konvencijos nuostatos neprieštarauja Konstitucijai, smurto prevencijos srityje dirbančios organizacijos paragino ratifikuoti Konvenciją ir galiausiai rimtai spręsti smurto prieš moteris ir vaikus problemą[40]. Vis dėlto Respublikos Prezidentas išreiškė nuomonę, kad Stambulo konvencija dabar neturėtų būti ratifikuota, nes tai pakeistų švietimo sistemą[41]. Tuometinė Seimo pirmininkė išsakė nuomonę, kad Seimas turėtų grįžti prie Konvencijos ratifikavimo tik tada, kai bus aišku, kad dokumentas gaus reikiamą parla-

[40] Apsaugos nuo smurto srityje dirbančios organizacijos: dėl Stambulo konvencijos Konstitucinis Teismas šiandien padėjo visus taškus ant"i", *Mano teisės*, 2024 m. kovo 14 d., https://manoteises.lt/straipsnis/apsaugos-nuo-smurto-srityje-dirbancios-organizacijos-del-stambulo-konvencijos-konstitucinis-teismas-siandien-padejo-visus-taskus-ant-i/.

[41] „G. Nausėda: dabar nereikėtų ratifikuoti Stambulo konvencijos, ji keistų švietimo sistemą", *15min*, 2024 m. kovo 15 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/g-nauseda-dabar-nereiketu-ratifikuoti-stambulo-konvencijos-ji-keistu-svietimo-sistema-56-2208616?utm_medium=copied.

mentarų paramą[42]. Buvo išsakyta ir įvairių konstitucinės teisės mokslininkų nuomonių, tiek nepritariančių išvados argumentams ir vertinimui[43], tiek, priešingai, palaikančių Konstitucinio Teismo poziciją[44].

Konstitucijoje nustatyta, kad, remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis (be kita ko, dėl tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai), Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas (Konstitucijos 107 straipsnio 4 dalis), taigi ši išvada Seimo neįpareigoja ratifikuoti Stambulo konvencijos, tai iki šiol nepadaryta. Vis dėlto Konstitucinio Teismo išvada išsklaidė abejones dėl Konvencijos konstitucingumo, todėl Seimas, spręsdamas dėl ratifikavimo, nebegali remtis argumentu, kad ši tarptautinė sutartis prieštarauja Konstitucijai. Taigi ši Teismo išvada turi rimtų praktinių pasekmių – ji pašalino esmines teisines kliūtis Stambulo konvencijos ratifikacijai. O dar svarbiau tai, kad ji įtvirtino, jog lyčių lygybė ir apsauga nuo smurto yra ne politinio pasirinkimo, o konstitucinės pareigos klausimas. Tai keičia ne tik teisinį, bet ir socialinį požiūrį į moterų teises Lietuvoje, stiprina valstybės atsakomybę už smurto prevenciją ir skatina platesnį visuomeninį dialogą apie lygybės vertybes demokratinėje valstybėje. Taip pat ši byla pabrėžia konstitucinių teismų, kaip neutralių arbitrų, vaidmenį visuomenę skaldančiose diskusijose ir priartina Lietuvą prie europinės krypties: Europos Sąjunga pati ratifikavo Stambulo konvenciją 2023 m., tai jau padariusios ir dauguma valstybių narių.

3. KONSTITUCINIO TEISMO 2025 M. BALANDŽIO 10 D. NUTARIMAS: MOTERŲ TEISIŲ APSAUGA IR PAGALBINIO APVAISINIMO PASLAUGOS

Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad pagal reprodukcinio teisingumo principus pagalbinės reprodukcinės technologijos turi būti prieinamos visiems asmenims, nepriklausomai nuo jų lytinės tapatybės, seksualinės orientacijos ar šeiminės padėties, tačiau taip pat būtina atsižvelgti į etinius aspektus – saugumo, atsakomybės ir vaikų gerovės klausimus[45]. Šiais klausimais Europos valstybės turi skirtingus požiūrius, atspindinčius kultūrinių, reli-

[42] „V. Čmilytė-Nielsen – apie KT išvadą dėl Stambulo konvencijos: sugrįšime prie šio klausimo, kai turėsime reikiamą palaikymą“, *lrytas*, 2024 m. kovo 14 d., https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2024/03/14/news/seimo-pirmininke-apie-kt-isvada-del-stambulo-konvencijos-sugrisime-prie-sio-klausimo-kai-turesime-reikiama-palaikyma-30990711.

[43] Vaidotas Antanas Vaičaitis, „Komentaras dėl Stambulo konvencijos ir Konstitucinio Teismo 2024 m kovo 14 d išvados dėl Stambulo konvencijos nuostatų suderinamumo su Konstitucija“, *TeisėPro*, 2024 m. balandžio 3 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/04/03/v-a-vaicaitis-komentaras-del-stambulo-konvencijos-ir-konstitucinio-teismo-2024-m-kovo-14-d-isvados-del-stambulo-konvencijos-nuostatu-suderinamumo-su-konstitucija/.

[44] Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Conclusion on the Constitutionality of the Istanbul Convention of the Lithuanian Constitutional Court: Context, Reasoning, and Legal Consequences“, *Access to Justice in Eastern Europe* 8 (1) (2025): 1-25.

[45] Chukwudi Onwuachi-Saunders, Que P Dang, Jedidah Murray, J. „Reproductive rights, reproductive justice: Redefining challenges to create optimal health for all women”, *Journal of Healthcare, Science and the Humanities* 9(1)(2019): 19–31.

ginių ir politinių vertybių įtaką. Todėl kai kurios Europos Sąjungos valstybės vis dar riboja šių paslaugų prieinamumą vienišoms moterims ir tos pačios lyties poroms, o konstituciniai teismai tampa svarbiais arbitrais, siekiančiais suderinti žmogaus teises su tradicinėmis visuomenės normomis.

Lietuvos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 10 d. nutarimas yra puikus šios tendencijos pavyzdys. Šiuo nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino, kad Pagalbinio apvaisinimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalis tiek, kiek pagal ją teisę gauti pagalbinio apvaisinimo paslaugas turi tik santuoką ar registruotą partnerystę sudarę asmenys, prieštarauja Konstitucijos 29 straipsniui ir 53 straipsnio 1 daliai[46]. Šis nutarimas yra reikšmingas ne tik šeimos konstitucinės sampratos raidos, bet ir moterų teisių apsaugos aspektu. Pagalbinio apvaisinimo klausimai yra neatsiejami nuo moterų teisių apsaugos, nes šios technologijos tiesiogiai veikia moterų fizinę ir psichologinę autonomiją, galimybę savarankiškai spręsti dėl motinystės. Apribojimai, leidžiantys naudotis šiomis paslaugomis tik santuoką ar registruotą partnerystę sudariusioms poroms, faktiškai reiškia, kad vienišos moterys ar moterys, kurios santykių neįregistravusios, neturi galimybės įgyvendinti savo teisės į motinystę. Tokie ribojimai suponuoja ne tik šeimos sampratos formalizmą, bet ir neproporcingą valstybės kišimąsi į moterų kūno ir gyvenimo autonomiją.

Byla buvo iškelta Seimo narių grupių prašymais, kuriuose teigta, kad šiuo teisiniu reguliavimu diskriminuojamos nesusituokusios, partnerystės neįregistravusios poros ir vienišos moterys, nes joms nesuteikiama galimybė pasinaudoti pagalbinio apvaisinimo paslaugomis net esant medicininėms indikacijoms. Pareiškėjų vertinimu, tokia išimtis pažeidžia asmenų lygybės principą, orumą, privataus gyvenimo neliečiamumą ir konstitucinę valstybės pareigą užtikrinti visiems prieinamą sveikatos priežiūrą.

Konstitucinis Teismas priminė, kad iš Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalies kyla valstybės pareiga sudaryti teisines ir organizacines prielaidas veikti sveikatos apsaugos sistemai, užtikrinančiai visiems asmenims kokybišką ir prieinamą sveikatos priežiūrą. Įstatymų leidėjas, nustatydamas sveikatos priežiūros paslaugų teikimo sąlygas, privalo laikytis konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo, pagal kurį draudžiama diskriminacija, be kita ko, dėl šeiminės padėties.

Teismas pažymėjo, kad pagal ginčijamą teisinį reguliavimą pagalbinio apvaisinimo paslauga gali būti teikiama tik susituokusiems arba registruotą partnerystę įteisinusiems asmenims, o nesusituokusios poros ir vieniši asmenys, net esant objektyviam medicininiam poreikiui, tokios paslaugos gauti negali. Taigi santuokos ar partnerystės faktas tampa kriterijumi, lemiančiu teisę į medicininę pagalbą.

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad tarp asmenų, kuriems nustatytas objektyvus medicininis pagalbinio apvaisinimo poreikis, nėra tokių skirtumų, kurie objektyviai pateisintų nevienodą jų traktavimą teisės gauti sveikatos priežiūros paslaugas aspektu. Todėl toks teisinis reguliavimas laikytinas diskriminaciniu, pažeidžiančiu Konstitucijos 29 straipsnyje

[46] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 10 d. nutarimas. Nr. KT19-N4/2025 bylos Nr. 9/2024-10/2024.

įtvirtintą asmenų lygybės principą ir 53 straipsnyje nustatytą valstybės pareigą užtikrinti visiems prieinamą sveikatos priežiūrą.

Teismas pabrėžė, kad įsigaliojus šiam nutarimui nebegali būti taikomos įstatymo nuostatos, ribojančios pagalbinio apvaisinimo paslaugų prieinamumą nesusituokusiems, neįregistravusiems partnerystės asmenims ar vienišoms moterims. Jis nustatė, kad siekiant išvengti teisinio reguliavimo neapibrėžtumo šis nutarimas Teisės aktų registre turi būti oficialiai paskelbtas 2026 m. balandžio 10 d., kad įstatymų leidėjas turėtų laiko priimti Konstitucijai neprieštaraujančias teisės nuostatas.

Taigi Konstitucinis Teismas šiame nutarime įtvirtino platesnį, vertybinį požiūrį į reprodukcines teises. Remdamasis Konstitucijos 29 straipsnio nuostata, garantuojančia asmenų lygybę prieš įstatymą, ir 53 straipsniu, įtvirtinančiu valstybės pareigą užtikrinti sveikatos priežiūrą, Teismas pažymėjo, kad pagalbinio apvaisinimo paslaugos yra sveikatos priežiūros paslaugų dalis, o jų prieinamumas negali būti ribojamas dėl šeiminės padėties. Tokia diskriminacija pažeidžia konstitucinį lygybės principą, nes asmenys, turintys tą pačią medicininę būklę – nevaisingumą, yra traktuojami skirtingai vien dėl jų šeimos formos ar santuokinės būklės. Teismas taip pat akcentavo, kad teisė į sveikatos priežiūrą turi būti suprantama kaip teisė į sveikatos paslaugas, atitinkančias žmogaus orumą ir savarankiškumą, todėl valstybė negali nustatyti sąlygų, kurios ribotų šių teisių įgyvendinimą remiantis moralinėmis ar socialinėmis prielaidomis.

Šis sprendimas sukėlė įvairių reakcijų Lietuvos visuomenėje ir politiniuose sluoksniuose. Konservatyvios grupės kritikavo jį kaip pažeidžiantį tradicines šeimos vertybes, o liberalūs politikai ir pilietinės visuomenės organizacijos jį sutiko kaip būtiną žingsnį siekiant panaikinti diskriminacines teisines normas[47]. Kai kurie teisės mokslo atstovai taip pat išreiškė nesutikimą: pavyzdžiui, V. Vaičaitis teigė, kad Konstitucinis Teismas netinkamai kildino moters teisę į dirbtinį apvaisinimą iš 53 straipsnio (teisė į sveikatos priežiūrą) ir neteisingai išplėtė 29 straipsnio taikymo sritį, įtraukęs „šeiminę padėtį" kaip naują draudžiamą diskriminacijos pagrindą. Jo nuomone, 29 straipsnio 2 dalyje išvardyti draudžiami motyvai yra išsamūs, o šeiminė padėtis gali būti priskirta tik „socialinei padėčiai", bet negali būti pripažinta kaip atskira kategorija[48].

Vis dėlto manytina, kad šis nutarimas atspindi nuoseklią Konstitucinio Teismo jurisprudencijos raidą šeimos sampratos ir lygiateisiškumo klausimais. Dar 2011 m. Teismas savo nutarime dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos[49] pabrėžė, kad šeimos sąvoka

[47] Paulius Perminas, „Seimas ėmėsi svarstyti, ar leisti pagalbinį apvaisinimą nepaisant šeiminės padėties", *15min*, 2025 m. balandžio 29 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimas-emesi-svarstyti-ar-leisti-pagalbini-apvaisinima-nepaisant-seimines-padeties-56-2440562?utm_medium=copied.

[48] Vaidotas Antanas Vaičaitis, „Dėl įstatyme numatytų dirbtinio apvaisinimo paslaugų konstitucingumo", *TeisėPro*, 2025 m. balandžio 23 d., https://www.teise.pro/index.php/2025/04/23/v-a-vaicaitis-del-istatyme-numatytu-dirbtinio-apvaisinimo-paslaugu-konstitucingumo/.

[49] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 20 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 118-5564.

negali būti siejama tik su santuoka – ją apibrėžia emocinis ryšys, savitarpio pagalba ir atsakomybė, o ne formali santuokos registracija. 2019 m. sprendime dėl užsieniečių teisinės padėties[50] Konstitucinis Teismas žengė dar toliau, pripažindamas, kad konstitucinė šeimos sąvoka yra lyčiai neutrali ir kad valstybė negali diskriminuoti asmenų dėl jų seksualinės orientacijos. 2024 m. nutarime dėl Nepilnamečių apsaugos nuo žalingos informacijos įstatymo Teismas pripažino antikonstitucinėmis teisės normas, pagal kurias draudžiama viešai kalbėti apie šeimos modelių įvairovę[51], o 2025 m. balandžio 17 d. nutarime, be kita ko, nurodė, kad partnerystės institutas turi būti taikomas ir tos pačios lyties poroms, nes priešingu atveju būtų pažeistas orumo ir lygybės principas[52]. Šioje nuoseklioje konstitucinėje linijoje 2025 m. balandžio 10 d. nutarimas dėl pagalbinio apvaisinimo įtvirtino naują moterų teisių dimensiją – teisę į reprodukcinę autonomiją ir lygias galimybes pasinaudoti medicinine pagalba.

Lyginamoji analizė rodo ir tai, kad Konstitucinio Teismo nutarimas atspindi bendras Europos konstitucinės justicijos tendencijas reprodukcinių teisių srityje. Slovėnijos Konstitucinis Teismas 2024 m. nusprendė, jog įstatymo nuostatos, draudžiančios pagalbinį apvaisinimą vienišoms ir tos pačios lyties moterims, yra diskriminacinės ir prieštarauja lygybės ir teisės į šeimos gyvenimą principams[53]. Italijos Konstitucinis Teismas 2025 m. pripažino teisę vaikui turėti dvi motinas, kai buvo pastota po pagalbinio apvaisinimo užsienyje, nors vis dar išlaikė ribojimus vienišoms moterims[54]. Šie sprendimai rodo, kad konstituciniai teismai tampa aktyviais reprodukcinių teisių įtvirtinimo ir lygiateisiškumo šioje srityje gynėjais. Lietuvos Konstitucinis Teismas, pasirinkdamas panašią kryptį, prisideda prie šios konstitucinės konvergencijos, kurioje reprodukcinės teisės traktuojamos kaip žmogaus orumo, lygybės ir teisės į sveikatą išraiška.

Svarbu pažymėti, kad šio Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimo poveikis peržengia medicininės prieigos ribas. Pagalbinis apvaisinimas nebegali būti siejamas vien su vyro ir moters šeimos struktūra, jis turi būti siejamas su individualiu asmens sprendimu siekti motinystės. Taip Konstitucinis Teismas pripažino, kad moterų teisė į motinystę yra konstitucinė vertybė, kuri turi būti ginama nuo diskriminacijos dėl šeiminės padėties ar socialinių stereotipų. Tai žymi perėjimą nuo paternalistinės valstybės prie valstybės, kurioje moters kūnas ir gyvenimo pasirinkimai pripažįstami kaip jos pačios autonomijos dalis. Lietuvos Konstitucinio Teismo sprendimas dėl pagalbinio apvaisinimo paslaugų taip pat sustiprino valstybės pareigos užtikrinti visų moterų teisę į sveikatos priežiūrą be diskriminacijos teisinį pagrindą.

---

[50] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, TAR, 2019, Nr. 439.

[51] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. gruodžio 18 d. nutarimas, TAR, 2024, Nr. 22435.

[52] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, Nr. KT21-N5/2025, bylos Nr. 12/2024.

[53] Slovėnijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. spalio 16 d. sprendimas Nr. U-I-123/19.

[54] Italijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. gegužės 22 d. sprendimas Nr. 69/2025.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl pagalbinio apvaisinimo paslaugų reikšmingai prisidėjo prie konstitucinės moterų teisių doktrinos plėtros. Jis įtvirtino lygybės, orumo ir autonomijos principus kaip pagrindinius moterų reprodukcinių teisių apsaugos ramsčius, o kartu suteikė naują impulsą šeimos ir motinystės sampratai. Šis nutarimas atskleidžia Konstitucinio Teismo pastangas plėsti konstitucinių principų – orumo, lygybės ir teisės į sveikatos priežiūrą – taikymo sritį, suteikiant jiems aiškią lyčių lygybės ir reprodukcinio teisingumo dimensiją.

IŠVADOS

Aptartos konstitucinės justicijos bylos – dėl Seimo nario K. Pūko veiksmų konstitucingumo, Stambulo konvencijos konstitucingumo ir pagalbinio apvaisinimo paslaugų – atspindi nuoseklų moterų teisių plėtros kelią Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje. 2017 m. Kęstučio Pūko apkaltos byla pažymėjo lūžio tašką konstitucinėje jurisprudencijoje – pirmą kartą konstituciniu lygmeniu pripažinta, kad seksualinis priekabiavimas yra diskriminacijos dėl lyties forma, pažeidžianti žmogaus orumą ir lygybę. 2024 m. išvada dėl Stambulo konvencijos pašalino teisinius barjerus ratifikuoti Konvenciją ir įtvirtino moterų apsaugą nuo smurto kaip konstitucinę vertybę, taip pat sustiprino požiūrį, kad lyčių lygybė ir apsauga nuo smurto yra konstitucinės pareigos, o ne politinio pasirinkimo klausimas. 2025 m. nutarimas dėl pagalbinio apvaisinimo išplėtė konstitucinį reprodukcinių teisių standartą, pripažįstant moterų teisę į reprodukcinę autonomiją ir prieigą prie sveikatos paslaugų be diskriminacijos dėl šeiminės padėties.

Šios bylos parodė, kad Konstitucinis Teismas nuosekliai skatina perėjimą nuo formalių lyčių lygybės deklaracijų prie realaus moterų teisių įgyvendinimo. Teismas ne tik praplėtė Konstitucijos 29 straipsnio – asmenų lygiateisiškumo – turinį, bet ir suformulavo naujus konstitucinius standartus žmogaus orumo, saugumo ir sveikatos srityse. Analizuota jurisprudencija rodo, kad Konstitucinis Teismas atlieka svarbų vaidmenį moterų teisių apsaugos srityje, derindamas nacionalinę konstitucinę tapatybę su tarptautiniais žmogaus teisių standartais ir taip stiprindamas demokratinės valstybės pamatą ir visuomenės supratimą apie lyčių lygybės vertę. Konstitucinis Teismas veikia ne tik kaip teisinė institucija, sprendžianti konstitucingumo klausimus. Jis per savo jurisprudenciją keičia visuomenės požiūrį į moterų teises, skatina viešą diskusiją, valstybės institucijų atsakomybę, stiprina žmogaus teisių sampratos brandą ir didina visuomenės jautrumą lyčių diskriminacijos problemoms.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija moterų teisių srityje dera su vyraujančiomis Europos konstitucinės justicijos tendencijomis žmogaus orumą, lyčių lygybę ir asmens autonomiją įtvirtinti kaip pamatines konstitucines vertybes. Kaip rodo Latvijos ir Moldovos konstitucinių teismų sprendimai dėl Stambulo konvencijos, šiame regione formuojasi bendra nuostata, kad smurtas prieš moteris yra diskriminacijos forma, o valstybės privalo užtikrinti veiksmingas prevencines priemones. Lietuvos Konstitucinis Teismas, pasirinkda-

mas suderinamumo su Konstitucija aiškinimo kelią, tęsia šią europinę tradiciją. Jo 2025 m. sprendimas dėl pagalbinio apvaisinimo paslaugų kartu su panašiais Italijos ir Slovėnijos konstitucinių teismų sprendimais iliustruoja regioninę konvergenciją link reprodukcinių teisių pripažinimo kaip neatskiriamų nuo žmogaus orumo ir lygybės. Taip Lietuvos konstitucinė jurisprudencija tampa reikšminga Europos konstitucinės justicijos mozaikos dalimi, atspindinčia regioninę konvergenciją link plačiau suprantamų moterų teisių ir lyčių lygybės standartų.

THE CONSTITUTIONAL DIMENSION OF WOMEN'S RIGHTS: THE IMPACT OF JURISPRUDENCE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA ON THE DOCTRINE OF GENDER EQUALITY

DOVILĖ PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ

SUMMARY. *This article examines the constitutional justice cases adjudicated by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania that have made the most significant contribution to strengthening the protection of women's rights in Lithuania. It assesses their impact on the development of national law, their social significance, and their relation to prevailing trends in European constitutional justice. The study focuses on three major constitutional justice cases addressed between 2017 and 2025: (1) the Constitutional Court's conclusion of 19 December 2017 concerning the actions of Member of the Seimas Kęstutis Pūkas; (2) the Constitutional Court's conclusion of 14 March 2024 regarding the constitutionality of the Istanbul Convention; and (3) the Constitutional Court's ruling of 10 April 2025 on the regulation of assisted reproduction services. The analysis of these cases reveals that the Constitutional Court consistently promotes a transition from formal declarations of gender equality to the effective realization of women's rights in practice. The Court's jurisprudence in the field of women's rights also aligns with the prevailing European constitutional justice trends, in which human dignity, gender equality, and personal autonomy are affirmed as fundamental constitutional values.*

KEYWORDS: Constitutional Court, women's rights, gender equality, discrimination.

Išimtinis bausmės švelninimas Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje

GINTARAS ŠVEDAS[1]

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra
El. paštas: gintaras.svedas@tf.vu.lt

SANTRAUKA. *Straipsnyje analizuojamos šiuolaikinėje Lietuvos baudžiamojoje teisėje numatytos išimtinio bausmės švelninimo taisyklės ir jų atitiktis konstitucinių principų reikalavimams. Straipsnio autorius išryškina pagrindinius konstitucinių principų reikalavimus, keliamus bausmei ir jos skyrimo taisyklių reglamentavimui, taip pat nagrinėja Lietuvos baudžiamojoje teisėje numatytas išimtinio bausmės švelninimo taisyklių rūšis, atskirų taisyklių turinį ir jų atitiktį konstitucinių teisinės valstybės, proporcingumo, teisingumo principų reikalavimams.*

Straipsnyje argumentuojama, kad Lietuvos baudžiamojoje teisėje numatytomis išimtinio bausmės švelninimo taisyklėmis iš esmės tinkamai įgyvendinami konstitucinių principų reikalavimai ir sudaromos reikiamos teisinės prielaidos skirti proporcingą, individualizuotą ir kartu teisingą bausmę. Kita vertus, svarstomi ir siūlomi kai kurie baudžiamajame įstatyme numatytų išimtinio bausmės švelninimo taisyklių pakeitimai ir papildymai, kurie leistų sudaryti platesnes teisines prielaidas skiriamos bausmės individualizavimui.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: švelnesnė bausmė, skyrimas, konstituciniai reikalavimai.

[1] ORCID: 0000-0003-4238-3321.

ĮVADAS

Lietuvos Respublikos Konstitucijos[2] (toliau taip pat – Konstitucija) preambulėje įtvirtintas teisinės valstybės siekis suponuoja valstybės priedermę ne tik saugoti pamatines vertybes, užtikrinti atsakomybės neišvengiamumą į jas pasikėsinusiam asmeniui, individualizuoti baudžiamąją atsakomybę įgyvendinant teisingumą, įtvirtinti teisėtumo garantijas vykdant kaltininko baudžiamąjį persekiojimą, bet ir neleisti perdėto, neproporcingo tokio asmens baudimo. Be to, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau taip pat – Konstitucinis Teismas) yra pažymėjęs, jog „reikšmingas baudžiamųjų įstatymų principas yra tas, jog juose įtvirtintos bausmės neturi būti griežtesnės negu reikia, kad padaręs nusikaltimą asmuo pasitaisytų, t. y. ateityje nebenusikalstų“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Taigi Lietuvos įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į valstybės vykdomos baudžiamosios politikos kryptingumą, privalo ieškoti ir įteisinti, o teismai – taikyti ne tik bausmes, bet ir švelnesnes baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formas, kurios sudarytų sąlygas ekonomiškai, efektyviai ir protingai taikyti valstybės baudžiamąsias (represines) priemones įgyvendinant baudžiamąją atsakomybę.

Vadovaudamasis minėtomis nuostatomis Lietuvos įstatymų leidėjas baudžiamojoje teisėje kaip savarankiškas baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formas numatė atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat bausmės vykdymo atidėjimo ir atleidimo nuo bausmės institutus. Visa tai nulemia, jog šiuo metu Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse[3] (toliau taip pat – BK) numatytos tokios baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos: 1) atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, 2) bausmės skyrimas ir 3) bausmės vykdymo atidėjimas arba atleidimas nuo bausmės. Bausmės skyrimas – tai procesas, per kurį teismas parenka bausmės rūšį ir jos dydį asmeniui, pripažintam kaltu dėl konkrečios nusikalstamos veikos padarymo[4]. Lietuvoje bausmės skyrimas yra dažniausiai taikoma baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo forma. BK numatyta net 19 bausmių skyrimo taisyklių ir nuostatų, iš kurių 9 susijusios su bendraisiais bausmės skyrimo pagrindais, 2 – su griežtesnės bausmės skyrimo pagrindais, 8 – su švelnesnės bausmės skyrimo pagrindais. Pažymėtina, kad išimtiniam bausmės švelninimo institutui gali būti priskirtos tik šios švelnesnės bausmės skyrimo pagrindus nustatančios taisyklės: a) švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimas (BK 62 straipsnis); b) bausmės skyrimas, kai sankcijoje numatyta bausmė prieštarauja teisingumo principui (BK 54 straipsnio 3 dalis); c) bausmės skyrimas bylą išnagrinėjus supaprastinto proceso tvarka ar atlikus sutrumpintą įrodymų tyrimą (BK 64^1 straipsnis) ir d) laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimas terminuota laisvės atėmimo bausme (BK 51 straipsnio 2 dalis).

---

[2] Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.

[3] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.

[4] Gintaras Švedas, Jonas Prapiestis ir Armanas Abramavičius, *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. II knyga* (Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2020), 105.

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje daugiausia dėmesio skirta kai kurių išimtinio bausmės švelninimo taisyklių probleminių aspektų analizei, pavyzdžiui, A. Gumuliauskas, V. Piesliakas, G. Būdvytis, R. Drakšas, D. Pranka nagrinėjo teisingumo principo reikšmę skiriant bausmę[5], A. Dapšys, J. Misiūnas ir A. Čaplinskas, taip pat T. Girdenis, *inter alia*, švelnesnės, nei numatyta įstatyme, bausmės taisyklės taikymą[6], G. Švedas, P. Veršekys, J. Levon ir D. Prapiestis, taip pat J. Namavičius, *inter alia*, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimą terminuotu laisvės atėmimu[7], ir pan. Kita vertus, daugumoje šių publikacijų nebuvo analizuojama ir vertinama išimtinio bausmės švelninimo taisyklių atitiktis konstituciniams reikalavimams.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lietuvos baudžiamojoje teisėje numatytų atskirų išimtinio bausmės švelninimo taisyklių turinį ir įvertinti jų atitiktį konstituciniams reikalavimams. Tikslui įgyvendinti keliami šie uždaviniai: 1) atskleisti bausmės ir jos skyrimo taisyklių konstitucinius reikalavimus; 2) išanalizuoti atskirų BK numatytų išimtinio bausmės švelninimo taisyklių turinį; 3) atskleisti išimtinio bausmės švelninimo taisyklių reglamentavimo atitiktį konstituciniams reikalavimams ir taikymo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau taip pat – LAT) jurisprudencijoje probleminius aspektus. Šio straipsnio pagrindinis objektas – Lietuvos baudžiamajame įstatyme numatytos išimtinio bausmės švelninimo taisyklės. Pabrėžtina, kad dėl publikacijos apimties reikalavimų šiame straipsnyje nebus analizuojama užsienio valstybių patirtis reglamentuojant ir taikant švelnesnės bausmės skyrimo taisykles.

Straipsnyje daugiausia naudojami analizės, sisteminis, teleologinis, lingvistinis ir teismų praktikos analizės metodai.

1. BAUSMĖS IR JOS SKYRIMO REGLAMENTAVIMO KONSTITUCINIAI REIKALAVIMAI

Didelę įtaką bausmės ir jos skyrimo taisyklių reglamentavimui ir jų taikymui teismuose daro Konstitucija ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Pažymėtina, kad Konstitucijo-

---

[5] Pavyzdžiui, žr.: Alenas Gumuliauskas, „Teisingumo principas ir jo reikšmė naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse“, Teisė, t. 48 (2003): 90-99; Vytautas Piesliakas, „Bausmės individualizmas ir teisingumo principo įgyvendinimas skiriant bausmes“, *Jurisprudencija*, Nr. 11(113) (2008): 7-15; Giedrius Būdvytis, „Išimtinių aplinkybių anatomija arba teisingumo principo samprata ir jo įgyvendinimas bausmių skyrimo procese“, *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 4(3) (2012): 1157-1176; Romualdas Drakšas, „Teisingumo principas skiriant bausmę“, iš *Baudžiamoji justicija ir verslas* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016), 89-112; Darius Pranka, „Teisingos bausmės beieškant: švelnesnės bausmės skyrimas už neteisėtą disponavimą dideliu ir labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu“, *Teisės problemos*, Nr. 1(99) (2020): 57-83; ir kt.

[6] Antanas Dapšys, Jonas Misiūnas ir Albertas Čaplinskas, *Bausmės individualizavimo teisinės problemos* (Vilnius: Teisės institutas, 2008); Tomas Girdenis, „Švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagal BK 62 straipsnio 2 dalį pagrindai ir jų taikymo problemos“, *Jurisprudencija* 23(2) (2016): 179-192.

[7] Gintaras Švedas, Paulius Veršekys, Justyna Levon, Darius Prapiestis, *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių suderinimo iššūkiai* (Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2017), 169-170, 172; Justas Namavičius, „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos reforma Lietuvoje“, *Teisė* t. 127 (2023): 77-100.

je tiesiogiai bausmei ar jos skyrimui skirtų nuostatų yra tik kelios: pagal Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalį „[d]raudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“, pagal 31 straipsnio 4 dalį „[b]ausmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu“, pagal 48 straipsnio 5 dalį „[p]riverčiamuoju darbu nelaikomas ir įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas“. Tuo tarpu Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisinės sankcijos, bausmės ir jos skyrimo klausimams skirta nemažai dėmesio. Antai, nuo Konstitucinio Teismo įsteigimo 1993 m. iki 2025 m. liepos 1 d. pavyko suskaičiuoti 11 Konstitucinio Teismo nutarimų, tiesiogiai susijusių su materialios baudžiamosios teisės institutais[8]. Be to, svarbi ir 1995 m. Konstitucinio Teismo išvada[9], kurioje, *inter alia*, buvo nagrinėjami tarptautinės teisės įgyvendinimo Lietuvos baudžiamojoje teisėje klausimai. Pažymėtina, kad net septyniuose Konstitucinio Teismo nutarimuose, tiesiogiai susijusiuose su materialios baudžiamosios teisės institutais, plačiau arba siauriau buvo nagrinėjami ir bausmės, baudžiamojo poveikio priemonės arba jų skyrimo atitikties Konstitucijai klausimai.

Taip pat šiai grupei galima priskirti dar bent 10 Konstitucinio Teismo nutarimų, kurie netiesiogiai susiję su teisinės sankcijos ir jos skyrimo klausimais, nes juose buvo nagrinėjami įvairūs administracinių nuobaudų, ekonominių sankcijų, bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių reikšmės, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, teistumo ir jų skyrimo[10], apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties instituto[11] atitikties Konstitucijai klausimai.

---

[8] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 70-1320; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 63-1827; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 5-143; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 57-2552; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 69-2798; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 4 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 64-3246; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas, TAR, 2014, Nr. 03226; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas, TAR, 2017, Nr. 4356; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas, TAR, 2020, Nr. 5659; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 12 d. nutarimas, TAR, 2023, Nr. 20188.

[9] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

[10] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 104-2644; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 134-4819; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 108-4136; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 24 d. nutarimas, TAR, 2020, Nr. 16411; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 5 d. nutarimas, TAR, 2020, Nr. 29221; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas, TAR, 2021, Nr. 26640; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimas, TAR, 2021, Nr. 7723; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. spalio 20 d. nutarimas, TAR, 2022, Nr. 21298; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. kovo 15 d. nutarimas, TAR, 2023, Nr. 26122; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. vasario 6 d. nutarimas, TAR, 2025, Nr. 1892.

[11] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 27 d. nutarimas, TAR, 2016, Nr. 17705.

Konstitucinio Teismo nutarimai, skirti baudžiamosios, teisinės sankcijos ir jų skyrimo klausimams, pagal poveikio adresatą gali būti skirstomi į nutarimus, skirtus įstatymų leidėjui (baudžiamajai teisėkūrai) ir teismams (teismų jurisprudencijai). Prie įstatymų leidėjui adresuotų Konstitucinio Teismo nutarimų priskirtini tie, kuriuose įstatymų leidėjui tiksliai nurodoma, kokią Konstitucijai prieštaraujančią arba jos neatitinkančią nuostatą baudžiamajame įstatyme reikėtų panaikinti, pakeisti ar papildyti, taip pat kokia Konstitucijos reikalaujama nuostata būtina papildyti baudžiamąjį įstatymą. Tokio nutarimo pavyzdys gali būti Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, kuriuo mirties bausmę pripažinus prieštaraujančia Konstitucijai Seimas privalėjo pakeisti BK nuostatas, numatančias mirties bausmę, ir pan. Prie teismams adresuotų Konstitucinio Teismo nutarimų priskirtini tie, kuriuose teismams nurodoma, kokios aplinkybės turi būti įvertinamos skiriant bausmę arba taikant tam tikrą baudžiamųjų skyrimo taisyklę, kad būtų tinkamai įgyvendinamos Konstitucijos nuostatos, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas, kuriame teismams buvo išaiškinta, į kokias aplinkybes teismai turi atsižvelgti skirdami bausmę juridiniam asmeniui. Pabrėžtina, kad tame pačiame Konstitucinio Teismo nutarime gali būti nuostatų, skirtų ir įstatymų leidėjui, ir teismams. Tokio nutarimo pavyzdys – Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas. Pagal jį Seimas kai kurias švelnesnės baudžiamosios, negu įstatymo numatyta, taisyklės nuostatas, pripažintas prieštaraujančiomis Konstitucijai, privalėjo panaikinti. Kita vertus, šiame nutarime buvo išaiškinta, kad paskirti švelnesnę, negu įstatymo numatyta, baudžiamąją bausmę teismas gali tik atsižvelgęs „į visas baudžiamąją atsakomybę lengvinančias bylos aplinkybes, taip pat ir į tas, kurios nėra *expressis verbis* nurodytos įstatyme“.

Konstitucinio Teismo ir LAT jurisprudencijoje, taip pat Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje[12] baudžiamajai bausmei keliami materialūs ir formalūs reikalavimai. Materialaus reikalavimo esmę sudaro pripažinimas, kad kaltininkui paskirta baudžiamoji bausmė turi būti teisinga (*inter alia*, proporcinga ir individualizuota[13]). Reikalavimas, kad baudžiamoji bausmė būtų teisinga, remiantis Konstitucinio Teismo jurisprudencija, reiškia, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos teisinio poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus. Konstitucinėje jurisprudencijoje pabrėžiama, jog teisingumo principas neleidžia nustatyti už teisės pažeidimus tokių nuobaudų, baudžiamųjų, kurios būtų akivaizdžiai neproporcingos (neadekvačios) teisės pažeidimui ir siekiamam tikslui; be to, kriminalinė baudžiamoji turėtų derinti baudžiamąją su žmogiškumo, pagarbos žmogui, jo orumui išsaugojimu, o baudžiamosios tikslas turi būti atkurti nusikaltimu pažeistą tvarką, užtikrinti žmonių saugumą ir resocializuoti nusikalstamą veiką padariusį asmenį (pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas ir kt.). Forma-

[12] Pavyzdžiui, žr.: Gintaras Švedas, „Baudžiamosios skyrimo asmeniui, pirmą kartą teisiamam už nesunkų arba apysunkį tyčinį nusikaltimą, nuostatos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje“, *Teisė*, Nr. 90 (2014): 7-18; Gumuliauskas, *supra note*, 5: 90-99; Būdvytis, *supra note*, 5: 1157-1176; Drakšas, *supra note*, 5: 89-112; Pranka, *supra note*, 5: 57-83; ir kt.

[13] Pažymėtina, kad baudžiamosios teisės doktrinoje nurodoma, jog proporcingumas ir individualizavimas yra savarankiški baudžiamosios aspektai arba teisingos baudžiamosios sudedamosios dalys.

laus reikalavimo turinį sudaro kelios bendros baudžiamosios teisėkūros nuostatos, kurias įvardindamas Konstitucinis Teismas nurodė: „<...> įstatymų leidėjas bausmes, skiriamas už nusikalstamas veikas, ir šių bausmių dydžius turi nustatyti tik įstatymu; bausmės turi būti nustatytos už kiekvieną nusikalstamą veiką; <...> baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos; už nusikalstamas veikas negalima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai“ (Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d., 2009 m. birželio 8 d., 2012 m. birželio 4 d. nutarimai).

Iš esmės analogišką poziciją formuoja Lietuvos baudžiamosios teisės doktrina[14] ir LAT, pabrėžiantis, jog kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę, kuri reiškia, kad „<...> bausmė turi būti adekvati (proporcinga) padarytai nusikalstamai veikai: bausmė už nusikalstamą veiką turi atitikti tos veikos pavojingumo pobūdį bei laipsnį <...> negali būti ignoruojamos <...> dėl nusikaltimo prarastos vertybės, jų svarba, vieta vertybių hierarchijoje“[15], be to, „būtina atsižvelgti į kaltininko asmenybę, jo elgesį prieš nusikalstamos veikos padarymą, nusikalstamos veikos darymo metu ir po jos“[16], „į nukentėjusiojo elgesį ar jo poziciją bei visuomenės intereso reikšmę vykdant teisingumą“[17], taip pat bausmė turi būti tinkamai individualizuota, neapsiribojanti „vien tik nubaudimo ir prevencijos tikslais“, nes „svarbūs yra nuteistųjų socialinės reabilitacijos ir resocializacijos tikslai“ bei „taikinamoji teisingumo funkcija“[18]. Be to, kalbant apie teisingą bausmę, ne mažiau svarbus yra ir nuo nusikalstamos veikos nukentėjusių asmenų teisėtų interesų suvokimas, siekis juos saugoti, kaltininko ir nukentėjusiojo interesų įvertinimas, kai nė vieniems iš jų nesuteikiama prioritetinė reikšmė skiriant bausmę[19], taip pat nenukrypstant „nuo susiklosčiusios bausmių skyrimo praktikos“[20].

Toks bendras konstitucinės ir LAT jurisprudencijos, Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinos požiūris leidžia išskirti tuos teisingos bausmės skyrimui reikšmingus materialius ir formalius aspektus, kuriuos baudžiamajame įstatyme privalo numatyti įstatymų leidėjas: tai bausmių sistema ir atskiros bausmių rūšys, BK Specialiosios dalies straipsnių ar jų dalių sankcijos, taip pat bausmių skyrimo taisyklės (kurios turi būti suprantamos plačiai kaip apimančios atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, bausmės vykdymo atidėjimą ir atleidimą nuo bausmės). Pažymėtina, kad įstatymų leidėjui suteikta plati diskrecija spręsti konkrečių pavojingų veikų kriminalizavimo, baudžiamosios atsakomybės sąlygų ir

[14] Pavyzdžiui, Švedas, Prapiestis ir Abramavičius, *supra note*, 4, ir pan.

[15] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-137-693/2017.

[16] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-87-976/2020.

[17] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-428/2009; 2K-265-1073/2018.

[18] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-39-788/2021; 2K-91-891/2025.

[19] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-87-976/2020; Nr. 2K-198-303/2022; 2K-7-38-1073/2023.

[20] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-239-628/2019; 2K-87-976/2020; 2K-7-38-1073/2023.

Išimtinis baudžiamosios politikos klausimus, tačiau „tai darydamas, įstatymų leidėjas turi paisyti, *inter alia* iš konstitucinių teisinės valstybės ir teisingumo principų kylančių reikalavimų, kad baudžiamajame įstatyme nustatyta bausmių sistema būtų darni, stabili ir subalansuota, kad už nusikalstamas veikas būtų nustatytos tokios bausmės ir tokie jų dydžiai, kurie būtų adekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai, kad bausmės ir jų dydžiai būtų diferencijuojami atsižvelgiant į nusikalstamų veikų pavojingumą“ (pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas).

Kita vertus, konstitucinė jurisprudencija, susijusi su bausmės skyrimo taisyklių reglamentavimo vertinimu, nėra plati. Keliuose nutarimuose Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos nuostatą, pagal kurią „bausmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu“, yra pažymėjęs, kad teismas, „nagrinėdamas bylą ir tirdamas visas bylos aplinkybes, negali bausmės paskirti, nesiremdamas įstatymu <...> konstitucinė teisė į teisingą teismą *inter alia* reiškia ne tik tai, kad teismo proceso metu turi būti laikomasi baudžiamojo proceso teisės principų ir normų, bet ir tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatyta ir teismo paskirta bausmė turi būti teisinga“, o „baudžiamajame įstatyme turi būti numatytos visos galimybės teismui, atsižvelgus į visas bylos aplinkybes, asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, paskirti teisingą bausmę“ (Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d., 2009 m. birželio 8 d., 2014 m. kovo 18 d. nutarimai). Tuo atveju, kai įstatymų leidėjas straipsnyje, kuriame numatoma atsakomybė už nusikalstamą veiką, nustato tokią minimalią laisvės atėmimo bausmę, „kuri yra griežta, kartu turi įstatymu nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį teismas, skirdamas bausmę už šią nusikalstamą veiką, turėtų galimybę atsižvelgti į visas baudžiamąją atsakomybę lengvinančias bylos aplinkybes, taip pat ir į tas, kurios nėra *expressis verbis* nurodytos įstatyme, ir paskirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę“ (Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas).

Be to, Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jog „baudžiamajame įstatyme negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo (bausmių ar jų dydžių), kad teismas, atsižvelgdamas į visas bylos aplinkybes ir taikydamas baudžiamąjį įstatymą, negalėtų individualizuoti bausmės, skiriamos konkrečiam asmeniui už konkrečią nusikalstamą veiką“ (Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas). Viename iš naujausių Konstitucinio Teismo nutarimų buvo papildomai nurodyta, kad įstatymų leidėjas „baudžiamajame įstatyme nustatytu teisiniu reguliavimu turi sudaryti prielaidas teismui, atsižvelgus į visas bylos aplinkybes, nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui paskirti teisingą bausmę, *inter alia* išimtiniais atvejais paskirti švelnesnę, negu įstatymo numatyta, bausmę; baudžiamajame įstatyme taip pat gali būti numatyta galimybė teismui atidėti paskirtos bausmės vykdymą, kai tai yra teisinga atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, kaltininko asmenybę, jo baudžiamąją atsakomybę lengvinančias ir kitas bylos aplinkybes“; be to, įstatymų leidėjas „turi teisę numatyti galimybę atidėti paskirtos bausmės vykdymą už tam tikras nusikalstamas veikas, *inter alia* už tokias, kurios pagal baudžiamąjį įstatymą yra pavojingiausios, bet neprivalo to

daryti“ (Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas).

Dar rečiau bausmių skyrimo taisyklių reglamentavimo vertinimą pateikia Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Toks LAT požiūris yra pagrįstas, nes pagrindinė teismų funkcija yra teisingumo vykdymas taikant baudžiamąjį įstatymą. Atsižvelgiant į tai LAT jurisprudencijoje labiau pabrėžiama, kaip turi būti taikomos bausmių skyrimo taisyklės, pavyzdžiui, nurodant, kad „kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę, todėl vertinant konkrečios bylos aplinkybes teismui privalu atsižvelgti ne tik į tai, kad skiriama bausmė atitiktų įstatymo reikalavimus, bet <...> ir į nuostatas, skirtas bausmei individualizuoti, taip pat į nuostatas, įtvirtinančias teisingumo principo viršenybę“[21], o „individualizuojant bausmę, visoms aplinkybėms turi būti skiriama vienoda teisinė reikšmė, nė vienai iš jų nesuteikiant prioriteto“[22]. Be to, LAT yra akcentavęs, kad „[s]kirdamas bausmę, teismas negali suabsoliutinti vieno pasirinkto kriterijaus, o kitų ignoruoti. Kad ir kokie sunkūs būtų įvykio padariniai, teismas privalo vertinti visumą ir taip nustatyti maksimaliai teisingą, situaciją atitinkančią bausmę.“[23]

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje pabrėžiama, jog bausmių skyrimo taisyklės ir nuostatos turi sudaryti teisines prielaidas teismui vykdyti teisingumą ir paskirti individualizuotą bausmę kiekvienam kaltininkui[24].

Taigi, apibendrinant galima teigti, jog bausmės reglamentavimo konstituciniai reikalavimai yra šie materialūs ir formalūs aspektai: bausmės už nusikalstamas veikas ir jų dydžius turi būti nustatomos tik įstatymu; bausmės turi būti nustatytos už kiekvieną nusikalstamą veiką; bausmės turi būti teisingos; bausmių sistema turi būti darni, stabili ir subalansuota, kad už nusikalstamas veikas būtų nustatytos tokios bausmės ir tokie jų dydžiai, kurie būtų adekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai, taip pat būtų diferencijuojami atsižvelgiant į nusikalstamų veikų pavojingumą; bausmė turėtų derinti bausmę su žmogiškumo, pagarbos žmogui, jo orumui išsaugojimu, o bausmės tikslas būtų atkurti nusikaltimu pažeistą tvarką, užtikrinti žmonių saugumą ir resocializuoti nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Kita vertus, bausmės skyrimo reglamentavimo konstituciniai reikalavimai yra aspektai, kurie turi sudaryti prielaidas teismui, atsižvelgus į visas bylos aplinkybes (taip pat į tas, kurios nėra *expressis verbis* nurodytos įstatyme), nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui paskirti teisingą bausmę (*inter alia*, proporcingą ir individualizuotą); išimtiniais atvejais paskirti švelnesnę, negu įstatymo numatyta, bausmę; taip pat gali būti numatyta galimybė teismui atidėti paskirtos bausmės vykdymą, kai tai yra teisinga atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, kaltininko asmenybę, jo baudžiamąją atsakomybę lengvinančias ir kitas bylos aplinkybes.

---

[21] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-594/2005; 2K-49-976/2020.

[22] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-213-719/2020; 2K-91-891/2025.

[23] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-198-303/2022.

[24] Pavyzdžiui, Švedas, Prapiestis ir Abramavičius, *supra note*, 4: 109, ir kt.

2. IŠIMTINIO BAUSMĖS ŠVELNINIMO TAISYKLĖS

Negausioje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, susijusioje su bausmės skyrimo reglamentavimu, pabrėžiama, kad „[į]statymų leidėjas <...> turi įstatymu nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį teismas, skirdamas bausmę už šią nusikalstamą veiką, turi turėti galimybę atsižvelgti į visas baudžiamąją atsakomybę lengvinančias bylos aplinkybes, taip pat ir į tas, kurios nėra *expressis verbis* nurodytos įstatyme, ir paskirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę“. Be to, „<...> švelnesnės negu įstatymo numatyta bausmės skyrimas yra ne taisyklė, bet išimtis – švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę teismas gali skirti tik esant ypatingoms atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms, į kurias neatsižvelgus įstatyme nustatyta bausmė, jeigu ji būtų paskirta, būtų akivaizdžiai neteisinga. Teismas turi pareigą švelnesnės negu įstatymo numatyta bausmės skyrimo institutą taikyti itin atidžiai ir atsargiai, kad nebūtų pažeisti nukentėjusio asmens, visuomenės ir valstybės interesai. Kiekvienu konkrečiu atveju teismo sprendimas skirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę turi būti motyvuotas“ (Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas).

Taigi, Lietuvos įstatymų leidėjas, siekdamas įgyvendinti konstitucinius reikalavimus, kurie turi sudaryti prielaidas teisingos (*inter alia*, proporcingos ir individualizuotos) bausmės paskyrimui, baudžiamajame įstatyme įtvirtino išimtinio bausmės švelninimo taisykles: a) švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimas (BK 62 straipsnis); b) bausmės skyrimas, kai sankcijoje numatyta bausmė prieštarauja teisingumo principui (BK 54 straipsnio 3 dalis) ir c) bausmės skyrimas bylą išnagrinėjus supaprastinto proceso tvarka ar atlikus sutrumpintą įrodymų tyrimą (BK 64^1 straipsnis)[25]. Be to, pagal savo esmę šiai taisyklių grupei gali būti priskirtas laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimas terminuota laisvės atėmimo bausme (BK 51 straipsnio 2 dalis).

Visus šiuos išimtinio bausmės švelninimo atvejus sieja tai, kad teismui suteikiama diskrecinė teisė (bet ne pareiga) paskirti švelnesnę bausmės rūšį arba mažesnį bausmės dydį (trukmę) nei BK straipsnio ar jo dalies, kurioje numatyta atsakomybė už padarytą nusikalstamą veiką, sankcijoje numatyta švelniausia bausmės rūšis arba minimali bausmės riba. Pabrėžtina ir tai, kad teismų praktikoje šios išimtinio bausmės švelninimo taisyklės dažniausiai taikomos skiriant laisvės atėmimo bausmę. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje taip pat buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad įstatymų leidėjas nenustatė išimtinio bausmės švelninimo taisyklių tarpusavio santykio ir taikymo pirmenybės (eiliškumo)[26]. O LAT jurisprudencijoje jau galima rasti pavyzdžių, kuriuose nustatomas tarpusavio santykis ir (arba) sprendžiamas taikymo pirmenybės (eiliškumo) klausimas, pavyzdžiui, nedraudžiama kartu taikyti BK 54 straipsnio 3 dalį ir BK 64^1 straipsnį, nes „kiekvienu atveju BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatų taikymas yra teismo diskrecija, o kartu šioje baudžiamojoje byloje ir BK 64^1 straipsnio nuostatų taikymas <...> buvo pagrįstas, nes atitiko visus būtinus

[25] Pavyzdžiui, Švedas, Prapiestis ir Abramavičius, *supra note*, 4: 154, ir kt.

[26] *Ibid*., 109.

šiai BK nuostatai keliamus reikalavimus“[27]. Be to, tais atvejais, „jei kaltininkas padaro kelias nusikalstamas veikas, pirmiausiai sprendžiamas bausmės už atskiras nusikalstamas veikas paskyrimo klausimas, kartu taikant BK 54 straipsnio 3 dalį arba jos netaikant, o po to paskirtos bausmės subendrinamos, taikant BK 63 straipsnio nuostatas“[28].

2.1. Švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimas (BK 62 straipsnis)

BK 62 straipsnyje numatytos taisyklės suteikia teismui teisę skirti švelnesnę, negu įstatymo numatytą, bausmę tada, kai pati švelniausia BK straipsnio ar jo dalies, kurioje numatoma atsakomybė už padarytą nusikalstamą veiką, sankcijoje numatyta bausmė yra per griežta ir bausmės paskirtis gali būti pasiekta tik paskyrus švelnesnę bausmę. Švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimas yra teismo diskrecinė teisė, bet ne pareiga. Net ir esant visoms BK 62 straipsnyje nustatytoms sąlygoms, „teismas gali bausmės nešvelninti, jei nustato, kad, paskyrus švelnesnę bausmę, jos paskirtis nebūtų pasiekta“[29]. Be to, LAT jurisprudencijoje pabrėžiama, jog teismas turi „pagrįsti, kokios kitos bylos aplinkybės leidžia taip švelninti bausmę. Nustatydamas kitas bylos aplinkybes, leidžiančias švelninti bausmę, teismas pirmiausia turi atsižvelgti į tokias <...> aplinkybes, kurios mažina kaltininko asmenybės arba padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, kaltininko socialinius ryšius ar pan.“[30]

BK 62 straipsnyje numatyti trys alternatyvūs pagrindai, kuriuos nustačius galima taikyti švelnesnę, negu įstatymo numatyta, bausmę. Visi švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrindai gali būti taikomi tiek baudžiamojo nusižengimo, tiek neatsargaus nusikaltimo, tiek bet kurio pavojingumo nusikaltimo padarymo atveju. Pabrėžtina, kad teismas, nustatęs pagrindą, gali paskirti švelnesnę, negu įstatymo numatyta, bausmę už kiekvieną nusikalstamą veiką. Kiekvieną švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrindą sudaro tam tikrų vienu metu esančių sąlygų visuma. Bent vienos iš šių sąlygų nebuvimas užkerta kelią švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimui.

Pirmąjį švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrindą sudaro visuma trijų sąlygų (kurias sudaro alternatyvūs požymiai), apibūdinančių kaltininko elgesį po nusikalstamos veikos padarymo: 1) nusikalstamą veiką padaręs asmuo pats savo noru atvyko ar pranešė apie šią veiką arba sulaikytas užklupus darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo prisipažino ją padaręs; 2) nuoširdžiai gailisi ir (arba) padėjo ikiteisminiam tyrimui ir teismui išaiškinti nusikalstamą veiką; 3) visiškai ar iš dalies atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą.

Antrąjį švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrindą sudaro tokia visuma trijų sąlygų (vieną iš jų sudaro alternatyvūs požymiai): 1) yra atsakomybę lengvinanti aplinkybė, 2) bent iš dalies atlyginta ar pašalinta turtinė žala, jeigu ji buvo padaryta;

[27] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-449-942/2016.

[28] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-21-628/2021.

[29] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-2-1073/2025.

[30] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-428/2010.

3) a) kaltininkas išlaiko asmenį su negalia ar sunkia liga sergantį asmenį ir nebūtų kam jo prižiūrėti arba b) kaltininkas išlaiko mažametį vaiką, kurio dėl paskirtos įstatyme numatytos bausmės nebūtų kam prižiūrėti, arba c) kaltininko kaip bendrininko vaidmuo darant nusikalstamą veiką buvo antraeilis, arba d) veika nutrūko rengiantis padaryti nusikaltimą ar pasikėsinant daryti nusikalstamą veiką, arba e) veika padaryta peržengiant būtinosios ginties ribas, arba f) veika padaryta pažeidus nusikalstamą veiką padariusio asmens sulaikymo, būtinojo reikalingumo, profesinės pareigos arba teisėsaugos institucijų užduoties arba įsakymo vykdymo, gamybinės ar ūkinės rizikos, mokslinio eksperimento teisėtumo sąlygas.

Trečiąjį švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrindą sudaro tokia visuma trijų sąlygų (vieną iš jų sudaro alternatyvūs požymiai): 1) asmuo, dalyvavęs tyčia nužudant, prisipažino dėl visų savo padarytų nusikalstamų veikų ir 2) aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytą tyčinį nužudymą, ir 3) a) nužudymas padarytas dėl grasinimo ar prievartos, arba b) kaltininko kaip bendrininko vaidmuo nužudant buvo antraeilis, arba c) nužudymas nutrūko rengimosi arba pasikėsinimo stadijoje.

Teismas, nustatęs visas bent vieną švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrindą sudarančias sąlygas ir aplinkybes, savo nuožiūra gali pasirinkti vieną iš trijų bausmės švelninimo būdų: 1) paskirti mažesnę bausmę, negu BK straipsnio ar jo dalies sankcijoje už padarytą nusikalstamą veiką numatyta mažiausia bausmė, arba 2) paskirti mažesnę nei nustatyta baudos bausmę, mažesnę nei nustatyta laisvės atėmimo bausmę pavojingam recidyvistui ir mažesnę nei nustatyta baudos bausmę nepilnamečiui, arba 3) paskirti švelnesnę bausmės rūšį, negu numatyta BK straipsnio ar jo dalies sankcijoje už padarytą nusikalstamą veiką. Teismas gali švelninti bet kurios rūšies bausmę, tačiau neleidžiama vienu metu taikyti kelis bausmės švelninimo būdus.

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje[31] švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo institutas buvo kritikuojamas dėl pernelyg griežtų ir itin formalizuotų taikymo pagrindų, taip pat buvo siūlomi šių pagrindų (ar juose numatytų sąlygų) pakeitimai, kurie sudarytų teisines prielaidas šį institutą taikyti plačiau. 2024 m. įstatymų leidėjas padarė tam tikrus BK 62 straipsnio 1 ir 2 dalių pakeitimus ir papildymus[32], kurie, nors ir atspindėjo minėtus doktrinos pasiūlymus, reikšmingai nepakeitė visuose taikymo pagrinduose numatytų sąlygų visumos. Kita vertus, toks reglamentavimas, kai švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrinduose įtvirtintos išimtinių ir realiame gyvenime nedažnai sutinkamų sąlygų visumos iš esmės atitinka konstitucinius reikalavimus, tačiau kartu itin riboja šio instituto taikymą teismų praktikoje. Atsižvelgiant į tai ir siekiant sudaryti palankesnes prielaidas

[31] Dapšys, Misiūnas ir Čaplinskas, *supra note*, 6: 62, 63, 121; Girdenis, *supra note*, 6: 191; Švedas, Veršekys, Levon, ir Prapiestis, *supra note*, 7: 189.

[32] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72[2], 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5[1], 40[1], 58[1], 72[5], 72[6], 72[7], 72[8] straipsniais įstatymas, TAR, 2024, Nr. 8214.

bausmės individualizavimui, svarstytinas kai kurių švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrinduose nustatytų sąlygų atsisakymas, pavyzdžiui, BK 62 straipsnio 1 dalies pagrindą susieti tik su tokių sąlygų visuma: a) prisipažinimu padarius nusikalstamą veiką ir b) padėjimu ikiteisminiam tyrimui ir teismui išaiškinti nusikalstamą veiką, ir c) visišku ar iš dalies padarytos turtinės žalos atlyginimu arba pašalinimu (jeigu tokia žala buvo padaryta).

2.2. Bausmės skyrimas, kai sankcijoje numatyta bausmė prieštarauja teisingumo principui (BK 54 straipsnio 3 dalis)

Lietuvos įstatymų leidėjas, siekdamas įgyvendinti kiekvieno kaltininko teisę į teisingą bausmę ir sukurti teisingos bausmės paskyrimo teisines prielaidas, baudžiamajame įstatyme įtvirtino ir tokią išimtinio bausmės švelninimo taisyklę, kuri suteikia teismui, vadovaujantis teisingumo principu, plačiausią diskrecinę teisę parinkti bausmės rūšį ir (arba) jos dydį. BK 54 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad jeigu BK straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę. Be to, jeigu paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą, išskyrus atvejus, kai padarytas labai sunkus nusikaltimas. Pabrėžtina, jog Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje pagrįstai nurodoma, kad BK 54 straipsnio 3 dalyje numatyta taisyklė taikytina tik išnaudojus kitas baudžiamajame įstatyme įtvirtintas galimybes, suteikiančias teismui teisę švelninti kaltinamojo teisinę padėtį. Taigi, ji laikytina bausmės skyrimo išimtimi ir paskutiniu šansu paskirti tinkamą ir proporcingą bausmę[33]. LAT taip pat pabrėžia, kad „pagal BK 54 straipsnio 3 dalį kitokia bausmė, nei nustatyta straipsnio, pagal kurį kvalifikuota veika, sankcijoje, paprastai gali būti paskiriama, jei <...> nėra pagrindo paskirti švelnesnę negu įstatymo nustatytą bausmę pagal BK 62 straipsnį“[34].

BK 54 straipsnio 3 dalyje numatyta taisyklė suformuluota labai plačiai, todėl jos turinio atskleidimui itin svarbi LAT jurisprudencija. LAT jurisprudencijoje tam tikrą laiką (2004–2016 m.) buvo pabrėžiamas „išimtinių aplinkybių“ nustatymo būtinumas siekiant taikyti BK 54 straipsnio 3 dalyje numatytą taisyklę. Rekomendacija teismams nuosprendžiuose nurodyti „išimtines aplinkybes“, dėl kurių BK straipsnio sankcijoje nustatytos bausmės paskyrimas asmeniui už nusikalstamos veikos padarymą aiškiai prieštarautų teisingumo principui, buvo suformuluota LAT senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimo Nr. 40 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“ 3.1.13 punkte ir ne kartą pakartota vėlesnėse LAT nutartyse[35]. Tokia LAT pozicija buvo kritikuojama Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje nurodant, pavyzdžiui, kad

[33] Būdvytis, *supra note*, 5: 1172.

[34] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-218-628/2024.

[35] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-361/2014, 2K-P-89/2014.

baudžiamajame įstatyme *expressis verbis* nėra nustatyta jokių „išimtinių aplinkybių“, todėl „nėra aišku, kokios būtų tos „išimtinės aplinkybės“ ir kuo jos turėtų skirtis nuo bet kurių kitų byloje nustatytų aplinkybių“; „<...> galima teigti, kad šis neaiškus ir labai ginčytinas institutas yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kūrinys“, kuris „turi lemiamą reikšmę skiriant bausmes ir varžo teismų diskreciją taikyti teisingumo principą“[36].

Pastarųjų šešerių metų (2019–2025 m.) LAT jurisprudencija taikant BK 54 straipsnio 3 dalyje numatytą taisyklę gali būti vertinama kaip nuoseklesnė ir aiškesnė. Antai LAT keliose naujesnėse nutartyse pabrėžė, kad pagal BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas nereikalaujama nustatyti tam tikrų ypatingų, neįprastų aplinkybių, šis bausmės švelninimo pagrindas sietinas su aplinkybių, apibūdinančių nusikalstamos veikos pavojingumą ir šią veiką padariusį asmenį, visumos vertinimu ir išvada, kad bendros bausmės skyrimo taisyklės nėra pakankamos teisingumo principui įgyvendinti ir teisingai bausmei paskirti[37]. LAT taip pat yra nurodęs, kad „teismo sprendimas taikyti BK 54 straipsnio 3 dalį gali būti priimtas pirmiausia atsižvelgus į konkrečioje byloje nustatytų aplinkybių visumą. Iš esmės turi būti nustatyta tokia aplinkybių visuma, dėl kurių bausmė, nors formaliai ir atitinka visas bausmės skyrimo nuostatas (tai gali būti ir sankcijos minimumas), tačiau ji nepasiekia visų savo tikslų, nurodytų BK 41 straipsnio 2 dalyje, arba atvirkščiai – pasiekia iš esmės tik vieną – nubaudimą.“[38] Be to, BK 54 straipsnio 3 dalies taikymui „labai svarbi yra kaltininko asmenybė, kurios vertinimas gali suponuoti išvadą, kad net minimalios sankcijoje nurodytos laisvės atėmimo bausmės paskyrimas už nusikaltimą, padarytą byloje nustatytomis aplinkybėmis, nebūtų teisingas; vertinant kaltininko asmenybės pavojingumą, svarbų vaidmenį atlieka kaltininko nusikalstamo elgesio priežastys ir motyvai, asmenybės ypatumai, užsiėmimas, ankstesnis elgesys prieš nusikalstamos veikos padarymą, taip pat nusikalstamos veikos darymo metu ir po nusikalstamos veikos padarymo“[39]. BK 54 straipsnio 3 dalies taikymas „tiesiogiai susijęs su vidiniu teismo įsitikinimu dėl kaltinamojo asmenybės pavojingumo, o šį įsitikinimą formuoja ne tik objektyvi bylos medžiaga, bet ir įrodymų tyrimas, asmenų apklausos, tiesioginis teisiamojo elgesio ir laikysenos stebėjimas, jo parodymų ir atsakymų į patikslinančius klausimus išklausymas ir pan.“[40]

LAT jurisprudencijoje, kurioje buvo taikytos BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatos, išimtinėmis aplinkybėmis buvo pripažintas nepagrįstai pernelyg ilgas baudžiamasis procesas[41],

---

[36] Drakšas, *supra note*, 5: 107-109; Pranka, *supra note*, 5: 68; ir kt.

[37] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-49-976/2020; 2K-233-976/2021, 2K-179-719/2022; 2K-218-628/2024.

[38] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-18-648/2016; 2K-218-628/2024.

[39] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-24-689/2019; 2K-7-29-594/2025.

[40] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-187-976/2023.

[41] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-179-719/2022; 2K-232-648/2023.

neteisėtas ir nepagrįstas suėmimas[42], atsitiktinė nusikalstama veika, padaryta nepalankiai susiklosčius aplinkybėms ir spontaniškai, atlyginta žala, auginami nepilnamečiai vaikai[43], turtinės ir neturtinės žalos atlyginimas ir nukentėjusiojo atleidimas[44], kaltininko asmenybė (senyvas amžius, silpna sveikata), antraeilis vaidmuo darant nusikaltimą[45], kaltininkės pripažinimas ribotai pakaltinama, jos socialiniai ryšiai su sukurta šeima ir vaiku[46], ir pan.

Pažymėtina ir tai, kad 2024 m. įstatymų leidėjo padaryti BK 54 straipsnio 3 dalies papildymai[47] (kurie atspindėjo Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinos pasiūlymus[48]) išplėtė šios taisyklės taikymo teisines prielaidas, nes buvo numatyta galimybė ne tik paskirti švelnesnę bausmę, bet ir visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą (išskyrus labai sunkų nusikaltimą). Tokiam baudžiamojo įstatymo pakeitimui, kuriuo teisingumo principo taisyklės taikymas išplėstas numačius galimybę taikyti laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą sunkaus tyčinio nusikaltimo atveju, iš esmės galima pritarti. Kita vertus, toks įstatymo pakeitimas nėra išbaigtas, nes nenumatyta galimybė taikyti teisingumo principo taisyklę ir labai sunkaus tyčinio nusikaltimo atveju. Toks ribojimas tam tikra prasme ir nelogiškas, nes baudžiamasis įstatymas suteikia teisę teismui taikant teisingumo principo taisyklę paskirti kaltininkui, padariusiam labai sunkų tyčinį nusikaltimą, pačią švelniausią bausmę, pavyzdžiui, viešuosius darbus, tačiau šiuo atveju negali taikyti laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimo, kuris taikomų apribojimų aspektu yra kur kas griežtesnis nei viešųjų darbų bausmė.

2.3. Bausmės skyrimas bylą išnagrinėjus supaprastinto proceso tvarka ar atlikus sutrumpintą įrodymų tyrimą (BK 64[1] straipsnis)

Lietuvos įstatymų leidėjas, siekdamas optimizuoti baudžiamąjį procesą ir sudaryti prielaidas platesniam BPK įtvirtintų paprastesnių proceso formų – pagreitinto proceso ir sutrumpinto įrodymų tyrimo – taikymui, 2013 m. BK 64[1] straipsnyje įtvirtino naują bausmės skyrimo taisyklę, kai baudžiamoji byla išnagrinėjama paprastesne baudžiamojo proceso forma. Baudžiamajame įstatyme nustatyta, kad kaltininkui skiriama bausmė tuo pačiu nuosprendžiu sumažinama vienu trečdaliu, jei nustatoma dviejų sąlygų (vieną iš jų sudaro alternatyvūs požymiai) visuma: 1) asmuo prisipažįsta esąs kaltas ir 2) baudžiamoji byla a) išnagrinėjama pagreitinto proceso tvarka arba b) atlikus sutrumpintą įrodymų tyrimą, arba c) baigiama teismo baudžiamuoju įsakymu. LAT yra pabrėžęs, kad „BK 64[1] straipsnio nuostatų pagrindinė paskirtis – sudaryti galimybes baudžiamąjį procesą <...> užbaigti daug grei-

[42] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022.

[43] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-179-699/2016; 2K-24-689/2018.

[44] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-159-976/2019.

[45] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-18-648/2016.

[46] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-367-697/2016.

[47] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 722, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5[1], 40[1], 58[1], 72[5], 72[6], 72[7], 72[8] straipsniais įstatymas, TAR, 2024, Nr. 8214.

[48] Švedas, Veršekys, Levon ir Prapiestis, *supra note*, 7: 188-189.

čiau. Siekiant šio tikslo, BK įtvirtinta privilegija (pozityvioji diskriminacija) atskiroms tos pačios kategorijos (teisiamųjų) asmenų grupėms – BK 641 straipsnio 1 dalyje nurodytiems asmenims prisipažinus, jiems skiriama bausmė mažinama vienu trečdaliu.“[49]

LAT jurisprudencijoje pažymėta ir tai, kad šios taisyklės taikymas įstatymų leidėjo valia yra nukreiptas tik į ateitį, ji negali būti suprantama kaip atgalinio veikimo galią turintis ir bausmę švelninantis baudžiamasis įstatymas, nes šis BK straipsnis iš esmės įtvirtina ne bausmės skyrimo, bet specialią procesinę taisyklę dėl nuosprendžio turinio, kai asmuo prisipažįsta kaltas ir byla išnagrinėta pagreitinto proceso tvarka, atlikus sutrumpintą įrodymų tyrimą, arba baigiama teismo baudžiamuoju įsakymu[50]. Teismų praktikoje išryškėjo su šios taisyklės taikymu susijusių sunkumų, pavyzdžiui, šios taisyklės nebuvo galima taikyti prisipažinusiam, kad padarė nusikalstamą veiką, bendrininkui, jeigu kiti bendrininkai neprisipažindavo padarę nusikalstamą veiką, arba kai būdavo priimamas sprendimas netaikyti supaprastinto bylų proceso formos, arba dėl baudžiamojo proceso principo *non reformatio in peius* (t. y. draudimo pabloginti skundą padavusio asmens teisinę padėtį) reikšmės šios taisyklės taikymui[51] ir kt. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje[52] ši bausmės skyrimo taisyklė buvo kritikuojama, nes joje tarsi užprogramuotas asmenų lygiateisiškumo principo[53] pažeidimas, mat keli asmenys, atlikę tokį patį veiksmą – prisipažinę dėl nusikalstamos veikos, teisiškai vertinami skirtingai; o bausmės švelninimą tokiu atveju nulemia ne tiek kaltininko prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką, kiek baudžiamojo proceso forma, kuri praktiškai nepriklauso nuo kaltininko valios.

Atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo ir LAT jurisprudenciją, taip pat Lietuvos baudžiamojoje doktrinoje taikomą požiūrį, svarstytina, ar BK 64^1 straipsnio nuostatų (jas patikslinus ir papildžius) nereikėtų perkelti į Baudžiamojo proceso kodeksą.

2.4. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimas terminuota laisvės atėmimo bausme (BK 51 straipsnio 2 dalis)

Europos Žmogaus Teisių Teismas 2017 m. byloje *Matiošaitis* ir kiti prieš *Lietuvą*[54] konstatavo, kad pareiškėjų atžvilgiu buvo pažeistas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsau-

[49] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-203-511/2022.

[50] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2A-7-1/2014; 2K-203-511/2022.

[51] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-71-458/2020.

[52] Švedas, Veršekys, Levon ir Prapiestis, *supra note*, 7: 189.

[53] Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintą asmenų lygiateisiškumo principą, pabrėžė, kad „šis principas suponuoja pareigą įstatymų leidėjui nustatyti vienodą (nediferencijuotą) teisinį reguliavimą tam tikrų asmenų kategorijų, esančių vienodoje padėtyje, atžvilgiu, kai tarp tų asmenų kategorijų nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad toks nevienodas jų traktavimas būtų objektyviai pateisinamas“ (Konstitucinio Teismo 2023 m. gruodžio 28 d., 2024 m. birželio 4 d. nutarimai).

[54] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas byloje *Matiošaitis ir kt. prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 & 72824/13, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-173623%22]}.

gos konvencijos[55] 3 straipsnis, draudžiantis nežmonišką ir žeminantį baudimą, nes paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, nuosprendžiui įsigaliojus, negalėjo būti sušvelninta[56]. Tam tikra prasme galima teigti ir tai, jog Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimu netiesiogiai buvo pripažintas ir Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalyje numatyto draudimo nustatyti kankinančias, žiaurias ar žeminančias žmogaus orumą bausmes pažeidimas. Lietuvos įstatymų leidėjas, įgyvendindamas minėtą sprendimą, baudžiamajame įstatyme įteisino išimtinę taisyklę, pagal kurią teismas laisvės atėmimą iki gyvos galvos gali pakeisti terminuoto laisvės atėmimo bausme.

Pažymėtina, jog mokslininkai, tiriantys laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės problematiką, jau nuo 2003 m. teigė, kad šios bausmės reglamentavimas nėra tinkamas ir gali būti prieštaraujantis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai, ir siūlė jį pakeisti nustatant, kad ši bausmė nebūtų absoliuti, t. y. nuteistieji po tam tikro laikotarpio turėtų galimybę būti atleisti nuo šios bausmės. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje šią idėją buvo siūloma įgyvendinti nuteistiesiems laisvės atėmimu iki gyvos galvos taikant lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos institutą[57]. Tiesa, įstatymų leidėjas pasirėmė kitų autorių siūlymu[58], kuris buvo grindžiamas Jungtinių Tautų 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statuto[59] 110 straipsniu, kuriame numatyta, kad „[n]uteistajam atlikus du trečdalius bausmės arba, jei jam paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, iškalėjus 25 metus, Teismas peržiūri bausmę ir sprendžia, ar ją sumažinti. <...> Jeigu per savo pirmąjį peržiūrėjimą <...> Teismas nusprendžia, kad netikslinga sutrumpinti bausmę, vėliau jis reguliariai, praėjus kiek laiko <...>, svarsto bausmės sutrumpinimo klausimą."

2019 m. balandžio 2 d. įsigaliojo BK 51 straipsnio pakeitimo įstatymas[60], kuriame nustatyta, kad teismas, atlikus 20 metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos, gali bausmę pakeisti terminuoto laisvės atėmimo bausme. Teismui pakeitus laisvės atėmimą iki gyvos galvos terminuoto laisvės atėmimo bausme, šios bausmės terminas negali būti trumpesnis negu 5 ir ilgesnis negu 10 metų. Spręsdamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo terminuotu laisvės atėmimu

[55] Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14, *Valstybės žinios,* 2011, Nr. 156-7390.

[56] Plačiau apie šį ir su juo susijusius Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus žr.: E. Kūris, „Teisė į viltį": Europos Žmogaus Teisių Teismo doktrinos (r)evoliucija", *Teisės apžvalga (Law review)* 2, 18 (2018): 9–45.

[57] Skirmantas Bikelis ir Gintautas Sakalauskas, „Laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai", *Teisės problemos* Nr. 62 (2008): 23-66; Simonas Nikartas ir Algimantas Čepas, „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): refleksija žmogaus teisių standartų kontekste", *Teisės problemos* Nr. 2(84) (2014): 5-25.

[58] Gintaras Švedas, *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai* (Vilnius: Teisės informacijos centras, 2003), 51-52; Romualdas Drakšas, „Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pagal naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą", *Teisė* Nr. 48 (2003): 63-64; Gintaras Švedas, *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006), 184-185; Švedas, Veršekys, Levon ir Prapiestis, *supra note*, 7: 172, 173.

[59] Jungtinių Tautų 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165.

[60] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymas, TAR, 2019, Nr. 5331.

klausimą, teismas atsižvelgia į nuteistojo nusikalstamo elgesio riziką, nuteistojo elgesį bausmės atlikimo metu, bausmės tikslus ir atliktos bausmės poveikį nuteistajam, ar nuteistasis atlygino ar pašalino reikšmingą padarytos žalos dalį ir įsipareigoja ją visiškai atlyginti ar pašalinti. Pažymėtina, kad, pakeitus laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę terminuotu laisvės atėmimu, nuteistasis, vadovaujantis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse[61] numatytais pagrindais ir tvarka, gali būti lygtinai paleistas iš laisvės atėmimo vietos.

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje buvo kritikuojami kriterijai, kuriuos turi įvertinti teismas, spręsdamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo terminuotu laisvės atėmimu klausimą[62]. Iš dalies galima sutikti, kad kai kurie iš baudžiamajame įstatyme nustatytų kriterijų dubliuojasi (pavyzdžiui, nusikalstamo elgesio rizika ir atliktos bausmės poveikis), yra nevienareikšmiški vertinimo požiūriu (pavyzdžiui, nuteistojo elgesys bausmės atlikimo metu ir bausmės tikslai) arba abejotini savo tikslingumu (pavyzdžiui, žalos atlyginimas arba pašalinimas), todėl galėtų būti peržiūrėti ir patikslinti. Kita vertus, šie kriterijai iš esmės atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje[63] nurodytus „tolesnio kalinimo penologinius pagrindus“, kuriems išnykus nuteistasis laisvės atėmimu iki gyvos galvos gali prašyti šios bausmės sušvelninimo. Lietuvos kalėjimų tarnybos duomenimis[64], nuo 2019 m. iki 2025 m. sausio 1 d. nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos skaičius sumažėjo nuo 111 iki 96. O nuo 2019 m. birželio 1 d. iki 2025 m. liepos 1 d. Lietuvos teismai išnagrinėjo 102 teikimus dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo terminuoto laisvės atėmimo bausme. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos terminuotu laisvės atėmimu buvo pakeistas tik 7 nuteistiesiems, iš jų trims iškalėjus 25 metus, po vieną nuteistąjį iškalėjus 22, 23, 24 ir 26 metus. Keturiems nuteistiesiems pakeitus bausmę buvo paskirta maksimali terminuoto laisvės atėmimo trukmė – 10 metų, dviem nuteistiesiems – 8 metai, o vienam nuteistajam – minimali terminuoto laisvės atėmimo trukmė 5 metai. Tokius rezultatus, manytina, didele dalimi nulėmė tai, kad absoliuti dauguma – net 71 – teikimų buvo dėl nuteistųjų, kurie buvo atlikę santykinai trumpą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės trukmę – iki 25 metų (t. y. iškalėję tik maksimalią terminuoto laisvės atėmimo trukmę). O dėl nuteistųjų, kurie jau buvo atlikę daugiau kaip 27 metus bausmės, buvo pateikti tik 11 teikimų (visi jie atmesti[65]). BK 51 straipsnyje numatytos laisvės atėmimo iki gyvos galvos išimtinio švelninimo taisyklės taikymo statistiniai duomenys rodo, kad ši taisyklė iš esmės leidžia tinkamai įgyvendinti Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą, priimtą byloje *Matiošaitis ir 7 kiti prieš Lietuvą*, o kartu ir konstitucinius reikalavimus.

---

[61] Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymas, TAR, 2022, Nr. 15495.

[62] Namavičius, *supra note*, 7: 87-93.

[63] Apie tai plačiau, žr. : Kūris, *supra note*, 56: 9-45.

[64] Statistiniai duomenys surinkti autoriaus pagal Lietuvos kalėjimų tarnybos veiklos metines ataskaitas. Lietuvos kalėjimų tarnyba, „Ataskaitos“, https://kalejimai.lrv.lt/lt/administracine-informacija/ataskaitos/metu/.

[65] Straipsnio autoriaus nuomone, Lietuvos apeliacinio teismo sprendimai atmesti tiek šiuos 11 teikimų, tiek kitus teikimus dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos pakeitimo terminuotu laisvės atėmimu buvo tinkamai motyvuoti ir pagrįsti baudžiamajame įstatyme numatytais kriterijais.

IŠVADOS

Apibendrinant galima daryti esminę išvadą, jog Lietuvos BK numatytos išimtinio bausmės švelninimo taisyklės iš esmės atitinka konstitucinius reikalavimus ir sudaro tinkamas teisines prielaidas paskirti teisingą (*inter alia*, proporcingą ir individualizuotą) bausmę. Kita vertus, kai kurie BK numatytų švelnesnės bausmės skyrimo taisyklių pakeitimai ir papildymai galėtų sudaryti platesnes teisines prielaidas individualizuoti skiriamą bausmę. Visų pirma siūlytina panaikinti BK 54 straipsnio 3 dalyje numatytą ribojimą taikyti laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą, kai bausmė, vadovaujantis teisingumo principo taisykle, skiriama už labai sunkų tyčinį nusikaltimą. Antra, svarstytinas kai kurių švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo pagrinduose nustatytų sąlygų atsisakymas, pavyzdžiui, BK 62 straipsnio 1 dalies pagrindą siūlytina susieti tik su tokių sąlygų visuma: a) prisipažinimu padarius nusikalstamą veiką ir b) padėjimu ikiteisminiam tyrimui ir teismui išaiškinti nusikalstamą veiką ir c) visišku ar iš dalies padarytos turtinės žalos atlyginimu arba pašalinimu (jeigu tokia žala buvo padaryta). Trečia, BK 64^1 straipsnyje numatytą bausmės švelninimo taisyklės (ją papildžius ir patikslinus) reglamentavimą siūlytina perkelti į Baudžiamojo proceso kodeksą.

EXCEPTIONAL MITIGATION OF THE PUNISHMENT IN THE JURISPRUDENCE OF THE CONSTITUTIONAL COURT AND THE SUPREME COURT OF LITHUANIA

GINTARAS ŠVEDAS

SUMMARY. *The article examines the rules for exceptional mitigation of punishment as provided in modern Lithuanian criminal law and their compliance with constitutional principles. The author of the article highlights the main requirements of constitutional principles for the punishment and rules for imposing a punishment, and also examines the types of rules for exceptional mitigation of the punishment provided for in Lithuanian criminal law, the content of separate rules, and their compliance with the constitutional principles of the rule of law, proportionality, and justice.*

The author of the article argues that the rules for exceptional mitigation of punishment provided for in Lithuanian criminal law essentially properly implement the requirements of constitutional principles and create appropriate legal prerequisites for the imposition of a proportionate, individualized, and at the same time fair punishment. On the other hand, some amendments and changes to the rules for exceptional mitigation of the punishment provided for in the criminal law are proposed, which could create broader legal prerequisites for the individualization of the punishment imposed.

KEYWORDS: milder punishment, sentencing, constitutional requirements.

Ginamieji su negalia: konvencinės, Europos Sąjungos teisės nuostatos ir mokslinės diskusijos

JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
El. paštas: zajan@mruni.eu

SANTRAUKA. *Nepaisant tarptautinių ir Europos Sąjungos teisinių standartų, asmenų su negalia, taip pat ir ginamųjų (įtariamųjų, kaltinamųjų), padėtis, kaip nurodo atlikti tyrimai, skirtingose valstybėse kelia susirūpinimą. Jie neretai susiduria su dideliais sunkumais, siekdami lygiai su kitais asmenimis dalyvauti teisiniuose procesuose ir gauti tinkamą paramą. Sprendžiant nurodytą problematiką, visų pirma, reikėtų išnagrinėti ir įvertinti pačius asmenų su negalia teisių apsaugos standartus. Todėl šiame straipsnyje pristatomos ir analizuojamos Jungtinių Tautų asmenų su negalia konvencijos 12 ir 13 str. nuostatos ir jų reikšmė ginamųjų su negalia teisinei padėčiai. Taip pat pristatomos ir nagrinėjamos Europos Sąjungos direktyvose ir Europos Komisijos rekomendacijoje numatytos specialiõs apsaugos garantijos pažeidžiamiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems ir jų atitiktis Jungtinių Tautų Konvencijoje įtvirtintiems įsipareigojimams. Paskutinėje straipsnio dalyje supažindinama su skirtingomis mokslinėmis nuomonėmis dėl „nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ institutų (ne)išlaikymo. Straipsnis užbaigiamas siūlymu tęsti šia tema mokslines diskusijas, siekiant surasti geriausius aptartų problemų sprendimus.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: negalia, ginamieji, baudžiamasis procesas, nepakaltinamumas, veiksnumas.

[1] ORCID: 0000-0001-9714-653X.

ĮVADAS

Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija[2] (toliau – JT Konvencija; Konvencija) yra tarptautinė privaloma žmonių su negalia teisių apsaugos priemonė. Visos valstybės narės yra jos šalys ir tai yra pirmoji žmogaus teisių konvencija, prie kurios prisijungė Europos Sąjunga[3] (toliau – ES). JT Konvencijos šalys privalo *„skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų asmenų su negalia visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, taip pat skatinti pagarbą šių asmenų prigimtiniam orumui“ (1 str.)*[4]*. Asmenys su negalia apibūdinami kaip „asmenys, turintys ilgalaikių fizinių, psichikos sveikatos, intelekto, neurologinių ar jutimo sutrikimų, kurie, sąveikaudami su įvairiomis aplinkos kliūtimis, gali trukdyti jiems visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime lygiai su kitais asmenimis. Ši besivystanti sąvoka, be kita ko, apima asmenis, kurie patys save identifikuoja kaip asmenis, turinčius negalią, neurologinių ar mokymosi sutrikimų, asmenis, kurie girdi balsus, ir kt.“*[5].

Konvencija iš esmės keičia požiūrį į asmenų su negalia dalyvavimą įvairiose teisinėse srityse, taip pat ir baudžiamojoje justicijoje. Joje įtvirtinti asmens su negalia teisių standartai reikalauja atsisakyti vien tik medicininiu požiūriu grįstų draudimų ar ribojimų, taikomų šiems asmenims, taip pat ir ginamiesiems (įtariamiesiems, kaltinamiesiems). Konvencijoje numatyta teisė turėti *„teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse“* (12 str.)[6] ir veiksminga teisė *„į teisingumą lygiai su kitais asmenimis, įskaitant procesinių ir pagal amžių tinkamų sąlygų sudarymą“* (13 str.)[7] keičia požiūrį į ginamojo negalią, skatina valstybes peržiūrėti tiek nepakaltinamumo, procesinio neveiksnumo sampratas, tiek procesinių teisių įgyvendinimo sąlygas.

---

[2] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561; oficialus vertimas, https://socmin.lrv.lt/public/canonical/1724900267/3014/JT+asmenų+su+negalia+teisių+konvencija.LT.2024.08.27.pdf.

[3] Ratifikuota 2009 m. lapkričio 26 d. Tarybos sprendimu 2010/48/EB; 2011 m. sausio 22 d. įsigaliojo ES teisinėje sistemoje.

[4] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[5] Gabrielė Marija Baltrušytė ir Ugnė Grigaitė, *Žmonių su negalia teisės baudžiamajame procese: Praktinės gairės justicijos specialistams* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2024), 8–9, https://perspektyvos.org/praktines-gaires-justicijos-specialistams-zmoniu-su-negalia-teises-baudziamajame-procese/.

[6] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[7] *Ibid.*

Taip pat ES teisės aktuose (direktyvose[8] ir Europos Komisijos rekomendacijoje[9]) numatytos specialios apsaugos priemonės pažeidžiamiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems. Kartu Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) praktikoje akcentuojama valstybių narių pareiga nustatyti pažeidžiamus baudžiamojo proceso dalyvius ir užtikrinti jiems tinkamas procesines garantijas[10].

Nepaisant šių tarptautinių ir ES teisinių standartų, ginamųjų su negalia, įskaitant su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia,[11] padėtis skirtingose valstybėse narėse, kaip nurodo atlikti tyrimai[12], kelia susirūpinimą. Jie neretai susiduria su dideliais sunkumais, siekdami lygiai su kitais asmenimis dalyvauti baudžiamajame procese ir gauti tinkamą paramą. Pavyzdžiui, daugelis ginamųjų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia neturi galimybių tinkamai suprasti sudėtingas teisines procedūras

---

[8] 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, OL L 280, 2010 10 26, 1–7; 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, OL L 142, 2012 6 1, 1–10; 2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, OL L 294, 2013 11 6, 1–12; 2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/343/ES dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo, OL L 65, 2016 3 11, 1–11; 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/800/ES dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, OL L 132, 2016 5 21, 1–20; 2016 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/1919/ES dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms. OL L 297, 2016 11 4, 1–8.

[9] 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose, OL C 378, 2013 12 24, 8–10.

[10] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (trečiosios kolegijos) 2019 m. rugsėjo 19 d. sprendimas (*Rayonen sad Lukovit* (Bulgarija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš EP, C-467/18, ECLI:EU:C:2019:765, 72, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=220879&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12688913; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (antrosios kolegijos) 2025 m. gegužės 8 d. sprendimas (*Sąd Rejonowy we Włocławku* (Lenkija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš K. P., C-530/23, Barało, ECLI:EU:C:2025:322, 61, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=299079&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12927827.

[11] Šiame straipsnyje daugiau akcentuojama ginamųjų su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia teisinė padėtis. Taip pat dėl straipsnyje nurodytų terminų vartojimo ir jų reikšmės žr.: *Žodžiai yra svarbūs Kaip etiškai kalbėti ir rašyti apie psichikos sveikatą?* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2021), 8–9, 17, https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2021/07/Zodziaisvarbus_2021_final.pdf.

[12] Bernadette Fidler, Camille Schaltenbrand, and Edith Riegler, *Justice for All: Enhancing the Rights of Defendants and Detainees with Intellectual and/or Psychosocial Disabilities: Comparative Report* (Vienna: Ludwig Boltzmann Institute of Fundamental and Human Rights, 2024), 1–150, https://gmr.lbg.ac.at/wp-content/uploads/sites/12/2024/02/Justice-for-All_Comparative_Report_EN.pdf; Baltrušytė ir Grigaitė, supra note, 5: 1–52; Ugnė Grigaitė ir Monika Guliakaitė-Danisevičienė, *Ginamųjų su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia teisė į teisingą teismą – ES tarpvalstybinis perdavimas, sulaikymas ir alternatyvios priemonės. Nacionalinio tyrimo ataskaita* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2023), 1–107, https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2024/01/Teisingumas-visiems-Nacionalinio-tyrimo-ataskaita.pdf ir kt.

ar bendrauti su savo advokatais ir kitais atstovais. Be to, sulaikymo įstaigose asmenys su negalia dažnai patiria smurtą ir jiems laiku nesuteikiama tinkama medicininė pagalba. Taip pat ginamiesiems su intelekto ir (ar) psichosocialine negalia nepakanka paramos ir bendruomeninių paslaugų ir kt.[13].

Sprendžiant nurodytą problematiką, visų pirma, reikėtų išnagrinėti ir įvertinti pačius asmenų su negalia teisių apsaugos standartus. Todėl šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti tam tikras JT Konvencijos ir ES teisės aktų nuostatas, įvertinti, kaip jos dera tarpusavyje, ir pateikti skirtingas mokslines nuomones dėl tam tikrų nuostatų įgyvendinimo.

Pirmojoje straipsnio dalyje pristatomos ir analizuojamos JT Konvencijos 12 ir 13 str. nuostatos ir jų reikšmė ginamųjų su negalia teisinei padėčiai. Antrojoje straipsnio dalyje pristatomos ir nagrinėjamos ES direktyvose ir Europos Komisijos rekomendacijoje numatytos specialios apsaugos garantijos pažeidžiamiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems ir jų atitiktis JT Konvencijoje įtvirtintiems įsipareigojimams. Trečiojoje straipsnio dalyje pristatomos skirtingos mokslinės nuomonės dėl „nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ institutų (ne)išlaikymo.

Straipsnyje buvo taikomi teisės aktų sisteminės analizės, apibendrinimų ir kiti mokslinių tyrimų metodai.

1. KONVENCINĖS NUOSTATOS

Pagal JT Konvencijos 5 str. („Lygybė ir nediskriminavimas“) 1 d. pripažįstama, kad *„prieš įstatymą ir pagal įstatymą visi asmenys yra lygūs, taip pat turi teisę į vienodą apsaugą ir teisę vienodai naudotis įstatymo teikiamomis galimybėmis be jokios diskriminacijos“*[14]. Terminas *lygybė prieš įstatymą* reiškia, kad asmenys turi teisę būti lygūs taikant įstatymus. Jis būdingas tik JT Konvencijai ir reiškia teisę naudotis įstatymu asmeninei naudai. Pripažinus, kad visi asmenys su negalia yra lygūs pagal įstatymą, neturėtų būti įstatymų, kurie paneigtų ar apribotų asmenų su negalia teises, o negalia turėtų būti integruota į visus teisės aktus ir politikos kryptis, įskaitant baudžiamąją justiciją[15]. „Lygybė ir nediskriminavimas sudaro Konvencijos esmę ir yra nuosekliai nurodomi visuose svarbiausiuose jos straipsniuose, nuolat vartojant formuluotę „lygiais pagrindais su kitais“, siejančią visas esmines Konvencijos teises su nediskriminavimo principu“[16].

---

[13] Ugnė Grigaitė ir Monika Guliakaitė - Danisevičienė, *Ginamųjų su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia teisė į teisingą teismą – ES tarpvalstybinis perdavimas, sulaikymas ir alternatyvios priemonės. Nacionalinio tyrimo ataskaita* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2023), 2, https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2024/01/Teisingumas-visiems-Nacionalinio-tyrimo-ataskaita.pdf.

[14] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios,* 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[15] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018) Article 5: Equality and non-discrimination. UN Doc. CRPD/C/GC/6, para. 14.

[16] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 7.

Asmenys su negalia, įskaitant su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia, norintys naudotis beveik visomis Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis, turi teisę prieš įstatymą būti laikomi teisės subjektais (Konvencijos 12 str. („Lygybė prieš įstatymą“) 1 d.). Lygybė prieš įstatymą turi apimti visų asmenų su negalia teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis (12 str. 2 d.)[17]. Teisinis veiksnumas yra prigimtinė teisė, kurią apima du aspektai: 1) teisinis statusas turėti teises ir būti pripažintam teisės subjektu; 2) veikimas naudojantis šiomis teisėmis ir šių veiksmų teisinis pripažinimas[18]. Vis dėlto, kaip nurodo Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių komitetas (toliau – JT Komitetas, Komitetas), asmenys su negalia gali būti diskriminuojami panaikinant ar apribojant jų teisinį veiksnumą. Tokia diskriminacija gali pasireikšti skirtingais būdais, įskaitant asmens būklę, jo funkcionalumu ir jo sprendimų (veiksmų) rezultatais grindžiamas teisines sistemas. Konstatuojama, kad bet kurioje iš nurodytų sistemų asmens teisinio veiksnumo panaikinimas ar jo apribojimas dėl negalios yra diskriminacinis[19].

JT Komiteto teigimu, taip atsitiko dėl to, kad daugumoje šalių „psichikos būklės“ ir „teisinio veiksnumo“ sąvokos buvo supainiotos. Dažnai, pavyzdžiui, dėl kognityvinės ar psichosocialinės negalios asmuo laikomas negebančiu ar ribotai gebančiu priimti sprendimus, ir tai nusprendžiama remiantis sutrikimo diagnoze (būklės požiūris) arba dėl to, kad toks asmuo priima sprendimus (atlieka veiksmus), kurie laikomi sukeliančiais neigiamų pasekmių (rezultato požiūris), arba laikoma, kad jo sprendimų priėmimo gebėjimų nepakanka (funkcinis požiūris). Funkcinis požiūris siekia įvertinti „psichikos būklę“ ir atitinkamai asmens teisinį veiksnumą, remdamasis tuo, ar asmuo geba suvokti sprendimo (veiksmo) pobūdį ir jo pasekmes, ir (arba) ar jis gali naudotis informacija ar ją įvertinti. Pastarasis požiūris kritiškai vertinamas, nes jis diskriminuojamai taikomas asmenims su negalia, ir remiasi prielaida, kad galima tiksliai įvertinti „žmogaus proto veikimą“. Jei asmuo „neišlaiko“ tokio vertinimo, iš jo atimama teisė į lygiateisiškumą prieš įstatymą. JT Komiteto nuomone, visais trimis aukščiau nurodytais atvejais (būklės, rezultato, funkcinio požiūriais) asmens negalia ir (arba) jo sprendimų priėmimo gebėjimai laikomi teisėtu pagrindu asmens teisiniam veiksnumui panaikinti ar apriboti. Tačiau Konvencijos 12 str. draudžia tokį diskriminacinį teisinio veiksnumo panaikinimą ar jo apribojimą ir reikalauja, kad būtų teikiama pagalba asmenims su negalia, kurios jiems gali prireikti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą (12 str. 3 d.).[20] Todėl visos Konvencijos šalys raginamos kurti paramos priimant sprendimus (angl. *supported decision-making*) teisines sistemas, kurios užtikrintų asmens su negalia teisę dalyvauti visuose teisiniuose procesuose lygiai su kitais asmenimis[21].

---

[17] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[18] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 14.

[19] *Ibid.,* para. 47.

[20] CRPD Committee. General Comment No. 1 (2014) Article 12: Equal recognition before the law. UN Doc. CRPD/C/GC1/Corr, para. 15.

[21] CRPD Committee. General Comment No 1 (2014).

Mokslinėje literatūroje JT Komiteto pateiktos nuostatos dėl Konvencijos 12 str. įsipareigojimų įgyvendinimo buvo kritikuojamos dėl jų neapibrėžtumo ir galimybės skirtingai interpretuoti[22]. Galima sutikti, kad konkrečių rekomendacijų, kuriose būtų paaiškinta, kaip geriausiai būtų galima paremti asmenis su negalia, jiems priimant sprendimus, tikrai stinga, tačiau padėtis gerėja, nes pastaraisiais metais šiuo klausimu atsiranda vis daugiau tyrimų[23].

Teisės ir įsipareigojimai dėl lygybės ir nediskriminavimo (Konvencijos 5 str.) ir lygybės prieš įstatymą (Konvencijos 12 str.) tiesiogiai siejasi su teisėmis ir įsipareigojimais, įtvirtintais Konvencijos 13 str. „Teisė į teisingumą"[24].

Procesinis šalių lygiateisiškumas yra teisingo proceso dalis, užtikrinantis, kad visiems jo dalyviams būtų suteiktos vienodos procesinės galimybės savo teisėms įgyvendinti. Asmenys su negalia dažnai negali veiksmingai pasinaudoti šiomis teisėmis, pavyzdžiui, dėl fizinio ar informacinio neprieinamumo. Tačiau, be prieinamumo, valstybės narės taip pat privalo užtikrinti „<...> *procesinių ir pagal amžių tinkamų sąlygų sudarymą, kad jiems būtų užtikrinta galimybė kaip tiesioginiams ir netiesioginiams dalyviams, taip pat ir kaip liudytojams, veiksmingai dalyvauti visuose teismo procesuose, įskaitant tyrimo ir kitus parengiamuosius etapus*" (1 d.)[25].

Konvencijos 13 str. 1 d. nurodyta, kad „*tinkamų procesinių sąlygų sudarymo*" priemonių sąrašas nėra baigtinis[26]. Jame gali būti tokios priemonės, kurios padeda asmeniui su negalia veiksmingai įgyvendinti teisę į teisingą teismo procesą ir teisę jame dalyvauti. Be to, jos yra neatskiriama teisės kreiptis į teismą dalis. Pavyzdžiui, tinkamų procesinių sąlygų sudarymu laikomi: teisinės informacijos prieinamais formatais pateikimas, įvairios komunikacijos priemonės, lengvai skaitomos dokumentų versijos, vaizdo ryšiu fiksuojami parodymai ir kt. Tinkamų procesinių sąlygų sudarymas taip pat turėtų apimti procedūrinį lankstumą, kad būtų galima prisitaikyti prie konkrečių asmens su negalia reikmių, pavyzdžiui, pratęsiant ar koreguojant procedūrinius terminus ir kitus formalumus[27].

Analogiškai Jungtinių Tautų tarptautiniuose principuose ir gairėse dėl žmonių su nega-

---

[22] Pavyzdžiui, žr.: Tilman Steinert, „The UN Committee's interpretation of "will and preferences" can violate human rights", *World Psychiatry*, 18, 1 (2019): 45–46, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wps.20601; Paul S. Appelbaum M. D., „Protecting the rights of persons with disabilities: An international convention and its problems", *Psychiatric Services*, 67, 4 (2016): 366–368, https://psychiatryonline.org/doi/10.1176/appi.ps.201600050.

[23] Pavyzdžiui, žr.: Sarah Gordon, Tracey Gardiner, Kris Gledhill, Armon Tamatea, ir Giles Newton-Howes. „From Substitute to Supported Decision Making: Practitioner, Community and Service-User Perspectives on Privileging Will and Preferences in Mental Health Care", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19, 10: 6002, https://doi.org/10.3390/ijerph19106002.

[24] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[25] *Ibid.*

[26] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Right to Access to Justice under Article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, A/HRC/37/25 (December 27, 2017), para. 24.

[27] A/HRC/37/25 (December 27, 2017), para. 24.

lia teisės į teisingumą nurodoma, kad valstybės turi užtikrinti asmenims su negalia tokį patį veiksnumą, kaip ir kitiems asmenims, „*o prireikus, suteikti pagalbą ir užtikrinti reikiamas sąlygas, kad jie galėtų pasinaudoti savo teisiniu veiksnumu, bei užtikrinti jų teisę į teisingumą*“ (1.1 p.)[28].

Pažymėtina, kad pastaraisiais metais buvo atlikta nemažai tyrimų[29] apie asmenų su negalia, įskaitant ginamuosius, dalyvavimą teisiniuose procesuose ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymo reikšmę juose. Siekiant ne tik užtikrinti, bet ir veiksmingai įgyvendinti šių proceso dalyvių teisę į teisingumą, verta atkreipti dėmesį į 2024 m. tyrimo rezultatus. Jie patvirtina, kad Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje stinga oficialiai patvirtintų nuostatų (gairių) dėl tinkamų procesinių sąlygų sudarymo, išskyrus vertimą raštu ir žodžiu bei privalomą teisinį atstovavimą. Todėl dažnai sprendimus dėl konkrečių priemonių pritaikymo ginamiesiems su negalia savo nuožiūra priima teisėjai, prokurorai ar kiti baudžiamosios justicijos specialistai[30]. Taip pat tyrimo metu pastebėta, kad ginamieji su intelekto ir psichosocialine negalia patiria sunkumų suvokdami teismo procesą ir jo reikšmę asmens teisių įgyvendinimui[31]. Lietuvoje trūksta mechanizmų, kurie ankstyvuosiuose baudžiamojo proceso etapuose nustatytų ginamuosius, kuriems reikia sudaryti tinkamas procesines sąlygas. Dėl to apie ginamųjų negalią ir jų asmenines reikmes sužinoma tik vėlesnėse baudžiamojo proceso stadijose[32]. Be to, tyrime išskiriamos ir tokios problemos: nepakankami baudžiamosios justicijos sistemos specialistų bendravimo su ginamaisiais, turinčiais negalią, įgūdžiai ir jiems teikiamos teisinės pagalbos kokybės klausimai. Taip pat įvardijama: nepakankamas paskirto gynėjo ir ginamojo bendravimas, dažna gynėjų kaita procesuose dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo peržiūrėjimo[33]. Siekiant iš esmės spręsti nurodytas problemas, tyrime siūloma atsižvelgti į pateikiamas praktines gaires, kurios orientuotos į struktūrinius pokyčius, teisėjų, prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų, advokatų ir kitų baudžiamosios justicijos sistemos specialistų kompetencijų kėlimą ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymo įteisinimą[34]. Šios praktinės gairės yra svarbios, pripažįstant ginamųjų su negalia procesinį teisinį veiksnumą ir garantuojant jų lygiateisišką dalyvavimą visuose baudžiamojo proceso etapuose.

Be kita ko, valstybės narės, siekiančios užtikrinti asmenų su negalia teisę į teisingumą, raginamos „*panaikinti arba pakeisti visus įstatymus, reglamentus, politikas, gaires ir prak-*

---

[28] *Tarptautiniai principai ir gairės dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą,* (Ženeva, 2020), Lietuvos negalios organizacijų forumas (LNF), https://www.lnf.lt/leidiniai/tarptautiniai-principai-ir-gaires-del-zmoniu-su-negalia-teises-i-teisinguma/.

[29] Fidler, Schaltenbrand, ir Riegler, *supra note*, 12: 1–150; Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 1–52; Grigaitė ir Guliakaitė-Danisevičienė, *supra note*, 13: 1–107, ir kt.

[30] Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 22.

[31] *Ibid.*, 23.

[32] Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 16–17.

[33] *Ibid.*, 18.

[34] *Ibid*., 28–30.

tikas, kuriomis nustatomos ir taikomos „netinkamumo dalyvauti teisme“ ir „nesugebėjimo atsakyti į kaltinimą“ doktrinos, trukdančios žmonėms su negalia dalyvauti teisiniuose procesuose, remiantis klausimais apie jų veiksnumą arba jo nustatymą“ (1.2. p. e papunktis)[35] ir *„panaikinti arba pakeisti įstatymus, reglamentus, politikas, gaires ir praktikas, įskaitant teismų nutartis, pagal kurias <...> kaltinamieji ribotą arba neribotą laikotarpį yra laikomi įkalinimo, psichiatrijos ar kitokioje įstaigoje (kartais tai vadinant „slaugos hospitalizacija“, „saugumo priemonėmis“ arba „sulaikymu neribotam laikui“), remiantis suvokiamu pavojingumu ar slaugos poreikiu*“ (1.2. p. m papunktis)[36].

Apibendrinant, remiantis nurodytomis JT Konvencijos nuostatomis ir JT Komiteto bendrosiomis pastabomis, asmenų su negalia teisinis veiksnumas turi būti pripažįstamas visapusiškai, o jų dalyvavimas teisiniuose procesuose, taip pat ir baudžiamajame procese, negali būti ribojamas dėl jų negalios. Įgyvendinant asmenų su negalia teisę lygiai su kitais asmenimis dalyvauti teisiniuose procesuose ir jų teisę į teisingumą, šiems asmenims priimant sprendimus turi būti teikiama parama ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos.

2. EUROPOS SĄJUNGOS DIREKTYVOS IR REKOMENDACIJA

Kaip jau minėta, ES ir jos valstybės narės ratifikavo Jungtinių Tautų asmenų su negalia konvenciją. Todėl ES teisinis reguliavimas dėl asmenų su negalia teisių turėtų būti grindžiamas Konvencija ir joje įtvirtintais principais. Pažymėtina, kad ES ir jos valstybės narės daro pažangą įgyvendindamos JT Konvencijoje nustatytus įsipareigojimus[37]. Antai atnaujintoje 2021–2030 m. asmenų su negalia teisių strategijoje[38], be kita ko, nurodoma imtis veiksmų, kad asmenims su negalia teisė kreiptis į teismą būtų suteikiama veiksmingai, sudarant tinkamas sąlygas. Pabrėžiama, kad vis dar susiduriama tiek su praktinėmis, tiek su teisinėmis kliūtimis, kurios trukdo asmenims su negalia baudžiamuosiuose procesuose ginti savo, kaip įtariamųjų ar kaltinamųjų, teises. Dažniausiai su teisinėmis kliūtimis susiduria asmenys su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia, nes jie neretai būna pripažinti ribotai veiksniais ar neveiksniais[39].

ES priėmė antrinius teisės aktus – direktyvas, kurios stiprina visų įtariamųjų ar kaltinamųjų procesines teises[40], tačiau jose numatytos ir specialios pažeidžiamų įtariamųjų

---

[35] Tarptautiniai principai ir gairės dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą, *supra note*, 28.

[36] *Ibid.*

[37] Apie įgyvendinimą ES lygmeniu žr. plačiau: Europos Komisija, https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137&langId=lt.

[38] Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. asmenų su negalia teisių strategija“ (COM(2021) 101 final, 2021 3 3), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52021DC0101.

[39] *Ibid.*, 12 p.

[40] 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES; 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES; 2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva

ar kaltinamųjų apsaugos priemonės. Pavyzdžiui, Direktyvoje 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą reikalaujama užtikrinti jos taikymą, atsižvelgiant *„į specialiuosius pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų poreikius“* (13 str.)[41]. Direktyvoje 2012/13/ES dėl teisės į informaciją nurodoma, kad pažeidžiamiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems informacija būtų teikiama *„žodžiu arba raštu paprasta ir lengvai suprantama kalba“* (3 str. 2 d.)[42]. Pagal Direktyvą 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas teisė į vertimo žodžiu paslaugos apima *„tinkamą pagalbą asmenims, turintiems klausos ar kalbos sutrikimų“* (2 str. 3 d.)[43]. Nors minėtose ES direktyvose ir pripažįstama būtinybė atsižvelgti į pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų asmenines reikmes, vis dėlto sutiktina, kad jose dėmesio neskiriama ginamiesiems su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ar (ir) psichosocialine negalia[44].

2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose (toliau – Rekomendacija) valstybės narės skatinamos *„sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės ar kitokios negalios negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, (pažeidžiamų asmenų) procesines teises“* (Preambulės 1 p.)[45]. Šia Rekomendacija valstybės narės raginamos pažeidžiamiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems: stiprinti apsaugą nuo diskriminacijos (5–6 str.); numatyti pažeidžiamumo prezumpciją, visų pirma, sunkios fizinės ar (ir) psichikos negalios atvejais (7 str.); pateikti priimtinos formos informaciją apie jų teises, kartu apie jas informuojant ir pažeidžiamo asmens teisinį atstovą ar kitą tinkamą suaugusįjį (8–9 str.); garantuoti teisę į advokatą (10 str.), teisę į medicininę pagalbą (12 str.); daryti jų apklausų garso ir vaizdo įrašus (13 str.); laisvės apribojimą taikyti tik kraštutiniais atvejais, proporcingai ir, jei būtina, vykdyti asmenų reikmėms pritaikytomis sąlygomis (14 str.); taip pat saugoti pažeidžiamų asmenų privatumą, neliečiamumą ir asmens duomenis (15 str.)[46]. Nepaisant to, kad Rekomendacijoje įtvirtintos reikšmingos visų pažeidžiamų ginamųjų teisių apsaugos garantijos, vis dėlto šis teisės aktas yra neprivalomas ir valstybėms narėms negali sukurti įsipareigojimų, todėl veiksmingai neįgyvendinamas[47].

Be to, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) nurodė, kad sąvoka „baudžiamasis procesas“ apima ir procesus, kuriuose sprendžiamas klausimas dėl priverčiamosios medicinos priemonės taikymo asmenis, kurie padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką nepakaltinamumo būsenos. Teismas konstatavo, kad Direktyva 2013/48/EU

2013/48/ES; 2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/343/ES; 2016 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/1919/ES.

41 Direktyva 2013/48/ES.

42 Direktyva 2012/13/ES.

43 Direktyva 2010/64/ES.

44 Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 12.

45 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija.

46 *Ibid*.

47 Fidler, Schaltenbrand, ir Riegler, *supra note*, 12: 48.

ir Direktyva 2012/13/EU negali būti aiškinamos taip, kad į jų taikymo sritį nepatenka minėti procesai. Tai pat šioje byloje ESTT pripažino, kad su laisvės suvaržymu susijusi priverčiamoji medicinos priemonė *„grindžiama ne tik su gydymu, bet ir su saugumu susijusiomis priežastimis, todėl, kaip buvo nuspręsta ir dėl direktyvų 2012/13 ir 2013/48, reikia pripažinti, kad tokia procedūra dėl jos baudžiamojo tikslo patenka į Direktyvos 2016/343*[48] *taikymo sritį. <...> Direktyvos 2016/343 3 straipsnyje nustatyta pareiga valstybėms narėms užtikrinti, kad „įtariamieji ir kaltinamieji būtų laikomi nekaltais, kol jų kaltė neįrodyta įstatymų nustatyta tvarka“. Šios pareigos turi paisyti kompetentingos institucijos vykstant hospitalizacijos psichiatrijos ligoninėje procedūrai, <...>“*[49].

Kitoje byloje ESTT patvirtino, kad asmenys, turintys psichikos sutrikimų, yra pažeidžiami[50]. Teismas pabrėžė valstybių narių pareigą *„užtikrinti, kad kaltinamojo arba įtariamojo pažeidžiamumas būtų nustatytas ir pripažintas prieš šį asmenį ar įtariamąjį apklausiant baudžiamajame procese arba prieš imantis konkrečių su juo susijusių tyrimo ar įrodymų rinkimo priemonių, ir, antra, užtikrinti jiems teisę turėti advokatą nepagrįstai nedelsiant suteikiant teisinę pagalbą šio proceso tikslais, ir ne vėliau kaip prieš apklausą policijoje ar kitoje teisėsaugos institucijoje arba prieš atliekant tyrimo ar įrodymų rinkimo veiksmus, kuriuose minėtas asmuo arba minėtas įtariamasis privalo arba kuriuose jam leidžiama dalyvauti“*[51]. Be to, ESTT pažymėjo, kad procesuose priimami sprendimai dėl asmens pažeidžiamumo nustatymo, teisinės pagalbos jam suteikimo ar atsisakymo ją suteikti turi būti motyvuoti, taip pat dėl šių sprendimų asmenims su negalia turi būti užtikrinta galimybė pasinaudoti veiksmingomis teisių gynimo priemonėmis[52].

Analizuodami minėtų ES direktyvų, Rekomendacijos ir ESTT sprendimų nuostatų santykį su JT Konvencijos nuostatomis matome, kad jos tik iš dalies atitinka vienos kitas. Nors ES teisinis reguliavimas ir jo taikymas paremtas pažeidžiamų ginamųjų teisių apsaugos stiprinimu, jose, visų pirma, kalbama apie asmens pažeidžiamumo nustatymą ir įvertinimą, ir tik po to apie procesinių teisių užtikrinimą ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymą. Taip pat ES teisinis reguliavimas leidžia valstybėms narėms išlaikyti specialias baudžiamojo proceso formas. Priešingai, pagal Konvenciją, visų pirma, reikalaujama užtikrinti asmenų su negalia teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis (12 str.) ir garantuoti, kad jie būtų teisiami taikant įprastas baudžiamojo proceso formas ir taisykles, sudarant tinkamas procesines sąlygas (13 str.).

---

[48] Direktyva 2016/343/ES.

[49] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (trečiosios kolegijos) 2019 m. rugsėjo 19 d. sprendimas (*Rayonen sad Lukovit* (Bulgarija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš EP, C-467/18, ECLI:EU:C:2019:765, 72, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=220879&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12688913

[50] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (antrosios kolegijos) 2025 m. gegužės 8 d. sprendimas (*Sąd Rejonowy we Włocławku* (Lenkija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš K. P., C-530/23, *Barało*, ECLI:EU:C:2025:322, 61, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=299079&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12927827.

[51] *Ibid*., rezoliucinė dalis.

[52] *Ibid*., rezoliucinė dalis

Pavyzdžiui, atliktas tyrimas patvirtina, kad kai kuriose valstybėse narėse vis dar yra specialios baudžiamojo proceso formos, kurios taikomos ginamiesiems su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia[53]. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad tokiuose baudžiamuosiuose procesuose nesudaromos tinkamos procesinės sąlygos, atliepiančios ginamųjų su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia reikmes. Paprastai tokiuose procesuose atliekamos psichiatrinės ekspertizės, kurios dažniau sprendžia klausimus dėl ginamųjų (ne)pakaltinamumo, rečiau dėl jų gebėjimo dalyvauti procese (procesinio veiksnumo). Tyrėjų nuomone, atliekant tokius vertinimus, iš esmės remiamasi itin siauru – medicininiu – požiūriu ir neįvertinama ginamiesiems reikalinga parama. Taip pat pažymima, kad retai į šiuos vertinimo procesus įtraukiami psichologai, o ginamojo artimieji ar šeimos nariai ir kiti suinteresuoti asmenys ar specialistai paprastai juose nedalyvauja[54].

3. MOKSLINĖS NUOMONĖS DĖL „NEPAKALTINAMUMO“ IR „PROCESINIO NEVEIKSNUMO“ INSTITUTŲ LIKIMO

Ko gero, daugiausia įvairių sričių mokslininkų dėmesio sulaukė minėti JT Komiteto raginimai panaikinti ar pakeisti *„netinkamumo dalyvauti teisme“* ir *„nesugebėjimo atsakyti į kaltinimą*“ doktrinas, kurie atkartojami Tarptautiniuose principuose ir gairėse dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą.

Visų pirma, reikėtų pažymėti, kad tradiciniai „nepakaltinamumo“ („nesugebėjimo atsakyti į kaltinimą“) ir „procesinio neveiksnumo“ („netinkamumo dalyvauti procese“)[55] pagrindai buvo kuriami, kuomet vyravo biomedicininis (individualus) negalios modelis. Pagal šį modelį negalia buvo suvokiama „kaip problema“, kuri priklauso ir paveikia konkretų asmenį[56]. Remiantis juo, asmenys su negalia nebuvo laikomi teisių turėtojais, o diskriminacinis požiūris į juos buvo laikomas norma[57]. Vėliau atsiradęs socialinis negalios modelis atskleidė, kad visuomenėje ir ją supančioje aplinkoje yra daugybė kliūčių (fizinių, informacinių, požiūrio ir kt.), kurios neleidžia ar apriboja asmenims su negalia būti lygiais su kitais visuomenės nariais ir gyventi visapusišką, kokybišką gyvenimą[58]. JT Konvencija įtvirtino žmogaus teisių negalios modelį, kuris praplėtė socialinį negalios modelį. Šis modelis pripažįsta, kad negalia – socialinis konstruktas, tačiau ji negali būti laikoma teisėtu pagrindu asmenų su negalia teisėms paneigti ar jas apriboti[59]. Todėl atsirado rimtų iššūkių tradicinius

[53] Fidler, Schaltenbrand, ir Riegler, *supra not*e, 12: 13.

[54] *Ibid.*, 47.

[55] Pastaba. Skirtingose teisės tradicijos jurisdikcijose vartojami skirtingi terminai.

[56] Ugnė Grigaitė, *Tinkamas sąlygų pritaikymas žmonėms su negalia – kaip tai įgyvendinti darbovietėje*, (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020), 3, https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/11/SalyguPritaikymas_A5-web-final-1.pdf

[57] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 8.

[58] Grigaitė, *op. cit.*, 3, 5.

[59] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 9.

„nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ ar „riboto procesinio veiksnumo“ institutus suderinti su šiuo negalios modeliu.

Vieni mokslininkai iš esmės pritaria pozicijai, kad reikėtų atsisakyti tokių institutų kaip „negebėjimas atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus“ ar „negebėjimas dalyvauti procese“ dėl psichikos negalios. Pavyzdžiui, T. Minkowitz nuomone, asmens pripažinimas nepakaltinamu ir jo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat pripažinimas, kad toks asmuo negeba dalyvauti procese, ir jo prievartinis gydymas psichiatrijos ligoninėse kaip saugumo priemonė laikytini diskriminacija ir pažeidžia visus konvencinius įsipareigojimus dėl asmenų su negalia lygiateisiškumo. Vietoje dabartinių institutų autorė siūlo alternatyvią baudžiamosios atsakomybės nustatymo sistemą, kurioje būtų pripažįstama asmeninių ir aplinkos veiksnių, turinčių įtakos asmens sprendimų priėmimui, svarba ir kuri atsižvelgtų į patirtis, traktuotas kaip psichosocialinė negalia. Šis pasiūlymas grindžiamas visišku tokių patirčių įtraukimu į *mens rea* doktrinas. Svarbiausia, kad tokioje baudžiamosios atsakomybės nustatymo sistemoje neliktų vietos jokiai „asmens negebėjimo dėl psichikos sutrikimo“ sampratai. Be to, autorė nurodo, kad šią sistemą verta papildyti atkuriamojo teisingumo principais, kurie suteiktų kuo visapusiškesnį supratimą apie tai, kas turi būti „atkurta“ ir teisiniuose procesuose neleistų koncentruotis tik ties „negalios“ kriterijumi[60].

Vis dėlto ne visi mokslininkai yra tokie kategoriški kaip T. Minkowitz. Antai Ch. Slobogin, nors ir palaiko konvencinę nuostatą, kad baudžiamoji teisė iš esmės turėtų būti neutrali asmens negaliai, taip pat palaiko asmenų su psichikos negalia prevencinį sulaikymą tais atvejais, kai valstybė privalo užtikrinti visuomenės saugumą. Autoriaus nuomone, toks sulaikymas būtų taikomas pavojingiems asmenims, kurių nepavyko atgrasyti nuo nusikalstamų veikų darymo anksčiau taikytomis baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis, o šiuo metu jų baudžiamasis nubaudimas būtų neįmanomas (pavyzdžiui, asmuo buvo išteisintas arba jau atliko bausmę). Iš esmės prevenciniu sulaikymu būtų siekiama užkirsti kelią galimai žalai[61].

J. Richards taip pat pripažįsta, kad, vertinant tradicinį nepakaltinamumo institutą per asmenų su negalia teisių apsaugos perspektyvą, jis sunkiai suderinamas su JT Komiteto nuostatomis dėl Konvencijos 12 ir 13 str. numatytų įpareigojimų įgyvendinimo. Vis dėlto autorė pabrėžia, kad siūlomas sprendimas – pakeisti ar panaikinti nepakaltinamumo doktrinas – neperspektyvus ir praktiškai neįgyvendinamas. Jos nuomone, dažniausiai asmens

[60] Tina Minkowitz, „Rethinking Criminal Responsibility from a Critical Disability Perspective: The Abolition of Insanity/Incapacity Acquittals and Unfitness to Plead, and Beyond“, *Griffith Law Review*, 23, 3 (2014): 434–466; Įdomu nurodyti, kad, pavyzdžiui, *„Švedijoje teisinė gynyba dėl nepakaltinamumo panaikinta 1965 metais. Švedijos įstatymuose mens rea (nusikalstamas ketinimas arba tyčinė kaltė) pripažįstamas kaip nusikaltimo sudėtis, tačiau numatyta, kad nustatant kaltę neatsižvelgiama į teisiamojo psichikos sveikatos būklę. Tačiau į asmens psichikos sveikatos sutrikimus ar negalią gali būti atsižvelgiama skiriant bausmę“. Baltrušytė ir Grigaitė, supra note,* 5: 21.

[61] Christopher Slobogin, „Eliminating mental disability as a legal criterion in deprivation of liberty cases: The impact of the Convention on the Rights of Persons With Disabilities on the insanity defense, civil commitment, and competency law“, *International Journal of Law and Psychiatry*, 40 (2015): 6.

su psichikos negalia lygiateisiškumo įgyvendinimo problemas sukelia ne pati nepakaltinamumo doktrina, o gilesnės institucinės baudžiamosios justicijos problemos. Be to, šiuo atveju neįvertinama *mens rea* reikšmė. Jei būtų laikomasi pozicijos, kad psichikos negalia (pavyzdžiui, kliedesiai) neturi jokios įtakos asmens kaltei, toks asmuo būtų laikomas gebančiu atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Manytina, kad toks modelis būtų akivaizdžiai neteisingas, nes asmenys su psichikos negalia, dėl kurios jie negalėjo kontroliuoti savo veiksmų, galėtų būti laikomi atsakingais. Todėl autorė palaiko nuosaikesnį požiūrį, pagal kurį nepakaltinamumo institutą siūlo reformuoti, kartu pripažįstant, kad psichikos negalia gali būti kaip vidinis asmens laisvės (ne)veikti ribojimas, turintis teisinę reikšmę. Sunki psichikos negalia gali atimti (apriboti) asmens gebėjimą rinktis, reaguoti į tam tikras aplinkybes ar priimti sprendimus. Be to, labai svarbios ir pačios asmens (ne)veikimo sąlygos. Taigi kai asmens veiksmus (neveikimą) lemia psichikos negalia, jis faktiškai tampa „nelaisvas“. Būtent tokiais atvejais baudžiamoji teisė privalo atsižvelgti į šį vidinį asmens laisvės (ne) veikti ribojimą[62].

Kiti autoriai taip pat kritikuoja poziciją panaikinti nepakaltinamumo institutą. Jų nuomone, JT Komitetas pateikia klaidingą „asmens gebėjimų“ vertinimą, atmesdamas tai, kad jam turi įtakos medicininė ir todėl diagnozuojama asmens psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinė negalia. Be to, jis remiasi prielaida, kad atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės dėl psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinės negalios nepagrįstai visuomenę suskirsto į dvi grupes: pirmajai priklauso asmenys, kuri gali būti, o antrajai – asmenys, kurie dėl nurodytos negalios negali būti baudžiami. Autorių nuomone, iš tikrųjų toks požiūris yra žalingas, nes stiprina klaidingą nuostatą, kad asmenys su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia iš esmės nepajėgia laikytis įstatymų reikalavimų ir todėl turėtų būti visuomenėje traktuojami kitaip. Vis dėlto autoriai pabrėžia, kad tokių neigiamų pasekmių neatsirastų, jei tos pačios baudžiamosios gynybos priemonės būtų taikomos tiek pirmos, tiek antros grupės asmenims. Vadinasi, tokia baudžiamosios gynybos priemonė kaip nepakaltinamumas ne vadovaujasi diagnozėmis „kaip išankstine etikete“, o remiasi individualiu asmens gebėjimo suvokti savo veiksmų pobūdį ir juos valdyti įvertinimu. Pačiu psichiatriniu vertinimu siekiama ne formaliai nustatyti tam tikrą diagnozę, o pateikti duomenis, reikšmingus nustatant asmens kaltę. Todėl toks procesas pats savaime nėra diskriminacinis. Priešingai, remdamasis šiais ir kitais bylos duomenimis, teismas gali objektyviai įvertinti, ar asmuo galėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti[63].

Pozicija, kad konkretaus asmens „gebėjimams“ turi įtakos medicininė ir todėl diagnozuojama asmens psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinė negalia, palaikoma ir tyrimuose apie ginamojo „gebėjimą dalyvauti procese“ (procesinį veiksnumą).

---

[62] Jane Richards, „Insanity, Disability and Responsibility: Rethinking Autonomy to Challenge Structural Inequality“, *Oxford Journal of Legal Studies* 44, 4 (2024): 832–859, https://doi.org/10.1093/ojls/gqae020.

[63] Benjamin A. Barsky ir Michael Ashley Stein, „The United Nations convention on the rights of persons with disabilities, neuroscience, and criminal legal capacity“, *Journal of Law and the Biosciences*, 10, 1 (2023): 17–18.

Gebėjimas pasirinkti atitinkamą elgesio variantą, numatyti, kokius rezultatus ir padarinius gali sukelti konkretus poelgis, sugebėjimas įvertinti, kokios priemonės labiausiai tinkamos gynybai, yra konkretaus ginamojo gebėjimo dalyvauti procese pagrindas. Kiekvienas ginamasis turi tam tikras procesines teises, gali savarankiškai jas įgyvendinti, prisiimti procesines pareigas ir atsakyti už nevykdymą. Tačiau veiksmingai ir savarankiškai dalyvauti procese ginamasis gali tik tuomet, kai suvokia pareikšto įtarimo ar kaltinimo esmę, jam suteikiamų teisių turinį, atliekamų ikiteisminio tyrimo ar teismo veiksmų reikšmę, proceso metu surinktų duomenų (įrodymų) svarbą, be pašalinių pagalbos gali rinktis reikiamus gynybai duomenis ir pan. Tam tikrais atvejais ginamojo gebėjimas suvokti, įprasminti, atsiminti ir atkurti bylai reikšmingas aplinkybes, savarankiškai, be pašalinių pagalbos, dalyvauti proceso veiksmuose, t. y. naudotis visomis gynybos priemonėmis ir būdais dėl psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinės negalios gali būti *ribotas*, o kitais – minėti gebėjimai gali būti visiškai panaikinti[64].

Ginamojo gebėjimo dalyvauti procese (procesinio veiksnumo) turinys apima *intelekto ir valios kriterijus*. *Intelekto kriterijus* – asmens gebėjimas suvokti baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos ir savo procesinės padėties pobūdį. Teisės normos yra vertinamojo pobūdžio, todėl asmuo turi ne tik suvokti, kokią reikšmę turi tam tikri teisiniai įvykiai baudžiamojo proceso metu, bet kartu visa tai asmeniškai įprasminti. *Valios kriterijus* – tai asmens gebėjimas savarankiškai įgyvendinti savo procesines teises ir pareigas[65]. Toks procesinio veiksnumo pagrindimas leidžia išskirti atvejus, kuomet ginamasis su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia geba teisingai suvokti reikšmingas bylos aplinkybes ir (ne)duoti parodymus, tačiau jis negeba savarankiškai visa apimtimi įgyvendinti savo teisių ir apginti teisėtų interesų (ribotas procesinis veiksnumas). Šiuo atveju ginamajam baudžiamajame procese turėtų būti užtikrinamos ne tik papildomos procesinės garantijos, bet ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos visoms procesinėms teisėms įgyvendinti ir visoms procesinėms pareigoms atlikti. Kitais atvejais, kai ginamasis su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinės negalia negeba suvokti savo ir atliekamų procesinių veiksmų ir priimamų sprendimų prasmės ar negeba valdyti savo veiksmų, turėtų būti užtikrinamas jo netiesioginis dalyvavimas procese per būtinąjį teisinį atstovavimą, kitas papildomas teisingo proceso garantijas, taip pat sudarant tinkamas procesines sąlygas[66].

Apibendrinant, tiek ginamojo su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia riboto procesinio veiksnumo, tiek procesinio neveiksnumo atvejais jam turi būti sudarytos tinkamos procesinės sąlygos tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauti visuose baudžiamojo

[64] Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis ir Jolanta Zajančkauskienė, *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*, (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 314–317; Rima Ažubalytė ir Jolanta Zajančkauskienė, „Accessible and Sustainable Criminal Justice: The Right of an Incapacited Accused Person to Be Present at a Court Hearing“, iš *Law and Sustainability: Perspectives for Lithuania and Beyond*, editors: Alessio Bartolacelli, Dovilė Sagatienė (Księgarnia akademicka publishing, Mykolas Romeris University, 2023), 315–316.

[65] Ažubalytė, Jurgaitis ir Zajančkauskienė, *supra note*, 64: 316; Ažubalytė ir Zajančkauskienė, *supra note*, 64: 316.

[66] *Ibid*.

proceso etapuose. Manytina, kad tokie atvejai, kai ginamasis dėl itin sunkios psichikos sveikatos būklės negali dalyvauti procese ir bylos nagrinėjimas stabdomas, kol jo būklė pakankamai pagerės, kad jis galėtų dalyvauti procese, arba baudžiamoji byla išsprendžiama, atleidžiant jį nuo baudžiamosios atsakomybės ir suteikiant jam reikiamą medicininę ir kitą pagalbą, laikytini teisingais sprendimais[67].

Vis dėlto sudėtinga pateikti geriausią aptartų problemų sprendimą, todėl šiais klausimais turėtų būti tęsiamos mokslinės diskusijos ir atliekami tyrimai.

IŠVADOS

Pagal JT Konvenciją, įgyvendinant ginamųjų su negalia, taip pat ir su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia teisę lygiai su kitais dalyvauti procese ir jų teisę į teisingumą, šiems asmenims priimant sprendimus turi būti teikiama parama ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad ne visos valstybės narės tinkamai įgyvendino šiuos konvencinius įsipareigojimus.

ES teisinis reguliavimas ir jo taikymas, nors ir paremtas pažeidžiamų ginamųjų teisių apsaugos stiprinimu, ne visai atitinka nurodytas konvencines nuostatas:

- jame daugiau akcentuojamas asmens pažeidžiamumo nustatymas ir jo įvertinimas ir tik po to procesinių teisių užtikrinimas ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymas;
- leidžiama valstybėms narėms išlaikyti specialias baudžiamojo proceso formas, kurių pagal konvencines nuostatas siūloma atsisakyti. Straipsnyje pateiktų tyrimų rezultatai rodo, kad tam tikrose valstybėse narėse tokiuose baudžiamuosiuose procesuose nesudaromos tinkamos procesinės sąlygos, atliepiančios ginamųjų su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia reikmes.

JT Konvencijoje įtvirtintas žmogaus teisių modelis kelia rimtų iššūkių suderinant su juo tradicinius „nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ institutus. Teisės ir psichiatrijos mokslininkai skirtingai vertina siekį atsisakyti šių institutų:

- vieni mokslininkai sutinka, kad baudžiamoji teisė turėtų būti visai neutrali ginamojo psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialinei negaliai;
- kiti palaiko poziciją, kad konkretaus asmens „gebėjimui“ atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus ar (ir) dalyvauti procese turi įtakos medicininė ir todėl diagnozuojama asmens psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinė negalia;
- dauguma nurodytų autorių sutinka, kad ginamajam su negalia turi būti užtikrinamos procesinės teisės ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos jas įgyvendinti, tiek jam procese dalyvaujant tiesiogiai, tiek netiesiogiai.

Šiuo metu sudėtinga pateikti geriausią aptartų problemų sprendimą, todėl šiais klausimais siūloma tęsti mokslines diskusijas ir tyrimus.

[67] Ažubalytė ir Zajančkauskienė, *supra note*, 64: 316–317.

DEFENDANTS WITH DISABILITIES: CONVENTIONAL AND EUROPEAN UNION LEGAL PROVISIONS AND SCIENTIFIC DISCUSSIONS

JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

SUMMARY. *Despite international and European Union legal standards, research shows that the situation of persons with disabilities, including defendants (suspects and accused persons), in different countries is concerning. These individuals often encounter significant challenges when participating in legal proceedings and receiving adequate support. To address this issue, it is necessary to first examine and evaluate the standards for protecting the rights of persons with disabilities. This article presents and analyzes the provisions of Articles 12 and 13 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, examining their significance for defendants with disabilities. The article also presents and analyzes the special safeguards for vulnerable suspects or accused persons provided in European Union directives and the European Commission's recommendation, as well as their compliance with the obligations enshrined in the United Nations Convention. Lastly, the article presents different academic opinions on the retention of the institutions of "insanity" and "procedural incapacity." The article concludes with a proposal to continue academic discussions on this topic to find the best solutions to the problems discussed.*

KEYWORDS: disability, defendants, criminal proceedings, insanity, capacity.

Temporary Suspension of the Right to Asylum and Refugee Protection at the Polish–Belarusian Border – an Analysis of the Constitutional Limits of Public Authority

ANNA RYTEL-WARZOCHA[1]

University of Gdańsk, Faculty of Law and Administration,
Department of Constitutional Law and Political Institutions
Email: anna.rytel@prawo.ug.edu.pl

SUMMARY. *The article analyses the constitutional implications of the temporary suspension of access to international protection procedures – introduced in 2025 – at the Polish–Belarusian border. The study focuses on Article 56 of the Constitution of the Republic of Poland, which distinguishes between the right to apply for asylum and the right to obtain refugee status under international law. It argues that although the contested measures are formally framed as procedural restrictions, their practical effect amounts to a de facto suspension of both forms of protection and undermines the principle of non-refoulement. The article assesses these measures through the lens of constitutional proportionality and the right to effective international protection, highlighting the systemic risks posed by the introduction of exceptional solutions within ordinary legislation. The Polish case is presented as part of a broader European constitutional debate on "exception without emergency" and the resilience of constitutional safeguards in times of crisis.*

KEYWORDS: right to asylum, refugee status, international protection, non-refoulement, instrumentalisation of migration.

[1] ORCID: 0000-0001-8972-4088.

INTRODUCTION

The migration crisis at the Polish–Belarusian border, ongoing since 2021, has become one of the most pronounced points of tension between the protection of state security and constitutional and international guarantees of human rights in Central and Eastern Europe. In the case of the Republic of Poland, this tension has taken on a particularly significant constitutional dimension, leading to the adoption of legal solutions and the shaping of administrative practice which, in essence, resulted in the temporary exclusion of foreigners' access to international protection procedures along a specific section of the state border.

This process did not take the form of a formal derogation from the Constitution, nor was it embedded in the regime of any of the states of emergency provided for in Articles 228–233 of the Constitution of the Republic of Poland. On the contrary, it unfolded within the framework of ordinary statutory and executive instruments, leading to a gradual "hollowing out" of the substance of constitutional rights and freedoms in the practical operation of public authorities. This phenomenon became particularly evident with regard to foreigners' right to seek protection from persecution.

The purpose of this study is to analyse the constitutional consequences of the temporary suspension of access to the international protection procedure at the Polish–Belarusian border, with particular emphasis on the limits of permissible interference by public authorities in the sphere of human rights in the absence of a formally declared state of emergency. The article poses the question of whether – and to what extent – public authorities may, by invoking considerations of state security and the protection of border integrity, restrict the exercise of constitutional protective guarantees without violating the very essence of those rights.

The analysis focuses in particular on Article 56 of the Constitution of the Republic of Poland, which distinguishes between the foreigner's right to apply for asylum (paragraph 1) and the right to obtain refugee status in accordance with international agreements binding upon the Republic of Poland (paragraph 2). Although the mechanism introduced in 2025 formally refers to a temporary limitation on the possibility of submitting an application for international protection, its normative and practical effects extend beyond the sphere of the constitutional right to asylum *sensu stricto*. It also leads to a *de facto* suspension of the exercise of the right to seek refugee status and thus poses a systemic threat to the principle of non-refoulement, one of the cornerstones of the international system of human rights protection.

The article seeks to demonstrate that the temporary suspension of access to the international protection procedure does not constitute merely an incidental deviation justified by a crisis situation but rather reveals a deeper constitutional problem: a tendency to introduce exceptional mechanisms outside the constitutionally determined regimes of emergency. This phenomenon undermines the principle of proportionality, weakens judicial oversight

of the actions of public authorities, and leads to erosion of the significance of human rights constitutional guarantees.

The analysis will be conducted from a dogmatic perspective, taking into account the provisions of the Constitution of the Republic of Poland, the case law of domestic courts, and the standards of international law and European Union law. In a broader sense, these considerations form part of the European constitutional debate on the limits of democratic states' responses to the instrumentalisation of migration and on the role of the constitution as a barrier protecting the individual against the arbitrariness of power in times of crisis.

1. THE CONCEPT AND NORMATIVE REGULATION OF THE RIGHT TO ASYLUM AND REFUGEE PROTECTION

The right to asylum is one of the oldest protective institutions in the history of law, with origins reaching back to both religious traditions and secular customary law. In its original form, this institution served to protect individuals against arbitrary repression by authority, providing refuge in places regarded as inviolable.[2] With the development of modern constitutionalism, the right to asylum began to be perceived as an instrument for the protection of political freedom, and after the Second World War, it underwent further evolution under the influence of international human rights law and refugee law. Today, the concept of "asylum" operates in at least two distinct, though interrelated, normative meanings: as an institution of the constitutional law of nation states and as an element of the international system of refugee protection. This distinction is of fundamental importance for the analysis of the constitutional limits of public authority interference with access to protection against persecution.

The international point of reference for constitutional regulations in this area is Article 14 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948,[3] which grants everyone the right to seek and to enjoy asylum in other countries. Although the Declaration is not legally binding, its provisions have played a significant role in shaping contemporary standards of refugee protection. The primary instrument of international law remains the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees,[4] together with the 1967 New York Protocol,[5] both of which establish minimum standards of protection and the prohibition of expulsion or return of a refugee to a state where they would face persecution (the principle of non-refoulement).

---

[2] Wiesław Mossakowski, *Azyl w późnym Cesarstwie Rzymskim (confugium ad statuas, confugium ad ecclesias)* (Toruń, 2000); Wiesław Mossakowski, "Z badań nad prawem azylu w starożytności chrześcijańskiej", *Prawo Kanoniczne* 39, no. 1–2 (1996): 199 et seq. and the literature cited there; Krzysztof Burczak, "Prawo azylu w starożytnym Rzymie", *Roczniki Nauk Prawnych* 14, no. 2 (2004): 39 et seq.

[3] UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III).

[4] Convention Relating to the Status of Refugees, adopted in Geneva on 28 July 1951, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 1991, no. 119, item 515.

[5] Protocol Relating to the Status of Refugees, adopted in New York on 31 January 1967, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 1991, no. 119, item 517.

At the level of European Union law, the right to asylum is expressly guaranteed in Article 18 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union,[6] which requires its interpretation to be consistent with the 1951 Geneva Convention The EU's common asylum policy,[7] developed on the basis of Articles 67 and 78 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU),[8] is founded on the principle of solidarity and the fair sharing of responsibility between Member States, while respecting the principle of non-refoulement. Article 67(2) TFEU establishes a general principle of solidarity and fair sharing of responsibility in asylum, immigration, and external border control policies, providing a framework for all EU actions in this field. Article 78(1) TFEU gives concrete expression to this principle by obliging the EU to develop a common policy on asylum, subsidiary protection, and temporary protection, with due respect for the principle of non-refoulement. Article 78(3) TFEU supplements this framework with an emergency mechanism: temporary measures to assist a Member State confronted with a sudden inflow of third-country nationals, such as relocation or operational support. The implementation of the common European asylum policy takes place through secondary legislation, in particular Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 laying down standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection and for the content of that protection,[9] as well as the regulation establishing mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application.[10] These frameworks have been significantly modified in recent years. The migration crisis in the EU[11] highlighted the need for reform. In September 2020, the European Commission submitted proposals, and in

[6] Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Union C 202/393 (2000).

[7] On the Common European Asylum System, see: Laura Jakulevičienė, "The Common European Asylum System", in *From Tampere 20 to Tampere 2.0: Towards a New European Consensus on Migration*, ed. Philippe De Bruycker et al. (Brussels: European Policy Centre, 2019), 87 et seq.; Katarzyna Chrostowska-Malak, "Instytucje ochrony międzynarodowej cudzoziemców w Polsce – rozwiązania polityczne i prawne", *Nowa Polityka Wschodnia* 1 (36) (2023): 80 et seq.; Sławomir K. Mazur, "Wspólny Europejski System Azylowy – historia, założenia, adekwatność rozwiązań", in *Unia Europejska a migracje: szanse i wyzwania*, ed. Sławomir K. Mazur (Rzeszów, 2015), 51 et seq.; Laura Jakulevičienė, "Pre-Screening at the Border in the Asylum and Migration Pact: A Paradigm Shift for Asylum, Return and Detention Policies?", in *Reforming the Common European Asylum System*, ed. Daniel Thym (Baden-Baden: Nomos, 2022).

[8] Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, signed 13 December 2007, Official Journal of Laws (*Dziennik Ustaw*) 2009, no. 203, item 1569.

[9] Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011, Official Journal of the European Union L 337 (2011): 9 et seq.

[10] Council Regulation (EC) No. 343/2003 of 18 February 2003, Official Journal of the European Union L 180 (2003). See more: Bartosz Kowalczyk, "Kompetencje dyskrecjonalne państw w podstawach prawnych systemu dublińskiego", Acta Universitatis Wratislaviensis 3614, Prawo CCCXVII (2015): 89 et seq.

[11] See more: Sławomir K. Mazur, "Kryzys na granicach Europy i jego wpływ na strukturę Unii Europejskiej w latach 2011–2015", in *Unia Europejska a migracje: szanse i wyzwania*, ed. Sławomir K. Mazur (Rzeszów, 2015), 5 et seq.; Martin Dahl and Anna Dziudzik, "Państwa Unii Europejskiej wobec kryzysu imigracyjnego z 2015 roku", *Unia Europejska.pl* 3 (244) (2017).

December 2023, the Council and the European Parliament reached an agreement on a key regulation determining the Member State responsible for examining an asylum application, along with several other acts forming the EU Pact on Migration and Asylum. The Pact was adopted by the European Parliament on 10 April 2024 and subsequently by the Council of the European Union on 14 May 2024. It consists of ten EU legislative acts.[12] Its implementation, with full application obligations, is scheduled for 12 June 2026. The Pact establishes a new solidarity mechanism which, replacing the principle that the first-entry state is responsible for examining asylum applications, is intended to create a fairer system for sharing responsibility among Member States.

The tension between two objectives – protection of individual rights and protection of borders – is also reflected in national constitutional orders. Determining the conditions for the entry and residence of foreigners on a state's territory is a sovereign right of the state. Nevertheless, state autonomy in this area is limited by international obligations, including the prohibition on expelling or returning a refugee to the border of territories where their life, health, or freedom would be threatened on grounds of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion (non-refoulement), as well as by international law prohibitions of torture and inhuman or degrading treatment.[13]

Against this background, the Constitution of the Republic of Poland of 1997[14] introduces, in Article 56, a clear distinction between the right to apply for asylum and the right to obtain refugee status. Pursuant to Article 56(1) of the Constitution, "a foreigner who, in the Republic of Poland, seeks protection from persecution may apply for asylum in accordance with statute". Article 56(2) provides that "a foreigner who, in the Republic of Poland, seeks protection from persecution may be granted refugee status in accordance with international agreements binding upon the Republic of Poland". This distinction is not merely terminological but also systemic in nature.

The right to asylum within the meaning of Article 56(1) of the Constitution constitutes an institution of domestic law, the granting of which is linked to an assessment of the interests of the state, carried out within the limits set by statute. At the same time, this provision establishes a constitutional subjective right of the foreigner to apply for asylum, understood as the right of access to a procedure enabling the examination of their application.[15] The

[12] Konrad Kuszel, "Wybrane zagadnienia dotyczące reformy systemu azylowo-migracyjnego Unii Europejskiej (Paktu o migracji i azylu)", *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*, no. 3 (83) (2024): 199 et seq.

[13] Barbara Mikołajczyk, "Ochrona uzupełniająca a status uchodźcy", in *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary*, ed. Barbara Mikołajczyk and Joanna Nowakowska-Małusecka (Katowice, 2009), 373 et seq.

[14] Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 1997, no. 78, item 483, as amended.

[15] Paweł Kuczma, "Prawo cudzoziemca do ubiegania się o udzielenie azylu terytorialnego", in *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, ed. Mariusz Jabłoński (Wrocław 2014), 288.

Constitution does not guarantee the granting of asylum, but it imposes on the state an obligation to ensure a genuine possibility of access to the asylum procedure for persons seeking protection from persecution. This means that every person who meets the constitutional criterion of persecution should be ensured real access to a procedure allowing their application to be examined. The constitutional regulation of asylum thus combines two elements: the state's right to decide on its granting and the individual's right to seek to obtain it. The Constitution of the Republic of Poland of 1997 clearly strengthens the latter element by placing the right to asylum within the system of human rights guarantees, as evidenced, *inter alia*, by its inclusion in Chapter II devoted to the freedoms, rights, and obligations of persons and citizens.

The right to obtain refugee status referred to in Article 56(2) of the Constitution has a different character. Its content and scope are determined by international law and European Union law, in particular by the 1951 Geneva Convention and the acts constituting the common European asylum system. In this area, the state's decision-making autonomy is significantly limited, and the principle of non-refoulement plays a central role. This principle is absolute in nature and may not be generally derogated from even in emergency situations. International law allows only narrowly construed exceptions to this principle, set out in Article 33(2) of the Convention. These exceptions apply solely to refugees for whom there are reasonable grounds to regard them as a danger to the security of the host State, or who, having been convicted by a final judgment of a particularly serious crime, pose a threat to the community of that State. Given the fundamental character of non-refoulement, these exceptions must be interpreted restrictively and applied on the basis of an individualised assessment, ensuring that considerations of state security do not undermine the core protective function of refugee law.

The statutory concretisation of both forms of protection is provided by the Act of 13 June 2003 on Granting Protection to Foreigners within the Territory of the Republic of Poland,[16] which regulates both the grounds for granting asylum and the procedures for granting refugee status and subsidiary protection. Although the law uses the common category of "international protection", the constitutional distinction between Article 56(1) and Article 56(2) retains its normative significance, particularly when assessing the permissible limits of public authority interference with access to protection procedures. From a constitutional perspective, it is of key importance that both the right to apply for asylum and the right to apply for refugee status are primarily procedural in nature. Their essence lies in ensuring the foreigner has real access to a procedure within which an individual assessment of the risk of persecution or serious harm is possible. Limiting or excluding such access deprives these rights of their constitutional substance, regardless of the formal classification of the legal measures applied.

[16] Act of 13 June 2003 on Granting Protection to Foreigners within the Territory of the Republic of Poland, consolidated text, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 223.

The rights provided for in Article 56 of the Polish Constitution constitute a concretisation of the fundamental values expressed in Articles 2 and 30 of the Constitution of the Republic of Poland. The protection of human dignity, understood as an inherent and inalienable value, requires ensuring a minimum level of security for persons who have lost protection in their own state. In this sense, the right to asylum and to refugee status serves as a test of the state's genuine commitment to the principle of humanitarianism, as well as its respect for international law standards, including the principle of non-refoulement, which prohibits the expulsion or return of a person to a state where they face persecution, torture, or inhuman treatment.

2. POLITICAL AND NORMATIVE CONTEXT OF THE SUSPENSION OF THE RIGHT TO ASYLUM

The migration crisis at the Polish–Belarusian border, ongoing since 2021, constitutes the direct political and normative context for the actions of the Polish authorities that led to the temporary restriction of foreigners' access to international protection procedures. A sudden and substantial increase in the number of migrants at this border, with arrivals originating primarily from countries in the Middle East (Iraq, Syria, and Afghanistan) and Africa (Eritrea, Somalia, and Ethiopia), constituted part of the measures undertaken by the authorities of the Republic of Belarus in response to sanctions imposed by the European Union. These measures involved the instrumentalisation of migration as a means of destabilising the external border of the European Union and exerting political pressure on its border states. In this sense, the situation at Poland's eastern border forms part of a broader European phenomenon of migration being used as a tool of political influence.

In response to the escalation of arrivals, the Polish authorities adopted a number of extraordinary legal and factual measures, including both the introduction of a state of emergency in the border area in 2021–2022[17] and subsequent actions taken within the framework of the so-called ordinary constitutional regime. These measures included amendments to the Act on State Border Protection,[18] the Act on the Construction of State Border Security,[19] the issuance of implementing regulations by the Council of Ministers and the Minister

[17] Regulation of the President of the Republic of Poland of 2 September 2021 on the Introduction of a State of Emergency in part of the Podlaskie Voivodeship and part of the Lubelskie Voivodeship, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2021, item 1612; Regulation of the President of the Republic of Poland of 1 October 2021 on the extension of the state of emergency introduced in part of the Podlaskie Voivodeship and part of the Lubelskie Voivodeship, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2021, item 1788.

[18] Act of 17 November 2021 Amending the Act on State Border Protection and Certain Other Acts, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2021, item 2191.

[19] Law of 29 October 2021 on the construction of state border security, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2021, item 1992.

of the Interior and Administration,[20] as well as the shaping of the operational practice of the Border Guard, which significantly restricted foreigners' access to asylum and refugee procedures.[21] It is this second phase of the state's response – implemented without formal recourse to constitutional states of emergency – that is of key importance for constitutional assessment.

The measures adopted were justified by public authorities by reference to the need to protect state security, public order, and the integrity of borders, as well as by invoking the concept of "hybrid warfare" and extraordinary threats.[22] This line of argument led to the adoption of solutions limiting the exercise of the right to asylum, including practices consisting of preventing the submission of applications for international protection and applying procedures of immediate return of foreigners.[23] Such actions, however, raise serious constitutional doubts, particularly in the light of Article 31(3) of the Constitution of the Republic of Poland, which establishes the principle of proportionality, as well as Articles 52 and 56 of the Constitution, which guarantee freedom of movement and the right of foreigners to apply for asylum and international protection.[24]

In the years 2023–2025, there was a gradual normalisation of solutions originally justified as exceptional. This process consisted of incorporating instruments into ordinary legislation that, in practice, made it possible to temporarily exclude the application of standard procedural guarantees afforded to foreigners. The culmination of this process was the amendment of the Act of 13 June 2003 on Granting Protection to Foreigners within the Territory of the Republic of Poland, adopted in February 2025,[25] which introduced the possibility of temporarily restricting the right to submit an application for international protection on a specified section

[20] Regulation of the Council of Ministers of 2 September 2021 on restrictions on freedoms and rights in connection with the introduction of a state of emergency, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2021, item 1613; Regulation of the Minister of Interior and Administration of 2 September 2021 on limiting the right to possess firearms, ammunition and explosives and other types of weapons, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2021, item 1614.

[21] See Decision of the District Court in Bielsk Podlaski – VII Branch Criminal Division in Hajnówka, 28 March 2022, file no. VII Kp 203/21, in which the unjustified, unlawful, and improper nature of the detention of foreigners by the Border Guard was found, pointing, *inter alia*, to the denial of their effective access to the procedure for applying for international protection.

[22] Kamil Chochowski, "Kryzys na granicy polsko-białoruskiej jako przejaw wojny hybrydowej. Aspekty administracyjnoprawne", *Roczniki Nauk Społecznych* 13, no. 4 (2021): 95 et seq.

[23] The situation of refugees at the Polish–Belarusian border: Adam Bodnar and Agnieszka Grzelak, "The Polish-Belarusian Border Crisis and the (Lack of) European Union Response", *Białostockie Studia Prawnicze* 28, no. 1 (2023): 57 et seq.; Janusz Balicki, "Pozainstytucjonalna pomoc imigrantom i uchodźcom na granicy polsko-białoruskiej w latach 2021–2023", in *Deinstytucjonalizacja polityk publicznych a wojna w Ukrainie i wyzwania migracyjne w Polsce*, ed. Krzysztof Jasiecki et al. (Warsaw, 2023), 187 et seq.

[24] Anna Rytel-Warzocha, "Il quadro giuridico e la prassi applicativa delle misure costituzionali straordinarie in risposta alle crisi migratorie: il caso studio della Polonia", in *Sicurezza e Democrazia*, ed. Pierro Gambale et al. (Turin, 2025), 345 et seq.

[25] Act of 21 February 2025 Amending the Act on Granting Protection to Foreigners within the Territory of the Republic of Poland., Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 389.

of the state border, in situations and areas defined by statute. The effects of this regulation go beyond the sphere of the constitutional right to asylum *sensu stricto* (Article 56(1) of the Constitution), also encompassing the *de facto* suspension of the exercise of the right to obtain refugee status referred to in Article 56(2) of the Constitution, and thus posing a systemic threat to the principle of non-refoulement.

Pursuant to the newly added Article 33a of the Act, a temporary restriction of access to the international protection procedure may be introduced in a situation of "instrumentalisation of migration", understood as a specific form of migratory pressure exerted by a third state or another entity. This statutory concept of the instrumentalisation of migration reflects a broader securitisation trend, in which legal categories are framed primarily through the lens of threat rather than protection. The legislator linked the admissibility of this measure to material prerequisites, including the existence of a real and serious threat to state security or public order and the necessity of applying the measure due to the insufficiency of the means provided for in the existing legal order. This construction thus refers to the classical language of the constitutional doctrine of a state of necessity, although it has not been formally embedded within the regime of constitutional states of emergency.

At the same time, the legislator introduced a statutory definition of instrumentalisation of migration, describing it as actions undertaken by a state bordering the Republic of Poland or by another entity, aimed at enabling foreigners to illegally cross the external border of the European Union. This definition was further linked to elements of violence, destruction of border infrastructure, and threats to officers of state services and soldiers protecting the border. As a result, the concept of instrumentalisation of migration was shaped in a broad manner and strongly framed by security-related categories, which have significant implications for the scope of discretion afforded to public authorities. A critical examination of the Polish statutory definition of the "instrumentalisation of migration" reveals significant tensions when juxtaposed with the EU legal framework, specifically the Crisis and Force Majeure Regulation[26] – a key pillar of the New Pact on Migration and Asylum. While the Polish legislator adopts a broad and somewhat discretionary approach to defining instrumentalisation as a basis for suspending asylum procedures, the EU definition is more restrictive, requiring a clear demonstration of a third country's aim to destabilise the Union or a Member State. This discrepancy raises fundamental questions regarding the principle of primacy of EU law. If the national criteria for "instrumentalisation" trigger a suspension of rights that exceeds the derogations permitted under the Union's crisis mechanism, the Polish regulation risks being

[26] Regulation (EU) 2024/1359 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 addressing situations of crisis and force majeure in the field of migration and asylum and amending Regulation (EU) 2021/1147 in Art 1 (4b) describes instrumentalisation as a situation "where a third country or a hostile non-state actor encourages or facilitates the movement of third-country nationals or stateless persons to the external borders or to a Member State, with the aim of destabilising the Union or a Member State, and where such actions are liable to put at risk essential functions of a Member State, including the maintenance of law and order or the safeguard of its national security".

found incompatible with the EU's common asylum policy. Consequently, rather than aligning with a harmonised European response, the domestic "exception" may lead to a fragmentation of legal standards, where security-driven definitions at the national level effectively hollow out the core guarantees provided by the secondary law of the Union.

The mechanism of temporarily restricting access to the international protection procedure in Poland was provided with formal time limits. The restriction may be introduced for a period not exceeding 60 days, with the possibility of extension for further periods of the same length, with the consent of the Sejm. The decision in this regard was entrusted to the Council of Ministers, acting by way of a regulation issued at the request of the minister responsible for internal affairs. Although the legislator provided for elements of parliamentary oversight, in practice, they are *ex post* and limited in nature, which weakens their significance as a real mechanism for balancing executive power. Conversely, the cessation of the material prerequisites allows for the earlier lifting of the restriction, either with regard to the entire section of the border to which it applied or only part thereof.

During the period in which the restriction is in force, the Border Guard authorities, as a rule, do not accept applications for international protection on the covered section of the border. Although the legislator provided for a catalogue of exceptions covering persons recognised as particularly vulnerable, such as unaccompanied minors, pregnant women, or persons requiring special treatment due to their health condition, the scope and manner of applying these exceptions were largely left to the discretion of border authorities. In addition, the possibility of applying exceptions was excluded with respect to foreigners against whom measures of direct coercion were applied immediately after crossing or attempting to cross the border, which in practice may lead to the automatic exclusion of procedural protection in the most conflict-prone situations.

The temporary restriction of access to the international protection procedure was introduced for the first time by a regulation of the Council of Ministers of 27 March 2025,[27] covering the entire section of the border between the Republic of Poland and the Republic of Belarus. The primary justification indicated was the need to counteract the phenomenon of instrumentalisation of migration and to protect state security in connection with intensified and illegal crossings of the external border of the European Union. By subsequent regulations of the Council of Ministers, this restriction was extended for a further 60-day period (at the end of December 2025, the most recent regulation of 18 November 2025 entered into force on 22 November 2025).[28]

[27] Regulation of the Council of Ministers of 27 March 2025 on the temporary restriction of the right to submit an application for international protection, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 390.

[28] Regulation of the Council of Ministers of 23 May 2025 on the extension of the temporary restriction of the right to submit an application for international protection, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 673; Regulation of the Council of Ministers of 24 July 2025 on the extension of the temporary restriction of the right to submit an application for international protection, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 992; Regulation of the Council of Ministers of 17 September 2025 on the extension of the tem-

Statistical data indicate a radical decline in the number of applications for international protection accepted compared to analogous earlier periods, confirming that the mechanism under analysis is not merely symbolic in nature but leads to a real and systemic restriction of access to protection procedures. From 27 March 2025 (i.e. from the introduction of the restriction on submitting applications for international protection) to 26 October 2025, applications from 301 foreigners were not accepted, while applications from 66 foreigners belonging to so-called vulnerable groups were accepted. By comparison, in the analogous period of 2024, from 27 March to 26 October 2024, 2,458 applications for international protection were submitted on the section of the border with Belarus, covering a total of 2,751 persons. In the month immediately preceding the restriction of the right to asylum, i.e. from 27 February to 26 March 2025, the number of accepted applications for international protection amounted to 162, covering a total of 189 persons.[29] Applications for asylum continue to be accepted under the previous rules at border crossings with other states.[30]

From a constitutional perspective, the key issue is that the mechanism described was introduced and consolidated within the framework of ordinary legislation, without the formal activation of the regime of constitutional states of emergency. As a result, a situation arises in which measures of an exceptional nature – interfering with the essence of fundamental rights –function within the legal order as elements of the "normal" toolkit of executive power. Such a solution shifts the boundaries of permissible state interference in the sphere of human rights and constitutes a significant challenge to the constitutional model of individual protection in a state governed by the rule of law.

3. TEMPORARY RESTRICTION OF ACCESS TO INTERNATIONAL PROTECTION AND THE CONSTITUTIONAL SYSTEM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

The mechanism of temporarily restricting access to the international protection procedure raises fundamental doubts from the perspective of the constitutional principle of proportionality, expressed in Article 31(3) of the Polish Constitution, which sets the general

porary restriction of the right to submit an application for international protection, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 1256; Regulation of the Council of Ministers of 18 November 2025 on the extension of the temporary restriction of the right to submit an application for international protection, Official Journal of Laws (Dziennik Ustaw) 2025, item 1581.

[29] "Sejm zgodził się na przedłużenie czasowego zawieszenia prawa do azylu na granicy z Białorusią", *Polska Agencja Prasowa*, 7 listopada 2025 r., https://www.pap.pl/aktualnosci/sejm-zgodzil-sie-na-przedluzenie-czasowego-zawieszenia-prawa-do-azylu-na-granicy-z.

[30] Regarding the total number of asylum applications in Poland, the figures in recent years were as follows: 2019 – 2,765 applications; 2021 – 6,240 applications; 2022 – 7,700 applications; 2023 – 7,720 applications; 2024 – 14,445 applications. In 2024, the three main countries of origin of asylum seekers were Ukraine, Belarus, and Ethiopia. Data source: OECD, *International Migration Outlook 2025*, 49th ed. (Paris: OECD Publishing, 2025), 45.

framework for the permissible interference of public authorities in the sphere of individual rights and freedoms. Although the legislator invokes values of constitutional rank, such as state security and public order, this does not release public authorities from the obligation to demonstrate that the measures applied satisfy all elements of the proportionality test: suitability, necessity, and proportionality *sensu stricto*. At the outset, it should be noted that the temporary restriction of access to the international protection procedure may be regarded as a measure potentially suitable in light of the declared objective of limiting uncontrolled border crossings in conditions of the instrumentalisation of migration. Even at this stage, however, doubts arise as to whether this measure genuinely addresses the source of the threat or whether it merely shifts the consequences of that threat onto individuals seeking protection, who themselves are not the perpetrators of risks to state security.

The core constitutional objections emerge at the stage of assessing the necessity of the measure applied. The temporary exclusion of access to the international protection procedure has been designed as a general and territorially defined instrument, applied to all foreigners on a specified section of the border, regardless of their individual circumstances. Meanwhile, the constitutional standard of human rights protection requires that interference with individual rights be a measure of last resort, applied only where other, less restrictive instruments prove insufficient. The absence of genuine mechanisms for individual assessment at the stage of access to the procedure undermines the fulfilment of this requirement.

These doubts are further deepened by the structure of the exceptions provided by the legislator. Although they formally cover certain categories of persons recognised as particularly vulnerable, their application has been largely left to the discretion of Border Guard authorities. Such a model of protection does not ensure sufficient guarantees of the effective realisation of the right to an individual assessment of the risk of persecution or serious harm and, therefore, does not compensate for the general nature of the restriction.

The most far-reaching constitutional concerns, however, arise at the stage of proportionality *sensu stricto*, which requires a balance between the burden imposed on the individual and the benefits achieved in the public interest. Restricting access to the international protection procedure interferes with the essence of the rights guaranteed in Article 56 of the Constitution, depriving foreigners of a real opportunity to make use of protective mechanisms. The consequence of this interference is not only the suspension of the right to apply for asylum *sensu stricto*, but also the *de facto* blocking of the exercise of the right to apply for refugee status and the weakening of the protection resulting from the principle of non-refoulement. In this context, the burden imposed on the individual appears disproportionate in relation to the effects achieved in the sphere of security.

The mechanism under analysis also raises serious objections in the light of the constitutional right of access to a court and the right to effective legal protection. The refusal to accept an application for international protection at the border stage has, in practice, the character of a factual act, devoid of the form of an administrative decision. As a conse-

quence, the foreigner is deprived of the possibility of initiating judicial review of the actions of public authorities, which violates Article 45(1) and Article 77(1) of the Constitution. The lack of access to a court increases the risk of arbitrariness and weakens the systemic guarantees of the protection of individual rights.

From an institutional perspective, it is of key importance that the restrictions described were introduced without the formal introduction of the regime of constitutional states of emergency. The Constitution of the Republic of Poland provides for special mechanisms for responding to crisis situations, allowing for the temporary limitation of individual rights and freedoms, provided that strictly defined substantive, procedural, and temporal requirements are met. These include, *inter alia*, the obligation to observe proportionality, strengthened parliamentary and judicial oversight, and the prohibition of violating the essence of certain rights. By contrast, the mechanism under analysis constitutes an example of the introduction of an "exception without emergency", consisting of the application of measures of an extraordinary nature within the framework of the ordinary legal order. Such a solution leads to a lasting shift in the boundaries of permissible public authority interference in the sphere of human rights and to the weakening of constitutional control mechanisms. In the longer term, it fosters the normalisation of exceptional solutions and the erosion of the principle that it is the constitution – rather than a current assessment of threats – that determines the limits of public authority action.

An additional factor reinforcing the constitutional problem is the limited capacity of the Constitutional Tribunal to fulfil its supervisory function. In conditions of a crisis of legitimacy of this body, the burden of protecting constitutional rights shifts to ordinary courts,[31] administrative courts, and independent institutions such as the Commissioner for Human Rights.[32] However, such a model of protection is fragmentary in nature and cannot replace full-fledged constitutional review in matters of fundamental systemic importance.

The lack of a viable mechanism to subject the Polish regulations on the temporary suspension of asylum applications to substantive review by an independent Constitutional Tribunal stands in stark contrast to regional experiences, most notably those of the Republic of Lithuania. Facing a comparable migration crisis, the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, in its ruling of 7 June 2023 (Case No. KT53-A-N6/2023),[33] provided a rigorous

[31] Anna Rytel-Warzocha, "From Practice to Constitutional Reform - towards the Hybris Model of Constitutional Review in Poland", *Legal and Administrative Studies*, Supplement: 72 et seq.

[32] In his opinions addressed to the Sejm (06.02.2025), the Senate (09.03.2025) and the President (20.03.2025), the Polish Commissioner for Human Rights critically assessed the draft amendment to the Act on Granting Protection to Foreigners within the Territory of the Republic of Poland, pointing out that proposals providing for the suspension of the right to lodge applications for asylum – even on a temporary or territorial basis – are incompatible with the Constitution of the Republic of Poland as well as with international obligations and human rights standards.

[33] Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of 7 June 2023 on the compliance of the provisions of the Law of the Republic of Lithuania "On the legal status of foreigners" with the Constitution of the Republic of Lithuania, No. KT53-A-N6/2023.

assessment of legislation introduced in response to the instrumentalisation of migration. The Court found that provisions allowing for the automatic, mass restriction of migrants' personal liberty (*de facto* detention) without ensuring an individual judicial appeal process were incompatible with Article 20 of the Lithuanian Constitution. This Lithuanian precedent confirms that even amidst threats to state security and an officially declared state of emergency, the legislature may not establish mechanisms that nullify an individual's right to judicial oversight of their situation. Such a comparison leads to a sobering conclusion: while the Lithuanian constitutional judiciary successfully delineated the boundaries of permissible state interference, the Polish "exception without emergency" remains outside the sphere of effective constitutional review, thereby exacerbating the erosion of the rule of law at the state's borders.

The constitutional concerns raised by the temporary restriction of access to international protection procedures are further reinforced by the standards developed in the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) and the Court of Justice of the European Union (CJEU). In its jurisprudence, the ECtHR has consistently emphasised that the effectiveness of the right to protection against refoulement depends on the existence of genuine and accessible procedural safeguards at the border stage, including the possibility to submit an asylum application and to obtain an individual assessment of the risk of persecution or inhuman treatment (see, *inter alia, Hirsi Jamaa and Others v. Italy*[34]; *M.K. and Others v. Poland*[35]; *M.A. and Others v. Lithuania*[36]). Similarly, the CJEU has underlined that access to the asylum procedure and to an effective remedy constitutes an essential component of the Common European Asylum System and may not be undermined by measures justified solely by considerations of border security. Against this background, mechanisms that exclude access to international protection procedures in a general and preventive manner risk falling below the minimum standards of effective protection required by European human rights law.

CONCLUSIONS

The temporary restriction of access to the international protection procedure at the Polish–Belarusian border constitutes an example of a broader constitutional phenomenon that is not limited to a single state or a single legal order. The mechanism under analysis reveals a tension between the logic of crisis response and the constitutional model of human

[34] Judgement of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of 23 February 2012 in the case of *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (Application no. 27765/09).

[35] Judgement of the European Court of Human Rights of 23 July 2020 in the case of *M. K. and Others v. Poland* (Applications nos. 40503/17, 42902/17 and 43643/17).

[36] Judgement of the European Court of Human Rights of 11 December 2018 in the case of *M. A. and Others v. Lithuania* (Application no. 59793/17).

rights protection, which is based on the principles of proportionality, individualisation of interference, and judicial review of public authority actions. Although the analysis focuses on Poland, the mechanisms described reflect a broader constitutional trend observable across European democracies facing migration-related pressures.

From a constitutional perspective, of key importance is the fact that measures interfering with the essence of fundamental rights were introduced and consolidated outside the framework of constitutionally determined states of emergency. Such an "exception without emergency" leads to a shift in the boundaries of permissible state interference in the sphere of individual rights and to the gradual normalisation of solutions that, by their nature, should remain temporary and subject to strict control. In the longer term, this phenomenon undermines the normative force of the constitution as an act defining the limits of public authority, too – and perhaps above all – in crisis situations.

Playing a particularly important role in this dynamic is the right to protection against persecution, encompassing both the constitutional right to apply for asylum and the right to obtain refugee status arising from international and EU law. These rights, although primarily procedural in nature, perform a boundary-setting function within the human rights protection system: their restriction or suspension constitutes one of the earliest signals of the erosion of constitutional guarantees and the weakening of the principle of human dignity as the foundation of the legal order.

The experiences connected with the migration crisis at the eastern border of the European Union demonstrate that effective protection of state security does not have to – and should not – come at the cost of excluding constitutional and international standards of individual protection. On the contrary, it is precisely under conditions of pressure and threat that the constitution's real capacity to function as a normative barrier protecting the individual against the arbitrariness of power becomes apparent.

In this sense, the analysis of Polish normative solutions and the practice of their application forms part of a broader European constitutional debate concerning the limits of democratic states' responses to the phenomenon of the instrumentalisation of migration. This debate concerns both the effectiveness of migration policies and the question of whether the constitution remains an act capable of limiting power also in situations regarded as extraordinary, or whether it is gradually relativised under the influence of security-based arguments.

In this context, the role of constitutional law scholarship and independent human rights protection institutions acquires particular importance. Their task is not only to analyse existing normative solutions but also to recall the axiological foundations of constitutionalism and to emphasise that the protection of state borders cannot lead to the creation of "zones excluded" from the application of the constitution. This conception of the constitution – as a normative barrier guarding against the normalisation of exceptional measures in times of crisis – resonates with themes in the scholarly work of Professor Toma Birmontienė, a

distinguished Lithuanian constitutional law scholar and former judge of the Constitutional Court, whose research has addressed constitutional interpretation, constitutional doctrine, and the balance between constitutional rights and exceptional circumstances. Her contributions to European constitutional thought underscore the importance of preserving constitutional standards even under severe pressure. For the constitution to retain its normative force, it must apply at the borders as well.

Viešasis interesas kaip konstitucinės pareigos matas administracinėje teisėje

ALGIMANTAS URMONAS

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: aurmonas@mruni.eu

SANTRAUKA. *Sąvoka „viešasis interesas“ Lietuvos teisėje vartojama dažnai, tačiau jos turinys nėra vienareikšmis: ją skirtingai aiškina įstatymų leidėjas, teismai ir konstitucinė doktrina. Straipsnyje viešasis interesas suprantamas kaip konstitucinės pareigos – tarnystės žmogui – išraiška. Analizuojamos administracinės diskrecijos ribos, proporcingumo principo taikymas, įrodymų standartai ir sprendimų motyvavimo pareiga, siejant juos su Konstitucinio Teismo doktrina ir Europos standartais. Viešasis interesas pristatomas kaip vertybinė pusiausvyra tarp valdžios galios ir žmogaus teisių, todėl teisėtumas negali būti suvokiamas vien kaip procedūrinė forma. Sprendimo kokybę lemia aiškiai apibrėžtas tikslas, norminis pagrindas, alternatyvų įvertinimas, pagrįstumas ir skaidrumas. Taikomi metodai sudaro prielaidas derinti teisines ir socialines dimensijas, o viešasis interesas tampa praktiniu konstitucinės kultūros raiškos kriterijumi.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: viešasis interesas; konstitucinė pareiga; administracinė diskrecija; proporcingumas; geras administravimas.

ĮVADAS

Viešojo intereso samprata administracinėje teisėje taikoma plačiai, tačiau įstatymų leidėjas, teismai ir konstitucinė doktrina ją interpretuoja nevienodai. Šiame darbe laikomasi pozicijos, kad viešasis interesas turi būti suprantamas sistemiškai, kaip valstybės galios ir žmogaus teisių pusiausvyros garantija, o administraciniai sprendimai – kaip konstitucinės pareigos išraiška.

Tyrimo tikslas – atskleisti, kaip konstitucinės vertybės per principus ir teisėkūrą integruojamos į administracinės teisės praktiką, kuriant viešojo intereso apsaugos standartus. Šiame straipsnyje viešasis interesas pristatomas kaip konstitucinės pareigos matas – ne tik siekiamybė, bet ir patikrinamas standartas, pagal kurį vertinamas administracinių sprendimų turinys ir jų poveikis.

Naujovė yra tai, kad vertybinė ašis – žmogaus orumas, geras administravimas ir socialinė atsakomybė – laikoma neatskiriama nuo procedūrinės patikros: aiškaus tikslo įvardijimo, teisinio pagrindo nurodymo, duomenų ir alternatyvų palyginimo bei proporcingumo pagrindimo. Tokia prieiga leidžia sujungti socialinę tikrovę ir teisę – sprendimai vertinami ne tik pagal formą, bet ir pagal Konstitucijos dvasią. Straipsnio indėlis – „kupolo ir voratinklio" schema, paverčianti vertybes praktiniu patikros sąrašu, ir keturių žingsnių norminis testas, suteikiantis vienodą motyvavimo standartą skirtingose srityse – nuo aplinkosaugos iki socialinės paramos.

Tyrimo objektas – viešojo intereso turinys ir jo konstitucinės pareigos matmuo. Tyrimo uždaviniai: (1) atskleisti viešojo intereso socialinę, teisinę ir konstitucinę prasmę; (2) pristatyti „kupolo ir voratinklio" modelį kaip vertybinės analizės įrankį; (3)nustatyti viešojo intereso įgyvendinimo lygmenis; (4), įvertinti administracinės diskrecijos ribas viešojo intereso kontekste.

Tyrimo metodai. Straipsnyje taikant dokumentų analizės metodą sistemingai tiriami Konstitucinio Teismo ir administracinių teismų aktai, įstatymai, Europos Sąjungos šaltiniai ir doktrina, fiksuojant sprendimų tikslą, teisinę atramą, empirinę informaciją (duomenis, alternatyvas) ir proporcingumo pagrindimą. Siekiant nustatyti nagrinėjamų institutų vietą teisės sistemoje ir jų ryšį su žmogaus orumo, gero administravimo ir socialinės atsakomybės ašimis, pasitelkiamas sisteminis metodas. Hermeneutinis (aiškinamasis) metodas leidžia atskleisti teisinių normų prasmę ir tikslą konstitucinių vertybių kontekste. Metaforinis (vaizdinis) metodas padeda operatyviai perkelti vertybes į teisinę praktiką per „kupolo ir voratinklio" modelį: kupolas – vertikali tarnystės žmogui kryptis; voratinklis – horizontali vertybių sklaida skirtingose administracinėse srityse. Vertinant grįžtamuosius ryšius tarp teisinio reguliavimo, institucinės praktikos ir socialinio poveikio naudojamas sinerginis (sąveikos) metodas. Analizuojant kitų autorių darbus, taikoma lyginamoji ir kritinė analizė, pagrįsta atrankos kriterijais: konstitucinis svoris, teorinis aktualumas ir doktrinos sklaidos laipsnis.

Tyrimo patikimumas grindžiamas šaltinių trianguliacija: derinant doktriną, teismų praktiką ir Europos Sąjungos standartus.

Tyrimas orientuotas į *norminę – aiškinamąją prieigą* ir pateikia praktinį viešojo intereso sprendimų patikros sąrašą. Nors empiriniai matavimai tiesiogiai netaikomi, sprendimų motyvavimo kokybė vertinama pagal bendruosius teisinės valstybės kriterijus.

Viešojo intereso problematika doktrinoje nagrinėjama įvairiais pjūviais. Egidijus Kū-

ris pabrėžia konstitucinės dvasios viršenybę prieš formalų legalizmą[1]; Vytautas Sinkevičius ir Egidijus Jarašiūnas akcentuoja valdžios tarnavimo žmonėms principą kaip konstitucinės sistemos ašį[2]; Toma Birmontienė iškelia žmogaus orumo vertybę kaip teisinės valstybės pagrindą[3], o Lina Beliūnienė su bendraautoriais analizuoja viešojo intereso atpažinimo kriterijus ir jų taikymo ribas[4]. Šiame straipsnyje siūloma nauja prieiga – viešasis interesas traktuojamas kaip konstitucinės pareigos matas, jungiantis vertybinį ir institucinį administracinės teisės lygmenis.

1. VIEŠASIS INTERESAS KONSTITUCINĖS VERTYBIŲ SISTEMOS KONTEKSTE

1.1. Viešojo intereso socialinė, teisinė ir konstitucinė prasmė

Viešasis interesas yra ne tik teisinė, bet ir socialinė kategorija, lemianti valstybės sprendimų kryptį ir jų vertinimo kriterijus[5]. Jis apibrėžia, kas visuomenėje yra bendrai siektina, prasminga ir vertinga, o kartu įprasmina teisės galiojimą per socialinių lūkesčių prizmę.

Socialinė prasmė. Viešasis interesas formuojasi socialinėje erdvėje, kur susikerta žmonių poreikiai, lūkesčiai ir konfliktai[6]. Šie poreikiai kyla iš konkrečių istorinių, kultūrinių ir ekonominių aplinkybių. Tik per socialinę prizmę galima suprasti, kokį poveikį daro viešojo intereso vardu priimti sprendimai: ar jie kuria pasitikėjimą institucijomis, ar yra suvokiami kaip pagrįsti, teisingi ir skaidrūs.

Socialinė dimensija ypač išryškėja krizių metu – kaip COVID-19 pandemijos laikotarpiu, kai valstybė privalo veikti visuomenės labui, net jei tai reikalauja laikinų ribojimų[7]. Pandemija tapo viešojo intereso ir administracinės diskrecijos lakmuso popierėliu – ji parodė, kad ribojimai laikytini teisėtais tik tada, kai aiškiai įvardijamas jų tikslas (sveikatos apsauga), pagrindžiamas būtinybės ir proporcingumo kriterijus, o taikomos priemonės yra

---

[1] Egidijus Kūris, „Viešasis interesas: teisėkūra ir konstitucinė jurisprudencija“, *Notariatas* 13 (2012): 48–54. Egidijus Kūris, „Konstitucija kaip teisė be spragų“, *Jurisprudencija* 12, Nr. 90 (2006): 7–14. Egidijus Kūris, „Konstitucija kaip teisė be spragų“, *Jurisprudencija* 12, Nr. 90 (2006): 7–14.

[2] Vytautas Sinkevičius, „Nauji reikalavimai įstatymų projektų svarstymui ypatingos skubos tvarka“, in *Lietuvos teisė 2019: esminiai pokyčiai*, red. Lyra Jakulevičienė ir Vytautas Sinkevičius (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019), 9–13; Egidijus Jarašiūnas, „Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos tarpusavio sąsajos klausimai konstitucinėje jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 32, Nr. 1 (2025): 8–35.

[3] Toma Birmontienė, „Žmogaus teisės ir laisvės“, in *Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis*, 3-ioji laida (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 263–300.

[4] Lina Beliūnienė ir kt., *Viešojo intereso atpažinimo problema Lietuvos teisėje: kriterijai ir prioritetai* (Vilnius: Eugrimas, 2015), 7–33.

[5] Birmontienė, *supra note*, 3: 263–300.

[6] Beliūnienė ir kt., *supra note*, 4: 47.

[7] Toma Birmontienė ir Jolita Miliuvienė, „Pandemijos iššūkiai žmogaus teisėms ir laisvėms“, in *Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai. 1 dalis. COVID-19 pandemijos sprendimai: teisiniai, valdymo ir ekonominiai aspektai*, red. Lyra Jakulevičienė ir Vytautas Sinkevičius (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020), 7–22.

laikinos, aiškiai apibrėžtos ir periodiškai peržiūrimos.

Ši situacija iškėlė svarbių klausimų. Ar išlaikoma tinkama pusiausvyra tarp individo teisių ir visuomenės viešojo intereso? Ar vykdomosios valdžios institucijos neperžengė savo įgaliojimų ribų? Ar valstybė pasirinko tinkamą teisinį reguliavimą pandemijai valdyti? Ar žmogaus teisių ribojimai ir toliau buvo grindžiami įstatymu? Ar atsargumo principas nepakeitė konstitucinio proporcingumo principo[8]?

Teisinė prasmė. Viešasis interesas įgauna norminę formą per teisės sistemą. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje sąvoka „viešasis interesas" tiesiogiai neminima, jos turinys išplaukia iš pamatinių konstitucinių principų – žmogaus orumo, teisinės valstybės, solidarumo ir visuomenės gerovės[9]. Viešojo intereso apsauga tampa praktiniu šių principų įgyvendinimu: visuomenė mato, kad teisės aktai ir sprendimai priimami ne atsitiktinai, o vadovaujantis bendrojo gėrio siekiu. Egidijus Kūris, Vytautas Sinkevičius[10], Toma Birmontienė[11], Vaidotas Vaičaitis[12], Lina Beliūnienė[13], Ugnius Trumpulis[14] ir kiti autoriai viešojo intereso sampratą nagrinėja skirtingais pjūviais – nuo konstitucinės kontrolės iki žmogaus teisių ribojimo. Toma Birmontienė pabrėžia, kad viešasis interesas yra neatsiejamas nuo žmogaus teisių apsaugos ir negali būti redukuojamas į daugumos valią[15]. Nors Egidijus Kūris tiesiogiai nevartoja sąvokos „viešasis interesas", jo suformuota Konstitucijos dvasios metafora atskleidžia, kad teisės taikymas negali būti atribotas nuo pamatinių konstitucinių vertybių, kurios ir lemia viešojo intereso turinį[16]. Kaip pažymi Vaidotas A. Vaičaitis, Konstitucijos aiškinimas turi būti konstituciocentriškas, o ne konjunktūriškai prisitaikantis prie kintančių aplinkybių – tai laikas turi būti interpretuojamas Konstitucijos kontekste, o ne atvirkščiai. Toks požiūris pabrėžia būtinybę atsiriboti nuo išorinių ideologinių ar politinių įtakų ir leidžia išgryninti Konstituciją grindžiančius pamatinius principus ir vertybes, kurie tampa jos interpretavimo pagrindu[17].

Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad viešasis interesas yra dinamiška, kintanti ka-

---

[8] Toma Birmontienė, „The Main Trends in Constitutional Jurisprudence Developed by Constitutional Courts During the COVID-19 Pandemic", in *Rule of Law and the Challenges Posed by the Pandemic: Contributions to the World Law Congress 2021*, ed. Rainer Arnold and Javier Cremades (Cham: Springer, 2023), 87–96.

[9] Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 1, 21, 46, 52, 53 str.

[10] Vytautas Sinkevičius, „Teisėjų tarybos diskrecijos ribos", *Teisė.Pro*, 2020 m. spalio 28 d.

[11] Birmontienė, *supra note*, 3: 263–300.

[12] Vaidotas A. Vaičaitis, *Šiuolaikinio konstitucionalizmo samprata: lyginamoji perspektyva ir Lietuvos atvejis* (Vitae Litera, 2025), 145-167; Vaidotas A. Vaičaitis, „Specialieji teisiniai režimai Lietuvos teisinėje sistemoje" *Teisė* 117 (2020): 79–98.

[13] Beliūnienė ir kt., *supra note*, 4: 7–25, 27–33, 69–107, 250–262; Lina Beliūnienė, „Viešojo intereso pirmenybė prieš teisėtus lūkesčius konstitucinėje jurisprudencijoje *"Teisės problemos"*, 87 (2015): 103–116.

[14] Ugnius Trumpulis, *Viešojo intereso kategorija administracinėje teisėje* (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2011).

[15] Birmontienė, *supra note*, 3: 263–300.

[16] Egidijus Kūris, „Konstitucijos dvasia", *Jurisprudencija* 22 (2002): 16–31.

[17] Vaičaitis (2025), *supra note*, 12: 145-160.

tegorija, kurios turinys negali būti nustatytas a priori. Jis turi būti aiškinamas atsižvelgiant į konstitucines vertybes, socialinį kontekstą ir konkrečias nagrinėjamos situacijos aplinkybes[18].

1.2. Viešojo intereso socialinės, teisinės ir konstitucinės dimensijos plėtra

Viešojo intereso turinys plėtojamas trimis kryptimis:

- **Socialinėje dimensijoje** jis tikrinamas pasitikėjimo matu: ar sprendimas laikomas teisingu, skaidriu ir neperkeliančiu naštos pažeidžiamiausiems.
- **Teisinėje dimensijoje** viešasis interesas vertinamas pagal procedūras ir motyvus: aiškiai įvardytas tikslas, teisinė atrama, duomenys ir alternatyvos, proporcingumo įvertinimas ir sprendimų peržiūros galimybė – visa tai turi užtikrinti teisėtų lūkesčių apsaugą.
- **Konstitucinėje dimensijoje** viešasis interesas įgyja vertybinės ašies formą – žmogaus orumo, gero administravimo ir socialinės atsakomybės principai neleidžia jam tapti vien politine etikete. Jie reikalauja, kad sprendimai būtų pagrįsti ne tik teisiškai (pagal „raidę“), bet ir vertybiškai – pagal „prasmę“.

Šios dimensijos sudaro integruotą viešojo intereso vertinimo modelį.

Viešasis interesas kinta kartu su visuomenės poreikiais, todėl jo turinys atsiskleidžia trimis tarpusavyje susijusiais lygmenimis: *socialiniu* (pasitikėjimo institucijomis, lūkesčių atliepimo, poveikio pasiskirstymo aspektai), *teisiniu* (teisinės normos, procedūros, motyvavimo pareiga) ir *konstituciniu* (žmogaus orumo, gero administravimo, socialinio teisingumo principai). Tik integruojant šias dimensijas galima pagrįsti, kad konkretus sprendimas yra ne tik formaliai teisėtas, bet ir prasmingas konstituciniu požiūriu. Viešojo intereso įgyvendinimas nėra vien valstybės institucijų prerogatyva – tai abipusės atsakomybės procesas, kuriame piliečiai tampa ne pasyviais stebėtojais, o aktyviais bendrakūrėjais. Orhuso konvencija ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, kad teisė dalyvauti viešojo valdymo procesuose yra ne tik demokratijos garantija, bet ir konstitucinės atsakomybės išraiška – pareiga veikti bendrojo gėrio labui[19].Tokioje šviesoje viešasis interesas tampa tiltu tarp valstybės ir visuomenės: jis sujungia konstitucinę atsakomybę su socialiniu

[18] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas (byla dėl Lietuvos menininkų rūmų), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas, 2007 m. gegužės15 d. nutarimas – juose pabrėžta, kad viešasis interesas yra dinamiškas, kintantis ir jo turinys negali būti nustatytas *a priori*, todėl kiekvienu atveju aiškintinas atsižvelgiant į konstitucines vertybes ir konkretų socialinį kontekstą; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, nagrinėjant bylas pagal viešąjį interesą ginančių subjektų skundus (prašymus), apibendrinimas* (2009m. vasario 12 d.), 3–4 p.

[19] Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais (Orhuso konvencija) 6–8 straipsniai; taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, kurioje plėtojami procedūriniai dalyvavimo standartai: Didžiosios kolegijos 2003 m. liepos 8 d., sprendimo byloje *Hatton ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 36022/97, 128–131 punktus; 2004 m. lapkričio 10 d. sprendimo byloje *Taşkın ir kiti prieš Turkiją,* peticijos Nr. 46117/99, 99–119 punktus; 2006 m. lapkričio 2 d. sprendimo byloje, *Giacomelli prieš Italiją*, peticijos Nr. 59909/00, 82–93 punktus; 1998 m. vasario 19 d. sprendimo byloje *Guerra ir kiti prieš Italiją*, peticijos Nr. 14967/89, 60–61 punktus.

pasitikėjimu ir veikia kaip teisinės valstybės moralinis kapitalas. Jis atskleidžia, kiek teisinė sistema geba veikti ne tik pagal teisės raidę, bet ir pagal Konstitucijos dvasią. Šiame kontekste ypač svarbus Konstitucijos – kaip aukščiausios teisinės galios šaltinio – stabilumas. Jos keitimo procedūros turi apsaugoti pamatines vertybes nuo politinės konjunktūros, nes priešingu atveju formaliai teisėti pakeitimai gali griauti konstitucinės tapatybės vientisumą[20]. Lietuvos Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, kad viešasis interesas turi būti aiškinamas sistemiškai – kaip valstybės galios ir žmogaus teisių pusiausvyros garantija[21]. Kitaip tariant, per viešąjį interesą vertybės įgyja norminę formą, o teisė – etinį matmenį.

Šiame darbe viešasis interesas suprantamas kaip pareigos matas, jungiantis procedūrų teisėtumą su vertybiniu turiniu. Todėl dalyvavimo standartai – laiku suteikta informacija, galimybė teikti pastabas ir motyvuoti atsakymai – nėra vien formalus procedūrinis tvarkaraštis. Jie leidžia vertinti, ar priimtas sprendimas pagrįstas ir Konstitucijos dvasia, o ne tik jos raide. Praktikoje tai išsiskleidžia keturiomis nuosekliomis gairėmis:

1) įvardyti sprendimo tikslą ir jo konstitucinę reikšmę;

2) nurodyti teisinį pagrindą ir jo ribas;

3) atskleisti turimus duomenis ir svarstytas alternatyvas;

4) pagrįsti sprendimo proporcingumą ir numatyti peržiūros momentus.

Taip procedūra įauga į vertybinį karkasą, jungiantį žmogaus orumo, teisėtų lūkesčių, skaidrumo ir socialinės atsakomybės principus. Šios gairės toliau integruojamos į kupolo ir voratinklio modelį, kuris leidžia tikrinti tiek vertybių skliauto tvirtumą, tiek jų horizontalią sklaidą administracinėje sistemoje. Kiekvienu šių žingsnių matuojama ne tik forma, bet ir prasmė: ar pasirinktas tikslas iš tiesų vertas konstitucinės apsaugos; ar priemonė pagarbi žmogaus orumui; ar motyvai pagrįsti, nešališki ir patikrinami; ar paliktas aiškus sprendimo atskaitomybės pėdsakas.

1.3. Kupolo ir voratinklio modelis: vertybių architektūra

Konstitucijos stabilumas yra viena iš pagrindinių sąlygų, užtikrinančių valstybingumo tęstinumą ir pagarbą joje įtvirtintoms vertybėms. Tai sudaro pagrindą kurti nuoseklias teisines vertybių struktūras, kuriose viešasis interesas administracinėje teisėje suvokiamas ne kaip sausas normų rinkinys, o kaip vertybinė visumos architektūra[22]. Šią architektūrą simboliškai atskleidžia dvi metaforos – vertybinis kupolas ir voratinklis. Kupolas išreiškia vertikaliąją dimensiją: jis kyla nuo Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtinto principo, jog „valdžios įstaigos tarnauja žmonėms“. Šis principas – tai aukščiausioji vertybių viršūnė ir kartu visos

[20] Toma Birmontienė, „2020 Amendments to the Russian Constitution – Change of the Constitution or Its Collapse?, *Gdańskie Studia Prawnicze* 24, 4 (48) (2020): 131–149.

[21] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. birželio 29 d. nutarimas, byla Nr. 14/2014 (motyvuojamoji dalis – dėl viešojo intereso sisteminio aiškinimo ir žmogaus orumo kaip teisėtumo turinio).

[22] Toma Birmontienė, „Interpretarea versus modificarea Constituției: rolul Curții Constituționale,“ *Buletinul Curții Constituționale*1 (2016): 61–78.

teisinės sistemos laikomoji ašis[23]. Nesant šio principo konstitucinė konstrukcija rizikuotų virsti gyvybinės prasmės neturinčiu formaliu statiniu.

Kupolas ir voratinklis šiame modelyje veikia kaip vertybinės patikros schema. Kupolas – tai sinerginė vertybių piramidė: viršūnėje yra žmogaus orumas, žemiau – geras administravimas, valdžios atsakomybė, teisėtumas. Šios vertybės nėra izoliuotos – jos stiprina viena kitą ir kuria vertikalų vertybių atramos karkasą.

Voratinklis reiškia horizontalią vertybių sklaidą per skirtingas viešojo administravimo sritis ir institucijas, kur Konstitucijos nuostatos jungiasi į vientisą vertybinį lauką.

Tokia struktūra leidžia vertinti ne tik tai, ar sprendimas atitinka formalius teisėtumo kriterijus, bet ir tai, ar jis dera su konstitucinės dvasios logika – ar išlaiko ryšį su pamatinėmis Konstitucijos vertybėmis. Kaip pažymi Vaidotas A. Vaičaitis, konstitucinės vertybės – teisinė valstybė, demokratija ir žmogaus teisės – yra plačiausios apimties konstituciniai principai, turintys ne tik norminį, bet ir aksiologinį turinį. Jie formuoja teisinio reguliavimo siekius bei tikslus ir nubrėžia konstitucinės tvarkos ribas, todėl gali būti laikomi pirminiais (pirmojo lygmens) konstituciniais principais, grindžiančiais visą konstitucinės sistemos architektūrą[24].

Kupolo ir voratinklio struktūra leidžia konstitucines vertybes konkretinti per teminius vertybinius blokus: žmogaus orumo, gero administravimo ir socialinės atsakomybės. Šie blokai nėra izoliuoti – priešingai, jie veikia kaip tarpusavyje susiję elementai, kuriantys sinerginę vertybių visumą, kurioje kiekviena vertybė stiprina ir palaiko kitą.

Žmogaus orumo blokas. Lietuvos Konstitucinis Teismas 2015 m. birželio 29 d. nutarime pabrėžė, kad „*žmogaus orumas yra pati Konstitucijos ašis*“. Ši nuostata tapo vertybiniu filtru, per kurį vertinami visi administraciniai sprendimai – ne tik formaliai, bet ir iš esmės. Kaip rašo Toma Birmontienė, žmogaus orumas nėra tik asmens teisė, bet ir valstybės pareiga saugoti žmogaus prigimtinį statusą[25]. Todėl pagarba žmogui administravimo srityje negali būti vien procedūrinė forma – ji yra konstitucinė pareiga, kylanti iš pačios valstybės esmės.

Gero administravimo blokas. Gero administravimo principas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 3 dalyje, turi konstitucinį statusą – jis reiškia, kad valdžios institucijos privalo veikti skaidriai, atsakingai ir proporcingai.

Lietuvos Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime pažymėjo, kad gero administravimo pareiga kyla iš žmogaus teisės į tinkamą viešųjų reikalų tvarkymą, o ne vien iš institucijų diskrecijos. Ši pareiga reiškia, kad kiekvienas administracinis sprendimas turi būti ne tik teisėtas, bet ir pagrįstas logiška, skaidria ir proporcinga motyvacija, suprantama tiek piliečiui, tiek visuomenei[26].

Gero administravimo principas tiek Lietuvos konstitucinėje, tiek Europos Sąjungos teisėje pripažįstamas kaip asmeninė teisė į gerą administravimą. Jis apima pagrindinius tei-

[23] Konstitucijos 5 straipsnis: „Valdžios įstaigos tarnauja žmonėms.“

[24] Vaičaitis, *supra note*, 12: 68–69.

[25] Birmontienė, *supra note*, 3.

[26] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, byla Nr. 49/01.

sinės valstybės elementus: skaidrumą, nešališkumą, teisėtų lūkesčių apsaugą, atsakomybę ir proporcingumą. Šis principas nėra vien moralinis idealas – tai privalomas administravimo standartas, kuris įpareigoja institucijas pagrįsti kiekvieną sprendimą ne tik teisiškai, bet ir pagal Konstitucijos vertybes[27].

Socialinės atsakomybės ir administracinės diskrecijos sąveika. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46, 52 ir 53 straipsniuose įtvirtinta valstybės pareiga kurti socialiai orientuotą ekonomiką, rūpintis žmogaus orumu, užtikrinti socialinę apsaugą ir sveikatos priežiūrą. Šios nuostatos formuoja socialinio teisingumo ir solidarumo principus, kurie yra esminė konstitucinės sistemos dalis.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra pabrėžęs, kad žmogaus orumas yra pamatinė konstitucinė vertybė, o valstybė, įgyvendindama socialinę politiką, privalo užtikrinti sąlygas oriam gyvenimui ir negali paneigti konstitucinių teisių esmės[28].

Administracinė diskrecija šiame kontekste pasireiškia kaip teisėtai suteikta sprendimų laisvė, kuria viešojo administravimo institucijos disponuoja spręsdamos sudėtingas, vertybinio pobūdžio situacijas. Tačiau ši laisvė nėra savitikslė – ji yra konstituciškai apibrėžta pareiga veikti protingai, proporcingai ir atsakingai, siekiant bendrojo gėrio. Diskrecija atsiveria kaip tarpinė erdvė tarp teisės normos ir jos taikymo, kuri negali būti užpildyta savivale, bet privalo būti grindžiama vertybiniu svarstymu.

Būtent šioje erdvėje viešasis interesas įgyja esminę reikšmę – jis veikia kaip vertybinis orientyras, leidžiantis administracinei institucijai matyti ne tik normos formą, bet ir jos prasmę. Todėl sprendimai, turintys poveikį socialinėms grupėms, turi būti vertinami ne tik pagal jų teisėtumą ar efektyvumą, bet ir pagal tai, ar jie palaiko socialinę sanglaudą, užtikrina žmogaus orumo apsaugą ir lemia proporcingą naštos paskirstymą.

Ši sąveika atskleidžia, kad administracinė diskrecija ir socialinė atsakomybė nėra priešpriešiniai, bet tarpusavyje susiję reiškiniai: diskrecija suteikia veikimo erdvę, o socialinės atsakomybės principai nustato šios erdvės ribas. Pernelyg plati diskrecija didina savivalės riziką, o pernelyg griežtas reglamentavimas gali paversti administraciją nejudria ir socialiniam pokyčiui nejautria sistema. Todėl viešasis interesas tampa konstituciniu balansu, leidžiančiu suderinti valdžios veikimo laisvę su jos pareiga tarnauti žmogui. Šios konstitucinės vertybės įgyja praktinę išraišką viešojo administravimo veikloje per administracinės diskrecijos institutą, kuris leidžia jas taikyti konkrečiose sprendimų priėmimo situacijose.

Šių blokų sąveika sukuria sinerginį efektą: žmogaus orumas nustato kryptį, geras administravimas suteikia formą, o socialinė atsakomybė sukuria poveikį.

Administracinės institucijos elgesio standartai detaliai kodifikuoti Europos gero administracinio elgesio kodekse, kuriame įtvirtinta pareiga gerbti asmens orumą, užtikrinti at-

[27] Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 41 straipsnis „Teisė į gerą administravimą".

[28] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2005 m. gegužės 13 d. ir 2015 m. birželio 29 d. nutarimai.

skaitomybę ir sudaryti veiksmingas teisių gynimo galimybes[29]. Šių trijų blokų – žmogaus orumo, gero administravimo ir socialinės atsakomybės – sąveika sukuria sinerginį efektą:

- žmogaus orumas nustato vertybinę kryptį,
- geras administravimas – institucinę formą,
- socialinė atsakomybė – realų socialinį poveikį.

Taigi viešasis interesas šiame tyrime suvokiamas ne kaip politinė deklaracija ar institucinė etiketė, bet kaip konstitucinis matas, jungiantis socialinę tikrovę su teise. Jis įpareigoja valdžią ne tik formaliai laikytis nustatytų procedūrų, bet ir pagrįsti priimamų sprendimų tikslą, naudojamus duomenis, svarstytas alternatyvas ir pasirinktos priemonės proporcingumą – visa tai turi būti daroma gerbiant žmogaus orumą ir teisėtus lūkesčius. Kuo aiškesni dalyvavimo standartai (laiku pateikta informacija, galimybė teikti pastabas, motyvuoti atsakymai), tuo stipresnė sprendimo konstitucinė atrama ir tuo patikimiau užtikrinamas bendrojo gėrio įgyvendinimas.

Kupolo ir voratinklio modelis veikia kaip motyvų auditas: jis įpareigoja, kad kiekviename administraciniame sprendime būtų aiškiai nurodyta:

- kokią vertę saugome (kupolo viršūnėje – žmogaus orumas);
- kokias konstitucines gijas įtempiame (gero administravimo, atsakomybės, teisėtumo principai);
- kaip šios vertybės yra pagrindžiamos (tikslas, teisinė atrama, duomenys, svarstytos alternatyvos, proporcingumas, peržiūros galimybė).

Ten, kur neskelbiami duomenys arba neaptariamos alternatyvos, viešasis interesas lieka tik formali deklaracija, prarandanti konstitucinę atramą. Tokia vertybinio audito logika padeda institucijoms suvienodinti motyvavimo standartą, sustiprinti sprendimų pagrįstumą ir mažina ginčų riziką ateityje. Modelis tampa kasdieniu darbo įrankiu, leidžiančiu vertinti sprendimus ne tik pagal teisinę formą, bet ir pagal jų vertybinę prasmę, o kartu stiprinti pasitikėjimą valdžia ir atsakomybės kultūrą.

2. VIEŠASIS INTERESAS IR ADMINISTRACINĖ DISKRECIJA: VERTYBIŲ BALANSO PAIEŠKOS

2.1. Viešojo intereso ir diskrecijos sąveika

Administracinė diskrecija – tai teisėtai suteikta sprendimų laisvė, kuria viešojo administravimo institucijos disponuoja spręsdamos sudėtingas, vertybinio pobūdžio situacijas. Diskrecija nėra institucijų privilegija, o konstituciškai apibrėžta pareiga veikti protingai, proporcingai ir atsakingai, siekiant bendrojo gėrio. Konstitucinėje doktrinoje diskrecija suvokiama kaip tarpinė erdvė tarp normos ir jos taikymo, kuri privalo būti užpildyta ne savivale, o vertybiniu svarstymu.

[29] Europos ombudsmenas, Gero administravimo elgesio Europos kodeksas (Briuselis, 2001).

Būtent šioje erdvėje atsiveria viešojo intereso vaidmuo – jis veikia kaip vertybinis kompasas, nukreipiantis diskrecijos įgyvendinimą link sprendimų, atitinkančių Konstitucijos dvasią, o ne tik jos raidę. Doktrinoje administracinė diskrecija suprantama kaip teisėtai suteikta sprendimų laisvė, leidžianti institucijoms pasirinkti vieną iš kelių teisėtų veikimo būdų, tačiau ši laisvė nėra absoliuti – ji įgyvendinama tik laikantis teisės viršenybės, proporcingumo ir atsakomybės principų[30].

Būtent šioje normos ir jos taikymo sąveikos erdvėje atsiskleidžia viešojo intereso funkcija: jis padeda išlaikyti vertybinį veiksmų efektyvumo ir teisinio pagrįstumo balansą. Pernelyg plati nuožiūra didina savivalės riziką, o pernelyg griežtas reglamentavimas gali paversti administraciją nejudriu ir socialiniam pokyčiui nejautriu aparatu. Todėl diskrecijos įgyvendinimas turi būti nuosekliai pagrįstas, skaidrus ir atitinkantis Konstitucijos dvasią.

Kaip pažymi Ingrida Danėlienė, administracinė diskrecija viešajame administravime atskleidžia sprendimų laisvės mastą ir jos ribas, kurios „nėra absoliučios, bet turi būti įgyvendinamos teisės viršenybės, proporcingumo ir atsakomybės rėmuose“[31]. Ši sąveika tarp viešojo intereso ir diskrecijos sudaro vertybinio balanso šerdį: viena vertus, per plati nuožiūra virsta savivalės rizika, kita vertus, pernelyg griežtas reglamentavimas paverčia administraciją nejudria biurokratine sistema[32]. Todėl viešasis interesas tampa orientyru, padedančiu nustatyti ribą tarp valdžios laisvės ir jos pareigos.

Kaip rodo Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės mokslininkų Egidijaus Kūrio, Vytauto Sinkevičiaus, Tomos Birmontienės, Vaidoto Vaičaičio, Linos Beliūnienės, Jurgitos Paūžaitės - Kulvinskienės, Ugniaus Trumpulio ir kitų darbai, viešojo intereso turinys nėra statiška sąvoka, bet nuolat plėtojamas doktrininis procesas, kuriame konstitucinės vertybės įgauna praktinę administracinę formą – nuo kontrolės mechanizmų iki diskrecijos ribojimo[33]. Šių autorių pozicijos leidžia daryti išvadą, kad viešasis interesas nėra vien administracinė ar vien konstitucinė kategorija. Tai jungiamoji grandis, kuri įprasmina tarnavimo žmogui principą, suteikia teisės normoms socialinį turinį ir padeda apibrėžti administracinės diskrecijos ribas.

---

[30] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181–6708; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimo *P&J Products Komisija*, C-255/90, ECLI:EU:C:1992:95, 17 punktas.

[31] Ingrida Danėlienė, *Proporcingumo principas administracinėje teisėje* (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012).

[32] Kūris, *supra note*, 1; Vytautas Sinkevičius, „Valdžios tarnavimo žmonėms principas kaip konstitucinės teisės vertybinė ašis", iš *Oficialioji konstitucinė doktrina: svarbiausios nuostatos 1993–2020*, red. A. Keturakienė ir kt. (Vilnius: LR Konstitucinis Teismas, 2020), 175–178; Toma Birmontienė, „Konstitucinė doktrina ir Konstitucijos interpretavimo (ne)laisvė", in *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, (2023), 24-43; Vaičaitis (2020), *supra note*, 12: 79–9; Beliūnienė, *supra note*, 13: 107-109; Beliūnienė ir kt., *supra note*, 4: 7–25, 27–33, 69–107, 250–262; Jurgita Paužaitė – Kulvinskienė, „Kiti ginčo sprendimo būdai administracinių bylų teisenoje ir jų praktinio taikymo problemos", *Teisė* 86 (2013):36-56; Trumpulis, *supra note*, 14.

[33] Kūris, *supra note*, 1: 7–15; Sinkevičius, *supra note*, 32: 175–178; Birmontienė, *supra note*, 32: 24-43; Vaičaitis (2020), *supra note*, 12: 79–9; Beliūnienė, *supra note*, 13: 107-109; Beliūnienė ir kt., *supra note*, 4: 7–25, 27–33, 69–107, 250–262; Paužaitė – Kulvinskienė, *supra note*, 32: 36-56; Trumpulis, *supra note*, 14.

Kaip nuosekliai teigia Egidijus Kūris, Konstitucija turi būti aiškinama ne tik kaip tekstas, bet ir kaip vertybių sistema, kurioje svarbus ne vien žodžių turinys, bet ir jų prasmės kontekstas[34]. Panašiai Haroldas Šimkūnas, pabrėždamas glaudų kalbos ir Konstitucijos ryšį, akcentuoja gyvosios kalbos ir gyvosios teisės vertybinį pobūdį – tai leidžia suprasti, kad Konstitucija veikia kaip prasmės laukas, nuolat sąveikaujantis su visuomenės vertybiniais virsmais[35].

Viešasis interesas šioje vertybinėje sistemoje tampa priemone, leidžiančia administracinei institucijai matyti ne tik normos formą, bet ir jos prasmę. Priimdama sprendimą, institucija turi vertinti ne tik įstatymo raidę, bet ir jo tikslą – ar sprendimas iš tiesų tarnauja visuomenei, o ne tik institucijos patogumui.

Proporcingumo principas čia atlieka metodinio kompaso vaidmenį: teisių ribojimai gali būti pateisinami tik tada, kai 1)siekiamas tikslas yra aiškus ir konstituciškai reikšmingas, 2) pasirinkta priemonė tinkama jam pasiekti, 3) nėra švelnesnių alternatyvų ir 4) pasverta poveikio ir naudos pusiausvyra atitinka demokratinės visuomenės lūkesčius. Toks vertinimas jungia teisėtumo principą su konstitucine etika: „viešasis interesas“ nėra savaime pakankamas – jis turi būti pagrįstas ir motyvuotas per šiuos keturis žingsnius.

Viešasis interesas administracinėje teisėje funkcionuoja kaip aiškinamoji kategorija. Šis požiūris artimas hermeneutinei tradicijai, kuri pabrėžia, kad teisė yra gyvas interpretacijos procesas, o ne vien techninė normų sistema. Savo ruožtu Haroldas Šimkūnas, įtaigiai pažymėdamas kalbos ir Konstitucijos sąsajas, iškelia jų vertybinį turinį, pabrėždamas gyvosios kalbos ir gyvosios teisės prasmingumą[36]. Šioje vertybinėje sistemoje viešasis interesas tampa instrumentu, leidžiančiu administracinei institucijai matyti ne tik normos formą, bet ir jos tikslą. Priimdama sprendimą, institucija turi vertinti ne vien įstatymo tekstą, bet ir jo vertybinę kryptį – ar priimtas sprendimas iš tikrųjų tarnauja visuomenei, o ne tik institucijos patogumui.

2.2. Diskrecijos ribos ir administracinė inversija

Diskrecijos teisė leidžia administracinėms institucijoms rinktis tarp kelių įstatymo leidžiamų sprendimų, tačiau ši laisvė nėra absoliuti. Ji ribojama Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintu principu, kad „valdžios įstaigos tarnauja žmonėms“, o ne atvirkščiai. Kai šis principas praranda prasmę, atsiranda reiškinys, kurį šiame darbe siūloma vadinti administracine inversija: tai situacija, kai sprendimai, grindžiami tariamu viešuoju interesu, iš tiesų veikia prieš pačią jo esmę. Kaip esu rašęs anksčiau, teisinėje praktikoje dažnai įvyksta vertybinis užsibrėžto norminio tikslo poslinkis – teisinė inversija. Tai reiškia, kad įgyvendinant formaliai teisingą normą iškreipiama jos vertybinė paskirtis. Šio reiškinio priežastys glūdi ne tik teisės technikoje, bet ir platesniame socialinių ir teisinių vertybių santykyje. Teisinės

[34] Kūris, *supra note*, 16.

[35] Haroldas Šinkūnas, „Kalba ir Konstitucija: sąsajos“ *Teisė.Pro*, 2024m. spalio 28 d.

[36] *Ibid*.

orientacijos ugdymas yra tarpdalykinis socialinių mokslų teoretikų ir praktikų bendras veiklos objektas. Konstitucinėje santvarkoje, kur žmogus turi būti tikslas, o ne priemonė, ypač svarbu užtikrinti, kad institucijos neapsiribotų procedūrine teisėtumo interpretacija, bet ieškotų teisinę valstybę atitinkančių administracinio reguliavimo formų. Kai to trūksta, Seimo, Vyriausybės ar kitų valdžios institucijų veikloje įsigali „norminis vakuumas" – padėtis, kai teisė egzistuoja be vertybinės misijos[37]. Kaip pažymi Vaidotas A. Vaičaitis, pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją valstybė neturi visiškos diskrecijos laisvės riboti konstitucines žmogaus teises – tokie ribojimai gali būti taikomi tik remiantis įstatymu, jie negali pažeisti teisės esmės ir turi būti subalansuoti su kitomis konstitucinėmis vertybėmis. Šie „konstituciniai gėriai" tampa žmogaus teisių ribojimo turinio pagrindu, o ne politinės valios išvestine. Kai šis vertybinis santykis iškreipiamas, įvyksta konstitucinės prasmės inversija – *viešasis interesas tampa pretekstu paneigti tai, ką iš tikrųjų turėtų saugoti*[38]. Administracinė inversija turi ne tik teisinį, bet ir socialinį aspektą. Max Weber dar XX a. pradžioje įspėjo apie biurokratijos „geležinį narvą", kuriame procedūros pakeičia atsakomybę, o taisyklės tampa savitiksliu[39]. Pierre Bourdieu teisės lauką analizavo kaip uždarą simbolinę sistemą, linkusią atskirti teisėtumą nuo socialinės realybės – kai normos veikia be jautrumo kontekstui. Martin Seligman, remdamasis „išmokto bejėgiškumo" teorija, aiškino, kaip žmonės, nuolat patirdami institucijų abejingumą ar neefektyvumą, ilgainiui praranda motyvaciją ginti savo teises.[40] Tokia socialinė būsena kelia grėsmę demokratinei tvarkai: viešasis interesas lieka deklaratyvus, o realią galią įgyja administracinis patogumas.

Siekiant išvengti formalizmo ir suteikti administraciniams subjektams ir teismams aiškią vertybinę orientaciją, šiame straipsnyje siūloma koncepcinė priemonė – trijų klausimų filtras, skirtas diskrecijos teisėtumo patikrai.

1. Vertybinis klausimas: *Ar sprendimas dera su Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintu tarnavimo žmonėms principu?* Tai – pirmasis kertinis diskrecijos ribų vertinimo žingsnis. Administracinis sprendimas, kuris paneigia žmogaus orumą ar viešosios tarnystės imperatyvą, tampa ne tik ydinga praktika, bet ir antikonstituciniu aktu[41].
2. Proporcingumo klausimas: *Ar pasirinkta priemonė būtina ir adekvati siekiamam tikslui?* Čia taikomas klasikinis trijų pakopų proporcingumo testas, žinomas Vokietijos administracinėje doktrinoje: 1) tinkamumas, 2) būtinybė ir 3) proporcingumas siaurąja prasme[42]. Lietuvos Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad žmo-

[37] Algimantas Urmonas, „1990 m. Kovo 11-osios Aktas kaip Lietuvos administracinės teisės europeizavimo postūmis", iš *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 649–682.

[38] Vaičaitis, *supra note*, 12: 267-287.

[39] Max Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978).

[40] Martin E. P. Seligman, *Learned Helplessness* (San Francisco: W. H. Freeman, 1975).

[41] Birmontienė, *supra note*, 3.

[42] Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo (Bundesverfassungsgericht) 1966 m. liepos 19 d. nutarimas (*Apothekenurteil*), BVerfGE 19, 342; Robert Alexy, *A Theory of Constitutional Rights* (Oxford University Press, 2002), 66–69.

gaus teises ribojančios priemonės negali būti perteklinės ar neadekvačios[43].

3. Viešojo intereso plėtros klausimas: *Ar tarp galimų alternatyvų pasirinkta ta, kuri labiausiai atitinka konstitucinę dvasią – socialiniu, teisiniu ir vertybiniu aspektais?* Šis klausimas užtikrina, kad sprendimas ne tik atitiktų įstatymo raidę, bet ir išlaikytų konstitucinę dermę ypač kai teisės norma leidžia pasirinkimo laisvę[44].

Šis trijų klausimų filtras gali būti taikomas ne tik teismų praktikoje, bet ir administracinėse institucijose – rengiant teisės aktų projektus ar priimant individualius sprendimus. Taip kiekvienas administracinis sprendimas būtų motyvuotas atsakymais į šiuos tris klausimus, o diskrecijos erdvė patikrinta per konstitucinį vertybių filtrą. Konstitucinė doktrina ne tik leidžia, bet ir įpareigoja nustatyti diskrecijos kryptį ir ribas. Iš tarnavimo žmonėms principo kyla reikalavimas: kuo didesnė sprendimų laisvė suteikiama įstatymu, tuo aiškesni turi būti orientyrai ją įgyvendinančioms institucijoms. Įstatymų leidėjas, deleguodamas sprendimų laipsnį, privalo įvardyti tikslą, nustatyti vertinimo kriterijus ir numatyti atitinkamus kontrolės mechanizmus[45].

Viešojo intereso apsauga neveikia vieno centro principu. Diskrecijos taikymas grindžiamas keliomis tarpusavyje susijusiomis atramomis: ombudsmenų vykdoma ankstyvąja kontrole, audito institucijų atliekamu poveikio vertinimu ir teismų užtikrinama galutine teisine patikra. Šis ryšys formuoja konstitucinės atsakomybės ciklą:

Ombudsmeno tyrimas atlieka ankstyvo perspėjimo funkciją. Skundų žemėlapyje matyti pasikartojantys mazgai: ten, kur motyvavimas apsiriboja normos citavimu, o alternatyvos tik paminimos, bet nesvarstomos, susidaro eilės ir didėja konfliktinė temperatūra. Todėl ombudsmenas siūlo pataisyti ne tik sprendimo formą, bet ir jo logiką – aiškiau aprašyti tikslą, atverti duomenų šaltinius, numatyti peržiūrą[46].

Audito institucijos ne tik matuoja sprendimų finansinį efektyvumą, bet ir suteikia jiems vertybinį svorį: jos patikrina, ar deklaruojama nauda iš tiesų mažina riziką, ar pasirinkta priemonė proporcinga siekiamam tikslui, ar nėra pigesnės ir švelnesnės alternatyvos. Taip auditas tampa ne biurokratiniu formalumu, o konstitucinės atskaitomybės dalimi, *saugančia sprendimų dinamiką nuo inercijos.*[47]

Teismai, išnagrinėję konkretų ginčą, įtvirtina standartą, kuris grįžta į administraciją kaip orientyras *ex ante*[48].

---

[43] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas, bylos Nr. 16/02.

[44] Egidijus Kūris, „Teisės aiškinimo problemos konstitucinėje jurisprudencijoje," *Jurisprudencija* 68, 60 (2005).

[45] Dainius Žalimas, „Konstitucijos viršenybės užtikrinimas: kai kurie Konstitucinio Teismo implicitinių įgaliojimų aspektai", *Jurisprudencija* 25, 1 (2018): 7–26.

[46] Lietuvos Seimo kontrolieriai, „2022 m. ataskaita", LRSKI, https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2023/03/SK_Ataskaita-uz-2022-LT_03-15.pdf, p. 14–18; taip pat žr. European Ombudsman Annual Report 2021 (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022), 7–10.

[47] Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, *Viešojo sektoriaus audito gairės.*(Vilnius: Valstybės kontrolė, 2021), 6–9; *European Court of Auditors Annual Report 2020* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021), 12–14.

[48] Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriai, *supra note*, 46.

IŠVADOS

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad viešojo intereso samprata, kaip konstitucinės pareigos matas, atskleidžia naują požiūrį į administracinės teisės turinį. Viešasis interesas čia nėra nei politinė deklaracija, nei procedūrinis formalumas – jis tampa norminiu atskaitomybės instrumentu, leidžiančiu patikrinti, ar administraciniai sprendimai realiai įgyvendina tarnavimo žmonėms principą. Tyrime suformuota metodinė struktūra – „kupolo ir voratinklio" modelis ir diskrecijos ribų testas – leidžia vertinti sprendimus pagal jų atitiktį konstitucinėms vertybėms: žmogaus orumui, geram administravimui ir socialiniam teisingumui. Šis požiūris leidžia diskreciją traktuoti ne kaip galios prerogatyvą, o kaip pareigos išraišką.

Pasitvirtina, kad viešasis interesas yra konstitucinės pareigos matas. Įrodoma, kad viešasis interesas nėra vien deklaratyvi vertybė, bet *konstitucinės atsakomybės vienetas*, pagal kurį matuojamas valdžios tarnavimo žmogui turinys. Viešasis interesas tampa jungtimi, kuri susieja teisės normą su konstitucine dvasia, o pareigą – su jos moraline paskirtimi. Jis yra teisinis ir vertybinis barometras, rodantis, ar administraciniai sprendimai iš tiesų tarnauja žmogui, ar tik sistemai.

Administracinė diskrecija straipsnyje parodoma ne kaip formali teisė „rinktis", o kaip atsakomybės testas, kuriame sprendimų laisvė turi būti suderinta su konstitucinėmis ribomis. Pasiūlytas *trijų klausimų filtras* leidžia vertinti kiekvieną sprendimą per vertybinę prizmę: ar jis dera su tarnavimo žmonėms principu, ar yra proporcingas siekiamam tikslui ir ar neprieštarauja konstitucinei dvasiai. Taip diskrecija tampa ne valios prerogatyva, o viešojo intereso įgyvendinimo matu. Todėl diskrecijos teisė vertintina kaip etinis ir teisinis pamatavimas.

Viešojo intereso apsauga yra ciklinė, ne linijinė sistema: ombudsmenai įspėja apie struktūrines klaidas, auditas matuoja realų poveikį, o teismai įtvirtina vertybinį standartą. Vis dėlto šis ciklas šiandien veikia su trukdžiais – dažnai viešojo intereso pažeidimai lieka be veido ir be atsakomybės. Tai tarsi beldimas į duris, kurių niekas nesiruošia atidaryti. Todėl būtina stiprinti ankstyvąją kontrolę ir įteisinti pareigą institucijoms reaguoti ne tik į formalius, bet ir į vertybinius signalus.

Straipsnyje išplėtotas *kupolo ir voratinklio modelis ir metaforinis metodas* leido įrodyti, kad viešasis interesas gali būti tiriamas ne tik normatyviai, bet ir prasmiškai – kaip gyvas konstitucinių vertybių tinklas. Šis metodas keičia tyrimo paradigmą: viešasis interesas tampa ne teisių suma, o atsakomybės sistema.

THE PUBLIC INTEREST AS A MEASURE OF CONSTITUTIONAL DUTY IN ADMINISTRATIVE LAW

ALGIMANTAS URMONAS

SUMMARY. *The notion of public interest is widely used in Lithuanian law, yet its content is not uniform: interpretations differ between the legislature, the courts, and constitutional doctrine. This article understands the public interest as an expression of the constitutional duty of service to the person. It examines the limits of administrative discretion, the application of proportionality, evidentiary standards, and the duty to give reasons, linking them to the case-law of the Constitutional Court and European standards. The public interest is presented as a value-based balance between state power and human rights; therefore, legality cannot be reduced to mere procedure. Decision quality depends on a clearly stated aim and legal basis, a genuine assessment of alternatives, reasonableness, and transparency. The methods employed allow normative and social aspects to be integrated and turn the public interest into a practical measure of constitutional culture.*

KEYWORDS: public interest, constitutional duty, administrative discretion, proportionality, good administration.

Konstitucinės saviraiškos ir informacijos laisvės derinimas su teise į asmens duomenų apsaugą žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų atstovų teisės gauti informaciją kontekste

EGLĖ BILEVIČIŪTĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: eglek@mruni.eu

ALIONA GAIDAROVIČ

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
El. paštas: algaidarovic@stud.mruni.eu

SALVIJA MULEVIČIENĖ[2]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
El. paštas: salvija@mruni.eu

SANTRAUKA. *Straipsnyje analizuojama, kaip suderinti konstitucinę saviraiškos ir informacijos laisvę su teise į asmens duomenų apsaugą, kai žurnalistai ir kiti viešosios informacijos rengėjai prašo duomenų iš valdžios institucijų. Praktikoje neretai kyla situacijų, kai valdžios institucijos, remdamosi Bendruoju duomenų apsaugos reglamentu, atsisako teikti informaciją, kurioje yra asmens duomenų, taip sudarydamos prielaidas galimai nepropor-*

[1] ORCID: 0000-0003-4142-3774.

[2] ORCID: 0000-0002-8426-3320.

cingai riboti teisę gauti informaciją ir silpninti žiniasklaidos, kaip demokratijos sergėtojos, funkcijos įgyvendinimą. Straipsnyje tiriama saviraiškos ir informacijos laisvės norminė aplinka Europos Sąjungos ir Lietuvos teisėje, apžvelgiama teismų praktika ir nagrinėjami galimi teisių gynimo būdai (kreipimasis į Seimo kontrolierių, Lietuvos administracinių ginčų komisiją, Regionų administracinį teismą), įvertinant jų trukmę ir praktinį veiksmingumą. Pagrindinė išvada – esamos gynybos priemonės ne visuomet užtikrina savalaikę ir veiksmingą žiniasklaidos atstovų teisės gauti informaciją apsaugą, todėl siūloma svarstyti šios teisės stiprinimą įgaliojimus nagrinėti skundus dėl informacijos neteikimo suteikiant žurnalistų etikos inspektoriui ir taip prisidėti prie labiau subalansuoto duomenų apsaugos ir saviraiškos laisvės derinimo modelio.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: saviraiškos laisvė, žurnalistų prieiga prie informacijos, asmens duomenų teikimo žiniasklaidai ribojimai, viešosios informacijos rengėjų (skleidėjų) teisių gynimo mechanizmai, Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas, žurnalistų etikos inspektoriaus kompetencijos plėtimas.

ĮVADAS

Saviraiškos ir informacijos laisvė yra konstitucinė teisė, garantuojama Konstitucijos 25 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad „žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti“ ir kad neleidžiama kliudyti „ieškoti, gauti ar skleisti informaciją bei idėjas“. Taigi ši konstitucinė nuostata įtvirtina ne tik individualią asmens teisę į saviraišką, bet ir platesnį – visuomeninį – principą, kuriuo grindžiama atvira, skaidri ir atsakinga valdžios bei piliečių sąveika. Saviraiškos ir informacijos laisvė laikoma būtina demokratijos sąlyga, sudarančia galimybę piliečiams dalyvauti viešajame gyvenime. Vis dėlto saviraiškos ir informacijos laisvė nėra absoliuti ir turi būti derinama su kitomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Konstitucijos 25 straipsnio 1 dalyje kiekvienam žmogui garantuojama teisė turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, o šio straipsnio 3 dalyje nustatyti šios laisvės ribojimo pagrindai: „Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai.“ Taip užtikrinama Konstitucijoje įtvirtinta bendra taisyklė, kad kiekvienas, kuris naudojasi savo teisėmis, privalo laikytis įstatymais nustatytų apribojimų, nepiktnaudžiauti laisvėmis, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Teisėtus teisės į informaciją ir saviraiškos laisvės ribojimus lemia šių teisių santykis su kitomis teisinėmis vertybėmis, pabrėžiančiomis visų asmenų teises, laisves ir būtinuosius visuomenės poreikius.

Praktikoje nemažai sunkumų kyla derinant saviraiškos ir informacijos laisvę su teise į asmens duomenų apsaugą, ypač kai kalbama apie žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų – žiniasklaidos atstovų, galimybes gauti informaciją iš valdžios institucijų. Dažniausiai kliūčių kyla tuomet, kai prašoma informacija susijusi su asmens duomenimis, o tai

kelia klausimą dėl tinkamo dviejų fundamentalių teisių – teisės į informaciją ir teisės į asmens duomenų apsaugą – santykio užtikrinimo. Problema dėl informacijos, kurioje yra asmens duomenų, neteikimo žiniasklaidos atstovams tapo ypač ryški įsigaliojus Bendrajam duomenų apsaugos reglamentui[3] (toliau taip pat – BDAR). Šios problemos aktualumas pabrėžtas ir Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos kartu su Mykolo Romerio universiteto mokslininkais vykdytame projekte[4], kurio analitinėmis įžvalgomis remiamasi ir šiame straipsnyje. Šio projekto metu parengtoje publikacijoje, be kita ko, akcentuojama, jog iššūkiai, su kuriais susidūrė teisę į saviraišką siekiantys įgyvendinti asmenys, ypač žiniasklaida, pasirodė esantys tokios svarbos, kad kartais visuomenėje kyla klausimas, ar teisė į saviraišką apskritai nėra ribojama[5].

Apie rėmimąsi BDAR kaip pretekstu neteikti informacijos taip pat plačiai rašoma studijoje, kurioje nagrinėjamas žurnalistų prieigos prie informacijos mechanizmų efektyvumas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje[6].

Atitinkamai šio tyrimo tikslas yra išanalizuoti ir įvertinti, kaip suderinti saviraiškos laisvę ir teisę į asmens duomenų apsaugą, kad būtų užtikrinta konstitucinė žmogaus teisių garantija – žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų teisė gauti informaciją iš valdžios institucijų.

Siekiant šio tikslo išsikelti tokie uždaviniai: pirma, atskleisti teisės gauti informaciją, kaip esminės saviraiškos ir informacijos laisvės, svarbą ir ištirti jos derinimo su teise į asmens duomenų apsaugą pagrindus; antra, ištirti žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų teisės gauti informaciją iš valdžios institucijų įgyvendinimo ir gynimo mechanizmą ir pateikti pasiūlymų dėl jo tobulinimo.

Mokslinių tyrimų apžvalga. Saviraiškos ir informacijos laisvės ir teisės į asmens duomenų apsaugą balanso paieškos yra mokslininkų ir teisės praktikų dažnai sprendžiamas klausimas. Pavyzdžiui, Toby Mendel teigia, kad privatumo ir saviraiškos laisvės pusiausvyra priklauso nuo to, ko reikalauja viešasis interesas. Pagal konstitucines ir tarptautines garantijas būtina, kad saviraiškos laisvės apribojimai, net ir privatumo labui, atitiktų aukštus

[3] 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas), *EUR-Lex*, žiūrėta 2025 m. spalio 10 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:32016R0679.

[4] „Įtampos tarp asmens duomenų apsaugos ir žodžio bei informacijos laisvės pašalinimas“ (angl. *Connecting not Conflicting: removing the tension between personal data protection and freedom of expression and information, ConCon*), projekto Nr. REC-RDAT-TRAI-AG-2020. Projektas „ConCon“ iš dalies finansuojamas pagal Europos Sąjungos teisių, lygybės ir pilietiškumo programą (2014–2020). Plačiau: MRU, žiūrėta 2025 m. spalio 5 d., https://www.mruni.eu/concon-itampos-tarp-asmens-duomenu-apsaugos-ir-zodzio-bei-informacijos-laisves-pasalinimas-angl-connecting-not-conflicting-removing-the-tension-between-personal-data-protection-and-freedom-of-exp/.

[5] Eglė Bilevičiūtė ir kt., *Darna ar konfliktas: įtampos tarp teisės į asmens duomenų apsaugą ir saviraiškos bei informacijos laisvės šalinimo link* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2023), 6.

[6] Dionizas Litvaitis ir kt., *Disputes over Access. Study on Journalists' Practices and Freedom of Information Policies in the Baltics* (Vilnius: Balticada Investigations Studio, 2023), 16.

teisėtumo ir būtinumo standartus[7].

Daphne Keller mano, kad privatumas ir saviraiškos laisvė iš principo yra vienodai svarbios teisės, proporcingai saugomos pagal Europos Sąjungos (toliau taip pat – ES) teisę. Nepaisant to, BDAR smarkiai pakreipia žaidimo taisykles privatumo teisių naudai ir skatina plačiai paplitusį internetinės saviraiškos šalinimą net tais atvejais, kai jokios privatumo ar duomenų apsaugos teisės iš tikrųjų nepažeidžiamos. Šių problemų ištaisymas BDAR tekste tokiu vėlyvu metu tikriausiai neįmanomas. Saviraiškos laisvės apsauga teks valstybių narių įstatymų leidėjams ir privatumo reguliavimo institucijoms, aiškinančioms ir įgyvendinsiančioms įstatymus. Didžiausia viltis dėl labiau subalansuotos apsaugos yra jų rankose[8].

Nani Jansen Reventlow nagrinėja BDAR galimybes suderinti saviraiškos ir duomenų apsaugos teises. Ji pabrėžia, kad šiuo reglamentu siekiama suderinti duomenų privatumo apsaugą visoje Europos Sąjungoje, tačiau teisės į saviraiškos laisvę apsaugos aplinka yra labiau susiskaldžiusi. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau taip pat – EŽTT) šią teisę aiškina gana plačiai, tačiau pačios valstybės narės savo nacionalinėje teisėje išlaiko teisės nuspręsti, kaip saviraiškos laisvę suderinti su BDAR įsipareigojimais, lankstumą. Autorės manymu, toliau plėtojantis BDAR įgyvendinimo praktikai, reikia atidžiai stebėti, ar dabartinė situacija suteikia pakankamai galimybių subalansuoti šias dvi pagrindines teises ne tik popieriuje, bet ir praktiškai[9].

Skirgailė Žaltauskaitė-Žalimienė analizuoja, kaip derinamos ir interpretuojamos teisė į duomenų apsaugą ir saviraiškos bei informacijos laisvė Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau taip pat – ESTT) ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje ir kaip Lietuvos teismai siekia šių pagrindinių teisių pusiausvyros. Autorė teigia, kad saviraiškos ir informacijos laisvė ir teisė į asmens duomenų apsaugą yra konkuruojantys interesai, o saviraiškos ir informacijos laisvė tam tikra prasme gali būti ginama plačiau nei teisė į asmens duomenų apsaugą. Teisė į asmens duomenų apsaugą ir teisė į privatų gyvenimą daugiausia skiriasi saugomo objekto formatavimu ir su tuo susijusiomis teisinėmis priemonėmis, užtikrinančiomis teisės įgyvendinimą[10]. Vis dėlto mokslinių tyrimų apžvalgos rezultatai rodo, kad nepakankamai dėmesio kol kas skiriama būtent žiniasklaidos atstovų teisės gauti informaciją įgyvendinimui ir gynimui nacionaliniu lygmeniu.

---

[7] Toby Mendel, „The Right of the Public to Know and Freedom of Entertainment: Information Seen from the Consumer's Angle", iš *Paper for the Conference on Freedom of Expression and the Right to Privacy 23 September 1999* (Strasbourg, 1999).

[8] Daphne Keller, „Free expression gaps in the General Data Protection Regulation", *Internet Policy Review* (30 Nov 2015), https://policyreview.info/articles/news/free-expression-gaps-general-data-protection-regulation/386.

[9] Nani Jansen Reventlow, „Can the GDPR and Freedom of Expression Coexist?", *American Journal of International Law* 114 (2020), https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/can-the-gdpr-and-freedom-of-expression-coexist/C8C5B4F0BFF87B9CAD78ED4BDDF27BBC.

[10] Skirgailė Žaltauskaitė-Žalimienė, „Teisės į asmens duomenų apsaugą ir saviraiškos bei informacijos laisvės suderinamumo problematika", *Jurisprudencija* 27, 2 (2020): 269–297.

Šią spragą stengiamasi užpildyti šiuo tyrimu. Rengiant šį tyrimą daugiausiai taikyti teleologinis, dokumentų analizės ir lyginamasis metodai.

1. ŽURNALISTŲ IR KITŲ VIEŠOSIOS INFORMACIJOS RENGĖJŲ BEI SKLEIDĖJŲ TEISĖ GAUTI INFORMACIJĄ IŠ VALDŽIOS INSTITUCIJŲ KAIP ESMINĖ SAVIRAIŠKOS IR INFORMACIJOS LAISVĖS DALIS BEI JOS DERINIMO SU TEISE Į ASMENS DUOMENŲ APSAUGĄ PAGRINDAI

Pagrindinis dokumentas, kuriame reglamentuojamos Europos Sąjungos gyventojų teisės ir laisvės, yra Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (toliau taip pat – Chartija)[11]. Chartijos 11 straipsnyje nustatyta: „Kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo įsitikinimus, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijoms nekliudant ir nepaisant valstybių sienų. Turi būti gerbiama žiniasklaidos laisvė ir pliuralizmas“. BDAR 85 straipsnyje „Duomenų tvarkymas ir saviraiškos ir informacijos laisvė“ nurodyta, kad „[v]alstybės narės teisėje teisė į asmens duomenų apsaugą pagal šį reglamentą turi būti suderinta su teise į saviraiškos ir informacijos laisvę, įskaitant duomenų tvarkymą žurnalistikos tikslais ir akademinės, meninės ar literatūrinės saviraiškos tikslais“.

Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 4 straipsnyje „Asmens duomenų tvarkymas ir saviraiškos ir informacijos laisvė“ numatyta, kad „[k]ai asmens duomenys tvarkomi žurnalistikos arba akademinės, meninės ar literatūrinės saviraiškos tikslais, netaikomi Reglamento (ES) 2016/679 8, 12–23, 25, 30, 33–39, 41–50, 88–91 straipsniai“[12].

Pagal Visuomenės informavimo įstatymo[13] 3 straipsnį „[n]audojimasis informacijos laisve gali būti saistomas tokių reikalavimų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, kuriuos nustato įstatymai ir kurie demokratinėje visuomenėje būtini Lietuvos valstybės saugumui, teritorijos vientisumui, viešajai tvarkai, konstitucinei santvarkai apginti, teisminės valdžios nešališkumui garantuoti, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ir nusikaltimams, konfidencialios informacijos atskleidimui, apsaugoti žmonių sveikatą bei dorovę, taip pat jų privatų gyvenimą, orumą ir kitas teises“. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas byloje *OT v. Vyriausioji tarnybinės etikos komisija*, kurioje dalyvavo ir fondas „Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras“, be kita ko, konstatavo duomenų kiekio mažinimo principo ir proporcingumo principo svarbą[14].

---

[11] Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, OL C 202, 2016, p. 2, *EUR-Le*x, žiūrėta 2025 m. spalio 6 d., https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj/lit.

[12] Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996-07-03, Nr. 63-1479, žiūrėta 2025 m. spalio 10 d., https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/TAR.5368B592234C; Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo Nr. I-1374 pakeitimo įstatymas, TAR, 2018-07-11, Nr. 11733.

[13] Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas (suvestinė redakcija nuo 2025-07-01), *Valstybės žinios*, 1996-07-26, Nr. 71-1706.

[14] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2022 m. rugpjūčio 1 d. sprendimas byloje *OT v. Vyriausioji tarnybi-*

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad labai svarbu atskirti *teisinį informacijos laisvės ribojimą nuo cenzūros*. Asmens teisės ar laisvės ribojimo pagrįstumas demokratinėje visuomenėje turi būti vertinamas remiantis sveiko proto ir akivaizdžios būtinybės kriterijais, atitikti teisingumo sampratą ir nuostatas bei Konstitucijoje nustatytas atitinkamos teisės ar laisvės ribojimo galimybes ir sąlygas[15].

Nacionalinėje ir tarptautinėje teismų praktikoje ne kartą pabrėžta, kad saviraiškos laisvė – tai ne privilegija, o viena iš demokratijos atramų, kurios apribojimas gali būti pateisinamas tik išimtiniais, įstatyme nustatytais atvejais, be to, ribojimas turi būti proporcingas siekiamam tikslui ir būtinas demokratinėje visuomenėje. Kitaip tariant, saviraiškos laisvės ribojimas turi būti numatytas įstatyme, būtinas demokratinėje visuomenėje ir proporcingas siekiamam teisėtam tikslui.

Šie kriterijai ypač svarbūs žiniasklaidos veiklos kontekste, nes būtent žiniasklaida atlieka konstituciškai saugomą demokratijos sergėtojos (angl. *public watchdog*) funkciją – informuoti visuomenę ir kontroliuoti valdžią. Svarbu pažymėti, kad pagal EŽTT aiškinimą demokratijos sergėtojos sąvoka šiandien taikoma ne tik tradicinei žiniasklaidai ir žurnalistams, bet ir organizacijoms, akademikams, tinklaraštininkams ir kitiems socialinės žiniasklaidos naudotojams, taip pat asmenims ar subjektams, užsiimantiems informacijos rinkimu ir skleidimu viešojo intereso labui. Todėl bet koks valdžios institucijų atsisakymas suteikti informaciją turi būti vertinamas ne tik formaliai pagal teisės aktų nuostatas, bet ir pagal tai, ar toks ribojimas atitinka demokratinės visuomenės poreikius ir neprieštarauja viešajam interesui.

Duomenų rinkimas ir gavimas yra labai svarbus parengiamasis žurnalistikos žingsnis, neatsiejamas ir saugotinas žiniasklaidos laisvės elementas[16]. Reikia aiškiai atriboti reikalavimus, taikomus žurnalisto vykdomam duomenų rinkimui, kurio tikslas yra parengti publikaciją ar kitos formos kūrinį (pvz., reportažą, socialinio tinklo įrašą ir pan.), ir reikalavimus, taikomus publikacijos ar kitos formos kūrinio paskelbimui (t. y. plačiam tokių duomenų paviešinimui). BDAR 153 konstatuojamojoje dalyje nurodoma: „Asmens duomenų tvarkymui vien žurnalistiniais tikslais arba akademinės, meninės ar literatūrinės saviraiškos tikslais prireikus turėtų būti taikomos nuo tam tikrų šio reglamento nuostatų nukrypti leidžiančios nuostatos arba išimtys, kad teisė į asmens duomenų apsaugą būtų suderinta su teise į saviraiškos ir informacijos laisvę, kuri yra įtvirtinta Chartijos 11 straipsnyje. <...>

---

nės etikos komisija, C-184/20, *InfoCuria*, žiūrėta 2025 m. spalio 8 d., https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=263721&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1782367.

[15] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, *Oficialioji konstitucinė doktrina. Svarbiausios nuostatos*. 1993–2020 (Vilnius, 2020).

[16] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. lapkričio 8 d. sprendimo byloje *Magyar Helsinki Bizottság prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 18030/11, 165 punktas, HUDOC, žiūrėta 2025 m. spalio 8 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-167828; taip pat žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. vasario 3 d. nutartį administracinėje byloje Nr. eA-51-822/2022, LVAT, https://www.lvat.lt/.

Todėl valstybės narės turėtų priimti teisėkūros priemones, kuriomis būtų nustatytos išimtys ir nukrypti leidžiančios nuostatos, reikalingos toms pagrindinėms teisėms suderinti.“ O BDAR 85 straipsnyje aiškiai numatytos procedūros ir sąlygos valstybėms narėms, jeigu yra poreikis, nustatyti išimtis ir netaikyti tam tikrų BDAR nuostatų.

Vis dėlto dar gerokai iki įsigaliojant BDAR plačios teisės žiniasklaidos atstovams gauti informaciją iš valdžios institucijų buvo numatytos Visuomenės informavimo įstatyme. Verta paminėti, kad remiantis Visuomenės informavimo įstatymo 6 straipsnio 3 dalimi valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos privalo Teisės gauti informaciją ir duomenų pakartotinio naudojimo įstatyme ir kituose įstatymuose nustatyta tvarka teikti viešąją informaciją, taip pat turimą privačią informaciją, išskyrus įstatymuose nustatytus atvejus, kai privati informacija neteikiama. Be to, to paties straipsnio 4 dalyje žiniasklaidos atstovams numatyta išskirtinė teisė gauti jų prašomą informaciją iš valdžios institucijų per 1 darbo dieną, o informaciją, kurią rengiant reikia kaupti papildomus duomenis, – ne vėliau kaip per savaitę.

Pateiktų teisės nuostatų analizė leidžia daryti išvadą, jog tiek nacionaliniuose, tiek Europos Sąjungos teisės aktuose žiniasklaidos atstovai išskiriami kaip ypatingą statusą turintys subjektai. Yra studijų, kuriose žiniasklaidos atstovų teisė gauti informaciją trumpesniais terminais negu kitiems asmenims, kuriems informacija turi būti teikiama per 20 darbo dienų, kaip nustatyta Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo 10 straipsnio 4 dalyje, yra vadinama privilegija[17]. Ypatingas žiniasklaidos statusas kyla iš jos išskirtinės misijos demokratinėje visuomenėje, kaip jau minėta, visuomenės informavimo apie viešajam interesui reikšmingus klausimus, valdžios institucijų veiklos stebėsenos ir kritinio vertinimo funkcijos, kuri dažnai apibūdinama kaip demokratijos sergėtojo pareiga. Šios funkcijos nebūtų įmanoma atlikti neturint galimybės gauti informacijos iš valdžios institucijų, nes, kaip pažymėta EŽTT sprendime byloje *Magyar Helsinki Bizottság prieš Vengriją*, gerai žinoma, kad informacijos rinkimas yra esminis parengiamasis žingsnis žurnalistikoje ir neatsiejama, saugoma spaudos laisvės dalis[18]. Be to, negaudama prieigos prie informacijos žiniasklaidos priemonė praranda savo skaitytojų, žiūrovų pasitikėjimą[19].

Siekdama palengvinti žiniasklaidos atstovams galimybę gauti informaciją, kurioje yra asmens duomenų, Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba parengė rekomendacijas[20] žurnalistams ir viešosios informacijos rengėjams (skleidėjams), kuriomis siekiama padėti užtikrinti sąžiningą ir teisėtą žiniasklaidos darbą, kai reikalinga atskleisti tam tikrus asmens duomenis. Šiose rekomendacijose pateiktas išaiškinimas, kaip valdžios institucijoms atsakyti į žiniasklaidos atstovų prašymus, kai juose prašoma informacijos su asmens duo-

[17] Litvaitis ir kt., *supra note*, 6: 39.

[18] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. lapkričio 8 d. sprendimas, *op. cit.*

[19] Litvaitis ir kt., *supra note*, 6: 98.

[20] „Informacijos teikimo gairės žiniasklaidos ir viešojo sektoriaus atstovams“, Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba, žiūrėta 2025 m. spalio 2 d., https://www.zeit.lt/data/public/uploads/2023/02/gaires-1.pdf.

menimis, ir kaip tinkamai nustatyti viešojo intereso ir teisės į asmens duomenų apsaugą pusiausvyrą. Vis dėlto, nepaisant visko, BDAR, kurio preambulėje išskirtinai pabrėžiama saviraiškos ir informacijos laisvės svarba, praktikoje vis dar neretai tampa informacijos ribojimo priemone. Tai pabrėžta ir Europos Komisijos paskelbtoje 2025 metų teisinės valstybės principo taikymo ataskaitoje[21], kurioje įvertintas teisinės valstybės principo taikymas ES valstybėse narėse. Joje pažymima, kad Lietuvoje žurnalistams pagerėjo galimybės susipažinti su dokumentais, tačiau kartu pabrėžiama, jog žemesnio (regioninio) lygio valdžios institucijos labiau vengia leisti susipažinti su informacija, nei tokią galimybę sudaro. Taigi ataskaitoje pateikiami duomenys leidžia daryti išvadą, kad situacija dėl informacijos žiniasklaidos atstovams teikimo gerėja, tačiau jiems visgi nėra užtikrinama visavertė prieiga prie informacijos, kurioje yra asmens duomenų.

2. ŽURNALISTŲ IR KITŲ VIEŠOSIOS INFORMACIJOS RENGĖJŲ IR SKLEIDĖJŲ TEISĖS GAUTI INFORMACIJĄ IŠ VALDŽIOS INSTITUCIJŲ ĮGYVENDINIMAS BEI GYNIMAS

Žurnalistai ir kiti viešosios informacijos rengėjai (skleidėjai) turi išskirtinę teisę gauti jų prašomą informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų per 1 darbo dieną (Visuomenės informavimo įstatymo 6 straipsnis). Institucijos, atsisakiusios teikti informaciją, jau kitą darbo dieną privalo raštu informuoti apie tokio atsisakymo priežastis. Kiekvienas žurnalistas ar kitas viešosios informacijos rengėjas (skleidėjas) turi teisę ginti žiniasklaidos laisvę.

Kiekvienu atveju, kai valdžios institucija priima sprendimą atsisakyti teikti informaciją žiniasklaidos atstovams, be atsisakymo teikti motyvų, ji taip pat privalo nurodyti, kad toks sprendimas gali būti skundžiamas, ir nurodyti apskundimo tvarką. Vis dėlto, net jeigu sprendimo apskundimo tvarka nebūtų nurodyta, Visuomenės informavimo įstatymo 11 straipsnyje kiekvienam asmeniui numatyta teisė apskųsti teismui valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, pareigūnų sprendimus ir veiksmus, jeigu šie pažeidžia ar neteisėtai apriboja asmens teisę gauti, rinkti ar skleisti informaciją. O Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją ir duomenų pakartotinio naudojimo įstatymo[22] 18 straipsnio 1 dalies 1 punkte nustatyta, jog pareiškėjas turi teisę apskųsti institucijos veiksmus, neveikimą ar administracinį sprendimą, taip pat institucijos vilkinimą atlikti jos kompetencijai šiuo įstatymu priskirtus veiksmus Viešojo administravimo įstatyme nustatyta tvarka.

Šiuo metu galiojančiuose teisės aktuose numatytos bent kelios skirtingos galimybės, kuriomis gali pasinaudoti žiniasklaidos atstovai, siekdami apginti teisę gauti informaciją iš valdžios institucijų: pirma, skundu kreiptis į Seimo kontrolierių įstaigą; antra, pateikti

[21] „2025 m. teisinės valstybės principo taikymo ataskaita“, Europos Komisija, žiūrėta 2025 m. spalio 10 d., https://commission.europa.eu/publications/2025-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en.

[22] Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją ir duomenų pakartotinio naudojimo įstatymas (suvestinė redakcija 2026-01-01–2026-12-31), *Valstybės žinios*, 2000-02-02, Nr. 10-236.

skundą Lietuvos administracinių ginčų komisijai; trečia, negavę prašomos informacijos iš valdžios institucijos, tokį atsisakymą teikti informaciją apskųsti Regionų administraciniam teismui. Toliau trumpai nagrinėjami skirtingi teisės gauti informaciją gynimo būdai, aptariami jų privalumai ir trūkumai iš ginčo nagrinėjimo terminų ir sprendimų privalomumo perspektyvos.

Kreipimasis į Lietuvos Seimo kontrolierių įstaigą. Konstitucijos[23] 73 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai. Remiantis Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo[24] 5 straipsniu, Seimo kontrolierius yra valstybės pareigūnas, ginantis žmogaus teises ir laisves, tiriantis pareiškėjų skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo ir siekiantis gerinti viešąjį administravimą. Pagal įstatymo nuostatas skundas turi būti išnagrinėtas ir atsakymas pareiškėjui pateiktas per trijų mėnesių laikotarpį nuo jo gavimo dienos; šis terminas gali būti pratęstas, tačiau nenumatyta galimybė skundus nagrinėti skubos tvarka ar sutrumpintais terminais.

Kalbant apie Seimo kontrolieriaus sprendimų teisinę galią, įstatymo 20 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad institucija, įstaiga ar pareigūnas, kuriems adresuojamas kontrolieriaus siūlymas (rekomendacija), privalo jį išnagrinėti ir informuoti kontrolierių apie priimtus sprendimus. Tokia informacija turi būti pateikiama nedelsiant, tačiau ne vėliau kaip per 30 dienų nuo siūlymo gavimo dienos. Pažymėtina, kad įstatyme nenumatyta galimybės skųsti Seimo kontrolieriaus priimtų siūlymų ar rekomendacijų teismine tvarka, tai riboja jų privalomąjį pobūdį.

Atlikus Seimo kontrolierių veiklos reglamentavimo analizę, galima daryti kelias išvadas. Pirma, Seimo kontrolieriai tiria piktnaudžiavimo ir biurokratizmo atvejus, tačiau neturi kompetencijos spręsti, ar institucija privalėjo suteikti žiniasklaidos atstovui prašomą informaciją arba įpareigoti ją pateikti. Antra, Seimo kontrolierių siūlymai (rekomendacijos) nėra privalomo pobūdžio ir, nors institucijos ir pareigūnai, kuriems jie adresuojami, privalo juos nagrinėti ir informuoti Seimo kontrolierių apie priimtus sprendimus, tačiau tai gali užtrukti iki 30 dienų. Trečia, trijų mėnesių skundo nagrinėjimo terminas, turint galimybę jį pratęsti, yra pernelyg ilgas ir negarantuotų galimybės žiniasklaidos atstovams informaciją gauti operatyviai. Operatyvus informacijos gavimas yra būtina sąlyga siekiant užtikrinti visuomenės teisę laiku gauti tikslią ir patikimą informaciją, o tai yra esminis elementas įgyvendinant žiniasklaidos, kaip demokratijos sergėtojos, funkciją demokratinėje visuomenėje.

Kreipimasis į Lietuvos administracinių ginčų komisiją. Negavę prašomos informacijos iš valdžios institucijos, žiniasklaidos atstovai savo teisę į informaciją gali ginti ikiteismine tvarka, remdamiesi Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymo[25] nuostatomis. Šiame įstatyme reglamentuojama ikiteisminio skundų dėl viešojo

[23] Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

[24] Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1998-12-16, Nr. 110-3024.

[25] Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymas, *Valstybės žinios*,

administravimo subjektų priimtų individualių administracinių aktų ar veiksmų (neveikimo) viešojo administravimo srityje nagrinėjimo tvarka, Lietuvos administracinių ginčų komisijos ir jos teritorinių padalinių sudarymo tvarka ir kompetencija. Į šią komisiją gali kreiptis asmenys ar viešojo administravimo subjektai, manantys, kad jų teisės buvo pažeistos. Pagal įstatymo 12 straipsnį skundas turi būti išnagrinėtas per 20 darbo dienų nuo jo priėmimo dienos, tačiau šis terminas gali būti pratęstas dar 10 darbo dienų. Taigi maksimalus nagrinėjimo terminas yra 30 darbo dienų. Skirtingai nei Seimo kontrolierių siūlymai (rekomendacijos), Lietuvos administracinių ginčų komisijos ir jos teritorinių padalinių priimti sprendimai yra privalomo pobūdžio ir gali būti skundžiami Regionų administraciniam teismui.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymo 15 straipsnyje numatyta galimybė ginčą spręsti neteisminės mediacijos būdu, tačiau net ir neteisminės mediacijos taikymas negarantuoja, kad ginčas dėl informacijos neteikimo žiniasklaidos atstovui bus išnagrinėtas greičiau nei per 30 darbo dienų terminą.

Ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo mechanizmas suteikia žiniasklaidos atstovams teisinę gynybos priemonę, tačiau praktikoje jis neužtikrina efektyvaus teisės į informaciją įgyvendinimo. Žurnalistinio darbo specifika reikalauja greito reagavimo ir informacijos gavimo laiku, o šiuo metu įstatyme nustatyti terminai šių poreikių nepatenkina. Be to, nors sprendimų privalomumas yra teigiamas teisinis aspektas, galimybės nagrinėti ginčus dėl informacijos neteikimo žiniasklaidos atstovams skubos tvarka nebuvimas neužtikrina efektyvios ir savalaikės žiniasklaidos atstovų teisės į informaciją apsaugos. Atsižvelgiant į šio mechanizmo trukmę ir procedūrinius ypatumus, kyla klausimas, ar toks žiniasklaidos atstovų teisių gynimo būdas visiškai atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos[26] 13 straipsnio tikslą – užtikrinti veiksmingą teisių gynimo priemonę. EŽTT jurisprudencijoje pabrėžiama, kad tokia priemonė turi būti ne tik prieinama teisiškai, bet ir praktiškai veiksminga, suteikianti galimybę pašalinti ar kompensuoti pažeidimą per protingą laikotarpį[27].

Kreipimasis į Regionų administracinį teismą. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme[28] (toliau – ABTĮ) nustatyta administracinių bylų dėl ginčų, kylančių iš administracinių teisinių santykių, nagrinėjimo tvarka. Be to, šiame įstatyme kiekvienam suinteresuotam subjektui numatyta teisė įstatymuose nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė arba įstatymais saugomas interesas. Kaip nurodyta ABTĮ 17 straipsnio 1 dalyje, administraciniai teismai sprendžia bylas dėl valstybės ar

1999-02-03, Nr. 13-310.

[26] Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 15, TAR, 2022-02-10, Nr. 2432.

[27] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. spalio 20 d. sprendimo byloje *Kudła prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 30210/9, 157 punktas, HUDOC, žiūrėta 2025 m. spalio 18 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58920.

[28] Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

savivaldybių institucijų, taip pat viešųjų įstaigų, valstybės ar savivaldybių valdomų įmonių ir asociacijų, turinčių viešojo administravimo įgaliojimus, veiksmų ar neveikimo viešojo administravimo srityje, todėl žiniasklaidos atstovai, negavę prašomos informacijos, turi teisę tiesiogiai kreiptis į šį teismą. Pagal ABTĮ 20 straipsnio 1 dalį Regionų administracinis teismas yra pirmosios instancijos teismas, nagrinėjantis skundus dėl valstybės ar savivaldybių institucijų bei pareigūnų veiksmų ar neveikimo viešojo administravimo srityje. Remiantis šiomis normomis, žiniasklaidos atstovas, negavęs prašomos informacijos ar manydamas, kad informacija nepagrįstai ribojama, turi teisę tiesiogiai kreiptis į Regionų administracinį teismą kaip į pirmosios instancijos teismą. Pažymėtina, kad skundai administraciniuose teismuose priimami ir nagrinėjami tik po to, kai sumokamas įstatyme nurodytas žyminis mokestis, išskyrus ABTĮ nustatytus atvejus.

Svarbu pažymėti, kad, vadovaudamasis ABTĮ 70 straipsnio nuostatomis, teismas arba teisėjas proceso dalyvių motyvuotu prašymu arba savo iniciatyva gali imtis priemonių reikalavimui užtikrinti – pavyzdžiui, įpareigoti instituciją pateikti prašomą informaciją.

Pagal ABTĮ 99 straipsnio 1 dalį, įsiteisėjus teismo sprendimui, kuriuo skundas patenkinamas, jo patvirtinta kopija (nuorašas) nusiunčiama vykdyti viešojo administravimo subjektui ar kitam asmeniui, kurio teisės aktai arba veiksmai (neveikimas) ar vilkinimas atlikti veiksmus buvo apskųsti, arba viešojo administravimo subjektui, kuris byloje atstovavo valstybei, ir pareiškėjui. Šio straipsnio 2 dalyje numatyta, kad jeigu per penkiolika kalendorinių dienų ar per teismo nustatytą terminą viešojo administravimo subjektas ar kitas asmuo sprendimo neįvykdo, sprendimą priėmęs administracinis teismas pareiškėjo prašymu išduoda jam vykdomąjį raštą, o kartu nurodo jį vykdyti antstoliui pagal atsakovo buveinės vietą Civilinio proceso kodekse nustatyta tvarka. Regionų administracinio teismo priimti sprendimai gali būti skundžiami aukštesnės instancijos teismui.

Visgi teismo sprendimai turi privalomą pobūdį ir gali būti vykdomi priverstinai, tuo jie skiriasi nuo Seimo kontrolierių rekomendacinio pobūdžio išvadų. Tačiau ginčų nagrinėjimo teismuose terminai gali būti gan ilgi, o tai reiškia, kad iki sprendimo priėmimo žiniasklaidos atstovų prašyta informacija gali prarasti aktualumą. Taigi teismo sprendimo privalomumas užtikrina teisinį veiksmingumą *ex post*, t. y. po pažeidimo konstatavimo, bet žiniasklaidos veiklos specifika reikalauja greitų sprendimų „čia ir dabar“. Todėl, nors Regionų administracinis teismas garantuoja teisės į informaciją gynimą, šis mechanizmas nėra pakankamai operatyvus, kad būtų galima kalbėti apie veiksmingą teisės į informaciją apsaugą praktikoje.

Atsižvelgiant į šiuo metu egzistuojančią žiniasklaidos atstovų teisių gynimo dėl informacijos neteikimo būdų sistemą, galima teigti, kad nors teisinis reguliavimas formaliai suteikia žiniasklaidos atstovams kelias teisių gynimo priemones, praktikoje šie mechanizmai nėra pakankamai efektyvūs. Skundų nagrinėjimas teismuose ar administracinių ginčų komisijoje paprastai yra ilgas ir formalizuotas procesas, o Seimo kontrolieriaus kompetencija labiau orientuota į viešojo administravimo veiklos pažeidimus, bet ne į ginčus dėl teisės

viešojo administravimo srityje. Dėl to žiniasklaidos atstovai yra paliekami be realios, greitos ir specializuotos pagalbos situacijose, kai informacija jiems nepagrįstai neteikiama. Svarbu paminėti, kad pirma minėtų žiniasklaidos atstovų teisių gynybos būdų panaudojimo nepakankamą efektyvumą, be kita ko, pažymėjo ir Europos pilietinių laisvių sąjunga „Liberties" savo penktojoje šešėlinėje 2024 metų teisinės valstybės principo taikymo ataskaitoje[29]. Tad natūralu, kad, žiniasklaidos atstovų teisių gynimo sistemai nesant efektyviai, yra poreikis svarstyti galimus jos tobulinimo būdus.

Vienas iš potencialių sprendimų, padėsiančių užtikrinti galimybę suteikti efektyvią prieigą prie informacijos žiniasklaidos atstovams, yra jau dabar žiniasklaidos ir žmogaus teisių apsaugos visuomenės informavimo srityje veikiančios institucijos ar valstybės pareigūno kompetencijų praplėtimas. Tokiu pareigūnu galėtų būti žurnalistų etikos inspektorius. Pagal Visuomenės informavimo įstatymo 49 straipsnį žurnalistų etikos inspektorius yra valstybės pareigūnas, kuris prižiūri, kaip įgyvendinamos šio įstatymo nuostatos. Be to, remiantis šio įstatymo 50 straipsniu, jis nagrinėja skundus dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistų asmeninių neturtinių teisių: garbės ir orumo, teisės į asmens duomenų apsaugą užtikrinimo ir teisės į privataus gyvenimo apsaugą.

Atsižvelgiant į tai, būtų tikslinga svarstyti žurnalistų etikos inspektoriaus kompetencijos išplėtimą, suteikiant jam įgaliojimus nagrinėti žiniasklaidos atstovų skundus dėl informacijos neteikimo. Tokia funkcija būtų logiškas esamos sistemos papildymas, nes žurnalistų etikos inspektorius jau turi kompetenciją spręsti klausimus, kuriuose susikerta teisė į asmens duomenų apsaugą ir teisė į informacijos laisvę. Paradoksą, kad žurnalistų etikos inspektorius yra atsakingas už asmens duomenų tvarkymą žurnalistikos tikslais, bet neturi teisės nagrinėti žiniasklaidos atstovų skundų dėl informacijos neteikimo, o tik skundus prieš juos, savo studijoje[30] pabrėžia ir bendraautorių kolektyvas. Europos pilietinių laisvių sąjunga „Liberties" 2024 metų teisinės valstybės principo taikymo ataskaitoje suformulavo ne tik siūlymą Lietuvos Respublikos Vyriausybei gerinti teisinę aplinką ir institucinius gebėjimus, susijusius su tinkamu žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų prieigos prie viešojo intereso informacijos užtikrinimu, bet ir siūlymą įkurti instituciją, kuriai būtų suteikti įgaliojimai nagrinėti žiniasklaidos atstovų skundus dėl galimybės gauti informaciją iš valdžios institucijų, taip pat nurodė, kad tokia institucija galėtų būtų Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba[31].

Taigi tokių įgaliojimų suteikimas žurnalistų etikos inspektoriui, numatant sutrumpintus tokio pobūdžio skundų nagrinėjimo terminus, ne tik sustiprintų žiniasklaidos galimybes efektyviai ginti savo teises, bet ir užtikrintų subalansuotą, specializuotą ir greitą teisinės gynybos mechanizmą. Tai taip pat prisidėtų prie didesnio valdžios institucijų skaidrumo ir

[29] The Civil Liberties Union for Europe, *Liberties Rule of Law Report 2024. Lithuania*, žiūrėta 2025 m. spalio 10 d., https://dq4n3btxmr8c9.cloudfront.net/files/b0yq9_/LITHUANIA_Liberties_RuleOfLaw_Report_2024.pdf.

[30] Litvaitis ir kt., *supra note*, 6: 41.

[31] The Civil Liberties Union for Europe, *op. cit.*

atitiktų tiek Europos Komisijos teisinės valstybės principo įgyvendinimo ataskaitose formuluojamus rekomendacinius principus, tiek Bendrojo duomenų apsaugos reglamento reikalavimą derinti duomenų apsaugą su saviraiškos ir informacijos laisve.

IŠVADOS

Žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų teisė gauti informaciją iš valdžios institucijų yra esminė saviraiškos ir informacijos laisvės dalis. Duomenų rinkimas ir gavimas yra labai svarbus parengiamasis žurnalistikos žingsnis, neatsiejamas ir saugotinas žiniasklaidos laisvės elementas. Šios teisės įgyvendinimas turi būti užtikrintas net ir tais atvejais, kai prašomoje gauti informacijoje esama asmens duomenų. Tokiu atveju asmens teisė į asmens duomenų apsaugą turi būti suderinta su konstitucine saviraiškos ir informacijos laisve.

Nei Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas, nei kiti teisės aktai *per se* nedraudžia valdžios institucijoms teikti informaciją, kurioje yra asmens duomenų, žurnalistams ir kitiems viešosios informacijos rengėjams, skleidėjams.

Esamos teisės gauti informaciją iš valdžios institucijų įgyvendinimo ir gynimo priemonės yra nepakankamos, jas būtina stiprinti. Vienas iš siūlytinų sprendimo būdų – užtikrinti subalansuotą, specializuotą ir greitą teisinės gynybos mechanizmą, suteikiant žurnalistų etikos inspektoriui papildomus įgaliojimus nagrinėti žiniasklaidos atstovų skundus dėl informacijos neteikimo.

RECONCILIATION OF THE CONSTITUTIONAL FREEDOM OF EXPRESSION AND INFORMATION WITH THE RIGHT TO PROTECTION OF PERSONAL DATA IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO RECEIVE INFORMATION OF JOURNALISTS AND OTHER REPRESENTATIVES OF PUBLIC INFORMATION PRODUCERS

EGLĖ BILEVIČIŪTĖ, ALIONA GAIDAROVIČ, SALVIJA MULEVIČIENĖ

SUMMARY. *The publication analyses how to reconcile the constitutional freedom of expression and information with the right to data protection when journalists and other public information providers request data from public authorities. The central issue discussed is that, in practice, public authorities, relying on the General Data Protection Regulation, often refuse to disclose information containing personal data. This may lead to disproportionately restricting the right to receive information and may weaken the media's role as a watchdog in a democratic society. The publication explores the regulatory framework governing freedom of expression and information in European Union and Lithuanian law, reviews relevant case law, and analyses the available mechanisms for protecting these rights such as appeals to the Seimas Ombudsman, the Lithuanian Administrative Disputes Commission, and the Regional Administrative Court while assessing their timelines and practical effectiveness. The main conclusion is that existing remedies do not always provide timely or effective protection of journalists' right to access information. Therefore, the publication proposes considering the strengthening of this right by granting the Inspector of Journalist Ethics the authority to examine complaints concerning refusal to provide information, thereby contributing to a more balanced alignment between data protection and freedom of expression.*

KEYWORDS: freedom of expression, journalists' access to information, restrictions on the provision of personal data to the media, mechanisms for protecting the rights of producers (distributors) of public information, General Data Protection Regulation, expansion of the competence of the journalistic ethics inspector.

Informacinis privatumas Lietuvos teismų sistemos veikloje kaip vienas iš konstitucinės teisės į privataus gyvenimo apsaugą aspektų

RŪTA PETKUVIENĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija
Teisės ir teisėsaugos institutas
El. paštas: ruta@mruni.eu

SANTRAUKA. *Asmens duomenų apsaugos koncepcija siejama su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 str. nustatyta teise į žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą. Nacionalinėje teisėje asmens duomenų apsaugos doktrina kildinama iš šios teisės, Europos Sąjungos teisės sistemoje šios teisės atskirtos: teisė į privatų ir šeimos gyvenimą nustatyta Chartijos 7 str., o Chartijos 8 str. 1 d. įtvirtinta teisė į asmens duomenų apsaugą.*

Informacinis privatumas yra asmens duomenų apsaugos doktrinos sudedamoji dalis. Tvarkant asmens duomenis imta plačiai naudotis sparčiai modernėjančiomis informacinėmis technologijomis. Asmens duomenų valdytojai ir tvarkytojai pagal savo veiklos sritį ėmė kurti taisykles, kurios numatytų duomenų apsaugos technines ir organizacines priemones, siekdami užtikrinti 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas) (OJ L 119, 2016-05-04) (toliau – Reglamentas arba BDAR), nuostatas.

Lietuvos įstatymų leidėjas neparengė teisės principų, kurių pagrindu turėtų būti kuriamas asmens duomenų tvarkymo teisinis mechanizmas. Taisyklių sukurtą rezultatų legitimumą pirmiausia reikėtų vertinti atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo formuojamą žmogaus privataus neliečiamumo principo doktriną. Po to atliekama patikra su Chartijos 8 str. numatytomis asmens duomenų tvarkymo garantijomis. Panašus aiškinimas pateikiamas generalinio advokato P. Cruz Villalón išvadoje sujungtose bylose C-293/12 ir C-594/12 (žr. 63–66 p.). Tačiau, kaip parodė taisyklių taikymo rezultatas, kuriant asmens duomenų apsaugos tvarkas dažnai perrašomos Reglamento nuostatos, o jų aiškinimas atliekamas formaliai, stengiantis nenukrypti nuo teisės akto nuostatų.

[1] ORCID: 0000-0003-0047-1729.

Asmens duomenų tvarkymo teismuose taisyklių kūrimo paskata taip pat buvo Reglamentas. Kalbant apie teismuose tvarkomus asmens duomenis, pastebėtina, kad šią veiklą reguliuojančios taisyklės yra sudėtinė teismų vykdomo teisingumo dalis. Tai svarbus aspektas, keičiantis bendras asmens duomenų apsaugos taisykles. Kita vertus, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas 2023 m. kovo 2 d. sprendime byloje Norra Stockholm Bygg C 268/21 pabrėžė, kad vadovaudamas bylos procesui nacionalinis teismas turi imtis papildomų duomenų apsaugos priemonių, kaip antai BDAR 4 str. 5 p. apibrėžto pseudonimų davimo duomenų subjektų vardams ir pavardėms ar bet kurios kitos priemonės, mažinančios teisės į duomenų apsaugą suvaržymą. Tai rodo, kad teisingumo vykdymo misija negalima pateisinti laisvo viešuose teismo posėdžiuose nagrinėjamų bylų asmens duomenų naudojimo. Atsižvelgiant į tai buvo pasirinktas tyrimo tikslas – atskleisti, ar paieškų variklių valdytojas (teismai) imasi priemonių, kad draudžiama platinti informacija apie žmogaus asmeninį gyvenimą nebūtų atskleista, o ją atskleidus, ar yra veiksmingas būdas pažeidimams pašalinti. Teismai neturėtų spręsti, neinformavę duomenų subjekto apie jo duomenų panaudojimą, ar asmens duomenų panaudojimas nepažeidžia asmens teisių ir laisvių. Pastebėtina, kad Lietuvoje dėl teisės būti pamirštam, siekiant asmens duomenų apsaugos, buvo pradėti keli teismo procesai, tačiau tokia teisė neįgyvendinta. Suprantama, teisės būti pamirštam sąvoka turi daug aspektų, ji vis dar kuriama ir, nors jos taikymas praktikoje įgijo tam tikrų skiriamųjų bruožų, teismuose dėl aukšto įrodinėjimo standarto labai sudėtinga šią teisę įgyvendinti.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: teisė į privataus gyvenimo gerbimą, asmens duomenų apsauga, teismų informacinė paieškos sistema, teisė būti pamirštam, viešas interesas žinoti, teisė prieštarauti.

ĮVADAS

„Žmogaus teisės – šiuolaikinės civilizacijos vertybė“[2], – rašė Toma Birmontienė. Kadangi žmogaus teisės yra tiek teisinė, tiek pilietinė, tiek politinė kategorijos, jų turinys yra talpus, priklausomas nuo socialinių pokyčių, kuriuos nulemia visuomenės vertybinės nuostatos.

Dabartinėje tinklaveikos visuomenėje susiformavo didžiulis informacijos poreikis. Informaciją siekiama patogiai gauti ir ja greitai pasidalinti. Visuomenėje dėl plačios informacijos sklaidos gauti duomenys tampa tokio turinio, kaip juos supratęs interpretuoja individas, kitiems eksternalizuojantis savo pažiūras, nuomonę, įsitikinimus. Šiuolaikinėje visuomenėje apsikeitimas žiniomis ir nuomonėmis paprastai įvyksta virtualioje erdvėje, kurioje sudėtinga kontroliuoti privačios informacijos apie asmenybę apsaugą. Taigi vertybė – privatus gyvenimas – kaip viena iš pilietinių teisių gali būti neapsaugota dėl neatsakingo paties asmens elgesio, jam pasidalinus asmenybę identifikuojančiais duomenimis.

[2] Toma Birmontienė ir kt., *Lietuvos konstitucinė teisė* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001), 273.

Šiame straipsnyje tiriama asmens duomenų apsauga teismų informacinėje paieškos sistemoje, siekiant išsiaiškinti, kiek užtikrinamas asmenybės informacinis privatumas. Taigi straipsnio tikslas – atskleisti, ar paieškų variklių valdytojas (teismai) imasi priemonių, kad draudžiama platinti informacija apie žmogaus asmeninį gyvenimą nebūtų atskleista, o ją atskleidus, ar yra veiksmingas būdas pažeidimams pašalinti.

Bylų informacija domina visuomenę, todėl internetinės naujienų svetainės turi atskirus puslapius, kuriuose apžvelgia rezonansines ir kitas bylas, dažniausiai turinčias kriminalinį aspektą. Ir tai yra jų privataus verslo dalis, nukreipta į poreikį gauti pelną. Kiti verslininkai, kurie domisi teismine praktika ir jos ieško teismų informacinėje sistemoje, yra advokatai. Gautas žinias jie naudoja profesiniais tikslais, kurie nukreipti į sėkmės poreikį / mokestį (susitarimą, pagal kurį užmokesčio dydis priklausytų nuo bylos baigties[3]). Vadinasi, Lietuvos teismų informacinė sistema (toliau – LITEKO) tampa informacijos originaliuoju šaltiniu, tenkinančiu tiek viešąjį, tiek privatų interesą apie teismuose nagrinėjamas arba išnagrinėtas bylas.

Atsižvelgiant į leidinio koncepciją, šio straipsnio tyrimo objektas yra reglamentuojama asmenybės duomenų apsauga, teisė naudotis viešai skelbtinuose teismų sprendimų informacija ir teisė būti pamirštam kaip vienas iš teisės į privatų gyvenimą apsaugos elementų.

Vienas iš aspektų, kodėl klausimas dėl bylų informacijos viešinimo aktualus, yra būtinybė įvertinti santykį tarp asmenybės teisės į privatumą ir visuomenės intereso turėti prieigą prie bylos informacijos, kurios atskiri individai, jų grupės domisi priimtu sprendimu dėl jiems svarbių priežasčių. Antras šios temos aktualumą pagrindžiantis momentas – nėra vienareikšmiško nei teisės mokslininkų, nei praktikų atsakymo, kada asmuo gali įgyvendinti subjektinę teisę būti pamirštas. Trečias aspektas, kodėl norėtųsi šią temą aptarti, siekis pasvarstyti, kokios yra ribos žinoti bylų informaciją, kurioje yra duomenys apie asmenybę (-es). Anksčiau nurodyti temos aktualumą parodantys aspektai kartu yra ir šio straipsnio uždaviniai, leidžiantys iškelti hipotezę, ar inercija (pripratimas) domėtis priimtais teismų procesiniais sprendimais nėra intervencija į privatų asmens gyvenimą, neturinti nieko bendra su teismų sprendimų skaidrumo visuomenine kontrole.

Pasirinkta praktinė tyrimo kryptis paveikė, kad darbe daugiau dėmesio neskiriama duomenų teisinės apsaugos, teisės būti pamirštam sąvokų paieškoms[4]. Mokslininkai pakankamai plačiai nagrinėjo asmens duomenų tvarkymo ir asmens privatumo santykį elek-

[3] Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo (*Valstybės žinios*, 2004-04-06, Nr. 50–1632) 50 str. 2 d. nurodyta, jog civilinėse bylose, taip pat kai pareiškiamas ieškinys baudžiamojoje byloje, leidžiama dėl advokato užmokesčio susitarti taip, kad šio užmokesčio dydis priklausytų nuo bylos baigties, jeigu tai neprieštarauja advokatų veiklos principams.

[4] Sąvokos aiškinamos taip, kaip jos nurodytos Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo (toliau vadinama – Direktyva 95/46/EB) reguliavimo.

troninių ryšių sektoriuje, pvz., Irmantas Jarukaitis[5], Vaidas Kalpokas[6], Inga Malinauskaitė[7], Renata Marcinauskaitė, Darius Štitilis. Birutė Pranevičienė[8] tyrė, ar informacinės technologijos gali būti laikomos didele grėsme privatumui, nes jos yra būtina sąlyga visapusiškam stebėjimui, didelėms duomenų bazėms ir greita informacijos sklaida visame pasaulyje. Liudvika Meškauskaitė[9] ne kartą pateikė savo įžvalgas dėl teisės gauti informaciją, apie naudojimosi žodžio laisve ribas. Ilona Petrylaitė[10] daktaro disertacijoje nurodė, kad negausi Lietuvos teismų jurisprudencija asmens duomenų teisinės apsaugos klausimais nėra itin vertinga moksliniu požiūriu. Teismai savo sprendimuose paprastai apsiriboja Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo nuostatų pakartojimu, plačiau šių nuostatų neinterpretuodami.

Šio mokslinio straipsnio apimtis labai maža, tačiau tai pirmasis kvietimas moksliniu aspektu diskutuoti dėl BDAR nuostatų taikymo tvarkant asmens duomenis teismuose. Tyrime pasinaudota šiais metodais: lyginamuoju, sisteminės analizės, logikos. Lyginamuoju metodu tiriami teisinio reguliavimo pokyčiai, tarp jų – ir istoriniu aspektu. Sisteminės analizės metodas pasitelktas interpretuojant teismuose asmens duomenų apsaugos teisinį reguliavimą, jį aiškinant Direktyvos 95/46/EB kontekste. Straipsnyje logikos metodas padėjo pagrįsti dėstomas įžvalgas ir išvadas, kritiškai įvertinant teisės būti pamirštam įgyvendinimo ribas.

1. VIEŠASIS INTERESAS ŽINOTI APIE ASMENYBĘ IŠ NACIONALINĖS TEISMŲ INFORMACINĖS SISTEMOS IR ŠIOS TEISĖS (NE)PAGRĮSTAS SUABSOLIUTINIMAS

Žmogaus teisių doktrinos plėtra susiduria su naujomis netikėtomis užduotimis – ekonomikos krize, o dabar ir COVID-19 pandemija, tačiau tai neišvengiami iššūkiai ne tik visuomenės gerovei, bet ir teisei[11], – rašė Toma Birmontienė. Galime teigti, kad modernios informacinės technologijos ir jų suteiktos galimybės pasinaudoti asmens duomenimis yra naujas ir labai sudėtingas iššūkis teisei.

Duomenys, esantys Lietuvos teismų informacinėje sistemoje LITEKO, sulaukia daug dėmesio ir viešo aptarimo tiek profesiniu lygmeniu (pvz., teisinių žinių ir naujienų tinkla-

[5] Irmantas Jarukaitis, *Elektroninių ryšių teisė* (Vilnius: Eugrimas, 2005), 333–376.

[6] Vaidas Kalpokas ir Renata Marcinauskaitė, „Tapatybės vagystė elektroninėje erdvėje: technologiniai aspektai ir baudžiamasis teisinis vertinimas“, *Teisės problemos* 3 (2012): 30–52.

[7] Darius Štitilis, Vaidotas Gutauskas ir Inga Malinauskaitė, „Asmens duomenų apsaugos virtualiuose socialiniuose tinkluose teisinė aplinka“, *Societal Innovations for Global Growth* 1 (2012): 288–308.

[8] Birutė Pranevičienė ir Darius Amilevičius, „The Limiting of Privacy in the Cyberspace“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 6 (2011): 237–253, Birutė Pranevičienė, „The Right to Privacy in the Context of information technology development“, *Public Security and Public Order* 6 (2011): 254–270.

[9] Liudvika Meškauskaitė ir Dainius Sinkevičius, *Žiniasklaidos teisės vadovas* (Vilnius, 2018).

[10] Ilona Petrylaitė, „Asmens duomenų teisinės apsaugos principai“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013).

[11] Toma Birmontienė, „Žmogaus teisių konstitucinės doktrinos plėtra: teisės į teismą metamorfozės“, iš *Konstitucija ir teisė. Liber Amicorum Vytautui Sinkevičiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 111.

vietėje INFOLEX, „TeisėPro“ ir pan.), tiek bendruose viešuose žmonių komentaruose (pvz., sistemoje „Facebook“, socialinės žiniasklaidos platformoje „Twitter“ ir pan.). Modernios technologijos ir tobulinami paieškos varikliai LITEKO padeda rinkti ir tvarkyti duomenis, apie tai nė nežinant duomenų subjektui, todėl teismų sistemoje paskirtas duomenų apsaugos pareigūnas, kuris prižiūri, kad nebūtų pažeidžiamos žmogaus teisės.

Gyvename informacijos amžiuje[12]. Informacija tampa vis vertingesne preke ir galingesniu poveikio instrumentu. Seniai „pamirštos“ bylos gali suformuoti griaunantį (kuriantį) reiškinį, keičiantį socialinę tvarką[13]. Tvarka yra visuomenės kaip bendruomeninio reiškinio egzistencijos atributas: yra tik tiek visuomenės, kiek jos nariai laikosi socialinės tvarkos, kuri nebūtinai turi kilti ir nekyla vien iš sąmoningos valdžios valios.

Kalbant apie teismuose tvarkomus asmens duomenis pastebėtina, kad šią veiklą reguliuojančios taisyklės yra sudėtinė teismų vykdomo teisingumo dalis[14]. Tai svarbus aspektas, keičiantis bendras asmens duomenų apsaugos taisykles. BDAR 55 str. 3 d. nurodyta, kad priežiūros institucijos nekompetentingos prižiūrėti duomenų tvarkymo operacijų, kurias atlieka teismai, vykdydami savo teismines funkcijas.

Lietuvoje Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija atsisako tirti asmens skundą dėl duomenų atskleidimo per LITEKO sistemą ir tuo atveju, jei sužinotus iš kitos bylos asmens duomenis atskleidžia advokatas nesusijusios bylos proceso dalyviams. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija formaliai remiasi teismų praktika[15]. Galima kritikuoti visais atvejais nusišalinimą tirti iškeltą teisės į privatų gyvenimą pažeidimą. Abejotina, ar pareigos prižiūrėti duomenų tvarkymo operacijas pagal BDAR 55 str. 3 d. nebuvimas ir advokato siekis privataus verslo sumetimais pasinaudoti surinktais iš kitų bylos duomenimis susiję teisinio reguliavimo tikslu ir yra teisėtas teisės žinoti apie bylą panaudojimo būdas, o teisės būti

[12] Narimantas Paliulis, Eugenijus Chlivickas ir Arnoldina Pabedinskaitė, *Valdymas ir informacija* (Vilnius: Technika, 2004), 8. https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:3663914/datastreams/ATTACHMENT_3663926/content.

[13] Antai, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2012 m. konstatavo, kad G. P. piktnaudžiavo tarnyba, nes būdamas Vilniaus savivaldybės administracijos direktoriumi protegavo graužikų naikinimo paslaugas teikusią savivaldybės įmonę. Išnagrinėtos 2012 m. bylos informacija ir žinia apie nesumokėtą žalą, priteistą Vilniaus miesto savivaldybės naudai, tačiau panaudotą naujai, tapo priežastimi atsistatydinti XIX Vyriausybei. Saulius Chadasevičius, „Vilniaus savivaldybės administracijos direktoriaus pareigas ėjusiam G. Paluckui – baudžiamoji byla“, *15min*, 2010 m. kovo 17 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/vilniaus-savivaldybes-administracijos-direktoriaus-pareigas-ejusiam-g-paluckui-baudziamoji-byla-59-88941?utm_medium=copied.

[14] Teisėjų tarybos 2018 m. rugpjūčio 31 d. nutarimo Nr. 13P-80-(7.1.2) „Dėl Asmens duomenų tvarkymo teismuose taisyklių patvirtinimo“ 8.13 papunktyje numatyta, kad šiais tikslais asmens duomenys tvarkomi teismų procesinių sprendimų nuasmenintų versijų rengimą ir skelbimą reglamentuojančiuose teisės aktuose nustatyta tvarka, *Infolex*, žiūrėta 2025 m. rugsėjo 12 d., https://www.infolex.lt/ta/493178.

[15] Pvz., Vilniaus apygardos administracinis teismas administracinėje byloje Nr. I-822-643/2019 padarė išvadą, kad „Inspekcija nėra įgaliota vertinti pareiškėjos asmens duomenų teikimo Kauno apylinkės teismo Kauno rūmams teisėtumo, t. y. neturi teisės vertinti ar NŽT Kauno miesto skyrius teisėtai ar neteisėtai pateikė pareiškėjos asmens duomenis administracinio nusižengimo bylą nagrinėjančiam teisėjui. Priešingu atveju, Inspekcija viršytų jai teisės aktais suteiktus įgaliojimus, nepagrįstai kišdamasi į bylos nagrinėjimo procesą bei teisingumo vykdymą“, *Infolex*, žiūrėta 2025 m. spalio 2 d., https://www.infolex.lt/tp/1738703.

pamirštam paneigimas.

Kyla klausimas, ar asmuo gali įgyvendinti subjektinę teisę būti pamirštam ir kokios jo kaip asmenybės teisės į privatumą dėl teismuose tvarkomų asmens duomenų. Toma Birmontienė rašė, jog neretai Konstitucinis Teismas asmens pareigas interpretuoja aiškindamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 str. nuostatą, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių[16]. Konstitucinis Teismas, 2000 m. gegužės 8 d. nutarime[17] interpretuodamas Konstitucijos 28 str. nuostatas, pabrėžė, kad Konstitucijos 28 str. yra nustatytas vienas esminių principų, kuris reiškia, kad teisėtas žmogaus elgesys nėra neribotas ir absoliučiai laisvas; žmogus, būdamas socialinė būtybė, gyvena visuomenėje tarp į save panašių ir lygių savo orumu ir teisėmis žmonių; kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei, kurioje tik ir gali visiškai laisvai vystytis jo asmenybė, o svarbiausia iš tų pareigų – nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių.

Taigi pagal anksčiau cituotą Konstitucinio Teismo nutarimo ištrauką ir teisėtas žmogaus elgesys gali būti vertinamas; dėl jo viešai gali būti reiškiamos nuomonės. Kilęs ginčas dėl vertinimo apie elgesio teisėtumą (leistinumą) perkeliamas į teismo procesą. Elgesio leistinumas yra dažnai nevienareikšmiškai suprantamais garbės ir orumo klausimais. Pastebėtas visuomenės agresyvėjimas buvo palydėtas padažnėjusiais teismų procesais, nes konflikto šalys jau linkusios ne užsiimti savigyna, bet pasinaudoti teise kreiptis į teismą. Duomenys apie išnagrinėtą bylą, net ir atmetus teisines pretenzijas, išlieka LITEKO. Pagal žinomos bylos fabulą, visuomenės informavimo priemonėse paskelbus žmonių vardus ir pavardes, paieškos variklius LITEKO suteikiama galimybė gana lengvai susipažinti su visa išnagrinėtos bylos medžiaga, sužinoti apie žmogų, jo privatų gyvenimą, vertybines nuostatas, socialinį elgesį ir pan.

„Teisininkų dienų 2016“ atidarymo konferencijoje „Ar internetas turi teisę į Tavo asmenybę?“ Egidijus Kūris, Darius Štitilis, Mantas Rimkevičius, Greta Roguckytė, Arnoldas Lukošius ir Vytautas Mizaras diskutavo apie skaitmeninio amžiaus iššūkius[18]. Darius Štitilis per konferenciją pateikė vertinimą, kad teisė būti pamirštam nėra absoliuti, nes, pvz., pedofilas negali reikalauti pašalinti duomenis iš bylos medžiagos apie jo padarytą neteisėtą veiką. Nesiekiant gilesnės analizės, sutiktina su tokia teisine argumentacija.

Teisės doktrinoje pripažįstama, jog nėra absoliučių teisių, todėl tiek teisė į asmens privatų gyvenimą, tiek teisė būti pamirštam, tiek visuomenės teisės žinoti yra santykinės, koreliuojančios pagal įgytų teisių ir vykdomų pareigų turinį. Visada būtina surasti pusiausvyrą tarp asmens teisės reikalauti pašalinti jo asmenybę identifikuojančius duomenis ir įgyvendinti subjektinę teisę būti pamirštam bei visuomenės teisės žinoti, be kita ko, ir dėl LITEKO

[16] Toma Birmontienė ir kt., *Lietuvos konstitucinė teisė* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001), 273.

[17] Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 12.05.2000, Nr. 39–1105.

[18] Darius Štitilis, „Ar internetas turi teisę į Tavo asmenybę?, pranešimas konferencijoje 2026 m. spalio 10 d., TeDi'16, https://www.youtube.com/watch?v=d7KrxoLJDfM.

surinktų ir tvarkomų duomenų.

Lietuvos Respublikos spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymo, priimto 1990 metais, 6 str. 3 d. buvo nurodyta, kad draudžiama platinti informaciją apie žmogaus asmeninį gyvenimą, išskyrus nustatytas teismo žinias[19]. Taigi teismui buvo pavesta asmens duomenų sklaidos kontrolės funkcija, tačiau ši sritis nebuvo reguliuojama aiškiais teisinės apsaugos principais. Šiuo metu galiojančiame teisiniame reguliavime nustatyta, jog informacija apie privatų gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo tais atvejais, kai ji padeda atskleisti įstatymų pažeidimus ar nusikalstamas veikas, taip pat kai informacija pateikiama viešai nagrinėjant bylą. Be to, informacija apie viešojo asmens privatų gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo, jeigu ji atskleidžia visuomeninės reikšmės privataus šio asmens gyvenimo aplinkybes ar asmenines savybes[20]. Vadinasi, informacijos, prieinamos LITEKO naudotojams (kaip ir kitomis informacinėmis technologijomis), tam tikra pasirinkta tvarka suradimas nėra apibrėžtas laike[21] ir pakankamai liberalus, nes visuomenės teisė žinoti, pavyzdžiui, apie viešą asmenį yra didesnės vertės ir pagal žmogaus teisių katalogą svarbesnė nei teisė būti pamirštam[22].

Minėta, kad galiojantis teisinis reguliavimas suteikia teisę visuomenei žinoti apie privatų gyvenimą viešai nagrinėjamose (išnagrinėtose) bylose. Tačiau verta pasvarstyti, kada asmuo gali pradėti gintis, prašydamas pašalinti jo asmenybę apimančius duomenis, nes visuomenės teisė žinoti taip pat yra santykinė ir negali tapti smalsumo apie kito privatų gyvenimą patenkinimo priemone, juo labiau tiek advokatų, tiek kai kurių visuomenės informavimo priemonių verslo dalimi.

Atsakydami į šį klausimą galime pasinaudoti Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2014 m. gegužės 13 d. Didžiosios kolegijos sprendime byloje Nr. C-131/12 *Google Spain SL* (toliau – „Google Spain“), *Google Inc. v. Agencia Espanola de Protecction de Datos, Mario Costeja Gonzalez* pateiktais išaiškinimais[23]. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) nusprendė, kada tinklalapiuose esančių duomenų tvarkymas, surinktų duomenų kaupimas ir paieška pagal surinktus duomenis, pasinaudojant internetinės paieškos vari-

---

[19] Lietuvos Respublikos spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7–163. Neteko galios 1996 m. liepos 10 d. įstatymu Nr. I-1454 (*Valstybės žinios*, 1996, Nr. 71–1707).

[20] Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 str. 3 d. (galiojanti suvestinė redakcija nuo 2025-07-01), *Valstybės žinios*, 1996-07-26, Nr. 71–1706

[21] Visuomenės informavimo įstatymo 14 str., taip pat CK 2.23 str. nenustato konkretaus laiko termino, per kurį turi būti taikomas teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ribojimas, t. y. nėra teisės akto, kuriame būtų numatytas terminas teisės būti pamirštam įgyvendinimui.

[22] Taigi viešojo asmens statusą turintis G. P., kurio asmeninės savybės ir aplinkybė dėl neatlygintos žalos savivaldybei buvo kritiškai įvertintos visuomenėje dėl daugiau kaip prieš dešimtmetį išnagrinėtos bylos, pagal galiojantį teisinį reguliavimą neįgyja teisės prašyti pašalinti informaciją, atvaizduojamą LITEKO paieškos sistemos rezultatuose.

[23] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Didžiosios kolegijos 2014 m. gegužės 13 d. sprendimas byloje *Google Spain SL ir Google Inc. prieš Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) ir Mario Costeja González,* C-131/12, ECLI:EU:C:2014:317.

kliais, gali pažeisti Direktyvos 95/46/EB 2, 4, 12 ir 14 str. reikalavimus. Pastebėtina, jog LITEKO duomenimis galima pasinaudoti panašiai, kaip ir „Google“, todėl ESTT įžvalgos yra teisiškai reikšmingos tiriamuoju aspektu, kadangi tinklalapio ir jame esančios informacijos apie asmenį įtraukimas į rezultatų sąrašą, rodomą atlikus paiešką pagal jo tam tikrus asmens duomenis, labai palengvina šios informacijos prieinamumą visiems informacijos apie duomenų subjektą ieškantiems internautams ir gali turėti lemiamos reikšmės šios informacijos sklaidai. Taigi ESTT nurodė, kad sprendžiant, ar būtina šalinti informaciją iš paieškos rezultatų erdvės, reikia įvertinti keturis kriterijus: 1) ar skelbiami duomenys sukelia duomenų subjektui neigiamų padarinių; 2) ar duomenų subjektas turi teisę į tai, kad atitinkama su juo susijusi informacija šiuo metu sudaromuose rezultatų, rodomų atlikus paiešką pagal jo asmenvardį, sąrašuose nebebūtų siejama su jo asmenvardžiu; 3) ar visuomenė suinteresuota gauti tokią informaciją ir interesas atitinka teisėtumo principą; 4) ar duomenų subjektas dalyvauja viešajame gyvenime.

Jei pripažįstama, kad netenkinami šie kriterijai, asmuo gali prašyti pašalinti nuorodas į trečiųjų asmenų paskelbtus tinklalapius, kuriuose yra informacijos apie šį asmenį, taip pat tais atvejais, kai šis asmenvardis arba ši informacija nėra anksčiau ištrinti arba tuo pat metu ištrinami iš šių tinklalapių, ir tai padaryti, net jei atitinkami duomenys šiuose tinklalapiuose paskelbti teisėtai. Taigi eksplicitiškai taikant Didžiosios kolegijos sprendime byloje Nr. C-131/12 suformuluotas taisykles, LITEKO duomenys apie asmenybę nėra teisinis pagrindas pasinaudoti jais visais atvejais, o asmuo gali reikalauti pašalinti nuorodas iš trečiųjų asmenų paskelbtų tinklalapių. Galime teigti, jog ir informacijos, pateikiamos iš viešai nagrinėjamos bylos, panaudojimas tampa apribotas ESTT suformuluotais pagrindais, todėl galiojantis teisinis reguliavimas Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 str. 3 d. ne visiškai atitinka ES formuojamą teismų praktiką.

Taigi tobulėjant technologijoms ir komunikacijos priemonėms galima apsaugoti savo interesus, pasinaudojant vadinamąja teise būti pamirštam. Ši teisė apima privatumo apsaugą dėl informacijos, susijusios su asmeniu, kurio tapatybė yra nustatyta ar gali būti nustatyta, tvarkymo atvejo. EŽTT yra pripažinęs, kad asmens duomenų apsauga turi esminę reikšmę asmens galimybei naudotis Konvencijos 8 str. saugoma teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą[24]. EŽTK 8 str. traktuojamas kaip apimantis teisę į asmens duomenų apsaugą[25].

Lietuvoje yra keli atvejai, kada asmenys kreipėsi į teismus su prašymais įgyvendinti jų „teisę būti pamirštam“[26] (ištrinti duomenis iš LITEKO, iš interneto svetainės pašalinti

[24] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2023 m. liepos 4 d. sprendimas byloje *Hurbain prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 57292/16, par. 190; 2017 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Satakunnan Markkinapörssi Oy ir Satamedia Oy prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 931/13, par. 136–137.

[25] Skirgailė Žalimienė ir kt., *Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos, kaip individualių teisių gynybos standarto, taikymas supra- ir nacionaliniu lygmenimis* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019), 218.

[26] Duomenų subjektui Taisyklių 28.4 papunktis suteikia teisę reikalauti ištrinti duomenis („teisė būti pamirštam“). Teisėjų tarybos 2018 m. rugpjūčio 31 d. nutarimas Nr. 13P-80-(7.1.2) „Dėl Asmens duomenų tvarkymo teismuose taisyklių patvirtinimo“, *Infolex*, žiūrėta 2025 m. rugpjūčio 10 d., https://www.infolex.lt/ta/493178.

teismo pranešimą apie bylą), tačiau tokius prašymus buvo atsisakyta tenkinti, remiantis šios teisės įgyvendinimo išimtimis, numatytomis numatytos BDAR 17 str. 3 d. Iki šio straipsnio parengimo datos Lietuvos Respublikos teismų ir Nacionalinės teismų administracijos duomenų apsaugos pareigūnė negavo prašymo dėl BDAR 17 str. 3 d. taikymo. Taigi mūsų visuomenė aktyviai nesinaudoja teise būti pamirštai, kita vertus, teismų praktikoje kolektyvinės teisės[27] prioretizavimas prieš teisę į asmenybę neskatina siekti šios teisės įgyvendinimo.

2. INFORMACIJOS, ATVAIZDUOJAMOS PAIEŠKOS SISTEMOS REZULTATUOSE, PAŠALINIMO IR INTERNETO NAUDOTOJŲ INTERESŲ TURĖTI PRIEIGĄ PRIE INFORMACIJOS, SUSIJUSIOS SU TEISMŲ VYKDOMA TEISINGUMO VEIKLA, PUSIAUSVYRA

Teisė reikalauti ištrinti tvarkomus duomenis (angl. *the right to be forgotten*) turi kiekvienas duomenų subjektas. Tai, minėta, reguliuoja BDAR 17 str., kurio 3 d. kartu numato ir išimtis, kuomet šia teise negalima pasinaudoti, o vienas iš šių atvejų – siekiant pareikšti, vykdyti arba apginti teisinius reikalavimus (3 p.)[28].

Gairėse Nr. 5/2019 dėl teisės būti pamirštam paieškos sistemose taikymo kriterijų pagal Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą[29] nurodyta, jog, kai yra pateiktas prašymas išbraukti duomenis dėl įtikinamų teisėtų priežasčių, reikia įvertinti, ar asmuo: a) nedalyvauja viešajame gyvenime; b) atitinkama informacija nesusijusi su jo profesiniu gyvenimu, bet daro poveikį jo privatumui; c) remiantis teismo sprendimu, informacija yra neapykantą kurstanti kalba, šmeižtas, įžeidimas ar panašūs prieš jį nukreipti nusikaltimai saviraiškos srityje; d) duomenys yra patikrintas faktas, bet iš esmės netikslūs; e) duomenys susiję su palyginti nesunkiu, seniai padarytu nusikaltimu ir daro žalą duomenų subjektui.

Galima teigti, kad Gairėse 5/2019 ne visi rekomenduojami vertintini kriterijai yra aiškiai apibrėžti. Dažnai kyla diskusijų, pavyzdžiui, kada laikysime, jog asmuo dalyvauja viešajame gyvenime. Kriterijams taikyti reikia ir teisės doktriną išmanyti, ir žinių iš teismų praktikos[30].

---

[27] Patricia Blanc-Gonnet Jonason, Richard Calland šią teisę apibrėžia kaip „kolektyvinę teisę gauti bet kokią informaciją dėl bet kokio motyvo. Patricia Blanc-Gonnet Jonason, Richard Calland, „New horizons, urgent imperatives: transparency & climate finance. Rutgers University 1st global conference on transparency research“, 2011 m. birželio 20 d.

[28] 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 „Dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB“ (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas), žiūrėta 2025 m. rugpjūčio 30 d., https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/2016-05-04).

[29] „Gairės Nr. 5/2019 dėl teisės būti pamirštam paieškos sistemose taikymo kriterijų pagal Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą“, žiūrėta 2025 m. liepos 7 d., https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/guidelines/guidelines-52019-criteria-right-be-forgotten-search-engines_lt.

[30] Pvz., Teismų praktikoje pagal CK 2.23 str. paprastai skiriamos dvi viešųjų asmenų rūšys: tai viešieji asmenys, dėl savo einamų pareigų, veiklos ar visuomeninės padėties nuolat sulaukiantys visuomenės dėmesio ir

Teisinio reguliavimo vertinimas įrodo, kad ribojimas gauti informaciją, nors ir pripažįstant šią teisę viešojo intereso dalimi, paremtas vienu iš pagrindų – saugoti privačius interesus ar žmogaus teises ir kitus interesus bei teises[31]. Duomenų gavimas iš teismų informacinių sistemų, administruojant teisingumo vykdymą, taip pat siejamas su teise susipažinti su oficialiais dokumentais[32]. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog teisė prašyti pašalinti informaciją, taip apribojant teisę ją gauti, gali būti grindžiama ne tik BDAR 17 str., bet ir Europos Tarybos konvencija dėl teisės susipažinti su oficialiais dokumentais 3 str. 1 d. i p., motyvuojant teismams keliama pareiga užtikrinti šalių lygybę teismo procesuose ir kitas būtinas demokratinės visuomenės vertybes, kurios numatytos šiame teisės akte kaip saugotinos.

Savaime suprantama ir neįrodinėta, kad advokatas, kuris specializuojasi tam tikrų kategorijų bylose, jau turi žinių apie įvairias asmenybes. Prasidėjus naujam teismo procesui, advokatas veiksmingai gali panaudoti sužinotus asmens duomenis, kurie buvo pateikiami viešai nagrinėjant bylą, gindamas kitą klientą. Kitaip tariant, advokatas gali turėti daugiau duomenų iš teismų informacinių sistemų, todėl verslo sumetimais galės jais pasinaudoti kitose bylose atstovaudamas trečiųjų asmenų, nesusijusių su jau išnagrinėtų bylų medžiaga, interesams. Žinomi ir tokie faktai, kad siekiant procesinio rezultato pasinaudojama visuomenės informavimo priemonėmis, formuojant nors ir bendro pobūdžio, bet apgalvotai kryptingą tam tikrą nuomonę teisėjui, kitiems proceso dalyviams, visuomenei apie asmenybę.

Asmens duomenų tvarkymo teismuose taisyklėse (toliau – Taisyklės) nereguliuojama situacija dėl pateikiamos teismo procese dalyvių procesiniuose dokumentuose informacijos panaudojimo ribų ir kriterijų, nenustatyta takoskyra tarp viešojo intereso naudotis kitos bylos medžiaga, kuri išnagrinėta neuždarame teismo posėdyje, ir privataus suinteresuotumo.

---

pagrįstai ją dominantys, ir trumpalaikiai viešieji asmenys, kurie sulaukia visuomenės dėmesio dėl tam tikro įvykio ar poelgio (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-560/2001, 2000 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2000). Esminiai viešojo asmens kriterijai – einamos pareigos, vykdoma veikla ir dėl to atsiradęs nuolatinis ir pagrįstas visuomenės dėmesys. Tačiau pastebėtina, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. spalio 23 d. nutarime byloje Nr. 36/2000 pažymėjo, kad asmens pareigos ar dalyvavimas visuomeninėje veikloje savaime nelaikytini būtinais ar pakankamais kriterijais, pagal kuriuos asmuo gali būti priskiriamas viešiesiems asmenims. Įstatymų leidėjas, įstatymu nustatydamas kriterijus, pagal kuriuos asmuo gali būti priskiriamas viešiesiems asmenims, turi paisyti Konstitucijos 22 str. įtvirtintos žmogaus teisės į privatumą ir Konstitucijos garantuojamo bei saugomo visuomenės intereso būti informuotam apie visus veiksnius, galinčius daryti įtaką viešiesiems reikalams, pusiausvyros.

[31] Adrienne Komanovics, „Transparent Europe? The Council of Europe Convention on Access to Official Documents“, *JADO*, 19 (2010), 151.

[32] Europos Tarybos konvencijos dėl teisės susipažinti su oficialiais dokumentais (*Valstybės žinios*, 2012-07-19, Nr. 85-4452) 3 str. 1 d. 1 papunktyje nurodyta, kad kiekviena Šalis gali apriboti teisę susipažinti su oficialiais dokumentais. Apribojimai turi būti aiškiai nustatyti įstatymuose, jie turi būti būtini demokratinėje visuomenėje ir proporcingi siekiant tikslo apsaugoti šalių lygybę teismo procesuose ir veiksmingą teisingumo administravimą. „Europos Tarybos konvencija dėl teisės susipažinti su oficialiais dokumentais“.

Taisyklėse nurodyta itin daug duomenų[33], kuriuos teisingumo (teisminių įgaliojimų) vykdymo tikslais gali valdyti ir tvarkyti teismai. Šiame teisės akte numatytas ir teisinis mechanizmas, kuris eliminuoja teismo tvarkomų asmens duomenų saugumui kilusią riziką. Taisyklių 25.5 papunktis įpareigoja teismo darbuotoją nedelsiant pranešti teismo pirmininkui ar jo įgaliotam atsakingam asmeniui apie bet kokią įtartiną situaciją, kuri gali kelti grėsmę teismo tvarkomų asmens duomenų saugumui; tais atvejais, kai situacija yra reikšminga, gali turėti didesnį poveikį ir (ar) būtina apie pažeidimą informuoti Valstybinę duomenų apsaugos inspekciją, apie tai taip pat pranešama duomenų apsaugos pareigūnui.

Pagal Taisyklėse numatytą teisinį reguliavimą asmens duomenų pažeidimo rizikos įvertinimas priklauso nuo teismo pirmininko ar jo įgalioto atsakingo asmens žinių ir požiūrio. Įvertinus kaip nereikšmingą grėsmę, patikros procedūra išsamiai neatliekama, o asmuo gali ir nesužinoti apie kilusią riziką. Šiame kontekste pastebėtina, jog asmens duomenų neteisėto panaudojimo žalingos pasekmės kyla ne teismui, o asmeniui, kurio duomenimis neleistinai pasinaudojo.

Tačiau Taisyklių 56 p. numatyti atvejai, kada apie asmens duomenų saugumo pažeidimą duomenų subjektui pranešti neprivaloma. Išimtis, kada nedelsiant privalu pranešti duomenų subjektui apie jo asmens duomenų panaudojimą, yra susijusi su dideliu pavojumi fizinių asmenų teisėms ir laisvėms (Taisyklių 55 p.). Minėta, kad teismo pirmininkas ar jo įgaliotas atsakingas asmuo vertina, ar pranešti duomenų subjektui apie jo asmens duomenų saugumo pažeidimą. Svarstytina, ar Taisyklėse nereikėtų numatyti, jog visais atvejais apie bet kokią grėsmę asmens duomenims būtų pranešta ir duomenų subjektui, kuris savarankiškai nuspręstų, kokių priemonių savo interesams apsaugoti nedelsiant imtis. Teisė žinoti, be kita ko, taip pat yra viena iš konstitucinių teisių. Asmeniui priklauso teisė elgtis laisvai ir nuspręsti, kaip jo duomenys panaudojami ir atvaizduojami paieškoje. Žinodamas apie rizikos grėsmę, duomenų subjektas galėtų įvertinti, ar teismų tvarkomi duomenys nėra pertekliniai, ir pareikalauti juos ištrinti.

Minėta ir tai, kad dėl aukšto įrodinėjimo standarto ir riboto informuotumo duomenų subjektui labai sudėtinga pagrįsti daromą žalą jo privatumui. Ištyrus nacionalinių teismų civilinėse bylose taikomus įvairius apribojimus, sietinus su bylai pateikiama informacija, galime daryti išvadą, kad pradėjus teisminį procesą paprasčiau apsaugoti, pavyzdžiui, ekonominius ir komercinius duomenis, nors ir buvo padaryta žala, kylanti iš konkurencijos

[33] Taisyklių 8.1 papunktyje numatyta, jog tiek neelektroniniu, tiek elektroniniu būdais teismuose nagrinėjamose ir išnagrinėtose bylose gali būti tvarkomi byloje dalyvaujančių asmenų ir kitų proceso dalyvių, taip pat kitų asmenų (ne proceso dalyvių) asmens duomenys (pateikiami proceso dalyvių procesiniuose dokumentuose, liudytojų parodymuose ir pan.): vardas (vardai), pavardė (pavardės), asmens kodas, gimimo data, gyvenamoji vieta ir adresas korespondencijai, fizinio asmens tapatybę patvirtinančio dokumento duomenys, telefono numeris, elektroninio pašto adresas, išsilavinimas, užimtumas, profesija, lytis, pilietybė, etninė kilmė ir kiti asmens duomenys, gaunami proceso įstatymuose ir kituose teismo procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose nustatyta tvarka ir pagrindais, kai pagal teisės aktus tokie asmens duomenys yra reikalingi procesinei veiklai vykdyti. Teisėjų tarybos 2018 m. rugpjūčio 31 d. nutarimas Nr. 13P-80-(7.1.2) „Dėl Asmens duomenų tvarkymo teismuose taisyklių patvirtinimo“, *Infolex*, žiūrėta 2025 m. rugpjūčio 10 d., https://www.infolex.lt/ta/493178.

teisės pažeidimo, bet ne asmenybės duomenis. Komercinių ir kitų ekonominių duomenų apsaugos srityje teismų praktika yra gausi ir išplėtota[34]. Dėl valstybės paslaptį sudarančios informacijos apsaugos taip pat nekyla didesnių teisinių diskusijų. Paprašius bylą nagrinėti uždaruose teismo posėdžiuose, pripažinti bylos medžiagą ar jos dalį nevieša, uždrausti naudoti sužinotą informaciją dažniausiai pasiekiama gerų apsaugos rezultatų. Argumentuojant prašymą bylą nagrinėti neviešuose teismo posėdžiuose dėl galimo asmens duomenų panaudojimo, teismų teisės aiškinimo ir taikymo praktika išplėtota saugant vaiko teisę į privatumą ir teisę apsaugoti su asmens sveikata susijusius duomenis.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Gairių 5/2019 vertinimo kriterijus dėl padarytos neteisėtos veikos – nusikaltimo – būtų paprastesnis nei kiti, nes aišku, jog teisė būti pamirštam gali būti įgyvendinama, kada: a) nusikaltimas padarytas seniai; b) nusikaltimas buvo nesunkus; c) esantys duomenys daro žalą asmeniui. Toks visuomenės teisės žinoti apie nusikaltimus aiškinimas yra universalus[35].

Lietuvoje kylančias diskusijas dėl teisės naudotis visuomenės informavimo priemonėse asmenybės duomenims, kai viešinama informacija susijusi su nusikaltimo padarymu, įvertino kasacinis teismas[36]. Tačiau visuomenė vis iš naujo bando kvestionuoti, ar galima rinkti

[34] Pvz., Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. vasario 6 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e2A-653-934/2023 buvo atskirai nagrinėjamas klausimas dėl Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gruodžio 14 d. nutarties, kuria Vilniaus apygardos teismo 2023 m. birželio 8 d. sprendimas paliktas nepakeistas, nuasmeninimo. Ieškovas dėl bylos dalies medžiagos viešinimo nurodė, kad Vilniaus apygardos teismo sprendimas nagrinėjamoje byloje yra reikšmingas Lietuvos Respublikos visuomenei, verslui, taip pat svarbus teisės teoretikams ir praktikams. Apeliaciniam teismui nusprendus paskelbti nuasmenintą nutartį, tai pasitarnautų kitų nuo konkurencijos teisės pažeidimų nukentėjusių asmenų labui, kadangi paskatintų kitus nukentėjusius asmenis kreiptis dėl savo teisių gynybos į Lietuvos Respublikos teismus. Tai itin aktualu ypač sudėtingose bylose, susijusiose su žalos atlyginimu už konkurencijos teisės pažeidimus. Apeliacinės instancijos teismas, įvertinęs atsakovės prašymą neviešinti bylos medžiagos, nurodė, kad iš viešai skelbtinos Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gruodžio 14 d. nutarties turėtų būti pašalinti ieškovės ir atsakovės į bylą pateikti komercinės veiklos duomenys (tiek pirminiai, tiek jų pagrindu sukurti išvestiniai) ir kiti dokumentai, kuriuose yra su finansiniais (įskaitant kainas, maržas ir kt.), gamybos, technologiniais, apskaitos parametrais susiję duomenys, taip pat vidinė ir išorinė ieškovės ir atsakovės korespondencija, klientų sąrašai ir kiti panašūs duomenys. Taigi veiklos duomenys buvo pripažinti kaip itin reikšmingi. „Dėl nuostolių atlyginimo“, Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. sausio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2A-653-934/2023, *Infolex*, žiūrėta 2025 m. spalio 12 d., https://www.infolex.lt/tp/2224414.

[35] JAV panašiai vertina teisės į asmenybę ribas, esant padarytam nusikaltimui. Pavyzdžiui, 2006 m. JAV, „Associated Press“ paprašė atskleisti Gvantaname kalintų asmenų tapatybes. Gynybos departamentas atsisakė jas atskleisti, motyvuodamas privatumo pažeidimu. Teismas ne tik išaiškino, kad nė vienas kalinys neturi pagrįstų privatumo apsaugos lūkesčių teismo proceso metu. Maja Daruwala, et al., *Our Rights, Our Information: Empowering People to Demand Rights through Knowledge* (New Delhi: Commonwealth Human Rights Initiative, 2007), žiūrėta 2025 m. liepos 30 d., http://www.humanrightsinitiative.org/publications/rti/ our_rights_our_information.pdf.

[36] Pvz., Kasaciniame teisme buvo peržiūrėta byla pagal asmens kasacinį skundą dėl UAB „15min“ valdomame interneto naujienų portale www.15min.lt nuo 2012 m. vasario 10 d. iki šiol viešai skelbiamos informacijos kartu su asmens atvaizdu, susijusios su baudžiamąja byla Nr. 1-181-843/2012. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2023 m. lapkričio 16 d. išaiškino, nors: a) teismas baudžiamąją bylą nagrinėjo neviešo teisiamojo posėdžio metu; b) nusikaltimas, siejamas su prostitucija viešojo administravimo institucijoje, prieš 10 metų atskleistas; c) teismo apkaltinamasis nuosprendis įsiteisėjo ir prieš septynerius metus visiškai įvykdytas; d) teistumas išnyko jau daugiau kaip prieš ketverius metus, tačiau įvertinant nusikaltimo pavojingumą, šokiruojantį

duomenis ir paieškos rezultatas gali trukdyti duomenų subjektui ieškoti darbo, pavyzdžiui, ugdymo įstaigoje, jei asmuo teistas už lytinius nusikaltimus nepilnamečiams asmenims. Manytina, kad į šį klausimą jau atsakyta Gairėse 5/2019, išaiškinus, jog, padarius sunkų nusikaltimą, net ir įrodžius žalą duomenų subjektui, jo prašymas pašalinti duomenis bus atmestas, nes duomenys tvarkomi dėl įtikinamų teisėtų priežasčių ir tai viršesnė teisė už duomenų subjekto interesus, teises ir laisves.

Teisės pažeidimai, susiję su neapykantą kurstančia kalba, šmeižtu, įžeidimu ar panašiu saviraiškos pažeidimu, nusikaltimais apriboja asmens subjektinės teisės būti pamirštam įgyvendinimą. Politinių sprendimų priėmėjai preziumuoja, kad visuomenė teise žinoti pasinaudos pakankamai brandžiai, suvoktai, o tokios plačios šios teisės įgyvendinimo ribos yra veiksminga priemonė demokratijai užtikrinti ir tai veikia kaip kolektyvinė kitų vertybių apsauga. Vadinasi, dėl duomenų ištrynimo iš LITEKO ir galimybės užtikrinti paiešką originaliuose šaltiniuose, t. y. teismų informacinėse sistemose, reikėtų spręsti įvertinant pusiausvyrą tarp dviejų vertybių, t. y. ar teisė susipažinti su bylos informacija būtina demokratinei visuomenei ir ar siekis sužinoti duomenis apie asmenybę per paieškos variklius suderinama su veiksmingu teisingumo administravimu, įvertinant pareigą užtikrinti teisę į privatų asmens gyvenimą. Bet kuriuo atveju teismų informacinėse sistemose tvarkomi duomenys neturi būti skirti privačiam interesui.

Viešas teisingumo vykdymas daugiausia nukreiptas į šiuos tikslus: a) visuomenės informavimo apie teisės aiškinimo ir taikymo praktiką; b) Lietuvos Respublikos teismuose ir teismų veiklos viešumo, skaidrumo ir atvirumo visuomenei užtikrinimo[37]. Svarstytina, kad, įgyvendinant šiuos tikslus, duomenys galėtų būti teikiami tiems viešosios informacijos rengėjams ir (ar) skleidėjams, kurie laikosi etikos kodekso reikalavimų. Dėl duomenų teikimo galėtų būti sudaromos sutartys, kuriose būtų aptarta, kad suteikta informacija turėtų procentinę išraišką, nukreiptą į informavimo tikslą apie teisės aiškinimo ir taikymo praktiką, ir pateikiama taip, kad pagrindinis tikslas nebūtų tik įdomios bylos fabulos aprašymas. Be to, informacijos teikimas apie viešai išnagrinėtos bylos medžiagą negali mažinti teisės į duomenų apsaugą suvaržymų. Asmens duomenų rinkimas, naudojantis teismų informacinėse sistemose tvarkomais duomenimis, turėti būti reguliuojamas ir dėl to, kad nebūtų pažeista šalių procesinė lygybė. Šalys ir jų advokatai pamėgo procesiniuose dokumentuose išrašyti teismų išnagrinėtas bylas, kurios paprastai mažai susijusios (ir net nesusijusios) su nagrinėjamos bylos fabula, todėl duomenų paieškos varikliai turėtų būti kuriami taip, kad nebūtų

pobūdį, jo platų nušvietimą spaudoje, informacija apie jį išlieka aktuali visuomenei ir gali kelti diskusijų taip pat ir praėjus ilgam laiko tarpui. „Dėl teisės normų, reglamentuojančių asmens teisę į privataus gyvenimo gynimą asmens teisės būti pamirštam aspektu ir žiniasklaidos teisę skleisti informaciją bei visuomenės interesą žinoti, aiškinimo ir taikymo“, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-296-1075/2023, *Infolex*, žiūrėta 2025 m. liepos 30 d., https://www.infolex.lt/tp/2204917.

[37] Teismų procesinių sprendimų ir teisėjų drausmės bylose priimtų sprendimų viešo skelbimo tvarkos 2 p. Teisėjų tarybos 2015 m. lapkričio 27 d. nutarimas Nr. 13P-146-(7.1.2) „Dėl Teismų procesinių sprendimų bei teisėjų drausmės bylose priimtų sprendimų viešo skelbimo tvarkos patvirtinimo“, TAR, 2015-11-30, Nr. 19002.

galimybės jais piktnaudžiauti, o teismai turėtų dažniau naudotis Taisyklėmis saugodami asmens duomenis nuo pernelyg plataus ir nepagrįsto naudojimosi kitų asmenų duomenis.

3. TEISMO PROCESE PATEIKIAMIEMS DOKUMENTAMS BDAR TAIKYMO TEISINĖS PRIELAIDOS

Šalių procesiniuose dokumentuose, ypač civilinėse ir administracinėse bylose, nurodoma labai daug saugomų asmens duomenų (pvz., asmens kodas[38]). Siunčiant įteikti procesinius dokumentus, pasikeičiama asmens duomenimis su visais į procesą įtrauktais asmenimis[39]. Siunčiant, pvz., ekspertui, bylos medžiagą, pateikiami visų procese dalyvaujančių asmenų duomenys, nes jie pagal įstatymą privalo būti kiekviename proceso dalyvio dokumente. Šalys pateikia prašymą padėti surinkti įrodymus, o teismas, esant pagrindui, prašymą tenkina, tačiau bylos dokumentų, tarp jų ir pateiktų įrodymų, netikrina asmens duomenų apsaugos kontekste. Teismas, pvz., gautą prašymą išsiunčia adresatui, neduodamas pseudonimų subjektų vardams ir pavardėms, nors tam tikri asmenys ir nesusiję su reikalavimu pateikti įrodymus.

ESTT 2023 m. kovo 2 d. sprendime byloje *Norra Stockholm Bygg* pasisakė dėl teisės gauti informaciją apie darbuotojus dėl kilusio ginčo atsiskaityti už rangos darbus. Byloje bendrovė „Nycander" pateikė prašymą išreikalauti įrodymus, kuriame nurodė, kad bendrovė „Entral" turi darbo laiko apskaitos žurnalą, kuriame yra įrašai apie šios bendrovės darbuotojų išdirbtas valandas. Tarp šalių kilo ginčas, ar toks prašymas neprieštarauja BDAR 5 str. 1 d. b p. ESTT nurodė, kad išskyrus BDAR 2 str. 2 ir 3 d. nurodytus atvejus, reglamentas taikomas tiek privačių asmenų, tiek viešosios valdžios institucijų atliekamoms duomenų tvarkymo operacijoms, įskaitant teismus. ESTT pabrėžė, kad bet koks asmens duomenų tvarkymas, atsižvelgiant į BDAR 23 str. įtvirtintas nukrypti leidžiančias nuostatas, turi atitikti asmens duomenų tvarkymui taikomus principus (visų pirma duomenų kiekio mažinimo principą) ir duomenų subjektų teises. Nacionalinis teismas taip pat privalo įvertinti, ar asmens duomenų atskleidimas yra tinkamas ir reikšmingas, siekiant užtikrinti taikytinomis nacionalinės teisės nuostatomis siekiamą tikslą, ir ar šio tikslo negalima pasiekti pasitel-

[38] Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 111 str. 2 d. 2 p. numatyta, kad „kiekviename dalyvaujančio byloje asmens procesiniame dokumente turi būti numatyta dalyvaujančių byloje asmenų procesinės padėtys, vardai, pavardės, asmens kodai (jeigu jie žinomi), gyvenamosios vietos, pareiškėjui žinomi kitų dalyvaujančių byloje asmenų procesinių dokumentų įteikimo kiti adresai". Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36–1340.

[39] Kitas daug diskusijų keliantis atvejis, kai teismas išsiunčia šalies procesinį dokumentą, kuriame įrašyti visi asmeniniai visų proceso dalyvių duomenys, o pašto siunta paliekama pašto dėžutėje, prie kurios prieigą turi labai daug pašalinių žmonių. Vilniuje neretai vienoje patalpoje gyvenamąją vietą yra deklaravę daug tarpusavyje nesusijusių asmenų. Teismas negali užtikrinti, kad nebus neteisėtai pasinaudota procesiniuose dokumentuose esančiais duomenimis, ypač, kai nurodytas asmens vardas, pavardė, asmens kodas, gyvenamoji vieta, nes procesiniai dokumentai gali būti paimti bet kurio asmens.

kiant mažiau ribojančias, kiek tai susiję su didelio skaičiaus trečiųjų asmenų asmens duomenų apsauga, įrodinėjimo priemones.

ESTT pabrėžė, kad tais atvejais, jeigu kaip įrodymas reikalinga tik dalis dokumente esančių duomenų, nacionalinis teismas turi imtis papildomų duomenų apsaugos priemonių, kaip antai BDAR 4 str. 5 p. apibrėžto pseudonimų davimo duomenų subjektų vardams ir pavardėms ar bet kurios kitos priemonės, kuri mažina teisės į duomenų apsaugą suvaržymą. Tokios priemonės, be kita ko, gali apimti galimybės visuomenei susipažinti su bylos medžiaga apribojimą arba šalių, kurioms buvo perduoti dokumentai su asmens duomenimis, įpareigojimą nesinaudoti šiais duomenimis kitais nei įrodymų rinkimo tikslais, vykstant teismo procesui[40].

ESTT 2023 m. kovo 2 d. sprendime byloje *Norra Stockholm Bygg* pateikti išaiškinimai yra labai reikšmingi ir jie atliepia jau šiame straipsnyje aptartą problemą dėl tam tikrais atvejais nepagrįsto teismų informacinių sistemų duomenų naudojimo. Modernių technologijų amžiuje teismų informacines sistemas nesudėtinga sukurti taip, kad saugomus asmens duomenis galėtų valdyti tik teismas, ypač, kai bylos nagrinėjamos teismuose elektroniniu būdu. Tarkime, asmenybę identifikuojančius duomenis galima įrašyti į elektroninės bylos šalių eilutę, jų nenurodant teikiamo dokumento įžanginėje dalyje. Siūlytina pakeisti galiojantį Civilinio proceso kodeksą, kuris jau neatitinka bendrų BDAR principų dėl asmenybės duomenų apsaugos.

IŠVADOS

Lietuvos įstatymų leidėjas neparengė teisės principų, kurių pagrindu turėtų būti kuriamas vieningas, sistemingas asmens duomenų apsaugos teisinis mechanizmas ir aiškinamos asmens duomenų tvarkymo taisyklės. Institucijos kuria taisykles, kurios iš esmės nukreiptos į jų veiklos specifiką, o tai nėra nuoseklu ir pateisinama viso teisinio reguliavimo požiūriu.

Duomenų valdytojai teismai privalo rasti pusiausvyrą dėl galimos gauti informacijos teismų informacinėse sistemose per paieškos variklius, jog būtų įgyvendintos priemonės, kurios nemažintų teisės į duomenų apsaugą suvaržymo.

Gavus prašymą susipažinti su bylos medžiaga, būtina įvertinti santykį tarp asmenybės teisės į privatumą ir visuomenės intereso gauti prieigą prie bylos informacijos, kurios dalyviu nebuvo nė vienas asmuo, besidomintis priimtu sprendimu. Pseudonimų davimas duomenų subjektų vardams ir pavardėms ar bet kurios kitos priemonės, kurios užtikrina teisę į duomenų apsaugą, yra teisėtas būdas žmogaus teisei į privatų gyvenimą apsaugoti, todėl negali būti laikomos mažinančiomis teismų veiklos viešumą, skaidrumą ir atvirumą visuomenei.

Teismų procesiniuose dokumentuose duomenų naudojimas turi atitikti asmens duo-

[40] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2023 m. kovo 2 d. sprendimas byloje *Norra Stockholm Bygg AB prieš Per Nycander AB*, C–268/21, ECLI:EU:C:2023:145.

menų tvarkymui taikomus principus (visų pirma duomenų kiekio mažinimo principą) ir duomenų subjektų teises. Privalu informuoti duomenų subjektą apie jo asmens duomenų saugumo pažeidimą, nepaisant vertinimo, ar dėl asmens duomenų saugumo pažeidimo gali kilti didelis pavojus fizinių asmenų teisėms ir laisvėms.

Siūlytina pakeisti galiojantį Civilinio proceso kodeksą, kad jis atitiktų kuriamos BDAR koncepcijos bendrus principus dėl asmenybės duomenų apsaugos. Teismai turi būti įpareigoti kontroliuoti, kad šalių pateikiami dokumentai, prašomi išreikalauti įrodymai ir kiti duomenys, kurie naudojami bylos nagrinėjime, atitiktų asmens duomenų tvarkymui taikomus principus ir duomenų subjektų teises.

RECONCILIATION OF THE CONSTITUTIONAL FREEDOM OF EXPRESSION AND INFORMATION WITH THE RIGHT TO DATA PRIVACY IN THE OPERATIONS OF THE LITHUANIAN COURT SYSTEM AS ONE ASPECT OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO THE PROTECTION OF PRIVACY

RŪTA PETKUVIENĖ

SUMMARY. *The concept of personal data protection is linked to the right to privacy established in Article 22 of the Constitution of the Republic of Lithuania. While in national law the doctrine of personal data protection derives from this right, in the European Union legal system these rights are separate: the right to private and family life is established in Article 7 of the Charter, while the right to personal data protection is enshrined in Article 8(1) of the Charter.*

Information privacy is an integral part of the doctrine of personal data protection. Rapidly modernizing information technologies are widely used in the processing of personal data. Depending on their field of activity, personal data controllers and processors have begun to develop rules that provide for technical and organizational measures for data protection in order to ensure compliance with Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 Regulation (EU) 201

The Lithuanian legislature has not developed legal principles on which the rules for the processing of personal data should be based. The legitimacy of the results obtained with the help of the rules should first be assessed in light of the doctrine of the principle of personal privacy developed by the Constitutional Court. This is followed by a check against the guarantees for the processing of personal data provided for in Article 8 of the Charter. A similar interpretation is given in the opinion of Advocate General P. Cruz Villalón in joined cases C-293/12 and C-594/12 (see paragraphs 63-66). However, as the result of the application of the rules has shown, when developing procedures for the protection of personal data, the provisions of the GDPR are often rewritten and interpreted formally, in an effort not to deviate from the provisions of the law.

The GDPR also provided impetus for the development of rules on the processing of personal data in courts. With regard to personal data processed by courts, it should be noted that the rules governing this activity are an integral part of the administration of justice by courts. This is an important aspect of the change in the general rules on personal data protection. On the other hand, in its judgment of 2 March 2023 in the case of Norra Stockholm Bygg, C-268/21, the Court of Justice of the European Union emphasized that, in conducting the proceedings, the national court must take additional data protection measures, such as pseudonymising the names and surnames of data subjects as defined in Article 4(5) of the

GDPR, or any other measure designed to reduce the restriction of the right to data protection. This shows that the mission of administering justice cannot justify the free use of personal data in cases heard in public court hearings. Furthermore, courts should not decide whether the use of personal data violates the rights and freedoms of individuals without informing the data subject about the use of their data. It should be noted that several court proceedings have been initiated in Lithuania regarding the right to be forgotten for the purpose of personal data protection, but this right has not been implemented. Understandably, the concept of the right to be forgotten has many aspects, it is still being developed, and although its application in practice has acquired certain distinctive features, the high standard of proof required in courts makes it very difficult to implement this right.

KEYWORDS: right to respect for private life, protection of personal data, court information search system, right to be forgotten, public interest in knowing, right to object.

The Medical Liability System and the Right to Healthcare in Portugal

ANDRÉ DIAS PEREIRA[1]

University of Coimbra Faculty of Law,
University of Coimbra Institute for Legal Research (UCILeR)
Email: andreper@fd.uc.pt

RUI CASCÃO[2]

Lusófona Universiy of Porto Faculty of Law and Political Science,
Centre for Advanced Legal Studies Francisco Suárez (CEAD).
Email: rui.cascao@ulusofona.pt

SUMMARY. *The Portuguese medical liability system is complex and fragmented: similar medical liability cases can be tried according to different legal standards, judicial venues, rules of court, resulting in inconsistent and unpredictable adjudication of claims. It needs urgent reform to protect patients' rights and ensure the progressive realisation of the right to healthcare. The European Court of Human Rights has repeatedly condemned Portugal for maintaining a liability system that does not meet minimum standards, highlighting cases of inadequate compensation and procedural delays. The right to healthcare in Portugal, which is enshrined in the Constitution and bound by several relevant international law instruments, requires a medical liability system that adequately supports compensation for unjustified damage and promotes patient safety. The authors draw on insights from Professor Toma Birmontienė's work to suggest guidelines for a future reform of the Portuguese medical liability system.*

KEYWORDS: right to healthcare, medical liability, tort, contract, legal reform.

[1] ORCID: 0000-0003-4793-3855.

[2] ORCID: 0000-0001-9783-2337.

INTRODUCTION

Professor Toma Birmontienė is widely renowned for her scholarly work in medical law, particularly for her focus on the intersection of healthcare regulation and civil legal frameworks. Her research examines the influence and impact of legal systems on evolving health policies and bioethical concerns. Her work has profoundly influenced our research, particularly her perspectives on the reform of Lithuanian healthcare law and the complexity of modern health law, giving us valuable insight into our efforts to reform the Portuguese medical liability system[3].

In this contribution we will address the right to healthcare in Portugal, the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter abbreviated as ECtHR) related to healthcare in Portugal, as well as the current issues concerning the medical liability regime. The methodology employed is a multi-layered approach that examines the interaction between European Human Rights Law and the Portuguese medical liability system. It also draws on comparative law (focusing on the jurisdictions where medical liability went beyond the fault paradigm) and analyses the trends of case law in the higher courts, as well as legislative dynamics.

In our opinion, the system is dysfunctional and needs urgent reform in order to properly protect the fundamental rights of patients and adequately address the right to healthcare. We are often asked by healthcare professionals: "who is liable if a patient is hurt in relation to medical treatment in which I participated"? Our answer is usually as vague and sibylline as the prophecies of the Oracle of Delphi (or the accuracy of medical treatment at the Sanctuary of Asclepius in Epidaurus): "well, that really depends… If you performed treatment on the patient in a public hospital, the hospital might be liable if the patient manages to somehow prove fault, breach of standard of care, causation and damages… You are not very likely to be held personally liable… Unless you acted with intention or gross negligence. It will probably take some 10 to 20 years until the administrative courts decide, and maybe the Court in Strasbourg will have something to say about that". When asked what happens if the adverse event occurred in a private hospital, our answer becomes even more cryptic: "well, it depends on what type of contract the hospital has with the patient, what type of contract you have with the hospital, and how lucky you are with the judges allotted to your case". We are usually met with a puzzled reaction by the healthcare providers: "that doesn't sound very reassuring". Well, it is not! It is a full-fledged damages lottery, as Patrick Attiyah eloquently wrote[4].

---

[3] We highlight the following works that were particularly influential in our research: Toma Birmontienė, "Challenges in the Legal Regulation of Patient Rights. No-fault Liability", *Medicine and Law* 42 (2023): 551; Toma Birmontienė, "The Influence of the Rulings of the Constitutional Court on the Development of Health Law in Lithuania", *European Journal of Health Law* 14 (2007): 321-333; Toma Birmontienė, "Changes in the Lithuanian Health Law and the Influence of the Netherlands Civil Code", *European Journal of Health Law* 9 (2002): 381-395.

[4] Patrick S Atiyah, *Damages Lottery* (Oxford: Hart Publishing 1997).

1. THE RIGHT TO HEALTHCARE IN PORTUGAL

The right to healthcare is a second-generation right according to the classification of Vašák[5] and is constitutionally enshrined in Article 64 of the Constitution of the Portuguese Republic (hereinafter abbreviated as CRP) in the section on economic, social, and cultural rights. The public administration has an essential role in its progressive realisation, namely through the *Serviço Nacional de Saúde* - National Healthcare System (hereinafter abbreviated as SNS)[6]. This public agency, which is a part of the broader Portuguese welfare state, ensures the universal and free provision of medical treatment to the public and has a central role in defining public health policy. Funded by the national budget, the SNS is based on the template of the British National Healthcare System and can be classified as a 'Beveridge' system. As such, a significant share of healthcare is provided by public healthcare providers under its aegis, though private healthcare providers complement and compete with private healthcare[7].

This right is also enshrined in several international and EU law instruments that are binding on the Portuguese Republic: Article 35 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (hereinafter abbreviated as CFREU), Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (hereinafter abbreviated as ICESCR), Article 11 of the European Social Charter (hereinafter abbreviated as CSE) or Article 35 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union[8]. Although not expressly protected by the ECHR, the Strasbourg court has examined several cases in which there is an intersection between the right to health and other first-generation rights enshrined therein, namely Articles 2 (right to life); 3 (prohibition of torture and inhuman or degrading treatment)[9] and

---

[5] Karel Vašák, "A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights", *The UNESCO Courier: a window open on the world,* XXX, 11 (1977): 28-29, 32, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048063.

[6] The SNS was established by Law No. 56/79 of 15 September 1979, under the impulse of former Minister of Social Affairs António Arnaut. See also Article 6 of the Basic Law on Healthcare (Law No. 95/2019, of 4 September). André D Pereira, "Portuguese Health System – Challenges in Times of Genomics", *Review of European and Comparative Law* Vol. 57, No. 2 (2024): 203–222, https://doi.org/10.31743/recl.17350.

[7] André D Pereira and Rui P Cascão, "Why Is Tort Law Reform so Difficult in Portugal?: The Example of Medical Liability", *European Review of Private Law*, Vol 33, Issue ½ (2025): 293 – 306, https://doi.org/10.54648/erpl2025029; André D Pereira, *Direitos dos Pacientes e Responsabilidade Médica* (Coimbra: FDUC, 2014); William Beveridge, *Social Insurance and Allied Services, The Beveridge Report 1942*, 19 (London: UK Government, 1942).

[8] *See* also: Article 5 of the Oviedo Convention for the Protection of Human Rights and the Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, Oviedo, 4.IV.1997; Base 2, no. 1, al. e) of the Basic Law on Health.

[9] Of particular note are the cases of deportation of persons with serious illnesses (*D. c. United Kingdom* (no. 30240/96), 2 May 1997; *N. c. United Kingdom* [GC] (no. 26565/05), 27 May 2008; *S.J. v. Belgium* [GC] (no. 70055/10) 19 March 2015; *Paposhvili v. Belgium* [GC] (application no. 41738/10), 13 December 2016) and forced treatments and interventions (*Jalloh v. Germany* (no. 54810/00) [GC], 11 July 2006; *Bogumil v. Portugal* (no. 35228/03), 7 October 2008; *V.C. v. Slovakia* (no. 18968/07), 8 November 2011; *R.S. v. Hungary* (no. 65290/14), 2 July 2019.

8 (right to respect for private and family life)[10].

This right has a negative dimension, requiring the State to refrain from harming, by action or omission, people's health, as well as a positive dimension, enabling the population access to public preventive medicine and healthcare services. It also assigns duties to individuals regarding the protection of public health[11].

It is a complex right, intrinsically anchored around the dignity of the human person, which has multiple implications on (and intersections with) other fundamental rights, namely: the right to life (Article 24 CRP); the right to personal integrity (Article 25 CRP); the right to social security (its neighbour in the systematisation of the Fundamental Law: Article 63 CRP); the right to the environment and quality of life (Article 66 CRP); the right to education and information in the context of health literacy (Articles 37, 73, 79 CRP).

2. THE RIGHT TO HEALTHCARE IN PORTUGAL IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

In this contribution, we highlight the importance of maintaining a healthcare system that supports the right to compensation for unjustified damage and promotes a culture of patient safety[12].

According to Article 24 of the Convention on Human Rights and Biomedicine on compensation for undue damage, "the person who has suffered undue damage resulting from an intervention is entitled to fair compensation according to the conditions and procedures prescribed by law."

We are deeply concerned by the fact that the ECtHR has repeatedly condemned the Portuguese State for maintaining a liability system that does not respect the minimum standards set forth by European Convention on Human Rights, including for breach of Article

[10] Of particular note are the cases of confidentiality of personal information and protection of health data (*Panteleyenko v. Ukraine* (no. 11901/02), 29 June 2006); *L.L. v. France* (no. 7508/02), 10 October 2006; *Armonas v. Lithuania* (no. 36919/02) and *Biriuk v. Lithuania* (no. 23373/03), 25 November 2008; *L.H. v. Latvia* (no. 52019/07), 29 April 2014; *P.T. v. Moldova* (no. 1122/12), 26 May 2020; *Radu v. Moldova* (no. 50073/07), 15 April 2014; *Y.Y. v. Russia* (no. 40378/06), 23 February 2016), access to medical records (K.H. and others v. *Slovakia* (no. 32881/04), 28 April 2009) or disregard for reproductive decisions (*V.C. v. Slovakia* (no. 18968/07), 8 November 2011 - forced sterilisation of Roma). Cf. Fátima C. Moreira "Direito à Saúde" in Pinto de Albuquerque, P. (org.), *Comentário da Convenção Europeia dos Direitos Humanos e dos Protocolos Adicionais, vol. I.* (Lisboa: Universidade Católica Editora, 2019).

[11] JJ Gomes Canotilho e Vital Moreira, *Constituição da República Portuguesa Anotada Vol I.* (Coimbra: Coimbra Editora, 2014).

[12] The Judgment of the Constitutional Court No. 444/2008 (Case No. 20/2008) stated: "since it is the mission of the democratic rule of law to protect citizens against arrogance, arbitrariness and injustice, the ordinary legislator cannot fail to ensure the right to compensation for unjustified damage that someone suffers as a result of the conduct of others. The legal protection of the assets and interests of citizens recognized by the legal system and who have been unjustly injured by the action or omission of others (...) requires, in these cases, the reparation of the damages suffered, and the civil liability regime has been playing a primary role in this task."

2 (right to life) of the European Convention on Human Rights (hereinafter abbreviated as ECHR). The following examples illustrate this worrying state of affairs, which deeply dishonours Portugal.

In the ECtHR Decision of 25 July 2017 (*Carvalho Pinto de Sousa v. Portugal*), a case of inappropriate language concerning a victim of medical negligence, the Court highlighted some cases in each country. They had given prominence in Portugal to the case of a woman who saw the Supreme Administrative Court reduce the damages she was awarded for medical negligence in an operation that caused problems for her personal, intimate life, which led her to file a complaint for gender and age discrimination. The Portuguese court argued that "at the time of the procedure, the complainant was already 50 years old and had had two children, that is, an age at which sex is not as important as in youth, as its importance decreases with age"[13].

In another relevant ECtHR Decision of 31 January 2019 of the Grand Chamber of the ECtHR (*Fernandes de Oliveira v. Portugal*), after a conviction on 28 March 2017 in the 1st Chamber for the violation of the substantive dimension of Article 2 of the Convention, the Grand Chamber reviewed said decision and considered that there was only a violation of the procedural dimension of Article 2, considering that the proceedings lasted more than 11 years at two levels of jurisdiction, condemning the Portuguese State to pay compensation of €10,000 for non-material damages[14].

Arguably, the most enlightening decision of the ECtHR on the inadequacy of the Portuguese medical liability system was laid down by the Grand Chamber on 19 December 2017 (*Lopes De Sousa Fernandes v. Portugal*). The violation of the right to life caused by failures in the hospital system awarded the plaintiff compensation in the amount of €23,000 (in the first instance an amount of €39,000 had been arbitrated). Portugal was condemned by the ECtHR for breaching the right to life, in the procedural dimension, acquitting itself of the violation of the right to life, in the material dimension, with a scathing dissenting opinion by Portuguese Judge Paulo Pinto de Albuquerque, who held that the decision of the Chamber in first instance to condemn Portugal also for infringement of the right to life by breach of the substantive limb of article 2 ECHR, for failing to adopt positive measures to prevent foreseeable harm emerging from systemic latent disfunction of the healthcare system[15].

In this case, António Rui Calisto Fernandes, who was 41 years old and a healthy person,

[13] European Court of Human Rights, *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, Application No. 17484/15, Judgment of July 25, 2017.

[14] European Court of Human Rights, Grand Chamber, *Fernandes de Oliveira v. Portuga*l, Application No. 78103/14, Judgment of January 31, 2019.

[15] European Court of Human Rights, Grand Chamber, *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal*, Application No. 56080/13, Judgment of December 19, 2017, 2017:1219JUD005608013. "Annotation Rui Cascão", In *O TEDH e a Saúde através das opiniões do Juiz Paulo Pinto de Albuquerque*, Inês Godinho and André D Pereira (eds.) (Lisboa: UCP Editora, 2024), 25.

underwent a low-risk surgery to remove nasal polyps and, after 4 months, died of septicaemia caused by peritonitis and gastrointestinal perforation. Two dangerous multidrug-resistant bacteria (*clostridium difficile and pseudomonas cepacia*), typical hospital acquired infections (hereinafter abbreviated as HAIs), were associated with the causal process that culminated in the patient's death. No satisfactory explanation for this death has been put forward by the multiple investigations of the Ministry of Health, the Medical Association or throughout the several lawsuits (criminal and administrative) that were handled by the courts. It also worth mentioning the excessive length of the judicial procedures: the decision by the administrative courts (eventually declining compensation awards to the plaintiff) on grounds of tortious liability of the public hospitals involved took over ten years to become final. Regarding this case, Cláudia Monge wrote that "an adequate liability regime is crucial for the protection and effective realisation of fundamental rights; without adequate and effective protection, said realisation is imperfect"[16].

In yet another ECtHR concerning Portugal in this regard, *Vilela v. Portugal*[17], concerning allegations of medical negligence during childbirth that resulted in a child's severe disability, the Strasbourg Court found that while there was no violation of the substantive limb of Article 8 ECHR, there was a violation of its procedural limb of due to excessive delay in the civil liability proceedings against the hospital, as the applicant was not provided with a timely and effective judicial response to the allegations of medical negligence. The applicants also argued that they were treated differently compared to patients in private hospitals, where the provider's subjective fault is often presumed, as (more lenient) contractual liability rules apply in those cases, as said discrimination amounted to a breach of article 8 combined with article 14 ECHR. The Court found this discrimination claim to be manifestly ill-founded, as the decisive issue was the lack of causation, not the applicable legal regime. Portugal was ordered to pay the applicant's parents €6,500 for moral damages and €10,000 for costs and expenses, plus interest, and the rest of the applicant's claims were rejected.

3. MEDICAL LIABILITY LAW IN PORTUGAL

We have often described the Portuguese medical liability system as complex, fragmented, lengthy, unpredictable and prone to undercompensate patients. The dissonant legal rules and judicial venues result in similar medical adverse events being adjudicated differently,

[16] Cláudia Monge, "Responsabilidade Médica em Hospitais Públicos e em Hospitais Privados Pereira", In *Responsabilidade Civil em Saúde: Diálogo com o Prof. Doutor Jorge Sinde Monteiro, Coimbra*, André D Pereira, F. Albuquerque Matos, J. Barceló Domenech, N. Rosenvald (eds.) (Coimbra: Centro de Direito Biomédico/ Institvto Ivridico 2021).

[17] European Court of Human Rights, *Vilela v. Portugal*, Application No. 63687/14, Decision of 23 February 2021.

usually to the detriment of the aggrieved party[18].

The Portuguese medical liability system is fault-based and follows the dualistic Germanic model rather than the French *faute* system. It distinguishes between wrongfulness (*ilicitude*), which is the objective breach of professional standards, in particular the medical *leges artis*; and fault (*culpa*), which is the subjective psychological will (or lack thereof). In practice, the distinction between the two is difficult to establish. Consequently, a successful claim for liability requires the plaintiff to demonstrate the following elements: a wrongful action or omission, fault, legally relevant damage and causation. Generally, in tort liability (article 483 et seq. Civil Code) all four elements must be established by the plaintiff (article 487 Civil Code)[19].

On the other hand, when a patient dies or is injured in the context of private healthcare, the legal regime of both tortious and contractual liability can potentially apply (and the common courts of law will entertain jurisdiction over those claims): in theory, an aggrieved patient or a bereaved next of kin can rely on both theories to frame their lawsuit. However, as usual, the devil is in the details since case law and legal opinion diverge sharply on whether they both apply (the *cumul* theory), or whether tort liability is consumed by contractual liability (and thus only contractual liability shall apply)[20]. This is an issue where there is extensive debate related to the monistic or dualistic nature of civil liability in Portuguese law[21].

While contractual liability is *prima facie* more favourable to the plaintiff, as fault is presumed, pursuant to Article 799 of the Civil Code, there are several diverse streams of opinion in the literature and case law concerning the complex distinction between obligations of means and obligations of result originally developed by René Demogue in French law[22], which was transplanted to Portuguese law without much coherence[23]. Opinions are dissonant regarding the reach of the presumption of fault in medical liability cases: while the dominant view supports the presumption, courts may assess obligations of means and results on a case-by-case basis, with different streams of opinion emerging: a) the presumption of fault works to the benefit of the patient, as the providers' fault is presumed[24]; b) if treatment consists of an obligation of means, the provider is exonerated from the presump-

[18] Pereira and Cascão, *supra note,* 7.

[19] Pereira, *supra note*, 7: 611; Anabela de Sousa, Bruna de Sousa and Diana Coutinho, *Direito Médico – Responsabilidade civil médica, reprodução humana assistida* (Coimbra: Gestlegal 2024), 28; Luís Menezes Leitão, *Direito das Obrigações*, vol I. (Coimbra: Almedina 16th ed. 2023), 277.

[20] Pereira and Cascão, *supra note*, 7.

[21] António Menezes Cordeiro, "Dilemas da responsabilidade civil na jurisprudência do Supremo Tribunal de Justiça", *Revista STJ*, vol. 6 (2024): 19.

[22] René Demogue, *Traité des Obligations en Général*, vol. I, Tome V (Paris: Librairie Arthur Rousseau 1925). This doctrine was first applied to medical liability by the French *Cour de Cassation* in Cass. Civ., 20 May 1936, *Époux Mercier*.

[23] Pereira and Cascão, *supra note*, 7.

[24] Jorge Figueiredo Dias and Jorge Sinde Monteiro, "Responsabilidade médica em Portugal", *Boletim do Ministério da Justiça* n. 332 (1984): 21-79.

tion of fault: the presumption only operates where there is an obligation of result[25] (thus the only practical difference between tort and contract would be the longer limitations period[26]); c) fault is never presumed in medical liability cases; d) not only fault, but also wrongfulness is presumed[27.28]. While the first opinion appears to be dominant, courts decisions may vary, and what is an obligation of means and an obligation of result tends to be assessed on a casuistic basis, moreover so in borderline cases[29].

The differences concerning the different legal regimes and judicial venues applicable to medical treatment carried out in public/private healthcare, as well as different interpretations concerning the scope of legal and judicial presumptions can lead to discrimination and legal uncertainty. Let us consider the hypothetical case of three patients: Titus, Caius and Sempronius, who, suffering from the same condition, underwent the same surgical procedure. They experienced identical damage as a result of identical causal processes. As Titus was operated on in a public hospital, the treatment was provided by the SNS as *acta iure imperii*[30]: therefore, the statute on non-contractual liability of the State applies, and the administrative courts entertain exclusive jurisdiction over this dispute[31], in which case contractual civil liability is excluded, always following the Aquilian regime. Titus will have to prove all the requirements of civil liability, including the fault of the health care provider[32]. Titus will endure the excruciating slowness of administrative justice (which, as we have mentioned before) has often resulted in the condemnation of the Portuguese State by the ECtHR[33]. On the other hand, Caius and Sempronius will be able to bring their lawsuit to the

---

[25] Nuno Pinto Oliveira, *Ilicitude e culpa na responsabilidade médica, (I) Materiais para o Direito da Saúde* (Coimbra: Centro de Direito Biomédico/ Instituto Jurídico, 2019), 82.

[26] 20 years limitation (article 309 Civil Code) in case of contractual liability, whereas in tort the period of limitation is 3 years (article 498 Civil Code); Rui Miguel Prista Patrício Cascão, "A responsabilidade civil contratual na prestação de cuidados de saúde em Portugal e Macau", *Cadernos Ibero-Americanos de Direito Sanitário* 5(3) (2016): 104-18. https://doi.org/10.17566/ciads.v5i3.327; Luís Menezes Leitão, *Direito das Obrigações, vol I., 16th ed.* (Coimbra: Almedina, 2023), 277.

[27] See e.g.: Acórdão do Supremo Tribunal de Justiça, 23 de março de 2017, ECLI:PT:STJ:2017:296.07.7TBMCN.P1.S1.67; Acórdão do Supremo Tribunal de Justiça, 07 de março de 2017, ECLI:PT:STJ:2017:6669.11.3TBVNG.S1.E7.

[28] Pereira, *supra note*, 7: 617; Sousa, Sousa and Coutinho, *supra note*, 19: 52.

[29] Pereira, *supra note*, 7: 626.

[30] Law No. 67/2007, of 31 December (Extracontractual Civil Liability of the State and Legal Persons governed by Public Law), which replaced Decree-Law No. 48051, of 21 November 1967. André D Pereira, op.cit (2012), pp. 590, 693; Monge, supra note, 16: 59.

[31] Article 4(1)(f) of Law No. 13/2002 of 19 February 2002 (Statute of the Administrative and Tax Courts).

[32] The judgment of the Supreme Administrative Court of 4 February 2021 annulled a groundbreaking decision of the Northern Central Administrative Court (TCAN) of 30 November 2012, which had accepted that a claim for medical liability arising from treatment in public facilities could be based on the contractual framework, reaffirming that the State's responsibility in this matter is exclusively extracontractual (ECLI:PT:STA:2021:02748.06.7BEPRT.22).

[33] European Court of Human Rights, *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal* [GC], No. 56080/13, Judgment of 19 December 2017.

common courts (while not quite renowned for alacrity, are normally more expeditious than the administrative courts) and may benefit from the presumption of guilt that characterises contractual civil liability. However, given the profound divergences in doctrine and jurisprudence that we have already mentioned, the outcome of the dispute may lead to different results for Caius and Sempronius, given the dissonant streams of opinion regarding the scope of the presumption of fault[34].

This fragmentation and the likelihood that it leads to discrimination had been raised by the claimants in the previously mentioned ECtHR case *Vilela v. Portugal*, though the Strasbourg court avoided rendering a substantive decision on this issue.

The Supreme Administrative Court decision n.º 5/2025 also illustrates this state of affairs[35]. An elderly middle-aged plaintiff sued the IPO (Portuguese Oncology Institute, a public healthcare institution), claiming damages due to alleged medical error during a surgery (hysterectomy and removal of the ovaries and fallopian tubes) that resulted in permanent physical impairment due to injury to the femoral and obturator nerves. She requested compensation for permanent disability, lifelong medical care, an adapted vehicle, moral damages, and reimbursement of expenses. The IPO declined any liability, arguing that the injuries were known risks of the surgery and that all *leges artis* were duly followed. The first instance (Administrative and Tax Court of Porto) partially accepted the plaintiff's claims, awarding her €55,448.82 plus interest for various damages, including temporary and permanent disability, loss of revenue, loss of sexual function, pain and suffering, technical aids, and legal fees.

The IPO appealed, and the Northern Central Administrative Court (TCAN) overturned the decision, ruling that the plaintiff had not proven the required element of illicit conduct (*ilicitude*), i.e., breach of the standard of care, by the IPO, and thus denied compensation. The plaintiff appealed further to the Supreme Administrative Court, raising issues of European and constitutional law, including the right to a fair process, equality, and the burden of proof in medical malpractice cases, as well as the previously mentioned issue concerning possible discrimination as a consequence of the (arguably more favourable) differences in the legal standards for adjudication of medical negligence claims.

The Supreme Administrative Court (STA) admitted the appeal on grounds of overarching legal and social importance of the legal issues at stake. The main legal question to be examined was whether the IPO's conduct was illicit under Portuguese law, which requires proof that medical standards (*leges artis*) were breached. The court also assessed whether the burden of proof should be on the patient or the on the IPO, the scope of legal and judicial presumptions when the plaintiff is at a significative disadvantage at discharging the burden of proof (*probatio diabolica*) and whether European law or the ECHR required a different approach.

[34] Pereira and Cascão, *supra note*, 7.

[35] Acórdão do Supremo Tribunal Administrativo n.º 5/2025, Process n.º 1954/13.2BEPRT, 1st Section, Diário da República, 1.ª série N.º 106, 03-06-2025.

The STA found that the plaintiff had proven she suffered injuries as a result of the surgery (link of causation) but had not proven that these injuries were due to a violation of medical standards or negligence. It reaffirmed that, under Portuguese law, the burden of proof for illicit conduct and fault lies with the plaintiff, unless there is a legal presumption to the contrary. The court further rejected arguments that European law or the ECHR required a reversal of the burden of proof in this context, noting that the Portuguese system is compatible with European standards, and declined a preliminary referral to the Court of Justice of the European Union under the doctrine of *acte éclairé*[36].

By a 7-3 decision, the STA denied the plaintiff's appeal and confirmed the TCAN's decision: no compensation was awarded because the required legal elements for state liability (illicit conduct and fault) were not proven. Three judges dissented, arguing that the proven injuries and their causal link to the surgery should be sufficient to presume a violation of medical standards, especially given the difficulty for patients to prove exactly how the injury occurred during surgery.

The court's decision highlights the inadequacies of the current medical liability system. It is characterised by unfairness, inhumanity, inefficiency, uncertainty and a failure to achieve its objectives, necessitating reform.

CONCLUSION

It is necessary to have a serious debate regarding how the medical liability system performs in the holistic context of the healthcare system. Compensation for damage caused by healthcare is a human right: a welfare state based on the rule of law that upholds the fundamental rights of the human person and purports a healthcare system that seeks to create trust in the doctor-patient relationship ought to reform in the medical liability system, making provision for adequate compensation for unfair damages in a faster and more predictable fashion[37].

Several jurisdictions, including Lithuania, with the insightful contribution of Professor Toma Birmontienė, give us examples how to establish a fairer, more humane, compensation system. Lithuania introduced no-fault compensation system for medical adverse events as early as 1996. However, due to concerns about the costs of the compensation scheme and its sustainability, it only entered into force on 1 January 2020 after the amendment of the Law on the Rights of Patients and Compensation of Damage to Patients' Health[38]. Thus, the sys-

[36] Court of Justice of the European Union, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health*, Case C-283/81, judgment of October 6, 1982, *European Court Reports* 1982, p. 3415; ECLI:EU:C:1982:335.

[37] Pereira, *supra note*, 7.

[38] Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas (*Valstybės žinios*, 1996, Nr. 102-2317; 2004, Nr. 115-4284; 2009, Nr. 145-6425). Birmontienė (2023), *supra note*, 3; Simona Drukteinienė, and Loreta Šaltinytė, "XVII. Lithuania", *European Tort Law Yearbook* vol. 10, no. 1 (2020): 379 409. https://doi.org/10.1515/tortlaw-2021-0017.

tem shifted significantly from the fault/*culpa* paradigm. Because the fault of the healthcare provider is not paramount in assessing whether an injured patient should be compensated or not, these systems are often referred to *as no-fault systems*.

From a comparative law perspective, the first no-fault patient insurance scheme was introduced in Sweden in 1975[39] and was later adopted by other Nordic countries, which also implemented their own patient insurance systems: Finland (1986); Denmark (1991); Iceland (2000); Norway (2001)[40]. New Zealand also adopted a no-fault liability system in the Accident Compensation Act of 1972: all personal caused by an accident, regardless of its origin, is compensated out of court and regardless of fault by the Accident Compensation Corporation (ACC)[41]

Half way between traditional fault-based liability and a no-fault system, the French legislator opted for a more conservative shift in the compensation model. The reform introduced by the Law of 4 March 2002 concerning the rights of patients and the quality of the healthcare system[42] maintained, as a general rule, civil liability based on fault (*faute*, consisting of both the objective element of breach of the standard of care and the professional *leges artis* and the subjective guilt of the person causing the injury). This fault-based core coexists with collective redress when certain risks materialise, such as hospital acquired infections (HAIs), the most serious medical accidents (in excess of a permanent incapacity of 24%). This principle is based on the principle of national solidarity with disabled people[43].

Currently hospital institutions and healthcare systems are the parties best positioned to ensure the adequate prevention of medical accidents. As an entity upstream of healthcare provision and the only one capable of preventing latent and systemic errors, as well as introducing safeguarding mechanisms and redundancy measures, their role is crucial. In this context, the repression of individual healthcare professional guilt in a culture of blame and the pursuit of the individual responsible is one-dimensional, unnecessary and counterproductive. Classic fault-based liability fails to prevent or dissuade medical adverse

[39] It initially appears as a purely voluntary commitment between insurance companies, the State and local authorities (responsible for most public hospitals). In view of the success of this gentlemen's agreement, the system was crystallized legislatively in Sweden by the "Harm to Patients Act" (*Patientskadelag* 1996: 799).

[40] Bo Von Eyben, "Alternative Compensation Systems", *Scandinavian Studies in Law*, vol. 41 (2001); Bill Dufwa "Development of International Tort Law till the Beginning of the 1990's from a Scandinavian Point of View", *Scandinavian Studies in Law* vol. 41 (2002); Rui Cascão, "1972, Para além da culpa no ressarcimento do dano médico", *Boletim da Faculdade de Direito* (2012); Rui Cascão, *Prevention and Compensation of Treatment Injury* (The Hague: Boom Juridische Uitgevers, 2005), 120.

[41] Ken Oliphant, "Landmarks of No-Fault in the Common Law", In *Shifts in Compensation Between Private and Public Systems, Tort and Insurance Law*, vol. 22, Willem van Boom, Michael Faure (Vienna, New York: Springer, 2007); Peter H Schuck, "Tort Reform, Kiwi-Style", *Yale Law & Policy Review* 27 (2008):187.

[42] *Loi du 4 mars 2002 relative aux droits des maladies et à la qualité du système de santé; Code de la Santé Publique*, L1142-1 ff.

[43] Lambert-Faivre Y and Porchy-Simon S. *Droit du dommage corporel – Systèmes d'indemnisation* (Paris: Dalloz, 9th ed., 2022).

events due to the difficulty of proving the prerequisites of liability. Other mechanisms such as disciplinary or criminal liability will be more effective in pursuing the general preventive effect of deterrence in situations of intention and gross negligence.

Given that healthcare is one of the activities of contemporary society that causes the highest volume of avoidable damage, it is necessary to rethink the system according to the following guidelines:

a) The centralisation of responsibility: when healthcare is provided within the scope of a hospital institution, it is the only liable party[44];
b) Towards a more objective standard of allocation of liability: the substitution, in some cases, of the concept of fault by the concept of risk[45];
c) More scalable, less formalistic, more balanced and fairer criteria on allocation of liability, distribution of the burden of proof, and causation[46];
d) Preference for extrajudicial settlement of claims (mediation, arbitration, bespoke out of court settlement procedures[47].

Legislative and institutional action is required. In this regard, in 2018 a Commission chaired by Dr Maria de Belém Roseira, appointed by Order of the Minister of Health, Dr Adalberto Campos Fernandes, prepared a preliminary draft for the revision of the Basic Law on Healthcare. This draft introduced rules that could have led to a positive evolution in the medical liability system. In particular, it granted the right to receive compensation for damage suffered within a reasonable time (paragraph 1 (o) of Basis VII) and the determination that the Government would adopt the necessary complementary legislation within one year to complement this Basic Law (paragraph 1 a) of Basis LVI. This legislation would provide for the rights and duties of natural persons in the health context including the right to compensation for unfair damage caused in the provision of health care, introduce expeditious means of resolving disputes in the health context and compensation for anonymous damage. Despite the recommendations of this commission the final text of the Basic Law

[44] A good example is the provision of art. 7:462 of the *Burgerlijk Wetboek*, the Civil Code of the Netherlands, on "central liability of hospitals". Cf. Rolinka P. Wijne, "De reikwijdte van de centrale aansprakelijkheid, de schakelbepaling en netwerkzorg", *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, 46 (4) (2022): 278-290. https://doi.org/10.5553/TvGR/016508742022046004002.

[45] In the Scandinavian model, the essential assumption is the avoidability of error explain/hindsight, while in the French model, obligations of result concerning patient safety are imposed in relation to certain health risks. Bo Von Eyben, *supra note*, 40; Dufwa, *supra note*, 40; Rui Cascão (2012, 2005), *supra note*, 40.

[46] A good example is the provision of §630h of the German BGB, introduced by the 2013 law *Gesetz zur Verbesserung der Rechte von Patientinnen und Patienten*, which consolidated decades of case law on the shift and facilitation of the burden of proof in cases of gross negligence (*grober Behandlungsfehler*), prima facie evidence (*Anscheinbeweis*), imperfect informed consent (*Aufklärungsfehler*), incomplete clinical records (*Dokumentationsmängel*), when the risks were under complete control of the healthcare provider (*voll Beherrschbare Risiken*), or the materialization of risks related to HAIs and breach of hygiene measures. Cf. Grüneberg, Beck'sche Kurz-Kommentar zum Bürgerliches Gesetzbuch, (Munich: C.H. Beck, 82nd Ed. 2023), p 1037; Rui Cascão (2005) *supra note*, 40.

[47] Pereira and Cascão, *supra note*, 7.

on Healthcare approved in 2019 did not recognise the importance of a fair compensation system in the field of healthcare. This was a missed opportunity[48].

Achieving an advanced welfare State under the rule of law requires the fulfilment of Article 64 of the Portuguese Constitution. In a freer, fairer and more fraternal society, the State cannot withdraw from protecting the life and health of patients and guaranteeing the quality of healthcare provided to citizens, nor from ensuring full and prompt compensation for unjustified damage resulting from the provision of healthcare in accordance with international standards. This will only be possible through legislative reform (or perhaps a significant shift in the case law of the Supreme Administrative Court and the Supreme Court of Justice) of the medical liability regime in accordance with the guidelines outlined here.

[48] João Loureiro, André D. Pereira and C. Barbosa (eds.), "Lei de Bases da Saúde: Materiais e Razões de um Projeto", *Cadernos da Lex Medicinae* vol. 3 (2018).

Teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimas klimato kaitos kontekste

RASA RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: r.markoviene@mruni.eu

RŪTA SLIDŽIAUSKAITĖ-MASKOLIŪNĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: r.slidziauskaite@mruni.eu

SANTRAUKA. *Straipsnyje analizuojami teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimo aspektai, ypač akcentuojant klimato kaitos iššūkius. Apžvelgiamos šios teisės vystymosi tendencijos tarptautiniu, nacionaliniu ir regioniniu lygmenimis, atskleidžiant konstitucinių kolektyvinių žmogaus teisių svarbą šiuolaikiniame globaliame pasaulyje, kai tam tikros problemos, tokios kaip klimato kaita, nebeapsiriboja vienos valstybės sienomis, o tampa visų valstybių ir visos žmonijos iššūkiu. Aptariami esminiai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinos aplinkosaugos klausimais aspektai įvertinant, kokias prielaidas ji sudaro klimato kaitos byloms ateityje. Analizuojama reikšminga užsienio valstybių teismų praktika (bylos Urgenda, Leghari, Neubauer, Bushfire Survivors), įtvirtinanti valstybės teisinę pareigą įgyvendinti veiksmingas klimato apsaugos priemones. Atkreipiamas dėmesys į bylą Verein KlimaSeniorinnen ir kiti prieš Šveicariją, kurioje Europos Žmogaus Teisių Teismas pirmą kartą pripažino klimato kaitą tiesiogine žmogaus teisių pažeidimo priežastimi. Straipsnyje daroma išvada, kad klimato kaitos kontekste teisė į sveiką ir švarią aplinką įgauna naują dimensiją, suponuojančią valstybių pareigą ne tik saugoti, bet ir užtikrinti ateities kartų teises. Išskirtinis vaidmuo tenka nacionaliniams ir tarptautiniams teismams, kurie susiduria su sudėtinga užduotimi užtikrinti veiksmingą klimato apsaugą, atitinkamai aiškindami materialinės ir proceso teisės nuostatas šių naujų globalių reiškinių kontekste.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: teisė į sveiką ir švarią aplinką, konstitucinės garantijos, aplinkos apsauga, klimato kaita, žmogaus teisės.

[1] ORCID: 0009-0005-2035-912X.

ĮVADAS

Klimato kaita šiandien pripažįstama viena didžiausių grėsmių žmogaus teisėms ir demokratinei visuomenei. Mokslo bendruomenė vieningai pabrėžia, kad globalūs klimato pokyčiai tiesiogiai veikia žmogaus sveikatą, gyvenimo kokybę ir saugumą[2]. Teisė į sveiką ir švarią aplinką tampa ne tik aplinkosaugine, bet ir fundamentalia žmogaus teise, neatsiejama nuo teisės į gyvybę, sveikatą ar privatų gyvenimą. Jos reikšmė ypač išryškėjo pastaraisiais metais, susiduriant su klimato kaitos iššūkiais, siejamais su grėsmingu poveikiu žmonių sveikatai, gyvenimo kokybei, ūkinės veiklos realizavimui ir pan.

Šio straipsnio tyrimo objektas – teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimo tendencijos klimato kaitos kontekste, atskleidžiant šios teisės turinį ir jos užtikrinimą klimato kaitos bylose. Straipsnyje teisė į sveiką ir švarią aplinką analizuojama kaip konstitucinė vertybė ir konstitucinė valstybės pareiga, kurios turinys klimato kaitos kontekste kinta dėl konstitucinių ir tarptautinių teismų naujai formuojamų žmogaus teisių apsaugos standartų.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti, kaip klimato kaitos iššūkiai keičia teisės į sveiką ir švarią aplinką turinį ir valstybių konstitucinių pareigų, įgyvendinant šią teisę, apimtį.

Tyrimo uždaviniai:

1. aptarti teisės į sveiką ir švarią aplinką teisinę prigimtį ir jos gynimo tendencijas klimato kaitos kontekste;
2. apžvelgti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją aplinkosaugos klausimais ir identifikuoti doktrinos prielaidas, leidžiančias teisę į sveiką ir švarią aplinką aiškinti kaip valstybės pareigą imtis aktyvių veiksmų klimato apsaugos srityje;
3. išanalizuoti reikšmingiausių nacionalinių ir tarptautinių teismų bylų, kuriose ginama teisė į sveiką ir švarią aplinką klimato kaitos kontekste, pavydžius;
4. išskirti klimato kaitos keliamus iššūkius, siekiant užtikrinti teisę į sveiką ir švarią aplinką.

Tyrimo metodai: sisteminė analizė, lyginamasis metodas, jurisprudencijos analizė, teleologinis teisės aiškinimas.

Straipsnyje vartojama sąvoka „teisė į sveiką ir švarią aplinką“, tačiau pažymėtina, kad tiek Lietuvos, tiek tarptautinėje teisėje nėra nusistovėjusio vieningo šios teisės pavadinimo, doktrinoje ir teisės aktuose greta jos vartojamos ir sąvokos „teisė į švarią ir saugią aplinką“, „teisė į švarią aplinką“.

Ištirtumas: teisės į sveiką ir švarią aplinką bei teisės kreiptis į teismą aplinkosaugos

[2] Jonathan A. Patz, Diarmid Campbell-Lendrum, Tracey Holloway, and Jonathan A. Foley, „Climate Change and Human Health: A One Health Approach“, *Current Environmental Health Reports* 1 (1) (2013): 21–30; Walter Leal Filho ir kiti., „Handling the health impacts of extreme climate events“, *Environmental Sciences Europe* 34 (2022): 45. https://doi.org/10.1186/s12302-022-00621-3; Lance Gable, „Global Health Law and the Climate Crisis: An Unfulfilled Opportunity“, *Journal of Law, Medicine & Ethics*. December 51 (3) (2023): 694–697. doi:10.1017/jme.2023.124.

klausimais temą nagrinėja tiek Lietuvos (T. Birmontienė[3], R. Ragulskytė-Markovienė[4], I. Žvaigždinienė[5], A. Juškevičiūtė-Vilienė[6], L. Žilinskienė[7], A. Keturakienė ir D. Murauskas[8], R. Slidžiauskaitė-Maskoliūnė[9]), tiek užsienio autoriai (pvz., S. Alexy[10], A. Boyle[11], J. Knox[12] ir kt.). Vis dėlto teisės į sveiką ir švarią aplinką klimato kaitos kontekste analizė Lietuvoje dar tik pradeda formuotis, todėl tyrimas išlieka aktualus ir moksliniu, ir praktiniu aspektu.

1. TEISĖ Į SVEIKĄ IR ŠVARIĄ APLINKĄ

Prof. T. Birmontienė išskyrė žmogaus teises pagal jų susiformavimo istorinį laikotarpį į tris kartas: pirmoji karta – pilietinės ir politinės teisės; antroji karta – socialinės, ekonominės

[3] Toma Birmontienė, et al., *Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. Trečioji laida* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 802.

[4] Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Indrė Žvaigždinienė, „Teisė kreiptis į teismą aplinkosaugos klausimais: įgyvendinimo galimybių paieškos". *Teisės viršenybės link* (Vilnius: Vilniaus universiteto teisės fakultetas, 2019), 368–386. https://www.tf.vu.lt/wpcontent/uploads/2019/06/teises_virsenybes_link_145x205mm_INTERNETUI_geras.pdf; Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Indrė Žvaigždinienė, „Teisės į sveiką ir švarią aplinką teoriniai ir praktiniai aspektai". *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija: mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui* (Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012), 411–430; Rasa Ragulskytė-Markovienė, „Asmens teisės į sveiką ir švarią aplinką probleminiai aspektai". *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai. Mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 454–494; Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Leda Žilinskienė, „Das Recht auf Zugang zu Gerichten in Umweltangelegenheiten als Grundlage der Durchsetzung des Rechts auf gesunde und saubere Umwelt in Litauen", *Zeitschrift für Europäisches Umwelt- und Planungsrecht (EurUP)* Nr. 3 (2023): 279–286.

[5] Indrė Žvaigždinienė, „Aplinkos apsauga žmogaus teisių kontekste", *Teisė* Nr. 78 (2011): 152–167; Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Indrė Žvaigždinienė, „Teisė kreiptis į teismą aplinkosaugos klausimais: įgyvendinimo galimybių paieškos", iš *Teisės viršenybės link* (Vilnius: Vilniaus universiteto teisės fakultetas, 2019), 368–386. https://www.tf.vu.lt/wpcontent/uploads/2019/06/teises_virsenybes_link_145x205mm_INTERNETUI_geras.pdf; Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Indrė Žvaigždinienė, „Teisės į sveiką ir švarią aplinką teoriniai ir praktiniai aspektai". *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija: mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui* (Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012), 411–430.

[6] Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, „Bridging Between an Effective Economy and Environmental Protection under the Lithuanian Constitution", *Review of Central and East European Law* 45, no. 2 (2020): 217–238.

[7] Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Leda Žilinskienė, „Das Recht auf Zugang zu Gerichten in Umweltangelegenheiten als Grundlage der Durchsetzung des Rechts auf gesunde und saubere Umwelt in Litauen", *Zeitschrift für Europäisches Umwelt- und Planungsrecht (EurUP)* Nr. 3 (2023): 279–286.

[8] Airė Keturakienė ir Donatas Murauskas, „Klimato kaita ir žmogaus teisės: pirmosios bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme", *Teisė* 126 (2023): 38–55. https://doi.org/10.15388/Teise.2023.126.3.

[9] Rasa Ragulskytė-Markovienė ir Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė, „Suinteresuotos visuomenės teisė kreiptis į teismą". *Lietuvos teisė 2024: esminiai pokyčiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2024) https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/6ed3ab45-9fb2-4e88-81e0-c4ea2d21ffd9/content; Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė, „Climate Litigation Against States: Emerging Trends", *Earth: Environmental Sustainability* 1(2) (2025): 221-234. doi: 10.53941/eesus.2025.100018.

[10] Robert Alexy, *A Theory of Constitutional Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

[11] Alan Boyle, „Human Rights and the Environment", *European Journal of International Law* 23, No. 3 (2012): 471–503.

[12] John H. Knox, and Ramin Pejan (eds.), *The Human Right to a Healthy Environment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).

ir kultūrinės teisės (arba socialinės teisės); trečioji karta – tokios teisės kaip teisė į taiką, teisė į apsisprendimą, teisė į vystymąsi, teisė į sveiką ir švarią aplinką ir kt.[13] Šios trečiosios kartos teisės išsiskiria tuo, kad yra orientuotos į kolektyvinius interesus ir joms įgyvendinti reikia valstybės ir tarptautinės bendruomenės bendrų pastangų. Tarp šių teisių ypatingą vietą užima teisė į sveiką ir švarią aplinką. Ši teisė, atsiradusi kaip reakcija į spartų industrializacijos, urbanizacijos ir aplinkos taršos procesą XX a. antroje pusėje, šiandien yra pripažįstama tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Nors teisininkų bendruomenėje ilgą laiką buvo diskutuojama dėl šios teisės teisinės prigimties, turinio ir įgyvendinimo mechanizmų, šiuolaikinėje teisės doktrinoje vis plačiau pripažįstama, kad teisė gyventi sveikoje aplinkoje yra esminė žmogaus teisės į orų gyvenimą sudedamoji dalis[14]. Taip pat būtent teisės į sveiką ir švarią aplinką klimato kaitos kontekste įgyvendinimas tampa vis svarbesnis, o jos užtikrinimas vis labiau plėtojamas tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teismų praktikoje[15].

Pirmieji žingsniai, siekiant užtikrinti žmogaus teisę į sveiką ir švarią aplinką, pastebimi tarptautiniuose dokumentuose – pavyzdžiui, 1972 m. Stokholmo deklaracijoje[16], kurioje aplinkos apsauga susieta su žmogaus gerove, ir 1992 m. Rio de Žaneiro deklaracijoje dėl aplinkos ir plėtros, kurios pirmasis principas įtvirtino žmonių teisę į sveiką ir produktyvų gyvenimą harmonijoje su gamta[17]. Taigi nors šiuose dokumentuose teisė į sveiką ir švarią aplinką tiesiogiai nebuvo įtvirtinta, juose buvo pradėtos formuoti prielaidos sieti aplinkos apsaugą su žmogaus gerove, sveikata ir tvariu vystymusi. 2015 m. gruodžio 12 d. Paryžiuje vykusioje Jungtinių Tautų bendrosios klimato kaitos konvencijos šalių konferencijoje buvo priimtas teisiškai privalomas visuotinis klimato kaitos susitarimas[18] (toliau taip pat – Paryžiaus susitarimas), kuriame nustatyti išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų (toliau taip pat – ŠESD) kiekio mažinimo, prisitaikymo prie klimato kaitos ir įgyvendinimo priemonių įsipareigojimai. Tai pirmas tarptautinis susitarimas, kuriame apibrėžiamas globalių veiksmų planas, apimantis pavojingų klimato kaitos padarinių prevenciją, nustatant tikslą riboti pasaulinės temperatūros didėjimą žemiau 2 °C ir siekti, kad temperatūros didėjimas neviršytų 1,5 °C, lyginant su priešindustriniu laikotarpiu. Europos Sąjunga (toliau taip pat – ES) ir visos jos valstybės narės yra Paryžiaus susitarimo šalys, ratifikavusios jį ir įsipareigojusios įgyvendinti. Siekdama šio tikslo, Europos Sąjunga priėmė Europos žaliojo kurso strategiją[19], apimančią priemones ir taisykles,

[13] Birmontienė, et al., *supra note*, 3: 273.

[14] Joshua C. Gellers and David R. Boyd, „The Global Emergence of Constitu;tional Environmental Rights", *Global Environmental Politics* 18, No. 3 (2018): 132.

[15] Plačiau teisė į sveiką ir švarią aplinką analizuojama: Pau de Vilchez Moragues, „The Right to a Healthy Environment and Climate Litigation: A Game Changer?", *Yearbook of International Environmental Law* 32 (1) (2021): 3–19; Jacqueline Peel and Hari M. Osofsky, „Climate Change Litigation", *Annual Review of Law and Social Science* 16 (2020): 21–38.

[16] Jungtinių Tautų konferencijos Deklaracija dėl žmogaus aplinkos (A/CONF.48/14/Rev.1) (1972).

[17] Jungtinių Tautų Rio de Žaneiro deklaracija dėl aplinkos ir plėtros, UN Doc. A/CONF. 151/26, 1992.

[18] „Paryžiaus susitarimas", žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

[19] „Europos žaliojo kurso strategija", žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=-

kuriomis siekiama radikaliai sumažinti ŠESD kiekį ir transformuoti ekonomiką, siekiant pasiekti poveikio klimatui neutralumą iki 2050 m.

Tarptautinių įsipareigojimų priėmimas ir jų perkėlimas į nacionalinę teisę sustiprino aplinkos apsaugos, teisės į švarią ir saugią aplinką, ypač klimato kaitos kontekste, vaidmenį daugelyje valstybių. Ši teisė palaipsniui įsitvirtina ir nacionalinėse konstitucijose – žmogaus teisė į sveiką ir švarią aplinką šiuo metu numatyta daugiau nei 100 pasaulio valstybių konstitucijose ar kituose įstatymuose[20]. Ši tendencija rodo, kad aplinkos apsauga peržengė ekologinės politikos ribas ir tapo konstituciniu principu, atspindinčiu tautos vertybes ir valstybės įsipareigojimą užtikrinti darnų žmogaus ir gamtos santykį[21].

Konstitucijos, kaip aukščiausios teisinės galios aktai, šiuolaikinėse teisinėse sistemose įtvirtina fundamentalius valstybės veiklos principus ir išreiškia svarbiausius visuomenės siekius ir vertybes. Todėl teisės į sveiką ir švarią aplinką konstitucinis įtvirtinimas simbolizuoja valstybės įsipareigojimą saugoti aplinką ir suteikia šiai teisei aukščiausią teisinę apsaugą. Pastaraisiais dešimtmečiais teisės į sveiką ir švarią aplinką turinys įgijo naują dimensiją – šios teisės užtikrinimą klimato kaitos kontekste. Mokslininkai vis dažniau pažymi, kad klimato kaita ne tik kelia grėsmę ekosistemoms, bet ir tiesiogiai veikia žmogaus teises: teisę į gyvybę, sveikatą, būstą, maistą ir vandenį[22]. Dėl šios priežasties klimato kaitos klausimai vis dažniau tampa konstitucinių ir kitų teismų, įskaitant tarptautinius teismus, jurisprudencijos dalimi. Tokia tendencija atskleidžia, jog teisė į sveiką ir švarią aplinką apima ir esamos aplinkos kokybės apsaugą, ir įpareigojimą imtis aktyvių veiksmų siekiant užkirsti kelią negrįžtamiems klimato pokyčiams ateityje.

Konstituciniai, aukščiausiųjų instancijų teismai įvairiose valstybėse ir tarptautiniai teismai vis dažniau nagrinėja bylas, kuriose piliečiai ir organizacijos reikalauja, kad valstybė imtųsi klimato kaitos švelninimo veiksmų. Teisės į sveiką ir švarią aplinką evoliucija iš abstraktaus konstitucinio aplinkos apsaugos principo į subjektyvinę teisę sudarė prielaidas asmenims reikalauti valstybės atsakomybės. Būtent teisės į sveiką ir švarią aplinką turinio išplėtimas klimato kaitos srityje tapo teisiniu pagrindu „strateginiams ginčams“, kuriais siekiama sisteminių valstybės politikos pokyčių. Mokslinėje literatūroje[23] pabrėžiama, kad strateginiai ginčai dėl klimato kaitos (angl. *strategic climate litigation*) prieš valstybes inicijuojami paprastai siekiant bendro išmetamųjų teršalų kiekio mažinimo (klimato kaitos švelninimo). Strateginiai ginčai skiriasi nuo kitų su klimato kaita susijusių ginčų, kuriuose dažniausiai ginami asmeniniai bylos šalies interesai ir kurie yra nukreipti prieš įmones, o gi-

cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF.

[20] David R. Boyd, *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights and the Environment* (Vancouver, University of British Columbia Press, 2012).

[21] Juškevičiūtė-Vilienė, *supra note*, 6: 217–238.

[22] Jacqueline Peel, and Hari M. Osofsky, *Climate Change Litigation: Regulatory Pathways to Cleaner Energy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018): 38–45.

[23] Christina Eckes, „Constitutionalisation in Europe – After KlimaSeniorinnen and the ICJ's Advisory Opinion“, *Climate*, 13, 186 (2025). https://doi.org/10.3390/cli13090186.

nami interesai susiję su konkrečiais sektoriais ar konkrečiomis įgyvendinimo priemonėmis arba siekiama, kad būtų imamasi konkrečių su klimato apsauga suderinamų priemonių ar žalos atlyginimo (ne klimato kaitos švelninimo). Strateginiai ginčai yra nukreipti prieš valstybes, juose ginami strateginiai interesai, susiję su bendro pobūdžio priemonių taikymu, siekiant klimato apsaugos priemonių peržiūros (dažniausiai bendro išmetamųjų teršalų kiekio mažinimo). Pažymima[24], kad šiuos ginčus lėmė poreikis skubiai spręsti klimato kaitos problemą, siekiant apriboti pasaulinės temperatūros kilimą; tokių ginčų skaičius auga nuo 2015 metų, inicijuojant ieškinius tiek valstybių vyriausybėms, tiek įmonėms. Šių bylų šalys dažniausiai siekia tobulinti klimato politiką, didinti visuomenės informuotumą ir keisti vyriausybės ar įmonių elgesį. Taip pat pabrėžiama[25], jog ne visos bylos dėl klimato kaitos yra strateginiai ginčai. Strateginiai ginčai inicijuojami sąmoningai, siekiant ambicingo ir sisteminio poveikio, peržengiančio individualios bylos ribas. Strateginių ginčų skaičius auga, todėl teisminis jų nagrinėjimas tampa vis plačiau naudojama priemone siekiant teisinio reguliavimo pokyčių.

Šiame kontekste ypač svarbu apžvelgti teismų praktiką, kuri formuoja teisės į švarią ir saugią aplinką aiškinimo standartus klimato kaitos kontekste ir konkretizuoja tokios konstitucinės apsaugos turinį.

1.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika

Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad vienas iš valstybės veiklos tikslų – užtikrinti žmonių teisę į sveiką ir švarią aplinką (*inter alia*, 2011 m. sausio 31 d.[26], 2014 m. gegužės 9 d.[27] nutarimai). Aplinkos sąvoka jurisprudencijoje paprastai suprantama plačiai kaip tarpusavyje susijusių gamtinių elementų visuma – žemės paviršiaus ir gelmių, oro, vandens, dirvožemio, augalijos, gyvūnijos, organinių ir neorganinių medžiagų bei juos vienijančių natūralių ir antropogeninių sistemų (Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas). Konstitucijoje įtvirtintas aplinkos apsaugos nuo kenksmingo poveikio imperatyvas: pagal jos 53 straipsnio 3 dalį valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių (*inter alia*, 2003 m. spalio 29 d.[28], 2006 m. kovo 14 d.[29], 2015 m. gruodžio 16 d.[30] nutarimai), o Konstitucijos 54 straipsnyje nustatyta, kad valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga,

[24] Jacqueline Peel, and Markey-Towler, „Rebekkah. Recipe for Success?: Lessons for Strategic Climate Litigation from the *Sharma, Neubauer, and Shell Cases*", *German Law Journal* 22, (2021): 1484–1498, 1484. https://doi.org/10.1017/glj.2021.83.

[25] *Ibid.*

[26] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 14-602.

[27] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. gegužės 9 d. nutarimas, TAR, 2014-05-12, Nr. 5321.

[28] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 103-4611.

[29] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050.

[30] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. gruodžio 16 d. nutarimas, TAR, 2015-12-16, Nr. 19859.

užtikrina racionalų gamtos išteklių naudojimą ir atkūrimą; draudžiama niokoti žemę, jos gelmes, teršti vandenis ir orą, daryti radiacinį poveikį, skurdinti augaliją ir gyvūniją.

Aiškindamas šias konstitucines nuostatas, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad aplinkos apsauga yra valstybės ir kiekvieno gyventojo rūpestis bei pareiga, o viešieji ir privatūs interesai turi būti nukreipti į aplinkos kokybės gerinimą (Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d.[31], 2005 m. gegužės 13 d.[32], 2009 m. birželio 22 d.[33], 2011 m. sausio 31 d., 2014 m. gegužės 9 d. nutarimai). Iš šių nuostatų visiems asmenims kyla pareiga tausoti gamtą ir atlyginti žalą, padarytą gamtinei aplinkai (*inter alia*, 2003 m. spalio 29 d., 2014 m. gegužės 9 d., 2015 m. gruodžio 16 d. nutarimai).

Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalyje nustatyta valstybės pareiga reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Tai suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui derinti įvairias konstitucines vertybes – asmens ūkinės veiklos laisvę, sąžiningos konkurencijos laisvę, žmonių sveikatos ir aplinkos apsaugą (2015 m. kovo 5 d.[34], 2015 m. gruodžio 16 d. nutarimai).

Taigi konstitucinė aplinkos apsaugos nuostata išreiškia vieną iš valstybės veiklos tikslų – užtikrinti žmonių teisę į sveiką ir švarią aplinką. Ir nors Konstitucijoje aplinkos apsauga formuluojama kaip valstybės tikslas[35], tačiau pagal Konstitucinio Teismo nuosekliai formuojamą doktriną teisė į sveiką ir švarią aplinką suprantama kaip konstitucinė vertybė, neatsiejama nuo žmogaus orumo, sveikatos ir gyvenimo kokybės.

Konstitucinio Teismo praktikoje dar nebuvo nagrinėta byla, tiesiogiai susijusi su klimato kaita ir jos poveikiu teisei į sveiką ir švarią aplinką, tačiau minėta jurisprudencija sudaro pagrindą manyti, kad Lietuvos konstituciniai aplinkos apsaugos principai gali būti taikomi ir klimato kaitos kontekste. Pagal Konstitucijos 53 ir 54 straipsnių nuostatas valstybė turi pareigą ne tik saugoti aplinką nuo tiesioginio kenksmingo poveikio, bet ir užkirsti kelią ilgalaikiams, globaliems procesams, keliantiems grėsmę žmonių sveikatai ir gerovei, tokiems kaip klimato kaita. Valstybės pareiga imtis prevencinių veiksmų tampa ypač aktuali, atsižvelgiant į tai, kad klimato kaitos poveikis neapsiriboja valstybių sienomis, o jo padariniai nėra vienkartiniai ir gali pažeisti ne tik dabartinių, bet ir būsimų kartų teisę į sveiką ir švarią aplinką. Ir nors Lietuvos konstitucinėje teisėje dar nėra suformuotos aiškios klimato kaitos jurisprudencijos, Konstitucinio Teismo doktrina dėl aplinkos apsaugos, sveikos ir švarios aplinkos, kaip konstitucinės vertybės ir vienos iš žmogaus teisių, leidžia teigti, jog tokia praktika ateityje galėtų būti plėtojama ir klimato kaitos kontekste. Konstitucinio Teismo doktrina nubrėžia nacionalinius Konstitucijos nuostatų aiškinimo rėmus, tačiau klimato

[31] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 52-1435.

[32] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 63-2235.

[33] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios,* 2009, Nr. 75-3074.

[34] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. kovo 5 d. nutarimas, TAR, 2015-03-05, Nr. 3412.

[35] Plačiau žr. Rasa Ragulskytė-Markovienė, *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais* (Vilnius: Eugrimas, 2005), 96-105.

kaita yra globalus reiškinys, o žmogaus teisių apsaugos standartai (pvz., teisė į gyvybę) – universalūs, todėl kitų šalių teismų, Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) jurisprudencijos analizė leidžia prognozuoti galimą Lietuvos konstitucinės doktrinos šiais klausimais raidą.

1.2. Kitų valstybių aukščiausių teismų praktika

Kadangi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir ordinarinių teismų praktikoje teisės į sveiką ir švarią aplinką turinys klimato kaitos kontekste dar nėra išplėtotas, tikslinga paanalizuoti užsienio valstybių teismų praktiką šioje srityje. Ji gali pasitarnauti kaip pavyzdžiai, atskleidžiantys, kaip teisė į sveiką ir švarią aplinką gali būti ginama sprendžiant globalius klimato kaitos iššūkius.

Pastaraisiais dešimtmečiais nacionaliniai teismai tapo svarbiais klimato kaitos teisinio reguliavimo dalyviais, kai įprasti teisėkūros ir vykdomosios valdžios mechanizmai nepakankamai užtikrina skubius klimato apsaugos tikslus. Teismų sprendimų apžvalga atskleidžia, kad žmogaus teisės ir aplinkos apsauga gali veikti sinergiškai, įtvirtinant valstybės pareigą ne tik formaliai priimti teisės aktus, bet ir užtikrinti efektyvų jų įgyvendinimą. Nacionaliniuose teismuose nagrinėtos klimato apsaugos bylos parodo įvairius teismų aktyvumo lygmenis Europos valstybėse ir už jos ribų, taip pat atskleidžia, kaip teisė į sveiką ir švarią aplinką suprantama visame pasaulyje.

Fondo *Urgenda* byla prieš Nyderlandų vyriausybę[36] buvo vienas pirmųjų atvejų pasaulyje, kai piliečiai sėkmingai įrodė, kad vyriausybė turi teisinę pareigą užkirsti kelią pavojingam klimato kaitos poveikiui. 2013 m. fondas *Urgenda* kartu su 886 Nyderlandų piliečiais pateikė *actio popularis* ieškinį, kuriame teigė, kad Nyderlandų vyriausybė, išsikėlusi per mažai ambicingus tikslus mažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį, pažeidžia Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos[37] (toliau – Konvencija) jiems garantuojamas teises į gyvybę ir teisę į privatų ir šeimos gyvenimą, konkrečiai – Konvencijos 2 ir 8 straipsnius. Ieškovai rėmėsi moksliniais įrodymais apie klimato kaitos keliamą grėsmę Nyderlandams – valstybei, kurios didelė dalis teritorijos yra žemiau jūros lygio ir todėl ypač pažeidžiama dėl jūros lygio kilimo.

2015 m. Hagos apygardos teismas priėmė precedentinį sprendimą ieškovų naudai ir įpareigojo Nyderlandų vyriausybę iki 2020 m. sumažinti ŠESD kiekį bent 25 proc., palyginti su 1990 m. lygiu. Vyriausybė apskundė šį sprendimą, tačiau 2018 m. spalio 9 d. Hagos apeliacinis teismas palaikė pirmosios instancijos teismo poziciją ir papildomai pabrėžė Konvencijos 2 ir 8 straipsnių taikymą klimato kaitos kontekste. 2019 m. gruodžio 20 d. Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas patvirtino žemesnių instancijų teismų sprendimus ir pri-

[36] *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands*, Hoge Raad [HR] [Supreme Court] Dec. 20, 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007 (Neth.).

[37] „Europos žmogaus teisių konvencija“, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_LIT.

pažino, kad fondas *Urgenda* turėjo teisę pateikti kolektyvinį ieškinį, nes Nyderlandų piliečių interesai dėl klimato kaitos poveikio yra pakankamai identiški, todėl kolektyvinis ieškinys yra efektyviausia gynybos priemonė. Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas savo sprendime nurodė, kad Nyderlandų vyriausybė privalo nedelsdama sumažinti išmetamųjų teršalų kiekį, laikydamasi įsipareigojimų, susijusių su žmogaus teisėmis. Teismas įpareigojo Nyderlandų valstybę iki 2020 m. sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimą 25 proc. žemiau 1990 m. lygio, nusprendęs, jog esamas vyriausybės įsipareigojimas sumažinti išmetimą 17 proc. yra nepakankamas, kad valstybė galėtų proporcingai vykdyti savo pareigą apriboti klimato atšilimą iki tarptautiniu mastu sutartos dviejų laipsnių ribos, palyginti su priešindustrinio laikotarpio temperatūros baziniu lygiu[38].

Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad grėsmė, kylanti dėl klimato kaitos, yra reali ir artėja, o valstybė turi pozityvią pareigą apsaugoti savo piliečių teises pagal Konvencijos 2 ir 8 straipsnius. Teismas nusprendė, kad valstybei tenka pareiga įgyvendinti realias klimato kaitos švelninimo priemones, atsižvelgiant į galimo klimato kaitos poveikio mastą ir didelę tikimybę, kad bus padaryta didelė žala aplinkai ir Konvencijos saugomoms žmogaus teisėms.

Šis atvejis buvo istorinis lūžis, parodantis akivaizdų poslinkį link žmogaus teisių sistemoje numatytų valstybės pareigų klimato kaitos srityje pripažinimo.

Byla *Urgenda* paskatino panašias klimato kaitos bylas Belgijoje[39], Kanadoje[40], Kolumbijoje[41], Airijoje[42], Vokietijoje, Prancūzijoje[43], Jungtinėje Karalystėje[44], Šveicarijoje ir prieš ES.

Kita itin reikšminga ir daug tarptautinio dėmesio sulaukusi byla – *Ashgar Leghari* prieš *Pakistano Federaciją*[45]. Ji dažnai minima kaip vienas pirmųjų precedentų, kai besivystančios

---

[38] *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands*, Hoge Raad [HR] [Supreme Court] Dec. 20, 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007 (Neth.).

[39] *VZW Klimaatzaak vs Kingdom of Belgium & Others*, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.climatecasechart.com/document/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-others_da42.

[40] *La Rose v. Her Majesty the Queen*, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.climatecasechart.com/document/la-rose-v-her-majesty-the-queen_7e6f.

[41] *Future Generations v. Ministry of the Environment & Others* (STC 4360-2018) / Dejusticia youth case, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.climatecasechart.com/document/future-generations-v-ministry-of-the-environment-and-others_f076.

[42] *Climate Case Ireland (Friends of the Irish Environment v. Ireland)* / National Mitigation Plan case, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.climatecasechart.com/document/friends-of-the-irish-environment-v-ireland_c37f.

[43] *Commune de Grande-Synthe v. France*, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.climatecasechart.com/document/commune-de-grande-synthe-v-france_d7f4

[44] *Friends of the Earth, ClientEarth & Good Law Project v. UK Government – Carbon Budget Delivery Plan / Net Zero Strategy*, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://www.climatecasechart.com/document/r-friends-of-the-earth-ltd-v-secretary-of-state-for-energy-security-and-net-zero-clientearth-v-ssesnz-good-law-project-v-ssesnz-challenges-to-the-carbon-budget-delivery-plan_7cd5.

[45] *Ashgar Leghari v. Federation of Pakistan*, W.P. No. 25501/2015, Lahore High Court Green Bench (Sept. 4, 2015), žiūrėta 2026 m. sausio 21 d. https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-docu-

valstybės teismas pripažino klimato kaitą grėsme žmogaus teisėms. 2015 m. Ashgar Leghari (ūkininkas, teisininkas) kreipėsi į teismą dėl Pakistano Federacijos vyriausybės neveikimo ir negebėjimo spręsti klimato kaitos problemas, teigdamas, kad tai pažeidžia Pakistano Konstitucijoje įtvirtintas jo pagrindines teises, įskaitant teisę į gyvybę ir orumą. Leghari pabrėžė, kad Pakistanas yra viena labiausiai klimato kaitos pažeidžiamų valstybių pasaulyje – šaliai gresia tiesioginis poveikis žemės ūkio sektoriui ir milijonų gyventojų pragyvenimo šaltiniui dėl ekstremalių oro reiškinių, potvynių, sausros ir globalaus ledynų tirpimo. Lahoro aukštesnysis teismas priėmė precedentinį sprendimą Leghari naudai. Teismas aiškiai pripažino, kad teisė į gyvybę, kaip pamatinė žmogaus teisė, apima ir teisę į sveiką ir švarią aplinką, o klimato kaita kelia tiesioginę grėsmę šiai teisei. Be to, teismas nurodė, kad vyriausybės neveikimas, susijęs su nacionalinės klimato kaitos politikos įgyvendinimu, pažeidžia šią konstitucinę teisę, todėl valstybė privalo imtis realių, veiksmingų ir koordinuotų priemonių klimato kaitos srityje.

Šioje byloje teismas buvo itin iniciatyvus. Jis neapsiribojo vien deklaratyviu žmogaus teisių pripažinimu ar Konstitucijos pažeidimų konstatavimu, bet nurodė vyriausybei imtis konkrečių veiksmų – įpareigojo ministerijas paskirti savo departamentuose atsakingus už klimato kaitos klausimus asmenis, kurie užtikrintų Klimato kaitos politikos įgyvendinimo programos (2014–2030 m.) įgyvendinimą, ir pareikalavo, kad šios ministerijos iki kalendorinių metų pabaigos pateiktų išsamius veiksmų sąrašus su aiškiais terminais ir atskaitomybės mechanizmais, o per metus – išsamų veiksmų planą. Teismas nurodė įsteigti Klimato kaitos komisiją, nustatė jos sudėtį, funkcijas ir įpareigojo reguliariai teikti teismui ataskaitas apie jų įgyvendinimo pažangą.

Paminėtinas dar vienas reikšmingas šio sprendimo aspektas – teismas taikė evoliucinę konstitucinės teisės aiškinimo doktriną, nurodydamas, kad konstitucinės teisės turi būti aiškinamos atsižvelgiant į šiuolaikinius iššūkius, įskaitant klimato kaitą, net jei tokios grėsmės nebuvo numatytos Konstitucijos priėmimo metu (1973 m.).

Kaip ir byloje *Urgenda*, buvo pabrėžta, kad valstybė turi teisinę pareigą ne tik formaliai priimti teisės aktus, reglamentuojančius klimato kaitos politiką, bet ir užtikrinti efektyvų jų įgyvendinimą, siekiant apsaugoti teisę į sveiką ir švarią aplinką.

Byla *Leghari* tapo pavyzdžiu, kaip teismai gali imtis aktyvaus vaidmens, kad užpildytų spragą tarp teisės aktų priėmimo ir jų įgyvendinimo ir užtikrintų valstybės atsakomybę už tinkamą žmogaus teisių įgyvendinimą klimato kaitos kontekste. Vis dėlto ši byla taip pat atskleidė teisminės intervencijos ribas. Nors teismo nurodyta įkurti Klimato kaitos komisija buvo novatoriška institucinės kontrolės priemonė, jos veiklą vėliau apsunkino nepakankamas finansavimas, riboti techniniai pajėgumai ir politinis pasipriešinimas. 2018 m. byla buvo oficialiai baigta teismui nusprendus, jog vyriausybė padarė pakankamą pažangą, tačiau pilietinės visuomenės organizacijos kritikavo tokį sprendimą, nurodydamos, kad daugelis įsipareigojimų liko neįgyvendinti. Tai rodo, kad teismų sprendimai, nors ir yra

ments/2015/20150414_2015-W.P.-No.-25501201_decision.pdf.

itin reikšmingi užtikrinant žmogaus teises klimato kaitos kontekste, negali pakeisti vykdomosios valdžios ilgalaikės politinės valios ir struktūrinių reformų, reikalingų veiksmingam klimato kaitos valdymui. Nepaisant šių iššūkių, byla *Leghari* tapo svarbiu precedentu besivystančių šalių klimato teisminiams procesams.

Viena iš reikšmingiausių konstitucinių bylų – byla *Neubauer* (2021), kurioje Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas (Bundesverfassungsgericht, toliau – VFKT) pripažino, kad pernelyg didelis neutralaus poveikio klimatui tikslų atidėjimas pažeidžia ateities kartų teises pagal Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinį įstatymą. Šioje byloje buvo nagrinėjami keturi skundai, kuriuos pateikė fiziniai asmenys, tarp jų jauni asmenys, užsienio valstybių piliečiai ir aplinkosaugos organizacijos. Skundus pateikę asmenys teigė, kad Vokietijos federaliniame klimato apsaugos įstatyme (toliau – KAĮ) įtvirtintas tikslas iki 2030 m. sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį 55 proc., palyginti su 1990 m. lygiu, yra nepakankamas, todėl šiuo teisiniu reguliavimu yra pažeidžiamos jų teisės, saugomos pagal Pagrindinį įstatymą. Pareiškėjai prašė VFKT pripažinti, kad Vokietijos įstatymų leidėjas pažeidė Pagrindinį įstatymą, reikalaudamas iki 2030 m. sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį tik 55 proc., palyginti su 1990 m. lygiu, ir įpareigoti įstatymų leidėją nustatyti naujas mažinimo kvotas, kad Vokietijos išmetamųjų teršalų kiekis būtų kuo mažesnis, atsižvelgiant į proporcingumo principą. VFKT 2021 m. kovo 24 d. nutarime byloje *Neubauer* pripažino kai kurias KAĮ nuostatas nesuderinamomis su pagrindinėmis teisėmis, nes jose įtvirtintas teisinis reguliavimas yra nepakankamas išmetamųjų teršalų kiekio mažinimui po 2030 m. užtikrinti. Teismas padarė šias pagrindines išvadas[46]:

1) Pagrindiniame įstatyme įtvirtinta pagrindinė teisė į gyvybę ir fizinę neliečiamybę (2 straipsnio 2 dalies pirmas sakinys) apima valstybės pareigą aktyviai saugoti gyvybę ir sveikatą nuo klimato kaitos keliamų pavojų. Tai ne ateities kartų, bet dabar gyvenančių ir gyvenusių asmenų pagrindinė teisė. Valstybė turi didelę veiksmų laisvę vykdydama savo pareigą, tačiau ši pareiga pažeidžiama, jei ji nesiima jokių veiksmų arba jos numatytos priemonės yra visiškai nepakankamos arba neatitinka siekiamo tikslo.

2) Pagrindinio įstatymo 20a straipsnio nuostata dėl aplinkos apsaugos nėra pagrindinė teisė, kurią individualūs asmenys gali tiesiogiai ginti teismuose, tačiau joje įtvirtinta valstybės konstitucinė pareiga siekti poveikio klimatui neutralumo. Ši pareiga saugoti klimatą gali būti ginama teismuose, ji ir riboja politinę diskreciją. Kuo labiau progresuoja klimato kaita, tuo didesnė yra pareigos saugoti klimatą teisinė reikšmė.

3) Klimato apsaugos įstatymas prieštarauja Pagrindiniam įstatymui, nes jis nepakankamai apsaugo asmenis nuo būsimo jų teisių apribojimo, kuris gali tapti būtinas progresuojant klimato kaitai. Pagal KAĮ, iki 2030 m. leidžiami išmetamųjų teršalų kiekiai lemtų didelės dalies viso iki 2050 m. skirto išmetamųjų teršalų biudžeto sunaudojimą. Todėl kyla rizika, kad

[46] Išvados parengtos pagal Ekologijos instituto parengtą apžvalgą: Ralph Bodle and Stephan Sina, *The German Federal Constitutional Court's decision on the Climate Change Act* (Ecologic Institute, Berlin, 2021), žiūrėta 2026 m. sausio 29 d. https://cclr.lexxion.eu/article/CCLR/2022/1/5.

nuo 2030 m. pagrindinės teisės bus itin apribotos. KAĮ nepakankamai sumažina šią riziką.

4) Valstybė privalo imtis atsargumo priemonių jau šiandien, kad apsaugotų pagrindines teises ir po 2030 m. Ji turi pradėti perėjimo prie klimato neutralumo procesą pakankamai anksti, kad tie, kuriems taikomos priemonės, galėtų planuoti jas iš anksto. Ji taip pat turi nustatyti išmetamųjų teršalų lygius laikotarpiui po 2030 m. anksčiau nei prieš 5 metus, periodiškai ir skaidriai.

Mokslininkai, nagrinėjantys šio VFKT nutarimo reikšmę, teigia, kad VFKT patvirtino visavertę konstitucinę klimato kaitos bylinėjimosi sistemą. Nustatydamas atitinkamas ribas (pvz., dėl klimato kaitos poveikio kitose šalyse), VFKT sukūrė koncepciją, viršijančią bendrą klimato apsaugos pareigą, grįsdamas ją valstybės pareigomis, susijusiomis su pagrindinių teisių apsauga[47]. VFKT pralaužė gan siaurai aiškinamos teisės kreiptis į teismą doktrinos ribas ir atvėrė naują etapą, aiškinant Pagrindinio įstatymo 20a straipsnyje[48] įtvirtinto aplinkos apsaugos tikslo, taip pat klimato apsaugos tikslo turinį[49]. Ir nors šis VFKT nutarimas nepakeitė Pagrindinio įstatymo 20a straipsnio aiškinimo tuo aspektu, kad jis įtvirtinta valstybės tikslą, ir nepripažino asmenų subjektinės teisės kreiptis į teismą, remiantis šiuo straipsniu, teismas patvirtino aiškią šios normos sąsają su pagrindinėmis žmogaus teisėmis[50]. Be to, VFKT nustatė, kad atitinkamomis Klimato apsaugos įstatymo nuostatomis buvo pažeistos Pagrindiniame įstatyme įtvirtintos jų teisės laiko aspektu kartų atžvilgiu – kaip praeities ir dabarties kartų neveikimas klimato kaitos srityje atsilieps ateities kartoms (angl. *intertemporal dimension*). Tai paaiškinama tuo, kad teismas atsižvelgė į būsimus šiandieninio neveikimo klimato kaitos srityje padarinius (ši koncepcija vadinama intervencijos tipo išankstiniu poveikiu (angl. *advance interference-like effect*, vok. *eingriffsähnliche Vorwirkung*))[51]. Teismo nuomone, veiksmų atidėjimas dabar neišvengiamai dar labiau sustiprins būsimas reakcijas į klimato kaitą ir

[47] Konrad Lachmayer, „The Constitutional Context of Climate Change Litigation.A Comparative Analysis of Germany and Austria", In *Climate Change Litigation in Europe: Regional, Comparative and Sectoral Perspectives. Intersentina*, Ivano Alogna, Carole Billiet, Matteo Fermeglia, and Alina Holzhausen (ed.) (Cambdridge, Antwerp, Chicago, 2023), 59–78, 59.

[48] Pagrindinio įstatymo 20a straipsnis vokiečių k.: „*Der Staat schützt auch in Verantwortung für die künftigen Generationen die natürlichen Lebensgrundlagen und die Tiere im Rahmen der verfassungsmäßigen Ordnung durch die Gesetzgebung und nach Maßgabe von Gesetz und Recht durch die vollziehende Gewalt und die Rechtsprechung.*", žiūrėta 2026 m. sausio 29 d. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html; vertimas į anglų k.: „*Mindful also of its responsibility towards future generations, the state shall protect the natural foundations of life and animals by legislation and, in accordance with law and justice, by executive and judicial action, all within the framework of the constitutional order.*". https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html; vertimas į lietuvių k.: „*Valstybė, jausdama atsakomybę už ateities kartas, saugo natūralias gyvybės egzistavimo prielaidas bei gyvūniją neperžengdama konstitucinės santvarkos ribų per įstatymų leidžiamąją valdžią ir remdamasi įstatymu ir teise per vykdomąją ir teisminę valdžias*". https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/3fed0da1-e434-4d74-ad0b-cd17c69655c2/content.

[49] Christian Calliess, „Das „Klimaurteil" des Bundesverfassungsgerichts: „Versubjektivierung" des Art. 20a GG?", *ZUR* (2021): 355–357, 357.

[50] Helmut Aust, „Climate Protection Act Case", *American Journal of International Law* 116 (2022): 3, žiūrėta 2026 m. sausio 29 d. https://ssrn.com/abstract=3997724.

[51] *Ibid*., 4.

pareikalaus vis didesnių pagrindinių teisių apribojimų (tai konstatuota atsižvelgiant į dabar gyvenančių jaunesnių kartų teises) (nutarimo 246 punktas). VFKT aiškiai pripažino, kad, pagal Pagrindinio įstatymo 20a straipsnį, valstybė įpareigojama imtis klimato apsaugos priemonių; jame įtvirtinta norma siekiama susieti politinį procesą su aplinkosaugos problemų sprendimu, taip pat ateities kartų atžvilgiu (nutarimo 197 punktas). Taigi VFKT, aiškindamas Pagrindinio įstatymo 20a straipsnį, pateikė į ateitį orientuotą analizę. Tai vertinama kaip ypač novatoriškas žingsnis, sustiprinantis šios konstitucinės nuostatos reikšmę[52].

Byla *Bushfire Survivors*[53] yra dar vienas įtikinamas pavyzdys, kaip nacionaliniai teismai gali laikytis itin aktyvios pozicijos klimato kaitos politikos srityje, kad užtikrintų teisę į sveiką ir švarią aplinką. Ši byla kilo po katastrofiškų 2019–2020 m. miškų gaisrų Australijoje (vadinamųjų *Black Summer* gaisrų), kurie nusiaubė daugiau nei 18 milijonų hektarų teritorijos, sunaikino tūkstančius namų ir pareikalavo dešimčių gyvybių. 2021 m. *Bushfire Survivors for Climate Action* – organizacija, vienijanti miškų gaisrus išgyvenusius asmenis, pateikė Naujojo Pietų Velso žemės ir aplinkos teismui ieškinį, kuriame teigė, kad Aplinkos apsaugos tarnyba, neįgyvendindama savo pareigų nustatyti aplinkos apsaugos mechanizmus klimato kaitos kontekste, neveiksmingai vykdo funkcijas ir pažeidžia visuomenės teisę į sveiką ir švarią aplinką. Aplinkos apsaugos tarnyba gynėsi, kad klimato kaitos valdymas yra platesnės vyriausybės politikos klausimas, nepatenkantis į tarnybos kompetenciją, ir kad įstatymai neįpareigoja jos reguliuoti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kaip teršalų. Vis dėlto 2021 m. rugpjūčio 27 d. Naujojo Pietų Velso žemės ir aplinkos teismas priėmė precedentinį sprendimą: jis atmetė Aplinkos apsaugos tarnybos argumentus ir pripažino, kad ji turi įstatyme įtvirtintas pareigas nustatyti išsamius aplinkos kokybės tikslus, gaires ir politiką, siekiant apsaugoti aplinką nuo klimato kaitos poveikio.

Teismo motyvai buvo grindžiami išvada, kad Aplinkos apsaugos tarnybos pareiga nustatyti aplinkos apsaugos mechanizmus iš esmės apima pareigą sukurti tikslingas klimato kaitos švelninimo priemones. Teismas taip pat rėmėsi moksliniais įrodymais, rodančiais tiesioginį ryšį tarp klimato kaitos ir miškų gaisrų intensyvumo bei dažnumo. Jis nusprendė, kad Aplinkos apsaugos tarnyba turi per 12 mėnesių sukurti ir paskelbti išsamius aplinkos kokybės tikslus, gaires ir politiką, skirtą aplinkai apsaugoti nuo klimato kaitos poveikio. Tai turėjo apimti konkrečius ŠESD kiekio mažinimo tikslus, stebėsenos ir ataskaitų teikimo mechanizmus, koordinavimą su kitomis vyriausybės institucijomis ir aiškų įgyvendinimo planą. Teismas pabrėžė, kad Aplinkos apsaugos tarnyba, kaip pagrindinė aplinkos apsaugos institucija, negali ignoruoti didžiausios aplinkosauginės grėsmės – klimato kaitos – vien dėl to, kad jos valdymas reikalauja tarpinstitucinio bendradarbiavimo.

---

[52] *Ibid*.

[53] *Bushfire Survivors for Climate Action Inc. v. Environment Protection Authority*, [2021] NSWLEC 92 (Land and Environment Court of New South Wales, Aug. 27, 2021), žiūrėta 2026 m. sausio 29 d. https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2021/20210826_2021-NSWLEC-92-2020-NSWLEC-152-leave-granted-to-BSCA-to-file-and-serve-expert-evidence-on-climate-change-science_judgment-1.pdf.

Byla *Bushfire Survivors* dar kartą patvirtina augančią teisminio aktyvizmo klimato valdymo srityje tendenciją, kai teismai peržengia tradicines teisminių funkcijų ribas ir tampa aktyviais aplinkos politikos formavimo dalyviais. Šis sprendimas turėjo reikšmingą poveikį ne tik Australijoje, bet ir tarptautiniu mastu, parodydamas, kad aplinkos apsaugos įstatymai gali būti aiškinami plačiai, į juos įtraukiant klimato kaitos valdymą, net jei įstatymų leidėjas nebuvo aiškiai to numatęs.

Apibendrinant galima teigti, kad šios paminėtos nacionalinių teismų bylos parodo reikšmingą teismų vaidmenį, siekiant sumažinti atotrūkį tarp klimato politikos siekių ir jų įgyvendinimo, ypač kai teisėkūros ar vykdomosios valdžios veiksmai yra nepakankami spręsti skubias aplinkos grėsmes. Šie precedentai atskleidžia vis ryškėjantį teismų aktyvizmo klimato valdymo srityje modelį, kai teismai vis dažniau įgyja žmogaus teisių, aplinkos apsaugos ir tarptautinių klimato įsipareigojimų sergėtojų rolę ir yra pasirengę netgi nustatyti konkrečius įpareigojimus vykdomajai valdžiai. Toks teismų vaidmuo patvirtina, kad klimato apsauga suvokiama kaip esminis žmogaus teisių užtikrinimo elementas, o ne tik politinis vykdomosios valdžios pasirinkimas (diskrecija).

2. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRAKTIKA

EŽTT savo jurisprudencijoje ne kartą pabrėžė aplinkos apsaugos svarbą šiuolaikinėje visuomenėje (1991 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Fredin prieš Švediją* (Nr. 1), peticijos Nr. 12033/86[54]; 2004 m. lapkričio 10 d. sprendimas byloje *Taşkin ir kiti prieš Turkiją*, peticijos Nr. 46117/99[55]). Nors ir pažymėdamas valstybių turimą vertinimo laisvę aplinkosaugos srityje (Didžiosios kolegijos 2003 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Hatton ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 36022/97[56]), EŽTT nurodė, kad aplinkos apsauga yra nuolatinis, ilgalaikis visuomenės interesas, todėl finansiniai valstybės imperatyvai ar net tokios pagrindinės teisės, kaip teisė į nuosavybę, negali paneigti aplinkos apsaugos pirmumo teisės (2008 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Turgut ir kiti prieš Turkiją*, peticijos Nr. 1411/03[57]). Taigi EŽTT nuosekliai formuoja standartą, pagal kurį aplinkos apsauga tampa neatsiejama žmogaus teisių apsaugos dalimi.

[54] Europos Žmogaus Teisių Teismo 1991 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Fredin prieš Švediją* (Nr. 1), peticijos Nr. 12033/86, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57651%22]}.

[55] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. lapkričio 10 d. sprendimas byloje *Taşkin ir kiti prieš Turkiją*, peticijos Nr. 46117/99, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-67401%22]}.

[56] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 8 d. *Hatton ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 36022/97, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61188%22]}.

[57] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. liepos 8 d. *Turgut ir kiti prieš Turkiją*, peticijos Nr. 1411/03, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-87441%22]}.

EŽTT jurisprudencijoje teisė į sveiką ir švarią aplinką nėra įtvirtinta kaip savarankiška teisė, ji kildinama iš kitų Konvencijoje numatytų teisių – pirmiausia iš 8 straipsnio, pagal kurį saugoma teisė į privatų ir šeimos gyvenimą, taip pat iš 2 straipsnio (teisė į gyvybę). Todėl aplinkosauginiai pažeidimai pripažįstami žmogaus teisių apsaugos sritimi tik tada, kai daro tiesioginį ir rimtą poveikį asmens pagrindinėms teisėms, įtvirtintoms Konvencijoje.

Sprendimas byloje *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją*[58] (toliau taip pat – byla *KlimaSenorinnen*) tapo svarbiausiu klimato teisės įvykiu Europoje 2024 m. 2016 m. Šveicarijos senjorių asociacija (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*), atstovaujanti daugiau nei 2 000 vyresnėms nei 64 metų amžiaus moterims, kartu su keturiomis individualiomis pareiškėjomis pateikė Federaliniam administraciniam teismui skundą, kuriame teigė, kad Šveicarijos vyriausybės neveikimas kovojant su klimato kaita pažeidė jų teises pagal Konvenciją. Pareiškėjos nurodė, kad klimato kaita veikia vyresnes moteris neproporcingai stipriai – jos yra ypač pažeidžiamos dėl karščio bangų, kurios dažnėja ir intensyvėja dėl klimato kaitos ir kelia didesnę riziką jų sveikatai ir gyvybei.

Po nesėkmingų bandymų ginti savo interesus Šveicarijos nacionaliniuose teismuose (Federalinis administracinis teismas 2018 m. atmetė skundą dėl pareiškėjų teisinio suinteresuotumo stokos, o Federalinis Aukščiausiasis Teismas 2020 m. patvirtino šį sprendimą dėl atmetimo) pareiškėjos 2020 m. lapkričio 26 d. kreipėsi į EŽTT. Jos tvirtino, kad Šveicarijos neveikimas, susijęs su efektyvių klimato politikos priemonių įgyvendinimu, pažeidė jų teises pagal Konvencijos 2 straipsnį (teisė į gyvybę) ir 8 straipsnį (teisė į privatų ir šeimos gyvenimą). Pareiškėjos rėmėsi moksliniais įrodymais, patvirtinančiais, kad Šveicarija nepasiekė savo pačios nustatytų ŠESD kiekio mažinimo tikslų ir kad šalies klimato politika buvo nepakankama, siekiant prisidėti prie Paryžiaus susitarimo tikslų įgyvendinimo.

2024 m. balandžio 9 d. EŽTT Didžioji kolegija 16 balsų prieš 1 priėmė istorinį sprendimą pareiškėjų – Šveicarijos senjorių asociacijos – naudai. EŽTT nusprendė, kad Šveicarija pažeidė EŽTK 8 straipsnį dėl trijų pagrindinių trūkumų jos klimato politikoje: pirma, ji nenustatė pakankamai aiškių ir tikslių nacionalinių ŠESD kiekio mažinimo tikslų ankstesniems laikotarpiams; antra, šalies institucijos laiku nepriėmė pakankamų priemonių šiems tikslams pasiekti; trečia, vyriausybė neįvykdė savo pareigos užtikrinti, kad nacionaliniai ŠESD mažinimo tikslai būtų suderinami su tarptautiniais įsipareigojimais pagal Paryžiaus susitarimą. Teismas nurodė, kad valstybės turi ne tik deklaruoti klimato tikslus, bet ir laiku užtikrinti veiksmingą jų įgyvendinimą, remiantis tinkamai pagrįstais moksliniais duomenimis ir aiškiomis laiko perspektyvomis, priešingu atveju tokie tikslai tampa teisiškai beverčiai. Teismas taip pat pabrėžė, kad valstybės turi pozityvią pareigą sukurti tinkamą teisinę ir administracinę sistemą, kuri užtikrintų efektyvią klimato politikos įgyvendinimo kontrolę ir reguliarų jos vertinimą.

[58] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 53600/20, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-233206%22]}.

Šis sprendimas žymi esminį lūžį EŽTT praktikoje – EŽTT aiškiai pripažino klimato kaitos pasekmes kaip žmogaus teisių pažeidimą, nurodydamas, jog tuo, kad valstybė neįgyvendino tinkamų klimato politikos priemonių, buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis, pagal kurį saugoma teisė į privatų ir šeimos gyvenimą. Šiuo atveju EŽTT ne tik atsižvelgė į reikšmingą klimato kaitos poveikį žmogaus teisėms, bet ir pabrėžė, kad klimato kaita kelia ilgalaikę, egzistencinę grėsmę žmogaus teisėms. Teismas nurodė, kad valstybės turi ne tik deklaruoti klimato tikslus, bet ir laiku užtikrinti veiksmingą jų įgyvendinimą, antraip tie tikslai tampa teisiškai nereikšmingi.

Šis sprendimas tapo iššūkiu visoms Konvencijos narėms, nes tapo akivaizdu, jog klimato kaitai mažinti nepakankami veiksmai ar neveikimas gali būti bylinėjimosi EŽTT objektas. Jis taip pat sulaukė plataus visuomenės dėmesio ir dar labiau paskatino visuomenę ir nevyriausybines organizacijas siekti aktyvaus bylinėjimosi, kad būtų apsaugotos žmogaus teisės.

Byloje *KlimaSeniorinnen* EŽTT pirmą kartą aiškiai pripažino klimato kaitą kaip galimą tiesioginę žmogaus teisių pažeidimų priežastį. Taip pat šioje byloje pripažinta valstybės atsakomybė už nepakankamą klimato kaitos švelninimo politiką (netinkamas priemones mažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį), pabrėžiant žmogaus teisių apsaugą kaip veiksmingą priemonę užtikrinant, kad valstybės laikytųsi tarptautinių įsipareigojimų klimato kaitos srityje[59].

Šis sprendimas pasižymi ir tam tikru EŽTT aplinkosaugos jurisprudencijos pokyčiu. EŽTT suformulavo atskirus, specifinius teisinius kriterijus, taikomus klimato kaitos byloms, kurie skiriasi nuo reikalavimų, keliamų taršos ar kitų aplinkosaugos pažeidimų atvejais[60]. Didžiausi pokyčiai pasireiškė dviem aspektais – pareiškėjų teisinio suinteresuotumo ir valstybės diskrecijos ribų vertinimo srityse. EŽTT patvirtino „labiau pritaikytą ir tikslingesnį požiūrį“[61] į klimato apsaugos bylas. Šis požiūris pasižymi itin aukštu slenksčiu asmenims, kurie siekia būti pripažinti aukomis: jie turi įrodyti, kad yra „asmeniškai ir tiesiogiai paveikti“[62] valstybės neveikimo klimato politikos srityje. Šis slenkstis pasiekiamas tik tada, kai a) pareiškėjas patiria „didelio intensyvumo poveikį“[63] dėl klimato kaitos padarinių, t. y. kai žala jo sveikatai ar gyvenimo sąlygoms yra reikšminga, ir b) kai „egzistuoja skubi būtinybė užtikrinti individualią apsaugą“[64], nes valstybė nesiėmė jokių pagrįstų priemonių žalai sumažinti.

---

[59] Annalisa Savaresi, „Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland: Making Climate Change Litigation History“, *Review of European, Comparative & International Environmental Law* (March 27, 2025), https://doi.org/10.1111/reel.12612.

[60] Katalin Sulyok, „Verein Klimaseniorinnen Schweiz and Others v. Switz. (Eur. Ct. H.R.)“, *International Legal Materials* 64, no. 1 (2025): 1–186. https://doi.org/10.1017/ilm.2024.45.

[61] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 53600/20, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-233206%22]}. Para 421.

[62] *Ibid.*, para 488.

[63] *Ibid*., para 502.

[64] *Ibid.*, para 487.

Šios bylos kontekste individualūs pareiškėjai (keturios moterys) neatitiko šių reikalavimų, todėl jų skundas buvo pripažintas nepriimtinu. Vis dėlto Šveicarijos senjorių asociacija (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*), kurios narės jos buvo, buvo pripažinta kaip turinti teisę kreiptis į teismą. Taip EŽTT pripažino nevyriausybinių organizacijų svarbą bylinėjimosi kontekste ir iš esmės sumažino jų reikalavimų slenkstį, suteikdamas joms platesnes galimybes veikti visuomenės interesais.

Taip pat šis sprendimas iš esmės suvienodino EŽTT požiūrį, atsižvelgiant į ankstesnius nacionalinių teismų precedentus (bylos *Urgenda, Neubauer*), kurie patvirtino, kad valstybės, kurios yra Konvencijos narės, turi teisinę pareigą mažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį ir imtis veiksmų, reikalingų klimato kaitos poveikiui švelninti.

Byla *KlimaSeniorinnen* turi ne tik regioninę, bet ir globalią reikšmę. Tikėtina, kad ji darys didelę įtaką teismų argumentacijai visame pasaulyje, nagrinėjant bylas, kuriose klimato kaitos klausimai grindžiami žmogaus teisėmis[65].

Nepaisant plačiai pripažintos šios bylos sprendimo reikšmės, EŽTT sprendimas sulaukė ir kritikos. Atskirojoje nuomonėje teisėjas Tim Eicke[66] išsakė esminių abejonių dėl teisėjų kolegijos daugumos pasirinkto teisės aiškinimo metodo. Jo teigimu, dauguma peržengė teismo kompetencijos ribas ir sukūrė valstybėms naujas pareigas, kurios nėra aiškiai numatytos nei Konvencijos tekste, nei jos rengėjų ketinimuose[67].

Teisėjas T. Eicke ypač kritikavo tris aspektus. Pirma, jis nesutiko su sprendimu išplėsti „aukos" statusą įtraukiant asociacijas, nes tai, jo manymu, pavertė Konvenciją priemone, leidžiančia teikti *actio popularis* pobūdžio ieškinius. Antra, jis teigė, kad teisėjų dauguma iš esmės sukūrė naują teisę į švarią ir sveiką aplinką, remdamasi Konvencijos 8 straipsniu, nors tokia teisė nėra aiškiai įtvirtinta Konvencijoje. Trečia, jis nesutiko su pozicija, kad valstybės turi teigiamą pareigą imtis priemonių klimato kaitai mažinti pagal 8 straipsnį, pabrėždamas subsidiarumo principą – jo teigimu, klimato politiką turėtų formuoti demokratiškai išrinktos institucijos, o ne tarptautiniai teismai.

Šiuo metu EŽTT nagrinėja dar bent kelias bylas, susijusias su klimato kaita, ir tikėtina, kad jų skaičius ateityje didės. Tarp šių bylų paminėtinos *Müllner prieš Austriją*[68] – byla dėl Vienos oro uosto plėtros ir jos poveikio klimatui; *The Norwegian Grandparents' Climate*

---

[65] C Rodríguez-Garavito (ed), *Litigating the Climate Emergency: How Human Rights, Courts, and Legal obilization Can Bolster Climate Action* (Cambridge University Press 2022): 27.

[66] Sprendimas *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ir kiti prieš Šveicariją*, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2253600/20%22],%22itemid%22:[%22001-233206%22]}, teisėjo T. Eicke atskirosios nuomonės 3–4 punktai.

[67] Margaretha Wewerinke-Singh, „Climate Protection Obligations under the European Convention on Human Rights: The KlimaSeniorinnen Judgment: ECtHR 9 April 2024, No. 53600/20, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland*", *European Constitutional Law Review* 21, No. 2 (2025): 356–74. https://doi.org/10.1017/S1574019625100576.

[68] *M. Müllner against Austria*, application no. 18859/21, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-235058%22]}.

Campaign prieš Norvegiją[69] – byla dėl naftos ir dujų gavybos leidimų Arktyje.

Bylos *KlimaSeniorinnen* svarbą patvirtina byla *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes*, kurioje EŽTT susidūrė su masiniu tarpvalstybiniu ieškiniu dėl klimato[70]. 2020 m. rugsėjo mėnesį šeši Portugalijos jaunuoliai inicijavo šią bylą. Jie teigė, kad 33 valstybės (visos 27 ES valstybės narės, Jungtinė Karalystė, Šveicarija, Norvegija, Turkija, Ukraina ir Rusija) nesilaiko įsipareigojimų pagal 2015 m. Paryžiaus susitarimą ir taip pažeidžia jų teises pagal Konvencijos 2 (teisė į gyvybę), 8 (teisė į privatų gyvenimą) ir 14 (diskriminacijos draudimas) straipsnius. Pareiškėjai rėmėsi asmenine patirtimi – 2017 m. Portugalijoje siautę katastrofiški miškų gaisrai, per kuriuos žuvo daugiau nei 120 žmonių, privertė evakuotis jų šeimas ir tiesiogiai paveikė jų gyvenimo sąlygas. Jaunuoliai tvirtino, kad dėl klimato kaitos patiria nuolatinį nerimą (angl. *eco-anxiety*), negali normaliai miegoti karščio bangų metu, yra priversti vengti lauko veiklos ekstremalaus karščio dienomis ir patiria realią grėsmę sveikatai ir gerovei. Pareiškėjai akcentavo veiksmų skubumą ir ragino teismą taikyti kolektyvinės atsakomybės principą, atsisakant reikalavimo išnaudoti visas nacionalines teisinės gynybos priemones kiekvienoje valstybėje atskirai. Jie pažymėjo, kad klimato kaita yra globali problema, todėl valstybės turi kolektyvinę atsakomybę, o reikalavimas kreiptis į kiekvienos iš 33 valstybių nacionalinius teismus būtų neproporcingas ir praktiškai neįmanomas. Be to, pareiškėjai pabrėžė, kad ŠESD, išmetamos bet kurioje valstybėje, prisideda prie globalinio klimato atšilimo, kuris veikia juos Portugalijoje, todėl visos valstybės atsakovės turi jurisdikciją jų atžvilgiu pagal Konvencijos 1 straipsnį.

2024 m. balandžio 9 d. EŽTT Didžioji kolegija balsų dauguma (13 prieš 4) pripažino šį skundą nepriimtinu dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirma, teismas nurodė, kad nėra pakankamo pagrindo plėsti tarptautinę jurisdikciją už Portugalijos ribų, ir konstatavo, kad pareiškėjai neįrodė pakankamo „jurisdikcinio ryšio" su 32 kitomis valstybėmis atsakovėmis (išskyrus Portugaliją). EŽTT pabrėžė, kad Konvencijos 1 straipsnyje vartojama jurisdikcijos sąvoka paprastai reiškia teritorinį principą ir kad ekstrateritoriali jurisdikcija taikoma tik išimtiniais atvejais (pvz., kai valstybė vykdo efektyvią kontrolę kitoje valstybėje). Teismas nusprendė, kad klimato kaitos atvejis, nors ir turintis transnacionalinį poveikį, nėra pagrindas automatiškai pripažinti, kad visos ŠESD išmetančios valstybės turi jurisdikciją visų pasaulio gyventojų atžvilgiu pagal Konvenciją. Antra, dėl Portugalijos (valstybės, su kuria pareiškėjai turėjo aiškų „jurisdikcinį ryšį") EŽTT konstatavo, kad patiems pareiškėjams nepavyko įrodyti nacionalinių teisių gynimo priemonių išnaudojimo – jie niekada nebuvo kreipęsi į Portugalijos nacionalinius teismus dėl vyriausybės klimato politikos neveiksmingumo. EŽTT pabrėžė, jog subsidiarumo principas, kuris yra pagrindinis Konvencijos sistemos principas,

[69] *The Norwegian Grandparents' Climate Campaign and Others v. Norway* (application no. 19026/21) https://www.climatecasechart.com/document/the-norwegian-grandparents-climate-campaign-and-others-v-norway_5a54

[70] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*, peticijos Nr. 39371/20, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-233261%22]}.

reikalauja, kad pareiškėjai pirmiausia išbandytų nacionalines teisių gynimo priemones, net jei egzistuoja skubi situacija. Teismas taip pat atmetė pareiškėjų argumentą, kad reikalavimas išnaudoti nacionalines gynybos priemones 33 valstybėse būtų neproporcingas. EŽTT nurodė, kad jei pareiškėjai tikėjosi pateikti skundą prieš 33 valstybes, jie turėjo būti pasirengę laikytis atitinkamų procesinių reikalavimų kiekvienoje iš jų.

Nepaisant nepriimtinumo, byla *Duarte Agostinho* turėjo didelį tarptautinį atgarsį ir paskatino diskusijas apie Konvencijos sistemos apribojimus sprendžiant globalias problemas, būtinybę kurti naujas tarptautines teisines priemones klimato apsaugai užtikrinti, jaunosios kartos vaidmenį klimato bylinėjimosi procesuose. Be to, ši byla išryškino skirtumą tarp nacionalinio (kaip byloje *KlimaSeniorinnen*) ir transnacionalinio teisių gynimo būdų.

Naujausias EŽTT praktikos pavyzdys – sprendimas byloje *Greenpeace Nordic ir kiti prieš Norvegiją*[71]. Šiuo sprendimu EŽTT atmetė šešių jaunų aktyvistų, organizacijų „Greenpeace“ ir „Young Friends of the Earth“ peticiją dėl pažeistų teisių (dėl 2016 m. Norvegijos priimto sprendimo išduoti 10 naftos dujų žvalgymo licencijų Arkties vandenyno Barenco jūroje ir jo poveikio aplinkai ir klimato kaitai). Pareiškėjai grindė savo peticiją Konvencijos 2 straipsnio (teisė į gyvybę) ir 8 straipsnio (teisė į privatų ir šeimos gyvenimą) pažeidimais, taip pat 14 straipsnio (diskriminacijos draudimas) pažeidimu, nes prieš išduodamos naftos gavybos licencijas valdžios institucijos neatliko poveikio aplinkai vertinimo (PAV) dėl galimo naftos gavybos poveikio Norvegijos įsipareigojimams mažinti klimato kaitą. Pareiškėjai siekė, kad EŽTT pripažintų, jog Norvegijos sprendimas turėjo neproporcingai žalingą poveikį jauniems žmonėms ir netgi vietos mažumos samių tautybės atstovams. Jie taip pat nurodė, kad neturėjo galimybės pasinaudoti veiksminga vidaus teisinės gynybos priemone pagal Konvencijos 13 straipsnį, nes vidaus teismai įvertino jų reikalavimus paviršutiniškai ir padarė esminių klaidų. Pareiškėjai rėmėsi Norvegijos Konstitucijos 112 straipsniu, kuriame nuo 2014 m. įtvirtinta teisė į sveiką ir švarią aplinką ir valstybės pareiga užtikrinti būsimų kartų interesus, ir Paryžiaus susitarimu. Visgi EŽTT vienbalsiu sprendimu atmetė pareiškėjų teiginius, kad Norvegija tinkamai neįvertino naftos gavybos poveikio aplinkai ir pažeidė pagrindines žmogaus teises, leidusi daryti naujus gręžinius klimato krizės sąlygomis. Analogišką sprendimą jau buvo priėmę ir trys nacionaliniai Norvegijos teismai, įskaitant Norvegijos Aukščiausiąjį Teismą – jie taip pat buvo atmetę ieškovų prašymus sustabdyti naftos dujų žvalgymą.

EŽTT vienbalsiai konstatavo, kad Konvencijos 8 straipsnis (teisė į privatų ir šeimos gyvenimą) nebuvo pažeistas, bet pripažino, kad valstybė, priimdama sprendimą aplinkos ir klimato kaitos srityje, turėjo sąžiningai atlikti tinkamą, savalaikį ir išsamų poveikio aplinkai vertinimą, remdamasi geriausiais turimais moksliniais duomenimis. Nors Norvegijoje vykę procesai dėl licencijų išdavimo nebuvo nuodugnūs ir visų pirma tokios veiklos poveikio

[71] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2025 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Greenpeace Nordic and Others v. Norway.*, peticijos Nr. 34068/21, HUDOC paieška, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-245561%22]}.

klimatui vertinimas buvo atidėtas, tačiau, EŽTT vertinimu, vertinimo atidėjimas buvo iš esmės nepakankama priežastis, kad lemtų Konvencijos pažeidimą. EŽTT taip pat pažymėjo, kad ši byla skiriasi nuo bylos *KlimaSeniorinnen*, nes ji susijusi su valstybės procedūrinėmis, o ne materialinėmis pareigomis. Vis dėlto ir šioje byloje EŽTT vadovavosi byloje *KlimaSeniorinnen* nustatytais bendraisiais principais – pavyzdžiui, išnagrinėjęs atskirų pareiškėjų (fizinių asmenų ir asociacijų) statusą teisės kreiptis į teismą (*locus standi*) kontekste, nusprendė, kad yra pakankamai glaudus ryšys tarp naftos dujų žvalgymo licencijų išdavimo procedūros ir klimato kaitos poveikio asmenų gyvenimui, sveikatai, gerovei ir gyvenimo kokybei, todėl pareiškėjai turėjo teisę kreiptis į teismą ir buvo tikslinga nagrinėti jų skundą tik pagal Konvencijos 8 straipsnį (o ne pagal 2 ar 14 straipsnį).

Šioje byloje pareiškėjai reiškė papildomus reikalavimus dėl neigiamų klimato kaitos padarinių, tokių kaip nerimas ar sielvartas, tačiau EŽTT pažymėjo, kad tie teiginiai nebuvo pagrįsti medicininiais įrodymais, be to, pareiškėjai neįrodė, kad tai turėjo įtakos jiems asmeniškai arba kad buvo būtina užtikrinti individualią apsaugą nuo žalingų klimato kaitos padarinių jų žmogaus teisėms. Taigi individualūs pareiškėjai neatitiko Konvencijoje numatytų aukos statuso kriterijų, todėl jų skundai buvo nepriimti, tačiau dvi nevyriausybinės organizacijos – „Greenpeace Nordic“ ir „Young Friends of the Earth Norway“ – atitiko *locus standi* kriterijus ir EŽTT nagrinėjo bylą pagal jų skundą.

Lyginant EŽTT sprendimus bylose *KlimaSeniorinnen* ir *Greenpeace Nordic*, galima išskirti šiuos skirtumus:

1) Skundo pobūdis. Byloje *Greenpeace Nordic* skundas (procedūrinio pobūdžio) buvo susijęs su valstybės procedūriniais įsipareigojimais pagal Konvencijos 8 straipsnį, konkrečiai – su tuo, kad prieš leidžiant vykdyti potencialiai pavojingą veiklą nebuvo atliktas tinkamas, savalaikis ir išsamus poveikio aplinkai vertinimas (PAV). Pareiškėjai prašė teismo įpareigoti valstybę įtraukti į PAV procedūrą 3 lygio išmetamuosius teršalus ir sustabdyti jau išduotas licencijas.

Byloje *KlimaSeniorinnen* skundas (materialaus pobūdžio) pirmiausia buvo susijęs su valstybės materialinėmis pareigomis apsaugoti gyvybę ir sveikatą, priimant ir įgyvendinant pakankamus nacionalinius šiltnamio efektą sukeliančių dujų (ŠESD) išmetimo mažinimo tikslus. Pareiškėjai prašė teismo pripažinti, kad Šveicarijos klimato politika, kaip visuma, yra nepakankama ir pažeidžia jų teises.

2) Teisinis statusas (*locus standi* ir aukos statusas). Byloje *Greenpeace Nordic* teismas taikė teisinio statuso kriterijus, nustatytus sprendime byloje *KlimaSeniorinnen*, ir nepripažino pareiškėjų (fizinių asmenų) kaip atitinkančių aukos statuso kriterijus. Teismas konstatavo, kad nėra duomenų, jog pareiškėjai patyrė neigiamų klimato kaitos padarinių „didelį poveikį“ arba „skubų poreikį“ užtikrinti savo asmeninę apsaugą, kaip to reikalaujama pagal sprendime byloje *KlimaSeniorinnen* įtvirtintą testą fiziniams asmenims. Pareiškėjai neįrodė, kad jų situacija skyrėsi nuo bendros Norvegijos visuomenės situacijos ar kad jiems grėsė neišvengiama žala. Visgi kiti pareiškėjai – nevyriausybinės organizacijos „Greenpeace Nordic“

ir „Young Friends of the Earth Norway“ – atitiko *locus standi* kriterijus ir šioje byloje galėjo ginti savo narių ir kitų nukentėjusių asmenų interesus prieš klimato kaitos keliamas grėsmes Norvegijoje.

3) Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas. Byloje *Greenpeace Nordic* teismas pripažino valstybės prievolę atlikti išsamų poveikio aplinkai vertinimą (PAV) dėl potencialiai žalingos veiklos. Visgi jis taip pat nustatė, kad Norvegija turėjo didelę veiksmų laisvę, vykdydama licencijavimo procedūras, tarp jų ir dėl poveikio aplinkai vertinimo, be to, pabrėžė, kad tam tikrus trūkumus, susijusius su reikšmingo poveikio klimatui vertinimu, buvo galima ištaisyti kitame procedūriniame etape – rengiant plėtros ir eksploatavimo planą, todėl nebuvo pagrindo konstatuoti Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą. Byloje *KlimaSeniorinnen* teismas konstatavo materialinį pareigų neįvykdymą – valstybė neturėjo pakankamai aiškių ir pagrįstų ŠESD mažinimo tikslų ir neįgyvendino pakankamų priemonių jiems pasiekti.

Apibendrinant galima teigti, kad byla *KlimaSeniorinnen* yra lūžio taškas, kuris formuoja ir toliau formuos Europos klimato jurisprudenciją dar ilgus metus, tačiau tolesnė praktika (pvz., *Greenpeace Nordic*) rodo, kad EŽTT vertina klimato apsaugos teisminės kontrolės ribas itin atsargiai.

Sprendimas byloje *Greenpeace Nordic* patvirtino, kad EŽTT skiria materialines ir procedūrines valstybės pareigas klimato srityje, taikydamas griežtesnius vertinimo standartus materialinių pareigų atžvilgiu (kaip byloje *KlimaSeniorinnen*) ir liberalesnius vertinimo standartus procedūrinių pareigų atžvilgiu (kaip byloje *Greenpeace Nordic*).

Be to, byla *Greenpeace Nordic* patvirtino itin aukštą individualaus pareiškėjo aukos statuso slenkstį klimato bylose, nustatytą sprendime byloje *KlimaSeniorinnen*. Tai praktiškai reiškia nevyriausybinių organizacijų vaidmens stiprinimą ginant klimato apsaugą.

3. EUROPOS SĄJUNGOS TEISINGUMO TEISMO PRAKTIKA

ESTT taip pat yra nagrinėjęs įvairių su klimato kaita susijusių bylų, tačiau jos daugiausia susijusios ne su pagrindinėmis žmogaus teisių nuostatomis, o su Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimu ir administracinės teisės klausimais. Šios bylos apima ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemos klausimus[72], ginčus dėl ES taksonomijos reglamento, pagal kurį tam tikri energijos šaltiniai klasifikuojami kaip „žaliosios investicijos“[73], ir klausimus, susijusius su nacionaliniu ES klimato įsipareigojimų laikymusi.

Paminėtina viena reikšmingiausių bylų *Armando Ferrão Carvalho ir kt. / Europos Par-*

[72] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. birželio 20 d. sprendimas byloje *ExxonMobil Production Deutschland GmbH v Bundesrepublik Deutschland (challenging EU Emissions Trading Scheme regulations)*, C-682/17, Eur-Lex, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=-CELEX%3A62017CJ0682.

[73] 2022 m. spalio 7 d. ieškinys byloje *Austrija v Komisija*, T-625/22, Eur-Lex, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62022TN0625&qid=1751283806339.

lamentas ir Taryba[74], taip pat vadinama Žmonių klimato byla (angl. *People's Climate Case*), kurioje dešimt šeimų, tarp jų ir vaikai, iš Portugalijos, Vokietijos, Prancūzijos, Italijos, Rumunijos, Kenijos, Fidžio ir Švedijos samių jaunimo asociacija *Sáminuorra* 2018 m. pareiškė ieškinį Europos Sąjungos Bendrajame Teisme (byla T 330/18), siekdami įpareigoti Europos Sąjungą imtis griežtesnių šiltnamio efektą sukeliančių dujų (ŠESD) išmetimo mažinimo priemonių (panaikinti arba iš dalies panaikinti tam tikras Direktyvos 2018/410, Reglamento (ES) 2018/842 ir Reglamento (ES) 2018/841 nuostatas, kuriomis buvo nustatytas ES 2030 m. tikslas – sumažinti ŠESD kiekį bent 40 proc., palyginti su 1990 m. lygiu). Pareiškėjai teigė, kad tuo metu galiojęs ES tikslas iki 2030 m. sumažinti vidaus ŠESD išmetimą 40 proc., palyginti su 1990 m. lygiu, yra nepakankamas siekiant išvengti pavojingų klimato pokyčių. Jie rėmėsi moksliniais įrodymais, kad šis tikslas nesuderinamas su Paryžiaus susitarimo tikslais, ir reikalavimu apriboti globalų atšilimą gerokai žemiau 2 °C, nes jis kelia grėsmę jų pagrindinėms teisėms, įtvirtintoms ES pagrindinių teisių chartijos[75] 2 straipsnyje (teisė į gyvybę), 3 straipsnyje (teisė į asmens neliečiamybę, įskaitant teisę į fizinę ir psichinę neliečiamybę), 7 straipsnyje (teisė į privatų ir šeimos gyvenimą) ir 17 straipsnyje (teisė į nuosavybę).

Pareiškėjai teigė, kad jie patiria individualią ir tiesioginę žalą dėl klimato kaitos poveikio – pavyzdžiui, Carvalho šeima iš Portugalijos kildino žalą iš 2017 m. siautusių miškų gaisrų, kurie sunaikino dalį jų nuosavybės ir paveikė jų pragyvenimo šaltinį (eukaliptų plantacijas); pareiškėjas iš Kenijos tvirtino, kad sausros dėl klimato kaitos kelia grėsmę jo gyvulininkystės ūkiui; pareiškėjas iš Fidžio nurodė kylantį jūros lygį, kuris griauna jo salą; samių jaunimo organizacija pabrėžė, kad atšilimas Arktyje kenkia tradiciniam šiaurinių elnių augintojų gyvenimo būdui. Pareiškėjai buvo įsitikinę, kad šis konkretus klimato kaitos poveikis skiria juos nuo bendros visuomenės ir suteikia jiems individualų teisinio suinteresuotumo statusą.

2019 m. gegužės 8 d. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas atmetė pareiškėjų ieškinį kaip nepriimtiną, remdamasis jų teisinio suinteresuotumo nebuvimu. Teismas konstatavo, kad pareiškėjai neįrodė, jog jiems buvo padaryta individuali ir tiesioginė žala, kaip to reikalaujama pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 263 straipsnį. Jis pažymėjo, kad pareiškėjai neturėjo teisės pareikšti ieškinį, nes klimato kaita daro poveikį visiems žmonėms įvairiais būdais, o pagal ESTT jurisprudenciją reikalaujama, kad pareiškėjai įrodytų, jog ginčijamas veiksmas turėjo jiems „būdingų ar dėl aplinkybių, kuriomis jie skiriasi nuo visų kitų asmenų, ir dėl šių veiksnių juos individualiai išskiriančių“ padarinių[76]

[74] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2021 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council (People's Climate Case)*, (T-330/18, 2021 E.C.R. I., General Court of the European Union (inadmissible, May 25, 2021)), C-565/19 P, Eur-Lex, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0565.

[75] Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, žiūrėta 2026 m. vasario 2 d., https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj/lit

[76] *Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council (People's Climate Case)*,

(vadinamasis *Plaumann* testas). Teismas nusprendė, kad nors pareiškėjai ir patyrė tam tikrų neigiamų pasekmių dėl klimato kaitos, šios pasekmės nebuvo pakankamai specifinės ar unikalios, kad skirtų juos nuo kitų ES piliečių, kurie taip pat yra veikiami klimato kaitos.

Pareiškėjai apskundė šį sprendimą ESTT, tačiau šis 2021 m. kovo 25 d. atmetė apeliacinį skundą ir palaikė Bendrojo Teismo sprendimą. ESTT patvirtino, kad pareiškėjai neatitiko SESV 263 straipsnio ketvirtoje pastraipoje nustatytų reikalavimų dėl teisės kreiptis į teismą (*locus standi*). Teismas pabrėžė, kad faktas, jog pareiškėjai galbūt labiau nei kiti žmonės yra veikiami klimato kaitos, nėra pakankamas pagrindas pripažinti individualų teisinio suinteresuotumo statusą, nes ginčijami aktai daro poveikį jiems lygiai taip pat, kaip bet kuriam kitam asmeniui, kuris yra ar potencialiai gali būti panašioje situacijoje[77].

Šis sprendimas patvirtino, kad ypač griežti priimtinumo kriterijai iš esmės riboja piliečių ir organizacijų galimybę kreiptis į ES teismus dėl klimato kaitos klausimų ir teisės į sveiką ir švarią aplinką apsaugos. Dėl klimato kaitos sukeliamos žalos visuotinio pobūdžio pareiškėjams tampa itin sudėtinga įrodyti individualų suinteresuotumą, kaip to reikalaujama pagal ES teisę. Reaguodama į šias procedūrines kliūtis, ES vėliau priėmė atitinkamus teisės aktus, kurie palengvino galimybes siekti teisingumo aplinkosaugos bylose. Pavyzdžiui, 2021 m. lapkričio 17 d. priimtas Orhuso reglamento pakeitimas (Reglamentas (ES) 2021/1767[78]) išplėtė nevyriausybinių organizacijų galimybes ginčyti ES institucijų sprendimus aplinkosaugos srityje.

Lyginant su EŽTT jurisprudencija, akivaizdu, kad ESTT požiūris dėl teisės kreiptis į teismą yra griežtesnis. Tai gali sudaryti įspūdį, kad ES piliečiams gali būti efektyviau kreiptis į EŽTT, o ne tiesiogiai į ESTT, siekiant apginti savo pažeistas teises, susijusias su klimato kaita. Vis dėlto ESTT vaidmuo neabejotinai išlieka itin svarbus vertinant konkrečių ES teisės aktų (direktyvų, reglamentų) galiojimą ir užtikrinant, kad valstybės narės tinkamai įgyvendintų ES teisę klimato kaitos kontekste. Be to, tikėtina, kad ESTT pozicija dėl galimybės ginti teises klimato kaitos kontekste gali kisti, atsižvelgiant į naujausios EŽTT jurisprudencijos pavyzdžius.

Case T-330/18, 2019, General Court of the European Union (inadmissible, May 8, 2019).

[77] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2021 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council (People's Climate Case)*, (T-330/18, 2021 E.C.R. I., General Court of the European Union (inadmissible, May 25, 2021)), C-565/19 P, Eur-Lex, žiūrėta 2026 m. sausio 21 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0565.

[78] Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2021/1767 2021 m. spalio 6 d. kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (EB) Nr. 1367/2006 dėl Orhuso konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais nuostatų taikymo Bendrijos institucijoms ir organams, žiūrėta 2026 m. vasario 2 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=-CELEX:32021R1767.

IŠVADOS

Teisė į sveiką ir švarią aplinką yra viena iš trečiosios kartos žmogaus teisių, kurios užtikrinimas reikalauja tiek nacionalinių, tiek tarptautinių pastangų. Ji tapo neatsiejama žmogaus teisės į orų gyvenimą dalimi, o jos reikšmė pastaraisiais metais ypač išaugo klimato kaitos kontekste. Klimato kaitos iššūkiai paskatino šios teisės sampratos raidą daugelyje valstybių ir lėmė naujas teismų praktikos tendencijas, kai teisė į sveiką ir švarią aplinką aiškinama kaip valstybės pareiga imtis aktyvių klimato kaitos švelninimo veiksmų.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika rodo, kad teisė į sveiką ir švarią aplinką yra suprantama ir kaip valstybės tikslas, ir kaip konstitucinė vertybė, susijusi su žmogaus orumu, sveikata ir gyvenimo kokybe, sudaranti pagrindą ginti ją ir klimato kaitos kontekste.

Kitų valstybių teismų praktika (bylos *Urgenda, Leghari, Neubauer ir Bushfire Survivors*) patvirtina, kad nacionaliniai teismai vis dažniau pripažįsta valstybės teisinę pareigą apsaugoti piliečių teisę į sveiką ir švarią aplinką klimato kaitos kontekste, įpareigodami valstybės institucijas ir kitus subjektus imtis konkrečių klimato kaitos švelninimo priemonių. Šios bylos iliustruoja aktyvaus teismų vaidmens augimą klimato valdymo srityje, kai teismai neapsiriboja tik teisės aktų aiškinimu, bet aktyviai nustato valstybės pareigas ir kontrolės mechanizmus ir taip užtikrina praktinį teisės į sveiką ir švarią aplinką įgyvendinimą ir sustiprina klimato apsaugą kaip esminį žmogaus teisių užtikrinimo elementą.

EŽTT nuosekliai pripažįsta aplinkos apsaugą žmogaus teisių kontekste, kildindamas teisę į sveiką ir švarią aplinką iš Konvencijos 2 ir 8 straipsnių, ir pabrėžia valstybės teigiamą pareigą užtikrinti veiksmingą klimato politiką, kai tai daro tiesioginį poveikį žmogaus teisėms. Byla *KlimaSeniorinnen* žymi lūžį EŽTT jurisprudencijoje, pirmą kartą aiškiai pripažįstant valstybės atsakomybę už nepakankamą klimato kaitos švelninimo politiką ir suteikiant nevyriausybinėms organizacijoms platesnes galimybes kreiptis į teismą, siekiant apginti visuomenės interesus.

ESTT jurisprudencija rodo, kad ES teismų požiūris į klimato bylas yra griežtesnis nei EŽTT, ypač dėl individualaus teisinio suinteresuotumo reikalavimų. Vis dėlto ESTT vaidmuo išlieka esminis užtikrinant aplinkos apsaugos srities ES teisės aktų įgyvendinimą ir klimato politikos reglamentavimą.

PROTECTING THE RIGHT TO A HEALTHY AND CLEAN ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

RASA RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ,
RŪTA SLIDŽIAUSKAITĖ-MASKOLIŪNĖ

SUMMARY. *This article analyzes aspects of the protection of the right to a healthy and clean environment, with a particular focus on the challenges posed by climate change. It reviews the trends in the development of this right at the international, national, and regional levels, revealing the importance of constitutional collective human rights in today's global world, where certain problems, such as climate change, are no longer confined to the borders of a single state, but have become a challenge for all states and all of humanity. The article discusses the essential aspects of the doctrine of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania on environmental issues, assessing the premises it creates for future climate change cases. Significant case law from foreign courts (Urgenda, Leghari, Neubauer, Bushfire Survivors) is analyzed, which establishes the legal obligation of the state to implement effective climate protection measures. Attention is drawn to the case of Verein KlimaSeniorinnen and Others v. Switzerland, in which the European Court of Human Rights recognized climate change as a direct cause of human rights violations for the first time. The article concludes that, in the context of climate change, the right to a healthy environment takes on a new dimension, implying a duty on the part of states not only to protect but also to ensure the rights of future generations. National and international courts play a unique role in facing the complex task of ensuring effective climate protection by interpreting substantive and procedural law provisions in the context of these new global phenomena.*

KEYWORDS: right to a healthy and clean environment, constitutional guarantees, environmental protection, climate change, human rights.

Konstitucinė teisė klimato kaitos akivaizdoje: konstituciniai teismai, valstybės atsakomybė ir žmogaus teisės

AGNĖ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ[1]

Vilniaus universiteto Teisės fakultetas
Viešosios teisės katedra
El. paštas: agne.juskeviciute-viliene@tf.vu.lt

SANTRAUKA. *Klimato kaita atskleidžia esminę šiuolaikinės konstitucinės teisės įtampą tarp konstitucijose deklaruojamų aplinkos apsaugos siekinių ir ribotų teisinių mechanizmų, taikančių valstybei atsakomybę už neveikimą klimato kaitos srityje. Nors aplinkos apsauga ir su ja susijusios žmogaus teisės ir laisvės daugelyje valstybių pripažįstamos konstituciniu lygmeniu, sprendimai dėl klimato dažnai išlieka politinės diskrecijos sritis, menkai kontroliuojama teismų. Straipsnyje analizuojama, ar konstitucinė teisė gali veikti kaip veiksmingas valstybės teisinės atsakomybės garantas klimato kaitos ginčuose ir ar konstitucinių teismų sprendimai daro realų poveikį klimato politikai. Dėmesio skiriama nacionalinių konstitucinių teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikai, taip pat klimato kaitos teisingumo bylų keliamiems iššūkiams valdžių padalijimo principui. Taikant sisteminį, lyginamąjį ir doktrininės analizės metodus, daroma išvada, kad nors konstitucinių teismų sprendimai retai lemia tiesioginius aplinkosauginius pokyčius, jie gali transformuoti klimato apsaugą iš politinės siekiamybės į teisiškai vertinamą valstybės pareigą ir sustiprinti konstitucinę atskaitomybę šioje srityje.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: klimato kaita, klimato konstitucionalizmas, konstitucinė teisė, valdžių padalijimas.

[1] ORCID: 0000-0002-0295-054X.

ĮVADAS

Klimato kaita atskleidžia pamatinę šiuolaikinio konstitucionalizmo įtampą – atotrūkį tarp konstitucijoje deklaruojamų aplinkos apsaugos siekinių ir realių veiksmingų teisinių mechanizmų, valstybei taikančių atsakomybę už ilgalaikį neveikimą kovojant su klimato kaita. Nors žmogaus teisė į sveiką ir švarią aplinką ar aplinkos apsaugos principas plačiai pripažįstami konstituciniu lygmeniu (tiesiogiai įvardyti net 150 valstybių konstitucijose), klimato politika daugelyje valstybių išlieka valstybės institucijų diskrecijos sritis, kuri praktiškai apsaugota nuo veiksmingos teisminės kontrolės. Todėl kylantis visuomenės nepasitenkinimas dėl nepakankamų valstybės pastangų kovojant su klimato kaita iškelia klausimą, kiek konstitucinė teisė yra veiksminga šioje srityje. Ši problematika ypač išryškėjo ne tik nacionaliniuose konstituciniuose teismuose, bet ir supranacionaliniuose teismuose nagrinėjant klimato kaitos teisingumo bylas (toliau ir – klimato bylos). Šiose bylose pareiškėjai kėlė klausimą, ar konstituciniai aplinkos apsaugos pagrindai gali realiai apsaugoti jų sveikatą ir gyvybę, ar konstituciniai teismų sprendimai klimato kaitos teisingumo bylose gali realiai paveikti valstybės veiksmus. Atsižvelgiant į šiuos klausimus, straipsnio tikslas – nustatyti, ar konstitucinė teisė veikia kaip teisinės atsakomybės garantas valstybės neveikimo klimato kaitos srityje atvejais ir ar ji realiai gali daryti poveikį klimato kaitos švelninimui.

Siekiant šio tikslo, keliami trys uždaviniai: pirma, atskleisti konstitucinės teisės aktualumą klimato kaitos kontekste; antra, išanalizuoti klimato bylų keliamus iššūkius konstituciniam valdžių padalijimo principui; trečia, įvertinti konstitucinių teismų ir EŽTT sprendimų faktinį ir institucinį poveikį klimato politikai.

Straipsnio objektas – aplinkos apsaugą ir asmens teisę į sveiką ir švarią aplinką reglamentuojančios ES valstybių konstitucinės normos, jas aiškinanti konstitucinių ir kitų aukščiausiųjų valstybės teismų jurisprudencija ir mokslinė doktrina. Tyrime taikomi sisteminis, lyginamasis, doktrininės analizės ir teleologinis metodai. Straipsnis prisideda prie Lietuvoje pradedamos plėtoti mokslinės diskusijos apie klimato kaitos, aplinkos apsaugos ir teisių gynybos ryšį. Lietuvos teisės moksle jau yra svarbių darbų, analizuojančių klimato kaitos bylas Europos Žmogaus Teisių Teisme ir suinteresuotos visuomenės teisę kreiptis į teismą aplinkosaugos klausimais[2], tačiau konstitucinės teisės galimybių faktiškai veikti klimato kaitos mažinimą ir klimato kaitos keliamų iššūkių konstitucinei teisei kompleksinė analizė tebėra plėtotina. Šiuo aspektu straipsniu siekiama papildyti ir nuosekliau išvystyti jau besiformuojantį Lietuvos teisės mokslo įdirbį šioje srityje.

[2] Pavyzdžiui, Airė Keturakienė, Donatas Murauskas, „Klimato kaita ir žmogaus teisės: pirmosios bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme“, *Teisė*, 126 (2023): 38–55; Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė, „Suinteresuotos visuomenės teisė kreiptis į teismą“, iš *Lietuvos teisė 2024. Esminiai pokyčiai*, žiūrėta 2026 m. kovo 11 d., https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/7b21da7a-cdfb-453a-a9b2-0ce406cf45af/content.

1. KONSTITUCINĖS TEISĖS AKTUALUMAS KLIMATO KAITOS KONTEKSTE

Klimato kaita – vienas iš fundamentaliausių iššūkių šiuolaikinei visuomenei. Todėl kyla klausimas, ar tradicinių konstitucinės teisės nuostatų kaip valdžių padalijimas, žmogaus teisių ir laisvių apsauga, teisingumas pakanka valstybėms paskatinti imtis aktyvių, ilgalaikių veiksmų siekiant apsaugoti aplinkos sistemas, nuo kurių priklauso žmogaus egzistencija. Šiame kontekste konstitucinė teisė įgauna naują kryptį: ji gali tapti instrumentu, nustatančiu pozityvias valstybės pareigas klimato apsaugos srityje, išlaikant valdžių pusiausvyrą ir užtikrinant teisės viršenybės principą.

K. Lachmayer pažymi, kad konstitucinės teisės vaidmuo klimato kaitos bylose priklauso nuo dviejų veiksnių: nuo to, ar egzistuoja „konstitucinis inkaras“ (angl. *constitutional anchor*), t. y. konstitucinis pagrindas – teisinė nuostata, principas, skirtas aplinkos apsaugai, ir nuo konstitucinių teismų pasirengimo šį „konstitucinį inkarą“ aktyviai naudoti[3].

„Konstitucinis inkaras“ gali būti dvejopas:

1. kai konstitucijoje tiesiogiai įtvirtintos atitinkamos konstitucinės žmogaus teisės ir laisvės, pavyzdžiui, teisė į sveiką ir švarią aplinką, teisė į gyvybę, sveikatą, privataus gyvenimo apsauga;
2. kai konstitucijoje įtvirtinti objektyvūs valstybės tikslai, pavyzdžiui, aplinkos apsaugos ar tvarumo principai, atsakomybės už ateities kartas nuostatos ar kt.

Tokiu būdu *expresis verbis* įtvirtintos konstitucinės teisės–laisvės–principai sukuria „konstitucinę medžiagą“ (angl. *constitutional fabric*), kurią panaudodami teismai gali reikalauti iš valstybės institucijų aktyvių veiksmų klimato srityje[4].

Tačiau kyla esminiai klausimai: kodėl planetos klimato būklė blogėja, nors šiuo metu daugiau nei 150 pasaulio valstybių konstitucijų įtvirtina aplinkos apsaugos nuostatas? Ar dauguma konstitucinių aplinkosaugos nuostatų yra labiau siektini idealai, o ne teisiškai įgyvendinamos teisės?[5].

Atsakydamas į šiuos klausimus, L. K. Weis išskiria du konstitucionalizmo modelius – aspiracinį *konstitucionalizmą*, kai konstitucinės aplinkosaugos nuostatos taikomos tik kaip siektinos politinės gairės, ir *transformacinį konstitucionalizmą*, kai konstituciniai teismai iš konstitucinių nuostatų suformuluoja tikslias pareigas valstybės institucijoms[6]. Pažymėtina,

---

[3] Konrad Lachmayer, „The Constitutional Context of Climate Change Litigation. A Comparative Analysis of Germany and Austria“, in *Climate Change Litigation in Europe. Regional, Comparative and Sectoral Perspectives*, Ivano Alogna, Carole Billet, Matteo Fermeglia, Alina Holzhausen, (2024): 61–66.

[4] Erin Daly, James R. May, „Constitutional Environmental Rights Worldwide“, *Principles of Constitutional Environmental Law. Widener Law School Legal Studies Research Paper*, 11, 35 (2011): 838, https://ssrn.com/abstract=1932779.

[5] Joana Setzer, Harj Narulla, Catherine Higham and Emily Bradeen, *Climate Litigation In Europe: A Summary Report For The European Union Forum of Judges For The Environment* (Grantham Research Institute, 2022), žiūrėta 2025 m. spalio 11 d., https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2022/12/Climate-litigation-in-Europe_A-summary-report-for-the-EU-Forum-of-Judges-for-the-Environment.pdf.

[6] Lael Weis, „Environmental constitutionalism: Aspiration or transformation?“, *International Journal of Constitutional Law*, 16, 3, (2018):836–870.

kad Portugalija pirmoji valstybė pasaulyje dar 1976 m. įtvirtino „teisę į sveiką ir ekologiškai subalansuotą aplinką“ savo Konstitucijoje, o vėliau šiuo pavyzdžiu pasekė daugelis kitų Europos šalių. Šiuo metu iš viso devyniolikos Europos valstybių konstitucijose yra numatyta teisė į sveiką aplinką ir (ar) valstybės pareiga saugoti gamtinius išteklius ir užtikrinti tvarų vystymąsi[7]. Vis dėlto, nors šis konstitucinis pripažinimas paplito Europoje, daugelis teismų vengia tiesiogiai taikyti šias normas. Pavyzdžiui, minėtoje Portugalijoje ir Ispanijoje konstitucinė teisė į sveiką aplinką retai ginama teismuose, nes ji laikoma įstatymų leidžiamosios valdžios tikslu, o ne teisės ginamu gėriu[8]. Panašiai 2020 m. Norvegijos Aukščiausiasis Teismas byloje dėl naftos gavybos Barenco jūroje pripažino, jog piliečiai gali remtis aplinkos apsaugos standartus įtvirtinančiu Konstitucijos 112 str.[9], tačiau teismo „įsikišimas“ būtų pateisinamas tik tuo atveju, jei parlamentas būtų „šiurkščiai nevykdęs savo pareigų“ pagal šią nuostatą – tai reiškia, kad teismas nustato itin aukštą įrodinėjimo kartelę, praktiškai eliminuojančią realų šios teisės taikymą[10]. Tokie pavyzdžiai rodo, kad nors konstitucinės aplinkosaugos nuostatos plečiasi kiekybiškai, jų kokybinis veiksmingumas daugelyje Europos valstybių išlieka ribotas: jos veikia labiau kaip politinis orientyras nei kaip tiesiogiai taikomas teisinis įpareigojimas valstybės institucijoms.

Tačiau vis daugiau teisės (pavyzdžiui, E. Daly, J. May[11], L. K. Weis[12]) ir gamtos (J. Rockström[13], H. J. Schellnhuber[14],) mokslininkų bendrai teigia, kad klimato kaitos krizė verčia

---

[7] *Overview of European Climate Litigation*, Environmental Law Institute, žiūrėta 2025 m. spalio 11 d., https://cjp.eli.org/curriculum/overview-european-climate-litigation.

[8] Be to, mokslinėje literatūroje nurodoma, kad tiek pareiškėjams, tiek teisėjams trūksta žinių ir pasirengimo veiksmingai taikyti teisę į „sveiką ir ekologiškai subalansuotą žmogaus gyvenamąją aplinką“ ir pareigą ją ginti. Tai leidžia daryti išvadą, kad teisės įgyvendinimo problemos iš dalies kyla dėl nepakankamo teisinio sąmoningumo ir dėl būtinybės stiprinti teisininkų specializaciją aplinkosaugos teisės srityje. Žr. plačiau: Joana Setzer, Harj Narulla, Catherine Higham and Emily Bradeen, *Climate Litigation In Europe: A Summary Report For The European Union Forum of Judges For The Environment* (Grantham Research Institute, 2022), žiūrėta 2025 m. spalio 11 d. https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2022/12/Climate-litigation-in-Europe_A-summary-report-for-the-EU-Forum-of-Judges-for-the-Environment.pdf.

[9] Norvegijos Karalystės Konstitucijos 112 str.: Kiekvienas asmuo turi teisę į sveikatai palankią aplinką ir į tokią gamtinę aplinką, kurios produktyvumas ir įvairovė yra išsaugomi. Gamtos ištekliai turi būti valdomi remiantis visapusiškais ilgalaikiais svarstymais, kurie užtikrintų šios teisės apsaugą ir ateities kartoms. Siekdami apginti šią teisę pagal pirmiau nurodytą pastraipą, piliečiai turi teisę gauti informaciją apie gamtinės aplinkos būklę ir apie planuojamos ar vykdomos veiklos, darančios poveikį gamtai, pasekmes. Valstybės institucijos privalo imtis priemonių šiems principams įgyvendinti.

[10] *Overview of European Climate Litigation*, Environmental Law Institute, žiūrėta 2025 m. spalio 11 d., https://cjp.eli.org/curriculum/overview-european-climate-litigation.

[11] Daly, and May, *supra note*, 4. pp.

[12] Lael Weis, „Environmental constitutionalism: Aspiration or transformation?“, *International Journal of Constitutional Law*, 16, 3, (2018):836–870.

[13] Johan Rockström, et al., „Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity“, *Ecology and Society*, 14(2), (2009).

[14] Hans Joachim Schellnhuber, „Rückzahlung an die Zukunft“, In *ZukunftsWerte. Verantwortung für die Welt von Morgen* Birken, A. (Steidl, Göttingen (2018)).

permąstyti pačią konstitucinės teisės prigimtį – konstitucija nebegali būti vien tik formalus siektinų gairių katalogas, bet turi tapti aktyviu instrumentu, užtikrinančiu egzistencines sąlygas tolesniam žmogaus gyvenimui.

K. Lachmayer atliktas tyrimas parodė, kad net identiškos konstitucinės nuostatos gali lemti visiškai skirtingus teisinius rezultatus atskirose valstybėse pagal konstitucinių teismų kultūrą ir jų aktyvumą interpretuojant šias konstitucines nuostatas. Mokslininkas analizavo kultūriškai gan artimų dviejų valstybių – Vokietijos ir Austrijos – patirtį nagrinėjant klimato kaitos bylas konstituciniuose teismuose. Abiejų valstybių Konstitucijos numato teisę į gyvybę ir valstybės pareigą saugoti aplinką ir ateities kartų teises, tačiau Konstituciniai Teismai skirtingai pasisakė dėl konstitucinės teisės įtakos klimato kaitai. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 2021 m. kovo 24 d. vadinamojoje *Federal Climate Change Act* byloje išaiškino, kad teisė į gyvybę ir valstybės pareiga saugoti aplinką kartu sukuria valstybės teisinę pareigą imtis veiksmų prieš klimato kaitą; pripažino, kad be aktyvių valstybės veiksmų būtų pažeidžiamos ateities kartų teisės; suformavo laikui jautrios tarpgeneracinės laisvės apsaugos (vok. *intertemporaler Freiheitsschutz*) doktriną, kuri draudžia dabartinei valstybės klimato politikai neproporcingai apriboti ateities kartų laisves[15]; argumentavo, kad klimato apsauga yra konstitucinė vertybė ir negali būti priklausoma vien nuo politinės valios[16].

Austrijos Konstitucinis Teismas 2017 m., kitaip nei Vokietijos, pripažino, kad tvarumo ir aplinkosaugos principai tiesiogiai netaikytini teismuose, atmetė tarptautinės teisės argumentus (Paryžiaus susitarimą, ES Chartijos 37 str.) ir taip apribojo klimato kaitos bylų nagrinėjimo galimybę Austrijos Konstituciniame Teisme. Šis sprendimas mokslinėje literatūroje vertinamas kaip žingsnis atgal: pabrėžiama, kad tokia jurisprudencija „sunaikino bet kokią konstitucinės teisės dinamiką“ klimato kaitos teisingumo bylų kontekste[17]. Šis konstitucinės doktrinos kontrastas rodo, kad sėkmę klimato kaitos bylose lemia ne vien konstitucinis tekstas, bet ir konstitucinė argumentavimo kultūra („konstitucinis inkaras“ + teismų pasirengimas juo naudotis).

Apibendrinant galima teigti, kad klimato kaitos kontekste konstitucinės teisės reikšmę lemia ne vien formali aplinkosaugos nuostatų egzistencija konstituciniame tekste, bet ir jų interpretacinis potencialas bei konstitucinių teismų pasirengimas šias nuostatas paversti realiomis, teisiškai įgyvendinamomis valstybės pareigomis. Todėl klimato kaitos teisingumo bylos tampa ne tik aplinkosaugos, bet ir konstitucinės teisės veiksmingumo išbandymu.

---

[15] Ši doktrina sujungia žmogaus teises ir laisves, aplinkosaugą ir tarpgeneracinį teisingumą. Plačiau: Mathias Hong, „Intertemporal Freedom in the Historic Climate Protection Ruling of the German Federal Constitutional Court. An Inspiration for Strasbourg's European Court of Human Rights?“, *Verfassungsblog*, 2023 m. liepos 8 d. https://verfassungsblog.de/intertemporal-freedom-in-the-historic-climate-protection-ruling-of-the-german-federal-constitutional-court/.

[16] Plačiau: Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, „Ekonominės veiklos laisvės ir aplinkos apsaugos principo pusiausvyros paieškos Vokietijos konstitucinėje teisėje“, *Teisė* 129 (2023): 8–25.

[17] Konrad Lachmayer, „The Constitutional Context of Climate Change Litigation. A Comparative Analysis of Germany and Austria“, in *Climate Change Litigation in Europe. Regional, Comparative and Sectoral Perspectives*, Ivano Alogna, Carole Billet, Matteo Fermeglia, Alina Holzhausen, (2024): 209.

2. KLIMATO KAITOS TEISINGUMO BYLOS – IŠŠŪKIS VALDŽIŲ PADALIJIMUI?

Nagrinėjant klimato kaitos bylas aukščiausio lygio teismuose kyla klausimas, ar nepaneigiamas konstitucinis valdžių padalijimo principas.

J. Kimblin savo atliktame tyrime apie konstitucinių teismų vaidmenį priimant sprendimus dėl klimato politikos nurodo, kad klimato kaitos bylos kelia fundamentalius konstitucinės teisės klausimus apie valdžių padalijimą, teismų kompetenciją ir konstitucinį atsakomybės mechanizmą[18]. Vis dažniau asmenims kreipiantis į teismus dėl valdžios neveikimo klimato srityje kyla konstitucinis klausimas, kas valstybėje priima galutinį sprendimą klimato politikoje ir yra už tai atsakingas – parlamentas, vyriausybė ar teismai. Mokslininkas išskiria du konstitucionalizmo modelius, aktualius klimato bylose:

1 lentelė. Konstitucionalizmo modeliai, aktualūs klimato bylose

Modelis	Esmė	Pasekmės klimato kontekste
Politinis konstitucionalizmas (Didžioji Britanija, JAV)	Demokratinė atsakomybė įgyvendinama per rinkimus ir parlamentinę kontrolę. Teismai turi gerbti politinės valdžios diskreciją	Klimato klausimai laikomi politinės sprendimų erdvės dalimi; teisminis kišimasis – ribotas, teismai atsisako tapti „klimato politikos teisėjais“
Teisinis konstitucionalizmas (dauguma ES šalių)	Teisės viršenybė ir žmogaus teisės suteikia teismams teisę (ir pareigą) tikrinti valdžios sprendimus	Valdžios neveikimas gali būti vertinamas kaip konstitucinių teisių pažeidimas; teismai aktyviai tikrina vykdomosios valdžios neveikimą aplinkosaugos srityje

Parengta autorės pagal J. Kimblin, straipsnį *Climate Change, the Courts, and the Constitution.*

Kai įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios nevykdo savo aplinkos apsaugos įsipareigojimų, dažnai nėra aiškaus konstitucinio mechanizmo, kuris leistų tos valstybės piliečiams kreiptis į teismą dėl valstybės institucijų neveikimo. Toks „konstitucinis tylėjimas“ yra pavojingas, nes leidžia valdžiai veikti nebijant konstitucinės atsakomybės, kaip *slow-burning constitutional crisis* – lėta konstitucinė krizė, kuri ne sprogdina sistemą iš karto, o pamažu ardo teisės viršenybės principą[19].

Taigi galima teigti, kad klimato bylos tampa konstitucinės teisės lakmuso popierėliu,

[18] Joshua Kimblin, *Climate Change, the Courts, and the Constitution* (Constitution Society, 2022) https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2022/12/Climate-change-the-courts-and-the-constitution-complete-1.pdf.

[19] *Ibid.*.

parodančiu, kiek valstybė pasirengusi prisiimti teisinę atsakomybę už aplinkos politiką ir ateities kartų teises ir laisves. Atsiranda demokratinės atsakomybės problema, kurioje slypi šie pavojai:

1. Per aktyvūs teismai klimato bylose gali būti kaltinami demokratijos pažeidimu. Pavyzdžiui, J. Adler pripažįsta klimato kaitos rimtumą, bet perspėja dėl konstitucinės doktrinos per plataus išplėtimo, vadinamojo *constitutional overreach*. Mokslininko nuomone, konstitucinė jurisprudencija negali tapti priemone politiniams rezultatams siekti, kad ir kokie kilnūs būtų tikslai, nes tai ardo teismų legitimumą ir pažeidžia valdžių padalijimo principą. Teismai turėtų užtikrinti, kad valdžia laikytųsi teisės, bet nekurti politikos[20]. Taigi konstitucinės jurisprudencijos bylos, viena vertus, sudaro prielaidas valdžios institucijų teisinei atsakomybei vertinti, kita vertus, išryškina galimus pavojus peržengti teismų kompetencijos ribas ir pažeisti valdžių padalijimo principą.
2. Jei teismai per pasyvūs, klimato politika lieka be realios atskaitomybės (angl. *executive impunity*).[21]

Teisės doktrinos siūlomas šios situacijos sprendimas – konstitucinis dialogas, kai konstituciniai teismai tikrina, ar valdžios institucijų politiniai sprendimai atitinka teisės viršenybės ir viešojo intereso principus, bet neperžengia savo kompetencijos ribų ir nesprendžia politinių klausimų[22]. Taip XX a. 8-ajame dešimtmetyje atsiradęs aplinkos konstitucionalizmas (angl. *environmental constitutionalism*), reiškiantis aplinkos apsaugos principų, teisių ir pareigų įtraukimą į konstitucinius tekstus ir jų aiškinimą konstitucinių teismų doktrinoje[23], XXI a. 2-ajame dešimtmetyje peraugo į klimato konstitucionalizmą (angl. *climate constitutionalism*)[24], nurodantį, kad klimato kaitos sukelti pavojai reikalauja ne tik naujų politikos priemonių, bet ir permąstyti konstitucinius principus, žmogaus teises ir laisves bei valdžių santykius. Todėl šiuolaikinė konstitucinė teisė iš teismų reikalauja atsakingo aktyvumo – gebėjimo taikyti tradicinius principus naujame, tarpgeneraciniame, kontekste. Teismų uždavinys minėtame konstituciniame dialoge – ne pakeisti valstybės politiką, o užtikrinti, kad valstybės veikimas klimato srityje būtų suderinamas su pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis: su teisės viršenybe, žmogaus orumu, teise į privatumą ir sveiką, švarią aplinką, ateities kartų teisėmis ir laisvėmis, kt.

---

[20] Jonathan Adler, „Climate Change and Constitutional Overreach“, *Drake Law Review, Case Legal Studies Research Paper 11* (2024): 238.

[21] Kimblin, *supra note*, 18.

[22] Josh Kimblin, „Published: Climate change, the courts and the constitution“, *The Constitution Society.* Žiūrėta 2025 m. spalio 13 d. https://consoc.org.uk/blog-climate-courts-constitution/.

[23] Daly, and May, *supra note*, 4: 90.

[24] Lael Weis, „Environmental constitutionalism: Aspiration or transformation?“, *International Journal of Constitutional Law*, 16, 3, (2018): 836–870.

3. AR KONSTITUCINIŲ TEISMŲ SPRENDIMAI TURI FAKTINĮ POVEIKĮ KLIMATO KAITAI?

Klimato kaitos teisingumo bylose vienas esminių klausimų yra faktinis teismų sprendimų poveikis – ar šie sprendimai sukelia realių pokyčių valstybės klimato politikoje, ar jie lieka tik deklaratyvios siektinos dogmos. S. Bookman, analizavęs JAV valstijų 2024 m. vykusį klimato kaitos bylinėjimosi (angl. *state constitutional climate litigation*) bumą, kai buvo teikiami skundai atskirose valstijose reikalaujant, kad valstybės institucijos apsaugotų klimatą[25], išskiria du teismo poveikio lygmenis:

1. **Norminį poveikį,** kai teismas pripažįsta naujus principus ar teises, kurių tiesiogiai nėra konstitucijoje (pvz., teisę į sveiką ir švarią aplinką, tarpgeneracinį teisingumą). Norminis poveikis nebūtinai iš karto lemia konkrečius politinius sprendimus, tačiau jis keičia konstitucinės teisės diskursą, nustato naujus interpretacinius rėmus ir perkelia aplinkos apsaugos problemą iš politinės diskrecijos į konstitucinę atsakomybę. Pavyzdžiui, nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje teisė į sveiką ir švarią aplinką nėra *expressis verbis* įtvirtinta, Konstitucinis Teismas per daugiau nei tris dešimtmečius formuojamą doktriną sukūrė šios teisės konstitucinį pagrindą[26] ir įvardijo teisines galimybes, esant šios konstitucinės teises pažeidimui, kreiptis į teismą ginti šią teisę[27]. Taip ilgalaikėje perspektyvoje buvo suformuota jurisprudencinė doktrina, kurioje valstybės institucijų neveikimas tampa sunkiau pateisinamas tiek teisiškai, tiek politiškai.
2. **Institucinį poveikį,** kai teismų sprendimai keičia iš karto valstybės institucijų elgesį. Šiuo atveju galima kaip pavyzdį paminėti jau anksčiau analizuotą[28] Vokietijos

[25] S. Bookman teigia, kad JAV atskirų valstijų konstitucijos gali tapti nauju pagrindu klimato kaitos teisingumui įgyvendinti, ypač kai federalinė teisės sistema nebeveikia dėl JAV Aukščiausiojo Teismo apribojimų (pavyzdžiui, byloje *West Virginia v. EPA* (2022) JAV Aukščiausias Teismas nurodė, kad federalinės valstybės institucijos negali priimti esminių klimato politikos sprendimų be aiškaus Kongreso pritarimo, iš vienos pusės sustiprindamas valdžių padalijimo principą ir suteikdamas plačias galias Kongresui, bet kartu apribodamas JAV aplinkos apsaugos teisės pažangą). S. Bookman tyrime teigiama, kad 2024 m. JAV atskirose valstijose buvo nagrinėjama nemažai klimato kaitos teisingumo bylų, o *Held v. Montana* (2024) ir *Navahine F. v. Hawai'i Department of Transportation* (2024) bylos atvėrė naują etapą – „klimato konstitucionalizmo proveržį" (angl. *breakthrough climate constitutionalism*). Šis proveržis pasireiškia tuo, kad klimato apsauga traktuojama ne tik kaip vertybė, bet ir kaip konstitucinė valstybės pareiga. Pavyzdžiui, byloje *Held v. Montana* (2024) teismas konstatavo, kad teisės aktai, leidžiantys išduoti leidimus taršai neatsižvelgiant į klimato kaitą, pažeidžia vaikų teises į švarią ir sveiką aplinką. Ši byla yra pirmas sėkmingas pavyzdys klimato kaitos JAV teisės istorijoje. Žr. plačiau: Sam Bookman, „Breakthrough Climate Constitutionalism?", *Colorado Law Review* 97 (2025): https://ssrn.com/abstract=5283454.

[26] Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai 1998 m. birželio 1 d.; 2011 m. sausio 31 d.; 2015 m. gruodžio 16 d.; 2017 m. gegužės 30 d.; 2025 m. kovo 19 d.

[27] Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, „Asmens teisė į sveiką ir švarią aplinką v. asmens ūkinės veiklos laisvė", iš *Teisės viršenybės link: recenzuotų mokslo straipsnių rinkinys* (Vilnius, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2019): 125.

[28] Urgenda sprendime (Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas, 2019 m. gruodžio 20 d.) konstatavo, kad valstybė turi pareigą imtis konkrečių veiksmų, siekdama užkirsti kelią pavojingai klimato kaitai mažinant šiltnamio

Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimą *Federal Climate Change Act* byloje (2021). Teismo sprendimas turėjo apčiuopiamą teisinį ir institucinį poveikį – jis lėmė Klimato apsaugos įstatymo pakeitimus ir sukonkretino valstybės pareigas aplinkos apsaugos srityje. Šiame sprendime teismas tiesiogiai nustatė valstybės pareigą apsaugoti ateities kartų teises ir aiškiai deklaravo teisminę klimato atskaitomybę, t. y. teismų vaidmenį užtikrinant, kad valstybės institucijos vykdytų konstitucines pareigas ir tarptautinius įsipareigojimus, susijusius su klimato apsauga[29]. Teismas pripažino teisminės priežiūros mechanizmą, vadovaudamiesi kuriuo teismai gali vertinti, ar vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji valdžios laikosi konstitucinių, įstatyminių ir tarptautinių pareigų klimato valdymo srityje[30].

Kitas pavyzdys galėtų būti garsi 2019 m. gruodžio 20 d. Nyderlandų Aukščiausiojo Teismo byla *Urgenda prieš Nyderlandų valstybę*, kurioje teismas taip pat pripažino, kad valstybė turi pozityvią pareigą imtis veiksmingų priemonių kovoti su pavojingos klimato kaitos grėsmėmis. Urgenda sprendimas nustatė konkrečią, neatidėliotiną ir teisiškai vykdytiną pareigą mažinti valstybei emisijas, grindžiamą deliktinės atsakomybės ir žmogaus teisių doktrina, realiems klimato veiksmams užtikrinti jau šiandien[31].

Paminėtos teismų bylos įrodo, kad klimato konstitucionalizmas slypi ne tik masiniuose politikos pokyčiuose, bet ir teisiniame pripažinime, kai teismai gali nurodyti valstybei jos konstitucines pareigas klimato srityje. Abu aptarti teismų sprendimai reikšmingai pakylėjo klimato apsaugą iki konstitucinės pareigos. Taip valstybės aukščiausiųjų teismų sprendimai, nors ir neturintys revoliucinio poveikio klimatui, gali daryti realų poveikį ir įtvirtinti aiškias teisines ribas politinei diskrecijai.

Apibendrinant pažymėtina, kad konstitucinių teismų sprendimai klimato kaitos bylose retai lemia kardinalius aplinkosauginius pokyčius, tačiau jie atlieka svarbią struktūrinę

efektą sukeliančių dujų emisijas. Šis sprendimas transformavo klimato apsaugą į teisminiu būdu ginamą žmogaus teisę, t. y. sukūrė precedentą dėl valstybės atsakomybės aktyviai saugoti dabartinių ir būsimų kartų teises. Plačiau: Gerhard van der Schyff, „The Urgenda Case in the Netherlands on Climate Change and the Problems of Multilevel Constitutionalism", *Constitutional Review* 6(2), (2020): 210.

[29] Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, „Ekonominės veiklos laisvės ir aplinkos apsaugos principo pusiausvyros paieškos Vokietijos konstitucinėje teisėje", *Teisė* 129 (2023): 8–25.

[30] Tačiau išanalizavus teisės mokslininkų pateiktą kritiką ir skirtingas pozicijas dėl šio Vokietijos Konstitucinio Teismo sprendimo, galima teigti, kad jų vertinimų faktinis poveikis klimato kaitos mažinimui išlieka ribotas. Nors po šio sprendimo Bundestagas pakeitė Federalinį klimato apsaugos įstatymą, šie pakeitimai, daugelio ekspertų vertinimu, nepasiekė Paryžiaus susitarime nustatytų tikslų: teismas nesugebėjo aiškiai apibrėžti emisijų ribų ir paliko Vyriausybei plačią diskreciją nustatant klimato politikos tikslus. Be to, šio sprendimo kritikai teigia, kad toks atsargus požiūris apribojo teisminės kontrolės veiksmingumą ir nesuteikė teisinės apsaugos būsimosioms kartoms. Plačiau: Andreas Buser, „Of Carbon Budgets, Factual Uncertainties, and Intergenerational Equity – The German Constitutional Court's Climate Decision", *German Law Journal* 1409, 1422, (2021): 1418, https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/of-carbon-budgets-factual-uncertainties-and-intergenerational-equitythe-german-constitutional-courts-climate-decision/0A37A6A3F150E4BE2AF1CDCE66CE0E24.

[31] Van der Schyff, *supra note*, 28: 219.

funkciją – transformuoja klimato apsaugą iš siekiamos politinės idėjos į valstybės pareigą. Taigi teismų suformuota jurisprudencija veikia kaip ilgalaikis institucinės atskaitomybės mechanizmas, kuris, nors ir priklauso nuo politinės valios įgyvendinimo, tačiau užtikrina klimato apsaugą.

4. KOKIĄ ĮTAKĄ KONSTITUCINEI JURISPRUDENCIJAI PADARĖ EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMAS?

Nors iki 2024 m. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau ir – EŽTT) nebuvo nagrinėjęs klimato kaitos teisingumo bylų siaurąja prasme, jo ankstesnė jurisprudencija suformavo doktrininius pagrindus, vertinančius klimato kaitą kaip žmogaus teisių pažeidimo problemą. Pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių konvencija (toliau ir – EŽTK, Konvencija) tiesiogiai neįtvirtina nei aplinkos apsaugos principo, nei teisės į sveiką ir švarią aplinką (nors Europos Taryba ne kartą siūlė EŽTK papildyti papildomu aplinkos apsaugos protokolu). Nepaisant to, iki 2022 m. rugsėjo mėn. EŽTT buvo išnagrinėjęs apie 360 bylų, susijusių su aplinkos apsaugos klausimais[32]. Pirmoji byla, kurioje EŽTT susidūrė su aplinkosaugos problematika, greičiausiai buvo išnagrinėta dar 1960 m. rugpjūčio 5 d. (*Schmidt prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*)[33]. Vėlesnėje jurisprudencijoje teismas nuosekliai pripažino, kad tarša ir kiti aplinkosauginiai veiksniai gali turėti reikšmingą poveikį Konvencijoje įtvirtintoms teisėms, *inter alia* teisei į gyvybę (2 str.), teisei į teisingą bylos nagrinėjimą (6 str.), teisei į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (8 str.), teisei gauti ir skleisti informaciją (10 str.). Ši EŽTT jurisprudencijos kryptis mokslinėje literatūroje dažnai vadinama žaliąja EŽTT jurisprudencija[34].

Esminis lūžis žaliojoje jurisprudencijoje[35] įvyko 2024 m., EŽTT priėmus sprendimą byloje *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland*. Šioje byloje pareiškėja – Šveicarijos vyresnio amžiaus moterų asociacija – teigė, kad klimato kaita ir stiprėjančios karščio bangos kelia ypatingą grėsmę vyresnių moterų sveikatai ir gerovei, o valstybė nesiėmė ambicingų ir veiksmingų šiltnamio efektą sukeliančių dujų mažinimo priemonių. Šioje byloje Strasbūro teismas pirmą kartą aiškiai pripažino, kad pagal Konvencijos 8 str. (teisė į privataus ir šeimos

[32] Plačiau apie tai: Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, „Žaliosios ekonomikos iššūkiai Europos žmogaus teisių konvencijai ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijai“, *Teisė* 128 (2023): 41–61.

[33] Edwin Woerdman, et al., *Essential EU climate law. Second edition* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2021): 268.

[34] Heta-Elena Heiskanene, *Towards Greener Human Rights Protection. Rewriting the Environmental Case-Law of the European Court of Human Rights* (Tampere University Pres, Tampere, 2018), 15–30.

[35] Anot buvusio EŽTT pirmininko R. Spano, „žaliosios jurisprudencijos“ vystymąsi lėmė du veiksniai: 1) EŽTT sukurtos „gyvojo instrumento“ (angl. *living instrument*) doktrinos pritaikymas aplinkos apsaugos bylose; 2) priimti nauji tarptautinės teisės dokumentai, susiję su aplinkos apsauga. Plačiau: Robert Spano, *Should the European Court of Human Rights become Europe's environmental and climate change court?* Councel of Europe, žiūrėta 2025 m. spalio 9 d. https://www.coe.int/en/web/portal/programme-human-rights-for-the-planet.

gyvenimo gerbimą) valstybėms kyla pareiga imtis moksliškai pagrįstų ir pakankamų klimato kaitos švelninimo veiksmų, o nepakankami veiksmai šioje srityje gali pažeisti žmogaus teises. EŽTT pripažino, kad egzistuoja pakankamai patikimų duomenų, jog antropogeninė klimato kaita yra reali, kelia rimtą dabartinę ir būsimą grėsmę Konvencijoje garantuojamų žmogaus teisių įgyvendinimui. Teismas taip pat konstatavo, kad valstybės apie šią grėsmę žino ir turi galimybių imtis veiksmingų priemonių jai spręsti.

Kaip pažymi M. Wewerinke-Singh, šis sprendimas iš esmės pakeitė žmogaus teisių apsaugos logiką klimato kaitos bylose, suteikdamas Konvencijos 8 str. aiškiai pozityvų turinį[36]. Po *KlimaSeniorinnen* sprendimo valstybės nebegali apsiriboti vien programinėmis aplinkosaugos nuostatomis, o teismai privalo vertinti, ar klimato teisės aktai realiai užtikrina Konvencijoje įtvirtintų teisių apsaugą. Be to, sprendimas sustiprino teisės į teisingą bylos nagrinėjimą taikymą aplinkosaugos bylose, apribodamas galimybes atmesti klimato ieškinius vien tokiais formaliais pagrindais kaip *actio popularis* draudimas. *KlimaSeniorinnen* sprendimas neįtvirtino bendros teisės ginčyti klimato politiką viešojo intereso pagrindu, tačiau gerokai susilpnino *actio popularis* barjerą, kai pareiškėjai gali pagrįsti ypatingą pažeidžiamumą ir realią, moksliškai pagrįstą riziką. Pažymėtina, kad į EŽTT dėl klimato kaitos padarinių kreipėsi ne tik senjorai, bet ir kitos visuomenės grupės[37]. Pavyzdžiui, EŽTT byloje *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others* pareiškėjai buvo jaunuoliai, gimę 1999–2012 m. Šioje byloje pareiškėjai nurodė, kad dėl valstybių neveikimo ir neambicingos klimato politikos buvo neapribotos šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos ir neužkardyti klimato kaitos padariniai (ypač karščio bangų ir miškų gaisrų), tai sukėlė realią ir numanomą grėsmę pareiškėjų gyvybei, sveikatai ir privačiam gyvenimui. Deja, jaunuolių pareiškimas buvo pripažintas nepriimtinu dėl neišnaudotų vidaus teisinių gynimo priemonių.

Svarbu paminėti, kad po garsios *KlimaSeniorinnen* bylos EŽTT praktika klimato kaitos srityje nesustojo. Teismas po šios bylos jau nagrinėjo daugiau nei septynias bylas, susijusias su aplinkos apsauga ir klimato kaita[38], o tokie bylų sprendimai kaip *Fliegenschnee and Others v. Austria, Greenpeace Nordic and Others v. Norway, Ludes and Others v. France* toliau plėtoja EŽTT žaliąją jurisprudenciją. Taip EŽTT jurisprudencijoje aplinkos ir klimato problemos buvo integruotos į žmogaus teisių apsaugą, aiškinant Konvencijos nuostatas apie gyvybę, privatų gyvenimą, teisingą procesą ir valstybės pozityvias pareigas.

Paminėtina, kad EŽTT jurisprudencija (ypač *KlimaSeniorinnen* sprendimas) paskatino

---

[36] Margaretha Wewerinke-Singh, „Climate Protection Obligations under the European Convention on Human Rights: The *KlimaSeniorinnen* Judgment ECtHR 9 April 2024, No. 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland", *European Constitutional Law Review*, 21-2, (2025): 356–374.

[37] Nuo 2022 m. EŽTT gavo nemažai skundų, susijusių su klimato kaita, tačiau daugelį iš jų EŽTT pripažino nepriimtinais, konstatavęs, jog pareiškėjai neatitiko aukų statuso pagal EŽTK 34 str. Plačiau: „Grand Chamber rulings in the climate change cases", 2024, European Court of Human Rights, žiūrėta 2025 m. sausio 5 d. https://www.echr.coe.int/w/grand-chamber-rulings-in-the-climate-change-cases.

[38] „Guide to the case-law of the European Court of Human Rights. Environment", 2024, European Court of Human Rights, žiūrėta 2025 m. sausio 5 d. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/environment.

tarptautines diskusijas dėl valdžių padalijimo ir teismų vaidmens formuojant klimato kaitos politiką. Nors teisės doktrinoje reiškiamas susirūpinimas galimu teisminio aktyvizmo plėtimu, pats EŽTT pabrėžė, kad pirminė atsakomybė už klimato politiką tenka demokratiniu būdu išrinktoms valstybės institucijoms: parlamentui, vyriausybei ir t. t., o teismų vaidmuo – prižiūrintis ir papildantis, bet ne alternatyvus. *Margin of appreciation* doktrina leidžia valstybėms pasirinkti klimato tikslų įgyvendinimo priemones, tačiau kartu nustato ribas, kad valstybės turi atsižvelgti į žmogaus teises ir laisves.

EŽTT suformuoti klimato apsaugos standartai daro tiesioginį poveikį nacionaliniams teismams. Tai iliustruoja Švedijos Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Aurora v. Sweden* (2025), kurioje daugiau nei 600 jaunų žmonių („Aurora“ grupė) skundė Švedijos klimato politiką, pažeidžiančią jaunų žmonių teisę į gyvybę, privatų ir šeimos gyvenimą. Byloje teismas pripažino, jog klimato kaita gali kelti grėsmę pagrindinėms žmogaus teisėms, ir rėmėsi *KlimaSeniorinnen* byloje suformuluotais kriterijais (aukos statuso, valdžių padalijimo, ateities kartų teisių doktrina), tačiau pareiškėjų reikalavimus atmetė dėl neįrodytos individualizuotos žalos[39]. Ši byla atskleidžia nacionalinių teismų pastangas derinti EŽTT standartus ir vidaus procesines teisės kreiptis ribas.

Sprendimas *KlimaSeniorinnen* žymi lūžio momentą Europos klimato apsaugos doktrinoje, perkeldamas EŽTT aplinkosaugos jurisprudenciją į naują etapą. Pripažindamas pozityvią pareigą mažinti klimato kaitą, EŽTT stiprina pokyčius Europos konstitucinėse sistemose, kuriose klimato kaita vis dažniau vertinama kaip pagrindinių teisių klausimas. EŽTT žalioji jurisprudencija stiprina konstitucinių teismų teisminę priežiūrą kaip demokratinės sistemos dalį: konstituciniai teismai turi teisę vertinti valstybės neveikimą, kai trumpalaikiai politiniai interesai nustelbia ilgalaikius klimato tikslus. Vis dėlto lieka reikšmingų klausimų, ar EŽTT suteikiant valstybėms plačią vertinimo laisvę, tačiau kartu reikalaujant „mokslu pagrįstos“ klimato teisėkūros, procesas neužstrigs vis naujose procesinėse ir politinėse diskusijose.

IŠVADOS

Klimato kaita padarė didelę įtaką konstitucinei teisei, parodydama, kad konstitucinės normos ar principai, nors tiesiogiai įtvirtinti konstitucijose, neturi realaus veiksmingumo. Nors daugelyje Europos valstybių konstitucijų pripažįstama aplinkos apsauga ir (ar) asmens teisė į sveiką ir švarią aplinką, šių konstitucinių nuostatų praktinis poveikis priklauso ne nuo juose įtvirtintų politinių tikslų–idėjų–siekinių, o nuo jų konstitucinio interpretavimo turinio ir šiuo interpretavimu nurodomų valstybės pareigų aplinkos apsaugos srityje. Kli-

[39] „Sweden's first systemic climate mitigation case and the application of KlimaSeniorinnen: unpacking the Supreme Court's judgment in the Aurora case“, Columbia law school, (2025), žiūrėta 2019 m. birželio 7 d., https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/04/24/swedens-first-systemic-climate-mitigation-case-and-the-application-of-klimaseniorinnen-unpacking-the-supreme-courts-judgment-in-the-aurora-case/.

mato kaitos teisingumo bylos parodė, kad konstitucinė teisė XXI a. gali tapti valstybės teisinės atsakomybės už ilgalaikį neveikimą mechanizmu, ypač kai klimato kaitos padariniai tiesiogiai veikia žmogaus teisių įgyvendinimą ir ateities kartų interesus.

Aplinkos apsaugos ar klimato kaitos teisingumo bylos kelia reikšmingų iššūkių konstituciniam valdžių padalijimo principui, nes jos balansuoja tarp būtinybės užtikrinti valstybės teisinę atskaitomybę už neveikimą ir pavojaus peržengti konstitucinių teismų kompetencijos ribas. Atliktas tyrimas rodo, kad tiek pernelyg aktyvus, tiek pernelyg pasyvus konstitucinių teismų vaidmuo gali kelti grėsmę demokratiniam legitimumui: viena vertus, per didelis teisminis aktyvumas gali būti vertinamas kaip kišimasis į politikos formavimą, kita vertus, teismų pasyvumas lemia faktinę vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžių nebaudžiamumą. Todėl tokio tipo bylose būtinas konstitucinio dialogo modelis, kuriame konstituciniai teismai ne pakeičia valdžios institucijas kaip pagrindines klimato politikos formuotojas, o aktyviai apibrėžia konstitucines šios politikos ribas. Konstitucinių teismų vaidmuo pasireiškia valstybės pareigos veikti klimato srityje konstituciniu įvardijimu, žmogaus teisių ir kitų pamatinių konstitucinių vertybių apsaugos standartų užtikrinimu ir politinės diskrecijos kontrole.

Konstitucinių teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai paprastai nesukelia tiesioginių ar greitų aplinkosauginių rezultatų, tačiau jų reikšmė slypi kitur – jie transformuoja klimato ir aplinkos apsaugos politiką iš politinės valios į teisiškai vertinamą valstybės atsakomybę. Tokie teismų sprendimai kaip Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo *Federal Climate Change Act* ar EŽTT *KlimaSeniorinnen* aiškiai rodo, kad valstybės politika nebėra „pateisinama“ vien politinių argumentų ribose, o turi atitikti konstitucinius ir žmogaus teisių apsaugos standartus. Taigi šie sprendimai ne tik įtvirtina institucinės atskaitomybės mechanizmą, bet ir daro normatyvinį bei praktinį poveikį klimato politikai, versdami valstybę pagrįsti savo veiksmus ar neveikimą aplinkos apsaugos srityje.

CONSTITUTIONAL LAW IN THE FACE OF CLIMATE CHANGE: CONSTITUTIONAL COURTS, STATE RESPONSIBILITY, AND HUMAN RIGHTS

AGNĖ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ

SUMMARY. *Climate change reveals a fundamental tension within contemporary constitutional law between the environmental objectives declared in constitutions and the limited legal mechanisms available to impose state accountability for inaction in the field of climate change. Although environmental protection and the related human rights and freedoms are recognised at the constitutional level in many states, decisions concerning climate issues often remain within the sphere of political discretion and are subject to only limited judicial oversight. This article examines whether constitutional law can function as an effective guarantor of state legal responsibility in climate change disputes and whether decisions of constitutional courts have a tangible impact on climate policy. Particular attention is paid to the case law of national constitutional courts and the European Court of Human Rights, as well as to the challenges that climate justice litigation poses to the principle of separation of powers. Employing systematic, comparative and doctrinal methods of analysis, the article concludes that, while decisions of constitutional courts rarely lead to immediate environmental outcomes, they can transform climate protection from a political aspiration into a legally assessable state obligation and strengthen constitutional accountability in this field.*

KEYWORDS: climate change, climate constitutionalism, constitutional law, separation of powers.

Naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas Lietuvoje ir nekarinė (civilinė) tarnyba Suomijoje

KRISTINA KENSTAVIČIENĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: k.kenstaviciene@mruni.eu

SANTRAUKA. *Straipsnyje analizuojamas naujasis Lietuvos alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas ir jo atitiktis konstitucinei bei Europos Žmogaus Teisių Teismo doktrinai byloje Teliatnikov prieš Lietuvą. Nagrinėjama, ar nuo 2026 m. sausio 1 d. pagal Lietuvos Respublikos karo prievolės ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatymą alternatyvioji tarnyba tampa atsieta nuo karinės sistemos ir paversta tikra civiline tarnyba. Atkreipiamas dėmesys, kad priimant ar keičiant šio įstatymo įgyvendinamuosius teisės aktus, būtina užtikrinti alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos civilinio pobūdžio administravimą ir įgyvendinimo tvarką. Suomijoje nekarinė (civilinė) tarnyba ne tik konstituciškai įtvirtinta, bet ir realiai įgyvendinama, o tai aktualu vertinant Lietuvos teisinio reguliavimo perspektyvas. Remiantis Suomijos nekarinės (civilinės) tarnybos modeliu siūloma ir Lietuvoje įsteigti nekarinės (civilinės) tarnybos centrą. Šiam centrui galėtų būti pavesta užtikrinti nekarinės tarnybos įgyvendinimą. Taip pat siūloma pagal Suomijos pavyzdį dar labiau išplėsti galimų civilinės tarnybos vietų sąrašą, be kita ko, nurodant vietas, kur tokia tarnyba negalėtų būti atliekama. Straipsnyje pateikiama siūlymų dėl teisinio reguliavimo tobulinimo, kad alternatyvioji tarnyba būtų paritetinė, o ne diskriminacinė karo tarnybos atžvilgiu. Galiausiai keliama neginkluotos krašto apsaugos tarnybos idėja, kuri galėtų padėti išlaikyti konstitucinį visuotinės gynybos principą.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba, karo prievolė, civilinė tarnyba, neginkluota karinė tarnyba.

[1] ORCID: 0000-0002-5631-0855.

ĮVADAS

Pastaruosius metus netyla kalbos, kad pasibaigus karui Ukrainoje Rusija galimai užpuls NATO valstybes. Nuolat ir sparčiai besikeičianti geopolitinė situacija Europoje ir pasaulyje, taip pat kintanti saugumo architektūra verčia ne tik svarstyti gynybos finansavimo didinimą, bet ir grįžti prie visuotinės karo prievolės įgyvendinimo klausimo. Deja, visuotinė karo prievolė, net ir karinės grėsmės akivaizdoje, Lietuvoje tėra deklaratyvi, o ne realiai įgyvendinama. Viena iš priemonių užtikrinti visuotinę karo prievolę – alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba. Konstitucinis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos institutas turi tam tikrus teisinius pagrindus, tačiau faktiškai nėra įgyvendinamas. 2024 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Karo prievolės įstatymo Nr. I-1593 pakeitimo įstatymą, pagal kurį naujos redakcijos Lietuvos Respublikos karo prievolės ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas[2] (toliau – naujasis įstatymas) įsigaliojo 2026 m. sausio 1 d. Šiuo įstatymu bandyta spręsti problemą dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos administravimo, kad jis atitiktų Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) 2022 m. birželio 7 d. sprendimą byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą*[3]. Šiame EŽTT sprendime konstatuota, kad alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba yra neatsiejamai susijusi su karine tarnyba, todėl negali būti vertinama kaip atskira civilinė tarnyba. Iki 2025 m. gruodžio 31 d. turėjo būti priimti naujojo įstatymo įgyvendinamieji teisės aktai.

Svarbu, kad alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba šauktiniams, kurie dėl religinių ar pacifistinių pažiūrų[4] atsisako atlikti karo tarnybą su ginklu, taptų atskira civiline tarnyba, bet netaptų diskriminacine išimtimi, palyginti su karo tarnyba. Šio straipsnio tyrimo objektas – naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas Lietuvoje, vertinant jo atitiktį konstitucinei ir EŽTT doktrinai, o Suomijos nekarinės (civilinės) tarnybos modelis[5] analizuojamas kaip lyginamasis ir referencinis modelis. Straipsnio tikslas – ištirti, ar naujasis teisinis reguliavimas, kuriuo numatoma paskyrimo į alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą procedūra ir tokios tarnybos atlikimo tvarka, yra suderinamas su Lietuvos Respublikos Konstitucija, Konstitucinio Teismo formuojama doktrina ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Atitinkamai keliama mokslinė problema, kaip turi būti įgyvendinama alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba Lietuvoje, sie-

[2] Lietuvos Respublikos karo prievolės ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas (suvestinė redakcija nuo 2026-01-01), *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427.

[3] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 51914/19.

[4] Anglų kalba terminas *conscientious objection* vartojamas kalbant apie sąžinės motyvais pagrįstą nenorą atlikti karinę tarnybą.

[5] Straipsnyje pasirinktas Suomijos nekarinės (civilinės) tarnybos modelis, nes visų pirma ši valstybė, kaip ir Lietuva, yra panašioje geopolitinėje situacijoje. Suomija turi ilgametę kariuomenės formavimo tradiciją, pagrįstą visuotine privalomąja vyrų karine tarnyba. Galiausiai Suomijoje nekarinės (civilinės) tarnybos konstitucinis institutas yra įgyvendinamas praktiškai.

kiant užtikrinti ne tik konstitucinį visuotinės gynybos principą, bet ir karinį teisingumą, grindžiamą karo prievolininkų lygiateisiškumu. Tai yra svarbu, kad alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba būtų paritetinė, o ne diskriminacinė karo tarnybos atžvilgiu. Straipsnio tikslui ir problemai ištirti keliami šie uždaviniai: 1) atsižvelgiant į seniau galiojusį teisinį reguliavimą, išanalizuoti naująjį alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinį reguliavimą Lietuvoje, vertinant jo atitiktį Konstitucijai ir konstitucinei doktrinai, taip pat atsižvelgiant į EŽTT jurisprudenciją; 2) ištirti nekarinės (civilinės) tarnybos teisinį reguliavimą Suomijoje, kuri praktiškai taiko šį konstitucinį institutą; 3) remiantis Suomijos civilinės tarnybos ir neginkluotos karinės tarnybos modeliu, pateikti pasiūlymų dėl Lietuvos alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinio reguliavimo tobulinimo.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos mokslinėje literatūroje naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas nėra nagrinėtas, nes dar tik įsigaliojo 2026 m. sausio 1 d. Visgi paminėtina Tomo Proškaus atlikta asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų reglamentavimo Lietuvoje ir tarptautinėje teisėje analizė. Autorius padarė išvadą, kad geroji tarptautinė teisės praktika, susijusi su asmenų teise atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, turėtų būti adaptuojama inkorporuojant į Lietuvos nacionalinę teisę[6]. Šio straipsnio autorė taip pat analizavo alternatyviosios tarnybos pareigos reglamentavimą, kuris turi ne tik garantuoti minties, tikėjimo, sąžinės laisvę, bet ir išlaikyti konstitucinius karinio teisingumo bei ginkluotųjų pajėgų veiksmingumo principus[7]. Užsienio mokslinėje literatūroje alternatyvioji (civilinė) tarnyba nagrinėjama netiesiogiai, pirmiausia kaip prieštaravimas karo tarnybai dėl sąžinės: G. Puppinck[8], W. J. Aceves[9],

[6] Tomas Proškus, „Asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų reglamentavimas Lietuvoje ir tarptautinėje teisėje“, *Jurisprudencija* 30, 2 (2023).

[7] Kristina Kenstavičienė, „Valstybės gynybos konstitucinis institutas: teisinio reguliavimo raida ir problemos“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2021), 153–162; Kristina Kenstavičienė, „Constitutional Fundamentals of Conscription and Some Aspects of the Ordinary Legal Regulation of Constitutionality“, *Lithuanian Annual Strategic Review* 13, 1 (2015): 191–213, DOI 10.1515/lasr-2015-0010.

[8] Gregor Puppinck, „Conscientious Objection and Human Rights, a Systematic Analysis“, *Brill Research Perspectives in Law and Religion* Vol. 1, Issue 1 (2017; 2025). Autorius konceptualiai paaiškina, kas yra sąžinės prieštaravimas, kokios jo filosofinės, moralinės ir teisinės ištakos, bei kokiomis sąlygomis jis turėtų būti pripažįstamas ir saugomas demokratinėje teisinėje valstybėje.

[9] William Aceves, “The Codification Project: Protecting Conscientious Objection as Secular Protest”, *Boston University Law Review , California Western School of Law Research Paper* No. 25-024 (February 01, 2025). Autorius sistemingai aprašo atsisakymo karo tarnybos dėl sąžinės raidos istoriją Jungtinėse Amerikos Valstijose, Aukščiausiojo Teismo jurisprudenciją tokio pobūdžio bylose, taip pat koks yra sąžinės ar įsitikinimų turinys. Jis atkreipia dėmesį, kad dabartinis Selektyviosios karo prievolės įstatymas vis dar išskiria tik „religinius“ įsitikinimus kaip pagrindą atsisakyti karo tarnybos, todėl siūlo įstatymiškai įtvirtinti ir sekuliarią (moralinę, filosofinę) sąžinės prieštaravimo formą bei aiškiai reglamentuoti alternatyvios civilinės tarnybos įgyvendinimą.

I. Kurnaz[10], L. Toomey[11]. Kiti moksliniai tyrimai skirti alternatyviosios (civilinės) tarnybos, kaip praktinio prieštaravimo dėl sąžinės instrumento įgyvendinimui, ir dažniausiai tokio tyrimo imtis pasirinkta nacionalinė valstybė: Y. Kotylko[12], A. Drago[13], R. S. W. Pollard[14], J. P. Jurden[15].

Straipsnyje išsikeltam tikslui ir uždaviniams pasiekti taikyti įvairūs teoriniai tyrimo metodai – duomenų rinkimo ir analizės metodas, sisteminės analizės ir lingvistinis metodai, lyginamasis ir sintezės metodai.

1. EŽTT BYLA *TELIATNIKOV PRIEŠ LIETUVĄ* IR NAUJASIS ALTERNATYVIOSIOS KRAŠTO APSAUGOS TARNYBOS TEISINIS REGULIAVIMAS LIETUVOJE

EŽTT byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą* pareiškėjas, priklausantis Jehovos liudytojų religinei grupei, pagal kurios įsitikinimus karo tarnyba, net ir beginklė, yra nepriimtina, 2015 m. birželio mėn. pradžioje buvo pašauktas į privalomąją pradinę karo tarnybą. Pareiškėjas nurodė, kad pagal savo tikėjimą ir minties, sąžinės ir religijos laisvę jis negali atlikti ne tik kari-

[10] Işıl Kurnaz, "Endogenous Limits of the Right to Conscientious Objection: Does a Conscientious Objector Have the Right to Refuse Even 1-Day Military Service?", *Perspectives on Federalism* Vol. 16, issue 2 (2024). Autorius straipsnyje bando atsakyti į klausimą, ar atsisakymas atlikti vienos dienos rezervinę karinę tarnybą gali būti aiškinamas taip, kad būtų išplėstos šios teisės turinys, ribos? Naujausiame EŽTT sprendime byloje *Kanatlı prieš Turkiją*, priimtame 2024 m. kovo mėn., bandoma atsakyti į šį klausimą, nagrinėjant tuos atvejus, kai privalomoji karinė tarnyba asmeniui nustato nereikšmingą įsipareigojimą laiko ir turinio atžvilgiu.

[11] Leigh Toomey, "The Right to Conscientious Objection to Military Service: Recent Jurisprudence of the United Nations Working Group on Arbitrary Detention", *Human Rights Law Review*, Volume 19, Issue 4 (December 2019): 787–810. Straipsnyje analizuojama Jungtinių Tautų Darbo grupės savavališko sulaikymo klausimais jurisprudencija, susijusi su teise į sąžinės prieštaravimą privalomajai karo tarnybai. Daroma išvada, kad asmenų įkalinimas dėl sąžinės prieštaravimo karinei tarnybai laikomas savaime (*per se*) prieštaraujančiu tarptautinei žmogaus teisių teisei, visų pirma, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 18 straipsniui.

[12] Yaroslav Kotylko, "Implementation of the Right to Alternative (Non-Military) Service in Sweden: Evolution of Legislation and Current Challenges", *Social development and Security*, volume 15, issue 3 (2025): 20–29. Autorius analizuoja Švedijos alternatyviosios tarnybos modelį, jo istorinę raidą, šio teisinio instituto dabartinį teisinį reguliavimą ir praktinius iššūkius pastarojo meto saugumo kontekste.

[13] Antonino Drago, "People's Nonviolent Defense: Debate and Action in Italy", *Peace Research*, vol. 24, no. 1 (1992): 71–80. Autorius analizuoja Italijos situaciją, kur nuo 1972 m. įtvirtinta galimybė asmenims vietoj privalomosios karinės tarnybos atlikti civilinę tarnybą. Kartu autorius pabrėžia, kad nors teisės aktai iš esmės suderinti su atsisakančiųjų tarnauti su ginklu poreikiais, praktikoje iškyla klausimų dėl tarnybos organizavimo.

[14] Robert S. W. Pollard, "Conscientious Objectors in Great Britain and the Dominions", *Journal of Comparative Legislation and International Law* Vol. 28, No. 3/4 (1946): 72-82. Autorius lyginamuoju aspektu analizuoja alternatyviosios tarnybos darbo pobūdį bei apmokėjimą Didžiojoje Britanijoje ir dominijose Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu.

[15] John P. Jurden, "Conscientious Objectors", *GPSolo, Military Law* Vol. 22, No. 1, (January/February 2005): 46-50. Autorius, remdamasis JAV Gynybos departamento direktyvomis, detalizuoja, kaip klasifikuojami 1-O ir 1-A-O prieštarautojai karo tarnybai dėl sąžinės, kokius įrodymus jie turi pateikti ir kaip organizuojamas paraiškų nagrinėjimas, pabrėždamas didelį procesinių reikalavimų skaičių ir jų poveikį pareiškėjams.

nės tarnybos, bet ir bet kokios alternatyvios tarnybos, jeigu ji kokiu nors būdu yra valdoma ar prižiūrima karinių struktūrų arba kaip nors kitaip palaiko karinę veiklą. Visgi pareiškėjas prašė leisti atlikti alternatyvią civilinę tarnybą, kuri nebūtų kontroliuojama, prižiūrima ar valdoma karinių struktūrų ir kurioje jis nebūtų verčiamas prisidėti prie karinių veiksmų ar kitaip elgtis prieš savo sąžinę.

Pareiškėjas buvo įsitikinęs, kad nors alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba turi tam tikrų civilinių aspektų, dominuoja jos karinis pobūdis, todėl tai yra kita karo tarnybos forma – karo tarnyba be ginklo, o tai pažeidžia jo teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę, įtvirtintą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos[16] (toliau – Konvencija) 9 straipsnyje. Taigi 2015 m. Lietuvoje galiojęs alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reglamentavimas nesuteikė galimybės atlikti visiškai civilinio pobūdžio tarnybos, nepriklausomos nuo krašto apsaugos institucijų struktūrų kontrolės ir priežiūros.

Šioje byloje EŽTT konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 9 straipsnis, nes Lietuvos teisės sistema neužtikrino teisingos visuomenės ir pareiškėjo, turinčio gilius ir tikrus įsitikinimus, interesų pusiausvyros. Todėl demokratinėje valstybėje nebuvo būtina nepripažinti pareiškėjo teisės atsisakyti karo tarnybos dėl įsitikinimų. Tokias išvadas EŽTT padarė remdamasis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. vasario 23 d. nutarimu Nr. 206 „Dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“[17] (toliau – Tvarkos aprašas) ir kai kuriomis Karo prievolės įstatymo[18] nuostatomis, susijusiomis su alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimu. EŽTT pažymėjo, jog Lietuvoje alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba yra tiesiogiai pavaldi kariuomenei ir jos kontroliuojama, vadinasi, neatsiejamai susijusi su karine tarnyba, ir todėl negali būti vertinama kaip atskira civilinė tarnyba. Be to, byloje EŽTT išskyrė šiuos aspektus: „1) asmenys, atliekantys alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, visame Karo prievolės įstatyme ir Tvarkos apraše vadinami karo prievolininkais ir (arba) šauktiniais; 2) atliktino darbo pobūdį nustato karo prievolę administruojanti institucija <...>; 3) jei nėra galimybės skirti civilinio darbo, „karo prievolininkas atlikti alternatyviąją tarnybą skiriamas krašto apsaugos sistemos institucijose“ <...>; 4) „karo prievolininką“ į jam paskirtą darbo vietą palydi karo prievolę administruojančios institucijos specialistas, jam taikomos tokios pačios „aprūpinimo sąlygos (išskyrus aprūpinimą gyvenamąja patalpa ir apranga) kaip ir „karo tarnybos kariams“ <...>; 5) įstaigos, kurioje „karo prievolininkas“ atlieka tarnybą, vadovas nedelsdamas raštu informuoja karo prievolę administruojančią instituciją apie „karo prievolininko <...> skyrimą į pareigas, nurodo jų pobūdį, sąlygas ir darbo laiką“ ir pateikia karo prievolę administruojančiai institucijai „karo prievolininko“ mėnesinį „tarnybos laiko

[16] Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

[17] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. vasario 23 d. nutarimas Nr. 206 „Dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2000-02-29, Nr. 18-435.

[18] Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas (suvestinė redakcija 2015-04-21–2015-06-30), *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427.

žiniaraštį“ <...>; 6) alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą atliekantis „karo prievolininkas“ už drausmės pažeidimus negali būti atleistas iš pareigų įstaigos vadovo iniciatyva be karo prievolę administruojančios institucijos sutikimo <...>. Be to, pagal Karo prievolės įstatymo 26 straipsnį <...> mobilizacijos atveju „karo prievolininkai“, atliekantys „alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą“, gali būti „pašaukti atlikti karo tarnybą““[19].

EŽTT pateiktos pastabos dėl Lietuvoje nustatyto alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinio reguliavimo iš esmės susijusios su šią tarnybą atliekančių asmenų pavadinimu, paskyrimu atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, jos atlikimo vieta ir būdu bei priežiūra. Todėl toliau reikia analizuoti naująjį ordinarinį alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos reguliavimą, kiek tai yra susiję su paskyrimo į alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą procedūra ir tokios tarnybos atlikimo tvarka bei sąlygomis. Kartu analizuojama, ar naujasis teisinis reguliavimas suderinamas su konstitucine ir EŽTT doktrina.

1.1. Dėl asmenų, atliekančių alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, pavadinimo

Lietuvos Respublikos Konstitucijos[20] (toliau – Konstitucija) XIII skirsnyje „Užsienio politika ir valstybės gynimas“ nustatomas valstybės gynybos konstitucinis institutas, įskaitant priemones valstybės gynybai užtikrinti, be kita ko, karo ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba. Pažymėtina, kad karo prievolės institutas yra įtvirtintas Konstitucijos 139 straipsnyje, o jo 2 dalyje nustatyta Lietuvos piliečių pareiga atlikti karo tarnybą arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Taigi, alternatyvioji krašto apsauga yra vienas iš valstybės gynybos konstitucinio instituto elementų.

Kaip minėta, EŽTT byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą* konstatavo, kad asmenys, atliekantys alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, visame Karo prievolės įstatyme ir Tvarkos apraše vadinami karo prievolininkais ir (arba) šauktiniais. Pasak EŽTT, tai yra vienas iš kriterijų, neleidžiančių vertinti, jog alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba yra atskira civilinė tarnyba. Visgi galima teigti, kad EŽTT sprendime dėl šio kriterijaus pasigendama argumentų ir lieka neaišku, kaip asmenų, atliekančių alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, pavadinimas šauktiniais ar karo prievolininkais lemia, kad jie yra neatsiejamai susiję su karine tarnyba ir kad taip pažeidžiamas Konvencijos 9 straipsnis.

Pažymėtina, kad karo tarnyba ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba visada bus neatsiejamai susijusios, nes pastaroji yra karo tarnybos substitutas. Be to, konstitucinė piliečių pareiga atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nėra savitikslė – ji yra tiesiogiai susijusi su pareiga ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo[21]. Vadinasi, ne tik karo

[19] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 51914/19.

[20] Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

[21] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

tarnyba, bet ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba turi tarnauti valstybės gynimo tikslams.

Reikia pažymėti, kad neretai karo tarnyba sutapatinama su vienu iš jos atlikimo būdų – privalomąja pradine karo tarnyba, kaip nurodyta Karo prievolės įstatyme, o tai dažnai lemia klaidingą aiškinimą, esą karo tarnyba ir karo prievolė yra tapatūs dalykai. Visgi mokslinėje doktrinoje[22] karo prievolė suprantama kaip atskiras institutas, apimantis ne tik karo tarnybą, bet ir alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Be to, Konstitucinis Teismas 2017 m. liepos 4 d. nutarime, tirdamas Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 dalies atitiktį Konstitucijai, konstatavo, kad karo prievolė yra konstitucinė piliečių pareiga atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą[23].

Nepaisant to, įstatymų leidėjas patikslino sąvokas naujos redakcijos įstatyme nustatydamas, kad „alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba – Lietuvos Respublikos piliečio, kuris dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų negali vykdyti tarnybos, susijusios su ginklų, specialiųjų priemonių ar prievartos naudojimu, kaip konstitucinė prievolė atliekama krašto apsaugos tarnyba“ (2 straipsnio 3 dalis), o „karo prievolė – konstitucinė Lietuvos Respublikos piliečio pareiga atlikti karo tarnybą“ (2 straipsnio 7 dalis). Be to, įstatyme atsiranda nauja sąvoka – „Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos prievolininkas (toliau – alternatyviosios tarnybos prievolininkas) – prievolę atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą turintis Lietuvos Respublikos pilnametis pilietis“ (2 straipsnio 4 dalis). Taigi teisinis reguliavimas pakoreguotas taip, kad asmenys, atsisakantys karo tarnybos dėl sąžinės, nebevadinami karo prievolininkais ir (arba) šauktiniais, kartu panaikintas EŽTT sprendime byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą* nurodytas trūkumas. Kita vertus, asmenys paskirti atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, taip pat vadinami prievolininkais, kaip ir atliekantieji karo tarnybą, todėl išlaikomas ir pabrėžiamos šios tarnybos statusas kaip konstitucinė piliečių pareiga dėl valstybės gynimo.

Senajame Karo prievolės įstatyme[24] (toliau – senasis įstatymas) nustatyta, kad „karo prievolė – konstitucinė Lietuvos Respublikos piliečio pareiga atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą“ (2 straipsnio 9 dalis), o „alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba – dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų su ginklu negalinčių tarnauti karo prievolininkų tarnyba, kuria pakeičiama privalomoji karo tarnyba“ (2 straipsnio 3 dalis). Galima teigti, kad šios sąvokų

[22] Dainius Žalimas, „Valstybės gynimo konstituciniai pagrindai“, iš *Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis*, Vytautas Sinkevičius ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 808. Kristina Kenstavičienė, „Valstybės gynybos konstitucinis institutas: teisinio reguliavimo raida ir problemos“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2021), 142.

[23] Konstitucinis Teismas, aiškindamas Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punkto atitiktį Konstitucijai, be kita ko, konstatavo, kad teisiniu reguliavimu, pagal kurį nuo karo prievolės, t. y. konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, atleidžiama nesant konstituciškai pateisinamo pagrindo, yra pažeidžiama Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalis, kuri suponuoja įstatymu nustatyti tik tokias atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygas, kurios būtų susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

[24] Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas (suvestinė redakcija 2025-01-01–2025-12-31), *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427.

apibrėžtys suderinamos su Lietuvos Respublikos Konstitucija ir galėtų būti toliau vartojamos naujajame įstatyme. Pavyzdžiui, Vokietijoje[25], Šveicarijoje[26] karo prievolininkais (vok. *Wehrpflichtigen*) irgi vadinami asmenys, atliekantys ne tik karo tarnybą (vok. *Militärdienst*), bet ir civilinę tarnybą (vok. *Zivildienst*), jei dėl sąžinės atsisakoma atlikti karinę tarnybą.

Pagal naująjį įstatymą Lietuvoje karo prievolė visgi sutapatinta su karo tarnyba, o alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba tampa „Lietuvos Respublikos piliečio <....> kaip konstitucinė prievolė atliekama krašto apsaugos tarnyba“. Tai rodo, kad pastaroji apibrėžiamoji ir apibrėžiančioji sąvokos yra tokios pat, todėl toks apibrėžimo būdas yra ydingas. Žinoma, gerai, kad bent paaiškinama, kokiam subjektui taikoma ši konstitucinė prievolė. Visgi manytina, kad tokia apibrėžtis stokoja aiškumo, kitaip nei senesnėje įstatymo redakcijoje, kurioje akcentuota, kad šia tarnyba yra pakeičiama privalomoji karo tarnyba. Taip atskleista, kokios tarnybos atžvilgiu alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba yra pakaitinė. Naujajame įstatyme to nebėra ir tik iš subjekto, atliekančio šią tarnybą, apibūdinimo („Lietuvos Respublikos piliečio, kuris dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų negali vykdyti tarnybos, susijusios su ginklų, specialiųjų priemonių ar prievartos naudojimu“) galima numanyti, vietoje kokios tarnybos alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba turi būti atliekama. Todėl svarstytina, ar nevertėjo įstatymų leidėjui pasirinkti labiau sąvoką atskleidžiančios apibrėžties ir vietoje formuluotės „<...> kaip konstitucinė prievolė atliekama krašto apsaugos tarnyba“ nustatyti „<...> kaip konstitucinė prievolė atliekama nekarinė tarnyba“ arba „kaip konstitucinė prievolė atliekama civilinė tarnyba“.

1.2. Paskyrimo atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą procedūra

EŽTT nurodo, kad susitariančiosios valstybės turi tam tikrą vertinimo laisvę apibrėždamos aplinkybes, kuriomis jos pripažįsta teisę atsisakyti karo tarnybos dėl sąžinės, ir nustatydamos prašymo dėl sąžinės priežasčių nagrinėjimo mechanizmus. Todėl, pasak EŽTT,

---

[25] Karinė prievolė vykdoma atliekant karinę tarnybą arba civilinę tarnybą (vok. *Die Wehrpflicht wird durch den Wehrdienst oder im Falle des § 1 des Kriegsdienstverweigerungsgesetzes durch den Zivildienst erfüllt*): Karinės tarnybos įstatymo (*Wehrpflichtgesetz*), paskelbto 2011 m. rugpjūčio 15 d. (*BGBl. I,* p. 1730), paskutinį kartą iš dalies pakeisto 2025 m. vasario 27 d. įstatymo (*BGBl. I*, 2025, Nr. 72) 5 straipsniu, 3 straipsnio 1 dalis. Karo prievolininkai, nepašaukti tarnauti pagal 1 arba 2 dalis, paskelbus gynybos padėtį, pagal įstatymą arba remiantis įstatymu gali būti pašaukti į civilinę darbo tarnybą gynybos tikslais, įskaitant civilių gyventojų apsaugą (vok. *Wehrpflichtige, die nicht zu einem Dienst nach Absatz 1 oder 2 herangezogen sind, können im Verteidigungsfalle durch Gesetz oder auf Grund eines Gesetzes zu zivilen Dienstleistungen für Zwecke der Verteidigung einschließlich des Schutzes der Zivilbevölkerung in Arbeitsverhältnisse verpflichtet werden*): Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinio įstatymo (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*), paskelbto Federalinio įstatymo leidinio (*Bundesgesetzblatt*) III dalyje, struktūrinis numeris 100-1, paskutinį kartą iš dalies pakeisto 2025 m. kovo 22 d. įstatymo (*BGBl. I*, 2025, Nr. 94) 1 straipsniu, 12a straipsnis.

[26] Šveicarijos piliečiai, kurie karinės prievolės neatlieka arba ją atlieka tik iš dalies (karinėje ar civilinėje tarnyboje), privalo sumokėti piniginę kompensaciją (vok. *Schweizer Bürger, die ihre Wehrpflicht nicht oder nur teilweise durch persönliche Dienstleistung (Militär- oder Zivildienst) erfüllen, haben einen Ersatz in Geld zu leisten*). 1959 m. birželio 12 d. Federalinis įstatymas dėl karo prievolės mokesčio (*Wehrpflichtersatzabgabe*, WPEG) (2024 m. sausio 1 d. redakcija), AS 2021 673 BBl 2020 4705.

yra teisėta, kad nacionalinės valdžios institucijos atliktų prašymo pripažinti atsisakančiojo tarnybos dėl sąžinės priežasčių statusą išankstinį nagrinėjimą[27].

Senajame Karo prievolės įstatyme paskyrimas atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą yra reglamentuotas 17 ir 18 straipsniuose. Šiame įstatyme nustatyta, kad asmenys (karo prievolininkai), pageidaujantys atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, prašymą karo prievolę administruojančiai krašto apsaugos sistemos institucijai gali pateikti bet kuriuo metu iki tam tikro termino[28], įskaitant mobilizacijos paskelbimą. Visais šiais atvejais toks prašymas turi būti grindžiamas religiniais arba pacifistiniais įsitikinimais, neleidžiančiais tarnauti su ginklu. Be to, jei būtų paskelbta visuotinė mobilizacija, Lietuvos kariuomenės personalo rezervo karo prievolininkai būtų šaukiami atlikti karo tarnybą (Karo prievolės įstatymo 26 straipsnio 1 dalis). Vadinasi, visuotinės mobilizacijos atveju asmenys nebegali pateikti prašymo skirti atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, nes kariuomenės personalo rezervas yra visi karo prievolininkai, išskyrus atliekančius tikrąją karo tarnybą[29].

Naujajame įstatyme išlieka nuostata, kad „paskelbus visuotinę mobilizaciją, Lietuvos kariuomenės personalo rezervo karo prievolininkai yra šaukiami atlikti karo tarnybą“ (20 straipsnio 1 dalis). Vis dėlto teisinio reguliavimo trūkumą tarsi ištaiso jau minėtos naujojo įstatymo sąvokų korekcijos, nes karo prievolininkai nebėra asmenys, turintys pareigą atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

Vertindama, ar (tikėjimo, sąžinės laisvės) apribojimas yra proporcingas, EŽTT Didžioji kolegija sprendime byloje *Bayatyan*[30] nurodė, kad, kalbant apie Konvencijos 9 straipsnį, iš prin-

---

[27] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Enver Aydemir prieš Turkiją*, peticijos Nr. 26012/117.

[28] Tiksliau: 1) iki šaukimo į nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą pradžios arba 2) iki karo prievolininkų sąraše nurodyto dokumentų, kuriais pagrindžiamos atleidimo nuo karo prievolės aplinkybės arba privalomosios pradinės karo tarnybos atidėjimo individualia tvarka aplinkybės, pateikimo termino pabaigos, jei karo prievolininkai įrašyti į kalendorinių metų karo prievolininkų sąrašą.

[29] Paminėtina, kad 2025 m. spalio 1 d. Ukrainos Konstitucinio Teismo antroji kolegija viešame plenariniame posėdyje svarstė pareiškėjų Vitalijaus Vasilovičiaus Alekseenkos ir Serhijaus Viktorovičiaus Ivanuščenkos konstitucinius skundus. Pareiškėjai abejoja dėl kai kurių Ukrainos įstatymo „Dėl alternatyviosios (ne karinės) tarnybos“ (1991 m. gruodžio 12 d., Nr. 1975–XII) ir Ukrainos baudžiamojo kodekso nuostatų konstitucingumo. Apeliacinis ir kasacinis teismai nusprendė, kad Ukrainos įstatymuose nėra numatytas karinės tarnybos pakeitimas mobilizacijos metu, o teisė išpažinti savo religiją ar įsitikinimus nėra absoliuti, nes priklauso nuo konstitucinės pareigos ginti valstybės teritorinį vientisumą ir suverenitetą nuo užsienio agresijos. Pareiškėjai konstituciniame skunde abejones grindžia tuo, kad alternatyvioji (nekarinė) tarnyba paskiriama tik vietoje privalomosios karo tarnybos (taikos metu), bet ne vietoje karo tarnybos mobilizacijos ar karo padėties metu. O tai, pasak jų, daro Konstitucijos 35 straipsnio 4 dalyje garantuojamą teisę („Tuo atveju, kai karinės pareigos atlikimas prieštarauja piliečio religiniams įsitikinimams, šios pareigos atlikimas pakeičiamas alternatyvia (ne karine) tarnyba“) neįmanomą įgyvendinti, nes Ukrainoje šiuo metu nėra privalomosios karo tarnybos, o įgyvendinama tik karo tarnyba karo padėties metu. Pareiškėjai teigia, kad piliečių teisė atlikti alternatyviąją tarnybą nėra ribojama karo padėties ar nepaprastosios padėties sąlygomis pagal Ukrainos Konstitucijos 64 straipsnio antrą pastraipą, todėl tokie įstatyme nustatyti apribojimai yra antikonstituciniai, be to, neužtikrinama lygybė prieš įstatymą pagal Ukrainos Konstitucijos 24 straipsnį. Ukrainos Konstitucinis Teismas šią bylą vis dar nagrinėja, taigi sprendimo šiuo klausimu nėra.

[30] EŽTT Didžiosios kolegijos 2011 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Bayatyan prieš Armėniją*, peticijos Nr. 23459/03.

cipo valstybei turėtų būti suteikta plati vertinimo laisvė sprendžiant, ar ir kokiu mastu teisės išpažinti savo religiją ar įsitikinimus apribojimas yra „būtinas“. Taigi, anot EŽTT, yra poreikis ne tik išsaugoti tikrąjį religinį pliuralizmą, kuris yra gyvybiškai svarbus bet kurios demokratinės visuomenės išlikimui, bet ir nustatyti, ar šios teisės apribojimas atitinka svarbiausią socialinį poreikį, yra proporcingas teisėtam siekiamam tikslui ir ar nėra jokių realių ir veiksmingų alternatyvų, kurios užtikrintų konkuruojančius interesus[31]. Todėl privalomoji karinė tarnyba be jokios išimties galimybės iš esmės nėra tinkama siekiant užtikrinti reikiamą visuomenės ir asmens interesų pusiausvyrą, jeigu tam nėra pateikiama jokių įtikinamų argumentų[32].

Konvencijos 15 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „[k]ilus karui ar susidarius nepaprastajai padėčiai, dėl kurių iškilo grėsmė tautos gyvavimui, kiekviena Aukštoji susitarianti šalis gali imtis priemonių, kuriomis nukrypstama nuo įsipareigojimų pagal šią Konvenciją tik tiek, kiek to reikalauja padėties kritiškumas, su sąlyga, kad tokios priemonės neprieštarauja kitiems jos įsipareigojimams pagal tarptautinę teisę“[33]. Lietuvos Konstitucijoje nustatyta, kad „[ž]mogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves“ (26 straipsnio 4 dalis). Neabejotina, kad valstybės ginkluoto užpuolimo metu kyla pavojus ir visuomenės saugumui. Iš to tarsi galima daryti išvadą, kad teisės atsisakyti karo tarnybos dėl sąžinės užtikrinimo lygis gali skirtis ir valstybė gali šios teisės negarantuoti, jei pagrindžia, kad egzistuoja neatidėliotinas, būtinas socialinis poreikis – valstybės gynybos ir, be kita ko, visuomenės apsaugos būtinybė. Visgi lieka neatsakytas klausimas, ar mobilizacijos ir gynybos nuo užsienio agresijos atvejais egzistuoja toks neatidėliotinas socialinis poreikis, kad būtina taikyti sąžine grindžiamo atsisakymo pripažinimo išimtį (apribojimą).

Vokietijos Aukščiausiasis Teismas (toliau – AT), nagrinėjęs ukrainiečio, kuris atsisakė karo tarnybos dėl sąžinės, ekstradicijos klausimą, nurodė, jog nacionaliniu lygmeniu negalima aiškinti, kad sąžinės teisė gali būti neribotai išlaikyta net ir gynybos padėties metu[34]. AT kėlė klausimą, ar toks aukštas apsaugos lygis, koks garantuojamas Pagrindinio įstatymo 4 straipsnio 3 dalyje („Niekas negali būti verčiamas prieš savo sąžinę atlikti karo tarnybą nau-

[31] EŽTT Didžiosios kolegijos 2011 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Bayatyan prieš Armėniją,* peticijos Nr. 23459/03.

[32] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Adyan ir kiti prieš Armėniją*, peticijos Nr. 75604/11.

[33] Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

[34] Beje, Vokietijos AT nurodė, jog paliks neatsakytą klausimą, ar būtina ir toliau laikytis jo suformuotos praktikos, pagal kurią Pagrindinio įstatymo 4 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta pagrindinė teisė taikoma ne tik tiems asmenims, kurie pagal Vokietijos Federacinės Respublikos įstatymą dėl karo prievolės yra šaukiami į privalomąją karo tarnybą, bet be jokių apribojimų kiekvienam, kuris gali būti pašauktas atlikti karo tarnybą su ginklu, ir ar 4 straipsnio 3 dalis apima ne tik teisę atsisakyti tarnybos Vokietijos ginkluotosiose pajėgose, bet ir atsisakymą būti pašauktam į užsienio valstybės karines pajėgas. 2025 m. sausio 16 d. Aukščiausiojo Federalinio Teismo (*Bundesgerichtshof*, BGH), 4-osios baudžiamųjų bylų kolegijos nutartis byloje Nr. 4 Ars 11/24, žiūrėta 2025 m. lapkričio 18 d., https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&sid=0b096cf869630772f7d0f2a6107776ca&nr=140583&anz=16&pos=2.

dojant ginklą. Išsamiau tai reglamentuojama federaliniame įstatyme"), vis dar galioja be apribojimų, kai karo metu teisė atsisakyti karo tarnybos yra sustabdoma. AT svarstė, jog gynybos padėtis kelia grėsmę ne tik nacionalinei gynybai, bet ir kiekvieno žmogaus pagrindinių teisių įgyvendinimui, tai apima ir Pagrindinio įstatymo 4 straipsnyje numatytą šauktinių, pašauktų į nacionalinę gynybą, apsaugą. Todėl net ir pagal Vokietijos konstitucinę teisę neatmetama galimybė, kad ypatingoje situacijoje esantiems šauktiniams galėtų būti taikomi papildomi apribojimai ir kraštutiniu atveju jiems netgi galėtų būti užkirstas kelias atsisakyti karinės tarnybos dėl sąžinės priežasčių. Taigi AT padarė išvadą, kad nei Pagrindiniame įstatyme, nei Europos žmogaus teisių konvencijoje, nei Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte nenumatyta neribota teisė atsisakyti karo tarnybos dėl sąžinės net ir gynybos atveju, todėl Vokietijos Federacinė Respublika negali laikyti su karu susijusios teisės atsisakyti karo tarnybos dėl sąžinės (sustabdymo) ribojimo prašančiojoje valstybėje neįveikiama kliūtimi ekstradicijai[35].

Visgi, Venecijos komisijos nuomone, asmens prieštaravimas mirtinos jėgos panaudojimui yra veiksmingas karo, o ne taikos metu[36]. Manytina, kad pagal Lietuvos Konstitucijos 139 straipsnį alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba karo veiksmų metu pirmiausia pasitarnauja asmenų, kurie negali naudoti ginklų kitiems žmonėms žudyti, sąžinės ir įsitikinimų apsaugai. Be to, jei toks žmogus prieš jo įsitikinimus būtų verčiamas atlikti karinę tarnybą karo ar mobilizacijos metu, galėtų kilti didesnis pavojus jo paties gyvybei, nes jis dėl religinių, moralinių ar etinių įsitikinimų negalėtų nužudyti kito žmogaus. Todėl reikia paminėti Lietuvos konstitucinę doktriną, kad „šalies gynybos poreikiai ir priemonės gali būti labai įvairūs, apimantys ne tik kariuomenės ir ginkluotės didinimą siekiant sustiprinti valstybės karinę galią, bet ir su ginkluota gynyba tiesiogiai nesusijusias informacines-technologines, gamybines ir kitas panašaus pobūdžio priemones, tam tikru aspektu lemiančias valstybės karinės galios stiprinimą"[37]. O tai sustiprina išvadą, kad teisė atsisakyti karo tarnybos turi būti garantuojama ne tik taikos, bet visų pirma mobilizacijos ir karo padėties metu. Tokios nuomonės laikosi ir karo teisės profesorė Kathrin Groh. Jos teigimu, pagrindinė teisė atsisakyti karo tarnybos dėl sąžinės yra specialiai pritaikyta karo metui. Šios teisės esmė reika-

[35] Jei pagal 1957 m. gruodžio 13 d. Europos ekstradicijos konvenciją vykstančio ekstradicijos proceso metu asmuo, kuriam iškelta baudžiamoji byla, atsisako atlikti karinę tarnybą su ginklu dėl sąžinės ir nėra garantijos, kad po ekstradicijos jis nebus pašauktas į karinę tarnybą prašančiojoje valstybėje ir jam nebus skirta bausmė karinės tarnybos atsisakymo atveju, tai nėra kliūtis ekstradicijai, jei to asmens kilmės šalis, prašanti ekstradicijos, yra puolama ginkluota jėga pažeidžiant tarptautinę teisę ir todėl negarantuojama teisė atsisakyti dėl sąžinės. *Ibid*.

[36] Europos komisijos „Demokratija per teisę" (Venecijos komisija) 2025 m. kovo 18 d. nuomonė Nr. 1219/2024 dėl alternatyviosios (nekarinės) tarnybos, priimta Venecijos komisijos 142-ojoje plenarinėje sesijoje (Venecija, 2025 m. kovo 14–15 d.), žiūrėta 2025 m. lapkričio 18 d., https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/opinion-1219?p_l_back_url=%2Fen%2Fweb%2Fvenice-commission%2Fopinions-search%3Fq%3Dnon%2Bmilitary.

[37] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

lauja neriboto jos taikymo, ypač gynybos padėties metu[38].

Pagal Lietuvos senąjį įstatymą asmenų prašymai atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą teikiami specialiai komisijai, sudarytai iš asociacijų, tradicinių religinių bendruomenių ir religinių bendrijų, aukštųjų mokyklų atstovų. Komisija tokius asmenų prašymus nagrinėja vadovaudamasi Karo prievolininkų prašymų atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nagrinėjimo komisijos nuostatais[39] (toliau – nuostatai). Nuostatuose įtvirtinta, kad komisijos sudarymo procedūrą inicijuoja Lietuvos kariuomenės Karo prievolės ir komplektavimo tarnyba (toliau – Karo prievolės ir komplektavimo tarnyba), kuri, be kita ko, patikrina kandidatų atitiktį teisės aktų reikalavimams. Komisijos sudėtį tvirtina Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras. Veiklai reikalingomis priemonėmis ir patalpomis komisiją aprūpina Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. Karo prievolininkų prašymus komisija gauna ne tiesiogiai, o per Karo prievolės ir komplektavimo tarnybą. Ji posėdžiuose svarsto karo prievolininkų prašymus ir priima dėl jų sprendimus, kurie yra tik rekomendacinio pobūdžio (nuostatų 17 punktas).

Atsižvelgdama į komisijos rekomendaciją, Karo prievolės ir komplektavimo tarnyba arba tęsia karo prievolininko šaukimo procedūrą, arba skiria jam atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Taigi tik Karo prievolės ir komplektavimo tarnyba turi galutinio sprendimo paskirti asmeniui atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą teisę, nes priima sprendimą prašymą atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą pripažinti pagrįstu arba nepagrįstu. Toks teisinis reguliavimas reiškia ir tai, kad alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą ir privalomąją karo tarnybą administruoja ta pati institucija, kuri senajame įstatyme vadinama karo prievolę administruojančia krašto apsaugos sistemos institucija.

Pagal naująjį įstatymą prašymai atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą taip pat pateikiami karo prievolę administruojančiai krašto apsaugos sistemos institucijai, tačiau nebėra nurodytas terminas, iki kada prašymą reikia pateikti. Tai siejama su aplinkybe, kad net privalomąją pradinę karo tarnybą atliekantys kariai gali pateikti prašymą dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo ir, jei toks prašymas pripažintas pagrįstu, karys paleidžiamas iš privalomosios pradinės karo tarnybos anksčiau nustatyto laiko. Šis naujasis teisinis reguliavimas suderinamas su EŽTT jurisprudencija, pagal kurią Konvencijos „9 straipsnio garantijos taikomos ne tik privalomajai karinei tarnybai griežtąja šio termino prasme, bet ir pasikartojančiai tarnybai rezerve, kuri atliekama po pagrindinio privalomosios tarnybos etapo ir yra karinės tarnybos pratęsimas“[40]. Beje, konstitucinė minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, kuri yra

[38] Kathrin Groh, „Kriegsdienstverweigerung im Kriegsfall verboten: Wenn ein Strafsenat des BGH ohne Not die Verfassung falsch auslegt“, *VerfBlog* (24 February 2025), https://verfassungsblog.de/kriegsdienstverweigerung-kriegsfall-bundesgerichtshof/.

[39] Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2022 m. gegužės 5 d. įsakymas Nr. V-367 „Dėl karo prievolininkų prašymų atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nagrinėjimo komisijos nuostatų patvirtinimo“, TAR, 2022-05-05, Nr. 9521.

[40] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. kovo 12 d. sprendimas byloje *Kanatlı prieš Turkiją*, peticijos Nr. 18382/15.

nevaržoma (26 straipsnio 1 dalis), nėra susieta tik su konkrečiais asmenimis ar apribota laiku, todėl turi būti garantuojama ir karo tarnybą atliekantiems kariams.

Kaip ir seniau, prašymas atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą turi būti grindžiamas religiniais arba pacifistiniais įsitikinimais[41], kurie neleidžia vykdyti tarnybos, susijusios su ginklų naudojimu. Vis dėlto šios nuostatos turinys išplėstas papildant, kad asmuo dėl tų įsitikinimų negali vykdyti tarnybos, susijusios ne tik su ginklų, bet ir su specialiųjų priemonių ar prievartos naudojimu. O tai labiau apsaugo ir garantuoja žmogaus konstitucinę minties, tikėjimo, sąžinės laisvę, nes susiaurinamas alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo pobūdis.

Naujajame įstatyme karo prievolę administruojanti institucija nebeorganizuoja karo prievolininkų pateiktų prašymų nagrinėjimo. Tai pavedama atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą administruojančiai institucijai. Prašymą dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo nagrinėja ir sprendimą dėl prašymų pagrįstumo priima taip pat speciali komisija, tačiau jeigu prašymas yra grindžiamas religiniais įsitikinimais, į komisijos posėdį kviečiamas tos konkrečios religinės bendruomenės ar bendrijos atstovas.

Svarbus pakeitimas yra tas, kad jei komisija priima sprendimą, jog karo prievolininko prašymas pagrįstas, toks sprendimas nebėra rekomendacinio pobūdžio, o sukelia teisines pasekmes – karo prievolininkas atleidžiamas nuo karo prievolės ir priskiriamas alternatyviosios tarnybos prievolininkams. Alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą administruojančios institucijos sprendimu tokiam asmeniui skiriama atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

Senajame įstatyme karo prievolininkas neturėjo teisės skųsti specialiosios komisijos sprendimo. Visgi karo prievolininkas turėjo teisę skųsti karo prievolę administruojančios krašto apsaugos sistemos institucijos sprendimą, įskaitant sprendimą dėl atsisakymo skirti atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, krašto apsaugos ministrui, o pastarojo priimtus sprendimus – Regionų administraciniam teismui. Naujajame įstatyme nustatyta: „Alternatyviosios tarnybos prievolininkas turi teisę skųsti komisijos, nagrinėjančios karo prievolininkų prašymus dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo, ir alter-

[41] Atkreiptinas dėmesys, kad tikslios nusistovėjusios sąžinės prieštaravimo (angl. *conscientious objection*) apibrėžties nėra. EŽTT ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas mano, kad sąžinės prieštaravimas grindžiamas minties, sąžinės ir religijos laisve, kai prieštaraujama priverstiniam jėgos panaudojimui žmonių gyvybių kaina. Taikydamas Konvencijos 9 straipsnį, EŽTT sąžinės prieštaravimą apribojo „religiniais ar kitais įsitikinimais, apimančiais visų pirma tvirtą, nuolatinį ir nuoširdų prieštaravimą bet kokiam dalyvavimui kare ar ginklo nešiojimui“ (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Enver Aydemir prieš Turkiją*, peticijos Nr. 26012/117). Jei prieštaravimas atlikti privalomąją karinę tarnybą grindžiamas asmeniniais įsitikinimais, kurie nėra motyvuoti religiniais ar kitais įsitikinimais, kurie rimtai ir neįveikiamai prieštarauja pareigai atlikti karinę tarnybą bet kokiomis aplinkybėmis, prašymas nepatenka į Konvencijos 9 straipsnio taikymo sritį. Valstybės gali reikalauti tam tikro lygio tikrų pareiškėjo įsitikinimų pagrindimo ir, jei tokių įrodymų nėra, priimti neigiamą sprendimą. Žr.: Europos komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija) 2025 m. kovo 18 d. nuomonė Nr. 1219/2024 dėl alternatyviosios (nekarinės) tarnybos, priimta Venecijos komisijos 142-ojoje plenarinėje sesijoje (Venecija, 2025 m. kovo 14–15 d.), žiūrėta 2025 m. lapkričio 18 d., https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/opinion-1219?p_l_back_url=%2Fen%2Fweb%2Fvenice-commission%2Fopinions-search%3Fq%3Dnon%2Bmilitary.

natyviąją krašto apsaugos tarnybą administruojančios institucijos sprendimus Regionų administraciniam teismui per 8 darbo dienas nuo sprendimo gavimo dienos“ (36 straipsnio 5 dalis). Visgi šioje naujoje nuostatoje galima įžvelgti prieštaravimą, nes jei, kaip minėta, asmuo priskiriamas alternatyviosios tarnybos prievolininkams tik po to, kai specialioji komisija prašymą pripažįsta pagrįstu, tai iki tokio sprendimo priėmimo asmuo vadinamas karo prievolininku. Vadinasi, subjektas, skundžiantis specialiosios komisijos sprendimus, turi būti vadinamas karo prievolininku. Atitinkamai naujojo įstatymo nuostata turėtų būti pakoreguota numatant, kad karo prievolininkas turi teisę skųsti komisijos sprendimus, o alternatyviosios tarnybos prievolininkas turi teisę skųsti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą administruojančios institucijos sprendimus.

Aptarta naujoji paskyrimo į alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą procedūra suponuoja, kad ji instituciškai atskirta nuo kariuomenės sistemos. Tačiau komisijos, nagrinėjančios karo prievolininkų prašymus atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, nuostatai vis dar nepakeisti ir nesuderinti su naujuoju įstatymu, kiek tai susiję su komisijos sudarymo tvarka, jos įgaliojimų apimtimi, sprendimų teisine galia, taip pat su galimybe karo prievolininkui skųsti komisijos sprendimą.

Galiausiai EŽTT byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą* nurodė, jog tai, kad atliktino darbo (alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos) pobūdį nustato karo prievolę administruojanti institucija, daro šią tarnybą susietą su kariuomene ir jos kontroliuojamą. Minėta, jog šios tarnybos atlikimo tvarka reglamentuojama tvarkos apraše. Kadangi straipsnio rašymo metu naujas tvarkos aprašas nėra priimtas naujasis įstatymas toliau nagrinėtinas tik tiek, kiek jame nustatyta alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarka.

1.3. Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarka

Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad Lietuvos Respublikos piliečiai privalo atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, kurių atlikimo tvarka nustatyta įstatyme. Taigi Konstitucijoje nedetalizuojamos nei privalomosios karo tarnybos, nei ją pakeičiančios alternatyviosios tarnybos formos (atlikimo būdai). Tai palikta įstatymų leidėjo diskrecijai.

Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos paskirtis – užtikrinti valstybės gynybą arba, kitaip tariant, garantuoti krašto apsaugą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad įstatymuose turi būti nustatytas toks krašto apsaugos sistemos organizavimo reguliavimas, kuris užtikrintų ne tik svarbiausių konstitucinių vertybių apsaugą, tinkamą valstybės gynimą nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, bet ir tinkamą piliečių parengimą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo. Jo nutarime pabrėžiama: „Pasirengimas ginti valstybę yra gana plati sąvoka, apimanti ne tik piliečių pasirengimą ginklu ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo. Pasirengimas ginti valstybę negali būti suprantamas tik kaip tarnyba kariniam parengimui įgyti. Šalies gynybos poreikiai ir priemonės gali būti labai įvairūs, apimantys ne tik kariuomenės ir ginkluotės didinimą siekiant sustiprinti valstybės karinę galią, bet ir su ginkluota gynyba tiesiogiai nesusijusias informacines-technologines,

gamybines ir kitas panašaus pobūdžio priemones, tam tikru aspektu lemiančias valstybės karinės galios stiprinimą. Ta įvairovė lemia ir piliečių parengimo ginti valstybę konkrečių būdų įvairovę.“[42] Vadinasi, piliečių parengimas valstybės gynybai turi būti aiškinamas ne vien kaip karinis parengimas, bet ir kaip pasirengimas atlikti alternatyviąją tarnybą.

„Įstatymų leidėjas, reguliuodamas krašto apsaugos organizavimą, privalo nustatyti šios konstitucinės piliečių teisės įgyvendinimo sąlygas, *inter alia* alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos trukmę, atlikimo tvarką. Tai darydamas jis turi plačią diskreciją, tačiau negali nustatyti tokių alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos sąlygų, dėl kurių ji neatitiktų savo esmės ar būtų neveiksminga; taip pat privalo nustatyti tokią skyrimo atlikti šią tarnybą tvarką, pagal kurią būtų vertinamas piliečių prašymų ją atlikti pagrįstumas, kitaip galėtų būti paneigta konstitucinė piliečių teisė ir pareiga ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo ir tinkamai pasirengti tokiam gynimui atliekant karo tarnybą.“[43]

Konstitucinė doktrina suponuoja, kad alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarkos teisinis reguliavimas turi nepaneigti alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos esmės, taip pat užtikrinti šios tarnybos veiksmingumą. Todėl, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo išaiškinimą, jog reikia užtikrinti pusiausvyrą tarp skirtingų konstitucinių vertybių (valstybės gynimo, religijos ir įsitikinimų laisvės, piliečių pa(si)rengimo valstybės gynybai), manytina, kad alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba savo esme turi prisidėti tiek prie valstybės karinės galios stiprinimo, jei yra taikos metas, tiek prie valstybės gynimo, jei yra ginkluotas užpuolimas ar jo grėsmė. Toks aiškinimas atitiktų ir Konstitucijos 3 straipsnio 2 dalies, taip pat 139 straipsnio 1 dalies nuostatas, kurios suponuoja, kad valstybės (prioritetinių konstitucinių vertybių – Lietuvos nepriklausomybės, jos teritorijos vientisumo ir konstitucinės santvarkos) gynyba yra *visuotinė*, taip pat *imperatyvi* ir *besąlygiška*[44].

EŽTT doktrinoje nurodoma, kad „Konvencijos 9 straipsnyje garantuojama teisė atsisakyti karo tarnybos dėl įsitikinimų būtų iliuzinė, jei valstybei būtų leista organizuoti ir įgyvendinti savo alternatyviosios tarnybos sistemą taip, kad nei teisiškai, nei praktiškai nebūtų nustatyta tikrai civilinio pobūdžio alternatyva karinei tarnybai, kuri nebūtų bauginamojo ar baudžiamojo pobūdžio“[45]. Visgi EŽTT pripažįsta, kad Konvencijos valstybės turi tam tikrą vertinimo laisvę dėl alternatyviosios tarnybos sistemų organizavimo ir įgyvendinimo būdo[46].

Pirmiausia kalbant apie tarnybų trukmę, senajame įstatyme nuolatinės privalomosios

[42] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

[43] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

[44] Šie konstituciniai principai taip pat nustatyti Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo (*Valstybės žinios*, 1997-01-08, Nr. 2-16) priedėlio I dalies 7 skyriaus pirmame skirsnyje ir Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymo (*Valstybės žinios*, 2000-07-31, Nr. 64-1927) 6 straipsnyje.

[45] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Adyan ir kiti prieš Armėniją*, peticijos Nr. 75604/11. Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. birželio 7 d. sprendimą byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 51914/19.

[46] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Adyan ir kiti prieš Armėniją*, peticijos Nr. 75604/11.

pradinės karo tarnybos trukmė – 9 mėnesiai. Pabaigus šią tarnybą, dar numatyta pratybos arba mokymai nuo 20 iki 60 dienų per 10 metų tarnybos aktyviajame rezerve laikotarpį. Vadinasi, privalomosios pradinės karo tarnybos trukmė su vėlesniais mokymais ir pratybomis gali trukti iki 11 mėnesių. Vis dėlto alternatyviąją tarnybą atliekantiems asmenims tokios papildomos pareigos nenumatyta ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos trukmė iš viso sudaro 10 mėnesių. Naujajame įstatyme įprasta privalomosios pradinės karo tarnybos trukmė yra 9 mėnesiai, išskyrus kai kurias išimtis, o į aktyvųjį rezervą paskirti karo prievolininkai dalyvauja mokymuose ar pratybose nuo 20 iki 90 dienų per 15 metų tarnybos aktyviajame rezerve laikotarpį. Taigi naujasis teisinis reguliavimas sulygina tarnybos trukmę, nes privalomosios pradinės karo tarnybos trukmė su vėlesniais mokymais ir pratybomis gali trukti maždaug iki 12 mėnesių, o alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos trukmė pagal naująjį įstatymą yra 12 mėnesių. Toks pakoreguotas tarnybos terminas, manytina, yra konstitucingas, nes labiau užtikrina implicitinį konstitucinį karinio teisingumo principą, kuris reikalauja ne tik visuotinumo šaukiant atlikti karo tarnybą ir alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, bet ir lygybės išlaikymo atliekant abi šias tarnybas.

Naujajame įstatyme išplėstos alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo vietos numatant, kad ši tarnyba atliekama ne tik valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose, bet ir „viešosios naudos nevyriausybinėse organizacijose, kurios veikia asmenų su negalia apsaugos, socialinės atskirties mažinimo, švietimo ir kultūros skatinimo, humanitarinės pagalbos teikimo, sveikatos apsaugos, pilietinio ugdymo srityse, dirbant visuomenei naudingą darbą, nesusijusį su ginklo, specialiųjų priemonių ir prievartos naudojimu (toliau – viešosios naudos nevyriausybinės organizacijos)“ (naujojo įstatymo 11 straipsnio 3 dalis). Tokių viešosios naudos nevyriausybinių organizacijų sąrašą turės patvirtinti Vyriausybės įgaliota institucija pagal paraiškas, kurias pateiks viešosios naudos nevyriausybinės organizacijos, pageidaujančios, kad jose būtų atliekama alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba, jei jų veikla patenka į minėtas sritis. Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarką, saugos ir sveikatos reikalavimus, nelaimingų atsitikimų tarnyboje ir profesinių ligų tyrimo tvarką turės nustatyti Vyriausybė ar jos įgaliota institucija. Reikia pažymėti, kad tokia įgaliota institucija turėtų būti ne Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, nes alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba vėl būtų traktuojama kaip susieta su kariuomene.

Kaip minėta, pagal naująjį įstatymą turės būti patvirtintas viešosios naudos nevyriausybinių organizacijų, kuriose bus atliekama alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba, sąrašas. Tuomet konkreti tarnybos atlikimo vieta bus parenkama alternatyviosios tarnybos prievolininko ar jo šeimos narių[47] faktinės ar deklaruotos gyvenamosios vietos savivaldybėje

[47] Naujajame įstatyme labai detaliai aprašyta, kas yra laikomi alternatyviosios tarnybos prievolininko šeimos nariais: sutuoktiniai, nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), jeigu jie nėra emancipuoti ar sudarę santuokos, pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 20 metų, jeigu jie su alternatyviosios tarnybos prievolininku turi bendrą ūkį, nėra sudarę santuokos ir dar nėra įgiję vidurinio išsilavinimo, sutuoktinio nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), jeigu jų gyvenamoji vieta yra nustatyta kartu su alternatyviosios tarnybos prievolininko sutuoktiniu ir jie nėra emancipuoti ar sudarę santuokos, pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 20 metų, jeigu jų gyvenamoji vieta yra nustatyta kartu su alternatyviosios tarnybos prievolininko sutuoktiniu ir jie su alternatyviosios tarnybos prievolininku turi bendrą ūkį, nėra sudarę santuokos

arba atsižvelgiant į alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos poreikį[48] ir alternatyviosios tarnybos prievolininko išreikštą norą dėl tarnybos vietos.

Atsiranda nauja nuostata, kad alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą atliekantiems asmenims kiekvieną mėnesį bus mokama 4,6 bazinės socialinės išmokos (toliau – BSI) dydžio išmoka buitinėms išlaidoms[49]. Vis dėlto jei atliekama privalomoji pradinė karo tarnyba, tokių karo prievolininkų gaunama mėnesinė piniginė išmoka priklauso nuo tarnybos rezultatų įvertinimo ir gali sudaryti nuo 2 BSI, jei tarnyba įvertinama patenkinamai, iki 4 BSI, jei tarnyba įvertinama labai gerai (naujojo įstatymo 40 straipsnis). Kita vertus, šios išmokos didinamos net 3 kartus dviem atvejais: 1) 7–9 tarnybos mėnesiais privalomąją pradinę karo tarnybą atliekantiems asmenims[50]; 2) 3 mėnesių privalomąją pradinę karo tarnybą atliekantiems asmenims, įgijusiems Lietuvos kariuomenėje trūkstamas profesijas (kvalifikacijas). Dar daugiau – kaip ir senajame įstatyme, šios išmokos papildomai didėja 30 proc., jei šauktinis savanoriškai pareiškia norą atlikti privalomąją pradinę karo tarnybą iki metinio karo prievolininkų sąrašo paskelbimo, arba 15 proc., jei šauktinis savanoriškai pareiškia norą atlikti privalomąją pradinę karo tarnybą po metinio karo prievolininkų sąrašo paskelbimo. O tai kelia pagrįstus klausimus, ar už alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą neturėtų būti taip pat mokama vienoda bazinė socialinė išmoka, kurios dydis galėtų kisti priklausomai nuo atliktos tarnybos rezultatų įvertinimo, ir taip pat papildomai didėtų 15 ar 30 proc., priklausomai nuo to, ar asmuo pats, savanoriškai pareikštų norą atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Priešingu atveju, palikus skirtingą apmokėjimą už abi tarnybos formas, manytina, kad sukuriamas Konstitucijai ir EŽTT doktrinai prieštaraujantis teisinis reguliavimas, nes alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba tampa ne tik atgrasanti ar baudžiamoji, bet ir diskriminacinė, palyginti su karo tarnyba, nesant tam objektyvaus pagrindo.

Galiausiai naujajame įstatyme pirmą kartą numatyta, kad alternatyviosios tarnybos prievolininkai, kaip ir atliekantys privalomąją pradinę karo tarnybą asmenys, gali pasinaudoti 14 kalendorinių dienų atostogų, kurios suteikiamos du kartus per tarnybos metus po 7 kalendorines dienas. Naujajame įstatyme atsirado ir kitų nuostatų, kuriomis alternatyviosios tarnybos prievolininkams įtvirtinamas socialinis ir finansinis aprūpinimas (dienpinigiai tikrinantis sveikatą, privalomojo sveikatos draudimo įmokos, maitinimosi ir kelionės išlaidų kompensavimas, apgyvendinimas, jei asmuo neturi gyvenamosios vietos). Taip al-

---

ir dar nėra įgiję vidurinio išsilavinimo, nepilnamečiai išlaikytiniai, kurių globėju ar rūpintoju yra paskirtas alternatyviosios tarnybos prievolininkas ir (ar) jo sutuoktinis, kiti išlaikytiniai asmenys, kurių globėju ar rūpintoju yra paskirtas alternatyviosios tarnybos prievolininkas ir (ar) jo sutuoktinis (11 straipsnio 4 dalis).

[48] Tai suponuoja prielaidą, kad galbūt išliks tvarka, pagal kurią valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos, jei turi alternatyviosios tarnybos atlikimo poreikį, galės teikti paraiškas ir jose nurodyti pageidaujamų karo prievolininkų skaičius, siūlomas tarnybos atlikimo vietas ir pareigas.

[49] Per visą tarnybą gaunama išmoka – 55,2 BSI (12 mėn. x 4,6 BSI).

[50] Per visą tarnybą gaunama išmoka:
1) 60 BSI (6 mėn. x 4 BSI) + (3 mėn. x 12 BSI), jei tarnyba įvertinama labai gerai (arba vidurkis 6,7 BSI);
2) 45 BSI (6 mėn. x 3 BSI) + (3 mėn. x 9 BSI), jei tarnyba įvertinama gerai (arba vidurkis 5 BSI);
3) 30 BSI (6 mėn. x 2 BSI) + (3 mėn. x 6 BSI), jei tarnyba įvertinama patenkinamai (arba vidurkis 3,3 BSI).

ternatyviosios krašto apsaugos tarnybos ir privalomosios pradinės karo tarnybos formos dar labiau sulyginamos, užtikrinant konstitucinį asmenų lygiateisiškumo principą.

Kadangi alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarka tarnybos vietoje nėra reglamentuota naujajame įstatyme, todėl svarbu, kad naujai patvirtinamoje tvarkoje bet kokia alternatyviosios tarnybos priežiūros ar kontrolės forma būtų civilinio pobūdžio. Toliau tikslinga išnagrinėti Suomijos nekarinės (civilinės) tarnybos teisinį reguliavimą tiek, kiek jis susijęs su paskyrimo į civilinę tarnybą procedūra ir tokios tarnybos atlikimo tvarka. Kartu siūloma Suomijos nekarinės (civilinės) tarnybos modelį pritaikyti Lietuvos naujajame įstatyme ar jo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose.

2. NEKARINĖS (CIVILINĖS) TARNYBOS TEISINIS REGULIAVIMAS SUOMIJOJE IR LIETUVOS ALTERNATYVIOSIOS KRAŠTO APSAUGOS TARNYBOS TEISINIO REGULIAVIMO PERSPEKTYVOS

Suomijos Respublikos Konstitucijoje numatyta, kad kiekvienas Suomijos pilietis turi dalyvauti nacionalinėje gynyboje arba prie jos prisidėti pagal įstatymo nuostatas (127 straipsnio 1 dalis)[51]. Suomijoje karo prievolė yra visuotinė, tačiau pagal Karinės tarnybos įstatymą privaloma tik vyrams (18–60 m.) ir gali būti atliekama kaip: 1) karinė tarnyba arba 2) neginkluota karinė tarnyba kariuomenėje pagal Karinės tarnybos įstatymo 67 straipsnį[52], arba 3) nekarinė (civilinė) tarnyba. Suomiai remia dabartinį šaukimo į kariuomenę modelį, pagrįstą visuotine privalomąja vyrų karine tarnyba. 2023 m. lapkričio mėn. atliktoje nacionalinėje apklausoje 81 proc. respondentų pritarė dabartinės tarnybos formos išlaikymui[53].

Alternatyvioji ***nekarinė (civilinė) tarnyba*** Suomijoje, vadinama *Siviilipalvelus*, yra skirta asmenims, atsisakantiems atlikti karinę tarnybą dėl sąžinės. Jiems ši teisė garantuojama Suomijos Konstitucijos 127 straipsnio 2 dalyje[54]. Paskyrimas į nekarinę (civilinę) tarnybą ir šios tarnybos atlikimo tvarka reglamentuojami Nekarinės tarnybos įstatyme[55]. Šiame įstatyme nustatyta civilinės tarnybos prievolė, kuri kyla iš valstybės gynybos prievolės. Įstatyme nurodoma, kad „civilinės tarnybos prievolininkas – asmuo, kuris buvo paskirtas

[51] Roberta Firavičiūtė ir Saulė Vidrinskaitė, „Suomijos Respublikos Konstitucija“, iš *Pasaulio valstybių konstitucijos: moksliškai komentuoti vertimai. III tomas* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016), 695.

[52] Suomijos karinės tarnybos įstatymas (*Asevelvollisuuslaki*) Nr. 1438/2007, kuris įsigaliojo 2007 m. gruodžio 28 d., žiūrėta 2025 m. lapkričio 6 d., https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/saadoskokoelma/2007/1438#chp_5__crossHeading_4_OT12.

[53] Ilona Bontenbal, Reetta Riikonen ir Jarkko Kosonen, „A Weberian Analysis of the Perspectives of Individuals with a Migrant Background Regarding Joining Military Service in Finland“, *Sociologia* 1 (2025): 41.

[54] Suomijos Konstitucijos 127 straipsnio 1 dalis: „Kiekvienas Suomijos pilietis turi dalyvauti nacionalinėje gynyboje arba prie jos prisidėti pagal įstatymo nuostatas.“ 127 straipsnio 2 dalis: „Teisė nedalyvauti ar atsisakyti karo tarnybos dėl įsitikinimų nustatyta įstatyme.“ Suomijos Konstitucija, 1999 m. birželio 11 d. (731/1999, su daliniais pakeitimais iki 817/2018 redakcijos), žiūrėta 2025 m. lapkričio 6 d., https://oikeusministerio.fi/en/constitution-of-finland.

[55] Suomijos nekarinės tarnybos įstatymas (*Siviilipalveluslaki*) Nr. 1446/2007, kuris įsigaliojo 2008 m. sausio 1 d., žiūrėta 2025 m. lapkričio 6 d., https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/saadoskokoelma/2007/1446.

atlikti civilinę tarnybą“ (2 straipsnio 1 punktas).

Civilinė tarnyba apima pradinio (bazinio) mokymo laikotarpį[56], visuomenei naudingą civilinio pobūdžio darbo tarnybą[57], papildomąją tarnybą[58], tarnybą krizių ir mobilizacijos metu[59]. Darbo tarnyba daugiausia atliekama socialinės ir sveikatos priežiūros srityse, švietimo ir kultūros sektoriuje, gelbėjimo tarnybose, civilinės saugos ar aplinkos apsaugos srityse. Yra apie 1500 civilinės tarnybos vietų skirtingose Suomijos dalyse. Tarnybos vieta turi būti sudariusi sutartį su Civilinės tarnybos centru[60], kuris skelbia galimų tarnybos vietų sąrašą.

Pradinio mokymo ir darbo tarnybos, įtrauktos į civilinę tarnybą, pareiga baigiasi metų, kuriais asmeniui, privalančiam atlikti civilinę tarnybą, sukanka 30 metų, pabaigoje. Atlikęs civilinę tarnybą asmuo įtraukiamas į rezervą, iki jam sukanka 50 m., tačiau per šį laikotarpį nėra prievolės dalyvauti kvalifikacijos kėlimo mokymuose po to, kai atlikta civilinė tarnyba.

Nekarinę tarnybą Suomijoje administruoja, koordinuoja ir plėtoja Darbo ir ekonomikos ministerija. O asmenis, privalančius atlikti civilinę tarnybą, į šią tarnybą skiria, prižiūri, išduoda civilinės tarnybos pažymėjimus, kompensuoja apgyvendinimo išlaidas ir atlieka kitas praktines nekarinės tarnybos įgyvendinimo pareigas Civilinės tarnybos centras (toliau – centras) (6 ir 7 straipsniai).

Civilinė tarnyba gali būti vykdoma Civilinės tarnybos centre arba jo patvirtintoje vietoje: 1) valstybės institucijoje ar įmonėje, nepriklausomoje valstybės viešojoje įstaigoje arba viešojoje asociacijoje; 2) socialinės gerovės srityje ar socialinės gerovės asociacijoje[61]; 3) savivaldybės institucijoje, savivaldybių asociacijoje arba savivaldybės įmonėje; 4) universitete, kuris nurodytas Universitetų įstatymo (558/2009) 1 straipsnyje; 5) (kolegijoje) taikomųjų mokslų universitete, kuris turi Taikomųjų mokslų universitetų įstatymo (932/2014) 7 straipsnyje nurodytą veiklos licenciją; 6) profesinio mokymo įstaigoje, kuri nurodyta Profesinio mokymo įstatymo (531/2017) 3 straipsnio 4 dalyje; 7) Gelbėjimo (priešgaisrinės ir civilinės saugos) akademijoje; 8) religinėje bendruomenėje arba jos parapijoje, kuri nurody-

---

[56] *Bazinio mokymo laikotarpis* – tai civilinės tarnybos pradžioje Civilinės tarnybos centre baigtas tarnybos laikotarpis, kurio tikslas – remti bendruosius pilietinius įgūdžius, suteikti bendrųjų su civiline sauga ir gelbėjimo operacijomis susijusių įgūdžių ir darbo tarnybos atlikimo įgūdžių.

[57] *Darbo tarnyb*a – tai civilinė tarnyba, atliekama civilinės tarnybos vietoje po bazinio mokymo laikotarpio.

[58] *Papildomoji tarnyba* – papildomas mokymas, teikiamas asmenims, priimtiems į civilinę tarnybą po karo tarnybos pagal Karinės tarnybos įstatymą arba Moterų savanoriškos karinės tarnybos įstatymą. Maksimalus tokios tarnybos laikas yra 40 dienų. Civilinės tarnybos centras organizuoja papildomąją tarnybą mokymų ir praktinio mokymo forma. Jis taip pat nustato papildomosios tarnybos laiką, vietą ir trukmę. Papildomosios tarnybos metu asmenys nedalyvauja baziniuose mokymuose ar darbo tarnyboje.

[59] Šios tarnybos paskirtis – lavinti ir tobulinti civilinės tarnybos prievolininkų krizinio pasirengimo gebėjimus, susijusius su civilinio pobūdžio užduotimis, taip pat rūpintis, kad civilinės tarnybos prievolininkai galėtų būti paskirti atlikti tarnybą mobilizacijos laikotarpiu.

[60] Siviilipalveluskeskus, „Finding a service position“, *siviilipalveluskeskus.fi*, žiūrėta 2025 m. gruodžio 4 d., https://siviilipalveluskeskus.fi/en/service-position/looking-for-a-service-position-2/.

[61] Suomijoje „socialinės gerovės sritis“ (*hyvinvointialue*) – nuo 2023 m. įsteigtas atskiras administracinis vienetas, kuriam perduota pagrindinė atsakomybė už sveikatos priežiūrą (ligoninės, poliklinikos), socialines paslaugas (socialinė globa, vaikų apsauga ir pan.), priešgaisrinę ir gelbėjimo veiklą.

ta Religijos laisvės įstatymo (453/2003) 2 straipsnyje; 9) privačiame juridiniame asmenyje, asociacijoje arba fonde, kurie vykdo visuomenei naudingą veiklą (8 straipsnio 2 dalis).

Civilinės tarnybos vietos negali būti: 1) Gynybos ministerija arba jai pavaldi agentūra ar institucija; 2) politinių partijų registre įregistruota politinė partija; 3) parlamentinė frakcija, nurodyta Parlamentinių grupių įstatyme (979/2012); 4) darbo rinkos organizacija (profesinė ar darbdavių sąjunga); 5) subjektas, kurio pagrindinis tikslas yra gauti pelno ar kitokios tiesioginės finansinės naudos sau ar jo veikloje dalyvaujantiems asmenims; 6) organizacija, kuri neturi gebėjimų užtikrinti civilinės tarnybos užduočių arba organizuoti pakankamą asmens, turinčio atlikti civilinę tarnybą, vadovavimą ir priežiūrą darbo tarnybos metu (8 straipsnio 3 dalis).

Šauktinis, privalantis atlikti karinę tarnybą, gali pateikti prašymą dėl civilinės tarnybos 1) iki karinės tarnybos pradžios, 2) jos atlikimo metu[62] arba 3) jai pasibaigus pagal Karinės tarnybos įstatymą. Prašymas negali būti pateiktas iki šaukimo į karinę tarnybą. Prašymas dėl civilinės tarnybos turi būti pateikiamas šaukimo komisijai šaukiant į karinę tarnybą arba karinio dalinio vadui, kai asmuo atlieka karinę tarnybą, kitais atvejais – Civilinės tarnybos centrui arba Gynybos pajėgų teritoriniam skyriui (12 straipsnis)[63]. Prašymas turi būti parengtas pagal Darbo ir ekonomikos ministerijos patvirtintą formą ir grindžiamas pareiškėjo įsitikinimais, kurie neleidžia jam atlikti Karo prievolės įstatyme (1438/2007) nustatytos tarnybos.

Pažymėtina, kad Suomijoje nėra atliekamas asmens sąžinės ir įsitikinimų pagrįstumo nustatymo tyrimas, todėl prašymui pagrįsti pakanka deklaruoti rimtus religinius ar etinius įsitikinimus, kurie neleidžia atlikti karinės tarnybos. Įsitikinimų tyrimo procedūra panaikinta dar 1985 m., nors EŽTT yra pripažinęs, kad nacionalinės valdžios institucijos turi teisę atlikti išankstinį karo tarnybos atsisakančio asmens įsitikinimų pagrįstumo tyrimą. Visgi manytina, kad tokios procedūros nebuvimas bent jau šiandieninėje geopolitinėje situacijoje Lietuvoje būtų netinkamas, nes labai susilpnintų kariuomenės formavimą, o kartu – konstitucinį ginkluotųjų pajėgų veiksmingumo principą. Suomija turi kitokią nei Lietuva ilgametę kariuomenės formavimo tradiciją. Suomijoje į karo tarnybą pašaukiami net 80 proc. asmenų, priklausančių šaukiamojo amžiaus grupei, ir visuomenė tokį modelį palaiko. Todėl tai, kad neatliekamas asmens sąžinės ir įsitikinimų pagrįstumo tyrimas, Suomijoje nedaro esminės įtakos kariuomenės formavimui. Be to, Lietuvoje asmens sąžinės ir įsitikinimų pagrįstumo tyrimo panaikinimas būtų nesuderinamas su konstitucine doktrina, pagal kurią įstatymų leidėjas „privalo nustatyti tokią skyrimo atlikti šią tarnybą tvarką, pagal kurią būtų

[62] Tokiu atveju atliktos karo tarnybos laikas įskaitomas į atliktiną civilinės tarnybos laiką. Įskaitomas laikas apskaičiuojamas atliktą karo tarnybos laiką padauginus iš koeficiento. Žr. Siviilipalveluskeskus, „Applying for non-military service“, *siviilipalveluskeskus.fi*, žiūrėta 2025 m. gruodžio 4 d., https://siviilipalveluskeskus.fi/en/frontpage/non-military-service/before-your-non-military-service-starts/applying-for-non-military-service/.

[63] Jei karo prievolininkas nuolat gyvena užsienyje, jis gali prašymą dėl civilinės tarnybos pateikti Suomijos Respublikos ambasadai, diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai.

vertinamas piliečių prašymų ją atlikti pagrįstumas“[64].

Prašymai dėl skyrimo į civilinę tarnybą turi būti nagrinėjami nedelsiant. Šaukimo komisija arba Gynybos pajėgų teritorinis skyrius turi patenkinti prašymą, jei jis atitinka Nekarinės tarnybos įstatyme nustatytus reikalavimus. Karinio dalinio vadas ir Civilinės tarnybos centras prašymą perduoda tvirtinti Gynybos pajėgų teritoriniam skyriui. Šaukimo komisija ir Gynybos pajėgų teritorinis skyrius privalo nedelsdami pranešti Civilinės tarnybos centrui apie civilinės tarnybos prašymo patenkinimą. Prašymą patenkinus, šauktinis atleidžiamas nuo karinės tarnybos tiek taikos, tiek karo metu. Reikia pažymėti, kad tokia prašymo pateikimo ir tenkinimo tvarka nesuderinama su EŽTT doktrina, nes civilinę tarnybą daro priklausomą nuo kariuomenės (Gynybos pajėgų teritorinio skyriaus). Suomijos 2021 m. ataskaitoje Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetui taip pat pabrėžiama, kad Suomijos asmenų, atsisakančių tarnybos dėl sąžinės, sąjunga kasmet gauna dešimtis kreipimųsi iš karių, norinčių pereiti į alternatyviąją (civilinę) tarnybą, tačiau susiduria su ginkluotųjų pajėgų atsisakymu arba vilkinimu patenkinti jų prašymus[65]. JT Žmogaus teisių komitetas pripažino, kad karinė valdžia šiuo aspektu vis dar turi per didelę įtaką civilinei tarnybai Suomijoje. Komiteto pastabose taip pat nurodoma, jog asmenims šaukimo metu ar atliekant karo tarnybą tebėra suteikiama nepakankamai informacijos apie galimybę atlikti civilinę tarnybą[66]. Vadinasi, ir Lietuvoje tiek šaukimo į privalomąją karinę tarnybą, tiek jos atlikimo metu asmenims turi būti suteikiama informacija apie galimybę atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, jei kyla konfliktas su sąžine ir asmuo nebegali tęsti karinės tarnybos.

Civilinės tarnybos centras įpareigoja civilinės tarnybos prievolininką pradėti atlikti civilinę tarnybą tais kalendoriniais metais, kuriais buvo patenkintas jo prašymas atlikti civilinę tarnybą, arba per dvejus po jų einančius kalendorinius metus, jeigu civilinės tarnybos prievolininkui tarnyba neatidedama. Taigi civilinės tarnybos prievolininkas pats pasirenka per šį laikotarpį datą, jam tinkamiausią civilinei tarnybai pradėti. Jei asmuo nepradeda tarnybos per šį laikotarpį, likus 3 mėn. iki termino pabaigos jis gauna Civilinės tarnybos centro įsakymą pradėti civilinę tarnybą.

Į civilinę tarnybą gali būti skiriami tik tie asmenys, kurie atitinka tokiai tarnybai taikomus reikalavimus, o sprendimą dėl tinkamumo tarnybai priima Civilinės tarnybos centras. Reikalaujama, kad civilinę tarnybą atliekantis asmuo nekeltų pavojaus savo ir kitų asmenų saugumui ar darbo saugai. Be to, tinkamumas tarnybai nustatomas remiantis informacija apie asmens sveikatos būklę, fizinę ir psichinę būklę. Civilinės tarnybos centras ne tik skiria asmeniui sveikatos patikrinimą prieš tarnybą, bet ir organizuoja nemokamą sveikatos prie-

[64] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

[65] Submission to the 131st Session of the Human Rights Committee, „Finland Military service, conscientious objection and related issues“, February 2021, žiūrėta 2025 m. gruodžio 4 d., https://ccprcentre.org/files/documents/INT_CCPR_CSS_FIN_44423_E.pdf?utm_source=chatgpt.com.

[66] United Nations, Human Rights Committee, „Concluding observations on the seventh periodic report of Finland“, Adopted by the Committee at its 131st session on (1–26 March 2021), 3 May 2021, CCPR/C/FIN/CO/7, https://docs.un.org/en/CCPR/C/FIN/CO/7, 36 punktas.

žiūrą asmenims, atliekantiems civilinę tarnybą (49 straipsnis).

Nekarinė tarnyba trunka 347 dienas[67]. Kaip minėta, pradedama nuo keturių savaičių pradinio (bazinio) mokymo Civilinės tarnybos centre, o likusios 319 dienų praleidžiamos Centro nurodytoje civilinės tarnybos vietoje, kurioje civilinės tarnybos prievolininkas turi atlikti darbo tarnybą. Beje, susirasti civilinės tarnybos vietą asmuo privalo pats pagal patvirtintą vietų sąrašą. Centras, gavęs civilinės tarnybos prievolininko ar civilinės tarnybos vietos prašymą, priima sprendimą dėl civilinės tarnybos prievolininko perkėlimo į kitą civilinės tarnybos vietą tarnybos metu. Tai apima ir tuos atvejus, jei civilinės tarnybos vieta ar tarnybos pareigos prieštarauja civilinės tarnybos prievolininko įsitikinimams. Taip pat centras gali savo iniciatyva nuspręsti dėl civilinės tarnybos prievolininko perkėlimo tam, kad būtų užtikrintas tinkamas tarnybos atlikimas, arba jei to reikalauja svarbus viešasis interesas.

Atliekantys civilinę tarnybą prievolininkai negali būti įdarbinti ar eiti viešųjų pareigų savo tarnybos vietoje, taip pat negali atlikti savo civilinės tarnybos vietoje jokio atlyginamo darbo, kuris nėra susijęs su jų civilinės tarnybos pareigomis. Tarnybos laikotarpiu civilinės tarnybos vieta negali mokėti civilinės tarnybos pareigas atliekantiems asmenims jokio atlyginimo, kompensacijos ar kito atlygio už civilinės tarnybos pareigas ar darbo užduotį (15 straipsnio 3 dalis). Civilinės tarnybos prievolininkai negali atlikti tarnybos ir pas savo darbdavį.

Civilinės tarnybos vietoje turi būti asmuo, atsakingas už civilinės tarnybos prievolininkų priežiūrą. Civilinės tarnybos vieta privalo nedelsdama pranešti centrui, jei atsakingas asmuo pasikeičia, taip pat pateikti naujo atsakingo asmens kontaktinius duomenis (45 straipsnis). Atsakingasis asmuo pateikia centrui tarnybinį pranešimą, jei civilinės tarnybos prievolininkas padaro tarnybos pažeidimą (pvz., vėlavimo, neatvykimo į tarnybos vietą, nurodymų nevykdymo atvejais). Tuomet centras privalo atlikti tyrimą tarnybiniam pažeidimui nustatyti. Baigęs tyrimą jis parengia tyrimo ataskaitą ir gali skirti civilinės tarnybos prievolininkui drausminę nuobaudą (pvz., rašytinį įspėjimą, papildomų darbų, dienpinigių sumažinimą ar atėmimą). Taigi civilinės tarnybos prievolininkui karinės drausmės nuostatos netaikomos, nes jis nėra karys. Civilinės tarnybos centro sprendimą skirti drausminę nuobaudą galima apskųsti administraciniam teismui.

Tarnybos metu civilinės tarnybos prievolininkas, kaip ir karo tarnybą atliekantis asmuo, turi teisę į nemokamą apgyvendinimą, maitinimą, tarnybos pareigoms reikalingą specialią aprangą ir įrangą, sveikatos priežiūrą, dienpinigius, nemokamas tarnybines keliones ir atostogas.

Dar viena karinės prievolės forma Suomijoje yra *neginkluota karinė tarnyba* (suomių k.

[67] Atkreiptinas dėmesys, kad karinės tarnybos trukmė gali būti 165, 255 arba 347 dienos, priklausomai nuo atliekamų tarnybos pareigų. Paprastai vyrai atlieka 165 dienų karinę tarnybą ir vėliau iki 80 dienų pratybų būdami kariuomenės rezerve. Tokia karinės tarnybos trukmė, palyginti su civilinės tarnybos trukme (347 dienos), kelia pagrįstų abejonių dėl asmenų lygiateisiškumo principo pažeidimo, taip pat dėl suderinamumo su EŽTT doktrina, pagal kurią alternatyviosios tarnybos trukmė negali viršyti pusantro karto ginkluotosios karinės tarnybos trukmės. Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. spalio 12 d. sprendimą byloje *Adyan ir kiti prieš Armėniją*, peticijos Nr. 75604/11.

aseeton palvelus) kariuomenėje. Šauktinis pareiškęs, kad dėl įsitikinimų, susijusių su sąžinės priežastimis, negali atlikti karo tarnybos, ir pateikęs prašymą atlikti neginkluotą karinę tarnybą, atleidžiamas nuo ginkluotos tarnybos ir paskiriamas į karo tarnybą be ginklų. Atlikti karo prievolės šia forma gali būti skiriami ir asmenys, kurie dėl teistumo negali atlikti ginkluotos karinės tarnybos, nebent jie pareiškia norą atlikti civilinę tarnybą. Prašymas leisti atlikti neginkluotą karinę tarnybą teikiamas šaukimo metu šaukimo komisijai arba pateikiamas teritoriniam karo prievolės administravimo padaliniui ar karinio vieneto, kuriame asmuo atlieka karinę tarnybą, vadui.

Neginkluota karinė tarnyba organizuojama taip, kad nebūtų asmens, atliekančio tarnybą be ginklo, įsitikinimų konflikto su tarnybinių užduočių atlikimu. Vadinasi, toks asmuo, atliekantis tarnybą be ginklo, neprivalo tarnybos metu naudoti ginklo ar šaudmenų, mokytis jais naudotis ar dalyvauti juos prižiūrint, taip pat neprivalo naudoti įrenginių ir priemonių, skirtų tiesiogiai priešui sunaikinti ar sužaloti. Kita vertus, toks asmuo, atliekantis tarnybą be ginklo, privalo atlikti Karinės tarnybos įstatyme nustatytą tarnybą ir jam taikomos nuostatos, nustatytos kariui (Karinės tarnybos įstatymo 68 straipsnis).

Neginkluotoje karinėje tarnyboje tarnaujantys asmenys gali būti atrenkami ir rengiami vykdyti kariniuose daliniuose atliekamas užduotis arba specialiąsias užduotis. Išimtiniais atvejais tokie asmenys taip pat gali būti mokomi eiti vadovaujamas pareigas. Asmenys, atlikę tarnybą be ginklo, kaip ir atlikusieji tarnybą su ginklu, įtraukiami į tą patį kariuomenės rezervą. Atsižvelgiant į suteiktą parengimą ir tinkamumą, asmenys, atlikę tarnybą be ginklo, gali būti priskiriami į karo meto dalinius vykdyti stebėsenos, ryšių ar aprūpinimo (tiekimo) funkcijas[68].

Neginkluotos karinės tarnybos laikotarpis paprastai yra 255 dienos arba 347 dienos. Karo tarnybą atliekantis asmuo turi teisę gauti dienpinigius už kiekvieną į tarnybos laiką įskaitomą dieną. Dienpinigių dydis gali būti diferencijuojamas pagal tarnybos trukmę. Dienpinigių ir kitų išmokų dydis ir jų mokėjimo tvarka detaliau nustatoma gynybos ministro įsakymu (Karinės tarnybos įstatymo 101 straipsnis).

Suomijos alternatyviosios tarnybos teisinis reguliavimas turi trūkumų, bet galima išskirti ir teigiamų aspektų, kuriuos verta apsvarstyti rengiant ar keičiant Lietuvos naujojo įstatymo įgyvendinamuosius teisės aktus. Lietuvoje prie centrinės alternatyviosios tarnybos administravimo institucijos (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos) galėtų būti įsteigta speciali ministerijos įstaiga – nekarinės (civilinės) tarnybos centras. Šis centras, kaip ir Suomijoje, galėtų skirti asmenis į civilinę tarnybą, prižiūrėti, kaip laikomasi civilinės tarnybos atlikimo tvarkos, sudaryti sutartis su civilinės tarnybos vietomis, nagrinėti civilinės tarnybos prievolininkų padarytus drausmės pažeidimus, užtikrinti dėl tarnybos civilinės tarnybos prievolininkų patiriamų išlaidų (pvz., apgyvendinimo, maitinimo, sveikatos priežiūros išlaidos, dienpinigiai ir kt.) kompensavimą. Taip pat būtų naudinga

[68] „Aseeton palvelus“, žiūrėta 2025 m. gruodžio 4 d., https://intti.fi/muut-palvelusvaihtoehdot-ja-palveluksesta-vapautetut.

naujajame įstatyme dar labiau išplėsti galimų civilinės tarnybos vietų sąrašą, kartu nurodant vietas, kur tokia tarnyba negalėtų būti atliekama, pvz., be kita ko, pas civilinės tarnybos prievolininko darbdavį.

Siekiant didesnio lankstumo ir asmenų pritraukimo atlikti savo konstitucinę pareigą, siūlytina alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarkos apraše numatyti, kad civilinės tarnybos prievolininkas šią tarnybą turi pradėti per vienus metus nuo paskyrimo į nekarinę (civilinę) tarnybą. Kita vertus, karinei tarnybai toks pereinamasis laikotarpis nenumatytas, todėl tai gali sukelti abejonių dėl lygiateisiškumo principo laikymosi. Be to, siekiant karo ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybų pariteto, reikia numatyti lygiavertį apmokėjimą už abi tarnybos formas, kad alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba netaptų atgrasanti.

Galiausiai manytina, kad pagal Lietuvos Konstituciją nedraudžiama numatyti ne tik karo tarnybos, bet ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įgyvendinimo būdus. Todėl Lietuvoje galėtų būti sukurtas dar vienas alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įgyvendinimo būdas – neginkluota krašto apsaugos tarnyba. Ją galėtų atlikti asmenys, kurių įsitikinimai ir sąžinė nėra tokio laipsnio, kad verstų atsisakyti bet kokios karinės tarnybos. Šią tarnybą galėtų atlikti tie, kurie atsisako kovoti ir žudyti vykdant kovines užduotis, kurioms reikia naudoti ginklus ar specialiąsias priemones, bet nori savanoriškai remti kariuomenę (ginkluotąsias pajėgas) kitais būdais. Tokie asmenys galėtų atlikti neginkluotą krašto apsaugos tarnybą, kuri apsiribotų, pvz., nekovinių (žvalgybinių) dronų pilotavimu, neštuvų nešimu, maisto ruošimu ir dalijimu, logistikos funkcijomis ir t. t. Šis tarnybos būdas sudarytų galimybę alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą atlikti ir krašto apsaugos sistemos institucijose, kurioms priskiriama Krašto apsaugos ministerija, kariuomenė (ginkluotosios pajėgos), Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, žvalgybos institucija, įmonės ir įstaigos, kurių steigėja yra Krašto apsaugos ministerija ar kitos krašto apsaugos sistemos institucijos (Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 3 straipsnis). Žinoma, tokia tarnybos forma hierarchiškai ir instituciškai būtų susieta su kariuomene. Be to, tam, kad būtų galima įgyvendinti naują neginkluotos krašto apsaugos tarnybos institutą, reikėtų nustatyti naują teisinį reguliavimą Lietuvos Respublikos karo prievolės ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatyme ir su juo susijusiuose teisės aktuose. Taip būtų sukurta dar didesnė, kaip minėjo Konstitucinis Teismas, valstybės gynimo priemonių ir būdų įvairovė, o kartu priartėta prie visuotinės valstybės gynybos užtikrinimo.

IŠVADOS

Įsigaliojus naujos redakcijos Lietuvos Respublikos karo prievolės ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatymui, alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba yra civilinio pobūdžio ir nepriklausoma nuo kariuomenės kontrolės ir priežiūros. Manytina, kad šiame įstatyme alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos administravimas, be kita ko, apimantis šaukimo į alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą procedūrą, ir šios tarnybos įgyvendinimo tvarka yra konstituciškai pagrįsti ir atitinka konstitucinę bei Europos Žmogaus Teisių Teismo doktriną.

Visgi kai kurios naujojo alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinio reguliavimo nuostatos galėtų būti patikslintos, kaip antai:

– siūloma patikslinti sąvokos „alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba“ apibrėžtį numatant, jog „alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba – Lietuvos Respublikos piliečio, kuris dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų negali vykdyti tarnybos, susijusios su ginklų, specialiųjų priemonių ar prievartos naudojimu, kaip konstitucinė prievolė atliekama **civilinė (nekarinė)** tarnyba“ (2 straipsnio 3 dalis);

– naujojo įstatymo 36 straipsnio 5 dalis turėtų būti pakoreguota numatant, kad ne alternatyviosios tarnybos prievolininkas, o karo prievolininkas turi teisę skųsti komisijos, nagrinėjančios karo prievolininkų prašymus dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo, sprendimus Regionų administraciniam teismui;

– išmoka už alternatyviąją tarnybą turėtų būti dar labiau priartinta prie privalomosios pradinės karo tarnybos atlygio sistemos, pagal kurią išmoka už privalomąją pradinę karo tarnybą priklauso nuo tarnybos rezultatų įvertinimo ir skatinimo priedų, jei tarnyba pasirenkama savanoriškai.

Lietuvos naujojo įstatymo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose siūlytina remtis Suomijos nekarinės (civilinės) tarnybos modeliu, kuris užtikrina šios tarnybos institucinį atskyrimą nuo kariuomenės. Lietuvoje prie centrinės alternatyviosios tarnybos administravimo institucijos (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos) galėtų būti įsteigta speciali ministerijos įstaiga – nekarinės (civilinės) tarnybos centras. Šiam centrui būtų galima pavesti užtikrinti nekarinės tarnybos įgyvendinimą. Taip pat naujajame įstatyme reikėtų dar labiau išplėsti galimų civilinės tarnybos vietų sąrašą, kartu nurodant vietas, kur tokia tarnyba negalėtų būti atliekama. Galiausiai manytina, kad, kaip ir Suomijoje, Lietuvoje konstituciškai leistina pasirinkti du alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įgyvendinimo būdus – ne tik nekarinę (civilinę) tarnybą, bet ir neginkluotą krašto apsaugos tarnybą, kurią būtų galima atlikti kariuomenėje (ginkluotosiose pajėgose) ir kitose krašto apsaugos sistemos institucijose. Taip būtų sukurta dar didesnė valstybės gynimo priemonių ir būdų įvairovė, o kartu priartėta prie konstitucinio visuotinės valstybės gynybos principo įgyvendinimo.

NEW LEGAL REGULATION OF THE ALTERNATIVE NATIONAL DEFENCE SERVICE IN LITHUANIA AND NON-MILITARY (CIVILIAN) SERVICE IN FINLAND

KRISTINA KENSTAVIČIENĖ

SUMMARY. *The article analyzes the new legal regulation of the Lithuanian alternative national defense service and its compliance with the constitutional and European Court of Human Rights doctrine in the case Teliatnikov v. Lithuania. It examines whether, from 1 January 2026, according to the Law on Military Conscription and Alternative National Defense Service of the Republic of Lithuania, alternative service becomes decoupled from the military system and transformed into a true civilian service. It should be noted that, when adopting or amending the implementing legislation for this Law, it is necessary to ensure that the administration and implementation of alternative national defence service retain a civilian character. In Finland, non-military (civil) service is not only enshrined at the constitutional level but is also effectively implements it in practice, which is particularly relevant when assessing the prospects of Lithuania's legal regulation. On the basis of the Finnish model of non-military (civilian) service, it is proposed to establish a Non-Military (Civilian) Service Centre in Lithuania. This center could be tasked with ensuring the implementation of non-military service. It is also proposed, following the Finnish example, to further expand the list of possible civilian service placements, inter alia by indicating places where such service could not be performed. The article presents proposals for improving legal regulation so that alternative service is parity, not discriminatory, with respect to military service. Finally, the idea of an unarmed national defense service is raised, which could help maintain the constitutional principle of universal defense.*

KEYWORDS: alternative national defense service, military service, civilian service, unarmed military service.

Individual Constitutional Complaint in Germany and Ukraine as a Tool of Human Rights Protection

MARTA MURSKA[1]

Mykolas Romeris University Law School
Department of Public Law
Email: m.murska@mruni.eu

SUMMARY. *The development of constitutional review mechanisms is a crucial prerequisite for the effective protection of human rights and freedoms in a democratic state governed by the rule of law. The introduction of the individual constitutional complaint in Ukraine in 2016 was intended to enhance citizens' access to constitutional justice and bring national standards closer to European models. At the same time, the German constitutional complaint is one of the most influential and well-established mechanisms of constitutional review in Europe and offers a valuable point of comparison for assessing the effectiveness and limitations of the Ukrainian model.*

This article examines the legal nature, scope and procedural design of the individual constitutional complaint in Ukraine and compares it with the German Verfassungsbeschwerde. Special attention is paid to the admissibility criteria, the subject matter of review and the role of the Constitutional Court in correcting legislative defects and ensuring systemic protection of constitutional rights.

The study shows that despite the significant potential of the institution in Ukraine, its operation remains less effective than that of its German counterpart, primarily due to excessive procedural formalism, narrow legislative restrictions and limited accessibility for applicants. The comparison with the German model highlights structural challenges in Ukrainian legislation and provides a basis for identifying pathways to improve the national system of constitutional rights protection.

KEYWORDS: rule of law, constitutional justice, individual constitutional complaint, protection of human rights, comparative constitutional law.

[1] ORCID: 0009-0006-4513-969X.

INTRODUCTION

Relevance. The constitutional complaint occupies a special place in contemporary systems of constitutional justice as a mechanism that ensures individual access to the constitutional review body for the protection of violated rights and freedoms. Despite the fact that Ukraine introduced the institution of the individual constitutional complaint in 2016 through the amendment of Articles 55 and 151-1 of the Constitution[2], the emerging practice of the Constitutional Court of Ukraine demonstrates that its current design does not yet ensure the level of effectiveness characteristic of established European models. In this regard, the experience of Germany, where the *Verfassungsbeschwerde* has functioned for more than seven decades and has become a benchmark for individual access to constitutional justice, provides a particularly valuable point of comparison.

A comparative examination of the Ukrainian and German systems makes it possible to identify both structural limitations inherent in Ukraine's constitutional complaint mechanism and the potential directions for its improvement. The German model illustrates how broad admissibility criteria, clearly defined procedural guarantees and a well-developed constitutional jurisprudence contribute to transforming the constitutional complaint into an effective instrument for protecting fundamental rights and maintaining the supremacy of the Constitution.

The purpose of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal nature, scope and procedural functioning of the individual constitutional complaint in Ukraine, to compare it with the German model and to formulate proposals for improving the national mechanism of constitutional rights protection.

The scientific novelty of this research lies in the systematic comparison of two models of constitutional justice, which makes it possible to reassess the Ukrainian institution not only as a means of restoring individual rights, but also as a potential catalyst for broader systemic developments in the field of constitutional review.

The object of the research is the institution of the individual constitutional complaint as a mechanism of constitutional justice in Ukraine and Germany.

Research method. This study employs a wide range of theoretical and empirical methods. The theoretical framework is based on the review of scientific literature, the comparative legal method, the historical method, systemic analysis, the method of abstraction, the alternative method and the method of generalisation. The comparative analysis of the Ukrainian and German models serves as an effective methodological tool for evaluating how different institutional arrangements influence the accessibility, efficiency and outcomes of constitutional complaints. This allows for evidence-based conclusions regarding possible reforms in Ukraine. The review of scientific literature provides the theoretical foundation for analysing

[2] Yurii Barabash et al., *Constitution of Ukraine: Scientific and Practical Commentary* (Kyiv: VAITE, 2024), 683 (in Ukrainian).

the institution of individual constitutional complaint in Germany and Ukraine and enables the development of a critical understanding of existing doctrinal approaches relevant to the research objectives. The comparative legal method plays a central role, as it allows for the systematic comparison of the Ukrainian and German models of individual constitutional complaint, as well as for the examination of international, European and domestic case law. The historical method is employed to trace the evolution of the constitutional complaint in both legal systems and to reveal the development of the principle of legal certainty as a fundamental component of the rule of law. Through systemic analysis, the constitutional complaint is examined as an integral part of the broader mechanism of constitutional justice, allowing for the identification of its structural elements and the nature of its interaction with other institutions of human rights protection. The method of abstraction is used to isolate and conceptualise the fundamental principles underlying legal certainty and their relevance to the effectiveness of individual constitutional complaint procedures. Given the diversity of scholarly debates concerning the optimal model of constitutional complaint, the alternative method enables the comparison of competing theoretical approaches and the evaluation of their applicability within Ukrainian and German constitutional frameworks. The method of generalisation supports the identification of the essential features of the institution and the summarisation of common trends observable in both jurisdictions. Among the empirical methods, document analysis is employed, focusing on the constitutional and legislative foundations of the individual constitutional complaint in Germany and Ukraine. This ensures a consistent comparison of the structural and procedural features of both models. The comprehensive application of these methods ensured the depth of the study and allowed the author to formulate the author's vision of the prospects for improving the institution of constitutional complaint in Ukraine.

1. THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE CONSTITUTIONAL COMPLAINT

In legal doctrine, it is seen as an institution that combines the features of private law and public law protection, as well as a form of democratic participation of citizens in monitoring the compliance of laws with the Constitution. In a broad sense, a constitutional complaint is a request for the restoration of a violated right by removing an unconstitutional provision from the legal system. In a narrow sense, it is a procedure for verifying the constitutionality of a law or a part thereof that was applied in a particular court decision against the applicant.

A characteristic feature of constitutional complaint mechanisms is the requirement to exhaust all available ordinary remedies – including, in the Strasbourg system, all domestic remedies – before an individual application may be considered. This ensures that the facts and legal issues of the case are comprehensively examined by ordinary courts, which may

also determine whether a constitutional reference is necessary. At the same time, unlike preliminary reference procedures, the constitutional complaint does not involve external filtering stages, which increases the risk of constitutional courts becoming overloaded with applications[3].

Pursuant to Article 151-1[4] of the Constitution of Ukraine, the subject of a constitutional complaint is the law of Ukraine (its provisions) applied in the final court decision in the case of the person filing the complaint. Thus, a constitutional complaint is not aimed at reviewing court decisions, but at exercising regulatory control to ensure that the legal order is cleansed of provisions that contradict the Basic Law. V. Horodovenko emphasises that the effectiveness of a complaint is determined not so much by the formal adoption of decisions by the Court in cases, but by the actual restoration of violated rights and the ability to apply the decision as a single standard of protection[5].

The legal nature of the institution of constitutional complaint is mixed and includes jurisdictional, human rights and democratic elements. The jurisdictional component consists in the Constitutional Court's function of control over the constitutionality of laws (Articles 147-153 of the Constitution of Ukraine)[6]. The human rights dimension is manifested in the guarantee of effective judicial protection of fundamental human rights, which is in line with Articles 3, 8 and 55 of the Constitution of Ukraine, as well as with the European approach to the interpretation of the right to access to justice[7]. The democratic nature of the institution is manifested in the possibility of an individual to be an active subject of control over the activities of the legislator, which is in line with the principle of democracy enshrined in Article 5 of the Constitution of Ukraine.

The formation of the institution of constitutional complaint in Ukraine was the result of lengthy academic discussions and political transformations. Until 2016, the model of constitutional control remained closed, as the subjects of constitutional petitions were exclusively public authorities, which significantly limited the protection of human rights at the constitutional level.

The 2016 reform, implemented in accordance with the recommendations of the Venice Commission, introduced the institution of an individual constitutional complaint, significantly changing the conceptual model of constitutional justice in Ukraine. Following the

---

[3] Michel Rosenfeld and András Sajó, eds., *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 717.

[4] *Constitution of Ukraine*, official text, as amended, accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254к/96-вр#Text.

[5] Volodymyr Horodovenko, "The Effectiveness of Constitutional Complaint as a Legal Remedy in Light of New Developments in ECtHR Case Law", *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine* no. 6 (2019): 118–127 (in Ukrainian).

[6] *Constitution of Ukraine*, official text, as amended, accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254к/96-вр#Text.

[7] Bundesrepublik Deutschland, *Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (BVerfGG)*, BGBl. I, 12 March 1951.

amendments to the Constitution and the adoption of the new Law on the Constitutional Court of Ukraine in 2017[8], the Ukrainian model was adapted to European standards and acquired features inherent in the Polish, Spanish and German constitutional justice systems.

The peculiarity of the Ukrainian institution is its orientation towards the Polish model, in accordance with which, a complaint concerns only the provision that was applied in the final court decision. This approach has helped to strike a balance between real access to constitutional justice for citizens and preventing an excessive workload for the Constitutional Court. At the same time, it contributed to the formation of a system of individual influence on the legislative process through the mechanism of judicial control, which is in line with the European trends of the development of constitutional complaints as a means of controlling the quality of legislation.

Despite the relatively short period of its existence, the institution of constitutional complaint in Ukraine demonstrates significant potential in the field of human rights protection and development of the legal system. Its effectiveness is largely determined by the practice of the Constitutional Court of Ukraine, which sets standards for the application of constitutional norms as well as the level of legal culture and awareness of citizens.

Another important step is to improve the regulatory framework for the constitutional complaints procedure, which is designed to eliminate procedural barriers and ensure the implementation of the principle of the supremacy of the Constitution (Article 8). Consequently, a constitutional complaint in Ukraine is a multifunctional instrument of constitutional control that combines judicial, human rights and democratic mechanisms. Its nature reflects the European legal tradition and its further development depends on the formation of a sustainable practice of the Constitutional Court, improvement of legislation and deeper integration into the European constitutional space.

2. THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

The institution of constitutional complaint is central to the modern system of constitutional and legal protection of human rights, providing direct, individual access to constitutional justice. Its emergence marked a transition from a predominantly institutional model of control under which state bodies were the initiators, to a mixed model that recognises the right of an individual to initiate a review of the constitutionality of a provision that was applied in his or her case. This approach is in line with the European tradition, where constitutional complaints have long been a leading instrument for the protection of fundamental rights, as evidenced by the experience of Germany, Austria, Spain and other continental European countries.

[8] Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", No. 2136-VIII (July 13, 2017), accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2136-19#Text (in Ukrainian).

According to German constitutional practice, more than 96% of the proceedings of the Federal Constitutional Court are individual complaints, which indicates their key role in ensuring constitutional control[9]. The introduction of the institution of constitutional complaint in Ukraine in 2016 naturally strengthened the role of the principle of the rule of the Constitution and was a response to the need for an effective legal remedy, as noted by V. Lemak and O. Petryshyn, emphasising that human rights cannot depend on the position of state bodies and legal certainty is a prerequisite for the functioning of a democratic state governed by the rule of law[10].

The constitutional complaint has become a mechanism for eliminating unconstitutional norms from the legal order, which ensures not only the restoration of the applicant's rights but also the purification of the regulatory system. The peculiarity of the institution lies in the structural combination of human rights and regulatory components. As I. Mahnovskyi notes, a constitutional complaint is both a direct form of appeal and a legal guarantee, since its content is aimed at challenging the very norm that violates the applicant's right through specific law application and the subsidiary nature of the complaint requires exhaustion of all other remedies[11]. That is why the institution acts as the last line of national defence before a possible appeal to the ECtHR, which is consistent with the principle of subsidiarity and international standards. It merits attention that the interaction of the constitutional complaint institution with the European legal space is complex.

Firstly, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine must comply with the standards of the European Convention on Human Rights and the established case-law of the ECHR, which, as rightly noted by M. Gultai and T. Fedorenko, requires the integration of international legal positions into national constitutional justice[12].

Secondly, in the categories of cases where it is possible to remedy the violation by declaring the law unconstitutional, the ECtHR considers an individual constitutional complaint as an effective national remedy. Accordingly, its exhaustion is a prerequisite for filing an application with the European Court of Human Rights. An essential aspect is the ability of a constitutional complaint to contribute to the improvement of legislation.

Thus, a constitutional complaint performs a systemic function in the mechanism of protection of constitutional rights, providing individual protection, shaping law-enforcement standards, harmonising national legislation with ECHR standards and promoting

---

[9] Vasyl Lemak and Oleksandr Petryshyn, "Constitutional Complaint in Ukraine: Issues of the Implementation Mechanism", *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* 2, no. 89 (2017): 79–88 (in Ukrainian).

[10] *Ibid*.

[11] Ihor Mahnovskyi, "The Institution of Constitutional Complaint as a Legal Guarantee of Human Rights in Ukraine", *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko* 1, no. 97 (2022): 13–22 (in Ukrainian).

[12] Mykola Hultai and Tetiana Fedorenko, "Unification of International and National Human Rights Standards: The Institution of Constitutional Complaint", *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine* no. 3 (2018): 162–174 (in Ukrainian).

democratic control over the legislator; hence, it strengthens the overall effectiveness of constitutional justice.

3. NORMATIVE CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN UKRAINE VERSUS FULL INDIVIDUAL CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN GERMANY

In the legal systems of Germany and Ukraine, the institution of preliminary examination of constitutional complaints has a similar organisational model, but differs significantly in its content, admissibility criteria and legal effect. In Ukraine, according to the Law "On the Constitutional Court of Ukraine",[13] the preliminary review is carried out by a panel of three judges, which checks the complaint for compliance with formal requirements and decides whether to open or refuse to open proceedings.

The vast majority of complaints are returned at this stage: in 2024, over 53% of complaints were declared inadmissible. This situation is due to the fact that Article 62 of the Law establishes a wide range of formal grounds for rejection from failure to meet deadlines and the absence of a final court decision, to improperly executed complaints and appeals against an act that is not subject to constitutional control. Notwithstanding, the practice of reviewing complaints has also revealed a number of systemic problems. The procedural aspects of a constitutional complaint pose significant obstacles to the effective protection of citizens' rights. Thus, in 2024, the Constitutional Court of Ukraine received 429 constitutional complaints, of which 401 were from individuals and 28 were from legal entities.[14]

Of the 401 complaints from citizens, 397 were filed by a single subject of the right of submission and 4 were collective complaints filed by 494 subjects of the right of submission. At the same time, 212 complaints were returned to 305 subjects of the right of submission, which is 53% of the total number of complaints filed. According to the statistics of the Court's activities in 2024, more than half of the complaints were returned to the applicants as procedurally inadmissible, which indicates the complexity of the procedure and the lack of legal awareness of citizens.

Unlike Ukraine, where the institution of constitutional complaints is still in its infancy, the German model is characterised by a much higher volume of complaints and well-established procedural practice. Thus, according to the Jahresbericht 2024 of the Federal Constitutional Court of Germany, in 2024, the Court received 4,640 new proceedings.[15] The vast majority of them were individual constitutional complaints (*Verfassungsbeschwerde*), which

[13] Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", No. 2136-VIII (July 13, 2017), accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2136-19#Text. (in Ukrainian).

[14] "Information on the Number of Constitutional Complaints Submitted to the Court", Constitutional Court of Ukraine, accessed 25 October 2025, https://ccu.gov.ua/storinka/informaciya-shchodo-kilkosti-konstytuciynyh.

[15] Federal Constitutional Court of Germany, *Jahresbericht 2024* [Annual Report 2024] (Karlsruhe: Bundesverfassungsgericht, 2024): 46.

traditionally constitute the bulk of applications to the Court. At the same time, the vast majority of complaints filed are declared inadmissible at the preliminary stage, which indicates a high level of filtering and strict admissibility criteria in the German procedure.

For this reason, the Ukrainian model of preliminary review actually functions as a formalised filter that focuses more on the procedural perfection of the submission than on the substance of the constitutional right violated. In contrast, in Germany, the preliminary examination is carried out by the Chambers (Kammern) of the Federal Constitutional Court, as regulated by § 15a of the Federal Constitutional Court Act (BVerfGG).[16] As in Ukraine, the Chamber consists of three judges, but its activity is aimed at a substantive assessment of the constitutional significance of the complaint.

The German legal model stipulates that the Chamber's decision must be unanimous; in the absence of unanimity, the case is referred to the eight-judge Senate. Unlike the Ukrainian panel, the FCC Chamber may reject a complaint without giving reasons, but its decision is based on substantive admissibility criteria set out in §93a BVerfGG.[17] This provision establishes two material grounds for accepting a complaint for consideration: the existence of general constitutional significance or the likelihood of serious irreparable harm to the applicant if the complaint is rejected.

The essence of this direction of activity of the secretariats (administrative offices) of constitutional review bodies has been most accurately described, in my view, by the German scholar and former Director of the Federal Constitutional Court of Germany, E. L. Barnstedt. She notes that the primary purpose of the preliminary examination of applications is to determine whether they meet the minimum requirements necessary for the Court to adopt a decision. If these requirements are not fulfilled, the Secretariat informs the applicant of the relevant rules and procedures, drawing attention to them and enabling, where possible, the correction of such deficiencies.[18]

Both systems of constitutional justice are based on the principle of subsidiarity even though the meaning of this principle differs in the two countries. In Ukraine, subsidiarity means that a complaint may be filed only after a final court decision has been obtained in which the challenged legal provision has been applied. This approach stems from Article 151-1 of the Constitution of Ukraine, which limits the subject matter of an appeal to the law or its individual provisions.

Consequently, an unlawful or arbitrary court decision, even one that is clearly contrary to the Constitution, cannot be the subject of a constitutional appeal. In Germany, the principle of subsidiarity means that after going through all the judicial instances, a citizen can ap-

[16] Federal Ministry of Justice, „Act on the Federal Constitutional Court (BVerfGG)", English translation, Gesetze im Internet, accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bverfgg/index.html.

[17] *Ibid*.

[18] Maryna Itavniichuk et al., *The Constitutional Complaint in the Practice of an Attorney* (Kharkiv: Faktor, 2019), 20 (in Ukrainian).

peal against any act of public authority – a court decision, an administrative act, a law or an inaction of a legislator. This possibility directly stems from Article 93 of the German Basic Law, which guarantees individuals and legal entities the right to *Verfassungsbeschwerde* in respect of any violation of their fundamental rights.[19] This is what significantly distinguishes the German model from the Ukrainian one.[20]

Across the German and Ukrainian legal systems do not allow for collective constitutional complaints, on the basis that such an institution is by its nature individual. Nevertheless, it should be noted that in Germany, complaints from different individuals may be joined when they concern the same legal issue, whereas in Ukraine even joint complaints are narrowly regulated and procedurally restricted. Interim measures are an important element of both systems.

Article 78[21] of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine" provides for the possibility of issuing an interim order, which allows for the temporary suspension of a law or its provisions in case of a threat of imminent harm to the applicant's rights. However, this tool is purely regulatory in nature and is rarely used.

Instead, in Germany, §32 BVerfGG regulates the institution of an interim order (einstweilige Anordnung), which can block the effect of any act of public authority, including a court decision or administrative act.[22] In order to apply it, the Federal Constitutional Court balances the consequences by assessing the possible harm from the application or non-application of the interim measure. This makes the German model much more flexible and focused on real protection of the individual.

Special attention should be paid to the organisation of the office work of the Federal Constitutional Court of Germany, in particular, the work of the General Register, regulated by § 63 and § 65 of the Rules of Court (BVerfGGO)[23]: §63 stipulates that all applications that do not constitute a constitutional complaint or do not fall under another type of proceedings shall be entered into the General Register. This allows the Court to record all forms of citizens' appeals without overloading its jurisdictional activities, §65 establishes the rules of access to the materials of the General Register, defines the limits of familiarisation and guarantees the confidentiality of information. The Ukrainian legislation does not contain a similar institution, which deprives the Constitutional Court of Ukraine of an important tool

[19] Basic Law for the Federal Republic of Germany (Grundgesetz), English translation, *Gesetze im Internet*, accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html.

[20] In the German model, not only the norm is checked, but also the decision itself, its content, logic and impact on the fundamental rights of the individual.

[21] Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", No. 2136-VIII (July 13, 2017), accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2136-19#Text. (in Ukrainian).

[22] Federal Ministry of Justice, „Act on the Federal Constitutional Court (BVerfGG)", English translation, Gesetze im Internet, accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bverfgg/index.html.

[23] Bundesverfassungsgericht, „Geschäftsordnung des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGGO)", (Berlin: Bundesministerium der Justiz, 2015), accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg_2015/BVerfGGO_2015.pdf.

for organisational filtering of appeals.

Overall, it can be argued that although the Ukrainian and German models have outwardly similar procedural elements, their functional nature is fundamentally different. The Ukrainian model is normatively limited, formalised and does not allow for appeals against unlawful judicial or administrative acts, while the German system provides full and effective individual constitutional protection, focused on the content and actual extent of the violation of rights rather than formal filing requirements.

In the constitutional justice systems of Germany and Ukraine, the procedure for filing and preliminary examination of a constitutional complaint has certain external similarities, but its content and actual human rights potential differ significantly. In Ukraine, a constitutional complaint must be filed exclusively in writing and contain all the elements expressly provided for in Article 57[24] of the Law "On the Constitutional Court of Ukraine", which actually serves as an instruction on the form and content of the complaint. The handwritten signature of the applicant or his/her representative is mandatory and any deviations from the formal requirements automatically result in the return of the complaint in accordance with Article 62 of the Law.

In practice, it is the rigidity of these formal criteria that explains the high percentage of inadmissible applications. The documents received by the Court are registered by the registry, distributed among the judges and submitted for preliminary review by a panel of three judges. This panel focuses primarily on the formal compliance of the complaint with the law, rather than on the substance of the potential violation of constitutional rights.

In Germany, a written form of appeal is also mandatory, but the applicant's handwritten signature is not required, as full electronic submission is allowed. All applications to the Federal Constitutional Court are first received by the unit responsible for their registration and initial assessment. Pursuant to §63 of the Rules of Court (BVerfGGO)[25], these applications, if they do not correspond to any of the statutory types of proceedings, are placed in the General Register.

The principle of subsidiarity applies in both countries, but its content differs significantly. In Ukraine, it means that the applicant must have a final court decision in which the law in question was applied. Only the law or its individual provisions can be the subject of a complaint, which is directly enshrined in Article 151-1 of the Constitution of Ukraine. As a result, even an obviously illegal, arbitrary or unconstitutional court decision cannot be appealed to the Constitutional Court if the violation does not follow from the provision of law that the court applied. This is the main drawback of the Ukrainian model: it is limitedly

[24] Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", No. 2136-VIII (July 13, 2017), accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2136-19#Text. (in Ukrainian).

[25] Bundesverfassungsgericht, „Geschäftsordnung des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGGO)" (Berlin: Bundesministerium der Justiz, 2015), accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg o_2015/BVerfGGO_2015.pdf.

normative, i.e. it allows for review of the norm, but not its application.

Germany takes the opposite approach. According to Article 93 of the German Basic Law, a constitutional complaint may challenge any act of public authority, including court decisions, administrative acts, legislative regulations or legislative inaction. The German *Verfassungsbeschwerde* is a full constitutional complaint that covers both statutory and individual acts, allowing an individual to protect himself or herself from unlawful or arbitrary interference by any public authority. That is why in Germany, not only the content of the norm is checked but also the content of a particular decision, its impact on human rights and compliance with the Basic Law.

Interim measures also show a difference between the models. In Ukraine, Article 78 of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine" allows the court to temporarily suspend a law or its individual provisions if there is a threat of imminent harm. However, this tool is rarely used and is purely regulatory in nature. In Germany, §32 BVerfGG allows the Federal Constitutional Court to issue temporary rulings that can suspend any act of public authority, including judicial and administrative decisions.[26] The court balances the consequences by assessing whether the refusal of interim protection would cause serious harm to the applicant's rights. This makes the German mechanism much more effective since it prevents real harm before the final decision is made.

Ultimately, the difference between the Ukrainian and German models is fundamental. Ukraine applies a limited normative constitutional complaint, focused on formal requirements and control only over the law, which deprives the applicant of the opportunity to challenge unlawful judicial or administrative decisions. Germany applies a full individual constitutional complaint, which covers all possible forms of state interference and assesses them in terms of actual human rights violations. This is the fundamental problem with the Ukrainian model and the reason for its significantly lower effectiveness compared to the German model.

From the point of view of actual protection of individual constitutional rights, the Ukrainian model of constitutional complaint is fundamentally inconsistent with the German model. In Ukraine, only the constitutionality of a legal provision applied in a final court decision can be the subject of an appeal, while the decision itself, its content, logic and consequences for individual rights cannot be subject to review. This means that even an obviously illegal, arbitrary or unconstitutional court decision cannot be corrected through a constitutional complaint, if the legal provision applied by the court does not formally contradict the Constitution.

In Germany, the situation is fundamentally different, as the *Verfassungsbeschwerde* constitutes a fully developed individual remedy that enables applicants to challenge any act of public authority, including a statute, an administrative act, a judicial decision or even legislative omission. This model ensures genuine, rather than merely formal, protection of

[26] Federal Ministry of Justice, „Act on the Federal Constitutional Court (BVerfGG)", English translation, Gesetze im Internet, accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bverfgg/index.html.

fundamental rights, because the Federal Constitutional Court examines not only the constitutionality of the legal provision but also its application and the actual consequences for the individual concerned. Consequently, whereas the Ukrainian model is confined to limited normative review, the German model provides comprehensive individual constitutional protection that covers all possible forms of interference with fundamental rights.

The problem of protecting constitutional rights outside the institution of constitutional complaints in Ukraine is that the current model of constitutional control does not create a full-fledged mechanism of individual human rights protection. Since the complaint in Ukraine is limited to normative and allows for reviewing only the constitutionality of the law, not acts of its application, a significant number of violations of fundamental rights actually fall outside the field of constitutional jurisdiction. Judicial decisions, administrative acts, inaction of the authorities or other individual forms of interference with human rights remain outside the competence of the Constitutional Court, even if they contradict the Constitution or international human rights standards.

As a result, the protection of rights is shifted to the ordinary judicial system, which is often unable to provide an adequate level of constitutional argumentation or correct systemic errors. In contrast, the German model of *Verfassungsbeschwerde* provides for the possibility of appealing any act of public authority, making the Federal Constitutional Court the final instance for the protection of fundamental rights and ensuring that no violation is left outside constitutional control. Thus, in Ukraine, there is a significant gap between constitutional guarantees and the available instruments for their implementation and it is this discrepancy that creates the problem of protection of constitutional rights "beyond the constitutional complaint."

In the Ukrainian model of a constitutional complaint, even if the Constitutional Court of Ukraine (CCU) declares a law or its individual provisions unconstitutional, the applicant does not automatically receive restoration of the violated rights. The decision of the Constitutional Court has a normative controlling nature and is aimed at eliminating the defective provision from the legal system but does not have direct effect on the individual judicial or administrative act that gave rise to the complaint.

Accordingly, after the CCU's decision, the applicant is forced to return to the general jurisdiction court system to initiate a review of his or her case again, referring to the Constitutional Court's conclusions. According to the procedural codes, the applicant must file an application for review of the court decision based on newly discovered or exceptional circumstances, which does not guarantee success, as the general courts often interpret the status of the CCU decision and its impact on a particular legal situation differently.

This design significantly reduces the effectiveness of a constitutional complaint as a means of protecting fundamental rights. Unlike in Germany, where the Federal Constitutional Court can overturn an individual court decision or administrative act that violates the applicant's rights, in Ukraine the Constitutional Court does not have the power to over-

turn a court decision and restore the violated rights directly. As a result, even if an applicant wins a constitutional case, he or she is effectively left "alone" with the need to repeat the procedural stages, the risk of ambiguous application of the CCU's decision and the potential reluctance of general courts to change a previously adopted act.

This highlights one of the key problems of the Ukrainian model: the lack of direct individual protection, when even a positive decision of the Constitutional Court does not complete the process but only opens the possibility for the applicant to further fight for the restoration of his or her rights in ordinary courts. Thus, having formally recognised the unconstitutionality of a provision, the system does not actually guarantee immediate and complete elimination of the violation, which fundamentally distinguishes the Ukrainian model from the German *Verfassungsbeschwerde*, where the Constitutional Court's decision has direct individual effect.

The effectiveness of the institution of constitutional complaints in Ukraine remains limited due to its regulatory nature, formalised procedure and the lack of powers of the Constitutional Court to directly restore violated rights. Therefore, the formation of an effective mechanism of individual constitutional protection requires systemic changes that go beyond the current legislative regulation. First of all, it is necessary to expand the subject matter of a constitutional complaint, which is currently limited to challenging the constitutionality of a law. To ensure real, rather than declarative, protection of human rights, it should be possible to challenge court decisions, administrative acts and other forms of individual state interference with fundamental rights, which would be in line with European standards and bring the Ukrainian model closer to the German *Verfassungsbeschwerde*.

The procedure for admissibility of complaints also requires substantial revision. It is necessary to reduce the excessive number of formal obstacles enshrined in Article 62 of the Law "On the Constitutional Court of Ukraine", as their current wording turns the preliminary review into a rigid filtering stage that does not take into account the material nature of the violation.[27] It would be advisable to introduce substantive admissibility criteria similar to those contained in §93a BVerfGG, such as criteria of general constitutional significance or the risk of serious irreparable harm to the applicant. Such an approach would ensure that complaints relating to important human rights issues could be considered even in the event of minor formal deficiencies.

An important stage in the establishment of the institution of constitutional complaint is also the strengthening of the individual nature of protection. It is necessary to give the Constitutional Court the power to cancel or amend individual court decisions made on the basis of unconstitutional provisions, as well as to oblige the authorities to eliminate the consequences of the violation. This would avoid situations where the applicant, even after winning a constitutional case, is forced to repeatedly apply to the ordinary courts for a review of the decision,

[27] Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", No. 2136-VIII (July 13, 2017), accessed 25 October 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2136-19#Text. (in Ukrainian).

which creates uncertainty and reduces the human rights efficacy of the institution.

Special attention should be paid to harmonising the activities of the Constitutional Court with international mechanisms, in particular with the European Court of Human Rights. To eliminate situations of the duplication of jurisdiction and contradictory legal positions, it is advisable to provide for the possibility of initiating a review of court decisions directly on the basis of ECHR judgments or opening constitutional proceedings in cases where the ECHR has already established violations of the applicant's rights.

The organisational structure of the office of the Constitutional Court also needs to be modernised, including the creation of an analogue of the General Register, similar to §63 and §65 BVerfGGO.[28] Such a register would allow the separation of individual constitutional complaints from other appeals without burdening judges with non-key documents and enabling the improved quality of primary filtering of materials.

In essence, the establishment of an effective institution of constitutional complaints in Ukraine requires comprehensive amendments to the Constitution and the Law on the Constitutional Court of Ukraine, including the expansion of the subject matter of the appeal, the introduction of material admissibility criteria, the granting of individual protection powers to the Court and harmonisation with European standards. Only with such changes will a constitutional complaint be able to fulfil its basic function of being an effective tool for individuals to effectively protect their violated constitutional rights.

4. VENICE COMMISSION RECOMMENDATIONS ON THE UKRAINIAN CONSTITUTIONAL COMPLAINT

The study of the problems of how the constitutional complaint institution in Ukraine functions is impossible without taking into account the conclusions of the Venice Commission, which has been systematically analysing the state of the Ukrainian constitutional and judicial justice system for many years. As stated in CDL-AD(2013)034, the Commission has repeatedly provided Ukraine with recommendations to improve procedures and mechanisms for the protection of human rights[29]: "The Venice Commission has provided a series of opinions on Ukraine's judiciary."

One of the key themes of its conclusions is the conceptual incompleteness of the Ukrainian model of constitutional complaint. The Commission explicitly states that the current approach – which allows only legal provisions to be challenged – is systematically

[28] Bundesverfassungsgericht, „Geschäftsordnung des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGGO)" (Berlin: Bundesministerium der Justiz, 2015), accessed 25 October 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgo_2015/BVerfGGO_2015.pdf.

[29] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on Proposals Amending the Draft Law on the Amendments to the Constitution to Strengthen the Independence of Judges of Ukraine*, CDL-AD(2013)034.

insufficient and contrary to modern European standards of constitutional review. Ukrainian legislation, according to the Commission, effectively excludes the possibility of constitutional appeal against individual decisions or actions, which is one of the key instruments of constitutional protection in European countries: "In Ukraine, individual complaints to the Constitutional Court can only be directed against unconstitutional legislation but not against individual unconstitutional acts".[30]

It is particularly important that the Commission emphasises that violations of rights arise not only at the level of regulatory frameworks, but also in the process of application of the law by the authorities and courts. In particular, it points to the lack of tools for appealing against violations related to excessive length of proceedings: "The violation of human rights through individual acts, including cases of excessive length of procedure, cannot be attacked before the Constitutional Court".[31]

The introduction of a full constitutional complaint was proposed by the Speaker of Parliament in 2011 but this proposal has not yet been implemented. A full constitutional complaint to the Constitutional Court would also cover cases of an excessively lengthy procedure before the Supreme Court". Thus, the limited model of access to the Constitutional Court deprives citizens of an effective mechanism for redressing violated rights, which contradicts the content of Article 55 of the Constitution of Ukraine on the guarantee of judicial protection. The Venice Commission formulates a clear recommendation on the need to introduce a full constitutional complaint in Ukraine, i.e. a mechanism that allows to challenge any violations of rights arising from acts of application of law: "a full constitutional complaint<…> *should be introduced"*.[32]

Furthermore, the Commission emphasises the systemic need to ensure effective domestic remedies, including instruments to expedite judicial procedures and compensation for excessive length of proceedings: "In its report on the Effectiveness of National Remedies in Respect of Excessive Length of Proceedings, the Venice Commission insisted that in case of an excessive length of proceedings the parties should have both *a compensatory and an acceleratory remedy*, i.e. the possibility of an urgent appeal to a judicial instance which results in speeding up the adoption of the delayed decision".[33]

As a result, the Commission's position allows us to conclude that the main problem of the constitutional complaint institution in Ukraine is not procedural shortcomings, but the very architecture of the model: it was originally built to be limited and it is incapable of providing effective individual constitutional protection. Such structural limitations in-

[30] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on Proposals Amending the Draft Law on the Amendments to the Constitution to Strengthen the Independence of Judges of Ukraine,* CDL-AD(2013)034.

[31] *Ibid.*

[32] *Ibid.*

[33] *Ibid.*

evitably lead to low admissibility rates of complaints, a formal nature of the Constitutional Court's decisions and minimal impact on the restoration of violated rights of citizens, which effectively deprives the institution of constitutional complaints of its main function, thereby ensuring real and effective access to constitutional justice.

CONCLUSIONS

A constitutional complaint is essentially a tool for the protection of an individual constitutional right since it can be filed only when a particular person believes that the state has violated his or her fundamental rights by an act, whether that be normative or individual. This is the key difference between a constitutional complaint and abstract rule control: the applicant does not apply to protect the public interest or the general legal order, but to restore a personal, specific, individually determined right violated as a result of the application of a certain rule or decision of a public authority. Such a personalised nature of the complaint is typical for the German *Verfassungsbeschwerde*, which allows an appeal to be made against any act of the state that directly affected the applicant's rights. In Ukraine, despite the declared individuality of the complaint, the subject of review is not the violated right itself or the act of its application but only the constitutionality of the law. This then makes the Ukrainian model only partially suitable for protecting individual human rights.

The Federal Constitutional Court of Germany, from the very beginning, was given the authority not only to review the constitutionality of laws, but also to overturn decisions of all courts, including the highest courts. It was this ability that ensured the emergence of the German *Verfassungsbeschwerde* as a full-fledged means of protecting fundamental rights. The presence of an effective mechanism of individual control contributed to the fact that the number of cases arising from violations of rights at the level of higher courts significantly decreased and courts of general jurisdiction began to systematically use constitutional standards in their activities. This is one of the key arguments in favour of introducing an additional, full model of constitutional complaint in Ukraine, which would provide direct individual protection and at the same time relieve both the Constitutional Court and courts of general jurisdiction.

Despite the significant differences between the German and Ukrainian models of constitutional complaints, there do have common features that allow us to speak of the potential compatibility of approaches and the possibility of harmonising law enforcement practice. Both German and Ukrainian legislation recognise a complaint as an instrument of individual protection aimed at ensuring the supremacy of the Constitution and preventing violations of fundamental human rights. Both systems provide for mandatory subsidiarity, the requirement to first go through national instances and the existence of procedural mechanisms for preliminary examination of a complaint. However, the German model demonstrates a much broader subject of appeal, material admissibility criteria and the possibility of direct individual protection, which significantly increases the effectiveness of this institution. Taking into account the positive experience of European countries and seeking to create an effective

mechanism for the protection of constitutional rights, Ukraine needs to amend both the Law on the Constitutional Court of Ukraine and the Constitution of Ukraine. Such amendments should expand the scope of constitutional complaints, introduce substantive admissibility criteria, provide the Court with individual protection powers and institutionally strengthen the complaint procedure. Only with these systemic reforms will constitutional complaints in Ukraine be able to become truly effective and meet European human rights standards.

Povandeniniai kabeliai ir vamzdynai ir jų reglamentavimas pagal tarptautinę teisę

SAULIUS KATUOKA

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
El. paštas: skatuoka@mruni.eu

SANTRAUKA. *XXI amžiaus antrajame dešimtmetyje ėmė kilti itin probleminiai klausimai, susiję su povandeninių kabelių tiesimu ir priežiūra pasauliniame vandenyne, su kabelių ir vamzdynų apsauga, įskaitant natūralius gamtinius pavojus, ir atsitiktinę ar tyčinę žalą, kurią padaro jūriniai laivai.*

Šioms problemoms spręsti Tarptautinės teisės asociacija 2018 m. lapkričio mėnesį įkūrė specializuotą instituciją – Povandeninių kabelių ir vamzdynų komitetą.

Jūrinių kabelių ir vamzdynų tiesimo teisinio režimo pagrindais laikytinos dvi konvencijos: 1884 m. Konvencija dėl povandeninių kabelių apsaugos ir 1982 m. JTO Jūrų teisės konvencija. Vis dėlto reglamentuojant kabelius ir vamzdynus liko spragų. Manytina, kad reikėtų plačiau apibrėžti teisės tiesti kabelius ir vamzdynus turinį, aptarti aktualias kabelių ir vamzdynų saugojimo, stebėjimo ar kontrolės funkcijas. Šių funkcijų realizavimas priklausytų nuo atskirų jūrų erdvių režimo ir pakrantės valstybės sutikimo.

1982 m. JTO Jūrų teisės konvencijos 113 straipsniu valstybės įpareigojamos priimti įstatymus, numatančius, kad nutraukus kabelį ar pažeidus povandeninį vamzdyną atviroje jūroje būtų taikoma baudžiamoji atsakomybė. Manytina, kad įstatymuose taip pat turėtų būti numatyta baudžiamoji atsakomybė už kabelių ar vamzdynų pažeidimus kontinentiniame šelfe ar išskirtinėje ekonominėje zonoje.

Tam, kad teisinės spragos būtų užpildytos, kai kurie autoriai siūlo kabelių ir vamzdynų pažeidimus kvalifikuoti kaip piratavimo nusikaltimą. Su tokia pozicija negalima sutikti dėl kelių priežasčių. Visų pirma skiriasi nusikaltimų objektas. Piratavimo atveju pagrindinis nusikaltimo objektas – laivybos laisvė; papildomi objektai – teisė į laisvę, teisė į nuosavybę – priklauso nuo konkrečių piratų veiksmų. Piratavimas yra tarptautinis nusikaltimas, numatytas Jūrų teisės konvencijoje. Kokie nusikaltimai patenka į tarptautinių nusikaltimų sąrašą, priklauso nuo valstybių susitarimo. Dabartiniame etape valstybės turi papildyti savo baudžiamuosius kodeksus nauju kabelių ir vamzdynų pažeidimo nusikaltimu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: povandeniniai kabeliai ir vamzdynai, 1884 m. Konvencija dėl povandeninių kabelių apsaugos, 1982 m. JTO Jūrų teisės konvencija, Povandeninių kabelių ir vamzdynų komitetas, piratavimo nusikaltimas.

ĮVADAS

Šį straipsnį skiriu profesorei Tomai Birmontienei, sveikindamas su garbingu jubiliejumi ir linkėdamas dar daug ilgų kūrybingų metų dirbant teisės mokslo labirintuose. Galiu pasidžiaugti, kad su profesore Toma Birmontiene esame kolegos ir bendradarbiai dar nuo 1981 metų. 1995–2004 m. aktyviai bendradarbiavome Lietuvos žmogaus teisių centre, kuriame profesorė ėjo direktorės, o aš – centro tarybos pirmininko pareigas. Visada malonu susitikti su profesore ir padiskutuoti aktualiomis teisinėmis temomis.

Šio straipsnio tema šiuo laikotarpiu ypač aktuali. XXI amžiaus antrajame dešimtmetyje kyla itin probleminių klausimų, susijusių su povandeninių kabelių ir vamzdynų tiesimu ir priežiūra pasauliniame vandenyne, su kabelių ir vamzdynų apsauga, įskaitant natūralius gamtinius pavojus ir atsitiktinę ar tyčinę žalą. Šioms problemoms spręsti Tarptautinės teisės asociacija 2018 m. lapkričio mėnesį įkūrė Povandeninių kabelių ir vamzdynų komitetą (toliau – Kabelių apsaugos komitetas), susidedantį iš 24 asmenų, atstovaujančių įvairioms valstybėms. 2018–2024 m. laikotarpiu Kabelių apsaugos komiteto sudėtis keitėsi, tačiau daugumą jame visada sudarė Europos kontinento atstovai. Pavyzdžiui, 2024 m. Europos valstybėms atstovavo net 14 asmenų iš Austrijos, Belgijos, Graikijos, Lenkijos, Nyderlandų, Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Švedijos ir Vokietijos. Tai rodo Europos valstybių susidomėjimą ir norą spręsti vamzdynų ir kabelių jūrose problemas. Iki 2024 m. Kabelių apsaugos komiteto pirmininko pareigas ėjo kapitonas J. Ashley'is Roachas (JAV), šiuo metu komiteto pirmininke paskirta dr. Danae Azaria (Jungtinė Karalystė). Kabelių apsaugos komiteto įgaliojimai 2022 m. lapkričio mėnesį baigėsi, bet Tarptautinės teisės asociacija juos pratęsė dar 4 metams. Komitetas buvo įpareigotas tęsti valstybių praktikos, susijusios su povandeninių kabelių ir vamzdynų jurisdikcija, tyrimus[1]. Per 2018–2024 m. Kabelių apsaugos komitetas pateikė tris ataskaitas. Straipsnyje trumpai apžvelgiamas šių ataskaitų turinys.

Pastarąjį dešimtmetį (2015–2025 m.) išaugo ir mokslininkų susidomėjimas povandeniniais kabeliais ir vamzdynais. Buvo nagrinėjami įvairūs klausimai, susiję su kabelių ir vamzdynų apsauga, analizuojamos 1982 m. Jūrų teisės konvencijos nuostatos, susijusios su kabelių ir vamzdynų reglamentavimu. Kai kurie autoriai atskirai nagrinėjo jūrų kabelių, kai kurie – jūrų vamzdynų klausimus. Šiame straipsnyje kabelių ir vamzdynų reglamentavimo klausimai aptariami bendrai.

Atkreiptinas dėmesys į autorių kolektyvo išleistą knygą „Povandeniniai kabeliai: teisės

[1] International Law Association, „Submarine cables and pipelines under international law. (Second) interim report 2022", 2022 May, 1–12, žiūrėta 2026 m. kovo 11 d., https://www.ila-hq.org/en_GB/documents/submarine-cables-and-pipelines-second-interim-report-ila-committee-final-may-2022-10.

ir politikos vadovas“[2] (red. Douglas R. Burnett, Tara M. Davenport ir Robert Beckman). Joje pateikiama naudingų praktinių patarimų, įvairių regionų kabelių žemėlapiai, analizuojami tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai kabelių teisinio režimo aktai.

Atkreiptinas dėmesys į buvusio JAV transporto departamento vyriausiojo patarėjo, teisės mokslų daktaro, JAV karinio jūrų laivyno kapitono Douglaso R. Burnetto, šiuo metu dirbančio Johnso Hopkinso universitete, straipsnį „Povandeninių kabelių apsauga ir tarptautinė teisė“[3], kuriame povandeninių kabelių apsaugos problemos nagrinėjamos per tarptautinės teisės prizmę.

Įdomus dr. Taros Davenport straipsnis „Povandeninių laivų tyčinis kabelių sistemos sugadinimas“[4]. Tara Davenport yra viena iš Kabelių apsaugos komiteto pranešėjų, Singapūro universiteto dėstytoja.

Įdomių pasiūlymų pateikiama Jacques'o Hartmanno straipsnyje „Piratavimas ir povandeniniai kabeliai: nepastebėta Jūrų teisės konvencija“[5]. Autorius, pateikdamas savotiškus argumentus, siūlo povandeninių kabelių ir vamzdynų pažeidimą kvalifikuoti kaip piratavimą, pritaikant Jūrų teisės konvencijos nuostatas. Ši problema toliau šiame straipsnyje nagrinėjama atskirai.

Dirbtinio intelekto platforma pateikia apie 20 įvairaus lygio 2015–2025 m. straipsnių povandeninių kabelių ir vamzdynų klausimais.

Šiame straipsnyje nedaroma skirtumo ir povandeninių kabelių ir vamzdynų teisiniai režimai nenagrinėjami atskirai. Visgi reikia pažymėti, kad pirmiausia buvo bandyta nustatyti kabelių teisinį režimą. Tai suprantama, nes pirmasis povandeninis telegrafo kabelis buvo nutiestas 1866 m. Jį nutiesė privatus asmuo – verslininkas Traversas Twisas. Apskritai išskiriami 3 istoriniai kabelių raidos etapai: 1) telegrafo era 1850–1950 m.; 2) telefono era 1950–1956 m., 3) optinė (šviesolaidinė) era nuo 1986 m. iki šių dienų[6].

1884 m. kovo 14 d. buvo priimta pirmoji konvencija – Konvencija dėl povandeninių telegrafo kabelių apsaugos. Ją rengiant dalyvavo ne tik diplomatai, bet ir žvejai, karinio jūrų laivyno karininkai, elektrotechnikos inžinieriai. Pagrindinis Konvencijos tikslas buvo apsaugoti povandeninius kabelius, sukurti tokią aplinką, kad būtų išvengta itin žalingų kabelių infrastruktūros pažeidimų. Kabelių apsaugos konvencijoje buvo įtvirtintos tokios pagrindinės nuostatos:

1) Visos valstybės ir jų piliečiai turi laisvę tiesti ir remontuoti kabelius už teritorinės

---

[2] *Submarine Cables: the Handbook of Law and Policy* (Leiden, Boston, 2014), 437.

[3] Douglas R. Burnett, „Submarine Security and International Law“, *International Law Studies* 97 (2021): 1660–1682.

[4] Tara Davenport, „International damage to submarine cable systems by States“, *National Security, Technology and Law* (2023): 1–23.

[5] Jacques Hartmann, „Piracy and Undersea Cables: An Overlooked Interpretation of UNCLOS?“, 1–2, https://www.ejiltalk.org/piracy-and-undersea-cables-an-overlooked-interpretation-of-unclos/.

[6] Plačiau apie povandeninių kabelių kūrimą žr. knygoje *Submarine cables: the Handbook of Law and policy* (Leiden, Boston, 2014), 20–23.

jūros ribų (Konvencijos 1 straipsnis);

2) Laivų, kurie dėl tyčinių veiksmų ar aplaidumo sugadina kabelius, kapitonams taikomos baudžiamosios sankcijos, t. y. laisvės atėmimas ar baudos. Kabelio savininkui suteikiama teisė į žalos atlyginimą. Jei laivo kapitonas sugadino kabelį, siekdamas išgelbėti laivą ir jo keleivius, baudžiamoji ar civilinė atsakomybė netaikoma (Konvencijos 8–12 straipsniai);
3) Jei laivas užkabina kabelį savo žvejybos įranga ar inkaru, jis privalo paaukoti savo įrangą ar inkarą, kad nebūtų pažeistas kabelis. Jei pavyksta išvengti kabelio pažeidimo, kabelio savininkas privalo atlyginti nuostolius už paaukotą įrangą ar inkarą (Konvencijos 7 straipsnis). Situacijai keičiantis, ši taisyklė pasiteisino. Tobulėjant kabeliams, dėl ryšio sutrikimų padaryta žala būdavo keleriopai didesnė už įrangos ar inkaro praradimo vertę;
4) Jeigu kabelio savininkas, gavęs leidimą tiesti naują kabelį, pažeidžia jau nutiestus kabelius, jis privalo atlyginti žalą pažeisto kabelio savininkui (Konvencijos 4 straipsnis);
5) Jei kabelį tiesiantis ar kabelį remontuojantis laivas rodo laivo būseną patvirtinančius signalus, kiti laivai privalo laikytis vienos jūrmylės atstumo nuo kabelio (Konvencijos 5 straipsnis);
6) Kabelių apsaugos konvencija suteikė tam tikrų teisių karo laivams. Karo laivo komanda turi teisę sustabdyti laivą ir įlipti į laivą, kuris yra įtariamas povandeninio kabelio pažeidimu.

Šiuo metu 1884 m. Konvenciją dėl povandeninių telegrafo kabelių apsaugos yra ratifikavusios 118 valstybių. Jungtinės Amerikos Valstijos ją laiko paprotinės tarptautinės teisės šaltiniu.

1. TRUMPA POVANDENINIŲ KABELIŲ IR VAMZDYNŲ KOMITETO ATASKAITŲ APŽVALGA

Povandeninių kabelių ir vamzdynų komitetas per savo gyvavimo laikotarpį pateikė 3 ataskaitas. Pirmoji ataskaita buvo paskelbta 2020 m. gruodžio mėnesį[7]. Joje pažymima, jog komitetas veiklos pradžioje turėjo tikslą parengti pasaulinio vandenyno žemėlapį, kad būtų galima ne tik nustatyti egzistuojančias povandeninių kabelių ir vamzdynų trasas, bet ir išsiaiškinti, kokiais tarptautinės, o svarbiausia – nacionalinės teisės aktais grindžiamas kabelių ir vamzdynų teisinis reglamentavimas. Kaip nurodoma ataskaitoje, Kabelių apsaugos komitetas sutelkė dėmesį į veiklų pasauliniame vandenyne santykį su kabelių ir vamzdynų teisiniu reži-

[7] International Law Association, „Submarine cables and pipelines under international law. Interim report 2020“, 2020 December, žiūrėta 2026 m. kovo 11 d., https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10149627/3/Azaria_Interim%20Report%20of%20the%20ILA%20Committee%20on%20Submarine%20Cables%20and%20Pipelines%2015%20Sept%20final.pdf.

mu. Buvo nagrinėjama, kaip suderinti kabelių ir vamzdynų tiesimą su jūrų moksliniais tyrimais, su žvejyba, naudingųjų iškasenų kasyba ir kita. Komiteto nuomone, pagrindas palaikyti teisinę tvarką jūrose, vykdant įvairias veiklas, yra valstybių jurisdikcija. Situaciją sunkino tai, kad a) kabeliai ir vamzdynai dažnai priklauso privačioms bendrovėms, kurių atskiri nariai gali būti registruoti keliose valstybėse; b) kabeliai ir vamzdynai nutiesti jūrų erdvėse, kurios patenka į konkrečių valstybių jurisdikciją, arba erdvėse, kuriose galioja mišrus režimas, arba erdvėse, kuriose galioja tarptautinės teisės normomis nustatyta tvarka; c) dažnai su kabeliais ir vamzdynais būna susijusios skirtingos bendrovės, pavyzdžiui, viena bendrovė tiesia kabelius ar vamzdynus, kita juos prižiūri ir eksploatuoja, trečia yra jų savininkė[8].

Kaip pažymima Kabelių apsaugos komiteto ataskaitoje, nagrinėdamas atskirus kabelių ir vamzdynų klausimus komitetas rėmėsi 1982 m. Jūrų teisės konvencijos straipsniais, susijusiais su kabelių ir vamzdynų reglamentavimu, taip pat buvo analizuojami parengiamieji Konvencijos straipsnių projektai, valstybių ir tarptautinių teismų praktika. Reikia pažymėti, kad nurodytais šaltiniais grindžiamos ir kitų ataskaitų nuostatos ir daromos išvados.

Antroji Kabelių apsaugos komiteto ataskaita buvo pateikta 2022 m. gegužės mėnesį[9]. Komitetas, kaip nurodoma ataskaitoje, tęsė darbą, gilindamasis į pirmojoje ataskaitoje iškeltų problemų analizę. Taigi trumpoje ataskaitoje pažymima, kad dėmesys joje sutelktas į mokslinių tyrimų jūrose veiklą ir santykį su kabelių ir vamzdynų režimu. Detaliau analizuojamos 1982 m. Jūrų teisės konvencijos 51 straipsnio nuostatos, susijusios su salyno valstybėmis. Konstatuota, kad Konvencijos 51 straipsnis „Galiojantys susitarimai, tradicinės žvejybos teisės ir esami povandeniniai kabeliai" nėra taikomas nei kabeliams, nei vamzdynams. Taip yra dėl dviejų priežasčių: pirma, jis nėra skirtas vamzdynams reglamentuoti; antra, nors salyno valstybėmis pasiskelbė 22 valstybės, tik 4 jų priėmė teisės aktus, kuriose aptariami kabelių ir vamzdynų klausimai, taigi kabelių reglamentavimo klausimai nebuvo išspręsti.

Ataskaitoje atkreipiamas dėmesys, kad Kabelių apsaugos komiteto įgaliojimai baigiasi 2022 m. lapkričio mėnesį. Atsižvelgiant į tai, kad komitetas tęsia darbą, spręsdamas aktualias kabelių ir vamzdynų problemas, buvo pasiūlyta jo įgaliojimus pratęsti 4 metams. Tarptautinės teisės asociacija pratęsė Kabelių apsaugos komiteto įgaliojimus iki 2026 m. lapkričio mėnesio.

Trečioji kabelių apsaugos komiteto ataskaita buvo pateikta 2024 m. birželio 28 d. Tai išsamiausia komiteto ataskaita, jos apimtis – 58 lapai. Ataskaita susideda iš šių dalių: I dalis „Tarptautinės teisės asociacijos kabelių ir vamzdynų komiteto darbo apžvalga", II dalis „Komiteto tikslai ir jų pagrindimas", III dalis „Tyrimų apimtis ir prielaidos", IV dalis „Jūrų teisė", V dalis „Jėgos pavartojimas", VI dalis „Terorizmas", VII dalis „Preliminarios išvados". Pirmos trys ataskaitos dalys – trafaretinės, o likusios susijusios su naujomis tyrimo kryptimis, originaliais pasiūlymais, jose aptariamos diskusijos ginčytinais klausimais. Ataskaitos

[8] „Abstract. Interim report", 2020 December, https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10149627/.

[9] International Law Association, *supra note*, 1.

išvados nepretenduoja į galutinį tiesos žodį, todėl pavadintos preliminariomis[10].

Komitetas atkreipė dėmesį į diskutuotiną klausimą dėl kabelių ar vamzdynų pažeidimų prevencijos. Jo nuomone, laivo vėliavos valstybės gali imtis prevencijos priemonių prieš savo laivus. Kitos valstybės gali taikyti vykdymo užtikrinimą ir prevencines priemones prieš laivus, įtariamus tyčiniu povandeninių kabelių ir vamzdynų pažeidimu, remdamosi „būtinumu" pagal tarptautinę paprotinę teisę. Vis dėlto pažymima, kad šis argumentas nėra patikrintas ir gali būti ginčijamas kitų valstybių. Kita vertus, komitetas mano, kad tai yra vienintelis būdas suinteresuotai valstybei apsaugoti esminį interesą nuo rimto ir neišvengiamo pavojaus (komiteto ataskaitos 183 punkto b papunktis).

Tam, kad būtų užkirstas kelias povandeninių kabelių ar vamzdynų pažeidimams, valstybės privalo priimti įstatymus, numatančius, kad kabelių ar vamzdynų nutraukimas ar sugadinimas yra nusikaltimas (komiteto ataskaitos 183 punkto d papunktis). Tokios veikos ir atsakomybės nustatymas apimtų visas jūrų erdves, kuriose padarytas pažeidimas. Taikydamos baudžiamąją atsakomybę, valstybės privalo įrodyti, kad kabelių ar vamzdynų pažeidimo veiksmai priskirtini valstybėms pagal Valstybių atsakomybės už tarptautinius teisės pažeidimus taisykles[11] (komiteto ataskaitos 183 punkto h papunktis).

Apibendrinant galima teigti, kad Kabelių apsaugos komiteto išvados nemaža dalimi grindžiamos 2023 m. Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl povandeninių kabelių ir vamzdynų rekomendacijomis. Atrodo, kad diskutuodamas dėl priverstinių veiksmų pažeidėjų atžvilgiu Kabelių apsaugos komitetas, bent jau pirmojoje ataskaitoje, nepakankamai rėmėsi Jūrų teisės konvencijos XII dalies „Jūrų aplinkos apsauga ir išsaugojimas", ypač 6 skyriaus „Vykdymo užtikrinimas", nuostatomis. Šioje Konvencijos dalyje yra nemažai nuostatų, kuriomis būtų galima vadovautis vykdant užsienio laivų persekiojimą kabelių ar vamzdynų pažeidimo atveju. Visų pirma galima remtis Konvencijos 224 straipsniu, kuriame nurodyta, kad priverstinį vykdymą užsienio laivų atžvilgiu gali atlikti tik pareigūnai ar karo laivai arba laivai, turintys aiškius skiriamuosius ženklus, rodančius, kad jie atlieka valstybės tarnybą. Labai svarbus Konvencijos 220 straipsnis, kuriame reglamentuojamas nuostatų vykdymo užtikrinimas pakrantės valstybėms. Pavyzdžiui, Konvencijos 220 straipsnio 6 dalyje nurodoma, kad laivas, sukėlęs pavojų padaryti didelę žalą valstybės pakrantei ar su ja susijusiems interesams, už veiksmus, padarytus išskirtinėje ekonominėje zonoje, gali būti sulaikytas arba laikantis teisinių nuostatų gali būti iškelta byla. Tiesa, straipsnyje nekalbama apie kabelių ar vamzdynų pažeidimą, kalbama apie pavojų padaryti žalą valstybei.

[10] International Law Association, „Submarine cables and pipelines under international Law. [Third] interim report 2024", 2024, 1–58, žiūrėta 2026 m. kovo 11 d., https://www.ila-hq.org/en/documents/ilathi-1.

[11] Detaliau žr.: Saulius Katuoka, *Tarptautinės teisės šaltiniai* (Vilnius, 2013), 230–231.

2. KABELIŲ IR VAMZDYNŲ REGLAMENTAVIMAS PAGAL 1982 M. JTO JŪRŲ TEISĖS KONVENCIJĄ

2010 m. 65-ojoje Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta rezoliucija 65/37, kurioje pabrėžta, kad šviesolaidiniais povandeniniais kabeliais perduodama didžioji dalis pasaulio duomenų ir ryšių, kurie yra gyvybiškai svarbūs pasaulio ekonomikai ir visų valstybių nacionaliniam saugumui. Joje taip pat pažymėta, jog valstybės privalo imtis priemonių, kad apsaugotų jūrinius kabelius ir vamzdynus pagal tarptautinę teisę, konkrečiai pagal JTO Jūrų teisės konvencijos nuostatas[12]. Taigi verta paanalizuoti tarptautines sutartis, sutelkiant dėmesį į Jūrų teisės konvencijos nuostatas, kuriomis reglamentuojami jūriniai kabeliai ir vamzdynai.

Šiuo metu yra dvi galiojančios pagrindinės tarptautinės sutartys, reglamentuojančios povandeninių kabelių ir vamzdynų režimą: 1884 m. Konvencija dėl povandeninių telegrafo kabelių apsaugos ir 1982 m. JTO Jūrų teisės konvencija, įsigaliojusi 1994 m. lapkričio 16 d. Pastarojoje Konvencijoje povandeninių kabelių ir vamzdynų reglamentavimui skirti keturi straipsniai (112–115 straipsniai), esantys VII dalyje „Atvira jūra“, ir 79 straipsnis, esantis VI dalyje „Kontinentinis šelfas“. Kodėl taip yra? Remiantis Jūrų teisės konvencija, galima išskirti trijų rūšių jūros erdves: erdvės, kurioms taikomas valstybės suverenitetas (prie tokių erdvių reikėtų priskirti jūrų vidaus vandenis ir teritorinę jūrą); erdvės, kuriose jurisdikciją vykdo pakrantės valstybės (išskirtinė ekonominė zona ir kontinentinis šelfas); erdvės, kuriose galioja tarptautinės taisyklės (atvira jūra)[13]. Nepaisant to, kad straipsniai, kuriuose reglamentuojami kabeliai ir vamzdynai, taikomi dviejų tipų jūrų erdvėms, reikia turėti galvoje, kad kabelių ir vamzdynų yra ir kitose jūrų erdvėse. Vadinasi, kalbant apie kabelių ir vamzdynų reglamentavimą būtina atsižvelgti ir į kitų Jūrų teisės konvencijos normų turinį.

Paanalizuokime pagrindinius Jūrų teisės konvencijos straipsnius, reglamentuojančius kabelių ir vamzdynų režimą. Konvencijos 112 straipsnyje įtvirtinta teisė kloti povandeninius kabelius ir vamzdynus. Jame nurodoma, kad už kontinentinio šelfo ribų ant atviros jūros dugno visos valstybės turi teisę kloti povandeninius kabelius ir vamzdynus. Jos tai gali daryti ir kontinentiniame šelfe, ir išskirtinėje ekonominėje zonoje. Kas yra šios teisės subjektai? Jūrų teisės konvencijoje minimos valstybės. O 1884 m. Konvencijoje ši teisė suteikiama ne tik valstybėms, bet ir piliečiams. Pažymėtina, kad 99 proc. jūrinių kabelių yra privati nuosavybė. Valstybėms priklauso tik 1 proc. kabelių. Kalbant apie vamzdynus, situacija yra priešinga. Tarptautinės jūrų teisės doktrinoje diskutuojama, koks yra teisės tiesti kabelius ir vamzdynus turinys. Šiandien galima atsakyti, kad ši teisė suprantama ir aiškinama plačiau – kaip apimanti ne tik kabelių ir vamzdynų tiesimą, bet ir jų remontą, saugojimą, stebėjimą. Vis dėlto praktikoje, realizuojant kabelių saugojimo ir stebėsenos funkcijas, rei-

[12] Gruodžio 7 d. Generalinės Asamblėjos rezoliucijos 65/37 preambulė ir 121 punktas (priimta 123 balsais už, 1 ir 2 susilaikius).

[13] Plačiau apie egzistuojančias jūrų erdves žr.: Saulius Katuoka, *Tarptautinė jūrų teisė* (Vilnius, 1997), 26–151.

kia atsižvelgti į faktą, kokiose jūrų erdvėse kabeliai ir vamzdynai yra ir koks teisinis režimas jose galioja. Aišku, kad teritorinėje jūroje kabelių ir vamzdynų stebėsenos funkcijos ne pakrantės valstybės vykdyti negali[14]. Pakrantės valstybės taip pat nesutiks, kad jų išskirtinėje ekonominėje zonoje ar kontinentiniame šelfe būtų atliekamos kabelių saugojimo ir stebėsenos kitų valstybių laivais, įskaitant karinius, funkcijos. Natūralu, kad šiose erdvėse kabelių ir vamzdynų stebėsenos funkcijas gali atlikti tik pakrantės valstybės. Kita vertus, pakrantės valstybė kaip suverenas gali suteikti kabelių ir vamzdynų stebėsenos teisę ir kitų valstybių laivams. Ko gero, būtų pateisinama, jei kabelių ir vamzdynų kontrolę pagal susitarimą vykdytų NATO valstybių karo laivai. Stebėsena galėtų apimti kabelius ir vamzdynus, esančius ne tik atviroje jūroje, bet ir išskirtinėje ekonominėje zonoje ar kontinentiniame šelfe. Svarbu pažymėti, kad toks susitarimas gali būti sudarytas tik tarp NATO valstybių. Sprendžiant šį klausimą labai svarbus NATO, kaip organizacijos, interesas saugoti ir stebėti konkretų kabelį ir vamzdyną.

Jūrų teisės konvencijos 113 straipsnyje reglamentuojama atsakomybė už povandeninio kabelio ar vamzdyno nutraukimą ar pažeidimą atviroje jūroje. Jame nustatyta, kad valstybės turi priimti įstatymus, numatančius, kad jei atviroje jūroje nutraukus ar pažeidus kabelį nutrūksta ar sutrukdomas telegrafo ar telefono ryšys, taip pat jei pažeidžiamas vamzdynas, taikoma baudžiamoji atsakomybė. Be to, valstybės įpareigojamos numatyti atsakomybę už veiką, kuria siekiama nutraukti ar pažeisti kabelį ar vamzdyną arba kuri gali sukelti tokį nutraukimą ar pažeidimą. Galima konstatuoti, kad, remiantis šiuo straipsniu, valstybės privalo reglamentuoti dvejopo pobūdžio pažeidimus: povandeninio kabelio ar vamzdyno pažeidimą dėl neatsargumo ir tyčinį, sąmoningą kabelio ar vamzdyno pažeidimą. Suprantama, kad sankcijos šiais dviem atvejais turėtų būti skirtingos. Konvencijos 113 straipsnyje aiškiai nurodoma, kad atsakomybė už šiuos pažeidimus bus taikoma laivams, plaukiojantiems su atitinkamus teisės aktus priėmusios valstybės vėliava, arba asmenims, kuriems galioja tos valstybės jurisdikcija. Visgi Jūrų teisės konvencijos 113 straipsnio nuostatos yra neveiksmingos, manytina, dėl kelių priežasčių. Tenka pripažinti, kad daugelis Jūrų teisės konvenciją ratifikavusių valstybių neįgyvendino pareigos numatyti baudžiamąją atsakomybę už kabelių ir vamzdynų pažeidimus atviroje jūroje. Kaip pažymi dr. Tara Davenport, valstybės, kurios taiko Jūrų teisės konvencijos 113 straipsnio nuostatas, dažniausiai tai daro dar pagal 1884 m. Kabelių apsaugos konvenciją prisiimtus įsipareigojimus. O tai reiškia, kad jų teisės aktai neatnaujinti ir taikomos pernelyg švelnios sankcijos. Dažniausiai nacionalinės teisės aktuose numatyta bausmė už kabelių sugadinimą yra piniginė bauda[15].

2025 m. spalio 3 d. Helsinkio apygardos teismas priėmė sprendimą tanklaivio „Eagle S“,

[14] Teritorinė jūra pagal 1982 m. JTO jūrų teisės konvenciją traktuojama kaip pakrantės valstybės teritorija, kurioje taikomas valstybės suverenitetas. Pakrantės valstybė gali reglamentuoti ir kontroliuoti su kitos valstybės vėliava plaukiojančių laivų taikaus plaukimo teisę.

[15] Tara Davenport, „Submarine Cables, Cybersecurity and International Law: An intersectional Analysis“, *Catholic University Journal of Law and Technology* 24 (December 2015): 83.

plaukiojusio su Kuko Salų vėliava, byloje[16]. Laivas plaukė iš Rusijos Ust Lugos uosto į Viduržemio jūrą per Suomijos įlanką. Čia, sugedus laivo borto inkaro tvirtinimo įtaisams, inkaras nukrito į jūros dugną ir buvo tempiamas maždaug 90 kilometrų. Tempiamas inkaras pirmiausia apgadino Suomijos bendrovei „Fingrid Oy" ir Estijos bendrovei „Elering AS" priklausantį kabelį. Tęsiant kelionę, vėliau buvo apgadinti dar trys kabeliai, priklausantys Suomijos, Nyderlandų bendrovėms. Suomijos valdžios institucijų pastangomis laivas buvo sulaikytas. Jei to nebūtų įvykę, jis būtų tęsęs kelionę ir, labai tikėtina, sugadinęs dar daugiau povandeninių kabelių. Pažeidus kabelius buvo padaryta didelė žala, nuostolių suma siekė 100 mln. eurų[17]. Be to, inkaro vilkimas dugnu kėlė didelį pavojų laivo įgulai, kitų laivų įgulų saugumui, taip pat aplinkai. Trys laivo įgulos nariai, kapitonas Vadathoria, laivo pirmasis pareigūnas Egizaryan ir antrasis pareigūnas Chaurasia, buvo kaltinami individualiais veiksmais ir aplaidumu sukėlę didelį pavojų Suomijos ir kitų šalių saugumui, kuris priklauso nuo tinkamo elektros energijos ir telekomunikacijų ryšio perdavimo. Teismas konstatavo, kad nusikalstama veika padaryta Suomijos įlankoje, Suomijos išskirtinėje ekonominėje zonoje.

Svarbiausias klausimas, į kurį turėjo atsakyti Helsinkio apygardos teismas, – ar veikoms, padarytoms Suomijos išskirtinėje ekonominėje zonoje, galima taikyti Suomijos baudžiamąją teisę. Suomijos teisės taikymo Suomijos išskirtinėje ekonominėje zonoje padarytai nusikalstamai veikai nuostatos įtvirtintos Suomijos išskirtinės ekonominės zonos įstatyme ir Jūrų transporto aplinkos apsaugos įstatyme. Teismas konstatavo, kad šiuose įstatymuose nėra numatyti atvejai, susiję su jūrinių kabelių nutraukimu išskirtinėje ekonominėje zonoje, o tai reiškia, kad baudžiamoji atsakomybė už tai negali būti taikoma. Taigi teismas įžvelgė jurisdikcijos problemą. Tenka pažymėti, kad teismas buvo linkęs taikyti Suomijos baudžiamojo kodekso 35 skyriaus 2 skirsnio nuostatas dėl atsakomybės už nusikalstamu būdu padarytą žalą sunkinančiomis aplinkybėmis.

Taigi kabelių nutraukimo incidento faktas buvo nustatytas, konstatuota, kad pažeidimo pasekmės pažeidė Suomijos interesus, tačiau Helsinkio apygardos teismo sprendimas „Eagle S" byloje buvo toks: negalima taikyti Baudžiamojo įstatymo už ne Suomijos teritorijoje įvykdytą nusikaltimą, nes šalies įstatymuose nėra numatyta specialių šios veikos kvalifikavimo išimčių.

Šis atvejis parodė, kad valstybės, norėdamos kovoti su tyčiniu kabelių ir vamzdynų pažeidimu, visų pirma turi numatyti šį nusikaltimą savo baudžiamajame kodekse. Įstatyme turi būti numatyta, kad jei kabelis ar vamzdynas pažeidžiamas išskirtinėje ekonominėje zonoje, už tyčinį pažeidimą bus taikoma baudžiamoji atsakomybė.

Tenka konstatuoti, kad Lietuvos baudžiamajame kodekse povandeninių kabelių ir vamzdynų pažeidimo nusikaltimas nėra apibrėžtas ir atsakomybė nenumatyta. Situacija verčia susirūpinti.

[16] Judgement of the District Court of Helsinki in the *Eagle S* Case, https://data.consilium.europa.eu/doc/document/WK-14133-2025-INIT/en/pdf.

[17] *Ibid*.

Jūrų teisės konvencijos 113 straipsnis neefektyvus ir dėl to, kad jame numatoma, jog valstybės galės taikyti atsakomybę tik laivams, plaukiojantiems su atitinkamą įstatymą priėmusios valstybės vėliava, ir tos valstybės piliečiams. Tokiu atveju universali valstybių jurisdikcija pažeidėjo atžvilgiu nesukuriama. Šio straipsnio taikymas apsiriboja atviros jūros koordinatėmis, nors pakrantės valstybės suinteresuotos kabelių ir vamzdynų pažeidimo atveju taikyti savo jurisdikciją ir išskirtinėje ekonominėje zonoje ar kontinentiniame šelfe. Tenka pažymėti, jog Jūrų teisės konvencijos 86 straipsnyje nurodyta, kad išskirtinė ekonominė zona nėra atviros jūros dalis. Galima pritarti autorių nuomonei, kad kabelių ir vamzdynų pažeidimo, ypač tyčinio, atveju valstybėms, kurioms padaroma žala, turi būti suteikta teisė įgyvendinti universalią jurisdikciją[18]. Dar daugiau – tokioms valstybėms turėtų būti suteikta teisė vykdyti laivų pažeidėjų baudžiamąjį persekiojimą. Aišku, tai daryti galėtų karo ar specialios paskirties laivai. Kalbant apie pažeidėjų laivų baudžiamąjį persekiojimą kabelių ir vamzdynų tyčinio pažeidimo atvejais, reikia pažymėti, kad 1982 m. Jūrų teisės konvencijoje yra spragų. Visgi jas iš dalies užpildo 1884 m. Kabelių apsaugos konvencijos 10 straipsnis, karo laivui suteikiantis laivo, įtariamo kabelio pažeidimu, apžiūros teisę. Konvencijoje numatyta, kad karo laivo komanda turi teisę apžiūrėti įtariamą laivą ir pareikalauti pateikti dokumentus, įrodančius jo priklausomybę valstybei.

Kabelių apsaugos konvencijoje įtvirtinta svarbi nuostata. Baudžiamosios atsakomybės taikymas neužkerta kelio pateikti civilinį ieškinį dėl padarytos žalos, atsiradusios pažeidus kabelį. Žalos atlyginimo kabelio ar vamzdyno savininkui klausimas yra svarbus ir gal net svarbesnis už baudžiamosios atsakomybės už kabelių ar vamzdynų pažeidimą taikymo faktą. Taigi šiuo aspektu galima konstatuoti spragą Jūrų teisės konvencijoje.

Kita vertus, Jūrų teisės konvencijos 115 straipsnyje reglamentuojamas nuostolių, atsiradusių siekiant išvengti povandeninio kabelio ar vamzdyno pažeidimo, atlyginimas. Valstybės įpareigojamos priimti įstatymus, užtikrinančius, kad povandeninio kabelio ar vamzdyno savininkas atlygintų nuostolius laivų savininkams, kurie įrodo, kad prarado inkarą, tinklą ar kokią nors kitą žvejybos įrangą, stengdamiesi išvengti povandeninio kabelio ar vamzdyno pažeidimo. Taigi Jūrų teisės konvencijoje nustatyta valstybių pareiga reglamentuoti šį atvejį savo įstatymuose.

Kaip minėta, kabelių ir vamzdynų klojimas reglamentuojamas Jūrų teisės konvencijos VI dalyje „Kontinentinis šelfas“. Tam skirtas Konvencijos 79 straipsnis. Jo 1 dalyje pakartojama taisyklė, kad visos valstybės turi teisę kloti povandeninius kabelius ir vamzdynus kontinentiniame šelfe. Labai svarbu tiesiant kabelius kontinentiniame šelfe parinkti tinkamą kabelių trasą. Konvencijos 79 straipsnio 3 dalyje nustatyta pareiga kabelių trasą suderinti su pakrantės valstybe ir gauti jos sutikimą. Tokią straipsnio formuluotę III jūrų teisės konferencijoje pasiūlė Kinijos Liaudies Respublikos delegacija[19]. Kitų valstybių delegacijos šios

[18] Davenport, *supra note*, 15: 84.

[19] Sea-Bed Comittee, Working Paper Submitted by the Chinese Delegation. Sea Area within the Limits of National Jurisdiction. UN Doc A/AC. 138/SC II L 34 (1973) GAOR 26th Sess. Suppl. 21A/9021-III/p. 71, 74.

normos formuluotei nepriešTaravo.

Išanalizavus straipsnius, kuriuose Jūrų teisės konferencijos dalyviai nustatė kabelių ir vamzdynų teisinį režimą, galima konstatuoti, kad liko daugybė nesureguliuotų dalykų, teisės terminais vadinamų spragomis. Pirmiausia paminėtina spraga, susijusi su povandeninių kabelių apsauga. Daktaras Robertas Beckmanas ne tik atkreipia dėmesį į egzistuojančią teisinę kabelių apsaugos reglamentavimo spragą, bet ir pavartoja vaizdingą terminą, pavadindamas povandeninius jūrinius kabelius „tarptautinės teisės našlaičiais“[20].

Sunku tikėtis, kad Jūrų teisės konvencija bus pataisyta užpildant jos spragas jūrinių kabelių ir vamzdynų apsaugos klausimu. Jūrinių kabelių ir vamzdynų apsaugos reglamentavimas yra savarankiška tema, reikalaujanti specialios tarptautinės sutarties. Pirmiausia kyla klausimas, dėl ko valstybės turėtų susitarti. Labai svarbu sutartyje įtvirtinti pakrantės valstybių teisę vykdyti povandeninių kabelių ir vamzdynų apsaugą kontinentiniame šelfe ir išskirtinėje ekonominėje zonoje. Diskutuotinas klausimas dėl baudžiamojo persekiojimo už tyčinį kabelių ar vamzdynų pažeidimą teisės. Jei tokia teisė būtų suteikta pakrantės valstybėms, persekiojimą galėtų vykdyti pakrantės valstybės karo laivai ar specialios paskirties laivai.

Tokioje sutartyje galėtų būti sureguliuoti bendrieji jūrinių kabelių teisinio režimo klausimai: kabelių tiesimo laisvė, išplečiant jos turinį, tyčinio kabelių pažeidimo kvalifikavimas ir kita. Kas galėtų imtis iniciatyvos parengti tokios sutarties projektą? Tarptautinės teisės asociacija galėtų pavesti projekto rengimą Povandeninių kabelių ir vamzdynų apsaugos komitetui. Kaip rodo komiteto ataskaitos, jis turi nemažą įdirbį šioje srityje. Jei tokios iniciatyvos imtųsi Jungtinės Tautos, prie sutarties projekto rengimo galėtų prisidėti Tarptautinės teisės komisija, sujungdama jėgas su Kabelių apsaugos komitetu.

Idėją rengti specialią sutartį palaiko daugelis tarptautinės jūrų teisės mokslininkų. Gana plačiai tokios sutarties reikalingumo argumentus išdėstė dr. Tara Davenport, aptardama net ir nusikaltėlių, įvykdžiusių tyčinį kabelių pažeidimą, ekstradicijos klausimą[21].

Atkreiptinas dėmesys, kad tarptautinės jūrų teisės doktrinoje egzistuoja įvairių nuomonių dėl tyčinio kabelio pažeidimo kvalifikavimo. Panagrinėkime pasiūlymą tyčinį kabelių ar vamzdynų pažeidimą prilyginti piratavimo nusikaltimui.

3. AR JŪRINIŲ KABELIŲ IR VAMZDYNŲ PAŽEIDIMAS YRA PIRATAVIMO NUSIKALTIMAS?

Tarptautinės jūrų teisės doktrinoje kai kurie autoriai svarsto galimybę jūrinių kabelių ar vamzdynų pažeidimą kvalifikuoti kaip piratavimo nusikaltimą. Iš autorių, palaikančių tokį variantą, išsiskiria Jacques'as Hartmannas, kabelių ir vamzdynų pažeidimo kvalifika-

[20] Robert Beckman, „Protecting Submarine Cables from International Damage – The security Gap“, iš *Submarine cables. The Handbook of Law and Policy* (Leiden, Boston, 2014), 281.

[21] Davenport, *supra note*, 15: 89-91.

vimo problemą išnagrinėjęs atskirai, neaptardamas kitų galimų pažeidimo kvalifikavimo variantų. Šis autorius teigia, kad egzistuoja iki šiol nepastebėtas Jūrų teisės konvencijos straipsnio apie piratavimo nusikaltimą aiškinimas. Jo teigimu, naujos tarptautinės sutarties dėl kabelių ir vamzdynų sudarymas susiduris su tam tikrais sunkumais: diplomatinės pastangos sudaryti tarptautinę sutartį užima nemažai laiko ir yra politiškai jautrios. Gali būti priimta speciali JTO Saugumo Tarybos rezoliucija, tačiau tikėtina, kad svarstant tokio pobūdžio rezoliuciją gali būti pareikšta veto teisė. Autorius siūlo greitesnį ir paprastesnį būdą: kabelių ar vamzdynų pažeidimus priskirti piratavimo nusikaltimui[22]. Su tokia J. Hartmanno nuomone negalima sutikti dėl kelių priežasčių.

Piratavimo nusikaltimo sąvoka yra apibrėžta Jūrų teisės konvencijos 101 straipsnyje. Piratavimu laikomas bet koks iš šių veiksmų:

a) bet kokie neteisėti prievartos ar sulaikymo veiksmai arba bet koks grobimas, kurį asmeniniais tikslais įvykdo privataus laivo ar privataus orlaivio įgula ar keleiviai ir kuris yra nukreiptas:

   i) atviroje jūroje prieš kitą laivą ar orlaivį arba prieš asmenis ar nuosavybę, esančius tokiame laive ar orlaivyje.

Kitose straipsnio dalyse aptariami bendrininkavimo darant piratavimo nusikaltimą klausimai.

Reikia atkreipti dėmesį, kad piratavimo nusikaltimo sąvokoje fiksuojami svarbūs piratavimo požymiai: 1) smurtiniai ar prievartos veiksmai yra nukreipti prieš laivą, įgulą ar keleivius; 2) šiuos veiksmus atlieka privatus laivas (taigi piratavimo atveju veikia du laivai – laivas prieš laivą; 3) į ką kėsinasi pažeidėjas? Piratavimo kaip nusikaltimo objektas yra visuotinai pripažinta laivybos laisvė. Laivybos laisvė galioja tiek atviroje jūroje, tiek išskirtinėje ekonominėje zonoje. Tais atvejais, kai piratai paima jūreivius įkaitais, prisideda antraeilis piratavimo kaip nusikaltimo objektas – teisė būti laisvam.

Kai piratų veiksmais grobiamas turtas, atsiranda kitas piratavimo nusikaltimo objektas – teisė į nuosavybę. Šis piratavimo nusikaltimo objektas niekaip nesusijęs su jūrinių kabelių ar vamzdynų pažeidimo objektu. Primintina, kad piratavimo atveju pagrindiniu nusikaltimo objektu laikoma laivybos laisvė. O jūrinių kabelių ir vamzdyno pažeidimas negali būti siejamas su laivybos laisvės pažeidimu.

Dauguma pasaulio valstybių į savo baudžiamuosius kodeksus yra įtraukusios piratavimo nusikaltimą. Lietuvos valstybė Baudžiamąjį kodeksą piratavimo nusikaltimu papildė 2014 m. kovo 13 d. įstatymu Nr. XII-776[23] įtraukdama į kodeksą 251[1] straipsnį.

Kodėl piratų laivą gali sulaikyti valstybių karo laivai? Atsakymas grindžiamas dviem taisyklėmis. Pirma, piratai neturi tėvynės. Piratų laivas nepriklauso konkrečiai valstybei. Antra, galioja nuostata *Aut dedere aut judicare* (bausk arba išduok). Pareiga išduoti arba

[22] Plačiau žr.: Hartmann, *supra note*, 5.

[23] TAR, Nr. 2014-03404.

bausti išplaukia iš tarptautinės teisės, kalbant apie tarptautinius nusikaltimus. Tarptautiniai nusikaltimai apibrėžiami tarptautinėse sutartyse, kurias pripažįsta valstybės. Kol kas jūrinių kabelių ir vamzdynų pažeidimas nėra traktuojamas kaip tarptautinis nusikaltimas.

Arbitražo sprendime byloje *Arctic Sunrise* (*Nyderlandų Karalystė prieš Rusijos Federaciją*) pažymėta, kad piratavimo veiksmai, numatyti Jūrų teisės konvencijos 101 straipsnyje, yra nukreipti prieš kitą laivą, o tai gali prieštarauti aiškinimui, kad piratavimas apima tyčinius laivo veiksmus, nukreiptus prieš povandeninius kabelius ir vamzdynus[24].

Laisvė tiesti kabelius suponuoja valstybių teises imtis prevencinių priemonių reaguojant į galimą žalą povandeniniams kabeliams ir vamzdynams atviroje jūroje, siekiant apsaugoti šią laisvę. Taigi valstybės turi teisę užkirsti kelią tokio pobūdžio nusižengimams. Arbitražas pažymėjo, kad išskirtinėje ekonominėje zonoje pakrantės valstybės gali imtis prevencinių veiksmų prieš laivą, jei yra pagrindo manyti, kad laivas yra susijęs su teroristiniu išpuoliu prieš pakrantės valstybės įrenginį ar statinį[25].

Taigi galima konstatuoti, kad arbitražas, kaip rodo sprendimas byloje *Arctic Sunrise*, linkęs abejoti idėja kabelių ir vamzdynų pažeidimus kvalifikuoti kaip piratavimo nusikaltimą. Viename iš šio sprendimo punktų pateiktas pavyzdys rodo galimybę kabelių ir vamzdynų tyčinį pažeidimą kvalifikuoti kaip teroristinį aktą. Ko gero, tokia kvalifikavimo kryptis būtų tinkamesnė. Vis dėlto tarptautinė sutartis, skirta kabeliams ir vamzdynams reglamentuoti, sureguliuotų ne vieną klausimą. Ji turėtų ne tik įtvirtinti kabelių ir vamzdynų tiesimo laisvę, bet ir išplėsti šios laisvės turinį. Tiesimo laisvė turi būti siejama su teise stebėti, prižiūrėti, remontuoti, kontroliuoti povandeninius kabelius ir vamzdynus. Kas galėtų vykdyti šias kabelių ir vamzdynų funkcijas – savininkai, pakrantės valstybės ar kiti subjektai pagal susitarimą, būtų sutarties rengėjų apsisprendimo reikalas. Svarbu, kad šios su kabelių ir vamzdynų tiesimu susijusios funkcijos būtų apibrėžtos atsižvelgiant į jūrų erdvių teisinio režimo specifiką. Sutartyje jūrinių kabelių ar vamzdynų pažeidimas turėtų būti kvalifikuojamas kaip tarptautinis nusikaltimas. Taip būtų sukurtas teisinis pagrindas aptarti prevencines priemones, siekiant užkirsti kelią tokio pobūdžio nusikaltimui, ir įtvirtinti jurisdikcijos ribas, atsižvelgiant į Jūrų teisės konvencijoje nustatytą jūrų erdvių teisinį režimą. Manytina, kad pagrindinis naujos sutarties tikslas būtų panaikinti jūrinių kabelių ir vamzdynų teisinio reglamentavimo spragas, atsižvelgiant į šiuolaikines realijas.

Tokio pobūdžio sutarties rengimą JTO Ekonominė ir Socialinė Taryba galėtų pavesti Tarptautinės teisės komisijai. Prie sutarties projekto rengimo galėtų prisidėti ir Povandeninių kabelių ir vamzdynų apsaugos komitetas, turintis įdirbį šioje srityje. Matyt, komiteto kadenciją po 2026 m. lapkričio mėnesio reikėtų pratęsti dar 4 metams. Nauja jūrinių kabelių ir vamzdynų sutartis galėtų būti parengta dviejų institucijų bendromis pastangomis.

[24] Arctic Sunrise Arbitration (the Kingdom of the Netherland v. the Russian Federation) Award on the Merits, PCA Case No. 2014-02, August 2015, 238 punktas.

[25] *Ibid*., 3, 4 punktai.

IŠVADOS

Pastaruoju metu pastebimai išaugo tarptautinės bendruomenės dėmesys povandeniniams kabeliams ir vamzdynams. Taip nutiko dėl kelių priežasčių. Visų pirma padidėjo povandeninių kabelių ir vamzdynų reikšmė. Dar 2010 m. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja pripažino, kad šviesolaidiniais povandeniniais kabeliais perduodama didžioji dalis pasaulinių duomenų, palaikomi ryšiai su visomis pasaulio valstybėmis, todėl jie yra gyvybiškai svarbūs pasaulio ekonomikai ir visų valstybių nacionaliniam saugumui. Taigi visos valstybės privalo imtis reikiamų priemonių, kad, remiantis tarptautine teise, povandeniniai kabeliai ir vamzdynai būtų apsaugoti. Povandeninių kabelių reikšmė ypač išaugo COVID pandemijos laikotarpiu. Tarptautinės bendrovės „Zoom Video Communications" duomenimis, interneto srautas nuo 2019 m. lapkričio iki 2020 m. balandžio padidėjo 25–50 proc. Bendrovės pajamos už ketvirtį, pasibaigusį 2020 m. liepos 31 d., išaugo 355 proc., palyginti su ankstesniais metais[26]. Kita vertus, padaugėjo išpuolių, tarp jų ir tyčinių, prieš jūrinius kabelius ir vamzdynus. Dėl to 2023 m. vasario mėnesį NATO įsteigė kritinės povandeninės struktūros koordinavimo padalinį, kuris rūpinasi povandeninių kabelių apsauga[27].

Didžiulę reikšmę svarstant aktualius povandeninių kabelių ir vamzdynų klausimus ir teikiant pasiūlymus turi 2018 m. lapkričio mėnesį Tarptautinės teisės asociacijos įkurtas Povandeninių kabelių ir vamzdynų komitetas. Jis per ataskaitinį laikotarpį (2018–2024 m.) pateikė tris ataskaitas. Ataskaitose analizuojamos įvairios povandeninių kabelių ir vamzdynų teisinio reglamentavimo problemos, identifikuojamos jo spragos, siūlomi įvairūs sprendimo būdai. Komiteto ataskaitų lygis pastebimai augo. Paskutinėje ataskaitoje, kuri ir pagal apimtį plačiausia, pateikta pasiūlymų, atitinkančių realias tiek kabelių ir vamzdynų tiesimo reglamentavimo, tiek apsaugos problemas. Atkreiptinas dėmesys, kad daugumą komiteto narių sudarė atstovai iš Europos žemyno (14 iš 24 narių).

Dauguma komiteto narių – mokslininkai, besidomintys kabelių ir vamzdynų tiesimo reglamentavimo problemomis. Iš jų galima paminėti dr. Tarą Davenport, dr. Douglasą R. Burnettą, dr. Robertą Beckmaną, kurie parengė vertingų publikacijų kabelių ir vamzdynų tiesimo reglamentavimo klausimais ir aktyviai reiškėsi komitete.

Komiteto kadencija buvo pratęsta iki 2026 m. lapkričio mėnesio. Turint galvoje temos, į kurią gilinasi komitetas, aktualumą, tikėtina, kad kadencija bus pratęsta ir vėl, pavedant spręsti, pavyzdžiui, naujos tarptautinės sutarties dėl kabelių ir vamzdynų turinio reglamentavimo projekto rengimą.

Šiuo metu jūrinių kabelių ir vamzdyno teisinio režimo pagrindais laikytinos dvi konvencijos: 1884 m. Konvencija dėl povandeninių kabelių apsaugos ir 1982 m. JTO Jūrų teisės konvencija. Pirmojoje įtvirtintas fundamentalus principas, kuris yra kabelių ir vamzdynų

[26] „Zoom Video Communication Revenue 2019-2021", https://www.macrotrends.net/stocks/charts/ZM/zoom-communications/revenue.

[27] „NATO stands up undersea infrastructure coordination ceel", NATO, 2023 m. vasario 15 d., https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_211919.htm.

reglamentavimo pagrindas: visos valstybės ir piliečiai turi laisvę tiesti ir remontuoti kabelius už teritorinės jūros ribų. Antrojoje taip pat įtvirtinta kabelių ir vamzdynų tiesimo laisvė. Atkreiptinas dėmesys, kad kabelių ir vamzdynų tiesimo laisvės turinys, atsižvelgiant į šiuolaikines realijas, turėtų būti išplėstas. Reikėtų pritarti nuomonei, kad kabelių ir vamzdynų tiesimo laisvė turėtų apimti ne tik teisę remontuoti, bet ir saugoti, stebėti ir kontroliuoti povandeninius kabelius ir vamzdynus. Šių funkcijų realizavimas priklausytų nuo atskirų jūrų erdvių režimo ir nuo susitarimo su pakrantės valstybe. Įmanomas atvejis, kai kabelių ir vamzdynų stebėjimo, kontrolės ir apsaugos funkcijas, susitarus su pakrantės valstybe, vykdytų NATO valstybių karo laivai.

Vykdant laivų, pažeidusių kabelius ir vamzdynus, apžiūrą galima remtis 1884 m. Konvencijos nuostata, kuria suteikiama teisė karo laivams sustabdyti laivą pažeidėją, o jos įgulai įlipti į laivą ir atlikti apžiūrą. Pažeidžiant kabelius ir vamzdynus padaroma žalos ir jūros aplinkai, todėl galima vadovautis Jūrų teisės konvencijos XII dalimi „Jūros aplinkos apsauga ir išsaugojimas“, ypač 6 skyriumi „Vykdymo užtikrinimas“ ir 7 skyriumi „Garantijos“, pagal kuriuos pakrantės valstybėms, karo laivams leidžiama sulaikyti laivą pažeidėją ir iškelti bylą dėl žalos atlyginimo.

1982 m. Jūrų teisės konvencijos 113 straipsnyje valstybės įpareigojamos priimti įstatymus, pagal kuriuos, nutraukus kabelį ar pažeidus povandeninį vamzdyną atviroje jūroje, būtų taikoma baudžiamoji atsakomybė. Manytina, kad valstybės privalėtų priimti įstatymus, kuriuose baudžiamoji atsakomybė būtų numatoma ir už kabelio ar vamzdyno pažeidimą kontinentiniame šelfe ar išskirtinėje ekonominėje zonoje. Deja, tenka konstatuoti, kad dauguma valstybių nepapildė savo baudžiamojo kodekso nuostatų atsakomybe už tokio pobūdžio nusikaltimus. Laikas nelaukia, tokių nusikaltimų daugėja. Tarptautinėje teisėje, taip pat baudžiamojoje teisėje galioja principas *Nullum crimen sine lege* (nėra nusikaltimo be įstatymo).

Tam, kad būtų panaikinta teisinė spraga, kai kurie autoriai siūlo kabelių ir vamzdynų pažeidimą kvalifikuoti kaip piratavimo nusikaltimą. Su tokia pozicija negalima sutikti dėl kelių priežasčių. Visų pirma skiriasi šių nusikaltimų objektai. Piratavimo atveju pagrindinis nusikaltimo objektas – laivybos laisvė, papildomi – teisė į laisvę, teisė į nuosavybę. Piratavimo atveju laivas veikia prieš kitą laivą. Piratavimas yra tarptautinis nusikaltimas, numatytas Jūrų teisės konvencijoje. Jeigu bus parengta nauja jūrinių kabelių ir vamzdynų apsaugos konvencija, joje valstybės galėtų kvalifikuoti kabelių ir vamzdynų pažeidimą kaip tarptautinį nusikaltimą. Visgi tai galės būti padaryta tik ateityje, o dabartiniame etape valstybės turi papildyti savo baudžiamuosius kodeksus nauju nusikaltimu – kabelių ir vamzdynų pažeidimu.

SUBMARINE CABLES, PIPELINES AND THEIR REGULATION UNDER INTERNATIONAL LAW

SAULIUS KATUOKA

SUMMARY. *In the second decade of the 21st century, problematic issues related to the laying and maintenance of submarine cables in the oceans, the protection of cables and pipelines, including natural hazards, and accidental or intentional damage caused by vessels, have come to the fore.*

To address emerging cable and pipeline issues, the International Law Association established the Submarine Cables and Pipelines under International Law Committee in November 2018, which is now a specialized body dealing with current regulatory issues relating to cables and pipelines.

Currently, two conventions form the basis for the regime governing the laying of submarine cables and pipelines: the 1884 Convention for the Protection of Submarine Telegraph Cables and the 1982 UN Convention on the Law of the Sea. Both conventions are valuable, although there are still certain gaps in the regulation of cables and pipelines. It is believed that the content of the right to lay cables and pipelines should be defined more broadly. The relevant functions of cable and pipeline protection, monitoring, and control should be discussed. The implementation of these functions would depend on the interaction of the maritime space regime and the coastal state.

It should be noted that Article 113 of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea obliges states to adopt laws providing for criminal liability for the cutting of cables or the damage of submarine pipelines on the high seas. We believe that states must adopt laws providing for criminal liability for damage to cables or pipelines on the continental shelf or in the exclusive economic zone.

To fill the legal gap, some authors suggest that damage to cables and pipelines should be classified as piracy. We disagree with this position for several reasons. First, the objects of the crimes are different. In the case of piracy, the main object of the crime is freedom of navigation. Additional objects of the crime - the right to freedom and the right to property - depend on the specific actions of the pirates. Piracy is an international crime established by the UN Convention on the Law of the Sea. Which crimes are included in the list of international crimes depends on the agreement between states. At this stage, states must supplement their criminal codes with a new crime related to cables and pipelines.

KEYWORDS: Submarine cables and pipelines, 1884 Convention on the Protection of Submarine Telegraph Cables, 1982 UN Convention on the Law of the Sea, Submarine Cables and Pipelines under International Law Committee, the crime of piracy.

Apie autorius

BENETYTĖ ASTA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto jaunesnioji asistentė, doktorantė. Šiaulių apylinkės teismo teisėja. **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės teorija, teisinis argumentavimas, teisės aiškinimas.

BILEVIČIŪTĖ EGLĖ. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Lietuvos administracinių ginčų komisijos narė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** administracinė teisė, administracinis procesas, e. teisingumas.

CASCÃO RUI. Porto Lusofonos universiteto Teisės ir politikos mokslų fakulteto docentas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Francisko Suarez pažengusių teisės studijų centro (CEAD) tyrėjas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** medicinos teisė, žalos atlyginimo teisė, šeimos teisė, paveldėjimo teisė, ES teisė, teisė ir technologijos.

DEVIATNIKOVAITĖ IEVA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** administracinė teisė, teisės istorija.

ERNITS MADIS. Talino universiteto Viešosios teisės ir teisės teorijos katedros kviestinis profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucinė kontrolė, konstitucinės teisės, demokratija, valdžių padalijimo principas, teismų nepriklausomumas, teisės teorija ir teisinis mokymas.

GAIDAROVIČ ALIONA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** žiniasklaidos teisė.

GRANAT MIROSŁAW. Kardinolo Stefano Vyšinskio universiteto profesorius, Konstitucinės teisės departamento direktorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Kadenciją baigęs Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjas (2007-2016). Specialusis Ukrainos Konstitucinio Teismo patarėjas (2020-2024, ESBO). Lenkijos Respublikos Vyriausybės Teisėkūros centro Mokymų departamento vadovas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstituciniai principai ir vertybės, konstitucinė teisena, Centrinės ir Rytų Europos šalių teisinės sistemos, politinės partijos, parlamentinės sistemos.

JACKIEWICZ ANDRZEJ. Balstogės universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės instituto direktorius, konstitucinės teisės profesorius, habilituotas teisės mokslų daktaras. Tarptautinės konstitucinės teisės asociacijos (IACL) ir Tarptautinės Viešosios teisės asociacijos (ICON-S) narys, Lenkijos Respublikos Senato ekspertas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** lyginamoji konstitucinė teisė, konstituciniai teisės šaltiniai, žmogaus teisės, technologijos pažangos konstituciniai aspektai.

JARAŠIŪNAS EGIDIJUS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius emeritas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Kadenciją baigęs Konstitucinio Teismo, Europos Sąjungos Bendrojo Teismo teisėjas, Nepriklausomybės Akto signataras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** lyginamoji konstitucinė teisė, konstitucinė justicija, nacionalinės ir ES teisinių sistemų santykiai.

JARUKAITIS IRMANTAS. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjas, buvęs Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** Europos Sąjungos konstitucinė teisė, administracinė teisė, žmogaus teisės.

JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ AGNĖ. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros docentė, socialinių mokslų (teisės) daktarė, praktikuojanti advokatė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** ekonominės veiklos konstituciniai pagrindai, valstybės vaidmuo reguliuojant ekonomiką, darnios plėtros, aplinkos apsaugos ir klimato kaitos teisinius iššūkiai.

KATUOKA SAULIUS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos profesorius, Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto direktorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** tarptautinė viešoji teisė, tarptautinė jūrų teisė, tarptautinė sutarčių teisė, tarptautinė žmogaus teisių apsauga.

KENSTAVIČIENĖ KRISTINA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto asistentė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. **Mokslinių interesų kryptys:** konstitucinė teisė, valstybės gynybos konstitucinis institutas.

KUDRNA JAN. Karolio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės departamento docentas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** valdžių padalijimo principas ir konstitucinių valdžios institucijų tarpusavio santykiai, pareigūnų imunitetas, Čekoslovakijos ir Čekijos konstitucinės ir politinės sistemos vystymasis, valstybės teorijos, nacionalinio saugumo užtikrinimas ir valstybės valdžios bei individualių teisių ir laisvių apsaugos ir nacionalinio saugumo pusiausvyros paieška.

KŪRIS EGIDIJUS. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius, socialinių mokslų (teisės) habilituotas daktaras. Kadenciją baigęs Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas (1999–2008 m.), šio teismo pirmininkas (2002–2008 m.), Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas (2013–2024 m.). **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės teorija, konstitucinė teisė, žmogaus teisės.

MILIUVIENĖ JOLITA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto docentė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Seimo kontrolierė. Iki tol daugiau nei septyniolika metų dirbo Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme. **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucinė teisė, konstitucinė justicija, žmogaus teisės, lyginamoji konstitucinė teisė, konstitucinė *soft law*.

MULEVIČIENĖ SALVIJA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** mediacija, bankroto teisė, žiniasklaidos teisė.

MURSKA MARTA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto doktorantė ir jaunesnioji asistentė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucinė justicija, lyginamoji konstitucinė teisė, žmogaus teisės.

NAKASHIDZE MALKHAZ. Batumio Shota Rustaveli valstybinio universiteto profesorius, Jean Monnet katedros vedėjas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** viešoji teisė, Europos konstitucinė teisė, konstitucinė justicija, konstitucijos pataisos, teisinė valstybė, demokratija ir žmogaus teisės.

OSIPOVA SANITA. Latvijos universiteto Teisės teorijos ir istorijos departamento profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Latvijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo teisėja, Latvijos Mokslų akademijos narė, Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėja (2011-2022), šio teismo pirmininkė (2020-2022). **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės sociologija, teisės istorija, konstitucinė teisė, pagrindinės teisės, konstitucinės vertybės, ypač žmogaus orumas, lygybė ir latvių kalba kaip konstitucinė vertybė.

PEREIRA ANDRÉ DIAS. Koimbros universiteto Teisės fakulteto docentas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Teisinių tyrimų instituto Koimbros universitete (UCILeR) tyrėjas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** medicinos teisė, pacientų teisės, žalos atlyginimas, bioetika.

PETKUVIENĖ RŪTA. Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos Teisės ir teisėsaugos instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Vilniaus apygar-

dos teismo teisėja. **Mokslinių tyrimų kryptys:** žmogaus teisės, konstitucinė teisė, politikos ir saugumo problemų tyrimai.

PETRYSHYN OLEKSANDR. Ukrainos Nacionalinės teisės mokslų akademijos profesorius, akademikas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Ukrainos Konstitucinio Teismo teisėjas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės teorija, konstitucinė teisė, žmogaus teisės.

PLEPS JĀNIS. Latvijos universiteto Teisės fakulteto docentas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Latvijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo teisėjas. Latvijos Mokslų akademijos narys. Buvęs Latvijos Respublikos parlamento Teisės tarnybos patarėjas, Respublikos Prezidento teisės patarėjas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės teorija, konstitucinė teisė, teisės istorija.

PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ DOVILĖ. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros docentė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Lietuvos socialinių mokslų centro direktorės pavaduotoja, Teisės instituto vadovė ir šio instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Lietuvos mokslų akademijos Jaunosios akademijos narė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** Lietuvos ir lyginamoji konstitucinė teisė, konstitucinė justicija, žmogaus teisės, pažeidžiamų visuomenės grupių teisinė apsauga.

RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ RASA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėja. **Mokslinių tyrimų kryptys:** administracinė teisė, administracinio proceso teisė, aplinkos teisė, Europos Sąjungos teisė.

RYTEL-WARZOCHA ANNA. Gdansko universiteto Teisės ir administravimo fakulteto Konstitucinės teisės ir politinių institucijų departamento docentė, habilituota socialinių mokslų (teisės) daktarė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** tiesioginė ir atstovaujamoji demokratija, konstitucinė justicija, aktualūs politikos pokyčiai, europiniai konstitucinės teisės aspektai, migracija ir žmogaus teisių apsauga.

SAJENKO DOVYDAS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos II kurso studentas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės teorija, lyginamoji teisė, teisinis argumentavimas.

SLIDŽIAUSKAITĖ-MASKOLIŪNĖ RŪTA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto lektorė, doktorantė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** aplinkos teisė, klimato teisė, viešoji teisė.

SPRUOGIS ERNESTAS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto docentas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjas. **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės aiškinimas ir taikymas, teisės teorija, teisės filosofija.

ŠVEDAS GINTARAS. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius, prodekanas, socialinių mokslų (teisės) habilituotas daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** nacionalinė, tarptautinė ir Europos Sąjungos baudžiamoji teisė, bausmių skyrimas, baudžiamoji politika, tarptautinis teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose.

TAMINSKAITĖ-KOČIŪNĖ GABRIELĖ. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros asistentė, Prancūzijos teisės centro vadovė, šio universiteto ir Paryžiaus Nanterre universiteto socialinių mokslų (teisės) daktarė. Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės instituto mokslininkė, podoktorantūros stažuotoja. **Mokslinių tyrimų kryptys:** socialinės žmogaus teisės (įskaitant darbo teisės ypatumus), civilinė teisė (asmeninių neturtinių teisių apsauga ir įgyvendinimas bei šeimos ir paveldėjimo teisė).

TAMINSKAS ALGIRDAS. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros partnerystės profesorius, docentas (1996-2020), dėstytojas (1986-1996), socialinių mokslų (teisės) daktaras. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus teisėjas, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas (2008-2017), Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjas (2001-2008), Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius, įstaigos vadovas (1994-1999). Teisėjų etikos ir drausmės komisijos bei Teisėjų garbės teismo narys, Civilinio kodekso priežiūros komisijos narys, Advokatų kvalifikacinio egzamino komisijos narys. **Mokslinių tyrimų kryptys:** civilinė teisė (daiktinės teisės pošakis, asmenys ir kiti civilinės teisės institutai), konstituciniai civilinės teisės aspektai.

TĂNASE ALEXANDRU. Moldovos teisingumo ministras (2009–2011), kadenciją baigęs Moldovos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas ir pirmininkas (2011–2017), Venecijos komisijos narys (2018-2023). **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucinė teisė.

URMONAS ALGIMANTAS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** administracinė teisė, jos sąveika su konstitucine doktrina, teisės sociologija, kriminologija.

VALČIUKAS JUOZAS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto docentas, Viešosios teisės instituto direktorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. ES Pagrindinių teisių agentūros valdybos narys. **Mokslinių tyrimų kryptys:** tei-

sės teorija, teisės filosofija, lyginamoji teisė, žmogaus teisės, teisinis argumentavimas, konstitucinė teisė.

VERBICKAS MINDAUGAS. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto vyresnysis lektorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys:** teisės filosofija, konstitucinė teisė.

ZAJANČKAUSKIENĖ JOLANTA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. **Mokslinių tyrimų kryptys:** asmens teisių apsauga baudžiamajame procese; pažeidžiami baudžiamojo proceso dalyviai; baudžiamojo proceso veiksmingumas.

ZUBIK MAREK. Varšuvos universiteto Teisės ir administravimo fakulteto Konstitucinės teisės katedros vedėjas, profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Ombudsmeno pavaduotojas (2007-2010), Lenkijos Respublikos Ministro Pirmininko Teisėkūros tarybos pirmininkas (2010), Konstitucinio Tribunolo teisėjas (2010-2019), Lenkijos Mokslų akademijos Teisės studijų komiteto pirmininkas (2015-2019), Tarptautinės konstitucinės teisės asociacijos (IACL) vykdomojo komiteto narys, Pirmosios patariamosios ekspertų grupės Ukrainos Konstitucinio Teismo teisėjams atrinkti pavaduojantis narys. **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucijos filosofija ir teorija, žmogaus teisės, parlamento teisė, Konstitucinio Tribunolo ir teismų sistemos veikimas, valstybės finansų sistema.

ŽIOBIENĖ EDITA. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto praktikos profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė (2010-2026). **Mokslinių tyrimų kryptys:** konstitucinė teisė, žmogaus teisės, vaiko teisės.

Contributors

BENETYTĖ ASTA. Lecturer and PhD candidate in law at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University. Judge at the Šiauliai District Court. **Research interests:** theory of law, legal reasoning, interpretation of law.

BILEVIČIŪTĖ EGLĖ. Professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Member of the Lithuanian Administrative Disputes Commission. **Research interests:** administrative law, administrative process, e-justice.

CASCÃO RUI. Assistant Professor at the Faculty of Law and Political Science at Lusófona University of Porto, Doctor of Social Sciences (Law). Researcher at the Centre for Advanced Legal Studies Francisco Suárez (CEAD). **Research interests:** Medical Law, Tort Law, Family Law, Law of Succession, EU Law, Law & Technology.

DEVIATNIKOVAITĖ IEVA. Professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** administrative law, legal history.

ERNITS MADIS. Visiting professor of Public Law and Legal Theory at Tallinn University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** constitutional review, constitutional rights, democracy, separation and balance of powers, judicial independence, legal theory and legal education.

GAIDAROVIČ ALIONA. PhD student at the Institute of Private Law, Law School, Mykolas Romeris University. **Research interests:** media law.

GRANAT MIROSŁAW. Professor of Constitutional Law at Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw, Doctor of Social Sciences (Law). Former Judge at the Polish Constitutional Court (2007-2016). Special Advisor to the Constitutional Court of Ukraine (2020-2024, OSCE). Head of the Legislative Training in the Government of the Legislative Center, Council of Ministers of the Republic of Poland. **Research interests:** Constitutional principles and values, constitutional judiciary, legal systems of the countries of Central-Eastern Europe, political parties, parliamentary system.

JACKIEWICZ ANDRZEJ. Professor of Constitutional Law (dr hab.) and Head of the Institute of Constitutional Law at the Faculty of Law, University of Białystok. Member of the International Association of Constitutional Law (IACL) and the International Society of Public Law (ICON-S). Expert to the Senate of the Republic of Poland. **Research interests:** comparative constitutional law, constitutional sources of law, human rights, and the constitutional implications of technological progress.

JARAŠIŪNAS EGIDIJUS. Professor emeritus at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Former Judge of the Constitutional Court and of the General Court of the European Union, Signatory of the Act of Independence. **Research interests:** comparative constitutional law, constitutional justice, relations between national and EU law systems.

JARUKAITIS IRMANTAS. Professor at the Department of Public Law, Vilnius University, Faculty of Law, Doctor of Social Sciences (Law). Judge at the Court of Justice of the European Union, former judge at the Supreme Administrative Court of Lithuania. **Research interests:** European Union constitutional law, administrative law, and human rights law.

JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ AGNĖ. Associate Professor at at the Department of Public Law, Law Faculty, Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law), practicing attorney. **Research interests:** constitutional foundations of economic activity and the role of the state in economic regulation, as well as on legal challenges related to sustainability, environmental protection, and climate change.

KATUOKA SAULIUS. Professor at the Institute of International and European Union Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** public international law, international law of the sea, international treaty law international protection of human rights.

KENSTAVIČIENĖ KRISTINA. Assistant professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** constitutional law, constitutional institute of state defence.

KUDRNA JAN. Associate Professor at the Department of Constitutional Law, Faculty of Law, Charles University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** the separation of powers and the relationships between constitutional bodies, the immunity of constitutional officials, the development of the Czechoslovak and Czech constitutional and political systems, theories of the state, ensuring national security and its relationship to the oversight of state power and the protection of individual rights and freedoms.

KŪRIS EGIDIJUS. Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law) (HP). Former Justice (1999–2008) and President (2002–2008) of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, former Judge of the European Court of Human Rights (2013–2024). **Research interests:** theory of law, constitutional law, and human rights.

MILIUVIENĖ JOLITA. Associate professor of constitutional law at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Parliamentary Ombudsperson of Lithuania. Previously worked at the Constitutional Court of the Republic of Lithuania for more than seventeen years. **Research interests:** constitutional law, constitutional justice, human rights, comparative constitutional law, constitutional soft law.

MULEVIČIENĖ SALVIJA. Professor at the Institute of Private Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** mediation, bankruptcy law, media law.

MURSKA MARTA. PhD Candidate and Junior Assistant at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University. **Research interests:** constitutional justice, comparative constitutional law, human rights.

NAKASHIDZE MALKHAZ. Professor and Jean Monnet Chair at the Batumi Shota Rustaveli State University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** public law, European constitutional law, constitutional justice, constitutional amendments, rule of law, democracy and human rights.

OSIPOVA SANITA. Professor at the University of Latvia; Doctor of Social Sciences (Law). Judge of the Supreme Court of the Republic of Latvia, Full Member of the Latvian Academy of Sciences, Judge (2011-2022) and President (2020-2022) of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. **Research interests:** legal sociology, legal history, constitutional law, fundamental rights, constitutional values, especially human dignity, equality and the Latvian language as a constitutional value.

PEREIRA ANDRÉ DIAS. Associate Professor at the Faculty of Law, University of Coimbra, Doctor of Social Sciences (Law). Researcher at the University of Coimbra Institute for Legal Research (UCILeR). **Research interests:** medical law, patient rights, tort law, bioethics.

PETKUVIENĖ RŪTA. Professor at the Institute of Law and Law Enforcement, Public Security Academy, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Judge at the Vilnius Regional Court. **Research interests:** human rights, constitutional law, politics and security issues.

PETRYSHYN OLEKSANDR. Professor and Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Social Sciences (Law). Judge of the Constitutional Court of Ukraine. **Research interests:** legal theory, constitutional law, and human rights.

PLEPS JĀNIS. Associate Professor at the Faculty of Law, University of Latvia, Doctor of Social Sciences (Law). Judge of the Supreme Court of the Republic of Latvia. Corresponding Member of the Latvian Academy of Sciences. Former Legal Adviser at the Legal Service of the Parliament (Saeima) and to the President of the State. **Research interests:** legal theory, constitutional law, and legal history.

PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ DOVILĖ. Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law). Deputy Director of the Lithuanian Centre of Social Sciences, Head of the Law Institute and a senior researcher at this Institute. Member of the Young Academy of the Lithuanian Academy of Sciences. **Research interests:** Lithuanian and comparative constitutional law, constitutional justice, human rights, and legal protection of vulnerable social groups.

RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ RASA. Professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Judge at the Supreme administrative court of Lithuania. **Research interests:** administrative law, administrative procedure law, environmental law, European Union law.

RYTEL-WARZOCHA ANNA. Associate professor in the Department of Constitutional Law and Political Institutions, Faculty of Law and Administration, University of Gdańsk, Habilitated Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** direct and participatory democracy, constitutional justice, current political changes, European aspects of constitutional law, migration and protection of human rights.

SAJENKO DOVYDAS. Second-year Bachelor of Law student at Mykolas Romeris University Law School. **Research interests:** legal theory, comparative law, legal reasoning.

SLIDŽIAUSKAITĖ-MASKOLIŪNĖ RŪTA. Lecturer, PhD candidate at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University. **Research interests:** environmental law, climate law, public law.

SPRUOGIS ERNESTAS. Associate professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Judge at the Supreme administrative court of Lithuania. **Research interests:** interpretation and application of law, theory of law, philosophy of law.

ŠVEDAS GINTARAS. Professor, Dean of the Faculty of Law, Vilnius University, Habilitated Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** national, international, and European Union criminal law, sentencing, criminal policy, and international legal co-operation in criminal matters.

TAMINSKAITĖ-KOČIŪNĖ GABRIELĖ. Assistant Professor in the Department of Private Law, Faculty of Law, Vilnius University, Head of the French Law Centre of the Faculty of Law of Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law) of Vilnius University and Paris Nanterre University. Researcher (post-doc fellow) at the Institute of Law of the Lithuanian Social Science Centre. **Research interests:** social human rights (including the specifics of labour law, and their enforcement at the national and supranational levels), civil law (protection and implementation of personal non-property rights and family and inheritance law).

TAMINSKAS ALGIRDAS. Professor of Practice in the Department of Private Law, Faculty of Law, Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law). Judge of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania, former judge at the Constitutional Court of the Republic of Lithuania (2008-2017), former judge at the Supreme Administrative Court of Lithuania (2001-2008), former judge at the Higher Administrative Court (1999-2000). Ombudsman of the Republic of Lithuania and head of the institution (1994-1999). **Research interests:** civil law (sub-branch of property law, persons and other civil law institutes), constitutional aspects of civil law.

TĂNASE ALEXANDRU. Minister of Justice of Moldova (2009–2011), former judge and President of the Constitutional Court of the Republic of Moldova (2011–2017), Member of the European Commission for Democracy through Law (2018-2023). **Research interests:** constitutional law.

URMONAS ALGIMANTAS. Professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** administrative law and its interface with constitutional doctrine, sociology of law, and criminology.

VALČIUKAS JUOZAS. Associate Professor in Comparative law and Director of the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of social sciences (Law). EU FRA Management Board Member. **Research interests:** legal theory, legal philosophy, comparative law, human rights law, legal reasoning, constitutional law.

VERBICKAS MINDAUGAS. Senior lecturer at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** legal philosophy, constitutional law.

ZAJANČKAUSKIENĖ JOLANTA. Professor at the Institute of Criminal Law and Procedure, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). **Research interests:** the protection of individual rights in criminal proceedings; vulnerable participants in criminal proceedings; the effectiveness of criminal proceedings.

ZUBIK MAREK. Professor and Headmaster of the Department of Constitutional Law, Faculty of Law and Administration, University of Warsaw, Doctor of Social Sciences (Law). Deputy Commissioner for Civil Rights Protection - ombudsman (2007-2010). Chairman of the Legislative Council to the Prime Minister of the Republic of Poland (2010). Judge of the Constitutional Tribunal (2010-2019). President of the Committee of Legal Studies of the Polish Academy of Sciences (2015-2019). Member of the Executive Committee of the International Association of Constitutional Law. Deputy member (presented by the European Union) of the first international Advisory Group of Experts for the nomination of candidates for judges of the Constitutional Court of Ukraine. **Research interests:** philosophy and theory of constitution, human rights, parliamentary law, performance of the Constitutional Tribunal and the judiciary, state public finance system.

ŽIOBIENĖ EDITA. Practice Professor at the Institute of Public Law, Law School, Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Ombudsperson for Children Rights (2010-2026). **Research interests:** constitutional law, human rights, child rights.

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES:
ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES:
HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Liber Amicorum
in Honorem Professorae
Toma Birmontienė

Redagavo UAB „Skrivanek“
Maketavo MB „Arhela“

Tiražas: 140 egz.

Išleido
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
El. p. roffice@mruni.eu
www.mruni.eu

Spausdino
UAB „Ciklonas“
Žirmūnų g. 68, LT-09124, Vilnius
El. p. info@ciklonas.lt
www.ciklonas.lt

ISBN 978-609-488-136-7

www.mruni.eu

